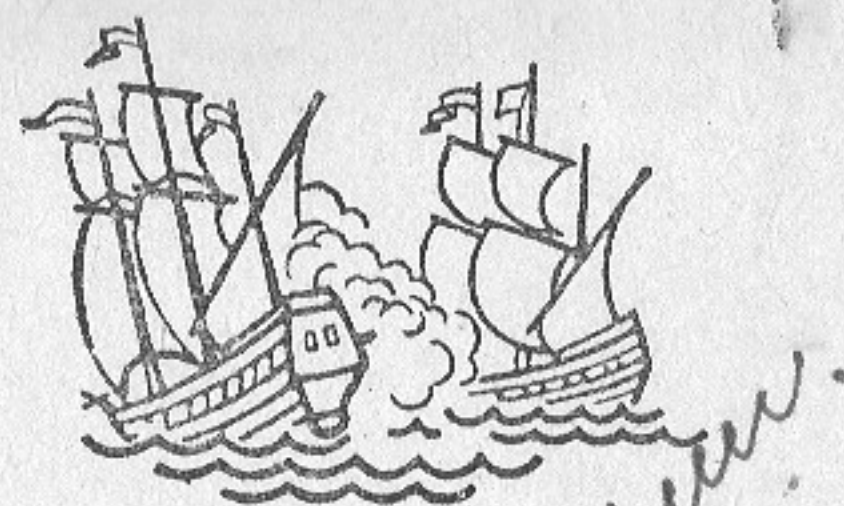

A. TOLSTOI
PEETER
ESIMENE

ROMAAN

2. kinnisipäev.
16.10.59a.

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1959

Originaali tiitel:
А. Толстой. Петр Первый
ОГИЗ. Москва — 1947.

Tõlkinud Fr. Tuglas
Eessõna tõlkinud E. Silmson
Kunstiliselt kujundanud
H. Laretei

LUHIKE AUTOBIOGRAAFIA

Ma kasvasin üles väikeses stepimõisas, mis asus üheksakümne versta kaugusel Samaarast. Mu isa Nikolai Aleksandrovitš Tolstoi oli Samaara kubermangu mõisnik. Ema — Aleksandra Leontjevna, sündinud Turgeneva, Nikolai Ivanovitš Turgenevi¹ vennapoja tütar, läks mu isa juurest ära enne minu sündi. Ema teine mees, minu võõrasisa Aleksei Apollonovitš Bostrom oli tol ajal Nikolajevskis (praeguses Pugatšovskis) semstvo liige.

Ema jättis isa juurest ära minnes maha kolm väikest last — Aleksandri, Mstislavi ja tütre Jelizaveta. Teda ootas ees raske elu, tuli katkestada sidemed ümbruskonna aadlikega, samuti ka perekonnaga. Mehe juurest äraminekut loeti kuriteoks, inimest ennast langenuks. Seltskonna silmis muutus ta korralikust abielunaisest naiseks, kelle käitumine oli sündsusetu. Nii vaatasid sellele kõik, kaasa arvatud ta isa Leonti Borissovitš Turgenev ja ema Jekaterina Aleksandrovna.

Mitte ainult sügavad tunded A. A. Bostromi vastu ei sündinud teda elus astuma säärast rasket sammu, vaid ka asjaolu, et ta oli kirjanik ja tolle aja kohta kõrgesti haritud. (Talle kuuluvad romaan „Väsimatu süda“ ja jutustused „Kolgas“. Hiljem kirjutas ta rea lasteraamatuid, milledest tuntuim on „Sõbratar“.) Selle ajani, mil Samaarasse tulid väljasaadetud marksistid, kujutas kaheksakümnendate aastate Samaara endast kõige masendavamalt pilti inimlikust rämpasusest. Rikkad kaupmehed-veskiomanikud, aadlimõisate kokkuostjad-kaupmehed, laostuvad stepimõisnikud, kes jäid jõuetuks tegevusetaks olekust ning igavusest, ja üldiseks taustaks väikekodanlus, keda Gorki on kujutanud niivõrd tabavalt ja äärmise vihkamisega.

Inimesed selles hirmsas, tolmuses, inetus, agulitega ümbritsetud linnas jõid ja muutusid seaks. Kui sinna tuli väikemõisnik Aleksei Apollonovitš Bostrom, kena nooruk, liberaal, raamatutearmastaja, nõuetega inimene, siis kerkiis mu ema ette küsimus elust või surmast: kas kõduneda rämpases soos või minna ülevasse, vaimesse ja puh-tasse ellu. Ja ta läks uue mehe juurde, uude ellu — Nikolajevskisse. Seal mu ema kirjutas kaks jutustust kogust „Kolgas“.

Aleksei Apollonovitš, liberaal ja kuuekümnendate aastate revolutsionääride järeltulija (seda mõistet nimetati meil kodus alati kui midagi püha, kui midagi kõrget), ei suutnud läbi saada stepimõisnikuga Nikolajevskis, teda ei valitud enam semstvosse ja ta läks koos

¹ N. I. Turgenev (1789—1871) — dekabrist ja majandusteadlane.

ema ja minuga, kes ma olin tollal kaheaastane, tagasi oma mõisa Sosnovkasse.

Seal möödus minu lapsepõli. Aed. Tiigid, ümberringi hõbepajud ja kõrkjad. Stepijõeke Tšagra. Sõpradeks külalapsed. Ratsahobused. Stepid, kus ainult kurgaanid segasid horisondi ühtaolist vaatevälja. Aastaaegade vahetused, mis olid suurteks ja alati uuteks sündmusteks. Kõik see ja iseäranis asjaolu, et ma kasvasin üksikuna, aitas kaasa minu unistava iseloomu kujunemisele.

Kui tuli talv ja aed ning maja olid lund täis tuisanud, kostis öösiti huntide ulgumist. Kui tuul laulis ahjutrupid, süttis kehvalt sisustatud, lubjatud söögitoas ümmarguse laua kohal laelamp ja võõrasisa luges sageli meile ette Nekrassovit, Leo Tolstoid, Turgenevit või midagi tollal äsjailmunud „Euroopa Teataja“ numbrist.

Ema kuulas ja kodus sukka. Mina joonistasin. Mingisugused juhtumid ei suutnud häirida nende õhtute vaikust vanas puumajas, kus lõhnas lubjatud ahjude kuumusest, mis olid köetud sõnnikuga või õlgedega, ja kus pimedais tubades tuli käia küünlaga.

Lasteraamatuid ma peaaegu üldse ei olnud lugenud, arvatavasti mul neid ei olnudki. Minu armsamaks kirjanikuks oli Turgenev. Juba seitsmeaastasena kuulasin ma talveõhtutel, kui teda loeti. Hiljem meeldisid mulle Leo Tolstoi, Nekrassov, Puškin. Dostojevskisse kui „julma“ kirjanikku suhtuti meil kartusega.

Võõrasisa oli võitlev ateist ja materialist. Ta luges Buckle'it, Spencerit, Auguste Comte'i ja armastas üle kõige põhimõttelisi vaidlusi. Ent see ei seganud teda pidamast töölisi savipõrandaga pooleldi kokkuvarisenud peretoas, kus tarakane oli niivõrd palju, et seinad neist kibasid, ja sööta inimesi haisva soolalihaga.

Hiljem, kui Samaarasse tulid asumisele saadetud marksistid, tutvus ta nendega ja pidas ägedaid vaidlusi, kuid „Kapitalist“ ei saanud ta kunagi jagu ja üldiselt ei jõudnud kaugemale Comte'ist ja inglise ökonomistidest.

Ema oli samuti ateist, kuid mulle tundus, et rohkem põhimõtteliselt kui olemuselt. Ta kartis surma, armastas unistada ja kirjutas palju. Kuid võõrasisa mõjutas teda liiga halastamatult „ideelisuse“ suunas ja tema näidendites, mis kunagi ei jõudnud lavale, esitasid õpetajad, maa-ämmaemandad ja semstvotegelased juba liiga „programmilisi“ monolooge.

Alates kümnendast eluaastast lugesin ma palju ja ikka neidsamu klassikuid. Aga kolme aasta pärast, kui mind suurte raskustega (sest sisseastumiseksameil sain ma peaaegu kõigis aineis kahe) pandi Sõzrani reaalkooli, ulatusid linnaraamatukogus mu kätte niisuguste autorite nagu Jules Verne'i, Fennimore Cooperi ja Mayne Reidi teosed ja ma lugesin neid vaimustusega, ehkki ema ja võõrasisa neid raamatuid laitvalt tühjaks-tähjaks nimetasid.

Enne Sõzrani reaalkooli minekut õppisin ma kodus. Võõrasisa tõi Samaarast õpetaja — armilise, tulipunase näoga seminaristi Arkadi Ivanovitš Slovoohhotovi, suurepärase inimese, kellega ma väga hästi läbi sain, kuid kes õpetamisele ei pannud suurt rõhku. Hiljem tuli Slovoohhotovi asemele keegi sundasumisele saadetud marksist. Ta elas meil ühe talve, tundis igavust, õpetas mulle algebrat, vaatas hajameelselt, kuidas aknas pöörles plekist ventilaator, põhimõttelistes vaidlustes võõrasisaga andis harva alla ja kevadel sõitis ära.

Ühel talvel — olin tollal kümneaastane — hakkasin ma ema

ettepanekul kirjutama jutustust. Ta tahtis väga, et minust saaks kirjanik. Mitmed õhtud istusin ma poisikese Stjopka seikluste kallal. Peale lause, et lumi sätendas kuupaistel nagu briljandid, ei mäleta ma midagi sellest jutustusest. Briljante ei olnud ma kunagi näinud, kuid mulle see meeldis. Jutustus Stjopkast oli arvatavasti ebaõnnestunud, sest ema ei sundinud mind enam kunagi kirjutama.

Enne reaalkooli minekut, kuni kolmeteistkümnenda eluaastani, elas in ma vaatlevat-unistavat elu.

Muidugi mõista ei takistanud see mind päevade kaupa heinateol, viljalõikusel, rehepeksul viibimast, külapoistega jõe kadumast, talvel tuttavate talupoegade juurde minemast, et kuulata muinasjutte, jutukesi, laulu, mängida kaarte — turakat, kuningat, omatrumpi, kossimängust lõbu tunda, lumehangedes rivi rivi vastu kaklemast, jõuluajal mardisandiks käimast ja sissesõitmatat hobustel päitseteta ning sadulata ratsutamast.

Kuni tänaseni püsivad mu silme ees kolm nälja-aastat — 1891 kuni 1893. Maapind oli pragunenud, kõik, mis oli roheline, oli enneaegselt närbunud, puud olid lehtedest paljad. Põllud kõrbenud — kollased. Horisondil ähmane põuasomp, mis põletas kõik.

Külades olid majade katused paljad, õled nendelt olid antud loomadele, järelejäänud kõhnad loomad olid seotud sedelgavööga põikpuu külge (sarade alla). Need aastad elas võõrasisa mõis vaevu üle. Kuid mõne aasta pärast tuli tal siiski mõis ära müüa. Kõgu Samaara kubermang läks suurmaaomanik Šehhobalovile, kes ostis üles kõik mõisnike maad ja võttis talupoegadelt säärast aastarenti, mis ta heaks arvas.

1897. aastal me lahkusime jäädavalt Sosnovkast, mille ostis „postipoiss“ — kulak, kelle suur rikkus sai alguse osavast postiröövimisest. Riisunud raha ta varjas kümme aastat (kuni aegumise tähtajani). See lugu oli üldtuntud. Me kolisime Samaarasse, Saraatovi tänaval asuvasse majja, mille kasuisa ostis võlgade tasumisest ülejäänud raha eest, olles õiendanud vekslid ja obligatsioonid.

1901. aastal lõpetasin ma Samaara reaalkooli ja sõitsin Peterburi, et valmistuda võistluseksameiks. Ma astusin S. Voitinski ettevõtmiskooli Terijokis. Sooritasin võistluseksamid tehnoloogia instituudis ja astusin mehaanika teaduskonda.

Esimesi kirjanduslikke katsetusi tegin kuueteistkümnenda-aastaselt. Need olid luuletused — Nekrassovi ja Nadsoni abitu jäljendamine. Ei mäleta, mis mind õhutas nende kirjutamisele, võib-olla sihitu unistamine, mis ei leidnud väljendust. Laulukesed olid hallid ja ma jätsin nad sinnapaika.

Kuid ikka ja jälle veetles mind loominguline tegevus, leidmata veel õiget kirjanduslikku vormi. Ma armastasin vihikuid, tinti, sulgi... Hiljem, üliõpilasena, tegin ma korduvalt kirjanduslikke katsetusi, kuid need olid millegi algmed, mis ei suutnud vormi leida ega valmis saada.

Abjellusin varakult, üheksateistkümnenda-aastaselt, arstiteaduskonna üliõpilasega, kellega elasime tavalist üliõpilaste töörohket elu kuni 1906. aasta lõpuni. Nagu kõik teised, võtsin ka mina osa üliõpilaste streikidest ja rahutustest, kuulusin sotsiaaldemokraatlikku fraksiooni ja tehnoloogia instituudi sööklä komisjoni. 1903. aasta demonstratsiooni ajal Kaasani peakiriku juures pidin peaaegu surma saama visatud munakivi läbi. Mind päästis raamat, mille olin pistnud sineli põue.

Kui 1905. aastal suleti kõrgemad õppeasutused, sõitsin ma Dresdeni, kus õppisin sealses polütehnikumis ühe aasta. Seal hakkasin jälle kirjutama värse. Need olid niihästi revolutsioonilised (milliseid kirjutab tol ajal Tan-Bogoraz ja ka noor Balmont) kui ka lüürilised katsetused. 1906. aasta suvel, olles jälle Samaaras, näitasin neid emale. Ta vastas nukralt, et nad on väga armetud. See vihik pole säilinud.

Igale ajajärgule vastab oma vorm, mis on kohane mõtetele, tunnetele ja kirgedele. See uus vorm mul puudus ja seda luua ma veel ei osanud.

1906. aastal suri ajukelmepõletiku tagajärjel mu ema Aleksandra Leontjevna. Ma sõitsin Peterburi, et jätkata õpinguid tehnoloogia instituudis.

Algas reaktsiooni-ajajärk, ja ühes sellega ilmusid lavale rambitulede valgusse sümbolistid.

Sümbolistide Vjatšeslav Ivanovi, Balmonti, Belõi ja teiste loomingu tutvustas mind esmakordselt teedeministeeriumi ametnik ja jahisõidusportlane, veidrik ja unistaja Konstantin Petrovitš Vander Flit. Oösiti Vassili saarel ärklitoas petrooleumilambi valgel luges ta mulle sümbolistide luuletusi ja kõneles neist võrratu fantaasia hooga.

Samal ajal, 1907. aasta kevadel, kirjutasin ma esimese kogu „dekadentlikke“ luuletusi. See oli epigooniline, naiivne ja halb raamat. Kuid sellega lõin ma iseenese jaoks tee kaasaegse luulevormi mõistmiseks. Aasta pärast oli mul kirjutatud juba teine luuletuskogu — „Siniste jõgede taga“. Sellest ma ei loobu kuni tänase päevani. „Siniste jõgede taga“ on vene rahvaluule, vene rahvusliku loomingu esimese tutvumise tulemus.

Samal ajal tegin ma oma esimesi katsetusi proosa alal. „Haraka muinasjuttudes“ püüdsin ma muinasjutu vormis edasi anda oma lapsepõlve muljeid. Kuid hoopis enam õnnestus see mul aastaid hiljem jutustuses „Nikita lapsepõli“.

Novellide kirjutamist alustasin ma tänu luuletajale ja tõlkijale M. Vološinile, kellega ma sain hästi läbi. 1909. aastal kuulsin ma, kuidas Vološin luges oma tõlkeid Henri de Régnier'ist. Mind üllatas kujude plastilisus. Sümbolistid oma vormiotsinguis ja sellised esteedid nagu Régnier andsid mulle vormi ja tehnika algmed, mida mul tollal veel ei olnud ja milleta looming ei ole võimalik.

1909. aasta sügisel ma kirjutasin oma esimese jutustuse „Nädal Turenevis“. See on üks nendest, mis läks pärastpoole kogusse „Volga-tagune“, aga veelgi hiljem täiendatud kogusse „Vanade pärnade all“. See on raamat selle osa mõisnikest-maaomanikest epigoonide kohta, kes purustati uute suurmaaomanike-šehhobalovite poolt. Kõvasti maa küljes kinni olevat aadlit, kes oli üle läinud intensiivsele majapidamisvormile, ma oma raamatus ei puudutanud, sest seda osa ma ei tundnud.

Siis järgnesid kaks romaani: „Lonkav härra“ ja „Veidrikud“. Nendega lõpeb minu jutukirjanduse esimene etapp, mis oli tihedalt seotud mind noorusaastail ümbritsenud miljöoga.

Ma olin ammutanud tühjaks oma mälestuste varasalve ja hakkasin nüüd tõsiselt lähenema kaasaegsetele teemadele. Ja siin tabas mind lüüasaamine. Novellid ja jutustused kaasajast olid ebaõnnestunud, ei olnud tüüpilised. Praegu ma mõistan selle põhjust. Ma elas in sümbolistide ringis, kelle reaktsiooniline kunst ei leppi-

nud kaasaegse tegelikkusega, mis liikus tormiliselt ja võimsalt revolutsiooni poole.

Sümbolistid eemaldusid abstraktsusesse, müstikasse, istusid „elevandiluust tornis“, kus nad kavatsesid kõrvale jääda sellest, mis oli tulemas.

Ma armastasin elu, olin kogu oma meelelaadiga abstraktsiooni, idealistliku maailmavaate vastu. See, mis mulle oli kasuks 1910. aastal, kahjustas ja pidurdas mind 1913. aastal.

Ma mõistsin täiesti, et nii see enam edasi kesta ei või. Ma olin alati palju töötanud, nüüd töötasin ma veelgi suurema visadusega, ent tulemused olid haledad, ma ei näinud meie maa ja rahva tõelist elu.

Algas sõda. „Vene Teataja“ sõjakirjasaatjana olin ma rindel, käisin Inglismaal, Prantsusmaal (1916. a.). Oma sõjapilte ei andnud ma kaua aega välja. Tsaaritsensuur ei lubanud mul mingil juhul avaldada seda, mis ma nägin ja tundsin. Ainult mõned üksikud jutustused tollest ajast läksid minu teoste kogumikku.

Kuid ma nägin tõelist elu, olin osake sellest, kiskusin maha sümbolistide kurguni kinninõõbitud musta saterkuue. Ma nägin vene rahvast.

Esimestel kuudel pärast Veebruarirevolutsiooni ma asusin Peeter Suure teema juurde. Arvatavasti pigemini kunstnikuinstinkti varal kui teadlikult püüdsin ma selles teemas lahti mõtestada vene rahvast ja vene riiklust. Minu uues töös aitas mind palju kadunud ajaloolane V. V. Kallaš. Tema tutvustas mind arhiividega ja Salakantselei ning Preobraženski prikaasi aktidega, niinimetatud „Sõna ja tegu“ toimikutega. Minu ees avanes täies hiilguses, kogu geniaalses jõus vene keele suur aare. Mulle selgus kunstipärase lause ülesehitamise saladus. Lauseehitus on tingitud jutu-, novellikirjaniku sisetundest, millele järgneb liigutus, žest ja lõpuks — sõna, kõne, kus sõnade valik ja paigutus on adekvaatne žestiga.

Oma dramaatilise töö alguseks loen ma esimesi sõjapäevi. Enne seda, 1913. aastal, ma kirjutasin komöödia „Vägivallatsejad“, mis lavastati Moskva Väikeses Teatris. See kutsus esile osa pealtvaatajate hulgas tormilise reaktsiooni ja varsti keelati näidend keiserlike teatrite direktori poolt.

Ajajärgul 1914 kuni 1917 ma kirjutasin ja lavastati viis minu komöödiat: „Lask“, „Paha vaim“, „Pääsuke“, „Rakett“ ja „Mõru õis“.

Pärast Oktoobrirevolutsiooni pöördusin ma jällegi proosa juurde. Esimeseks visandiks oli jutustus „Peetri päev“. Kirjutasin jutustuse „Halastust!“, mis oli esimeseks katseks arvustada vene liberaalset intelligentsi oktoobrikuma valguses.

Kaheksateistkümnenda aasta sügisel ma sõitsin perekonnaga Ukrainasse. Talve veetsin Odessas, kus kirjutasin komöödia „Armas tus on kuldne raamat“ ja jutustuse „Cagliostro“. Odessast sõitsin koos perekonnaga Pariisi. Ja seal, 1919. aasta juulis, alustasin epopöat „Kannatuste rada“.

Emigratsiooni ajajärk oli kõige raskem minu elus. Seal ma mõistsin, mis tähendab olla paaria, inimene, kes on lahti kistud oma kodumaast, kübemeke, viljatu, ei ühelgi juhul kellelegi vajalik.

Täis indu kirjutasin ma romaani „Kannatuste rada“ esimese osa „Õed“, jutustuse „Nikita lapsepõli“ ja alustasin suurt tööd, millest mulle jätkus mitmeks aastaks, nimelt kõige selle väärtusliku, mis ma olin seni kirjutanud, ümbertöötamist.

1921. a. sügisel ma kolisin Berliini ja astusin ajalehe „Nakanune“ smenavehlaste rühma. See põhjustas kohe kõigi sidemete katkemise kirjanike-emigrantidega. Endistele sõpradele olin ma surnud. 1922. aasta kevadel sõitis Berliini Nõukogude Venemaalt Aleksei Maksimovitš Peškov, kellega me saime sõpradeks.

Berliini ajajärgul ma kirjutasin romaani „Aeliita“, jutustused „Must reede“, „Anton Rivo tapmine“ ja „Käsikiri, mis leiti voodi alt“, mis on võrreldes teistega kõige enam tähelepanuvääriv oma temaatika poolest. Seal viimistlesin ma lõplikult jutustuse „Nikita lapsepõli“ ja romaani „Kannatuste rada“.

1922. aasta kevadel vastuseks sõimule, mis kostis Pariisist, avaldasin ma „Kirja Tšaikovskile“ (see avaldati „Izvestijas“) ja sõitsin koos perekonnaga tagasi Nõukogude Venemaale.

Pärast tagasipöördumist kodumaale olid minu esimesteks töödeks jutustus „Iibikus“ ja lühem jutustus „Sinised linnad“, mille ma kirjutasin pärast Ukrainasse sõitu (ma ei hakka nimetama mõningaid väiksema tähtsusega jutukesi).

„Kiri Tšaikovskile“, mille kirjutasin armastusest kodumaa vastu ja soovist anda kõik oma jõud kodumaale ja tema ülesehitusele, oli mulle dokumendiks, mis oli vastuvõtmatu trotskistidele, pahempoolsetele, kes liitusid nendega, ja hiljem paljudele RAPP-i¹ juhtidele.

1924. aastal ma pöördusin tagasi draama juurde, mul valmisid komöödia „Pahareti väljaajamine“, näidendid „Keisrinna vandenõu“ ja „Azef“, teatri jaoks ümbertöötatud „Masinate mäss“ ja „Tege-linski“ (Hasencleveri järgi).

Raplaste surve suurenes iga aastaga ja lõpuks võttis sellise kuju, et ma olin sunnitud mõneks aastaks loobuma draama alal töötamast.

1926. aastal ma kirjutasin romaani „Insener Garini hüperboloid“ ja aasta pärast alustasin „Kannatuste raja“ teise osa — romaani „Kaheksateistkümnes aasta“ kirjutamist.

Samal ajal jätkasin kõige selle ümbertöötamist, mis ma varem olin kirjutanud.

1929. aastal ma pöördusin tagasi Peetri teema juurde näidendis „Piinapingil“, kus ma veel täiesti ei olnud vabanenud mõningatest „traditsioonilistest“ tendentsidest epohhide kirjeldamisel. 1934. aastal ma töötasin näidendi põhiliselt ümber (Aleksandriteatri lavastuses) ja 1937. aastal töötasin ta ümber kolmandat korda, seekord juba lõplikult (Aleksandriteatri uues lavastuses).

1930. aastal ma kirjutasin romaani „Peeter I“ esimese osa. Poolteise aasta pärast ma kirjutasin romaanipamfleti „Must kuld“, mille ma 1938. aastal ümber töötasin ja avaldasin „Emigrantide“ nime all. „Peetri“ teise osa ma lõpetasin 1934. aastal.

„Peetri“ mõlemad osad, nii esimene kui teine, ilmusid enne, kui ma asusin kolmanda osa juurde, mille kallal ma nüüd juba töotan (sügisel, 1943. aastal)².

Mis pani mind kirjutama epopöat „Peeter I“? Ei ole õige, et ma valisin selle ajajärgu kaasaja projektsiooniks. Mind kiskus kaasa

¹ RAPP, õieti РАПП, lühend sõnadest Российская ассоциация пролетарских писателей.

² A. Tolstoi töötas romaani „Peeter I“ kolmanda osa kallal kogu 1944. aasta ja 1945. aasta alguses. Raske haigus ja surm 1945. a. veebruaris ei lasknud tal romaani lõpetada.

tolle elu „klanimatuse“ ja loominguliste jõudude täiuse tundmine, kus erilise selgusega tuli nähtavale vene iseloom.

Neli ajajärku veetles mind kirjutama samadel põhjustel: Ivan Groznõi ja Peetri epohh, kodusõda aastail 1918—1920 ja meie tänapäev — enneolematu oma ulatuselt ja tähtsusest. Kuid sellest edaspidi. Et mõista vene rahva olemust, tema suurust, tuleb hästi ja põhjalikult tunda tema minevikku: meie ajalugu, tema põhilisi sõlm-punkte, kannatusrohkeid ja loovaid epohhe, milles kujunes vene rahva iseloom.

Minu kaks või kolm katset pöörduda kolmekümnendail aastail tagasi teatri juurde leidis trotskistliku ajakirjanduse ja RAPP-i poolt otsustavat vastupanu. Alles pärast RAPP-i laialisaatmist, pärast meie ühiskonna puhastamist trotskistidest ja trotskistlikust elemendist, kõigest, mis oli sallimatu meie kodumaa vastu ja kahjustas teda, tundsin ma, kuidas kaugenest minust vaenulik ringkond. Nüüd võisin ma rakendada kõik oma jõud kirjanduslikule ja ühiskondlikule tegevusele. Viis korda esinesin ma antifašistlikel kongressidel välismaal. Mind valiti Leningradi Tööraha Saadikute Nõukogu liikmeks, hiljem NSV Liidu Ülemnõukogu saadikuks ja veelgi hiljem NSV Liidu Teaduste Akadeemia tegevliikmeks.

1935. aastal ma alustasin jutustuse „Leib“ kirjutamist, mis oli vajalikuks vahelülis romaanide „Kaheksateistkümnes aasta“ ja tol ajal kavatsusel oleva romaani „Pilvine hommik“ vahel. „Leiva“ lõpetasin 1937. aasta sügisel. Selle jutustuse puhul heideti mulle palju ette: peamiselt seda, et ta oli kuiv ja asjalik. Enese õigustamiseks võin öelda ainult ühte: „Leib“ oli katseks, kus püüdsin kunstipäraselt ümber töötada konkreetset ajaloolist materjali; see tingis kahtlematult fantaasia aheldamist. Kuid võib-olla kunagi kellelegi meeldib säärane katsetus. Ma kaitsen kirjaniku õigust katsetada ja teha vigu, mis tekivad paratamatult sellega ühenduses. Kirjaniku katsetustesse tuleb suhtuda lugupidavalt — ilma julgete taotlusteta ei saa olla kunsti. Huvitav, et „Leib“ ja samuti „Peeter“, võib-olla isegi suuremal arvul kui teised teosed, on tõlgitud peaaegu kõigisse maailma keeltesse.

1938. aasta kevadel ma kirjutasin näidendi „Tee võidule“ ja sama aasta sügisel poliitilise antifašistliku pamfleti „Kuradisild“.

Paralleelselt nende kirjanduslike töödega redigeerisin Laste-kirjanduse Kirjastusele viis köidet vene rahvaluulet. Ma keeldusin muinasjuttude ümbertöötamisest ja ümbertegemisest. Säilitades suusõnalise jutustuse värskust, viisin ma muinasjutu süžee mitmed variandid ühele süžeele, säilitades rahvakõne kõiki iseärasusi, puhastades süžee neist üksikasjadest ja prahist, mis on pärit kas jutustaja mehaanilisest juurdelisamisest teistest muinasjuttudest või jutustaja ebatäiuslikkusest või kohapealseist mitteiseloolumulikest kõne iseärasustest.

22. juunil 1941. aastal — päeval, mil algas sõda, lõpetasin ma oma romaani „Pilvine hommik“. Seades trükivalmis kogu triloogia, redigeerisin ma uuesti epopöa kaks esimest osa. Triloogia valmis mul kahekümne kahe aasta töö tulemusena. Tema teemaks on tagasitulek koju, teekond kodumaale. Ja see, et viimased read, viimased leheküljed „Pilvisest hommikust“ on kirjutatud päeval, mil meie kodumaa oli võitlustules, veenab mind selles, et selle romaani suund on õige.

Vaadates praegu tagasi kahele hirmsale ja laastavale sõja-aastale, ma näen, et ainult usk meie rahva väsimatusse jõusse, usk meie raske ja vaevarikka ajaloolise tee õigsusesse, õige ja inimliku tee õigsusesse, mis viis avarasse ellu, ainult armastus kodumaa vastu, sügav valu tema kannatuste puhul, viha vaenlase vastu andsid jõudu võitlusteks ja võiduks. Ma uskusin meie võidusse ka kõige raske-
matel 1941. aasta oktoobri-novembri päevadel. Ja siis Zimenskis (Gorki lähedal, Volga kaldal) alustasin dramaatilist jutustust „Ivan Groznõi“. See oli minu vastus alandustele, mis sakslased olid lask-
nud osaks saada minu kodumaale. Ma kutsusin olematusest ellu Ivan Groznõi, suure kirgliku vene hinge, et relvastada oma raevu-
nud südametunnistust. Töötades näidendi kallal, ma jätkasin artik-
lite avaldamist. Suuremat heakskiitu leidsid artiklid „Mida meie
kaitseme“, „Kodumaa“, „Rahva veri“. Artiklid, mis ma sõja ajal
avaldasin ajalehtedes, on kogutud kahte kogumikku. „Groznõi“ esi-
mese osa „Kotkas ja emakotkas“ ma lõpetasin neljakümne teise
aasta veebruaris, teise osa „Rasked aastad“ neljakümne kolmanda
aasta aprillis. Peale nende kirjutasin „Ivan Sudarevi jutustused“ ja
teisi...

A. Tolstoi „Kogutud teoste“ I köite järgi (1951).

ESIMENE RAAMAT

ESIMENE PEATÜKK

1

Sanka hüppas ahju pealt, müksas tagumikuga tursunud ust. Sanka järel ronisid väledalt alla Jaška, Gavrilka ja Artamoška: äkki tahtsid kõik juua, — hüppasid läpasest onnist ühes auru- ning suitsupilvega pimedasse eeskotta. Vaevalt sinerdav valgus tungis läbi lume aknast sisse. Pakane. Oli jääs veetoober, oli jääs puukapp.

Lapsed hüppasid ühelt jalalt teisele, — olid kõik palja jalu, Sankal pea seotud rätikuga, Gavrilka ja Artamoška ainult nabani ulatuvais särkides.

„Uks kinni, te pöörased!“ kisendas ema tarest.

Ema seisis ahju juures. Lõuka kohal löid pürrud heledalt lõkendama. Tuli valgustas ema kortsulist nägu. Kõige jubedamalt välgatasid katkise rätiku alt äranutetud silmad, — just nagu ikoonil. Sanka lõi miskipärast kartma, virutas ukse kõigest jõust kinni. Siis võttis külmahõngu list vett, neelas, hammustas jääkildu ja andis vendadele juua. Sosistas:

„Kas on külm? Muidu jookseksime õue vaatama, — taat rakendab hobust...“

Õues rakendas isa hobust ree ette. Sadas vaikselt helbeid, taevas oli lumine, kõrgel teivastaral istusid hakid, ja siin polnud nii külm kui eeskojas. Isal Ivan Artemjitšil, — nii kutsus teda ema, aga inimesed nimetasid teda nagu ta isegi Ivaškaks, hüüdnimega Brovkin, — isal oli kõrge müts surutud vihastele kulmudele. Ruske habe juba maarjapäevast saadik sugemata... Kindad tolknesid vammuse põuest, vammus seotud madalalt niinenööri, viisud rudisesid tigidalt sõnnikusel lumel: taadil ei läinud asi rakmetega hästi... Mädad olid need riistad,

ainuüksi sõlmed. Pahameele pärast karjus ta musta hobusekronu peale, kes oli niisama nagu taat ise lühijalgne, punnis maoga:

"Mis sa hullad, kurivaim!"

Lapsed õiendasid trepi juures oma asja ja surusid jäätunud künnisel kägarasse, kuigi külm läbi tõmbas. Artamoška, kõige väiksem, hääldas vaevalt:

"Medas see teeb, ahju peal saame sooja..."

Ivan Artemjitš rakendas hobuse ette ja hakkas seda raandast jootma. Hobune jõi kaua, karvaseid külgi puhevile ajades: "Mis teha, söödate mind viletsalt, joon siis vähemalt, nii et jätkub..." Taat tõmbas kindad kätte, võttis reest õlgede alt piitsa.

"Käige tuppa, ma teile näitan!" hüüdis ta lastele. Langes külili rekke, mis väravast välja jõudes libastus, ja sõitis sõrgis, lumega kaetud kõrgetest kuuskedest mööda, aadlimees Volkovi mõisa.

"Küll on aga pakane!" ütles Sanka.

Lapsed tormasid pimedasse tarre, ronisid ahju peale, plagistasid hambaid. Musta lae all keerles soe, kuiv suits, voolas liikuva röpna kaudu ukse kohal välja: onn oli korstnata. Ema segas tainast. Majapidamine oli siiski jõukas: hobune, lehm, neli kana. Ivaška Brovkinist öeldi: kõva mees. Pirru söed langesid pilakust vette, susisesid. Sanka sikutas lambanahkse kasuka enese ja vendade peale ning hakkas kasuka all jälle igasuguseid hirmulugusid sosistama: neist, kelle nimegi ei öelda, kes öösiti põranda all kõhistavad...

"Kuidas ma ennist kohkusin, tabagu mind välk... Kün-nise ees prügi, prügi peal viht... Ma vaatan ahju pealt, — sa issanda vägil Viha alt tõuseb — karvane, kassi vurrudega..."

"Oi, oi, oi!" võbisesid kasuka all väikesed.

2

Vaevalt sissesõidetud tee viis läbi metsa. Põlised män-nid varjasid taeva. Tuulemurd, tihnik — tülikad kohad. Selle maa oli Vassili Volkov saanud tunamullu, eraldi isast, Moskva teenistusaadlikust. Maadeprikaas mõõtis talle nelisada viiskümmend tiinu, millele oli kinnistatud kolmkümmend seitse hinge ühes perekondadega.

Vassili ehitas mõisa, kuid langes raskustesse, poolmaad tuli pantida kloostri. Mungad võtsid laenult suurt sintsi — kakskümmend kopikat rubla pealt. Aga teenistuskohuslasena pidi ise tsaariväes olema hea hobuse, raudrüü, mõõga ja püstoliga ning pidama ülal kolme maakaitsevaelast, samuti hobustega, sõjarüüs, mõõkade, nooletuppedega. Hädavaevalt suutis kloostri rahadega sellise relvastuse muretseda. Kuid millest ise elada? Millega orjasid toita? Kust munkadele sintse maksta?

Kroonu ei tunne halastust. Iga aasta uued käsud, uued maksud — sööda- ja teerahad, andamid ning obrokid. Palju siis enese osaks langeb? Ja ikka nõutakse mõisniku käest, — miks ta laisk on renti välja pigistama. Kuid ega sa talupojalt mitut nahka võta. Riik on õndsas tsaari Aleksei Mihhailovitši ajal sõdade, segaduste ja mässude tõttu ära kurnatud. Sellest peale kui neetud mässupealik Stenka Razin maal ringi märatses, on talupojad jumala unustanud. Kui neid aga pisut kõvemini pigistada, — kohe näitavad hundi kombel hambaid. Põgenevad orjuse eest Doni äärde, — ei too neid sealt käsu ega mõõgaga tagasi.

Hobune liikus sörkides, kattus üleni härmaga. Oksad hakkasid loogasse kinni, varistasid lumetolmu. Surudes end vastu tüve, vahtisid kahusabalised oravad möödasõitjat, — oli pööraselt palju metsades neid oravaid. Ivan Artemjitš lamas reel ja mõtles, — ega talupojale muud enam jäänudki kui ainult mõelda...

"Noh, hüva... Seda anna ja toda anna... Sellele maksa ja tolele maksa... Kuid seesugune riik on täitmatu, — kas ta kunagi küllalt saab? Egas me töö eest põgene, kannatame ära. Kuid bojaarid on hakanud Moskvas kuldtõldades sõitma. Anna ka tõlla ostmiseks talle, söönud saatanale. Noh, hüva... Nõua, võta, mis sulle vaja, kuid ära häbematuks mine... Aga see, et kaks nahka nülitakse, see, vennad, on jultumus. Neid tsaarisulaseid on nüüd pööraselt siginenud: sülitatakse kord, ja seal istub juba djakk või alamdjakk või maksunõudja ning kirjutab... Aga maamees on ju ihuüksi... Oh, venikesed, parem laseksin jalga, kiskja murraks mu metsas maha, kuid pigemini surm kui säärane jõledus... Sedasi te kaua meie turjal ära ei ela..."

Ivaška Brovkin mõtles vahest nõnda, aga vahest ka mitte nõnda. Seistes põlvili reel, sõitis metsast maan-

teele mees, hüüdnimega Mustlane — samuti Volkovi talupoegi, must, hallikiulise peaga. Aastat viisteist oli ta jooksus, hulkus ühest kohast teise. Kuid siis tuli käsk: kõik põgenenud teoorjad mõisnikele tagasi anda, ükskõik kui kaua nad jooksus olnud. Mustlane võeti Voroneži juures kinni, kus ta oli jõukas talumees, ja anti vanemale Volkovile tagasi. Ta tahtis jällegi jalga lasta, tabati, ja siis kästi Mustlast halastamatult piitsutada ning türmis hoida, — ikka sealsamas Volkovi mõisas, — ja kui haavad on paranenud, välja tuua ja teine kord halastamatult piitsuga peksta ning uuesti türmi heita, et sel kelmil ja vargal tulevikus põgenemishimu kaoks. Mustlane pääseski ainult seetõttu, et ta Vassili mõisa saadeti.

„Tervist,“ ütles Mustlane Ivanile ja istus üle tema reele.

„Tervist.“

„Ega ole midagi kuulda?“

„Nagu poleks midagi head...“

Mustlane võttis labaku käest, silus vurrusid, habet, kavalat muiet varjates:

„Kohtasin metsas üht meest: tsaar, ütleb, olevat suremas.“

Ivan Artemjitš ajas end reel püstakile. Hakkas jube...

„Tpruu...“ Tõmbas mütsi peast, lõi risti ette:

„Kes siis nüüd tsaariks kuulutatakse?“

„Ega ole kedagi muud, ütleb, kui see poisijõmpsikas, Peeter Aleksejevitš. Aga tema on vaevalt nänni suust lasknud...“

„Noh, vennas!“ Ivan tõmbas mütsi sügavale pähe, ta silmad läksid valgeks. „Jah, vennas... Nüüd oota muudkui bojaaride valitsust. Oleme kõik kadunud...“

„Vahest kadunud, aga vahest pole ka midagi, — nõndaks.“ Mustlane liibus ligidale. Pilgutas silma. „Too mees ütles: läheb mäsuks... Vahest elame veelgi ja sööme leiba, — egas me tänased ole.“ Mustlane paljastas oma haldjahambad ja puhkes naerma, köhatas, nii et mets kajas.

Orav hüppas puutüvelt, lendas üle tee, lumi varises, lüngis valguses mängles kübemetes sammast. Suur vabarnakarva päike rippus tee lõpus künka, Volkovi mõisa kõrgete püsttarade, järskude katuste ning suitsusammaste kohal....

Ivaška ja Mustlane peatasid hobused kõrge värava ees. Selle kohal oli murdkatuse all issanda püha ristikuju. Mõisa ümber käis ülepääsmatu pistandtara. Paneb kas või tatarlastele vastu... Mehed tõmbasid mütsid peast. Ivaška võttis jalgvärava rõnga pihku ja lausus, nagu oli kombeks määratud:

„Issand Jeesus Kristus, jumala poeg, heida armu meie peale...“

Rudistades viiskudega väljus vahimees Averjan, vaatas pilu vahelt, — omad. Lausus „aamen“ ning hakkas väravat avama. Mehed talutasid hobused õue. Seisid ilma mütsita, piiludes kõõrdi härrastemaja maarjaklaasist aknakeste poole. Sinna, häärberisse, viis järsu trepiga rõdu. Ilus nikerdatud puust rõdu, sibulakujulise katusega. Rõdust ülemal oli häärberi telgitaoline katus, kahe poolkaarega, kullatud harjaga. Maja alumine kord — poretuba — oli vägevaist palkidest. Vassili Volkov ehitas ta laoruumiks talviste ja suviste tagavarade — vilja, soolaliha, igasuguste hoidiste jaoks. Kuid — talupojad teadsid — tema kraamiladudes on üksnes hiired. Aga rõdu — andku jumal kas või mõnele vürstile; tore rõdu...

„Averjan, miks härra meid ühes hobustega kutsus, — kas mõni tegu teha või?...“ küsis Ivaška. „Pole meil vist midagi tegemata jäänud...“

„Küüditate sõjamehi Moskvasse...“

„Jälle hobuseid tappa?“

„Aga mis siis kuulda,“ päris Mustlane liginedes, „sõda kellegagi? Või mäss?“

„Ei ole see sinu ega minu taibu asi.“ Hallipäine Averjan kummardas. „Kui kästakse, siis küüditad. Täna toodi teietaoliste jaoks koorem vitsu...“

Averjan komberdas kangeil jalul vahimajakesse. Talvises videvikus õhkus siin-seal mõni aken. Õue oli kuhjatud palju ehitisi: karjaaiad, keldrid, elumajad, sepi-koda. Kuid kõik see poolenisti kasutamata. Mõisateenijaid oli Volkovil ainult viisteist hinge, ning needki viirelesid vaid vee ja leiva varal. Orjasid muidugi, — kündsid kuidagimoodi, külvasid, vedasid puid. Kuid kas sellest ära elad? Orjatöö. Räägiti, nagu oleks Vassili ühe neist Moskvasse saatnud kirikutrepil kerjama, — see toob raha. Ja kaks teist käivad samuti Moskvas harjuskikas-

tiga, müütavad lusikaid, viiskusid, vilespille... Aga kõige põhjaks on ikkagi vaesed talupojad. Nemad toidavad...

Ivaška ja Mustlane mõtisklesid hämaras õues seistes. Kiirustada polnud kuhugi. Head oodata mitte kuskilt. Muidugi, vanarahvas räägib, varem olnud kergem: kui ei meeldinud, läksid teise mõisniku juurde. Nüüd on see keelatud, — kus kästakse, seal ka ela. On kästnud Vassili Volkovit toita, — tee mis tahad, kuid toida. Kõik on ju orjadeks muutunud. Ja oodata on, et elu läheb veelgi raskemaks...

Kuskil kääksus uks, üle lume lendas lähemale paljapäine mõisatüdruk, lõõpivanäoline:

„Härra käskis hobused lahti võtta. Käskis öömajale jääda. Kuid jumal hoidku teid hobustele mõisa heinu andmast...”

Mustlane tahtis tüdrukut piitsaga mööda siledat tagumikku nähvata, — laskis jalga... Rakendasid kiirustamata lahti. Läksid vahimeheonni ööbima. Kaheksakond teenijat, kes olid härra tagant rasvaküünla üle löönud, virutasid vihaselt kaarte lauale, — mängisid üksteiselt kopikaid käest... Kisa, vaidlus, üks püüab raha suhu toppida, teine rebib ta huuli. Loodrid, aga ometi — söönud!

Eemal lavitsal istus pikas lõuendsärgis ja lagunenenud viiskudes poisike, — Aljoška, Ivan Artemjitši poeg. Sügisel tuli ta nälja tõttu, võlgu olevate maksude pärast anda härrale igavesse orjusse. Poiss oli suuresilmaline, ema järgi. Nagu tukast näha, pekstakse teda siin. Vaatas Ivan kõõrdi poja poole, hale hakkas, ei lausunud midagi. Aljoška kummardas vaikides sügavalt isale.

Ta kutsus poja viipega lähemale, küsis sosinal:

„Kas juba õhtust söödud?”

„Söödud.”

„Oh, et ma ei võtnud kodunt leiba kaasa.” Luiskas, — räbalasse mässitud leivatükk oli tal põues. „Sa juba katsi kuidagimoodi... Vaat mis, Aljoša... Tahan hommikul härra jalge ette langeda, — mul on palju tegemist. Vahest halastab, — sõida minu asemel Moskvasse.”

Aljoša noogutas väarikalt:

„Hüva, taat.”

Ivan hakkas jalgu lahti päästma ja lausus kiirelt-reipalt, nagu oleks temagi lõbus ning söönud:

„Kas teil, poisid, igapäev sihuke pidu on? Oi, küll peab teil olema kerge elu...”

Uks pikakasvuline ori viskas kaardid käest, pöördus:

„Aga sina kes oled, et teise suhu vahid?”

Ivan ei jäänud ootama, kuni talle mööda kõrvu käädatakse, ja ronis polutile.

4

Vassili Volkovi poole oli jäänud külaline ööbima — naaber Mihhaila Tõrtov, väikemõisniku poeg. Sõid varakult õhtust. Laiadele lavitsatele, vaabatud ahjule lähemale olid laotatud viltvaibad, padjad, karunahksed kasukad. Kuid nooruse tõttu ei saanud magada. Oli kuum. Istusid lavitsal paljas aluspesus. Vestlesid videvikus, haigutasid, tegid ristimärke suu kohale.

„Sinu peale,” rääkis külaline väarikalt ja tasa, „sinu peale, Vassili, on veel paljud kadedad... Aga poe sa minu nahka. Meie isal on meid neliteistkümme. Seitsmele on eraldi kohad antud, maadlevad puustustel, kellel kaks, kellel kolm teoorja, — kõik teised on jooksus. Mina, kaheksas, saan homme oma koha. Antakse mulle mahapõlenud külakene, konnasoo... Kuidas elada? Ah?”

„Nüüd on kõigil raske.” Vassili sõrmitses ühe käega põlvede vahel rippuvat küpressipuust roosikrantsi. „Kõik heitleme... Kuidas elada?”

„Mu vanaisa istus Golitsõnist kõrgemal,” rääkis Tõrtov, „veetis ööd ja päevad Mihhail Fjodorovitši surnukirstu juures. Kuid meie käime kodus viiskudes... Oleme juba harjunud oma häbiga. Pole siin mahti aule mõelda, vaid kuidas hinges püsida. Isa on Maadeprikaasis kummardades oma otsmiku ära peksnud: egas nüüd ilma ränga meelega midagi saa. Djakile anna, alamdjakile anna, nooremale alamdjakile anna. Ja ega igakord võtagi vastu — halvaks peavad... Palusime ühe väikese asja pärast alamdjakki, Stjopka Remezovit, saatsime talle meelega, kümme altõni¹ rahas, — hädavaevu saime sellegi kokku, — ja puuda kuivatatud kokresid. Raha võttis ta vastu, see janune ja purjus lõust, aga kogred käskis välja õuele visata... Mõned, kes osavamad, saavutavad

¹ Altõn — kolm kopikat. Tõlk.

ju... Volodka Tšemodanov läks oma palvekirjaga kuni tsaarini, kaks küla anti talle igaveseks omanduseks. Aga Volodka, — kõik teavad seda, — putkas viimases sõjas pohlakate eest kabuhirmus lahinguväljalt, ja tema isa putkas kolm korda Smolenski all... Selle asemel et neilt maa ära võtta ja nad mõisatest välja lüüa, antakse veel külasid... Ei ole õigust maailmas..."

Vaikisid. Ahjust hõõgus kuumust. Kilgid krigistasid kuivalt. Vaikus, igavus. Isegi koerad lõpetasid haukumise. Volkov lausus mõtiskelles:

"Kui mõni kuningas võtaks oma teenistusse — Venedigus, Roomas või Viinis... Ma läheksin taha vaatamata... Vassili Vassiljevitš Golitsõn andis mu ristilisale raamatu, ma võtsin selle siis lugemiseks... Kõik rahvad elavad jõukuses ja rikkuses, ainult meie oleme kerjused... Olin hiljuti Moskvast, otsisin relvaseppa, saadeti mind siis Kukui-külla, sakslaste manu... Noh, ega nad ole õigeusklikud, — jumal ise mõistku nende üle kohut... Aga kui läksin läbi nende valliaia, — tänavad on pühitud, majad puhtad, rõõmsad, aedades lilled... Liigun aralt ringi, — otse ime, noh, nagu oleks unes... Inimesed on lahked, ja elavad ju siinsamas, meie kõrval. Ja rikkust! Kukui üksi on rikkam kui kogu Moskva ühes ta agulitega..."

"Asuda ärialale? Jällegi on vaja raha." Mihhaila heitis pilgu oma paljastele jalgadele. "Või astuda streletside¹ hulka? Pole ka suuremat tulutoov asi. Kuni tõused sadakonna pealikuks, on su luud-kondid murtud. Hiljuti külastas tsaari tallipoiss Danilo Menšikov mu isa, tema jutustas: kroonu on streletsipolkudele kahe ja poole aasta palga võlgu. Aga hakka kisa tõstma, — pistetakse pokri. Polkovnik Põžov ajab streletse oma Moskva-lähedastesse mõisatesse, ja seal nad töötavad nagu orjad... Kui aga läksid kaebama, siis peksti palujaid vojevoodi kantselei ees piitsaga. Oi, streletsid on vihased... Menšikov rääkis: oodake, küll nad veel näitavad..."

"Nagu kuulda, räägitakse: kellel bojaari-kasukas seljas — see ärgu sõitkugi Moskva jõe taha."

"Aga mis sina tahad? Kõik on vaeseks jäänud..."

¹ Tsaar Ivan Groznõi poolt asutatud püsiv jalavägi, 40—50 tuhat meest suur. Rahvajal asusid streletsid ühes perekondadega neile määratud Moskva agulis, elatudes peamiselt käsitööst ja kaubitsemisest. Tõlk.

Andamid, obrokid ja muud maksud koormavad nii, et lase taha vaatamata jalga... Menšikov jutustas: välismaalased — nemad äritsevad, Arhangelskis, Holmogorõs on neil kivimajad. Ostavad välismaal rubla eest, müüvad meile kolme eest... Aga meie kaupmehed ainult mäendavad ahnuse pärast kaupa. Agulirahvas põgeneb halasamatute maksude eest linnadest kas maale või metsikusse steppi. Nüüd hakati jääaugumaksu võtma, aukude eest jõel... Aga kuhu lähevad rahad? Menšikov jutustas: Vassili Vassiljevitš Golitsõn ehitas enesele Neglinnaja jõeale palee. Väljast on see vaskplaatidega kaetud, seest aga — kullatud nahaga..."

Vassili tõstis pea, vaatas Mihhailale. See tõmbas jalad pingi alla ja vaatas samuti Vassilile. Just äsja istus siin rahulik inimene, nüüd on vahetatud, — muigab irvitavalt, võputab jalga, lavits ta all oli hakanud kõikuma...

"Mis sa mõtled?" küsis Vassili tasa.

"Möödunud nädalal on Vorobjovi küla all jälle voor paljaks riisunud. Oled kuulnud?" Vassili kortsutas kulmu, võttis roosikrantsi. "Kalevigildi mehed vedasid riidekaupa... Kippusid õhtusöömaks Moskvasse, aga ei jõudnud päralt... Üks kaupmees oli ellu jäänud, see teatas. Kihutati rõõvleid püüdma, ainult jäljed leiti, ja needki kinni tuisanud..."

Mihhaila väristas õlgu, puhkes naerma:

"Ära karda, ega mina seal olnud, Menšikovilt kuulsin..." Ta kummardus Vassili juurde. "Räägitakse, jäljekesed toonud otsejoones Varvarkasse, Stjopka Odojevski õue... Vürst Odojevski noorema poja poole... On meiega ühealine..."

"Peab pikali heitma, aeg on magada," lausus Vassili süngelt.

"Noh, oleme naljatanud, heitkem magama."

Tõusis kergesti lavitsalt, ragistas ringutades luujätkeid. Kallas kalja puukannu ja jõi kaua, vaadates üle kruusiserva Vassilile.

"Stjopka Odojevskil on kakskümmend viis orja varustatud mõõkade ja tuleriistadega... Hulljulge rahvas... Ta on nad välja õpetanud: üle aasta ei andnud süüa, — ainult öösiti laskis väravast välja saaki otsima... Hunded..."

Mihhaila heitis lavitsale, tõmbas karusnahkse kasuka peale, pistis käe pea alla, ta silmad välkusid:

„Kas lähed nüüd mu juttu üles andma?”

Vassili riputas roosikrantsi seinale, heitis vaikides pikali, nagu vastu männiseina, millest nõrgus vaiku. Vastas pika aja pärast:

„Ei, ma ei anna üles.”

5

Muldvalli väravate taga hakkas hangeline tee keerlema mööda tänavaid, kahekordsete kõrgete ning kitsaste palkmajade vahel. Kõikjal tuhahunnikud, raiped, katkised potid, kulunud räbalad, — kõik pilluti ju uulitsale.

Hoides ohje, astus Aljoška ree kõrval, millel istus kolm holoppi puuvillriidest, takkudega vooderdatud sõdurimütsidega, kõrgete kaelustega, paindumatu is vammustes — tigelejades. Need olid Vassili Volkovi maakaitseväelased. Ei piisanud raha raudrüüdeks, riietas nad siis tigelejadesse, kuigi kartis, — kas ei hakata teda ülevaatusel häbistama ja sõimama: ei sa näita ettekirjutusekohast varustust, kelmust teed...

Vassili ja Mihhaila istusid Mustlase reel. Orjad talutasid taga hobuseid: Vassili oma uhke vaiba ja pärsia sadulaga ning Mihhaila lonkavat, kehvalt-viletsalt saduldatud ruuna.

Mihhaila istus, kulnud kortsus. Neist ajas kisades ja hobuseid nüpeldades mööda palju aadlikke ning bojaari-poegi, vanaisade rõngasturvises ja raudrüüs, äsjaõmmeldud pikk-kuubedes, lühikäiselistes terlikutes, nahkvammustes, — kogu maakond sõitis Lubjanski väljakule, ülevaatusle, arvestusele ning ümberarvestusele. Inimesed naersid kuni viimseni, vaadates Mihhaila ruuna: „Hei, sina, — kas viid raipemäele? Vaata ette, ei jõua pärrale...” Nüpeldasid mööda kihutades piitsadega, — ruun tõmbus küüru... Naer, irvitus, vile...

Sõitsid silda mööda üle Jauza, mille järsul kaldal keerlesid sajad väheldased veskid. Lasksid traavi saanide ja koormaregede järel üle väljaku, piki valgelaigulist müüri, millel neljakandilised tornid ning suurtükid müürisakmete vahel. Madalas Mjasnitski väravas kisa, sõimlus, rüselus, — igaüks peab esimesena läbi pääsma, virutatakse rusikatega, mütsid lendavad, reed ragisevad, hobused ajavad püsti. Värava kohal loidab igavesti kustumatu lamp tumeda ikooni ees.

Aljoška lahmiti piitsadega läbi, ta kaotas mütsi, — ime, et veel ellu jäi! Jõudsid Mjasnitskajale... Ninalt verd pühkides vaatas ta ringi: oh sa mu meiel!

Rahvas vajus murruna mööda kitsast sõnnikust tänavat. Kaupmehed sirutuvad laudputkadest, kisendavad, haaravad kuuehõlmadest, kisuvad möödaminejail mütse peast, — kutsuvad sisse. Kõrgete tarade taga kivimajad, järsud punased ja hõbedased katused, kirikute kirevad kuplid. Kirikuid on tuhandete kaupa. On suuri viiekuplilisi ja ristteedel pisuke si — vaevalt pääseb inimene uksest sisse ja sees ei saa kümme meest ringi pöörata. Avatud eesruumides küünalde kuumad tulukesed. Põlvedel magama jäänud eided. Kohutavad sasipäised kerjused soputavad räbalaid, haaravad möödujate jalgadest, paljastavad inisedes oma verist ja kõntsast ihu... Teenistuskohata jubedasilmalised papid topivad möödujate nina alla rõngassaia, kisendavad: „Kaupmees, lähme jumalateenistusele, või muidu pistan saia kinni...” Haki-parved kirikute kohal...

Hädavaevu rüselesid läbi Lubjanka, kus kogu väljal parvlesid salkadena ratsamaakaitseväelased. Kaugel Nikolski väravate juures paistsid bojaari soobelmüts, kõrge nagu korsten, djakkide nahkmütsid, valitud meeste tumedad vammused. Seal kisendas kõhn pikk päratu suure habemega mees, vehkis paberiga. Siis sõitis aadlik ette, kas hästi või halvasti relvastatud, kas üksi või koos maakaitseväelastega, ning ratsutas laua juurde. Hüppas hobuselt, kummardas sügavalt bojaari ja djakkide ees. Need vaatasid üle ta relvastuse ja hobused, lugesid märkmeid, — kui palju oli talle maad antud. Vaieldi. Aadlik vandus jumala nimel, rebis oma rinda, aga mõned nutsid halisedes, et on lõplikult oma koha peal alla käinud, et kõngevad nälja- ning külmasurma kätte.

Nii toimus iga aasta põlise kombe kohaselt enne kevadisi sõjaretki tsaari teenistusrahva — aadlike maakaitseväe ülevaatus.

Vassili ja Mihhaila istusid hobuste selga. Mustlase ja Aljoška hobused rakendati lahti, asetati nendele kaks Volkovi holoppi ilma sadulata, aga kolmandal, jalamehel, kästi öelda, et hobune on tee peal oma jala vigastanud. Reed jäeti sinnapaika.

Mustlane sai vaid jalarauast kinni haarata: „Kuhu te mu hobuse viite? Härra, halastagel...” Vassili ähvardas

nuudiga: „Katsu sa mul lärmata...” Kui ta aga eemale sõitis, vandus Mustlane ropul kombel, virutas rangid ja looga reele ning heitis sinna isegi, kaevelde meelepahast õlgedesse...

Aljoška unustati ära. Ta koristas rakmed reele. Istus, külmetas ilma mütsita, viletsas kasukaräbalas. Mis teha — teoorja asi, tuleb taluda. Siis tundis ninas äkki sööma-hõngu. Möödus jänesenahkse mütsiga agulimees, paks, pisukeste silmadega. Ta kõhu kohal kandelaul aurasid räbala all ahjupirukad. Kuramus! — ta heitis kõõrdi pilgu Aljoškale, tõstis räbalanurga, — „krõbedad, kuumad!” See hõng kiskus Aljoška pirukate poole:

„Palju maksavad, onukene?”

„Pool tenga¹ paar. Keele neelad kaasa.”

Aljoškal oli suus pool tenga, — kui läks holopiks, andis ema selle ta õnnetu elu lohutuseks. Nüüd oli kahju rahast, kuid ka kõht väänles näljast.

„Eks anna siia,” lausus Aljoška kareda häälega. Ostis pirukad ja sõi. Polnud eluilmaski seesugust sünnud. Kuid kui tuli tagasi ree juurde, polnud ei piitsa, ei looka ega rangisid leidega, — üle löödud. Tormas Mustlase manu, — see sõimas läbi, ise õlgede all. Aljoškal kadus jõud jalgadest, peas kumises. Istus hetkeks reepardale, et nutta. Hüppas üles, tormas möödaminejate kallale: „Kas pole näinud varast?” Naeravad ainult. Mis teha? Jooksis üle väljaku bojaari otsima.

Volkov istus hobuse seljas, käsi puusas, vaskkübar peas, rinnal ja vatsal raudrüü plaadid külmast härmatises. Ei või Vassilit äragi tunda — kotkas. Tema taga ratsa kaks holoppi nagu vaati, tigelejades, õlal piigid. Mõistsid isegi: no on aga sõjamehed! Narrimad kui narrid. Muhelesid.

Pisaraid pühkides, haledalt vingudes hakkas Aljoška oma häda kaebama.

„Ise oled süüdi!” käreatas Volkov. „Isa annab sulle naha peale. Ja kui isa uusi rakmeid ei muretse, annan mina temale naha peale. Käi minema, ära keerle hobuse ees!”

Sealsamas hüüdis pikk djakk teda ette, vehkides paberiga. Volkov pani kapates minema ja holopid tema järel, tagudes hobuseid viiskudega; kihutasid Nikolski väre-

¹ Teng — pool kopikat. Tõlk.

vate juurde, kus istus laua taga kohutav vürst Fjodor Jurjevits Romodanovski, peas karusnahkne müts ja seljas kaks kasukat — üks sametist ning teine pealiseta, lambanahkne.

Mis nüüd teha? Pole mütsi ega rakmeid... Aljoška halises tasa, vankudes mööda väljakut. Teda hüüdis, tal haaras õlast kinni Mihhaila Tõrtov, kummardudes hobuse seljas:

„Aljoška,” lausus, ja enesel pisarad silmis ning huuled vabisevad, „Aljoška, jookse jumala pärast Tverskoi väravate juurde, küsi, kus on tallipoiss Danilo Menšikovi maja... Mine sisse ja kummarda kolm korda Danilo ees maani... Ütle — Mihhaila laseb tervitada... Ütle, tema hobune osutus viletsaks... Häbiasi, ütle... Kui ta annaks mulle üheks päevaks ükskõik missuguse hobuse — ettenäitamiseks. Kas jääb meelde? Ütle — küll ma tasun... Olen valmis hobuse pärast kas või inimest tapma... Nuta, palu...”

„Küll ma palun, aga kui ta ei anna?” küsis Aljoška.

„Taon su kaelani maa sisse!” Mihhaila ajas silmad pungi, sõõrmed laiali.

Aljoška pistis kabuhirmus jooksmas, kuhu oli kästud.

Mihhaila oli sadulas läbi külmunud, söömata kogu päeva jooksul. Päike kaldus pakasesse hämarusse. Lumi sinerdas. Hobuste kabjad krudisesid heledamalt. Laskus videvik, ja üle kogu Moskva hakati kellatornides õhtusele jumalateenistusele helistama. Sammu sõitis mööda Vassili Volkov, pea süngelt norus. Aljoška ei saanud ikka veel. Ja ta ei saanud üldse mitte.

6

Madalas, kuumaks köetud koojas loitsid lambikesed ikoonide ees, valgustasid madalat võlvi ja tumedaid maale sellel: paradiisilinde, rohuvanikuid.

Pühapiltide all laial lavitsal, vajunud oma kõhetu kehaga luigesulgedest patjadesse, oli suremas tsaar Fjodor Aleksejevits.

Seda oodati juba ammu: tsaar põdes skorbuuti ja ta jalad paistetasid. Täna ei suutnud ta hommikust jumalateenistust välja seista, istus toolile ja vajus siis pikali. Hüpati juurde, — süda vaevalt veel tyksub. Asetati pühapiltide alla. Ta jalad olid veest tursunud nagu pakud, ja

kõhtki hakkas tursuma. Kutsuti sakslasest arst. See laskis vee välja, ja tsaar rahunes — hakkas vaikselt lahkuma. Silmakoopad tumenesid, nina läks teravaks. Kord ta sosistas midagi, ei suudetud mõista, — mida. Sakslane kummardus ta veretute huulte juurde: Fjodor Aleksejevitš sosistas ebaselgelt, ainult hingusega midagi ladina keeli, nagu oleks värsse lugenud. Arstile viirastus tsaari sosinas Ovidiuse salm... Surivoodil — Ovidius? Tsaar oli kahtlemata meelemärkuseta...

Nüüd polnud isegi ta hingamist kuulda. Härmatanud akna juures, kus ümmargustes ruutudes mängis kuuvalgus, istus kokkupandaval itaalia järil patriarh Joakim, vali ja vahakarva, seljas must mantel ja peas kaheksanurkse valge ristiga papimüts, istus küürus ning liikumatult nagu surma nägemus. Seina ääres seisis üksikuna tsaarinna Marfa Matvejevna, — vaatas läbi pisarateudu sinna, kus sulgpatjade kuhjast paistis sureva mehe väike otsmik ja teravaks tõmbunud nina. Tsaarinna oli ainult seitsmeteistkümne-aastane, ta võeti valitseja õue kehvast Apraksinite perekonnast üksnes ilu pärast. Ainult kaks kuud sai ta tsaarinna olla. Tema mustakulmuline rumalavõitu näokene oli pisaraist tursunud. Ta vaid nuuksus lapse kombel, naksutas sõrmi, — kartis häält tõsta.

Koja teises otsas sosistas võlvide hämaruses tsaari suur suguvõsa — õed, tädid, onud ja lähemad bojaarid: väike, priske, heasüdamlik, muhe, väga osav mees ja õuekommete sügav tundja Ivan Maksimovitš Jazõkov; pahuranaoline ja vagaimeline rauk, kirjatundja, esimene kamerteener Aleksei Timofejevitš Lihhatšov ning vürst Vassili Vassiljevitš Golitsõn — piltilus mees: hõredavõitu lokkis habe, kikkis vurrud, poola moodi lühikeseks lõigatud juuksed, poola pealiskuuuega ja pehmete kõrgekannaliste saabastega, — vürst oli keskmist kasvu.

Tema sinised silmad välkusid ärevalt. Oli otsustav tund, — tuleb välja kuulutada uus tsaar. Kes? Peeter või Ivan? Narõškina või Miloslavskaja poeg? Mõlemad on alles vähese taibuga poisikesed, kummagi jõud on nende suguvõsas. Peeter on tulise mõistusega, kehalt tugev, Ivan — nõrgaaruline, haige, punu temast kas või nõõri... Mida eelistada? Keda?

Vassili Vassiljevitš asetus küljega kahepoolse, vasega karratud ukse juurde, surus kõrva vastu ust, kuulatas: selle taga sumisesid troonisaalis bojaarid. Hommikust

peale, ilma söömata, ilma joomata, higistasid nad kasu-kais — Narõškinid oma kambaga ja Miloslavskid oma kambaga. Saal on tulvil — larisevad omavahel, meenutavad haavusi, tunnevad kõik: täna kerkib neist mõni kõrgele, mõni lendab maapakku.

„Lõuake, mu panid,“ sosistas Vassili Vassiljevitš, ja astudes Jazõkovi juurde, lausus talle tasakesi poola keeli: „Kas sa, Ivan Maksimovitš, siiski ei küsiks patriarhi käest, — kelle poolt tema on?“

Uleni ruugetesse juustesse kasvanud kahune Jazõkov naeratas õhetavalt, magusalt, vaadates alt üles, — ta higistas kuumusest, lõhnas roosiõli järele:

„Nii patriarh kui meie ootame sinu sõna, vürst... Meie omalt poolt arvaksime nagu...“

Juurde astus Lihhatšov, õhkas, asetas ettevaatlikult valge käe oma habemele:

„Seesugusel suurel hetkel ei tohi mõtete lahkuminekut olla, Vassili Vassiljevitš. Meie kaalusime sedasi: Ivanil oleks raske tsaar olla, pole kindlust — põdur. Meie vajame jõudu.“

Vassili Vassiljevitš langetas ripsmed, naeratas oma ilusate huulte nurgaga. Mõistis, et nüüd oleks hädaohtlik vaielda.

„Olgu nõnda,“ lausus, „olgu tsaariks Peeter.“

Tõstis oma sinised silmad, ja äkki need võpatasid ning udustusid õrnalt. Ta vaatas sisseastunud tsaaritar Sofjale, tsaari kuuendale õele. Mitte luige kombel liuglevalt, nagu oleks kohane tütarlapsele, — ta sisenes ägedate liigutustega, tema kirju, täidlase rinna kohalt sulgemata suvekleidi siilud lõid laiali, lehvisid sarvilise kroonpärja punased lindid. Ilutul näol paistsid puudri ja pumati läbi laigud. Tsaaritar oli laiakondiline, tüse, tugev, suure peaga. Kumer otsmik, rohekad silmad, kokkupigistatud suu ei paistnud tütarlapselikenä, — olid mehelikud. Ta vaatas Vassili Vassiljevitšile, ja nagu näha, mõistis, millest see just praegu rääkis ning mis vastas.

Tema ninasõõrmed võbisesid halvaks panevalt. Ta pöördus surivoodi poole, lõi käed kokku, pigistas ühte ja laskus põrandavaibale, surus lauba vastu voodit.

Patriarh tõstis pea, tema tuhm pilk peatus Sofja kuklal, ta allalangenud juuksepealmikuil. Kõik kambris olivad muutunud erksaks. Viis tsaaritari hakkasid risti ette lööma. Patriarh tõusis ja vaatas kaua tsaarile. Lõi pikad varru-

kad tagasi, ja õnnistanud tsaari ristiga, hakkas suripalvet lugema.

Sofja haaras kuklast kinni ja karjatas läbilõikavalt, metsikult, ulgus madala häälega. Pistid karjuma ta õed... Tsaarinna Marfa Matvejevna langes kummuli lavitsale. Tema juurde astus ta vanem vend, Fjodor Matvejevitš Apraksin, suurekasvuline ja tüse, kuni kanda-deni ulatuvas kasukas, — hakkas tsaarinna selga paitama. Jazõkov jooksis patriarhi juurde, suudles selle kätt ja tõmbas teda kättpidi. Patriarh, Jazõkov, Lihhatšov ja Golitsõn astusid kähku troonisaali. Bojaarid tulid karjana neile vastu, vehkides kätega, ajades habemeid ette, pöör-itades häbitult silmi:

„Noh, kuidas on, püha isa?”

„Tsaar Fjodor Aleksejevitš lahkus vaikselt... Bojaa-rid, leinakem!...”

Teda ei kuulatud, — tungeldes, uksele trügides ruttasid bojaarid surnu juurde, langesid põlvili, peksid otsmikke vastu vaipa, ja tõusnud, suudlesid tsaari juba kokkupan-dud vahaseid käsi. Ikoonilambid hakkasid läpases õhus praksuma ja kustuma. Sofja talutati välja. Vassili Vassil-jevitš oli kadunud. Jazõkovile lähenesid vennaksed vürst-id Pjotr ja Boriss Aleksejevitš Golitsõnid, must, suure-kulmuline, jubeda välimusega vürst Jakov Dolgoruki ja tema vennad Luka, Boriss ning Grigori. Jakov ütles:

„Meil on pussid kaasas ja raudrüü rõivaste all... Kui-das on, kas kuulutada Peeter tsaariks?”

„Minge rõdule, rahva juurde. Sinna tuleb ka patriarh, seal kuulutamegi... Kui aga hakatakse hüüdma Ivan Aleksejevitši, siis virutage mässajaid pussidega...”

Tund aega hiljem astus patriarh paraadtrepile, ja õnnis-tanud tuhandepäist rahvahulka — streletse, bojaaripoegi, väeteenijaid, kaupmehi, agulielanikke, — küsis: kes tsaaripoegadest peab riiki valitsema?

Pölesid tuleriidad. Moskva jõe taga loojus kuu. Tema jäine valgus välkus kirikukupleil.

Rahvahulgast karjuti:

„Tahame Peeter Aleksejevitši...”

Ja veel kärisev hää:

„Tahame tsaariks Ivani...”

Hääle suunas tormasid inimesed, ja ta vaikis, ning veelgi valjemini kisendati rahvahulgas: „Peetrit, Peet-rit!”

Danilo õues kargasid kaks ketikoera Aljoškale vastu, lakkastasid vihast. Kärnaste huultega, üle pea visatud kasukaga plika käskis tal minna mööda jäätunud treppi ülakorrale, kambrisse, ise aga itsitas korraks, asja ees, teist taga, lipsas trepi alla tarre, kus pimedas põlesid puud ahjus.

Tõustes treppi mööda kuulis Aljoška, kuidas keegi üle-val vastiku häälega karjus. „Noh,” mõtles ta, „elavana ma siit ei pääse...” Haaras nõõri otsas rippuvast hõõvel-datud puuklotsist — hädavaevu tõmbas tursunud ukse valla. Ninna löi köetud toa kuumus, rõika ja puskari hõng. Kaetud laua juures ikoonide all istus kaks meest: üks juuksepatsikese ja punase vihthabemega papp ning teine lühike, rõugearmiline, terava ninaga.

„Uha talle tarkust tagaväravast sisse!” karjusid nad, põrutades viinatopsidega vastu lauda.

Kolmas — lahtise vabarnavärvi särgiga kerekas mees — hoidis kedagi põlvede vahel ja nahutas rihmaga mööda paljast tagumikku. Kõhn triibuline tagumik keerles ja vingerdas. „Ai-ai, taadikenel!” vingus pekstav.

Aljoška kivines.

Rõugearmiline pilgutas paljaste silmalaugudega Aljoška poole. Papp avas suure suu, hüüdis rämedalt:

„Veel üks lapsuke, koori juba korraga sellegi nahk!”

Aljoška toetas viisud vastu, sirutas kaela välja. „Noh, nüüd olen kadunud...” Kerekas mees pöördus. Tema jalgade vahelt lipsas välja ümmarguste valkjassiniste sil-madega poisike, haarates pükste järele. Kargas ukse juurde, kadus. Siis heitis Aljoška, nagu oli kästud, põlvili ja toksas kolm korda laubaga vastu põrandat. Kerekas mees tõstis ta kraedpidi üles, lähendas oma higisele vase-karva näole, ujutas üle puskari kuuma hõnguga.

„Milleks sa tulid? Vargile? Luurama? Maju pidi nuh-kima?”

Aljoška hakkas hambaid lõgistades Tõrtovist rääkima. Vaskinimese sooned paisusid, — ei saanud millestki aru... „Misuke Tõrtov? Mihukest hobust? Ah et tulid hobuse järele? Hobusevaras?...” Aljoška puhkes nutma, vandus jumala nimel, tegi kolme sõrmega ristimärke... Siis haaras vaskinimene tal juustest kinni, lohistas saa-

bastega trampides, lõi jalaga ukse lahti ja virutas Aljoška jäätunud trepist alla.

„Kihutage varas õuest!“ kisendas ta vaarudes. „Šarok, Brovka, äss, äss!“

Kummardudes uksele nagu härg, pöördus Danilo Menšikov laua juurde tagasi. Täitis nohisedes viinatopsi. Haaras näppudega mädarõigast:

„Sina, papp, oled kirja lugenud, sina pead teadma,“ kõmistas ta. „Poeg on mul käest ära läinud... Lõplikult hukas, lita äbarik. Kas pean ta maha lööma või? Kuidas see on pühakirja järgi? Ah?“

Papp Filka lausus väarikalt:

„Pühakirja järgi on nõnda: pea oma poega vitsahirmu all, et temal elulõpul võiks hea meel olla. Ja ära hoia mitte poisi karistamist tagasi; ei ta sest sure, vaid saab tervemaks. Sa peksad teda küll vitsaga, aga kisud tema hinge põrgust välja. Suurenda tema haavade arvu, et päästa ta hinge hukatusest...“

„Aamen,“ õhkas teravaninaline.

„Oota, tõmban hinge tagasi, siis kutsun ta jälle siia,“ ütles Danilo. „Oh, vilets lugu, vennad... Aasta-aastalt üha viletsam... Lapsed lähevad ülekaite, ei ole endist jumalakartust... Tsaari palka pole enam kaks aastat saadud... Ei ole midagi hamba alla panna... Streletsid ähvardavad Moskva neljast servast põlema pista... Suur käärimine on rahva seas... Varsti oleme kõik otsas...“

Rõugearmiline ja teravaninaline lugija Foma Podštšipajev ütles:

„Nikonianlased¹ hävitasid muistse usu, aga sellest,“ ta tõstis sõrme, „elas maa... Uut usku ep ole... Lapsed sünnivad patus, — peksa ta kas või surnuks, mis kasu sellest: temas ep ole hinge... Need on selle aja lapsed...“

¹ Uhes tsaarivõimu keskendumisega algas XVII saj. vastav liikumine ka Vene kreeka-katoliku kirikus. See on seotud peamiselt patriarh Nikoni (1605—1681) nimega. Väliselt muudeti jumalateenistuse korda, võeti revideerimisele kirikuraamatute vanaslaavikeelsed tõlked, nõuti ristimärgi tegemist mitte kahe sõrmega nagu varem, vaid kreeklaste kombel kolme sõrmega, ikoonide maalimist kreekakeelsete eeskujude järgi jne. Tsaar Aleksei Mihhailovitš toetas Nikoni reforme kiriku kindlustamisel, kuid sattus vastuollu kiriku ülemvõimu taotlemisega riigivalitsemise alal. Lõpuks langes Nikon põlu alla ja tagandati, kuid tema algatatud kirikureformid jäid ametlikult jõusse. Kõrgema vaimulikkonna ja kloostrite võim kasvas nende läbi igatahes. Seevastu kannatas aga alam vaimulikkond ise kirikuülemuse

nikonianlased. Kari ilma karjaseta, saatana roog... Protohierei Avvakum kirjutas: „Kas tahad sina, nikonianlane, ahvatleda Kristuse pärisosa ja ühes enesega oma isale saatana ohvriks tuua...“ Saatana!“ Tõstis jälle sõrme. „Ja edasi: „Kes oled sina, nikonianlane? Roojus oled sa, raipolehk oled, haisev koer oled sa...““

„Penid!“ Danilo virutas vastu lauda.

„Nikonianlaste papid ja protohiereid käivad siidkuubedes, põsed tursunud söömast lõhki, neetud koerad!“ ütles papp Filka.

Foma Podštšipajev ootas, millal teised söimamise lõpetavad, ja lausus jälle:

„Ja ka sellest on öeldud protohierei Avvakumil: „Mu sõber Ilarion, Rjazani arhipiiskop! Tuleta meelde, kuidas elas Melkisedek Tabori mäe tammikus. Ta sõi puu-urbi ja lakkus jooma asemel kastet. Oli õigemeelne mees, ei tema otsinud reini ja romanja veine, ei vodkasid ega kurnatud viina või õlut kardamomiga. Mu sõber Ilarion, Rjazani arhipiiskop! Vaata, kuidas elas Melkisedek. Ei tema lõbutsenud, sõites mustade täkkude veetud tõllas. Ja oli ise veel kuningate soost. Aga kes oled sina, papi-tsura?... Istud tõllapadjale, ajad enese laiali nagu mull veepinnal, soed oma juuksed nagu lirva, ja nii sõidadki, larhv väljaku poole õieli, et sind nunnad-petised armatseksid. Oh, oh, sind viletsat... Ilmselt on saatana ise sind pimestanud... Ep ole sina näinud ega tunne sa vagade elukäiku!““

Sulgenud silmad, raputas papp Filka põski, puhkes naerma. Danilo kallas veelgi viina. Rüüpasid.

„Streletsid rebivad juba nikonianlaste raamatuid lõhki ja pilluvad minema,“ lausus ta. „Andku jumal — streletsid astuvad endise eest välja.“

omavoli all. Selle alama vaimulikkonna, samuti kui kõigi alalhoidlikumate rahvamasside häälekandjaks sai preester Avvakum, kes esines ägedalt Nikoni reformide vastu. Avvakum pagendati küll nagu Nikongi ja põletati viimaks tuleriidal, kuid sellest peale jäi vene kirikusse lõhe, mida tuntakse raskol'i nime all: ühel pool olid raskolnikud-vanausulised, teisel pool ametliku kiriku nikonianlased. Kui nüüd Peeter I kogu riigielus põhjanevaid reforme algatas, siis kasutasid alalhoidlased ka usulisi eelarvamusi, et laiades hulkades tema vastu vaenu õhutada. Nii sai Peetrist eriti Põhja-Venemaa met-sadesse põgenenud raskolnikute silmis otse piiblis ennustatud antikristus. Ometi tuleb märkida, et talupoegade massis võitlus ametliku kirikuga ühines ka võitlusega feodaal-pärisorjusliku süsteemi vastu. Tõlk.

Ta pöördus. Koerad pistsid haukuma. Rõdu astmed kriuksusid. Ukse taga loeti issameiet. „Aamen!“ vastasid kolm vestlejat.

Sisse astus pikk Põžovi polgu strelets, Danilo naisevend Ovsei Ržov. Lõi pühapiltide ees risti ette. Viskas juuksed üle pea.

„Või pidutsetel!“ lausus rahulikult. „Aga mihukesed lood on üleval lahti, kas te ei tea? Tsaar on surnud... Narõškinid koos Dolgorukidega kuulutasid Peetri tsaariks... Vaat see on alles õnnetus, mida ei oodanud... Saame kõik bojaaride ja nikoniaanlaste orjadeks.“

8

Aljoška veeres ülepeakaela trepilt lumehange. Kollakihvalised koerad tormasid kallale, otse lendasid. Ta peitis pea. Sulges silmad... Ja nad ei käristanudki teda lõhki... See oli alles ime, — jumal päästis! Koerad eemaldusid urisedes. Keegi kükitas Aljoška kohale, torakas sõrmega vastu pead:

„Hei, kes sa oled?“

Aljoška vabastas ühe silma. Koerad hakkasid lähedal jälle urisema. Aljoška kõrval kükitas seesama poisike, keda äsja nahutati.

„Mis su nimi?“ küsis ta.

„Aljoška.“

„Kelle poeg?“

„Me oleme Brokvinid, külast pärit.“

Poisike vaatles Aljoškat koera kombel: kallutas pea kord ühele, kord teisele õlale. Kuu valgustas üle kuuri katuse ta suuresilmalist nägu. Oh, on vist küll vahva poiss...

„Lähme soojendama,“ ütles ta. „Aga kui ei tule, siis hoia, et ma sind... Kas tahad kakelda?“

„Ei,“ Aljoška pöördus väledalt tema poole. Ja jälle nad vahtisid teineteisele otsa.

„Lase mind,“ venitas Aljoška, „ei ole vaja... Ma pole sulle midagi teinud... Ma lähen...“

„Aga kuhu sa siis lähed?“

„Tea isegi, kuhu... Mind ähvardati õlgadeni maasse taguda... Ja kodus lüüakse mind maha.“

„Kas taat peksab?“

„Isa müüs mu igaveseks orjaks, nüüd ei peksa. Mõisapere muidugi peksab. Kui aga kodus elasin, siis teadagi peksti...“

„Kas oled jooksus või?“

„Praegu veel mitte... Aga mis on sinu nimi?“

„Aleksaška... Me oleme Menšikovid... Mind pargib isa vahel kaks, vahel kolm korda päevas. Mul on tagumikule ainult luud jäänud, liha puha maha pekstud.“

„Oh sa, poju...“

„Kas läheme õige soojendama...“

„Olgu pealegi.“

Poisikesed jooksid keldrikorrale, kus Aljoška ennist nägi tuld ahjus. Siin oli soe, kuiv, lõhnas sooja leiva järele, põles rasvaküünal vint-raudjalal. Nõgistel palkseintel liikusid prussakad. Poleks tahtnud eluilmaski siit lahkuda.

„Vassenka, ära sa taadile midagi lausu,“ ütles Aleksaška väledalt lühikesele kõõgieidele. „Aljoška, võta jalad lahti.“ Ta tõmbas ise vildid maha. Aljoška kängit- ses jalad lahti. Ronisid ahjule, mis võttis enese alla poole keldriruumi. Seal vahtisid pimedas kellegi silmad ilma pilgutamata. See oli äsjane tütarlaps, kes Aljoškale ukse avas. Ta tõmbus kõige kaugemasse nurka, korstna taha.

„Ajame millestki juttu,“ sosistas Aleksaška. „Minu memm on surnud. Taat on iga päev pommis, tahab uuesti naist võtta. Kardan võõrasema. Praegugi pekstakse, aga siis raputavad küll hingekeese välja...“

„Välja raputavad,“ kinnitas Aljoška takka.

Tütarlaps kortsna taga nõõksatas.

„Sedap ma räägingi. Nägin hiljuti Serpuhhovi väravate juures, — mustlased seisavad laagris, ühes karudega. Mängivad vilepilli. Tants, laul... Nema kutsusid eneste juurde. Kas läheme koos mustlastega rändama? Kuidas oleks?...“

„Mustlaste juures on näljaelu,“ ütles Aljoška.

„Või siis palkame kaupmeeste manu midagi tegema... Suvel aga laseme jalga. Metsas võib karupoja kinni püüda. Ma tunnen üht agulimeest, — ta püüab neid, tema juhatab... Sina talutad karu, mina aga laulan, tantsin... Ma oskan kõiki laule. Ja minust vängemat tantsumeest polegi Moskvas.“

Tütarlaps korstna taga hakkas ägedamalt nõõksuma, Aleksaška müksas teda vastu külge:

„Ole vait, tüütu... Aga vaat mis, me võtame temagi kaasa, eks ole.“

„Eitedega on palju tülinat...“

„Me võtame ta suveks, seeni korjama, — ta on loll mis loll, kuid seente peale maru vahva... Varsti tuleb õhtulobi, mind kutsutakse üles palvet lugema, siis peksule. Pärast seda tulen ma tagasi. Heidame magama. Aga varavalgel jookseme Kitaigorodisse¹, lidume Moskva jõe taha, vaatame ringi. Mul on seal tuttavaid. Ma oleksin juba ammu jalga lasknud, kuid ei leidunud seltsimeest...“

„Kui leiaks mõne kaupmehe, saaks tema juurde teenistusse — pirukatega kauplema,“ ütles Aljoška.

Rõdul paukus uks, — külalised lahkusid, raksutades trepiastmeid. Danilo ähvardav hää l kutsus Aleksaškat üles.

9

Varvarkal seisab madal kuueaknaline maja, nikerdatud harjaga, kuked katusel: joomapaik — tsaarikõrts. Värava kohal on oina pealuu. Väravad on pärani, — astugu sisse, kes aga tahab. Õues lamavad reostatud hangedel ja sõnnikul joobnud, — kellel nägu veriseks taotud, kellel saapad või müts üle löödud. Palju rakmeis laamitsregesid ja kirjatud kresladega kaupmeeste saane seisab värava ees ning õues.

Majas seisab leti taga mustade kulmudega valjuilmeline kõrtsmik. Riiulil on toobid, tinakruusid. Nurgas lambikesed pühapiltide ees. Seinte ääres lavitsad, pikk laud. Vaheseina taga teine, puhas kamber kaupmeeste jaoks. Kui sinna mõni pätt või purjus passatski oma nina pistab, käratab kõrtsmik kortsus kulmul; ja kui heaga sõna ei kuula — haarab tagant kraest kinni ning virutab ühe hingetõmbega kõrtsist välja.

Seal teises toas käib väarikas jutt, seal joob kaupmeeskond ingverõlut, kuuma mesijooki. Tingivad, sõlmivad lepinguid, löövad käsi kokku. Arutavad asju, — praegu on lood sellised, et kukal sügelema hakkab.

Eestoas leti ees on kisa, kära, sõim. Joo, lõbutse, ainult maksa. Kroonu on vali. Pole raha — kasukas seljast. Ja

¹ Linnaosa Moskvast Kremli idaküljel — vana äriala ja omaaegne bojaaride elamispiirkond. Tõlk.

kui inimene on kõik maha joonud — kõrtsmik pilgutab silma alamdjakile, see istub laua äärde, — hanesulg kõrva taga, tindipott kaelas, — ja muudkui sirgeldama. Oh, vaata ette, pommispeal! Sirgeldab sulle tark alamdjakk orjakirja. Tulid vaba mehena tsaarikõrtsi, lahkud alasti orjana...

„Nüüd on kergem juua,“ kõneleb kõrtsmik, nõristades rohelist viina tinatopsikusse. „Nüüd tuleb sõber sulle järele, jookseb sugulane või naine, talutab minema, enne kui oled hinge maha joonud. Nüüd laseme seesugused minema, ei püüa viimast kätte saada. Mine jumala nimel. Aga õndsas tsaari Aleksei Mihhailovitši ajal juhtus, et tuleb seesugune sõber joobnut ära viima, et ta viimast krossi maha ei jooks... Seis!... Sellest on kroonule kahju... Sedagi krossi vajab kroonukassa... Sedamaid kisendad karauli järele. Valvurid nabivad selle, kes joomist keelab, kinni ja — muudkui Kaelakohtuprikaasi. Aga seal raiutakse tal pärast asjaarutamist vasak käsi ja parem jalg otsast ning visatakse jää peale... Jooge, kotkajukesed, jooge, ärge kartke ühtigi, nüüd me käsi-jalgu ei raiu...“

10

Täna pressis rahvas kõrtsi juures üksteise kukile, piilus akendest sisse. Õues ja trepil polnud võimalik läbi trügida. Palju oli näha streletsikuubesid — punaseid, rohelist, jõhvikakarva. Kitsikus, rüselus. „Mis lahti? Keda? Mis eest?...“ Seal, kõrtsi saksakambris, seisid streletsid ja kaubahoovi ärimehed. Õhk oli kitsalt-läpane, — aknailt voolas highi ojadena. Streletsid tõid poolsurnud inimese sisse, — ta lamas põrandal ja oigas südantlõhestavalt. Rõivad räbalaiks rebitud, keha hästi toidetud. Hallides juustes tardunud veri. Nina, põsed — kõik lõhki pektud.

Streletsid karjusid, temale osutades:

„Teiega sünnib varsti sedasama...“

„Mis te tukute? Aga nemad Kukui-külas ei tuku...“

„Poisid, miks sakslased peksavad meie omi?“

„Hea, et mööda läksime ja vahele astusime... Muidu oleksid surnuks lõõnud...“

„Kas õndsas tsaari ajal seesuguseid asju juhtus? Kas meie omadele lasti neetud välismaalastel liiga teha?“

Põžovi polgu strelets Ovsei Ržov taltsutas seltsimehi, kõneles kaubahoovi rahvale kummardades:

„Oma kehvuse tõttu tulime teie juurde, auväärt isandad, kõrged kaubahärrad. Ep ole meil enam kuhugi minna ühes naistega, väetite lastega... Oleme lõplikult viletsaks jäänud... Palka pole enam teist aastat saanud. Polkovnikud on meid kurnava tööga ära vintsutanud. Kuid millest elada? Linnas meil kaubitseda ei lubata, aguleis on aga kitsas... Sakslased on kõik eneste kätte kiskunud. Tänavu on juba lina ja kedrusegi juure pealt üles ostnud. Nahad ostavad kokku, ise saatanad Kuku is pargivad. Naised ei taha meie aguli-kingi ilma eestki osta, nõuavad aga saksa omi. Elu on võimatuks muutunud... Aga kui te meie — streletside eest välja ei astu, siis olete teie, kaupmehed, varsti ise ka otsas... Narõškinid pääsesid lõpuks tsaarikassa manu... Nüüd ahmivad... Oodake siitpeale sihukesi makse ja andameid, — oma elu panete välja... Ja oodake Moskvas veel hullemat — bojaar Matvejevit, — sõidab nüüd maapaost tagasi... Süda on tal vihast lõhkemas. Terve Moskva õgib ära...”

Pekstud inimese oiged olid jubedad. Jubedad ja tumedad olid streletsi sõnad. Kaubahoovi mehed vahetasid pilkusi. Ei tahtnud just uskuda, et Kukui sakslased oleksid selle kaupmehe läbi peksnud. See oli tume asi. Kuid streletsid kõnelevad ometi ka tõtt. Elu on raskeks muutunud, — iga aastaga läheb ikka kehvemaks, rahutumaks... Olgu milline tahes uus käskkiri: „Tsaar ütles, bojaarid otsustasid” — ikka uus häda: maksa, küta raha nagu põhjatusse aukku... Kellele sa kaebad, kes sind kaitseb? Ulembojaarid? Nad teavad ainult ühte: kuidas kroonule raha välja pressida, aga kuidas seda raha muretseda — neil ükskõik. Võta viimased hilbud maha, — anna ära. Otsekui vaenlased Moskvas.

Läbipekstu ümber seisvasse ringi trügis kaupmees, ütles, keerutades hõbesõrmustes näppe:

„Meie, see tähendab Vorobjovid, tõime Arhangelski laadale toorsiidi. Ka meil, see tähendab sakslased, rääkisid omavahel kokku, et seda siidi ei osta kolme kopika eestki. Ja nende vanem, see tähendab Wulfius, karjus meile: „Küllap me nii teeme, et Moskva kaupmehed võlgade pärast meie ees piinapingis istuvad, ja tulevikus sunnime neid, see tähendab meid, moskvalasi, ainuüksi viiskudega kauplema...”

Kambris tõusis kisa. Streletsid: „Aga mida siis meie teile räägime! Ja varsti pole enam viiskusidki!” Noor kaupmees Bogdan Žigulin hüppas ringi keskele, raputas käharaid juukseid.

„Mina tulen Pomorjest¹,” ütles reipalt, „sõitsin sinna traani tooma. Aga nagu tulin, nii ka läksin — tühjade regedega. Välismaalased Makselin ja Birkopov olid randlastelt kõik hülgerasva kümne aasta peale ette ära ostnud. Ja kõik randlased on nende juures üleni võlgades. Välismaalased võtavad neilt rasva veerand hinna eest ega luba kellelegi teisele peale eneste müüa. Ja randlased on kehvaks jäänud, ei käi enam merel loomi püüdamas, vaid on üksikult laiali valgunud... Meil, venelastel, pole nüüd põhjas enam mingit hakkamist...”

Streletsid pistsid jälle kisama, käärides varrukaid üles. Ovsei Ržov haaras mõõgast kinni, kõlistas seda, ajas hambad irvi:

„Oodake aga, küllap tuleb meil polkovnikutega arveid õiendada. Ja siis asume ka bojaaride kallale... Põrutame üle Moskva hädakella. Kõik agulid on meie poolt. Teie, kaupmehed, vaid toetage meid... Noh, poisid, tõstke ta üles, mingem edasi.”

Streletsid haarasid läbipekstu — see pistis ulguma, viseldes peaga: „Oi, ära ta-a-a-apsid”, ja lohistasid, rahvast kõrvale tuupides, majast välja, et näidata teda Puna-sel väljakul.

Kaubahoovi mehed jäid kõrtsi, — tumedad! oh, tumedad ning jõledad on lood! Kuid samuti ka, kui end streletside mesti anda: ega neil lõuameestel midagi kaotada ole... Kui jälle ühes ei lähe, — bojaarid õgivad niikuinii ära.

Aleksaška nahutati seekord, pärast õhtupalvust, halastamatult läbi, — hädavaevu roomas alumisele korrale. Kattis enese kinni, vaikis, kiristas hambaid. Aljoška tõi talle ahju peale putru piimaga. Haletses teda üpris: „Oh sa, vennike, kuidas sind ometi...”

¹ Mõeldakse üldse mereäärset maad, siin aga just Valge mere rannikut, Tõlk.

Aleksaška lamas ööpäeva kuumas kohas korstna juures ja — toibus, hakkas rääkima:

„Seesugune isa tuleks rattale tõmmata, sihuke pasiliskimadu... Sina, Aljoška, võta tasakesi pühapildi tagant õli, — ma määrin sellega tagumikku, hommikuks kuivab ära, siis laseme jalga... Kogu ma tagasi ei tule, kas või kraavis kõngeksin.“

Kogu öö mühises palkseina taga maru. Ahjutrubis ulgusid kojuste hääled. Kõõgieide tütar nuttis tasakesi. Aljoška nägi unes ema, — seisab hurtsikus keset suitsu ja nutab, silmi pilutamata, tõstab ühtesoodu käsi näo juurde, kaebab... Aljoška ahastas unes.

Varavalgel müksas Aleksaška teda: „Küllalt magamisest, tõuse üles.“ Sügasiid end, kängitsesid pisut hoolikamalt. Leidsid pool kannikat leiba, võtsid kaasa. Vilistasid koortele, lükkasid väravaaluse laua kõrvale ja ronisid õuest välja. Hommik oli vaikne, hämune. Rõske. Jääpurikad rabisevad, langevad. Kõverad, palksillutisega tänavad on mustad. Puulinna taga, siinsamas lähedal, puhkeb koit uduste verilintidena.

Laisad vahid koristavad tänavailt kärbiseid, mis olid ööseks hulguste ja varaste vastu asetatud. Vastastikku sõimeldes venisid kerjused, vigased, lollikesed — et juba varakult sisse võtta kohad kirikutreppidel. Mööda Vozdvizenkat aeti sõnnikusel teel möögivaid elajaid — jooma Neglinnaja jõe.

Poisikesed läksid koos loomadega kuni Borovitski väravate ümara tornini. Malmist suurtükkide juures tukkus lambanahkses kasukas sakslasest musketär. „Siin kõnni ettevaatlikult, siin on tsaar lähedal,“ ütles Aleksaška. Neglinnaja järsku kallast pidi, tuha- ja prahihunnikuid mööda jõudsid nad Iverski silla juurde, ületasid selle. Läks valgeks. Linna kohal loivasid hallid pilved. Kremli müüride ümber oli sügav kraav. Siin-seal tõrutasid hiljuti lammutatud vesiveskite mädanenud alusvaid. Kaldal seisis völlad — ikka kaks posti ristpuuga. Uhel rippus pikk viiskudes mees, taha nõõritud küünarpeadega. Ta langetatud nagu oli lindude poolt ära nokitud. „Aga seal on veel kaks,“ lausus Aleksaška: kraavi põhjas vedelesid poolenisti lumme tuisanud kerjused, — „need on vargad, tskae, kuidas neid...“

Kogu väljak kuni siniste soklite ja siniste kuplitega valge Vassili Blažennõi kirikuni oli tühi. Reetee vinger-

das seda mööda Spasski väravateni, millest kõrgemal, harkjalgse kuldkotka kohal tiirles varesteparv, kraaksudes rahutult, kevadiselt. Musta kella osutid jõudsid kaheksani, välismaine kellamuusika hakkas mängima. Aljoška tõmbas mütsi peast ja hakkas torni ees ristimärke tegema. Siin oli jube.

„Lähme, Aleksaška, muidu meid veel nähakse...“

„Lollike, minu seltsis ära karda midagi.“

Nad läksid üle väljaku. Selle teisel pool kuhjusid tiheidalt laudputkad, palaganid, rogusktelgid. Kaubahoovi ärimehed avasid juba ukسلukke, riputasid kaupu teivaste otsa. Saiaturul suitsesid ahjukeseid, — lõhnas pirukate järele. Kõigist kõrvaltänavaist voolas rahvast.

Aleksaška ei hoolinud, kas talle võmm kuklasse antakse või ta läbi sõimatakse: tal oli kõigega asja. Trügis läbi rahva poodide juurde, alustas juttu kaupmeestega, päris hindade järele, heitis nalja. Aljoška, suu pärani, jõudis vaevu talle järele. Silmates kalevist kasukaga ja rätiku peale asetatud rebasenahkse mütsiga paksu naisterahvast, hakkas Aleksaška jalga taga lohistama, roomas kaupmehemoori juurde, võbises, kokutas: „Emakene bojaarinna, andke vaesele-e-e orvukesele-e-e, suren nääl-jast...“ Kaupmehelesk tõstis seeliku üles, võttis kõhu alla riputatud kukrust kaks poolekopikalist, andis, lõi aeglaselt risti ette. Jooksid pirukaid ostma, tulist mesivett jooma.

„Ma ju räägin sulle — minuga sa juba hätta ei jää,“ lausus Aleksaška.

Rahvast voolas ikka juurde. Ühed tulid inimesi vaatama, kuulama, mis räägitakse, teised — et oma välimusega uhkeldada, kolmandad aga, et üle lüüa, mis ripakil. Kõrvaltänaval, kus püगतud juuksed vildikorrana lumel vedelesid, kutsusid juuksurid rahvast sisse, lõgistades kääridega. Mõni oli juba püstiseisvale pakule kükakile pandud, pott ta pähe asetatud, püगतi. Kõige kangem kära oli lõngaturul. Siin kisendasid naised nagu tulekahjul, ostes, müües niiti, nõelu, nõõpe, igasuguseid õmblusmanuseid. Et mitte kaotsi minna, hoidis Aljoška Aleksaška vööst kinni.

Kui nad jälle väljakule jõudsid, jooksis keegi mööda, karjuti midagi. Varvarkalt lähenes suur rahvasumb. Hui lati, vilistati läbilõikavalt. Streletsid kandsid läbipekstud inimest kätel.

„Õigeusklikud," rääkisid nad pisarhääli igasse suunda, „vaadake, mis on kaupmehega tehtud..."

Asetati ta kellegi puutohikust reele. Strelets Ovsei Ržovronis sinnasamasse, hakkas rääkima ikka samast: kuidas õelad sakslased hea kaupmehe peaaegu surnuks löönud ja kuidas ülemad bojaarid varsti kogu Moskva välismaalastele maha müüvad... Aleksaška ja Aljoška tungisid otse reeni.

Kükakile laskunud Aljoška tundis pekstud inimeses kohe ära sellesama lihava, pisukeste silmadega, jänese-nahkse mütsiga agulimehe, kes talle Lubjankal kaks ahjupirukat müüs. Ta lõhnas viina järele. Ta oli väsinud oigamisest. Lamades küljeli, nina õlgedes, kordas ta vaid tasakesi:

„O-oh... Laske mind minna, Kristuse nimel..."

Ovsei Ržov kummardas kirikute ja rahva poole, heitis risti ette. Streletsid sosistasid rahvasummas. Viha lõi lõkendama. Akki kisendati: „Tulevad, tulevad..."

Spaski väravate poolt kihutas kaks ratsanikku mööda reejälgi. Esimene oli streletsi jõhvikakarva kaftanis, müts kuklas. Tema teemantidega ülekülvatud kõver mõõk peksis vastu sametist sadulatekki. Vähendamata hoogu, ratsutid käest lastud, kihutas ta rahvaparvesse. Ehmunud käed haarasid hobusel päitseist. Ratsanik pööritas väledalt pead, näitas harvu kollaseid hambaid, — laiialubaline, aukus silmadega, kareda habemega... See oli Tararui, — nagu teda Moskvast kutsuti, — vojevood vürst Ivan Andrejevitš Hovanski, — põlisest soost bojaar ning tõusiklike Narõškinite suur vihkaja. Streletsid, nähes, et ta kannab nende kuube, panid karjuma:

„Meiega, meiega, Ivan Andrejevitš!" — ning jooksid tema juurde.

Teine, kes mitte nii ruttu ei lähenenud, oli Vassili Vassiljevitš Golitsõn. Ta küsis, patsutades hobust kaelale:

„Mässate, õigeusklikud? Kes on teile liiga teinud, mis pärast? Rääkige, rääkige, ööd ja päeva valutab meie süda rahva pärast... Tsaar nägi teid ülevalt, ehmatas oma nooruse tõttu, saatis järele kuulama."

Inimesed vahtisid pärani sui tema brokaatkasukat, — pool Moskvat võis osta säärase kasuka eest, — vahtisid kalliskividega sõrmuseid ta käel, mis patsutas hobust, — tuli piserdas sõrmuseist. Inimesed taganesid, ei vastanud

midagi. Muheldes sõitis Vassili Vassiljevitš juurde ja peatus Hovanski kõrval, jalaraud jalaraua vastu.

„Andke polkovnikud meie kätte, küll me ise kohut mõistame: pea ees, kirikutornist alla!" karjusid talle streletsid. „Mis need bojaarid seal üleval mõtlevad? Miks sokutati meile poisikene tsaariks, Narõškinite vördjas?"

Hovanski silus kinda äärega poolhalle vurre. Tõstis käe. Kõik jäid vait.

„Streletsid!" Ta kergitas end sadulas, läks pingutusest punaseks, tema kurguhäält kuulsid kõige kaugemadki. „Streletsid! Nüüd näete isegi, millises talumatus bojaaride orjuses te olete... Nüüd valiti kes teab missugune tsaar... Ei mina küll olnud teda välja kuulutamas... Ja küll te näete, — mitte ainult raha, vaid isegi toitu ei anta teile... Ja töötama peate nagu orjad. Ning teie lapsedki lähevad Narõškinite juurde igavesse orjapõlve. Veel sellestki hullem... Müüakse teid ja kõiki meid välismaalastele... Moskva hävitatakse ja õigeusk juuritakse välja. Eh, oli kord vene vägevus, kuhu see on jäänud?!"

Sel kohal pistis rahvas nii koledalt karjuma, et Aljoška ehmus: „Nüüd trambivad sootuks sodiks..." Aleksaška Menšikov vilistas, kaks sõrme suus, hüpeldes ühelt reelt teisele. Ja ainult seda võis kuulda, kuis Tararui hobust kannustades kisendas:

„Streletsid! Mis muud kui üle jõe polkudesse, seal räägime."

12

Väljakule jäid ainult lahtirakendatud reed ja Aljoška ühes Aleksaškaga. Läbi pekstud agulimees ajas enese üles, vaatas tursunud silmapragudega ringi ja nuuskas kaua nina.

„Onukene," ütles talle Aleksaška, pilgutades Aljoškale silma, „me viime su koju, meil on sust hale."

Agulimees polnud veel täies taibus. Poisikesed talutasid teda, — ta pomises enese ette, komistas. Akki: „Seis!" — tõukas poisikesed kõrvale ja ähvardas kedagi, trampis vettinud viltidega. Liiguti Serpuhhovi väravate poole üle jõe. Teel said teada, kuidas teda kutsutakse: Fedka Zajats. Ta majapidamine agulis polnud suur, aias üksainus puu hakipesadega, kuid värav ja maja olid uued. „Vaata need pirukad ja saiakesed," rõõmutses Za-

jats, nähes oma maja, „vaat need mesileivakesed-paikesed päästavad mind.“

Jalgvärava avas ühe väljajooksnud silmaga rõugearmiline naine. Zajats tõukas ta kõrvale, ja Aleksaška koos Aljoškaga lipsasid ta järele. „Teie kuhu? Misjaoks?“ tahtis Zajats nende kallale karata, kuid lõi siis käega ja astus majja. Istus uue roguskiga kaetud lavitsale, hakkas ennast silmitsema, — kõik rebitud. Kõngutas pead, puhkes nutma.

„Tapsid mu ära,“ lausus ta ühe silmaga eidele. „Kes peksis, mis eest, ei mäleta. Anna midagi puhast selga panna.“ Ja äkki röökis, pörutas rusikaga lavitsale: „Küta saun, ma käsin sind, sa ühe silmaga koer!“

Eit krimpsutas nina, läks. Poisikesed surusid ahjule lähemale, mis võttis poole tuba enese alla. Zajats hakkas rääkima:

„Päästsite mind, poisid. Nüüd — mida soovite, seda paluge... Kogu mu keha on puru, tervet küljeluud ei leidu. Kuidas ma lähen nüüd kandelauga kauplema? Oh sa mu meie... Aga äri ei oota.“

Aleksaška pilgutas jälle Aljoškale silma. Lausus: „Pole meile mingit tasu vaja, lase ainult öö siin olla.“ Kui Zajats enese sauna lohistas, ronisid poisid ahju peale.

„Homme läheme tema asemel pirukaid müüma,“ sosistas Aleksaška. „Ma ütlen sulle, minuga sa juba hätta ei jää.“

Varavalgel hakkas ühe silmaga eit küpsetama tainast kukleid, karaskeid ja nätskleibu ning paastupirukaid — herneste, naerite, soolatud seentega, samuti ka jänese-liha, peki ja nuudlitega. Fedka Zajats oigas lavitsal kasuka all, — ei võinud ainustki jäset liigutada. Aleksaška pühkis toa puhtaks, lendas õue vee ja puude järele, kandis tuhka ning solki välja, saatis Aljoška Zajatsi loomi jootma: ta käte vahel kõik otse põles ja kõik — naljahetmisega.

„Käbekäsi-pojukene,“ oigas Zajats, „oh, saadaksin su pirukatega turule. Aga kui ära müüd... lased rahadega jalga, üle lööd... Juba liiga käbe oled.“

Siis hakkas Aleksaška kaelaristi suudlema, et ei varasta raha, võttis seinalt ikooni ja suudles seda. Polnud midagi parata — Zajats jäi uskuma. Eit pani kakssada pirukat kandelaudadele räbala alla. Aleksaška ja Aljoška sidu-

sid põlled ette, pistsid kindad vöö vahele, ja võtnud kandelauid, lahkusid õuest.

„Ahjupirukad, süües keele järele sirutad, pool tenga paar — asi on klaar!“ kisendas Aleksaška heleda häälega, vaadates möödaminejaid. „Jookske, võtke!“ Nähes salgana seisvaid streletse, ta leelutas tantsides: „Tsaaride, bojaaride pirukad, Kremli söödi, kuid kuklasse mulle löödi, Narõškinid sõid, kõhuvalu said.“

Streletsid naersid, haarasid lennult pirukaid. Aljoška kuulutas kaupa samuti kõnekäändudega. Ei jõudnud jõenigi, kui pidid juba uue kauba järele tagasi tulema.

„Teid, poisid, on jumal ise mulle saatnud,“ imestles Zajats.

13

Mihhaila Tõrtov hulkus juba nädalapäevad Moskvat mööda: polnud teenistust ega raha. Tookord naersid Lubjanski väljakul djakid ta välja. Ei antud maad ega talupoegi. Vürst Romodanovski sõimas ja häbistas teda, käskis tulla järgmisel aastal, kuid juba ilma kelmuseta — korralikul hobusel.

Väljakult sõitis ta kõrtsi ööbima. Teel kohtas vanemat venda, ja seegi sõimas teda õnnetuse puhul ning võttis ruuna ära. Ei märganud võtta mõõka ja vanaisa triibulisest siidist hõbenaastudega vööd. Samal õhtul kõrtsis, kuumenedes küüslauguga viinast, pantis Mihhaila kõrtsmikule nii mõõga kui vöö.

Mihhailale löid külge kaks osavat moskvalast: üks ütles enese olevat kaupmehepoja, teine alamdjaki, pigemini olid lihtsalt kõrtsiloodrid, — hakkasid Mihhailat kiitma, huultele suudlema, lubasid lõbustada. Mihhaila mürgeldas nendega terve nädala. Nad vedasid ta pöranda alla ühe kreekklase manu — vees leotatud lemmasarvedest tubakat suitsetama: suitsetasid kuni mõistuse pimenemiseni, — hakkas viirastuma vanakurja enese õudõndsus.

Vedasid tsaarisauna — lihtrahva jaoks Moskva jõel, — mitte niipalju vihtlema kui vahtima, naerma, kui üldisse eesruumi hüppasid aurupilvist alasti naised, varjates end vihtadega. Seegi paistis Mihhailale mõistuse pimenemisenä, tubakast mitte halvemana.

Ahvatlesid minema kupeldaja — lodevuse pakkuja manu. Kuid Mihhaila argles oma nooruse tõttu veel kee-

latut. Talle meenus, kuidas isa vahel pärast õhtupalvust, nuusanud näppudega küünlatahti, avas nahkkaantega ja vasklukuga raamatu, pööras nurgast rasvunud lehti ning luges naistest:

„Mis on naine? Üks inimese ahvatlemise võrk. Kaunis näo poolest, pilgutab ta oma suuri silmi, ta mängib oma jalgadega, võrgutab üpris sellega ja süütab luis-liikmeis julma tuld... Mis on naine? Üks ussipesa, tõbi, kuradi praepann, otstarbetu viha, põrguhaua ahvatlus, saatana hellitus...”

Kuidas seejärel mitte arelda! Kord viisid nad ta Pokrovski väravate juures kõrtsi. Ei jõudnud veel mahagi istuda, kui roguskist eesriide tagant hüppas välja lühikasvuline lahtiste juustega tüdruk: mustad kulmud peale maalitud — ninajuurest kuni oimudeni, ümmargused silmad, pikad kõrvad, põsed peediga kuni sinerduseni hõõrutud. Heitis enese ümbert lapilise palaka ja hakkas — alasti, rasvane, valge — Mihhaila ümber kepslema, — ahvatlema teda kord ühe, kord teise vasksõrmustes, kõlisevais võrudes käega.

Paistis ta Mihhailale kuratlikuna, — seevõrra jube, — kuni kabuhirmuni, — tema alastus... Haiseb viinahõngu, lõhnab kuuma higi järele... Mihhaila hüppas üles, juuksed liikusid peas, karjatas metsikult, äigas tüdruku poole ja kargas, ilma et oleks löönud, tänavale.

Kollane kevadeha kustus vaikinud tänava kauguses. Purjus õhk. Jääkirme rudiseb saabaste all. Sinkjashalli, raudlipukestega kindlusetorni terava katuse tagant ronib kuuketas — vaskpunane, — läigib Mihhailale näkku. Jube... Hambad plagisevad, rinnas külm... Kõrtsi uks kääksus, ja trepil harkjalu valge varjuna seesama tüdruk: „Mis sa pelgad, tule tagasi, kallike.”

Mihhaila pistis meeletult põgenema.

Rahad lõppesid varsti. Kaaslased kadusid. Kahetsedes söödut ja joodut, nähtut ning puutumata jäänut, hulkus Mihhaila majade vahel ringi. Tagasiminekest maale isa juurde ei tahtnud mõeldagi.

Lõpuks meenus eakaaslane, ristiisa poeg Stjopka Odojevski, ja ta koputas selle maja ees. Holopid võtsid vaenulikult vastu, lõustad kõigil röövellikud: „Mida's sa mütsiga rõdule trügid!” — üks haaras Mihhaila peast mütsi. Siiski — larisesid küll, aga sisse lasksid. Avaras soojas, metsloomanahkadega ehitud lavitsatega eeskojas

võttis vastu präänik-ilus nooruk, atlass-särgis, imeilusais safiansaapais. Vaatas häbematult silma, küsis hiilivalt:

„Mis asja bojaari juurde?”

„Ütle Stepan Semjonõtšile — tema sõber Miška Törtov laseb kummardada.”

„Ütlen,” laulis nooruk, läks laisalt, raputades kuldkiharaid. Tuli oodata. Vaesed ep ole uhked. Nooruk ilmus jälle, tõmbas sõrmega: „Astu sisse.” Mihhaila astus vastuvõtupalatisse. Arastunud, tegi hardaid ristimärke nurga poole, kus ikoonid olid varjatud kuldnarmalise brokaatkatega. Heitis pilgu ringi, — vaat sedasi need rikkad elavad. Milline lossi toredus! Seinad löödud kahuse sametiga. Põrandal vaibad ja vaibakesed — kirendus. Samestist pealised lavitsail. Aknalaudadel pärlitega õmmeldud katted. Seinte ääres siidi ja sametiga kaetud kirstud ning kastid. Ei näe uneski, et saaksid seesuguse kätte enesele kuue või vammuse jaoks... Akende vastas puutornike kellaga, selle peal vaskne elevand.

„Ah Miša, tervist,” lausus Stjopka Odojevski uksest seistes. Mihhaila lähenes talle, kummardas, nii et sõrmed põrandavaibani ulatusid. Stjopka noogutas vastuseks. Ometi mitte nii nagu orjale, vaid nagu aadlivõsule andis niiske käe — pigistamiseks.

„Istu, ole külaliseks.”

Ta istus, mängides kepikesega. Ka Mihhaila istus. Stjopka raseeritud peas oli vääriskividega õmmeldud mütsike. Kumer otsmik, ilma kulmudeta, silmalaud punased, kõveravõitu nina, väikesel lõual harv uдемik. „Sihukese vördja nuuskad tatiga surnuks, ja sihukese käes on — rikkus!” mõtles Mihhaila ja hakkas alandlikult, nagu kohane kehvale, jutustama oma ebaõnnestumistest ja vaesusest, mis on mürgitanud ta noore elu.

„Stepan Semjonõtš, õpeta mind, oma orja, jumala pärast, kuhu pean pea panema... Mine kas või kloost-risse... Kas või röövlinuiaga suurele maanteele...” Stjopka tõmbas nende sõnade juures pea seina poole, tema kumerad silmad klaasistusid. Kuid Mihhaila ei teinud väljagi, — nagu oleks nuiast nõnda ainult oma meelelihtsuses öelnud. „Sest, Stepan Semjonõtš, pole enam jõudu taluda seda neetud vaesust.”

Vaikisid. Mihhaila õhkas tasa — viisakalt. Stjopka sirgeldas tigidalt naeratades kepiotsaga mööda vaiba tiivulist kiskjat.

„Mida sulle soovitada, Miša... Targale on palju abinõusid, aga lollile muudkui kerjakott või vangikong... Näe, kas või seesama Volodka Tšemodanov, — kaks tublit külakest protsessis naabri käest välja... Leonti Pustoroslev protsessis hiljuti hea maja Moskvast Tšižovide käest.“

„Kuulsin, imestasin... Aga kuidas sa haarad sihukesest protsessist kinni? See pole naljaasi!“

„Vaata enesele küla välja ning kaeba siis selle mõisniku peale. Kõik teevad nõnda.“

„Kuidas — kaeba?“

„Aga sedasi: osta turudjakilt kopika eest paberit ja tinti ning sirgelda salakaebus...“

„Kuid milles teda süüdistada? Mille kohta kaebus?“

„Noor oled sa veel, Miša, kõrvatagused alles märjad... Vaata, Levka Pustoroslev läks Tšižovi poole nimepäevale, kuid ei joonud niipalju, kui kuulas ja, kui tarvis, lükkas veel tagantki. Tšižovi-taat võtab ja pahvatab laua juures: „Andku jumal suurele tsaarile Fjodor Aleksejevitsšile tervist, muidu aga räägivad, et ega ta paastu lõpunigi ela, sest möödunud ööl laulnud Kremlis kana kuke kombel...“ Pustoroslev polnud loll, kargas püsti ja hüüdis: „Sõna ja tegu!“¹ Kõik külalised ja nimepäevalaps nabiti sedamaid kinni — ja muudkui salaasjade prikaasi. Pustoroslev: „Nõnda ja nõnda, seesugused teotavad sõnad ütles Tšižov valitseja kohta.“ Tšižovil väänati käed õlgadest välja ja tõmmati piinapingile. Ning nõnda keerutatigi protsess kanast, kes laulis kuke kombel. Pustoroslev sai truu teenistuse eest Tšižovi maja, aga Tšižov ise läks eluks ajaks Siberi. Vaat kuidas targad talitavad...“ Stjopka tõstis oma pilkumatud, otsekui kala silmad Mihhailale. „Volodka Tšemodanov tegi veelgi lihtsamalt: ta kaebas, et naabri õues tahetud teda ära tappa, ja lubas djakkidele kolmandiku saagist. Naaber andis rõõmuga viimsegi ära, et aga kohtust pääseda.“

Pisut järele mõtelnud, lausus Mihhaila, keerutades mütsi käes:

„Pole mul kohtu asjus kogemusi, Stepan Semjonõtš.“

„Aga kui sul oleks kogemusi, siis ma ei õpetakski sind...“ Stjopka naeris nii õelalt, — Mihhaila tõmbus

¹ Vanaaegne pealekaebamise vormel tähtsate roimade puhul. Selle hüüdmisel vangistati igaüks ja kuulati üle. Tõlk.

eemale, vaadates tema väikesi, katkisi hambaid. „Kohtuid pidi käimiseks vajatakse oskust... Muidu vaata ette — satud ise piinapingile... Sedasi, Miša, ära mine vägevate vastu, aga nõrka — peksa... Sina, nagu näen, tulid minu manu ilma hirmuta...“

„Stepan Semjonõtš, kuidas ma siis hirmuta...“

„Vaiki, peab õppima vaikima... Ma vestlen sinuga sõbralikult, kuid kas sa ka tead, kuidas on lugu teiste juures?... Vaata, mul on igav. Plaksutan käsi. Kambrisse kargavad holopid... Lõbustage mind, truud teenrid... Ja nüüd haaraksid nad sul käekestest ning lohistaksid su õue, — et mängida nagu kass hiirega.“ Ta naeris jälle üksnes suuga, kuna silmad püsisid surnutena. „Ära karda, täna naljatan ma juba hommikust peale.“

Mihhaila tõusis ettevaatlikult, kavatsedes jumalaga jätta. Stjopka puudutas teda kepiotsaga, sundides istuma.

„Vabanda, Stepan Semjonõtš, kui rumalast peast midagi üleliigset ütlesin.“

„Üleliigset ei öelnud, aga julge oled sa küll — mitte vastavalt auastmele, kohale, päritolule,“ vastas Stjopka külmalt ning tähtsalt. „Noh, jumal annab andeks. Teinekord oota mind eeskojas, aga kui sisse kutsutakse, — tõrgu vastu, ära tule. Ja kui käsin istuda, — ära istu. Ning minu ees ei pea sa suurt kummardust tegema, vaid põlvili langema.“

Mihhaila ninasõõrmed hakkasid võbisema, kuid ta sai enesest siiski võitu, hakkas õpetuse eest alandlikult tänama. Stjopka haigutas, tegi suu kohale ristimärgi.

„Tuleb, tuleb sind su viletsuses aidata... Mul on üks mure. Kas sa vaikida oskad?... Noh, hüva. Ma näen, sa oled taibukas poiss. Istu lähemale...“ Ta koputas kepig, Mihhaila istus väledalt ta kõrvale. Stjopka laskis terava pilgu temast üle. „Kus sa peatud, kõrtsis? Tule minu poole ööbima. Ma lasen sulle anda kuue, vammuse, püksid, uhked saapad, aga oma kehva vara pane esialgu kõrvale. Tuleb üht bojaariemandat rahuldada.“

„Sel alal?“ Mihhaila nagu valgus punaseks.

„Selsamal alal, — vanakurja rõõmuks. Ilma vaevata topid taskud jefimkasid¹ täis... On üks suurtsugu emand... Istub rahakirstudel, aga kurat muudkui ajab

¹ Jefimok — taalri nimetus venelastel, tekkinud poola sõnast joachimik (joachimstaler). Tõlk.

kihelema... Möistad, Miška? Kui oled sõnakuulelik, siis on see su õnn... Aga teed kelmust, — käsin su hauda karude juurde visata, — su luidki ei leita." Ta vabastas pihud pärlikätistest ja plaksutas. Sisse astus äsjane häbematu nooruk. „Feoktist, vii see aadlipoeg sauna, anna talle hea aluspesu ja rõivad... Öhtust sööma tood minu juurde."

14

Tsaaritar Sofja saabus päevaselt jumalateenistusest, oli väsinud. Ta seisis täna kaks paastupalvust läbi. Sõi musta leiba ja kapsaid — ning sedagi väga napilt. Istus isa välismaalt toodud toolile, laskis tikitud rätikukeses kirikuleiva põlvedele. See toolike toodi hiljuti tema käsu peale Granovitaja paleest. Lesk tsaarinna Natalja kisendas sellest kuuldes: „Nii käsib tsaaritar varsti ka trooni oma kambriksse lohistada." Las see tsaarinna Natalja vihabab.

Paastukuu päike lõi kuumalt mitmevärvilisi kiiri läbi kahe akna tihedate ruutude. Kambrikeses on puhas, kõik lihtne, lõhnab rohtude järele. Seinad valged nagu nunnakongis. Kahhelkividest virustega ahi on kõvasti köetud. Kõik majariistad, lavitsad, laud on lõuenditega kaetud. Aeglaselt liigub püstikella osuti roosidega ilustatud numbrilaul. Raamatukapile on loor ette tõmmatud: on suur paast — ei ole nüüd aeg raamatuile ega lõbudele.

Sofja asetab kalevist kingades jalad pingikesele, silmad poolsuletud, kõigutab end suikudes. Kevad, kevad, magus patt liigub maailma mööda, tungib neitsikambrikesse... Isegi suure paastu päevill... Kui laseks eesriided akende ette, kustutaks kirjud kiired, — ei viitsi tõusta, ei viitsi tüdrukut kutsuda. Veel laulavad meeles muistse vagaduse viisid, kuid juba püüab kõrv rahutult, — kas ei naksunud trepiaste, kas ei tule mu elu valgus, ah, kas ei saabu patt... „Noh, mis siis, palun andeks... Kõik pühad paigad käin jalgsi läbi. Las ta tuleb."

Kambris on unine, ainult kellapendel tiksutab. Siin on palju pisaraid valatud. Mitte üks kord pole Sofja ahastanud nende seinte vahel. Kisenda, näri käed veriseks, — ükskõik, aastad veerevad, noorus õitseb ära. Tsaari tütar on mõistetud igavesele neitsilikkusele, mustale nunnamütsile... Kambrist viib välja uks — kloostriksse. Kui palju neid tsaaritare on siin öösiti metsiku häälega pad-

jasse kisendanud, oma palmikuid rebinud, — keegi ei kuulnud ega näinud.

Kui palju on neid oma viljatu ea elanud, kloostri hauakivi all uinunud. Nende kibestunud neitsite nimed on unustatud. Ainult ühele langes õnn osaks, — põgenes nagu meeletu lind oma neitsilikust vanglast. Andis voli südamele — armasta... Ja ta silmade valgus Vassili Vassiljevitš on kaunis, pole mõni mats piitsa ning saapakolakatega, — on magusakõneline armuke, meelitav ja kärsitu kallike... Oh, patt, patt! Lastes lahti kirikuleiva, vehkis Sofja nõrgalt kätega, nagu oleks teda eemale peletanud, ja naeratas silmi avamata akna soojadele kiirtele, tulistele nägemustele...

15

Astmed nagisesid. Sofja ajas end sirgu, vahtides pinevalt uksele, nagu oleks sealt sel hetkel kuldrüüs tulitiivaline hingehukutaja sisse lendamas. Huuled hakkasid värisema, — ta toetus taas sametist küünarpea-padjale, langetas näo pihule. Süda peksis valjusti.

Vassili Vassiljevitš Golitsõn sisenes ettevaatlikult, kummardudes madala ukseilluse all. Peatus sõnatult. Sofja oleks ta oma hellunud kehaga hõlmanud nagu merelaine. Kuid teeskles, et tukub: see oli viisakam, — tsaaritar on väsinud pärast palvusel seismist, tukub nüüd naeratavi huuli.

„Sofja," kutsus mees vaevalt kuuldavalt. Kummardus, krabistades brokaadiga. Sofja huuled avanesid. Siis kõditasid lõhnavad vurrud ta põski, soojad huuled lähenesid, surusid tugevasti vastu. Sofja värahtas, sõnumatu iha läbistas ta selja, sulas tulise krambina ta laiades puusades. Tõstis käed, et haarata Vassili Vassiljevitši pea ümbert kinni, — ja lükkas ta eemale:

„Oh, mine... Mis sa ometi, eks ole see patt reedesel päeval..."

Avas oma targad silmad ja imestles nagu ikka Vassili Vassiljevitši ilu. Tundis, et ta on kärsitu. Vangutas pead, täitudes üleni rõõmust...

„Sofja," ütles Vassili, „all on Ivan Mihhailovitš ja Ivan Andrejevitš Hovanski tähtsate teadetega sinu juurde. Tule välja. Asi on edasilükkamatu."

Sofja haaras ta käed, surus vastu täidlast rinda ja suudles neid. Ta silmaripsmed olid armuküllusest niisked. Lähenes peeglile, et kohendada pärga, ja laskis hajameelse pilgu libiseda üle oma vastupeegelduse — ei ole ilus, aga ometi armastab...

„Mingem.“

Põikakna juures, ulatudes laevõlvini oma karusnahksete mütsidega, seisis Hovanski ja Ivan Mihhailovitš Miloslavski, tsaaritari onu, — laiade põsenukkide, pragusilmadega, läbi higine, uues kinkkasukas, üleni verekas heast söömast ning ärevusest. Ruttu lähenedes kummardas Sofja nunna kombel pea. Ivan Mihhailovitš sirutas niipalju kui vähegi võimalik habeme ja huuled ette, — lähemale tulemist takistas kõht.

„Matvejev on juba Troitises¹.“ Sofja rohekad silmad laienesid. „Mungad võtsid ta nagu tsaari vastu... Kahe-teistkümnendal mail on teda Moskvasse oodata. Just praegu kihutas Troitsest ratsa siia minu vennapoeg Petka Tolstoi... Tema jutustab: Matvejev laimas ja mõnitas pärast jumalateenistust kogu rahva ees meid, Miloslavskaid: „Kaarnad, ütleb ta, on tsaari kassa kallale kokku lennanud... Streletsipiikide varal tahavad nad lossi hüppata... Kuid seda ei saa olemal Hävitan mässu, saadan streletsid polgud teistesse linnadesse ja piiridele. Ülembojaaridel murren tiivad. Suudlen truudusvandeaks tsaar Peeter Aleksejevitši ees risti. Aga tema alaealisuse tõttu valitsegu ema, Natalja Kirillovna, ja ma ei sure mitte enne, kui kõik pole nõnda sündinud.“

Sofja nägu läks halliks. Ta seisis, pea ja käed langetatud. Ainult sarviline pärg vabises ja paks juuksepalnik liikus seljal. Vassili Vassiljevitš seisis eemal, varjus. Hovanski vaatas süngelt oma jalgade ette maha, ütles:

„Sünnib, aga mitte sedasi... Ei pea Matvejev Moskvasse pääsema...“

„Aga halvemini kui teisi,“ sosistas Miloslavski veelgi kiiremini, „teotas ja mõnitas ta vürst Vassili Vassiljevitši. „Golitsõni Vaska haarab tsaari krooni järele, kuid ilma peata ta jääb...“

Sofja pöördus aeglaselt, kohates Vassili Vassiljevitši

¹ Troitse-Sergijevo klooster (asut. 1340. a.), Moskva ja Jaroslavli vahel. Etendanud Vene ajaloos tihti tähtsat poliitilist osa, nii ka Peeter I aegseis sündmusis. Tõlk.

silmi. Mees naeratas, — nõrk, hale korts värises suunurgas. Sofja mõistis: otsustatakse tema elu üle, kõne käib tema peast... Selle kortsukese pärast põletaks ta praegu kas või kogu Moskva. Neelanud alla oma ärevuse, küsis Sofja:

„Ja mida räägivad streletsid?“

Miloslavski hakkas nohisema. Vassili Vassiljevitš läks tasa läbi saali, vaatas uste taha, tuli tagasi ja asetus Sofja selja taha. Ennast taltsutamata katkestas viimane rääkima hakanud Hovanskid:

„Tsaarina Natalja Kirillovna januneb verd... Mispärast? Või ei suuda ta veelgi oma madalat sünnipära unustada, — käis isa ja ema juures elades viiskudes... Kõik teavad, et kui Matvejev ta haleduse pärast enese juurde lossi võttis, siis polnud tal vahetussärkigi... Aga naistepaleed pole ta eluilmaski näinud, ühes matsidega jõi sama laua taga viina.“ Pärlise särgikaelusega kitsalt ümbritsetud Sofja tüse kael punetas vihast, põsed kattusid laikudega. „Lõbusalt veetis tsaarina oma elu õndsas isakesega, ega naljatanud vähe patriarh Nikoniga... Meie, naistepalee elanikud, juba teame... Eks ole vennakene Petruša otsekui ime ise — ei näolt ega teolt pole põrmugi isa moodi.“ Sofja kõlksutas sõrmuseid kokku, pigistas käed ühte, surus vastu rinda. „Mina olen tütarlaps, häbenen teiega riigiasjust rääkida... Aga kui Natalja Kirillovna verd tahab, siis peab ta seda saama... Või kõigil teil pead maha, mina aga hüppan kaevu...“

„On meelepärane kuulda seesuguseid sõnu,“ lausus Vassili Vassiljevitš. „Sina, vürst Ivan Andrejevitš, jutusta tsaaritarile, mis sünnib polkudes...“

„Peale Stremjannõi on kõik polgud sinu poolt, Sofja Aleksejevna,“ ütles Hovanski. „Iga päev kogunevad streletsid suurehulgaliselt väevalitsuse maja ette, pilluvad kivide ja kaigastega aknaid, söimavad polkovnikuid lit-sideks...“ — „Khml!“ läkastas selle sõna juures Miloslavski, Vassili Vassiljevitš pilgutas ehmunult silmi, kuid Sofja ei liigutanud kulmugi... „Polkovnik Buhvostovi ja sadakonnaülema Boborõkini, kes hakkasid karmilt kõnelema ja manitsema, lohistasid streletsid kellatorni ja virutasid sealt alla ning kisendasid: „Paras, paras!...“ Ja käskusid ei taha nad kuulda; aguleis, Belõi- ja Kitaigoro-dis kogunevad salkadesse ja ässitavad turgudel rahvast ja käivad avalikke saunasid mööda ning kisendavad: „Ei

me taha, et meid valitseksid Narõškinid ja Matvejev, kaela neil me käänamel!..."

"Karjuma on nad vahvad, kuid me tahame neilt suuri tegusid näha." Sofja tõusis varvastele, kortsutas vihaselt kulme. "Ärgu nad kartku oma odasid tõsta Artamon Matvejevi, Jazõkovi ja Lihhatšovi — minu vaenlaste, Narõškinite — kogu nende suguseltsi vastu. Et nad seda poisiklutti, kutsikat, jalaga äiata ei kardaks... Võõrasema, võõrasema!... Neetud sisikond... Säh, võta..." Sofja kiskus kõik sõrmused sõrmest, pigistas rusikasse, ulatas Hovanskile. "Saada neile... Ütle neile, — nad saavad kõik, mida soovivad... palka ja maad ja eesõigusi... Ärgu nad kartku, kui vaja tuleb. Ütle, et nad mu valitsejaks kuulutaksid."

Miloslavski ainult vehkis ehmunult kätega Sofja peale. Hovanski paljastas hambaid, lõkendades meeletusest... Vassili Vassiljevitsš kattis pihuga silmad, mõistmata, miks, — vahest ta ei tahtnud, et nende sõnade puhul nähakse ta kõrki nägu...

16

Aleksaška ja Aljoška nuumasid end kevade jooksul pirukate peal. Elu, millest paremat ei tahagi. Lihus ka Zajats, jäi laisaks: "Olen töötanud oma jagu, nüüd nähke teie, poisid, minu eest vaeva." Istus päevade kaupa välis-trepil, vaadeldes kanu, varblasi. Armastas pähkleid närida. Laiskusest ja lihavusest hakkasid tal mõtted tulema: "Aga kui poisid äkki raha varjavad? Pole võimalik, et nad kas või pisutki ei varastaks."

Õhtuti sissetulekut lugedes hakkas ta pärima, norima, taskuid tuustima ja suhu vahtima, otsides varjatud raha. Oõsiti hakkas halvasti magama, üha mõtles: "Inimene peab varastama, kui on juba kord raha juures." Jäi vaid üks abinõu: poisikesi hirmutada.

Aleksaška ja Aljoška tulid kord lõbusas tujus õhtusöögiks koju, — andsid sissetuleku ära. Zajats luges üle ja hakkas norima, — kopikas puudub... Ära varastatud! Kus on kopikas? Võttis juba hommikul valmis lõigatud toore kepi, kahmas Aleksaška tutist kinni ja hakkas manitsusi korrates vihtuma: üks Aleksaškale, teine Aljoškale. Poisid läbi võtnud, käskis õhtusöögi lauale tuua.

"Nõndaks," lausus ta äädika ja pipraga vürtsitatud sülti suhu toppides, "üks pekstu on nüüdsel ajal kahest peksmatust kallim. Küll ma teist mehed teen, poisiklutid, pärast ütlete ise aituma."

Zajats sõi kapsasuppi sealihaga, kana mälve vürtsitud meega, kana nuudlitega, praetud liha. Õgis putru piimaga. Asetades lusika linata lauale, rõhitses peenelt. Ta põsed vöbisesid rammust, silmad uppusid rasva. Avas püksinööbi.

"Palute kord minu eest jumalat, mu armsad lapsukesed. Mina olen hea inimene... Sööge, jooge, — tundke, et olen teie isa."

Aleksaška vaikis, virildas suud, ei vaadanud silma. Pärast õhtusööki ütles Aljoškale:

"Isa juurest läksin peksu pärast ära, selle juurest lähen juba ammugi. Nüüd ta orikas harjubki peksma."

Jube oli Aljoškal söönud elust loobuda. Paremini on muidugi ilma peksuta! Kuid kust leida maailmas seesugust kohta, — kõik peksavad. Nuttis salaja ahju peal. Kuid ei võinud ju seltsimehest lahku lüüa. Hommikul, võtnud kandelauad pirukatega, astusid poisikesed tänavale.

Maihommik oli karge. Sinihallid loigukesed. Kaskedel lõhnav lehestik. Kuldnokad vilistavad, sirutades päid päikese poole. Väravate taga seisavad ulatüdrukud, — ei viitsi tööd teha. Mõnel paljasjalgsel seljas vaid kanepist särk, kuid peas tohikust pärg, juuksepalnikuis linnid. Silmad metsikud. Kuldnokad katustel laksutavad ööbikutena, meelitavad tüdrukuid saludesse, murule. Vaat see on kevad!... "Ahjupirukad meega..."

Aleksaška hakkas naerma:

"Saab nüüd Zajats tänast sissetulekut oodata."

"Oi, Aleksaška, see on ju vargus."

"Külatobu... Aga kas ta saatan meile palka maksis? Kaks kuud mürdsime tema heaks ilma eest konte... Hei! Osta, strelets, jänesealihaga pikitud ega ole hinnaga rikutud."

Ikka rohkem kohtas väravate ees eitesid ja tüdrukuid, ristteel parvles rahvas. Seal möödusid streletsid jooksupalu, kolistades hellebardidega, — rahvas andis teed, vaadeldes neid hirmunult. Mida lähemale Vsehsvjatski sillale Moskva jõel, seda rohkem oli streletse ja rahvast. Kogu kallas oli inimesi nagu kärkseid täis, — ronisid sõnnikuhunnikuile, et vaadata Kremli poole. Peegelsiledas, voo-

lust vaevalt liikuvast vees peegeldusid rahulikult rohelise-
tipulised tornid, tellismüüride hambad ja Kremli kirikute,
kabelite ning katedraalide kuldakuplid.

Kuid rahutud olid jutud rahva keskel. Seal kindluse-
müüride taga, kus kirendasid bojaarimajade ja tsaari lossi
imeväärseid, uhked katused, — seal toimus ses maikuu
vaikuses midagi kahtlast... Mis just, — seda veel ei tea-
tud. Streletsid käratsesid, ületamata silda, mis oli Kremli
poolt küljest kaitstud kahe suurtükiga. Sealt paistsid jala
ja ratsa kohalikud mehed — bojaaripojad, kes teenisid
valitseja isiku juures. Valgete vammuste peale oli neil
seljale vaskvibudel kinnitatud luigetiivad. Neid oli vähe,
ja nad nähtavasti arglesid, vaadates, kuidas Baltšugi poolt
valgus tuhandetena rahvast.

Aleksaška keerles nagu pöörane silla juures. Nad müü-
sid kähku pirukad, viskasid kandelauad minema. Polnud
nüüd aeg kaubitsemiseks. Oli jube ja lõbus. Rahvahulgas
hakkasid kord siin, kord seal inimesed karjuma. Kõik
vahutasid vihast. Elu oli seesuguse korra juures vasti-
kuks muutunud. Ähvardati Kremli torne. Prügihunnikule
roninud ja kiilaspeast mütsi võtnud agulitaat rääkis aeg-
laselt:

„Õndsas Aleksei Mihhailovitši ajal tõusis samuti rah-
vas... Leiba ei olnud, soola ei olnud, raha läks odavaks,
kroonu valas hõberubla asemel vasest. Bojaarid jõid ah-
nelt rahva verd. Rahvas hakkas mässama, tõmbas Alek-
sei Mihhailovitši hobuse seljast ja rebis ta kasuka
lõhki... Siis rüüstati ja põletati palju bojaarimaju, bo-
jaare löödi maha... Ja all lõunas tõusis suuremeelne ka-
sakas Razin... Ja oleks siis tulnud priius, rahvas oleks
elanud vabalt ning rikkalt... Ei toetatud... Rahvas on
nõrk, ainult lõuata oskab. Ja ka nüüd, lapsed, ilma üks-
meeleta — oodake ainult tapalava ning võllast, bojaarid
saavad teist jagu...”

Kuulati teda suud-silmad pärani... Ja asi muutus veel
tumedamaks ning jubedamaks. Ainult seda mõistsid, et
Kremlis pole võimu, ja aeg oleks kohane, et põlist kind-
lust kukutada. Aga kuidas?

Teises kohas hüppas strelets rahva ette:

„Mis te ometi ootate? Bojaar Matvejev jõudis varaval-
gel Moskvasse... Kas te ei tea siis Matvejevit? Kuniks
bojaarid Kremlis, ilma peata, üksteise vastu larisesid —
võis veel elada... Nüüd ilmus tõeline valitseja, — ta

tõmbab ohjad pingule. Paneb kõigile sellised maksud-
koormused peale, milliseid pole veel nähtudki! Mässama
peab täna, homme on hilja.”

Pead käisid ringi sellistest kõnedest. Homme on hilja...
Silmad valgusid verd täis. Kangastusena paistis laisalt
jões peegelduv Kreml, — vana, suletud, sõnamurdlik,
kulda täis... Müüridel kahurite juures — mitte ainustki
suurtükimeest. Kõik nagu surnud. Ja kõrgel Kremli kohal
ujuvad raisakotkad...

Äkki hakkasid sealpool silda ärevalt askeldama tiivu-
lised vahid, kostsid nende nõrgad hüüded. Nende vahele
ilmus ratsanik, pööreldes lumivalgel hobusel. Teda ei las-
tud edasi, vehiti laialateraliste hellebardidega. Ta rõhus
peale, tõmbas hobuse püsti, pääses vabaks, kaotas mütsi
ja kihutas meeletult mööda nahksilda, — laudade vahelt
pritsis vesi, — lurts-lurts, — peenesääreline täkk raputas
lõbusalt lakka.

Rahvatuhanded jäid vait. Teiselt kaldalt kostis üksik
lask kihutajale järele. Lõikudes rahvamassi, tõusis ta
jalaraudadel püsti, — ta siniseks raseeritud peal liikus
nahk, pikk, pikaninaline nagu hõõgus kihutamise, lõõt-
sutades välgutab ta pruune silmi laiade, nagu söega tõm-
matud kulmude alt. Ta tunti ära.

„Tolstoi... Pjotr Andrejevitš... Miloslavski õepoeg...
Tema on meie poolt... Kuulake, mis ta ütleb.”

Kõrge, murduva häälega kisendas Pjotr Andrejevitš:

„Rahvas... Streletsid... Õnnetus... Matvejev ja Na-
rõškinid kähgistasid just praegu tsaaripoja Ivani... Kui te
jaole ei saa — kähgistavad veel Peetrigi... Minge ruttu
Kremli — muidu on hilja...”

Rahvamass pistis urisema, käratsema, karjuma, — tor-
mas mõirates silla poole. Kõikusid tuhanded pead, keerles
nende keskel Tolstoi valge hobune. Sild ragises, vajus
alla, — joosti põlvini vees. Rahvast laiali pressides, vai-
kides läksid metsistunud streletsid — sadakond sada-
konna järel. Kuskil pörutas kell — põmm, põmm,
põmm, — tihedamini, ärevamalt... Vastasid teised tornid,
loosklesid kellad, ja kõik nelikümmend korda neliküm-
mend Moskva kirikut löid hädakella...

Vaikselt Kremlis pahvatas siin üks, seal teine aken
kinni, välgatades vastu päikest.

Kärsitusest segunenud polkudena jooksid streletsid Granovitaja paleeni ja Blagoveštšenski katedraalini. Paljud mahajäänud mürdsid bojaariõuede tugevaist väravaist sisse, ronisid kirikutornidesse, et lüüa hädakella, — tuhandepuudase bassiga mõirgas Ivan Veliki. Kitsais põik-tänavais õuede, kivist kloostriaedade ja pika prikaasidemaja kollaste seinte vahel lamasid tapetud ning roomasid oiates haavatud bojaari-teenrid. Kihutasid hirmunult mõned saduldatud hobused, neid püüti naerdes. Karjades peksti kividega aknaid sisse.

Streletsid, rahvas, poisikeste parved (ka Aleksaška ühes Aljoškaga) vahtisid kirjut tsaarilossi, mis võttis enese alla veerandi Kremli väljakust. Kivi- ja puupaleed, kõrged naistekambriid, madalad ametimajad ja eeskojad, tornid ja tornikesed, maalitud punase, rohelise, sinisega, palkidest, kanditud õhukeste laudadega, — ühendatud paljude vahekäikude ning treppidega. Sajad telk- ja sibulkatused, kaunid harjad — roidelised, pungis, sakilised nagu kukeharjad — läikisid kuldselt ja hõbedaselt. Siin elas maa valitseja, jumala järel esimene...

Ikkagi pisut jube. Mitte ainult et lihtnimene siia sõjariistaga ligi ei pääsenud, vaid bojaargi jättis hobuse värava juurde ja sõtkus jala läbi pori, tõmbas mütsi peast, piiludes tsaari akende poole. Seisid, vahtisid. Ängistavalt tagus rinda Ivan Veliki hääl. Valdas kohmetus. Siis aga hüppasid rahva ette väledad vennikesed:

„Mida's te, poisid, suud pärani ajate? Tsaaripoeg Ivan on kägistatud, tsaar Peetrile teevad vahest praegu otsa peale. Hei, redelid püsti, murdke rõdule!”

Koha käis läbi paljutuhandlise rahvahulga. Teravalt ragistasid trummid. „Hei, hei!” karjusid metsikud hääled. Paarkümmend streletsi sööstis esile, ronisid üle võrestiku, tõmbasid välja kõverad mõõgad — ronisid paraadtrepile. Põrutasid vaskuksele, viskusid õlgadega vastu. „Hei, hei!” käis mõirgena läbi rahvahulga. Kõikusid peade kohal kuskilt haaratud redelid. Need asetati Granovitaja palee akende juurde, rõdu külgekäsi- ja akendele. Roniti. Karjuti, plaksutades hambaid:

„Siia Matvejev, siia Narõškinid!”

„Nad tapavad ju, tapavad! Mis teha, Artamon Sergejevitš?”

„Jumal on armulik, tsaarinna. Lähen välja, kõnelen nendega... Hei, kas saadeti patriarhi järele? Jooksku veel keegi...”

„Artamon Sergejevitš, need on nemad, nemad, mu vaenlased... Jazõkov ise nägi, — kaks ümberrõivastatud Miloslavskit, koos streletsidega...”

„Oled naine, mis sul teha, — palveta, tsaarinna...”

„Tuleb, tuleb!” hüüti eeskojast. Lüües oma sauateravikuga tammepuust põrandasse, astus patriarh Joakim sisse. Tema raevunud, tumedais koopais silmad pöördusid madalate akende poole võlvide all. Teiselt poolt liibusid värviliste ruutude vastu streletside pead, kes olid redeleid mööda üles roninud. Patriarh tõstis luise käe ja ähvardas. Pead pörkasid tagasi.

Natalja Kirillovna sööstis patriarhi juurde. Tema rammus nagu mustrebasest mütsikese all oli kahvatu nagu valge rätik. Haaras patriarhi jäise käe, halises, seda ühtjärgi suudeldes:

„Päästa, päästa, käskija...”

„Käskija, asjad on halvad,” lausus Artamon Sergejevitš karmilt. Patriarh pööras tema poole oma suurenenud silmaterad. Matvejev nokutas neljakandilise, laigulis-halli habemega. „Salanõu, lausa mäss... Ei tea nad isegi, mida karjuvad...”

Kotkasilmaline, teravaninaline, muistset viisi maalitud ikooni sarnane Matvejev oli rahulik: oli näinud palju oma pika elu jooksul, enam kui üks kord olnud surmasuus. Ainult üks tundmus oli tal säilinud — kõrk võimuiha. Ütles, taltsutades viha, mis võbises raugalikes silmalau-gudes:

„Kui saaksime nad ainult Kremlist välja, küllap siis juba arved õiendame.”

Akende taga kostsid hoobid ja karjumised lõikavamalt. Ühest uksest teiseni jooksis paleed mööda kikivarbail see, keda streletsid ja bojaarid saatanaastki rohkem vihkasid, — iludus ja edvik, kahekümne nelja aastane, kuid juba bojaar, tsaarinna vend Ivan Kirillovitš Narõškin, kellest räägiti, et ta olevat juba tsaarikrooni enesele pähe proovinud. Ta mustad vurrukesed näisid kleebituina rohe-

liseks tõmbunud näole: justkui oleks ta näinud juba hom-
seid piinamisi ja oma koledat surma hukkamisväljal. Veh-
kides poola varrukatega, hüüdis:

„Sofja saabus!“ — ja kadus ukse taha. Tema järel kom-
berdas kõverail jalul lapsesuurune käabus. Hoides käega
oma narrimütsi, nuttis ta kogu kortsulise näoga, nagu sa-
muti aimates, et homme annab oma isanda ära.

Paleesse astusid kiiresti Sofja, Vassili Vassiljevitš Go-
litsõn ja Hovanski. Sofja põsed olid paksult mingitud. Ta
oli üleni kuldbrokaadis, kõrge pärlipärjaga. Tõstes käed
rinnale, kummardas sügavalt tsaarina ja patriarhi ees.
Natalja Kirillovna pörkas nagu ussist tagasi, hakkas silmi
pilgutama, — vaikis.

„Rahvas on vihane, ja küllap on põhjustki,“ ütles Sofja
valjusti. „Ehk läheksid koos vendadega välja rahva
juurde, tsaarina... Nad karjuvad jumal teab mida, nagu
oleksid lapsed tapetud... Manitse neid, luba neile hea-
tegusid, — muidu vaata, et tungivad paleesse...“

Rääkis, aga ta valged hambad löid ühte, rohelised sil-
mad vilkusid rõõmsast ärevusest. Matvejev astus tema
juurde:

„Ei ole aeg naiste arvete õiendamiseks...“

„Siis mine sina nende juurde välja...“

„Ma ei karda surma, Sofja Aleksejevna.“

„Ärge vaielge,“ ütles patriarh, koputades sauaga. „Näi-
dake neile lapsi, Ivani ja Peetrit...“

„Ei!“ karjatas Natalja Kirillovna, haarates meelekohta-
dest kinni. „Käskija, ma ei luba... Ma kardan...“

„Viige lapsed paraadtrepile,“ kordas patriarh.

Ja nii siis ragises paraadtrepil vaskukse lukk. Rahva-
hulk pressis lähemale, vaikis ahnelt vahtides. Vaikisid
trummid.

Aleksaška rippus, klammerdunud käte ning jalgadega
trepil mõhuka samba külge. Aljoška ei jäänud temast
maha, ehkki tundis kangesti hirmu.

Uks pahvatas lahti. Nähti tsaarina Natalja Kirillovna
pikkade hõlmadega mustas leserüüs ja kuldbrokaatses
mantlis. Vaadates vastu tuhandeile, tuhandeile silmle,
mis teda sihtisid, tsaarina vankus jalul. Kellegi käed
ulatasid talle kirjus ja kitsas kuuekeses poisikese. Tsa-

rinna tõstis selle üles, pingutades kõhtu, asetaski rõdu
käsipuule. Monomahhi müts¹ vajus poisikesel kõrva peale,
paljastades mustad pügatud juuksed. Pungispõseline ja
nürininaline, nii sirutas ta kaela välja. Silmad ümmargu-
sed nagu hiirel. Väike suu hirmust kokku pigistatud.

Tsaarina tahtis midagi öelda ja tegi liigutuse, heitis
pea tagasi. Tema selja tagant tungis esile Matvejev. Läbi
rahvamassi läks möirgamine... Ta hoidis käest pisut va-
nemat, kõhna ükskõikse näoga, rippuva huulega poisi-
kest.

„Kes teile valetas,“ hakkas Matvejev raugaliku, kuid
tugeva häälega rääkima, kortsutades halle kulme, „kes
valetas, et tsaar ja tsarevitš on kägistatud... Vaadake,
siin on tsaar Peeter Aleksejev, tsaarina kätel... Terve
ja rõõmus... Siin on tsarevitš Ivan,“ ta tõstis ükskõikse
poisikese üles ja näitas rahvahulgale. „Mõlemad elavad,
jumal tänatud...“ Rahvahulgas vaadati kohmetult ringi,
käis kõmin: „Just nemad, pole siin mingit pettust.“ —
„Streletsid! Minge rahulikult koju... Kui on midagi
vaja, — kui on mingeid palveid ja kaebusi, — saatke
esindajad...“

Rõdult laskusid rahva hulka Hovanski ja Vassili Vas-
siljevitš. Asetades käsi streletside ja lihtinimeste õlgadele,
manitsesid laiali minna, kuid rääkisid nagu pilkeliselt.
Rahunenud rahvahulgast kostsid tigidad hääled:

„Noh, mis sellest, et nad elavad...“

„Näeme isegi, et elavad...“

„Ikkagi ei lahku me Kremlist...“

„Leidsid kah lolle... Tunneme teie magusaid sõnu...“

„Pärast aga rebivad prikaasi-valitsuses ninasõõr-
meid...“

„Andke meile Matvejevid ja Narõškinid välja...“

„Ivan Kirillovitš Narõškin... Tema passis tsaarikrooni
enesele pähe...“

„Vereimejad, bojaarid... Jazõkov andke meile välja...
Dolgoruki...“

Ikka tigidamalt karjusid hääled, loetelles bojaaride
vihatud nimesid. Natalja Kirillovna läks jälle näost val-
geks, haaras poja ümbert kinni. Peeter keerutas oma
ümmargust pead, — kellegi hääle karjus irvitades: „Vaa-
dake, — lausa kõuts!“ Rõdult jooksis alla üleni hele-

¹ Muistne tsaaride kroon. Tõlk.

punases sametis, sooblinahkades, kõlisevate relvadega vürst Mihhaila Dolgoruki, streletside ülema poeg, muki- tud ja kõrk, karjus streletside peale, vehkides nuudiga: „Rõõmutsete, koerapojad, et mu isa haigena maas lamab. Naha peale teile! Käige siit minema, penid, ho- lopid...”

Streletsid nagu hakkasid taganema vihiseva nuudi ees... Kuid ajad polnud enam endised, — mitte nii po- leks pidanud rääkima... Ähkisid, nohisesid, sirutusid tema poole:

„Kas sa pole veel kellatornist alla lennanud?... Kes sa meile oled, kutsikas?... Andke talle, poisid!”

Haarati ta mõõgarihmast kinni, rebiti maha, räbalaiks lendas sametkuub. Mihhaila Dolgoruki tõmbas mõõga välja ning taganes vehkides rõdule. Streletsid söötsid torkevalmis odadega talle järele. Haarasid kinni. Tsaar- rinna kiljatas metsikult. Dolgoruki harali keha lendas alla ja kadus teda tallavas, rebivas rahvahulgas.

Matvejev ja tsaarinna taganesid ukse juurde. Kuid oli juba hilja: Granovitaja palee eeskojast hüppas välja Ovsei Ržov oma seltsimeestega.

„Anna Matvejevile!” kisendasid nad.

„Paras, paras!” ulgus rahvamass.

Ovsei Ržov ründas tagant Matvejevit. Tsaarinna veh- kis pikkade varrukatega, surus end Artamon Sergejevitsi vastu. Kõrvale paisatud tsareevitš Ivan kukkus maha ja hakkas nutma. Peetri ümar nägu moonduis, tõmbus viri- laks, ta haaras mõlema käega Matvejevi laigulisest ha- bemest kinni.

„Kisu lahti, ära karda, rebi,” karjusid streletsid, tõstes piike, „viska meile!”

Keegi kiskus ära tsaarinna, virutas Peetri nagu kassi- poja kõrvale. Matvejevi suur pärani suuga keha tõusis äkki kõrgele, jalad harkis, ja vajus torkevalmis odadele.

Streletsid, rahvas, poisikesed (ka Aleksaška Aljoškaga) tungisid lossi, jooksid sadasid tubasid pidi laiali. Tsaar- rinna ühes mõlema tsareevitšiga lamas ikka veel mee- märkusetult trepil. Hovanski ja Golitsõn läksid jälle nende juurde, kes olid jäänud platsile, ning rahvahulgas karjuti:

„Tahame tsaariks Ivani... Mõlemaid... Tahame Sof- jat... Tore, tore... Tahame valitsejaks Sofjat... Tahame Punasele väljakule mälestussammast — et meie vabadus oleks igavene...”

TEINE PEATUKK

1

Mürgeldasid streletsid. Hävitasid bojaare: tsaarinna vennad Ivan ja Afanassi Narõškini, vürstid Juri ja Mih- haila Dolgoruki, Grigori ja Andrei Romodanovski, Mihhaila Tšerkasski, Matvejevi, Pjotr ja Fjodor Saltõ- kovi, Jazõkovi ja teisi — madalama päritoluga. Said streletsid palga — kakssada nelikümmend tuhat rubla ja peale selle veel kümme rubla autasu igale streletsile. (Tuli koguda kõigist linnadest kuld- ja hõbelauanõusid, valada rahaks ümber, et maksta streletsidele.) Punasele väljakule püstitati sammas, mille neljale küljele kirjutati tapetud bojaaride nimed, nende süüd ja kuriteod. Polgud nõudsid kinkeürikut, milles bojaarid töotasid, et nad nüüd ega edaspidi ei nimeta streletse mingisuguste haavavate sõnadega, mässajaiks ja äraandjaiks, ilmaaegu ei trahvi ega välja ei saada.

Söönud ja joonud Kremli tagavarad, läksid streletsid laiali oma ärialeveisse, agulirahvas — aguleisse. Ja kõik jätkus endist viisi. Ei sündinud midagi. Moskva, teiste linnade, sadade maakondade kohal, mis laiuvad üle ääretu maa-ala, kopitas sajanditepikkune videvik — vaesus, orjus, viletsus.

Pargitud tagumikuga talupoeg koukis kuidagimoodi vastikuks muutunud maad. Ulgus talumatute maksude ja andamite pärast agulielanik oma tühjas õues. Oigas väikekaupmeeskond. Vaesestus väikekoha-aadel. Maa oli kurnatud: kolmgi seemet — issand olgu tänatud. Ägasid isegi bojaarid ja suurkaupmehed. Kas vajasid bojaarid vanaisade aegadel palju? Sooblinahast kasukas ja karus- nahkne müts — seal kogu auhiilgus. Aga kodus vihtus sedasama kapsasuppi soolalihaga, magas ja palus juma-

lat. Nüüd on silmad ahnemaks muutunud: ei taheta elada halvemini kui poola panid või liivimaalased või sakslased: juba on kuulnud ja nähtud mõndagi. Süda köeb ahnusest. Hakkasid bojaarid pidama saja hingeni ulatuvat teenijaskonda. Aga neid kängitseda, rõivastada vapiga kaftaneisse, sööta täitmatut karja, — selleks on vaja teistsugust raha. Muutus ebaviisakaks elada puuonnides. Varem sõitis bojaar või bojaariemand õuest saanis, üks hobune ees, holopp istus ratsa, looga taga. Rangidele, valjaile, leidele riputati rebasesabasid, et inimesed kades-taksid. Nüüd — telli aga Danzigist kullatud tõld, rakenda neli hobust ette, — muidu pole küllalt austust. Kust aga raha võtta? Kitsik lugu, üpris kitsik. Kaubitseda pole millegagi ega kellegagi. Oma rahvale müüa ei saa, — oma on paljas. Välismaale ei saa vedada, — ei ole millega, omi meresid pole. Kogu äri välismaaga on võõrad enda kätte kiskunud. Aga kui kuuled, kuidas muil mail äritsetakse, — lööksid pahameele pärast kas või pea lõhki. Misuke neetud maa see Venemaa, — kunas sa ometi liikuma hakkad?

Moskvasse sai kaks tsaari — Ivan ja Peeter, kuid ülenende oli valitsejanna — tsaaritar Sofja. Uhed bojaarid vahetati teistega. See oli ka kõik. Igavus. Aeg peatus. Pole midagi oodata. Mälestussamba kõrval Punasel väljakul seisis mõnda aega vahistrelets tapriga, kuid kadus siis kuhugi. Lihtrahvas kuhjas samba ümber igasugust rämps. Ja jälle hakkasid inimesed turgudel nurisema, tekkis sosistamine. Hakkasid streletsid kahtlema: ei viinud tookord asja lõpule, kära oli palju, kuid villa vähe. Kas ei peaks lõpule viima, kuni pole veel hilja?

Taadid jutustasid, — oli hea endisel ajal: odavam, söönum, väarikam elu. Külades tegid poisid ja tüdrukud ringmänge. Aguleis rasvus rahvas laiskusest. Röövimistest ei kuuludki. Oh, olid ajad, kuid kadusid!...

Streletsid agulisse ilmus kuus raskolnikut, kuivanud nagu luu ja nahk, vankumatud mehed. „On üks pääsemine,“ rääkisid nad streletsidele, „üks teie pääsemine: kukutada nikoniaanlasest patriarh ja kogu bojaaride nikoniaanistunud ning poolastunud sinod ja tagasi pöörduda vana jumalakartliku usu, vana elu juurde.“ Raskolnikud lugesid Solovetsi vihikuid — sellest, kuidas hoiduda nikoniaanliku ahvatluse eest ja päästa oma hinge ning ihu. Streletsid nutsid kuulates. Rauk-raskolnik

Nikita Pustosvjat, seistes püsti vankris, luges turul rahvale Solovetsi vihikust:

„Mina, mu vennad, nägin antikristust, tõesti, ma nägin... Kord, kui olin üpris kurb ja mõtlesin antikristuse tulekust, lugesin palveid ja jäin tukkuma, ma jõle. Ja vaata, siis nägin ma välja peal suurt rahvahulka. Ja minu kõrval seisab keegi. Mina ütlen temale: miks on nii palju inimesi? Tema aga vastab: seal tuleb antikristus, seisa, ära karda. Ma toetusin kahesarvelisele sauale, seisan vapralt. Aga vaata — seal talutatakse alasti inimest, — tema ihu on üksainus hais ja üpris läila, ta hingab tuld, tema suust, ninasõõrmeist ja kõrvadest käib lehkav leek. Tema järel astuvad meie tsaar ja valitsus ja bojaarid ja okolnitsid ja duuma aadlikud... Ja ma sülitasin tema peale, mu süda pööritas jäledalt... Ma tean kirja põhjal — varsti peab ta tulema. Tema vördjaid, marukoeri, on juba palju...“

Nüüd oli selge, mida nõuda. Streletsid söötsid Krem-lisse. Streletsid prikaasi ülem Ivan Andrejevits Hovanski lõi lahkusu poole. Kuus luukõhna raskolnikut, ühes Nikita Pustosvjatiga, kes kolm päeva polnud kübetki söönud ega tilka joonud, tõid Granovitaja paleesse lugemispuldid, puuristid ja vanad raamatud ning mõnitasid ja teotasid Sofja silma all patriarhi ja vaimulikku seisust. Streletsid karjusid paraadtrep juures: „Tahame vana usku, tahame vanu kombeid!“ Aga mõned rääkisid ka kindlamalt: „Aeg oleks valitsejannal kloostriasse asuda, küllalt riigiasjadega mässamisest.“ Jäi üle üks abinõu, ja Sofja ähvardas vihaselt:

„Kas tahate meid kuue munga — harimatu matsi vastu vahetada? Säärasel korral ei saa meie, tsaarid, siin elada; me läheme teistesse linnadesse, kuulutame kogu rahvale meie laostamisest, teie äraandmisest.“

Streletsid mõistsid, millega Sofja ähvardas, — löid kartma:

„Kui ta, vennad, ei saada vahest aadlimaakaitset Moskva peale?...“ Taganesid. Hakkasid sobitama. Aga Vassili Vassiljevits Golitsõni käsul kanti tsaari keldrist juba viina- ja õlletoobreid välja. Streletsid nõtkusid, pead käisid ringi. Keegi hüüdis: „Keda's kuradimast meil vanast usust, see on pappide asi, anna raskolnikutele naha peale!“ Uhel luukõhnal mehikesel löödi siinsamas pea

maha, kaks kägistati ära, ülejäänud said hädavaevalt jalga lasta.

Täis jootsid neetud bojaarid lihtrahva, välja rabelesid. Moskva sumises nagu mesipuu. Igaüks kisendas omaette. Ei leidunud siis ühist pead, — mürgeldati eraldi. Rüüstati tsaarikõrtse. Püüti alamdjakke prikaasidest, rebiti tükkideks. Polnud Moskvast ohutu liikuda ei jala ega sõites. Käidi piiramas bojaaride maju, hädavaevu suutsid bojaarid vastu tulistades end kaitseda, — suured olid noil päevil löömingud. Löömasid terved majarühmad. Koristamata laibad vedelesid tänavail ja turgudel. Käis kuuldu, et bojaarid on maakaitse Moskva alla koondanud, — tahavad korraga mässu hävitada. Ja veel kord läksid streletsid ühes põgenenud holoppide parvega Kremlisse, löönud oda otsa nõudmise, et kõik bojaarid viimsele neile kohtumõistmiseks ning karistamiseks välja antaks. Sofja tuli paraadtrepile, vihast valgena: „Valetatakse meie peale, pole mõtteski seesugust maakaitset olnud, suudlen selle tõenduseks ristil“ hüüdis ta, rebides kaelast säten-dava teemantristi. „Seda valetab meie peale tsareevitš Matveika.“ Ja trepilt visati streletsid odade otsa ainult üks — armetu tatari-tsareevitš Matveika: läkastage!

Matveika rebiti väikesteks tükkideks, — sellega rahuldati raev, ja jälle lahkusid streletsid tühjade kätega... Kolm öödpäeva märatses Moskva, varesteparved paikusid hädakella kõmast kõrgemale ta kohal. Ja siis tekkiski kõige meeletumal moel mõte: raiuda just tipud maha, tappa mõlemad tsaarid ja Sofja. Ent kui Moskva neljandal päeval ärkas, oli Kreml juba tühi: polnud ei tsaare ega tsaaritari, — põgenesid ühes bojaaridega. Rahvast haaras hirm.

Sofja sõitis Kolomenskoje külla ja saatis tahveteid maakondadesse aadlimakaitset kokku kutsuma. Kogu lõikuskuu tiirles ta Moskva ümber külasid ja kloostreid pidi, halises kirikutreppidel, kaebas haavuste ja ülekohtu üle. Kremlisse jäi streletsidega Ivan Andrejevits Hovanski. Hakati juba kaaluma: kas ei peaks teda tsaariks kuulutatama, — sõbralik inimene, vanast suguvõsast, vanade kommetega. Oleks lihtrahva jaoks oma tsaar.

Lootes rikkalikke armuavaldu, hüppasid aadlikud reipalt hobuste selga. Päratu suur kahesajatuhandeline vägi koondus Troitse-Sergijevo juurde. Aga Sofja tiirles ikka veel nagu lind Moskva ümber. Mihklikuus ründas

tema poolt saadetud ratsasalk Stjopka Odojevski juhtimisel koidu ajal Puškino küla. Tehes ühes streletsidega Moskva ümbruse ülevaatus, ööbis seal mäekünkal telgis Ivan Andrejevits Hovanski. Streletsid magasid muretult. Nad raiuti kõik unistena mõõkadega surnuks. Ivan Andrejevits kargas telgist aluspesus välja, vehkides tapriga. Mihhaila Törtov hüppas otse hobuse seljast talle kaela. Nõõrinud Ivan Andrejevitsi sadula külge, viidi ta Vozdvizenskoje külla, kus Sofja oma nimepäeva pühitses. Küla väravas istusid väljatoodud pinkidel bojaarid, rõivastatud sõjaaja kohaselt — kiivreis, laiades käisteta mantlites. Mihhaila Törtov viskas Hovanski sadulast maha, ja see laskus murest ja häbist, aluspesus, põlvili rohule ning hakkas nutma. Duumadjakk Šaklovitši luges ette ta pattude registri. Ivan Andrejevits kisendas ägedalt: „Vale! Kui poleks mind olnud, oleks Moskva ammugi põlvini veres käinud.“ Raske oli bojaaridel otsustada valada nii vana suguvõsa verd. Vassili Vassiljevits istus, lumest valgem. Nii tema kui Hovanski olid Gediminovitšid, ja nüüd mõistsid Gediminovitši üle kohut madalast soost hiljutised tõusikud. Nähes seesugust kõhklemist, läks Ivan Mihhailovitš Miloslavski ratsanike juurde ja sosistas midagi Stjopka Odojevskile. See kihutas kuis hobu võttis läbi küla tsaaritar Sofja siidtelgi juurde ja tuli samasuguse hooga tagasi, tallates kanu ja väikesi lapsi. „Valitsejanna käskis mitte kõhelda, vaid vürstile ots peale teha.“ Vassili Vassiljevits läks kähku eemale, kattis silmad rätikuga. Hovanski karjus metsikult, kui Mihhaila Törtov ta juustest kinni haaras, teda maantee tolmu lohistades. Siinsamas värava juures raiuti Hovanskil pea maha.

Jäid ilma peata streletsid. Kuuldes hukkamisest, sööstsid kabuhirmus Kremlisse, sulgesid väravad, laadisid suurtükid, valmistusid piiramise vastu.

Sofja ruttas Troitse-Sergijevo vallutamata müüride varju. Maakaitseväge juhtimise andis Vassili Vassiljevitsi kätte. Ja nõnda seisid ähvardades mõlemad pooled, oodates, kumb varem kartma lööb. Kartma löid streletsid ja saatsid Troitsesse andekspalujad. Kahetsesid pattu. Ja sellega lõppeski nende vabadus. Sammas Punasel väljakul lammutati. Vabaduskirjad võeti tagasi. Streletsiprikaasi ülemaks määrati Šaklovitši, kes kähku arveid õiendas. Paljud polgud saadeti linnasid mööda laiali.

Rahvas jäi vait nagu vits vees. Ja jälle laskus Moskva ning kogu maa kohale lõppematu vaikus. Venisid aastad.

2

Videvikus jooksis Aleksaška tänavat mööda, piki plankaedu. Ta südant lõi, higi kattis silmi. Kaugel lõõmav maja valgustas süngelt lompe rattarööpais. Paarikümne sammu kaugusel Aleksaška taga jooksis joobnud Danilo Menšikov, müdistades saabastega. Mitte rihm polnud seekord ta käes, — välkus kõver nuga. „Seisa!“ karjus Danilo koleda häälega. „Tapan su!...“ Aljoška oli ammugi maha jäänud, kuskil puu otsa roninud.

Ule aasta polnud Aleksaška oma isa näinud, ja nüüd kohtas rüüstatud ja põlema pistetud kõrtsi juures, ning Danilo kihutas kohe pojale järele. Kogu selle aja olid Aleksaška ja Aljoška elanud kuigi poolnäljas, siiski lõbusalt. Aguleis tunti poisikesi hästi, lasti lahkelt ööbima. Suvel hulkusid nad mööda metsi ja jõekesi Moskva ümbruses. Püüdsid laululinde, müüsid kaupmeestele. Varastasid aedadest marju ja aedvilja. Ikka mõtisklesid, kuidas püüda karu ja õpetada veiderdama, kuid metslooma ei saanud kergesti kätte. Õngitsesid kalu.

Kord, visanud õnge vaiksesse ja selgesse Jauza jõkke, mis jooksis Lossinõi saare põlismetsadest, nägid nad vastaskaldal poisikest, kes istus, lõug kätele toetatud. Rõivastatud oli ta imevääralt: valged sukad ja roheline mitte-vene kuuekene punaste käänistega ning heledate nõõpidega. Mitte kaugel kerkisid kingul pärnade varjust Preobraženski lossi sakilised katused. Kunagi oli loss tervena näha, peegeldudes jões, uhke ja kirju, — nüüd oli kasvanud lehestikku, oli laostumas.

Värvate lähedal ja niidul jooksid naisterahvad, hüüdes kedagi, — otsisid vist poisikest. Kuid tema istus vihaselt takjate taga, ei liigutanud kõrvagi. Aleksaška sülitas ussile ja hüüdis üle jõe:

„Eh, hirmutad meie kalu... Kae, kui ajame püksid maha ja ujume üle, — küll me siis sulle...“

Poisike ainult nuusatas ninaga. Aleksaška uuesti:

„Kelle pojuke sa oled?...“

„Vaata, käsin sul pea maha raiuda,“ lausus poisike tumeda häälega, „küll siis teada saad.“

Kohe sosistas Aljoška Aleksaškale:

„Mis sa ometi, see on ju tsaar,“ ja viskas õngevabe, et taha vaatamata põgeneda. Aleksaška sinistes silmades välgatas vembutuju:

„Oota, põgenemisega on aega.“ Heitis õnge vette, hakkas naerdes poisikest vahtima. „Küll sa meid ehmatasid, üks seesugune juba raius pea maha... Aga mis sa istud? Sind otsitakse...“

„Istun, olen eite eest peidus.“

„Vaatan sind, — oleksid nagu meie tsaar. Või kuidas?“

Poisike ei vastanud kohe, — nähtavasti imestles, et räägitakse nii julgelt.

„Noh — olen tsaar. Aga mis sinul sellega asja?“

„Kuidas mis... Aga kui sa võtaksid kätte ja tooksid meile suhkrupräänikuid.“ Peeter vaatles Aleksaška teraselt, naeratamata. „Jumala eest, jookse, ja kui tood, — näitan sulle üht kunsttükki.“ Aleksaška võttis mütsi peast, tõmbas voodri vahelt nõela. „Näe — on see nõel või mitte?... Kas tahad — ma tõmban nõela ühes niidiga läbi põse, ja see ei tee mitte kui midagi.“

„Valetad?“ küsis Peeter.

„Vaata — löön selle peale risti ette. Aga kui tahad — löön jalaga risti.“ Aleksaška istus väledalt maha, haaras paljast jalast kinni ja lõi jalaga risti ette. Peeter imestas veel enam.

„Või tsaar peaks sul präänikute järele jooksuma,“ ütles ta urisedes. „Kuid kas raha eest tõmbad niidi läbi?“

„Hõbetenga eest tõmban kolm korda läbi, ja midagi ei tee.“

„Valetad?“ Peeter hakkas uudishimust silmi pilgutama. Tõusis, vaatas takjate tagant lossi poole, kus ikka alles segiti, teda mingid naised hüüdsid ja huikasid, ning jooksis siis sealpoolset kallast mööda purde poole.

Jõudnud üle purde, oli ta kolme sammu kaugusel Aleksaškast. Vee kohal põristasid sinised kiilid. Peegeldusid vastu pilved ja valgust purustatud halapaju. Seistes paju all, näitas Aleksaška Peetrile kunsttükki, — kolm korda tõmbas nõela musta niidiga läbi põse, — ja see ei teinud mitte kui midagi: mitte piiskagi verd, ainult kolm ligast täppi põsel. Peeter vahtis öökulli silmil.

„Anna nõel siia,“ ütles kärsitult.

„Aga kuidas siis rahaga?“

„Säh!“

Aleksaška haaras visatud rubla lennult kinni. Võtnud temalt nõela, hakkas Peeter seda põsest läbi tõmbama. Torkas, tõmbas läbi ja puhkes naerma, viseldes lokkis peaga: „Sinust mitte halvemini, mitte halvemini!“ Unustades poisikesed, jooksis lossi poole, — vist selleks, et õpetada bojaare nõelu põsest läbi tõmbama.

Rublatükk oli uus, — ühel pool kahepäine kotkas, teisel — valitsejanna Sofja. Aleksaška ja Aljoška polnud eluilmas nii palju teeninud. Sellest päevast peale sai neil kombeks Jauza kaldail käia, kuid Peetrit nägid ainult kaugelt. Vahel ta ratsutas kääbushobusel ja tema taga ratsutasid paksud teenrid; vahel ta sammus trummiga poisteparve ees, kes olid rõivastatud saksa kuubedesse, puust muskettidega, ja jälle needsamad teenrid sekeldasid ümber, vehkides kätega.

„Tühiasjadega tegeleb,“ lausus Aleksaška, istudes murdunud paju all.

Suve lõpul õnnestus tal ometi mustlastelt poole rubla eest viletsa karupoja osta, kes oli küürakas nagu siga. Aljoška hakkas teda ninarõngast-pidi talutama. Aleksaška laulis, tantsis, maadles karuga. Kuid saabus sügis, Moskva tänavail ja platsidel ulatus vihmadest sõtkutud pori põlvini. Polnud kuskil tantsida. Loomaga majadesse ei lasta. Ja karu õgis ka nii palju, — pani kõik nahka, ning kippus kõige lisaks veel talveks magama heitma. Tuli ta kahjuga maha müüa. Talvel palus Aljoška armuande, rõivastatud võimalikult viletsalt. Aleksaška võppus pakase käes kirikute juures, vööni alasti, — nagu oleks tumm ja halvatud, — teenis haledusega palju raha. Ei võinud jumala peale nuriseda, — talve elasid hästi üle.

Ja taas kuivas maa, metsatukad läksid roheliseks, linnud hakkasid laulma. Tegemist oli kaelani: koiduajal udusel jõel kalu püüda, päeval hulkuda turgusid mööda, õhtul — metsa, et püüniseid seada. Palju kordi rääkisid inimesed Aleksaškale: „Vaata ette, isa otsib sind ammugi Moskvat mööda, ähvardab ära tappa.“ Aleksaška ainult sülitas läbi hammaste kolme sülla kaugusele. Ja siis ootamata, etteaimamata — kukkusidki vastamisi...

Läbi kogu vana Basmannaja tänava jooksis Aleksaška, — kramp hakkas juba jalgadesse. Ei vaadanud enam taha, — kuulis: üha lähemal trampisid selja taga saapakolaskid, Danilo lõõtsutas vilistades. Noh — nüüd on ots peal! „Karauul!“ kisendas Aleksaška piiksuvalt.

Sel hetkel pööras Razguljaile viivast põiktänavast, kus asus tuntud kõrts, vaarudes välja kõrge tõld. Kaks päras-tikku rakendatud hobust lasksid väledat traavi. Esimesel hobusel istus pikkade sukkade ja laiaäärelise kaabuga sakslane. Aleksaška lipsas kohe tagumiste rataste juurde, klammerdus telje külge, ronis tõllapäralt. Danilo röökis seda nähes: „Pea kinni!“ Kuid sakslane äigas tagantkätt teda piitsuga ja Danilo langes sõimuvalangust läkastades porri. Tõld sõitis edasi.

Istudes tagapukil tõmbas Aleksaška hinge tagasi, — sellest kohast tuli võimalikult kaugemale sõita. Pokrovski väravate taga pööras tõld siledale teele, liikus kiiremini ja peatus varsti kõrge tara ees. Värava juurest astus esile võõramaise välimusega mees, küsis midagi. Tõllast sirutus välja otsekui papi pea — pikkade lokkidega, kuid habe aetud. „Franz Lefort,“ vastas pea. Värav avanes ja Aleksaška osutus olevat Kukuis, saksa agulis. Rattad kahisesid liival. Sõbralik valgus langes väheldaste majade akendest madalatele taradele, pügatud puukestele, keset liivaseid jalgradu postidel seisvatele klaaskuulidele. Aedades majakeste ees valendasid ja lõhnasid imehästi lilled. Siin-seal istusid pinkidel ja välistreppidel kootud tuttmütsides sakslased, hoidsid pikki piipe.

„Sa heldus, küll elavad puhtalt,“ mõtles Aleksaška, pöörates pead tagapukil. Silmades sirendasid tuled. Sõideti nelinurksest tiigist mööda, — kallastel seisis ümmargused puukesed rohelistes toobrites ja nende vahel põlesid rasvalambid, valgustades mõnd paati, milles istusid, — pealmised seelikud üles kääritud, et neid mitte kortsutada, — naisterahvad küünarpeani paljastatud kätega, lahtiste rindadega, suliskübaratega, naersid ja laulsid. Siinsamas, tuuleveski juures, valgustatud austeria ehk meie keeli kõrtsi ukse ees tantsisid tüdrukud ja mehed paarikaupa teineteisest kinni hoides.

Kõikjal kõndisid musketärid, — Kremli olid nad karmid ja sõnatud, siin aga lahtiste kuubedega, ilma relvadeta, üksteise käe alt kinni, kõõrutasid laulda, naersid valjusti — ilma tigiduseta, rahulikult. Kõik oli siin rahulik, sõbralik: polekski nagu maa peal, — hõõru kas või silmi...

Akki sõideti suurde õue, mille keskel purskas ümmargusest tiigikesest vesi. Õue tagaosas paistis punane, telliskivitaoliselt värvitud maja tema külge kinnitatud valgete

sammastega. Tõld peatus. Pikkade juustega mees ronis sellest välja ja nägi tagapukilt maha hüpanud Aleksaškat.

„Kes sina oled, misjaoks, kust siia tulnud?“ küsis ta, naljakalt sõnu hääldades. „Ma küsin sinult, poiss. Oled sa varas?“

„Mina — varas? Siis peksa mind surnuks, kui olen varas.“ Aleksaška vaatas lõbusalt tema raseeritud, püstise ninaga ja väikese naeratava suuga näkku. „Kas sa ei näinud, kuidas Razguljail isa noaga mu järel jooksis?“

„Aha! Jah, nägin... Ma naersin: suur väikese järel.“

„Isa tapab mind niikuinii. Võta mind, palun, oma teenistusse... Onukene...“

„Teenistusse? Kuid mis sa teha oskad?“

„Oskan kõike. Kõigepealt — laulda, ükskõik missuguseid laule aga tahad. Mängin pajupilli, lutusarve, klõbis- teid. Võin lõbustada, — mõnigi kord on inimesed naerust lõhkenud, vaat kuidas lõbustan. Tantsin — koiduajal algan, videvikus lõpetan — ega lähe higisekski... Mis aga käsid — seda ka võin.“

Franz Lefort võttis Aleksaška teravast lõuast kinni. Poisike nähtavasti meeldis talle.

„Oo, sina oled tubli poiss... Võta seep ja pese end puhtaks, sest sa oled räpane... Ja siis annan ma sulle rõivad. Sa hakkad teenima. Aga kui sa peaksid varas- tama...“

„Ei me sel alal tegutse, küllap meil ka mõistust peas on, või mis te arvate,“ vastas Aleksaška nii kindlalt, et Franz Lefort jäi uskuma. Hüüdnud midagi Aleksaška kohta tallipoisile, läks ta vilistades maja poole, keeru- tades labajalgu ja käies nagu tantsusammul — vist küll sellepärast, et lähedasel tiigil mängis muusika ning üle- meelikult kiljusid sakslannad.

3

„No piisab sulle juba, Nikita Moissejevitsš, pea's see lapse peakene valutama ei hakka...“

Vaevalt oli Natalja Kirillovna nõnda öelnud, kui tsaar „Apostlite tegude“ lugemise poole sõna pealt katkestas, tindiste sõrmedega kähku ristimärgi tegi, ja ootamata, kuni õpetaja ning djadka Nikita Moissejev Zotov ettekir- jutuse kohaselt temale maani kummardab, suudles ta

ema väikest kätt, mis abitult tuksles, et poega kinni haa- rata, teda hetkeks peatada, — ja juba lendas ta lohma- kate sammudega kärsitult mööda loendamatute vahekäi- kude ja treppide krigisevaid põrandalaudu ning astmeid, ehmatades armuleivasööjaid-eitesid Preobraženski lossi pimedais nurkades.

„Müts, võta müts, päike põletab su peal“ hüüdis tsaar- rinna nõrgalt järele.

Nikita Zotov seisis tema ees hardalt ja sirgelt nagu kirikus — soetud, puhas, pehmeis saapais, peenest kale- vist pikas tumedas kuues — kaelus ulatus tagant üle pea. Auväärt nagu pehmete huulte ja lõkkis habemega oli hardusest taha kallutatud. Alandlik-truu inimene — mis seal rääkidagi. Ütle talle: torma, Nikita, noa otsa, — tor- mab. Koerastki ustavam, ainult juba liiga leebe, kerge- vaimuline. Mitte seesugune ei peaks olema isemeelse poisikese kasvataja.

„Sina, Nikita, loe temaga rohkem vaimulikku kraami. Ta ei tuleta ju muidu tsaari meeldegi... Näe, ei saa ümbergi vaadata, — juba tuleb talle naine võtta... Siia- maale pole õppinud sammu astuma — ikka jookseb, nagu lihtnimene... Noh — näed nüüd...“

Tsaarinna lõi nõrgalt pihkusid kokku, vaadates aknast välja. Peeter jooksis mööda õue, komistades kärsitusest. Tema taga pikad poisid lossi teenijaskonna hulgast, — muskettide ja pikavarreliste tapritega. Lossi ette ehitatud mängukindluse muldvallil seisis tara taga külast kokku- aetud mehed laiades saksa kaabudes. Neil oli kästud ka piipusid tubakaga suus hoida. Ehmunult vaadeldes keps- levalt jooksvat tsaari, unustasid nad, kuidas tuleb män- gida. Peeter kisendas vihaselt oma kukehäälega. Natalja Kirillovna vabises, nähes Petjakese ümaraid, meeletuid silmi. Peeter ronis kindluse harjale ja lõi mitu korda vihaselt musketikesega üht mängusõdurit, kes tõmbas pea õlgade vahele.

„Kui pole meelega järgi, siis kas või tapab,“ lausus Natalja Kirillovna. „Kust tal ometi seesugune tuline ise- loom?“

Mäng algas uuesti. Rivistades tapritega varustatud poisikolaskeid, vihasas Peeter jällegi, et teda halvasti mõistetakse. Häda oli selles, et ta ägestudes hakkas sega- selt rääkima, kärsitusest läkastas, nagu oleks tahtnud öelda palju rohkem, kui leidis sõnu keeles.

„Miks ta pea on hakanud sedasi tõmblema?“ lausus Natalja Kirillovna, vaadeldes hirmuga poega. Ja äkki kattis ta kõrvad. Kindlusemehed veeretasid välja tamme-puust kahuri, mis laeti tsaarinna valju käsu peale võimalikult kergema kraamiga: hautatud naeriste või õuntega, ja lasksid. Ning kohe selle järel, visanud relvad, tõstsid mehed käed üles — alistumismärgiks.

„Ei tohi alistuda! Peate võitlema!“ karjus Peeter, keerutades ja raputades pead. „Otsast peale! Kõik algusest peale!...“

„Nikita Moissejevitš, sule aken, käratsevad juba liiga, pea hakkas valutama,“ lausus tsaarinna.

Värviline aken sulgus. Natalja Kirillovna kummardas pea ja liigutas vaevalt näppe, sõrmitsedes Athose roosikrantsi, pühi teokarpe. Oli igav. Murest ja pisaraist oli Natalja Kirillovna neil aastail vananenud, ainult kulnud ja tumedad, kord tulised silmad olid säilinud ta endisest ilust. Ikka oli ta mustas, kaetud musta rätikuga. Nii elas kord Uglitšis tsaarinna Marja Nagaja õnnetu Dimitriga¹... Kui ei peaks siingi seesugust õnnetust juhtuma... Valitsejanna Sofja istub ja unistab Golitsõniga abiellumisest ning troonile astumisest. On enesele saksa meistreilt isegi juba krooni tellinud.

Preobraženski lossis on vaikne, ainult teenijad jooksevad kikivarvul ja pimedais nurkades sosistavad eided — endised lapsehoidjad, ammed. Peeter on küll nooruke, kuid ei talu eitede hõngu: näeb, kuidas mõni vaha täis tilgutatud memm seinaveeri mööda hiilib, kohe klähvab, — eidekene ronib vaevalt meelemärkmel järgmise nurgani.

Bojaarid ei külasta Preobraženskojet, — siit pole au ega kasu loota. Kõik parvlevad Kremli, päikesele lähemal. Et päris piinlik poleks, selleks käskis Sofja tsaar Peetri õues olla neljal bojaaril: vürst Mihhaila Alegukovitš Tšerkasskil, vürst Lõkovil, vürst Trojekurovil ja vürst Boriss Aleksejevitš Golitsõnil. Kuid mis neistki kasu? Laisalt ronivad nad trepi ees hobuste seljast, tulevad tsaarinna kätt suudlema, istuvad ja — vaikivad, õhkavad. Vähe leidub, millest põlualuse tsaarinnaga

¹ Tsaar Ivan Groznõi noorim poeg; pagendati tsaar Fjodor Joannovitši ajal ühes emaga Uglitši linna, kus tapeti a. 1591, arvatavasti asevalitseja Boriss Godunovi käsul. Tõlk.

kõnelda. Peeter jookseb tuppa. Bojaarid kummardavad mittevalitseva tsaari ees, pärivad tema tsaariliku tervise järele ja jälle õhkavad, kõigutavad päid: juba liiga krapiks on muutunud tsaar, — näe, põsel on kriimustus, käed ohatanud. See ep ole viisakas.

„Nikita Moissejevitš, mulle räägiti — Mõtištšites elab vanamoor Vorobjihha, ennustab kaljapära pealt, — just täpselt, — kõik läheb täide...“ kõneles tsaarinna. „Kui õige tema järele saata!... Aga kardan nagu midagi... Kui ennustab viimati halba...“

„Emakene valitsejanna, mida's halba võiks teile alatu Vorobjihha-eit ennustada?“ vastas Zotov laulva, meeldiva häälega. „Säärasel puhul oleks Vorobjihha tükkideks kiskumisest veel vähe.“

Natalja Kirillovna tõmbas näpuga, kutsus lähemale. Zotov astus oma pehmete saabastega kuulmatult juurde.

„Moisseitš... Ennist köögis, — üks streletsilek tõi sõelataie marju, — rääkis: Sofja olevat lossis hiljuti kisendanud, ja kõik kuulnud: „Kahju, et streletsid tookord hundikutsikat ühes emahundiga ära ei kägistanud...““

Natalja Kirillovna huuled värisesid, värises musta rätikuga piiratud kahekordne lõug, suured silmad täitusid pisaraist.

Mis talle vastata? Millega teda lohutada? Sofjal on streletsipolgud, Sofja poolt on aadlimaakaitsevägi, aga Peetril vaid kolmkümmend mängusõdurit, lollakat poisikolaskit, ja naeristega laetud puukahur... Nikita Zotov laiutas pihkusi, viskas pea nii selga, et see kuklaga vastu kardköva kaelust toetus...

„Saada Vorobjihha järele,“ sosistas tsaarinna, „las juba ütleb tõtt, muidu on veel jubedam...“

Pikk, igav suvepäev. Valged pilved ujuvad ega uju Jauza kohal. Kuum. Kärbsed. Läbi põuakangastuse paistavad Moskva loendamatud kuplid, kindluste tornide tipud. Lähemal — saksa kiriku peenike torn, Kukui tuulikud. Kanad kõõrutavad, ajades une peale. Köögis plõgistakse nugadega.

Aga Aleksei Mihhailovitši ajal — Preobraženskojes naer ja kära, trügib rahvas, hirnuvad hobused. Ikka mingi lõbustus — jaht või karuvõitlus või ratsavõistlus. Kuid nüüd vaatad — kivist värava juurest tulev teegi on rohunenud. Elu on möödas. Istu — ja sõrmitse roosikrantsi.

Vastu ruutu visati midagi, Zotov avas akna. Peeter hüüdis, seistes pärna all, — üleni tolmune, mullane, higine, nagu külapoiss:

„Nikita, kirjuta ukaas... Minu mehed ei kõlba kuhugi, sest nad on vanad, rumalad... Kähku!”

„Mis üle käsid ukaasi kirjutada, tsaarilik kõrgus?” küsis Nikita.

„Vajan sada tublit, noort poissi. Ruttu...”

„Aga kas kirjutada, milleks vajatakse neidsinatseid poisse?”

„Sõjamänguks... Et saadetakse terveid muskette, mitte katkisi, ja püssirohtu nende jaoks... Ja kaks malmkahurit, et lasta... Ruttu, ruttu... Ma kirjutan alla, saadan tahvetiga...”

Tsaarinna kummardus aknast välja, painutades pärnaoksa kõrvale:

„Petjake, mu südameke, saab sulle sõdimisest... Puhkaksid ometi, istuksid mu kõrval...”

„Memmeke, pole aega, memmeke, pärastpoole...”

Ta jooksis minema. Tsaarinna saatis poega pika ohkega. Zotov tegi ristimärgi, võttis taskust hanesule ja noa ning teritas hoolikalt sule, proovis küüne peal. Veel kord palveliselt risti ette lüües lükkas varruka tagasi ja asus kirjutama poolpüsti tähtedega: „Meie, jumala armust kõige hiilgavam ja kõige võimsam valitseja ning suurvürst Peeter Aleksejevitš, kogu Suur- ja Väike- ja Valge-Venemaa isevalitseja...”

Tsaarinna hakkas igavuse pärast Petruša õpivihikut lugema. Aritmeetika. Vihik oli tindist plekiline, risti ja põiki läbi kirjutatud, segaselt: „Üks aditsioni eksempl... Võlga on palju ent rahha on minnol sest võlast vähhem, sempärrast välja arvata kui palju on veel maksta. Ja se pannakse niida: võlg üllespole, aga rahha sene alla ja võetakse ärra igga allumine arv üllemisest. Nagu nenda: üks kahhest jääb üks. Aga kirjutada ülles kaks, tema alla üks, aga ühhe alla tömmata rehkendamise kribs ja kribsu alla se arv mis saab ellik rehkendamisse number...”

Tsaarinna haigutas, — tahaks nagu süüa ja tahaks nagu midagi muud...

„Nikita Moissejevitš, olen unustanud, kas me täna õhtuoodet oleme võtnud või mitte.”

„Emakene tsaarinna, Natalja Kirillovna.” Zotov, pan-

nud sule kõrvale, tõusis ja kummardas. „Pärast lõunat suvatsesite puhata, aga üles tõustes võtsite õhtuoodet, anti teile magustatud marju, pirnikeedist ja kloostri-mett...”

„Küllap jah... Varsti tuleb juba õhtupalvus...”

Tsaarinna tõusis laisalt ja läks magadiskambri. Seal istusid ikoonilampide valgusel (aken oli eesriidega varjatud) seinä ääres kaetud kirstudel õelad eided-armuleivasööjad ja meenutasid sosinal vastastikuseid solvusi. Tõustes korraga nagu luutud räbalapuntrad, kummardasid nad tsaarinna ees. See istus ikoonide alla kõrge selja-toega veneetsia toolile. Voodi tagant ronis välja rähmaste silmadega naiskääbus, kõssitas tsaarinna jalgade ette, nuuksudes lapse kombel, — armuleivasööjad olid teda kuidagi haavanud.

„Jutustate õieti unenägusid, eided-tobud?” ütles Natalja Kirillovna. „Ons mõni üksik sarvikut näinud?”

Lossikiriku tornis lõi aeglaselt kell, lõpetades päeva. Eeskojas treppidele ilmusid väikemõisnike, madalaseisuslike bojaaride pojad, kes Sofja poolt Peetri õukondlasteks määratud, — tursunud silmi hõõrudes. Oli siin ka Vassili Volkov, — ta isa peksis kummardades lauba lõhki, kuni saavutas pojale selle au. Elu oli rammus, kerge, palka — kuuskümmend rubla aastas. Kuid — igav. Õukondlased magasid peaaegu ööpäeva läbi.

Kell helistas õhtupalvusele. Tsaari polnud kuskil. Õukondlased lonkisid teda õue, aedadesse, jõe äärde niidule otsima. Tsaarinna saatis neile paarkümmend kõvahäälelist amme appi. Otsiti, huigati läbi kogu ümbrus, — tsaari polnud kuskil. Issakene, ega ta ometi uppunud ole? Õukondlaste unisus kadus nagu käega pühitud. Kihutati saduldamata hobustel, paiskuti laiali üle väljade, kisen-dades, kelli helistades. Lossis tõusis üldine segadus. Eidekesed sosistasid õhinal kõigis nurkades: „See on kindlasti tema — Sonka¹ kätetöö... Eks käinud hiljuti üks mees lossi ümber... Ja saapasääres nähti tal nuga. Ära tapsid, ära tapsid meie isakese-toitjakese...”

Natalja Kirillovna viidi selle kurjaennustava sosinaga niikaugele, et ta meeletuna rõdule sööstis.

Pimedailt põldudelt kandus üduvina, räägud ragistasid niiskeis nõgudes. Kaugel musta Sokolnitši metsa kohal

¹ Sofja Aleksejevna. Tõlk.

ilmus nähtavale tuhm täht. Läbistas valu Natalja Kirilovna südame; käsi murdes kisendas ta:

„Petjake, mu poeg!“

Hobusega piki jõekallast kihutades sattus Vassili Volkov kalameeste lõkketulele, — mehed hüppasid hirmunult üles, kiisakatel kummus tulle. Volkov päris lõõtsutades:

„Mehed, kas te pole tsaari näinud?“

„Kas ei sõitnud ennist mitte tema paadis mööda?... Küllap sõudsid õkva Kukuisse... Otsige teda sakslaste juurest.“

Aguli väravad polnud veel suletud. Volkov kihutas tänavat mööda sinna, kus parvlesid sakslased. Ta nägi hobuse seljast tsaari ja tema kõrval pikajuukselist, keskmist kasvu meest, kelle lühikese kuue siilud olid kohevil nagu kalkuni tiivad. Uhes eemale sirutatud käes hoidis ta kaabut, teises keppi ja rääkis tsaariga vabalt naerdes — koe-rapoeg sihuke. Peeter kuulas, näris küünt. Ja kõik sakslased seisid häbiväärselt vabalt. Volkov hüppas hobuse seljast, trügis juurde ja heitis tsaari ette põlvili:

„Armuline valitseja; emakene-tsaarina ahastab: on juba jumal teab mis teie puhul mõtelnud. Suvatsege koju tulla — õhtupalvusele...“

Peeter nõksas kärsitult peaga kõrvale — õla poole:

„Ei taha... Käi siit minema!“ Ja kuna Volkov jätkas põlvitades hardalt tema poole vaatamist, süttis tsaar vihaga, virutas talle jalaga: „Käi minema, holopp!“

Volkov kummardas madalalt ja süngelt, vaatamata naerjatele, ning ratsutas väarikas traavis tsaarinnale ettekannet tegema. Kahekordse roosa lõuaga, vesti, kootud tuttmütsi ja väljaõmmeldud tuhvlitega heasüdamlik sakslane — veinikaupleja Ivan Mons, väljunud austeeriast, et näha noort tsaari, võttis portselanpiibu suust:

„Tsaarilikule kõrgusele meeldib meie juures rohkem kui kodus, meie juures on lõbusam...“

Ümberringi seisvad välismaalased, võttes piibud suust, kõigutasid pead, kinnitasid heasüdamliku naeratusega:

„Oo-jaa, meie juures on lõbusam...“

Ja nihkusid lähemale — kuulama, mida rääkis pikale, pika lapsekaelaga tsaarile elegantne mees uhke lokitud parukaga — Franz Lefort. Peeter kohtas teda Jauzal: sõit-

sid raske venega, teenrid sõudsid korratult, ragistades krihvidega. Peeter istus käilas, jalad konksus. Aeglaselt lähenesid ehist valgustatud telliskatused, teravad harjad, püगतud puude ladvad, tuulikud lipukestega, tuvilakad. Kukuist kostis imelik muusika. Otsekui ilmsi paistis muinasjutulinn, millest Peetrile juba kätkis olid lapsehoidjad pomisenud.

Kaldal, prügi-hunnikul ilmus nähtavale kohevil siiludega sametkuues, mõõga ja kolmest servast üleskäänatud musta kaabuga mees — kapten Franz Lefort. Peeter oli teda näinud Kremli, kui välismaisi saadikuid vastu võeti. Sirutades vasaku käe ühes keppiga kõrvale, võttis Lefort kaabu peast, astus sammu tagasi ja kummardas, — paruka lokikahlud varjasid ta näo. Ta ajas enese niisama reipalt sirgu ja lausus väänatud vene keeles, naeratades ülestõstetud suunurkadega:

„Tsaariliku kõrguse teenistuses...“

Peeter vaatas, kael välja sirutatud, teda nagu imet, — sel määral oli see mees nõtke, lõbus, mitte kellegagi sarnanev. Lefort rääkis, raputades juukselokkisid:

„Ma võin näidata vesiveskit, mis hõõrub nuusktubakat, jahvatab hirssi, ajab ümber kudumistelgi ja vinnab vett päratu suurde vaati. Võin näidata ka veskiratast, milles jookseb koer ja teda tiirlema paneb. Veinikaupleja Monsi majas on mängutoos, mille kaanel kaksteistkümmend kavaleri ja daami ning kaks täitsa loodusele vastavat, kuid küünesuurust lindu. Linnud laulavad ööbiku kombel ja raputavad saba ning tiibu, kuigi see kõik ep ole muud kui mehaanika üliosavad seadused. Näitan pikksilma, mille läbi vaadatakse kuu peale ja nähakse seal meresid ning mägesid. Apteekri juures võib näha naissoost lapsukest, kes elab piirituses, — näo mõõt põiki kuus verssookit, kogu keha karvane, kätel kaks sõrme, jalgadel kaks varvast.“

Peetri silmad laienesid uudishimust ikka ümmargusemaks. Kuid ta vaikis, pigistades väikese suu kinni. Miski pärast näis, et kui ta kaldale ronib, — kõrgekasvuline, pikakäeline, — siis Lefort ta välja naerab. Häbelikkuse pärast nohises ta vihaselt läbi nina ega söandanud välja ronida, kuigi vene juba randa müksas. Siis jooksis Lefort vee äärde, — lõbus, ilus, heasüdamlik, — haaras Peetri kriimustatud, näritud küüntega käe ning surus oma südame vastu:

„Oo, meie head kukuilased on südamest õnnelikud näha teie kõrgust. Nad näitavad teile üpris naljakaid kunsttükke...”

Osav, kaval oli Lefort. Peeter ei saanud veel toibudagi, kui sammus juba kätega vehkides tema kõrval saksa aguli väravate poole. Siin ümbritsesid teda söönud, punapõksed kukuilased, ja igaüks tahtis näidata oma maja, oma veskit, kus koer jooksis rattas, oma aeda liivaste teeradade, püगतud põõsastega ja ainsagi üleliigse rohulibleta. Näitasid kõiki vaimukaid kunsttükke, millest oli rääkinud Lefort.

Peeter imestles ja küsitles üha: „Aga milleks see? Aga misjaoks see? Aga kuidas on see ehitatud?” Kukuilased võngutasid pead ja rääkisid heakskiitvalt: „Oo, noor Peeter Aleksejevitsš tahab kõik teada, see on kiiduväärt...” Lõpuks lähenesid nelinurksele tiigile. Oli juba pime. Lahtisest austeria uksest langes veele valgust. Peeter nägi väikest paati tuulevaikuses rippuva väikese purjega. Selles istus noor tütarlaps valges ja uhkes nagu roos riietuses. Tema juuksed olid üles tõstetud ja ilustatud lilledega, ta hoidis paljaste käte vahel lautot. Peeter imestas koledasti, — hakkas miskipärast isegi jube. Hämaruses imeilusana paistvat nagu tema poole pöörates hakkas tütarlaps keeltel mängima ja peene häälega midagi nii haledat ja meeldivat saksa keeli laulma, et kõik ninas kõdi tundsid. Rohelisteks pallideks ja koonusteks põetud puude vahel lõhnasid magusalt valged tubakaõied. Käsitamatust muljest hakkas Peetri süda metsikult taguma. Lefort ütles talle:

„Ta laulab teie auks. See on väga hea tütarlaps, jõuka veinikaupleja Johann Monsi tütar.”

Johann Mons ise, piip suus, tõstis lõbusalt käe ja vibutas Peetrile pihuga. Leforti ahvatlev hää sosistas:

„Kohe kogunevad tütarlapsed austeriasse, algavad tantsud ja Feuerwerk ehk tulelõbu...”

Mööda pimedat tänavat kihutasid metsikult hobuste kabjad. Salkkond tsaari õukondlasi trügis tsaari juurde, tsaarinna valju käsuga — koju tulla. Seekord tuli alistuda.

Välismaalased, kes olid Kremlis käinud, rääkisid imetusega, et tsaari õu — hoopis vastupidi kui Pariisi, Viini, Londoni, Varssavi või Stokholmi oma — sarnles kõigepealt kaubakontoriga. Ei galantseid lõbustusi, ei ballipidusid, ei teatrimängusid ega muusika peent meelelahutust. Kuldkasukais bojaarid, kõrgid vürstid, kuulsad väepealikud muudkui arutasid Kremli madalais ja läpaseis koda-des äritehinguist kanepi, potase, kalarasva, vilja, nahaga... Vaidlesid ja purelesid hindade üle. Öhkasid, et vaata, maa on küll rikas ja kõike küllalt, aga äri on kehv, bojaaride mõisad on suured, kuid müüa pole sealt midagi. Mustal merel on tatarlased, Balti mere manu ei pääse, Hiina on kaugel, põhjas aga kõik inglaste käes. Tuleks mered vallutada, kuid jõud ei jaks.

Ja lisaks olid ju venelased ka pikatoimelised. Elasid karu kombel vägevate väravate, ülepääsmatute teivastarade taga oma Moskva majades. Kolm korda päevas seisid jumalateenistusel. Sõid neli korda tugevasti ja magasid veel päevalgi kombe kohaselt ning tervise pärast. Vaba aega jäi vähe — bojaarile lossi sõitmiseks ja ootamiseks, kunas tsaar heaks arvab tema teenistust nõuda, kaupmehele poe uksel istumiseks ja möödujate sissemeelitamiseks, prikaasidjakile paberite kallal nohisemiseks.

Kaua oleksid vene inimesed veel külgi süganud, ägisenud ja hädaldanud, kui poleks juhtunud ootamatut sündmust — õnn ise sülle langenud. Poola kuningas Jan Sobieski saatis Moskvasse suursaadikud, et rääkida liidust türklaste vastu. Mahedalt rääkisid poolakad, et ei või ju lubada, et püretud türklased piinavad kristlasi, et õigeusklikel venelastel ei kõlba elada rahus Türgi sultani ning Krimmi khaaniga. Moskvast märgati kohe, et poolakail on kibe käes ja on õige aeg nendega tingida. Ning nii see oligi: Poola ühes oma liitlase Austria keisriga suutis vaevalt türklastele vastu panna, põhja poolt ähvardasid teda rootslased. Kõigil oli veel meeles laastav Kolmekümne-aastane sõda, kui Austria keisririik lõi vankuma, Saksamaa jäi inimlagedaks ja Poola sai peaaegu Rootsi pärusmaaks. Mere isandaiks osutusid prantslased, hollandlased ja türklased, kogu Balti mere rannikul aga rootslased. Oli selge, mida praegu taotlesid poolakad: et kaitsta vene vägedega Ukraina steppe Türgi sultani eest.

Tsaari suure pitsati hoidja ja välisasjade ajaja ning Novgorodi asevalitseja vürst Vassili Vassiljevitš Golitsõn nõudis poolakailt Kiievi tagasiandmist. „Andke meile tagasi igipõline tsaarimaa Kiiev ühes teiste linnadega, siis saadame tuleval aastal sõjaväe Krimmi khaaniga sõdima.“ Kolm ja pool kuud vaidlesid poolakad: „Parem on meil kõik kaotada kui Kiiev käest anda.“ Venelased ei rutanud, püsisid oma nõudmise juures, lugesid poolakaile ette kõik kroonikad — Venemaa ristimisest peale. Ja võitsid oma visadusega, oma vaidlustega.

Jan Sobieski, kes türklaste poolt Bessaraabias lüüa saanud, kirjutas Moskvaga igavese rahu ja Kiievi ühes teiste linnadega tagasiandmise lepingule nuttes alla. Saak oli suur, kuid pääseda polnud ka kuhugi, — tuli koguda sõjaväge, minna khaani võitma.

5

Golitsõni õu Ohhotnõi turu vastas oli puhas ja korras. Kuumalt sätendasid maja vasega ülelöödud seinad katuselt kuni maani. Sissekäigu juures seisis vaibakestel kaks tüsedat musketimeest-šveitslast, raudkiivreis ja härjanahast sõjarüüs. Kaks teist valvasid võrelisi kullatud väravaid. Selle tagant jõllitas salk Ohhotnõi turul hulkuvat lihtrahvast šveitslaste söönud nägusid, värviliste plaatidega sillutatud avarat õue, toredat, üleni akendega tõlda, mille ette rakendatud neli rusket hobust, ja valitsejanna armukese ning pitsatihoidja vaskselt sätendavat maja.

Vassili Vassiljevitš ise istus sel lämmataval ajal avatud akna lähedal tuuletõmbuses ja vestles Varssavist saabunud välismaalase de Neuville'iga ladina keeli. Külaline oli parukas ja prantsuse rõivais, milliseid just äsja oli hakatud kandma Louis Neljateistkümnenda õukonnas. Vassili Vassiljevitš oli ilma parukata, kuid samuti prantsuspäraselt rietatud — sukkade ja punaste kingadega, lühikestes lintidega sametpükstes, — kõhu peal ja külgedel tungis sametkuue alt esile peen pitsidega pesu. Habet ta ajas, kuid vurrud jättis alles. Ta ees prantsuse lauakesel lamasid kirjarullid ja kaustikud, pärgamentköites ladinakeelsed raamatud, kaardid ning arhitektuursed joonised. Kullatud nahaga kaetud seintel rippusid näopildid

ehk — nagu nüüd öeldi — portreed, vürstide Golitsõnite omad, ning toredas veneetsia raamis kahepäise kotka kujutus, kes hoidis küünte vahel Sofja pilti. Prantsuse gobelääni ja itaalia kuldkoelise pealisriidega tugitoolid, kirjud vaibad, mitu seinakella, pärsia relvad, vaskgloobus, inglispärane kraadiklaas, valuhõbedast küünlajalad ja kroonlühtrid, raamatute köited ja võlvid laes kulla, hõbeda ning sinisega maalitud taevalaotus, — kõik see peegeldus vastu akendevahelisis ja uksepealseis peegleis.

Külaline vaatles heakskiitva uudishimuga seda poolenisti aasialikku, poolenisti euroopalikku sisseseadet. Vassili Vassiljevitš rääkis, mängides hanesulega, hoides üht jalga teise peal ja suuremeelselt naeratades (ainult ajuti takerdudes ladina sõnades ning hääldades neid Moskva moel):

„Härä de Neuville, ma seletan teile. Meie riigi aluseks on kaks seisust: üks toitja, teine riigiteenija — nimelt talupojad ja mõisnikud. Mõlemad need seisused elavad suures kehvuses, ja seepärast ei ole neist riigile mingit kasu, vaid üksainus häda. Oleks suureks õnneks, kui mõisnik talupojast eraldada, sest nüüd õgib mõisnik ainult omakasu pärast teoorja, ja talupoeg on seepärast kehv ja mõisnik on kehv ning riik on kehv...“

„Need on mõtterikkad ja üpris targad sõnad, härä kantsler,“ lausus de Neuville. „Kuid mil moel mõtlete teostada seda rasket ülesannet?“

Nägu naeratusele tõmmates võttis Vassili Vassiljevitš laualt seemisnahksete kaantega vihiku, mis kirjutatud ta enese käega: „Riigikodaniku elust ehk kõigi asjade parandamisest, mis puutuvad kogu rahvast...“

„See on suur ja vaevaline asi, kui saaks kogu rahva jõukaks teha,“ lausus ta ja hakkas vihikust lugema: „Paljud miljonid tessatinid maad seisavad harimata. See maa tuleks üles künda ja täis külvata. Karja suurendada. Vene vilets lambatõug kõrvaldada ja kohustada selle asemele soetama inglise peenevillalised lambad. Harjutada inimesi kõiksuguste elukutsete ja kaevandusandusega, lastes neil sellest õiglast kasu saada. Palju ülejõulisi koormusi, tegusid, maksusid ja kohustusi kaotada ning maksustada kõik isikliku tagasihoidliku pearahaga. See sinane on võimalik ainult ses mõttes, kui kõik maa mõisnikelt ära võetakse ja sellele vabad talupojad asetatakse. Kõik seni olnud orjused ära kaotada, nii et edaspidi kogu

rahvas kellegi orjuses ei oleks, — välja arvatud vahest ainult väike arv majateenijaid..."

"Härra kantsler," hüüdis de Neuville, "ajalugu ei tunne näiteid, et valitseja oleks nii suuri ja otsustavaid plaane kavatsenud." Vassili Vassiljevitsš langetas kohe silmad ja tema kahvatud põsed löid roosaks. "Kuid kas mõisnikuseisus on nõus ilma nurisemata oma maad talupoegadele andma ja orjasid vabastama?"

"Maa asemel saavad mõisnikud palka. Sõjavägi koostatakse ainult aadlikest. Me kõrvaldame nekrutite võtmise teenijate ja teoorjade hulgast. Las talupoeg töötab ainult oma asja kallal. Aadlikud ei saa aga oma teenistuse eest maatükke ega teoorje, vaid suurendatud palka, mida kroonu võtab üldisest maamaksust. Riigi sissetulek peab enam kui kahekordselt tõusma."

"Mulle näib, nagu kuulaksin ma muistset filosoofi," so-sistas de Neuville.

"Alaealisi aadlilapsi tuleb saata sõjakunsti õppimiseks Poolasse, Prantsusmaale ja Rootsi. Peab asutama akadeemiaid ja arendama teadusi. Me kaunistame ennast kunstidega. Rahvastame usinate talupoegadega oma puustused. Muudame metsiku rahva kirjaoskajaks, räpased hurtsikud — kivipaleedeks. Arad muutuvad vapraiks. Me rikastame kerjused." Vassili Vassiljevitsš piilus akna poole, mille taga loivas tolmusammas, kandes sulgi ja õlekõrsi. "Me sillutame tänavad kividega. Me ehitame Moskva graniidist ja telliskivist... Tarkus lööb vaese maa kohal särama."

Hanesulge käest panemata tõusis ta leentoolist ja kõndis mööda vaipasid ning väljendas veel palju haruldasi mõtteid külalisele:

"Inglise rahvas purustas ise ülekohtuse korra, kuid läks oma tigiduses suurte kuritegudeni — puutus salvitud pead... Neid koledusi kartes igatseme ühteviisi head kõigile seisustele. Kui aadel hakkab meie ettevõtete vastu punnima, siis murrame jõuga nende põlise kangekaelsuse..."

Kõnelus katkestati. Teener livrees, silmad hirmust ümmargused, lähenes kikivarvul, ja sosistas midagi vürstile. Vassili Vassiljevitsši nägu muutus pingsalt tõsi-seks. Seda märgates võttis de Neuville kübara ja hakkas jumalaga jätma, lähenedes tagurpidi uksele. Vassili Vassiljevitsš järgnes talle, samuti kummardades ja tehes sõr-

mustes ning pitsides käega ümaraid liigutusi, südamest allapoole:

"Olen väga kurb ja suurimas meeleheites, härra de Neuville, et suvatsete nii ruttu lahkuda."

Üksi jäädes heitis ta enesele pilgu peeglis ja läks, kär-sitult kandadega kopsides, magamistuppa. Seal, kaheini-mese voodil helepunase siidesriide all, mida üleval ilus-tasid jaanalinnusuled, istus valitsejanna Sofja, toetudes meelegohaga vastu keerduvat sammast. Ta oli, nagu ikka, suletud tõllas salaja tagaukse ette sõitnud.

"Sonjakene, tere, mu valgus..."

Sofja ei vastanud, tõstis sünge näo, vaatas teraselt oma rohelisil talupoja-silmil Vassili Vassiljevitsšile. See peatus kõheldes, jõudmata voodini.

"Ons juhtunud mõni õnnetus, valitsejanna?..."

Sel talvel kõrvaldas Sofja salaja oma suguvilja. Ta täidlaseks muutunud, suu kõrval tugevate lihastega näol ei mänginud enam endine puna, — hooled, mõtted, mured heitsid sellele põlgliku ilme. Ta rõivastus uhkelt, ikka veel tütarlapselikult, kuid ta esinemine oli tüseda, enese-kindla naise oma. Teda vaevav vajadus peita oma armastust Vassili Vassiljevitsši vastu. Kuigi sellest teadsid kõik kuni lihtsa nõudepesijani ja viimasel ajal leidis patuse ning häbiväärse "armukese" nime asemele viisakas vä-lismaine sõna "amant", siiski oli mürgitav, halb seaduse-vastaselt, laulatamata, sidumata anda oma juba mitte noort keha armsamale. Sel kevadel oleks ta kõige oma naiseliku jõu ja magusa valuga sünnitanud... Inimesed sundisid vilja hävitama... Ja isegi ta armastus Vassili Vassiljevitsši vastu polnud rahulik, ta ea kohane: nii on hea armastada seitsmeteistkümneaastaselt plikakesel, — igavese rahutusega, peitmisega, lakkamatult mõeldes, öösiti voodis lõkendades. Ning vahel on isegi viha ke-rana kurgus, — sest tema pärast oli kogu see piin, temalt hävitatud vili... Aga mehel — ükskõik; kohendab end pisut ja astub kõrvale...

Istudes voodil — lai, põrandani ulatumatute jalgadega, kuumniiske oma raskete rõivaste all, heitis Sofja ebasõb-raliku pilgu Vassili Vassiljevitsšile.

„Oled enese naeruväärselt ehtinud,” lausus ta. „Mis see sul seljas on — prantsuse värk? Kui poleks pükse, oleks päris naiseriietus... Naeravad su välja...” Ta pööras pilgu kõrvale, surus ohke maha. „Jah, häda, häda, isakene... Vähe on, mille üle võiksime rõõmustada...”

Viimasel ajal sõitis Sofja ikka sagedamini tema juurde süngena, lõpuni sõnastamata mõtetega. Vassili Vassiljevitš teadis, et kaks Sofjale lähedast eite-kojanarri kogu päeva mööda lossi urkaid hiilivad, bojaaride kõnelusi ja sosistusi kuulavad ning talle kõik õhtul enne magaminekut ette kannavad.

„Tühja kah, valitsejanna,” ütles Vassili Vassiljevitš. „Paljudgi, mis inimesed lobisevad, ära muretse, jät see...”

„Või jätta?” Ta trümmeldas küüntega vastu voodisammast, ta hambad avanesid tasakesi tigidalt. „Aga kas sa ka tead, millest Moskvast räägitakse? Meie olevat riigivalitsemiseks nõrgad... Suuri tegusid polevat näha...”

Vassili Vassiljevitš puudutas kätega vurrusid, kehtas õlgu. Sofja vaatas temale kõõrdi: oh, ilus on ta, oh, mu valu... Kuid nõrk, naise lihased... Ehtinud enese pitsidega...

„Nii jah, isakene... Raamatuid lugema oled sa vahva ja kirjutama vahva, mõtted nii selged, — tean isegi... Aga eile ütles onu Ivan Mihhailovitš pärast õhtust jumalateenistust sinu kohta: „Luges mulle Vassili Vassiljevitš oma vihikust orjadest ja talupoegadest, — imestasin: kas peaks vürstikese peavärk veel korras olema?” Ja bojaarid naersid...”

Vassili Vassiljevitš lõi õhetama nagu tütarlaps, välgatas taevassiniste silmadega pikkade ripsmete tagant:

„Pole nendetaoliste taibu jaoks kirjutatud!”

„Jah, nagu nad juhtuvad olema, — pole meile targemaid teenreid antud... Isegi kannatan: tahaksin minagi tantsida, nagu tantsib Poola kuninganna, või pistrikuga jahile sõita hobuse seljas, istudes küljetsi pikas seelikus... Vain ometi... Ei ma tohi midagi, — öeldakse: ketser. Patriarh pistab mulle juba niikuinii käe nagu labida pihku.”

„Elame koletiste keskel,” sosistas Vassili Vassiljevitš.

„Vaata mis ma sulle, isakene, ütlen... Võta maha need pitsid ja sukad ning aja raudrüü selga, võta mõõk kätte. Näita suuri tegusid.”

„Mis... Kas jälle oli juttu khaanist?”

„Praegu on kõigil ainult üks mõtte — Krimmi vallutamise... Sellest ei pääse, mu tuvikene. Tuled võitjana tagasi, siis tee, mis tahad. Siis oled vägevaist vägevam.”

„Saa ometi aru, Sofja Aleksejevna, — me ei või sõdida... Raha on muuks vaja...”

„Muu tuleb pärast Krimmi,” ütles Sofja kindlalt. „Ma valmistasin juba käskkirjagi: sinust saab suur väepealik. Päeval ja öösel meenutan sind palvetes, jalad põlvitan valusaks, kõik kloostrid käin jalgsi läbi, mu isand... Saabud võitjana, — kes siis veel piiksatabki? Pole meil enam tarvis ennast häbi pärast peita... Ma usun, ma usun, — jumal aitab meid khaani vastu.” Sofja laskus voodilt ja vaatas alt üles mehe kõrvalepööratud silmadesse. „Vasja, ma kartsin sulle öelda... Kas tead, mis veel sosistatakse? „Preobraženskojes,” öeldakse, „kasvab tugev tsaar... Aga tsaaritar kulutab ilmaaegu nirginahast mantlit.” Sa halasta mu mõtete peale... Ma mõtlen kurja.” Ta haaras vürsti värisema hakkava käe oma kuumadesse pihkudesse. „Ta saab juba viieteistkümnenda-aastaseks. Nagu versta post pikaks veninud. Läkitas käsu — kõik talli- ja jahipoisid mänguroodu saata... Aga mõõgad ja suurtükid on neil ju rauast... Vasja, hoia mind patuteo eest... Mulle sosistatakse kõrvu, sosistatakse Dimitrist, Uglitšist... Eks ole see ometi patt?” Vassili Vassiljevitš tõmbas oma käe ta käte vahelt. Sofja naeratas aeglaselt, haledalt. „Muidugi, ma ütlen, patt on säärasele asjadele mõeldagi... See oli ennevanasti... Kogu Euroopa kuuleb su vägitegudest. Siis ei tarvitse teda enam karta, las ta mängib...”

„Meie ei saa sõdida!” hüüdis Vassili Vassiljevitš kibedusega. „Ei ole head sõjaväge, ei ole raha... Suured plaanid! — oh, kõik asjata! Kes neid hindab, kes mõistab? Issand, kui saaks ainult kolm, kas või kakski aastat ilma sõjata elada!”

Ta heitis lootusetult pitsilise mansetiga... Rääkida, veenda, vastu panna, — kõik oli ühteviisi asjata.

Natalja Kirillovna manas Nikita Zotovit:

„Jookse ometi ta järele, otsi ta üles, — vara hommikul laskis õuest jalga, risti ette löömata, toiduiva suhu saamata...”

Peetrit leida polnud niisama lihtne, — ehk olgu vahest, kui kuskil metsatukas algab laskmine, trummipõrin, see tähendab siis, et ka tsaar on seal: hullab oma mänguväega. Kui mitugi korda võeti Nikita vangi, seoti puu külge, et ta ei tüütaks oma palvetega — tulla koju jumalateenistusele või mõnd Moskvast saabunud bojaari kuulama. Et Nikita puu juures igavust ei tunneks, selleks käskis Peeter ta ette viinatoobi asetada. Nii hakkas Zotov tasapisi napsiga harjuma ja kippus juba vahel isegi kase alla vangi. Tagasi Natalja Kirillovna juurde jõudes laotas ta nukralt käsi: „Ei suuda, valitsejanna-emakene, ei see meie kotkapojukene tule...”

Mängimise peale oli Peeter vahva, — võis ööpäeva ilma magamata, ilma söömata ükskõik mida mängida, kui oleks ainult kära, lusti ja lõbu, — kui paugusid suur-tükid, põriseksid trummid. Nüüd oli tal tsaari talli- ja jahipoistest ning isegi peenemate perekondade poegadest mängusõdureid juba tükki kolmsada. Nendega võttis ta ette sõjaretki Moskva ümbruse küladesse ja kloostritesse. Mõnedki mungad hirmutati poolsurnuks: keskpäevases kuumuses, kui kase otsas leht ei värise, ainult mesilased raskelt pärnade all sumisevad ja uni peale kipub, tormavad metsatukast saatanliku kisaga äkki esile mingid rohelistes kuubedes olevused, välimuselt mitte-venelased, ja — trah-trah-põmm — põrutavad kahureist puukuulidega rahuliku kloostri müüride pihta. Ja veelgi jubedam oli munkadel, kui nad pikas, pori ja püssirohunnõega määratud rahutus noorukis tsaari enese ära tundsid.

Teenistus mänguväes oli raske — napilt magada, napilt süüa. Olgu vihm, olgu talumatu kuumus, — kui aga tsaaril pähe pistab — mine, pagan teab kuhu ja milleks, et häid inimesi hirmutada. Vahel äratati mängusõdurid keset ööd: „On kästud vaenlane ümber piirata. Jõest ujudes üle minna...” Juhtus sedagi, et mõned öisel ajal jõgedes uppusid.

Laiskuse või kõrvalehoidmise eest — kui mõni, tüdinud mõttetust marssimisest mööda teid, kõrvale puged, tahtis koju joosta — peksti keppidega.

Viimasel ajal oli sõjaväe ülemaks pandud vojevood või — nagu öeldi moodsalt — kindral Avtamon Golovin. See oli üpris rumal inimene, kuid tundis hästi sõjaväe drilli ja seadis valju korra sisse. Tema juhtimisel hakkas

Peeter mõttetu jandamise asemel esimeses pataljonis, mida kutsuti Preobraženski pataljoniks, päris tõsiselt sõjakunsti läbi võtma.

Franz Lefort polnud Peetri teenistuses, kuna oli kinni oma Kremli ametis, kuid ratsutas tihti sõjaväe juurde ja andis nõu, mis või kuidas teha. Tema vahendusel võeti teenistusse saksa kapten Theodor Sommer, tulirelvade ja granaadivõitluse asjanduse peale, ning ülendati samuti kindraliks. Suurtükiväe-prikaasist muretseti kuusteistkümmend kahurit, ja siis hakati mänguväge õpetama laskma malmommidega, — õpetati tõsiselt: Theodor Sommer ei tahtnud ilma eest palka saada. See polnud enam naljaasi. Palju tapeti põldudel loomi ja vigastati inimesi.

8

Kukui-küla välismaalased kõnelesid tihti noorest tsaarist Peetrist. Kogunedes õhtuti liivaga riputatud platsile — keset pügatud puid — löid nad pihkudega laudadele:

„Hei, Mons, kruus õlut!”

Kootud tuttmütsi ja rohelise vestiga Mons ujus valgustatud kõrtsiuksest välja, kummaski käes viis savikruusi. Kruuside kohal vahukübarad. Õhtu oli vaikne ja meeldiv. Vene taevast süttivad tähed, mis pole, tõsi küll, nii heledad ja toredad kui Thuringenis, Badenis või Württembergis, — kuid nendegi tähtede all võib päris hästi elada.

„Mons! Jutusta ometi, kuidas sind tsaar Peeter külastas.”

Mons istus lauakese juurde mugavasse seltskonda, rüüpas lonksu võõrast kannust, pilgutas silmi ja jutustas:

„Tsaar Peeter on üpris uudishimulik inimene. Ta oli kuulnud imeväärsest mängutoosist, mis on minu söögituas. Mu äi ostis selle Nürnbergist...”

„Oojaa, me tunneme kõik su ilusat toosi,” kinnitasid kuulajad, heites pilgu üksteisele ja võngutades rippuvaid piipusid.

„Ma pisut ehmusin, kui Lefort ja tsaar Peeter kord mu söögituppa astusid. Ma ei teadnud, mis pean tegema... Venelased heidavad säärastel puhkudel põlvili. Mina ei tahtnud. Kuid tsaar päris kohe minult: „Kus on su toos?” Ma vastasin: „Ta on siin, teie salvitud kõrgus.” Siis ütles

tsaar: „Johann, ära hüüa mind teie salvitud kõrguseks, see on mind kodus tüüdanud, vaid kutsu mind, nagu oleksin ma sinu sõber.“ Ja Lefort ütles: „Oojah, Mons, me hakkame teda kõik kutsuma — Herr Peter.“ Ning me naersime kolmekesi kaua selle nalja üle. Pärast seda kutsusin ma oma tütre Anncheni ja käskisin tal mängutoosi üles keerata. Harilikult paneme ta ainult kord aastas käima, jõulu ajal, sest see on väga kallis mängutoos. Annchen vaatas mulle otsa — ja ma ütlesin: „Pole midagi, keera üles.“ Ja ta keeras selle üles, — kavalierid ja daamid tantsisid ning linnukesed laulsid. Peeter imestas ja ütles: „Ma tahan vaadata, kuidas ta on tehtud.“ Mina mõtlesin: „Nüüd on mängutoos mokas.“ Kuid Annchen on väga tark tütarlaps. Ta tegi kauni kummarduse ja ütles Peetrile, ning Lefort tõlkis selle talle vene keelde. Annchen ütles: „Teie kõrgus, ka mina oskan laulda ja tantsida, kuid kui te sooviksite vaadata, mis on minu sees, mispärast ma laulan ning tantsin, — mu vaene süda oleks pärast seda kindlasti murtud...“ Neid sõnu tõlkides hakkas Lefort naerma, ja mina naersin kõvasti, ja Annchen naeris nagu hõbekellukene. Kuid Peeter ei naernud, — ta läks punaseks nagu härja veri ja vaatles Annchenit, nagu oleks see olnud väike, väga väike linnukene. Ja mina mõtlesin: „Oh, sel noormehel istub tuhat kuradi keres.“ Annchen punastas samuti ja jooksis minema, pisarad siniseis silmis...“

Mons hakkas nohisema ja rüüpas võõrast kruusist. Ta oskas ilusasti ja liigutavalt lugusid jutustada. Meeldiv öötuuleke kõigutas ta kaaslaste kootud mütside tutikesi. Valgustatud uksele ilmus Annchen, tõstis oma süütud silmad tähtede poole, ohkas õnnelikult ja kadus. Popsides oma piipusid rääkisid sakslased, et jumal on andnud Johann Monsile hea tütre. Oh, seesugune tütar toob rikkust majja. Vägevakasvuline, pika habemega ja punane sepp Gerritt Kist, sünnipäralt hollandlane, pärit Zaandamist, ütles:

„Mulle näib, — kui targalt asja kallale asuda, — võib noorest tsaarist palju kasu saada.“

Vana Ludwig Pfeffer, kellasest, vastas talle:

„Oh ei, selleks on vähe lootust. Tsaar Peetril pole võimu. Valitsejanna Sofja ei lase teda kunagi valitsemise juurde. Ta on karm ja kindlameelne naisterahvas... Praegu kogub ta kahtsada tuhat sõjameest Krimmi khaani

võitmiseks. Kui sõjavägi Krimmist tagasi tuleb, siis ei annaks ma tsaari eest kümnet pennigi...“

„Asjata te sedasi arutate, Ludwig Pfeffer,“ vastas talle Mons. „Nii mõnigi kord on mulle jutustanud kindral Theodor von Sommer, kes alles hiljuti oli lihtsalt Sommer...“ Mons avas suu pärani ja pistis naerma, ning kõik naersid tema nalja üle. „Nii mõnigi kord on ta jutustanud: „Oodake, andke meile aasta või paar aega, ja tsaar Peetril on kaks pataljoni seesugust sõjaväge, et Prantsuse kuningas või isegi Saksimaa prints Moritz ei häbeneks seda kamandada...“ Vaat, mis ütleb Sommer.“

„Oh, see on hea,“ lausuvad kaaslased ja vahetasid tähendusrikkaid pilke.

Seesuguseid vestlusi oli õhtuti puhtaks pühitud platsikesel Johann Monsi kõrtsi ukse ees.

9

Õueprikaasi võlvitud kodades on kuum, läpane — riputa kas või kirves õhku. Pikkade laudade taga krabis-tavad kirjutajad sulgedega, pea kallakil, juuksed silmle langenud. Tindis on kärbsed. Huultele, märgadele ninadele kleepuvad kärbsed. Djakk on enese pirukaid täis õginud ja istub tukkudes lavitsal. Kirjutaja Ivan Vaskov kannab lehe pealt raamatusse üle:

„... kõrgete valitsejate käsu peale on tehtud saksa ülikond kõrgele tsaarile ja suurvürstile Peeter Aleksejevitsšile, kogu Suur- ja Väike- ja Valge-Venemaa isevalitsejale, ning sel puhul võetud kindral Franz Lefortilt järgmised kaubad: kaks rulli kuldniiti, — makstud üks rubla 13 altõni ja 2 tenga, üheksa tosinat nõöpe — kuus altõni tosin, aluskuue jaoks 6 tosinat nõöpe — 2 altõni ja 4 tenga tosin, ning siidi ja linast riiet 10 altõni eest, lisaks lahtised juuksed — kolm rubla...“

Peletades puhumisega kärbest, tõstis Vaskov oma juhmunud laud:

„Kuule, Petruha, kuidas kirjutada „lahtised juuksed“ — kas suure või väikese tähega?“

Vastas istuv alamdjakk mõtlés ja vastas:

„Kirjuta väikesega.“

„Kas sel nooremal tsaaril siis omi juukseid ei ole, või mis?“

„Sina — vaata ette sihukeste sõnadega...”

Painutades pead vasakule, et parem oleks kirjutada, vingerdas Ivan Vaskov vaikselt naerus, — juba üpris veider näis tema meelest, et tsaarile ostetakse saksa aguli sakslannade käest juukseid ning makstakse sihukese rämpsust eest kolm rubla.

„Petruhha, aga kuhu ta need juuksed riputab?”

„See on juba tema majesteedi asi, — kuhu tahab, sinna ka riputab. Ja kui sa veel pärid, siis kaeban djakile...”

Djakk vaevasid samuti kärbsed. Võttes välja siid-rätiku, vehkis ta sellega enese ümber, pühkis oma nägu ja kitsehabet.

„Hei, magatel...” hüüatas ta laisalt. „Kas teie olete kirjutajad, kas teie olete alamdjakid? Muudkui ilma eest kroonu raha kinni pista. Hirmu pole teil, jumala olete unustanud, kasutud loodrid... Vaat, kui lasen kogu pri-kaasi vitsadega läbi võtta, — küll siis teate, kuidas kokku-hoidlikult töötada... Tinti ei jõua teile ära muretseda, paberit läheb pööraselt... Et teid äike tabaks, te juuda-sugu...”

Loiult rätikuga vehkides uinus djakk jälle. Oli igav aeg — polnud palujaid ega pistiseandjaid. Moskva oli tühjaks jäänud, — streletsid, bojaaripojad, mõisnikud — kõik olid läinud sõjaretkele Krimmi. Ainult kärbsed ja tolm ning pisikesed kroonuasjad.

„Petruhha, kui saaks praegu kalja!” lausus Vaskov, ja piiludes djaki poole, sirutas ning ringutas nõnda, et kõdu-nenud kuub kaenla all kärises: „Õhtul lähen ühe lese poole, vaat siis joon kalja.” Ta raputas pead ja hakkas jälle kirjutama:

„... k. v. ja s. v. Peeter Aleksejevitsi, kogu S. ja V. ja V. V. isevalitseja käsu peale saata Kolomenskoje külla k. v. ja s. v. ning kogu S. ja V. ja V. V. isevalitseja juurde tallipoisid: Jakim Voronin, Sergei Buhvostov, Danila Kar-tin, Ivan Nagibin, Ivan Ijevlev, Sergei Tšertkov ja Vassili Buhvostov. Needsinased tallipoisid kästakse võtta kahur-väe kirja ja määrata neile palgaks — viis rubla raha ini-mese peale, viis setverikku rukist leivaks, samuti kaeru...”

„Petruhha, näe, kuidas inimestel veab...”

„Kes seal veel räägib, hei, teie kiimased koerad,” ähvardas djakk läbi poolune.

Saksa ülikonna ja paruka võttis kviitungi peale vastu stolnik¹ Vassili Volkov ning viis ettevaatlikult tsaari magamistuppa. Hakkas alles valgeks lööma, aga Peeter hüppas juba vildiga kaetud lavitsalt, kus oli maganud kasuka all. Ta haaras kõigepealt paruka, passis pähe, kitsas! Tahtis kääridega oma tumedad lokid maha lõi-gata, — Volkov suutis hädavaevalt palvega seda tege-mast takistada, — sai siiski hakkama — tõmbas paruka pähe ja mähkas peeglisse naerda. Ta pesi seekord käsi seebiga, puhastas mustuse küünte alt, riietus rutates uude ülikonda. Sidus, nagu oli teda õpetanud Lefort, valge rätiku kaela ja kohevil kuue peale puusadele samuti valge siidsalli. Volkov imestles teda teenides: ei olnud Peetril kombeks oma rõivastega jännata. Kitsaid kingi jalga pas-sides kiristas ta hambaid. Kutsuti teener Stjopka Medved, suurekasvuline poiss, et kingi laiemaks venitada, — Stjopka toppis oma jalakolaskid nendesse, jooksis mööda treppe. Kell üheksa (uue ajaarvamise järgi) tuli Nikita Zotov varasele jumalateenistusele kutsuma. Peeter vastas kärsitult:

„Ütle emale — mul on viivitamatu riiklik asi ees... Küll ma üksi palvetan. Ja — vaat mis — tule ise otse-maid tagasi, lase traavi, kuuled sa.”

Ta viskas äkki pea selga ja puhkes naerma, nagu ikka otsekui kiskudes enesest naeru. Nikita mõistis, et tsaar oli jälle mõne tembu välja mõelnud, nagu neid talle roh-kesti saksa agulis õpetati. Kuid ta alistus alandlikult, jooksis oma pehmeis saapais minema ja tuli varsti tagasi, teades, et enese õnnetuseks. Ja nii oligi. Peeter andis talle käsu, pöörates silmi:

„Sa sõidad helleenide jumala Bacchuse suursaadi-kuna — nimepäevalast tervitama.”

„Kuulen, isand Peeter Aleksejevits,” vastas Zotov innu-kalt. Käsu kohaselt ajas ta kohe pahupidi pööratud jänese-nahkse kasuka selga, pani pähe nuustiku, selle ümber saunavihist pärja, võttis karika kätte. Et ei tuleks üle-aruseid kõnelusi emaga, väljus Peeter lossi tagauksest ja jooksis tallide juurde. Seal püüdis teenijaskond naerdes

¹ Kõrgem ametnik õues, peamiselt tsaari söömalaua eest hoolit-seja. Tõlk.

nelja tugevat metssiga. Peeter kargas aitama, kisendas, kakles, sekeldas. Sead saadi kinni, pandi neile leid ümber ja rakendati nad madala, nikerdatud ratastega kuldtõlla ette. (See oli kadunud Aleksei Mihhailovitši pruudikink. Seda käskis Natalja Kirillovna hoida enam kui silmatähtselt.) Talliülem vaatas seda hävitust ja mõnitust vabisevail huulil. Teenrite vilistamise ja naerulagina saatel topiti Nikita Zotov tõlda. Peeter istus pukki. Volkov, mõök vöö ja kolmnurkne kübar peas, astus ees, heites sigadele porgandeid ja naereid. Tallipoisid nüpeldasid kahelt poolt piitsadega. Sõideti Kukuusse.

Agulivärvavas oli neil salk välismaalasi vastas: „Tore, tore, väga lõbus!” hüüdsid nad käsi kokku lüües. „Võib naerust lõhkeda.” Peeter istus sirgelt pukis, punane, kokkupigistatud suugä, tige näoga. Kogu agul jooksis kokku. Naerdi, puusadest kinni hoides, osutati sõrmega tsaarile ja nuustikus peale tõllas — hirmust poolturnud Zotovile. Sead sikutasid eri suunda, ajasid rakmed segi. Akki haaras Peeter tallipoisilt piitsa ja hakkas metsiku jõuga sigu nüpeldama. Need panid vingudes minema... Keegi löödi jalust maha, keegi sattus rataste alla, naised haarasid lapsed süle. Peeter, seistes püsti, nüpeldas endiselt, ise näost õhetav, lühikese nina sõõrmed laiaili. Ümmargused silmad olid punased, nagu oleks ta pisaraid tagasi hoidnud.

Leforti õueväravas peatasid tallipoisid kuidagi seasõiduki, pöörasid lahtisse väravasse. Üle õue jooksis nimepäevalaps — Lefort, vehkides kepi ja kübaraga. Tema järel kirjult ehitud külalised. Peeter hüppas kohmakalt pukist ja kiskus Zotovi kraedpidi tõllast välja. Ikka veel metsikult Leforti silmadesse vahtides, nagu kartes kõrvale vaadata, kedagi rahvahulgast näha, ütles Peeter lõõtsuva häälega:

„Mein lieber General, ma tõin suure félicité'ga helleside jumala Bacchuse suursaadiku...”

Suured higipisarad ilmusid ta näole, ta limpsas keelega huuli, ja ikka veel silmadesse vaadates, vaevaliselt: „mit herzlichem Gruss... Teiste sõnadega, ta kummardab maani... Sead ja tõlla saadab kingituseks...” Ikka veel kramplikult Zotovit kinni hoides, sosinal: „Lange pölvili, kummarda.”

Roosas sametis ja pitsides, puuderdatud ning lõhnastatud kaunis Lefort mõistis kohe seisukorda. Käsi kõrgele

tõstes lõi ta pihkused kokku, puhkes lõbusalt naerma, ja pöördudes kord Peetri, kord külaliste poole, ütles:

„See on suurepärane nali, — lõbusamat nalja pole ma näinud... Me kavatsesime talle lustlikke naljasid õpetada, kuid tema ise õpetab meid naljatama. Hei, moosekandid, marss Bacchuse saadiku auks!”

Sirelipõõsaste taga pistsid trummid ja litaurid põrisema, pasunad mängima. Peetri õlad laskusid, punane õhetus kadus ta näolt. Pead selga visates naeris ta valjusti. Lefort võttis tal käe alt kinni. Siis laskis Peeter silmadel üle külaliste käia ja nägi Annchenit, — see naeratas talle läikivate hammastega. Ölgadeni paljas, nagu oleks valgeist, roosina uhkeist seelikuist talle vastu sirutunud.

Jälle haaras metsik kohmetus Peetrit kõrist. Ta läks külaliste ees, Leforti kõrval, maja poole, tõstes jalgu nagu kurg. Trepiesisel platsil seisis lauljad helepunastes vene särkides. Nad laskisid lahti tantsuloo, vilistuste-huiletega. Üks siniste silmadega, jultunud näoga hüppas esile ja laskis kükkantsu, huilates „heidi-heida”, tagudes saaparaudadega takti, lüües pihkudega vastu liiva, pöörangutega, üleshüpetega, keerles kui vurr: „Juhhei, juhhaa!” „Juhhei, Aleksaška!”

11

Viiul, bratšed, oboed ja litaurid mängisid rõdul vanu saksa laule, vene tantsulugusid, tseremoniaalseid menuette, lõbusaid angleese. Tubakasuits keerles kiirtes, mis tungisid läbi kahekülgse valgustusega saali ümmarguste akende. Vintis külalised laskisid käia säärastel sõnadel, et tütarlapsed koiduna punastasid, kuna tündritaoliselt lopsakate krinoliinide ja raskete kleidisabadega õhetavad iludused nagu hullud naersid. Peeter istus esimest korda ühes naistega lauas. Lefort pakkus talle aniisiviina. Peeter katsus esimest korda alkoholi. Viin voolas nagu leek soontesse. Ta vaatles naervat Annchenit. Muusika pani temas kõik tantsima, ta kael paisus. Lõualuid kokku pigistades murdis ta eneses talle veel tumedaid, julmi igatusi. Ta ei kuulnud, mida hüüdsid läbi kära külalised, sirutades klaase tema poole... Anncheni hambad läikisid kavalalt, ta ei pööranud temalt oma võrgutavaid silmi.

Pidu venis, nagu ei lõpeks päev iialgi. Kellassepp Pfeffer pistis on nina, pika nagu porgandi, nuuskutubakatoosi ja hakkas aevastama, kiskudes peast paruka ja vehkides sellega palja kolba kohal. See oli naljakas, et naera või lõhkil Peeter õõtsus, kummutades oma pikkade kätega sööginõusid enese ümber. Käed näisid olevat nii pikad, — tarvitseb vaid sirutada üle laua ja võib pista sõrmed Anncheni juustesse, pigistada ta pead, katsuda huultega ta naervat suud... Ja jälle paisus ta kael, pimedus langes silmle.

Kui päike tuulikute taha laskus ja avatud akendes puhus jahedus, ulatas Lefort oma käe kaheksapuudalisele möldriemandale Frau Schimmelpfennigile ning algas temaga menuetti. Ta keerutas lookas käega, raputas kuldpuudriga riputatud lokke, niksutas ja kummardas, pöörates unistavalt silmi. Frau Schimmelpfennig, rahuldatud ja õnnelik, ujus oma tohutuis seelikuis nagu neljakümnekahuriline, lippudega ehitud laev. Selle paari järel liikusid kõik külalised saalist aeda, kus olid klumbililledest koostatud nimepäevalapse monogrammid, põõsad ja puud seotud kuld- ja hõbepaberist lillpaelttega ning jalgrajakesed jagatud malekvadraatideks...

Menuetiga lõpule jõudes alustati lõbusat kontertantsu. Peeter seisis eemal, näris küünt. Mitu korda daamid, tehes ta ees sügava niksu, kutsusid teda tantsima. Ta raputas pead, pomisedes: „Ei, ma ei oska, ei, ma ei saa...“ Siis Frau Schimmelpfennig, saadetud Lefortist, ulatas talle lillekimbu, — see tähendas, et ta on valitud tantsukuningaks. Oli võimatu keelduda. Ta heitis kõõrdi pilgu Leforti lõbusaisse, kuid kindlasse silmisse ja haaras kramplikult daami käe. Lefort lendas lookas jalgade varvastel Anncheni juurde ja asus temaga Peetri vastu kontertantsu figuuri jaoks. Annchen, hoides langetatud kätes rätikut, vaatas nõnda, nagu oleks midagi palunud. Kõrvulukustavalt põrises litauride vask, mürtsus trumm, laulsid viiulid, pasunad, lõbus muusika tõusis õhtutaevasse, hirmutades nakkhiiri.

Ja taas (nagu ennist sigade puhul) rebenes kõik Peetris, hakkas kuum, meeletu. Lefort kisendas:

„Esimene figuur! Daamid astuvad ette ja taganevad, kavalereid keerutavad daame!“

Haarates Frau Schimmelpfennigi külgedest kinni, keerutas Peeter teda nõnda, et ta kleidid-krinoliinid tuulis-

peana keerdu löid. „Ach, mein Gott!“ õhkas ainult möldriemand. Jättes tema kõrvale, tantsis Peeter üksi, nagu oleks muusika ise teda kätest ja jalgadest tõmmanud. Suu kokku surutud ja ninasõõrmed laiali, tegi ta sääraseid samme ning hüppeid, et külalised teda vaadeldes kõhust kinni haarasid.

„Kolmas figuur!“ kisendas Lefort. „Daamid vahetavad kavalere!“

Anncheni jahe käsi langes Peetri õlale. Peeter tõmbus kohe kokku, ta märatsemine taltus. Ta vabises tasa. Ja jalad kandsid teda juba ise, keereldes ühes sulgkerge Anncheniga. Puude vahel jooksisid õlilambikeste tuled, mida süütasid püssirohuniidid. Vihaselt susisedes lendas rakett üles. Kaks tulipaela kajastusid Anncheni silmis. „Ah,“ sosistas ta peene häälega. „See on imekaunis!... Ah, Peter, te tantsite hästi...“

Igalt poolt aiasid tõusid raketid. Hakkasid pöörlema tulirattad, süttisid transporendid. Nagu kahurid plahvatasid kestad, ragisesid vigurraketid, purskasid tulifontäänid. Videvik täitus püssirohusuitsuga. Kas polnud see uni Preobraženski lossi nukras igavuses? Hüppeldes möödus taltsutamatu Lefort, ühes daamiga, kes oli pikk nagu sõdur. „Cupido läbibistab nooltega südameid!“ hüüdis ta Peetrile. Tantsust õhetav Annchen lõhnas imepärast veetlust. „Ah, Peter, ma olen väsinud,“ oigas ta veelgi peenema häälega, rippudes tema käel. Peade kohal plahvatas vigurrakett, tuliussid valgustasid väsimusest kõhnunud kaunist tütarlapsenägu. Teadmata, kuidas seda tehakse, haaras Peeter ta paljaste õlgade ümbert kinni, pilutas silmad ja tundis ta huulte niisket puudutust. Kuid nad libisesid ainult mööda. Annchen rabeles enese lahti. Met-siku raginaga lõhkesid tuhanded tuliussid. Annchen oli kadunud. Suitsupilvest ronis välja jänesenahkne kasukas ja Bacchuse saadiku nuustikust pea. Põhjalikult purjus Nikita Zotov tuigerdas, pomisedes mõttetusi, karikas ikka veel käes. Peatus, taarus.

„Pojukene, rüüpa,“ — ja ulatas Peetrile karika. „Joo, hukas oleme niikuinii... Oleme oma hinge reostanud, paastu ajal pattu teinud. Võta põhjani, sinu majesteetlik kõrgus, kogu Suur- ja Väike- ja...“

Ta tahtis kedagi ähvardada ja kukkus põõsasse. Peeter viskas tühjaks joodud karika kõrvale. Rõõm pöörles temas tulevargirattana. „Annchen!“ hüüdis ta. Jooksis... Um-

berringi ujusid maja valgustatud aknad, õlilampide tuled, transparentid. Ta haaras peast kinni, asetades jalad laiali.

„Lähme, ma näitan, kus ta on,“ lausus sala-meelitav hää tagant kõrva. See oli laulja helepunases särgis, läbitungivate silmadega, Aleksaška Menšikov. „Ta läks koju...“

Peeter jooksis vaikides ta järel kuhugi pimedusse. Ronisid üle aia, sattusid koerte peale, hüppasid üle pistandi platsile veski ja kõrtsi vahel. Üleval õhetas üks pikk aken. Aleksaška sosinal:

„Ta on seal!“ Ja viskas aknasse liiva. Aken avanes, Annchen küünitas välja, — rätik õlgadel, kogu pea täis paberist sarvekesi.

„Kes seal on?“ küsis ta peenikese häälega, uuris silmadega, nägi Peetrit, raputas pead: „Ei tohi... Minge magama, Herr Peter...“

Ta oli veel armsam nende sarvekestega. Lõi akna kinni ja laskis pitskardina alla. Valgus kustus.

„Ettevaatlik tüdruk,“ sosistas Aleksaška. Ta vaatles uurivalt Peetrit, võttis siis kõvasti selle õlgade ümbert kinni ja viis ta pingi juurde. „Sa istu parem siia... Ma toon hobused. Sa võid ju ometi ratsutada?“

Kui ta kaht hobust ratsmeidpidi talutades tagasi jõudis, istus Peeter endiselt küürus, rusikaiks pigistatud käed põlvedel. Aleksaška vaatas talle näkku:

„Kas sa oled purjus, või mis?“ Peeter ei vastanud. Aleksaška aitas ta sadulasse, hüppas kergelt ka ise, ja toetas teda, sõitis sammu agulist välja. Luhtade kohal levis udu. Uhkelt olid laiali paisatud sügisesed tähed. Preobraženskojes kiresid juba kuked. Peetri jäine käsi, mis oli klammerdunud Aleksaška õla külge, oli tardunud nagu elutu. Lossi lähedal ajas ta äkki selja sirgeks, pea viskus taha, ja ta haaras Aleksaška kaela ümbert kinni, surus enese tema vastu. Hobused peatusid. Peetri rinnas vilistas ja luud ragisesid.

„Hoia mind kinni, hoia kõvasti,“ ütles ta kähiseva häälega. Lühikese aja pärast ta käed nõrkesid. Ta ohkas oigega: „Sõidame edasi... Ära ainult minust lahku... Heidame koos magama...“

Trepi ees hüppas Volkov juurde:

„Valitseja! Oh, issand... Ja meie...“

Stolnikud ja tallipoisid jooksid juurde. Peeter virutas ülevalt jalaga sellesse salka, ronis ise hobuse seljast, ja

laskmata Aleksaškast lahti, läks lossi. Pimedas koridoris kahistas ja lõi risti ette vanaeit, — Peeter müksas teda. Teine lipsas nagu rott trepi alla.

„Vastikud, läilad keelekandjad, et te lõhki läheksite!“ pomises Peeter.

Magamistoas tõmbas Aleksaška tal kingad jalast, võttis kuue seljast. Peeter laskus voodile, käskis Aleksaškale kõrvale heita. Pani pea Aleksaška õlale. Vaikis, ütles siis:

„Sa jääd mu kammerteenriks... Hommikul ütled dja-kile, — ta kirjutab ukaasi... Oli lõbus, oh, kui lõbus... Mein lieber Gott...“

Mõne aja pärast nuuksatas ta nagu laps ja uinus siis.

KOLMAS PEATÜKK

1

Talv läbi kogunes aadlimaakaitsevägi. Raske oli mõisnikke maakolgastest kätte saada. Suur väepealik Vassili Vassiljevitš Golitsõn läkitas vihaseid käske, ähvardas põluga ja varanduse võtmisega. Mõisnikud ei rutanud soojade ahjude pealt maha ronimisega: „Tskae, mis pähe tulnud, — Krimmi vallutada. Tänu jumalale, meil on khaaniga igavene rahu, maksame talle viisakat sõjamaksu, milleks asjata aadlikke tülitada. See on Golitsõnite ettevõtte, — tahavad võõra naha peal au teenida...”

Vabandasid haiguste, kehvusega, osutusid jäljetult kadunuiks. Mõned hakkasid ulakusi tegema, — igavuse ja laiskuse pärast torkab talvisel ajal mõnigi temp pähe. Võimata sõjakäigust kõrvale hoida, rõivastasid stolnikud Boriss Dolgoruki ja Juri Štšerbatõi oma maakaitseväelased mustisse rõivaisse ja ise mustadel hobustel, kõik mustad nagu hauast tõusnud, saabusid sõjaväe juurde, — ehmatasid kõiki poolsurnuks. „Õnnetus tuleb,” räägiti polkudes, „ega elavalt sõjakäigust tagasi tulla.”

Vihastades kirjutas Vassili Vassiljevitš Moskvasse Fjodor Leontjevitš Šaklovitõile, kelle oli pannud Sofjale abiks: „Ole nii armulik, muretse, et minu mõnitajate vastu antaks ukaas, et neid selle märatsemise eest hävitataks, igavesti kloostrisse saadetak, nende maad vaestele jagatakse, — seesugune valjuse eeskujut antaks, et kõik vabiseksid.”

Ukaas valmistati, kuid oma südameheaduse pärast andestas Vassili Vassiljevitš mõnitajaile, kes pisarsilmi halastust palusid. Vaevalt suudeti see asi summutada, kui levis sõjaväes kuuldus, et öösel oli vürst Golitsõni eeskotta asetatud surnukirst. Inimesed võbisesid, sosistades seesugusest kohutavast asjast. Räägitakse, et Vassili Vas-

siljevitš sel päeval enese täis jõi ja purjus päi eeskotta sööstis ning mõõgaga tühja pimedust raius. Ei olnud head need märgid. Saabuvad voorid nägid valgeid hunte, kes jubedalt stepi kurgaanidel ulgusid. Hobused kõngesid teadmata põhjusil. Tuulisel märtsiööl kisendas polgu sikk inimhääli — paljud kuulsid seda —: „Häda, häda!” Sokku taheti teivastega surnuks lüüa, kuid ta lipsas steppi.

Kadus lumi, lõunast puhus magus tuuleke, pajud jõgede ja järvede kaldail löid haljendama. Vassili Vassiljevitš liikus äikesepilvest süngemana. Moskvast saabusid pahad teated, nagu oleks Kremlis hakanud kõva häält tõstma Mihhail Alegukovitš Tšerkasski, tsaar Peetri lähedane bojaar, ja nagu oleksid bojaarid oma kõrva tema poole kallutanud, — naeravad Krimmi sõjakäigu üle: „Krimmi khaan on juba tüdinud Vassili Vassiljevitši ootamisest; Krimmis, Tsargradis¹ ja kogu Euroopas on sellele sõjaretkele käega visatud. Kalliks lähuvad need Golitsõnid tsaarikassale...” Isegi patriarh Joakim, endine Vassili Vassiljevitši toetaja, viskas, asja ees, teist taga, Golitsõni annetatud preestrimantilid ja kuued Barašõ kirikust välja ning keelas neid jumalateenistusel kanda. Vassili Vassiljevitš kirjutas Šaklovitõile ärevaid kirju selle üle, et see valvsa pilguga jälgiks Tšerkasskit ja peaks silmas, et patriarh käiks vähem ülal Sofja pool... „Aga mis puutub bojaaridesse, siis närib neid igavene ahnus, nii et nad suure asja heaks ei raatsi krossigi enese küljest lahti kiskuda...”

Tüütud teated saabusid välismaalt. Prantsuse kuningas, kellelt suursaadikud Jakov Dolgoruki ja Jakov Mõšetski palusid kolm miljonit livri laenuks, ei andnud raha ega tahtnud isegi saadikuid näha. Saadik Ušakovist Hollandis kirjutati, et „tema ja ta teenrid on päris põhja läinud: paljudes kohtades on nad pidutsenud ja joonud ja rääkinud palju roppe sõnu, mis häbistavad tsaarilikku kõrgust...”

Mai lõpus asus Golitsõn sajatuhandelise väega viimaks teele lõunasse ja ühines Samaara jõel ukraina hetmani Samoilovitšiga. Aeglaselt liikus sõjavägi, vedades enese taga arvutuid voore. Lõppesid linnakesed ja vahipostid, — jõudsid Dikoje Pole steppidesse. Kuumus valitses tühjal lagendikul, kus inimesed kahlasid õlani rohus. Tiirlesid

¹ Konstantinoopoli vana venekeelne nimi. Tõlk.

raisalinnud tulises taevas. Kauget taevaranda mööda liikusid lainetena terendused. Öhtuehad olid lühikesed — kollased, rohelised. Stepp täitus vankrite kägina, hobuste hirnumisega. Igiaegset igavust hõngas kuivanud sõnnikust lõkketulede suits. Oõ langes ruttu. Lõõmasid jubedad tähed. Stepp oli tühi — ei teid ega radu. Eelpolgud läksid kaugele ette, kohtamata elavat hinge. Nagu näha, avatlesid tatarlased vene väehulki liivastele ja veetuile aladele. Ikka sagedamini sattusid ette kuivanud uurakunõod. Siin teadsid üksnes igikasakad, kust vett saada.

Oli juba juuli keskpaik, kuid Krimm ikka ainult viirastus silmipimestavas kangastuses. Polgud venisid stepis äärest ääreni laiali. Valguse helendusest, rohutirtsude kuivast raginast käisid pead ringi. Laisad linnud lendlesid langenud hobuste roietele. Palju vankreid oli maha jäetud. Palju trossimehi jäi vankrite juurde, surres janust. Teised lohistusid põhja poole Dnepri juurde. Polgud nurisesid...

Vojevoodid, polkovnikud, tuhatkonna-pealikud kogunesid lõuna paiku Golitsõni lõuendist telgi juurde, vaatasid ärevalt loiult rippuvale lipule. Kuid keegi ei sõandanud minna ja öelda: „Peab tagasi minema, kuni pole veel hilja. Mida kaugemale, seda koledam, ja Perekopi taga on surnud liiv.“

— Vassili Vassiljevits puhkas neil tundidel telgis, — lamas vaipadel, rõivad seljast võetud, jalad lahti, luges ladinakeelset Plutarchost. Suured varjud kinnitasid tema piinatud hinge julgusega, tõustes raamatu lehekülgedelt. Aleksander, Pompeius, Scipio, Lucullus, Julius Caesar vehkisid rohutirtsude väsitava sirina saatel rooma kotkastega. — Kuulsust, kuulsust! — Ja veelgi ammutas ta jõudu, lugedes üha uuesti Sofja kirju: „Mu valgus, vennake Vasjake! Tervist, mu isake, paljudeks aastateks! Andku issand sul vaenlast võita. Aga mina, mu valgus, ei suuda uskuda, et sa veel meie juurde tagasi tuled... Siis alles usun, kui näen sind oma kaisutuses, mu valgus... Miks sa kirjutad mulle, mu valgus, et ma palvetaksin: nagu oleksin ma jumala ees patune ja vääritu. Aga kui olengi patune, siis usaldan loota tema heldusele. Oh! palun ühtesoodu, et näeksin oma valgust ja rõõmu. Selle järel ela hästi, mu valgus, igavesest ajast igavesti...“

Kui kuumus langes, pani Vassili Vassiljevits kiivri pähe ja käisteta mantli õlgadele ning väljus telgist. Teda nähes

hüppasid polkovnikud, tuhatkonna-pealikud ja jessaulid hobustele. Pasunad mängisid, venitades laulsid sarved. Sõjavägi liikus nüüd öösiti kuni keskpäevase kuumuseni.

Nii oli tänagi. Kurgaani kõrguselt heitis Vassili Vassiljevits pilgu üle loendamatu lõkketulede suitsuvina, sõjaväe tumedate laikude, mis kadusid vooriliinide hämarusse. Täna oli vinetus omapärane, tolmuval seisis ümber silmapiiri. Oli raske liikumatut õhku hingata. Ehapuna voolas sombuse õhetusena üle poole taeva. Lendasid linnuparved, nagu põgenedes... Päike tursus laskudes, sombune, jube... Vaevalt hakkasid tähed vilkuma, kui neid udu varjas... Laiudes üle kogu silmapiiri, õhetas suitsune eha. Tõusis lämmatav tuul. Olid selgemini näha tule tantsivad keeled, — need piirasid rõngana kogu sõjaväge.

Salk ratsanikke peatus kurgaani juures. Uks kihutas raskete hüpetega telgi manu. Tuli maha, kohendas kõrget mütsi. Vassili Vassiljevits tundis ära hetman Samoilovitši rasvase näo ja hallid vurrud.

„Õnnetus, vürst,“ ütles ta tasa, „tatarlased on süüdanud stepi.“

Hetmani rippuvate vurrude alt polnud näha pilkavat naeratust, vari langes silmadele.

„Umberringi põleb,“ lausus ta, osutades nuudiga.

Vassili Vassiljevits vaatles kaua õhetust:

„Mis siis, — asetame jalaväe hobustele, läheme läbi tule.“

„Kuidas aga minna üle tuha? Pole sööta ega vett. Hukume, vürst.“

„Pean ma taganema?“

„Tee, nagu arvad... Kasakad ei lähe läbi põlenud stepi.“

„Nuutidega kihutada läbi tule!“ Vassili Vassiljevits oli taltsutamatu vihas. Jooksis edasi-tagasi mööda kurgaani, trampides raudkandasid kuivanud maasse. „Näen juba ammu, et kasakad tulevad vastumeelselt meiega kaasa... On naeruväärt vaadata, — tukuvad sadulas... Küllap nad Krimmi khaani virgemalt teenisid... Ja sinagi vigurdad, hetman... Vaata ette... Moskvas on suuremaidki tuttipidi tapalavale lohistatud... Aga sina, papipoeg, — kas sa ammu alles küünalde ja kaladega kaubitsesid?“

Paks Samoilovitš hingas nagu härg, kuulates neid solvanguid. Kuid oli tark ja kaval, — vaikis. Ronis ähkides

hobuse selga, laskus kurgaanilt, kadus vankrite taha. Vassili Vassiljevitš hüüdis pasunameest. Pasunad hakkasid suitsuses stepis kähedalt laulma. Ratsavägi, jalavägi, voodid liikusid läbi tule.

Koidu ajal nähti, et on võimatu edasi minna, — stepp laius ees, must, surnud. Ainult tolmusambad ekslesid kee- reldes ta kohal. Kasvas lõunatuul, kihutas pilvedena tuhka. Oli näha, kuidas eemal kasakate eelsalgad esimestena tagasi pöördusid. Keskpäeval kogunesid vooride juurde vojevoodid, polkovnikud ja atamanid. Süngena sõitis hetman, pistis oma valitsuskepi saapasäärde, süütas piibu. Asetades sõrmustes käe raudrüüle, lausus Vassili Vassiljevitš pisarsilmil, võites oma uhkust:

„Kes võib minna issanda käe vastu? On öeldud: inime- ne, talitse oma ülbust, sest sina oled surelik. Issand on raske katsumise meie peale saatnud. Sadade verstade kaupa pole sööta ega vett. Ma ei pelga surma, ma pelgan häbi. Vojevoodid, mõelge, öelge — mis teha?“

Mõelnud, vastasid vojevoodid, polkovnikud, atamanid: „Taganeda Dnepri juurde, viivitamata.“

Nõnda lõppes Krimmi sõjakäik kuulsusetult. Sõjaväed liikusid suure kiiruga tagasi, kaotades inimesi, jättes voore maha, ning peatusid alles Poltaava lähedal.

2

Polkovnikud Solonina, Lizogub, Zabela, Gamalei, jessaul Ivan Mazepa ja peakirjutaja Kotšubei, tulles salaja Vassili Vassiljevitši telki, ütlesid talle:

„Stepi süütasid kasakad, steppi süütama saatis hetman. Ja siin on sulle hetmani peale kaebus, loe läbi ja saada Moskvasse, ära viivita, sest meie ei suuda tema omavoli enam taluda: on rikkaks läinud, laostanud šlahta¹, isegi jõukamad kasakad ei tohi tema ees mütsiga seista. Haugub kõigi peale. Valetab venelastele, mehkeldab poolakatega ja valetab nendelegi, tõeliselt tahab aga Ukraina igaveseks enese voli alla saada ning meie vabadused võtta. Las saadavad Moskvast ukaasi, et me teise hetmani valiksime, Samoilovitš aga kõrvaldada...“

¹ Väikeaadel Poolas (szlachta) ja Ukrainas. Tõlk.

„Kuid miks hetman ei taha, et ma tatarlasi lööksin?“ küsis Vassili Vassiljevitš.

„Aga sellepärast ta ei taha,“ vastas jessaul Ivan Mazepa, „et seni kui tatarlased on tugevad, olete teie nõrgad; aga kui te tatarlasi lööte, saab varsti Ukrainagi Moskva pärusmaaks... Kuid see kõik on loba... Meie oleme teie, venelaste väiksemad vennad, üht ja seda- sama usku, ja oleme kõik õnnelikud, kui saame elada Moskva tsaari all.“

„Hästi öeldud,“ kinnitasid lillakakolbalised tutiga² polkovnikud. „Kui ainult Moskva meie šlahta eesõigused kinnitaks.“

Vassili Vassiljevitšile meenusid mustad tuhapilved, steppidesse jäetud loendamatud kalmud, hobuste roided kõigil teedel. Lõkendavil põsil meenutas ta oma unelmaid Aleksander Suure sõjaretkedest. Meenutas Kremli lossi kitsaid vahekäikusid, kus bojaarid-vaenlased tulevikus kummardavad, kattes sõrmedega vürrusid, et varjata irvitust.

„Niisiis — hetman süütas stepid?“

„Jah,“ kinnitasid polkovnikud.

„Hüva. Sündigu teie tahtmist mööda.“

Samal päeval kihutas Vassili Tõrtov kahe hobusega Moskvasse, kaebekiri hetmani peale mütsisse õmmeldud. Kui lähenesid Poltaavale ja leeri üles löid, saabus suurvalitsejailt vastuskiri. „Olgu Samoilovitš väeülemate ja kogu väikevene sõjaväe pealt ära heidetud, — suurvalitsejate lipp ja valitsuskepp ning kõik valitsemismärgid temalt ära võtta ja ta saata valju valve all suurvene linnadesse. Aga tema koha peale hetmaniks panna, keda väeülemad ühes kogu väikevene sõjaväega selleks välja valivad...“

Selsamal ööl piirasid streletsid hetmani staabi vooriga ja vangistasid hommikul hetmani välikirikus, viskasid viletsasse vankrisse ning viisid Golitsõni juurde. Seal korraldati ülekuulamine. Hetmani pea ümber oli märg räbal mässitud, silmad põletikus. Ta kordas hirmunult:

„Nad ju luiskavad, Vassili Vassiljevitš. Jumala eest, luiskavad... Need on mu vaenlase Mazepa riukad...“ Nähes sisseastuvat Mazepat, Gamaleid ja Soloninat, läks

² Kasakad ajasid pea habemenõuga paljaks, jättes ainult keset lagipead pikema juuksetuti. Tõlk.

ta tulipunaseks, hakkas vabisema: „Ja sina kuulad neid? ... Need koerad ainult ootavadki seda, et Ukrainat poolakatele maha müüa.“

Tõmmanud mõõgad välja, söötsid Gamalei ja Solonina ta kallale. Kuid streletsid-sotnikud kaitsesid hetmanit. Öösel viidi ta ahelais põhja poole. Pidi ruttama uue hetmani valimisega: kasakapolgud rüüstasid vooris viina-vaadid, tapsid hetmani teenrid maha, ajasid piigi otsa kõigist vihatud Gadjatši polkovniku. Ule kogu laagri kostsid karjumised ja laulud, püssilaskmine. Hakkasid käärima ka Moskva polgud.

Ilma kutsumata saabus Vassili Vassiljevitši telki Mazepa. Ta oli halli pikkmantli ja lihtsa lambanahkse mütsiga, ainult kuldketi otsas rippus kallis mõök. Ivan Stepanovitš oli rikas, põlvnes tähtsast šlahta-soost, oli kaua Poolas ja Austrias elanud. Sel sõjaretkel oli lasknud enesele habeme kasvada nagu moskulane, pügas juukseid Moskva moel. Kummardanud väarikalt — nagu samaväärse ees, istus. Näppides pikkade luiste sõrmedega lõuga, keskendas ta oma targad pungis silmad Vassili Vassiljevitšile.

„Vahest soovib pan vürst ladina keeli rääkida?“ Vassili Vassiljevitš nokutas külmalt. Madaldamata häält hakkas Mazepa ladina keeli rääkima: „Sul on raske Väike-Vene asjades selgust saada. Väikevenelased on kavalad, kinnised. Homme peab valima uue hetmani, ja käib kuuldis, et tahetakse valida Borkovski. Säärasel puhul oleks parem olnud Samoilovitš kohale jätta: Moskvast pole ohtlikumat vaenlast kui Borkovski ... Ma räägin kui sõber.“

„Sa tead isegi, — meie ei taha teie Väike-Vene asjadesse segada,“ vastas Vassili Vassiljevitš. „Meile on iga hetman hea, kui on vaid sõber.“

„On magus kuulda tarka juttu. Meil pole põhjust salata, — oleme Moskva kaitse all nagu jumala selja taga ...“ Naeratanud kähku, langetas Vassili Vassiljevitš silmad. „Teie ei võta meie šlahta-maid ära, olete meie kommete vastu heatahtlikud. Mis seal salata: on ju meie keskel kahjuks sääraseid, kes kisuvad Poola poole ... Kuid need on lausa Ukraina laostajad omakasu pärast. Kas me ei tea: alistugem aga Poolale, — panid kihutavad meid maa pealt minema, ehitavad katoliku kirikuid, teevad kõik orjadeks. Ei, vürst, me oleme tsaaride truud sulased ...“ Vassili Vassiljevitš vaikis silmi tõstmata.

„Noh, jumal pole mind oma heldusega maha jätnud ... Mullu matsin ma Poltaava lähedal salapaigas ankrukese — kümme tuhat rubla kullas, mustade päevade jaoks. Meie, väikevenelased, oleme lihtsad inimesed, suure asja heaks pole meil kahju ka elu anda. Mis on hirmus? Et võtab valitsuskepi reetur või lollpea, — vaat see on hirmus ...“

„Mis seal's ikka, Ivan Stepanovitš, jumala õnnistus kaasa, — valige homme hetman.“ Vassili Vassiljevitš tõusis ja kummardas külalisele. Viivitas, ja võtnud tal õlgadest kinni, suudles kolm korda.

Teisel päeval lamasid hetmani valitsuskepp, lipp ja teised valitsemismärgid lõuendist välikiriku juures papi-kuuega kaetud laual. Kaks tuhat kasakat seisid ümber. Kirikust väljus pärsia raudrüüs, mantlis ja vaarikavärvi sulgedega kiivris vürst Golitsõn, tema taga kogu kasakate juhtkond. Vassili Vassiljevitš astus pingile, hoides ühes käes siidrätikut, teine pandud mõõgale, — ütles lähemale nihkuvaile kasakaile:

„Suur Väike-Vene sõjavägi, nende tsaarilikud kõrgused lubavad teil vana väekombe kohaselt hetmani valida. Oelge, kes teile meeltmööda, ja nii sünnib ... Kas on meeltmööda Mazepa või mõni teine — see on teie asi ...“

Polkovnik Solonina hüüdis: „Tahame Mazepat!“ Teised hääled löid sekka, kogu väli mühises: „Mazepa hetmaniks! ...“

Samal päeval tõid neli kasakat Golitsõni telki mullast musta ankrukese kullaga.

Paari aasta eest Jauzale, Preobraženski lossist allapoole ehitatud kindlus tehti sel sügisel kindralite Franz Leforti ja Theodor Sommeri plaanide järgi ümber: vallid laiendati ja kindlustati vaiadega, kaevati sügavad kraavid, nurkadele püstitati tugevad tornid laskeavadega. Pajuvitsadest põimitud fašiinid ja liivakotid varjasid pronks-suurtükkide, mortiiride ning kahurite ridu. Kindluse keskele ehitati söökla viiesaja inimese jaoks. Peatornis, värava kohal, mängis kellavärk.

Nali naljaks, see oli küll mängukindlus, kuid hädakorral võis selles ka piiramisele vastu panna. Laial niidetud

luhal toimusid koidust kuni ehani kahe pataljoni — Preobraženski ja Semjonovi — harjutused, — Theodor Sommer ei hoolinud oma kõrist ega rusikaist. Soldatid marsisid nagu üleskäänatud, hoides enese ees muskette. „Seis, halt!“ — soldatid peatusid, tagudes parema jalaga viimase takti, — tardusid kohale. „Parrem ölg — marss! Vorwärts! Mitte öige! Lumpen! Lontruss! Kullee!...“ Kindral punetas nagu kalkun, istudes hobusel. Isegi Peeter, nüüd allohvitser, lõi enese sirgu, ajas silmad hirmunult pungi, möödudes temast.

Saksa agulist palgati veel kaks välismaalast: Franz Timmermann, kes oskas matemaatikat ja astrolaabi käsitlemist, ning vanamees Karsten Brant, kes tundis hästi mereasjandust. Timmermann hakkas Peetrile matemaatikat ja fortifikatsiooni õpetama, Karsten Brant asus ehitama laevu Izmailovi külas kolikambrist leitud imeväärse purjepaadi järgi, mis liikus küljepurjega vastu tuult.

Ikka sagedamini sõitsid Moskvast bojaarid, et vaadata oma silmaga: mis mängu seal Jauzal mängitakse? Kuhu läheb nii palju raha ja sõjariistu Relvapalatist?... Üle silla nad ei sõitnud, peatusid jõekese vastaskaldal: ees istus hobusel bojaar, kallid kasukas seljas, paks nagu sulgmadrats, habe vihana turris, põsed rammust pungis; tema taga aadlikud, kolm või neli kallimat kaftanit selga kistud. Seisid liikumatult tunni või rohkemgi. Siinpool jõge venivad liiva- ja haakoormad; soldatid tassivad palke; kõrge kolmejalgse rammi ja plokkide abil vinatakse üles raske tamp ja — trahh! — virutab ramm palgi pihta; muld lendab labidailt, välismaalased askeldavad plaanidega, sirklitega, pauguvad kirved, vinguvad saed, jooksevad kümnikud süllapuudega. Ja siis — oh issand, oh pühakud! — tsaar ei vaatle seda mängu mitte mõnelt künkalt kuldtoolil istudes, ei! — vaid ta lükkab sörkides käru laudu mööda, jalas ainult saksa aluspüksid ja seljas määrdunud särk...

Bojaar võtab neljakümnest sooblinahast mütsi peast, paljastavad pea aadlikud, kummardavad sügavalt teiselt poolt jõge. Ja vahivad, laotades käsi... Nende isad ja vanaisad seisid lammutamatu müürina tsaari ümber, valvasid, et tolmukübe ei langeks või kärbes ei istuks tema salvitud kõrgusele. Peaaegu nagu elavat jumalat talutati harukorral rahva ette, jälgiti muistset bütsantsi toredust... Aga mis see on? Mida's ta tembutab? Orjadega

nagu ori, nagu tühine tola, jookseb mööda laudu, häbitu, — suus piip vastiku rohuga, mis ep ole muu kui tubak... Vapustab aluseid... See pole enam mäng, pole vallatus. Näe, kuidas orjad teisel pool jõge hambaid irevile ajavad...

Mõni bojaar, kogudes julgust, raputab habet ja kisen-dab vabiseva häälega:

„Nuhtle mind, valitseja, tõe ütlemise pärast, olen vaikimiseks vana, — jõle on vaadata, häbiväärt, ennenägematu...“

Pikk nagu teivas, ronib Peeter vitsadest punutud fašii-nile, vidutab silmi:

„Ah, see oled sina... Kuule... Mida's Golitsõn kirjutab, — kas on juba Krimmi vallutanud või sõdib ikka alles?“

Ja hakkavad õökuma, naeru lagistama neetud välismaalased, aga nende järel ka omad, kes peaksid tsaarile nii lähedast inimest nähes põlvili heitma, mitte aga lõugu pruukima. Juhtus ka nii, et mõni bojaar muutub jonnakaks, — ükskõik, pea niikuinii läinud, — ei tagane, manitseb ja häbistab: „Hoidsin su isa põlvedel, ööd-päevad veetsin valitseja kirstu man, meie suguvõsa põlvneb Rjurikust, istusime ise suure laua taga. Sa mõtle meie au peale, jäta vallatus, paranda meelt, mine sauna, mine jumalakotta.“

„Aleksaška,“ lausub Peeter, „anna sütik siia.“ Ja sihtinud, pörutab kaheteistkümnenaelasest suurestükist her-nestega bojaari pihta. Pistab naerma kindral Sommer, hoides kõhtu, naerab Lefort, lõbusalt muheleb vaikne Timmermann; üleni naerukortsudes nagu küpsetatud õun rappub lühike, jändrik Karsten Brant. Ja kõik välismaalased ning venelased kargavad välja vallidele kaema, kuidas lendas peast karusmüts, kuidas vajus ligemate aadlike kätele poolsurnuks ehmunud bojaar, laiali pahvasid, perutasid hobused. Kogu päevaks piisab naeru ja jutte.

Kindluse nimeks sai — residentslinn Prešburg.

Aleksaška Menšikov, nagu sattus tol ööl Peetri juurde magamistuppa, nii jäigi. Osav oli ta põrguline, väle, aimas mõtteidki ära: lokid muudkui lendlesid, — pöörab

ringi, sööstab, ja — juba asi tehtud. Käsitamatu, kunas ta magas, — tõmbab vaid pihuga üle näo, ja nagu pestud — lõbus, selgesilmaline, naerutujuline. Kasvult peaaegu Peetri pikkune, kuid õlgadest laiem, vöö kohalt peenike. Kuhu Peeter, sinna ka tema. Lüüa trummi, lasta musketti, raiuda mõõgaga hagu, — temale naljaasi. Hakkab veiderdama — naera lõhki; kuidas karu ronis puuõõnde mee järele, sattus aga mesilaste nõelte otsa, või kuidas papp kaupmehe eite hirmutab, et kutsuks palvust pidama, või kuidas kaks kokutajat sõimlesid... Peeter nuttis naeru pärast, vaadates, noh, otse armunult Aleksaška. Esialgu arvasid kõik, et saab tast tsaari õuenarr. Tema aga sihtis kõrgemale: ikka küll vembud ja tembud, kuid vahel, kui kogunesid kindralid, insenerid, kaaluvad, et kuidas seda või toda teha, silmad pööratud plaanidele, ning Peeter närib kärsitusest küüsi, — juba sirutubki Aleksaška üle kellegi õla ning võristab ruttu, et mitte minema ei kihutataks:

„No seda peab ju nõnda tegema, — lihtsam kui lihtne.“

„Ohoo!“ ütlevad kindralid.

Peetri silmad välgatavad:

„Õige!“

Kui pidi midagi kähku muretsema, — Aleksaška võttis raha ja lendas ratsa Moskvasse, üle pistandtarade, läbi aedade, ja tõi vajaliku nagu maa alt. Siis, esitades Nikita Zotovile (kes juhatas Mängude-prikaasi) arvekest, õhkas väarikalt, nohises, pilgutas silmi: „Olgu mis on, kuid siin pole juba krossi võrragi pettust.“

„Aleksaška, Aleksaška,“ kõngutas Zotov pead, „kas on seesugust nähtud, et kuuselattide eest makstakse kolm altõni? Nende kõrgemgi hind oleks üks altõn... Ah, Aleksaška...“

„Kui pole kiiret, siis muidugi altõn, aga need siin on sellepärast kallid, et kähku vaja. Et ma ruttu lattidega tagasi olin, vaat see on kallis, — et Peeter Aleksejevitši mitte oodata lasta.“

„Oh, kord sind puuakse su kelmuste eest.“

„Jumaluke, mida's te ometi, miks asjata haavate, Nikita Moisseitš...“ rääkis Aleksaška haledaid sõnu, pöörates näo kõrvale, pigistades siniseist silmist pisaraid.

Zotov muudkui vehib sulega ta peale:

„Noh, hüva, mine. Seekord veel usun, aga hoia sa...“

Aleksaška ülendati tentsikuks. Lefort kiitis teda Peetrile: „See poju läheb kaugele, truu nagu koer, tark nagu kurat.“

Aleksaška jooksis ühtesoodu Leforti poole saksa agulisse ega tulnud kordagi ilma kingituseta tagasi. Kingitusi armastas ta ahnelt, — ükskõik mis anti. Kandis Leforti kuubesid ja kübaraid. Esimesena venelaste hulgast tellis saksa agulist paruka — suure, ruske nagu leek, — pani pidupäevil pähe. Raseeris huuli ja põski, puuderdas. Mõni teenrite hulgast hakkas teda austavalt juba Aleksandr Danilovitšiks kutsuma.

Kord tõi ta Peetri juurde tagasihoidliku, puhast särki, uusi pastlaid ja lõuendpükse kandva nooruki:

„Myn Herz,¹“ (nii kutsus nüüd Aleksaška tihti Peetrit) „käsi tal näidata oma trummi-oskust. Aljoša, võta trumm...“

Aljoška Brovkin pani mütsi kiirustamata kõrvale, võttis laualt trummi, vaatas igava pilguga lakke ja lõi siis, puistas nagu herneid — trummeldas kökkukutset, ehasignaali, lahingumarssi, „jookse, torka, raiu, hurraa“ ning virutas siis tantsuloo, — oh sa mu meiel! Seisis nagu puuslik, ainult kämblad ja kepid lendasid — isegi näha polnud.

Peeter sööstis ta juurde, haaras kõrvust kinni, vahtis imestades silmadesse, suudles mitu korda.

„Trummimeheks esimesse roodu!“

Nii oli Aleksaškal pataljoniski oma mees. Kui päevad lühenesid, maa kattus kiilasjäaga, madalaist pilvist poetas rahet, siis algasid agulis ballid ja õlleõhtud muusikaga. Välismaalased andsid Aleksaška kaudu kutse edasi tsaar Peetrile: kaunil paberil, sammastest ja viinapuuväätidest raamis istub vaadi otsas paksuvatsaline alasti mees, üleval laseb alasti lapsuke vibu, all on rauk vikati enese kõrvale asetanud. Keskel kuldtindiga värsid:

„Palume teid südamliku kummardusega osa võtma õllekruusist ja tantsudest“, aga kui lugeda ainult algustähti, siis tuleb välja — „Herr Peter“.

Vaevalt läks hämaraks, kui Aleksaška juhtis trepi ette ühehobuse vankri (Peeter ei armastanud ratsa sõita, oli liiga pikk). Kahekesi kihutasid nad Kukuisse. Teel rääkis Aleksaška:

¹ Mein Herz — mu süda.

„Ennist jooksin ma austeeriasse, myn Herz, et tellida poolõlut, nagu käskisite, — nägin Anna Ivanovnat... Lubas täna ilmtingimata kohal olla...”

Peeter vaikis, nuusatades ninaga. Kohutav jõud kiskus teda neile õhtutele. Rautatud rattad ragisesid mööda jää-
tunud rööpaid, pimedas ei seleta silm teed, raagus oksad undavad tammi kohal. Ja siis — sõbralikud tulukesed. Aleksaška rääkis, vahtides pimedusse: „Vasakule, vasakule, myn Herz, pööra põiktänavasse, siit ei pääse läbi...” Soe valgus voolab madalaist hollandi aknaist. Pudelikleasist ruutude tagant paistavad tohutud parukad. Naistel paljad õlad. Muusika. Paarid keerlevad. Kolmeharulised peeglitega küünlajalad seintel heidavad naljakaid varje.

Peeter ei sisenenud lihtsalt, — ikka kuidagi iseviisi silmi pungitades; ta ilmus äkki künnisele, pikk, ilma põskede punata, väike suu kinni pigistatud... Tõmbas värisvail ninasõõrmeil sisse naiste magusaid lõhnaõli hõngusid, piibutubaka ja õlle meeldivaid lõhnu.

„Peter!” hüüdis peremees valjusti. Külalised hüppasid üles, lähenesid heasüdamlikult väljasirutatud kätega, daamid tegid reveransi imeliku nooruki — barbarite tsaari ees, näidates sügava nixu juures oma lopsakaid rindu, mis kangete korsettidega kõrgele tõstetud. Kõik teadsid, et esimesele kontertantsule palub Peeter Annchen Monsi. See lõi iga kord rõõmsast ootamatusest õhetama. Annchen muutus iga päevaga ikka kaunimaks. Tütarlaps elas oma õilmitsemisaega. Peeter oskas juba küllaldaselt saksa ja hollandi keelt, ning Annchen kuulas tähelepanelikult tema katkendlikke, ikka kiirustavaid jutlemisi ja lisas targalt oma sõnakese.

Kui teda, tohutuid kannuseid kõlistades, kutsus tantsule mõni uljas musketär, siis varjutas Peetri sünge pilv, ta tõmbas taburetil vimma, jälgides kõõrdi pilguga, kuidas muretult tantsiva Anncheni seelikud lendlevad, pöörleb tumeblond peakene, paindub musketäri poole kael, mille ümber kuldsüdan kandev sametpael.

Ta süda valutas valjult, — tütarlaps oli nii igatsusväärne, nii saavutamatu ahvatlev.

Aleksaška tantsis auväärt daamidega, kes oma ea tõttu istusid seina ääres, — nägi — ilus poju — seitsme mehe eest vaeva. Kella kümne paiku lahkus noorsugu, kadus ka Annchen. Tähtsamad külalised istusid õhtulauda, et

süüa verivorste, seapäid täidisega, hämmastavaid maaõunu, mille magusus ja toiteväärtus imeväärne, — nimega kartul... Peeter sõi palju, jõi õlut, raputanud enesest armutardumuse, nāris rõigast, suitsetas tubakat. Hommiku eel upitas Aleksaška ta vankrisse. Uuesti vilistas jääne tuul üle pilkaspimedate väljade.

„Oleks mul seal agulis veski või asutatud nahavabrik nagu Timmermannil... Vaat siis...” rääkis Peeter, haarates vankriraudadest kinni.

„Leidis ka, mida kadetseda... Hoidke kõvemini kinni, — seal on kraav.”

„Lollpea... Nägid ju, kuidas nad elavad? Paremini kui meie.”

„Ja siis te abielluksite...”

„Suu kinni, või muidu annan vastu vahtimist...”

„Oota'nd... oleme jälle teelt eksinud...”

„Homme anna memmele aru. Sauna mine, pihile mine, armulauale, — oled ju püretatud. Homme peab Moskvasse sõitma, — ma ei tea midagi hullemat... Pane paraadkrae kaela, pool päeva palvust, pool päeva istu ühes vennaga troonil — Sonkast madalamal... Vanja-kesel-vennasel tuleb ninast halba lehma. Need bojaaride unised koonud, — otse valaks neisse saapaga... Vaiki, kannata... Tsaar! Nad võtavad mul pea maha, ma tean...”

„Aga ilmaaegu te sedasi — pommis peast.”

„Sonka on aiaalune uss... Miloslavskid — ahne rohutirtsude parv... Ma ei unusta nende mõõku, piikisid. Tahtsid mind rõdult alla heita, kuid rahvas hakkas hirmsasti kisendama. Kas mäletad?”

„Mäletan!”

„Vaska Golitsõn hävitas ühe sõjaväe stepis, nüüd on kästud teine kord Krimmi minna... Sonka ja Miloslavskid ei suuda ära oodata, kunas ta sõjaväega tagasi jõuab... Neil on sada tuhat... Osutavad neile mind, põrutavad hädakella...”

„Prešpurgis paneme vastu...”

„Nad kord juba tahtsid mind mürgiga tappa... Saatsid mõrtsuka noaga.” Peeter hüppas üles, vahtides ringi. Pilkane pime, mitte ainsat tulukest. Aleksaška haaras teda vööst, pani istuma. „Neetud, neetud!”

„Tpruu... vaat kus see tamm on.” Aleksaška äigas ohjadega. Remmelgas huugas. Tubli hobune tõmbas jär-

sule kaldale. Hakkasid paistma Preobraženskoje tuled. „Ega streletse nüüd enam hädakellaga liikuma pane, myn Herz, need ajad on läinud, küsi, kellelt tahes, küsi Aljoška Brovkinilt, tema käib aguleis... Ega nad teie õekesega ka liialt rahul ole...”

„Jätan teid kõiki kus kurat, põgenen Hollandisse, hakkakan meelsamini kellassepaks.”

Aleksaška vilistas:

„Ei te näe siis Anna Ivanovnat nagu oma kõrvugi.”

Peeter kummardus alla põlvedeni. Köhatas äkki ja puhkes naerma.

Aleksaška naeris rõõmsal laginal, äigas hobust.

„Küll emake võtab teile varsti naise... Naisemees seisab — teadagi — omil jalul... Ega kaua enam, kannatage veel pisut... Oh, üks häda, et ta on sakslanna, luterlane... Mis oleks aga muidu lihtsam ja parem... Mis?...”

Peeter nihutas end talle lähemale, külmast vabisevate huultega, püüdis pimedas näha Aleksaška silmi...

„Aga miks ei saa?”

„No mida sa veel ei taha! Anna Ivanovna tsaarinnaks? Siis oota küll hädakella...”

5

Anncheni ahvatlevad seelikukesed keerlesid üksnes pühapäeviti, — kord nädalas oli joomist ja lõbu. Esmaspäeval panid kukuilased oma kootud tuttmütsid pähe, tõmbasid tikitud vestid selga ja töötasid nagu mesilased. Nad suhtusid suure austusega töösse, — olgu see kaupmees või lihtne käsitööline. „Ta teenib ausalt oma leiba,” rääkisid nad, tõstes lugupidavalt sõrme.

Esmaspäeval varavalges äratas Aleksaška Peetri ja teatas, et saabusid juba Karsten Brant, meistrid ning sellid. Uhes Preobraženskoje ruumis oli sisse seatud laevatöökoda: Karsten Brant ehitas laevamudeleid Amsterdami jooniste järgi. Sakslased-meistrid ja õpilased-sellid, kes valitud käsukohaselt lähimate stolnikute ja osavamate soldatite hulgast, hõõveldasid, treisid, naelutasid, liimisisid väikeste galeeride ning laevade mudeleid, varustasid neid, õmblesid purjesid, lõikasid ilustusi. Siinsamas õppisid venelased arvutamist ja geomeetriat.

Paugutamine, valjud hääled nagu turul, laul, Peetri terav naerulagin kandusid läbi unise lossi. Eidekesed tardusid hirmust. Tsaarinna Natalja Kirillovna, igatsedes rahu, kolis lossi kaugemasse otsa, kõrvalehitisse ja seal üha mõtles ning palvetas Petruša eest viirukisuitsus, õlilampide vilkumises.

Ustavate naiste kaudu teadis ta kõik, mis Kremlis sünnib: „Sonka vihtus reedel jälle kala süüa, ei ta karda pattu... Tuurakalu toodi talle Astrahanist — süllapikkusi. Ja oleks ta kas või kõige viletsamagi sammakese, emake, sulle saatnud... On muutunud ahneks, näljutab teenreid...” Jutustasid, et Sofja, Vassili Vassiljevitsi järele igatsedes, on võtnud enda juurde õpetatud munga Silvester Medvedevi, ja tema on nagu galandi ning astronoomi asendis: käib siidist papimantlis, teemantristiga, välgutab sõrmuseid, pügab habet, see on tal nagu rongal ja lõhnab hästi. Külatab Sonkat igal kellaajal ja nad harrastavad nõidust. Silvester ronib aknale, vahib toru läbi tähti, joonistab märke, ja asetades näpu ninale, loeb neist ennustusi, aga Sonka toetub rinnaga ta vastu, pärib üha: „Noh, kuidas, jah, kuidas siis?” Eile nähti — tõi kotis inimese väljalõigatud jalajälje, kondid ja nõiajuured, süütas kolm küünalt, — sosistas võlusõnu ning põletas küünlatules kellegi juukseid... Sonka vabises, pungitas silmi, istus sinisena nagu laip.

Natalja Kirillovna kummardus jutustaja juurde, naksutades sõrmi, päris sosinal:

„Kelle juukseid ta siis põletas? Olid need tumedad?”

„Tumedad, emakene-tsaarinna, tumedad, jumala eest.”

„Lokkis?”

„Nimelt lokkis... Ja me arutame kõik: ega ta ometi meie isakese Peeter Aleksejevitsi juukseid põletanud...”

Silvester Medvedevist jutustati, et ta õpetab armulaualeiva kummardajate väärusku, mis on saanud alguse kadunud Polotski Simeonilt ja jesuiitidelt. On kirjutatud raamatu „Manna”, milles targutab ja ütleb, nagu ei peaks mitte sõnade „ja õnnistas” ning need teised, vaid ainult sõnade „Võtke ja sööge” juures leib Jeesuse ihuks muutuma. Moskvas ei räägita ega vaieldagi nüüd muust, nii vaesed kui rikkad, nii suurtes kodades kui turgudel, kui ainult leivast: missuguste sõnade juures see Kristuse ihuks muutub? Pead käivad ringi, — ei teata, kuidas pal-

vetada, et õigel ajal tabada ümbermuutumist. Ning üpris paljud langevad sellest väärdõpetusest ketserlusse.

Moskvat mööda hulgub punapeaga papp Filka, ja kui tema ümber kogunetakse, siis hakkab märatsema: „Mind on issand saatnud, et teile õiget usku õpetada, apostlid Peetrus ja Paulus on mu sugulased. Et teie teeksite risti-märki kahe ega mitte kolme sõrmega: kolmes sõrmes peitub Kika-kurat, seesinane on trääs ja temas terve põrgu, — trääsaga heidate teie risti ette...” Paljud hakkavad temasse sedamaid uskuma ja langevad õigelt teelt. Ning mitte mingi kavalusega ei saa teda tabada.

Krimmi sõjaretke heaks võetud maksudest vaesestusid kõik. Räägitakse: teise retke puhul nülitakse viimane nahk seljast. Alevid ja agulid tühjenevad. Rahvas põgeneb tuhande kaupa raskolnikute manu — Uurali kivimäe taha, Pomorjesse, Volga äärde, Donile. Ja need, raskolnikud, ootavad antikristust, — on sääraseid, kes on teda juba näinudki. Et vähemalt hingesid päästa, käivad vanusulistest jutlustajad külasid ja talusid mööda ringi ning manitsevad rahvast end elavana rehtedes ja saunades ära põletama. Kisendavad, et tsaar ja patriarh ning kogu vaimulikkond on saadetud antikristuse poolt. Sulguvad kloostreisse ja võitlevad tsaariväe vastu, kes on saadetud, et neid raudu panna. Paleostrovski kloostri tapsid raskolnikud kakssada streletsi, kui aga enam ei suutnud vastu panna, siis sulgusid kirikusse ja põletasid end elavaina. Mägedes Hvalõnski juures ehtasid kolmkümmend raskolnikut enestele rehes äketest kaitsevali, süütasid ja põlesid samuti elavalt. Ja Nižni-Novgorodi ümber põlevad inimesed metsaonnides. Donil, Medveditsa jõel nimetab jooksik mees Kuzma end paavstiks, teeb ristimärke päikese poole ja räägib: „Meie jumal on taevas, aga maa peal ep ole enam jumalat, maa peal valitseb antikristus, — Moskva tsaar, patriarh ning bojaarid on tema sulased...” Kasakad sõidavad selle paavsti juurde kokku ja usuvad... Kogu Don käärib.

Seesugused kõned kohutasid Natalja Kirillovna surmani. Petjake lõbutses, pidas lusti, aimamata, missugune pilkane pimedus tema peakese kohale koguneb. Rahvas on kaotanud sõnakuulmise ja kartuse... Elavana hüppavad tulle, — eks ole seesugune rahvas kohutav!

Natalja Kirillovna vabises, meenutades Stenka Razini verist mässu. Otsekui eile oleks see olnud... Siis oodati

samuti antikristust, Stenka atamanid heitsid risti kahe sõrmega ette. Kabuhirmus vahtis Natalja Kirillovna värviliste õlilampide tulukesi, laskus oiates põlvili, surus kauaks lauba vastu kulunud vaibakest.

Mõtles: „Peaks Petrušale naise võtma, — on juba pikaks sirgunud, ulatseb, joob viina, — ikka sakslannadega, tüdrukutega. Võtab naise, rahuneb... Kui käiks ühes tema ja noore tsaarinnaga mööda kloostreid, et paluda jumalalt õnne, kaitset Sonka nõiatempude eest, jõudu rahva viha vastu.”

Jah, naise peaks Petrušale võtma. Varem juhtus, et saabuvad lähemad bojaarid, — istub vähemalt tunnikese koos nendega isa troonil luitunud troonisaalis. Aga nüüd kõige peale: „Ep ole aega...” Troonisaali on paigutatud kahetuhandaämbrine toober, — et mängulaevu ujutada, lõõtsadega paisutavad purjesid, põmmutavad kahureist tõelise püssirohuga. Trooni kõrvetasid läbi, akna löid katki.

Tsaarina halises nooremale vennale Lev Kirillovitšile. See õhkas nukralt: „Mida's siis, õekene, võta talle naine, ega halvemat ikka tule... Seal on okolnitšil Larion Lopuhhinil tüdruk Jevdokia saada, paremas õies — kuue-teistkümnenda-aastane... Lopuhhinid on laia kõriga rahvas, suur suguvõsa, vaesestunud... Nagu truud koerad seisavad siis su ümber...”

Esimese lumeteega sõitis Natalja Kirillovna näopärast palverännakule Novodevitši kloostrisse. Usaldatava naisterahva kaudu anti Lopuhhinitele märku. Need kihutasid oma suure suguseltsiga — inimest nelikümmend — kloostrisse, panid kiriku täis, — kõik kõhetud, tigidad, lühikasvulised, kõigi silmad muudkui õgisid tsaarinnat. Kinnises saanis toodi suure ettevaatusega Jevdokia, kes oli hirmust poolurnud. Natalja Kirillovna laskis ta käesuudlusele. Vaatas üle. Talutas käärkambrisse ja seal, jäädes tüdrukuga kahekesi, vaatas ta üleni läbi, salaja. Tüdruk meeldis talle. Kuid sel korral ei öeldud veel midagi. Natalja Kirillovna sõitis minema, — Lopuhhinite silmad põlesid...

Üks rõõmus sündmus oli keset muret ja meelehärmi ometi: Vassili Vassiljeviti nõbu, vürst Boriss Aleksejeviti Golitsõn, kes saabus valitsejanna sünnipäeval Krimmi sõjaväest Poltaava alt, võttis põhjalikult joobnud olekus Sofja enese silma all hommikusest jumalateenistusest osa,

hiljem aga sõimas lauas istudes Vassili Vassiljevitsi: „Teotas meid kogu Euroopa ees, ei peaks ta polkusi juhtima, vaid istuma lehtlas ja kirjutama kaustikusse oma õnnelikke mõtteid,” mõnitas lähemaid bojaare see-eest, et „vatsaga mõtlete, silmad on rasva uppunud, ainult laiskvorst ei valluta Venemaad praegu paljaste kätega.” Ja hakkas sellest peale sagedamini Preobraženskojēt külastama.

Vaadeldes Prešpurgi ehitamist, preobražensklaste ja semjonovlaste harjutamist, ei kõngutanud Boriss Aleksejevits muiates pead nagu teised bojaarid, vaid uudishimutses, kiitis. Vaadeldes laevaehitustöökoda, ütles Peetrile:

„Actiumi juures vallutasid roomlased meriröövlite laevad, kuid ei teadnud, mis nendega teha, — lõikasid nende vaskkailad maha ja naelutasid rostrate elik sammaste külge. Kuid niipea kui õppisid ise laevu ehitama ja varustama, vallutasid mered ning — kogu maailma.”

Ta rääkis kaua Karsten Brantiga, katsudes tema teadmisi, ja soovitas ehitada mängu-laevatehase Perejaslavskoje järvele, mis on sada kakskümmend versta Moskvast. Saatis töökotta koormatäie ladina raamatuid, jooniseid, vasetrükilehti, pilte, mis kujutasid Hollandi linnu, laevatehaseid, laevu ja merelahinguid. Raamatute tõlkijaks kinkis Peetrile õpetatud moorlasest kääbuse Abrami ühes selle kaaslaste Tomosi ja Sekaga, — samuti kääbused, üks kaksteist ja teine kolmteist ning veerand verssokit pikk, rõivastatud veidraisse kuuekestesse ja paabulinna-sulgedega turbanitesse.

Boriss Aleksejevits oli rikas ja vägev, mõistuse erilise teravuse ja õpetatuse poolest ei andnud järele oma nõole; iseloomult aga oli ta viinavõttlik ja armastas üle kõige lõbustusi ning lustlikku seltskonda. Natalja Kirillovna kartis teda esiotsa, — kas pole mitte Sofja poolt saadetud? Miks peaks seesugune tähtis aukandja tugevate juur- rest nõrkade poole kalduma? Kuid — iga päev ragiseb Preobraženskoje õues lai neljahobuse tõld, kaks kohutavat moorlast tagapukis. Boriss Aleksejevitsi esimeseks kohuseks oli tsaarina-emakese käe suudlemine. Puna-põskne, suure ninaga, — silmade all vöbisevad tursunud kotikesed, — üles keeratud vurrud ja pügatud hallikiudu habe lõhnavad muskuse järele. Vaata ta hambaid, — ise hakkad naerma: nii valged, nii lõbusad on need...

„Kuidas suvatsesite magada, tsaarina? Kas nägite jälle ükssarvikut unes? Aga mina külastan taas teid, ikka teid... Kui olen tüüdanud, andesta...”

„Tühi jutt, isakene, ikka rõõmutseme sind nähes... Mis Moskvast kuulda?”

„Igav, tsaarina, Kremli on juba üpris igav... Kogu loss on ämblikuvõrguga kaetud...”

„Mis sa räägid? Oh sind küll...”

„Kõigis kodades tukuvad bojaarid lavitsail... Iga-av... Asjad on halva-ad, keegi ei hooli... Valitsejanna ei näita juba kolmas päev oma näokest, on end luku taha pannud... Läksin, et tsaar Ivani kätt suudelda, — lamab tema tsaarilik kõrgus ahjujalal, rebase-nahkses kasukas, vildikestes, nukrutseb sedasi: „Miks, Boriss,” ütleb mulle, „miks on meie pool nii igav? Tuul undab korstnais, nii et kole. Mida see ennustab?...”

Natalja Kirillovna taipas viimaks, — ikka vaid naljatab. Sähvas pilguga teda, puhkes naerma...

„Ega saagi mujalt ergutust kui teie juurest, tsaarina. Tubli poja oled sünnitanud, osutub targemaks kui teised, anna aega. Tema silm ei tuku...”

Lahkub, aga Natalja Kirillovna silmad läigivad veel kaua. Kõnnib erutatuna magadiskambrit mööda, mõtleb. Nõnda vaatab läbitungimatu saju ajal äkki läbi pilvede lendav taevasina, meelitab päikesega. Tähendab — ei ole kindel troon Sonka all, kui juba seesugused kotkad eemale lendavad...

Peeter hakkas Boriss Aleksejevitsi armastama; kohtamisel suudles huultele, küsis mõneski asjas nõu, palus raha, ja vürst ei keeldunud milleski. Sagedasti meelitas Peetrit ühes kindralite, meistrite, tentsikute ja kääbustega pidutsema ning mürgeldama Kukuise, mõtles välja harukordseid lõbustusi. Korduvalt hüppas viinast kuumaks köetuna üles, — üks kulm rippu, teine kõrgel, hambad välkusid, nina punetas...

Ja luges ladina keeli Vergiliust: „Ulistagem jumalaid, kes täidavad viinaga heldelt karikad, ja südamed rõõmuga ning hinge magusa toiduga...”

Peeter vaatles teda joovastunult. Akende taga mühises tuul, lennates tuhandete verstade tagant — üle lagendike, puustuste, soode, — rebib ainult kuskil suitsuonni katusel õlgi, lükkab purjus talumatsi lumehange ja kolksutab jäätunud kella viltuvajunud kellatornis. Aga siin — kohe-

vil parukad, punased näod, suits tõuseb pikkadest piipudest, praksuvad küünlad. Mürge! Lõbu...

"Purjuspea-sinod käigu pidevalt koos!" Peeter käskis Nikita Zotovil kirjutada ukaasi: "Sestsinasest päevast peale tuleb kõigil joodikuil ja santlaagreil koguneda pühapäeviti, et ülistada üheskoos kreeka jumalaid." Lefort pani ette, et kogunetaks tema pool. Ja see saigi kombeks. Kõige kibedamale viinavennale Zotovile annetati ülemkarjase aunimi ja plasku, ketiga kaelas kandmiseks. Aleksaška asetati kõiges ta püretuses õllevaadi otsa, ja ta laulis seesuguseid laule, et kõigi vatsad naerust vabisesid.

Kuuldus neist kooskäimisist ulatus Moskvani. Bojaarid sosistasid hirmunult: "Neetud sakslased on tsaari Kukuis lõplikult põhja jootnud, teotavad jumalat ja teenivad kuradit." Vaga taat vürst Priimkov-Rostovski sõitis Preobraženskojesse, kummardas Peetri ees maani ja rääkis terve tunni — keerukalt, vanaslaavi keeles — sellest, kuidas säilitada bütsantsi suuremoelisust ja auväarsust, üksnes mille peal Venemaa seisab. Peeter kuulas vaikides (mängis söögisaalis Aleksaškaga malet, oli videvik). Siis lükkas laua viguritega eemale ja hakkas kõndima, närides küünt. Vürst rääkis üha, tõstes raske kasuka varrukaid, — pikaparraline, kuiveljas... Pole inimene, vaid tüütav vari, hambavalu, igavus ise! Peeter kummardus Aleksaška kõrva juurde, see turtsatas nagu kõuts, lahkus hambaid paljastades toast. Varsti sõitsid hobused ette ja Peeter käskis vürstil saani istuda, — sõidutas Leforti poole.

Laua taga istus kõrgel toolil Nikita Zotov, paberist kroon peas, hoidis käes piipu ja hanemuna. Peeter kummardas ta ees tõsiselt ja palus õnnistust ning ülemkarjane õnnistas teda väarikalt piibu ja munaga — napsivõtmiseks. Siis laulsid kõik (paarkümmend meest) inisevate häältega salme. Kartes ilmutada tsaari ja suurvürsti ees oma harimatust, tegi vürst Priimkov-Rostovski kasukasiilu all salaja ristimärgi, sülitas salaja. Kui aga vaadi otsa ronis alasti mees, karikas käes, ja tsaar ning kogu Suur- ja Väike- ja nii edasi Venemaa suurvürst, osutades käega alasti mehele, valju häälega lausus: "Seesinane on meie jumal Bacchus, keda me kummardame," — siis kangestus, lõi taaruma vürst Priimkov-Rostovski. Vanamees viidi meelemärkusetult saani.

Sellest päevast peale käskis Peeter Zotovit kutsuda kõige purjuspäisemaks paavstiks, jumal Bacchuse ülempreestriks, aga kooskäimisi Leforti pool — kõige hullupöörasemaks ning kõige vintispäisemaks kirikukoguks.

Jõudis sellest kuuldus ka Sofjani. Vihahoos saatis ta Peetriga rääkima lähema bojaari Fjodor Jurjevitš Romodanovski. See saabus Preobraženskojest sügavalt mõtliskuna.

Kandis valitsejannale ette:

"Vallatusi ja vempusid tehakse seal palju, kuid ka palju tööd... Preobraženskojes ei tukuta..."

Viha, tume hirm haaras Sofja südame. Näis, et ei saadud veel ümbergi vaadata, kui hundipoeg juba suureks sirgus...

6

Ootamatult saabus Poltaavast Vassili Vassiljevitš. Hakkas vaevalt koitma, kuid lossi eeskodades ja käikudes polnud enam võimalik läbi trügida. Sumin nagu mesipuu. Sofja oli kogu öö magamata. Kullaga väljaõmmeldud, pärlivõrguga kaetud rüü — kaaluga üle puuda, kalliskivides, smaragdides ja teemantides hõlsta, keed ning kuld-kett koormasid õlgu. Ta istus akna juurde, huuled kokku surutud, et hoida neid värisemast. Kammerneitsi Verka hingas külmunud klaasile:

"Emakene, tuvikene, — sõidab!"

Haaras tsaaritari küünarpea alt, ja Sofja nägi: öö jooksul maha tulnud lumes lähenes Nikolski väravate poolt väledas traavis kuuehobu sõiduk, hallid laigulised hobused, peas suletutid, sametleidest maani lükitud tupsud; hobuste ees jooksevad valgeis kaftaneis virgatsid, kisen-dades: "Alt ära, alt ära!"; madala, brokaadiga kaetud kummsaani uste kõrval ratsutavad raudrüüs lühikeste mantlitega ohvitserid. Peatusid paraadtrepil ees. Aadlikud söötsid, üksteisel roideid muljades, vürsti välja aitamata...

Valitsejanna silmad pöördusid pahupidi. Verka haaras jälle tast kinni, — "näe, kuidas on igatsusest nõrkenud!" Sofja kähises:

"Verka, ulata Monomahhi müts."

Ta nägi Vassili Vassiljevitši alles siis, kui tõusis Granovitaja saalis troonile. Kroonlühkreis põlesid küünlad.

Bojaarid istusid pinkidel. Vassili Vassiljevitsš seisis, tore-
dais rõivais, kuid üleni nagu koidest söödud: habe ja
vurrud pikaks kasvanud, silmad sügavale vajunud, nagu
kollakas, hõredad juuksed peas liisunud...

Sofja talitses vaevu pisaraid. Kiskus käetoelt rammusa,
randme kohalt kitsa varrukaga ümbritsetud kuuma kää. Laskudes põlvele, suudles vürst kätt — puudutas seda
krobelist huultega. Mitte seda polnud Sofja oodanud ja
võpatas, otsekui ohtu aimates...

„Meil on rõõm näha sind, vürst Vassili Vassiljevitsš.
Tahame kuulda, kuidas on sinu tervis...” Ta kõhatas
pisut, et hää ei kähiseks. „Ons jumal olnud armulik neis
asjus, mis oleme sulle usaldanud?”

Ta istus — kuldne, tüse, mingitud — isa mursuluuga
ilustatud troonil. Neli ihukaitsevaelast seisis ettekirju-
tuse kohaselt oma hõbetaprikestega taga — õnnis-vaiksed
noorukid, valgeis rõivais, kärbimütsides. Bojaarid piirasid
kahelt poolt, nagu pühakud paradiisis, kolmeastmelist
punase kaleviga kaetud troonilava. Kõik toimus piduli-
kult, bütsantsi keisrite muistse kombe kohaselt. Vassili
Vassiljevitsš kuulas, toetudes põlvele, longus päi, käed
laiali...

Sofja lõpetas. Vassili Vassiljevitsš tõusis ja tänas armu-
like sõnade eest. Kaks väärikat duumapristavit asetasid
talle kokkukäiva tooli. Lugu lähenes peaasjale, mille-
pärast ta oli saabunud. Uurivalt ja umbusklikult heitis ta
kõõrdi pilgu tuttavate nägude ridadele, — kuivad nagu
ikoonidel, vaskpunased, tigidad, laiskusest tursunud,
laubad kortsus, — seisis pingul, oodates, mis ütleb vürst
Golitsõn, hiilides nende rahakukrute kallale... Vassili
Vassiljevitsš juhtis oma jutu keerdkäike mööda... „Eks
ma ole ju teie, suurte valitsejate, tsaaride ja suurvürstide
ja nii edasi ori ning sulane, kummardan maani teie ees,
suured valitsejad, et teie, suured valitsejad, mulle, teie
orjale Vaskale ühes kaaslastega, avaldaksite ka edaspidi
nagu seni teie, suurte valitsejate, armulikkust ja käsiksite
ülipüha ja ülipuhta jumalaema, halastaja kuninganna ja
igineitsiliku Maarja kuju saata Donskoi kloostrist teie
tsaariliku, võitmatu ja võidurikka sõjaväe juurde, et üli-
puhas jumalaema ise juhiks teie polkusi ja igasuguste
õnnetuste eest varjaks ja teie vaenlaste üle kuulsaid või-
tusid saavutaks ning imeväärselt üleolemist avaldaks...”

Vürst kõneles kaua. Lämmastavast õhust, bojaaride

higistamisest seisis virvendav udu nõretavate küünalde
kohal. Lõpetas oma jutu Donskoi jumalaema-kujust. Viisi-
pärast järele mõtelnud, otsustasid bojaarid: saata.
Ohkasid kergendatult. Siis hakkas Vassili Vassiljevitsš
juba kindlal häälel peaasjast rääkima: juba kolmas kuu
pole sõjavägedele palka makstud. Välismaised ohvitse-
rid, — näiteks polkovnik Patrick Gordon, — on solvunud,
viskavad vaskrahad maha, paluvad maksta hõbedaga,
hädakorral kas või sooblitega... Inimesed on räbalais,
puuduvad vildid, kogu sõjavägi on viiskudes ja neidki ei
piisa... Kuid küünlakuul peab taas sõjaretkele asuma...
Kui lugu jälle häbiväärselt ei lõpeks...

„Palju sa meilt siis raha palud?” küsis Sofja.

„Umbes viissada tuhat hõbedas ja kullas.”

Bojaarid jahmatasid. Mõnedel kukkusid kepid ja kar-
gud käest. Pistisid kisama. Lõid üles karates enesele
varrukatega vastu külgi: „Oh, häda!...” Vassili Vassil-
jevitsš vaatas Sofjale, see vastas põleva pilguga. Golitsõn
rääkis veelgi julgemalt:

„Olid minu juures laagris kaks meest Varssavist,
mungad, jesuiidid. Neil on kiri Prantsuse kuninga käest,
et neid peab usaldama. Nad teevad suurepärase ette-
paneku. Teile,” — tõusis, kummardas Sofja poole — „üli-
hiilgav valitsejanna, peaks sellest asjast olema suur
kasu... Nad räägivad nõnda: meredel on praegusel ajal
palju röövleid, prantsuse laevadel on ohtlik ümber maa-
ilma liikuda, asjata saab palju kaupa hukka. Aga läbi
Venemaa on idasse otsene ja kerge tee — Pärsiasse ja
Indiasse ja Hiinamaale. Ega teil, ütlevad nad, niikuinii
pole millegagi kaupasi välja vedada, teie Moskva kaup-
mehed on rahata. Aga prantsuse kaupmehed on rikkad.
Ja selle asemel, et ilma kasuta oma piirisid valvata, laske
meie kaupmehed minna Siberisse ja kaugemale, kuhu nad
tahavad. Küllap nad teedki soodesse rajavad ja versta-
postid püsti panevad ja postijaamad ehitavad. Siberis
ostavad nad karusnahku, maksavad nende eest kullaga,
aga kui leiavad maake, siis panevad ka sulatusahjud
käima.”

Vana vürst Priimkov-Rostovski, suutmata taltsutada
oma südant, hüüdis Vassili Vassiljevitsšile vahele:

„Ei me tea, kuhu oma Kukui ketserite eest põgeneda.
Nüüd aga tahad sa veel võõraid kaela tuua... See on
õigeusu ots!”

„Hädavaevu pääsesime õndsa tsaari ajal inglased,” hüüdis duuma aadlik Boborõkin, „ja nüüd peaksime prantslaste alla saama? ... Ei seda ole!”

Teine, Zinovjev, rääkis raevunult:

„Me peame kõvasti sellest kinni pidama, et välismaalaste vana ülbust lõpuni murda ... Aga mitte sellest, et tööd ja ärid nende kätte anda ... Et neid alandlikkusele sundida ... Meie oleme kolmas Rooma ...”

„Õige, õigel” käratsesid bojaarid.

Vassili Vassiljevits vaatas ringi, ta silmad helenesid vihast, ninasõõrmed värisesid ...

„Ega mu süda riigiasjade pärast vähem valuta kui teie oma ...” Ta tõstis häält. „Oma rinna ...” Lõi sõrmustega vastu raudrüüd. „Oma rinna kiskusin küüntega lõhki, kui kuulsin, kuidas Prantsuse ministrid häbistasid meie suursaadikuid Dolgorukit ja Mõšetskit ... Läksid tühjade kätega raha paluma, — sealsamas kaotasidki au ...” Paljud bojaarid hakkasid tumedalt nohisema. „Aga kui oleksid läinud kasuliku ettepanekuga Prantsuse kuninga juurde, — kolm miljonit livri oleks juba ammu Suure lossi prikaasis lamanud. Jesuiidid vandusid evangeeliumi peal: kui ainult suured valitsejad nende ettepanekuga nõus oleksid ja duuma nõnda otsustaks, — siis vastutavad nad juba oma peaga kolme miljoni livri eest, mis saaksime veel enne kevadet.”

„Nõndaks, bojaarid, mõelge sellele,” ütles Sofja, „see on suur asi.”

Kerge öelda — mõelge sellele asjale ... Oli tõesti kord aeg, — pärast suurt sisesegadust, — kui välismaalased sööstsid nagu raisakullid Venemaale, haarasid eneste kätte tööstuse ja kaubanduse, lõid kõik hinnad alla. Mõisnikud pidid peaaegu ilma eest lina, kanepi, vilja ära andma. Ja samuti õpetasid just nemad, välismaalased, venelasi kandma hispaania sametit, hollandi lõuendit, prantsuse siide, sõitma tõldades, istuma itaalia toolidel. Kadunud Aleksei Mihhailovitši ajal heideti võõraste ike! — tahame ise oma kaubad üle mere vedada. Hollandist kutsuti välja meister Karsten Brant, ehitati suure vaevaga laev „Orjol”, — kuid sellega lugu lõppeski, — ei leidunud meresõiduks sobivaid inimesi. Ja ka raha oli vähe. Ning ka muidu oli tülikas. „Orjol” mädanes ära, seistes Volgal Nižni-Novgorodi juures. Ja jälle ronivad välismaalased, püüavad käed kuni küünarpeani pista

vene taskusse ... Mis siin mõelda? Pane aga viissada tuhat rubla sõjaks khaani vastu välja, — ega Golitsõn ilma rahata minema ei sõida ... Vaat, kui kavalasti meelitab kolme miljoniga. Higi tuleb otsaette, kui mõtlema hakkad ...

Zinovjev, haarates habeme pihku, lausus:

„Kui paneks veel mõne maksu agulite ja alevite peale ... Noh, kas või soola peale ...”

Terase ajuga taat Volkonski vastas:

„Viiskude peal pole veel maksu ...”

„Tõepoolest, tõepoolest,” hakkasid bojaarid kihama, „maamehed kulutavad kuni kaksteist paari viiskusid aastas; kui paneks kaks tenga maksu iga viisupaari peale, — olekski khaan võidetud ...”

Bojaaride süda läks kergeks. Asi oli otsustatud. Uhed pühkisid higi, teised keerutasid sõrmi, ähkisid. Mõned lasksid kergendustundest paha haisu kašukasse. Trum-pasid üle Vassili Vassiljevitsi. Kuid see ei alistunud, — hüppas üles, koputas kepiga, rikkudes seatud kommet.

„Meelemõistmatud! Ise sandid, — viskate varanduse porril Näljased, — lükkate tagasi käe, mis leiba ulatab ... Kas issand ise on teie mõistuse pimedusega lõõnud? Kõigis kristlikes riikides, — aga neid on säärasedki, mis ei kaalu meie maakondagi üles, — õitseb äri, rahvad rikastuvad, kõik otsivad oma kasu ... Ainult meie tukume ülesärkamatult ... Nagu katku ajal — rahvas jookseb hajali, — meelege ... Metsad on täis röövleid ... Ja needki kaovad, kuhu jalad kannavad ... Varsti kutsutakse Venemaad kõrbeks! Tule, rootslane, inglase, türk-lane, — võta omaks ...”

Ülisuure pahameele pisarad purskasid Vassili Vassiljevitsi silmist. Sofja kummardus üle trooni ääre, surudes küüned käetugedesse, — tal enesel vabisesid põsed.

„Pole vaja prantslasi sisse lasta,” lausus bojaar vürst Fjodor Jurjevits Romodanovski jämeda häälega. Sofja puuris oma pilgu temasse. Bojaarid jäid wait. Romodanovski kõigutas vatsa, et laskuda pingi äärelt, tõusis: lühijalgne, laia seljaga, õlgade vahele kadunud väikese silutud peaga. Oli kõhe vaadata tema tumedaisse kõõrd-silmadesse. Habeme oli ta hiljuti maha võtnud, vurrud olid üles käänatud, kongus nina rippus paksude huulte kohal. „Prantsuse kaupmehi pole meile vaja, need võtavad viimase särgi seljast ... Jah ... Vaat hiljuti olin ma Preob-

raženskojes tsaari juures... Nali, vallatus... Tõsi... Kuid ka nali võib olla arukas. Sakslased, hollandlased, meistrid, laevaehitajad, ohvitserid — tunnevad oma asja... Kaks polku — Semjonovi ja Preobraženski — midagi hoopis muud kui meie streletsid. Välismaa kaupmehi pole meile vaja, kuid ilma välismaalasteta läbi ei saa... Tuleb enestele sisse seada raua-, lõuendi-, naha-, klaasitööstus. Veskeid ehitada lauasaagimiseks, nagu Kukuis. Asutada laevastik — vaat, mis on vaja. Aga kui me täna otsustame maksustada viiskusid, siis käige, kus... aga otsustage, mul ükskõik..."

Ta raputas nagu vihastades paksu nägu ja üleskäänatud vurre, taganes, istus pingile... Sel päeval ei otsustanud bojaaride duuma lõplikult midagi...

7

Pakasel õhtul kogunes palju külalisi austeeriasse. Teenertobu viskas üha kasehalgusid koldesse lisaks. „Oh, on aga sinu juures soe, Mons!“ — külalised mängisid täringuid ja kaarte, naersid ning laulsid. Johann Mons avas kolmanda õllevaadi. Ta viskas seljast vateeritud vesti ja jäi ainuüksi kampsuniga. Ta kael oli sinakashall. „Hei, Johann, kas sa ei läheks pisut välja külma kätte seisma, sul on liiga palju verd.“ Mons naeratas hajameelselt, isegi mõistmata, mis tal viga. Häälte suma kandus nagu kuskilt kaugelt, pisarad nõrgusid silma. Tahtis haarata korraga kümme õllekruusi, — ei suutnud neid tõsta, loksutas maha. Roidumus valgus kontidesse. Ta lükkas ukse lahti, astus külma kätte ja toetus vastu katusealuse sammast. Jäine kuu seisis kõrgel, ümbritsetud kolme vikerkaarelise sõõriga. Ohk oli täis pakase sillerdavaid nõelu... Maas, põõsastel ja katustel lumi. Võõras maa, võõras taevast, surm kõige kohal. Ta hakkas ägedalt hingama... Miski lähenes talle uskumatu kiirusega... Ah, kui veel kordki saaks näha sünnimaad Tüüringit, kus on mägede vahel järve ääres kodune linnake!... Pisarad voolasid mööda ta põski. Lõikav valu haaras ta südame... Ta kobas ukse järele, avas vaevaga, ja küünalde valgus, külaliste värisevad näod paistsid tuhakarvalistena. Rind vappus, surudes enesest oige, ja ta langes maha...

Nii suri Johann Mons. Leina ja imestusega rabas tema

surm kauaks ajaks kõiki sakslasi. Tast jäid maha lesk Mathilde, neli last ja kolm äriettevõtet — austeeria, veski ning juveliirasjade pood. Vanema tütre Modeste õnnestus, jumal tänatud, sel sügisel korralikule inimesele — leitnant Theodor Balckile mehele panna. Orbudeks jäid Anna ja kaks väikest, Philimon ja Willim. Nagu tihti juhtub, ei osutunud äri seisukord pärast majaisa surma kaugeltki nii hea olevat, leidsid võlakirjad. Veski ja juveliirikauplus tulid võlgade eest ära anda. Sel raskel ajal toetas Lefort nii raha kui hoolitsusega palju. Maja kõrtsiga jäid lesele, ja seal valasid nüüd Mathilde ning Anna ööd-päeva kibedaid pisaraid.

8

„Emake, — kas kutsusite mind?“

„Istu, mu Petjake-inglike.“

Peeter müksatas taburetile, lastes pilgu pahaselt üle ema magamistoa käia. Natalja Kirillovna, istudes ta vastas, naeratas sõbralikult. Oh, on ta aga räpane, rõivad rebitud. Sõrm seotud nartsuga. Juuksed tuttis püsti. Silmalaukude all varjud, silmad rahutud...

„Petruša, mu ingel, ära vihasta — kuula lõpuni...“

„Ma kuulan, emake...“

„Tahan sulle naise võtta...“

Peeter hüppas järsku üles, jooksis kätega veheldes valgustatud pühakunägu juurest kuni ukseni, risti ja põiki mööda tuba. Istus. Nõksas peaga... Ta suured labajalad pöördusid varvastega sissepoole.

„Kelle?“

„On juba välja vaadatud, meeltmööda valitud kassikäpake, — valge tuvike...“

Natalja Kirillovna kummardus poja kohale, tõmbas üle juuste, — tahtis silma vaadata. Poja kõrvad valgusid tumepunaseiks. Sukeldus ta käe alt välja, hüppas jällegi üles:

„Aga mul pole aega, emake... Tõepoolest, üks asi on ees... Noh, kui vaja, võtke naine... Minul pole selleks mahti...“

Riivates õlaga uksepiita, — vimmas seljaga, kõhetu, — väljus ja jooksis nagu meeletu mööda vahekäike, paugutas kaugel uksega.

NELJAS PEATUKK

1

Ivaška Brovkin (Aljoška isa) tõi reeteega Preobraženskojasse koorma külmutatud linde, jahu, herneid ja tündri kapsaid. See oli lauamaks Vassili Volkovile, — valitseja kogus selle küla pealt, ja et kraam ei läheks hukka, käskis viia isandale ta teenistuskotta, kus Volkovil kui stolnikul oli lossis oma kambrike ühes sahvriga.

Õue sõitnud, lõi Ivaška Brovkin kartma ja võttis mütsi maha. Hulk uhkeid saane ja koormaid seisis paraadtrepies. Hommikuses pakases jutlesid hästi rõivastatud holoppide salgad; rebase- ja hundisabadega ehitud hobused kaapisid vallatades puhast lund, seisnud täkud hiuklesid tigidalt. Aurava sõnniku ümber segisid varblased.

Lahtist treppi mööda tõusid ja jooksid alla kuldkaftaneis stolnikud ja lokkis naisejuustega ohvitserid, seljas välismaised, punaste revääridega kuued. Ivaška Brovkin tundis ka oma isanda ära, — Vassili Volkov oli tsaari sööma peal priskeks läinud, pard lõi lokki, ta astus tähtsalt, käsi siidvööl.

„Oh, pokri nad mu pistavad, sandil silmapilgul olen tulnud!“ mõtles Ivaška. Valjastas hobuse lahti, viskas talle heinu ette. Lähenes tsaari koer, vaatas kollaste silmadega Ivaškale, hakkas urisema... Ivaška laskis magusas naeratuses kõik näokortsud siledaks: „Penikene, kullakene, no mis sa, no mis sa ometi...“ Eemaldus, söönud lojus, ei hammustanud, jumal tänatud. Möödus turjakas tallipoiss:

„Mis sina siin, hulgas, — oled enese hobust söötma seadnud?...“

Kuid sel hetkel kutsuti tallipoissi, jumal tänatud, muidu poleks Ivaška terve nahaga pääsenud. Ta koristas heinad,

valjastas jälle hobuse. Sel ajal hakati lossitornikeses pehmet kelli helistama. Holopid löid liikvele: ühed hüppasid juhthobuste selga, teised kargasid tagapukkidele, laiade tagumikkudega kiskjataolised kutsarid õiendasid ohje. Trepil igale astmele asetused stolnikud, lükates mütsi peas viltu. Lossist valgus välja saajarahvas: poisikesed ikoonidega, noorukid tühjade liudadega, — kallid mütsid, rohelised brokaadist, punasametist kaftanid ja kasukad lõkendasid lumel härmapeites leinakaskede all. Tundes viisakusnõudeid, hakkas Brovkin ristimärke tegema. Väljusid bojaarid... Nende keskel näine hulga kasukatega, üks kallim kui teine... Ta kulmud sarvilise tanu all olid paksult valgeks võõbatud, sinakad silmalaud kuni meelekohtadeni maalitud, põsed kuremarjaliselt punaseks mingitud... Pale nagu pannkook... Käes — pihlakaoks. Ilus, lõbus, nagu näha — vintis... Teda talutati käe alt kinni hoides trepist alla. Teenijatüdrukud rääkisid, Ivaškast mööda joostes:

„Näed sa, kosjamoor.“

„Sõitis pruudikoda korraldama...“

„Noorte sängi soputama...“

Huilgasid tallipoissid, õhk lõi kuljustest laulma, jalased vingahtasid, varises härm kaskedelt, — rong venis üle lagendiku Moskva sinihallide suitsude poole. Ivaška vahtis, suu pärani. Teda hõigati kärealt:

„Ärka, sa molu!...“

Tema ees seisis Vassili Volkov. Nagu on kohanegi isandale: kulmud vihaselt koos, silmad valjud, läbitungivad.

„Mis sa töid?“

Ivaška kummardas lumeni maha, ja võtnud põuest valitseja kirja, ulatas selle. Vassili Volkov asetas ühe jala ettepoole ja hakkas kulme kortsutades lugema: „Armulik härra, ülihelde isand, saadame ühes sellega sinu heldusele lauatagavara. Anna jumala nimel andeks, et mitte mulluse aasta kohaselt kokku ei saanud: tapetud hanesid on vähem, aga kalkuneid ep ole hoopiski mitte. Rahvas sinu helduse külas on sootuks sandiks jäänud, viis hinge on jooksus, ja me ei teagi enam, kuidas sinu ees vastutada... Aga mõnel on nälja tõttu vaevalt enesel elu sees, leiba piisas hädapärast maarjapäevani, söövad maltsa. Seesinase põhjuse pärast on tulnud puudu jääk.“

Vassili Volkov sööstis vankri manu: „Näita!” Ivaška tõmbas koorma lahti, värisedes hirmust... Haned kõhnad, kanad sinised, jahu klimpis...

„Mis oled sa toonud? Mis oled sa kärnane koer mulle toonud!” karjus Volkov meeletus vihas. „Varastatel Lausa kelmid!” Tõmbas koormast piitsa ja hakkas Ivaškat lahmima. See seisis ilma mütsita, ei põigelnud kõrvale, pilgutas vaid silmi. Oli kaval mees, taipas: häda läheb üle, las lahmib, poolkasukas pole valus...

Piitsavars murdus. Volkov haaras, üha rohkem ärritundes, Ivaškal juustest kinni. Sel hetkel jooksid lossi poolt kaks sõjaväe-kaftaneis meest. Ivaška mõtles: „Tulevad temale appi, noh, — nüüd olen otsas...” Esimene, kasvult lühem, sööstis äkki Volkovi kallale, virutas talle vastu külge... Vabastanud Ivaška juuksed, oleks isand peaaegu pikali kukkunud. Teine, pikem — sinisilmaline, pikanäoline, puhkes valjusti naerma. Ja kõik kolm hakkasid tülitsema, sõimlema. Ivaška ehmus rängasti, laskus jälle põlvili... Volkov räuskas:

„Ma ei talu solvamist! Mõlemad on mu orjad! Käsineid halastamatult peksta... Tsaar pole minu käskija!” Siis rääkis sinisilmaline talle vahele, pilutades silmi:

„Oota, oota, — ütle veel kord... Tsaar pole sulle — käskija? Aljoša, kuulsid sa neid mässusõnu?” Ja Ivaškale: „Sina kuulsid?”

„Pea, Aleksandr Danilõtš...” Vaska Volkovi viha lahtus sedamaid. „Meelemõistusest olekus ma need sõnad laususin, jumala eest, meelemõistusest olekus... Sest mu enese ori oleks mu siin peaaegu surnuks lõõnud...”

„Läki Peeter Aleksejevõtši manu, seal arutame.”

Aleksaška sammus lossi poole, Volkov — tema järel, — poolel teel hakkas varrukast kinni haarama. Kolmas ei läinud nendega, jäi koorma juurde ja ütles tasa Ivaškale:

„Taat, see olen ju mina... Kas sa ei tunne? Mina — Aljoša.”

Ivaška lõi hoopiski kartma. Vaatas viltu. Seisab puhas noormees, kallid kalevis, heledate nõõpidega, kunstjuuksed kuni õlgadeni, mõõk küljel. Võib ju ka olla, et on Aljoša... Mis sa tahad teha? Ivaška vastas kahemõtteliselt:

„Muidugi, miks me ei tunne... Ikka nagu isa poolest...”

„Tere, taat.”

„Tere, auväärt noorsaks.”

„Kuidas on lood kodus?”

„Tänu jumalale.”

„Kuidas elate ka?”

„Tänu jumalale...”

„Taat, sa ei tunne mind ära...”

„Kõik on võimalik...”

Ivaška, nähes, et peksmist ja kannatust enam ei tule, pani mütsi pähe, koristas murtud piitsa, hakkas lahtikistud koormat vihaselt kinni nõõrima. Nooruk ei läinud minema, ei jätnud rahule. Aga vahest on see tõepoolest kadunud Aljoška? Kuid mis sellestki, — tähendab, kõrgele on see lind lennanud. Kas see ongi suur tarkus teda ära tunda, — vahest on viisakam mitte tunda... Ometi hakkas Ivaška silm kavalalt pilutama.

„Peaksinsiit Moskva minema, eit käskis soola osta, aga ep ole mul poolt kopikatki... Kui annaksite viis altõni või nii kaheksa kopikat, ega see kaotsi lähe, omad inimesed, maksan tagasi...”

„Taadikene, isakene...”

Aljoška haaras taskust pihutäie — aga mitte vaske, vaid hõbedat: rublat kolm või rohkemgi. Ivaška jahmus nõrkemiseni. Ja kui võttis oma kopsikutaolisse korpunud kätte need rahad, siis hakkas vabisema, ja põlved paindusid iseenesest, et kummardada... Aljoša lõi käega, jooksis minema... „Oh pojake, oh pojake,” halises Ivaška tasa. Ta pilukil silmad vaatasid kähku ringi, — kas ei näinud keegi teenijaist seda raha? Kaks tenga pistis igaks juhuks suhu, teised mütsi. Laadis kraami kähku maha, andis isanda sulasele tähekeste vastu üle, ja vehkides ohjadega, kihutas Moskva poole.

Halvasti oleks Vaska Volkovil läinud sõnade pärast: „Tsaar pole minu käskija,” — oleks tal tulnud tutvuda timukatega Salaasjade prikaasis... Kuid hüpanud Aleksaška järel eeskotta, riputas ta end selle käe otsa, lohistus pisut mööda põrandat ja palus nuttes võtta vastu kalliskivisõrmus, — tõmbas selle sõrmest...

„Pea meeles, aadlipoja-lurjus,” lausus Aleksaška, pistes kallist sõrmust oma keskmisse sõrme, „viimast korda päästan su välja... Ja lisaks tasud sa Aljoša Brovkinile teotamise eest raha või kaleviga. Mõistad?”

Lõi pilgu vääriskivile, raputas pilkelise muigega paru-

kat ja läks voolitud kandadel, hõõritades õlgu... Ammuks see oli, kui inimesed teda turgudel tutist kiskusid, nuusutanud roiskunud jänesealihaga pirukaid? Ah, millist võimu hakkas omandama inimene! Volkov lonkis nukralt oma kambrikesse. Avanud häirekellaga kirstu, võttis ettevaatlikult tüki kalevit välja. Oli pisarateni kahju, solvav... Kellele? Matsipojale, holopile, kellele peaks piit-saga üle lõugade tõmbama — selle meeleheaks! Mõlgutas murelikult. Hüüdis siis teenri:

„Vii Preobraženski polgu esimese roodu trummalile Aleksei Brovkinile, — ütle, et lasen tervitada, et meie vahel oleks sõprus...“ Akki kätt rusikasse tõmmates vihaselt teenrile: „Ära aja hambaid irevile, valan vastu vahtimist... Aljoškaga räägi tasa, inimese moel, ettevaatlikult, — tema, lurjus, on nüüd ohtlik...“

Aleksaška Menšikov otsis Peetrit kõigis ruumides, kus teenijad katsid pidurüüga lavitsaid ja aknalaudu, laotasid vaipasid, riputasid paljude aastate vältel seiskunud eesriideid ja pärlitega õmmeldud ikoonikatteid... Täitsid õlilampe. Kopsimist ja jooksmist oli täis kogu loss.

Ta leidis Peetri üksinda, just äsja kosjamoori poolt ehitatud mõrsjatoas — ilma muldlaeta kõrvalehitises (et noorpaar ei heidaks magama mitte maa alla nagu hauda). Peeter oli väiksemate pidulikkuste jaoks tehtud tsaarirüüs. Ta käes oli ikka veel siidrätik, mis talle anti, kui kohtas kosjamoori. Rätik oli hammastega räbalaiks kistud. Peeter riivas pilguga Aleksaškat, puna valgus näole.

„Sisseseade on tore,“ lausus Aleksaška laulva häälega, „valmistatud justkui inglitele paradiisis...“

Peeter surus hambad lahti ja laksatas naerda. Osutas voodile:

„Missugune narrus.“

„Kui noorik on mõnus, tuline, siis polegi narrus. Löögu mind välk, myn Herz, sellest ei ole midagi magusamat.“

„Sina muudkui luiskad.“

„Mina tunnen seda juba neljateistkümne aasta vanuselt... Ja veel missugused nahksed naised kätte sattusid... Aga sinu oma öeldakse olevat üpris kaunis...“

Peeter õhkas lühidalt. Lõi jälle pilgu palkseinalisele, kõrgele kolme külge raiutud värviliste aknakestega mõrsjakambrile. Akende vahel Teherani vaibad, põrand kaetud lindusid ja ükssarvikuid kujutava vaibaga. Nurkadesse torgatud neli noolt, igauhe peale riputatud neli-

kümmend sooblinahka ja — rõngassai. Kahele kokkulükatud lavitsale, kahekümne seitsmele rukkivihule, seitsmele sulgkotile, oli tehtud siidvoodi paljude pärlpüürides patjadega, nende peal seisis karusnahkne müts. Jalutsis nugisenahast vaibad. Voodi kõrval seisis pärnapuust tündrid nisu-, rukki-, kaera- ja odrateradega...

„Noh, sa ei näinudki teda siis?“ küsis Peeter.

„Me ostsime Aljoškaga teenijad ära ja ronisime katusse. Pole kuidagi võimalik... Mõrsja istub pimedas, ema ei lähe tast sammugi eemale, — kardavad kurja silma, äratagemist... On keelatud prahti ta kambrist välja kanda... Onud Lopuhhinid käivad ööd-päevad õues püstolite ja mõõkadega ringi...“

„Sofjast midagi kuulsid?“

„Noh, maruvihane, kuid kas tema saab sinul naisevõtmist keelata? Sa vaata ette, myn Herz, kui istud noorikuga lauda, ära sa midagi söö ega joo... Kui aga juua tahad, heida pilk minu poole, ma ulatan kruusi, sellest siis joo...“

Peeter pures jälle käristatud rätikut:

„Kas sõidame agulisse? Nii et keegi ei teaks... Tunnikeseks... Kuidas oleks?“

„Ära palugi, myn Herz, ära mõtlegi praegu Monsikule.“

Peeter venitas kaela välja, ajas ninasõõrmed laiali, lausus kahvatades:

„Kust oled võtnud voli minuga nõnda rääkida!“ Haaras Aleksaškal rinnust kinni, — nõõbid lendasid eest. „Kust sul julgus?“ Raputas veel kord, nohatades, kuid vabastas siis ja — rahulikumalt: „Too mõni lihtsam kasukas... Lähen aiamaale, sinna tood saani...“

Pulmad peeti Preobraženskojes. Külalisi, peale Narõškinite ja mõrsja sugulaste, oli vähe: mõni lähedam bojaar ja Boriss Aleksejevitsš Golitsõn ning Fjodor Jurjevitsš Romodanovski. Natalja Kirillovna kutsus viimase isameheks. Tsaar Ivan ei saanud haiguse pärast osa võtta, Sofja sõitis sel päeval palverännakule.

Kõik toimus muistse kombe kohaselt. Mõrsja toodi juba hommikul lossi ja hakati rõivastama. Saunas puhtaks pestud, kroonu peapärgades ja kampsunites pulmaneitsid

laulsid lakkamatult. Nende laulude saatel panid bojaarinnad ja pruutneitsid mõrsja selga kerge särgi ja sukad, punasiidise, pärilpalistusega pika hame, hiina siidist avarate, kuni põrandani ulatuvate, lillede ja loomadega imeväärselt väljaõmmeldud varrukatega suvirüü, kaela üle õlgade ulatuva, teemantidega kaunistatud piibrinahast kaelahte, mis nõnda kaela pigistas, et Jevdokia oli nõrkemas. Suvirüüle pandi lai, pikkade hõlmadega jõhvika-karva kalevist suvimantel saja kahekümne emailnööbiga, selle peale veel väike, kerge karusnahkse voodriga hõbe-koeline, raskelt pärilitega tikitud mantlike. Sõrmed lükiti täis sõrmuseid, kõrvad koormati tilisevate rõngastega. Juuksed kammiti nii ligi pead, et mõrsja ei saanud silmi pilgutada, palmikusse põimiti rohkesti linte, pähe pandi kõrge linnakujuline pärg.

Kella kolme paiku Jevdokia Larionovna vaevalt veel elas, — istus nagu vahakuju sooblinahksel padjakesel. Ta ei suutnud isegi vaadata peigmehe poolt tammises kastikeses kingituseks toodud maiustustele: suhkrust loomakesed, pärnikud sissepressitud pühakupiltidega, mees keedetud kurgid, pähklid ja rosinad, kõvad Rjazani õunad. Kombekohaselt oli siin ka luukastike käsitööga ja teine, kullatud vasest, sõrmuste ning kõrvarõngastega. Kõige peal lamas kimbuke kaseoksi — vitsad.

Isa, okolnitši Larion Lopuhhin, keda sellest päevast peale kästi kutsuda Fjodoriks, astus ikka aeg-ajalt sisse, limpsates kuivanud huuli: „Noh, kuidas on, kuidas on lugu mõrsjaga?“ — tema sooniline nina oli luustunud... Tammunud jalgadel, jahmus, lahkus kähku. Ema Jevstigneja Anikitovna oli ammu tüma, toetudes seina najale. Juba koidust peale söömata pulmaneitsid hakkasid kähisema.

Jooksis sisse kosjamoor, vehkis kolmearssinaliste käistega:

„Kas mõrsja on valmis? Kutsuge pulmarahvas... Võtke leivapätsid, süüdate laternad... Kus on tantsuneitsid? Oi, vähe... Bojaaride Odojevskite pool tantsis kaksteist tüdrukut, aga siin peame ju tsaari pulmi... Oh, mu armsad, ülesrääkimata kaunis on mõrsja... Kus oleks veel seesuguseid, — ei ole neid... Oh, mu armsad, hindamatu, mis te olete teinud, ilma noata mu tapnud... Mõrsja on ju katmata... Kõige tähtsama unustasite... Sõba, kus on sõba?“

Üle mõrsjapärja seati valge rätik, selle all pandi ta käed rinnal risti, pea kästi hoida madalal. Jevstigneja Anikitovna halises tasa. Sisse jooksis Larion, kandes enese ees nagu rünnakule õnnistavat ikooni. Tantsutüdrukud lehvitasid rätikutega, kõpsutasid jalgu, hakkasid keerlema:

Humal tantsib tare mööda,
humal ise ennast kiidab:
Ei ole minust paremat,
pole poolestki lõbusamat...

Teenijad tõstsid liuad leibadega üles. Nende järel astusid laternamehed, maarjaklaasist laternad keppide otsas. Kaks küünlahoidjat kandsid mõrsja puudalist küünalt. Pulmapoiss Petka Lopuhhin, mõrsja nõbu, kandis tirinat humalate, siidrätikute, soobli- ja oravanahkadega ning pihutäie tšervoonetsitega, enesel seljas hõbekaftan, mille õla ümber seotud käterätik. Tema järel juhtisid kaks pulmaonu — kõige väledamad Lopuhhinite hulgas — rongkäiku: jälgisid, et keegi ei jookseks mõrsjal üle tee. Nende järel talutasid kosjamoor ja moori abi kääle alt hoides Jevdokiat, — raskeist rõivaist, paastust ja hirmust nõtkusid ta vaesekeste jalad. Mõrsja taga kandsid kaks vana bojaarinnat liudasid: ühel sametine naise tanu, teisel vööd — kingitusteks külalistele. Larion astus kogu suguvõsast kokkulaenatud karusnahkades, sammu võrra taamal Jevstigneja Anikitovna, lõpuks marssis kogu mõrsja suguselts, trügides kiirustavalt kitsaste uste vahel ja vahekaikudes.

Nii astusid Krestovaja palatisse. Mõrsja pandi pühapiltide alla istuma. Humala-, nahkade ja rahatirin ning leivaliuad asetati lauale, kuhu olid juba järjestatud soolatoesid, vürtsinõud ja äädikapudelid. Istusid seisusekohaselt. Vaikisid. Lopuhhinite silmad pungistusid, kuivasid, — kartsid, kas ei tee mingit eksisammu. Ei liigahtanud, ei hinganud. Kosjamoor tõmbas Larioni varrukast: „Ära viivita enam...“

Larion tegi aeglaselt ristimärgi ja saatis peiupoisi tsaarile teatama, et aeg on tal mõrsja järele tulla. Petka Lopuhhinil võbises minnes raseeritud lohajas kukal. Prakasid õlilampide tuled, ei liikunud küünlaleegid. Tuli kaua oodata. Kosjamoor kõditas aeg-ajalt mõrsjat roiete kohalt, et ta hingaks.

Kriuksatasid vahekäikude trepid. Tulevad! Kaks ihukaitsevaelast, ilmudes kuulmatult, asetused ukse kõrvale. Sisse astus isamees Fjodor Jurjevits Romodanovski. Pungitades silmi helkivate ikooniraamide poole, tegi ristimärgi, teretas kättpidi Larioni ja istus mõrjsa vastu, pistes sõrmed vaheliti. Vaikisid jälle lühikest aega. Fjodor Jurjevits ütles jämeda häälega:

„Minge, paluge tsaari ja kogu Venemaa suurvürsti, et ta suvatseks ilma viivitamata asja kallale asuda.“

Mõrjsa suguselts pilgutas silmi, neelas sülge. Üks pulmaonu väljus valitsejale vastu. See juba lähenes, — oli noor, ei kärsinud... Uksest pahvatasid sisse viirukisuitsu pilved. Sisenesid — Ilmutamiskiriku pikk, metsikujuukseline protohierej, hoides pühimusjäänustega vaskristi ja õõtsutades laialt viirukipanni, ning noor lossipapp, keda vaevalt keegi tundis (teati, et Peeter kutsus teda Bitkaks), piserdas püha veega punasest kalevist teed. Tema taga astus igivana, nõrga häälega metropoliit kogu omas pühas toreduses.

Mõrjsa suguselts hüppas üles. Larion jooksis laua tagant välja, langes keset palatit põlvili. Pulmaülem Boriss Aleksejevits Golitsõn talutas käe alt Peetrit. Tsaar kandis laia paraadkraed ja isa kuldrüüd, mis ulatus temal vaevalt põlvini. Monomahhi krooni oli Sofja keelanud anda. Peeter oli palja päi, tumedad juuksed lahku kammitud, kahvatu, silmad klaasistunud, pilkumatud, kokkupigistatud hambaist kühmud kahel pool suud. Kosjamoor haaras Jevdokia kõvemini kinni, — tundis, kuidas ta käe all hakkasid roided vabisema.

Peigmehe järel astus sõimeülem Nikita Zotov, kellele oli ülesandeks tehtud hoida pulma nõiduse eest ja valvata kommete järele. Ta oli kaine, puhas ja rõõmus. Vanemad Lopuhhinid vaatasid üksteisele otsa: vürst-paavst, joomavend, riivatu, — ei oodanud sellist sõimeülemat... Lev Kirillõtš ja vana Strešnev talutasid tsaarinnat. Selleks päevaks olid kirstust välja võetud ta vanad ehted: armas virsikuvärvi suvimantel ja välismaiste helmestega, õrnade lilledega õmmeldud pikasiiluline rüü... Kui pani selga — nuttis Natalja Kirillovna oma kadunud noorust. Ja astus praegu, ilus, sale, nagu oli endistel aegadel...

Boriss Golitsõn, lähenedes sellele Lopuhhinile, kes istus mõrjsa kõrval, ja kõlistades mütsis tšervoonetseid, lausus kõvasti: „Tahame vürstile kohta osta.“

„Odavalt ei müü,“ vastas Lopuhhin, ja nagu oli kombeks, sirutas käe mõrjsa kaitseks.

„Rauda, hõbedat või kulda?“

„Kulda.“

Boriss Aleksejevits raputas tšervoonetsid taldrikule, ja võttes Lopuhhinil käest kinni, viis kohalt eemale. Bojaaride keskel seisev Peeter mühatas naerda, teda hakati tasakesi edasi müksama. Golitsõn võttis ta küünarpeast kinni ja asetas mõrjsa kõrvale istuma. Peeter tundis ta puusa sooja ümarust, nihutas jala eemale.

Teenijad tõid sisse ja asetasid kohale esimese toitude korra. Metropoliit luges palve ja õnnistas sööki ning jooki, pöördades silmi. Kuid keegi ei puudutanud vaagnaid. Kosjamoor kummardas vööni Larion ja Jevstigneja Anikitovna ees:

„Õnnistage mõrjsat kammimiseks ja juuste seadmiseks.“

„Jumal õnnistab,“ vastas Larion. Jevstigneja liigutas ainult huuli. Kaks küünlakandjat tõmbasid peigmehe ja mõrjsa vahele läbipaistmatu rätiku. Pulmatüdrukud ukse peal ja bojaaride emandad ning tütreid laua taga hakkasid söömaeelseid laule laulma — kurbi, pikatoonilisi. Peeter nägi kõõrdi vahtides, kuidas hõljuva katte taga kosjamoor ja moori abi sekeldavad ning sosistavad: „Korista need linnid ometi... Aseta palmik, keeruta... Andke tanu, tanu andke...“ Jevdokia hakkas tasase lapsehäälega nutma... Peetril hakkas süda kuumalt taguma: seal nuttis ta kõrval keelatud, naiselik, niiske, valmistus saladuslikult millegi vastu, millest pole magusamat maailmas... Ta lähenes tihedalt vahepäiksele, tundis mõrjsa hingamist... Ülevaht kargas välja kosjamoori mingitud nagu, lõbus suu kuni kõrvuni.

„Oota, valitseja, ei ole kaua kannatada...“

Kate langes, mõrjsa istus jälle varjatud näoga, kuid juba abielunaise ehteis. Kosjamoor võttis tirinast mõlema käega humalaid ja raputas nendega Peetri ning Jevdokia üle. Raputanud, lehvitas nende peale sooblinahaga. Tirinas olevaid rätikuid ja tšervoonetseid hakati külalistele pilduma. Naised alustasid lõbusat laulu. Tantsijad pistisid keerlema. Uste taga mürtsatasid tamburiinid ja timpanid. Boriss Golitsõn lõikas leivapätse ja juustu ning jagas koos käterätikuga istujaile, alates auväärsemaist.

Siis tõid teenijad teise toidu sisse. Ükski Lopuhhinist

ei söönud, et mitte näidata, nagu oleksid nad näljased, — lükkasid vaagnad eemale. Sedamaid toodi kolmas toit sisse, ja kosjamoor lausus valjusti:

„Õnnistage noorpaari laulatusele minekuks.“

Natalja Kirillovna ja Romodanovski, Larion ning Jevstigneja tõstsid pühakutepildid üles. Peeter ja Jevdokia, seistes kõrvuti, kummardasid põrandani. Õnnistanud, päästis Larion Lopuhhin vöö küljest nuudi ja lõi tütrele kolm korda üle selja — valusalt:

„Sina, mu tütar, tundsid seni isa nuuti, nüüd annan su üle mehele, mitte mina ei peksa sind siitpeale sõnakuulmatuse pärast, — peksab sind mees selle nuudiga.“

Ja andis kummardades nuudi Peetrile. Küünlakandjad tõstsid laternad, pulmapealik haaras peigmehe küünarnuki alt kinni, kosjamoorid — mõrsja. Lopuhhinid valvasid teed: üht tüdrukut, kes tahtis oma asja pärast ähmiga üle noorpaari tee joosta, müksasid nõnda, et teenijad ta vaevalt elavana eemale lohistasid. Kogu pulmarong liikus vahekäikused ja treppe mööda aeglaselt lossikirikusse. Kell oli juba kaheksa peal.

Metropoliit pidas kiirustamata jumalateenistust. Kirikus oli külm, tuul puhus läbi palkseinte. Külmunud aknavõrede taga pilkane pime. Tuulelipp kriuksus heledalt katusel. Peeter nägi ainult temale tundmatu looritud naise kätt — nõrka, kahe hõbesõrmusega, värvitud küüntega. See värises, hoides tilkuvat küünalt, — sinised soonekesed, lühike väikesõrm... Vabiseb nagu lambahänd... Peeter pööras silmad kõrvale, pilutas neid madala ikoonistaasi tulede poole...

...Eile ei õnnestunudki Anncheniga jumalaga jätta. Nähes lihtsaanis kohalesõitvat Peetrit, tormas lesk Mathilde juurde, suudles kätt, nuttis häälekalt, et nii nad nüüd hakkavadki vaesusest, pole puid ega seda ja toda, aga vaene Annchen lamab juba kolmandat päeva sonides, palavikus... Peeter lükkas lese käega kõrvale ja jooksis treppi mööda tütarlapse juurde... Magamiskambrikeses — õlilambi tuluke, põrandal vaskkauss, jalast visatud tuhvlikesed, lämmatav õhk. Tüllise eesriide taga padjale laiali heidetud juuksed tuliste kahludena, Anncheni laup ja silmad kaetud märja käterätikuga, kuum suu kesten-dav-kuiv... Peeter väljus kikivarvul ja raputas lese kramplike käte vahele pihutäie kuldraha (Sonka pulma-kink Peetrile)... Aleksaškal oli kästud ööd ja päevad

lese juures valvata, kui on vajadust — kas apteeki minna või haige tahab mõnd meretagust toitu, — seda kas või maa alt muretseda...

Protohierei ja papp Bitka ei säästnud viirukit, küünlad paistsid nagu udus, diakon röökis Jeeriku pasunana „palju aastaid“. Peeter vaatas taas kõõrdi, — Jevdokia käsi väriseb lakkamatult. Ta rinnas kasvas nagu külm vihamull... Ta haaras ruttu Jevdokialt küünla ja pigistas tema habrast, elutut kätt. Läbi kiriku käis ehmunud sosin. Metropoliidi kiilas pea hakkas vabisema, Boriss Golitsõn hüppas ta juurde, sosistas midagi. Metropoliit hakkas rut-tama, lauljad laulsid kiiremini. Peeter jätkas Jevdokia käe tugevat pigistamist, vaadates, kuidas naise pea katte all ikka madalamale kummardub...

Talutati kantsli ümber. Peeter sammus tormakalt, Jevdokia haarasid kosjamoorid, muidu oleks maha langedud... Said meheks ja naiseks... Ulatati suudlemiseks külm vaskrist. Jevdokia laskus põlvili, vajus näoga mehe safiansaapaid vastu. Jäljendades ingli kuulutamislaulu, lausus metropoliit poollauldes tasa:

„Et päästa oma hinge, selleks haavaku mees sauaga oma naist, sest liha on patune ja nõrk...“

Jevdokia tõsteti üles. Kosjamoor võttis katte otsadest kinni: „Vaata, vaata, valitseja,“ — ja hüpatas taha, rebis katte noorelt tsaarinnalt. Peeter heitis aline pilgu. Madalale kummardatud, vaevatud poollapselik näokene. Pisaraist tursunud suu. Pehme ninake. Et peita kahvatust, oli mõrsja mingitud ja puuderdatud... Häbenedes varjas ta mehe ümmarguse kuuma pilgu eest oma nägu varrukaga. Kosjamoor hakkas käist kõrvale tõmbama. — „Näita end, tsaarina, — see pole hea... Tõsta oma silmakesed...“ Kõik ümbritsesid tihedalt noorpaari. „Nagu liiga kahvatu,“ lausus Lev Kirillovitš. Lopuhhinid hingasid valjusti, valmis vaidlema, kui Narõškinid hakkavad noorikut mõnitama... See tõstis oma pisaraist täitunud sõstrasil-mad. Peeter puudutas suudlusega ta põske, tema huuled liikusid nõrgalt vastates... Muheldes suudles Peeter teda huultele, — naine nuuksatas.

Tuli minna uuesti samasse saali, kus toimus juuste seadmine. Teel külvasid kosjamoorid noorpaari üle lina- ja kanepiseemnetega. Linaseemne tera kleepus Jevdokia alumisele huulele — ja jäigi sinna. Otse selleks Tverist kohale aetud puhtad punastes särkides talumehed mängi-

sid pidulikult ja süvenenult vilespilli ning kurinaid. Tantsutüdrukud laulsid. Pakuti uuesti külmi ja sooje toite, — nüüd vihtusid külalised juba täie suuga. Kuid noorpaaril oleks söömine olnud ebaviisakas. Kui toodi sisse uus toidukord — luiged, siis asetati nende ette praetud kana. Boriss võttis selle kätega liualt, käänas laudlinasse, ja kummardades Natalja Kirillovnale ja Romodanovskile, Lopuhhinile ning Lopuhhinale, lausus lõbusalt:

„Õnnistage noorpaari magamaminekuks...”

Juba vintis sugulased ja külalised saatsid tsaari ning tsaarina ühes kambas mõrsjakambri. Tee peal pimedas keegi naeru lagistav naine pahupidi kasukas — võimatu mõista, kes see oli, — külvas nad ämbrist jälle lina- ja kanepiseemnetega üle. Lahtisel uksele seisis Nikita Zotov, hoides paljast mõõka. Peeter võttis Jevdokia õlgadest kinni, — see pilutas silmi, lõi pea taha, tõrkus vastu, — lükkas ta mõrsjakambri ja pöördus järsult külaliste poole: neil kadus naer, kui nägid ta silmi, taganesid. Ta virutas ukse enese taga kinni, ja vaadates naisele, kes seisis voodi juures, rusikakesed vastu rindu surutud, hakkas küünt närima. Kurat teab, kui vastumeelt, kui paha see oli, — tusk otse kees rinnas... Neetud pulm! Lõbutsesid muistsel kombel! Ja siin seisab veel plikakene, — võibseb nagu lammast! Ta rebis enesel paraadkrae maha, tõmbas rüü üle pea, viskas toolile.

„Aga sa istu ometi... Avdotja... Mis sa kardad?”

Jevdokia nokutas alandlikult, kuulekalt, kuid ei suutnud säärasele päratu kõrgele voodile ronida ja kohmetas. Toetus nisutündrile. Piilus hirmunult mehe poole ja punastas.

„Kas tahad süüa?”

„Jah,” vastas ta sosinal.

Voodijalutsis seisis liual seesama praetud kana. Peeter murdis järsult selle küljest koiva ja hakkas sööma — ilma leivata, ilma soolata. Rebis tiiva:

„Säh.”

„Täna.”

Küünlakuu lõpul läks vene sõjavägi jälle Krimmi poole liikvele. Ettevaatlik Mazepa soovitas minna Dnepri kallast mööda, ehitades kindluslinnakesi, kuid Vassili Vassiljevitsile ei võinud piiksatadagi seesugusest viivitusest: ruttu-ruttu tahtis ta jõuda Perekopini, et pesta lahingus oma lüüasaamishäbi.

Moskvas sõideti veel saanidega, kuid siin vaibastusid kurgaanid tulililledega, tuul kibrutas roheliseks läinud lagendikul luhajärvede pinda, hobused liikusid neis põlvini. Ikka aeg-ajalt pimestas päike läbi kevadpilvede pragude. Ah, oli aga siin maa, must, viljarikas, — kuldne põhi! Kui ajada siia metsade ja soode talupoegi, — upuksid kõrvuni viljas. Kuid ümberringi — mitte elavat hingegi, ainult kurgede kolmnurgad lendasid venivalt kisendades kõrguses. Vangide pisaratega olid niisutatud need stepid, — sajandist sajandisse liikusid siin tatarlaste poolt orjusse viidavad miljonid vene inimesed, — Konstantinopoli galeeridele, Veneetsiasse, Genuasse, Egiptusse...

Kasakad kiitsid steppi: „Siin on lõikus naljaasi — kaks-kümmend seemet, sülitä — kasvab puu. Kui poleks neetud tatarlast, küll me siin alles talusid asutaksime.” Põhjapoolsete kubermangude maakaitseväelased imestlesid seesugust toredat maad: „See on õiglane sõda,” rääkisid nad. „Kas on lubatav, et säärane maa seisab kasutult.” Mõisnikest maakaitseväelased vaatasid välja mõisakohti, tülitsevad jagamise üle, jooksid Vassili Vassiljevitsi telki kummardama: „Juhul kui jumal laseb vallutada need maad, kui siis valitseja annaks selle ja selle maalapikese sellest nõost tolle kivipuuslikuga kurgaanini...”

Maikuus jõudis saja kahekümne tuhandeline Moskva ja Ukraina sõjavägi laia, karjamaade- ning veeküllase Zeljonaja Dolinani. Siin tõid kasakad Vassili Vassiljevitsi juurde „keele” — toeka, päikesepõletusest kiilava, punaparralise, vattvammusega tatarlase. Vassili Vassiljevits tõstis rätiku nina ette, et mitte tunda tatari oina lehka, käskis üle kuulata. „Keele” seljast kisti halat, — tatarlane keerutas sinakaks raseeritud pead, väikesi hambaid irevile ajades. Sünge kasakas tõmbas talle nuudiga tagantkätt üle ruskete õlgade. „Esäke, esäke, minu kõik rääkinud,” vadistas tatarlane. Kasakad tõlkisid: „Paljaspea ütleb, et hord seisab siin lähedal ja khaan ise on selle

juures..." Vassili Vassiljevitš tegi ristimärgi ja saatis Mazepa järele. Öhtul läks lahingukorda hargnenud sõjavägi tatarlaste vastu liikvele, ratsavägi paremal ja vasakul tiival, voor ning kahurid keskel.

Vaevalt tõusis madala äratallatud lagendiku kohale oranživärvilise päikese sõõr, kui venelased nägid tatarlasi. Nende ratsasalgad sõitsid kord ühte, kord lahku. Seistes koorma otsas, vaatles Vassili Vassiljevitš läbi pikksilma kirjuid halatte, teravaid kiivreid, sarnakaid tige-lõbusaid nägusid, hobusesabu piikide otsas, väarikaid mullasid rohelistes turbanites. See oli hordi eelosa.

Ratsanike salgad pöördusid, sõitsid vastamisi, kihutasid ühte tihedasse hunnikusse. Tõusis tolm. Läks lahti! Tatarlased hargnesid kihutavaks hajarünnakuks. Kostis läbilõikav ulgumine. Nad peitusid tolmu, mis kandus venelastele näkku. Pikksilm värises Vassili Vassiljevitši käes. Tema koorma külge seotud hobune hakkas rabelema, rebis valjaid, — tema kaelas tolknes sulgpäraga nool... Viimaks ometi! — rebivalt raksatasid kahurid, ragistasid musketid, — kõik kattus valge suitsu pilvedega. Vastu Vassili Vassiljevitši raudrüüd raksas nooleraud — otse südame kohale. Võpatades tegi sellele kohale ristimärgi...

Lasti üle tunni aja. Kui suits hajus, rabelesid lagendikul mõned hobused, lamas ligi sada inimlaipa. Tulega tagasilöödud tatarlased kadusid silmapiiri taha. Kästi lõunat keeta, hobuseid joota. Haavatud asetati vankritele. Enne päikese loojangut liiguti suurima ettevaatusega jälle Tšornaja Dolina poole, kus Kolontšaki jõel asus khaan oma hordiga.

Öösel tõusis mere poolt kange tuul. Tähed peitusid. Kauguses kõmises, ragises. Läbipaistmatuis pilvis avanesid ennenähtamatud põuavälgud, valgustades halli lagendikku — liiva, koirohtu, soolasoid. Sõjavägi liikus aeglaselt. Kella viie paiku lõhenes taevast ja voorile langes tulisammas, — sulatas suurtüki, tappis suurtükimehed. Üllatas tuulekeeris, — lükkas pikali, rebis mantleid ja kübaraid, heina vankreilt. Silmi sõgestades vehkisid välgud. Kästi võtta Doni jumalaema kuju ja läbi sõjaväe kanda.

Koidu ajal hakkas vihma valama. Läbi selle tuule kihutatud loori nähti sõjaväe paremal tiival hordi: tatarlased lähenesid poolkuu kujuliselt. Laskmata venelastel toibuda, löid nad ratsaväe segamini ja kihutasid eelpolgu

voori selga. Suurtükkide sütikud ei põlenud, püssipannidel oli rohi märg. Vihmaladin lämmatas haavatute kisa. Kolmekordse vankriteraa ees tatarlased peatusid. Nende vibunöörid olid vettinud, ja nooled langesid jõuetult.

Vassili Vassiljevitš rabeles jalamehena voori keskel, peksis nuudiga suurtükimehi, sikutas rattaid, kiskus käest sütikuid. Vihm peksis silmadesse, suhu. Suurtükimehed leidsid siiski nõu, — tõmbasid kasukad üle pea, löid tule üles, raputasid kuiva püssirohtu juurde ja — kahurid raksatasid tinakuulidega tatari hobuste pihta... Vasakul tiival raius Mazepa meeletult koos oma kasakatega. Ja siis kisendasid mullad venitades, — tatarlased taganesid, kadusid vihmasesse pimedusse.

4

"Mu isandale, mu rõõmule, tsaar Peeter Aleksejevitšile... Ole terve, mu valgus, palju-palju aastaid..."

Jevdokia väsis kirjutades. Määris tindiga näpud, kõik kolm sõrme, millega hoidis kõvasti hanesulge otse selle alumisest otsast. Rikkus juba kolmanda lehe, — kas ei tulnud tähed õieti välja või tegi plekke. Aga oleks tahtnud kirjutada nii sõbralikult, et Petjake oleks kirja üle rõõmustanud.

Kuid kas suudad seda paberil tindiga öelda, millest süda täis? Öues on aprill. Kased nagu kanapoja-udemeis, rohetavad. Ujuvad sinise põhjaga lumepilved.

Jevdokia silmitses neid, silmitses ja ripsmed täitisid pisarast, — vist küll rumalast peast... Piilus ukse poole, — kui mitte ämm ei tuleks ega näeks... Pühkis varrukaga silmad kuivaks. Kortsutas laubakest:

...Mida talle veel kirjutada? Sõitis, kallike, Perejaslavskoje järvele ja ei teata, kunas teda tagasi oodata... Uhes siis paastuksime-palvetaksime, hommikupalvusel seisaksime... Sööksime paastu järel... (Jevdokiale meenus kana, — kuidas sõid seda pärast laulatust, — punastas ja hakkas omaette naerma...) Esimesel päeval võiks kutsuda tüdrukuid — niidul mängima, mune veeretama... Laulud, ringmängud. Kiigel naerda, pimesikku joosta. Kas vahest sellest kirjutada?... Petjake, armsakene, kallikene, sõida-a-a, mul on iga-a-a... Kuidas sellest kirjutada! — tähtigi selliseid ei leidu.

Ta võttis jälle sule näppude vahele ja sirgeldas, liigutades huuli:

„Palume alandlikult: suvatse, valitseja, meie juurde tulla, aega viitmata... Sinu naisuke, Dunka, kummardab...”

Luges läbi ja rõõmutses, — väga hästi kirjutatud. Issakene, otse meelést ära, sest ämma ju ei maininudki. Kirjuta nüüd neljas kord ümber... Ah, ämm — emakene Natalja Kirillovna on karmivõitu!... Kuidas sa ei meelisklekski, — ikka leiab midagi, mis pole korras... Miks oled kõhn? Ja ta polegi ju kõhn: kõik, mis vaja, on ümmargune... Miks Petruša juba teisel kuul sinu juurest Perejaslavskoje järvele putkas? Mis sa's oled: kopitanud või vahest igav lollikene, nii et mees peab sinu nagu katku eest maailma äärde põgenema?... Ei ole loll ega ole katk... Ise olete süüdi, — miks lasksite tema juurde Leforti, Aleksaška ja sakslased, need ta meelitasidki Perejaslavskoje järvele, ning meelitavad vahest veel pahemasegi paika.

Jevdokia kastis vihaselt sulge. Kuid siis tõstis silmad, — läbi kaskede roheluse langes sula valgus avatud aknasse, aknalauaual tammus, paisutas kõri tuvike ja vilistasid veel mingid linnud... Lõhnas niitude järele... Ja neljandale lehele langes suur pisar... Küll on nuhtlus!...

5

Iga päev kiri naiselt või emalt: ilma sinuta on igav, kas varsti tagasi tuled? Lähetsid ometi koos Troitsesse... Igavene igavus! Peetril polnud mahti mitte üksnes neile kirjadele vastata, vaid isegi neid lugeda. Ta elas värskelt ehitatud onnis otse laevatehases laia Perejaslavskoje järve kaldal, kus kaks peaaegu lõpuni valmis laeva seisis ellinguil ja tugiprussidel. Tehti laevatekke, lõpetati käilas puukujude nikerdamist. Kolmas laev, „Residentslinn Prešburg“, oli juba vette lastud, — süvisejoone kohalt kolmkümmend kaheksa sammu pikk, järsu käilaga, mida ilustas kullatud merineitsi, kõrge päraga, kuhu ehitatud ühisruum. Selle lamedal, voolitud võrega ümbritsetud katusel — admiralisild ja suur klaaslatern. Ülemisel tekil ulatusid kummaltki poolt laskeavaustest välja kaheksa suurtükki. Ülalt koomale hoiduvad laevapardad läikisid mustalt tõrvast.

Hommikuti, kui järv vaevalt udutses, rippus kolmemas-tiline laev otsekui õhus, nagu imeilusail hollandi piltidel, mis Boriss Golitsõn kinkis... Oodati ainult tuult, et esimest reisi teha. Just nagu kiuste ei liikunud juba teist nädalat lehekenegi puus. Laisalt ujusid järve kohal sini-põhjalised pilved. Heisatud purjed ainult loperdasid laisalt, rippusid. Peeter ei lahkunud Karsten Branti juurest. Vanamees oli juba küünlakuust peale põdur, — märg kõha käristas rinda. Sellest hoolimata oli ta kasukasse mässituna kogu päeva laevatehases, — vihastas, karjus, aga vahel kippus mõne laiskuse või rumaluse pärast käsitsigi kallale. Erilise ukaasiga oli poolteistsada kloostitalupoega laevatehasesse käsutatud: puuseppi, laualõikajaid, seppi, labidamehi ja usaldusväärseid naisi — purjesid õmblema. Poolsada mängusõdurit, kes polgust välja kirjutatud, õppisid siin mereasjandust: kõite järelelaskmist ja kinnitamist, mastidele ronimist, komando täitmist. Neid õpetas välismaalane, Portugalist pärit Pamburg — kongusninaline, harimustade vurrudega, tige kui saatan, meriröövel. Venelased rääkisid tast, nagu oleks teda seni enam kui üks kord ta tempude pärast poodud, aga ikka kurat aitas teda — ellu jäi ja sattuski meie juurde.

Peeter oli pööraselt kärsitu. Töölisi äratati varasel koidikul trummipöörinaga, aga vahel ka keppidega. Kevadööd on lühikesed, — paljud inimesed nõrkesid väsimusest. Nikita Zotov ei suutnud kirjutada tema s. v. t. ja s. v. kogu S. V. ja V. V. isevalitseja ukaase naabermõisnikele, et nad muretseksid moona, — veaksid laevatehasesse leiba, lindusid, liha. Mõisnikud vedasidki hirmu pärast. Raskem oli raha muretseda. Kuigi Sofja rõõmutses, et vennakene oli Moskvast veelgi kaugemale kolinud, — kus ta võiks oma mängulaevaga kummuli minna, — kuid raha polnud Suure lossi prikaasis nimepoolestki: kõik neelas Krimmi sõda.

Kui Franz Lefortil õnnestus ametist pääseda ja Perejaslavskoje laevatehasesse kihutada, — siis algas lõbutsemine. Ta tõi kaasa veine, vorste, maiustisi ja — silmapilgutamisega — tervitusi Anna Monsilt: on paranenud, veel kenamaks muutunud ja palub Herr Peterit võtta kingitusena vastu — kaks sidrunit.

Asjavalminud onnis tõsteti lõuna- ja õhtulauas ohtralt klaase suure Perejaslavskoje laevastiku terviseks. Mõeldi sellele välja eriline lipp — kolmest riideribast: valge, si-

nine ja punane. Välismaalased jutustasid endisaegseist meresõitudest, tormidest ja merelahinguist. Ajades jalad harki, liigutades vurrusid, karjus Pamburg portugali keeli, just nagu tõepoolest meriröövlite laeval. Peeter ahmis neid jutte silmade ja kõrvadega. Millest temal, kuivamaamehel, seesugune mere-armastus? Kuid lamades öösiti Aleksaška kõrval lavitsal, nägi ta unes laineid, pilvi veeavaruse kohal, kihutavate laevade viirastusi.

Ei saanud teda saiaagagi Preobraženskojesse meelitada. Kui juba väga kirjadega tüütasid, siis vastas:

„Kõigearmsamale ja elustki kallimale emakesele tsaarinnale Natalja Kirillovnale, sinu vääritu poeg Petrunka, kes viibib töö, — palun su õnnistust, igatsen kuulda teateid sinu tervisest. Aga käsu asjas, et ma peaksin Preobraženskojes olema, siis oleksingi valmis minema, kuid jumala eest, on takistus: laevad on ikka viimistlusel, viibivad kõite pärast. Ja seepärast palun seda lahkust osutada, et Suurtüki-prikaasist viivitamata neid kõisi saadetaks. Ja jätkugu nõnda meie elu. Ja seejärel palun õnnistust. Vääritu Petrus.“

6

Kui nüüd Ivaška Brovkini onnist mööduti, siis võeti müts maha. Kogu küla teadis: „Ivaška poeg Aleksei on vägev mees, tsaari parem käsi; Ivaškal tarvitseb vaid silma pilgutada, ja sedamaid kütab raha, niipalju kui aga vaja.“ Aljoška rahaga (kolm ja pool rubla) ostis Brovkin tubli õhvakese — poolteise rubla eest, lamba — kolmkümmend viis kopikat, neli pörsast — igaüks üheksa kopikat, muretses rakmed, ehitas uue värava ja rentis talumeeste käest tõuvilja alla kaheksa tiinu maad, andes rubla raha, pange viina ja lubades iga viienda vihu lõikusest.

Tõusis jalule mees. Ei võötanud end enam niinekoorega puusa kohalt, vaid Moskva vööga rinna alt, nii et söönud kõht oleks pungil. Mütsi lükkas otse kulmudele, ajas habeme püsti. Seesuguse ees juba kummardad. Ja rääkis veelgi: „Oota aga, sügisel sõidan poja poole, võtan raha, ehitan veski.“ Volkovi valitseja ei sinatanud teda enam Ivaškaks, vaid nimetas põiklevalt Brovkiniks. Teopäevist vabastas.

Ja pojad — abimehed — sirgusid. Jakov käis kogu selle talve naaberkülas köstri pool — õppis kirjatarkust, Gav-

rilka sirgus kauniks noormeheks, noorim, tasane Artamoška, oli samuti nutikas. Ei olnud jumal Ivaška vastu laste suhtes ülekohtune olnud. Tütar Sankat kositi juba, kuid anda teda praeguses olukorras omataolisele — pastlakandjale matsile, — selle üle tuli veel järele mõelda...

Heinakuus käis kõma, et sõjavägi saabub Krimmist tagasi. Hakati ootama maakaitseväelasi, isasid ja poegi. Ohtuti läksid eided künkale — teele vaatama. Rändavalt kerjustaadilt kuulsid, et naaberkülades on tõesti tagasi tulnud. Hakkasid eided ikma: „Meie omad on tapetud...“ Lõpuks ilmus külla maakaitseväelane Mustlane, üleni raudhabemesse kasvanud, silm peast löödud, sark ja püksid ihu peal mädanenud.

Brovkin sõi õues oma perekonnaga õhtust, lüripisid kapsasuppi soolalihaga. Koputati väravale: „Isa ja poja ja püha vaimu nimel...“ Ivaška langetas lusika, vaatas kahtlevalt väravale.

„Aamen,“ vastas. Ja valjemalt: „Vaata, meil on vihased koerad, ole ettevaatlik.“

Jaška lükkas puuriivi eest, ja sisse astus Mustlane. Heitis pilgu üle õue, perekonna, ja avades väljalöödud hammastega suu, kraaksatas kahedalt:

„Tervist!“ Istus pakuotsale laua juurde. „Vabas õhus võtate õhtust? Kas majas kärbsed tüütavad või?“

Ivaška liigutas kulme. Kuid seal lükkas Sanka omavoliiselt supikausi Mustlase ette, pühkis põllega lusikat, andis sellegi.

„Söö, taadikene, meiega.“

Brovkin imestas Sanka julgust. „Vaata,“ mõtles, „kui tõmban su juustest kinni! Sedasi igaühele meie varandust pillata...“ Kuid oli piinlik riielda. Mustlane oli näljane, sõi, — vidutas silmi.

„Sõdisite?“ küsis Brovkin.

„Sõdisime...“ Ja jälle — kapsasupi kallale.

„Noh, ja kuidas siis?“ küsis jälle Brovkin, pingil keeldes.

„Nagu harilikult. Nagu sõditakse, nii ka sõdisime.“

„Saite tatarlastest jagu?“

„Saime... Omi panime Perekopi all paarkümmend tuhat magama, ja niisama palju, kui tagasi tulime...“

„Ah, ah,“ kõngutas Brovkin pead. „Aga meie pool räägitakse: khaan alistus meie omadele...“

Mustlane paotas kollased hõredad hambad.

„Küsi neilt, kes jäid Krimmi mädanema, kuidas khaan meile alistus... Kuumus, vett pole, vasakul — Mäda meri, paremal — Must meri, juua seda vett ei või, tatarlased on kaevud raipeid täis ajanud... Seisime Perekopi juures, — ei edasi ega tagasi. Inimesed, hobused kärvasid nagu kärbsed... Jah, sõdisime...”

Mustlane lükkas vurrud kahele poole, pühkis suud, vaatas verd täis silma ja teise surnud laugudega Sankale: „Aituma, plikakene...” Toetas küünarpead lauale.

„Ivan... Kui ma sõtta läksin, jäi minust lehm maha...”

„Me ütlesimegi valitsejale: kui tagasi tuled, kuidas sa siis ilma lehmata? Ei kuulunud, ära võttis.”

„Nõndaks... Aga sead? Orikas, kaks siga, — ma palusin kogukonda nende järele vaadata...”

„Vaadati, kullakene, vaadati... Valitseja vaevast meid lauamaksuga üpris väga... Mõtlesime, — vahest sind tapetakse sõjas...”

„Ja Volkov õgis mu seadki?”

„Sõi, sõi.”

„Nõndaks...” Mustlane pistis käpa pulstunud traatu juustesse, sügas. „Hüva... Ivan!”

„Mida's?”

„Sa vaiki, et ma sinu pool käisin.”

„Aga kellele ma peaksingi rääkima? Ma vaikin niikui nii alati!”

Mustlane tõusis. Heitis kõõrdi pilgu Sankale. Astus tasa värava juurde. Ja seal ähvardavalt:

„Vaata, et sa suu pead, Ivan... Jumalaga.” Ja kadus. Sellest peale ei nähtudki teda enam külas.

7

Ovsei Ržov seisis taarudes Varvarkas oleva kõrtsi ukse ees, luges pihu peal raha. Juurde astusid streletsid poolsadakonna pealikud Nikita Gladki ja Kuzma Tšormnõi.

„Tervist, Ovsei.”

„Jäta raha lugemine, tule meiega kaasa.”

Gladki sosistas:

„On tarvis rääkida, halbu asju kuuldu...”

Tšormnõi kõlistas taskus hõbedat, pistis naerma.

„Piisab lõbutsemiseks...”

„Ega te ole kedagi paljaks röövinud?” küsis Ovsei. „Ah, streletsid, mis te ometi teete!”

„Lollpea,” lausus Gladki, „me seisime lossis karaulis. Mõistad?” Ja mõlemad pistsid jälle naerma. Talutasid Ovsei kõrtsi. Istusid nurka. Valjuilmeline rauk-kõrtsmik tõi toobi viina ja küünla. Tšormnõi kustutas aga kohe küünla ja kummardus laua kohale, kuulates, mida sosistas Gladki.

„Kahju, et sina polnud ühes meiega karaulis. Seisame... Astub välja Fjodor Levontjevits Šaklovitši. „Tsaaritar,” ütleb ta, „annab teile truu ja ausa teenistuse eest igaühele viis rubla...” Ja ulatab hõbedakotikese... Meie vaikime, — kuhu ta tüürib? Ja tema õhkab kuidagi kibedalt: „Ah,” ütleb, „streletsid, truud teenrid, ei jää teile enam kaua elada ühes naistega Moskva jõe taga jõukais majades...”

„Kuidas — mitte kaua?” küsis Ovsei ehmunult.

„Aga vaat kuidas... „Tahetakse,” ütleb ta, „teid, streletse, laiali saata, üle viia väikestesse linnadesse, mind Streletsiprikaasist välja tõsta, aga tsaaritar saata kloostrisse... Ja kõike seda segadust teeb vana tsaarinna Natalja Kirillovna... Ta võttis selleks Peetrile naisegi... Tema ässitusel,” ütleb, „joodavad teenrid tsaar Ivani aeglase mürgiga, — ainult me ei saa jälile, kes, — tema uks aeti puuhalgudega kinni ja ta käib tagatrepi kaudu... Tsaar Ivan pole eluloom ses maailmas. Kes teid, streletse, edaspidi armastab? Kes teie eest välja astub?”

„Aga Vassili Vassiljevits?” küsis Ovsei.

„Ühteainust inimest nad kartsid — Vassili Vassiljevitsi. Kuid nüüd tahavad bojaarid teda Krimmi äparduse pärast ühes peaga välja anda... Ajavad Peetri meile kaela...”

„Noh, seda veel... Küllap ootavad! Ega me esimest korda hädakella peale üles tõuse...”

„Lõuga tasemini.” Gladki sikutas Ovseid kraedpidi lähemale ja — vaevalt kuuldavalt:

„Ainult hädakella abil pole meil pääsemist, — kui me ka kõiki peksame, nagu seitsme aasta eest, kuid juuri välja ei kisu... Peab vana emakaru kõrvaldama... Ja mida sest karupojastki hoolida? Mis on takistuseks? Ka tema torkame oda otsa, — peab ennast päästma, poisid...”

Tumedad, jubedad olid Nikita Gladki sõnad. Ovsei hakkas vabisema. Tšormnõi valas toobist tinatopsikuisse.

„See asi tuleb ilma kärata korda saata... Koguda pool-sada ustavat inimest ja öösel Preobraženskoje lõõmama panna. Tules teeme nugadega puhta töö...”

8

Streletsipolgud olid juba ammu asetunud aguleisse, mõisnikest maakaitseväelased tagasi läinud mõisatesse, kuid Kurski ja Rjazani maanteid mööda venisid haavatud, vigased ning jooksnud ikka veel Moskva poole. Tungeldes kirikutreppidel näitasid kohutavaid paiseid, haavu ja sirutasid ulgudes halaštavate inimeste poole käekönte, pöörasid pahupidi surnud silmalaugusid.

„Kobage, õigeusklikud, — seal ta rinnas on, see nool...”

„Heategijad, mu mõlemad silmad on välja jooksnud, mind peksti halastamatult härjakaraga pähe — o-oo!”

„Nuusuta, kaupmees, vaata, käsi on kuni küünarpeani mädanenud...”

„Aga minul lõigati selja pealt rihmasid...”

„Märapiimast paised... Halastage mu peale, heategijad!”

Kohkusid head koguduseliikmed seesugusest ennenähtamatust sandikslöömisest, jagasid poolekopikalisi. Aga öösiti leiti üksildastes kohtades inimesi äralõigatud peadega. Rööviti teedel, sildadel, pimedail põiktänavail. Venisid vigastatud sõjamehed salkadena Moskva turgudele.

Kuid oli toidupuudus Moskvaski. Kaubahoovis suleti palju poode, mõned kaupmehed laostusid maksude pärast, teised peitsid oma kaubad ja raha kuni paremate aegadele. Kõik läks kalliks. Raha polnud kellelgi. Vilja toodi — segamini prahiga, liha — ussitanud. Isegi kala muutus pärast sõda nagu pisemaks, paastulisemaks. Kõigile tuntud pirukamees Zajats tõi kandelaul välja seesugust löga, — südame pani pöörutama. Ilmus kuri kärbes, — selle salvamisest tursusid inimestel põsed ja huuled. Turgudel ei saa läbi trügida, aga vaatad — ainult saunavihtu müüakse. Tigedalt, laisalt, näljaselt sumises tohutu suur linn.

9

Mihhail Törtov, peatades täkku, kohendas mütsi. Ilus, ehitud, hõlsti kaelus peast kõrgem, huuled värvitud, silmad maalitud kuni oimudeni. Kõver mõõk kõlksu vastu pärsia jalust. Stjopka Odojevski kummardus rõdult Mihhaili poole:

„Sa kuulata, mis räägitakse... Ilma kuulamata — ära karju...”

„Hüva.”

„Muudkui aga raiu: tsaarina ja Lev Kirillovitš on vilja kokku ostnud, näljutavad meelega Moskvat... Ja ära sa tigatedat kärbest unusta, — see on nende nõidumist...”

„Hüva.”

Vaadates külmil silmil üle täku kõrvade, kummardus Törtov ja kihutas täies kapakus pärani väravaist välja. Uulitsal haaras teda tolm ja hais. Keegi võõni alasti, punastes laikudes hulgus röögatas, rahvast laiali surudes, et hobukapjade alla viskuda. Törtov lahmas teda nuudiga. Kõikjalt roomati rikka bojaari poole, sirutades mullakarva, kärnaseid pihkusid... Kulme kortsutades, käed puusas, liikus Mihhail aeglaselt tihedas rahvasummamas.

„Tore poiss, jaga...”

„Viska poolekopikaline...”

„Vaata, suuga võtan kinni...”

„Anna teng, anna, anna...”

„Vaata, et su roojaga määrin, — anna parem heaga...”

„Müün pihutäie täisid! Osta — ilma eest annan!”

„Talla mind, talla, süüa tahan...”

Hobune näris rahutult suuraudu, kõõritas uhke silmateraga lehvivaid räbalaid, tolmuseid turris juukseid, kohutavaid nägusid. Uha häbematumalt ronisid kerjused ja hulgused peale. Nii ujus ta Iljinka lõpuni. Siin oli talle pühakuju alla naelutatud teadaanne. Keegi väarika välimusega mees luges, üle karjudes:

„Meie, suured valitsejad, nimetame sind, lähimat bojaari ja kaitsjat, vürsti Vassili Vassiljeviti Golitsõnit sinu rohke ja hoolika teenistuse eest, selle eest, et sa seesugused püha risti ja kogu ristiusu metsikud ja igipõlised vaenlased oma teenimisega raskel ja ennekuulmatul kombel nende paganlikes pesades meie tsaari-

likkude sõjavägede abil oled võitnud ja alla heitnud ning minema kihutanud..."

Kähisev hää rahva hulgast:

"Kes on löödud, kes võidetud? Meie või tatarlased?"

Rahvahulk pistis kohe vihaselt kõmisema:

"Kus ja kunas me siis tatarlasi võitsime?"

"Me ei näinudki neid Krimmis nägupidi."

"Nägame, kui nende eest meeletult põgenesime..."

"Aga kes see sihuke loll on, kes seal loeb?"

"Alamdjakk Kremlist..."

"Golitsõni ori, kõige ustavam koer..."

"Noh, sikuta teda siilupidi..."

Väärika välimusega mees luges, katkestades häält:

"...tatarlased olid iseeneste ja oma eluasemete laastajad, põletasid Perejõpõis alevi ja külad ning täis meeleheitmist ja hirmu ei näidanudki end sulle oma roojaste hordidega... Ja seepärast, et sina oma sõjaväega ülemal kirjeldatud maailmakuulsate võitude järel, mitte halvemini kui Mooses, kes tõi iisraeli rahva välja Egiptimaalt, jälle tervena meie piiridesse tagasi tulid, — seepärast kiidame sind armulikult ja üliarmulikult..."

Ühesilmaline traatjuustega mees hüüdis jälle:

"Lugeja, kas pole minustki kirjas midagi öeldud?"

Pahvatati naerma. Mõned läksid vandudes eemale. Poritükk lendas käskkirja pihta. "Valvurid!" kisendas lugeja, varjates end käega. Tõrtov hakkas ühesilmalise poole liikuma, pressides hobusega rahvast kahele poole. Kuid Mustlane ainult ajas hambatüükad ta poole irevile ja kadus. Keegi haaras valjastest kinni: "Vaata seesugune kuluks paljaks koorida!..." Keegi torkas naaskliga hobust, — see pistis norsates rabelema, ajas püsti. Vilistati rõövli kombel. Mõõdavihisev kivi kriimustas põske. Ulgumise, vile ja huilgamise saatel lendas Tõrtov rahvaparvest välja.

Nikolski väravate juures nägi ta ratsahobustel Stjopka Odojevskit ja kahvatut kongisninalist ilusate vurrudega meest. Rõivaste elutuist voltidest paistis, et ta hõlsti all on raudrüü. Tõrtov tõmbas mütsi peast ja kummardas kuni hobuse lakani Fjodor Levontjevitš Šaklovitši ees. Selle tark nagu oli sünge, alumine huul kattis tihedalt ülemist. Piilus tagedalt rahvaparve. Odojevski küsis:

"Sa ässitasid neid, Miška?"

"Katsu ise ässitada..." Tõrtovi põsed hõõgusid. "Neile,

näljaselle kuradeile, on ükskõik — kas tsaaritar Sofja või Peeter... Kui tuua siia paarsada streletsi, et seda rämpsua laiali kihutada, — seal kogu jutt..."

"Nende juurde peaks osavama inimese saatma," ütles Šaklovitš läbi hammaste, "et neid ässitada Preobraženskõjesse minema leiba paluma... Las mängusõdurid võtavad neid vastu... Tsaar Peetri käsu peale peksavad sakslased venelasi, — nõnda me siis ütleme..." Odojevski puhkes naerma. "Minge viivitamata ja karjuge seda streletsile. Aga mina saadan turgudele usaldatavaid inimesi. Rahvas tuleb Moskvast kõrvaldada, suurt hädakella löömist pole meile tarvis, tuleme paljalt streletsidega toime."

10

Uleni tolmune tõld, ees segamasti hobuneljak, sõitis metsatihnikust Perejaslavskoje järve kaldale. Väärikas kutsar ja paljajalgne talumees, kes istus vasaku juht-hobuse seljas, vaatasid ringi. Kõikjal olid palgid ja lauad, laastuhunnikud, purustatud tõrvavaadid laiali paisatud. Ja — mitte ainult elavat hinge, ainult siit-sealt kostis jämedat norskamist. Ranna lähedal seisis neli tõrvatud laeva, nende kõrged ahtrid, ilustatud puunikerdiste ja neljakandiliste aknakestega, peegeldusid rohekas vees. Mastide vahel lendlesid kajakad.

Tõllast ronis välja Lev Kirillovitš, hõõrus nagu krimp-sutades ristluid, — jäsemed surid teel; ta polnud küll veel vana, kuid oli joomakalduvusest tüse. Ootas, et keegi juurde astuks. Puhkis, viitsimata ise kutsuda. Kutsar, pilutades silmi päikese ees, lausus:

"Puhkavad... Lõuna aeg..."

Tõepoolest, palkide ja vaatide tagant varjust paistsid kord viiskudes jalad, kord paljail nimmeil üleskistud määrdunud särk, kord kammimata pea. Et laiska isandat olukorrast päästa, hüüdis ratsamees reipalt:

"Hei, kellel siin elu sees on, ristirahvas..."

Siis tõusis tõlla lähedal kõite tagant ärajoonud võõra-maineline nagu, veerandsüllaste mustade vurrudega, urises vigaselt: "Mis sinu röökima, lollpea..."

Kutsar heitis pilgu isandale, — kas mitte piitsaga tõmmata. Kuid Lev Kirillovitš oli vastu: kes neist jagu

saab, — tsaar Peetri kindralidki vedelevad purjus päi pikali. Küsis, kaotamata väärikust, kus on tsaar.

„A kurrat teda teadma,” vastas vurrukas pea ja vajus jälle kõitele. Lev Kirillovitš läks mööda kallast, otsides vene välimusega inimest, ja müksas, juba ilma tagasihoidlikkuseta, üht viiskudes. Talupojast puusepp hüppas üles, vastas silmi vidutades:

„Hommikul Peeter Aleksejevitš purjetasid, lasksid suu-restükkidest, nüüd vist väsinud, puhkavad.”

Peeter leiti olevat lootsikus, — ta magas, pea kaftanisse mässitud. Lev Kirillovitš saatis kõik lootsikust eemale ja ootas, kuni õepoeg suvatseb ärgata. Peeter norskas magusalt. Laiadest hollandi pükstest tolknesid tema paljad, kõhetud sääred, ainult kingad jalgade otsas. Hõõrus neid paar korda, peletades läbi une kärbsed. Ja see tusastas Lev Kirillovitši veel eriti... Riik ripub juuksekarva otsas, aga teda, näe, tülitavad kärbsed...

Bojaarid rääkisid Kremli juba valju hääli: „Peetri õige tee on kloostriks. Pummeldaja, soldatite semu, mängib tsaarikrooni kõrtsis täringutega maha.” Jälle vaarusid Kremli mööda joobnud streletsid, käed häbematult puusas, kui neist mõni kõrgem möödus. Sofja märatses, hädahohtlik nende purjus mõõkade tõttu. Kurikuulus väepealik Golitsõn istus oma vasega löödud palees, sünge nagu ronk, laskis oma palge ette üksnes Šaklovitšid ja Silvester Medvedevit. Kõik mõistsid, et praegu peaks ta kas riigiasjade juurest häbige eemalduma või verrega enesele trooni võitma. Kremli kohal rippus äikesepilv...

Aga see magab lootsikus, — talle üks kama kõik...

„Ah, onukene Kõuts Kirillovitš, tere!”

Peeter istus lootsiku äärel, päevitunud, määrdunud, õnnelik. Silmad pisut tursunud, nina kestendab, vaevalt tärkavate vurrude otsad üles käänatud.

„Milleks sa sõitsid?”

„Sinu järele, valitseja,” vastas Lev Kirillovitš karmilt, „ega mitte mõnd armuavaldust paluma; sest nüüd on sääraised lood lahti, et sa ilmtingimata pead Moskvast olema; ilma sinuta ma tagasi ei lähe.”

Lev Kirillovitši rasvane nägu vöbises, mütsi alt ilmus oimude kohale higi. Peeter vaatas imestades: ohoh, asjad on seal nähtavasti halvad, kui laisk onu on nii üles raputatud. Peeter kummardus üle paadiveere ja jõi pihuga vett, kehtas pükse.

„Noh, hüva, sõidan neil päevil...”

„Mitte neil päevil, — täna. Tundigi ei tohi kaotada.” Lev Kirillovitš lähenes, vaevalt ulatudes õepoja kõrvani. „Möödunud ööl avastati otse Preobraženskoje külje all, teispool Jauzat, põõsastes üle saja streletsi varitsemas.” Peetri kõrv ja kael läksid silmapilkselt veripunaseks. „Meil põletasid preobražensklased kogu öö sütikuid, puhusid sarve... Need siis kartsid üle jõe tulla... Aga pärast siis juba Moskvast kuuldi, — strelets Ovsei Ržov jutustas: neil on nõnda kokku räägitud, — kui Preobraženskoje lossis öösel kisa kostab, siis peavad nad valmis olema, ja keda neile lossist välja antakse, seda raiuma, ükskõik, kes see oleks.”

Peeter kattis äkki käega silmad, — sõrmed tungisid otsekui sisse. Lev Kirillovitš jätkas jutustamist sellest, kuidas Šaklovitšid kisakõrisid turgudele saadab — ässitama näljast rahvast Preobraženskojet rüüstama.

„Rahvas on muutunud pööraseks, ainult üks mõte — kuidas pääseda röövima. Aga Sofja ainult ootabki uut segadust... Tema ligemad streletsid on Spasski torni hädakella külge juba nõõrigi sidunud. Nad oleksid seda juba ammugi lõõnud, kuid streletsipolgud, kaubahoovi sadakonnad ja agulid kõhklevad: hädakell on kõiki tüüdanud... Seesugune aeg, — bojaarid istuvad nagu ümberpiiratud oma majades... Aga mu õeke, Natalja Kirillovna, on juba päris meelegeitel...” Lev Kirillovitš toetus Peetri õlale, nuuksatas sugulaslikult. „Petruša, palume sind jumala nimel: näita ennast kogu oma tsaarilikus hiilguses, pöruta nende peale. Tunnevad igatsust tsaari järele, — pöruta jalaga, aga meie juba aitame... Mis meist, — meie vaenlasigi tüütab Vaska Golitsõn, Sonkast on isu kõrini täis...”

Peeter oli palju kordi seesuguseid jutte kuulnud, kuid täna ajas onu nuuksuv sosin talle hirmu peale. Nagu oleks kuulnud uuesti sääraseid karjeid, nii et juuksed püsti tõusid, näinud põiki pärani suid, paisunud kaelu, vastu asetatud piigiteri, raskelt nendele langevat Matvejevi keha... Lapsepõlve-päevade kehalik hirm!... Ja ta enesegi suu kiskus kõrvale viltu, silmad läksid pungi, nähtamatu piigitera tungis kõrva alt kaelasse.

„Petjake! Valitseja, issand olgu sinuga!” Lev Kirillovitš haaras õepoja võppuvate õlgade ümbert kinni. Peeter rabeles ta käte vahel, pritsides sülg. Viha, hirm, meelte-

segadus avaldus ta sidumatu karjates. Inimesed ruttasid juurde, piirasid ehmunult märatseva Peetri. Vurrukas Pamburg tõi potitükis viina. Peeter ei joonud, ainult pritis ringi nagu väike laps, — nii olid ta hambad kokku pigistatud. Ta lohistati Lev Kirillovitši tõlla juurde, kuid põtkides käskis ta end maha rohule panna. Rahunes... Siis istus, haaras kondiste põlvede ümbert kinni. Vaatas heledale järvepinna, kus lendlesid kajakad laevamastide kohal. Kuskilt ilmus taarudes Nikita Zotov. Hommikuse mängulahingu tõttu oli ta oma vürst-paavstlikus hõlsts, kammimata, salkus juustes ja habemes — heinakõrred! Istunud Peetri kõrvale, vaatas temale otsekui habemes naine haledalt:

„Peeter Aleksejevitš, kuula mind lollpead.“

„Käi kus kurat.“

„Lähen, isakene... Aga vaat, milleni oleme mänginud... Peab lõpetama... lapsemängud...“

Peeter pöördus kõrvale. Nikita roomas põlvedel, et teiselt poolt talle näkku vaadata. Peeter lükkas teda ja ronis vaikides tõlda. Lev Kirillovitš lõi juurde joostes kähku risti ette...

11

Uspenski katedraalis lähenes hommikune jumalateenistus lõpule. Patriarhi koor altari vasakul ja tsaari teenistujate oma paremal pool täitsid tumekuldse võlvistiku vaheldumisi kord noorukihäälte magusa heliga, kord tugevate kõride röökimisega. Künalde tuleriidad ikoonide kuldkatete ees valgustasid vaikselt praksumisega bojaaride õhetavaid nägusid. Teenistust pidas patriarh, — otsekui oleks Suzdali maalikooli usukannataja pühapildilt alla laskunud, elavad olid ainult silmad ja jõuetud käed ning kuni nabani ulatuv kitsas habe, mis liikus raskel preestrirüül. Kaksteist hiiglast-diakoni, lopsakajuukselised ja metslooma-sarnased, kõlksutasid raskeid suitsutamispanne. Patriarh ja metropoliidid ning peapiiskopid kahel pool tema kõrval ujusid viirukisuitsu pilvedes. Kogu katedraal täitus peadiakoni hüüetega nagu kange viinaga. Seesinane oli kolmas Rooma. Rõõmutses kõrk vene süda.

Tsaari kohal helepunase baldahhiini all seisis Sofja. Tema paremal käel — tsaar Ivan, — silmalaud pooleldi

suletud, ta põsenukid haiges näos hõõgusid. Vasakul seisis kõhetu Peeter, — just nagu oleks maapoiss vastla ajal mittekasvukohaseisse tsaarirõivaisse riidetatud. Bojaarid vaatlesid teda muigega, tõstes rätikuid suu ette: tõlp nooruk, isegi seista ei suuda, tammub nagu hani, kohmakas, ei hoia kaela... Sofja tunneb vähemalt valitsejalikku auväärust. Jalge all, et kõrgem olla, pingike. Nagu rahulik, pihud rinnal kokku pandud, ja käed ning rind, õlad, kõrvad, kroonipärg hõõguvad kuumalt kalliskividest. Just nagu seisaks Kaasani jumalaema ise baldahhiini all... Aga sellel Kukui-küla joomavennal on külmud huulenurkades, nagu tahaks just praegu hammustada, kuid hammustuski oleks nõrk... Silmavaade tige, kõrk. Ja — kõigest näha — mõtteiski pole väärrikust...

Jumalateenistus lõppes. Kirikuteenrid hakkasid askeldama. Kõikusid ülestõstetud kirikulipud, maarjaklaasist laternad, ristid ja ikoonid. Kõrvaletõmbunud bojaaride ja aadlike vahelt liikus ristikäik. Diakonite poolt toetatud patriarh kummardas tsaaride ees, paludes neid võtta kombe kohaselt Kaasani jumalaema kuju ja minna Puna-sele väljakule Kaasani katedraali juurde. Moskva metropoliit ulatas kuju Ivanile. Tsaar näpitses oma hõredat habemekest, heitis pilgu Sofjale. See vaatas nagu puukuju liikumatult kiirekest vilgukivist aknas...

„Ei mina suuda päralt viia,“ lausus Ivan leebelt, „lasen maha kukkuda...“

Siis andis metropoliit, Peetrist möödudes, ikooni Sofjale. Selle sõrmuseist rasked käed avanesid ja haarasid kuju tugevasti, ahnelt. Pööramata pilku valguskiirelt, laskus ta pingikeselt. Vassili Vassiljevitš, Fjodor Šaklovitši, Ivan Miloslavski — kõik sooblinahkses kasukas — liginesid kohe valitsejannale. Kirikus jäi vaikseks.

„Anna siia...“ Kõik kuulsid, kuidas seda keegi ebaselgelt ja summutatult ütles. „Anna...“ Juba kõvemini, vihasemalt. Ja kui vaatasid Peetrile, siis mõistsid, et see oli tema... Nagu punane, pöörlev pilk nagu öökullil, — haaras baldahhiini kuldsest keerdsambakesest kinni, ja baldahhiin kõikus sinna-tänna...

Kuid Sofja peatus vaevalt, pöördumata, ärevuseta. Peeter ütles üle kogu kiriku, järsult, matsi kombel:

„Ivan ei lähe, mina aga lähen... Sina mine oma

poole... Anna kuju siia... See pole naiste asi... Mina ei luba..."

Silmi tõstes lausus Sofja magusalt, nagu mitte siit maailmast: „Lauljad, laulge suureks väljaminekuks..."

Ja laskunud alla, astus aeglaselt bojaaride rivist mööda, madal ning uhkemoeline. Peeter vahtis talle järele, kael pikale sirutatud. (Bojaarid rätikuisse: häda ja häbi!) Ivan, laskudes ettevaatlikult õe järel, sosistas:

„Mis sa nüüd, Petruša, lepi temaga ära... Mis te riidlete, mis te jagate..."

12

Šaklovitõi, kummardudes toolil ettepoole, vaatas teraselt Vassili Vassiljevõtši. Vaarikavärvi siidmantlis Silvester Medvedev, võttes ettevaatlikult oma rongatiiva-karva ravitud habet ja purre seda, vaatas samuti Golitsõnit. Magamistoas laual põles üksainus küünal. Jaanalinnusuled voodi baldahhiini kohal heitsid varje üle kogu lae, kus tiivulised hobused, lendavad lapsukesed ja paljasärelised neitsid pärjatasid Vassili Vassiljevõtši näolist kangelast. Vassili Vassiljevõtš ise lamas lavitsal karunahkadel. Ta lõdises külmtõvest, mille oli saanud juba Krimmi sõjakäigul. Mäsis enese kuni ninani oravanahk-sesse kasukasse, toppis käed varrukaisse.

„Ei," lausus ta pärast pikka ootamist, „ma ei või neid jutte kuulata... Jumal on elu andnud, üksnes jumal selle temalt ka võtab..."

Šaklovitõi lõi pahaselt mütsiga vastu oma põlve, heitis pilgu Medvedevile. See ei viivitanud mõtlemisega:

„Oeldud on: „Ma saadan kättemaksja", — seda tuleb nõnda mõista: mitte jumal ei võta elu, vaid tema tahtmisel inimese käsi..."

„Karjub jumalakojas nagu kõrtsis," haaras Šaklovitõi ägedalt kinni. „Sofja Aleksejevna ei toibu siamaale, — nõnda hirmutas ära... Kasvatasid hundipoja üles, — kurjaga ta algab... Oodake teda ühes ta mängusõduritega Moskvas, — neid on tuhandet kolm, kui mitte rohkem... Puhunud täkud... Räägin ma õieti, Silvester?"

„Oodake temalt inimeste hävitamist ja õigeuskliku kiriku haavamist ning valatud vere ojasid... Kui koostasin tema horoskoopi, tõusid mu juuksed tuustina püsti,

sõnad, numbrid, jooned tursusid verest... Jumala eest... On öeldud ammu: oodake seda horoskoopi..."

Vassili Vassiljevõtš tõusis küünarpeale, kahvatu, mullakarvaline...

„Kas sa ei valeta, papp?" Silvester raputas rinnaristi. „Millest sa õieti räägid?"

„Juba kaua ootasime seda horoskoopi," kordas Medvedev seevõrra veidralt, et Vassili Vassiljevõtšil läks külm juga mööda selgrootsu. Šaklovitõi hüppas üles, ragistades hõbekettidega, haaras mõõga ja mütsi kaenla alla.

„Hiljaks jääme, Vassili Vassiljevõtš... Vaata, et meie pead teivaste otsas ei tolkne... Viivitat, argled, — ja oled sidunud meiegi käed..."

Vassili Vassiljevõtš lausus, sulgedes silmi:

„Ma ei seo teie käsi..."

Rohkem eisaadud temalt sõnagi. Šaklovitõi lahkus, kostis läbi akna, — kihutas metsikult hobusega väravast välja. Medvedev, istunud peatsi juurde, hakkas rääkima patriarh Joakimist: olevat silmakirjalik, rumal, nõrk. Kui teda käärkambris rõivastatakse, — metropoliidid tõukavad teda, näitavad tagant enese lõbuks träasa. On vaja noort, õpetatud patriarhi, et kirik võiks õitseda rõõmsalt nagu viinamägi...

„Sinu krooni palmitseks selle jumaliku viinapuuga, vürst..." Kõditas sandli ja roosiõliga niisutatud habemega kõrva. „Utleme, mina, — ei, ei, ma ei keelduks patriarhi rüüst... Lööks õitsele... Selgeltnägija Vaska Silin vaatas Ivan Veliki kellatornist kahe sõrme prao vahelt päikest ja nägi kõike sedasinast päikesemärkides... Sa räägi Siliniga... Aga mis puutub Joakimisse, — siis tuuakse talle igal laupäeval salaja neli ämbritäit kokri Preobraženskojast... Ja ta võtab vastu..."

Medvedev lahkus. Siis avas Vassili Vassiljevõtš oma kuivad silmad. Kuulatas. Ukse taga norskas vürsti vooditeener. Õues sammusid kivitahvleid mööda tunnimehed. Võtnud küünla, avas Vassili Vassiljevõtš voodi eesriide taga salaukse ja hakkas mööda järsku treppi alla laskuma. Külmtõbi raputas, mõtted seginesid. Peatus, tõstis küünla pea kohale, vaatas hirmuga alla, pimedusse...

„Loobuda suurist unistustest, sõita oma pärusmõisa? Las mööduvad segadused, las purelevad, määratsevad ilma temata... Noh, aga häbi, aga alandus? Kord juhtis polku-

sid, öeldakse, nüüd karjatab hanesid, seesama vürst Vassili..." Künal värises külmaks tõmbunud käes. „Haaras krooni järele, — nüüd kobab kanu..." Jooksis hambaid lõgistades mõned astmed allapoole. „Mis see siis on, — jääb üle teha, nagu tahavad Sofja, Šaklovitši, Miloslavskid? ... Tappa! Kui mitte teda, siis tapab tema? Noh, aga kui me jagu ei saa? Tume asi, käsitamatu asi, ebakindel asi... Issand, valgusta..." Lõi risti ette, toetudes vastu telliskivist seina. „Kui haigestuks palavikku selleks ajaks..."

Laskunud lõpuni, lükkas Vassili Vassiljevitš vaevaga raudriivi eest ja astus võlvitud keldrisse, kus nurgas viltildel lamas nõid Vaska Silin, needitud jalgapidi ahe-
lasse...

„Halastaja bojaar, mis eest sa mind ometi?... Näis juba, et ma..."

„Tõuse..."

Vassili Vassiljevitš asetas künla põrandale, tõmbas kasuka kõvemini ümber. Mõne päeva eest käskis ta kinni võtta Vaska Silini, kes elas Medvedevi majas, ja ahe-
lasse panna. Vaska hakkas üleliia lobisema, et temalt selle ilma vägevad armurohtu võtavad ja seda nii kõrges kohas tarvitavad, et seda isegi hirm öelda, ning et temale selle eest antakse Moskvast maja ning voli rahata juua...

„Kas vaatad päikest?" küsis Vassili Vassiljevitš.

Vaska vajus pomisedes põlvili, suudles ahnelt kahes kohas muldpõrandat vürsti jalgade all. Tõusis jälle, — lühike turjakas, karu koonuga, kiilaspäine, — ninajuure mant kerkisid tihedad kulmud viltu kuni käharate juusteni kõrvade kohal, aukulangenud silmad põlesid taltsutamatus trotsist.

„Varahommikul viidi mind kellatorni ja teine kord otse keskpäeval. Mida nägin, seda ei salga..."

„Kahtlane," lausus Vassili Vassiljevitš, „taevakeha — mis märgid võiksid temal olla? Luiskad sa..."

„Märgid, märgid... Me oleme harjunud sõrmede vahelt vaatama, ja siis ilmub see minust otsekui ennustus, vaatan nagu raamatusse... Muidugi, teised näevad ka kalja-päras ja läbi sõela vastu kuud... Kui oskad, — miks mitte... Oh, isake," Vaska Silin nohises äkki oma karu-ninaga ja hakkas kõikudes läbitungivalt vürstile vahtima. „Oh, heategija... Kõik ma nägin, kõik tean... Seisab üks tsaar, pikk, tume, ja kroon tolkneb tal selja peal..."

Teine tsaar — hele... ah, öeldagi on hirm... kolm künalt on ta pea peal... Aga tsaaride vahel on kaks, teineteisest kinni hakanud ja keerlevad rattana, keerlevad, nagu mees ja naine... Ja mõlemad on krooniga, ja päike muudkui kõrvetab nende vahelt..."

„Ma ei mõista, mis sa sonid," — Vassili Vassiljevitš taganes, tõstes künla üles.

„Kõik sünnib sinu tahtmise järgi... Ära karda midagi... Seisa kindlalt... Aga minu rohkest riputa juurde, riputa juurde, — on kindlam... Ära anna tüdurukule rahu, kuumuta teda, kuumuta..." Vassili Vassiljevitš oli juba ukse juures. „Heategija, aga ahelad käsi minu küljest ära võtta..." Ta rapsas nagu ketikoer. „Isakene, käsi toitu saata, eilsest saadik pole sünninud..."

Kui uks kinni paugatas, pistis ta ulguma, ragistades ahnelt, manades vastiku häälega...

Streletside poolsadakonna pealikud Kuzma Tšormnõi, Nikita Gladki ja Obrossim Petrov pingutasid nahast välja, ässitades streletsi-aguleid. Astusid majadesse, rebides vihaselt uksi: „Mida's te siin — eitedega magate, aga varsti katkutakse kõigil pead otsast..." Kisendasid jubedalt sissesõiduhuovis: „Tõkatiga märgime ära bojaaride majad ja kaubasakste poed, neid me röövime, krempli jagame ära... Nüüd on jälle vabadus..." Turuplatsidele pildusid salakirju ja siinsamas lugesid neid rahvale, ägedalt vandudes...

Kuid streletsid, nagu toored puud, ei võtnud tuld — ei süttinud mässu kuma. Ja kartsid ka: „Vaata, kui palju on Moskvast vürste-rahvast, löö siin hädakella, — kõik teevad maatasa, omagi vara ei suuda kaitsta..."

Kord vara hommikul leiti Mjasnitski väravate juures neli valvestreletsi — meelemõistusega, pea lõhki, jäsmed läbi raiunud. Lohistati nad Stremjannõi polku, väekantseleisse. Saadeti Fjodor Levontjevitš Šaklovitši järele, ja selle juuresolekul nad jutustasid:

„Seisame väravate juures valvel, jumal hoidku, kaine peaga. On koiduaeg... Äkki kihutavad puustusest ratsanikud, ja asja ees, teist taga, hakkavad meid peksma kirvesilmadega, raudpulkadega, käsinuiadega... Kõige

tigedam oli üks paks, valges atlasskaftanis, bojaari mütsiga. Teised taltsutasid teda: „Jäta juba peksmine, Lev Kirillovitš, päris ära tapad...” Aga tema karjub: „Tuleb veel hullemat, maksan neetud streletsidele oma vendade eest kätte.”

Šaklovitši kuulas muheldes. Vaatles haavu. Võtnud maharaiutud sõrme, näitas seda trepil kõrvalistele inimestele ja streletsidele. „Jah,” rääkis, „on näha, et varsti teidki jalgupidi lohistatakse...”

Imeväärt. Ei tahtnud uskuda, et Lev Kirillovitš oleks hakanud äkki nõnda mürgeldama. Aga Gladki, Petrov ja Tšormnõi juba levitasid aguleis, et Lev Kirillovitš ühes kaaslastega sõidab öösiti ringi, silmitseb, — kui tunneb ära, kes seitsme aasta eest Kremli märatses, selle peksab surnuks. „Teadagi,” vastasid streletsid taltsalt, „ega mäsamise eest pead paitata...”

Möödus kolm päeva, ja jällegi needsamad ratsanikud koos paksu bojaariga ründasid Pokrovski väravate juures valvet, peksid raudpulkade, nuutide, mõõkadega, haavasid paljusid... Siin-seal löödi polkudes hädakella, kuid streletsid olid lõplikult hirmunud, ei tulnud välja... Hakkasid öösiti vahilt põgenema. Nõudsid, et neid saadetaks valvele mitte alla saja mehe ja ühes kahuriga... Otsekui äratehtud — hoopis taltsaks olid muutunud streletsid...

Siis aga levis kuuldus, et neist ratsamürgeldajaist juba mõned ära tunti: Stjopka Odojevski, Miška Tõrtov, kes tema juures tüdruku asemel elas, Pjotr Andrejevits Tolsi, aga vaat see valge kaftaniga polnudki nagu bojaar, vaid alamdjakk Matveika Šošin, tsaaritari lähedane inimene. Laotati käsi, — mida nad säärase märatsemisega taotleavad?

Ei olnud head lood Moskvast, rahutu oli. Igal öösel saadeti Kremli viiesajameheline vahtkond. Saabusid sealt joobnutena. Oodati tulekahjusid. Räägiti, et on valmistatud keerulise ehitusega käsigranaadid, ja Nikita Gladki vedas neid salaja Preobraženskojessa, pildus teede peale, kust pidi tsaar Peeter minema, kuid nad ei lõhkenud ometi. Kõik ootasid midagi, olid valvel.

Preobraženskojes laskisid Peetri saabumisest peale suur-tükid, järelejätmata. Teedel kärbiste taga seisid lagedaks aetud nägudega ja naiste juustega soldatid, kaabudes, rohelistes kuubedes. Mõnel korral üritas hulkuv rahvas,

turgudel enese kuumaks karjunud, minna Preobraženskoje kallale, rüüstama aitasid, kuid jõudmata Jauzani põrkasid kõikjal soldatitele, ja need ähvardasid lasta. Kõik olid tüdinud, — kui aga üks teise rutemini neelaks: kas Sofja Peetri või Peeter Sofja... Kui aga miski kindlamini püsima jääks...

14

Vassili Volkov liikus ratsa mööda Mjasnitskaja uulitsat kärbiste vahelt. Igal sammul teda peatati, ta vastas: „Tsaar Peetri stolnik, tsaari ukaasiga...” Lubjanski väljakul valgustas tuleriitade õhetus madalat torni, kõõmet ajavaid hambulisi müüre, mis kadusid pimedusse Neglinnaja suunas. Mustemana paistis taevast lõikuskuu tähtedega, tihedamad puupadrikud tarade ja plankude taga väljaku ümber. Välgusid madalate kirikukeste ristid. Enamik kaubaputkasid oli hilise aja tõttu suletud. Paremal pool, Stremjannõi polgu pika maja juures istusid mehed tapritega.

Volkovil oli kästud (ta saadeti tühise asja pärast Kremli) järele vaadata, mis toimub linnas. Käskis Boriss Aleksejevits Golitsõn, — ta oli nüüd ööd-päeva Preobraženskojes. Seal oli unine elu nüüd lõppenud. Peeter kihutas Perejaslavskoje järve äärest nagu äravahetatult. Endistest löbustustest ei võinud piiksatadagi. Kaasani päeval, kui koju saabus, märatses nõnda, et hädavaevu saadi rahustada... Ligemad olid talle nüüd Lev Kirillovitš ja Boriss Golitsõn. Sulgunud koos nendega, sosistasid lakkamata, — ja Peeter kuulas neid. Mänguväele lisati söömanni, anti uued võõd ja kindad, — raha selleks laenati Kukuist. Ilma kümme-konna relvastatud stolnikuta ei läinud Peeter õue ega väljale. Ja ikka nagu piilus üle öla, nagu poleks usaldanud, igaüht torkis pilguga. Täna, kui Volkov hobuse selga istus, hüüdis Peeter aknast:

„Kui Sofja minu üle pärib, — ole vait... Tõmmatakse piinapingile, — vaiki...”

Heitnud pilgu üle tühja väljaku, laskis Volkov traavi...

„Seis, seis!” karjuti pimedusest jubedalt. Põiki teele jooksis pikk strelets, kiskudes haakpüssi seljast. „Kuhu sa sihuke...” — haaras hobuse valjaist kinni...

„No-noh, hoia eemale, olen tsaari stolnik...”

Strelets vilistas sõrme suhu pistes. Veel viis meest jooksid juurde... „Kes see on?“ — „Stolnik?“ — „Teda ongi meil vaja...“ — „Ise lendas pihku...“ Piirasid ümber, viisid väemaja juurde. Seal tundis Volkov tule valgelt pika streletsi olevat Ovsei Ržovi. Tõmbus kõssi, — asi oli halb. Ovsei, — valjaid käest laskmata:

„Hei, mõni väledam, jookske, otsige üles Nikita Gladki...“

Kaks meest läksid vastumeelselt. Streletsid tõusid tule juurest, väemaja muldrikult, ronisid vankreist välja, visates roguskid eest. Kogunes neid umbes poolsada. Seisid rahulikult, nagu poleks asi neisse puutunud. Volkov kogus julgust:

„Toimite halvasti, streletsid... Kas teil kaks pead otsas on?... Ma viin tsaari käsku — võtate kinni: see on mäss, äraandmine...“

„Ole vait...“ — Ovsei ähvardas haakpüssiga.

Vana strelets peatas teda:

„Ära puutu, temagi on käsualune.“

„Just nii, et olen käsualune. Ma olen tsaari sulane. Aga kelle teenrid olete teie? Vaadake ette, streletsid, ärge laske viltu. Oli ju hea Hovanski, kuid mis temaga tehti? Olite teiegi head, aga kus on Punase väljaku samm, kus on teie vabadused?“

„Küllalt luiskamisest, koerapoeg!“ karjus Ovsei.

„Teist on mul kahju. Kas teid Golitsõn vähe steppe mööda vedas... Toetage teda, toetage, ta viib teid veel kolmandalegi sõjaretkele... Hakkate majasid pidi armuande paluma...“ Streletsid vaikisid veelgi süngemalt. „Tsaar Peeter pole enam väike... See aeg on möödas, mil teda hirmutasite... Kui nüüd tema teid ei hirmutaks... Oh, streletsid, — taltsutage seda märulit...“

„Ii-aah!“ rõõgatas keegi nii metsikult, et streletsid võpatasid. Volkov rõgises, tõstis käed, vajus maha. Tagant hüppas Nikita Gladki täie hooga tema hobuse selga, haaras kaelast kinni, kukkus ühes Volkoviga pikali. Pöörates ringi istus tema peale, virutas vastu hambaid, lõi mütsi peast, rebis mõõga küljest. Hüppas üles, pistis täiest kõrist naerma, vehkides mõõgaga, — laiialubaline, rõugearmiline, suuresuine.

„Näгите, — see on tema mõõk... Küllap ma tsaar Peetriga samuti lõpetan... Võtke ta, tassige Kremliasse Fjodor Levontjevitši juurde...“

Streletsid tõstsid Volkovi üles, viisid Kitaigorodi müüri äärt pidi kõnkalt alla, mööda varesepesadega ülekülvatud jäändrikest ja põlistest hõbepajudest, mööda limastunud Neglinnaja kallast, mööda võllaist ning postide otsas olevaist rattaist. Taga astus Gladki, haisedes puskari järele. Kremliasse läksid Kutafja torni kaudu. Väravate taga põlesid tuleriidad. Mõnisada streletsi istus lossi seina ääres, vedelesid rohul, lonkisid kõikjal. Volkov lohistati läbi pimedade vahikäigu ja lükati madalasse tuppa, mida valgustasid pühapildi-lambid. Gladki läks lossi. Ukse juurde asus kortsusnäoline, vaikne valvur. Toetudes taprile, lausus tasa:

„Sa ära vihasta, vaata — me ei pääse ka ise kuhugi... Kästakse, — lööd... Näljaelu, bojaar... Perekonda on neliteist hinge... Varem sai kaubitsetud, aga nüüd, — mis armust antakse, sellest elamegi... Kuid kas me tsaar Peetri vastu mässame... Meile ju ükskõik, kes kaman-dab, — vaat sedasi on nüüd lood...“

Sisse astus Sofja, — tütarlapse kombel — katmata peaga, mustas sooblinahkadega sametist suvikuues. Istus lusaselt laua taha. Tema taga — iludus Šaklovitõi, valgehambaliselt naeratades. Selle seljas oli nõgesekarva streletsikaftan. Istus Sofja kõrvale. Nikita Gladki taganes kohtlaselt ukse alla, — oli ustav teener. Šaklovitõi keerutas sõrmede vahel Peetri kirja, mis võetud Volkovi taskust.

„Valitsejanna luges kirjakese läbi, asi on tühine. Miks sind nii rutuliselt öisel ajal teele aeti?“

„Luuraja,“ lausus Sofja läbi hammaste.

„Me ajame sinuga meeeldi juttu, tsaari stolnik... Kas tsaar Peeter on terve? Kas tsaarinna on terve? Kas kavatsevad kaua meie peale viha kanda?“ Volkov vaikis. „Sa vasta, või muidu sunnime...“

„Sunnime,“ kordas Sofja tasa, raskelt, mehelikult, Volkovile otsa vaadates.

„Kas mänguvägedel on küllalt varustust? Kas neil pole millestki puudu?... Valitsejanna tahab kõik teada,“ päris Šaklovitõi. „Aga miks te valvurid teedele asetate, — kas lõbu pärast või kardate kedagi? Varsti ei pääse teie pärast isegi enam Moskvasse... Kaapate viljavoore, — kas see on kord?...“

Volkov vaikis, nagu oli kästnud, — langetas pea. Oli jube vaikida. Kuid mida karsitumalt päris Šaklovitõi,

mida ähvardavamalt tusatses Sofja, seda jonnakamalt pigistusid ta huuled kokku. Tal oli endalgi halb oma seesuguse trotslikkuse üle. Palju oli kogunenud Preobraženskojes logeldes jõudu. Ja süda trotsis: piina, ole hea, piina, — midagi ma ei ütle... Sööstku praegu Šaklovitõi noaga kallale, et seljanahast rihmu lõigata, — vaataks talle väljakutsuvalt, lõbusalt näkku. Ja Volkov tõstis pea, hakkas vaatama jultunult ning lõbusalt. Sofja kahvatas, ta ninasõõrmed laienesid. Šaklovitõi lõi meeletult jalga vastu maad, hüppas üles:

„Kas tahad piinapingil vastata?“

„Pole mul midagi teile vastata,“ lausus Volkov (kohkus isegi), jala tõstis ette, keerutas õlgu. „Sõitke ise Preobraženskojesse, küllap teil saatjaid-streletse ikkagi jätkub...“

Šaklovitõi virutas talle kogu jõuga rinna alla. Volkov laskas, taganes ja nägi, kuidas Sofja tõusis laua juurest, paks, viha täis valgunud nägu vabisemas.

„Pea maha raiuda,“ lausus ta kähinal. Nikita Gladki ja valvur lohistasid Volkovi õue. „Timukad!“ karjus Nikita. Volkov jäi kätele rippu. Ta lasti lahti, kukkus silmili. Mõned streletsid lähenesid, hakkasid pärima: kes see säärane ja mispärast pead raiuda? Heitsid nalja, hakkasid kutsuma, hüüdes üle kogu pimedada väljaku, — timukat — vabatahtlikku. Gladki pidi juba ise mõõga tupest kiskuma. Talle öeldi: „Pisut nagu häbiväärt, Nikita Ivanõtš, seesuguse asjaga mõõka veristada.“ Jooksis vandudes lossi. Siis kummardus vanamees-valvur, puudutas kanges-tunud Volkovit õlast:

„Lase nüüd jalga. Ära mine värava kaudu, vaid jookse müüri veert pidi ja roni kuskil üle...“

Tuleriidad Lubjanski väljakul kustused (üks veel hingitses väemaja ees), — keegi ei tahtnud puid kanda, kui palju Ovsei ka ei kamandanud. Pimeduses läksid paljud streletsid koju. Mõned magasid. Viis meest jutlesid tasa, eemaldunud tara juurde, varjuliste pärnade alla.

„Gladki rääkis: Boriss Golitsõnil on tema Rjazani aguli majas peidetud kuuskümmend potitait kõlisevat hõbedat... Jagame, ütleb ta, prassime maha...“

„Mis Gladkil muud kui röövida, kuid vaevalt saab ta kedagi selleks meelitada.“

„Ei ole usku: nemad röövivad, meie aga vastutagu.“

„Štolnik rääkis õieti, — kui me mitte varsti ei pea tsaar Peetrit kartma...“

„Ega ole kaugel kartusest...“

„Aga see, meie tsaaritar, — ühtelede kingib raha, kuid teised tolknegu ööd-päeva vahikorras, kodus kogu majapidamine korrast ära...“

„Mina aga, jumala eest, läheksin ilma taha vaatamata mänguväkke...“

„Kuid, poisid, ta võtab võimust...“

„Väga lihtsalt...“

„Ilmaaegu siin ootame... Ootame enesele silmuse kaela...“

Valkisid, vaatasid ringi. Kremli poolt kihutas keegi kapates. „Jälle Gladki... Mis teda, kuradit, ringi veab...“ Ajades hobuse purjus päi tulle, hüppas Gladki maha, ki-sendas:

„Miks pole streletsid koos? Miks pole saadetud linna-värvavasse? Kremli on kõik valmis, kuid teil ei põle isegi tuled mittel Magavad! Saatanad! Kus on Ovsei? Saata agulitesse! Niipea kui põrutame Spasski tornis hädakella, — kõigil püssi alla asuda...“

Vandudes, jalgu hargutades jooksis Gladki väemajja. Siis ütlesid pärnade all seisjad üksteisele:

„Hädakell...“

„Täna öösel...“

„Ei nad saa mehi kokku...“

„Ei...“

„Aga mis oleks, vennad, kui... ah?“

Nihkusid peadega lähemale, ja vaevalt kuuldavalt:

„Aga need seal oleksid tänulikud...“

„Iseenesestki mõista...“

„Ja autasu ning kõik muu...“

„Poisid, aga siin on asi mäda...“

„Teame juba... Poisid, kes läheb? Oleks kahte vaja...“

„Noh, kes?“

„Dmitri Melnov, kas lähed?“

„Lähen.“

„Jakov Ladõgin, lähed?“

„Mina või? Hüva, lähen.“

„Trügige — tema eneseni... Visake põlvili maha ja — et nii ja sedasi on asjad... On kavatsusel sinu vastu,

suur valitseja, mõrtsukatöö... Meie nagu su truud sula-
sed, kuna oleme risti suudelnud..."

"Ära õpeta, teame isegi..."

"Juba me ütleme..."

"Jookske, poisid..."

15

Võidelda kahe pataljoniga — Preobraženski ja Semjo-
novskiga — polnud mõeldagi. Kolmkümmend tuhat stre-
letsi, maakaitse, välismaa jalavägi, kindral Gordoni sõdu-
ripolk oleksid mänguväe nagu kärbe lömastanud. Boriss
Golitsõn andis tungivalt nõu: rahulikult Preobražensko-
jes kevadet oodata. Varsti on sügisene teelagunemine,
külmad, — streletse ei aja ka malgaga ahju pealt maha
sõdima. Eks siis kevadel näe. Ega lugu halvemaks muutu,
peab arvama, et muutub halvemaks Sofjale ja Vassili Vas-
siljevitšile: talve jooksul lähevad bojaarid omavahel lõp-
likult riidu, hakkavad Preobraženskojesse üle liduma;
palka streletsitele ei maksta, — kassa on tühi. Rahvas
nälgeb, agulid, käsitöölised on laostunud, kaupmeeskond
oigab. Kui aga Sofja sõjaväe hädakellaga siiski liikvele
paneb, — siis tuleb koos mänguväega minna Troitse-Ser-
gijevo vallutamatu müüride varju, — see on äraproovi-
tud koht, võib kas aasta või veel rohkemgi vastu panna.

Boriss Golitsõni nõuandel saadeti Preobraženskojest
arhimandriit Vikentile Troitsesse salaja kingitusi. Boriss
Aleksejevõtš sõitis kaks korda ise sinna ja rääkis arhi-
mandriidiga, paludes kaitset. Kindral Sommer korraldas
iga päev ülevaatusi ja harjutusi, — kahuripaukudest pu-
runesid peaaegu kõik lossi aknad. Kuid kui Peeter hak-
kas Moskvast rääkima, siis Sommer ainult nohises tusa-
selt vurrudesse: "Noh, eks me siis kaitse end..." Vahel
sõitis kohale Lefort, kuid mitte tihti, — kaine, galantne,
argliku naeratusega, ja tema ilme hirmutas kõige rohkem
Peetrit... Ta ei usaldanud isegi Leforti enam. Tihti peale
äratas Peeter Aleksaška keset ööd, tõmbasid kiiruga kaf-
tanid selga, jooksid vahtkondi kontrollima. Seisid kaua
õises niiskuses Jauza kaldal, Peeter vahtis Moskva poole,
— pilkane pime, mitte tulukestki, ja kurjakuulutav vai-
kus.

Jahedusest võpatades kutsus tuseselt Aleksaškat, lon-
kis magama.

168

Ainult esimesed ööd pärast tagasitulekut ta magas koos
naisega. Hiljem käskis enesele aseme teha lossi kõrval-
shitisse, madalasse ühe aknaga kongitaolisse tuppa, —
tsaarile lavitsale, Aleksaškale põrandale, viltvaipadele.
Jevdokia nuttis silmad peast, oodates oma kallimat, —
oli rase, neljandat kuud, — ootaski ära, kuid pisaraid ei
saanud siiski kuivatada. Mehe tulekul tahtis maanteele
vastu joosta, kuid eided ei lasknud. Rabeles lahti, sööstis
eeskojas kalli mehe juurde, — see sisenes, pikk, kõhetu,
võõravõitu, — naine surus end näo, käte, rinna, kõhuga
tema vastu... Mees suudles karedate huultega, — oli
tõkati-, tubakahaisuga läbi imbunud. Küsis ainult, tõmma-
tes ruttu pihuga üle ta paisuma hakanud kõhu: "No-noh,
aga miks sa seesugusest asjast ei kirjutanud..." — ja het-
keks pehmenes ta nägu. Läks koos naisega ema tervitama.
Rääkis katkendlikult, käsitamatult, tõmbles õlaga ja üha
sügas end. Natalja Kirillovna ütles lõpuks: "Valitseja,
mu Petjake, juba hommikust peale kütame sauna." Vaa-
tas veidralt emale: "Emake, egas see mustuse pärast ki-
hele." Natalja Kirillovna mõistis, ja pisarad roomasid üle
ta põskede.

Ainult kolmeks ööks sai Jevdokia ta magamistuppa, —
kuidas ootas, kuidas armastas, kuidas lootis hellitada!
Kuid lõi araks, kohmetas hullemini kui ööl pärast laula-
tust, ei teadnud, mille üle isegi pärida kallimalt. Ja lamas
pärlitega õmmeldud patjadel lausa lollikesena. Mees võ-
patles, sügas end unes. Naine kartis end liigutada. Aga
kui ta korkasse magama läks, — siis ei teadnud naine,
kuhu inimeste ees häbi pärast oma silmad panna. Kuid
Peeter nagu unustaski naise. Kogu päev õiendusi, jooks-
misi, sosistamisi Golitsõniga...

Nii algas lõikuskuu... Moskva oli kurjaennustav, Preo-
braženskoje — hirmul, valvel.

16

"Myn Herz, aga kui sa kirjutaksid Rooma keisrile, et ta
annaks sõjaväge?"

"Lollpea..."

"Mina või?" Aleksaška hüppas vildil neljakäpukile.
Roomas juurde. Ta silmad hüplesid. "Ma ei räägi kau-
geitki rumalasti, myn Herz. Ja paluda tuleks kümme-
kond

169

tuhat jalameest. Mitte rohkem... Sa räägi õige Boriss Aleksejevitsšiga."

Aleksaška istus peatsi juurde. Peeter lamas külili, põlved kronksus, vaip pea peale tõmmatud. Aleksaška näris huulenahka:

"Muidugi, meil pole selleks raha, myn Herz... Raha on vaja... Aga me petaksime... Kas me siis tõesti keisrit üle ei löö? Ma lendaksin kas või ise Viini... Oh, ja siis alles müttaksime Moskvat, streletse, jumala eest..."

"Käi kuradile..."

"Noh, hüva..." Aleksaška kobis niisama ruutu kasuka alla. "Ma ju ei ütle, et läheksime rootslasi või tatarlasi paluma... Ma mõistan ju ka. Kui ei taha, — pole tarvis... See on teie asi..."

Peeter lausus vaiba alt, segaselt, nagu kokkupigistatud hammaste vahelt: "Liiga hilja oled välja mõtelnud."

Vaikisid. Kongis oli kuum. Ahju all kraapis hiir. Kaugelt kostis: "Tähelepanu!" — seal karjusid valvurid Jauzal. Aleksaška hakkas ühetasaselt hingama.

Peetrit vaevas neil õil unetus. Vaevalt hakkab pea padjasse vajuma, kui viirastub hääletu hädakisa: "Tulekahju, tulekahju!" Ja süda hakkab puperdama nagu lambahänd... Uni on kadunud. Rahuneb, kuid kõrv püüab, — nagu nutaks keegi kaugel majas palkseinte taga... Palju sai neil õil läbi mõeldud... Meenutas: olgugi et kitsikuses ja nagu tagaõues, kuid ometi möödusid muretult need aastad Preobraženskojes — lõbusalt, lärmakalt, mõttetult ja üpris lollilt... Osutus: oled kõigile võõras... Hundi-poeg, sõdurite semu... Tantsis, mängis läbi, — ja nüüd on roimarlik nuga juba südame kohal...

Uni lendas taas minema. Peeter tõmbus vaiba all kõvemi kerra.

... Õeke, õeke, häbitu, verejanuline... Laiapuusaline, rasvase kaelaga... (Meenus, kuidas seisis kirikus baldahiini all). Mingitud matsinägu, — lihunikunaine! Käskis granaate tee peale pilduda... Saadab pussimehi... Kõõgis leiti eile kaljaankruke, — hea, et anti esiteks koerale lakkuda, — kärvas ära.

Peeter vehkis mõtete vastu... Kuid viha purskas ise oimusoontesse... Elu võtta! Ei metsloom ega kindlasti mitte ükski inimene tahtnud sellise aplusega elada kui Peeter...

"Aleksaška... Kurat, magad või, anna kalja..."

Aleksaška hüppas juhmunult kasuka alt välja. End sügades tõi ta kopsikuga kalja, rüüpas kõigepealt ise, andis siis. Haigutas. Rääkisid pisut. "Kuula!" — kostis kaugelt kurvast, unetult.

"Jääme õige magama, myn Herz."

Peeter laskis paljad kõhnad jalad lavitsalt maha... Nüüd see ei viirastunud, — rasked sammud müdisid rutates läbi vahekäikude... Hääled, hüüatused... Aleksaška seisis paljas aluspesus ukse juures, kaks püstolit käes.

"Myn Herz, siia joostakse..."

Peeter vaatas ukse poole. Jooks läheneb... Peatuti ukse taga... Värisev hää:

"Valitseja, ärka, hädaoht..."

"Myn Herz, see on Aljoška."

Aleksaška lükkas riivi eest. Raskelt hingates astusid sisse — Nikita Zotov, palja jalu, silmad valged; tema järel preobražensklased. Aleksei Brovkin ja vurrukas Buhvostov tirisid sisse kaks streletsi nagu ilma luudeta kotti, — habemed, juuksed sassis, huuled rippu, pilgud õnnistobedad.

Zotov, kes oli hirmuga hääle kaotanud, kähistas:

"Melnov ja Ladõgin, Stremjannõi polgu mehed, põgenesid Moskvast siia..."

Streletsid viskusid kohe künniselt habemetega viltidesse ja röökisid meeleheitlikult, võimalikult koledalt:

"O-oi, o-oi, tsaar isakene, kadunud on su peakene, o-oi, o-oi... Kurja nad sulle kavatsevad, isakesele, koguneb ääretu rahvaparv, ihutakse väitsi vahedaid. Kõmab Spasski torni hädakell, jookseb rahvas igast kandist..."

Vabisedes üleni, vehkides higest kleepunud lokkidega, põtkides vasaku krambis jalaga, kisendas Peeter streletsidest veel koledamalt, lükkas Nikita kõrvale ja jooksis, nagu oli, ainult särgi väel, läbi vahekäikude. Kõikjal sirutasid eidekesed päid ustest välja, hirmust tardudes.

Tagaukse juures parvles hirmunud teenijaskond. Nägid, kuidas keegi välja hüppas — valge, pikk, sirutas nagu pime käed enese ette... "Issakene, tsaar!" — mõned langesid hirmust pikali. Peeter tormas inimeste vahelt läbi, haaras valveohvitseri käest ratsmed ja piitsa, hüppas sa-

dulasse, tabamata labadega jalaraudu, ja pistis hobust lahmides kihutama, — kadus puude taha.

Aleksaška oli rahulikum: suutis kaftani selga ja saapad jalga tõmmata, hüüdis Aljoškale: „Võta tsaari rõivad, aja järele,“ — ja kihutas teisel valvurihobusel Peetrile järele. Sai ta kätte alles Sokolnitši metsas, kihutamas ilma jalaraudade ja ratsmeteta.

„Pea, pea, myn Herz!“

Salus sätendasid läbi kõrgete latvade tähed sügisese heledusega. Kostis krabinat. Peeter vahtis võpatades ringi, peksis paljaste kandadega hobust, et jälle kihutada. Aleksaška haaras ta hobuse järele, kordas vihasel sosinal:

„Oota nüüd ometi, kuhu sa ilma püksata, myn Herz!“

Sõnajalgades rabistas valjusti teder, takerdudes tiibadega, lendas üles, liikus varjuna tähtede taustal. Peeter haaras ainult paljast rinnast südame kohalt kinni. Aleksei Brovkin ja Buhvostov tõid ratsa rõivad. Kolmekesi riietasid nad rütates kuidagimoodi tsaari. Kohale kihutas veel paarkümmend stolnikut ja ohvitseri. Väljusid ettevaatlikult metsast. Moskva kandist võbises nõrk kuma ja kostis nagu hädakell. Peeter lausus läbi hammaste:

„Troitsesse...“

Kihutasid metsaradu, tühje põldusid mööda Troitse tee. Peeter kappas, heitnud ratsmed käest, — kolmnurkne kübar lükatud silmle. Aeg-ajalt lahmis ägedalt piitsaga hobuse kaela. Tema ees ja taga — kaksikümmend kolm meest. Hooga peksid kabjad kuiva teed. Künkad, nõod, haava- ja kasetukad. Idas lõi taevaskaks. Hobused norskasid, tuul vilistas kõrvades. Ühes kohas pahvatas mingi vari kõrvale, — ei saanud selgust, kas metsloom või viskus õitsile tulnud talumees meeletus hirmus rohusse...

Pidi jõudma enne Sofjat Troitsesse. Õhetas koit, kollane ja lage. Mõned hobused langesid. Järgmises jaamas saduldasid ümber, kihutasid edasi, ilma puhkamata. Kui eemal hakkasid paistma kindlusetornide teravad katused ja lõõmav koit peegeldus kirikukuplitel, peatas Peeter hobuse, pöördus ringi, paljastas hambad. Sõitsid sammu kloostri väravast sisse. Tsaar võeti hobuse seljast maha, viidi häbist ja väsimusest poolsurnuna arhimandriidi kambri.

Hündis see, mida ei oodatud ei Moskvas ega Preobraženskojes. Sofja ei suutnud koguda streletse, hädakella lipaaski tornis ei löödudki, Moskva magas ükskõiksel sel ööl. Preobraženskoje oli maha jäetud... Kõik — Natalja Kirillovna ühes raseda miniaga, lähedased bojaarid, stolnikud, kodakondsed ja teenijad ning mõlemad mängupolgud ühes suurtükkide, mortiiride ja sõjavarustusega läksid Troitsesse.

Kui Sofja järgmisel päeval lossikirikus hommikupalvusel seisis, tungis Šaklovitõi bojaaride vahelt läbi. Ta nägu oli kole. Sofja tõstis imestades kulmud. Šaklovitõi kummardus virila naeratusena tema poole:

„Tsaar Peeter kihutati Preobraženskojast minema, läks, pagan, paljalt särgiväel, teadmata kuhu...“

Sofja pigistas huuled ühte, lausus süngelt:

„Eks tal ole marru minnes vabadus joosta.“

Poleks nagu midagi tähtsat juhtunud. Kuid samal päeval sai teatavaks, et Lavrenti Suhharevi streletsipolk on terves koosseisus Troitsesse läinud, — käsitamatu, kunas ja kes teda suutis ära meelitada, kuid arvatavasti Boriss Golitsõn, Lavrenti põline napsikaaslane. Moskvast algas suur sosistamine. Oõsiti käaksusid väravad, kord siin, kord seal sõitis välja bojaari tõllalobudik ja kihutas raginal mööda palksillutist täies hoos Jaroslavli tee.

Vassili Vassiljevitsš Golitsõn veetis ööd koos Medvedeviga, püüdes oma saatust nõidumise abil ette aimata. Päeval aga rändas unisena lossi mööda, oli kõigega nõus. Šaklovitõi viskles polkusid mööda. Sofja ootas, varjates metsikut viha...

Ootamatult läks Troitsesse ühes pooltuhatkonna ja sadakonna pealikute ning osa streletsidega polkovnik Ivan Tsõkler, kes seitse aastat tagasi kiskus kiriku salaruumist altari alt välja tsaarinna venna Ivan Kirillovitši. Ta oli Sofja usaldusosaline. Ja muidugi, anudes Peetrilt andestust, paljastas kõik tsaaritari kavatsused.

Kuuldes Tsõklerist, kaotas Sofja pea. Kelle peale nüüd veel loota, kui seesugused ustavad koerad lahkuvad? Aga Troitsest hakkasid saabuma kõigisse üheksateistkümmesse streletsipolku saatjalad kirjadega (mis olid kirjutatud Boriss Golitsõni käega ja tindiplekkide saatel põiki alla kirjutatud tähtedega „Ptr“), milles kästi polkovnikutel ja ur-

jadnikutel viivitamatult tsaar Peetri juurde sõita — tähtsa riigiasja pärast.

Saatjalgu peksti linnavärvavil ja kirjad võeti käest, kuid mõned suutsid läbi lipsata ning polkudes ukaasi ette lugeda. Siis käskis Sofja kuulutada: „Kes võtab julgust Troitsesse minna, — sellel pea maha.“ Polkovnikud ütlesid seepeale: „Hüva, me ei lähe.“ Vassili Vassiljevitš tuli mõttele saata nende streletsinaiste juurde, kelle mehed olid Peetri juurde jooksnud, usaldatavaid inimesi ja hirmutades meelitada naisi kirjutama meestele, et need tagasi tuleksid. Nii tehtigi, kuid kasu oli sellest vähe.

Saadeti Toitsesse patriarh Joakim — lepitusele manitsema. Patriarh sõitis meeleldi, kuid jäigi sinna, ei andnud Sofjale isegi aru. Saabusid uued kirjad Peetrilt polkudesse, kaubahoovide ja lihtrahva sadakondadesse, aguleisse ja aleveisse... „Ilma viivitamata Troitse kloostrisse ilmuda; kes aga ei ilmu, sellele surmanuhtlus.“ Tuli nii välja: nii siin kui seal lendab pea otsast. Polkovnikud Netsšajev, Spiridonov, Normatski, Durov, Sergejev, viis-sada urjadnikut, palju rivistreletse, kaupmeeskonna ja agulite volinikud läksid suures hirmus Troitsesse. Tsaar Peeter, seistes trepil, riietatud vene rõivaisse, — temaga Boriss Golitsõn, mõlemad tsaarinnad ja patriarh, — kostitas saabujaid viinaklaasiga, ja nad mangusid haleda hädaldusega, paludes lõpetada segadust. Samal päeval karjuti Suhharevi polgus: „Lähme Moskvasse roimareid püüdma!“

Vassili Vassiljevitš teeskles enese haigeks. Šaklovitõi, kartes nüüd end näidata, viibis lossi salaruumides. Gladki varjas end ühes kaaslastega Medvedevi majas. Kremlis suleti kõik väravad. Veeretati suurtükid müüridele. Sofja, leidmata enesele kohta, hulkus mööda tühjaks jäänud kodasid, — ta sammud olid rasked, käed rinna all kokku pigistatud. Parem avalik võitlus, ülestõus, kõrilõikamine, kui see surev vaikus lossis. Nagu uni mälust — nii kadus võim, kadus elu.

Kuid linnas oleks kõik nagu rahulik olnud. Käratsesid, nagu ikka, väljakud ja turud. Öösiti kostsid valvurite lokulauad ja kiresid kikkad. Sõdida ei tahtnud keegi. Kõik näisid olevat unustanud Sofja, kes istus üksikuna Kremli müüride taga.

Siis ta otsustas, ja kahekümne üheksandal lõikuskuu päeval sõitis ise tõllas ainult toatüdruk Verka ning väikese kaitsesalga saatel Troitsesse.

Päeval ja öösel seisis tolmutpilv Jaroslavli tee kohal, — läksid jala- ja ratsamehed, veeresid tõllad. Troitse kloostri müüride taga, aleveis ja väljadel kuhjusid voorid, suitse-sid tuled, — iga hetk kära ja kaklused koha pärast, leiva pärast, hobusesööda pärast. Kloostris ei oodatud säärast rahvarändamist, ja aidad tühjenesid peagi, kuhjad väljadel tassiti laiali. Aga streletse ja kroonurahvast pidi hästi toitma. Lähedastesse küladesse saadeti salkasid moona järele, ning seal polnud varsti enam kanapoegagi. Ja ometi oli Troitses elu kitsas ning näljane. Paljud kõrged bojaarid elasid telkides, kes õues, kes otse tänaval. Tsaari esinemisi oodati, istudes trepil päikeselõõmas, siin-samas söödi kuiva toitu. Raske oli vahetada rahulikke Moskva majasid, — kuhu võõras lindki ei lenda, — seesuguse rännaku vastu. Kuid kõik mõistsid, — otsustatakse suuri asju, vahetub valitsus. Kas parema poole? Paistab, nagu ei võiks praegusest pahemat ollagi: kogu Moskva, kogu rahvas, kogu Venemaa on paiseis, räbala-is, on kerjus. Istudes õhtuti tulede ümber, lamades vankrite all, jutlesid inimesed vabalt ja nii, et himu täis sai. Kõik väljad kloostri ümber kõmasid häältest, punasid tuledest. Ilmusid kuskilt kunstimehed, — laotasid väikese rätiku maa peale, istusid, pilgutades veidralt silmi, segasid ube mütsis, — nõiub kellele tahes ubadega: viskab need kolme hunnikusse, tõmbab käega ja kuulutab tasa, inimviisil:

„Mida tahtsid, seda saad; millest mõtled, selles ära kahtle; karda seda, kes viiskudes ei käi, lambanahka ei kann ja näolt on valge. Kolmandast õuest ära möödu, kolme tähe peale ära lase vett. Saavutad oma — vahest varsti, vahest mitte, aamen. Ära ütle aituma, anna teng suust.“

Ajasid udujuttu kunstimehed, roomates pimeduses vankrite vahel.

„Tsaaritaril on seljaüdi kuivanud,“ sosistasid nad, „vürst Vassili Golitsõn ei ela esimese lumeni... Oli tark, et nende juurest ära tuli... Tsaar Peeter on veel haljas, kuid tema eest mõtlevad tsaarinna ja patriarh, nemad on kogu asja kroon... Nemad seisavad asja tuuma eest... Aga tuum ise on vaat seesugune: bojaaridel ei lubata enam tõldades sõita ja jäetakse igaühele vaid üks

majapidamine, et ära elada. Ja kaubahoovi rahvas ja agulite valitud paremad mehed lähevad lossi ning räägivad julgelt: seda, vaat, tehke, aga seda pole vaja... Välismaalased pekstakse kõik Venemaalt minema ja nende majad antakse riisumiseks. Talupoegadele ja orjadele tuleb vabadus, — ela, kus tahad, ilma vaevata, ilma maksudeta."

Nii rääkisid nõiad ja võlurid, nii mõtlesid need, kes neid kuulasid. Kloostri kohal kõmas lakkamatult pidulik kellahelin. Kirikud ja katedraalid olid avatud, küünaldega valgustatud, karm kloostri laul kostis ööd-päeva.

Varavalgel laskus tsaar Peeter trepilt, — paremal pool tsaarinna-ema, vasakul patriarh, — et kuulata palvust. Hiljem rahva ette ilmudes kostitas tsaarinna ise uustulnukaid klaasi viinaga; jumalateenistustist ja paastust kuivanud, kuid vaimult ülendatud patriarh rääkis:

"Teete jumala meelepäraselt, et mässajate juurest lahkute, et tsaari kardate," ja valgutas Peetri poole silmi. Tsaar, riiebatud vene rõivaisse, — puhtais kätes siidrätikuke, oli taltsas, pea langetatud, nagu kõhn. Juba kolmandat nädalat ei võtnud piipu suhu, ei joonud viina. Mis talle ema või patriarh või Boriss Golitsõn ütles, seda ka tegi, kloostri müüride vahelt välja ei sõitnud. Pärast hommikupalvust istus arhimandriidi kambris ikoonide all ja laskis bojaaridel kätt suudelda. Jättis jutuvõristamise, silmade jõllitamise, — vastas auväärselt ning vaikselt, ja mitte oma aru, vaid vanemate nõuande järgi. Natalja Kirillovna kordas ühtelugu ligematele bojaaridele:

"Ei tea, kuidas jumalat tänada, — valitseja võttis meelega pähe, muutus nii tõsiseks, nii korralikuks..."

Välismaalastest lasti tema juurde ainult Leforti, ja tedagi mitte vastuvõtule või söömalauda, vaid õhtuti tuli tsaari juurde mungakambri, sattumata patriarhi silma alla. Peeter haaras vaikides ta põskedest, suudles, õhkaskergendatult. Istusid lähestikku kõrvuti. Lefort rääkis sosinal, vigasel keelel ühest ja teisest, lõbustas ja julgustas ning lisas veiderduste vahele asjalikke mõtteid.

Ta mõistis, et Peetril on piinavalt häbi oma särgiväel põgenemise pärast, ning tõi näiteid Broniuse „Historiast“ kuningaist ja kuulsaist väepealikuist, kes kavalusega oma elu päästsid. „Uks prantsuse duc pidi naisterõivad selga panema ja meesterahvaga voodi heitma, aga järgmisel päeval vallutas seitse linna... Sõjapealik Nectarius,

nähes, et vaenlased ülevõimu saavutavad, hirmutas ja pani nad põgenema oma kiillaspeaga, aga hiljem ei pääsenud häbist ning ilustas oma kiillaspea sarvedega, kuigi see kuulsust ei vähendanud," — nõnda ütleb Bronius... Naerdes pigistas Lefort tugevasti Peetri küünlavaha täis-tilgutatud käsi.

Peeter oli kogemusteta ja äge. Lefort kordas, et kõigepealt vajatakse Sofjaga võideldes ettevaatust: mitte kaklusse kippuda, — kaklus on praegu kõiki tüüdanud, — vaid kloostri õndsusliku kellahelina saatel töötada Moskvast kohale valgunud rahvale rahu ja heaolu. Sofja langeb ise, nagu läbimädanud post. Lefort sosistas:

"Kõnni väärikalt, Peeter, kõnele leebelt, vaata vaikselt, seisa palvustel niipalju kui jalad vastu peavad, — oled siis kõigi meelepärane. Vaata, ütlevad, seesuguse tsaari on jumal meile saatnud, seesuguse puhul tõmbame hinge tagasi... Aga karjuda ja kakelda — las seda teeb Boriss Golitsõn."

Peeter imestles oma südamesõbra Franzi arukust. „Prantsuse keeli kutsutakse seda politique — tunda oma kasusid," seletas Lefort. „Prantsuse kuningas Louis Üheistkümnnes läks ka madalast seisusest mehe poole külla, — kui mees oli talle tarvilik, — aga kui vaja, raius halastamatult maha kuulsa hertsogi või krahvi pea. Ei sõdinud niipalju, kui harrastas politique'i, oli rebane ja oli lõvi, vaenlasi hävitas ning riiki rikastas."

Oli ime teda kuulata: oli tantsulööja, mürgeldaja, veiderdaja, aga siin kõneles äkki sellest, millest venelased ei piiksatanudki: „Teie juures veab igaüks ise poole, kuid riigiga pole kellelgi asja: ühele on kasu kallis, teisele au, kolmandale — ainult kõhtu täita. Nii metsikut rahvast võib vahest ainult Aafrikas leida. Ei käsitöid, ei sõjaväge ega laevastikku... Ainult — kolm nahka nülvida, ja needki on viletsad."

Ta rääkis sääraseid sõnu julgelt, kartmata, et Peeter võiks Kolmanda Rooma kaitseks välja astuda... Nagu küünlaga tungis ta Peetri metsiku, ahne, rahutu mõistuse rägastikku. Juba noolis tuluke püha Sergei ikooni lambikeses rohelist klaasi ja akna taga vaikisid valvurite samud, — aga Lefort, lõbustanud naljakesega, käänas jälle oma suunda:

"Sa oled väga tark mees, Peeter... Oo, ma olen palju maailma mööda hulkunud, olen näinud mitmesuguseid

inimesi... Sulle ma annan oma mõõga ja elu..." Vaatas armatsevalt Peetri pruunidesse pungis silmadesse, kes oli vaikne ja oleks nagu palju aastaid nende päevade jooksul läbi elanud. "Sa vajad ustavaid ja tarku inimesi, Peeter... Ära rutta, oota, — me leiame uusi inimesi, sääraseid, kes asja eest, sinu sõna eest tulle lähevad, oma isast ega emast ei hooli... Aga bojaarid las riidleavad omavahel koha, au pärast, — ega neile saa uusi päid otsa panna, aga seniseid maha raiuda pole kunagi hilja... Oota ära, kindlusta end, oled veel nõrk bojaaridega võitlemiseks. Küllap saame lõbustusi, mürgleid, ilusaid tütarlapsi... Kuni veri kuum — lõbutse, — kassast piisab, — oled tsaar."

Lähedal sosistasid ta peened huuled, üleskeeratud vurrukesed kõditasid Peetri põske, kord sõbralikud, kord valjud silmad hõõgusid arukust ja ülemeelikust... Südame lähedane inimene luges mõtteid, väljendas sõnadega seda, mis tumeda igatsusena kääris Peetri peas.

Natalja Kirillovna ei suutnud küllalt imestleda, kust Peetril nii palju arukust; ei suutnud küllalt rõõmutseada tema väarikusest: austab ema ja patriarhi, kuulab lähemaid bojaare, magab naisega, käib saunas. Natalja Kirillovna puhkes kloostri nagu roos sügisel: viisteist aastat elas unustatuna, aga nüüd tõuklevad jälle suursugused vürstid küünarnukkidega, et saada kummardada emakese-tsaarina ees; bojaarid, okolnitsid vaatavad huultele, et joosta mõnd soovi täitma. Palvusel seisab esimesel kohal, esimesena talle patriarh risti suudlemiseks ulatab. Esinemistel vajub rahvas kummuli maha, vaimust vaevatud, vigased, kerjused ülistavad teda valju kisaga, haaravad ta rüü ääre järele. Natalja Kirillovna hääl muutus rahulikuks ja aeglaskõlaliseks, pilk kuninglikuks. Tema mungakambris istusid paraadkasukais bojaarid lavitsail ja kirstudel, kuuma pärast liigutamata; ligem inime, kes oli juba lapsukese Peetri juures alamdjadkaks — Tihhon Nikitjevitš Strešnev, huulil õndsalik naeratus, silmad kulmudega varjutatud, et inimesed asjata ei arutaks: kas on ta kaval, kas tark; vali, punapäine, laianäoline vürst Ivan Borissovitsš Trojekurov; külimees Pjotr Abramovitš Lopuhhin, — tal põlesid pingul põsenukid ja paljad silmalaud olid punased, — nii kippus lühike, kuiv vanamees valitsema; toetudes vastu ahju, käed rahulikult kokku pandud, tukkus kongisninaline, mustlasemoeline

vürst Mihhaila Alegukovitš Tšerkasski. Kuu keskpaiku saabus Fjodor Jurevitš Romodanovski ja hakkas samuti tsaarina pool istuma, siludes vurre, pööritades pungis, nagu klaasist silmi, õhkas, kõigutades oma tohutut kõhtu.

Tsaarina nimetas kambrisse astudes igaüht ees- ja isanime järgi, istus lihtsale toolikesele, hoides käes armuleiba. Kõrval — vend Lev Kirillovitš, punapõskne, paks, väarikas, ja bojaarid vestlesid temaga kiirustamata riigiasjust: kuidas toimida Sofjaga, mis teha Miloslavskitega, — keda maapakku, keda kloostri, kes bojaaridest peab juhatama missugust prikaasi...

Boriss Aleksejevitš Golitsõn oli harva tsaarina pool, — vahest ainult äärmise vajaduse puhul, — tal oli häbi oma onupoja pärast ega olnud ka aega: ööd ja päevad kirjutas kirju, pidas läbirääkimisi Moskvaga, meelitas polkuseid üle, juhtis ülekuulamisi, muretses moona sõjavägedele. Ei kuulnud kellegi nõuandeid, — oli Vassilistki upsakam ja kõrgim. Kerges kullatud raudrüüs, punaste sulgedega itaalia kiivris, tore, vintis, vurrud üles keeratud, nii sõitis ta polkuseid mööda tulisel, ägedal mälal, kelle lakk ja saba palmitsetud kuldpaeltega. Kummardudes sametsadulas, suudles äsjasaabunud polkovnikuid. Kihutas, käsi puusas, streletsid juurde, kes vajusid nagu niidetud rohi põlvili:

"Tervist, tublid mehed!" kisendas kaheda kõriga, ja lõi punetama kiillas koht ta lõua otsas. "Jumal andestab, tsaar annab armu. Rakendage voor lahti, keetke putru, valitseja annetab teile ankru viina."

"Tskae, kui lõbus see Boriss on," ütlesid streletsid oma naistele vooris, "näib, et siin lähevad asjad ülespidi, hea, et üle tulime."

Boriss Golitsõn juhtis üksi kõigi eest asju. Bojaarid ei tahtnudki muretseda, — oli rahulikum mungakambris tsaarina juures istuda, mõtelda. Üksnes Dolgorukid, Jakov ja Grigori, kes elasid vaiptelgis metropoliidi õues, tigetsesid Borissi peale: "Seitse aastat kannatasime Vassili all, ja nüüd peame Borissi taluma! Vahetasime käo kulli vastu." Ei armastanud teda ka patriarh prassimise pärast ühes Peetriga Kukui-külas, ladina keele, kõige välismaise armastamise pärast. Kuid esialgu vaikis ka patriarh.

Kahekümne üheksandal lõikuskuu päeval kihutas kloostri rautatud väravate ette mütsita strelets, kaftan lõhki, tolmunud näol näha ainult pungis silmavalged.

Ajas sassis panthabeme väravapealse torni poole ja kisendas koleda häälega:

„Tsaari asil!”

Avati ragisevad väravad, võeti strelets äraaetud hobuse seljast, — oli tüse mees, kuid ei suutnud enam nagu käiagi, — nii oli tüma, rutates tsaari asja pärast, ja viidi ettevaatlikult kaenla alt hoides Boriss Golitsõni juurde. Läks, keerutas peaga. Nähes Borissi trepil, sööstis vürsti jalgade ette:

„Sofja on kümne versta kaugusel, Vozdviženskojes...”

19

Eelpost Vozdviženskoje külas peatas valitsejanna tõlla. Sofja avas klaasukse, ja tundes nägupidi ära mõne streletsi, hakkas neid sõimama reetjaiks ning juudasteks, ähvardas rusikaga. Streletsid ehmusid, võtsid mütsid maha, ent kui tõld jälle liikuma hakkas, tõkestasid tee hellebardi-vartega, haarasid hobused kinni. Siis lõi Sofja kartma ja käskis viia end ükskõik missugusesse majja.

Talumehed ja eided pistsid pead jalgväravaist välja, poisikesed ronisid katustele vahtima, koerad klähvisid tõlla peale. Sofja viskus tagasi, istus kahvatuna, surnud hääst ja vihast. Verka langes ta jalgade ette, vördjaskääbus Ignaška, — arssinapikkune, müts kurinatega, — kes igavuse pärast kaasa võetud, nuttis oma kortsulise näokesega. Viidi rikka kõrtsmiku õue. Sofja nõudis, et pererahvas kõik kaoks, ja astus kambri, kus Verka sedamaid kattis tsaari rätikutega voodi, kirstud, lavitsad, süütas ikoonilambid, ja Sofja heitis pikali. Õnnetuse aimus pigistas raudvõruna ta pead.

Ei möödunud kaht tundigi, kui kostis hobukapjade plagin, mõõga kõlin vastu jalust. Luba palumata, just nagu kõrtsi astus kambrisse stolnik Iván Ivanovitš Buturlin, käed taskus, müts kuklas:

„Kus on tsaaritar?”

Verka sööstis ta juurde, sõrmed laiali, tõukides:

„Mine, mine ära, häbematu... Ta ju magab...”

„Ah või magab, — noh, siis ütle tsaaritarile, et ta kloostrisse ei läheks...”

Sofja kargas üles. Vaatas Buturlinile, kuni see mütsi peast võttis.

180

„Ma lähen kloostrisse... Ütle vennale, et lähen...”

„Sinu asi... Kuid valitseja käskis, et sa pead siin ootama saadikut, vürst Ivan Borissovits Trojekurovit, ja kuni ta pole saabunud — sind siit mitte välja lasta.”

Buturlin lahkus. Sofja heitis jälle pikali. Verka kattis ta kasukaga, et ei vabiseks. Tuhmus kambri maarjaklaasist aken. Kostis karjase piitsa plaksumine, lehmad ammuksid, väravad kääksusid. Ja jälle vaikus. Tilisesid haledalt kuljused Ignaška mütsil, — narriks istus nukralt kirstul, jalad rippu. „Juba on seegi asunud mind matma...” Viha vapustas Sofjat. Kui ulatuks käega temani, — küll ta siis lendaks kirstult... Kuid käed lamasid nagu tinased...

„Verka,” lausus ta tasa, madalalt, „ära unusta mulle meenutada Vanka Buturlini, kui olen kloostris...”

Mööda kätt libisesid Verka külmad huuled. Hallis videvikus hakkas viirastuma Vanka alasti selg, taha väänatud siniseks tõmbunud käed, välgatas kirvetera, ajasid üles ja laskusid abaluud, pea asemel — verine mull... Ära ole häbematu!... Sofja õhkas tagasihoidlikult.

Troitsest sõidab saadikuna Trojekurov. Kahe nädala eest saatis Sofja ise ta Kremlist Peetri juurde, — saabus tühjalt tagasi, ilma milleski kokku leppimata. Sofja ei lasknud teda siis vihastades kätt suudlema. Kas ta haavus või lõi kartma? Bojaar on keskmise taibuga, ainult näolt kohutav. Sofja laskis täidlased jalad voodist alla, õiendas rõiva äärt sametist kingade kohal:

„Verka, anna kastike siia...”

Verka asetaski sulgpadjale rautatud kastikese, kinnitas selle nurga külge vahaküünla, täksis nii kaua tulerauda, et Sofja õlad hakkasid taas pahameelest vabisema... Tael hakkas hõõguma, süütas paberitüki, süütas küünla, ja Sofja kummardus tule kohale, lükates allavajuvaid juukseid põselt. Luges uuesti läbi haige venna, tsaar Ivani kirja, — ta kirjutas Peetrile, et nad ära lepiksid, et pole vaja rohkem verd, palus patriarhilt halastavat abi: juhtigu Peetri ja Sofja kalestunud südameid armastuse poole.

Lugedes muigas tighedalt. Kuid ükskõik, — tuleb sellestki alandusest läbi käia. Kui saaks vaid hundipoja Troitsest välja meelitada... Jäi nii sügavasti mõttesse, et ei kuulnudki, kui väravast sisse sõideti. Kui eeskojas Trojekurovi jäme hää küsis tema järele, haaras Sofja voodilt musta rätiku, viskas pähe ja võttis vürsti seistes

181

vastu. Trüginud kitsast uksest, külg ees, sisse, kummar-
das see — sõrmedega kuni põrandani, ajas enese sirgu, —
pikk kuni laeni, nagu vaskne, silmad varjus, ainult suur
nina välkus küünlakese valgelt... Sofja päris tsaari ja
tsaarinna tervise järele. Trojekurov kõmistas, et tänu
jumalale, kõik on terved. Tõmbas üle habeme, sügas
lõuga ega pärinudki Sofja tervise järele. Mõistes seda,
tundis Sofja külma. Ja oleks pidanud istuma, mitte edasi
end alandama, ning ei istunud ometi. Ütles:

„Oõbida tahan kloostri, siin on olemine näljane, eba-
mugav.“ Ja ikka püüdis vaadata läbi varju ta silmadesse.
Ta uhkus oigas selle all, et tema, valitsejanna, kardab
seda kolme kasukaga tohmanit, ja et pea tõmbub juba
unustatud naiselikust hirmust õlgade vahele. Trojekurov
lausus:

„Asjata, tsaaritar, üritasid sõitu meie juurde ilma sõja-
väeta... Teed on ohtlikud...“

„Minul pole põhjust karta: mul sõjaväge rohkem kui
teil.“

„Aga mis neist kasu...“

„Sellepärast sõidangi ilma kaitseta, — ei taha verd,
tahan rahu.“

„Mis verest sa, tsaaritar, räägid, verd ei tule... Kui
vahest reetur ja mässaja Fedka Šaklovitõi ühes kaaslas-
tega ikka veel verd januneb, siis selle eest me nad ka
kinni püüame...“

„Milleks sa tulid?“ karjatas Sofja surutult. Mees tõmbas
taskust kirjarulli, punane pitsat paela küljes. „Ukaasi
tõid? Verka, võta bojaari käest ukaas. Aga minu ukaas
on seesugune: käsi hobused rakendada, ma õõbin kloost-
ris.“

Lükanud kõrvale Verka käe, avas Trojekurov rulli ja
hakkas aeglaselt, pidulikult rääkima:

„Tsaari ja suurvürsti ning kogu Suur- ja Väike- ja
Valge-Venemaa isevalitseja ukaasiga kästakse sinul vii-
vitamata Moskvasse tagasi minna ja seal oodata tema
valitsejalikku otsust, mis tema, valitseja, sinu puhul
ütleb...“

„Koer!“ Sofja tõmbas tema käest kirjarulli, kortsutas
kokku, virutas maha... Must rätik langes ta peast. „Tulen
ühes kõigi polkudega, sinu pea lendab esimesena!“

Trojekurov kummardus ägisedes, tõstis ukaasi üles, ja
nagu poleks Sofja märatsenudki ta ees, lõpetas karmilt:

„Aga kui hakkad jonnima, kloostri kippuma, siis on
kästnud tarvitada sinu vastu vägivalda... Nõndaks!...“

Sofja tõstis käed üles, lõi küüned kuklasse ja langes
täie hooga voodile. Trojekurov asetaski ettevaatli-
kult lavitsa äärele, rehitses jälle habet, arutades, — kui-
das temal, saadikul, säärasel juhul talitada: kummardada
või mitte kummardada? Kõõritas Sofja poole — see lamas
kummuli, nagu surnul paistsid ta seeliku alt sametkinga-
des jalad. Pani aeglaselt mütsi pähe ja pressis enese
uksest välja, ilma kummardamata.

20

„... Aga et sa seesuguses suures asjas viivitad, siis pole
sellest pahemat...“

Kiri värises Vassili Vassiljevitši käes. Tõmmanud
küünla lähemale, vaatles ta kiiruga kritseldatud sõnu.
Luges ikka uuesti ja uuesti, püüdes mõista, koguda oma
mõtteid. Nõbu Boriss kirjutas: „Polkovnik Gordon tõi
Butõrski polgu Troitsesse ja lasti käesuudlemisele, Peeter
Aleksejevõtš kaisutas teda ja suudles mitu korda pisarsil-
mil, ning Gordon töötas teda kuni surmani teenida...
Ühes temaga saabusid ka välismaa ohvitserid ja tragunid
ning tingratsaväelased... Kes on siis teie juurde jäänud?
Väike osa streletse, kellel on omad poed ja ettevõtted või
kes ei taha lahkuda avalikest saunadest... Vürst Vassili,
veel pole hilja, võin sind päästa, — homme on hilja...
Homme hakkame Fedka Šaklovitõi luid piinapingil
murdma.“

Boriss kirjutas tõtt. Sellest päevast peale, mil Sofjat ei
lastud kloostri, ei saanud enam millegagi peatada sõja-
väelaste ja kroonuteenijate põgenemist Moskvast. Bojaarid
sõitsid ära keset valget päeva, trotsivalt. Ustav ja
karm sõdur Gordon tuli Vassili Vassiljevitši juurde ning
näitas Peetri käsku Troitsesse ilmuda.

„Mu pea on hall ja keha kaetud armidega,“ ütles Gor-
don süngelt, tõmmates raseeritud põsed kortsu, „ma van-
dusin piibli peal ja ma teenisin ustavalt Aleksei Mihhai-
lovitši ja Fjodor Aleksejevõtši ning Sofja Aleksejevna.
Nüüd lähen Peeter Aleksejevõtši juurde.“ Hoides nahk-
kindais käsi pika mõõga pidemel, lõi ta mõõgaga vastu
põrandat enese ees. „Ma ei taha, et minu pea tapalaval
otsast lendaks.“

Vassili Vassiljevitsš ei rääkinud vastu, — oli asjatu; Gordon mõistis, et Peetri ja Sofja vahelises tülis Sofja oli kaotanud. Ja ta läks samal päeval lehvivate lippude ning trummipõrinaga. See oli viimane ja raskeim hoop. Vassili Vassiljevitsš elas juba palju päevi nagu raske une kütkeis: nägi Sofja asjatuid pingutusi ja ei suutnud teda aidata ega teda maha jätta. Kartis häbi ja tundis, et see on lähedal ning vältimatu nagu haud. Troonikaitsja ning suure väepealiku võimuga oleks ta võinud kokku kutsuda vähemalt kakskümmend polku ja minna Troitsesse — Peetriga rääkima... Kuid võimust võttis kahtlus, — aga mis siis, kui sõnakuulmise asemel polkudes hüütakse: „Reetur, mäsaja“? ... Ei teinud kõheldes midagi, hoidus Sofjaga nelja silma alla jäämast ja tegi enese sellepärast haigeks. Saatis usaldatava inimese kaudu salaja Troitsesse nõbu Borissile ladinakeelseid kirju, milles palus mitte alustada sõjalist tegevust Moskva vastu, esitas mitmesuguseid abinõusid Sofja ning Peetri lepitamiseks ja ülistas oma teeneid ning kannatusi tsaariteenistuses.

Kõik oli asjata. Otsekui unes vajus keegi nähtamatu ja käsitamatu ta peale, hing oigas ja hädaldas, kuid tal polnud jõudu ühtki jäset liigutada.

Pooleni põlenud vahaküünla tulukesele lendas kärbes; pistis maha langedes keerlema. Vassili Vassiljevitsš pani küünarnukid lauale, haaras pea ümbert kinni...

Eile öösel käskis ta pojal Alekseil ja naisel Avdotjal (kes elas juba ammu mahajäetult ja unaruses) viivitamata Moskva-lähedasse Medvedkovo mõisa sõita. Maja jäi tühjaks. Aknaluugid ja rõdud naelutati kinni. Kuid ise ta viivitas. Oli päev, mil paistis, et õnn veel tagasi pöördub. Sofja, tagasi jõudnud Troitse juurest, — käsi ei pesnud, toiduiva ei neelanud, — laskis saata käskjalgu ja kuulutajaid, et kutsuda streletse, kaubahoovi ja turu sadakondi, agulirahvast ning kõiki häid inimesi Kremli. Talutas paraadtrepile tsaar Ivani, — see ei suutnud seista, istus samba kõrvale, naeratades haledalt (oli juba näha, et pole selle maailma elanik). Sofja ise, nagu oli teelt tulles, — must rätik õlgadel ja juuksed korrastamata, — hakkas rahvale rääkima:

„Meile on rahu ja armastus kõigest kallim... Meie kirju Troitses ei loeta, saadikud kihutatakse minema... Ja sellepärast, palvetanud, istusin ma hobustele ja sõitsin ise — et vennakese Peetriga sõbralikult läbi rää-

kida... Ainult Vozdviženskojeni lasti mul minna... Ja seal häbistati ja teotati mind, nimetati tüdrukulipakaks, nagu ma polekski tsaaritütar, — ei mõista, kuidas elavana tagasi tulin... Öö-päeva jooksul sõin ainult niipaljukesest armulaualeiba... Ümbruskonna külades on Lev Narõškini ja Boriss Golitsõni käsul kõik röövitud... Nad on vend Peetri mõistusetuks jootnud... Päevad läbi magab ta purjus päi sulendis... Nad tahavad sõjaga Moskva peale tulla, vürst Vassilil pea maha raiuda... Meie elu on lühikeseks jäänud... Ütelge, — kui te ei vaja meid, siis läheme vend Ivaniga kuskilt kaugemalt enestele kloostrikongi otsima...“

Ta silmist purskasid pisarad... Ei suutnud rääkida, võttis pühakusäilmega risti, tõstis pea kohale. Rahvas vaatas risti, seda, kuidas tsaaritar valjusti nuttis, kuidas tsaar Ivan silmi pilutas, pea langetas... Võeti mütsid maha, paljud õhkasid, pühkisid silmi... Kui tsaaritar küsis — „Kas ei lähe teiegi Troitsesse, kas võib teie peale loota?“ — hüüdsid: „Võib, võib... Ega me reeda...“

Läksid laiali. Meenutades, mis tsaaritar rääkinud, keerutasid ninaga. Muidugi, ei peaks laskma ülekohut teha, kuid — kuidas sa takistad? Leib oli Moskvast väheseks jäänud, — voorid pööravad Troitse poole, linnas on röövimised, pole korda. Turgudel — ei seal ole kauplemisele mõelda. Kõik asjad seisavad, — segadus. On tüüdanud. Oleks aeg lõpetada. Aga kas Vassili või Boriss Golitsõn — ühte viisi vähe neist rõõmu...

Täna valgus kümme tuhat inimest kõigi väravate kaudu Kremli. Vahkisid Peetri kirja ära kirjadega, kus oli öeldud, et tuleb ässitaja ning mässaja Fedka Šaklovitõi ühes kaaslastega kinni võtta ja ahelais kloostrisse viia. „Andke meile Fedka välja!“ karjusid ja ronisid akende juurde ning paraadtrepile, just niisama nagu paljude aastate eest. „Andke välja Mikita Gladki, Kuzma Tšormnõi, Obroska Petrov, papp Seliverstka Medvedev!...“ Valvurid viskasid relvad, jooksid laiali. Teenijaskond, lossi eided ja tüdrukud, narrid ja kääbused pugesis peitu treppide alla ning keldritesse.

„Mine välja, ütle neile metsloomadele, — ma ei anna Fjodor Levontjevitsši,“ ütles Sofja lõõtsutades, sikutas Vassili Vassiljevitsši varrukast ukse poole... See ei mäletanud, kuidas läks paraadtrepile, — kuumust, viha, küüslaugu lõhna hoovas ligidale pressinud rahvast, torkisid

silmi ettesirutatud odade, mõõkade, nugade terad... Ta hüüdis midagi — ei mäletanud, mida — ja ronis siis tagurpidi eeskotta tagasi... Sedamaid ragises üks pealepressivate õlgade all... Ta nägi kahvatut Sofjat, — silmad peatunud, ilma teradeta... „Ei saa teda päästa, anna välja,” ütles. Ja üks läks raginal lahti, inimesed vajusid sisse... Sofja surus end seljaga tema vastu, ikka raskemini vajutas ta keha. Tahtis teda kinni haarata. Ulgudes, madala häälega karjatas Sofja, lükkas eemale, jooksis minema... Kui mõlemad seisid Granovitaja palees, kuulsid nad Fedka Šaklovitši vastikut kisa. Ta võeti tsaaritari saunas kinni.

Kuid Vassili Vassiljevits viivitas veel ikkagi põgene misega. Reisitõld seisis juba õhtust peale tagatrepi juures, majavalitseja ning mõned vanad teenrid tukkusid eeskojas. Vassili Vassiljevits istus küünla juures, hoides pead. Kõrvetatud tiibadega kärbes lamas, jalad püsti. Suur maja oli vaikne, surnud. Vaevalt välkusid zodiaagi märgid laes, ja kreeka jumalad vaatasid läbi pimeduse vürsti peale. Elavad olid ainult kahetsused, mis käristasid Vassili Vassiljevitsi. Ei suutnud mõista, miks kõik nõnda juhtus. Kes on selles süüdi? Ah, Sofja, Sofja!... Nüüd ei varjanud ta enam enese eest, — suletud salaurkaist tõusis ehtimatu naise, ahne armukese raske, ebaarmas nägu, — käskiv, toores, kohutav... Tema kuulsuse nägu!

Mida öelda Peetrile, mida vastata vaenlastele? Eidega magas enesele välja võimu, kuid häbistas end Krimmis, kirjutas vihiku: „Riigikodaniku elust ehk kõigi asjade parandamisest, mis puutuvad kogu rahvast...” Tõmmates rusikad kukla tagant, virutas ta vastu lauda... Häbi! Häbi! Hiljutisest kuulsusest on jäänud vaid häbi!

Aknuukide pragudest õhetas tuhmilt... Kas tõesti juba koit? Või kerkis Moskva kohale verine kuu? Vassili Vassiljevits tõusis, vaatas võlvitud saali välgatlevat hämarust, zodiaagi märkidega tema pea kohal... On petnud astroloogid, võlujad, nõiad... Ei ole halastust... Ta tõmbas mütsi aeglaselt otse kulmudele, pistis kaks püstolit tasku ja vaatas veel, kuidas küünal jalas lõpule põles, — taht vaju sulanud vahasse, — kustus praksudes...

Pimedas õues hakkasid laternatega inimesed segima. Läbi kauge tulekahjukuma puhkes vaevalt koit. Vassili Vassiljevits, istudes reisitõlda, andis majavalitsejale võtme:

„Too ta siia...”

Tõlda asetati kohvreid, seoti taha kastikesi. Valitseja tuli tagasi, lükates enese ees ahelaid kõlistavat Vaska Silinit. Nõid ohkis valjusti, tegi igasse nelja külge ja tähtede poole ristimärke. Teenijad tõukasid ta Vassili Vassiljevitsi jalgade ette.

„Jumala nimel!” lausus kutsar tasa-tähtsalt.

Kuus puhanud tuhkrut hobust lasksid väledas traavis palksillutisele. Pöörati Tverskaja uulitsale vastu mäge. Tänavail oli veel vähe inimesi. Lehmakarjane puhus sarve, lonkides tolmusel teel väravate ees, kust ammudes väljusid lehmad. Kirikutreppidel ärkasid külmast kanged kerjused, sügasid end, sõimlesid. Siin-seal avas kõster haigutades madalaid kirikuuksi. Põiktänavas karjus mees sütekoormal: „Sü-si... sü-si!” Naised kallasisid uulitsale solki, viskasid tuhka välja. Vahtisid, suud pärani, kihutavaid lumivalgeid hobuseid, kõrgeis sadulais hüplevaid paabulinnusulgedega ratsakullereid; kiskjätalolist kutsarit, kes hoidis väljasirutatud käekolakais kahteistkümmend valgest siidist ohja; kaht paljaste mõõkadega hiiglast tõlla tagapukis. Ja naistel kukkus ämber käest, möödaminejad tõmbasid mütsid peast, mõned laskusid ettevaatusest põlvili.

Vilimast korda lendas Vassili Vassiljevits nõnda läbi Moskva. Mis tuleb homme? Maapagu, klooster, piinamine? Ta tõmbas näo reisikasuka krae vahele. Näis tukuvat. Aga kui Vaska Silin püüdis end liigutada, virutas vürst talle kõigest jõust jalaga...

„Vaat kuidas,” imestas Vaska. Vürstil tõmbles põsk suletud silma all. Kui sõitsid linna piirest välja, lausus Vassili Vassiljevits tasa:

„Vale, reetmine, röövimine on sinu nõidus... Koer, hukatuse poeg, kelm... Piitsaga sind lõhkuda — sellest on vähe...”

„Ära, ära, ära sa kahtle, isakene, kõik, kõik sa saad ja tsaari kroonigi.”

„Suu kinni, kaabakas, litapoeg!”

Vassili Vassiljevits viskus seljatoe najale ja trampis metsikult nõida, kuni see ohkima hakkas.

Versta võrra Medvedkovost eemal hakkas märguandja-talumeses tõlda nähes mütsiga vehkima, kasesalu juures vastas teine, künkal uurise taga — kolmas. „Sõi-

dab, söidab!..." Vürsti võttis vastu umbes viissada inimest mõisaperest, seistes põlvili, kummardades muruni. Ta talutati käe alt kinni hoides tõllast välja, suudeldi kasuka palistust... Ehmunud näod, uudishimulikud silmad. Vassili Vassiljevits heitis pahase pilgu kodakondsetele, — juba liiga sügavalt kummardavad, kiirustavad, sekeldavad... Vaatas palkmaja kuue akna tihedaile aknaruutudele neljakaldelise hollandi katuse all, avatud rõdu ja kahe poolümara trepiga... Avara õue ümber tallid, keldrid, lõuendivabrik, triiphooned, linnumajad, tuvilakad...

"Homme," mõtles, "kihutavad kohale alamdjakid, kirjutavad üles, pitseerivad kinni, laostavad... Kõik läheb nagu tolmu..." Väärrika aeglusega astus Vassili Vassiljevits majja. Eeskojas sööstis ta juurde poeg Aleksei, kasvult ja näolt, mis kaetud esimeste udemetega, isa sarnane. Surus värisevad huuled kätt vastu, nina külme. Söögitoas lõi Vassili Vassiljevits otsekui pahaselt risti ette, istus laua juurde, veneetsia peegli vastu, milles tõistusiid hõõveldatud seinad, akende vahel pikad vaibad, riulid kalliste nõudega... Kõik läheb nagu tolmu!... Kallas klaasi viina, murdis tüki musta leiba, pistis soolatoosi, kuid ei joonud ega söönud, — unustas... Toetus küünarnukidele, langetas pea. Aleksei seisis kõrval, hinge tõmbamata, valmis sööstma, midagi jutustama...

"Noh?" küsis Vassili Vassiljevits karmilt.

"Isakene, käisid juba siin..."

"Troitses?"

"Kakskümmend viis tragunit ühes leitnandi ja stolnik Volkoviga..."

"Ja mis teie ütlesite?"

"Ütlesime, — isa on Moskvast ega mõtlegi siia tulla. Stolnik ütles: las vürst ruttab Troitsesse, kui ei taha alandust..."

Vassili Vassiljevits naeratas virilalt. Jõi klaasi tühjaks, näris leiba ega tundnud maitset. Nägi, et poeg vaevast ennast taltsutab, — üks õlg rippu, jalalabad orja kombel sissepoole, põrandalaud vabiseb kergelt ta all. Vassili Vassiljevits oleks peaaegu käratanud pojale peale, kuid vaatas hirmunud näkku ja hakkas temast hale:

"Ära vabista põlvi, istu."

"Ja minulgi, isakene, kästi ühes sinuga Troitsesse minna."

Siis läks Vassili Vassiljevits tumepunaseks, kergitas end, kuid siingi taltsutas teda ta uhkus. Varjas silmad ripsmetega. Valas teise klaasi, lõi kas küüslauguga sülti. Poeg lükkas kähku äädikapudeli lähemale.

"Sea end valmis, Aljoša," lausus Vassili Vassiljevits. "Puhkan pisut, — öösel söidame... Jumal on armulik..." Näris, mõtles kibedalt. Äkki tungis higi laubale, silmaterad hakkasid hüplema. "Vaata, mis on vaja, Aljoša: ma tõin enesega ühe mehe kaasa... Mine vaata, et ta viidaks jõe äärde sauna ja sinna kinni pandaks, nagu silmatera hoitaks..."

Kui Aleksei lahkus, langetas Vassili Vassiljevits noa ühes selle otsas võbiseva sülditükiga, tõmbus kühmu, — nagu kiskus kortsudesse, kotikesed laugude all venisid välja, huul vajus rippu...

Vaska Silin istus saunas, — jõe ääres järsaku all. Kogu päeva karjus ja ulgus, et antaks talle süüa. Kuid ilma inimhingeta kahisesid ümberringi põõsad, hulpisid särke jõe keses, põgenedes havide eest, ja kuldnokaparv, valmistudes äralennule, lendles ning küütles tiibadega taevasinas, mida nõid nägi läbi räpna. Väsisid linnud, istusid sarapuule, vidistasid, vilistasid, pelgamata inimohkeid...

"Mu kodune Poltaavamaa," sosistas nõid, "kurat ise tõi mu neetud Moskooviasse! Et teid katk võtaks, et kõik koos lõhki läheksite, et kõik teie linnad kärvaksid..."

Loojuv päike kallas oma valgusega üle kitsa akna ja laskus metsalatvade taha. Vaska Silin mõistis, et süüa ei anta, ja heitis külmale lavale, pani viha pea alla. Tukastas — ja äkki hüppas üles, ajas ehmatusest habeme õieli: künnisel seisis Vassili Vassiljevits. Peas must kolmnurkne kaabu, reisikasuka all mustad välismaised rõivad, mõök tolkneb nagu händ.

"Mis sa nüüd ütled, prohvet?" küsis vürst imeliku häälega.

Rumalasti tegi Vaska Silin, — hakkas värisema, vabiseb... Oleks aga pidanud mõistma, et on vürstil säilinud veel usku tema ettenägevusse... Oleks pidanud haarama tugevasti vürsti kätest kinni ja kisendama: "Lähed tsaari juurde surmavaevasse! Kuid mine, ära kardada... Neli kiskjat laskisid küüned lahti... neli kaarnat lendasid minema... Surm taganes... Näen, kõik näen..." Selle

asemel ajas aga Vaska hirmu ja nälja pärast ikka sedasama lora tsaarikroonidest, pistis nutma, hakkas paluma:

„Lase mind jumala nimel tagasi Poltaavamaale... Ei ole minust mingit kahju ega kurja.“

Vassili Vassiljevitš vaatas künniselt metsikute silmadega tema peale. Hüppas äkki välja, lõi saunaesise ukse taha puuhalu, riputas luku ette. Hakkas jooksuma sauna ümber. Vaska mõistis: kuhjab hagu!... Kisendas: „Ära tee!...“ Vürst vastas: „Liiga palju tead, kao!...“ Ja puhus kõhides, lõõtsus taela hõõguma. Tundus kõrbelõhna. Vaska haaras kibu, purustas selle vastu ust, kuid ust maha ei löönud. Pistis pea räpnast viltu välja, hakkas kisendama, — suits lõi kurku... Hagu ragises, kohises süttides... Palkide vahel valgustusid praod. Tuli tõusis mähiseva seinana. Vaska ronis madalale lava alla, — et pääseda kuumusest. Katus kiskus kägarasse. Seinad lõomasid...

Oises tuuletuses kõikus leek kõrgel jõe kohal, kustutades tähti. Ja kaua veel lendasid kuue tuhku hobuse ning Jaroslavli tee poole kihutava musta nahktõlla punakad varjud põldusid mööda, kord venides röske uurise sügavusse, kord hüpates küngastele, kord murdudes libamisi kasesalu tüvedel.

„Kus põleb? Isa... Kas mitte meie pool?“ küsis Aleksei mitu korda.

Vassili Vassiljevitš ei vastanud, tukkus tõllanurgas.

Härjatara maa-alustes käikudes, kus Segaduste ajal olid püssirohukeldrid, nüüd aga kloostri moonalaod, puhastasid puusepad koha madalate võlvide all, kinnitasid telliskivisammaste vahele põikpuu plokiga ja silmusega, all oli pikali palk klambritega — piinapink; asetaskid pingi ja laua ülestunnistusi kirjutavate djakkide jaoks ja teise, punase riidega kaetud pingi kõrgematele, ning parandasid järsu trepi, mis viis keldrist üles kiviaita, kus Fedka Šaklovitš juba teist päeva ahelais istus.

Juurdlust juhtis Boriss Aleksejevitš. Moskvas Kaelakohtuprikaasist toodi timukas Jemeljan Svežev, kes oli kuulunud selle poolest, et pani esimese piitsahoobiga rää-

kima. Turu karistustel häbiposti juures võis ta lüüa kergelt, kuid kui peksis halastamatult, siis lõi viieteistkümnenda hoobiga inimese kuni selgrooni lõhki.

Kuulati üle palju igasugust rahvast, mõned kaebasid ise ja andsid tunnistusi. Õnnestus kinni võtta Kuzma Tšormnõi. Kavalusega saadi kätte Sofja lähedane inimene, pristav Obrossim Petrov, kes oli kaks korda enese taprite ja odade vahelt mõõgaga vabaks raiunud. Kuid Nikita Gladki ja papp Medvedev põgenesid, ning nende püüdmiseks saadeti kirjad kõigisse vojevoodkondadesse.

Järjekord jõudis Fjodor Šaklovitšini. Eile vastas Fedka ülekuulamisel kõigile süüdistustele, mis talle pealekaebamiste, tunnistuste ja järelekuulamise põhjal ette loeti, ägedalt: „Valekaebus, mu vaenlased tahavad mind hukutada, ei tea ma mingit süüd enesel olevat...“ Täna oli tema jaoks tagavaras Jemeljan Svežev, kuid ta ei teadnud seda ja valmistus endiselt salgama, et ta pole mingit mässu teinud ega valitseja elu vastu kurja mõtelnud...

Peeter ei võtnud juurduse algul ülekuulamistest osa, — õhtuti tuli Boriss Aleksejevitš ühes djakiga tema juurde, ja see luges küsimuslehed ette. Ent kui Tšormnõi ja Petrov ühes seltsimeeste — Ogrōzkovi, Šestakovi, Jevdokimovi ning Tšetšetkaga kinni võeti, kui hakkasid rääkima surmavaenlased, siis tahtis Peeter ise nende juttusid kuulda. Talle toodi keldrisse tool, ja ta istus eemale, hallitanud võlvi alla. Toetudes küünarpeadega põlvedele, lõug rusikal, ei küsinud, ainult kuulas. Kui piinavõllas esimest korda ragises ja sellel rippu jäi võõni alasti, laiarinnaline ja tugevate lihastega Obrossim Petrov, — rõugearmiline nagu läks halliks, kõrvad laskusid lonti, paljastuvad hambad ragisesid valust, — taganes Peeter oma tooliga telliskivisamba taha varju ning istus kogu piinamisaja liigutamata. Kogu selle päeva oli ta kahvatu ja mõttes. Kuid kord-korralt ta harjus ega peitnud end enam.

Täna pidas teda kinni Natalja Kirillovna hommikusel palvusel: patriarh pidas jutlust, õnnitles mässu õnneliku lõpetamise puhul. Tõepoolest, — Sofja oli küll veel Kremlis, kuid juba jõuetuna. Moskvasse jäänud polgud saatsid esindajaid — Peetrilt andeksandmist ja halastust paluma, olles valmis minema kas või Astrahani, kas või piiridele, ainult kui neid jäetaks ellu ühes nende perekondade ning ettevõtetega.

Peeter läks kirikust jalgsi. Härjatara oli täis streletse. Pistid kisama: „Valitseja, anna meile Fedka välja, me räägime ise temaga...” Kummardades pea alla, vehkides kärsitult kätega, jooksis neist mööda vana aida juurde, laskus trepiastmeil komistades keldri rõskesse pimedusse. Lõhnas nahkade ja hiirte järele. Läänud roguskpakkide, kottide ja vaatide vahetsi, lükkas madala ukse lahti. Küünal laual, mille ääres kirjutas djakk, valgustas kollaselt ämblikuvõrku võlvidel, prahti muldpõrandal, piinavõlla värsked palke. Djakk ja teisel pingil reas istuvad Boriss Aleksejevitsš, Lev Kirillovitš, Strešnev ning Romodanovski kummardasid tähtsalt. Kui uuesti istuti, nägi Peeter Šaklovitš: ta põlvitas neist sammu kaugusel, lokkis pea longus, kallid kaftan, — sellega ta lossis vangistati, — kaenla alt kärjastatud, särk määrdunud. Fedka tõstis aeglaselt lohku langenud näo ja kohtas tsaari pilku. Vähehaaval laienesid ta silmaterad, ilusad huuled venisid, võbisesid nagu hääletus nutus. Vajus tervena ettepoole, pööramata silmi Peetrilt. Piilus tsaari poole ka Boriss Golitsõn, mähatas ettevaatlikult:

„Kas käsik jätkata, valitseja?”

Strešnev lausus läbi paksude vurrude:

„Mässa, kuid mõista ka vastust anda, — mis me sinuga sedasi jahime? Valitseja tahab tõtt teada...”

Boriss Aleksejevitsš tõstis häält:

„Tal on üks vastus: pole sihukesti sõnu rääkinud ega sääraseid tegusid teinud... Aga juurduse järgi põleb müts ta peas... Tuleb piinata...”

Šaklovitš, otsekui oleks teda tõugatud, jooksis põlvedel nagu hiir kõrvale, — oleks tahtnud peita end nahalasu, soolakala järele haisvate tünnete taha... Ja — langes kummuli. Tardus. Peeter astus ta juurde, nägi oma jalgade ees Fedka jämedat, siledaksaetud kaela. Pistis käed pika brokaatkuue taskutesse. Istus — tähtis, halvaks panev, ja lausus murduva noorukihäälega:

„Las ütleb tõtt...”

Boriss Aleksejevitsš hüüdis: „Jemelja...”

Piinavõlla tagant väljus võlvistikust pikk, kitsaste õlgadega, kuni põlvini ulatuva punase särgiga mees. Šaklovitš ei oodanud teda vist nii ruttu, — istus kandadele, — pea tõmbus õlgade vahele, vaatas Jemeljan Sveževi üksikõiksele hobusenäole, — otsmikku peaaegu ei olegi, ainult kulmupealsed, suur lõualuu. Astus ligi, tõstis

Fedka nagu lapse üles, raputas, aetas jalgadele. Sikutas des ettevaatlikult ja osavalt varrukaist, tõmbas kaftani seljast, vallandas pärlikandusega krae; käristas valge siidsärgi sõrmega kuni nabani lõhki, kiskus seljast, paljastas ta kuni vööni... Fedka tahtis ausalt kisendada, — tuli välja kähisevalt, segaselt:

„Issand, ma ütlen kõik...”

Bojaarid pingil raputasid kõik üheaegselt pead, habet, põski. Jemeljan tõmbas Fedka käed taha, sidus randme kohalt kokku, viskas nahksilmuse nende ümber ja tõmbas kõie teist otsa. Šaklovitš seisis pöurutatuna. Plokk kägises, ja käed tema selja taga hakkasid tõusma. Lihased pingutusid, õlad ümardusid, ta tõmbus looka. Siis müksas Jemeljan teda kõvasti nimmesse, kükitas, sikutas. Käed väändusid õlgadest välja, kerkisid pea kohale... Fedka aietas surutult, ja ta keha avatud suuga, avardunud silmadega, sissevajunud kõhuga jäi rippu arssina kõrgusele maapinnast, varbad sissepoole pööratud. Jemeljan kinnitas kõie ja võttis naela otsast lühikese varrega piitsa...

Boriss Aleksejevitsš märguande peale djakk, pannud raudraamidega prillid ette ja lähendanud terava nina küünlale, hakkas lugema:

„Ja edasi ütles seesama kapten Filipp Sapogov juurdusel: „Möödunud aastal, heinakuus, aga missugusel päeval — seda ei mäleta, tuli suur valitsejanna Sofja Aleksejevna Preobraženskoje külla, aga sel ajal ei olnud suur valitseja Peeter Aleksejevitsš mitte Preobraženskojes, ja tsaaritar jäi sinna ainult keskpäevani. Ja temaga olid Fjodor Šaklovitš ja palju mitmest polgust mehi, ja Fjodor oli nad selleks kaasa võtnud, et tappa Lev Kirillovitš ning samuti suurt valitsejannat Natalja Kirillovna... Sel ajal tuli tema, Fjodor, lossi eeskotta ja ütles temale, Filipp Sapogovile: „Pange tähele, niipea kui kuulete lossist kisa...” Aga sel ajal mõnitas tsaaritar tsaarinnat sõnadega ja sees oli kära üpris suur. „Kui kuulete kisa, siis olge kõigeiks valmis: keda me teile tubadest kätte anname, neile tehke ots peale...””

„Sääraseid sõnu pole ma rääkinud, Filipp valetab ilmaaegu,” pigistas Šaklovitš kõrist.

Boriss Aleksejevitsš märguande peale Jemeljan taganes, vaatas — kas on mugav? — lõi käe taha, võttis piitsaga hoogu ja lõi vihinal, ise ette kaldudes. Kramp

läbistas Fedka kollakasõrna keha. Karjatas. Jemeljan lõi teine kord. (Boriss Aleksejevitš lausus ruttu: „Kolm.“) Lõi kolmas kord. Šaklovitõi karjus ulgudes, pritsides sülge:

„Joobnud olin, purjus päi rääkisin, meelemõistuse...“

„Ja edasi,“ jätkas djakk lugemist, kui kisa oli vaikinud, „rääkis ta Filipile niisama tsaar Peeter Aleksejevitšist märatsemaid sõnu: „Joob ja sõidab Kukui-külla, ega saa teda mingisuguste abinõudega rahule sundida, sest lakub enese täis... Ja oleks hea käsigranaate salamahti tema eeskotta panna, et nende granaatidega teda, valitsejat, tappa...““

Šaklovitõi vaikis. „Viis!“ käskis Boriss Aleksejevitš karmilt.

Jemeljan võttis hoogu ja langetas hirmunult kolme-arssinalise piftsa. Peeter hüppas Šaklovitõi juurde, seisis, silmad vastamisi, — oli nii pikk, — vahtis Fedka meele-tuisse silmisse... Ta selg, käed, kukal vöbisesid...

„Räägi tõtt, koer, peni...“ Haaras ta roideist kinni. „Kahetsete, et mind väiksenä ei tapnud? Eks ole nii, Fedka?... Kes tahtis tappa? Sina? Ei? Kes?... Granaatidega saatsite? Keda? Utle... Miks ei tapnud, ei veristanud?...“

Fedka pomises tsaari ümmargusse, laigulis-punasesse näkku, väikesse virildunud suhu vabandusi, — ta sooned paisusid pingutusest...

„... ühed sõnad mäletan tõepoolest: „Miks ep ole tsaarinnat ühes ta vendadega varem hävitatud?...“ Aga seda, et noa või granaatidega, — seda polnud, ei mäleta... Aga tsaarinnast rääkis reetvalt Vassili...“

Vaevalt ta nimetas Vassili Vassiljevitši nime, kui Boriss Aleksejevitš pingilt üles kargas, metsikult timukale kisendas:

„Löö!“

Jemeljan, kartes riivata tsaari, lahmas piitsa neljakan-dilise otsaga Fedkat rebivalt abaluude vahele, — käristas naha kuni lihani... Šaklovitõi ulgus, ajades kõrisõlme ette... Kümnenä hoobi järel võnkus ta pea loiult, lan-ges rinnale.

„Võta maha,“ ütles Boriss Aleksejevitš ja pühkis siid-rätikuga huuli, „vii ettevaatlikult üles, hõõru viinaga, hoia nagu väikest last... Et ta homme räägiks...“

Kui bojaarid keldrist härjatarasse jõudsid, küsis Tihhon Nikitjevitš Strešnev Lev Kirillovitšilt, sosistades kõrva:

„Kas nägid, Lev Kirillovitš, kuidas see vürst Boriss?...“

„E-ei... Aga mida nii?“

„Pingilt üles kargas... Et Fedkal suud sulgeda...“

„Miks?“

„Fedka ütles üleliigset, neil ühine veri — Borissil ja Vassilil... Oma veri on neile valitseja asjast muidugi kallim...“

Lev Kirillovitš peatus just sõnnikuhunnikul, imetles ülemääraselt, vehkis kätega, lõi endale reitele:

„Ah, ah... Ja meie usaldame Borissi...“

„Usalda, aga pea silmad lahti...“

„Ah, ah...“

Suitsutares küdes ahi, suits oli nii paks, et inimest nägi ainult vööni, aga magamislaval ei näinud üldse mitte. Nõrgalt vilkus pirrutuli, sisesid söed, langedes vee-moldi. Jooksid tatised mudilased palja nabaka kõhuga, ligase tagumikuga, kukkusid alatasa, röökisid. Rase, niinekoorest nõoriga võõtatud naine rebis neid kättpidi uksest välja: „Et te kärvaksite, ära on nüü söönud, pöö-rased!“

Vassili Vassiljevitš ja Aleksei istusid juba eilsest saa-dik onnis, — kloostri väravast ei lastud neid sisse: „Suur tsaar käskis teil esialgu agulis olla...“ Ootasid oma tundi. Söök ega jook ei läinud kaelast alla. Tsaar ei taht-nud vabandusi kuulda. Kõike ootas Vassili Vassiljevitš, valmistus teel kõige halvemagi, kuid mitte suitsutare vastu.

Päeval astus sisse polkovnik Gordon, lõbus, aus, — tundis kaasa, laksutas keelt ja patsutas Vassili Vassilje-vitši nagu omaväärset põlvele... „Põle midagi,“ lausus, „ära ole mõttes, füst Fassili Fassiljevitš, jahvatab see veski, — saab see jahu.“ Läks, vaba õnnelaps, kõristades suuri kannuseid.

Pole kedagi kloostriisse järele kuulamagi saata. Aguli-rahvas ei võtnud tsaaritari endise armukese ees isegi mütsi maha. Oli häbi tänavale astuda. Haisust, laste viri-semisest käis pea ringi, suits lõi silmi. Ja enam kui üks

kord meenus miskipärast neetud noid, kõrvadesse oli takerdunud ta kisa (aknast läbi tule): „Tee lahti u-u-uks, hukka saad, hukka saad...”

Hilja õhtul vajus hurtsikusse urjadnik ühes valvuriga, pistis suitsust kõhima, ja siis rasedale naisele:

„Kas peatub teie juures Vaska Golitsõn?”

Naine osutas katkenud küünarpeaga:

„Seal ta istub.”

„Sul on kästud lossi ilmuda, vürst, tule.”

Jalgsi nagu moonakad, ümbritsetud valvureist, astusid Vassili Vassiljevitš ja Aleksei läbi kloostriväravate. Streletsid tundsid ära, hüppasid üles, pistsid naerma, — mõni lükkas mütsi nina peale, mõni haaras habemest kinni, mõni ajas habematult jalad harki:

„Tee lõbusam nagu... Vojevood sõidab kahe kabjaga... Aga kus on ta hobu? Eks ikka jalge vahel... Ah, kui ei peaks vojevood ometi ninuli porri langema...”

Möödusid häbistusest. Metropoliidi rõdule läks Vassili Vassiljevitš jooksupalu üles. Kuid uksest tuli tähtsalt vastu tundmatu, kehvis rõivais djakk, peatas Vassili Vassiljevitši nimetissõrmega, ja käänanud lahti kirjarulli, luges seda kõvasti, aeglaselt, — iga sõnaga lõi lagipähe:

„... kõigi eelnimetatud süütegude pärast suured valitsejad Peeter Aleksejevitš ja Ivan Aleksejevitš käskisid sinult, vürst Vassili Golitsõn, võtta ära su aunimed ja bojaariseisuse ning saata sind ühes naise ja lastega igavesse maapakku Kargopoli. Aga sinu mõisad, pärusmaad ja Moskva majad ning vara kirjutada eneste, suurte valitsejate nimele. Aga sinu inimesed, tingorjad ja pärisorjad, välja arvatud talupojad ning nende lapsed, — vabaks lasta...”

Lõpetanud pika lugemise, pööras djakk kirjarulli kokku ja osutas pristavile Vassili Vassiljevitši, — see seisis hädavaevu, ilma mütsita, Aleksei hoidis teda käe alt kinni.

„Vahi alla võtta ja toimida, nagu kästud...”

Võtsid. Viisid. Kirikuõue taga asetati isa ja poeg vankrisse, roguskile, taha hüppasid pristav ja tragun. Katkenud vammuses ja viiskudes voorimees keerutas ohje, ning vilets hobusekronu vedas vankri sammu kloostrist väljale. Oli öö, niiskus varjutas tähti.

Troitse sõjakäik lõppes. Nagu seitsme aasta eest, nii võitis klooster nüüdki oma visadusega Moskva. Järele mõtelnud, kirjutasid bojaarid koos patriarhi ja Natalja Kirillovnaga Peetri nimel tsaar Ivanile:

„... Aga nüüd, vennakene-valitseja, tuleb aeg meie mõlema isikul meile jumala poolt antud riiki enestel valitseda, kuna oleme juba täisealisteks saanud, aga kolmandal, kõlvatul isikul, meie õel, ei luba me mitte meie kahe meesisikuga oma aunimesid ja õigusi jagada.”

Sofja viidi ilma erilise kärata öösel Kremlist Novodevitši kloostrisse. Šaklovitõil, Tšormnõil ja Obrossim Petrovil raiuti pead maha, teisi mässajaid peksti piitsaga aguliväljakul, lõigati neil keeled suust, saadeti eluks ajaks Siberisse. Papp Medvedev ja Nikita Gladki võeti hiljem Dorogobuži vojevoodi poolt kinni. Neid piinati koledasti ning raiuti siis pead otsast.

Autasu anti — maa ja rahaga: igale bojaarile 300 rubla, okolnitsile — 270, duuma-aadlikule — 250. Stolnikutele, kes tulid koos Peetriga kloostrisse — 37 rubla raha, kes tulid hiljem — 32, kes tulid kuni 10. lõikuskuupäevani — 30 rubla, aga pärast 20. lõikuskuupäeva tulnutele — 27 rubla. Linna-aadlikele anti samas korras 18, 17 ja 16 rubla. Kõigile rivistreletsidele ustavuse eest — üks rubla, ilma maata.

Enne Moskvasse sõitu jagasid bojaarid prikaasid omavahel: esimene ja tähtsaim — Saadikute-prikaas — anti Lev Kirillovitšile, kuid juba ilma riigihoidja tiitlita. Pärast sõja- ning muude vajaduste möödumist oleks võinud Boriss Aleksejevitš Golitsõnist täitsa loobuda, — patriarh ja Natalja Kirillovna ei võinud talle mõndagi andestada, eriti aga seda, et ta päästis Vassili Vassiljevitši piitsa ning tapalava eest, kuid bojaarid pidasid kõlbmatuks seesuguselt vanalt suguvõsalt au röövida: „Kui sellele teele astume, siis lüüakse varsti meie enestegi alt prikaasid ära; igasugused kaubasaksad, tõusikdjakid, välismaalased ja alaminimesed ei teegi muud, kui trügivad Peetri juurde saagi ning kohtade järele.” Boriss Aleksejevitšile anti ülalpidamiseks ja auks Kaasani lossi prikaas. Sellest kuuldes Boriss sülgas, jõi sel päeval enese täis, karjus: „Kurat nendega, mulle piisab omastki küllalt,” ja kihutas

purjus päi oma Moskva-lähedasse pärusmõisasse — välja magama...

Uued ministrid, — nii hakkasid neid välismaalased kutsuma, — löid prikaasidest välja ühed djakid koos alamdjakkidega ja panid teised asemele ning hakkasid vanal viisil mõtlema ja valitsema. Erilisi muudatusi ei sündinud. Ainult Kremli lossis kõndis nüüd mustis sooblinahkades, paugutas valitsejalikult ukse, trampis naksuvalt kandasid Ivan Miloslavski asemel Lev Kirillovitš...

Need olid vanad, tuntud inimesed, — midagi muud peale laostamise, liigkasuvõtmise ja korratuse ei võinudki neilt oodata. Moskvast ja Kukuist — kõigi gildide kaupmehed, ülesostjad, äri- ja käsitöö-rahvas agulis, välismaised ärimehed, hollandi, hannoveri ja inglise laevakaptenid — kõik ootasid suure kärsitusega uut korda ning uusi inimesi. Peetri kohta käisid mitmesugused kuuldused, paljud panid kogu lootuse temale. Venemaa — kuldne põhi, lamas igipõlise kõntsakorra all... Kui uus tsaar elu ei tõsta, kes siis veel?

Peeter ei rutanud Moskvasse. Kloostrist läks ta sõjakäigul Aleksandrovskaja alevisse, kus seisis ikka veel tsaar Ivan Neljanda jubeda lossi mädanenud seinad. Siin korraldas kindral Sommer näitliku lahingu. See kestis kogu nädala, kuni jätkus püssirohtu. Ja siin lõppes ka Sommeri teenistustee, — kukkus vaeseke hobuse seljast ja jäi vigaseks.

Viinakuus läks Peeter üksnes mängupolkudega Moskvasse. Kümme versta eemal, Aleksejevskoje külas, võtsid teda suured rahvahulgad vastu. Hoidsid käes pühapilte, kirikulippe, soola-leiba liudadel. Kahel pool tee ääres vedelesid palgid ja pakud sisselöödud kirvestega ja niiskel maal lamasid streletsid — esindajad neist polkudest, kes polnud Troitset, — kaelad pakkude peal... Kuid noor tsaar ei raiunud päid, ei väljendanud viha, kuigi polnud ka sõbralik.

VIIES PEATÜKK

1

Lefortist sai suur mees. Välismaalased, kes elasid Kukuist või Arhangelskist ja Vologdast äriasjus sõitsid, väljendusid tema puhul suure lugupidamisega. Amsterdamis või Londoni kaubamajade esindajad kirjutasid temast sinna ja soovitasid, kui on mõni asi ajada, saata talle väikesi kingitusi, — kõige parem head veini. Kui talle Troitse sõjaretke järel kindrali aukraad anti, siis annetasid kukuilased talle ühise korjandusega mõõga. Tema majast möödumisel pilgutaskid üksteisele paljutähendavalt silma, lausudes: „Oo jaa...“ Ta maja jäi nüüd kitsaks, — nii paljud inimesed tahtsid ta kätt pigistada, temaga sõnakese rääkida, lihtsalt end meelde tuledata. Hoolimata hilisest sügisest algasid rutulised maja juurdeehitamise- ja laiendamistööd: rajati kivistõdu kahelt poolt juurdesõiduteedega, ilustati esikülg sammaste ning nikerdatud mehekujudega. Õue kohale, kus enne purskas fontään, kaevati järv vee- ja tulemängude jaoks. Kahele poole ehitati vahtkonnaruumid musketärile.

Lefort poleks vahest omal soovil sõandanudki seesuguseid suuri kulusid teha, kuid seda tahtis noor tsaar. Troitsetes oleku ajal sai Lefort Peetrile vajalikuks nagu tark ema lapsele: Lefort mõistis poolelt sõnalt ta soove, hoia-
tas ohtude eest, õpetas nägema kasusid ja kahjusid, ja näis, nagu oleks ise teda palavalt armastama hakanud, oli pidevalt tsaari kõrval — mitte selleks, et midagi paluda, nagu bojaarid — süngelt laubaga maani lüües — külakesi ja pärisorjakesi, — vaid neile mõlemale ühiste ettevõtete ning ühiste lõbude pärast. Nägus, lobisev, heasüdamlik nagu hommikupäike aknas, ilmus ta — kummarduste, naeratustega — Peetri magamistuppa, — ja nõnda algas

päev rõõmuga, lõbusate kavatsustega, õnnelike ootustega. Peeter armastas Lefortis oma magusaid mõtteid meretaguseist maist, kauneist linnadest ja sadamaist laevade ja julgete kaptenitega, kes tubakast ning rummist läbi imbunud, — kõigest sellest, mis talle juba lapsepõlvest peale viirastus välismailt toodud piltides ja trükkirjades. Isegi Leforti rõivaste lõhn oli eriline, mitteveneline, üpris meeldiv.

Peeter tahtis, et tema lemmiku maja oleks tükike seda avatlevat välismaad, — tsaari lõbude jaoks ehiti Leforti lossi. Rahast, nii palju kui seda võis emalt ja Lev Kirilovitšilt välja pigistada, ei hoolitud. Nüüd, mil Moskvast kõige kõrgemal istusid omad inimesed, viskus Peeter taha vaatamata lõbustustesse. Ta kired purskasid välja, ja siin läks eriti vaja Leforti: ilma temata oleks tahtnud, kuid ei teadnud, mida... Mida aga võisid soovitada omad, venelased? — Noh, kullijahti või pimedate meeste laulujoru... Ptüi! Lefort mõistis poole sõna pealt ta soove. Ta oli nagu humalalible Peetri kirgede tumedas õlles.

Samal ajal algasid uuesti tööd residentsilinna Prešpurgi ehitamisel, — kindlusekest valmistati kevadiste sõjamängude jaoks. Polkudele ömmeldi uusi ülikondi: preobražensklastele rohelised kaftanid, semjonovlastele — taevasinised, Gordoni Butõrski polgule — punased. Kogu sügis möödus pidude ja tantsudega. Välismaised kaupmehed ja töösturid ajasid Leforti lossi pidude vahel visalt omi asju...

2

Uuesti ehitatud tantsusaal oli alles röske, kahe suure kolde kuumusest higistasid kõrged poolümarad aknad ja nende vastas umbseinal olevad aknakujulised peeglid. Tammeparketist põrand oli värskelt vahatatud. Küünlad kolmeharulistes tagapeeglitega seinalühtreis süüdatud, kuigi videvik alles algas. Langes pehme lumeke. Õue, täistuisanud savi- ja laastuhunnikute vahele sõitsid saanid, — hollandi omad — luigekujulised, musta ja kullaga kirjatud; vene omad — pikkade kastide taolised, kuhjatud patjade ja karusnahkadega; rasked nahkkummiga sõidukid, kuus hobust ees, ja lihtsad voorimehe-saanid,

kus istus, põlved kronksus ja naerdes, mõni välismaalane, kes oli Lubjankal palganud kahe kopika eest mehe kuni Kukuini.

Kivirõdul, lumiseks tallatud vaipadel võtsid külalisi vastu kaks narri, Tomos ja Seka, üks vööni ulatuvas mustas hispaania mantlis ja varesetiibadega õlgkübaras, teine — türklane kahe arssina kõrguse roguskist turbaniiga, mille ette ömmeldud sea kõrv. Hollandi kaupmehed naersid erilise mõnuga hispaania rõivais narri üle, lasksid nippi ta ninale, pärisid Hispaania kuninga tervise järele. Valges eeskojas, kus tammepuust seinad olid ehitatud siniste fajansstaldrikutega, andsid külalised kasukad ja mütsid livreedes haidukkidele. Tantsusaali uksele võttis vastu Lefort, hõbedaga tikitud valges atlasskaftanis ja hõbepuudriga riputatud parukas. Külalised astusid kuuma kolde manu, jõid ungari veini, panid piibud suitsema.

Venelased häbenesid oma tummust (vähe oli veel neid, kes oskasid hollandi, inglise või saksa keelt rääkida) ja saabusid hiljem, otse söömaajaks. Külalised soojendasid tule juures vabalt oma tagumikku ja sukasse tõmmatud sääri, ajasid ärijutte. Ainult peremees lendles nagu liblikas ühe külalise juurest teise juurde, kõigutades kohevil kaftanikülgi, — tutvustas, päris tervise, teekonna järele, — kas peatus mugavas sissesõidukohas, hoiatas varguse ja röövimise eest...

„Oo jaa, mulle on palju räägitud vene lihtrahvast,“ vastas külaline, „nad on kergesti valmis röövima ja isegi tapma rikkaid reisijaid.“

Metsakaupleja inglase Sydney lausus läbi hammaste:

„Maa, mille elanikkond mureseb enesele ülalpidamist kelmusega, on halb maa... Vene kaupmehed paluvad jumalat, et see aitaks neid kavalamalt petta, nad nimetavad seda osavuseks. Oh, ma tunnen hästi seda neetud maad... Siia peab tulema, relv hõlma all...“

Kukui päriselanik, kehvapoolne kaupmees Hamilton, selle peer Hamiltoni pojapoeg, kes põgenes kord Cromwelli õudude eest Moskooviasse, lähenes aupaklikult vestlejaile:

„Isegi omades õnnetust siin sündida on raske harjuda venelaste tooruse ja ebaaususega. Nad oleksid kõik nagu kurjast vaimust vaevatud!“

Sydney, heites pilgu sellele väljarändajale, kes hääldas inglise keelt halvasti ja oli jämedalt ning vanamoeliselt

rõivastatud, virildas põlglikult huuli, kuid lugupidamisest maja vastu vastas siiski Hamiltonile:

„Meie ei kavätsse siia elama jääda. Aga suuremõõdulises hulgikaubanduses, mida meie harrastame, on vene-laste ebaaususel vähe tähtsust.“

„Te kauplete metsaga, sir?“

„Jah, ma kauplen metsaga, sir. Me omandasime Arhangelski juures suure metsakontsessiooni.“

Kuuldes sõna „metsakontsessioon“, lähendas holland-lane Van Leyden vestlejatele oma ripsmeteta, terava hispaania habemega ülipunase näo, mille kolmekordne lõug hõõrus targeldatud kraed.

„Oo jaa,“ lausus, „vene mets — see on hea, kuid saatlikud tuuled Jäämerel ja norra piraadid — see on paha.“ Avas suu, läks veel punasemaks, pilutatud silmist tungis esile kaks pisarat, — pistis naerma.

„Pole viga,“ vastas pikk, kondine ja kollane Sydney, „mastipuu läheb meile maksuma kaksikümmend viis kopikat, Newcastle'is müüme ta üheksa šillingi¹ eest... Võime riskida...“

Hollandlane laksutas keelt: „Üheksa šillingit palgi eest!“ Ta oli sõitnud Moskooviasse linaste lõngade, lõuendi, tõkati ja potase ostmiseks. Kaks tema laeva seisis talvitusel Arhangelskis. Asjad läksid loiult, suured Moskva kaupmehed, valitsuse esindajad, kes ostsid kroonule kaupa, said haisu ninna kahest laevast ja muutusid meeletult kalliks; väikeste eraülesostjate kaup ei kõlvanud aga kuhugi. Kuid kae, inglane tegi nähtavasti head äri, kui ei valeta. Väga kahju. Piiludes ringi, kas vene-lasi pole läheduses, ütles Van Leyden:

„Vene tsaar omab kolmveerandit kogu maailma tõkati, kõige paremat mastimetsa ja kogu kanepit... Kuid seda on niisama raske kätte saada kui kuu pealt... Oh ei, sir, teie ei teeni palju oma kontsessioonilt... Põhi on tühi, kui te ei õpeta vahest — karusid metsa raiuma... Peale selle, teie kolmest laevast, sir, uputavad kaks norralased või rootslased, kolmas aga hukkub ujuvas jääs.“ Ta naeris jälle, tundes juba, et tegi meeolehärrmi kõrgile inglasele. „Ja-jah, see maa on rikas nagu Uus Maailm, rikkam Indiast, kuid nii kaua, kui seda valitsevad bojaarid, kannatame meie kahjusid kahjude peale... Moskvast

¹ Neli rubla viiskümmend kopikat.

ei mõisteta eneste kasu, moskoviidid kauplevad nagu metslased... Oh, kui neil oleks sadamaid Balti merel ja korralikud teed ning nad äriga tegeleksid nagu ausad bürgerid, siis võiks siin suuri asju korda saata.“

„Jah, sir,“ vastas Sydney tähtsalt, „ma kuulasin teid mõnuga ja olen teiega päri... Ma ei tea, kuidas teie pool, kuid arvan, et teil nagu meil Inglismaalgi ei ehitata enam väikesi merelaevu... Kõigil Inglismaa ellinguil on asutud nelja- ning viiesajatonniste laevade ehitamisele... Nüüd vajame viis korda rohkem puud ja lina... Igale laevale on tarvis vähemalt kümme tuhat jardi purjelõuendit...“

„O-oo!“ laususid hämmastunult kõik, kes seda juttu kuulasid.

„Aga nahk, sir! Te unustasite vajaduse vene naha järele, sir,“ segas vahele Hamilton.

Sydney vaatas põlastavalt sellele ebaviisakale inimesele. Siludes luisse lõua kortsusid, vahtis ta mõne aja silmi pilutades tulele.

„Ei,“ vastas, „ma ei unusta vene nahka, kuid ma ei kauple nahaga. Nahka veavad välja rootsi kaupmehed. Tänu jumalale, Inglismaa rikastub, ja me peame omama väga palju ehitusmaterjali... Inglased, kui tahtsid — omasid. Ja me omame ka edaspidi.“

Ta lõpetas jutu, istus tugitooli, ja pannud kinga paksu talla kaminavõrele, ei pööranud enam kellelegi tähelepanu... Juurde lendas Lefort, sikutades käe alt Aleksaška Menšikovi. Poisil oli seljas punaste käänistega ja vasknööpidega sinisest kalevist kaftan, ratsasaabastel tohutu suured hõbekannused, lopsaka parukaga ümbritsetud nagu puuderdatud, pitslipsus teemantnõel; lõbusad, läbi-paistva vee värvi silmad heitsid kohmetuseta pilgu külalistele. Kummardas osavalt, võbistas nagu külma pärast tugevat õlga, asetus seljaga kamina ette, võttis piibu.

„Valitseja suvatseb otsekohe saabuda...“

Külalised hakkasid sosistama, tähtsamad asetusid ette, näoga ukse poole... Sydney, käsitamata, mis ütles Aleksaška, avas isegi pisut suu, vaadeldes imestusega seda poisiklutti, kes auväärt inimesed hooletult kolde juurest eemale tõrjus. Kuid Hamilton sosistas talle: „Tsaari lemmik, kes hiljuti tentsikust ohvitseriks ülendatud, väga tarvilik,“ — ja Sydney, tõmmates silmade ümber heasüdamlikud kortsud, pöördus Aleksaška poole:

„Ma olen alati unistanud õnnest näha suurt valitsejat... Ma olen ainult vaene kaupmees ja tänan meie issandat ootamatu juhuse eest, millest saan jutustama oma lastele ning lastelastele.”

Lefort tõlkis, Aleksaška vastas:

„Küll näitame, küll näitame,” ja avas naerdes valged, ühtlased hambad. „Aga kui sa juua ja naljatada oskad, — siis lõbutsed temaga, nii et küll saab. On siis, mida lastelastele jutustada...” Lefortile: „Küsi talt, millega ta kaupleb. Ah metsaga... On tulnud vist mehi paluma, puuraiujaid...” Lefort küsis, Sydney nokutas naerata-des. „Miks mitte, kui valitseja Lev Kirillovitšile täheke-se annab... Las see muretseb...”

Uksele ilmus ootamatult Peeter, samasuguses preobražensklase kaftanis nagu Aleksaškagi, — õlgadest ja rin-nust kitsas, — üleni lund täis tuisanud. Roosatavail põs-ke-del lohukesed, suu kokku surutud, kuid tumedad silmad naersid. Võttis kolmnurkse kaabu peast, tram-pis künnisel rohmakate, üle põlve ulatuvate otseninaliste saabastega, raputades lund.

„Guten Tag, meine Herrschaften,” lausus nooruki bas-sikesega. (Lefort juba lendas tema poole, poolkummaras, üks käsi ees, teine väljasirutatult lookas.) „Hirmsasti tahaks süüa... Lähme, lähme laua juurde...”

Pilgutanud hinge kinni pidavatele välismaalastele silma, pöördus ta, — kühmakas, peaaegu uksekõrgune, — ja läks Speisesaali — söögituppa.

3

Külaliste näod juba õhetasid ja parukad olid viltu vajunud. Aleksaška, võtnud rätiku kaelast, vihtus tre-pakki tantsida ja jõi jälle, ainult kahvatudes viinast. Narri-d, kes teesklesid teistest rohkem purjus olevat, rii-vasid külaliste päid härjapõitega, milles oli kuivi herneid. Kõik rääkisid korraga. Küünlad olid pooleni põlenud. Varsti pidid Kukui daamid tantsudeks kohale sõitma.

Sydney, sirge ja tagasihoidlik, kuid punetavate ja kõõrdi vaatavate silmadega, rääkis Peetrile (Hamilton tõlkis, seistes nende toolide taga):

„Oelge, sir, tema kõrgusele seda: meie, inglased, ar-vame, et meie maa õnn on merekaubanduse edus...”

Sõda — see on kallid ja kurb paratamatus, kuid kauban-dus — see on issanda õnnistus...”

„Nii, nii,” kinnitas Peeter takka. Teda rõõmustasid kära ja vaidlused ning eriti need välismaalaste arutlused riig-ist, kaubandusest, kahjust ja kasust... Õnnest! Ime-väärt! „Noh, edasi, räägi edasi, ma kuulan...”

„Tema kõrgus Inglise kuningas ja auväärt lordid ei kinnitaks ühtki billi, kui see võiks kuidagi kaubandust kahjustada. Ja seepärast on tema kõrguse kassa täis. Ing-lise kaupmees — see on lugupeetud isik riigis. Ja me kõik oleme valmis valama oma verd Inglismaa ning oma kuninga eest... Ärgu tema kõrgus, noor valitseja, vihas-tagu, kui ma ütlen, et Venemaal on palju halbu ja mitte-kasulikke seadusi. Oo, hea seadus — see on suur asil! Ka meil on rangeid seadusi, kuid nad on meile kasulikud ja me austame neid...”

„Vaata, mis kuradimast ta räägib!” Peeter lükkas kõrge linnujalaga peekri naerdes ümber. „Kui ta Kremlis sedasi räägiks... Kas kuuled, Franz, nad langeksid seal mines-tusse... Noh, hüva, ütle, mis on meil paha? Hamilton, tõlgil!”

„Oo, see on väga tõsine küsimus, ma pole kaine,” vas-tas Sydney. „Kui tema kõrgus lubab, võiksin ma homme, valitsedes täielikult oma mõistust, jutustada halbadest vene kommetest, kuid samuti ka sellest — millest rikastub riik ja mida selleks vajatakse...”

Peeter jõllitas tema kõõritavaisse, võõrapärastesse sil-madesse. Paistis, — kas ei naera viimati kaupmees ruma-late venelaste üle? Kuid Lefort sosistas, ruttu ta õla juurde kummardudes:

„Oleks huvitav kuulda — seda vilosohviat, kuidas rikastada riiki.”

„Hüva,” ütles Peeter, „kuid las ta ütleb, mis on meil vastikut.”

„Hea küll.” Sydney hingas pea selgitamiseks. „Teel meie lahke peremehe poole ma sõitsin üle mingi väljaku, kus on võllas, seal on väike koht lumest roogitud ja sei-sab üks soldat.”

„Pokrovski väravate taga,” seletas Aleksaška, istudes oma tooliga juurde.

„Nii... Ja äkki ma näen, — maa seest paistab naise pea ning pilgutab silmi. Ma ehmun sin väga ja küsisin oma kaaslaselt: „Miks pilgutab see pea?” Tema ütles: „Ta

elab veel. See on vene surmanuhtlus, — mehetapmise pärast kaevatakse seesugune naine maa sisse, ja mõne päeva pärast, kui sureb, puuakse jalgupidi üles..."

Aleksaška mühatas: „Hõõ!“ Peeter vaatas temale, õrnalt naeratavale Lefortile.

„Kuid mis siis? Ta ju tappis... Nii karistatakse ammu-sest ajast... Kas peab selle eest pead paitama?“

„Teie kõrgus,“ ütles Sydney, „küsi sellelt õnnetult, mis viis ta selle kohutava kuriteoni, ja ta kahtlemata peh-mendab teie vooruslikku südant..." Peeter naeratas. „Ma olen Venemaal üht-teist kuulnud ja tähele pannud... Oo, välismaalase pilk on terav... Vene naise elu naiste-kambris on looma elu taoline..." Ta pühkis rätikuga üle higistava lauba, tundes, et räägib üleliigset, kuid uhkus ja viin olid juba keele vabastanud. „Missugune eeskuju tu-levasele kodanikule, kui tema ema on maasse kaevatud, pärast aga häbiväärselt jalgupidi üles poodud! William Shakespeare, üks meie kirjamehi, kirjeldab liigutavalt oma kaunis komöödias, kuidas rikka itaalia kaupmehe poeg armastusest ühe naisterahva vastu enese mürgiga ära tapab... Aga venelased peksavad oma naisi piitsade ja keppidega poolsumnuks, seda toetab isegi seadus... Kui ma Londoni tagasi jõuan, oma koju, siis võtab mu tubli naine mind armsa naerutusega vastu ja mu lapsed söös-tavad ilma kartuseta mu juurde, ning ma leian oma majas rahu ja kombelisust. Mu naisel ei tule iial pähe mind tappa, kes ma olen ta vastu hea.“

Inglane vaikis liigutatult ja langetas pea. Peeter haaras ta õlast kinni.

„Hamilton, tõlgi talle..." Ja hakkas Sydney kõrva val-justi vene keeli karjuma: „Me näeme isegi kõik... Me ei kiitle, et meil oleks hästi. Ma rääkisin emale, — tahan saata välismaale poolsada stólnikut, kes neist nutikamad — teie juurde õppima... A, b, c — vaat, millest peame õppimist algama... Sa torkad otse silma, — metsikud, kerjused, lollid ja elajad... Tean, kurat! Kuid oota ära, oota..."

Ta tõusis, visates minnes tooli kõrvale.

„Aleksaška, käsi hobused ette anda.“

„Kuhu, myn Herz?“

„Pokrovski väravate juurde..."

Pea tõstis aeglaselt silmalaud... Ei ole surma, ei ole... Maa külmus koormas keha... Ei suuda maad soojen-dada... Ei suuda end hauas liigutada... Kuni kõrvadeni matsid maasse... (Pehme lumeke langes ülespööratud näole.) Kui vähemalt pööritus jälle silmad sumestaks, — ei oleks enesest nõnda hale... Inimesed on kiskjad, oh — kiskjad...

...Elas tütarlapsuke, nagu nurmelilleke... Daša, Da-šake, — kutsus emake... Miks mind, sünnitasid?... Et inimesed elusana maha matak-sid... Ma pole süüdi... Kas sa näed mind, kas näed?...

...Pea kiskus huuled lahti, kutsus kuiva keelega: „Ema, memmeke, ma suren..." Pisarad veeresid. Ripsmeile lan-gesid lumehelbed...

...Pea taga pimedal väljakul kriiksus võllaköie rön-gas... Ja kui suredki, — ei sa rahu saa, — keha puuakse üles... Valusalt, valusalt on maa peale vajunud... Maa-kamakad tungivad nimmeisse... Oi, valu, vaat see on — valu!... (Pea ajas suu pärani, vajus kuklasse.) „Issand, kaitse... Memmeke, ütle talle, memmeke... Ma pole süüdi... Tapsin meelemõistuseta... Koergi pureb vastu... Hobune — temagi..." Pole millegagi karjuda. Valu tõusis imestuse-ni. Laienesid silmad, ähmusid. Pea kaldus küljele...

...Jällegi... Lumehelbeke... Veel pole surm... Varsti kolmas päev... Tuul, tuul kääksutab köit... „Lehm vist kolmas päev lüpsmata... Mis see on — pu-nane valgus?... Oh, jube... Tun-glad... Saanid... Inime-sed... Tulevad siia... Kas veel uusi piinu?“ Tahtis ra-belda jalgadega, — maamäed koormasid neid, varvastki ei liiguta...

„Kus ta on, ma ei näe,“ ütles Peeter valjusti. „Kas koe-rad on otsast närinud?“

„Valvur! Magad või? Hei, vaht!“ karjusid inimesed saa-nide juures.

„Si-i-in!“ vastas venitav hääl, — läbi langeva lume jook-sis vaht, takerdudes lambanahksesse kasukasse... Jooksu-pealt — pehmelt, karu kombel — langes Peetri ette kum-muli, jäi kummardades põlvili...

„Siin on naine maetud?“

„Siin, isakene tsaar..."

„Elab?”

„Elab, valitseja...”

„Mis eest hukati?”

„Tappis mehe noaga.”

„Näita...”

Vaht jooksis, laskus kükakile ja äigas teenistusvalmilt kasukasiiluga lume naise näolt, kokkukülmunud juustelt.

„Elab, elab, valitseja, pilgutab...”

Peeter, Sydney, Aleksaška, inimest viis Leforti külalistest lähenesid peale. Kaks musketäri, välgutades raudkübaratega, hoidsid tunglaid kõrgel. Lumest vaatas inimeste peale suurte sisselangenud silmadega lame nägu, valge nagu lumi.

„Miks tapsid sa oma mehe?” küsis Peeter.

Naine vaikus. Vaht müksas vildiga tema põske:

„Tsaar ise küsib, loll.”

„Mis, kas ta sind peksis, piinas?” Peeter kummardus tema juurde. „Kuidas teda kutsutakse? Darja... Noh, Darja, ütle, kuidas see oli...”

Vaikus. Sekeldav vaht laskus kükakile — ja talle kõrva:

„Tunnista üles, vahest antakse armu... Sa vead ju minu sisse, eit...”

Siis ajas pea musta suu pärani — ja kähisevalt, tumedalt, põleva vihaga:

„Tapsin... Ja tapaksin veelgi kord ta, kiskja...”

Sulges silmad. Kõik vaikisid. Sisinal langes vaik tunglaist. Sydney hakkas ruttu midagi rääkima, kuid ei leidunud tõlki. Vaht müksas naist jälle vildiga, — võnkus nagu surnu. Peeter kõhatas järsult, astus saanide poole... Ütles tasa Aleksaškale:

„Käsi maha lasta...”

5

Vaikiv ja läbikülmanud, saabus ta Leforti heledasti valgustatud majja tagasi. Tantsusaali rõdudel mängis muusika. Kirjud rõivad, näod, küünlad tõistustid peegleis. Läbi sooja vina nägi Peeter kohe ruugejuukselist Anna Monsi. Tütarlaps istus seina ääres, — mõtlik nägu, paljad õlad längus.

Sel hetkel kostis muusika, — aeglane tants, — ja rõdudelt laulsid vaskpasunad talle Annchenist, tema uhkest roosakast kleidist, süütuist kätest, mis lamasid põlve-

del... Miks, miks kärises meeletust nukrusest ta süda? Nagu oleks ise kaelani maasse kaevatud ja hüüaks läbi tuisu ilmvõimatust kaugusest oma armastust...

Anna silmad võpatasid, nägid enne kõiki teisi teda uksel. Tõusis ja lendas üle vahatatud põranda... Ja muusika laulis juba lõbusalt heast Saksamaast, kus puhastuhaste akende ees õitseb roosa mandel, kus head papad ja mammad vaatavad sõbralike naeratustega Hansu ja Gretelit, kes seisavad sellesinase mandlipuu all, mis tähendab — igavest armastust, aga kui nende päike kaldub öö sinerduse taha, — siis lähevad nad mõlemad vaikse ohkega hauda... Ah, ilmvõimatu kaugus!...

Peeter haaras sooja roosas siidis Anncheni ja tantsis vaikides ning nii kaua, et moosekandid lõpuks segi läksid.

Ta ütles:

„Anna?”

Tütarlaps vaatas usaldavalt, selgelt ja puhtalt tema silmadesse.

„Te olete täna kurb, Peter?”

„Annuška, sa armastad mind?”

Selle peale Anna ainult langetas ruttu pea, ta kaela oli seotud sametpael... Kõik tantsivad ja istuvad daamid mõistsid nii seda, mida küsis tsaar, kui ka seda, mida vastas Anna Mons. Tehes ringi üle saali, ütles Peeter:

„Sinuga on minu õnn...”

6

Patriarh talutati käte alt hoides sisse. Õnnistades vana tsaarinnat ühes venna ja bojaaridega, torkas ta karmilt kondilise mungakäega näkku. Tsaar Peetrit polnud ikka veel. Joakim istus karedale kõrge seljatoega toolile ja laskus sügavalt kummargile, — mungamüts kattis ta näo. Päikesekiired tungisid sisse sügavaist aknaraamest Granovitaja palee kirjude võlvide all. Kõik vaikisid, käed koos, silmad maas. Rahu segas vaid tiivuline vari tuvist, kes istus väljaspool lumisele aknalauale. Sinisest glasuuritud ahjust hoovas kuumust, lõhnas viiruki ja vaha järel. Oli esimeseks ja tähtsaimaks ülesandeks — nõnda pidulik-pühalikus vaikusel istuda, säilitada auväarsust ja kommet. Selle kõikumatuse vastu las purunevad inimlained — kõik tühi töö. Piisab ahvatlusist ja uuendusist.

Venemaa tugi on siin, — las oleme vaesemad, kuid ehtsad... Muu suhtes aitab aga issand...

Vaikisid, ootasid valitseja ilmumist. Natalja Kirillovna tukastas hardalt, — oli viimaste kuude jooksul lihunud, terviselt kehvaks jäänud. Strešnev tõstis ettevaatlikult, ähkides ta põlvilt vaibale langenud roosikrantsi. Sofja ajal seisis palatis püstkell. See kästi ära koristada, — ärritas oma tiksumisega, lisaks on ka öeldud: „Ükski ei tea oma tundi...“ Aja arvestamine — see on enesepete. Las ta lendab aeglasemalt üle Venemaa, tasemini...

Eeskojas paugatasid ukсед, pakased hääled segasid rauget vaikust, tsaarina, peatades haigutust, tegi risti-märgi suu kohale. Ihukaitseväelane, vaikne nooruk, teatas alandlikult saabumisest. Bojaarid võtsid aeglaselt karusnahksed mütsid peast. Natalja Kirillovna vaatas nagu krimpsutades ukse poole, kuid, tänu jumalale, Peeter oli vene rõivais, taltsutas juba ukse taga naeru ja astus vägagi väarikalt sisse... „Kure jalad teisel, üks ole tal, tulevikesel, raske väarikalt...“ mõtles tsaarina, lüües sõbralikult särama. Peeter astus patriarhi õnnistust saama, päris haige venna tervise järele...

Ta vajab kähku raha, seepärast sõitiski sõnakuulelikult ema kirja peale Joakimi kuulama. Istus troonile ja vajus otsekui sulgpadjusse palati suigutavasse vaikusse, toetudes küünarpeale, varjates pihuga suu — juhuks, kui peaks haigutus kallale kippuma.

Joakim võttis musta mantli alt vihiku, — ta käsi vabises raugalikult, pööras aeglaselt lehti, lõi silmad üles, surus kauaks käed kaheksaharulisele mütsiristile, hakkas ristimärgi tehes lugema, tasa, nätskelt, aeglase igavusega:

„... Ärge petke end sellega, et hävitades mässu olete toonud rahu inimestesse ja eluasemetesse... Mu hing haliseb, nägemata üksmeelt ja õitsmist rahva hulgas. Pealinn — püsipaigata nunnad ja mungad, vääritud ja oskumata papid ning diakonid, aga nõndasama igasugused hulkuvad inimesed, — nende nimi on leegion, — sidudes kinni oma käed ja jalad, aga mõned ka pilutades ja varjutades silmi, longivad mööda uulitsaid, manguvad silmakirjaliku kavalusega armuandi... Kas see on õitsev viinamägi? Ja edasi näen ma, — majades on prassimine, unenägumine, nõidumine ja pime hooraclu. Mees kisub oma naisel hiuksed peast välja ning kihutab tema alasti värava taha, aga naine tapab mehe, ning lapsed kasvavad

meelemõistusega otsekui umbrohi... Kas seesinane on õitsev viinamägi?... Ja edasi näen mina, — bojaaripoeg, käsitööline ja talumees võtavad käsinuia ning, süüdanud oma eluaseme, lähevad metsa oma raevu pärast. Talumees, kus on sinu ader? Kaupmees, kus sinu mõõdud? Bojaaripoeg, kus on su au?“

Nõnda luges ta hädadest, mis kõikjal valitsesid. Peeteril kadusid haigutused. Natalja Kirillovna vaatas kannatades kord pojale, kord bojaaridele, nemad aga, nagu kord ja kohus, vaikusid, habemed sorgus. Kõik teadsid, asjad on riigis üpris halvad. Ent kuidas aidata? Ainult ära kannatada — see on kõik... Joakim luges:

„Me otsustasime oma nõrga mõistusega teile, suured valitsejad, tõtt öelda... Nii kaua ei saa olema korda ja küllust maal, kui temas kasvavad uskumatus ja jõledad rooma väärõpetused, luterlaste, kalvinistide ning juutide omad... Kannatame oma pattude pärast... Olime Kolmas Rooma, muutusime Teiseks Soodomaks ja Komoraks... Suured valitsejad, ei tule lasta välismaalastel ehitada oma palvekodasid, aga mis juba ehitatud — maha lõhkuda... Keelata ära neetud ketseritel olla polkudes pealikuteks... Mis abi võib neist olla õigeusklikule sõjaväele? Ainult jumala viha toovad peale... Hundid juhiavad tallesid! Keelata õigeusklikel ära sõprusepidamine ketseritega... Ei tule sisse tuua mingeid välismaa kombeid ega muudatusi ihukattes... Aga aja jooksul, toibudes ja tõstes õigeusklikku vaimu, võõrad Venemaalt välja kihutada ning põrgulik ja ahvatlev saksa agul maha põletada!...“

Patriarhi silmad põlesid, nagu võbises, võbises kitsas habe, lillakad käed. Bojaarid löid silmad maha, — Joakim võttis asja juba liiga järsult, ei saa säärases asjas ülepea kaela...

Romodanovski silmad olid pungis nagu vähil. Natalja Kirillovna, midagi mõistmata, jätkas ka pärast lugemise lõppu naeratades pea noogutamist. Peeter istus lodevalt troonil, huuled torus, nagu väike laps. Patriarh peitis vihiku ja lausus, tõmmates sõrmedega üle silmade:

„Alustagem suurt ülesannet väikese asjaga... Sofja Aleksejevna ajal võeti minu pisarsilmise palve peale Kukuks kinni rüvetu ketser Quirin Kuhlmann... Juurdlusel ütles: „Ilmunud tema juurde Amsterdamis keegi valges rüüs ja käskinud minna Moskvasse, sest seal hukuvad

inimesed uskmatuses käes..." Joakim vaikis pisut ärritusest. „Ja teie," ütles tema ülekuulamisele, „olete sõgedad: ei näe, — minu pea on ümbritsetud aupaistusega ja minu huulte kaudu räägib püha vaim..." Ja tõi tekste Jakob Böhme ning Christophor Bartuti¹ ahvatlevaist õpetusist... Aga ise, muuseas, ahvatles Moskvast tüdruku Marja Selifontova, riietas selle — ettevaatuse pärast — mehe rõivaisse, ja ta elab tema juures sulendis... Päevad läbi on nad mõlemad purjus, mängivad viiuli ja simbli peal, mees sirutab pea aknast välja ning kisendab metsiku häälega, et tema peale on tulnud püha vaim... Ja tema juurde tulnutele kuulutab ta ette ning käsib end suudelda allapoole kõhtu... Issand, kuidas võib olla minutitki rahu, kui siin juba saatan hõiskab!... Palun suuri valitsejaid oma ukaasiga Quirin Kuhlmann hukka mõista, — põletada elusana ühes ta raamatutega..."

Kõik pöörasid pea Peetri poole, ja ta mõistis, et Quirin Kuhlmanni asi on juba ammu otsustatud. Ta luges seda ema rahulikest silmist. Uksnes Romodanovski liigutas lahtvalt vurre. Peeter ajas enese istudes sirgu, käsi tõusis, et küünt närida. Nõnda nõuti esimest korda elus riiklikku otsust. Oli jube, kuid juba tungis viha külm viirg südameni. Talle meenusid hiljutised vestlused Leforti juures, välismaalaste targad, väarikust täis näod... Viisakas põlgus... „Venemaa on liiga kaua olnud aasialik maa," rääkis Sydney (järgmisel päeval), „teie juures kardetakse eurooplasi, kuid teil pole ohtlikumaid vaenlasi kui teie ise..." Mäletas, kuidas oli häbi kuulata... (Käskis siis Sydneyle kinkida sooblinahkse kasuka ja — et ta Leforti juures enam ei käiks, vaid Arhangelski sõidaks.) Mis aga oleks öelnud inglase, kuulates seesuguseid kõnesid? Lammutada luteri ja katoliku kirikud saksa agulis? Meenus — suvel kandus lahtisse aknasse saksa kiriku kella kõmin... Ses varases helinas oli ausus ja kord, Kukui puhaste majade lõhn, pitskardin Anna Monsi akna ees... Sa põletaksid temagi, elav laip, must ronk! Tuhahunniku jätaksid Kukui asemele! (Nüüd põletas juba Peeter silmadega patriarhi.) Kuid vihast tugevamaina tõusid visadus ja kavalus (kas mitte Leforti õppetundide mõju?). Hüva, bojaarid-valitsejad — habemikud! Lihtne on nende peale karjuda, — vajuvad koonudega vaibale pikali, emake puh-

¹ Jakob Böhme ja Christophor Bartut — müstiliste teoste autorid.

keb nutma, patriarh longutab nina põlvini, aga teevad ikkagi oma tahtmist mööda, lisaks pigistavad teda veel rahade poolest...

„Püha isa," lausus Peeter viisaka vihaga (Natalja Kirillovna kerkisid kulmud imestusest), „on kibe, et meie vahel pole üksmeelt... Meie ei tegele sinu vaimulikkude asjadega, aga sina tegeled meie sõjalistega... Meie kavatsused on võib-olla tohutud, — kas sina tunnend neid? Meie tahame meresid vallutada... Me arvame meie maa õnne olevat merekaubanduse edus. See on issanda õnnistus... Mina ei saa sõjaasjanduses ilma välismaalasteta kuidagi läbi... Aga katsu, — puuduta nende kirikuid ja pühakodasid, — nad jooksevad kõik laiali... Mis see siis on..." Ta hakkas ükshaaval bojaare vahtima. „Kas tahate mul tiivad murda?"

Imestlesid bojaarid, et Peeter nii mehiselt rääkis. „Ohoo," vaatasid üksteisele otsa, „vaat, missugune ta on! Järsuvõitu!..." Romodanovski noogutas: „Nii, nii, tõepoolest." Patriarh nihkus oma luisest ninaga trooni poole ja hüüdis suure ägedusega:

„Suur valitseja! Ära võta minult saatanlikku ketserit Quirin Kuhlmanni."

Peeter kortsutas kulmu. Tundis — ses asjas peab habemikele järele andma... Natalja Kirillovna lalises: „Valitseja, isakene," — ja pani pihud paluvalt kokku... Kõõritas Romodanovski poole, — see laiutas kergelt käsi.

„Kuhlmanniga pole meil asja," ütles Peeter, „annan tema pea sinu kätte." Patriarh istus, sulges raugelt silmad. „Aga nüüd vaat mis, bojaarid, — ma vajan kaheksa tuhat rubla sõjalisteks ja laevanduslikeks otstarveteks..."

... Väljudes lossist võttis Peeter Fjodor Jurjevitš Romodanovski oma saani ja sõitis tema majja Lubjankale lõunastama.

Mõtištši külast toodi vanaeit Vorobjihha noore tsaarinna jaoks lossi. Jevdokia rõõmutses tema üle nõnda, — käskis eide kohe saanist oma magadiskambri tuua. Tsaarinna magamistuba asetses ülemises palkidest kõrvalehitises, — kahe pimedavõitu aknakesega, mis päikese eest kardinaga varjatud. Kuumal virusel tukkus alaliselt

ämmamoor, viltides ja kasukas. Jevdokial pidi iga hetk algama sünnitus, ja juba mitu päeva ei tõusnud ta luigesulgseilt patjadelt. Muidugi oleks tahtnud lämmatava kongi järel hinge tõmmata, — sõita saaniga mööda lumist Moskvat, kus sinihallid korstnasuitsud, madal päike ja hõbedased nõreoksad, mis põiktänavais looka riivavad... Kuid vana tsaarinna ja kõik naised ta ümber, — jumal hoidku, mis sõitmist siin veel! Lama, ära liiguta, hoia oma kõhtu, — sa kannad ju tsaarilikku vilja... Oli lubatud ainult vaimuliku lõpuga muinasjutte kuulata... Nutta — sedagi ei tohi: lapsuke kurvastab...

Vorobjihha astus alandlikult, kuid vapralt sisse. See oli puhas eit, uute viiskudega, kandis lõuendist seeliku all hea lõhna pärast salvei-kimbukest. Pehmed huuled, hiire pilk, ja kuigi vana, kuid ometi roosa nägu, ning rääkis vahetpidamata... Juba künniselt vaatas kõik teraselt üle, pani kõik tähele, langes voodi ette põlvili ja sai armu osaliseks: noor tsaarinna sirutas talle niiske käe:

„Istu, Vorobjihha, jutusta... Lahuta mu igavust...“

Vorobjihha pühkis puhast suud ja algas lugusid moorist ja vaarist, papitütardest, kuldsarvedega sokust...

„Oota, Vorobjihha,“ Jevdokia ajas enese üles, vaadates, kas ämmamoor tukub, „kuuluta mulle ette.“

„Oh, punapäikseke, ei ma oska.“

„Luiskad, Vorobjihha... Ega ma kellelegi ütle, ennusta kas või ubadel...“

„Oh, nende ubade pärast pekstakse praegusel ajal piit-saga nahk seljast... Kui vahest kama pealt, kui see pühitsetud veega vedelaks teha?“

„Kunas mul algab? Kas varsti? On hirm... Oösiti mu süda sureb, sureb, jääb seisma... Hüppan üles, — kas lapsuke veel elab? Oh, issand!“

„Siputab jalakestega? Kuhu kohta?“

„Vaata siia lööb ta jalakesega... Vähkreb — just nagu tasa taoks põlvekeste ja küünarpeakestega.“

„Kas pöörleb päri- või vastupäeva?“

„Nii üht- kui teistviisi... Vallatuloomuline...“

„Poiss.“

„Oh, kas tõesti?...“

Vorobjihha, pilutades magusalt oma hiiresilmi, sosistas: „Aga millest veel ennustada? Näen, sa imeiludus, saladud asi su huulile kipub... Sosista mulle kõrva, tsaarinna...“

Jevdokia pöördus seina poole; roosatas ta nagu ruskete täppidega laubal ja oimudel, punsunud suuga...

„Kas olen inetuks muutunud või mis, — ei tea...“

„Kuid säärast ilu, seesugust sõnul rääkimatut...“

„Ah, jätka juba...“ Jevdokia pöördus, sõstrasilmad täis pisaraid. „Kas mees haletseb, kas armastab? Ütle... Mine, too kama.“

Vorobjihhal osutus olevat kõik kaasas, kotis: savitaldrikuke, pudelike veega ja tume pulber... (Sosistas: „Sõnajala seeme, jaaniööl kogutud.“) Segas seda, pani taldriku voodi ette järile, võttis arusaadamatu lausumise-ga Jevdokialt kihlasõrmuse, laskis taldrikule, käskis vaadata.

„Mõttele oma salatumat, kui tahad, kõvasti, kui tahad, ka nii... Millest sul kahklused?“

„Nagu tuli kloostrist tagasi, — muutus,“ sosistas Jevdokia vaevalt huuli liigutades. „Ei kuula mind, nagu oleksin viimane inetus...“ „Sa loe midagi histsoorilist... Õpi hollandi, saksa keelt...“ Katsusin, — ei mõista midagi. Naist armastatakse vist ilma raamatutagi...“

„Kas juba kaua koos ei maga?...“

„Kolmas kuu... Natalja Kirillovna keelas ära, — kardab lapse pärast...“

„Vaata otse sõrmuse sisse, mu ingliske, — kas näed midagi tumedat?“

„Nagu kellegi nägu...“

„Vaata veel... Kas naise nägu?“

„Nagu oleks... Naise oma...“

„See on tema.“ Vorobjihha pigistas suu teadvalt kinni, vaatas nagu praost pärilsilmil... Jevdokia ajas enese raskelt hingates üles, käsi libises kõrgelt kõhult rinna alla, kus püütud linnuna rabeles süda...

„Mis sa tead? Mida sa varjad minu eest? Kes ta on?“

„Noh, kes, kes — aiaäärne uss, sakslanna... Sellest sosistab kogu Moskva, ainult öelda ei julge... Teda joodetakse saksa agulis armujoogiga... Ära sa, kallike, ehmata, vara veel hädaldada... Küll me aitame... Võtan nõela...“ Vorobjihha tõmbas väledalt pearätikust nõela, ulatas sosistades tsaarinna: „Võta sõrme vahele, ära karda midagi... Ütle minu järele: „Mine, mine, pisuhänd, kurimadu Anna, maa-alune, veealune, luuvalu, kuivhüda, kao ümber kaemata Fafer-mäe taha, kus päike ei tõuse, kuu ei paista, kaste ei lange, — vaju mustasse“

mulda, kolme sülla sügavusse, seal sulle, tigedale, kurjale ussile Annale paras koht, igavesest ajast igavesti, aamen..." Torka, torka nõelaga sõrmuse keskele, torka talle näkku..."

Jevdokia torkis, kuni nõel murdus vastu taldrikut. Heitis pea tagasi, varjas käsivarrega silmad, ja ta tursunud huuled värisesid nutust...

Öhtul ammed ja hoidjannad, ämmamoorid ja õue naisnarrid kriiksutasid ärevalt uksi ning põrandalaudu: „Tsaar saabus..." Vorobjihha viskas viirukiterakese küünlatulle, — et õhku värskendada, ja lipsas ise kuhugi. Peeter jooksis üles, võttis iga sammuga kolm astet. Hõngas temast pakase ja viina järele, kui kummardus naise voodi kohale.

„Tere, Dunja... Kas pole veel pääsenud? Ja mina mõtlesin..."

Mühatas naerda, — kauge, lõbus, silmad ümmargused — võõrad... Jevdokial käis külm läbi rinna. Lausus selgelt:

„Oleksin rõõmus teie meelepärast olla... Näen — kõik on tüdinud ootamast... Vabandust..."

Peeter kortsutas nägu, püüdes mõista — mis temaga on. Haaranud pingi, istus, kriimustas kannusega vaipa.

„Lõunastasin Romodanovski pool... Noh, õeldi, nagu oleks iga silmapilk... Arvasin, — juba on alanud..."

„Suren sünnitades — siis kuulete... Inimesed ütlevad..."

„Sellest ei surda... Jäta see..."

Siis viskas Jevdokia kõige jõuga vaibad ja palakad eemale, asetades kõhu nähtavale:

„Vaata, näed... Vaevlema, kisendama pean — mina, mitte sina... Ei surda! Kuuled sellest kõige hiljem... Naera, lõbutse, joo viina... Sõida, sõida neetud agulisse..." Peeter avas suu, vaatas pärani silmil. „Inimeste ees on häbi, — kõik juba teavad..."

„Mida teavad kõik?"

Peeter tõmbas jalad kronksu, — tige, kõutsisarnane. Ah, nüüd oli Jevdokiale ükskõik... Karjus:

„Sinu ketseritüdrukust, sakslannast! Kõrtsilirvast! Millega ta su ära on teinud?"

Siis hakkas Peeter kuni higistamiseni õhetama. Virutas

pingi kõrvale. Muutus nii kohutavaks, et Jevdokia tahtmatult käe näo ette tõstis. Seisis, jõllitades antikristuse silmil naise peale...

„Lollpea!" seevõrra ainult lausus. Jevdokia lõi käed kokku, haaras peast kinni. Vabises hääletust nutust. Laps pöördus pehmelt, kärsitult kõhus. Kärstav, sikutav, kohutav valu piiras käsitamatu jõuga niudeid...

Kuuldes madalat loomalikku kisa, jooksid ammed ja hoidjad, ämmamoorid ning naisnarrid noore tsaarina kambri. Ta karjus meeletuil silmil, suu inetult pärani... Naised hakkasid ärevalt sekeldama... Võtsid pühakujud maha, süütasid lampe. Peeter lahkus. Kui möödusid esimesed tuhud, talutasid Vorobjihha ja ämmamoor Jevdokia, teda käte alt hoides, palavaks köetud sauna — sünnitama.

8

Valgesilmaline hakk, millestki hirmunud, lendas õlgkatusealusest välja, istus puu otsa, — varises härmatis. Uhesilmaline Mustlane tõstis pea, — lumiste okste taga voogas vaarikavärvi talvine koit. Suitsud tõusid aeglaselt, — perenaised kütsid ahjusid. Kõikjal viltide rudisemine, kõhatamine, — kriiksusid jalgvärvad, toksis kirves. Selgemalt tõusid hõbedaste kaskede vahel esile järsud katused, roosakate suitsujugadena auras kogu Zaretšje: streletside tugevad majad, kaubahoovlaste kõrged aidad, igasuguse agulirahva onnid, — parkalite, sukadudujate, kaljategijate omad...

Rahutu hakk hüppas oksi mööda, tolmutas lund silmi. Mustlane ärgitas teda vihaselt labakuga. Vinnas kaevust jäätunud ämbri, valas külmahõngulist vett moldi. Seesugusel kargel pühapäevahommikul kaebles süda kibe-das valu. „Neetud saatus, viisid mu orjapõlveni... Ukskõik, kas loom või inimene... Ei ma õiendaks ise halve-mini oma majapidamises..." Raand kolises raudselt, kaevuling kääksus, jõlkus selle otsa seotud katkine ratas.

Trepile väljus peremees, laskur Ovsei Ržov, punane villast vöö seotud pealiseta kasukale. Kääksatas pakas-sesse, õiendades mütsi, tõmbas käpikud kätte, kõlistas võtmeid.

„Kallasid vett?"

Mustlane ainult välgatas oma ainsat silma, — viisud

libastusid jääkümmul kaevu juures. Ovsei läks lauda ust avama: hea peremees peab ise oma loomi jootma. Minnes müksas valge, punatäpilise vildiga roigast, mis polnud oma kohal:

„Pole selle roikaga sulle veel küüru mööda antud, hädavares. Jälle kõik õue pidi laiali pillanud...”

Avas ukse, pani selle toeks teibatüki, talutas lakkapidi välja kaks lihavat ruuna, patsutas, vilistas, — ja need jõid raudkülma vett, tõstes pead, — vaatasid koitu, vesi jooksis soojadelt mokaadelt. Üks hirnahtas, vappudes... „Vigurda aga vigurda,” lausus Ovsei tasa. Ajas lehmad ja hiiruka sõnni laudast välja, nende järel jooksid tiheidalt lambad, rudistades sõrgadega. Mustlane ammutas üha, pingutas, kallas püksid märjaks. Ovsei ütles:

„Head on sinus vähe, aga kurja palju... Ega seda ole, et loomadega sõbralikumalt, — ainult silmaga puurib... Ei tea, mis inime sa oled...”

„Nagu oskan, nii teen...”

Ovsei mühatas pahaselt, — no-noh!... Käskis oma silma all loomadele toitu anda, värsket põhku alla visata. Mustlane käis kümmekond korda õue kaugemas otsas lumme tuisanud kuhjade juures, kus ülespööratud aganail askeldasid varblased. Lõhkus, kandis puid. Taevasinat valgustusid päikesest kaskede lumised ladvad. Kirikuis helistati kelli. Ovsei tegi aeglaselt ristimärgi. Rõdule hüppas väike ümaranäoline tütarlaps, sinised silmad nagu hakil.

„Taat, tule ruttu sööma...”

Ovsei trampis vildid puhtaks ja astus madalast uksest sisse, paugutades seda peremehelikult. Mustlast ei kutsutud. Ta ootas, nuuskas, pühkis kaua räbaldunud kuue siiluga nina ja läks ilma kutsumata sooja, pimedavõitu keldriruumi, kus sõi pererahvas. Kükitas ukse juures küljetsi lavitsale. Lõhnas lihaga kapsasupi järele. Ovsei ja tema vend Konstantin, samuti strelets, lüripisid aeglaselt puukaunist. Toitu tõi lauale pikk karmiilmeline, surnud pilguga eit.

Vennad pidasid niineturul poodi, Baltšugis avalikku sauna ja tuulikut ning rentisid vürst Odojevski käest kaksteistkümmend tiinu põllu- ja heinamaad. Varem töötasid ise (Krimmi retkel ei käinud), aga nüüd ei andnud tsaar Peeter rahu: iga päev oota käsku kas valvele või rivisse. Streletsidel oli keelatud poodides ja saunades ise

äri ajada. Kuid sulastele ei või loota. Töötama peavad naised ja õed, ühe sõnaga naisterahvad. Aga meeste jõud läheb tsaari lõbuks.

„Kuidas suvel viljakoristamisega saab, seda ei võta mu mõistus kinni,” rääkis Ovsei. Surus leivapätsi rinnale; rabistades sellega vastu lõuendist särki, lõikas vennale ja enesele. Õhkasid, hammustasid ja asusid, raputades liha lusikais, jälle kapsasupi kallale.

„Sulastega on lugu läinud hädaohtlikuks,” ütles Konstantin, „uus ukaas... Ilmtingimata välja anda hulkurid, kes elavad ilma käendusega aguleis või kõrtsides, saunades, kivilöövides...”

„Aga kuidas siis, kui ta tööd teeb?”

„Noh, vastuta siis tema eest, niisama hästi kui röövli eest... Kas sa Mustlaselt käenduskirja võtsid? Kes ta seesugune on?”

„Pagan teda teab... Vaikib...”

„Kas mitte ettevaatuse pärast minema saata?”

Kui Mustlane sisse astus ja habemest jääd kiskudes vendasid silmaga puuris, ütles Ovsei kõvasti:

„Ta on mind ennastki tüüdanud...”

Vaikisid. Sõid. Mustlane lõdises leiva ja kapsaste lõhnatundes. Visanud jääpurikakese künnisele, lausus ta kaheidalt:

„Tähendab, minust on jutt?”

„No kas või sinustki.” Ovsei pani lusika kõrvale. „Juba seitsmes kuu õgid leiba, aga kes sa oled, kurat seda teab... Palju longib teid nimetuid ühest majapidamisest teise...”

„Kuidas ma siis nimetu olen... Kas olen sinult varastanud?” küsis Mustlane.

„Noh, seda ma veel ei tea...”

„Just ei tea.”

„Aga vahest olekski parem, kui oleksid varastanud. Kuid mispärast mul kaks lammast lõppesid? Miks lehmad on nukrad, piim haiseb, nii et ei saa suhugi võtta. Miks?...” Ovsei vajus laua serva vastu, virutas rusikaga. „Miks meie mooridel kogu sügis kõhud valutavad?... Miks? Siin on äratagemine! Must silm puurib...”

„Jäta märatsemine, Ovsei,” lausus Mustlane väsinult, „ise veel tark mees.”

„Konstantin, sa kuulsid, haugub minu peale? Märatsemine...” Ovsei ronis laua tagant välja, liigutas sõrmi,

painutades neid rusikasse. Mustlane ei tohtinud riielda, — vennaksed olid tugevad, nuumatud. Ta tõusis ettevaatlikult.

„Kui ei passi, ega paku... Olen su majapidamises konte murdnud, Ovsei, — aituma...” Kummardas. „Mõttele minust, mis sa tahad, mulle ükskõik... Maksa ainult teenitud raha välja...”

„Mis raha?” Ovsei pöördus venna ja vanaeide poole, kes vaatles riidu surnud pilgul. „Kas ta oma kassa meile hoiule andis? Või ma laenasin temalt?”

„Ovsei, karda jumalat, pool rubla kuus, — kokku kaks ja pool minu teenistust...”

Siis kargas Ovsei tema juurde, karjus meeletult:

„Või raha sulle! Ja tahad veel eluga minema pääseda! Litapoeg, seda sullè!”

Haarates kuuekaelusest kinni, virutas vastu kõrva, karjatas metsikult, ja kui Mustlane poleks alla kummardunud, oleks teise hoobiga surnuks löönud. Konstantin haaras venda taltsutades selle hüplevaist õlgadest kinni, ja Mustlane väljus vaarudes. Konstantin jooksis talle järele ja lükkas seljahoobiga tänavale. Kaua vaatas Mustlane oma ainsa silmaga väravale, — oleks selle nagu läbi põletanud... „Noh, oota, oota,” lausus kurjaennustavalt. Tõmbas üle põse — veri. Möödusid inimesed, vaatasid taha, naersid. Ta viskas pea selga ja lonkis minema, tampides viiskudega, — kuhugi poole...

„Pressi peale, pressi peale, trügi läbi...”

„Kuhu see rahvas jookseb?”

„Vaatama: inimest põletatakse...”

„Mõni hukkamine või?”

„Egas ta siis omal soovil, — tohoo...”

„On ka seesuguseid, kes end ise põletavad.”

„Need on usu pärast — raskolnikud...”

„Aga see mispärast?”

„Sakslane...”

„Tänu jumalale, tähendab, on kord ka nende kallale asutud.”

„Ammugi juba aeg — neid neetud tubakakärsse... On meie higist rasva läinud.”

„Vaata, juba suitseb...”

Läks ka Mustlane kaldale, kus agulielanikud tuhahunnikuil tunglesid. Ta märkas juba ammu kaht samasugust kodutut nagu ta isegi. Ta hakkas nende lähedale hoiduma: vahest kujunebki midagi sööma suhtes. Need mehikesed olid nähtavasti kogenud, vintsutatud. Uhel, rõugearmilisel, oli põsk räbalaga seotud, — varjas tulise rauaga põletatud häbimarki. Teda kutsuti Juudaseks. Teine oli seljast peaaegu pooleks murtud, toetus kahele lühikesele karkkepile, kuid kõndis väledalt, habemetuust püsti. Silmad lõbusad. Lapitud vammuse peal — rogusk. Kutsuti Ovdokimiks. Ta meeldis väga Mustlasele. Ja Ovdokingi märkas varsti, et nende ümber tiirleb must ühe silmaga, lõhkilöödud näoga mees, — ajas end keppidel sirgemaks ja lausus lahkelt:

„Ega pudene meist midagi, tuvike, ise varastame...”

Juudas lausus suud virildades, huuled koos:

„Eks nühinud sedasi üks salakantselei meeski külge, — jääauku ta lasti...”

„Ohoo,” mõtles Mustlane, „need on julged mehed...” Ja veel rohkem tahtis ta nendega koos olla...

„Neetud surm mind ei võta,” ütles ta, pilgutades hämatunud silmaripsmeid, „tähendab, peab kuidagi elama... Kui võtaksite mind oma artelli, poisid... Koos on kergem...”

Juudas jälle hammaste vahelt Ovdokimile:

„Kas pole mitte „must silm”? Mis?”

„Ei, ei, nagu näha,” laulis Ovdokim, pööras pead, vaatas alt üles Mustlase silma...

Nad ei rääkinud midagi rohkem. All jää peal trampisid külmunud streletsid saabastega, peksid kindaid vastamisi; nad piirasid kuidagi kokkulöödud palkrakkeid, mille vahe oli puuhalge täis aetud. Selle kõrval seisis avaliku karistuse kaak ja ajas valget suitsu tulelõke, millel kuumutati rauda. Rahvas oli oodates läbi külmunud...

„Tuuakse, tuuakse... Pressi peale, trügi läbi!”

Linna poolt tulid nähtavale ratsatragunid. Laskusid jääle. Nende taga lihtreel, selg hobuse poole, istusid sakslane ja keegi tüdruk mehe mütsiga. Edasi olid ratsa bojaar, stolnikud, djakk. Lõpus — kohmakas mustast nahast kummsaan.

Streletsid astusid kahele poole, lastes rongkäigu läbi. Djakk ronis hobuse seljast maha. Kummsaan pööras

juurde sõites külje ette, kuid keegi ei väljunud sellest... Kõik vahtisid seda kummsaani, — imestlev sosin läks läbi rahva.

Puuriida tagant ilmus Jemeljan Svežev punase mütsiga, piits õlal. Ta abilised võtsid reelt tüdruku, lohistasid müksude saatel kaagi juurde, rebisid tal kasuka seljast ja sidusid ta posti ümber sirutatud käed kinni. Djakk luges valjusti lahtikeeratud kirjarulli, kõigutades pitsateid. Kuid ta hää oli paukuvas pakases vaevalt kuulda, saadi vaid seevõrra aru, et tüdruk oli Maška Selifontova, aga sakslane — Kulkin või kuidagi sedamoodi... Reelt paistsid ta kõrgele tõstetud õlad ja kiilas kukal.

Jemeljani hobusenägu naeratas liikumatult. Ta lähenes kiirustamata kaagile. Võttis piitsa. Ja kuuldi vaid teravat vihinat, nähti punast piitsajälge põiki üle tüdruku palja selja... Ta kisendas põrsa kombel. Talle anti viis hoopi, ja needki poole jõuga. Päästeti posti küljest, viidi tuikuvana tule juurde, ja Jemeljan, haaranud süte keskelt raua, litsus selle vastu ta põske. Tüdruk ulgus, istus maha, rabeles. Tõsteti üles, rõivastati, pandi reele ja viidi sammu mööda Moskva jõe kloostrisse.

Djakk luges ikka veel kirja. Siis asuti sakslase kallale. Ta ronis reelt, madal, rütsakas ja läks ise rakete juurde. Pani äkki vabisevad pihud kokku, tõstis tursunud, tumeda harjasega kattunud näo ja — koerapoeg sihuke, sakslane — pistis patrama, patrama ning valjusti nutma. Haarati kinni, lohistati puuriidale. Seal rebis Jemeljan tema seljast kõik, kuni oli täitsa alasti, lükkas pikali, pani tema roosale rasvasele seljale ta ketserlikud raamatud ja vihikud ning süütas alt ulatatud tuletukiga... Nõnda oli kästud kirjas: raamatud ja vihikud põletada tema seljal...

Kaldalt (kus seisis Mustlane) hüüti:

„Kulkin, soojenda nüüd...”

Kuid selle — paksumokalise poisi peale nuriseti:

„Ole vait, häbematu... Soojenda end ise nõnda...”

Paksumokaline kadus kohe.

Neljast nurgast süüdatud puuriidast pahvas hall suits. Streletsid seisis, toetudes odadele. Oli vaikne. Suits ujus aeglaselt taevasse.

„Ta lämbub enne vingu kätte, puud on ju toored...”

„Sakslane on sakslane, aga siiski — elavalt põleda... oh, issand...”

„Õppis kirjatarkust, kirjutas vihikuid, ja — säh sulle nüüd...”

Nahkkummi alt, — nüüd seletasid seda kõik, — vaatas läbi aknakese suitsu, üleslimpsavaid tulekeeli surnud, otsekui muistselt ikoonilt laskunud nägu...

„Näe, silmi välgutab, — jube!”

„Ei passi patriarhil hukkamistele sõita...”

„Põletavad inimesi usu pärast... Kah karjased!”

Seda ütles Ovdokim, — selgelt, kartmatult... Kõik, kes seisis tema ümber, taganesid; ei eemaldunud ainult Juudas ja Mustlane... Tema, tongides keppidega, jällegi:

„Mis sellest, et ketser... Nagu oskab, nii ka usub... Ütleme, et meie moodi ta ei mõista... Ja sellepärast siis põle... Elame valudes, piinades...”

Tohutu tuleriit kohises ja ragises, sädemed ning suits keerlesid lehtrina. Mõned oleksid nagu läbi tule näinud, et sakslane veel liigutab.

Kummsaan traavis minema. Rahvas läks aeglaselt laiali. Juudas kordas:

„Läki, Ovdokim...”

„Ei, ei, poisid...” Ta silmad naersid, kuid puhas, nagu saunast tulnud, punane nägu nuttis üleni, sokuhabe võbis. „Ärge otsige tõtt... Karjased ja ülemad, tõlnerid, kes kulda kõlistavad, — kõik on oma metsikuse rüü selga tõmmanud... Põgenege, lapsed, kes te olete piinatud, põletatud, rattale tõmmatud, põgenege taha vaatamata põlismetsadesse...”

Alles hiljem õnnestus Ovdokimi ära viia, — läksid kolmekesi põiktänavasse, kõrtsi.

Lõpuks ometi võttis Mustlane lusika, — käsi vabises, kui tõstis suu juurde leivatükile tilkuvat paastu-kapsa-suppi. Ta kartis väga, et teda kõrtsi kaasa ei võeta, ja kurtis teel elu üle, pühkis kindaga silmi. Ovdokim jooksis vaikides oma sandikeppidel nagu tarakan. Värava juures küsis äkki:

„Kas varastada oskad?”

„Mina — kui ühes kampas! — lähen kas või nuiaga metsa...”

„Oh, kui vahva...”

„Mis sa meist mõtled, kes me oleme?” küsis Juudas.

Mustlane lõi kartma: „Tahavad minust lahti saada.” Nukralt vaatas viltuvajunud väravaid, solgist jäätunud lumehange õues, roguskiga ülelöödud ust, kust tuli säärast söömalõhna, et pea ringi käis. Ütles tasa:

„Te olete täitsa õiglased inimesed... Mis sest, kui varastate, siis häda pärast, mitte omal süül... Pool rahvast läheb nüüdsel ajal metsa... Kallikesed, ärge ajage mind minema, andke mulle midagi süüa...”

„Meie, mu isand, vahel halastame, aga vahel oleme ka halastamatud,” ütles Ovdokim. „Vaata ette!” ja võttes mõlemad kepid vasakusse kätte, ähvardas teda: „Kui kord meie kampa oled löönud, — ära tagane... Juudas, tuvike, kas sul saaki on?”

Juudas tõmbas taskust kukru, raputas pihule vaskrahasid. Lugesid kolmekesi varastatu üle. Ovdokim ütles lõbusalt:

„Linnuke ei külva ega lõika, aga issand toidab teda. Palju pole meile vaja, — ainult kõhutäitmiseks... Tule meiega, ühesilmaline...”

Istusid kõrtsis kaugemasse nurka, kuhu vaevalt ulatus rasvaküünla valgus letilt. Rahvast oli küllalt, — mõned lärmasid purjus päi, avanud higistavad poolkasukad, teised magasid lavitsail. Ovdokim tellis pool toopi viina ja kausi kapsasuppi. Kui ette toodi, koputas lusikaga:

„Söö, ühesilmaline, see on jumalaand...”

Rüüpas toobist, näris ruttu, jänese kombel. Silmad helkisid naerust:

„Jutustan teile, lapsukesed, tähendamissõna... Kas tahate kuulda või mitte? Elased kord kaks meest, — üks lõbus, teine nukker... See lõbus oli vaene, mis tal oli, — kõik võtsid bojaarid, djakid ja kohtunikud tema mitmesuguste tempude eest, piinapingil murti selg, — käis ta küürus... Noh, hüva... Aga see nukker oli bojaaripoeg, rikas, — kitsi... Orjad põgenesid tema juurest nälja pärast, õu kasvas maltsa täis... I-i-istub päevast päeva üksi kulla-, hõbedakirstul. Nõnda nad siis elasidki. Lõbusal pole midagi, — kastega pesi, kännu ees lõi risti ette, süüa tahtis — varastas või palus Kristuse nimel: mõned kehvemad ikka annavad, — need saavad aru... Ja — rändab, veiderdab, — öö ja päev — ikka surma poole. Aga nukker muudkui muretses, kuidas oma rahadest ilma ei

jääks. Ja ta kartis, lapsukesed, surma. Oh, raske on rikkastel surra... Ja mida rohkem raha, seda raskem. Ta annetas kirikule puudalisi küünlaid ja kullatud ikoonikateid, — ikka lootis, et jumal ta surmatunnikese eemale lükkab...”

Ovdokim puhkes naerma, nühkides habemega lauda. Sirutas pika käe lusikaga, võttis suppi, näris jänese moel ja jällegi:

„Aga see rikas oli sama mees, kes vaevas lõbusat, saatis ta kerjakotiga maailma... Vaat ükskord hiilis lõbus tema poole varastama, võttis nuija kaasa. Ikka ühest toredest kambrist teise, — näeb — magab rikas lavitsal, aga kirst oli lavitsa all. Ta ei märganud kirstu, haaras rikka juustest kinni: sina, ütleb, tegid kord mu paljaks, anna mulle nüüd natuke äraelamiseks... Rikkale on surm kole ja rahast kahju, ajab vastu, — ei ole ega ole... Vaat siis võttis lõbus malaka ja hakkas teda külgi ja vahtimist mööda uhtma...” Juudas paljastas hambad ja hakkas heameele pärast õõkuma. „Noh, heakene küll, — vihtus, vihtus, kuni lugu enesel naljakaks muutus... Hüva, ütleb, tulen mõnel teisel ööl, pane mulle mütsitais raha valmis...”

Rikas polnud loll ja kirjutas tsaarile, — saatis tsaar talle valvesalga... Aga lõbus mees oli osav... Ta tüssas ometi seda valvet, tungis rikka juurde, haaras ta juustest kinni: kas panid raha valmis? See võbiseb, vannub jumala nimel: ei ole ega ole... Jälle hakkas lõbus teda malakaga tuuseldama, — rikkal püsis hing vaevalt sees... Hüva, ütleb, tulen kolmandal ööl, pane nüüd kirstutais raha valmis...”

„See oli õiglane jutt,” ütles Mustlane.

„Küll ta teda tuuseldas,” naeris Juudas.

„Noh, heakene küll... Seekord saatis tsaar terve polgu rikkast kaitsma... Mis nüüd teha? Aga lõbus oli kaval mees. Rõivastus streletsiks, tuli rikka õue ja ütleb: „Vahid, kelle vara te valvate?...” Need vastavad: „Rikka mehe oma, tsaari käsu peale...” — „Aga kas teile selle eest palju palka on antud?...” Need vaikivad... „Noh,” räägib lõbus, „lollid olete: valvate võõrast vara mitte millegi eest, aga rikas selle raha otsas kord ka nagu koer kõngeb, teie pühite ainult nina.” Ja nõnda küttis nad kuumaks, — läksid need soldatid, rebisid lukud keldrite ja panipaikade eest, asusid sööma, pead täis jooma, ja

muidugi läks meel kibedaks, — öösel murdsid ukse maha ja näevad, — rikas vabiseb kirstu peal, läbipekstud ning reostatud. Nüüd haaras meie väle strelets tal juustest kinni: „Ei sa andnud,” ütleb, „kui ma oma osa palusin, nüüd annad kõik.” Ja virutas tema soldatite kätte, need rebisid ta tükkideks. Aga lõbus võttis enesele nii palju, kui vaja äraelamiseks, ja läks tasapisi eemale...”

Laua juurde, kus jutustas Ovdokim, istusid inimesed, kuulasid — kiitsid heaks. Uks, tea kas pommis peast või meele poolest pisut vigane, üha nuuksus, laiutas käsi, haaras suurest paljast laubast kinni... Kui talle mahti anti rääkida, siis hakkas nõnda kiirustama, sülg lendas, midagi ei saanud aru... Inimesed pistsid naerma:

„Käis Kuzma bojaaride jutul... Riputati talle mõistust tagumisest väravast sisse...”

Letil nuusati küünlatahti, et oleks valgem naerda... Selle Kuzma nosuninaline puhmashabemega nagu oli üleni tursunud, näha, et vaeseke vahetpidamata jõi. Jalas ainult aluspüksid ja seljas rebitud särk pükste peal.

„Ta jõi kaelaristigi maha.”

„Juba nädalapäevad siin õiendab.”

„Kuhu ta peab minemagi — palja jalu pakases...”

„Mu mure on ülerahvalik — vaat mis!” kisendas Kuzma, haarates pükste järele. „Bojaar Trojekurov pani käe külge!” Paljastas väledalt ja näitas paistetunud, sinistes vermetes ning verilaikudes tagumikku... Kõik otse prahvatasid naerma. Isegi kõrtsmik nuuskas jälle küünlatahti ja sirutus üle leti. Kuzma, pükse kergitades:

„Kas tundsite sepp Kuzma Žemovit, sepikoda uskanataja Varvara kiriku juures?... Seal ma viisteist aastat... Sepp Žemov! Ei leidunud veel säärast varast, kes minu tehtud lukud oleks lahti muukinud... Minu sirbid ulatusid Rjazanini. Kelle sirp? Žemovi oma... Minu tehtud raudrüüd ei läbistanud kuul... Kes rautab hobuseid? Kes naistel, meestel hambaid välja kisub? Žemov... Kas seda teadsite?”

„Teadsime, teadsime,” karjuti talle naerdes, „jutusta edasi...”

„Aga seda te ei teadnud, — Žemov öid ei maga...” Haaras paljast pealuust kinni. „Žemovil on jõhker mõistus. Mõnes teises riigis oleks mind ülistatud... Aga siin võib mu mõistusega sigu sööta... Ehh, küll teil kord meelde tuleb!...” Pigistades suurt rusikat, ähvardas

higise neljaruudulise akna poole, talvisesse öösse. „Teie haavad kasvavad nõgestesse... Aga Žemovit peetakse meele...”

„Pea, Kuzma, mis eest sind siis peksti?”

„Jutusta... Meie ei naera...”

Imestades, nagu oleks alles praegu märganud, hakkas ta vahtima enda ümber kogunenud läikivaid ninu, pulsunud habemeid, pärani suid, mis valmis naerma prahvatama, kümneid etendusjanuseid silmi... Näha — kõik ta ümber ujus, oli segamini...

„Poisid... Kokkulepe — mitte naerda... Minul valutab ju hing...”

Kaua otsis kalitsast kokkumurtud paberilehte. Laotas selle lauale. (Letilt toodi küünal.) Vajutas küünega lehele, kuhu oli joonistanud kaks tiiba, mis sarnanesid nahkhiire omadele, hingede ja hoobadega. Ta tursunud põsed läksid pungi.

„Haruldane ja imeväärne mehaanika,” hakkas ta eneseuhkelt rääkima, „maaraklaasist tiivad, kumbki kolm arssinat plkk, arssin kaksteist verssokit lai... Lehitavad hoobade abil nahkhiire kombel — ainult jalgade ja käte jõul... On kindel, — inimene võib lennata. Ma põgenen Inglismaale... Seal teen ma need tiivad... Hüppan ilma hädahüta kellatornist alla... Inimene saab lendama nagu kurg!” Jälle metsikult — märja akna poole: „Trojekurov, bojaar, sa oled viltu lasknud!... Jumal lõi inimese roomavaks ussikeseks, mina õpetan ta lendama...”¹

Ennast sirutades patsutas Ovdokim teda sõbralikult:

„Jutusta järgemööda, sõbruke, — kuidas sulle ülekohtu tehti?”

Kuzma kortsutas kulmu, hakkas nohisema:

„Tegin nad liiga rasked, eksisin tsipake... Olen vaene inimene... Olid mul tehtud väikesed tiivad, — ühest ja teisest materjalist, puukoorest, nahast... Hüppasin õues onni katuselt vastu tuult, — sammu viiskümmend kandsid edasi... Aga pea mul juba hõõgub... Juhatati mind, — läksin Streletsi-prikaasi ja karjusin: karaul... Nabiti kinni ja taheti muidugi naha peale anda. Ei, ütlen ma, ärge lööge, vaid viige mind bojaari juurde, mina tean riikliku tähtsusega asja... Viidi... Istub, saatan, — larhvi ei suuda kolme päevaga ära reostada, Trojekurov...

¹ Siin kirjeldatu juhtus Moskvast a. 1694.

Utlen talle, — võin lennata kure kombel, — andke mulle umbes kakskümmend viis rubla, andke maarjaklaasi, ja kuue nädala pärast ma lendan... Ei usu... Utlen, — saatke alamdjakk minu õue, näitan väikesi tiibu, ainult et nendega on ebaviisakas valitseja ees lennata. Sinna-tänna, ei ta pääse kuhugi, — mu karauli-karjumist kuulsid kõik... Sõimas mind, haaras juustest kinni, käskis evangeeliumi peal vanduda, et ma ei peta. Andis kaheksateist rubla... Ja ma tegin tiivad veel enne tähtaega... Rasked said. Alles siin, kõrtsis, mõistsin... Purjus — aga mõistsin!... Maarjaklaas ei kõlba, vaja on pärgament puuraamil!... Vedasin nad Kremliisse katsumiseks... Noh, ei ma lennanud, — silmnäo lõhkusin puruks... Utlen Trojekurovile, — katse ei õnnestunud, andke mulle veel viis rubla, ja siis võite mu pea otsast raiuda, — lendan... Bojaar ei usu midagi: varas, karjub ta, kelm! Ketser! Tahab jumalašt targem olla... Käskis enese juuresolekul anda kakssada keppi... Kannatasin välja, vennikesed, kõik kakssada, — ainult hambad ragisesid... Ja kästi minult kulutatud kaheksateist rubla välja nõuda, sepikoda, riistad ning onn maha müüa... Mis ma nüüd alasti peale hakkan, — kas lähen nuiaga metsa?"

"Pole sa muud kui kannataja," lausus Ovdokim tasa, selgelt.

Kuzma Žemov lõi Ovdokimi kampa. Osteti talle vanakraamiturult vildid, vammus. Käisid nüüd neljakesi Moskvat mööda, — turgudel, avalikes saunades, Kitaigorodi kitsais põiktänavais. Juudas tühjendas taskuid. Mustlane õpetati silmamuna pahupidi pöörama, nii et see koledalt laugudest välja tungis, ja nutulaule laulma. Kuzmale pandi nöör kaela, ja Ovdokim talutas teda nagu hullumeelset ja langetöbist: "Andke hullumeelsele elatuseks, — teelt ära, teelt ära, kullakesed, muidu võib kallale karata..." Korjasid päeva jooksul leivaraha, aga vahel ka topka jaoks. Vaeva oli palju, aga hirmu veel rohkem, sest seesuguseid nüüd tsaari käsul püüti ja tassiti Kaelakohtu-prikaasi.

Suur paast lõppes. Ikka kõrgemale tõusis kevadpäike Moskva kohal. Päikesepaistelistes kohtades tilkus, sulas, hakkas haisema. Sõnnikuga segatud lumi ei rudisenud enam reejalaste all. Kord õhtul hakkas Ovdokim kõrtsis rääkima:

"Kas poleks aeg, lapsukesed, juba teele asuda... Ega

meil ole kahju siit lahkuda... Las ainult künkad kuivavad. Läheme vabadusse..."

Juudas tahtis vastu vaielda:

"Väikese salgaga, ilma sõjariistata, — hukkume näljast metsades..."

"Aga meie," ütles Ovdokim, "katsume enne lahkumist õnne kurjema asjaga..." Kõik vaatasid hirmunult temale. "Mida vaja — kõik muretseme... Meie piinasid üks patt ei ületa... Ja kui ületab, — noh, siis tähendab see, et pühakirjaski pole õiglust... Ärge võbisege, mu tuvikesed, kõik võtan enese peale."

11

Kevadel algas see, — kassile naljaks, hiirtele nutuks. Kuulutati välja kahe kuninga — Poola ja residentslinn Prešpurgi — sõda. Prešpurgi kuningale anti mängusõdurid, Butõrski ja Leforti polk, Poola kuningale — paremad streletsid osad — Stremjannõi, Suhharevi, Tsõkleri, Krovkovi, Netšajevi, Durovi, Normatski, Rjazanovi omad. Prešpurgi kuningaks pandi Fjodor Jurjevitš Romodanovski, ühtlasi nimega Fridericus; Poola kuningaks — Ivan Ivanovitš Buturlin, joomamees, kahjurõõmutseja ning altkäemaksu kiskuja, kuid lõbustuste ja mürglite peale meister. Tema pealinnaks määrati Sokolnitši loss Semjonovskoje väljal.

Esialgu arvati, et need on endised Peetri naljad. Kuid iga päev ikka uus ukaas — üks teisest tülikam. Bojaarid, okolnitšid ja stolnikud pandi kummagi kuninga õukondade kirja. Peeter hakkas ebaviisakalt mängima. Paljud bojaaridest olid haavunud: ei tulnud perekonna-kroonikais seda veel ette, et oleks aunimedega nalja heidetud... Käidi tsaarina Natalja Kirillovna juures ja kaevati ettevaatlikult pojukese peale. Tema laiutas oma lihavaid käsi, ei saanud millestki aru. Lev Kirillovitš rääkis pahaselt: "Aga mis võime meie teha, — on ilmunud suure valitseja ukaas, pitsatitega... Sõitke ise tema juurde, paluge ära muuta..." Peetri juurde sõitmisest hoiduti. Arvati, ehk läheb ometi kuidagi mööda... Kuid Peetri puhul ei läinud. Ühe või teise bojaari juurde mürdsid öösel soldatid sisse, sundisid jõuga õukondlikult rõivastuma, viisid Preobraženskojesse narri-teenistusse...

Vana vürst Priimkov-Rostovski sai jalust halvatud. Mõned katsusid haigust teeselda, — ei aidanud. Polnud kuhugi pugeda. Tuli sõita häbiks ja teotuseks...

Prešpurgis, — juba kaugelt paistsid ta kaheksakandilised palktornid, mätašvallid, täis kahureid, valged telgid ümberringi, — seal võis vene inimene hulluks minna. Nagu mingi mõttetu uni, — oleks nagu mäng ega ole ka, vaid kõik kui tõeline. Kirjuks maalitud saalis istub kulatud troonil vaarikavärvi baldahhiini all lodevalt kuningas Fridericus: peas vaskkroon, valge atlasskaftan täis autähti, selle peal jänesenahast mantel, ratsasaabastel kõlisevad kannused, hammaste vahel — piip... Välgutab ilma mingi naljata silmi. Aga vaatad terasemalt — Fjodor Jurjevitš. Tahaksid sülitada, — ei tohi. Duumaadlik Zinovjev sülitaski nõnda vastikuse pärast, — samal päeval sõidutati ta, aukraadist lahti, talupojavankris maa-pakku... Natalja Kirillovna pidi ise sõitma Preobraženskojesse paluma, et talle andeks antaks, tagasi toodaks...

Aga tsaar Peeter ise, — siin tuleb ainult käsi laotada, — on täitsa ilma aukraadita — soldatikaftanis. Lähenedes Fridericuse troonile painutab põlve, ja see põrgu-kuningas, kui nii juhtub, karjub tema nagu lihtmehe peale. Bojaarid ja okolnitšid istuvad — mõtleavad narri-palees, võtavad saadikuid vastu, koostavad Prešpurgi ukaase, ise häbist põledes... Aga öösiti — pidu ja purjutamine Leforti lossis, kus juhatab teine, öine valitseja, — jumalale vastik, kelle peale vaadata on tülgestav, mats Mikitka Zotov — Kukui kõige narrilisem vürst-paavst.

Siis — vist küll juba täielikuks laostamiseks, neetud välismaalaste õssitusel — aeti Moskvast tuhande võrra djakke ja alamdjakke, võeti neid prikaasidest, nooremaid, relvastati, pandi hobuste selga, õpetati neile halastamatult sõjakunsti. Fridericus ütles duumas:

„Varsti asume kõigi kallale... Ei saa tarakanid enam kaua oma pragudes istuda. Kõik söövad meil peagi sõduri-putru...”

Peeter, kes seisis ukse juures (ei julgenud kuninga juuresolekul istuda), pahvatas nende sõnade peale valjusti naerma. Fridericus trampis meeletult ta peale kannuseid, — tsaar varjas suu... Nutma oleks siin pidanud, kõiki oma patte meenutades ühise palvega tsaari palge ette langema: „Raiu meie pead otsast, piina, toimi metselajana, kui ei saa ilma mängimiseta olla... Kuid sina, Büt-

santsi keisrite järglane, millisesse kuristikku kisud sa Venemaa... Kas pole viimaks antikristuse vari su selja taga?...” Kuid näe, — ei olnud julgust, ei suutnud öelda.

Samasugune õu oli Poola kuningal, Vanka Buturlinil Semjonovskojes. Kuid seal ei tarvitsenud vähemalt nõnda pingutada, teenistus oli rahulik: bojaarid ja okolnitšid, istudes mänguduumas seinte ääres lavitsail, haigutasid varrukaisse, kuni videvik aknais sinama lõi, siis sõitsid Moskvasse ööbima. Kuningas, Vanka Kain, püüdis oma õeluse ja ulakuse pärast sundida kõiki poola keeli rääkima, kuid ei suutnud bojaaride kangekaelsust murda, ja teda ennastki tüütas nendega mängimine, — jättis nad tukkuma, kuidas tahavad.

Ei suutnud veel ära harjuda, juba uus piinamine: vaevalt kattusid metsad rohelise vinaga, kui Buturlin läkitas saadiku kuningas Fridericusele sõda kuulutama, ja ühes polkude, vooride ja bojaaridega liikus Prešpurgi peale. Streletsid asusid sõjaretkele tigidatena, — oli külviaeg, iga päev kallis, aga siin ässitas kurat ise tsaari mängima.

Püramist kästi toimetada kõigi reeglite järgi, — kaevata kantse ja kaevikuid, teha miinikäike, käia tormijookudel. See ei kujunenud kergeks lõbuks. Püssirohtu ei säästetud. Tulistati mortiiiridest savipottidega, mis lõhkesid nagu pommid. Kindlusest valati kaela muda ja roojavett, torgiti ritvadega, mille otsas põlesid takud, raiuti nüride mõõkadega. Kõrvetati koonusid, löödi silmi välja, murti luid. See ei maksnud palju vähem raha kui tõeline sõda. Ja nõnda vältas nädalate kaupa, — kogu kevad läbi. Vaheaegadel mõlemad kuningad pidutsesid Peetri ja tema lemmikutega.

Suvi möödus. Buturlin, vallutamata Prešpurgi, taganes kolmekümne versta kaugusele metsa ja kaevus seal laagrisse. Fridericus omakorda tungis tema peale. Streletsid, maruvihased säärase elu pärast, ei võidelnud enam naljaviluks. Tapetuid loeti juba kümnete kaupa. Mortiiri pott pörutas kindral Gordonil pea lõhki, — hädavaevu põdes välja. Peetril kõrvetati nägu ja kulmud, ning ta käis ringi, kleebitud plaastritega. Pool sõjaväest vaevles verise kõhutõve käes. Ja alles siis, kui oli põletatud kogu püssirohi, relvad purustatud, soldatite ja streletside rõivad räbalaiks kulunud, kui Lev Kirillovitš vana tsaarina kirjaga laagrisse sõitis ja pisarsilmil palus mitte enam raha pinnida, sest kassa oli ilma selletagi juba tühi. — alles siis

rahunes Peeter, ja kuningad käskisid sõjavägedel aguleisse minna.

Rahva hulgas räägiti palju mänguretkedest: „Muidugi, nii tohutut raha ei hakata lihtsa lõbu peale pillama. Siin on kellegi tagamõte. Peeter on alles noor, rumal, — mis talle õpetatakse, seda ka teeb... Keegi, nagu näha, tahab selle laostumise pealt teenida...”

12

Elati kehvalt, igavalt. Sofja ajal olid veel mingisugused kammitsad, nüüd aga raputasid vägevad ja vähem vägevad hallist inimesest hinge välja. Valitses väärkohtumõistmine ja suur väljapressimine ning riigi varastamine. Palju inimesi põgenes metsadesse röövima. Mõned läksid neetud elust põlispadrikuisse, põhjamaa jõgedele, et mitte vedada oma turjal vojevoodide, mõisnike, djakkide ja alamdjakkide, maksunõudjate ja ringkonnavanemate ilma seaduse ning halastuseta verejanulist kampa. Seal, põhjas, elasid unaruses, toitudes jõest ja metsast. Raadasid raiesmikke, külvasid otra. Onnid ehtasid põlismändidest, sammastele, avarad, kaugele üksteisest, — maamehe paleed. Igaveseks mahajäetud kohtadest tõid sellesse üksindusse ainult muinasjutte, kangelaslugusid ja kaeblikke laule. Uskusid maja- ning metsahaldjaid. Palvetamas käisid karmide raukade-raskolnikute juures, kes andsid armulauda jahu ja palukate näol. „Maailmas valitseb antikristus,” rääkisid neile erakud, „lunastust leiavad üksnes need, kes on põgenenud tsaari ja patriarhi eest...”

Aga juhtus, et isegi põlispadrikutesse, selle maailma piirini tungisid antikristuse sulased, kes saadetud otsima vastuhakkajaid ja trotsijaid. Siis mehed ühes naiste ja lastega, jättes majad ja loomad, kogunesid eraku õue või kirikusse ja lasksid soldatite pihta, kui aga polnud, millega lasta, — siis lihtsalt lõugasid vastu ega alistunud, ja et end mitte kätte anda, põletasid endid onnides või kirikus, karjudes ning ulguvalt lauldes...

Väledamad mehed, kes viletsuse ja orjuse eest metsadesse röövima põgenenud, valgusid tasapisi sinna, kus soojem ja rammusam, — Volgale ning Donile. Kuid sealgi lõhnas veel vene hõngu järele, lendasid tsaari ukaasid ja tegutsesid õigeusklikud papid, ning paljud siir-

dusid relvastatud salkadena veelgi kaugemale — Dagestani, Kabardasse, Tereki taha, või palusid end türki sultani alamateks tatarlaste juurde Krimmi. Avaras lõunas ei usutud enam hämarasse majahaldjasse, vaid rohkem juba kõverasse mõõka ja tublisse hobusesse.

Ei olnud armas, ei olnud kodune vene maa — oli halvem kibedamast orjusest, — maa, mis tuhande aasta jooksul viiskudega läbi tallatud, nukrameeli harkadruga urgitud, kaetud hävitatud külade tuhaga, jäljetute haudadega. Armetu, metsik.

13

„Taadike, mis see on? Nagu poleks õige kellahelin...”

„Kuidas mitte õige?...”

„Oi, taadike, mitte see... Muidu helistatakse aeglaselt, aga see... Taadike, kui viimaks on midagi juhtunud, kui õige ära minna...”

„Pea nüüd, rumaluke...”

Brovkin, Ivan Artemjev (inimesed olid unustanudki, millal teda Ivaškaks kutsuti), seisis igivana kirikukese trepil Mjasnitskajal. Uus lambanahkne, sinise kaleviga kaetud poolkasukas oli kohevil ta seljas, uued, otse liistult võetud vildid, uus villane sall nõnda kaela ümber keeratud, et pea tõmbus kuklasse. Puhus läbilõikav tuul, peksis näkku. Mööda musta tänavat ajas kahinal lumesõmerat, täitis külmunud rattarööpaid. Palju rahvast seisis poodide ees, kuulasid: kõigis kirikuis algas väikeste kellade helin, korratu, kooskõlatu — virutati kuidagimoodi, otsekui õelast meelest...

Sanka Brovkina (ta oli juba ligi kaheksateistkümne aastane), hästi rõivastatud, ilus, söönud, mõrsjaikka jõudnud, tõmbas jälle isa varrukast, et ära minna: Moskvast käis harva, ja kui käis — ikka süda tagus, kartis, et jalust maha lüüakse. Täna sõitis koos isaga koti jaoks sulgi ostma — kaasavaraks. Kosjaid muudkui keerlesid Brovkini maja ümber, kuid Ivan Artemjev, mida kaugemale aeg venis, seda kõrgemat taotles. Poeg Aljoška oli juba vanemkahurväelane ja tsaari juures heas kirjas. Volkovi valitseja sõitis vahel Brovkinite juurde nende uude rikkasse majja külla. Ivan Artemjev rentis Volkovilt niitusid ja põllumaad. Äritses metsaga. Ehtas hiljuti veski. Tema loomad käisid eraldi karjas. Vedas lihapoo-

list Preobraženskojesse tsaari lauale. Kogu küla kummardas vööni ta ees, kõik olid talle võlgu, aga tema kas kannatas mõnega või ei kannatanud ka, — kümnekond meest töötas talle orjuskirja alusel.

„Noh, mida's me ootame?“ ütles Sanka.

Sellal lähenes kirikutrepile punaparraline papp Filka (kümne aasta jooksul oli papp paksuks läinud, nii et karusnahkse voodriga papikuub ta seljas oli peaaegu kärisemas). Ta tõukas kõhetut, nukra ninaga salmilauljat selga:

„Mine, sa neetud lakekauss, mine, Peltsebub...“

Salmilaulja komistas, haaras lukust kinni, hakkas kirikuksi avama. Filka müksas teda:

„Käed vabisevad — sa marujoodik... Juba õhtul, juba õhtul, juba õhtul (tagus salmilaulja vimmas küürule) sai sulle öeldud: mine helista... Sinu pärast jälle mina vastaku...“

Salmilaulja surus enese raudukse avatud poole vahelt sisse ja ronis kellatorni. Filka jäi kirikutrepile. Ivan Artemjev võttis mõlema uutes nahkkinnastes käega mütsi peast, kummardas väärikalt.

„Ons täna midagi nagu pühataolist? Meie siin tütreka kahtleme... Utle, isakene, ole nii lahke...“

Filka pilutas silmi piki tänavat, lumesõmerase tuule vastu, mis tuustis ta habet, lausus valjusti, nii et paljud kuuleksid:

„Antikristuse tulek.“

Ivan Artemjev otse istus oma vastsetele viltidele. Sanka haaras rinnust kinni, tegi sedamaid ristimärgi, kahvatas valgeks, mõistis ainult, et on kole. Mjasnitski väravate juurest tulvas rahvas, karjuti midagi. Kostis vilistamine, metsik naerulagin. Seisev rahvas vahtis vaikides. Poed suleti. Kustki ronisid räbalais sandid, värihalvatud, vööni alasti, ninatud... Hallipäine pühak-hull, ragistades aהלaid ja kette oma rinnal, ulgus: „Nebukadnetsar, Nebukadnetsar!“

Ivan Artemjitši süda langes viltidesse. Sanka vajus vastu kiriku võrelist aknakest kustumatu püha lambikese all, tasa — sosinal aietades. Tüdruk oli liiga õrnatundeline.

Ja siis nad nägid... Venides kogu uulitsa pikkuselt, sõitsid saanidega sead — kuus tükki ees; saanid, mida vedasid tõkatiga määratud ja sulgedega üleriputatud leh-

mad, madalad üherakmelised vankrikesed, ees sokud ja koerad. Saanides, vankritel, kaarikuil istusid niinekoorest kaabudes, nuustikukottidest kasukais, õlgedest saabastes, rotinahast kinnastes inimesed. Mõnede seljas olid kirjudest lappidest kaftanid, kassisabade ja -käppadega.

Piitsad plaksusid, sead vingusid, koerad haukusid, mardisandistatud inimesed näugusid, määgisid, — punanäolised, kõik purjus. Keset rongkäiku vedasid laigulised kroonud, saunavihad kaelas, tsaari kuldtõlda. Läbi aknaklaaside oli näha, — ees istus noor papp Bitka, Peetri napsikaaslane... Ta magas, pea longus. Tagaistmel lamas loitult kaks inimest: suure ninaga, kalli kasuka ja paabulinnusulis mütsiga mees, ning tema kõrval ümar, turd, mingitud näo ja värvitud juustega, kõrvaripatsite ning sooblitega ehitud naine, viinatoop käes. Need olid Jakov Turgenev — uus tsaari narr, endiste Sofja stolnikute hulgast, kes oli põlusoleku vahetanud narrimütsi vastu, ja eit Sušera, salmilaulja lesk. Kolm päeva tagasi laulatati Turgenev Sušeraga ja nüüd veeti neid väsimatu ühelt võõrsilkäigult teisele.

Tõlla taga astusid mõlemad kuningad — Romodanovski ja Buturlin ning nende vahel vürst-paavst, „Prešpurgi kõige püham kirikupea Ianikita“ — karrast piiskopimütsi ja punase mantliga, käes kaks ristamisi pandud piipu. Edasi astusid ühes kambas mõlema kuningakoja bojaarid ja okolnitšid. Tunti ära Šeremetjevid, Trubetskoid, Dolgorukid, Zinovjev, Boborõkin... Seesugust häbistamist polnud veel Moskva asutamisest peale nähtud. Rahva hulgast osutati nendele, imestleti, ahhetati, tunti jubedust... Aga mõned astusid lähemale ja kummardasid trotsivalt bojaaride ees.

Bojaaride taga veeti ratastel laeva, tuisutuul kõigutas selle maste. Hobuste ees astus Peeter kahurväelase-kaftanis. Alumine lõualuu ette aetud, pööritades ümaraid silmi inimeste peale, lõi trummi. Kardeti ta ees kummardada, — kui pole vahest lubatud. Pühak-hull, nähes teda trummiga, pistis taas ulguma: „Nebukadnetsar!“ — kuid vaimuhaige tõmmati rahva hulka, varjati ära. Laeval seisid hollandi madrusteks rõivastatuina — Lefort, Gordon, vurrukas Pamburg, Timmermann ja vastnimetatud polkovnikud Weide, Mengden, Krage, Bruce, Livingstone, Salm, Schlippenbach... Nad naersid ülalt alla vaadates, tormutasid piipudega, trampisid pakase käes jalgu.

Kui Peeter kiriku kohale jõudis, tõmbas Ivan Artemjitš elutut Sankat ja vajus ise põlvili. „Lollpea, kummarda,” sosistas ta kähku, „ei ole see asi minu ega sinu aru otsustada.” Papp Filka avas oma suure suu ja pistis bassihäälega naerma (isegi tsaar pöördus tema poole ümber), tõstis naerdes käed üles, pööras selja ning astus nõnda, ülestõstetud kätega, kirikusse...

Rongkäik möödus. Ivan Artemjitš tõusis põlvedelt, tõmbas mütsi sügavalt pähe:

„Jah,” lausus mõtlikult, „muidugi... Jah... Igatahes... Oi, oi... Noh, hüva!” Ja vihaselt Sankale: „Noh, jätkub juba, ärka üles... Läki, ostame sulgi...”

14

Imestleti — kust ta põrguline selle jõu võtab. Teine, ealt ja jõult küpsemgi, oleks juba ammu koivad välja sirutanud. Iga nädal veeti teda kindlasti vähemalt kaks korda purjuspäisena saksa agulist koju. Magab tundi neli, toibub ja juba vahib ringi — millist uut lõbu veel välja mõtelda.

Jõulu ajal mõtles välja sõita ühes vürst-paavsti, mõlema kuninga ja kindralite ning ligemate bojaaridega (need võttis jällegi valju ukaasiga kaasa) suursuguseid maju pidi. Kõik mardisandistatud, maskides. Jõulupealikuks oli nimetatud Moskva aadlik, jõleduste kehastis, protsessija ning lõugaja — Vassili Sokovnin. Anti talle „prohveti” aunimi, — ehtis enese kaputsiinlaseks, tagumik lõhki. Neil näärisõitudel toimus auväärt majade, eriti vürsti- ja vanade bojaarikodade lõplik teotamine ning mõnitamine. Sadakond inimest murdis vilistamise ja metsiku karjumisega sisse, käes dombrad, vilepillid, litaunid. Jumalakartlikul majaisal tõusid juuksed püsti, vaadates neid hüppeid, neid karglemisi, neid pärani kärssasid. Tsaari tunti kasvu ja hollandi kipri rõivastuse järgi, — kalevist püksid põitena kuni põlvini, villased sukad, puukotad, ümar türgimoeline müts. Nägu kas kirju rätikuga seotud või pikk nina ette kleebitud.

Muusika, trampimine, naerulagin. Kogu kamp sööstis ilma kohta valimata laudade juurde, nõudis kapsaid, praetud mune, vorsti, pipraviina — tantsutüdrukuid... Maja käis ringi kui karussell, joodi piibusuitsus ja vingus

meelekaotuseni, aga peremees jõi kahevõrra, — kui ei suutnud — valati väevõimuga sisse...

Mida suursugusem peremees, seda veidramaid nalju mõeldi tema jaoks välja. Vürst Beloselski võeti tõrkumise pärast ihualasti ja tambiti tema palja tagumikuga pesupallis kanamune katki. Boborõkinit — tema paksuse mõnituseks — veeti toolide alt läbi, kust oli võimatu kõhnalgi läbi roomata. Vürst Volkonskile löödi küünal päramikku, ja süüdanud selle, lauldi ta ümber kanoonilisi laule, kuni kõik naerust pikali vajusid. Määriti tahma ja vaiguga, pandi pea peale seisma. Aadlik Ivan, Akakijevitš Mjasnõile puhuti lõõtsaga tagaotsast tuult sisse, millest ta varsti surigi.

Jõululõbud olid sedavõrd rängad, et paljud nende päevade nagu surma vastu valmistusid...

Alles kevadel hingati kergemalt. Peeter kihutas Arhangelskisse. Sel aastal saabusid jälle hollandi kaupmehed Van Leyden ja Henrik Peltenburg. Nad ostsid eelmise aastaga võrreldes kaks korda rohkem kaupu: kroonult musta kalamarja, külmutatud lõhe, igasuguseid karusnahku, kalaliimi, toorsiidi ja endist viisi tökatit, kanepit, lõuendit, potast... Käsitöolistelt võtsid vene nahast ja luust nikerdatud tooteid. Lev Kirillovitš, kes oli välismaalaselt Marseliselt ostnud Tuula relvatehase, toppis hollandlastele mitmesuguseid taotud relvi, kuid käristas seesuguseid hindu, et need kõrvale hoidusid.

Kevadeks lastiti kuus laeva. Oodati ainult, kunas Põhja-meres jääd lähevad. Ootamatult andis Lefort (hollandlaste palve peale) Peetrile mõista, et oleks hea teha lõbusõit Arhangelskisse — vaadata tõelisi merelaevu... Ja juba teisel päeval kihutasid Vologda maanteed mööda vahetusküüdi hobused ning urjadnikud käskkirjadega vojevoodidele. Peeter läks liikvele ikka sama kambaga — vürst-paavst Ianikit, mõlemad kuningad, Lefort, kummagi kuninga bojaarid, kuid lisaks võeti ka asjalikke mehi: duuma-djakk Vinius, Boriss Golitsõn, Trojekurov, õndsa tsaari Fjodori naisevend Apraksin ja poolsada soldatit ulja Aleksaška Menšikovi juhatusel all.

Sõideti hobustega Vologdani, kus tuli linna taha vastu vaimulik seisus ja kaupmeeskond. Kuid Peeter kiirustas, ja juba samal päeval istuti seitsmele karbassile ning sõideti Suhhoni mööda kuni Veliki Ustjugini, sealt aga Põhja-Dvinat pidi Arhangelskisse.

Peeter nägi esmakordselt säärase tulvavate jõgede avarust, säärast ääretute metsade vägevust. Maa avanes ta pilgu ees, — ei olnud sel äärt. Süngete ahelikena ujusid pilved. Lindude karavanid tõusid karbasside ees lendu. Karmid lained löid vastu pardaid, purjed paisusid täies tuules, mastid nagisesid. Rannakloostreis helistati tervituskelli. Aga metsadest, varjates end padrikute taha, jälgisid raskolnikute valvsad silmad antikristuse paate.

15

Vaibaga kaetud laual põles kaks küünalt. Vaigupisarad roomasid mööda äsjaõhõveldatud palkseinu. Puhastel põrandalaudadel märjad jäljed, — nurgast nurka, akna ja voodi juurde. Külgekleepunud poriga kingad vedelesid — üks keset tuba, teine laua all. Akende taga, valge öö tähtsus videvikus kohises tundmatu niiske tuul, laksusid lained vastu lähedast randa.

Peeter istus voodi äärel. Ta aluspüksid olid põlvini märjad, paljad labajalad sissepoole pööratud. Toetudes küünarnukkidega põlvedele, väike lõug surutud vastu rusikaid, nii vaatas ta midagi nägemata aknale. Vaheseina taga norskasid kaks kuningat teineteise võidu. Kogu majas, mis tsaari saabumiseks suure kiiruga Massejevi saarele ehitatud, magati hunnikus koos. Peeter oli sel päeval kõik lõpuni väsitatud...

... Täna koidu ajal jõuti Arhangelskisse. Peaaegu kõik olid esimest korda põhjas. Seistes tekkidel vaatasid, kuidas ennenägematu koit süngete kihtpilvede taga puhkes... Mustade metsapiirjoonte kohal tõusis enneolematu suurusega päike, kiired paiskusid mööda taevast, löid kaldasse, kividesse, mändidesse. Dvina käänakuga taga, kuhu sikutusid karbassid aerude abil, laius nagu kindlus kuue torniga, vallide ja palktaraga, pikk ehitus — välismaalaste asundus. Nelinurga keskel — tugevad aidad, puhtad telliskatustega majad, vallidel — kahurid ja mortiid. Piki kallast venisid maabumislautrid postidel, puust kaldapealsed, värikatused pakkide, kottide ja vaatide kohal. Köierullid. Saetud metsamaterjali virnad. Lautrite ääres seisis paarkümmend ookeanilaeva, aga kolm korda rohkem jõel, ankrus. Metsana tõusid tohutud mastid ühes taglaste ämblikuvõrguga, kõikusid kõrged, nikerdustega

ilustatud ahtriosad. Peaaegu veeni rippusid suured lipukangad — Hollandi, Inglise, Hamburgi omad. Tõrvatud, laia valge triibuga laevakülgedel sirutusid avatud luukidest suurtükid...

Paremal — idapoolsel — kaldal helistasid kirikukellad vastuvõtuks. Seal oli seesama Venemaa — kellatornid ja nagu laisa igavuse pärast laiali pillatud hurtsikud, tarad, sõnnikuhunnikud. Kaldal — sajad paadid ja pordingud, lastitud toormaterjaliga, kaetud roguskitega. Peeter heitis kõõrdi pilgu Lefortile (seisid kõrvuti ahtris). Lefort, kekk nagu ikka, koputles kepikesega, — vurrukeste all — magus naeratuske, tursunud silmalaugudes — naeratuske, puuderdatud põsel — lohuke... Rahulolev, lõbus, õnnelik... Peeter hakkas nohisema, — nõnda oleks tahtnud südamesõbrale Franzile vastu vahtimist anda... Isegi häbematu Aleksaška, kes istus sõudepingil Peetri jalgade ees, võngutas pead, korrates: „Ai, ai, ai...“ Rikas ja kaalukas, ähvardav oma kulla ning kahuritega, vaatas Euroopa kallas halvaks paneva imestlusega nõnda juba üle saja aasta idakaldale, nagu isand orjale...

Lähima laeva pardalt pahvatas üles suitsupilv, kõmisev mürin mattis kellahelina. Peeter sööstis ahtrilt, sõtkudes sõudjate jalgu, jooksis kolmenaelase suurtükikese juurde, tõmbas kahurimehelt sütku. Lask plaksatas, kuid kas võis seda võrrelda merekahuri äikesemürinaga? Vastuseks tsaari saluudile peitusid kõik välismaised laevad suitsusse. Näis — kaldad löid vabisema... Peetri silmad põlesid, ta kordas: „Tubli, tubli...“ Nagu oleksid elustunud ta lapsepõlve pildid... Kui suits hajus, siis tulid nähtavale vasakul kaldal, maabumissillal, välismaalased, — lehvitasid kübaraid... Van Leyden ja Peltenburg... Peeter tõmbas peast kolmnurkse kaabu, lehvitas rõõmsalt vastuseks, hõikas tervituseks... Kuid kohe, — nähes Apraksini, Romodanovski, ülitarga djaki Viniuse pingul nägusid, — pöördus vihaselt kõrvale...

... Istudes voodil, vaatas ta halli poolvalgust akna taga. Kukui-külas olid omad, taltsutatud sakslased. Aga siin ei saanud aru, kes on tõeliselt peremees. Ja juba nii armetud paistsid olevat omatehtud karbassid, kui ujusid laevade kõrgeist pardaist mööda... Häbi! Seda tundsid kõik: süngestunud bojaarid, sõbralikud välismaalased kaldal, kaptenid, skanssidele rivistunud tugevad, ookeanist tuuldunud meremehed... Naeruväärt... Häbiväärt...

Bojaarid (võib-olla ka Lefort, kes mõistis, mida pidi tundma Peeter) tahtsid ainult üht: säilitada väärikust. Bojaarid ajasid endid kõrgilt kohevile, püüdes kas või sellega näidata, et Suur-, Väike- ja Valge-Venemaa tsaaril pole kes teab kui huvitav vaadelda kaubasadakste laevukesi... Kui vaja, — muretseb ka endale, pole mingi imeasi... Aga kui ta tahab, et need laevad edaspidi Valgesse merre ei tuleks, — siis pole teil midagi parata, meri on meie oma.

Kui Peeter poleks saabunud pikkadel paatidel, vahest oleks temasegi kõrkus nakanud. Kuid ta mäletas hästi ja nägi uuesti kõigi nende lääne inimeste uhket, sõbralike naeratustega varjatud halvaksapanu — alates halli habemega, väljalöödud hammastega madrusest ja lõpetades hispaania sametisse ehitatud kaupmehega... Näe — seal kõrgel ahtril, laterna kõrval seisab toekas, pruun, karm mees kulddressides, jaanalinnusulega kübaras, siidsukades. Vasakus käes puusa vastu surutud pikksilm, parem toetub kepile... See on kapten, kes on lõõnud lahinguid kõigi merede kaaprite ja piraatidega. Rahulikult vaatab ta ülalt alla pikale veidrale noorukile kohmakas paadis — barbarite tsaarile... Nõnda vaatas ta ülalt alla ka kuskil Madagaskaril, Filipiini saartel, käskides laadida kahurid kartetšiga...

Ja Peeter tundis aasialiku kavalusega, millisena ta peab esinema nende inimeste ees, millisel ainsal moel neist üle saama... Neid peab panema imestama, et nad räägiksid kodus enneolematust tsaarist, kes sülitab selle peale, et ta on tsaar... Las bojaarid mossitavad, — see on isegi parem, aga tema — Peeter Aleksejev, Perejaslavskoje laevastiku allkipper, käitubki nõnda: me oleme töötavad inimesed, vaesed, aga nutikad, tulime oma kehvusest teie juurde paluma, — olge nii lahked, õpetage, kuidas kirvest käes hoida...

Ta käskis kohe randa sõuda. Hüppas esimesena põlvini vette, ronis lautrile, kaisutas Van Leydenit ja Peltenburgi, teistel surus kõvasti kätt, patsutas selga. Segades saksa ja hollandi sõnu, jutustas purjetamisest, osutas naerdes karbassidele, kus bojaarid seisid alles puuslikena... „Teie pool pole sääraseid paadikesi vist uneski nähtud.“ Vaimustus ülemääraselt paljukahurilistest laevadest, trampis, plaksutas oma kõhetute reite vastu: „Oh, kui saaksime enestele kas või ainult paar tükki seesuguseid!...“ Siin-

samas lisas, et rajab Arhangelskis viivitamata laevatehase: „Ise hakkab töötama puusepana, oma bojaare sunnin naelu sisse taguma...“

Ja nägi silmanurgaga, kuidas libisevad teesklevad naeratused nägudelt, auväärt kaupmehed hakkavad imestama: tõepoolest, seesugust pole nad veel näinud... Ise toppis ennast nende poole lõunale, pilgutas silma: „Kostitate hästi, — ja räägime ka äriasjust kasulikus suunas...“ Hüppas lautrilt karbassi ja sõitis Massejevi saarele äsjaehitatud majja, kus issanda hirmus võttis teda vastu vojevood Matvejev... Kuid temaga rääkis Peeter juba teistviisi: lõi ta poole tunni pärast raevuka jalahoobiga ukse taha. (Juba teel saadi Matvejevi peale kaebus välismaalastelt väljapressimise asjas.) Seejärel läks koos Leforti ja Aleksaškaga purjevenel vaatama laevu. Öhtul pidutsesid välismaalaste asunduses. Peeter lõi nõnda tantsu inglannade ja hannoverlannadega, et kingakannad alt lendasid. Jah, seesugust nägid välismaalased esimest korda...

Ja nüüd — unetu öö... Tõsi küll, ta pani ju imestlema, kuid mis sellestki? Nagu oli, — unine, vaene, liikumatu, — sellisena lamab Venemaa edasi. Mis seal veel häbist! Häbi on rikastel, tugevatel... Aga siin ei mõista, missuguste jõududega inimesi ärkvele raputada, neil silmad avada... Kas olete inimesed, või olete tuhande aasta jooksul pisaraid ja verd valades kaotanud lootuse tõe ja õnnele, — mädanenud nagu puu, mis kummardub sambla kohale?

Kurat laskis seesugusel maal tsaariks sündida!

Meenus, kuidas ta sügisööl Aleksaškale karjus, jäist õhku ahmides: „Parem on Hollandis olla õpipoisiks kui siin tsaariks...“ Aga mis on tehtud nende aastate jooksul, — mitte kuradimast: ainult vallatas! Vaska Golitsõn ehitab kivimaju, ja kuigi õnnetult, kuid pidas sõdu, tingis välja Poolaga rahu... Nagu küüntega haaras südamest kinni, — nõnda vaevus kahetsus, ja viha omade, venelaste, ning kadedus enesega rahulolevate kaupmeeste vastu, — löövad lahti vabad purjed, sõidavad koju imeväärsetesse maadesse... Aga sina — oma Moskva armetusse... Kas õige mõni kohutav ukaas välja anda? Ules puua, läbi rookida... Kuid keda; keda? Vaenlane on nähtamatu, tabamatu, vaenlane on kõikjal, vaenlane on — temas eneseski...

Peeter avas tormakalt ukse kõrvaltuppa:

„Franz!” Lefort kargas lavitsalt, jõllitades tursunud silmi. „Kas magad? Tule siia...”

Lefort istus paljas särgis Peetri juurde voodile:

„Sul on halb, Peeter? Kui sa vahest oksendaksid.”

„Ei, mitte see... Franz, ma tahan Hollandist kaks laeva osta...”

„Noh, mis siis, see on hea.”

„Ja siin ehitame ka... Ise veame kaupu...”

„Upris hea.”

„Aga mis sa mulle veel soovitaksid?”

Lefort vaatas imestades talle silma, ja nagu ikka, orienteerus kergemini tema tormakate mõtete vassingus kui ta ise. Naeratas:

„Oota, ma tõmban püksid jalga, toon piibud...” Rõivastudes ütles oma kambrikesest imeliku häälega: „Ma ootasin seda ammu, Peter... Sa oled suurte ettevõtete eas...”

„Missuguste?” hüüdis Peeter.

„Rooma kangelased, kellest nüüdki eeskuju võtame...” Ta tuli tagasi, õiendades oma paruka lokkisid. Peeter jälgis teda lõõtsutavate silmateradega. „Kangelased otsisid oma kuulsust sõjas...”

„Kellega? Kas jälle Krimmi kippuda?”

„Ilma Musta ja Aasovi mereta sa läbi ei saa, Peter... Asja küsis Peltenburg minult kõrva sosistades, kas vene-lased ikka veel Krimmi khaanile maksu maksavad...” Peetri silmaterad hüppasid, peatusid nagu nõõpnõelad armsal sõbral. „Ja ei saa sa, Peter, ilma Balti mereta... Kui mitte ise — siis sunnivad selleks hollandlased... Kümme korda rohkem senisega võrreldes, ütlevad nad, veaksime kaupu välja, kui sa Balti merele sadamaid rajaksid...”

„Rootslastega sõdida? Hulluks oled läinud... Kas sa naljatad või? Keegi maailmas ei või neid võita, ja sina...”

„Kuid ega siis mitte homme, Peter... Sa küsisid minult, mina vastan: viruta suurema pihta, väikesega vigastad ainult rusikat...”

„Kaupmeestele ja kaubahoovi sadakondadele ja kogu agulirahvale ja kõigile kauba- ning tööstuse-inimestele paljudes nende asjaajamistes ja kauplemistes ja ettevõt-

mistes tehakse kahju ja kurja vojevoodide, prikaasi-teenijate ning mitmesuguste ametnikkude poolt. Otsekui lõukoerad neelavad nad meid oma lõualuudega, just nagu hundid. Halasta, suur valitseja...”

„Jälle kaebus vojevoodide peale?” küsis Peeter.

Ta sõi laua serva juures. Just praegu saabus laevatehases, ei tõmmanud alla isegi tõrvaga määratud lõuend-särgi küünarpeadeni üles kääritud käiseid. Kastes leiva-tükke savikaussi, kus oli praetud liha, närides kähku, — vaatas kord tinakarva Dvina kobrutavat virvendust, kord ruugeparralist, valgenäolist, lihavat djakki Andrei Andrejevitš Viniust, kes istus laua teises otsas.

Andrei Andrejevitš lugus Moskva posti — ümmargused prillid kõval ninal, teineteisest kaugel asetsevad sinised silmad, külmad ja targad. Viimasel ajal hakkas ta mõjule pääsema, eriti siis, kui Peeter pärast öist jutlemist Lefortiga käskis enesele Moskva posti lugeda. Kogu see pabeeliasjandus käis varem Trojekurovi kaudu. Peeter ei seganud vahele, kuid nüüd tahtis ise kõik kuulda. Posti loeti talle lõuna ajal, — muud aega polnud: ta veetis terve päeva laevatehases koos välismaiste meistritega, kes palgatud laevadelt... Tegi puusepa- ja sepatööd, panes välismaalasi imestama, pinnis neilt metsinimese ahnusega kõik vajaliku välja, sõimles ja kakles kõigiga. Töölisi oli laevatehases juba üle saja. Neid otsiti kõigist aleveist ja aguleist, võeti viisakalt — lepingu alusel, aga kui vastu punnisid, siis ka ebaviisakalt — ahelais...

Lõunatunnil saabus Peeter purjepaadil Massejevi saarele, näljane nagu metsloom. Vinius lugus talle tähtsal häälel ette ukaase, mis saadeti tsaarile allkirja saamiseks, palvekirju, kaebusi, kirju... Põlist igavust hoovas neist ilukõnelisist pabereist, orja oietena halisesid kaebused. Valetas, varastas, vägivallatses, kantseleitas ametliku ilukirjaga igiaegne teenistuslik Venemaa, ähkis täidest ja tarakanidest puretud raskepärane massiiv.

„Kaebus vojevoodi peale,” vastas Andrei Andrejevitš, „jälle Stjopka Suhhotini peale.”

Õiendanud prille, jätkas ta Kunguri vojevoodi kohta saadetud pisaraküllase hädakisa lugemist... Laostab kaubandust maksustamisega oma tasku kasuks ja peab kaupmehi ning aguliinimesi enese juures sulendis kinni ja peksab kepiga, mille tõttu üks süütult suri. Kaubavooridelt võtab tolli oma tasku, talvel kaheksa altõni koorma

pealt, suvel üks altõn lodjalt. Rikast töösturit Zmijevit vaevas kirstus, puurides selleks, et ta ära ei lämbuks, kaande augud... Ja omastab maakassa ja maksurahad ning ähvardab kogu Kunguri laostada, kui tema peale peaks kaevatama.

„See koer Kunguri turul üles puua!“ hüüdis Peeter. „Kirjuta!“

Vinius vaatas rangelt üle prillide temale:

„Puua on lihtne, — kuid vähe neid sellega taltsutad... Ma räägin juba ammugi, Peeter Aleksejevitsš, et vojevoodid ei tohiks üle kahe aasta ühel kohal istuda. Harjuvad ära, õpivad kõik võtted tundma... Aga uus vojevood röövib muidugi vähem... Peeter Aleksejevitsš, kõigepealt hoia äriinimesi. Annavad sulle naha või kakski, — võta neilt ainult ülemäärased koormad... Mõni kardab ju kaht paari viiskusidki turule viia, — haaratakse kinni, peksakse, raha kistakse tal käest... Aga millest siis sinul rikastuda kui mitte kaupmeeskonnast... Aadlikelt pole midagi võtta, õgivad ise kõik nahka. Aga talupoeg on ammu paljas. Kuula näiteks...“

Otsinud paberite hulgas, luges Vinius:

„... Ning jumala tahtmisel on meil ikka viljaikaldus, meie põllud võtab alati külm, ja tänavu ep ole meil leiba, ei puid ega loomi, me kooleme nälja ning külma kätte... Heida oma silmad, valitseja, meie viletsuse ja vaesuse peale, käsi meil maksta meie kehvuse kohaselt... Sea- ja lehmaliha ja lindusid ning kogu lauamoona ep ole meil kerjustel ja abitutel kuidagi võimalik mõisnikule anda... Sööme maltsa, keha paistetak... Halasta...“

Kuulates tagus Peeter vihaselt tulerauaga vastu räni-
tükki, lõi sõrme veriseks. Süüdanud piibu, hingas suitsu sügavalt sisse... Lahendamatu olukord!... Läbi lenda-
vate pilvede kilgendas päike sinerdaval jõel. Teisel kaldal kerkisid ellingul ehitusel oleva laeva roided. Kirved kop-
sisid, saed vingusid. Seal lõhnas tubaka, tókati, laastude, meretõu järele... Meretuul puhus südamest läbi... Too-
kord öösel ütles Lefort: „Venemaa on jube maa, Peter... Tema peab nagu kasuka ümber pöörama, uuesti ehi-
tama...“

„Välismaal ei varastata, ei röövita,“ ütles Peeter, pilu-
tades virvenduse ees silmi, „ons seal inimesed teist tõugu või mis?...“

„Inimesed on samasugused, Peeter Aleksejevitsš, kuid

varastamine pole neile kasulik, mis ausam, see on kasu-
likum... Kaupmeest seal hoitakse, ja ka kaupmees hoiab
ennast... Minu isa saabus siia Aleksei Mihhailovitši
ajal, ehitas Tuulas tehase, tahtis töötada ausalt. Ei las-
tud, — paljalt asjaajamisvenitamisega laostasid... Meil
— kui pole varas, siis, tähendab, on rumal; ja au pole
mitte aus, vaid ainult selles, et teistest üle olla. Kuid ka
meie omade keskel on arukaid inimesi...“

Andrei Andrejevitsši valged, pondunud sõrmed kudusid
nagu ämblikuvõrku, päike välgatas tema prillidel, ta rää-
kis pehmelt, seotult. „Sa ülen da äriinimesi, tõmba nad
mudast välja, anna neile jõudu, ja kui kaupmehe au on
ühes ausas sõnas, — siis võid julgelt neile toetuda, Peeter
Aleksejevitsš...“

Samasuguseid sõnu rääkisid ka Sydney, Van Leyden ja
Lefort. Midagi ennetundmatut aimas neis Peeter, nagu
oleksid jalad tundnud juba kandepinda... See poleks
enam mingi kolm mängupolku, vaid mass, jõud... Ase-
tanud küünarnuki aknalauale, vaatas ta õlise päikesena
läiklevaid laineid, laevatehast, kus tamp virutas hääle-
tult rammipalgile ja kaua aja pärast kostis hoop... Pil-
gutas silmi, süda lõi lootusrikkalt, ärev-röömsalt...

„Vologda kaupmees Ivan Žigulin tõi isiklikult oma
palvekirja, palub sinu palge ette lasta,“ lausus Andrei
Andrejevitsš eriti selgelt.

Peeter nokutas pead. Vinius läks kergelt oma tüsedat
keha kõigutades ukse juurde, hüüdis kedagi, istus kähku
oma kohale. Tema järel sisenes turjakas kaupmees, põe-
tud Novgorodi kombel — juuksed otsmikul, nagu võimas,
terav pilk kulmude alt. Teinud laia liigutusega ristimärgi,
kummardas maani. Peeter osutas piibuga toolile:

„Käsin — istu...“ Žigulin liigutas ainult kulmusid, istus
suure ettevaatusega. „Mis sa palud?“ Žigulin vaatas
kõõrdi Viniusele. „Räägi niisama...“

Žigulin nähtavasti taipas, et siin ei tule laubaga pöran-
dat peksta, vaid oma kukrule osutada; ta õiendas vääri-
kalt vurrusid, vaatas oma kitsenahast saabastele, kõhatas
jämeda häälega:

„Kummardame suure valitseja ees... Kui kuulsime, et
sa Dvina jõel laevu ehitad, — issake, missugune rööml!
Tahaksime, et sa keelaksid meil kauba müümise välis-
maalastele... Jumala tõsi, ilma eest anneme ära, valit-
seja... Traan, hülgenahad, soolalõhe, vaalaluu, pärlid...

Käsi meil sinu laevadele vedada... Inglased on meid täiesti laostanud... Halasta meie peale. Küll me juba püüame, selle asemel, et võõraid kuningaids — teenime oma."

Peeter välgutas talle silmi, sirutas end lähemale, patutas õlale, paljastas rõõmsalt hambad:

"Sügiseks ehitan kaks laeva ja kolmas on ostetud Hollandis... Tooge oma kaubad, kuid ilma pettusega, — pane tähele!"

"No meie, issand, meie..."

"Aga kas sõidad ise ühes kaubaga?... Esimene Kommerzienrat... Amsterdami müüma?..."

"Ep ole keeli õpetatud... Aga kui käsid, miks mitte... Kaupleme ka Amsterdamis, tüssata ei lase."

"Tubli mees!... Andrei Andrejevitš, kirjuta ukaas... Esimesele negotsiandile-navigaatorile... Kuidas su nimi, — Žigulin Ivan, aga isanimi?..."

Žigulin avas suu, tõusis püsti, silmad läksid pungi, habe turri.

"Ah et isanimega kirjutad meid?... Kuid selle eest kas või mis!"

Ja nagu lunastaja ikooni ees, kelle ees palvetas ettevõtte õnnestumise pärast, vajus tsaari jalgade ette...

Žigulin lahkus. Vinius krabistas sulega. Peeter muheles, joostes tuba mööda. Seisatas:

"Noh, mis sul veel on?... Loe lühemalt..."

"Jälle röövimisasjad. Troitse teel rööviti voor kroonu rahaga, kaks meest löödi surnuks... Uurimise järel võeti kodus kinni Stjopka Odojevski, vürst Semjon Odojevski noorim poeg, toodud lihtvankris kaelakohtu-prikaasi ja seal tunnistas üles, ning määratud talle karistuseks: prikaasi keldris peksta piitsaga ja võtta temalt ära Moskva maja ning nelisada talupoja majapidamist... On antud isa, vürst Semjoni vastutuse alla... Aga tema, Stjopka teenreist viisteistkümmend meest üles poodud..."

"Andrei Andrejevitš, vaat seal on need vürstid, bojaarid — nui pihus, röövivad..."

"Tõepoolest, röövivad, Peeter Aleksejevitš."

"Söödikud, parranäod!... Tean, mäletan... Igaühel neist on nuga minu jaoks valmis..." Käänas kaela. "Aga minul on igaühe jaoks — kirves..." Sülitas, tõmbas

kramplikult jalaga. Haakus laialiaetud sõrmedega laudlinasse, sikutas. Vinius haaras kähku tindipoti ja paberite järele. "Mul on nüüd jõudu... Küll põrkame kokku... Ilma halastusega..." Astus ukse juurde.

"Vabanda, Peeter Aleksejevitš, on veel kaks kirja... Tsaarinnadelt..."

"Loe, ükskõik..."

Ta tuli tagasi akna juurde, uuristas piibu kallal. Vinius luges poolkummardusega:

"...Tere, mu rõõm, isake, tsaar Peeter Aleksejevitš, palju aastaid..." Peeter pööras imestleva kulmu tema poole. "Su pojuke Aljoška, palun sinult õnnistust, mu rõõmu valgus. Suvatse, valitseja, meie rõõm, viivitamata meie juurde sõita... Palun sellepärast seda armu, et näen vanaema, valitsejannat, suures mures viibivat... Ära kurvasta, mu rõõm, et kiri on kehv: pole veel hästi õppinud..."

"Kelle käega on kirjutatud?"

"Suure valitsejanna Natalja Kirillovna väriseva käega, ebaselgelt."

"Noh, sa vasta midagi... Utle, et Hamburgi laevu ootan... Olen terve, merel ei käi, ärgu nad muretsegu... Ja et nad ruttu ei ootaks, kuuled sa..."

Vinius lausus tasase ohkega:

"Tsareevitš Aleksei Petrovitš on kirjale isiklikult oma tindise sõrmekese alla pannud..."

"Noh, hüva, hüva, — sõrmekese..." Turtsatas ninaga, võttis Viniuselt teise kirja. "Sõrmekenel..."

Naise kirja luges ta paadis läbi. Värske meretuul täitis purje, nõrk paadike laskus ja tõusis nagu elav, vahused lained löid vastu külgi, vahune vesi lendas käilas. Peeter luges täispritsitud, põlve vastu surutud kirjakest, istudes tüüri juures...

"Tere, mu isake, palju aastaid... Palun sinult armu, mu valgus, rõõmusta mind, isake, teata oma tervisest, et oleks mul minu kurbuste keskel rõõmustada... Nagu sa, mu valgus, suvatsesid lahkuda, ep ole sa sellest peale mulle ainustki reakest kirjutanud... Mina vaene olen õnnetu maailmas, et sa ei suvatse, ei kirjuta oma tervisest... Vasta mulle, mu rõõm, — kunas suvatsed mu juurde saabuda... Aga mina olen ühes Oljošakesega elus..."

Paat haaras küljega vett. Peeter asetas tüüri kähku vasakule, suur vahust kohisev laine laksatas vastu paati,

ujutas pealaest jalataldadeni üle. Peeter puhkes naerma. Tarbetu kirjake, mille tuul ta põlvelt haaras, lendas üles ja kadus kaugel laineis...

Natalja Kirillovna nägi lõpuks poega, just sel päeval, mil talle otsekui nael südamesse torkas. Lamades kõrgel luigesulgseil padjul, vaatas ta laienuvad silmateradega seina, kuldkeerist pressitud nahal. Kartis pilku pöörata, liigutada, kurjemini kui mingi janu vaevus tühjus rinnas, — ei piisanud õhku, ent kui vähegi hingamist pingutas — tungisid silmad jubedusest peast välja.

Lev Kirillovitš astus ikka aeg-ajalt kikiparvul magamistuppa, päris tubastelt bojaarinnadelt:

„Noh, kuidas on?... Mu jumal, mu jumal, ära lase sel sündida...”

Istus sülge neelates voodiservale. Alustas juttu, õde ei vastanud. Tsaarinnale paistis kogu maailm kangastusena... Ainult ühte tundis — oma südant ühes sissetorjatud naelaga...

Kui Kremli kühutisid märguandjad vahuleaetud hobustel, kisendades: „Sõidab, sõidab!” — ja kellamehed ronisid ristimärke tehes tornidesse; kui avanesid Arhangeliski ja Uspenski kiriku ukse, protohiereid ja diakonid kiirustades juukseid kirikurüü kaeluse vahelt sikutasid; kui lossiametnikud trepil tunglesid, kiirkullerid kihutasid palja jalu igale poole Moskvat pidi kõrgematele teadet viima, — siis kummardus Lev Kirillovitš ängistunult õe kohale:

„Meie punapäike on saabunud!...”

Natalja Kirillovna neelatas äkki õhku, tursunud käed hakkasid särki rebima, huuled läksid siniseks, ta heitis pea taha. Lev Kirillovitš ise hakkas meeletult suud pärani ajama... Bojaarinnad sööstisid pihi-isa järele. Läheduses nurkades ja sulendeis hakkasid armuleivasööjad oiglema... Kogu loss lõi kihama.

Kuid nüüd kostis Ivan Veliki vaskne hääl, hakkasid helistama kirikud ja kloostrid, käratses teenijaskond, keset kõma ja hüüdeid kostis saksa ohvitseride karedad hääled: „Achtung... Muskett jala juurde... Halt... Nõnda hoida.” Tõllad, vankrid kihutasid täie hooga sõja-

väest ja rahvast mööda paraadtrepide juurde. Otsiti silmadega, kuid ei nähtud kalliste pikk-kuubede, kindrali-brokaatide ja suliskübarate keskel tsaari.

Peeter jooksis otse ema juurde, — vahekäikudes suutis inimesed vaevalt kõrvale põigata. Päevitunud, kõhn, juuksed lühikeseks põetud, kitsast mustast sametist pihtkuues, põietaalistes pükstes, nii kihutas ta treppe mööda, — mõned vastutulijad arvasid, et see on tohter Kukuküläst (ja tagantjärele ära tundes löid hirmu pärast risti ette). Ei teda veel oodatud, kui ta, rebinud ukse lahti, hüppas madalasse, sumbunud, Kordova nahaga tapetseeritud magamistuppa... Natalja Kirillovna ajas enese patjadel üles, puuris sarama lõõnud silmaterad sellesse kõhetusse hollandi madrusesse...

„Memmekene,” hüüdis see, nagu kaugest lapsepõlvest, „kallike...”

Natalja Kirillovna sirutas käed:

„Petjake, kullake, mu poeg...”

Emahaledusega võitis südant torkiva naela, ei hinganud, seni kui Peeter tema peatsisse langedes suudles ta õlga ja nägu, ning alles siis, kui rinda läbistas surmlik tõmme, — vabastas käed, langetas kaela...

Peeter vaatas üles hüpates otsekui uudishimuga tema pahupidi pöördunud silmi. Bojaarinnad, kartes ulguda, tõppisid rätikuid suhu. Lev Kirillovitš vabises tasa. Kuid nüüd hakkasid värisema Natalja Kirillovna silmaripsmed. Peeter ütles kähinal midagi, — ei saadud aru, — sööstis akna juurde, raputas tinaraami, varisesid ümmargused klaasid...

„Blumentrosti järele saksa-agulisse!” Ja kui jällegi aru ei saadud, haaras bojaarinnal õlgadest kinni. „Loll, arsti järele!” Lükkas ta uksest välja.

Vaevalt elus, koperdas bojaarinna trepist alla, kaagutades:

„Tsaar käskis! Tsaar käskis!...” Aga mida käskis, — seda ei suutnudki öelda...

Natalja Kirillovna toibus ja kolmandal päeval seisis isegi palvusel, sõi hästi. Peeter sõitis Preobraženskojesse, kus elas Jevdokia ühes tsareevitš Alekseiga (kolis kevadel sinna, et ämmast kaugemal olla). Ootas meest alles neil päevil ja polnud valmis ega ehitud, kui Peeter ilmus lii-

vasele jalgrajale puuviljaaias, kus pärna varjus keedeti antonovkaõuntest moosi. Valitult kauninäolised, pikkade juuksepalmikutega, pärgadega, roosades suvikleitides kojatüdrukud puhastasid Vorobjihha järelevalve all õunu, mõned kandsid hagu ahjukese juurde, kus magusalt kees vasknõu, mõned lõbustasid mahalaotatud vaibal tsarevitsit — kõhna, suurelaubalist, tumedate, tõsiste silmadega ning nutulise suuga poisikest.

Keegi ei mõistnud, mis ta tahab. Tüsed tagumikuga tüdrukud näugusid kassi kombel, haukusid koera viisi, roomasid käpuli, ise väsisid naerust, kuid laps vaatas neid vihaselt, — iga silmapilk nutma hakkamas. Jevdokia pahandas:

„Teil lollidel on teised asjad mõttes... Steška, miks oled enese üles käärnud? Vaat kui tõmban sulle sedasama kohta mööda haovitsaga... Vasjenka, näita talle kitse... Otsige mardikas, pistke talle õlekõrs sappa, ise leiutage... Sööda teie karja, — lastki ei suuda lõbus-tada...”

Jevdokial oli kuum, tüütasid sügisesed kärbsed. Võttis peast tanupärja, käskis enesel juukseid kammida. Päev oli kristallselge, pärnade kohal — tuuletu taevaseks. Kui poleks rukkimaarjapäev möödas, — oleks sobiv suplema joosta, kuid juba on hirv sarved vette kastnud, — ei tohi, patt...

Ja äkki teerajal — pikk, tõmmu, üleni mustas mees... Jevdokia haaras põskedest kinni. Nii kiiresti hakkas süda pekslema, — mõtted löi segamini... Tüdrukud ainult kiljatasid ja — kes kuhu sai — sööstisid sireli-, kibuvitsapõõsaste taha, lehvitades juuksepalmikuid. Peeter astus juurde, võttis Jevdokia kaenla alla, suudles suule, surudes hammastega... Jevdokia pilutas silmi, ei vastanud. Peeter hakkas läbi avatud suvirüü ta niisket rinda suudlema. Jevdokia ahhetas, õhkudes häbist, värises... Oljošake, istudes üksi vaibal, hakkas peenikese häälega nutma, nagu jänese poeg... Peeter haaras ta kätele, viskas õhku, ja poisike pistis rõökima.

Halvasti kukkus kohtumine välja. Peeter päris millegi järele, Jevdokia vastas sohu ja rappa... Palja peaga, ehtimata... Laps keedisega määratud... Muidugi — meheke tiirles mõne hetke ja läks siis. Lossi juures ümbritsesid teda meistrid, kaupmehed, kindralid, sõbrad-napsikaaslased. Kaugelt kostis ta katkendlik naerulagin. Siis

läks jõe Jauza laevastikku vaatama. Sealt Kukuisse... Ah, Dunja, Dunja, mööda lasksid oma õnne!...

Vorobjihha ütles, et asja võib veel parandada. Asus reipalt selle kallale. Ajas tüdrukud sauna kütma. Ammedel käskis Oljošakese ära viia, pesta, koristada. Ja sosis-tas tsaarinnale:

„Nina, luigepojuke, ära öösel pead kaota. Me vihume sind saunas meie moel, talupoja kombel, kaljaga heidame leili, viirukiga peseme, — nii et nuusuta sind ükskõik kust kohast tahes... Aga meestele on peamine asi — lõhn... Ja sina, ilusakene, naera iga ta sõna peale, nii et sinus kõik võibiseb, naera tasa, kiiresti — rinnaga... Surnugi muutub sest meeletuks.”

„Vorobjihha, ta sõitis sakslanna juurde...”

„Oi, tsaarina, sellest ära piiksatagi... Kah mul ime — sakslanna: tuulispea, omakasupüüdlik aru, must hing, kleepuv nahk... Aga sina oled uhke nagu luik, võta ta voodis vastu, õrn, lõbus, — noh, mis siin veel sakslanna...”

Jevdokia mõistis, hakkas kiirustama. Saun köeti talle kuum. Tüdrukud ja Vorobjihha panid tsaarina lavale, lehvitades ta peale vihtadega, mis niisutatud mündi ja viirukiga. Talutasid ta, tüma ja roidunud, magamistuppa, kammisid, minkisid, värvisid, asetasid voodi, tõmbasid kulunud eesriided ette, ning Jevdokia hakkas ootama...

Hiired krabistasid. Saabus öö, vaikis loss, valvates löi vaht õues kola, tagus süda vastu patja... Petjake ei tulnud ikkagi veel... Mäletades Vorobjihha sõnu, lamas pimedas, — naeratades, ehkki kõht vihast sakslanna vastu vabises ning jalad olid nagu jää.

Nüüd lakkas vaht tagumast, hiired jäid wait. Homme on häbi isegi kojatüdrukute silma alla minna!... Jevdokia püüdis ometi vahva olla, kuid meenus, kuidas ta koos Petrušaga esimesel ööl kana sõi, ja pistis ulguma, pea padjas, — niisutas pisaratega patja...

Teda äratas kuum hingeõhk. Ta hüpatas: „Kes on, kes on?...” Unisest peast ei taibanud, kes peale vajus... Selgusele jõudnud, oigas sest värsket haavusest, surus rusikad vastu silmi... Petruša polnud inimese sarnane, joobnud, tubakahaisuline, otse saksa-lirva juurest — tema, igatsusest närtsiva manu... Ei hellitanud, vägistas, vaikides, jubedalt... Kas maksis end viirukiga pesta!

Jevdokia tõmbus voodi äätele. Petruša mõmises

midagi, jäi nagu purjus talumats kraavis magama... Eesriiete taga lõi sinetama. Jevdokia, häbenedes Petruša pikki paljaid jalgu, kattis ta, nuttis tasa, — Vorobjihha sõnad läksid tühja...

Moskvast saabus kihutades kuller: Natalja Kirillovna tervis on taas halvem... Söösteti tsaari otsima. Ta istus uues Preobraženskoje alevis soldat Buhvostovi onnis ristsetel. Söödi pannkooke. Olid ainult omad: leitnant Aleksandr Menšikov, Aljoška Brovkin, kes hiljuti Peetri poolt tentsikuks võetud, ja vürst-paavst. Naljatati, lõbutseti. Menšikov jutustas, kuidas ta kaheteistkümne aasta eest koos Aljoškaga kodunt ära jooksis, kuidas Zajatsi juures elasid, hulkusid, varastasid, kuidas kohtasid Jauzal poisijõnglast Peetrit ja õpetasid talle nõela tõmbamist läbi põse.

„Nii olid see siis sina? ... Sina? ...“ hüüdis Peeter imetades. „Pärast seda otsisin ma ju sind pool aastat... Selle nõela pärast armastan sind, Aleksaška!“ Ja suudles teda suule ning igemetele.

„Aga kas mäletad, Peeter Aleksejevitš,“ küsis vürst-paavst, ähvardades sõrmega, „tuleta meelde mu vemmalt, kui sind su vempude eest vihtusin? ... Aga olid alles vallatu ... Juhtus vahel ...“

Ja Nikita Zotov hakkas jutustama, kuidas Peeter, — noh, alles poisipõngerjakene, ei näegi teist veel maa peal, aga oli tal juba riigimehe taipu ... Juhtus vahel, et esitab bojaaridele küsimuse, ja need mõtlevad ning mõtlevad — ei suuda vastata, aga tema ainult, vehib sedasi käekesega ja — säh sulle — juba vastus ... Imeväärt ...

Kõik laua taga kuulasid neid imelugusid, suud lahti, ja Peeter, kuigi ei mäletanud enesest midagi seesugust, kuid — kui teised kord usuvad — siis kinnitas ka ise takka ...

Buhvostov täitis klaasid. Ta oli kavalavõitu mees, väliselt lihtne ja omakasupüüdmatu, mõistis Peetrit nii purjuspäisena kui kainena, kuid Aleksaškaga muidugi võistelda ei suutnud, — ealtki polnud enam seda ning mõistiski juba tuim ... Naeratas, võõrustas rõõmsalt, ei topinud end vestlusse.

„Aga vaat,“ rääkis Menšikov, krabistades vaarika-karva, kullaga õmmeldud varrukakäänisega mööda laud-

lina (istus sirgelt, sõi vähe, viin temale ei mõjunud, ainult silmad läksid siniseks), „aga vaat me kuulsime, et tsaari tentsikul Aleksei Brovkinil on iludusest õde mehele panna ... Sellesse asjasse peaks vahele segama ...“

Tagasihoidlik Aljoška pilgutas silmi ja kahvatas äkki ... Hakati teda pinnima, — kõige rohkem Peeter; ja Brovkin kinnitaski: tõsi küll, õde Aleksandra on mehelemineja, kuid pole kõhast peigmeest. Isa, Ivan Artemjitš, on seevõrra uhkeks läinud — ei taha praegu isegi enam keskmise kaupmehe peale vaadata. Muretses enesele verekoeri, inimesed kardavad õuest mööda minna. Kosjasobitajad kihutab kus seda ja teist. On Sanka juba niikaugele viinud, et see ulub ööd ja päeva: on parimad aastad, kardab, et lugu isa kõrkuse pärast mõrsjatanu asemel nunnamütsiga lõpeb ...

„Kuidas, pole peigmeest?“ ägestus Peeter. „Leitnant Menšikov, suvatsege abielluda ...“

„Ei või, myn Herz, olen noor, ei saa eidega hakama ...“

„Aga sina, kõige püham kirikupea Anikita? Kas tahad abielluda?“

„Pojukene, olen pisut vana noorukese jaoks! Mina ikka enamasti l-idega ...“

„Hüva, te purjus saatavad ... Aljoška, kirjuta isale, et ma ise hakkam isameheks ...“

Aljoška võttis peast tohutu suure musta paruka ja kummardas väärikalt maani. Peeter tahtis sedamaid külasse Brovkinite poole sõita, kuid käskjalg Kremlist astus sisse, ulatas Lev Kirillovitši kirja. Tsaarinna oli surnud. Kõik tõusid laua tagant ja võtsid samuti parukad maha, kuni Peeter kirja luges. Ta huuled vajusid alla, hakkasid vabiseema ... Võttis aknalaualt kaabu, surus silmadele. Mööda põski jooksid pisarad. Väljus vaikides, astus läbi aguli, tõstes kingadega tolmu. Poolel teel jõudis talle tõld vastu, — ronis sisse ja kihutas tuhatnelja Moskvasse.

Sellal kui teised arutasid ja eietasid, et mis nüüd saab, — oli Aleksandr Menšikov suure uudisega juba Leforti pool: Peeter saab ainuvalitsejaks peremeheks. Rõõmustunud Lefort kaisutas Aleksaškat, ja nad sosistasid salaja sellest, et Peeter peab nüüd riigiasjust eemalehiilimise jätma, — tema kätes on kogu kroonukassa ja kogu sõjavägi, ning keegi ei pea tema tahtmise vahele segama, välja arvatud omad, kõige lähemad inimesed. Suur õu

tuleb Preobraženskojesse üle tuua. Ja Anna Monsile tuleb öelda, et ta vigurdamise jätkaks, tsaarile lõplikult alistuks... Seda on vaja...

Kuni tsaari saabumiseni ei puudutatud Natalja Kirillovnat. Ta lamas imestleva, lämbunud-sinise näoga, silmalaud kõvasti suletud, tursunud kätes pühakujuke.

Peeter vaatles seda nägu... Näis, — ema oli nii kaugeläinud, et kõik unustas... Peeter otsis, — oleks kas või suunurgaski säilinud armastust... Ei, ei... Iial polnud need huuled nii võõralt suletud... Kuid üks hüüdnud ta alles hommikul lõõtsutades: „Petrušat... et õnnistada...“ Tundis Peeter: nüüd olen üksi, võõrastega... Hakkas endast, mahajäetust, surmlikult hale...

Peeter tõstis õlgu, ajas enese turri... Magamistoas oli peale pisaraist nõretavate bojaarinnade veel uus patriarh Adrian — väike, ruugejuukseline, napaka uudishimuga tsaari vaatlev mees, ja õde, tsaaritar Natalja Aleksejevna, kes Peetrist aastat kolm vanem, — sõbralik ning lõbus tüdruk. Ta seisis, vanaeide kombel norgu vajununa — põsk toetatud pihule, tema hallides silmades hõõgus emalik haledus.

Peeter astus ta juurde.

„Nataša... Memmekesest on kahju...“

Natalja Aleksejevna haaras ta pea, surus vastu rinda. Bojaarinnad pistsid tasa halisema. Patriarh Adrian, et paremini näha, kuidas tsaar nutab, pööras selja lahkunu poole, avas suu... Lev Kirillovitš astus tuikudes sisse, täitsa märja habemega, toorliha-näoliseks tursunud põskedega, langes lahkunu ette, tardus, ainult tagumik võpus.

Natalja Aleksejevna viis venna üles oma kambrisse, seniks kui lahkunut pestakse ja rõivastatakse. Peeter istus kirju akna juurde. Siin polnud lapsepõlvest peale peaaegu midagi muutunud. Needsamad kirstukesed ja vaibakesed, laudkappidel hõbedast, klaasist, kivist loomad, südamekujuline peegel venedigu raamis, värvilised pühakirja-lehekesed, meretagused teokarbid...

„Nataša,“ küsis Peeter tasa, „aga kas mäletad, kus on su jubedate silmadega türklane? ... Murdsime tal veel pea otsast.“

Natalja Aleksejevna mõtles järele, avas kirstukese, võttis selle põhjast türklase ja tema pea. Näitas, ja ta

silmakulmud kaardusid. Istus venna kõrvale, haaras tugevasti ta ümbert kinni, mõlemad puhkesid nutma.

Ohtul asetati Natalja Kirillovna, kuldrüüsisse ehituna, Granovitaja paleesse. Peeter luges kirstu juures tumedal haatel, kummardudes küünalde vahel puldi kohale. Kahe ukse juures seisis paarikaupa valged ihukaitsevaelased, taprikesed õlgadel, vahetasid kuulmatult jalgu. Lev Kirillovitš kirstu jalutsis põlvili... Kõik magasid lossis, lõplikult väsinud...

Kesköö paiku kriuksatas uks, ja sisse astus Sofja, musta kareda mantli ja musta mütsikesega. Vaatamata vennale, puudutas huultega Natalja Kirillovna sinakat laupa ja laskus samuti põlvili. Peeter pööras vahast kleepunud lehti, luges tasa madala häälega. Pikkade vaheaegade järel kostis kellamäng. Sofja vaatas kõõrdi vennale. Kui aken sinerdama lõi tõusis Sofja pehmelt, lähenes puldile — ja sosinal:

„Ma tulen su asemele... Puhka...“

Peetri kõrvad tõmbusid seda häält kuuldes vaistlikult liigi pead, ta takerdus lugemises, kehtas õlga ja läks aemale. Sofja jätkas poole sõna pealt, nuuskas lugedes sõrmedega küünalt. Peeter toetus seina vastu, kuid peal hakkas võlvi all ebamugav. Istus laadikule, toetus põlvedele, kattis näo. Mõttles: „Ükskõik, ma ei andesta...“ Nõnda möödus viimne endiselu öö Kremli lossis...

Kolmandal päeval sõitis Peeter otse matuselt Preobraženskojesse ja heitis magama. Jevdokia saabus hiljem. Teda saatsid sõidul bojaarinnad, — ta ei tundnud neid isegi nimepidi. Nüüd kutsusid nad teda emakeseks-tsaarinnaks, meelisklesid, ülistasid, palusid luba kätt suudelda... Hädavaevu vabanes neist. Läks Oljošakese juurde, pärast magamistuppa; Peeter lamas nagu oli — rõivais — valgel atlassvoodil, ainult tolmused kingad oli ära visanud. Jevdokia kortsutas kulmu: „Oh, need Kukuküla kombed, nagu täis joovad, nii ka vedelevad...“ Istunud peegli ette, hakkas lahti rõivastuma, et puhata lõuna eel... Meelest ei läinud õue bojaarinnad, nende meelisklevad jutud. Ja äkki mõistis: nüüd on ta täisvõimeline tsaarinna... Pilutas silmi, pigistas huuled tsaarinnalikult kokku... „Anna Mons — igaveseks Siberisse — see on esimene asi. Siis asuda mehe kallale... Muidugi, kadu-

nud ämm, vihkaja, muud ei teinudki, kui kandis minu peale keelt... Nüüd pöörduvad asjad teisiti. Eile olin ma alles Dunja, täna kogu Suure ja Väikese ning Valge valitsejanna..." Kujutles, kuidas ilmub Uspenski kirikust rahva ette, bojaaride eel, kellahelina saatel, — hinga pani kinni. „Peab laskma õmmelda uue tsaariliku suurruü, sest Natalja Kirillovna jäänuseid ma juba selga ei pane... Petruša on alati sõidus, — tuleb mul enesel valitseda... Noh, — Sofja valitses — polnud palju vanem. Kui juhtub, et vaja mõelda, — eks bojaarid ole selleks, et mõelda..." Muheles äkki naerda, kujutles Lev Kirillovitši. „Varem vaevalt märkas, vahtis mööda, aga täna matusel toetas kogu aeg käe alt, mangus silmadega vastutulelikust... Oh, paks lollpea."

„Dunja..." Ta võpatas, pöördus. Peeter lamas külili, toetudes küünarnukile. „Dunja... Memmeke on surnud..." Jevdokia vibutas silmaripsmeid. „On nii tühi... Ma jäin nagu mägama... Oh, Dunjake..."

Ta nagu ootas temalt midagi, silmad haledad. Kuid Jevdokia mõtted lendasid laialt, sai üsna julgeks:

„Tähendab, nii tahtis jumal... Ega nuriseda või... Oleme nutnud, ja aitab sellest. Oleme ju — tsaarid... On teisigi muresid..." Peeter ajas aeglaselt küünarpea sirgu, istus, jalad rippu. Sukas suure varba kohal oli auk. „Ja vaat mis veel, pole viisakas, pole hea — rõivastega atlasse-vaibale... Ikka koos soldatite ja matsidega, aga oleks juba aeg..."

„Mis, mis?" segas Peeter vahele, ja ta silmad elustusid. „Kas oled mürgiseid seeni söönud, Dunja, või mis?..."

Jevdokia lõi ta pilgust kartma, kuid jätkas, kuigi teise häälega, ikka sedasama Peetrile käsitamatu loba... Kui pahvatas: „Mamma vihkas mind ikka, pulmadest peale, kas olen vähe pisaraid valanud, — siis ajas Peeter jäsult hambad irevile ja hakkas kingi jalga tõmbama.

„Petruša, näe — auk, vaheta sukad, oh issand..."

„Olen ma hanesid näinud, kuid seesugust... Noh..." Peetri käed vabisesid. „Ma tuletan sulle, Dunja, seda meelde — emakese surma. Kord elus palusin sinult... Ega ma seda unusta..."

Ja väljudes virutas nõnda uksega, — Jevdokia tõmbus kägarasse. Ja veel kaua imestles peegli ees... No mis ta siis ütles?... Hull, noh, lihtsalt marutõves...

Lefort ootas juba ammugi Peetrit eeskojas magamistoa juures. (Matustel nägid nad teineteist eemalt.) Haaras hoogsalt ta kätest kinni:

„Oh, Peter, Peter, milline kaotus..." Peeter oli ikka veel vimmas. „Luba su kaotusele kaasa tunda... Ich kondoliere, ich kondoliere... Mein Herz ist voll Schmerzen... Ooh... Mu süda on täis Schmerzen..." Nagu ikka liigutuse puhul, siirdus ta segakeelele, ja see mõjus eriti Peetrile. „Ma tean — trööstida on asjata... Kuid — võta, võta mu elu ja ära kannata, Peter..."

Peeter kaisutas teda kogu jõuga, tõetas põsega ta lõhnastatud paruka vastu. See oli ustav sõber... Lefort ütles sosinal:

„Sõidame minu poole, Peter... Lahuta oma kurbust... Me paneme su pisut naerma, kui sa tahad... Või — zusammen weinen... Uheskoos nutta..."

„Ja-jah, Franz, sõidame sinu poole..."

Leforti juures oli kõik ette valmistatud. Laud viie inimese jaoks oli kaetud väheldases toas, mille uks viis aeda, kus põõsaste taha peidetud moosekandid. Teenisid kaks rooma mantlite ja vahtralehist pärgadega kääbust: Tomos ja Beke. Kogu tuba oli ehitatud vanikuks seotud roosidega. Istuti lauda — Peeter, Lefort, Menšikov ja vürst-paavst. Laual polnud ei viina ega selle juurde kuuluvaid suupisteid. Kääbused kandsid sisse varblaste ja praetud vutidega piruka, hoides kullatud liuda pea kohal.

„Aga kelle jaoks on viies taldrik?" küsis Peeter.

Lefort naeratas kergitatud huulenurkadega:

„Täna on rooma eine jumalanna Cerese auks, kes on nii kuulus oma tütre Proserpina lohutava loo tõttu..."

„Aga mis lugu see on?" küsis Aleksaška... Ta istus sildkaftanis ja parukas, mille lokid ulatusid vööni, — äärmiselt raage. Niisama oli rõivastatud ka Anikita...

„Proserpina on röövitud põrgujumala Pluto poolt," rääkis Franz, „ema leinab... Näib, nagu olekski lool sellega lõpp. Kuid ei, — surma pole, vaid igavene kasvamine... Õnnetu Proserpina võrsus maapinnast uuesti imeväärse granaatviljana ja ilmus sellisena emale lohutuseks..."

Peeter oli vaikne ja nukker... Aias oli pime ja röske. Läbi lahtise ukse paistsid tähed. Vahel varises läbi toa valgusvöödi kuiv puuleht.

„Kellele see lauakate siis on?" küsis Peeter uuesti.

Lefort tõstis sõrme üles. Aias rudises liiv. Sisse astus Annchen, kohevil kleidis, vasakus käes viljapeade vihk, paremaga surus vastu puusa liuda porgandite, salati, rōigaste, õuntega. Juuksed käänatud kõrgesse sõlme ja selles roosid. Tema nägu oli küünalde valgel imekaunis.

Peeter ei tõusnud, ainult sirutas enese välja, haarates käetoest kinni. Anna asetaski liua tema ette, tegi kummadades reveransi, nähtavasti oli teda õpetatud seejuures midagi ütlema, kuid ei öelnud midagi, läks segamini, ja see tuli isegi parem välja...

„Ceres toob sulle viljasid, mis tähendab: surma ep ole... Võta vastu ja ela!“ hüüdis Lefort, nihutades tooli Anna jaoks. See istus Peetri kõrvale. Kallati prantsuse vahutavat sekti. Peeter ei lasknud pilku Annalt. Kuid ikkagi oli laua taga veel piinlik. Anna pani oma sõrmed tema käele:

„Ich kondolierē, Herr Peter.“ Ta suured silmad niiskust pisaraist. „Annaksin kõik, et teid lohutada...“

Veinist, Anncheni lähedusest hoovas soojust. Vürstpaavst pilgutas juba silma. Aleksaška pakitses lõbutsema. Lefort saatis kääbuse aeda, ja seal hakkasid keelpillid ning tamburiinid mängima. Annuška kleit kahises, ta silmad olid kuivanud nagu taevas pärast vihma. Peeter raputas enesest kurbuse:

„Sekti, Franz, sektil!“

„Sedasi, pojuke,“ lausus Anikita, säratades kortsudega, „kreeka ja rooma jumalate abil on lugu lihtsam...“

Põlismetsades Okaa taga (kus elasid kogu suve) osutus armetu Ovdokim olevat nagu kala vees, — menukas ja julge. Ta kogus väikese salga osavaist ja proovitud meestest: surma ning verd ei kartnud, kuid asjata kurja ei teinud. Laager oli soosaarel, kuhu ei pääsenud inimene ega metsloom muidu kui ühtainust õõtsuvat jalgrada mööda. Sinna kanti kogu saak: leib, loomad, viin, rōivad, hõbe rōõvitud kirikuist. Elased okstega kaetud koobastes. Põlispedaja otsas vahikoht, kuhu Juudas ronis ümbrust jälgima.

Üldse oli rōõvleid saarel üheksa meest ja kaks kõige hulljulgemat hulkusid luurajatena kõrtse ning teid mööda.

Kui sõidab kaupmehevoor Moskvast Tuulasse, või bojaar kolib oma külakesse, või kõrtsmik purjus päi hoopleb mahamaetud rahakruusiga, — kohe läks külatsura, piits või nūnepaun käes, mustavasse metsa ning lidus seal, nūpalju kui jalad kandsid, saare poole. Vilistas. Vaatekohast vilistas vastu Juudas. Muldonnist ronis välja küürus Ovdokim. Poisike viidi üle soo saarele ja päriti seal temalt järele. Kõigis asundustes suure tee lähedal olid Ovdokimil seesugused vahetalitajad. Lõika nad kas või tükkideks, — vaikivad... Ovdokim hellitas neid, söötis, andis kopika, küsitles isa-ema järele, kuid nii lapsed kui täiskasvanud kartsid teda: rahulik ja lõbus, kuid tema sõbralikkus mõjus jubedalt.

Oli sünge soos elada. Õhtuti tõusis udu nagu piim. Kondid niiskustid, haavad valutaskid. Öösiti ei lubanud Ovdokim tuld süüdata... Kord öösel hakkas üks rōõvleist märatsema, — õõ oli nagu kelder: „Vähe on meie kaalas vojevooide ja mõisnikke, et veel üks kurat lisaks pandi,“ — ning hakkas tuld lõõtsuma. Ovdokim läks sõbralikult tema juurde, võttis kargud vasakusse kätte ja haaras tal kõrist. Mees ajas keele välja ning silmad punge, — viskasid ta sohu.

Päike tõusis kollasena, ilma soojuseta. Puuladvad seiskid vōõni uduvinas. Rōõvolid kõhisid, sügasid pekstud tagumikke, vahetasid jalatseid, kuumendasid katlakesi.

Ei ole õiget tegevust. Hea, kui teatetooja metsast vilistab. Muidu lama kogu päev pikali, kuni ogaruseni. Igavuse pärast jutustati muinasjutte, lauldi sunnitöölise laule, mis ahistasid südant. Enesest meenutasid harva, vähe. Peale Juudase ja Žemovi olid kõik mõisnike juurest jooksnud, — neid püüti, neediti ahelaisse ja nad põgenesid vanglast uuesti.

Tihti peale algatas Ovdokim jutustamist, istudes sammaldunud kivile. Teda kuulati metsa suigutavas vaikuses süngelt, — Ovdokim keerutas käsitamatusse suunda. Oleks parem juba lausa luisanud, nagu mõned, näiteks: vaat, poisid, varsti leitakse tsaari kuld kiri ja siis tuleb kõigile vabadus, — ela, nagu tahad, vaikselt, söönult, rahulikult... Muidugi, selge muinasjutt, kuid magus oli temast mändide niiskes kohinas mõtiskella... Ei, ta ei rääkinud iial lohutuseks...

„Oli kord aeg, pojukesed, kuid möödus, — vara oli veel... Kõndisin siis kalevist kaftanis, vahe mõõk küljel,

mässukirjad mütsis... See aeg, pojukesed, tuleb uuesti tagasi, selleks teid metsas peangi... Kogunes igialastus, juuretu verivaesus, nagu kaarnad kokku lendasid, — pilvena, loendamatult... Kandsid kuldkirja enesega, õm-meldud kasakas Stepan Timofejevitši kaftanisse... Kiri verrega kirjutatud, verd võeti meie haavadest, kirjutati vaheda väitsega... Oeldi selles: et ep oleks halastust, — teha lõpp kõigile rikastele, kõigile ülikutele ühes nende mõisatega, linnadega ja alevitega, ühes pealinna Moskva... Ning panna tühjale kohale vaba kasakate nõukogu... Oh, ei õnnestunud see, mü tuikesed... Kuid peab, peab saabuma see aeg... Nii on Tuvi-raamatus öeldud..."

Toetades habemetuti karkkepile, vaatas veekarva silmil soolaugastele, tappis tasa sääse põsel, naeratas mahedalt. „Maarjapäevani elame välja, seeni on siin palju... Aga tuleb esimene lumi — viin ma teid, pojukesed, kuid mitte veel Moskvasse... Seal on praegu raske. Kaelakohtuprikaasi peale on pandud vürst Romodanovski, aga temast räägitakse: missugusel päeval verd joob, sel päeval ja tunnil ta rõõmus on, aga kui ei joo, — ei talle siis leibki maitse... Viin ma teid Võga-jõe, põlismetsa, raskolnikute asulasse. Seisab seal suur mungakamber lavitsatega, ja sellesse on tehtud aknaavad, mille kaudu saab end väljasaadetud tsaarimeeste vastu kaitsta. Tulelukke ja püssirohtu on palju. Elab ses kambris pisuke munk, hall ja eakas. Tema all on paarsada mungahinge, laiali Võga-jõel... Seisavad nende koad sammastel, ja künnavad nad ilma hobuseta, ja mis neile vanamunk ütleb, seda ka teevad, ning kasvab nende arv järelejätmata. Ja ükski ei või midagi enese jaoks salajas hoida, iga nädal pihivad nad tema ees, aga tema, võttes pohlamarju ning rukki- või odrajahu ja segades ühte, võtab sellega neid armulauale. Viin ma teid salaradu mööda sellele videvale viinamäele, ja seal me, pojukesed, puhkame oma veretegudest.“

Kuulates Võgast õhkasid rõõvlid, kuid vähe kes uskus, et nad elavana sinna jõuavad. Seegi — vaid muinasjutt. Rõõvliööst võttis Ovdokim harva osa, — jäädes üksi saarele keetis putru, pesi aluspükse, särke. Kuid kui ise välja läks, pistes taha vöö vahele rautatud nui, siis teati, et asi on tõsine. Kogu oma armetuse juures oli ta väle nagu ämblik, kui öösel, vilistades nii, et juuksed peas püsti tõusid, hobuste kallale kargas ja neile nuiaga otsa-

alla virutas. Kui sõitis üllas või rikas, — ei ta halastust tundnud, ise tegi inimestele otsa peale. Käsualused laskis minema, neid enne hirmutanud, aga õnnetud olid need, kes teda nägupidi ära tundsid.

Moskvas teati neist roimadest Tuula teel ja saadeti mitu korda soldateid koos leitnandiga — salka hävitama. Kuid ükski neist ei saabunud metsast tagasi, soldati kurba saatust teadsid vaid kõikuvad soolaukad, kuhu Ovdokim ahvatas...

Nii siis elasid, polnud viga — kõht täis. Suve lõpul kogus Ovdokim üht-teist pudikraami ja saatis Mustlase, Juudase ning Zemovi suurele turule Tuulasse — maha müüma.

„Tulge te juba, tuvikesed, ühes rahaga tagasi, ärge võtke pattu hinge peale... Muidu te niikuinii elavana ei pääse, ei... Küllap ma üles leian...“

Nädala pärast saabus Juudas üksinda tagasi, lõhki löödud peaga, ilma asjadeta, ilma rahata. Saar oli tühi, — tuleaseme külm tuhk ja laialipillatud räbalad. Ootas, hüüdis. Mitte kedagi. Hakkas otsima kohta, kuhu Ovdokim raha ja hõbekangid mattis, kuid ei leidnud varandust.

Metsa seisis kollasena ja punasena, lendlesid ämmelgavõrgud, langesid lehed. Jäi murelikuks Juudase hing, kogus kulvi koorikuid ja läks kuhugi, — vahest Moskvasse. Ja kohe soo taga punases, vöödillises männimetsas sattus ühele seltsimehele, Narõškini tingorjale Fjodor Fjodorovile.

Oli see Fjodor vaikne, suurepereline ja nurisematu nagu hobune, elas raske koormuse all ja, võiks öelda, toitis omaenese kehaga suurearvulist lastekarja. Uks vaid ajas rõõpast välja, — viina mõjul kargas viha talle pähe, käis teibaga mööda küla, ähvardas Narõškini valitseja pooleks lüüa. Kas tema või mõni teine tappis valitseja, igatahes vandus Fjodor lastele, et tema hing on jumala ees puhas, ja põgenes. Praegu rippus ta männioksa küljes, küünarnukid taha käänatud, pea kõrvale pööratud, aga nagu ei hakanud Juudas vaatamagi... „Oh, seltsimees, seltsimees,“ — puhkes nutma ja lahkus läbi rägasliku neist kohtadest...

Kui ülemad bojaarid, kes istusid Kremli lossis tsaari-duumas, lootsid veel elada, nagu jumal annab, — „küll see noor tsaar oma määratsemised lõpuni määratseb, küll asjad arenevad, pole põhjust rahutust tunda, tulgu mis tuleb, üks talupoeg meid ikka toida“; kui Peeter Preobraženskojes koos igasuguste uute ahnits-tõusikute, kaupmeeste ja aadlikega, kes esiisade au pika paruka vastu vahetanud, — nüüd kroonukassat ilma mingi ohelduseta sõjaliste ja muude lõbude, laevade, sõduriagulite ja armualuste losside ehitamise peale kurnas, jõledaid tükke tegi ning muretult lõbutses; kui riik endiselt nagu koorem mudas kägises, — siis pöördusid asjad läänes (Veneetsias, Rooma keisririigis, Poolas) sedasi, et ei suudetud enam Moskva tukkumist ning kahepaiksust taluda. Põhjamerel mängisid rootslased peremeest, Vahemeres — türklased, — neid toetas salaja Prantsuse kuningas. Türgi laevastik kaaperdas Veneetsia kaubalaevu. Türgi janitsarid rüüstasid Ungarimaad. Krimmi tatarlased, sultani alamad, määratsesid mööda Poola lõunasteppe. Aga Moskva riik, kes oli lepingu järgi kohustatud sõdima tatarlaste ja türklaste vastu, ainult vahetas kirju, viivitas ja keerutas: „Me ju saatsime kaks korda sõjaväe Krimmi, aga liitlased ei toetanud meid, kuid tänavu on halb lõikus, — peaks ootama järgmise aastani, ega me sõdimisest keeldu, aga ootame, et te ise algaksite, ning meie toetame teid, jumala eest.“

Moskvas istusid Krimmi khaani saadikud, nad polnud kitsid kingitustega bojaaridele, manitsesid sõlmima Krimmiga igavest rahu, vandusid, et venelaste maid ei rüüsta ega endist häbistavat maksu ei nõua. Lev Kirillovitš kirjutas Viini, Krakovisse ja Veneetsiasse Vene suursaadikutele, et ei tule uskuda keiserlikke, kuninglikke ja doodžilikke lubadusi ning enestel lubada põiklevalt. See venitamine kestis juba kolmandat aastat. Türklased ähvardasid minna tulega läbi kogu Poola, püstitada poolkuu Viinis ja Veneetsias. Ning siis saabus Viinist Moskvasse keiserlik saadik Johann Curtius. Bojaarid ehmusid, — pidi otsustama. Saadik võeti vastu suure pidulikkusega, sõideti läbi Kremli, majutati uhkeisse tubadesse, toidumoonna määrati talle kahekordselt, võrreldes mõnede teiste saadikutega, ja hakati segama, luiskama ning asju

venitama, vabandades sellega, et tsaar on mängusõjas, aga ilma temata ei saa midagi otsustada.

Kuid rääkima pidi siiski. Johann Curtius surus bojaarid vana lepinguga vastu seina, saavutas otsuse: sõda tuleb, ja selle kinnituseks suudlesid risti. Curtius sõitis rõõmsana minema. Rooma keiser ja Poola kuningas saatsid Moskvasse tänukirju, milles nimetasid tsaari „kõrguseks“ ühes kogu tiitliga, kuni „Iveri, Gruusia ja Kabardamaa ning Deditši ja Ottšitši oblasti valitsejani“. Pärast seda õnnestus veel mõne aja venitada. Kuid oli juba selge, et sõjast mööda ei pääse...

Pärast vastlanadalat, kui suure paastu kellahelin pehmes koiduehas rahustunud Moskva kohal ujus, räägiti akki kõigil turgudel, aguleis ja aleveis sõjast. Nagu oleks ühe öö jooksul inimestele kõrva sosistatud: „Sõda tuleb — midagi kindlasti tuleb. Aga kui Krimm on meie oma, — siis kaubitse kogu maailmaga... Meri on suur, seal juba maaõunõudja kopika järele suhu ei roni.“

Voroneži, Kurski, Belgorodi juurest nisuvooridega saabunud maamehed-talunikud ja talupojastunud kehvikmõisanikud jutustasid, et steppides ei suudeta sõda tatarlastega ära oodatagi. „Meie stepid ulatuvad lõuna ja ida poole tuhandeid verstasid. Stepp on nagu küps tüdruk, — raputa ta kohal ainult aluspükse — ja juba sa kõnnid kaelani viljas... Tatarlane ei lase... Oh, kui palju on meie rahvast Krimmi vangi aetud!... Aga missugune vabadus on stepis, missugune vabadus! — mitte sihuke nagu teie, moskalite juures...“

Kõige rohkem vaieldi sõjast Kukuis. Paljud ei kiitnud heaks: „Musta merd me ei vaja, ega saa türklastele või Veneetsiasse metsa, tõkatit ja traani vedada... Peab valutama põhjapoolsed mered...“ Kuid sõjaväelased, eriti nooremad, olid palavalt sõja poolt. Möödunud sügisel käidi kahe armeega Kožuhhovo küla all, ja seal sõiditi kõigi teaduse nõuete järgi, mitte nii nagu eelmistel aastatel. Leforti ja Butõrski polgust, preobražensklaste ja semjonovlaste mänguvägedest, mis nüüd olid ihukaardiks ümber nimetatud, ütlesid välismaalased, et need ei anna järele rootslastele ja prantslastele. Kuid Kožuhhovo sõja-

retke kuulsusega võis uhkustada vahest ainult pidudel tervisejoomisekõnede, litauride ja kahuripaukude saatel. Kaarenmustade parukate, maani ulatuvate siidsärpide ja tohutu suurte kannustega ohvitserid kuulsid tihtipeale järele hüütavat: „Kožuhhovlased! — vahvad paberpom-
midega sõdima, aga proovige tatari kuulikesi...”

Kõhklesid üksnes kõige lähemad, — Romodanovski, Artamon Golovin, Apraksin, Gordon, Vinius, Aleksandr Menšikov: ettevõtte paistis kohutavana... „Aga kui äkki — kaotus? Siis ei pääse keegi, kõiki uputavad ärritatud rahvamassid... Kui aga sõda jälle mitte alata — on veelgi halvem, niikuinii juba nurisetakse, et sakslased on tsaarid oma võrku saanud — nende hinge vahetanud, raha läheb hulluste peale pööraselt, inimesed kannata-
vad, kuid suuri tegusid pole näha.”

Peeter vaikis. Sõjajuttudele vastas kahemõtteliselt: „Hüva, hüva, hullasime Kožuhhovo all, nüüd läheme tatarlaste juurde mängima...” Ainult Lefort ja Menšikov teadsid, et Peeter varjas kartust, samasugust kartust, nagu tol unustamatul Troitsesse põgenemise ööl. Kuid teadsid ka, et ta siiski otsustab sõdida.

Kaks mooramaa munka tõid Jeruusalema patriarhilt Dossifeilt kirja. Patriarh kirjutas pisarsilmi, et Adrianopolisse oli saabunud Prantsuse saadik kuninga läkitusega pühade paikade asjus, kinkinud suurvesiirile seitseküm-
mend tuhat kuldtukatit, aga samal ajal Adrianoopolis olnud Krimmi khaanile — kümme tuhat tukatit, ning palu-
nud, et türklased annaksid pühad paigad prantslastele... „Ja türklased võtsid meilt õigeusklikelt püha haua ja andsid prantslastele, meile jätsid ainult kakskümmend neli õlilampi. Ja võtsid prantslased meilt poole Kolgatat, kogu Petlema kiriku, püha koopa, rüüstasid kõik kolm-
aainsuse ikoonid, lammutasid refektooriumi, kus jagame püha valgust, ning toimisid Jeruusalemas õelamalt kui pärslased ja araablased. Kui teie, jumalapärased Moskva isevalitsejad, püha kiriku maha jätate, mis kiitust te siis kuulete?... Ilma selleta ärge sõlmige türklastega rahu; — las annavad õigeusklikele tagasi kõik pühad pai-
gad. Aga kui türklased peaksid ära ütleva, — siis alus-
tage sõda. Nüüd on kohane aeg: kolm sultani armeed sõdivad Ungaris keisriga. Vallutage kõigepealt Ukraina, siis Moldaavia ja Valahhia, samuti võtke ka Jeruusalem ning sõlmige siis rahu. Sest te palusite ju jumalalt, et

türklastel ja tatarlastel oleks sõda sakslastega, — nii-
sugune sobiv aeg on praegu, ja teie ei pea hoolt! Vaa-
dake, kuidas muhameedlased teie üle irvitavad: tatarla-
sed — näputäis inimesi — hooplevad, et võtavad teilt
maksu, aga tatarlased on Türgi alamad, ja nii tuleb välja,
et ka teie olete Türgi alamad...”

Oli haavav Moskvast seda kirja lugeda. Kogunes suur bojaariduum. Peeter istus troonil, vaikides, süngelt, —
tsaari rõus ja hõlsts. Bojaarid kergendasid südant ilukõ-
nedega, toetusid vanadele kroonikatele, halisesid püha-
duste teotamise puhul. Juba hakkas õhtu sinama aknais,
nurgast voolas ikoonilampide valgus riigudele, — bojaa-
rid, tõustes oma auastme ja koha järgi, viskasid rasked
varrukad üles ja rääkisid, rääkisid, liigutasid valgeid
sõrmi, — uhked higiga kaetud otsmikud, valjud pilgud,
hoollitsetud habemed ja tühjad kõned, mis keerlesid nagu
tuulerattad, fakterdusid tüütavalt Peetri ajus. Keegi ei
rääkinud otse sõjast, vaid kerisid selle ümber ringi, vaa-
dades kõõrdi duuma-djakk Viniusele, kes kahe alamdjaki
abil märkis üles bojaaride kõnesid... Kartsid lausuda
sõna — sõda! — sellega oma rahulikkude olemasolu sega-
mini lõua. Kui jälle äkki segadus ja laostumine? Ootasid
tsaari sõna, ja oli näha, et õelgu tema kuidas tahes, nii
ka otsustatakse.

Kuid ka Peetril oli jube säärase tähtsa otsusega ainu-
üks ennast koormata: oli alles noor ja noorusest peale
hirmutatud. Ootas, pilutas silmi. Lõpuks hakkasid rääkima
kõige lähemad ja juba teisiti — otse asjast enesest. Tih-
hon Strešnev ütles:

„Muidugi, sündigu tema, valitseja tahtmine... Kuid
meie, bojaarid, peame kas või oma elu andma issanda
teotatud haua ja valitseja au eest... Jeruusalemas juba
naerdakse, — mis häbi oleks veel sügavam? ... Ei, bojaa-
rid, otsustage maakaitseväge kokku kutsuda...”

Lev Kirillovitš tahtis oma aeglase aru kohaselt kaugelt
alata — Venemaa ristimisest Vladimiri ajal, kuid heitnud
pilgu Peetri hapult kortsus näole, laotas käsi:

„Noh, pole meil karta midagi, bojaarid... Vassili Golit-
sõn kõrvetas end Krimmis. Kuid millega tema sõjavägi
võitles? Kaigastega... Nüüd, tänu jumalale, on meil sõja-
riistu küllalt... Võtke kas või minu tehas Tuulas, —
valame kahureid, mis pole halvemad türgi omadest...
Aga tulelud ja püstolid on minul paremad... Kui valit-

seja käsib, — maikuuks muretsen kas või sada tuhat oda-otsa ja saablit... Ei, sõja eest ei või me taganeda..."

Romodanovski, ajanud enne kõrist kähinat, lausus:

"Kui elaksime üksi, siis vahest veel kaaluksime... Kuid kogu Euroopa vaatab meie peale... Ega me või kohal tammuda, — see oleks meile paratamatuks hukatu-seks... Need pole Gostomõsli ajad, saabuvad karmid ajad... Ja esimeseks ülesandeks oleks — lüüa tatar-lasi..."

Madalate punaste võlvide all muutus vaikseks. Peeter nämis küüsi. Sisse astus Boriss Aleksejevitsš Golitsõn, paljaks raseeritud, kuid vene rõivais, lõbus, — ulatas Peet-rile lahtirullitud lehe. See oli Moskva kaupmeeskonna palvekiri: palusid kaitsta Kolgata mäge ja issanda hauda, puhastada teed lõunasse tatarlastest, ja kui võimalik, rajada ka linna Musta mere randa. Vinius, lükanud prillid laubale, luges paberi selgelt ette. Peeter tõusis — ula-tudes Monomahhi mütsiga peaaegu baldahhiinini:

"Noh, bojaarid, — mis otsustate?"

Ja vaatas vihaselt, pigistas suu kana päraniuks. Bojaa-rid tõusid, kummardasid:

"Sündigu su tahtmine, suur valitseja, — kutsu maa-kaitseväge kokku..."

21

"Mustlane... Kuula mind."

"Noh?"

"Sa ütle temale, — olid minu poisiks sepikojas... Ja suudle selle kinnituseks risti..."

"Kas maksab?"

"Muidugi... Küll me veel elame... See on ju sihuke õnn..."

"Olen tüdinud, Kuzma. Kui teeksid rutem lõpu peale..."

"Lõpu! Oota aga... Kisuvad ninasõõrmed välja, lõhu-vad piitsaga liha luudelt ja siis Siberisse..."

"Jah, see... tõepoolest... See oleks meeleheitlik..."

"Lev Kirillovitši valitseja oli Moskvas ja võttis voli-kirja, et valida türmistest vajalikke inimesi — viia teha-sesse. Aga see on just minu amet, — ma siis hakkasingi rääkima... Nad mäletavad mind veel... Oh, hüvakene,

aga Kuzma Zemovit kergesti unusta... Anti mulle süüa, kapsasuppi loomalihaga... Ja ümberkäimine ilma pek-sula... Kuid — vali... Kui ette kutsutakse, siis nii ütlegi, — olid minu juures pealelööjaks..."

"Kapsasuppi loomalihaga?" kordas Mustlane järele mõeldes.

Mustlane ja Zemov rääkisid nõnda Tuula vangla keld-ri. Nad istusid seal juba ligi kuu aega. Neid oli pekstud seni alles üksainus kord, kui tabati turul röövitud kraa-miga. (Juudasel õnnestus siis põgeneda.) Nad ootasid juurdlust ja piinamist. Kuid Tuula vojevood koos djak-kide ja alamdjakkidega sattus ise juurdluse alla. Vangid jäid unarusse. Vanglavaht talutas neid iga päev jalapak-kudesse needituina turule armuandi paluma. Sellest ela-sid ja elatasid vahtigi. Ja nõnda siis ootamatult — Siberi asemel Lev Kirillovitši relvatehasesse. Igatahes jäävad ninasõõrmed terveks.

Mustlane rääkis enesest, nagu Zemov oli õpetanud. Türmist aeti nad jalapakkudes linna taha Upa jõe, kus kaldal seisid madalad, taraga piiratud telliskiviehitised ja jõest juhitud kanalil kägisesid vesiveskite rattad. Oli külm, põhjast lohisid pilved. Vangide salk laadis savi-sel kaldal lodjast puid, malmi ja maaki. Umberringi — kannud ja raagus põõsad, surnud põllud. Sügistuul. Mu-rest põles Mustlase ainus silm, kui ta rautatud väravale lähenes, kus seisid tapritega vahid... Vähe sellest, et peksti ja kihutati nagu metslooma mööda maad, hinge raputasid välja, — vähe neile sellest!... Tööta neile, tööta... Kärvata ei lase...

Viidi värava kaudu rauda täiskuhjatud tagaõue. Ragin, sae vingumine, vasarate paukumine. Läbi nõgiste uste näha — lendavad sädemed sulatusahjust, seal on vööni alasti inimesed, keerutavad ringi, taovad raudlatti, seal langeb paljupuudane vasar vesiratta võimul tulisele tera-sele ja tagemed purskuvad nahkpõlled vastu, seal on tööpinkide juures lukussepad... Väravaist venivad mööda laudu madala ahju kohale söekärud, tuli ja suits paiskuvad sulatusahjust. Zemov müksas küünarnukiga Mustlast:

"Küll nad Kuzma Zemovit tunda saavad..."

Puhta telliskivimaja aknast, sepikodadest eemal, vaatas

välja roosa, nagu pärast sauna, paljaks aetud nägu, peas sirmita müts. See oli vabrikujuhataja — sakslane Kleist. Ta koputas piibuga vastu aknaruutu. Vaht talutas kähku Žemovi ja Mustlase ta juurde, seletas — kes nad on ja kust. Kleist tõstis akna alumise osa üles, sirutus välja, surudes huuled kokku. Mütsitutt kõlkus rasvase näo ees. Mustlane vaatas vaenulikult, hirmuga seda tutti... „Oh, hingevõtja!“ — mõtles.

Kleisti taga laual seisis praetud loomaliha, pruunikad kuklikesed ja kullatud tass kohviga. Meeldiv piibusuits vingerdas aknast välja. Kleisti silmad, hingetud nagu jää, tungisid venelase sisemasse sisemusse. Küllalt vaadelnud mõlemat vangi, lausus aeglaselt:

„Kes petab, sellel olema halb. Saadavad siia kõlbmatuid tallomehi, neid sigapoegi... Ei oska midagi, — oh neid lurjus... Olema sina üks hea sepp — hea... Aga kui sinu petma — ma võima su üles puua...“ Koputas piibuga aknalauale. „Jah, minu võima ka üles puua, mulle antud seadus... Vaht, viima need lollid kinni...“

Teel ütles vaht neile õpetlikult:

„Sedasi, pojukesed, temaga peab olema ettevaatlik... Olgu kui vähe — kas lohakus, maha maganud või laiselnud, tema on halastamatu.“

„Ega me suud maigutama tulnud!“ ütles Žemov. „Me õpetame veel teie sakslastki...“

„Aga kes te olete? Nagu kuulda — vargad-röövlid? Mispärast teid õieti?“

„Mina, jumala hingeke, püüdsin koos selle ühesilmalisega minna raskolnikute juurde õndsast elu elama, aga kurat kiusas...“

„Aa, no see on hoopis teine asi,“ vastas vaht, avades lukku madala ukse ees. „Vaht, meil on seesugune kord, et te teaksite... Astuge sisse, ma läidan küünla...“ Laskusid keldrikorrale. Valguskiirekesed läbi raudlaterna augukeste valgustasid roomavalt narisid, planklaudu, nõgist ahju, räbalaid nõöridel. „Vaht sihukene kord... Hommikul kell neli lõõn ma trummi, — palve, ja siis — tööle. Kell seitse — trumm, — hommikusöök — pool tundi... Kell on minu juures — nägite?“ Tõmbas välja vaskuuri, tubli naeri suuruse, näitas. „Jälle, tähendab, tööle. Keskpäeval — lõuna ja tund aega magamist. Kell seitse õhtusöök — pool tundi, ja kell kümme — puhkus...“

„Aga kas ei katkesta end ära?“ küsis Mustlane.

„Mõned muidugi, ega ilma selleta. Aga, mu armas, — see on ju sunnitöö: kui sa poleks varastanud, lamaksid nüüd kodu ahju peal... On meil poolteistkümme vaba meest, palgalist, — need lõpetavad kell seitse ja magavad eraldi, pühade ajal käivad kodus.“

„Ja kuidas,“ küsis Mustlane veelgi kähisevamalt, istudes naril, „meile on see eluks ajaks?“

Žemov, silmad suunatud ümmarguse laterna heledatele augukestele, hakkas tihedalt kõhima.

Vaht mühatas midagi vurrudesse. Lahkudes võttis laterna kaasa.

Tükati halliga segatud auväärt habe kammitud, juuksed määratud võiga, neljakümne pühaku nimega siidvöö seotud rinna alla üle roosa särki... Ja isegi mitte sellele, vaid Ivan Artemjitš Brovkini ümarale, sõõnumaist sõõnumale kõhule vahtisid maamehed — endised vaderid, isamehed, semud... Aga see'p see ongi, et — endised... Ivan Artemjitš istus lavitsal, käed pistetud tagumiku alla. Silmad — valjud, ilma pilgutamata, püksid peenest kalevist, kirevad saapad, Kaasani töö, ninad konksuna ülespoole. Aga maamehed seisid ukse juures uuel roguskil, et oma viiskudega puhtas kambris jälgi ei jäta.

„Noh,“ kõneles neile Ivan Artemjitš, „mina pole teie vaenlane, mehed. Mis ma võin — seda võin, aga mis ma ei või — ärge pange pahaks...“

„Ei ole kanakest kuhugi välja lasta, Ivan Artemjitš.“

„Ega saa loomale öelda, tema läheb muidugi kurja peale, sinu niidukesele.“

„Aga karjase nüpeldame juba kogu külaga läbi, sinu terviseks.“

„Nõndaks, nõndaks,“ kordas Ivan Artemjitš.

„Lase loomad vabaks.“

„Meil on juba nõnda kitsik, nõnda kitsik...“

„Minul on teist, mehikesed, vähe kasu,“ vastas Ivan Artemjitš, ja vabastanud käed tagumiku alt, pani need ülalpool kõhtu kokku, sõrmed vaheliti. „Kord on mulle kallis, mehikesed... Olen teile raha jaganud, — oi-oi kui palju...“

„Jagased, Ivan Artemjitš, mäletame, mäletame...“

"Oma headusest... Kuna olen siin sündinud, ja mu isa suri siin. Nii et jumal on minu heategija, aga mina teie oma. Missuguse sintsiga teile raha annan, — naeruväärt... Kümme kopikat rubla pealt aastas, — ai-ai-ai... Mitte kasu, vaid korra pärast..."

"Täname sind, Ivan Artemjitš."

"Varsti sõidan siit hoopis ära... Võtan suuri asju ette, suuri asju... Hakkan Moskvast elama... Noh, hüva..." Sulges õhates silmad. "Kui peaksin ainult teist elama, kehvalt siis elaksin, kehvalt... Vana mälestuse tõttu, oma hingekeste pärast teen teile head... Aga teie? Kuidas te mind tänate? Loomad põllul. Jonnikaebused. Ah, ah... Noh, olgu, jumal teiega... Kolm kopikat lehma pealt, pool kopikat lamba pealt, — võtke oma kari..."

"Suur tänu, jumal andku sulle tervist, Ivan Artemjitš."

Mehed kummardasid, lahkusid. Ta oleks tahtnud veelgi vestelda. Oli täna lahke. Poeg Aljoša kaudu õnnestus tal pääseda leitnant Aleksandr Menšikovini ja seda kahesaja rublaga tervitada. Menšikov viis ta kokku Lefortiga. Nii kõrgel polnud Brovkin seni veel liikunud, — lõi araks, kui nägi väheldast meest, kel juuksed vööni, üleni siidis, sametis, sillerdavate kividega sõrmustes... Vali, nina püsti, silmad nagu naasklid... Kuid kui Lefort kuulis, et tema ees on Aljoška isa ja ühes Menšikovi kirjaga, — tõmbas ta näo naerule, patsutas õlale... Nii sai Ivan Artemjitš volikirja sõjaväele kaeru ja heinu muretseda.

"Sanja," hüüdis ta, kui maamehed olid läinud, "korista see rogusk... Vaderid on ära määrinud..."

Ivan Artemjitši silmade juures kiirlesid muhelevad kortsukesed. Rikas võib ju ka naerda, — titapõlvest kuni halli habemeni ei olnud juhust. Sanka sisenes rohirohelises suurte nõopidega siidist suvirüüs. Tumeruuge juuksepalnik — käsivarre paksune — kuni põlveõndlani, kõht pisut ees, — juba liiga lopsakas oli rind, nii et isegi häbi. Silmad sinised, rumalad...

"Päh, viiskudega pori täis kandnud!" — pööras ilusa näo roguskist kõrvale, võttis sõrmeotstega nurgast kinni, viskas eeskotta. Ivan Artemjitš vaatles kavalal ilmel tütar. Sihukest poleks häbi isegi kuningale mehele panna.

"Ma tahan Moskvasse kivimaja ehitada... Esimesse kaupmeeste-gildi tõuseme... Sanja, sa kuula... Vaata, ongi hea, et me sinuga ei rutanud... Küll saame kuulsasse suguseltsi... Mis sa keerutad?... Lollpea!..."

"La-se!" Sanka viskas juuksepalnikuga üle toa, välguks isa peale silmi. "Ärge puutuge mind..."

"Kuidas — ärge puutuge? Minu voli... Vihastan — panen karjusele mehele."

"Parem kellegagi sigu hoida, kui teie rumaluse pärast närtsida..."

Ivan Artemjitš virutas puust soolatoosiga Sanka pihta. Oleks pidanud peksma, — ei viitsinud tõusta... Sanka hakkas ilma pisarateta ulguma. Sel hetkel põrutati nii kõvasti vastu väravat, et Ivan Artemjitš suu lahti ajas. Verekoerad pistsid ulguma.

"Sanja, mine vaata..."

"Ma kardan. Minge ise."

"No ma neile mürtsutajatele..." Ivan Artemjitš võttis esekoest luua, laskus õue. "Ma teile, häbematutele... Kes seal on? Ma päästan koerad lahti..."

"Ava!" karjuti metsikult värava taga, lauad ragisesid. Brovkin lõi kartma. Sööstis jalgvärava juurde, — käed vahisesid. Hädavaevu tõmbas riivi eest, — värav paiskus pärani, ja sisse sõitsid ratsanikud, uhkelt rõivastatud, paljad mõõgad käes. Nende järel kullatud tõld, neli hobust ees, — tagapukis mooramehed — kääbused. Tõlla järel kaarikus — tsaar Peeter ja Lefort, kolmnurksete kaabudega ja kaitseks teepori eest talupoja-vammustes... Trappimine, naer, kisa...

Brovkinil kadus jõud jalgadest. Sellal kui ta põlvitas, hüppasid ratsanikud hobuste seljast, tõllast ronis välja vürst-paavst, tursunud, unine, saksa rõivais, ja tema järel noor bojaar hõbekaftanis. Peeter, tõustes ühes Lefortiga trepile, hüüdis bassihäälel:

"Kus on peremees? Andke ta siia — elavana või surnuna!"

Ivan Artemjitš tegi püksid märjaks. Nüüd teda märgati, hüpati juurde, — Menšikov ja poeg Aljoša, — tõstsid kaenla alt üles, vedasid trepi juurde. Ja hoidsid kinni, et ta põlvili ei heidaks. Peksmise või veel millegi pahema asemel võttis Peeter kaabu peast ja kummardas talle sügavalt:

"Tere, äia-taadike... Me kuulsime, et sinul olevat peenemat kaupa... Tõime ostja... Ega me hinnas kitsid ole..."

Ivan Artemjitš ajas suu hääletult lahti... Riivamisi lendasid läbi pea meeletud mõtted: "Kas mõni kelmus

avalikuks tulnud? Peab salgama, salgama..." Tsaar ja Lefort pistsid laginal naerma, ning teised köhisid naerust. Aljoška suutis isale sosistada: "Sõitsime Sankale kosja..." Kuigi Ivan Artemjitš juba naeru järgi taipas, et ei tulnud kurja pärast, jätkas ta ikkagi tobeduse teesklemist. Oli nutikas mees... Ja nõnda, nagu hirmust halvatud, läks ta koos külalistega kambrisse. Ta asetati ikoonide alla: paremale käele — tsaar, vasakule — vürstpaavst. Brovkinil praakil silm piilus, — kes on siis peigmees? Ja siis, tõepoolest, tardus: peiupoiste — Aljoška ja Menšikovi — vahel istus hõbekaftanis tema endine isand, Vassili Volkov. Juba ammu oli Ivan Artemjitš oma orjakirjad kinni maksnud ja oleks võinud nüüd Volkovi enese ühes kõigi selle pärusmaade ning orjadega ära osta... Kuid mitte ta mõistus ei löönud kartma, vaid läbipekstud tagumik.

"Kas peigmees ei meeldi, või mis?" küsis äkki Peeter. Jälle — naerulagin... Volkovi huuled üleskeeratud vurrude all virildusid. Menšikov pilgutas Peetrile silma: "Vahest meenusid mõned vanad solvused?" Pilgutas Brovkinile silma. "Vahest on peigmeespoju sind kunagi juustest rebinud? Või piitsavarre su pihta puruks peksnud? Anna talle jumala pärast andeks... Leppige ära..."

Mis selle peale vastata? Käed-jalad vabisesid... Ta vaatas Volkovile, — see oli kahvatu, alandlikult vaikne... Ja äkki meenus, kuidas Preobraženskojes Aljoša ta eest välja astus ja kuidas Volkov lund mööda Menšikovi järel jooksis ning palus, kinni haarates, peaaegu nuttis...

"Ohoo," mõtles Ivan Artemjitš, "pealoll pole siin vist mitte mina..." Heitis pilgu Volkovile ja rõõmustus sel määral, et oleks peaaegu kogu asja ära rikkunud... Kuid teadis juba, mida temalt oodatakse: ohtlikku nalja — ritva mööda üle kuristiku minekut... Noh, hüva!

Kõik vahtisid temale. Ivan Artemjitš tegi laua all salaja naba kohale ristimärgi, kummardas Peetrile ja vürstpaavstile.

"Aituma au eest, isamehed... Vabandage jumala pärast meid küla-tohmaneid, kui oleme teid kuidagi kogemata haavanud... Me oleme muidugi ärirahvas, toored matsid, õpetamata. Kõneleme lihtsal kombel. Tüdruk on käes vanaks läinud — vaat mis häda... Oleksime õnne-

likud viimasele lakekausile andma..." Kõõritas hirmuult Peetri poole, kuid — polnud häda — tsaar turtsatas kassi kombel naerda. "Mõistus ei võta kinni, miks kosis- lased meie õuest mööda lähevad. Tüdruk on ilus, ainult ühest silmast pimedavõitu, teine aga on terve. Ja näoke- sel on kuradid hernerehte peksnud, kuid näokese võib ju rätikuga kinni katta..." Volkov puuris ahastava pilgu Ivan Artemjitšisse. "Ja jalakest lohistab taga, pead väris- tab ja küljest on kõver... Kuid muud viga pole ühtigi... Võtke, armsad kosilased, mu kallim lapsuke..." Brovkin oli nõnda hoos — hakkas nohisema, pühkis silmi. "Mu lapsuke, Aleksandra," hüüdis ta haledal häälel, "tule meie juurde... Aljoša, mine õe järele... Tea, kas istub teine nuusnikus, — kõhu poolest põdur, vaat selle unus- tasin, vabandage... Too mõrsja siia..."

Volkov tahtis laua tagant üles hüpata. Menšikov hoidis teda jõuga tagasi. Keegi ei naernud, — ainult Peetri lõug vabises.

"Suur tänu, kallid isamehed," rääkis Brovkin, "peig- mees meeldib meile üpris. Küllap olen talle omaks isaks: hea eest heilitan, paha eest õpetan. Kas tõmban piitsaga või sikutan juustest, — ära sa, väimeespoju, vihasta: talu- poja peresse su võtame..."

Kõik laua taga prahvatasid naerma, haarasid külgedest kinni. Volkov pigistas hambad kokku, häbi põletas ta põski, — silmad täitusid pisarast. Aljoša sikutas tõrkuva Sanka eeskojast sisse. See varjas nägu varrukaga. Peeter hüppas üles ja eemaldas ta käe. Ja naer vaikis, — nii ilus näis Sanka: kulmud nagu nooled, silmad tumedad, ripsmed kahused, ninakene püsti, lapselikud huuled vabisesid, ühtlased hambad plagisesid, puna — nagu õuna põsel... Peeter suudles teda huultele, hõõguvatele põskedele. Brovkin hüüatas:

"Sanka, tsaar ise, kannata välja..."

Sanka heitis pea tagasi, vaadates Peetrile näkku. Oli kuulda, kuidas ta süda tagus. Tsaar võttis ta õlgade üm- bert kinni, talutas laua juurde ja — osutades sõrmega Vassili Volkovile:

"Mis, — kas tõime sulle halva kosilase?"

Sanka juhmistus: oleks pidanud häbenema, aga tema nagu meeletu sihtis tuksuvad silmaterad peigmehele. Äkki õhkas ja — sosinal: "Oh, sa mu emake..." Peeter haaras ta jälle, et suudelda...

„Hei, isamees, see ei passi,” ütles vürst-paavst. „Lase tüdruk lahti...”

Sanka peitis näo seeliku hõlma. Aljoša talutas ta naerdes minema. Volkov näpistas vurre, — näha, et süda läks kergeks. Vürst-paavst inises:

„Mu vennad, armastagem üksteist meie isas Bacchuses... Palume viina ja suupoolist...”

Ivan Artemjitš ärkas äkki, hakkas askeldama. Õues püüdsid töölised kanu. Aljoša, süüdlaslikult naeratades, kattis lauda. Kostis Sanka murdunud hää: „Matrjona, võta võtmed, — kambris neljakümne usukannataja all...” Peeter hüüdis Volkovile: „Täna tüdruku eest, Vaska.” Ja Volkov suudles tal kummardades kätt... Ivan Artemjitš tõi munapudru panniga sisse. Peeter ütles talle ilma naeruta:

„Aituma nalja eest, — lõbustasid tõesti... Kuid, Vanka, pea meeles oma kohta, ära ülbeks mine...”

„Issakene, kas ma oleksin julgenud — kui poleks olnud sinu tahtmine... Juba niigi on mul süda hirmu pärast ammu saapasääres...”

„No-noh, tunneme teid pörgulisi... Aga pulmadega tee kähku, — peigmees peab varsti sõtta minema. Tütrel juurde võta saksa-küläst preilna — viisakaid kombeid ja tantse õpetama... Kui tuleme sõjaretkelt, võtan Sanka õue juurde...”

KUUES PEATÜKK

Küünlakuus aastal 1695 kuulutas duuma-djakk Vinius tagarõdult kõigile stolnikutele, õuemõisnikele, ametnikele, Moskva ja teiste linnade aadlikele, et nad oma maakaitseväge ning malevatega koguneksid Belgorodis ja Sevskis bojaar Boriss Petrovitš Šeremetjevi juurde — sõjakäiguks Krimmi vastu.

Šeremetjev oli kogenud ja ettevaatlik väepealik. Jürikuus, kogunud sada kakskümmend tuhat maakaitseväge last ja ühinenud väikevene kasakatega, lähenes ta aeglaselt Dnepri alamjooksule. Seal seisid muistne kindlus Otašov ja kindlustatud türgi linnad: Kizikerman, Arslan-Ordek, Šahkerman ning Dnepri suudme saarel — Sokolinõi loss, mille juurest kuni kaldani olid tõmmatud raudketid, et takistada pääsu merele.

Suur Moskva sõjavägi, jõudnud linnakesteni, heitles nende kallal kogu suve. Vähe oli raha, vähe sõjariistu, ei piisanud suurtükkidest, pikaldane oli kirjavahetus Moskvaga iga pisiasja pärast. Kuid lõikuskuus õnnestus ometi Kizikerman ja kaks teist linnakest rünnakuga vallutada. Sel puhul oli Šeremetjevi laagris suur pidu. Iga tervitusklaasi puhul lasksid kahurid kaevikuis, hirmutasid türklasi ja tatarlasi. Kui võidust kirjutati Moskvasse, öeldi seal kergendustundega: „Lõpuks ometi — vähemalt tükikenegi Krimmi küljest kistud, — seegi aul...”

Samal kevadel, salaja, ilma sellest avalikult teatamata, paigutati kakskümmend tuhat paremat sõjaväge — Preobraženski, Semjonovski ja Leforti polk, streletsid, linna sõdurid ning djakiroodud — Vsehvjatski silla juures Moskva jõel lotjadele, galeeridele ja venedele, ning kara-

van, mis venis paljude verstade pikkuseks, ujus muusika ja kahurimürina saatel Okaasse ning sealt Volgat mööda kuni Tsaritsõnini.

Kindral Gordon liikus kaheteistkümnentuhandelise salgaga läbi steppide Tšerkasski poole.

Mõlemad sõjaväed suundusid Aasovi mere ääres oleva türki kindluse Aasovi vastu. Siitkaudu läksid türklaste kaubateed idasse ja viljarikaste Kuubani ning Tereki steppe poole. Aasovi diversioon määrati kindlaks sõjanõukogus ehk konsiiliumis — Leforti, Gordoni, Artamon Golovini ja Peetri poolt. Et asi jääks salajaseks ja et ka türklastele liiga palju au ei osutataks, selleks kästi Peetrit sõjaväes nimetada bombardöör Peeter Aleksejeviks... (Ja häbigi oleks vähem — kui ettevõtte peaks ebaõnnestuma.) Konsiiliumis mõlgutati palju selle üle, — kelle hooleks jätta Moskva? Rahvas oli rahutu. Otse pealinna külje all luusisid röövlisalgad, — teed kasvasid rohtu — nii hädaohtlik oli sõita. Kohutav vaenlane Sofja istus Novodevitši kloostri, tõsi küll, tasa, vaikselt... Ent kui kaua?

Ühele mehele võis ilma kõhklemata loota, üks oli ustav ilma kavaluseta, ainult üks võis rahvast hirmul hoida — Fjodor Jurjevitš Romodanovski, mänguretkede ja ülinarilise kirikukogu vürst-tseesar. Tema hoolde jäetigi Moskva. Aga et tema üle ta mineviku puhul varrukasse ei itsitataks, selleks kästi teda ilma naljata nimetada vürst-tseesariks ja kõrguseks. Bojaaridele meenus, et samasugune lugu oli saja aasta eest, kui Ivan Groznõi, sõites Aleksandrovskaia alevikku, pani Moskvasse pooleldi narri, pooleldi peletise, tatari vürsti Simeon Bekbulatovitši „kogu Venemaa tsaariks“. Meenutasid ja alistusid. Rahvale oli aga ükskõik, kas vürst-tseesar või vanakurat ise, teati vaid, et Romodanovski on halastamatu ega karda verd.

Bombardöör Peeter Aleksejev sõitis karavani eesotsas Leforti paljuaerulisel galeeril. Teel said küllalt häda tunda. Vened, lodjad ja pordingud, mis ehitatud kaupmeeskonna ja välisärimeeste poolt, lekkisid ning uppusid. Uduseil kevadööl ekslesid luhtadel, leetseljakuil. Nižni-Novgorodis tuli Volga pargastele üle istuda. Peeter kirjutas Romodanovskile:

„Myn Herr König... Teie valitsejaliku armu eest oleme valmis oma viimast veretilka valama, milleks oleme ka

teile saadetud... Siinsest olemisest mina teatan, et teie orjadele, kindralitele Artamon Mihhailovitšile ja Franz Jakovlevitšile ühes kõigi sõjavägedega on jumal andnud tervist... Ja on kavatsus hommepäev teie minna... Aga viivitasime sellepärast, et mõned laevad hädavaevu kolme päevaga päralt jõudsid... Kaupmeeste tehtud laevad on üpris viletsad, mõned jõudsid suure vaevaga päralt... Aga sõjaväelastest on tänase päevani väike arv surnud... Seejärel annan enese teie lahkuse hoolde... Teie hilgavama kõrguse alatine ori Bom Bar Döör Peter.“

Peatumata sõideti mööda Kaasanist, kus suurvesi valgeid seinu uhtis. Mööduti kõrgekaldalisest Simbirskist ja Bamaara linnakesest, mis oli kaitseks rändrahvaste eest ümbritsetud puutaraga muldvallidel. Saraatovi taga uppusid rohtunud kaldad päikese virvendusse, sinine jõgi jooksis laisalt, stepikuumus lõi nagu ahjust.

Peeter, Lefort, Aleksaška ja vürst-paavst, kes oli retkele mürgli ning purjutamise jaoks kaasa võetud, suitsetasid päevad läbi galeeri kõrgel ahtril piipu. Vaadates mitmeverstasele, aerulöökidega välgatlevate laevade karavanile, paistis neile, nagu oleks jätkunud seesama lõbus sõjamäng. Mis kindlus see Aasov on? Ja kuidas teda vallutada? Seda ei teatud kuigi hästi: üks koha peal näe... Pommis ja lahkeloomuline vürst-paavst rääkis, nakitsedes küüntega oma sinkjaspunaselt ninalt nahka:

„Näe, pojuke, milleni oleme elanud... Ammuks see oli, kui ma sulle numbraid õpetasin... Nüüd sõidame sõtta... Oh, sa mu kullake...“

Lefort imestles jõe ulatust ja vägevust — ilma otsa ning ääreta.

„Mis on Prantsuse kuningas, mis Austria keiser,“ rääkis ta. „Oh, Peter, kui sul ainult rohkem raha oleks... Palgata Euroopast võimalikult palju insenere, võimalikult palju ohvitseri, võimalikult palju tarku inimesi... Milline suur maa, metsik ja tühi maal...“

Tsaritsõnis peatus karavan. Ja siin algasid hädad. Hobuseid osutus olevat ainult viissada. Soldatid, kes olid käed aerudel ära vandanud, pidid omal jõul kahureid ja voore vedama. Oli puudus leivast, nisust, õlist. Väsinud ja näljane sõjavägi läks kolm päeva stepi mööda Doniäärse Panšino linnakeseni, kus olid varustuse pealaod. Palju inimesi katkestas enese, hukkus. Lootsid Panšinos

välja puhata. Kuid sealt saabus vastu kiri bojaar Tihhon Strešnevilt, kelle hoole all oli kogu armee toitlustamine:

„Härra bombardöör... Nutumuret teevad meile need vargad-varustajad. Kaupmehed Voronin, Ušakov ja Gorzin kohustasid muretsema 15 000 ämbrit mesijooki, 45 000 ämbrit äädikat ja niisama palju viina, 20 000 soolatud tuurakala ja niisama palju latikaid, sudakaid ja haugi, 10 000 puuda sinki, võid ja rasva — 5000 puuda, soola — 800 puuda... Hankijaile on antud kolmkümmend kolm tuhat rubla. Poole sellest rahast on nad varastanud. Soola pole üldse naelagi. Kala haiseb, — aita ei saa sisse minna... Leib on täitsa seiskunud. Ainult kaerad on head ja hein on hea, ning muretsenud on selle kaupmees Ivan Brovkin... Seesinane kelmus toob sinule, meie armulikule, muret, aga sõjameestele nälga... Nüüd võib ainult jumal aidata, et teil ses sõjalises ettevõttes takistust ei tuleks...”

Peeter ja Lefort, jättes sõjaväe maha, kihutasid Panšinosse. Väheldane kasakaküla Doni keskel saarel oli vooriaisadega nagu põlenud metsaga ümbritsetud. Kõikjal lamasid pikasarvelised härjad, karjatusid kammitsais hobused. Kuid ühtki inimhinge: pärastlõunasel ajal magasid tunnimehed, valvurid, küüdimehed, sõdurid. Üksikult plagisesid Doni kohal ratsanike hobukabjad. Peetri rae-vuse karjumise peale ronis aia tagant kanepist välja kellegi pulstunud pea. End sügades juhtis talumees nad onni juurde, kus peatus bojaar... Peeter tõmbas ust, ärevusse aetud kärbsed pistsid sumisema. Kahel kokkulükatud pingil magas Strešnev, pea kaetud. Peeter rebis vaiba pealt. Haaras ehmunud bojaari harvadest juustest kinni, — ei suutnud ägeduse pärast rääkida, — sülgas talle näkku, kiskus muldpõrandale, tagus säärsaapaga ta pehmesse raugalisel külge...

Istus hingeldades laua juurde, käskis avada aknaluugid. Silmad peas pungil. Kõhnaks jäänud näol päevituse all vihased laigud.

„Anna aru... Tõuse üles!” karjus ta Strešnevile. „Istu. Kas poosid hankijad üles? Ei? Miks?”

„Valitseja...” Peeter pörutas jalaga. „Härra bombardöör...” Tihhon Strešnev kartis nii hädaldada kui kakummardada. „Las hankijad muretsevad enne, mis on kohustatud lepingu järgi, mida's me muidu surnuult saaksime...”

„Mitte nii... Lollpea!... Aga miks Ivan Brovkin ei varasta? Minu inimesed ei varasta, aga teie omad varastavad kõik?... Kõik tellimised üle anda Brovkinile... Ušakov, Voronin — raudadesse ja Moskvasse Romodanovski manu...”

„Nõnda, gut,” ütles Lefort.

„Mis veel? Kas laevad on valmis?”

„Isand bombardöör, laevad on kõik valmis... Äsja veeti viimased Voronežist siia.”

„Läki jõe...”

Jatas ainult kodused safiankingad, seljas võõtamata särk, läks Strešnev raugalisel sörgis Peetri taga, kes astus nagu kõmpidel. Doni peegeljas käärus seisid mitmelt realt loendamatud veesõidukid: vened, pordingud, kõrkjast pulludega kitsad kasakatruusid, pikakäilalised galeerid, millel mõlad üksnes eesotsas, püstpurjega ning ahtriehtisega... Kõik — otsekohe tehase. Vool kõigutas neid. Paljud olid poolenisti vesilastis. Lipud rippusid laisalt. Värvimata puu pragunes tulise päikese käes, läikisid tõrvatud pardad.

Lefort, asetades ühe kollases ratsasaapas jala ette, vaatlis pikksilmaga karavani.

„Sehr gut... Sõiduristi on küllalt...”

„Gut,” kordas Peeter katkendlikult. Ta määrdunud käed värisesid. Ja nagu ikka, väljendas Lefort tema mõtte:

„Siitpeale algab sõda.”

„Tihhon Nikitjevitš, ära ole vihane.” Peeter tonksas ninaga nuuksuma hakanud Strešnevi habemesse. „Sõjavägi kohe laevadele laadida. Aega viitmata... Vallutame Aasovi lennult...”

Kuuenda päeva koidikul kirjutasid nad Strešnevi onni tubakasuitsus vürst-tseesarile kirja:

„Myn Herr König... Sinu isa, suur isand, kõige püham kirikupea Anikita, Prešburgi ja kogu Jauza ning kogu Kukui-küla patriarh, niisama ka sinu orjad — kindralid Artamon Mihhailovitš ja Franz Jakovlevitš ühes oma selt-simeestega on hea tervise man, ja täna sõidame niisama hea tervisega siit Panšinost tee. Töötame ühtesoodu Mars-jumala rakmeis. Ja sinu terviseks joome viina, aga veel enam — õlut...” Lisatud olid raskesti loetavad all-

kirjad: „Frantšiška Lefort... Olehsaška Menšikov... Fetka Trojekurov... Petruška Aleksejev... Artamoška Golovin... Varenoi Madamkin...”

Nädalapäevad sõitsid mööda kasakalinnakestest, mis olid saartel keset Doni, möödusid Goluboist, Zimoveiskist, Tsõmljanskist, Razdorõst, Manõtšist... Kõrgel paremal kaldal nägid Tšerkasski valle, tarasid ja tammepalkidest seinu. Siin heideti ankrusse ja oodati kolm päeva maha-jäänud pordinguid.

Karavani kokku tõmmanud, liiguti Aasovi poole. Oo oli sume, pilkaspime, lõhnas vihma ja rohu järele. Rohu-tirtsud siristasid. Veidralt karjatasid öölinnud. Leforti juhtgaleeril ei maganud keegi, piipu ei suitsetatud, nalja ei heidetud. Aeglaselt sulpsutasid aerud.

Peeter tundis esimest korda kogu nahaga hädaohu õudu. Lähedal kaldal liikus pimedus, mingid piirjooned. Pingutades tähelepanu, kuulis lehestiku kahinat. Sealt pimedusest vingatab just sel hetkel tatarlase vibunöör! Varbad tõmbusid kokku. Kaugel lõuna pool sähvatas pilvis äikesevalgus. Kõuemürin ei ulatunud kuulmiseni. Lefort ütles:

„Hommikul kuuleme kindral Gordoni kahureid.”

Hommiku eel selgis taevast Kasakast tüürimees juhtis galeeri Koissoga jõe — ja tema järel pöördus kogu karavan. Don jäi paremale kaele. Tõusis tuline päike, jõgi muutus nagu veerikkamaks, kaldad tõmbusid kaugemale, sulas udusomp luhtade kohal. Ees liivaluidete taga ilmus taas sätendav Doni triip. Mäenõlvakuil paistsid lõuendtelgid, vankrid, hobused. Lehvisid lipud. See oli pealaager, mille oli rajanud Gordon, — Mitiševi sadam, — viisteist versta Aasovist eemal.

Peeter ise tulistas käilakahurist, — kuul hüples nagu pall vett mööda. Kogu karavanis algas laskmine suurtükkidest ja püssidest. Peeter karjus katkeval bassihäälel: „Sõua, sõua...” Aerud paindusid lookadena, soldatid sõudsid, pead longus.

Mitiševi sadamas laaditi sõjavägi välja. Väsinud soldatid uinusid otse liival, allohvitserid ajasid neid kepidega jalule. Varsti löid valendama telgid, lõkketulede suitsud kandusid jõe. Peeter, Lefort ja Golovin kihutasid kolme kasaka-sadakonnaga kungaste taha Gordoni kindlustatud laagrisse — poolel teel Aasovisse. Kindrali kirju telk kurgaanil paistis eemalt.

Teel vedelesid nooltest läbistatud hobused, purustatud vankrid. Ninuli koirohusse oli langenud väike, vööni alasti, verest paakunud kuklaga tatarlane. Hobune Peetri all hakkas norskama, vahtides kõõrdi. Kasakad jutustasid:

„Nagu lahkuvad meie voorid Mitiševist, — laseb tatarlane sadamaid nooltepilve. Need kohad on kõige raske-mad... Tskae,” osutasid nuutidega, „seal kungaste taga nad terendavadki... Just nemad... Vaata, kohe lasevad...”

Ratsanikud kihutasid hobused kurgaan juurde. Telgi ees seisis Gordon terasrüüs, peas sulgedega kiiver, pikk-silm toetatud vastu puusa. Kortsuline nägu oli vali ja tähtis. Sarved hakkasid puhuma, suurtükid raksatasid. Kurgaanilt oli nagu peopesal näha kogu laht, mida valgustas õhtupäike, peened minaretid ja Aasovi hall-kollased müürid, ahervaremed aguli kohal, mille türklased venelaste saabumispäeval maha põletanud; kindluse ees venisid halkjaspruunidel kungastel kaevikute sakilised jooned ja reduutide viisnurgad. Tuuletu lahe kauguses seisis kõrged paljukahurilised laevad langenud purjega. Gordon osutas nendele:

„Möödunud nädalal tõid türklased mere kaudu Kafast poolteist tuhat janitööri. Täna saabusid need laevad samuti sõjaväega... Eile võtsime kinni „keele”, — tea, kas valetab või mitte, — kindluses on umbes kuus tuhat sõjaväge, lisaks tatari ratsavägi stepis. Puudust pole neil millestki, — meri on nende käes... Näljaga kindlust ei valluta...”

„Vallutame rünnakuga,” ütles Lefort, vehkides kindaga.

Golovin kinnitas veendunult:

„Hurraaga võtame... Kus ka ime...”

Peeter vaatas võlutuna Aasovi mere pinda, müüre, poolkuude sädelust minarettidel, laevu, loojangu toredat valgust. Paistis, nagu oleksid elustunud lapsepõlve kõige armsamad pildid, siin ta oli ilmsi — see tundmatu maa!

„Noh, aga mis sina arvad, Pjotr Ivanovitš? Mis sa väikid? Kas vallutame Aasovi?”

„Peab vallutama,” vastas Gordon, tõmmates suu karmilt kortsu.

Telgist toodi kaart, laotati trummile. Kindralid kummardusid. Peeter märkis küünega kohad, kus peavad sõja-

väed asetsema: Gordon keskel — sammu viissada kindlusest, Lefort — vasakul, Golovin — paremal pool.

„Siin oleks tormipatarei, siin mortiid... Siit tõmbame kaevikud... Eks ole nii, Pjotr Ivanovitš?”

„Võib ka nii, miks mitte,” vastas Gordon. „Kuid meie selja taha jääb tatari ratsavägi.”

„Tuleb purustada... Saadame nende kaela kasakad...”

„Jah, võib ka purustada... Ma ütlen — raske on meil Mitiševi sadamast varustust kohale toimetada, iga voo- riga suurt sõjaväge kaasa saata, — see on raske...”

„Aga kuulge, kindralid, miks ei peaks me varustust lootsikuil tooma?”

Kindralid langetasid oma parukad kaardi kohale. Gordon ütles:

„Lootsikutega on veelgi raskem, — Don on ahelatega suletud. Suudmes on kaks vahitorni väga suure kahur- väega...”

„Vahitornid vallutada! Või kuidas, härrad kindralid?”

„Kus asi — kaks vahitorni!” puhkes Golovin naerma ja pilutas oma ilusaid rumalavõitu silmi lääne poolt kün- gaste tagant paistva ümmarguse sakilise torni tipu poole. Gordon, järele mõelnud, vastas:

„Miks mitte, võib ka tornid vallutada...”

„Noh, jumala nimel, Pjotr Ivanovitš.” Peeter tõmbas Gordoni põskedest enese poole, suudles. „Homme asu kindluse ette. Aga meie liigume viivitamata kogu sõja- väega. Päeva või paar pillume pomme ja siis — tormi- jooksole.”

Türgi laevadelt kostis nõrk sarvehääl: puhuti ehasig- naali. Öhtuvari kattis lahe. Punasid veel minarettide tipud, kuid needki kustusid. Öhus kostis vaid ritsikate kuiva raginat. Peeter astus telki, kus põles kaks küünalt rikkalikult kaetud laual. Istuti trummidele. Auras liud lambapraega... Peeter lõi sellesse ahnelt mõlemad käed. Lefort, kes võtnud raudrüü seljast, et oleks mugavam lõbutseda, kallast tinapeekreisse ungari veini. Kui purpur- selt õhetav Golovin rõõgatas: „Esimese bombardööri ter- viseks!” — siis jooksis telgi juurest mööda hõredat sõ- duriahelikku alla pimedusse: „Terviseks! Terviseks!...” Küünlad võbisesid suurtükipaukudest. „Hüva!” karjus Peeter. Lefort naeris, täites karikaid:

„See on mõnus elu, Peter...”

„Kas sul markitandi-tüdrukuid laagris on, härra kind-

ral?” küsis Golovin, kiskudes samuti raudrüüd lahti. Lefort ja Peeter puhkesid laginal naerma:

„See suhtes on Varenol Madamkin asjatundja...”

„Saata ratsakäskjalg Varenol järele...”

Hommikul asus Gordon, tugevdatud kahe streletsipol- guga, teele Aasovi poole. Kasakate eelsadakonnad tra- a- vialid kindluse ees olevale pruunile kõrgendikule — ja hakkasid sedamaid hobuseid tagandama. Mõned kasakad kihutasid tagasi jalaväe juurde, mis liikus neljas kolon- nis, karjusid: „Tatarlased!... Ettevaatust! Kahurid välja!” Kõrgendikust vasakut kätt hargnes tatari ratsavägi pool- kuuna. Neid oli kuni kümme tuhat. Nad liikusid üha kii- remini, ikka paksemana tõusis tolm. Lendasid nooled. Kasakate sadakonnad läksid segamini. Üksikud ratsani- kud, laskudes rõõtsakile hobustele, kihutasid tagasi. Aasjata käksid polkovnikud buntšukkidega¹ vehkida, — kogu kasakate lavil kihutas mõõka paljastamata kõrgen- dikult alla. Kuid tatarlased möödusid juba paremalt poolt, nende väikesed karvased hobused katsid maa, kõverad mõõgad keerlesid pea kohal. Vingumine. Tolm. Osa kasa- kaid pöördus ümber, et mõõkadega vastu raiuda. Segu- nesid, ajasid troppi. Jalavägi jooksis juurde, reastus neli- nurkadena. Streletsid sikutasid kõite abil kahureid. Tatarlaste poolkuu otsad sulgusid. Korratult kostsid lasud. Kõrgendik kattus suitsulinikutega. Lendas mööda raevu- nud hobune. Tatarlane viskles maas. Kahurikuul vilistas. Lõhkesid laengud. Meeletuks muutunud inimesed tulista- sid, karjusid. Ohvitserid rabelesid sinna-tänna. Kogu kära katsid piiramiskahurid. Keegi ei võinud midagi mõista, — kes keda peksab? Ja siis sündis midagi, muutus äkki kergemaks. Suits kandus kõrvale, polnud näha ei tatar- lasi ega türklasi. Ainult langenud hobused rabelesid ja palju inimkehi, liikumatuid ning tõmblevaid, oli pillatud ruskele maapinnale. Eespool künkal seisis ratsa mustal hobusel kindral Gordon. Tema raudne selg välkus. Pikk- silm vastu külge toetatud. Väike hall pea ulatus pallike- sena raudrüüst välja, — ta kiiver oli peast löödud. Äigas aeglaselt mõõgaga ja hakkas sammu künkalt Aasovi poole laskuma. Läbi sõjaväe kostsid hüüded:

¹ Hobusesaba ridva otsas — hetmani, paša võimusembol. Tõlk.

„Edasi, edasi, julgemalt!...“

Gordoni vägi kaevas kindluse lähedal piiramiskraave, kaitses ennast tõkke-kärbistega. Türklased tulistasid müüridelt kahuritest laagrit, tekitades suurt hirmu. Kui pomm langes sihises ja keerles, viskusid polkovnikud, ohvitserid, stolnikud ja igasugune lossirahvas pikali, tõstsid varrukad näo ette... Need pommid polnud naljasõja hernepotid, — nad lõhkesid sellise mürinaga, muld paiskus sambana üles, nii et näost valged sõdurid ainult risti ette heitsid, võimetud millekski... Üksnes Gordon, karm ja rahulik, liikus laagrit mööda, pööramata tähelepanu pommide õelale vilistamisele, karjades soldatitele, et nad ei kummardaks türgi pallikeste ees:

„Kummarduste eest trahvin... Pole hea argpüks olla... Schande, Schande! Häbil... Ja ise veel vene zoldat...“

Nagu ta ennustaski, muutus lugu toidumoonas, eriti aga joogiveega halvaks: tatarlased purustasid ränkade rünnakutega voore, mis venisid Mitiševi sadamast. Polnud võimalik kergehobuselistest tatarlastest jagu saada, — ilma lahingut vastu võtmata külvasid nad venelased nooltega üle ja kadusid steppi. Viimaks oli laagri ehitamine lõpule viidud, inimesed varjasid end sügavais kaevikuis pommide eest. Leforti ja Golovini väed asusid alles neljandal päeval positsioonile — muusika, trummipõrina, lehvivade lippudega.

Peeter sammus tähtsalt kahurväelaste roodu ees. Reameestena läksid seal Menšikov, Aljoša Brovkin, Volkov, hiljuti teenistusse võetud osav suurtükimees — hollandlane Jakob Janssen. Peetri ees kookas jalgadega, tagus vasktaldrikuid tohutu suur karuninaga ja paksude huultega mees — tsaari uus joomakaaslane — litaurilööja, hüüdnimelt Varenoi Madamkin, naistekütt ning joodik, milliseid polnud veel nähtud.

Peeter läks ühe osa kahurväelastega Gordoni laagrisse. (Leforti väed vasakul ja Golovini omad paremal tiival tegid enesele kiiresti kaevikuid.) Haoste ja mullakottidega ümbritsetud reduudid asetsesid umbes viissada sammu kindluse kivimüüridest eemal. Seal paistsid müürihammaste vahel türgi laskurite fessid ja tersed silmad. Toetudes Aleksaška õlale, hüppas Peeter haosele. Gordon haaras ruttu temast kinni:

„Achtung! Ettevaatust!“

Pikk püssitoru müürihammaste vahel pahvas suitsu,

pikkulim lendas Peetri käest. Ta hüppas kaevikusse, kummardus alla. Söösteti ta juurde. Ta paljastas tardunud naeratusega hambad.

„Kurati Koerad!“ lausus ta vaevaga. „Anna sütik...“

Kahurväelased veeretaskid kohale lühikese vaskmortiiri, mille suu vahtis taevasse. Peeter pani osavalt sisse (ta silmatarad hüppasid inimestel) kotikesetäie püssirohtu, kõigutas kahekümnenaelast kuuli ühest käest teise, õienas laidet, lükkas mortiiitorusse. Kükitanud maha, sihtis:

„Jumala nimel, esimene... Taganege eemale!“

Mortiiir rõhatas leegitseva pilvega. Umarik pomm lendas järsus kaares ja langes kindlusemüüri lähedale. Türklased, sirutudes müürihammaste vahelt välja, karjusid midagi mõnitavat. Peeter läks tumepunaseks. Talle veeretati kohale teine mortiiir...

Aasovi kõrgete müüride all oli häbi meenutadagi hiljutist hooplemist — et vallutavad kindluse lennult. Piiramisarmee, ehitades patareisid ja reduute, pildus kaks nädalat pomme. Linnas puhkesid tulekahjud. Varises üks vaatetornidest. (Sel puhul oli Peetri muldonnis suur mürge!) Kuid türklastele tuli merelt jälle kakskümmend galeeritält toetusväge. Tulekahjud kustusid. Öösiti roomasid janitaarid nagu ussid vene kaevikutele, kõverad noad käes, ja tapsid tunnimchi. Aga müürid püsisid meeletult ligipääsmatuina. Kõige halvem oli moonas juurdeveoga. Konsiiliumil otsustasid kindralid välja kutsuda vabatahtlikke, lubades vahitornide vallutamise eest maksta igaühele kümme rubla. Kuni kakssada Doni kasakat andsid end üles, neile toetuseks määrati soldatipolk, ja öösel hiilisid kasakad vasakkalda torni juurde, katkusid väravaid õhku lasta, — ei õnnestunud, purustasid siis kangidega müüri, tungisid sisse. Türklasi oli umbes kolmkümmend meest. Neli tükki raiuti surnuks, teistel nõõriti käed kinni. Vallutati viisteist suurtükki. Ja tulistati neist nõnda teist torni üle Doni, et türklased sealtki minema läksid. See oli suur asi: Don oli vaba. Laagreis peeti tänujumalateenistusi, vürst-paavst saabus Mitiševist peole.

Kuid siis juhtus ootamatult suur õnnetus. Olid kuumad ilmad. Keskpäeviti lonkisid inimesed nagu keedetud, otsides varju. Ei tahtnud sõdida, polnud mingit viha.

Toidukatlakestes kanti ringi kapsasuppi kuivatatud kalaga, anti tops viina. Kahune päike kallas talumatut kuumust, rohutirtsud siristasid, kärbsed kleepusid, roojus haises, Aasovi müürid ja tornid näisid kuumusest virvendavat. Igipõlise kombe järgi heitsid laagris kõik pärast lõunat puhkama, — magas, norskas vene armee kindralist kuni pudrukeetjani. Tukkusid tunnimehed.

Säärasel unisel tunnil kadus bombardöör hollandlane Jakob Janssen. Esimesena leidis ta puudu olevat Peeter, kui kella kahe paiku oma muldonnist välja ronis, haigutades ja heleda valguse ees silmi pilutades. Ennist kavatsesid kolme pommiga minaretti puruks lasta. Janssen väitis, et laseb... Peeter prahvas:

„Kas kurat on ta ära viinud, või mis!“

Otsiti kogu laager läbi. Üks soldat rääkis, nagu oleks ta näinud, kuidas keegi punases kaftanis mees koti ja asjadega kindluse poole jooksis. Peeter andis ägedusehoos soldatile vastu vahtimist. Kuid muldonnis ei leitud tõepoolest Jansseni asju. Kas jooksis türklaste poole üle?... Hommikul kästi kõigis polkudes neetud hollandlasele anateemat lugeda. Gordon, väga rahutu reetmise pärast, nõudis konsiiliumi kokkukutsumist ja teatas, et Golovini ning Leforti laagreis teostatakse kaitsetöid lohakalt, muretult, et laagrite vahel pole ühendusi, ja et kui türklased peaksid sooritama väljatungi, siis lõpeb see õnnetusega.

„Sõda pole naljaasi, härrad kindralid. Me vastutame inimeste elu eest. Aga meie juures ikka nagu mängitakse ja tehakse nalja.“

Leforti huuled kahvatasid vihast. Golovin vaatas haavununa nagu härg Gordonile. Kuid see nõudis tungivalt kaitseliini viivitamatut kordaseadmist:

„Sõjas, härrad kindralid, peab kõigepealt vaenlast kartma.“

„Meie peaksime neid kartma?“

„Lõmastame nad nagu kärbse.“

„Oh ei, härrad kindralid, Aasov ei ole kärbes.“

Kindralid hakkasid Gordonit argpüksiks ja koeraks sõimama. Kui poleks Peetrit olnud, — nad oleksid tal paruka peast rebinud. Selsamal päeval, tunnil, mil kogu sõjavägi pärast lõunat raskelt magas, avasid türklased kindluse väravad ja söötsid ilma kärata just lõpetamata kaitsekraavide juurde kahe laagri ühinemiskohas.

Pooled streletsid tapeti une pealt maha. Teised, visates kätt taprid ja püssid, jooksid kuueteistkümne-kahurilise patari juurde, mis oli ka kuidagimoodi kindlustatud. Kahureist ei suudetud lastagi: türklased kihutasid streletsidest mööda, ronisid oma kõverate mõõkadega reduudile, ulgudes, pead madalas, söötsid hunnikusse jooksnud kahurväelaste kallale, kus Gordoni poeg, polkovnik Jakob vehkis kahuriharjaga...

Laagreis tõusis segadus, laskmine. Peeter seisis muldonni lael, rusikad kokku pigistatud, — nuuksus ärevuse pärast... Karjuda, kamandada, — see oli asjata. Uneimas inimesed rabelesid nagu meelest ära. Ta nägi: üle laagrivalli ronis Gordon ülestõstetud püstolitega, jooksis raugalikus sõrgis reduudile — päästma poega. Tema järele voolas korratu salk rohelisi, punaseid, siniseid kalfaneid. Leforti laagri vallil vehiti meeleheitlikult lipuga, sealt joosti samuti suure salgaga appi. Kogu väli kattus soldatitega. Rünutatud reduut mattus suitsusse, — türklased tulistasid, kaitstes oma taganemist: nad vedasid ära kahureid, joostes mööda kindluse nõlvakut. Veeresid reduudi vallidelt, enesekaitseks vehkides, lastes, — välgutasid oma punaste kottipükstega. Välja mööda laiali pillatud venelased tõmbusid nüüd ebatasaseks liiniks, ja see liikus kiiresti türklaste järel kindluse poole. Muldonnilt, kust vaatas Peeter, sarnanes see kõik mänguga... Meie mehed võidavad!... Türklased ja nende järel venelased veeresid kindluse kraavi.

„Andke hobune!“ hüüdis Peeter. „Tormijooks! Pasunamehed!“

Ta trampis kandadega. Kuid teda ei kuulunud keegi. Mööda kihutas klaasistunud silmadega Aleksaška Menšikov. Lahmas mõõgaga hobust, hüppas üle kraavi. „Hurr-raa!“ röökis ta pärani suu... Trummid põrisesid. Ja siis juhtus äkki midagi. Türklased jooksid kuni müürini. Väravad avanesid. Välja kihutas janitsaride salk, ja keegi valgel hobusel, ise üleni punases, suure turbaniga, — viskas püsti käed laiali... Läbi püssiragina kostis nii kohutav ulgumine, et Peeter võpatas... Venelased jooksid juba tagasi, nende järel ratsa ning jala türklased... Langesid, langesid, Peeter haaras meelekohtadest kinni... nägi uuesti Aleksaškat: see kihutas tolle punase turbani-mehe poole, — raksatasid kokku... Püssirohusuitsu pilved... Pommide lõhkemine... Märatsevad hobused.

Inimesed kasvavad lähenedes, — näod hirmust moondunud... Véreavad üle rinnatise kaevikusse. Löödud, löödud...

Kaotasid selles loos kuni viissada meest, ühe polkovniku, kümme ohvitseri ja kogu patarei. Mitu päeva ei vaadanud Peeter kindluse poole, kus türklased hambaid irevile ajasid. Aleksaška hooples, kelle ees aga vähegi sai, oma verise mõõgaga, — Aleksaška oli juba kangelane... Laagreis jäadi süngeks... Vaat sedasi alles magati! Lefort ja Golovin ei näidanud nägu, — nüüd nende laagreis muud ei näinudki kui seda, kuidas muld labidailt lendas...

Peetrit pani see õnnetus hämmastama. Käis süngena, kõneahtrana, nagu oleks neil päevil täisealisemaks saanud. Oli nagu talv peas: Aasov tuleb vallutada! Kuulsusrikkalt või mitte, — kas või kogu Venemaa neljakäpuli panna, — Aasov vallutatakse! Öhtuti, istudes muldonni lähedal tähtede all ja suitsetades, küsitles ta Gordonit sõja, õnne, kuulsate väepealikute üle. Gordon rääkis:

„See väejuht on õnnelik, kes pudru ja labida abil võitleb, kes on visa ning ettevaatlik... Kui zoldat väepealikut usaldab ja kui zoldat on söönud, — siis sõdib ta hästi...”

Peeter ei mänginud enam, tulistades kahureist kindluse pihta. Ta kulutas oma päevad mullatööl kaevikutes, mille kaudu sõjaväed samm-sammult kindlusele lähenesid. Visanud kõrvale kaftani ja paruka, kaevas ta maad, punus haoseid, sõi siinsamas ühes soldatitega.

Aasov asetses jõe pool mäenõlval. Gordon soovitas kindluse vastu saarele patareiga reduudi ehitada. Selle hädaohtliku ettevõtte peale läks vabatahtlikult Jakov Dolgoruki, vihane ja jonnakas mees. Kas või pea otsast, — kuid ta pidi sõjas kuulsust saavutama. Öösel võttis ta saare kahe polguga enese alla ja kaevus maasse. Hommikul taipasid türklased hädaohtu ja hakkasid tugevate väesalkadega ning tatari ratsaväega Doni paremale kaldale siirduma, et sedakaudu venelasi saarelt minema lüüa. Gordon saatis mõlemale kindralile palve, et nad läheksid Dolgorukile appi, ja ise, seda ära ootamata, läks kahur- ning ratsaväega liikvele ja peatus allpool saart tõkete taga.

Türklased löid kartma, peatusid. Ja nõnda seisidki — Gordon vasakul kaldal, Dolgoruki hirmul saare peal, türk-

lased, samuti hämmingus, paremal kaldal... Lefort ja Golovin viivitasid ja siis otsustasid üldse mitte laagrist lahkuda: kummalgi oli Gordonist kõrini villand. „Las saab üksi hakkama...”

Peeter jälgis reduudi kõrgusest vägede liikumist ega mõistnud samuti nagu teisedki, mis toimub. Kartis vahele segada... Ja äkki — tatari ratsavägi sööstis vette ja hakkas ujuma, janitsarid hoidsid hobuste sabadest kinni. Tatarlased kadusid steppi, türklased — tagasi kindlusse. Gordon saabus muusika ning lehvivate lippudega. Lahing oli võidetud ilma pauguta.

Pommid lendasid saarelt Aasovile, mis paistis nagu peopesal, purustasid maju, süütasid tulekahjusid. Oli naha, kuidas elanikud end päästes müüride varju jooksid. Vene leeris algas rõõmutsemine. Hakati jälle rünnakust rääkima. Kuid Gordon hoidis seegikord tagasi meeletootvõtte eest: soovitas teha katset — vahest kindluse komandant Murtoza-paša alistub headel tingimustel. Pärast ägedat pommitamist, kui kogu Aasov suitses, saadeti kaks kasakat kirjaga paša juurde. Vaadati, mis sünnib: kasakad tulid müüri ette, vehkisid mütside ja kirjaga, nad lasti väravast sisse, kuid visati varsti häbiväärsel viisil välja... Ja sedasi tsaari saadikutega! Nad tõid kirja tagasi. Sellele olid Jakob Jansseni käega kirjutatud vene keeli ebaviisakad sõnad.

Golovini telgis tõendas Gordon asjata, et sõjateaduse kohaselt peab esiti piiramiskaevikute kaudu müüridele lähenema ja augu müürisse pommitama ning alles siis rünnakule asuma. Teda ei tahetud kuulda. Kindralid istusid viinaklaaside juures. Peeter, haaranud peast kinni, sügas kukalt, vaatas küünlatulesid: talle viirastusid juba võidupasunate hääled Aasovi müüridel. Gordon koputas mõõgaga:

„Ülikuulsal marssalil Condél oli ikka viisiks...”

„Condé, Condé,” inises Golovin vahele, „aga käi sina kõige oma Condéga!... Sinuga on ainult aega pillatud ja valitseja au määratud.”

Lefort naeratas häbematult näkku. Peeter soovis jonnakalt viibimatut rünnakut. Tormijooks määrati viiendale lõikuskoo päevale.

Kutsuti vabatahtlikke välja. Ohvitseridele lubati kakskümmend viis rubla, soldatitele — kümme, kes vallutavad kahuri. Palvusel manitsesid polgupapid inimesi kannatusele. Soldatite ja streletside polkudes ei leidunud vabatahtlikke. Pöörasid süngelt selja: „Leidsid lolle seesuguse jubeduse jaoks...“ Kuid Doni kasakad saatsid jessaule Peetri juurde ütlema, et kaks ja pool tuhat kasakat on valmis müüridele ronima, aga kui vaja — siis leidub rohkemgi, kui ainult pärast seda antaks neile Aasov kas või üheks päevaks — röövimiseks.

Peeter, aga tema järel ka kindralid kaisutasid jessaule, lubasid loovutada kindluse kolmeks päevaks. Appi määrati viis tuhat streletsi ja soldatit. Oöl enne rünnakut läks Gordon muldonni, kus Peeter sulanud küünlajupi valgusel välikaardi kohal piipu imes.

„Kas soldatitega rääkisid? Noh, Pjotr Ivanovitš, tähendab, jumala nimel?...“

Gordon istus, hoides kiivrit põlvil. Vanamees oli väsinud. Sisselangenud põskedel hall harjas. Hingas raskelt, avades suured kollased hambad, millest ees kaks puudusid. Vaatas sõbraliku nukrusega enesekindlale poisikele. Aga vahest on nõnda vajagi, et noorus läheb rünnates...

„Talvel hakkame ehitama suurt laevastikku Voronežis,“ ütles Peeter, tõstes punetavaid silmi. „Homme peame vallutama Aasovi, Pjotr Ivanovitš.“ Osutas piibuvarrega väikesele lahele Doni suudmest lääne pool. „Vaata, siia rajame teise kindlusekese. Talve jooksul ei pista türklased nina Aasovi merele, aga kevadel sõidame siia suure laevastikuga... Vaata, — lahte Kertši juures ehitame kindluse ja — kogu meri on meie oma... Ehitame mere-laevu ja, — siis Mustale merele.“ Piibuvars lendas kaarti mööda. „Siin oleme juba vabaduses. Vallutame Krimmi mere poolt. Krimm on meie oma. Jäävad üle Bosporus ja Dardanellid. Olgu sõja või rahuga, kuid me tungime Vahemerele. Ujutame üle siidiga, nisuga... Vaata — millised maad: Veneetsia, Rooma... Aga siin — näe, — Moskva, — veame kaubad veeteed mööda Tsaritsõnini, aga siia, kus me laevu maad mööda lohistades Panšinoni tulime, kaevame kanali Donini. Otsetee — Moskva — Rooma. Ah? Siis alles oleme kaupmehed... Pjotr Ivanovitš, kas vallutame Aasovi?“

Mõtelnud, vastas Gordon:

„Ma ei tea hästi... Ma nägin zoldateid... Paljud on väga rumalad, — nad arvavad, et võib minna tormijooksile ilma redelita. Ma nägin paljude nägudel kahetsust, isegi meeleheidet. Kuid ma ütlesin: meest sõnast, härge sarvest, — kes end üles andsid, lähevad kõik, — argpüksid lasen maha. Muide, kõik on valmis: redelid ja haosed ning käsipommid. Palugem jumalalt abi...“

Peeter polnud rahulik. Kell üks öösel äratas ta Menšikovi, ja nad ratsutasid kasakate leeri. Seal oli vaikne. Kasakad magasid muretult koormatel. Vastu võttis ataman — raseeritud peaga, tugevanäoline, hüplevate silmadega. Asetas Peetri tule äärde sadula peale istuma, ise istus türgi kombel. Kasakad kogunesid nende ümber. Toodi kuivatatud kala, viina. Algas vestlus — julge, lõbus. Nagu näha, ei kartnud kasakad kuradiški. Tungisid tule juurde, mis valgustas musti habemeid, trotsivaid nägusid, rääkisid muheldes:

„Tõeline jõud, inimesoo tõeline mahl, — see on kasaklus... Kuid mis teatakse meist Moskvast? Et olevat aina roovlid... Kanäel... Saadetakse meie juurde vojevood, ja see roovib rohkem... Vaat see on hea, valitseja, et tulid meie juurde. Sa vaatle meid hästi. Kas me oleme kurjade sarnased? Kasakad on kotkad! Ho-hoo... Meid peab hoidma...“

Kui idataevas rohekaks tõmbus, lendasid läbi leeri tasased hüüded. Sajad kasakad hakkasid üle muldvalli ronima ja kadusid nagu kassid pimedal väljal kaldaäärsete kindlusemüüride poole. Teised istusid lotjadele. Tassisid haakidega varustatud köisi, kergeid redeleid. Laager tühjenes kuulmatult.

Tohutu avaras taevas kahvatasid tähed. Kiresid voorikuked. Hommikueelne tuuleke pani õlad võbisema. Põhja pool valgatas lühike valgus, mürtsatas suurtükk. Seal läksid kindral Gordoni Butõrski ja Tambovi polgud rünnakule.

.

Müürile tungida õnnestus ainult butõrsklastel ja tambovlastel. Nende järel minevad streletsid kuulsid metsikut heitlust, raua kõlinat, — löid kartma ja viskusid mahapõletatud aguli kirsiaedades pikali. Kasakad ründasid meeleheitlikult jõe poolt, kuid redelid osutusid olevat lühikesed, türklased veeretaskid müürit kive, valasid

kuuma tõrva. Kasakad tulid midagi saavutamata laagrisse tagasi. Rünnak oli tagasi löödud.

Kui päike tõusis, nähti kindluse ääres palju surnukehi. Türklased, võttes hoogu, virutasid venelasi müüridelt alla, laibad veeresid kraavi. Hukkus üle poolteise tuhande. Soldatid õhkasisid kaevikuks:

„Eile naljatasime Vanjuškaga, — näe, linnud nokivad teda...”

„Ja mida's me ronimegi türklaste manu... Mis imet me seal näeme...”

„Kas meie suudame sõdida... Kõik lüüakse maha...”

„Üksnes kindralid lähevad Moskvasse tagasi...”

Kindralid kogunesid tsaari juurde Golovini telki. Gordon oli kurb ja vaikne. Lefort surus igavalt haigutust tagasi, ei vaadanud silma. Näost otsajäänud Golovini pea nõksatas aeg-ajalt alla. Üksnes tsaariga koos tulnud Menšikov hoidis kangelaslikult käsi puusas, — pea räbalaga seotud, mõõk jälle verine: oli müüridel... Teda põrgulist juba surm ei võtnud...

Peeter istus, enese vihaselt sirgu ajanud. Kindralid seisisid.

„Noh?” küsis ta. „Mis ütlete, härrad kindralid?” Lefort pigistas märkamatuks Gordoni küünarnukki. Golovin heitis lootusetult kätega. „Lõplikult teotatud? Mis on — kas lõpetame piiramist?”

Nad vaikisid. Peeter trummeldas küüntega, põsk tõmbles. Menšikov astus laua juurde, silmad häbematud... Sirutas käe:

„Peeter Aleksejevitš, luba... Ma ei tohi oma aukraadi kohaselt siin küll rääkida... Kuid kuna olin ise müüridel... Ma torkasin „aga” mõõgaga läbi, muidugi... Ma ütlen nende kommetest... Türklase kohta peab arvestama meie soldateid — viis ühe vastu. Otse ime, kui metsikud nad on... Juba „agagi” — on mul mõõga otsas, aga röögib, neetu, viha pärast nagu orikas, haarab hammastega rauast kinni. Ja relvastuski on meie omast parem: jätganid — nagu habemenoad, — kui tahad teda mõõga või tapriga äiata — tema võtab sul kolm korda pea maha... Seni kui me müüre läbi ei murra, ei saa me türklastest jagu. Peab müürid purustama. Aga soldatitele pika relva asemel — käsipommid ja kasakamõõgad...”

Aleksaška liigutas kulme, astus uljalt varju. Gordon ütles:

„Noormees on meile asja väga hästi seletanud... Kuid müüre võime purustada ainult miinidega, — tähendab, tuleb kaevata maa-aluseid käike... See on aga väga hädasõitlik ja väga pikaldane töö...”

„Kuid meil lõpeb leibki,” ütles Golovin. „Kõik tagavarad on lõpukorral.”

„Kas ei tuleks tulevaks aastaks edasi lükata?” lausus Lefort järelemõttlikult.

Peeter, viskunud tagasi, vaatas klaasistunud silmil oma hiljutistele sõpradele-joomakaaslastele.

„Ütsid olete kindraliteks,” käratas ta, punaseks minnes. „Ise hakkab juhtima piiramist. Ise. Täna öösel alata miinikäikude kaevamist. Ja et leiba oleks... Ules poon... Homsest päevast peale algab sõda... Aleksaška, too insenerid siia.”

Telki astusid vananenud ja pundunud Franz Timmermann ning pikk luine noormees, targa avala näoga, välismaalane Adam Weide.

„Härrad insenerid,” Peeter silus pihkudega kaarti, tõmbas küünla lähemale. „Mihklikuiks peab müürid õhku lastama... Vaadake, mõtelge järele... Annan miinikäigu kaevamiseks kuu aega...”

Ta tõusis, süttas küünla peal piibu ja väljus telgist — ei vaadata tahti. Aleksaška sosistas midagi ta õla taga. Kindralid jäid telki seisma, hämmastunud Bom Bar Dööri enneolematust käitumisest.

Piiramine jätkus. Türklased, rünnaku ebaõnnestumisest julgustatud, ei andnud nüüd ööl ega päeval rahu, hävitasid töid, tungisid kaevikuisse. Tatarlaste ratsavägi keerles tolmupilvis otse laagrite külje all. Rüüstatati voore. Palju kasakaid hukkus kokkupõrgetes temaga. Vene armee aulas. Oli puudus kord ühest, kord teisest. Musta mere poolt tulid äikesepilved, — seesuguseid äikesi polnud Moskva inimesed veel näinud: valgud langesid lõõmavate sammastena, maa vabises kõuemürinast, vihmaojad uputasid kaevikud äärteni ja õonestasid kaitsevalle. Äikeste järel hiilis äkki juurde sügis külmade ja hallide päevadega. Sooja rõivastusega polnud armee varustatud. Algasid haigused. Streletsipolkudes algas sosistamine... Ja iga päev võrsusid mere jahenevast pinnast purjed: türklastele saabus pidevalt toetust.

Lefort püüdis enam kui üks kord Peetrit piiramise lõpetamisele kallutada. Kuid Peetri tahe oli nagu kivilinenud. Ta muutus karmiks, järsuks. Muutus nii kõhnaks, et roheline kaftan lotendas ta seljas nagu teiba otsas. Jättis naljatamise. Vürst-paavsti, kes ilmus joobnuna laagrisse, peksis labidavarrega läbi.

Keegi ei arvanud, et võib töötada sellise pingega, nagu nõudis Peeter. Kuid selgus, et võib. Mihklikuu keskel teatas Adam Weide, et on jõudnud juba päris bastioni alla ja et töötajad kuulevad miinikäigus mingit müra: kas ei valmistu türklased vastumiiniks? Siis on kogu ettevõtte luhtunud. Peeter roomas küünlajupiga miinikäiku ja kuulis samuti müra. Siinsamas otsustati mitte enam viivitada ja panna plahvatama kas või seesama üks miin. Asetati kohale kaheksakümmend kolm puuda püssirohtu. Anti sõjavägedele käsk valmistuda tormijooksuks. Kolme kahuripauguga anti teade töölistele ja soldatitele. Peeter läitis süütenööri ja jooksis laagri keskele, tema järel Aleksaška ning Varenoi Madamkin. Türklased sööstisid müüridelt sisekindlustiste taha. Muutus erakordselt vaikseks. Ainult varesed kraaksusid, lennates üle Doni. Akki kerkis maa kindluse müüri all kühmuna, kostis raske mürin, kahele poole langenud kühmust tõusis laialivalguv, haraline tule, suitsu, mulla, kivide, palkide sammas, ja hetk hiljem hakkas see kõik vene kaevikute peale langema. Puhus kuum tuulispea. Põlevad palgid lendasid sisinal kuni laagri keskele. Kolm sammu Peetrist eemal langes Varenoi Madamkin purustatud pealuuga. Kuni poolsada soldatit ja streletsi, kaks polkovnikut ning üks alampolkovnik said surma ja haavata. Sõjaväe peale langes kirjeldamatu kabuhirm. Kui tolmu hajus, nähti puutumatuid müüre ja nendel metsikult naervaid türklasi.

Peetrile ei juletud läheneda. Ta kirjutas ise (risti ja põiki, tähti vahele jättes, pritsides tinti) käskkirja, et mitte hiljem kui selle kuu lõpul peab toimuma üldine rünnak nii vee kui maa poolt. Viidi lõpule kaks vigastamata jäänud miinikäiku. Sõjavägedel kästi pihtida ja armulaual käia. Ning kõik valmistusid surma vastu.

Nüüd nähti Peetrit karvasel hobusenässil lakkamatult laagreid mööda ringi sõitvat. Rohi peksis vastu ta kõhnu jalgu. Vihmadest luitunud kolmnurkne viltkaabu oli

kõrvadele tõmmatud. Alati ta taga ratsa — Menšikov vöö vahele pistetud püstolitega ja Aleksei Brovkin pasuna ning musketiga. Inimesed peitsid end kaevikuisse: mitte et ütleksid ebameeldiva sõna, vaid kui märkavad mitte-õhusat silmanägugi, — need kolm saatanat hakkavad kohe norima, kutsuvad allohvitseri ja — ülekuulamine. Kui karvavõrdki midagi — nuut. Mõnd streletsi, kes oma vahel rääkisid, et „aeti siia — türgi kaarnaid vene lihaga söötma“, peksis Peeter vastu nägu ja käskis vooris püsti astunud alsade vahel üles puua.

Olgi vastu kahekümne viiendat mihklikuu päeva läks Peeter Jakov Dolgoruki juurde saarele, et sealt lahingut jälgida. Kõigis laagreis oli sõjavägi ärkvel. Polgupapir istusid lõkketulede juures, — nii oli kästud, — kõikjal liikusid allohvitseride vurrud. Kargel koiduajal astusid polgud väljale. Kostis kaks plahvatust. Sünge leek valgustas hetkeks kindluse minaretti, künkaid, jõge... inimnägusid, jubedusest pärani silmi... Venelased läksid tormijooksule...

Butõrski polk tungis müürimurrust sisse ja heitles sise- mistes tara-kantsmikes, tabatud käsipommidest.

Preebražensklased ja semjonovlased sõudsid lootsikuis kohale, asetasid redelid, ronisid müüridele. Türklased lähistasid neid nooltega, torkisid odadega. Inimesed langesid sadade kaupa redelilt. Muutusid metsloomadeks, ronisid, laskasid koledate vandesõnadega. Ronisid üles. Murtoza-paša ise sööstis ebainimlikult ulguvate janitšari- dega vastu raiuma...

Teised polgud tulid müürideni, karjusid ja segisid, kuid ei plisanud raevu suremiseks. Ei roninud. Streletsid ei läinud taas vallidest kaugemale. Siis käskis Gordon lüüa trummidel taganemissignaali. Butõrsklastest tuli müüri- murrust ainult pool elavaina tagasi. Mängusõdurid võit- lesid juba üle tunni, ahistades Murtoza-pašat, tungides kitsastesse tänavatesse, kus poolpõlenud varemete tagant lendasid nooled, pommid, kivid. Kuid keegi ei toetanud. Peeter märatses saarel, kihutas käskjalgu, et vägesid ta- gasi tuua, uuesti müüridele paisata. Kuldses soomusrüüs ja sulgedes Lefort kihutas anastatud türgi lipuga keset segiläinud polkusid. Golovin peksis nagu pime odatüü- kaga inimesi... Gordon — üksi vallil noolte ja kuulide all — kähises ning kutsus... Sõjavägi tuli kraavini ja taganes. Paljud, heitnud püssi või oda käest, istusid maha,

katsid näo: tapke juba niisama, me ei lähe, ei suuda... Trummid põristasid uuesti taganemissignaali.

Kõik vaikis nii kindluses kui laagrites. Linnud lendasid korjusehunnikutele kokku. Kolmandal ööl lõpetati piiramine. Süütamata tulesid, ilma kärata rakendati suurtükid ja liiguti Doni vasakut kallast mööda: ees voorid, nende taga sõjaväe jäänused, järelväs — kaks Gordoni polku... Kindlustatud vahitornidesse jäeti kolm tuhat soldatit ja kasakat.

Hommikul üllatas hirmus raju merelt. Don muutus mustaks ja paisus... Tehti katset Krimmi-poolsele kaldale pääseda — uputati palju vankreid ja inimesi. Jätkati liikumist Nogai-poolset kallast mööda, tatarlaste silma all. Gordon pidi lakkamata nende rünnakuid tagasi lööma: pöörati suurtükid ümber, rivistuti nelinurkadeks ja kaitsti end kogupaukudega. Kuid Sverti soldatipolk, kes öösel ära eksis, hukkus ometi tervena tatari mõõkade all, ühes polkovniku ja lippudega, — elavad viidi vangi.

Tšerkasski taga jäid tatarlased maha. Nüüd mindi mööda inimlagedat, paljast steppi. Söödi viimaseid kuivikuid. Ei olnud millestki tuld süüdata, kuskil öise külma eest varju leida. Sügispilved ronisid ahelikena. Puhus põhjatuul, tõi kahutust. Maa jäätus. Hakkas sadama tihedat lund, keerutas tuisk. Paljajalgsed, suvikaftaneis soldatid tuikusid mööda valendavaid lagendikke. Kes langes, — ei tõusnud enam. Hommikul jäeti paljud leerikohale lamama. Sõjaväe taga liikusid hundid, ulgudes läbi tuisu.

Kolme nädala pärast jõuti Valuikini, — ainult kolmandik armeest oli alles. Siit sõitis Peeter koos lähematega ette — Tuulasse — Lev Kirillovitši relvatehasesse. Tsaari järel veeti kaht vangilangenud türklasi ja anastatud lippu.

Peeter kirjutas teelt vürst-tseesarile kirja:

„Myn Herr König... Vallutamata jäänud Aasovi juurest tagasi tulles tehti mulle kindralite konsiiliumil ülesandeks tulevase sõja jaoks valmistada laevu, kaljaseid, galeere ja teisi veesõidukeid. Millisel tööil saame nüüd viibima lakkamata. Aga siinseist asjust teatan, et teie tsaarilik isa, kõige püham Ianikit, Prešpurgi ülempiiskop ja kogu Jauza ning terve Kukui patriarh on ühes oma orjadega, jumal tänatud, hea tervise juures, Peeter.“

Nii kuulsusetult lõppes esimene Aasovi-retk.

SEITSMES PEATÜKK

1

Möödus kaks aastat. Kes lõugas, — taltsutas keelt, kes naeris, — jäi vait. Suured ja kohutavad asjad toimusid sel vaheajal. Vastupandamatult tungis lääne nakatis tukkuvasse olustikku. Sügavamatenä paljastusid selle mõrad, kaugemale lahku kiskusid lepitamatud jõud.

Bojaarkond ja maa-aadel, vaimulikud ja streletsid kartsid muudatusi (uued ajad, uued inimesed), vihkasid kõige uue sisseseatava rutulisust ning halastamatust... „See pole enam maailm, vaid kõrts, kõik lammutatakse, kõiki häiritakse... Tõusik-kaupmees haarab võimu järele... Ei nad ela — kiirustavad. Tsaar on andnud riigi valitsemise tiiraste altkäemaksuvõtjate kätte, kel pole jumalakartust... Kuristikku me lendame...“

Kuid need, tõusikud, osav-kärmed, kes tahtsid muudatusi, kes sirutusid võlutult Euroopa poole, et saavutada kas või kübemekese sellest kuldtolmust, mis ümbritses loojangumaid, — need rääkisid, et nad pole eksinud noores tsaaris: ta osutus just selleks inimeseks, keda oodati. Aasovi äpardusest ja häbist Kukui prassija mehistus äkki, ebaõnnestumine taltsutas teda halastamatute suuraudadega. Isegi lähimad ei tundnud ära, — teine inimene: vihane, jonnakas, asjalik.

Pärast Aasovi mitte-vallutamist ta ainult näitas end korra Moskvast, kus kõik itsitasid: „See polnud sulle Kozuhhovo mäng,“ — sõitis otsekohe Voroneži. Sinna hakati kogu Venemaalt ajama töölisi ja ametimehi. Mööda sügisteid venisid voorid. Voroneži ja Doni metsades vabisesid kirvehoopide all põlistammed. Ehitati laevatehaseid, aita-aid, barakke. Kahele laevale, kahekümne kolmele galeerile ja neljale süütepraamile oli alus pandud ellinguil. Talv tuli pakane. Kõigest oli puudus. Inimesed hukkusid

sadade kaupa. Uneski ei või näha seesugust orjapõlve, põgenikke püüti, taoti ahelaisse. Tuisutuul kõigutas võilais külmunud laipu. Vihast meeletud inimesed süütasid metsi Voroneži ümber. Vooridega käivad talupojad tapsid saatevalvesõdureid, röövvisid, mis võimalik, kadusid, kuhu silmad kandsid... Külades vigastati end, raiuti sõrmi otsast, et mitte Voroneži minna. Kogu Venemaa punnis vastu, — tõepoolest olid tulnud antikristuse ajad: vähe oli veel endisest koormusest, orjusest ja teopäevist, nüüd lohistati uuele käsitamata tööle. Vandusid mõisnikud, makstes laevade ehitamiseks raha, oigasid, vaadates külvamata jäänud põldusid ja tühje aitasid. Upris halvaks panevalt sosistas nii must kui valge vaimulikkond: jõud läks ilmselt nende käest välismaalaste ja igasuguse värskest väljaotsitud tõusikliku rämpsrahva kätte.

Raskelt algas uus aastasada. Ja ometi oli kevadeks laevastik valmis. Hollandist on kohale tellitud insenere ja polgukomandöre. Panšinosse ja Tšerkasskisse veetud suured moonatagavarad. Sõjaväed täiendatud. Lehekuus ilmus Peeter laevastiku eesotsas uuel galeeril „Principium“ Aasovi alla. Mere ja maa poolt ümberpiiratud türklased panid meeletult vastu, löid kõik tormijooksud tagasi. Kui kõik leib ja kõik püssirohi otsas oli, siis alistusid võitjate armu peale. Kolm tuhat janitsari ühes bei Hassan Araslaniga lahkusid purustatud Aasovist.

Esmajärjekorras oli see võit omade üle: Kukui oli Moskva jagu saanud. Sedamaid saadeti ilukõnelised kirjad keiser Leopoldile, Veneetsia doodžile, Preisi kuningale. Moskva jõele, Kamennõi silla sissesõidu kohale ehitati Andrei Andrejevitš Viniuse hoolitsusel au- ehk triumfivärvad. Nende peal lippude ja relvade keskel istus kahepäine kotkas, selle all kiri:

„Jumal on meiega, kes võib meie vastu. Ep ole seni nähtud.“

Nende värvate katust hoidsid kullatud Herkules ja Mars, kolmesüüsed mehed. Nende all — puust, värvitud: ahelais Aasovi paša ning tatari murza, samuti kettides, nendel allkirjaks:

„Varem steppides sõdisime, nüüd aga Moskva eest vaevalt põgenemisega pääsesime.“

Värvate külgedel suurtele lõuenditele maalitud pildid: merejumal Neptun, allkirjaga: „Ka mina õnnitlen Aasovi vallutamise puhul ja alistun teile...“ Ning teine pilt —

kuldas venelased tatarlasi löövad: „Ah, Aasovi me kaotasime ja sellega hätta jäime.“

Mihkliliku lõpus katsid rahvapilved kaldaid ja katuseid: üle silla ja läbi väravate saabus Zamoskvoretšjest Aasovi armee. Ees sõitis kuuel hobusel vürst-paavst, käes mõök ja kilp. Tema järel — lauljad, vilemehed, kääbused, djakid, bojaarid, sõjavägi. Edasi talutati Leforti neljateistkümmend rikkalt ehitatud hobust. Ta ise, raudrüüs, käes Aasovi plaan, sõitis tsaari kuldsaanis mööda kiilasjää. Jällegi — bojaarid, djakid, sõjavägi, madrused, uued aseadmiralid Lima ja de Lozière. Suure tõredusega, ümbritsetud müristavaist litaurilööjaist, sõitis kreeka vankris lüheldane, ennast täis, kahele poole paisunud näoga bojaar Šein, generalissimus, kellele see aunimi oli antud teise Aasovi retke eel, et bojaaride suid sulgeda. Tema järel lohistati maad mööda kuuteteistkümmend türgi lippu. Veeti vangilangenud tatari vägilast Alatõkki, — ta pilutas rahvahulga poole kõõrdsilmi, paljastas metsikult hambaid, — teda hassetati. Preobraženski polgu taga vedasid neli hobust võllast, selle all seisis, silmus kaelas, reetur Jakob Janssen, kaks timukat kahel pool teda lõgistasid piinamistange, raputasid piitsu. Läksid insenerid, laevameistrid, puusepad, sepad. Streletsid taga ratsa — kindral Gordon, edasi — türki vangid surnurüüs. Kaheksa tuhkrut hobust vedasid laevakujulist kuldvankrit. Selle ees astus Peeter mereväelase kaftanis, jaanalinnusulgu kolmnurksel viltkaabul. Imestleti tema ümmargust nägu ja üldnimilikult pikka keha, ning paljud meenutasid ristimärki tehes jubedaid ja salapäraseid kuuldusi sellest tsaarist.

Sõjaväed läksid läbi Moskva Preobraženskojesse. Varsti kästi bojaaridel sinna kokku sõita nõupidamiseks. Suures duumas, millest kõigi kommete vastaselt osa võtsid välismaalased, kindralid, admiralid ja insenerid, ütles Peeter bojaaridele mehisel häälel:

„Et fortuuna meie keskel viibib ega ole kunagi nii lähedal lõunas olnud, siis on õnnis see, kes tal juustest kinni haarab. Seepärast otsustage, bojaarid: purustatud ja maha põletatud Aasov uuesti üles ehitada ja teda küllaldase sõjaväega asustada, ja sealt mitte kaugel, kuhu olen rajanud kindluse Taganrog, seesinane kindlus samuti välja ehitada ning asustada... Ja veel on vaja, — kuna meil oleks kergem merd kui maad kaudu sõda pidada, — ehi-

tada merekaravan, mis koosneks neljakümnest või rohkemast veesõidukist... Laevad tuleb teha kõige tarvilikuga, suurestükkide ja väikeste tuliriistadega, nagu nad peavad olema sõjas. Ja teha neid nõnda: patriarh ja kaheksa tuhande taluperega kloostrid — üks laev. Bojaarid ja kõik kümne tuhande taluperega sõjateenistujad — üks laev. Kaupmehed ja kaubagildid, väikekaupmeeskond ja agulid teevad kaksteist suurt laeva. Ja selleks peavad bojaarid ja vaimulikud ja sõjateenistujad ning ärirahvas kokku astuma kompaniideks, see on seltskoppideks, ja peab kõiki seltskoppe olema kolmkümmend viis."

Bojaarid otsustasidki nõnda, olgugi et paljudel silmad pungi läksid ja kasukad higistama hakkasid. Kompaniid kästi jõuludeks koostada, pärusmaade, mõisate ja majade tsaarile võtmise ähvardusel. Iga kompanii pidi peale vene puuseppade ja saameeste omal kulul ülal pidama häid välismaisi meistreid, tõlkisid, seppi, ühe nikerdaja ning ühe tubli tisleri ja ühe maalikunstniku ning arsti koos apteegiga.

Ja edasi — Peeter käskis määrata erilise maksu Volga-Doni kanali ehitamiseks ning kaevata see kanal viivitamata. Laotasid käsi, ilma vastuvaidlemata määrasid. Raske oli bojaaridele säärase ruttamine, kuid nägid, — vaidle vastu või mitte, Peetril on kõik ette ära otsustatud. Ta ei räägi troonilt, vaid haugub karmilt, ta raseeritud nägudega kindralid raputavad ainult parukatega... Oh, kui käre! Preobraženskoje ümber — sõjaväelaager, pasunad, trummid, sõdurilaulud. Ja tuleb nii välja, et bojaaride duuma higistab siin ainult põlise kombe tõttu, — tsaar aga ajab varsti ilma tematagi läbi.

Tõepoolest, varsti toimus suure tähtsusega asi mitte bojaaride otsustamise põhjal, vaid niisama lihtsalt: tsaari isikliku kantselei djakk ja vürst-paavst sepiates ning saatis soldatite abil laiali tsaari ukaasi viiekümnele parimale Moskva bojaarile, et need läheksid välismaale — õppima matemaatikat, fortifikatsiooni, laevaehitamist ja muid teadusi (ilma milleta, tänu jumalale, elati pühast Volodimerist peale). Algas ulgumine paljudes Moskva majades, kuid kardeti paluda käsu tagasivõtmist või enese vabandamist haigusega. Noormehed valmistati tee, neid õnnistati, jäeti nagu surmaminejaid jumalaga. Igauhega saadeti kaasa soldat, teenijaks ja hoolitsejaks, ning nad sõit-

sid kevadisel teelagunemisel ahvatlevaisse kaugetesse maadesse.

Üks neist oli stolnik Pjotr Andrejevitš Tolstoi, Trojekurovi väimees. Ta tahtis ükskõik mis hinnaga heaks teha oma osavõttu streletside mässust.

2

Aasovi vallutamine oli äärmiselt kergemeelne ja hädahohtlik asi: venelased kutsusid välja suure sõja kogu Türgi impeeriumiga. Aga jõudu leidis hädavaevalt nii palju, et hakkama saada üheainsa kindlusekesega, ja Peeter ning kindralid mõistsid seda väga hästi võitluses Aasovi all. Indisest Kožuhhovo trotsist ei jäänud jälgegi. Mõtetki polnud nüüd vallutamistest, vaid et esialgu kuidagi püsti jääda, kui türklased suvatsevad asuda Venemaaga mere ning maa poolt sõdima.

Pidi otsima liitlasi, kõige suurema rutuga parandama ja relvastama armeed ning laevastikku, ümber korraldama läbini roostetanud riigimasina uues, euroopalikus suunas ning muretses raha, raha, raha...

Seda kõike võis anda üksnes Euroopa. Sinna oli vaja saata inimesi, ja nõnda saata, et seal antaks. Ülesanne oli keeruline, edasilükkamatu, rutuline. Peeter (koos lähematega) lahendas selle aasialiku kavalusega: läkitada kõige toredusega suur saatkond ja ühes sellega sõita ka ise — ümberrõivastatuna, nagu maskeraadil — Preobraženski polgu urjadniku Peeter Mihhailovi nime all. Tuli nii välja: „Te pidasite meid kivilinenud barbariteks, aga meie, olgugi et oleme tsaarid ja nii edasi ning türklaste võitjad Aasovi all, me pole siiski upsakad inimesed, vaid lihtsad, liikuvaväed, ja tuumust on meis vahest vähemgi kui teie, — me võime põrandal magada, sööme matsidega samast kausist, ja meil on ainult üks mure — hajutada meie pimedust ja rumalust, õppida teie juures, meie heategijakesed...“

Arvestus oli muidugi õige: kui oleks viinud Euroopasse kalasabaga merineitsi, siis poleks seal nõnda imestletud... Oli mees, et veel Peetri venda austati jumala kombel... Aga see — süllapikkune, krumbist moonutatud tore poiss sülgab tsaariliku hiilguse peale oma uudishimu

pärast kaubanduse ja teaduse vastu... Seesinane asi on uskumatu ja imeväärne.

Täievolilisteks saadikuteks valiti Lefort, Siberi asevalitseja Fjodor Aleksejevitš Golovin, kes oli terava mõistusega ja keelteoskaja mees, ning duumadjakk Prokofi Voznitsõn. Nende juurde kakskümmend Moskva aadlikku ja kolmkümmend viis vabatahtlikku, nende hulgas — Aleksaška Menšikov ning Peeter.

Arasõit viibis ootamatu pahanduse pärast: avastati mässunõu Doni kasakate keskel, eesotsas osutus olevat polkovnik Tsõkler, seesama, kes Peetri Troitses olemise ajal tõi esimesena tema juurde streletsipolgu. Peeter ei saanud kunagi unustada, et Tsõkler oli ustavamaid Sofja teenreid, ega usaldanud jonnakalt tema meelisklusi. Pärast Aasovi vallutamist saatis ta Tsõklerti Taganrogi kindlust ehitama, — auahnele mehele võrdus see maapaoga. Taganrogis leidis ta eest sundtöödest ärritatud kasakonna, — nende stepivabadus hävis tsaari valju käe all, — ja seal, otsekohe mässumeelseks muutudes, hakkas Tsõkler kasakatele rääkima:

„Riigis on praegu sellepärast suur ärevus, et valitseja sõidab mere taha ja läkitab suursaadikuks meie vaenlase, neetud välismaalase Leforti, ning selleks saatmiseks kisub tohutult kroonu raha... Tsaar on kangekaelne, ei taha kedagi kuulda võtta, elab kõlvatuis lõbudes ja kohtleb kõiki armetult ning nutuväärselt ja pillab ainult asjata raha... Oõsiti käib ta üksipäini sakslanna pool, ja teda võib kergesti varitseda, talle noaga ots peale teha. Aga kui ta tapetud on, — ei takista siis teid, kasakaid, keegi, tehke, nagu tegi Stenka Razin... Aga kui olete nõnda teinud, siis valige pärast tsaariks kas või mind: mina olen vana usu poolt ja armastan lihtsaid, mitteaadlikke inimesi.“

Kasakad hüüdsid selle peale: „Anna aega, kui valitseja sõidab võõrale maale, — küll siis teeme nagu Stenka Razin...“ Streletside poolsadakonna pealik Jelizarov kihutas hobuseid säästmata Moskvasse ja teatas sellest mässust. Juurdlusel selgus, et Tsõkleriga olid ühenduses Moskva aadlikud Sokovnin ja Puškin ning pidasid sidet Novodevitši kloostriaga. Peeter piinas ise Tsõklerit, ja see jutustas valu ning surmahirmu meeleheites palju uut Sofja ning Ivan Mihhailovitš Miloslavski endistest mõrvaplaanidest (Miloslavski suri aastat kolm tagasi). Uuesti tõusis

juba lapsepõlve aastaist kohutav Miloslavski vari, elustus lõpuni muserdamatu endisaeg...

Donski kloostriis murti lahti Miloslavskite perekonna hauakamber, võeti kirst Ivan Mihhailovitši jäänustega, pandi lihtreele, ja kaksteist pikakärsalist küürakat siga, vingudes piitsahoopide all, lohistasid kirstu üle sõnnikuolokude läbi terve Moskva Preobraženskojesse. Rahvas läks suurte salkadena järel, teadmata — kas naerda või jubedusest karjuda.

Preobraženskoje soldatiaguli platsil nähti sõjavägede nelinurka, musketid käes. Trummid põrisesid. Keskel — lava tapapakuga, kõrval kindralid ja Peeter, ratsa, kolmekandilise kübaraga, mustas hõlstis. Ta käsi rebis suuraudu, — harjunud hobune seisis vaikselt, — jalusest väljakargav jalg põtkis, valge nägu virildus kõrvale, väändus otseku naerust. Kuid ta ei naernud. Kirst avati. Seal sinetas poolkõdunenud brokaadis kolp ja koost varisenud käerusemed. Peeter, juurde sõitnud, sülgas Ivan Mihhailovitši jäänustele. Kirst lohistati laudlava alla. Veeti kohale piinades purustatud Tsõkler, Sokovnin, Puškin ja kolm streletsi-urjadnikut. Meelemõistmatuseni purjus vürst-paavst luges kohtuotsuse ette...

Esimesena tõmmati Tsõkler juukseidpidi järsku treppi mööda lavale. Rebiti rõivad seljast, visati alasti tapapakule. Timukas, puhkides valjusti, raius tal kirvega maha parema ja vasaku käe, — oli kuulda, kuidas need laudadele langesid. Tsõklerti jalad hakkasid rabelema, — karati peale, tõmmati sirgu, raiuti mõlemad jalad kuni kubemeteni maha. Ta karjus. Timukad tõstsid lava kohal üles ta pulstunud habemega kehatüüka, viskasid tapapingile, raiusid pea maha. Veri voolas läbi lavapragude Miloslavski kirstu...

3

Riik jäeti bojaaride hoolde, eesotsas Lev Kirillovitši, Strešnevi, Apraksini, Trojekurovi, Boriss Golitsõni ja djakk Viniusega. Moskva — ühes kõigi tema mässu- ja rööviasjadega — anti Romodanovski kätte. Paastukuu keskel sõitis suursaatkond ühes Peeter Mihhailoviga Kuramaale.

Esimesel aprillil kirjutas Peeter salatindiga:

„Myn Herr Vinius... Eilsel päeval jõudsi Riiga, tänu jumalale, hea tervisega, ja härrad saadikud võeti suure auavaldusega vastu. Selsinasel sissesõitmisel oli laskmine 24 suurtükist, kui lossi sisse läksime ja välja tulime. Düüna jõe leidsime veel jääga kaetud olevat ja seepärast oleme sunnitud mõne aja siin viibima... Ole hea, tervita kõiki tuttavaid... Ja tulevikus kirjutan salatindiga, — hoia tule kohal, siis võid lugeda... Aga näopärast kirjutan musta tindiga, kus kohane on, seesugused sõnad: „Palun, tervita mu härra kindralit ja palu alandlikult, et tema lahkesti minu majakest maha ei jäta.“ Kõik muu on salatindiga, sest siinne rahvas on üpris uudishimulik.“

Selle peale vastas Vinius:

„... Sel puhul, et härra suursaadikult ja tema kaaslastelt esimene post ilmus, langesin mina säärasesse seltskoppi neil tundidel, ja sai nõnda võetud saadikute ja vaprate kavaleride, iseäranis aga valitseja terviseks, et Baccus ühes oma pojapoja Ivan Pohmelpeaga naerust istuli kukkus. Kindralid ja polkovnikud ja kõik pealikust inimesed, urjadnikud ning kõik soldatid tervitavad teie armulikkust. Esimeses roodus suri trummilööja Luka. Mooramees Hannibalka elab nüüd, tänu jumalale, rahulikult, on keti otsast lahti lastud, õpib vene keelt... Aga teie kodudes on kõik terved...“

Nädala pärast saabus Moskvasse teine kiri:

„Herr Vinius... Täna sõitsin siit Mitause... Elasime aga jõe taga, mis otse lihavõttepühal jääst vabanes... Me elasime siin orja kombel ja saime ainult silmadega söönuks. Äriinimesed käivad siin mantlites ja näivad olevat üpris õiglasel, aga kui meie voorimehed hakkasid neile saane müüma, siis larisesid ja õnnistasid kopika pärast ropul kombel... Hobuse eest ühes saaniga pakuvad kümme kopikat. Kui aga ükskõik mida küsid, — käristavad kolmekordset hinda...“

Palun, tervita mu härra kindralit ja palu alandlikult, et tema lahkesti minu majakest maha ei jäta... (Edasi kõik salatindiga.) Aga kui Riist lahkudes läbi linna ja lossi sõitsime, siis seisid soldatid müüridel, ega olnud neid alla kahe tuhande... Linn on hästi kindlustatud, aga see pole lõpule viidud... Siin kardetakse üpris väga, ja linna ja mõnedesse paikadesse ei lasta isegi mitte koos valvuriga, ning on vähe vastutulelikud... Aga maal on suur nälg, — ikaldus.“

Ja veel kolme nädala pärast:

„Täna sõidame siit mere kaudu Königsbergi... Siin, Liibavis, nägin ma imelooma, mida meil võltsiks peeti... Ühel mehel on apteegis piiritusepurgis salamander, kelle ma välja võtsin ja käe peal hoidsin. Sõna-sõnalt just säärane nagu kirjutatakse: salamander on loom — elab tuleleegis... Siit saatsime kõik voorimehed tagasi. Aga need voorimehed, kes ära kargasid, käsi üles otsida ja piitsaga korralikult läbi peksta, talutades turgu mööda, ja raha neilt sisse nõuda, et teised tulevikus kelmust ei teeks.“

Meeldiv tuul täitis nelja suurt sirgpurje groot- ja fokkmastis ning kaht käila kolmnurkset purje pika pukspriidi otsas... Pisut pakpoordi poole kallakil, libises laev „Püha Georg“ mööda kevadist päikesepaistelist halli merd. Siin seal paistsid haprad jääpangad, ümbritsetud vahust. Tornitaolisel kohmakal ahtril lehvis Brandenburgi lipp. Laevatekk oli puhas, pestud, läikis hõõrutud vask. Lõbus laine lõi vastu tammepuust Neptunit, lendas käilas pukspriidi all vikerkaarvärvi tolmuna.

Peeter, Aleksaška Menšikov, Aljoša Brovkin, Volkov ja kõhetu, püगतud habemega suurepäine papp Bitka, — kõik riietatud hallist kalevist saksa rõivaisse, niitsukkadega, raudpannaldega juhtnahast kingad jalas, — istusid tõrvatud tõupuntrail, suitsetasid piipudes head tubakat.

Peeter, asetanud küünarpead püstiaetud põlvedele, lõbus, heasüdamlik, rääkis:

„Friedrich, Brandenburgi kuurvürst, kelle juurde Königsbergi sõidame, on oma vend, — küll näete, kuidas ta vastu võtab... Oi, kuidas ta meid vajab... Elab alatises hirmus: ühelt poolt pigistavad teda rootslased, teiselt poolt — poolakad... Oleme selle kõik juba välja uuri- nud. Palub meiega sõjalist liitu, — küll te näete, poisid.“

„Noh, meie omalt poolt mõtleme veel järele,“ ütles Aleksaška.

Peeter sülitas merre, pühkis piibupitsi vastu varrukast:

„See'p see on, et meile pole seda liitu millekski vaja. Ega Preisimaa türklastega sõdima hakka. Kuid, poisid, et te Königsbergis märatsema ei hakkaks — pea kaksan otsast... Et meist paha kõma ei tekiks.“

Papp Bitka lausus pohmeluse pingutusega:
„Meie ülalpidamine on alati korralik, asjata ähvardada... Aga seesugust auastet — kuurvürst — pole kuulnud.“

Aleksaška vastas:

„Kuningast madalam, hertsogist kõrgem, — tuleb välja — kuurvürst. Kuid teadagi, selle mehikese maa on laostunud, — elab peost suhu leiva ja kvassi peal.“

Aljoša Brovkin kuulas, heledad silmad ja vurrudeta suu pärani... Peeter puhus talle suitsu suhu. Aljoša hakkas kõhima. Pistid naerma, teda ribidesse müksama.

Aljoša ütles:

„No, mida's te, mida's te... Aga eks ole ikka pisut jube, — meie — ja äkki nende juurde.“

Vana soomlasest kapten vaatas imestledes neile kõite keskel hullajatele. Ei tahtnud uskuda, et üks neist lõbusaist poistest on — Moskva tsaar... Kuid kas on maailmas vähe imeväärseid asju...

Kaugel vasakul küljel ujusid liivased kaldad. Harva paistis mõni puri. Lääne taevaranna taha kadus purjesid täis laev. See oli viikingite, Hansa kaupmeeste meri, nüüd — rootslaste võimualune. Päike laskus. „Püha Georg“ lõdvendas škotte ja ujus pärituules, lobistades pehmelt laineil, pika liivaluite poole, mis eraldas kinnist Frischhaffi lahte merest. Kerkis majak ja Pillau kindluse madalad fordinid, mis kaitsesid sissekäiku lahte. Päralt jõudes lasti suurtükki, heideti ankur välja. Kapten palus moskoviidid õhtueinele.

5

Hommikul roniti kaldale. Midagi erilist siin polnud: liiv, männid. Paarkümmend kalalaeva, teivastel kuivavad võrgud. Madalad, kehvad, tuultest sasiitud onnid, kuid aknais klaaside taga — valged kardinad... (Peeter meenutas magusalt Annchenit.) Pühitud künniste ees lõuen-dist tanudega naised koduses töös, mehed nahkmütsides — süüdvestreis, huuled paljaks aetud, habe ainult kaelal. Käivad meie omadest vahest kohmakamalt, kuid näha on, et igaüks läheb asja pärast, ja on lahked ilma arguseta.

Peeter küsis, kus on neil kõrts. Istusid puhaste tamme-puust laudade äärde, imestledes kasinust ja head lõhna,

hakkasid õlut jooma. Siin kirjutas Peeter kuurvürst Friedrichile venekeelse kirja, paludes kokkusaamist. Volkov ühes kindluse soldatiga viis selle Königsbergi.

Kalamehed ja nende naised seisisid ustel, vahtisid akendest sisse. Peeter pilgutas lõbusalt nendele headele inimestele silma, päris, mis on kellegi nimi, kas on palju kala saanud, kutsus siis kõiki lauda ja kostitas õllega.

Keskpäeval veeres kõrtsi ette kullatud tõld, mille katusel jaanalinnusuled, väledalt hüppas välja puuderdatud, üleni taevakarva siidis kammerjunker von Prinz; kalamehi ja naised kõrvale lükates lähenes ta hirmunud näol moskoviitidele, kes kolksutasid tinakruusidega. Kolm sammu lauast eemal võttis peast laiaäärelise kaabu ja pühkis sulgedega mööda põrandat, seejuures taganes, käsi kaelkooguna, jalg kõveraks käänatud.

„Tema hiilgusel, minu käskijal, suurel Brandenburgi kuurvürstil Friedrichil on rõõm paluda teie...“ Siin ta takerdus. Peeter ähvardas sõrmega. „Paluda kõrget ja ammuoodatud külalist saabuda sellest vilétsast onnist temale määratud seisusekohasesse viisakasse korterisse...“

Aleksaška Menšikov puuris silmad sinisesse kavalieri, — müksas laua alt Aljoškat:

„Vaata — see on politess... Seisab varvastel, — nagu pilt... Parukas, näe, on lühike, aga meil — kuni nabani... Oh sa koerapoeg!...“

Peeter istus koos von Prinziga tõlda. Poisid sõitsid taga lihtvankril. Linna paremas osas, Kneiphofis, oli külalistele määratud üks kaupmehemaja. Königsbergi sõideti sisse videvikus, rattad ragisesid puhtal sõiduteel. Ei plankusid, ei tarasid — imeväärt! Majad esiküljega otse tänava poole, suured väikeseruudulised aknad käeulatuse kõrgusel. Kõikjal sõbralik valgus. Uksed lahti. Inimesed kõnivad ilma kartuseta... Oleks tahtnud küsida — kuidas te ometi röövimist ei karda? Kas teil siis röövleid ei olegi?

Kaupmehemajas, kuhu korterisse asusid, pole jälle midagi peidetud, head asjad seisavad lahtiselt. Ainult loll ei vehi sisse. Vaadeldes tumedast tammest söögitiba, mis rikkalt ehitud piltide, lauanõude, tõurasarvedega, lausus Peeter tasa Aleksaškale:

„Ütle kõigile kõige valjemalt, et kui keegi raasukestki himustab, — poon värava külge üles...“

„Tõsijutt, myn Herz, minul eneselgi hakkas kõhe... Seni kui ära harjuvad, käsin kõigil taskud kinni õmmelda... Noh, hoidku jumal, et mõni purjus peast...”

Von Prinz saabus taas tõllaga. Peeter sõitis ühes temaga lossi...

Sinna mindi läbi salavärava aia kaudu, kus sulises purskkaev ja murul mustasid põõsad, mis püगतud kord kera-, kord kuke- või püramiidikujuliseks. Friedrich võttis külalise vastu aias, klaasuste vahel, ulatas talle pitskätisega kaetud sõrmeotsad. Siidparukas raamis ta üpris läbitungivat, terava nina ja suure palja laubaga nägu. Sinisel ülerinna-lindil sillerdasid briljanttähed.

„Oo, mu vend, mu noor vend,” lausus ta prantsuse ja kordas sedasama saksa keeli. Peeter vaatas ta peale ülalt alla nagu kurg ega teadnud, kuidas teda kutsuda — kas vennaks? Pole tiitli kohane... Onukeseks? Ebamugav. Hiilguseks või veel kuidagi teisiti? Kui ei trehva täppi — haavub veel...

Vabastamata külalise käsi ja astudes ise tagurpidi, talutas kuurvürst ta vaipa mööda väheldasse ruumi. Peetril hakkas pea ringi käima, — nagu oleks elustunud üks lapsepõlve armsamaid pilte, mis rippusid tal Preobraženskojes. Lõbusalt küdeval marmorkaminal vehkis pendliga imeväärt peenelt meisterdatud kell, mis ehitud taevASFääri, tähtede ja kuuga. Kolmeharulised tagapeeglitega seinälühtrid kallasid pehme valgusega üle seinte viilpildid, haprad toolikesed ja pingikesed ning palju ilusaid ja lõbusaid asjakesi, millele raske leida otstarvet. Oites õuna- ja kirsipuuoksad seebimulliliselt õhukesis, kõrgeis karikais.

Kuurvürst keerutas käes nuusktubakatoosi, ta teravad silmad olid heasüdamlikult poolsuletud. Asetas külalise tule juurde nii kergele kuldtoolikesele, et Peeter toetus rohkem jalalihastele, kartes seda asjakest purustada... Kuurvürst puistas saksakeelse kõne üle prantsuskeelsete sõnadega. Lõpuks mainis sõjalist liitu. Nüüd Peeter mõistis. Ta kohmetus lahtus pisut. Seletas hollandi-saksa madrusekeeles, et ta on siin inkognito ega räägi poliitilistest asjadest, aga nädala pärast saabuvad suursaadikud — ja rahust tuleb juba nendega rääkida.

Kuurvürst plaksutas käsi. Hääletult avanes see, mida Peeter oli pidanud aknaks, — peegeluks, — ja punastes livreedes teenrid tõid sisse söökide ning jookidega kaetud lauakese. Peetri soolikad löid nurru näljast, — muu-

tus kohe lõbusaks. Kuid toitu osutus olevat armetult vähe: mõned vorstiviilud, praetud tuvilinnuke, pasteediga pirukas, salat... Kuurvürst pani külalisele elegantse käelii-gutusega ette lauda istuda, pistis targeldatud salvrätiku vesti kaeluse vahele ja rääkis peene naeratusega:

„Kogu Euroopa jälgib imetlusega teie tsaariliku kõrguse relvade hiilgavat edu ristiusu vaenlaste vastu. Paraku, ma olen sunnitud teile ainult käsi plaksutama, nagu roomlane amfiteatri pingilt. Minu õnnetu maa on ümbritsetud vaenlastest — poolakad ja rootslased. Niikaua kui Saksenis, Poolas, Balti merel ja Liivimaal mängivad pere-meest need röövliid rootslased, seni pole rahvaste õitseng võimalik... Mu noor sõber, te mõistate varsti, — meie ühine, meile jumala poolt meie pattude pärast saadetud vaenlane — pole mitte türklased, vaid rootslased... Nad võtavad Balti merel iga laeva pealt maksu. Meie kõik töötame, — nemad elavad nagu vapsikud röövimisest. Ei kannata üksnes meie, vaid ka Hollandi staadid ja Inglismaa... Aga türklased, türklased! Nad on tugevad ainult Prantsusmaa toetusel — selle täitmatu türanni, kes sirutab usurpaatorlikult käe Habsburgide Hispaania krooni järele... Kallis sõber, varsti saate näha suurt koalitsiooni Prantsusmaa vastu. Kuningas Louis Neljateistkümmes on vana, tema kuulsad marssalid on hauas, Prantsusmaa on laostatud üle jõu käivaist maksudest... Tal ei jätku jõudu Türgi sultani aitamiseks... Türgi kaart lüüakse rahvusvahelises mängus... Kuid Rootsimaa, oo, see on hädahohtlikem vaenlane Moskoovia selja taga.”

Toetudes kergelt küünarnukkidega lauale, näppis kuurvürst õunapuuõit. Ta veekarva silmad välgatlesid. Küünaldest valgustatud raseeritud nägu oli kuratlikult tark.

Peeter tundis, — sakslane veab ta sisse.

Jõi põhjani suure klaasi veini:

„Ma tahaksin teie inseneridelt suurtükilaskmist õpida...”

„Kogu suurtükipark on teie kõrguse käsutuses...”

„Danke...”

„Proovige lonks seda mooseli veini...”

„Danke. Meil on veel pisut vara end Euroopa pudrusse segada, — meile teevad türklased palju pahandust...”

„Ärge ainult arvestage Poola abi, mu noor sõber, — seal tantsitakse Rootsi pilli järgi...”

„Aga mooseli vein on hea...”

„Must meri ei anna teile kaubanduse arendamises mitte midagi... Seevastu avavad mõned sadamad Balti mere rannikul Venemaale äraarvamatud varandused.“

Kuurvürst hammustas õunapuuoisi, ta teraspilk libises nähtamatu muigega üle moskoviidi kohmetanud näo...

6

Kogu järgneva nädala kuni saatkonna saabumiseni veetis Peeter linna taga, lastes kahureist märki. Suurtükiväe peainsenerilt Steitner von Sternfeldilt sai ta tunnistuse:

„...Härra Peter Mihhailov tunnistada ja lugeda väljaõppinuks pommide laskmises, nii teaduse teoorias kui ka praktikas, ettevaatlikuks ja osavaks tulistamiskunstnikuks, ning arvestades tema suurepäraseid teadmisi osutada talle igasugust võimalikku abi ning meeldivat heatahtlust...“

Suursaadikud sõitsid Königsbergi nii toredalt sisse, nagu polnud seda veel kuskil ja kunagi juhtunud. Rongkäigu ees talutati kalliste sadulavaipade ja tekkidega ratsahobuseid, nende taga — preisi kaardiväelased, paažid, kavalierid ja rüütlid. Kõrvulukustavalt rōkkasid vene pa-sunamed. Nende taga astus kolmkümmend vabatahtlikku rohelistes hōbedaga tikitud kaftanites. Ratsa — saatkonnaliikmed vaarikavärvi kaftaneis, kuldvapid rinnal ja seljal. Taaruvast, üleni klaasist tõllas sõitsid kolm saadikut — Lefort, Golovin ja Voznitsōn — sooblinahkse voodriga valgeis atlaskasukais, briljantidest kahepealised kotkad torutaolistel piibrinahksetel mütsidel. Nad istusid sirgelt, liikumatult nagu puuslikud, särades kalliskivisōrmustega kätel ja sauatistel. Tōlla taga — Moskva aadlikud, kes olid selga ajanud kõik, mis aga kallim.

Sellal kui toimusid vastuvōtud ja läbirääkimised kuurvürstiga, läks Peeter jahiga Frischhaffile lõbusōidule. Olulist siin polnud: olgu kuurvürst kui kaval tahes, — liit Poolaga oli vajalikum kui temaga. Hoopis erinevalt endisest aegadest ei takerdunud suursaadikud sõnadesse ega kirjatähtedesse, olid kommetes vastutulelikud, ei tahtnud ainult põlvitades kuurvürsti kätt suudelda, sest see pole ju veel kuningas. Soovitasid mitte sõjalist, vaid sõbralikku liitu, ja selle juures punnisidki. Kuurvürst hakkas pressima. Saadikud ütlesid: hüva, olgu sõjaline liit, kuid

sōdida ainult nende riikidega, kes ei võta osa sõjast Türgi vastu. Ka see otsus oli vastumeelt kuurvürstile, ta sõitis jahile Peetri juurde ja rääkis temaga kogu öö. Kuid poisijōnglane nāris vaid musti küüsi. Lōpuks lausus:

„Noh, hüva... Ainult paberit meie ei kirjuta... Kui sul, kuurvürst, hāda kāes, küll me aitame, vannun risti juures... Kas sa usud?“

Sōlminud salajase suusōnalise liidulepingu (mis tuli ikkagi paberil kinnitada), asus suursaatkond ārasōidule, kuid tuli viivitada kolm nādalat Pillāus ūhe kōige tāhtsama teate pārast: Poolas algasid uue kuninga valimised. Seimidel ja seimikestel raius šlahta mōōkadega ning laskis püstoleist, kaitstes oma kandidaate. Neid leidis ūle kümne mehe, kuid peamisteks ja tōenāolisemaiks olid August — Sakseni kuurvürst, ning prints Conti — Prantsuse kuninga vend.

Prantslane Poola troonil — see tēhendas Poola vāljalangemist tūrklaste vastasest liidust ja sōda Moskoo-viaga. Alles siin, Euroopa rannikul, mōistis Peeter, mis tēhendab poliitiline māng. Ta saatis Pillaust Viniuse juurde kulleri kāsuga kirjutada poolakatele seesugune kiri, et niipalju kui vōimalik hirmutada prantsuse printsi parteid. Moskvast seipitsetigi kiri Gniezno kardinal primasele. Selles ōeldi: „... Kui prantslane saaks Poola riigis kuningaks, siis poleks ūksnes liit pūha risti vaenlase vastu, vaid ka igavene rahu Poolaga ūpris raskelt vigastatud... Seepārast meie, suur valitseja, tundes alalist sōprust teie poola kuningate, samuti kui ka panide ja Rzecz Pospolita vastu, seda prantsuse ja tūrgi partei kuningat ei soovi...“ Kiri kinnitati sooblinahkade ja tšervoonetsitega. Pariisist saadeti samuti kulda. Albid poolakad valisid kuningaks nii Augusti kui Conti. Algas segadus. Panid relvastasid teenijaskonna ja talupojad, hāvitasid ūksteise majapidamisi, pōletasid aleveid. Peeter kirjutas ārevuses Moskvasse, et pandaks sōjavāgi Leedu piiri poole liikvele, appi Augustile. Kuid August ise ilmus kaheteistkūmmetuhandelise sōjavāega Poolasse, et troonile istuda. Prantsuse partei oli lōōdud. Panid sõitsid oma lossidesse laiali, vāike-šlahtkond — kōrtsidesse. Prints Conti, — nōnda kuuldi Euroopas, — sōitnud ainult Boulogne'ini, kehtas ōlgu ja pōōrdus tagasi oma lōbustuste

juurde. Kuningas August vandus vene residendile Varsavis, et hoiab Peetriga ühte.

Suur asi lõppes hästi. Saadikud ja Peeter koos vabahtlikega lahkusid Pillaust.

7

Peeter sõitis posthobustega saatkonna ees, ilma peatamata, läbi Berliini, Brandenburgi, Halberstadti. Pöörduti sisse ainult kuulsatesse rauatehastesse Ilsenburgi lähedal. Siin näidati Peetrile malmi väljalaskmist sulatusahjust, raua keetmist, püssiraudade tagumist õhukestest liistakutest, treimist ja puurimist tööpinkidel, mis käisid vesirataste jõul. Töötasid sumptimeistrid ja -sellid oma sepining töökodades. Saadused toodi Ilsenburgi lossi: püssid, püstolid, mõõgad, lukud, hobuserauad. Peeter ahvatles kaht head meistrit peaaegu juba Moskvasse sõitma, kuid sumpt ei lasknud neid ära.

Sõideti teid mööda, mille äärde olid istutatud pirni- ja õunapuud, keegi elanikest ei varastanud neid vilju. Ümberringi — tammesalud, põldude nelinurgad, kivitara taga — aiad ja keset rohelist — telliskivist katused, tuvilakad. Väljadel — ilusad rammusad lehmad, välguvad ojakesed kallaste vahel, põlised tammed, vesiveskid. Sõidad kaks-kolm versta — linnake, — telliskivist teravatipuline kirik, prügitatud plats kivikaevuga, raevoja kõrge katus, vaiksed, puhtad majad, õllepoe lõbus silt, vasktaldrik habemeajaja ukse kohal. Sõbralikult naeratavad kootud mütside, lühikeste kuubede, valgete sukadega inimesed... Vana hea Saksamaa...

Soojal heinakuu õhtul sõitsid Peeter ja Aleksaška esimeses dormöosis Koppenbrügge alevisse, mis on Hannoveri lähedal. Koerad haukusid, aknad heitsid maanteele valgust, majades istuti õhtulauda. Keegi põllega mees ilmus trahteri valgustatud uksele, mis kandis silti „Kuld-põrsa juurde“, ja hüüdis midagi kutsarile. See peatas väsinud hobused, pöördus Peetri poole:

„Teie hiilgus, trahteripidaja on sea tapnud ja täna on tal pekkvorste... Paremat öömaja me ei leia...“

Peeter ja Menšikov ronisid tõllast välja, sirutades jalgu.

„Kuidas on, Aleksaška, kas seame kord enestegi juures säärase elu sisse?“

„Ei tea, myn Herz, — vist mitte niipea...“

„Armas eluviis... Kas kuuled, isegi koerad hauguvad siin ilma tigiduseta... Paradiis... Meenub Moskva, — otse maha põletaksin ta...“

„Karjalaut, see on tõsi...“

„Kükitavad vana peal, — tagumik on ära pehkinud... Pole tuhande aasta jooksul õppinud maad kündma... Millest see tuleb? Kuurvürst Friedrich on tark mees: peame tungima Balti mereni — vaat mis... Ja ehitama seal uue linna — tõelise paradiisi... Vaata, — tähedki on siin meie omadest heledamad...“

„Aga meie pool, myn Herz, oleks siin ümberringi kõik ära reostatud...“

„Oota, Aleksaška, lähen tagasi — kihutan haisu Moskvast välja...“

„Ainult nii ongi võimalik...“

Astusid trahterisse. Suure kolde kohal ja tammepuust tala küljes lae all rippusid singid ning vorstid, põlevate hagude valgel läikisid vasknõud. Trahteripidaja kummardas sügavalt, muheldes oma kastrulpunase näoga. Tellisid õlut, kuid vaevalt olid istunud einestama, kui kavalier tänavalt sisse astus.

Tal oli peas kõrge — koonusetaoline — laiaääreline kaabu, üll kalevist mantel, mis riivas kannuseid. Nokutas trahteripidajale, et see lahkuks, hüppas juurde, haaras kaabu esiäärest ja hakkas kummardama, tõstes mõõgaga mantli äärt, lenneldes mööda kööki. Peeter ja Aleksaška vahtisid teda pärani sui. Kavalier ütles pehmel murrakul:

„Tema hiilgus Hannoveri kuurvürstinna Sophie koos oma tütre Brandenburgi kuurvürstinna Sophie Charlotte ja poja kroonprintsiga, inglise trooni suursuguseima pärija Georg Ludwigiga, ning Celle hertsog, samuti ka tema hiilguse õukondlased, daamid ja kavalierid, — lahkunud Hannoverist, ruttasid vastu teie tsaarilikule kõrgusele ainsa sihiga, et tutvudes Moskva imeväärse ja kuulsa tsaariga tasu leida väsitava teekonna ning ehamugava öömaja eest...“

Koppenstein — nii oli kavalieri nimi — palus Peetrit ilmuda õhtueinele: kuurvürstinna ja ta tütar ei istu lauda, oodates külalist... Peeter sai ainult poolest öeldust aru ja ehmus sel määral, et oleks peaaegu tänavale lidunud...

„Ma ei või,“ ütles ta kokutades, „mul on väga kiire...“

Ja aegki on hiline... Kui Hollandist tagasi sõidan, vahest siis..."

Koppensteini mantel ja kaabu lendasid taas kööki mööda. Ta käis kohmetamata peale. Aleksaška sosistas vene keeli:

"Ega tast lahti saa... Parem mine tunnikeseks, myn Herz, — sakslased haavuvad kergesti..."

Peeter rebis pahameelest nööbi vesti eest. Nõustus tingimisel, et neid koos Aleksaškaga viidaks kuidagi taga-teid mööda, ilma inimeste nägemata, ja et lauas oleks ainult kuurvürstinna, äärmisel juhul koos tütrega. Tõmbas tolmu kaabu silmle, vaatas igatsevalt vorstidele kolde kohal.

Tänaval ootas tõld.

8

Kuurvürstinna Sophie istus ühes tütre Sophie Charlottega õhtusöömaks kaetud laua juures, kamina ees, mis viimase inetuse pärast oli varjatud hiina sirmiga. Ema ja tütar talusid kannatlikult kõiki ebamugavusi selles kesk-aegses lossis, mis oli neile kasutada antud kohaliku mõisniku poolt. Mõned kaasaegsed lõuendid ja vaibad varjasid hädavaevu tellisseinu, mille kohal kõrgel võlvide all elutsesid kahtlemata öökullid. Peremehe poolt rutuga muretsetud siidleentoolikesed seisid tahvelpõrandal, mis punaparraliste rüütlite saabastega ja rüütlitäkude raudadega kulutatud. Kõikjal lõhnas hiirte ja tolmu järele. Daamid võpatasid, mõeldes kommete toorusele, mis tänu loojale on igaveseks kadunud. Nende pilku lohutas suur pilt, mis rippus kilpide ja raudrõivaste jaoks määratud roostetanud konksu otsas. See kujutas lopsakat küllust: lett merekalade ja langustide virnaga, tapetud lindude puntrad, aed- ja puuviljad, odadega läbistatud metsesad... Värvide kiirgasid päikesevalgust...

Maalikunst, muusika, luule, elava mõistuse mänglus, mis juhitud kõige peenendatu ja maitseka poole, — see on kiiresti kaduva elu ainus väärikas sisu: nii mõtlesid ema ja tütar. Nad olid haritumaid naisi Saksamaal. Mõlemad olid kirjavahetuses Leibniziga¹, kes ütles: "Nende

¹ Gottfrid Wilhelm Leibniz — kuulus saksa filosoof, matemaatik, füüsik, ajaloolane ja diplomaat.

naiste mõistus on nii uudishimulik, et vahel tuleb kapituleeruda nende sügavamõtteliste küsimuste ees." Nad soovisid kunsti ja kirjandust. Sophie Charlotte asutas Berliinis teaduste akadeemia.

Neil päevil avaldas kuurvürst Friedrich kirjas neile heatahtliku teravmeelsusega oma muljeid barbarite tsaari üle, kes reisib puusepa nime all. "Moskoovia, nagu näha, ärkab aasialikust unest. On tähtis, et tema esimesed sammud oleksid juhitud õnnistusväärsele suunda." Ema ja tütar ei armastanud poliitikat, neid tõi Koppenburgi kõige õilsam uudishimu.

Kuurvürstinna Sophie pigistas kõhnade sõrmedega leentooli käetuge. Ta kuulatles, — öise aia poole avatud akna taga kostis läbi lehtede kahina rataste raginat. Värisesid pärlikeed ta valgel parukal, mis tõmmatud nii kõrgele vaalaluust võrestikule, et ta isegi käsi üles sirutades poleks saanud selle tippu puudutada. Kuurvürstinna oli kõhn, üleni kortsudes, puudujääk alumiste hammaste vahel kititud vahaga, lillaka kleidi väljalõike peitsid pitsid selle, mis ei võinud enam ahvatleda. Ainult ta suured mustad silmad hiilgasid elavat vaimureipust.

Sophie Charlotte, nagu emagi tumeda, kuid rahulikuma pilguga, oli ilus, suuremoeline ja valge. Tark laup puuderdatud paruka all, säravad õlad ja rind, mis peaaegu nibudeni avatud, peened huuled, tugev lõug... Ta pisut ülespööratud nina sundis teraselt ta näkku vaatama, varjatud kergemeelsust otsima.

"Viimaks ometi," ütles Sophie Charlotte tõustes, "nad saabusid."

Ema ennetas ta. Mõlemad lähenesid siidi kahinal sügavale aknatühemele müürimassiivis. Aiateekest mööda astus kähku pikk vari, vehkides kätega, selle järel ruttas teine — mantli ja koonusekujulise kaabuga, pisut eemal kolmas.

"See on tema," lausus kuurvürstinna, "mu jumal, see on ju hiiglane..."

Ukse avas Koppenstein:

"Tema tsaarilik kõrgus!"

Ilmus liibakas jalg tolmuses kingas ja villases sukas, — Peeter sisenes, külg ees. Nähes kaht küünlaist valgustatud daami, pomises ta: "Guten Abend..." Tõstis käe otsmikule nagu pühkimiseks, läks hoopis segamini ja varjas näo pihuga.

Kuurvürstinna Sophie lähenes kolme sammu kaugusele, kergitas sõrmeotsadega kleiti ja tegi reveransi, kergusega, mis ei vastanud ta aastaile:

„Teie tsaarilik kõrgus, tere õhtust...”

Sophie Charlotte, astudes tema kohale, painutas oma kaunid käed luigeliku liigutusega kõrvale, kergitas kohevilt seelikuid, tegi samuti reveransi.

„Teie tsaarilik kõrgus andestab meile selle õigustatud kärsituse, millega püüdsime näha noort kangelast, loendamatu rahvaste valitsejat ja esimest venelast, kes on purustanud oma esivanemate hukatuslikud eelarvamused.”

Võttes käe näo eest, Peeter kummardas, painutas enese kokku nagu teivas, ja nägi, et on niivõrd naeruväärne, — daamid võivad iga hetk solvavalt naerma pahvatada. Ta kohmetus oli äärmine, saksakeelsed sõnad lendasid peast:

„Ich kann nicht sprechen... Ma ei saa rääkida,” pomises ta langenud häälega... Kuid rääkida ei tarvitsenudki. Kuurvürstinna Sophie esitas sada küsimust, ootamata vastust: ilmast, teekonnast, Venemaast, sõjast, reisimuljeist, pistis käe ta kaenla alla ja talutas lauda. Kõik kolm istusid näoga tumedate võlvidega sünge saali poole. Ema tõstis ette praetud linnu, tütar valas veini. Naised lõhnasid magusate lõhnaõlide järele. Vanaeit puudutas rääkides sõbralikult nagu ema oma kuivade sõrmekestega tema kätt, mis oli veel kramplikult rusikasse pigistatud, sest ta häbenes oma küüsi lumivalgel laudlinal, lillede ja kristalli keskel. Sophie Charlotte kostitas teda meeldiva tähelepanelikkusega, tõustes, et ulatuda kannuni või liuani, — pöördus võluva naeratusega:

„Maitske seda siin, teie kõrgus... Tõepoolest, see väärrib, et te sööksite...”

Kui ta poleks olnud nii ilus ja alasti, kui poleks kahtsenud lõhnastatud kleit, — olnuks otse oma õde. Ja häälgigi oli neil nagu omastel. Peeter lakkas turritamast, hakkas küsimustele vastama. Kuurvürstinnad rääkisid talle kuulsaist flaami ja hollandi kunstnikest, suurtest dramaturgidest prantsuse õue juures, filosoofiast ning ilust. Tal polnud paljust aimugi, küsitles, imestas...

„Moskvas — teadused, kunstid!” ütles ta, põtkides jalaga laua all. „Ise nägin neid siin esimest korda... Meil pole neid harrastatud, kardeti... Meie bojaarid, aadlikud — need on matsi-mühkamid, mugavad, õgivad, palu-

vad jumalat. Meie maa on sünge. Teie ei elaks seal päevagi hirmu pärast. Istun praegu siin teiega, — on õudne taha vaadata... Ainult Moskva ümbruses on kolmkümmend tuhat röövlit... Minust räägitakse, — ma valavat palju verd, öeldakse mässuvihikuis, ma ise piinavat...”

Ta suu virildus, põsk hakkas hüplema, pungis silmad klaasistused hetkeks, nagu näeks ta enese ees mitte lauda toitudega, vaid verest murastunud ilma akendeta ehitist Preobraženskoje agulis. Tõmbas järsult kaela ja õlaga, peletades nägemust... Mõlemad naised jälgisid hirmunud uudishimuga ta näo moondumisi...

„Teie ärge uskuge seda... Ma armastan kõige rohkem laevu ehitada... Galeer „Principium” on mastist kuni kiiluni vaat nende kätega ehitatud...” Tegi lõpuks rusikad lahti, näitas rakkusid. „Ma armastan merd ja armastan väga teha tulevärki. Oskan neljateistkümmend käsitööd, kuid veel halvasti, sellepärast sõitsingi siia... Aga sellest, et ma olen õel ja armastan verd, — valétatakse... Ma pole õel... Kuid kui elada meie omadega Moskvas, — igaüks läheb marru... Venemaal tuleb kõik lammutada, — kõik algusest peale... Aga meie inimesed on alles kangekaelsed! — mõne seljas narmendab liha kuni luudeni piitsa all...” Takerdus, vaatas naistele silma ja naeratas neile süüdlaslikult: „Teie juures kuningaks olla — see on üllarmas asi... Aga mina, mammakene,” haaras kuurvürstinna Sophie käest kinni, „mina pean kõigepealt ise õppima puusepatööd tegema.”

Kuurvürstinnad olid vaimustatud. Nad andestasid Peetrile tema mustad küüned, selle, et ta laudlinasse käsi pühkis, valjusti suud matsutas, Moskva kombeist jutustas, madruste sõnu vahele poetas, oma ümmargust silma pilgutas ja jutu ilmekuse tõstmiseks nii mõnigi kord Sophie Charlottet küünarnukiga müksata püüdis.

Kõik, — isegi ta aimatav julmus ja mõnede human-suseavalduste looduslapselik mittemõistmine, — paistis neile olevat, kuigi jubedavõitu, siiski võluv. Peetrist hoo-vas nagu tugevast metsloomast ürgset värskust. (Hiljem kirjutas kuurvürstinna Sophie oma päevikusse: „Ta on väga hea ja ühtlasi ka väga halb inimene. Kõlbelises mõttes on ta oma maa täielik esindaja.”)

Kihisevast veinist, sääraсте tarkade ja ilusate naiste

lähedusest muutus Peeter lõbusaks, Sophie Charlotte soovis talle esitleda oma onu, venda ja õukonda. Peeter pistis käe tasku piibu järele, nokutas, naeratades veidralt oma väikese suuga: „Hüva, las käia...“ Sisse astusid Celle hertsog, kuivetunud vanamees, halli hispaania habemekesega, milliseid nüüd enam ei kantud, ja naisteküti ning duellandi üleskäänatud vurrudega; kroonprints — loid, kitsanäoline noormees mustas sametülikonnas; kirjud ja toredad daamid ning kavalierid; õuepreilidest ümbritsetud laiaõlaline iludus Aleksaška, — tema oli kõikjal kodus; — ja saadikud: Lefort ning paks Golovin, Siberi asevalitseja. (Nad jõudsid tsaari dormöösile järele Koppenburgis, ja kuuldes, kus on Peeter, ruttasid ilma söömata ning ümberrõivastumata suures hirmus lossi.)

Peeter kaisutas hertsögit, tõstes ta kaenla alt üles, suudles põsele tulevast Inglise kuningat, tõmbas käe kaelkooguna kõverasse ja kummardas vapralt õukondlastele. Daamid tegid üheaegselt reveransi, kavalierid hüplesid oma kaabudega.

„Aleksaška, pane uks kõvemini kinni,“ ütles Peeter vene keeli. Kallas ligi toobisuuruse karika veini täis, kutsus pealiigutusega lähima kavalieri juurde — ja jälle veidra naeratusega:

„Vene kombe järgi ei või tsaari-karikast keelduda, tuleb kõigil põhjani juua — nii daamidel kui kavalieridel...“

Uhe sõnaga, algas pidu nagu Kukuus. Ilmusid itaalia lauljad mandoliinidega. Peeter tahtis tantsida. Kuid itaallased mängisid liiga tasa, pikaldaselt. Peeter saatis Aleksaška trahterisse oma voori moosekantide järele. Saabusid Preobraženskoje vilepilli- ja sarvepuhujad — kõik vaarikavärvi särkides, kausi järgi püगतud — asetusid nagu puuslikud seina äärde ja pörutasid oma kuristite ja taldrikutega, mängisid lemmasarvedega, puuviledega, vaskpillidega... Keskaegsete võlvide all polnud veel eluilmaski kostnud seesugune pörgulik muusika. Peeter trampis kaasa, pööritas silmi:

„Aleksaška, lase lahti!“

Menšikov võbistas õlgu, võbistas kulmusid, tegi igava näo ja laskus saapaninadelt kandadele. Sophie soovis näha, kuidas tantsib Peeter. See võttis eide sõrmist kinni, talutas teda luigena. Kuid asetanud ta istuma, valis paksukese, kuid noorema, ja hakkas jalgadega kurbette sir-

geldama. Sophie Charlotte valis paksu Golovini. Aiast laole rutanud vabatahtlikud jagasid daamid ja lasksid kükktantsu, jalaheidete, metsikute tatari vingatustega. Keerlesid seelikud, sasinesid parukad. Aeti alles sakslannad higistama! Ja paljud imestlesid, — miks on daamidel nii kõvad küljeluud? Päris seda Peeter ka Sophie Charlotelt järele. Kuurvürstinna ei mõistnud esiti, pärast naeris kuni pisarateni:

„Need ep ole roided, vaid meie korsettide vedrud ja luud...“

9

Koppenburgis mindi lahku. Suursaadikud liikusid ringi Amsterdami poole, Peeter väikese vabatahtlike salgaga kihutas otsejoones Reinile ja ilma Xanteni linnakeseni minemata istus laevale ning ujus pärivett alla. Schenkenschanzi taga algas kauaigatsetud Holland. Pöörati Reini parempoolsele harule ja Forti küla juures siirduti läbi lüüside kaevandesse ehk kanalitesse.

Lamedapõhjalist pargast vedasid kaks laia tagumikuga mustjaskõrbi, kõrgete rangidega hobust; taltsalt pead raputades astusid nad rohtunud rannal liivast jalgrada mööda. Kanal venis sirge paelana läbi tasandiku, mis oli ruudustatud nagu kaardil aedade, karjamaade, lilleistandustega ja kraavide ning kanalite võrguga. Päev oli kuum, pisut põuaudune. Levkoid, hüatsindid, nartsissid olid juba ära õitsenud, siin-seal lõigati nende jäänuseid mustunud peenardel ja pandi korvidesse. Kuid tulbid — must-lillakad, punased nagu leegid, kirjud ja kuldsed — katsid sametina maad. Kõikjal laisas tuules keerlevad veskite tiivad; mõisad, talud, järskude telliskivikatustega majakesed toonekurepesadega, madalate pajude ridadega kanalite kallastel. Sinakas vines — linnade, kirikute, tornide piirjooned ning — tuulikud, tuulikud...

Paat heintega ujus kraavipidi aedadest mööda. Mõisa katuste tagant ilmus puri ja libises tasa tulpide vahel... Hallitusest roheline lüüsi juures vaaditaoliselt laiade pükste, kitsapihaliste kuubede ja puukingadega hollandlased (nende lootsikud aedviljaga seisid kraavis, mis kadus seal, kus päike läikis vinetuses) ootasid rahulikult piipu suitsetades lüüsi avamist.

Paiguti ujus pargas ülalpool põlde ja ehitisi. All paist-

sid viljad puude otsas, mis surutud okstega vastu telliskivimüüre, pesu nõoridel, puhaste õuekeste liival jalutavad paabulinnud. Nähes elusaina neid lindusid, venelased ainult ahhetasid. Ilmsi unena paistis see maa, mis imeväärse vaevaga merelt vallutatud. Siin austati ja hellitati iga maalapikest... Mitte nii, nagu meie metsikus stepis!... Peeter rääkis vabatahtlikele, tubrutades pargase käilas savipiipu:

„Mõni õu meil Moskvas on avaram... Aga et võtaks luua ja pühiks õue puhtaks ning rajaks nii meeldiva ja kasuliku aia, — see ei tule kellelegi mõttessegi... Maja variseb, aga teie, saatana, ei roni ka siis ahju pealt maha seda toetama, — ma tunnen teid... Oma asjaõiidusele ei viitsi viisakasse kohta minna, vaid reostate otse läve ees... Mispärast on see nõnda? Istume keset tohutuid avarusi ja — oleme kerjused... Sellest on meel meil kibe... Vaadake, — siin on maa muretsenud merepõhjast, iga puu tuleb eemalt tuua ja istutada. Ning on rajatud tõeline paradiis...”

Pargas läks suurest kanalist läbi lüüside väikestesse. Liiguti edasi ritvade abil, ühtesoodu müksates raskelt koormatud lotjasid. Idas avardus Zuiderzee — Hollandi mere piimjas-hall pind. Ikka rohkem paistis sellel purjesid. Ikka rahvarikkamaks muutus ümbrus. Hämardus, läheneti Amsterdamile. Laevad, laevad roosataval merepinnal. Ehavalguses lõõmavad mastid, purjed, kirikute ja majade teravad katused... Purpurpunased pilved nagu mere tagant tõusvad mäed, kuid valgus kustus kiiresti, nad kattusid tuhaga. Tasandikul süttisid tulukesed, libisesid kanalitel.

Peatusid õhtust sööma kaldal sõbralikult valgustatud trahteris. Joodi džinni ja inglise ale'i. Siit saatis Peeter kõik vabatahtlikud koos tõlkide ja kraamiga Amsterdam, ise aga istus ühes Menšikovi, Aljoša Brovkini ja papp Bitkaga purjepaati ning sõitis edasi Zaandami külakesse (möödudes pealinnast).

Kärsitumalt kui kõike muud maailmas tahtis ta näha seda juba lapsepõlvest peale armast kohta. Sellest jutustas vana sõber, sepp Gerritt Kist (kui ehitasid mängulaevu Perejaslavskoje järvel). Töötanud mõne aja, sõitis Kist jälle tagasi kodumaale, kuid Zaandamist saabusid (Arhangelskisse, hiljem Voroneži) teised sepad ja laevapuusepad ning rääkisid: „Kui juba kuskil laevu ehitatakse,

Peeter Aleksejevitš, siis Zaandamis: kerged, kiired, tugevad, — kõigi laevade laevad.”

Kümmekond kilomeetrit Amsterdamist põhja pool, Zaandami, Koogi, Oostzaani, Westzaani, Zaandijki külas oli vähemalt viiskümmend laevatehast. Nendes töötati ööd ja päevad sellise kiirusega, et laev valmis viie-kuue nädalaga. Umberringi — rohkesti vabrikuid ja tehaseid, mida panid käima tuuleveskid ja mis valmistasid kõik laevatehastele vajaliku: treitud osad, naelad, klambrid, lõud, purjed, anumad. Neis eratehastes valmistati keskmise suurusega kauba- ja vaalapüügilaevu, — sõja- ning suured kaubalaevad, mis käisid asumaades, ehitati Amsterdamis kahel suurel admiraliteedi ellingul.

Kogu öö jooksul nähti lootsikust, mis ujus mööda sügavat ja kitsast lahte, randadel tulesid, kuuldi vasarate mürtsumist, palkide kolinat, raua raginat. Lõkgetulede valgel eraldusid risttalastiku roided, laeva ahter ellinguil, puumasina võrestik, mis tõstis plokkidel lauakimpe, raskeid palke. Oiendasid edasi-tagasi paadid laternatega. Kostasid kähedad hääled. Lõhnas männilaastude, tõrva, jõerõskuse järele... Neli tüsedat hollandlast kääksutasid aerusid, imesid rippuvaid piipe.

Keskööl sõideti sõõgimajja puhkama. Sõudjad vahetusid. Saabus niiske, hallivõitu hommik. Majad, veskid, pargased, pikad barakid, — kõik see, mis öösel paistis nii suurena, madaldus sinkjashalli kastega kaetud randadel. Uduse vee kohale kummardusid nõrepajud. Kus on see kuulus Zaandam?

„Vaata seal ta on, Zaandam,” ütles üks sõudja, osutades peaga väheldaste, järskude katuste ja lamedate esikülgedega puust ning tuhmunud telliskividest majakestele. Paat ujus neist ligasevõitu kanalit nagu uulitsat pidi mööda. Külas ärgati, siin-seal põles juba tuli koldes. Naised pesid ruudukujulisi pisikeste, vanadusest vikerkaareliste ruutudega aknaid. Hõõrusid lüngunud uste vaskseid käepidemeid ja linke. Mättaga kaetud kuuri katusel kires kukk. Läks valgemaks, vesi kanalis auras. Põiki ta kohal rippus nõoridel pesu: päratu laiad püksid, lõuendsärgid, villased sukad. Läbi sõites pidi kummardama.

Pöörduti põikkraavi, mööda mädanud postidest, kanakongidest, kuuridest, mille küljes väljakäigukohad, õõnsaist remmelgaist. Kraav lõppes väikese abajaga, selle keskel lootsikus istus kootud mütsiga mees, pea õlgade

vahele tõmmatud, — õngitses angerjaid. Teraselt vaadates hüppas Peeter üles, hüüdis:

„Gerritt Kist, sepp, oled see sina?”

Mees tõmbas õnge välja ning vaatas alles siis, ja kuigi oli nähtavasti külmavereline, imestas: juurdesõitvas paadis seisis hollandi tööliseks rõivastunud noormees — lakeeritud kaabuga, punase kuuega, lõuendpükstes... Kuid teist seesugust nägu ta ei tundnud — käskiv, aval, meeletute silmadega... Gerritt Kist ehmus, — Moskva tsaar ujus udusel hommikul lihtsas lootsikus kanalist välja. Pilgutask Gerritt Kist oma ruskeid ripsmeid, — tööpoolest, tsaar, ja hüüdis just teda...

„Hei, oled see sina, Pieter?”

„Tere...”

„Tere, Pieter...”

Gerritt Kist pigistas oma krobelistest sõrmedega ettevaatlikult ta kätt. Nägi Aleksaškat:

„Ee, oled see sina, poiss?... Sestap ma vaatangi, et oleksid just nagu nemad... Vaat see on tore, et tulite Hollandisse...”

„Kogu talveks, Kist, et laevatehases töötada... Kohe täna jookseme tööriistu ostma...”

„Jakob Oomi leselt võib osta head riistad ja odavalt, — küllap ma räägin temaga...”

„Juba Moskvast ma mõtlesin, et peatun sinu pool...”

„Minu pool oleks kitsas, Pieter, mina olen kehv inimene — ja majake on hoopis vilets...”

„Egas mulle laevatehaseski kes teab kui kõrget palka maksta...”

„Heh, sa oled ikka sama naljahammas, Pieter...”

„Ei, nüüd on meist nali kaugel. Kahe aastaga peame laevastiku ehitama, lollidest tarkadeks saama! Et poleks meil riigis hellitatud käsi.”

„See on sul hea mõte, Pieter.”

Sõuti rohtunud kaldale, kus seisis lõmitava telliskivikatuse ja kahe aknaga puumajake ühes kõrvalehitisega. Pikast lapergusest korstnast tõusis vana vahtra okste alla suitsulint. Viltuvajunud ukse ette, mille kohal võreline aken, laotatud puhas põrandariideke, kuhu pannakse puukingad, sest Hollandis astuti majja sukkades. Künni- selt vaatas saabujaid kõhn vanaeit, käed puhta põlle all ristis. Kui Gerritt Kist aerusid rohule visates talle hüüdis:

„Hei, need on meie poole Moskooviast”, kummardas ta viisakalt oma kõrvulist targeldatud tanu.

Peetrile meeldis korter väga, ta võttis kaheaknalise kambri, väheldase pimedas sulendi voodiga (enesele ja Aleksaškale) ja pööningu (Aljoškale ning Bitkale), kuhu viis kambri lahtine redel. Samal päeval ostis ta Jakob Oomi leselt tublid tööriistad, ja vedades neid kärul koju, kohtas puusepp Renseni, kes oli ühe talve Voronežis töötanud. Paks heasüdamlik Rensen avas seisatades suu ja kahvatas äkki: see kärul taga kõndiv kuklasse lükatud lakeeritud kaabuga noormees meenutas Rensenile midagi jubedat, — süda tõmbus kokku... Mällu tõusis pilt: lendav lumi, tulekahjukuma ja tuules kõikuvad vene tööliste laibad...

„Tere, Rensen.” Peeter laskis kärul lahti, pühkis varrukaga higist nägu ja sirutas käe. „Nojah, see olen mina... Kuidas sa elad? Asjata lasksid Voronežist jalga... Aga mina töötan esmaspäevast peale Lynst Rogge laevatehases... Vaata, et sa välja ei räägi... Minu nimi on siin Peeter Mihhailov.”

Ja jälle välgatasid tema terav-kumerad silmad Voroneži tulekahjukumaga.

„Myn Herr König... Teie käsu järgi õppusele saadetud navigaatorid on kõik kohtadele määratud... Ivan Golovin, Pleštšev, Krapotkin, Vassili Volkov, Vereštšagin, Aleksandr Menšikov, Aleksei Brovkin ja päevad läbi pommis papp Bitka, kelle juures minagi olen, on antud — ühed Zaandami, teised Ida-India kompaniisse laevaehitamist õppima... Aleksandr Kikin ja Stepan Vassiljev — mastide tegema; maaler Jakov ja diakon Krivosõhin — igasuguseid vesiveskeid; Borissov ja Uvarov — paatide ehitamist; Lukin ja Kobõlin — plokke tegema; Konšin, Skvortsov, Petelin, Muhhanov ja Sinjavin läksid mitmele poole laevamadrusteks; Artšilo sõitis Haagi kahurilaskmist õppima... Aga stolnikud, kes enne meid olid siia saadetud, tahtsid, ainult kompassi selgeks õppinud, tagasi Moskvasse sõita, arvates, et — see ongi kõik... Kuid me muutsime nende arvamise, käskisime minna mustatööliseks Oostzaani laevatehasesse...”

Härra Jakov Bruce sõitis siia ja andis teie hiilguse kirja edasi. Näitas haavu, mis ep ole siinamaale kinni kasvanud, ja kaebas, et oli saanud need teie hiilguse juures peol... Metselajas! Kui kaua pead sa veel inimesi kõrvetama? Siiaagi on teie juurest haavatuid sõitnud. Lõpeta kord läbikäimine Ivaška Pohmelpeaga... Tema pärast võid veel vastu vahtimist saada... Pieter..."

„... Sinu kirjas, mu isand, on mulle kirjutatud, nagu käiksin ma Ivaška Pohmelpeaga läbi, aga see, mu isand, on vale... Jakov sõitis teie juurde otse Moskva peatäiega ja rääkis meelemärkusetä olekus... Kunas mul aega Ivaškaga läbi käia, — ühtesõodu lõugamine ja haukumine, veres kogu aeg end peseme... Teie võite ajaviiteks Ivaškaga sõbrustada, aga meil pole selleks mahti... Nagu ma sulle, mu isand, juba kirjutasin, on tollest röövlisalgast jälle kaheksa meest kinni püütud, ja need röövlid on agulikauplejate, lihunikude, voorimeeste ning bojaarihva hulgast — Petruška Selezén ja Mitka Pitsuga ja Popugai ja Kuska Zaika ning aadliku poeg Miška Tõrtov... Nende peiduurgas ja röövitud kraami jagamise koht oli Tveri väravate taga. Aga mis puutub Bruce'isse, või kui tulevad teised minu peale kaebama, — siis teevad nad seda kõik purjus peaga... Tervitan, Fetka Romodanovski..."

„Myn Herr König... Sinu valitsejalik kiri on mulle kätte antud, milles kirjutatakse võõramaalasest Thomas Fadenbrachtist, — et kuidas peab tema edaspidi tubakaga kauplema? Sellest valmistati juba talvel ukaas, et esimesel aastal kaubeldu oma kasuks, teisel oma kasuks ühes maksuga, kolmandal aastal väljapakkumine: kes rohkem pakub, sellele ka anda... Taas mina imestan — kas teie valitsuse bojaarid ei võinud ise seda mõelda, sest asjad on ju vist keskpärased... Teie riigiteenistuse jaoks on siin ostetud 15 000 püssi ja 10 000 on tellitud, samuti on kästnud teha teie teenistuse jaoks 8 haubitsat ja 14 kahurit. Rauameistritest olen siin palju kordi rääkinud, aga leida ep ole võinud, tublid on siin kõvasti kinni, aga kehvi pole meile tarvis... Palun, tervita mu härra kindralit ja palu alandlikult, et tema lahkesti minu majakest maha ei jäta... (Edasi salatindiga.) Aga siin on seesugused tea-

ted: Prantsuse kuningas valmistab Brestis jälle laevastikku, kuid misjaoks — keegi ei tea... Eile on saadud Viinist teade, et Spanjamaa kuningas on surnud... Aga mis pärast tema surma tuleb, — seda tead sa, teie armulikkus, ise...¹

Sa kirjutad samuti suurtest vihmadest, mis on meil praegu. Ja seda me imestame, et teie suurtes lossides Moskvas on seesugune muda... Aga meie elame siin vee-pinnast madalamal — ja ometi on kuiv... Pieter..."

Vassili Volkov, pidades Peetri käsul päevikut, märkis üles:

„Amsterdamis nägin naissoost lapsukest, poolteist aastat vana, üleni karvane ja üpris paks, nagu kuus versso-kiit lai, — oli toodud laadale vaadata. Siinsamas nägin elevanti, kes mängis menuette, puhus türgi kombel pasunat, laskis musketonist ja sõbrustas koeraga, kes viibib tema seltsis, — üpris väga imestamisväärne..."

Nägin puust tehtud inimesepead, — ta räägib! Käänatakse nagu kell üles, ja mis sa siis ütled, seda ütleb ka see pea. Nägin kaht puuhobust ratastel, — istutakse nende selga ja sõidetakse ruttu mööda tänavaid kuhu tahes... Nägin klaasi, mille läbi võib sulatada hõbedat ja tina, sellega põletati ka puud vee all, vett oli umbes nelja sõrme sügavuselt, — vesi hakkas keema ning puu põletati ära...

Nägin tohtri juures anatoomiat: kogu sisikond on lahti võetud, — inimese süda, kopsud, neerud, ja kuidas neerudes sünnib kivi. Soon, mille otsas kops elab, on vana rübala sarnane. Sooned, mis ajus elavad, on nagu niidikesed... Üpris huvitav...

Amsterdami linn seisab mere ääres madalas kohas, kõiki tänavaid mööda on pandud jooksmas kanalid, nii suured, et nende kaudu võib vedada laevu, kanalite kõrval on laiad uulitsad, — mõnes kohas võib kaks tõlda sõita. Kummalgi pool kõrval suured puud kraavi ääres ja nende vahel laternad. Kõigil tänavail laternad, ja igaüks on kohustatud oma maja vastas seisva lambi iga öö põlema panema. Mainitud tänavail on plaisir elik suur lõbutsemine.

¹ Hispaania pärilussõda.

Kaupmeeskond on siin väga rikas, mida Euroopas kõige rohkem hinnatakse, ja rahvas elab ärist ning on üpris jõukas. Lähivad nõnda edasi nagu mitte kuskil pool mujal... Börsimaja, mis on tehtud läbini valgest kivist ja seestpoolt üleni kaunistatud alabastriga, on üpris imeväärt... Põrand on tehtud nagu malelaud, ja iga kaupmees seisab oma ruudu peal... Ja iga päev on siin palju rahvast, nõnda et tervel sellel platsil liigutakse suure kitsikusega... Ja seal on suur karjumine... Mõned inimesed, — kes on vaeste juutide hulgast, — käivad kaupmeeste keskel ringi ja lasevad nuusktubakat nuusutada, kellel väga ruttu vaja, — ning toidavad oma pead sellega..."

Jakob Nomen, teadmishimuline hollandlane, märkis oma päevikusse:

"...Tsaar ei suutnud üle nädala inkognito elada: mõned, kes Moskoovias olnud, tundsid ta nägupidi ära. Kõma sellest levis varsti üle kogu meie kodumaa. Amsterdamis börsil panid inimesed suuri summasid välja ning löid kätt, — kas on see tõesti suur tsaar või ainult üks ta saadikuist... Härra Houtman, kes ajab Moskooviaga äri ja on mitu korda tsaari Moskvast võõrustanud, sõitis Zaandami, et avaldada tsaarile oma sügavat lugupidamist. Ta ütles temale:

"Teie pühitsetud kõrgus, kas olete see tõesti teie?"

Selle peale vastas tsaar küllaltki karmilt:

"Nagu näed."

Pärast seda vestlesid nad kaua teeraskustest Moskooviasse põhja kaudu ja Balti mere sadamate paremusest, — misjuures Houtman ei usaldanud tsaarile otse näkku vaadata, teades, et see võib teda vihastada: ta ei kannata, kui temale otse silma vaadatakse. Oli seesugune juhus: keegi Alderston Block vaatas kord tänaval õige jultunult tsaarile silma, nõndaviisi, nagu oleks ta ees olnud midagi väga veidrat ja imestusväärset. See-eest lõi tsaar teda käega kõvasti näkku, nii et Alderston Block tundis valu ja jooksis häbistatuna minema, sellal kui jalutajad tema üle naersid:

"Bravo, Alderston, sa oled rüütliks löödud."

Teine ärimees tahtis tsaari töö juures näha ja palus laevatehase meistrit, et see tema uudishimu rahuldaks.

Meister teatas ette, et see, kellele ta ütleb: „Pieter, Zaandami puusepp, tee seda või teist,“ — see ongi moskovitide tsaar... Uudishimulik kaupmees läks tehasesse ja nägi, kuidas mõned töölised kandsid rasket palki. Siis hüüdis baas ehk meister:

„Pieter, Zaandami puusepp, miks sa ei aita?"

Siis üks puuseppadest, ligi seitse jalga pikk, tõrvaga määratud rõivais, otsmikule kleepunud kiharatega, — tokas kirve puusse, ja sõnakuulelikult juurde jooksnud, pani oma õla palgi alla ning kandis seda ühes teistega, mainitud kaupmehe suureks imestuseks.

Pärast tööd külastab ta armetut sadamasööklit, kus istub õllekruusi juures, suitsetab piipu ja vestleb lõbusalt kõige harimatute inimestega ning naerab nende naljade üle, hoolimata säärasel puhul vähimalgi määral lugupidamisest enese vastu. Ta külastab tihtipeale nende tööliste naisi, kes teenivad praegusel ajal Moskoovias, joob naistega kadakaviina, patsutab neid ja naljatab... Tema mõningaist veidrustest jutustab järgmine juhtum... Ta ostis ploome, pani need oma kaabusse, võttis selle kaenla alla ja sõi neid tänaval, üle tammi Zujdijki minnes. Tema sabasse lõi parv poisikesi. Mõned lastest meeldisid talle, ta ütles:

„Pojukesed, kas tahate ploome?"

Ja andis neile mõned. Siis lähenesid teised ja ütlesid: „Anna meile kah ploome või midagi muud.“ Kuid ta tegi neile grimassi ja sülitas ploomikiviga, tundes lõbu, et oli neid ärritanud. Mõned poisikesed vihastasid nii kangesti, et hakkasid teda mädanud õuntega, pirnidega, heintega, igasuguse prahiga pilduma. Ta läks neist naerdes eemale. Üks poisikestest tabas teda kiviga selga, tehes valu, ja see juba katkestas ta kannatuse... Lõpuks sattus lüüsi juures mullatükk talle pähe — ja ta karjus maruvihaselt:

„Mis — kas teil pärjemeistreid pole, et korra järele valvata!..." Kuid ka see ei kohutanud poisikesi sugugi...

Pühapäeviti teeb ta lähel lõbusõite väikese purjepaadiga, mille ostis maaler Harmensenilt neljakümne kuldna ja kruusi õlle eest. Kord, kui ta purjetas Kerkrakki mööda, hakkas tema paadile lähenema reisijate laev, mille tekile oli kogunenud palju inimesi, kes põlesid uudishimust vaadata tsaari lähemalt. Laev lähenes küljega pea-aegu purjepaadi vastu, ja tsaar, tahtes vabaneda pealetungivusest, haaras kaks tühja pudelit ja virutas need

üksteise järel otse reisijate salka, kuid ei riivanud õnneks kedagi...

Ta on äärmiselt teadmishimuline, pärib igal puhul: „Mis see on?“ Ja kui vastatakse, — ütleb ta: „Ma tahan seda näha.“ Ja vaatleb ning küsitleb, kuni aru saab. Utrechtis, kuhu ta osa oma kaaslastega sõitis, et kohata Hollandi asehaldurit, Inglise kuningat Oranje Wilhelmit, — tuli teda talutada mööda kasvatusmaju, hospidale, mitmesuguseid vabrikuid ja töökodasid. Eriti meeldis talle professor Ruyschi anatoomiline kabinet, — ta vaimustus suurepäraselt konserveeritud lapselaibast, mis naeratas nagu elav, nõnda et suudles seda. Kui Ruysch kõrvaldas palaka teiselt anatoomiliseks uurimiseks koost võetud laibalt, siis märkas tsaar oma vene kaaslaste nägudel vastikutunnet ja vihaselt nende peale karjades käskis neil hammastega võtta laiba muskleid ning neid katki rebida...

Selle kõik olen ma mitmete inimeste juttude järgi üles kirjutanud, kuid eile õnnestus mul teda näha. Ta väljus Jakob Oomi lese kauplusest.

Ta läks ruttu, vehkides kätega, ja kummaski neist hoidis ta suurt uut kirvest. See on pikakasvuline mees, sale, tugeva kehaehitusega, liikuv ja osav. Ta nägu on ümmargune, valju ilmega, kulmud mustad, juuksed lühikesed, lokkis ja tõmmud. Ta seljas oli seržist kuub, punane särk ja peas viltkaabu.

Sellisenägi teda sajad inimesed, kes olid tänavale kogunenud, aga samuti ka minu naine ja tütar...”

.....

„Myn Herr König... Eilsel päeval saatsid keiserlikud saadikud Viinist meie saadikute juurde aadlimehe seesuguse teatega, et issand jumal andis keiser Leopoldile türklaste üle säärase võidu, et türklased ei suutnud kolme valli taga vastu panna, vaid kõigist välja löödi ja purustati ning üle silla põgenesid, aga keisri väed hakkasid neid patareidest tulistama. Türklased hakkasid vette hüppama, aga keisri vägi tagant raiuma, ja nõnda purustasid nad türklased lõplikult ning võtsid nende voori. Selles võitluses tapeti 12 000 türklast, nende hulgas suurvesiir, aga räägitakse, et sultangi on tapetud.

Keisri vägede generalissimuseks oli Savoja hertsogi vend Eugen, noor mees, räägitakse — 27-aastane, ja see oli tema esimene lahing...

Seda teatades ja selle triumfiga teid, mu valitseja, õnnitledes palume — et igasugune lõbutsemine suurtüki- ja püssilaskmise saatel saaks toime pandud... Amsterdamist, sel mihklikuu 13. päeval... Pieter...”

Näärakuus sõitis Peeter üle Inglismaale ja asus umbes kolme versta kaugusele Londonist — Deptfordi linnakese laevatehasesse, kus nägi seda, mida asjata püüdlas Hollandis: laevaehitamiskunsti kõigi teaduse reeglite järgi ehk laevade geomeetrilist proportsiooni. Ta õppis kaks ja pool kuud matemaatikat ja laevaplaanide joonistamist. Merekooli asutamiseks Moskvas võttis oma teenistusse õpetatud matemaatika-professori Andrew Fergharsoni ja lüüsimistri kapten John Perry — kanali ehitamiseks Volga ning Doni vahele. Meremehi-inglasi ahvatleda ei suutnud, olid liiga kallid, aga raha oli saatkonna kassas vähe. Moskvas saadeti ühtesoodu soobleid, brokaati, isegi üht-teist tsaari varakambrist: karikaid, kaelakeesid, hiina tasse, kuid sellest kõigest ei piisanud suurte tellimiste tasumiseks ja inimeste palkamiseks.

Päästis armastusväärne inglase lord Peregrine, Carmartheni markii: pani ette anda talle tubakaga kauplemise ainuõigus kogu Moskoovias ja õiguse eest sisse tuua kolm tuhat vaaditait seda nicotiana-rohtu, — kaaluga viis-sada inglise naela igaüks, — maksis ette kakskümmend tuhat naelsterlingit... Sealsamas õnnestus palgata teenistusse ka kuulsaim hollandi kaugesõidukapten Cornelis Cruysi: kangekaelne ja jonnakas, kuid osav meremees: palgaks määrati talle 9000 kuldnat, — meie järgi 3600 jefimokit, — maja Moskvas ja täielik ülalpidamine, aseadmirali aunimi ja õigus saada kolm protsenti vaenlaselt võetud saagist, aga kui peaks juhtuma, et ta vangi võetakse, siis kroonu kulul ta välja osta.

Arhangelski ja Novgorodi kaudu saabusid Moskvasse välismaised komandörid, tüürimehed, pootsmanid, arstid, madrused, laevakokad ja laeva- ning relvameistrid. Tsaari ukaasiga majutati nad aadlike ja kaupmeeste majadesse, — Moskvas algas suur korterikitsikus. Bojaarid ei teadnud, mis seesuguse välismaalaste parvega peale hakata.

Venisid voorid relvade, purjelõuendi, mitmesuguste

puu- ja rauatööriistade, vaalaluu, pakkimispaberi, korgi, ankrute, raud- ja saarepuu, marmoritükkide, lapsukeste ja vördjatega kastides piirituse sees, kuivatatud krokodillide, linnutopistega... Rahvas elab peost suhu leiva ja kalja varal, Moskva on kerjuseid täis, röövlikki tursuvad nälja pärast, aga siin veetakse taevast teab mida!... Ja siin tormavad kokku klanitud, jultunud välismaalased... Kas pole õige tsaari mõistus korrast ära?

Mõne aja eest hakkas Moskva turgudel liikuma kõma, et tsaar olevat mere taga uppunud (teised rääkisid, et olevat vaati pandud ja kinni naelutatud), ning Lefort leidnud ühe temaga sarnaneva sakslase ja esitab teda nüüd Peetri pähe, selle nimel hakkab nüüd valitsema ja piinama ning vana usku välja juurima. Nuhid nabisid seesuguseid kisakõrisid kinni, tirisid Preobraženskoje prikaasi. Romodanovski kuulas neid ise piitsa ja tule abil üle, kuid ei jõudnud jälile, kust tulevad need mässulikud kuuldused, kus on pärispesa. Kõvendati valvet Novodevitšis, et poleks mingeid salaläkitusi tsaaritar Sofja poolt.

Romodanovski kutsus bojaare ja suuraadlikke enese poole pidutsema, ei säästnud viina. Musketärid pandi uste manu, et külalised püsiksid paigal, ja pidutseti nõnda päevade kaupa ning kauemgi, kääbused ja narrid ronisid laudade all, kuulates kõnelusi, kõndis joobnute vahel õpetatud karu, ulatas peekri viinaga, et külaline jooks, aga kes ei tahtnud juua — karu, pillanud peekri, rebis teda ja, ronides peale, püüdis nagu imeda. Vürst-tseesar, lihav, väsinud, tukkus poolpommis troonil, kuulates erksalt, nähes teraselt; kuid külalised ei rääkinud purjus päigi midagi üleliigset, kuigi ta paljudest teadis, et nad muud ei ootagi, kui et Peetri ja kaaslaste all maa vappuma hakkaks...

Vaenlane paljastas end ise varsti avalikult. Moskvasse ilmus poolteistsada streletsi, kes ära karanud sõjaväest, Leedu piirilt. Sinna oli saadetud vojevoodile, vürst Mihhail Romodanovskile toetuseks neli streletsipolku, polkovnikute Hundertmarki, Tšubarovi, Kolzakovi ja Tšermnõi omad. Need olid samad polgud, kes pärast Aasovi vallutamist jäid kindlustustöödele Aasovis ja Taganrogis ning tunamullu sügisel mässasid koos kasakatega, ähvardades toimida Stenka Razini kombel. Neid oli surmani tüüdanud raske teenistus, tahtsid tagasi Moskvasse, oma naiste, rahuliku ärikese ja käsitööde manu, kuid puhkuse

asemel aeti nad nagu liht-maakaitseväelased Leedu piirile, soodesse, näljatoidule.

Nähtavasti ootas Moskvas keegi streletse. Nende palvekiri pääses kähku (lossieide kaudu) Kremli, naistekambrisse, kus Sofja õde, tsaaritar Marfa võrdlemisi vabalt elas. Sama eide kaudu saabus Marfalt ruttu vastus:

„Meil siin üleval on asjad segased: mõned bojaarid, kes sõidavad tihti Kukuisse ja välismaalastega vennastuvad, tahavad tsarevitš Alekseid ära kägistada. Kuid me vahetasime ta ära, nemad aga vihastasid, peksid noort tsaarinnat vastu põski... Mis tuleb, seda me ei tea... Aga tsaarist ei tea, kas on elus või surnud... Kui teie, streletsid, ei rutta Moskvasse, siis ei näe te Moskvat ülepea mitte, teie kohta on ukaas juba valmis kirjutatud...“

Selle kirjaga jooksid streletsid turgusid mööda ja karjusid, kus vaja: „Tsaaritar Sofja toitis vanasti kaheksa korda aastas kuni kolmsada inimest ja tema õed tsaaritarid toitsid samuti, andsid lihavõtte ajal lihtrahvale loomakeeli ja sülti, hanepooli, kanaliha pudrugana ning pirukaid loomaliha ja munadega, pärast aga anti soolatud sealiha ja suure kala kõhuliha ja tindikala ja viina küllalt, kahekordset kurnatud mõdu... Vaat, missugused tsaarid meil olid... Aga nüüd õgivad ainult välismaalased hästi, kuid teie kõik peate nälga kõngema, teie kõhutäite eest ostetakse mere tagant krokodille.“ Nad tulid määratsema Streletsi-prikaasi juurde, ei kartnud isegi bojaar Ivan Borisovitš Trojekurovit, aga kui mõnda kisakõri taheti kinni võtta, türmi viia, — vabastasid neid seltsimehed.

Vürst-tseesar kutsus kindralid Gordoni ja Artamon Golovini enda juurde ning nad otsustasid — viivitamata põgenenud streletsid Moskvast välja lüüa. Fjodor Jurjevitš läks suures ärevuses kaardi- ja soldatipolkusid revideerima, kuid kõikjal oli vaikne, rahulik. Valiti sada semjonovlast ja kutsuti vabatahtlikke agulikaupmeeskonnast. Oösel läksid vaikselt agulisse, streletsiasulate juurde, hakkasid väravaist sisse murdma, streletse ükshaaval välja ajama. Kuid ükski neist ei pannud vastu. „Ah või teie, semjonovlased. Mis te kätatsete, me läheme nii samagi minema...“ Võtsid koti pirukatega, räbalasse mässitud püssi, lahkusid naerdes, nagu oleksid selle sooritanud, misjaoks Moskvasse tulid.

Streletsid viisid Leedu piirile kaasa tsaaritar Sofja kirja. Samal päeval saatis Marfa kääbusnaisega Sofjale Novo-

devitšisse streletside palvekirja. Sofja andis kääbuse kaudu vastuse:

„Streletsid... Mulle sai teatavaks, et väike arv mehi teie polkudest käis Moskvast... Ka teie peate Moskvasse tulema kõige nelja polguga ja asetuma Devitši kloostri ette laagrisse ja mind paluma, et lähaksin Moskvasse senise asemel valitsema... Aga kui soldatid, kes asuvad kloostri juures, ei peaks Moskvasse laskma, — siis peate neist jagu saama, neid lööma, ning peame Moskvasse pääsema... Aga kes ei peaks laskma, — rahva või soldatite abil, — nendega peate võitluse astuma...”

See oli käsk Moskvat võitlusega vallutada. Kui põgenikud tsaaritari kirjaga Leedu piirile polkudesse saabusid, algas seal mäss.

12

Ei Peeter ega suursaadikud taibanud kuigi hästi Euroopa poliitikat. Sõdida — see tähendas moskoviitidele: kaitsta steppe rändrahvaste eest, taltsutada Krimmi tatarlaste röövretki, kindlustada voori- ja veeteid itta, tungida mere juurde.

Euroopa poliitika paistis neile tumeda asjana. Nad uskusid kindlalt kuningate kirjalikke kokkuleppeid ja vandeid. Teadsid, et Prantsuse kuningas ja Türgi sultan hoia- vad ühte ning et Oranje Wilhelm kui Inglise kuningas ja Hollandi asehaldur lubas Peetrit sõjas türklaste vastu toe- tada. Ja äkki, — otsekui külm vesi kaela, — saabub käsi- tamatu teade (selle tõi Poolast Augusti käest väikeaad- lik), — Austria keiser Leopold on astunud rahuläbirää- kimistesse türklastega, ning selle rahusobituse heaks töö- tab eriti Oranje Wilhelm, hoolimata nii moskoviitidest kui ka poolakatest.

Aga kõik tema hiljutised kinnitused kaasatundmisest kristliku relva edule võitluses issanda haua vaenlaste vastu? Mis see's on? Kinkis Peetrile jahi... Nimetas ven- naks... Pidutsesid üheskoos... Mis siis nüüd peab mõt- lema?

Oli veel arusaadav, et keiser Leopold räägib türklas- tega rahu üle: tema ja Prantsuse kuninga vahel algas sõda hispaania pärandi pärast, see tähendab (nagu käsitasid saadikud) — kumb neist oma poja Madridi kuningaks

paneb... See on muidugi tähtis asi, kuid mis puutuvad siia Inglismaa ja Holland?

Peetril ja suursaadikul oli raske seda mõista, et inglise ja hollandi kaubanduse- ja tööstuse-inimesed olid juba ammu kõige lähemalt huvitatud sõjast Prantsusmaa kau- bandusliku ja sõjalise jõu purustamiseks Atlandi ookea- nil ja Vahemerel, et hispaania pärand — see pole troon ühe või teise kuningapoja jaoks, mitte Karl Suure kalli- hinnaline kroon, vaid vabad teed kalevit ja rauda, siidi ja vürtsi täistuubitud laevadele, rikkad turud ja vabad sada- mad, ning et hollandlastele ja inglastele on mugavam mitte ise sõdida, vaid selleks teisi ässitada...

Ja veelgi keerulisem paistis, et inglased ja hollandla- sed, püüdes vabastada Austria keisri käsi sõjaks Prant- susmaaga, tungivalt soovivad, et venelased jätkaksid sõda sultaniga... Seesinane on kahemõtteline ja suur Euroopa poliitik...

Peeter tuli Amsterdami tagasi. Pürjermeisterid, kellelt ohameeldivate Viini kuulduste kohta järele päriti, vasta- sid põiklevalt ja juhtisid jutu äriasjadele. Samuti põikle- sid nad kõrvale teisest moskoviitidele tähtsast asjast...

Sel aastal avastas sepameister Demidov Uuralis mag- netraumaagi... Vinius kirjutas Peetrile:

„... Sellest maagist paremat ei või ollagi ega ole olnud kogu maailmas, nii rikas, et sajast naelast maagist tuleb nelikümmend naela malmi. Palun, käi saadikutele peale, et otsiksid häid rauameistreid, kes oskavad terast teha...”

Inglased ja hollandlased kuulasid üpris tähelepanelikult jutte Uurali magnetmaagist, kuid kui asi jõudis heade meistrite otsimiseni, hakkasid põiklema, keerutama, ütle- sid, et ega te ise säärase tehastega hakkama saa, me sõi- dame sinna, vaatame koha peal järele, vahest asume ise asja kallale... Nii ei õnnestunudki rauameistreid palgata ei Inglismaal ega Hollandis.

Kõigile rahutustele lisandus teade streletside mässust Moskvast. Viinist kirjutas salavahendaja suursaadikuile, et sellest sealgi juba teatakse, — keegi katoliku papp lobiseb linna mööda, nagu oleks Moskvast mäss, vürst Vassili Golitsõn maapaost tagasi toodud, tsaaritar Sofja troonile tõstetud ning rahvas talle truudust vandunud...

„Myn Herr König... Teie valitsejalikus kirjas oli tea- tatud streletside mässust ja et see teie valitsuse ning sol-

datite hoolega on maha surutud. Rõõmustame üpris. Ainult mul on väga paha meel sinu peale, — miks sa ses asjas juurdlust ei toimetanud ja kelmid piirile lasksid... Jumal mõistab su üle kohut... Mitte nõnda ei lepitud kokku linnataguse maja eeskojas...

Aga kui arvate, et me oleme otsa saanud, seepärast et post siit on viibinud, — siis, tänu jumalale, meil pole ükski inimene surnud, kõik on elus... Ma ei tea, kust teil seesugune naiste argus... Ole hea, ära vihasta: kirjutan tõesti südamevalu pärast... Me sõidame siit sel nädalal Viini... Seal polegi muud juttu kui meie otsasaamisest... Pieter..."

13

Suvistepüha selgel ja vaikselt päeval olid tänavad pühitud. Väravatel ja ustel närtsisid kaseoksad. Kui nägigi mõnd inimest, siis oli see vaht oma nuiaga või odaga puudaste ripplukkudega suletud poodide juures. Kogu Moskva oli jumalapalvusel. Kuum viirukiõhk hoovas madalaist, kaskedega kaunistatud udest. Kerjuste salgad — ka need olid kirikutreppidel kellahelinas seesugusel sinisel päeval rauged, — pidulik päike kõrvetas pulstunud päid, kehi räbalate all... Lõhnas viinahõngu järele...

Sellesse vaiksesse õndsusse tungis rataste ragin, — mööda Nikolskajat kargles metsikult palksillutisel tubli raudtelgedega vanker, söönud hobune kihutas hüpates, vankris raples mütsita kaupmees, tolmunud sinises kافتanis, — nüpeldas hobust, silmad pungis... Kõik tundsid ära Ivan Artemjitš Brovkini. Punasel väljakul heitis ta külgi puheville ajava hobuse juurderutanud kerjuste hoolde ja sööstis, — ise tuline, vaskne, — Kaasani katedraali, kus ülemad bojaarid seisisid palvusel... Trügides sääraseid inimesi kõrvale, keda jube isegi mõttes puudutada, nägi vürst-tseesari jässakat brokaatselga: Romodanovski seisis kõige ees vaibakesel, altari iidse keskvärava ees, ta kollakas ja paks nägu uppus pärilkraesse. Läbi trüginud, heitis Brovkin vürst-tseesarile vööni kummarduse ja vaatas julgelt ta ähmastesse, vihaselt tursunud laugude tõttu koledaisse silmisse...

"Valitseja, ma kihutasin kogu öö Sõtšovkast, — mu külake on Uue Jeruusalema juures... Hirmsad teated..."

"Sõtšovkast?" Midagi käsitamata jõllitas Romodanovski raskelt Ivan Artemjitšile. "Mis — kas oled purjus, et ei tunne aukraade?" Viha hakkas ta kaela paisutama, rippuvad vurrud liikusid. Brovkin ligines kartmatult ta kõrvale:

"Streletsid tulevad nelja polguga Moskva peale. Jeruusalemast paari päevatee kaugusel... Tulevad aeglaselt, vooridega... Vabanda juba, valitseja, et sind säärase teate pärast segasin..."

Toetades sauva enese vastu, haaras Romodanovski Ivan Artemjitši käest kinni, pigistas tugevasti, heitis punetades pilgu toredalt ehitud bojaaridele, nende uudishimutsevale nägudele... Kõik langetasid silmad vürst-tseesari ees. Aeglase peanokutusega kutsus ta Boriss Aleksejevitš Golitsõni:

"Minu juurde — pärast jumalateenistust... Käsi arhi-mandriiti palvusega kiirustada... Ütle Artamonile ja Vinjusele, et minu poole, viivitamata..."

Ja uuesti, tundes bojaaride sosistamist selja taga, pööras ta ülakeha, ähm kadus silmist... Inimesed unustasid hirmu pärast isegi ristimärgi tegemise... Oli kuulda, kuidas kõlkaus viirukipann ja tuvike rabeles tiibadega tolmunud aknal võlvi all.

14

Neli polku — Hundertmarki, Tšubarovi, Kolzakovi ja Tšermnõi omad — seisis rõskes nōos Uueks Jeruusalemaks kutsutud Voskressenski kloostri müüride ees. Rohelises ehataevas pilgutas astmelise paabeli kellatorni taga täht. Klooster oli pime, väravad suletud. Pime oli ka nōos, lõkketuled kinni trambitud, vankrid kägisesid, kostsid karmid hääled, — streletsid tahtsid öösel koos vooridega üle kitsa Istra jõekese Moskva maanteele minna.

Nad peatusid kloostri juures ja Sõtšovka külas moona pärast. Luurajad, kes Moskva juurest tagasi saabunud, teatasid, et seal on suur segadus, bojaarid ja suurkaupmehed põgenevad küladesse ning pärusmõisatesse. Aguleis oodatakse streletse, ja niipea kui nad sinna jõuavad, löüakse väravavahid maha ning lastakse polgud linna. Generalissimus Šein on kogunud tuhandet kolm mängu-

sõdureid, butõrsklasi, lefortlasi ja hakkab võitlema, kuid — peab arvama — kogu rahvas toetab streletse, aga streletsinaised ihuvad juba praegu odasid ja kirveid, jooksevad nagu poolhullud agulit mööda, ootavad — mehi, poegi, vendasid...

Kogu päev vaieldi polkudes, — ühed tahtsid otse Moskvasse murda, teised rääkisid, et peab ringi ümber Moskva minema ja kas Serpuhhovis või Tuulas laagrisse heitma ning sealt käskjalgu Donile ja Ukraina linnadesse saatma, — kasakaid ning streletse appi kutsuma.

„Milleks Serpuhhovi... Koju, aguleisse...”

„Ei me taha laagris istuda... Mis tähendab meile Šein... Kogu Moskva tõstame vastuhakule...”

„Ukskord ei tõstnud... Hädaohtlik ettevõtte...”

„Neil on Gordon ja polkovnik Krage sõjaväe juures... Need ei tunne nalja...”

„Kuid meie oleme väsinud... Ja püssirohtu on vähe... Parem laagrisse heita...”

Vankrile ronis Ovsei Ržov. Ta oli valitud pooltuhatkonna pealikuks. Juba Toropetsis, kus algas mäss, tehti lõpp kõigile ohvitseridele ja polkovnikutele, Tihhon Hundertmark ainult pääses, tänu hobusele. Purustatud peaga Kolzakov jõudis purret mööda hädavaevu teisele kaldale. Sedamaid kutsuti nõupidamine kokku ja valiti streletsid juhivad... Ovsei, pingutades häält, karjus:

„Kellel on särk ihu peal? Minul on mädanenud, juba möödunud aastast peale pole habet kamminud, pole saunas käinud... Kellel on särk, — istugu laagrisse... Aga meil on üks mõte — koju...”

„Koju, koju!” karjusid streletsid, ronides koormatele.

„Olete unustanud, mis Sofja meile kirjutas? Nii ruttu kui võimalik minna päästma. Aga kui me ei kiirusta, on meie asi kaotatud... Kuni surmatunnini upitame Frantšiška Leforti enesele kaela... Parem on meil praegu sõdida ja rutata Sofja tsaarinnaks kuulutamisega... Saame nii palga kui ka moona ja vabadused. Taas asetame posti Punasele väljakule. Bojaarid virutame kellatornide alla, — nende majad jagame omavahel, tsaarina annab kõik meile... Aga saksa agul, — inimesed unustavad, kus ta isegi seisis...”

Ovsei juurde vankrile hüppasid streletsid-ninamehed — Tuma, Proskurjakov, Zorin, Jerš... Plaksutasid mõõkade vastu tuppesid...

„Mehed, alake jõest üleminekut...”

„Kes Moskvasse ei tule, — need oda otsa...”

Paljud jooksid vankrite juurde, karjusid metsikult hobuste peale. Voor ja streletsiparved liikusid aurava jõe poole... Kuid vastaskalda segastes põõsastes lehvitati millegagi — nagu märgulipukesega, ja katkestuv hääl venitas:

„Seis, seis...”

Terasemalt vaadates seletasid vee kohal raudrüüs meest, sulgedes kiivriga. Tundsid ära Gordoni. Jäi vaiksaks...

„Streletsid!” kuuldi ta häält. „Minuga on neli tuhat meest oma tsaarile ustavat sõjaväge... Me oleme suurepärase lahingupositsiooni sisse võtnud... Kuid ma ei taha kuidagi venna verd valada. Oelge mulle, mis te mõtlete ja kuhu lähete?”

„Moskvasse... Koju... Oleme nälginud... Oleme räbalas...”

„Miks te meid niiskettesse metsadesse ajasite?...”

„Kas meid vähe Aasovi all maha löödi... Kas me vähe raipeid sõime, kui Aasovi alt tulime...”

„Oleme tapetud kindlustöödega...”

„Laske meid Moskvasse... Päeva kolm elame kodus, siis alistume...”

Kui olid küllalt karjunud, pani Gordon pihud suu äärde:

„Upris hea... Kuid ainult lollid lähevad öösel üle jõe. Lollid!... Istra on sügav jõgi, te uputate voorid... Oodake parem sealpool kaldal, meie aga siinpool, ning homme räägime...”

Ta ronis suure hobuse selga ja ratsutas ööhämarusse. Streletsid kõhelesid, käratsesid ja hakkasid tulesid süütama, putru keetma...

Kui pilvitus ehataevas tõusis päike, nägid Istra taga künkal Preobraženski polgu ühetasaseid ridu ja ülalpool neid — kahteistkümmend kahurit rohelistel alustel. Süti-
kud suitsesid. Vasakul tiival seisis viis traguni-sadakonda oma lipukestega. Paremalt — kärbiste ja kitsuste taga, teised väed, tõkestades Moskva teed.

Streletsid tõstsid kisa, rakendasid kiiruga hobuseid ette, asetaskid vankreid nelinurgana — kasakate kombel... Künkalt laskus sammu Gordon, koos kuue traguniga, sõitis jõe äärde, ta must hobune nuusutas vett ja kahlas

suurte hüpetega üle siinpoolsele kaldale. Streletsid ümbritsesid kindrali.

„Kuulge...” Ta tõstis raudkindas käe. „Te olete head ja mõistlikud inimesed... Mispärast peaksime sõdima? Andke meile välja ninamehed, kõik mässajad, kes Moskva jooksid.”

Ovsei sööstis tema hobuse poole, habe tuustis, silmad punased:

„Meil pole mässajaid... Need olete teie, kes vene inimesi mässajateks ristite, lurjused! Meil on kõigil rist kaelas... Kas Frantšiška Lefortile see rist ei meeldi, või kuidas?”

Ajasid hunnikusse kokku, kõmisesid vihaselt. Gordon sulges poolenisti silmad, istus liikumatult hobusel:

„Moskvasse me teid ei lase... Kuulake vana sõjameest, jätke mässamine, läheb halvasti...”

Streletsid süttisid, karjusid juba rõvedat sõimu. Pika-kasvuline, tõmmujuukseline, kotkasilmaline Tuma, roninud suurtükile, vehkis paberiga...

„Kõik teie ülekohtud on kirja pandud... Laske meid üle jõe, kas või kolm meest, me loeme kaebekirja suures polgus ette...”

„Las loeb praegu... Gordon, kuula...”

Takerdudes, raiudes kokkupigistatud rusikaga õhku, luges Tuma:

„... olles Aasovi all, ketser Frantšiška Lefort, et vene vagadusele suurt kurja teha, viis paremad Moskva streletsid enneaegu müüride alla, ja pannes need kõige verisematesse kohtadesse, hukkas suure hulga... Ja niisama tehti tema kurja nõu järgi õõneskäik ja selle käiguga ta hukkas kolmsada ning enamgi streletsil...”

Gordon kannustas hobust, tahtis kirja haarata. Tuma pörkas tagasi. Streletsid karjusid raevunult. Tuma luges:

„... Niisama tema, Frantšiška nõu järgi tehakse tervele rahvale jultumust, habemeajamist ja tubakasuitsetamist, et täielikult endist vagadust alla kiskuda...”

Lootmata enam streletsidest üle karjuda, tõmbas Gordon hobuse tagajalgadele ja kihutas läbi kahele poole tõmbuva inimparve jõe äärde. Nähti, kuidas ta generalisimuse telgi ees maha hüppas. Varsti löid seal päikese lüngis kiirte all pappide rüüd lõkendama. Siis käskisid ka streletsid lahingueelset palvust pidada. Kaeti kahurialus hobusetekiga, asetati kohale hobusejootmise ämber

veega — pühaks ripsimiseks. Võeti mütsid peast. Palja-jalgsed, räbalais papid algasid hardalt palvust... „Anna, issand, võitu hagariide ja vilistite, valeusklikkude pagana-te üle...”

Sealpool, Šeini telgi juures, mindi juba risti suudlema, kuid streletsid põlvitasid ikka veel, laulsid kaasa. Läksid ristimärgi tehes püsside järele, hammustasid padruneid, laadisid. Papid pöörasid räbaldunud stoolad kokku ja läksid vankrite taha. Siis raksatasid künkalt korraga kõik kaksteistkümmend kahurit... Kuulid lendasid sisinal üle voori ja hakkasid kloostrimüüride ääres lõhkema, paisates mullakamakaid üles...

Ovsei Ržov, Tuma, Zorin, Jerš vehkisid mõõkadega:

„Vennad, lähme rinnutsi rünnakule...”

„Saavutame Moskva rinnaga...”

„Rivistuge roodudeks...”

„Kahurid, kahurid välja veeretada...”

Streletsid jooksid ebakorrapärasteks roodudeks kokku, pildusid mütse õhku, karjusid kokkulepitud märgusõna:

„Sergijev! Sergijev!”

Polkovnik Krage käskis sihi madalamalt võtta, ja patarei pörutas voori pihta, — lendasid laastud, hobused pistisid rabelema. Streletsid vastasid püssipaukude ja pommidega neljast suurtükist. Kolmas kord lasti kingult otse polkude tihemikku. Osa streletse sööstis kärbiste ja kitsuste juurde, kuid seal võtsid neid vastu butõrsklased ning lefortlased. Neljas kord mürisesid kahurid, paks suits mattis künka. Streletsiroodud läksid segi, löid keerlema, pistisid jooksmas. Visates maha lipud, relvad, kaftanid, mütsid, põgenesid, kuhu keegi sai. Jõe ületanud tragunid kappasid taga ajama, kihutades põgenejaid nagu koortekarja tagasi voori juurde.

Samal päeval tõi generalissimus Šein oma leeri kloostrimüüride juurde ja alustas juurdlust. Ükski strelets ei paljastanud Sofjat, ei maininud tema kirja. Nutsid, näitasid oma haavu, raputasid räbalaid, rääkisid, et läksid Moskvasse kohutava vahkviha pärast, kuid nüüd on meelemõistusele tulnud ja näevad isegi, et on süüdi.

Rippudes piinasambas, selg piitsaga räbalaiks lõhutud, ei lausunud Tuma sõnagi, vaatas vaid õelal pilgul ülekuulajatele silma. Tuma, Proskurjakov ja viiskümmend kuus kõige õelamat streletsi poodi Moskva tee äärde. Ulejäanud saadeti türmidesse ja kloostritesse vahi alla...

Seesuguseid riukalisi ja valelikke inimesi, nagu Viini keiserlikus õues, polnud venelased veel varem näinud... Peeter võeti austavalt vastu, kuid nagu eraisik. Leopold nimetas teda armastusväärsest vennaks, kuid nelja silma all, ja kohtamistele tuli inkognito, õhtuti, poolmaskis. Kantsler nõustus kõigega, juteldes rahust Türgiga, ei eitanud midagi, lubas kõike, kuid kui jõuti otsustamiseni, siis käänas enese nagu seebitatu välja. Peeter ütles talle: „Inglased ja hollandlased hoolitsevad üksnes ärikasude eest, mitte igas asjas ei tule neid kuulda võtta... Aga meile kirjutab Jeruusalema patriarh, et me kaitseksime issanda hauda... Kas siis keisrile issanda haud kalliskas pole?...“ Kantsler vastas: „Keiser ühineb täielikult nende kõrgete ja auväärt mõtetega, kuid viieteistkümnenda aastases sõjas on kulutatud nii tohutud summad, et ainsaks väärtsammuks praegusel ajal on rahu...“

„Rahu, rahu,“ rääkis Peeter, „aga prantslastega kavatsete ometi sõdida, — kuidas siis sedasi?“

Kuid kantsler vaatas vastuseks ainult oma lõbusate veekarva mõistmatute silmadega. Peeter rääkis, et ta vajab türki kindlust Kertši, ja las keiser Türgiga rahu sõlmides nõuab Kertši Moskva jaoks. Kantsler vastas, et seda nõudmist jagab kahtlemata kogu Viini õukond vaimustusega, kuid ta näeb Kertši küsimuses ette suuri raskusi, sest türklased pole harjunud loovutama kindlusi ilma lahinguta.

Uhe sõnaga, Viini külastamisest ei tulnud midagi mõistlikku välja. Saadikuile ei antud isegi pidulikke audientsi kirjade ja kingituste üleandmiseks. Saadikud nõustusid juba minema läbi vahtkonnaruumide ilma mütsideta ja piirduma neljakümne kaheksa lihtkodanikuga kingituste kandmiseks, kuid nõudsid tungivalt, et saali astumisel ülemkammerherra valju häälega lausuks tsaari tiitli, kas või lühendatud kujul, ja et tsaari kingitusi ei asetataks vaibale keisri jalgade ette... „Me pole tšuvašid ega keisri maksualused, vaid samaväärne rahvas...“ Õuemeister naeratas, laiutas käsi: „Seesuguseid ennekuulmatuid pretensioone ei või kuidagi rahuldada...“

Siin said veel kibedamalt kui Hollandis tunda, mis on Euroopa poliitika. Sõitsid meelepaha pärast ooperisse, imestlesid. Külastasid linnataguseid losse. Olid suurel

õuemaskeraadil... Peeter kavatses üldse ära Veneetiasse sõita. Moskvast saabusid Romodanovskilt ja Viniust kirjad streletsimässust Uue Jeruusalema all.

... Myn Herr König... Sinu jaanikuu 17. päeval kirjutatud kiri on mulle edasi antud, milles sa, teie armulikkus, teatad, et Ivan Miloslavski pere kasvab, — mis puhul palun teid olla tugev, sest ilma selleta ei saa seda tuld mitte millegagi ära kustutada...

Kuigi meil on üpris kahju praegust kasulikku asja pooleli jätta, kuid selle põhjuse pärast ilmume teie juurde nii ruttu, et te ei või aimatagi... Pieter...”

Jumalateenistuse ajal Uspenski katedraalis vürst-tseesar, suudelnud risti, tõusis altariesisele, pöördus bojaaride poole, koputas sauaga põrandatahvlile:

„Suur valitseja Peeter Aleksejevitš suvatseb olla teel Moskvasse.“

Ja läks taarudes läbi rahvahulga. Istus kullatud tõlda, mille tagapükis kaks süllapikkust kiskjatalolist haidukki, ragistas läbi Moskva.

See teade pööras äikesena bojaare. Olid enese loiuks istunud, harjunud poolteise aasta jooksul vaikselt heaoluga... Nüüd siis tuleb kotkapojuke! Tähendab, jumalaga uni ja tukkumine, — tõmba jälle mardisandirüü selga. Aga vastuseandmine streletside mässu eest? loiu sõja eest tatarlastega? tühja kassa eest? kõigi asjade eest, mille kallale pidid just asuma, kuid millegipärast ometi pole asunud? Oi, issake, häda!

Polnud nüüd puhkusest, enesehellitusest juttu. Suur tsaariduma tuli kaks korda päevas kokku. Kästi kõigil poemüüjail kauplused sulgeda, minna Suure kassa prikaasi — lugema vaskrahasid, nii et kolme päevaga oleksid kõik loetud... Kutsuti prikaaside djakid, — paluti jumala nimel, — et kui on prikaasides mingit korralagedust, siis kuidagimoodi korda seada, väikesi alamdjakke ja kirjutajaid ööseks mitte koju lasta, vastupanelikud jalgapidi laua külge siduda...

Bojaarid valmistusid tsaari vastuvõttude jaoks. Mõned

kiskusid kirstudest välja vastikud saksa rõivad ja parukad, mis koide tõrjeks üle riputatud piparmündiga. Käsikisid söögitubadest koristada ülearused ikoonid, seintele riputada ükskõik missuguseid peegleid ja näopilte. Jevdokia koos tsareevitši ja Peetri armastatuima õe Nataljaga tulid kiiresti Troitsest tagasi.

Neljandal mihklikuu päeval peatus õhtu eel vürst-tseesari maja raudvärava ees kaks tolmust tõlda. Väljusid Peeter, Lefort, Golovin ja Menšikov. Koputasid. Õues pistsid kohutavad koerad ulguma. Värava avanud soldat ei tundnud tsaari ära. Peeter müksas teda rinda ja läks ühes ministritega läbi mudase õue madala, keradel ja keerulistel postidel seisva tinakatusega rõdu juurde, mille sissekäigul istus ahelaotsas taltsutatud karu. Ülal, tõstnud aknaraami, vaatas välja Romodanovski, — tema tursunud nägu hakkas rõõmust vöbisema.

17

Romodanovski juurest sõitis tsaar Kremli. Jevdokia teadis juba mehe saabumisest ja ootas ehituna, mingituna. Vorobjihha seisis valvel tsaarina külgrõdul, uhkes liistikus, pilutades silmi, naeratades. Jevdokia vaatas iga hetk akna kaudu Vorobjihhale, kellele langes praotatud ukse vahelt valgus, — ootas, kunas ta rätikuga lehvitab. Akki sööstis eit magamistuppa:

„Saabus!... Kuid ronis kohe tsaaritari trepi ees välja... Jooksin, kuulan järele...”

Jevdokia pea lõi kohe tühjaks — aimas paha. Laskus jõuetuna istukile. Akna taga — tähis sügisöö. Poolteiseaastase lahusoleku jooksul ei saatnud ainsatki kirjakest. Ja saabunud, — sööstis kohe Natalja juurde... Rudistas sõrmi... „Elati-oldi jumala rahus, lakkamatus rõõmus. Nüüd saabus — piinama!”

Hüppas üles... Kus on siis Aljošake? Joosta ühes sellega isa juurde!... Uksel pörkas kokku Vorobjihhaga... Eit sosistas valjusti:

„Oma silmaga nägin... Läks Natalja juurde... Kaiutas teda, — ja see kui pistab nutma... Aga temal — nagu vali... Pösed vabisevad... Vurrud üles käänatud. Välismaine kaftan, hall, taskust tolkneb rätik ja piip, päratu suured saapad — mitte meie maa töö...”

„Loll, loll, kõnele, mis siis juhtus...”

„Ja ütleb tema Nataljale: kallid õeke, igatsen näha oma pojakest ainsamat... Ja nagu see pöördus, nii toobki välja Aljošakese...”

„Uss, uss, Nataška,” sosistas Jevdokia vabisevail huulil.

„Ja tema haaras Aljošakese, surus vastu rinda ja siis suudlema, hellitama... Ja nagu ta pörandale maha paneb, välismaise kaabu pähe tõmbab: „Magama,” ütleb, „sõidan Preobraženskojesse...”

„Ja sõitiski?” Haaras peast kinni.

„Sõitis, tsaarina-emakene, ingli-mahedakene, — sõitis, sõitis, tea kas magama sõitis või kas saksa aguli...”

18

Juba hommikuehas hakkasid Preobraženskoje poole venima tõllad, vankrid, ratsanikud... Bojaarid, kindralid, polkovnikud, kõik maa-suursugused, duuma djakid — ruttasid kummardama taasleitnud valitsejat. Trügides läbi rahvast täistuubitud eeskodade, pärisid ärevalt: „Noh, mis? noh, kuidas — valitseja?...” Neile vastati veidra naeratusega: „Valitseja on lõbus...”

Ta võttis vastu suures uuesti sisustatud saalis pika laua taga, mis oli täis pudeleid, klaase, kruuse ja taldrikuid külmade suupistetega. Päikesekiirtes küütles tubakasuits. Ei paistnud venepärasena tsaari välimus, — peenest kalevist välismaine kaftan, kaela ümber naistepitsid, lahjunud, üles keeratud mustade vurrukestega, siidise paruka kesega, istus võõramoeliselt, korrutatud villase sukaga jalga tooli all kronksus.

Pikis kasukais, habemed ees õieli, silmad pungis, lähenesid inimesed tsaarile, kummardasid aukraadi kohaselt, — kas maani või vööni, ja alles nüüd märkasid Peetri jalgade juures kaht vastikut kääbust, Tomost ja Sekat, kummalgi käes lambarauad.

Võttes kummarduse vastu, tõstis Peeter mõned üles ja suudles, teistele patsutas õlale ning rääkis kõigile lõbusalt:

„Tskae — missuguse habeme enesele kasvatanud! Mu isand, Euroopas naerdakse habemete üle... Loovuta ta mulle ses kohtamisrõõmus...”

Bojaar, vürst, vojevood, vana või noor, seisis jahmunult, laiutades käsi... Tomos ja Seka sirutusid varvastel üles ja naksasid kammitud, hoolitsetud habemed lamba-raudadega maha. Põline ilu varises tsaari jalgade ette. Jüratud habemega bojaar varjas käega vaikides näo, vabises, kuid tsaar ise ulatas talle suure klaasi kolmekordset pipranapsi:

„Joo meie pika ea terviseks... Ka Simsonil lõigati hiuksed...” Heitis särava pilgu õukondlastele, tõstis sõrme. „Kust sai habemeajamine alguse? See on naissoole meelepärane, — Pariisist on ta pärit. Ha, ha!” — kaks korda puist naeru. „Aga kui on habemest hale, — käsi kirstu kaasa panna, teises ilmas hakkab külge...”

Oleks ta olnud karm või vihane, oleks karjunud, oleks rebinud neistsamust habemeist, ähvardanud millega tahes, — poleks olnud nii kohutav... Käsitamatu, täitsa võõras, äravahetatud, — naeratas nõnda, et südant läbis-tas külm viirg...

Laua otsas askeldas poolakas-habemeajaja, vahustas ärälõigatud habemeid, raseeris... Peegli asetaski ta, neetu, ette, et nuditud bojaar võiks vaadata oma paljale, virila lapsesuuga, häbiväärsele näole... Siinsamas laua taga nutsid aetud habemega joobnud... Üksnes rõiva järgi võiski ära tunda generalissimus Šeini, bojaar Trojekurovit, vürste Dolgorukisid, Beloselskeid, Mstislavskide... Tsaar võttis põetu põest kahe näpuga kinni:

„Nüüd kas või keisri õukonda — pole häbi...”

19

Lõunastama sõitis Peeter Leforti poole. Armas sõber Franz ärkas alles keskpäeval ja istus haigutades avaras ning päikeseküllases, kullatud nahaga tapetseeritud magamistoas peegli ees. Teenrid õiendasid ta ümber, rõivastades, lokiades, puuderdades. Vaibal naljatasid Hamburgist toodud mees- ja naiskääbus. Valitseja, tallmeister, valveülem seisis aupaklikult eemal. Sisse astus Peeter. Surus Franzil õlgadest alla, et see üles ei tõuseks, heitis temale pilgu peegli kaudu:

„See polnud neil juurdus, vaid kuritegelik lohakas ja mängimine... Šein jutustas praegu, — ega mõista, lollpea, isegi, et niidiotsa pihus hoidis... Strelets Fala-

lejev, kui teda poomisele viidi, karjus soldatitele: „Havi sõite küll ära, aga hambad jäid alles...”

Peetri metsikud silmad tumenesid peeglis. Lefort, pöördudes, käskis inimestel välja minna...

„Franz... Mürghammas pole välja kistud!... Pügasin täna bojaare, — kogu mu sisikond kees... Ma mõtlen sellele verejanulisele rohutirtsuparvele!... Nad teavad, kõik teavad, — vaikivad, salatsevad... See polnud hari-lik mäss, streletsid ei rutanud oma naiste juurde... Siin valmisid jubedad asjad... Kogu riik on gangreenist nakatatud... Mädanevad liikmed tuleb rauaga otsast raiuda... Aga bojaarid-habemikud kõik siduda verise tagatisega... Miloslavskite suguselts! Franz, kohe täna saata ukaasid, — streletsid türmidest-kloostritest tuua Preobraženskojesse...”

20

Lõunalaual oleks ta jälle nagu lõbusamaks muutunud. Mõned märkasid temas uut omadust, — tume, terav vaade: keset kõnelust ja nalju äkki vait jäädes puurida pilk ühesse või teisesse, — läbitungivalt, uurivalt, — ebainimlik pilk... Võibistab ninasõõret, ja — muheleb uuesti, joob, lagistab puist naeru...

Välismaalased — sõjaväelased, meremehed, insenerid — istusid lõbusalt, hingasid kergelt. Venelastel oli raske olla sel lõunal. Mängis muusika, oodati daame tantsuks. Aleksaška Menšikov vaatas aeg-ajalt laual lamavatele Peetri kätele, — need tõmbusid rusikasse ja läksid lahti. Lefort jutustas mitmesuguseid veidraid lugusid Prantsuse kuninga armukestest. Muutus kärarikkamaks. Äkki hüppas Peeter üles, karjatades kõrgelt kuke häälega, kummardus metsikult üle laua Šeini poole:

„Kelm, kelm!”

Virutas tooli kõrvale, jooksis välja. Külalised hämmeldusid, tõusid üles, Lefort sööstis kõigi juurde, rahustades. Muusika mürtsus röödudel. Eeskotta ilmusid esimesed daamid, kohendades parukaid ja rõivaid... Kõigi pilgud tõmbas enese poole toredakujuline sinisilmaline iludus, kõrgele üleslöödud tuhkhallide juustega, — tema kuld-pitsidega siidseelikud olid mõõtnatud, paljad õlad ja käed valged ning kuni äärmuseni ahvatlevad. Kellelegi

vaatamata astus ta saali, tegi aeglaselt, õpetusekohaselt reveransi ja seisis nõnda, vaadates üles, käes roos.

Välismaalased pärisid ärevalt: „Kes see on?” Selgus, et rikkaima kaupmehe Brovkinini tütar — Aleksandra Ivanovna Volkova. Lefort, suudelnud ta sõrmeotsi, palus teda tantsima. Kujunesid paarid, meeste jalakraapimiste ja naiste kummarduste saatel. Ning uuesti segadus: Peeter tuli tagasi, ninasõõrmeid puhkides, ta silmaterad leidsid Šeini, — tõmbas mõõga välja ja virutas sellega kõrvale põiganud generalissimuse näo ees täie hooga vastu lauda. Lendasid klaasikillud. Lefort hüppas juurde. Peeter lõi talle küünarpeaga näkku ja äigas teist korda mõõgaga Šeini eest mööda.

„Kogu sinu polgu, su enese, kõik su polkovnikud raiun sodiks, kelm, litapoeg, lollpea...”

Aleksaška jättis daami sinnapaika, astus julgelt Peetri juurde, hoolimata mõõgast, võttis ta ümbert kinni, sosistas kõrva. Mõõk langes, Peeter lõõtsutas Aleksaška parukasse:

„Lurjused, ah, lurjused... Ta äritses polkovniku-austmetega...”

„Pole midagi, myn Herz, läheb mööda, joo ungari veini.”

Mööduski. Jõi ungari veini, pärast seda ähvardas Šeini sõrmega. Kutsus juurde Leforti, suudles teda paistetanud ninale:

„Aga kus on Anna? Kas kuulasid järele? On ta terve?” Vaatas, virildades kokkupigistatud suud, punakaskollast eha kõrgete akende taga... „Oota, ma lähen ise ta järele...”

Monsi lese majakeses joosti küünaldega, paugutati uksi, ja lesk ning teenijatüdrukud püsisid vaevalt jalul, — häda: Annchen vihas, et alusseelikud olid halvasti tärgeldatud, tuli uuesti tärgeldada ja triikida. Anna istus üleval, puuderdatud parukaga, kuid rõivastumata, tualett-mantlis, nõelus sukka. Seesugusena tabas ta Peeter, joostes ehmunud lehest ja tüdrukuist mööda üles.

Annchen tõusis, viskas pea selga, karjatas tasa. Peeter haaras ahnelt tema — poolalasti, armsa — järele. Madalas toakeses tuksus häälekalt Anncheni süda.

Kõikjalt veeti aheldatud streletse Preobraženskoje alevisse, pandi majadesse ja keldreisse valve alla.

Mihkliliku lõpus algas juurdlus. Ulekuulamist toimetasiid Peeter, Romodanovski, Tihhon Strešnev ja Lev Kirillovitš. Kõik õöd läbi põlesid lõkketuled alevis majade ees, kus toimusid piinamised. Neljateistkümnes piinakambris tõmmati streletse piinavõllasse, peksti piitsaga, ja maha võetud, lohistati õue ning hoiti põlevate õlgede kohal. Anti viina juua, et inimene elustuks, ja tõmmati taas väljaväänatud käsi pidi üles, pärides mässu nina-meeste nimesid.

Paari nädala pärast õnnestus jälgedele sattuda... Ovsei Ržov, kes ei suutnud taluda valu ja enesehaletsust, kui punaseks kuumutatud tangidega hakati ta roideid murdma, rääkis Sofja kirjast, nimelt tema käsu peale nad läinudki Novodevitšisse — teda troonile asetama. Ovsei vend Konstantin ütles kolmandal peksmisel, et kirja olevat nemad, streletsid, Uue Jeruusalema keskmise torni juures sõnnikusse trampinud. Paljastus tsaaritar Marfa, kääbus Avdotja ning Sofja ligidase naise Verka osavõtt.

Kuid neid, kes piinamistel rääkisid, oli vähe. Streletsid tunnistasid oma süüd üksnes relvastatud mässus, mitte aga kaugemale minevais kavatsusis... Selles surmlikus sitkuses tundis Peeter kogu viha jõudu enese vastu...

Õöd veetis ta piinakambreis. Päevad — asjaajamises välismaiste inseneride ja meistritega, sõjaväe ülevaatusel. Öhtul sõitis Leforti, mõne saadiku või kindrali poole lõunastama. Umbes kell kümme tõusis keset naeru, muusikat, vürst-paavsti veiderdusi üles, — sirge, õlgade vahele tõmmatud peaga, — astus peosaalist pimedasse õue ja sõitis kaarikul mööda kiilasjään, varjates nagu kootud salliga jäise tuule eest, Preobraženskojesse, — mis paistis kaugelt lõkketulede kahvatu kuma järgi.

Uks keisri saatkonna sekretär märkis oma päevikusse seda, mis ta neil päevil nägi, ja seda, mis talle jutustati...

„... Taani saatkonna ametnikud,” kirjutas ta, „läksid uudishimu pärast Preobraženskojesse. Nad käisid läbi mitmesugused vanglaruumid, pöördusid sinnapoole, kus kõige jubedamad karjumised osutasid kõige kurvema

tragöödia kohta... Õudusest vabisedes suutsid nad juba kolm maja läbi vaadata, kus põrandal ja isegi eeskodades paistsid verelombid, — kui senistest läbilõikavamad karded ja erakordselt valulised oiged äratasid neis soovi heita pilku jubedustele, mis toimusid neljandas majas...

Kuid vaevalt olid nad sinna sisse astunud, kui ruttasid hirmunult välja, sest nad sattusid tsaari ja bojaaride peale. Tsaar, kes seisis lakke riputatud alasti inimese ees, pöördus sissetulijate poole, nähtavasti äärmiselt pahane, et välismaalased teda seesuguse tegevuse juurest tabasid. Narõškin, kes nende järel välja kargas, küsis: „Kes te olete? Milleks siia tulite?“ Ja kuna nad vaikisid, siis teatas, et nad sedamaid läheksid vürst Romodanovski majja... Kuid ametnikud, tundes end puutumatuina, jätsid selle küllaltki häbematu käsu täitmata. Igatahes kihutas neid ohvitser taga ajama, kavatsedes neist mööda pääseda ja nende hobust peatada. Kuid jõud oli ametnike poolel, — neid oli palju ja nad olid vaimult vahvamad... Märgates ometi, et ohvitser kavatseb otsustavaid abinõusid kasutada, jooksid nad ohutusse kohta... Hiljem sain ma teada selle ohvitseri nime, — Aleksaška, — ta on tsaari lemmik ja väga hädaohtlik...”

...
„... On määratud uus rahaline maks: iga prikaasis teeniv ametnik peab maksma sedamööda, millist ametit ta peab...”

Õhtul olid Leforti palees mitmesugused lõbustused tsaariliku toredusega. Koosolijad nautisid tulevargi vaatlemist. Tsaar, nagu mingi tulevaim, jooksis lehtedest lagedat aeda mööda ja läitis transparente ning sädemeid pilduvaid fontaane. Tsareevitš Aleksei ja tsaaritar Natalja vaatlesid ka neid tulesid, kuid erilisest toast... Korraldatud ballil tunnistati üksmeelselt kõige ilusamaks daamiks Anna Mons, kes, nagu räägitakse, asendab tsaaril seaduslikku abikaasat, keda ta kavatseb kaugesse kloostrisse saata...”

...
„Kümnendal viinakuu päeval, asudes hukkamise teostamisele, kutsus tsaar kõik välismaised saadikud. Preobraženskoje alevi on kasarmuehitiste kõrval kõrgem väljak. See on hukkamiskoht: seal seisavad harilikult kaagid ühes nende otsa torgatud hukatute peadega. Seda kün-

gast piiras kaardiväepolk täies relvastuses. Palju moskvalasi oli roninud katustele ja väravatele. Välismaalasi, kes olid lihtvaatajate hulgas, ei lastud hukkamiskoha lähedale.

Seal olid tapapakud juba valmis seatud. Puhus kõle tuul, kõigil külmetasid jalad, tuli kaua oodata... Lõpuks saabus tema tsaarilik kõrgus tõllas, koos tuntud Aleksandriga, ja välja roninud, peatus tapapakkude kõrval. Vahepeal oli hukkamõistetute hulk täitnud õnnetu väljaku. Kirjutaja, tõustes mitmesugustes kohtades väljakul pingile, mille asetas talle soldat, luges mässajate puhul tehtud kohtuotsuse rahvale ette. Rahvas vaikis, ja timukas algas oma tööd.

Õnnetud pidid jälgima korda, nad läksid üksteise järel hukkamisele... Nende nägudel põlnud märgata ei kurjust ega jubedust eelseisva surma ees. Ma ei loe mehisuseks seesugust tundetust, see ei olenenud neil vaimukindlusest, vaid üksnes sellest, et meenutades julmi piinamisi nad enam ei hoolinud enesest, — elu oli neile vastikaks muutunud...

Üht neist saatis tapapingini ta naine lastega, — nad halasid läbilõikavalt. Mees aga andis rahulikult naisele ja lastele mälestuseks oma kindad ja kirju rätiku ning asetas pea tapapakule.

Teine, minnes timuka juurde ja möödudes lähedalt tsaarist, ütles valjusti:

„Tagane pisut, valitseja, mina heidan siin pikali...”

Mulle jutustati, et tsaar kaevanud sel päeval kindral Gordonile streletside visaduse üle, kes isegi kirve all ei tahtnud oma süüd tunnistada. Tööpoolest, venelased on väga jonnakad...”

...
„Novodevitši kloostri juurde püstitati nelinurgana kolmkümmend võllast, millele poodi 230 streletsi. Kolm ninaameest, kes esitasid palvekirja tsaaritar Sofjale, poodi kloostrimüüril otse Sofja nunnakongi akende ees. Keskel rippuja hoidis surnud käte külge seotud palvekirja.”

...
„Tema tsaarilik kõrgus viibis mässust osavõtnud papide hukkamise juures. Kahel neist purustas timukas kangiga käed ja jalad ning seejärel asetati nad elavatena rattale, kolmandal raiuti pea otsast.” Alles elavad papid

nurisesid õudsel sosinal, et kolmas nende hulgast pääses nii kerge surmaviisiga..."

"Soovides ilmselt osutada, et linna müürid, mille taha streletsid tahtsid jõuga tungida, on pühad ja puutumatud, käskis tsaar Moskva müüride laskelävedesse palgid pista. Iga palgi otsa poodi kaks mässajat. Säärasel viisil hukati sel päeval üle kaheksa inimese... Vaevalt on selline haruldane tara piiranud ühtki muud linna, nagu oli see, mida kujutasid enesest ümber kogu Moskva poodud streletsid..."

"... 27. viinakuu päeval... See hukkamine erineb teravalt eelmisest. Ta pandi toime mitmesugustel ja peaaegu uskumatutel viisidel... Kolmsada kolmkümmend inimest värvisid üheaegselt oma verrega Punast väljakut. Seda tohutut hukkamist võis korda saata üksnes seepärast, et tsaari käsul pidid kõik bojaarid, tsaari duuma senaatorid ja djakid timuka ameti eneste peale võtma. Tsaari umbusklikkus on äärmiselt terav; näib, et ta kahtlustab kõiki kaasatundmises hukatavatele mässajaile. Ta võttis nõuks kõiki bojaare verise vastutusega siduda... Kõik need kõrgeisündinud härrad ilmusid väljakule, juba eeskätt vabisedes eelseisvast katsumisest. Igaühe ette neist asetati roimar. Igaüks pidi tema ees seisjale ette lugema kohtuotsuse ja pärast selle täide saatma, oma käega hukkamõistetud pead maha raiudes.

Tsaar istus lossist toodud leentoolis ja vaatas kuivade silmadega seda kohutavat tapatalgut. Ta pole terve, — ta mõlemad põsed on hambavalust paistetunud. Teda vihastas, kui ta nägi, et enamikul bojaaridest, kes polnud harjunud timuka ametiga, käed värisesid...

Kindral Leforti oli samuti palutud enese peale timuka kohust võtta, kuid ta rääkis enese sellega lahti, et tema kodumaal pole see kombeks. Kolmesaja kolmekümnel inimesel, kes peaaegu korraga tapapingile visati, raiuti pead maha, kuid mõnel mitte just osavasti: Boriss Golitsõn ei löönud oma ohvrile mitte kaela, vaid selja pihta; sel kombel peaaegu kaheks osaks raiutud strelets oleks kannatanud talumatuid piinu, kui mitte Aleksandr, toimides osavalt kirvega, poleks rutanud õnnetul pead maha raiuma. Ta hooples sellega, et raius sel päeval maha

kolmkümmend pead. Vürst-tseesar surmas oma käega neli inimest. Mõningaid bojaare tuli käe alt kinni hoides minema talutada, nii kahvatud ja jõuetud olid nad."

Kogu talve läbi jätkusid piinamised ja hukkamised. Vastuseks plahvatasid mässud Arhangelskis, Astrahanis, Donil ja Aasovis. Täitusid piinakambrid, ja tuisk kõigutas uusi tuhandeid laipu Moskva müüridel. Kogu maa oli õudusest haaratud. Vana puged pimedaisse nurkadesse peitu. Lõppes büsantiline Venemaa. Päästukuu tuules viirastusid Balti mere rannikute taga kaubalaevade kangastused.

TEINE RAAMAT

ESIMENE PEATUKK

1

Kuked kiresid ähmases aovalguses. Visalt puhkes küünlakuu hommik. Öövahid koristasid uulitsatelt tõkkepuid, komistades oma lambanahksete kasukate hõlmadele. Ahjude suits laskus maha, kõverais põiktänavais hakkas sooja leiva järele lõhnama. Sõitsid mööda ratsavalvurid, pärisid vahtidelt, — kas oli öösel röövimisi? „Kuidas siis ilma röövimata,“ vastasid vahid, „eks kõikjal mürgeldata...“

Visalt virgus Moskva unest. Kellamehed ronisid tornidesse, puhkides külmast, ootasid, millal pörutab Ivan Veliki kell. Aeglaselt, raskelt ujus sompus tänavate kohal suure paastu kellahelin. Ragisesid — avanesid kirikute uksed. Sõrmedele sülitades nuuskas salmilaulja igipõlevate ikoonide tulukesi. Loivasid kerjused, vigased ja vördjad, et asetuda kirikutreppidele. Sõimlesid tühja kõhu pärast tasahääli. Tehes ristimärke õõtsutasid keha kiriku eeskoja hämaruses põlevate soojade küünlatulede poole.

Palja jalu, hüpeldes jooksis kerjusvagatseja — haisev, selg paljas, takjanupud veel suvest saadik juustes. Kirikutrepil otse ahhetati: vagamehel oli käes kamakas toorest liha... Küllap nüüd ütleb jälle midagi seesugust, et käib sosin läbi kogu Moskva. Istus otse kiriku ukse ette, pistis rõugearmilised ninasõõrmed põlvede vahele, — ootab, kuni rohkem rahvast koguneb.

Tänavail hakkas juba nägema. Jalgvärvavad paukusid. Läks Kaubahoovi rahvas, vööd pingul ümber. Avasid ilma endise südiduseta poode. Rongad lendlesid tuuliste pilvede all. Tsaar oli talve jooksul lindusid toore lihaga nuumanud, — ennenähtamatul arvul oli kaarnaid kuskilt kokku lennanud, olid kõik kirikukuplid reostanud. Ker-

jused rääkisid kirikutrepil ettevaatlikult: „Tuleb juba sõda ja katk. Kolm ja pool aastat — nii on öeldud — kestab see väärvalitsus...”

Varemail aastail oli sel kellaajal Kitai-gorodis kisa ja kära — trügimine. Moskvoretšjest saabuvad viljavoovid, Jaroslavli teed mööda veetakse pudulojuseid, puid, Možaiski teel — kaupmehed troikades. Vaata aga nüüd, — paar koormakest lahti nõõritud, kauplevad raibetega. Poodidest pooled kinni naelutatud. Aga aguleis ja Moskva jõe taga on kõrb. Streletsimajadel isegi katused pealt kistud.

Jumalakojadki hakkavad tühjaks jääma. Palju rahvast hakkab selga pöörama: õigeusklikud papid on pirukate peale maiaks läinud, — on ühes mestis nendega, kes sel talvel Moskvast hukkasid ja poosid. Mõneski kirikus ei alusta papp palvust; kisendab, habe püsti, kellamehele: „Põruta suurt kella; lollpea, viruta vägevamalt...” Aga löö või ära löö, rahvas läheb mööda, ei taha kolme sõrmega ristimärki teha. Lahkusulised õpetavad: „Kolm sõrme — see on trääs, aja sõrmed laiali, pista põial vahele. Teadagi, kes õpetab trääsaga ristimärke tegema.”

Ometi saalib rahvast uulitsail: bojaariteenreid, armuleivasööjaid, mitmesuguseid öötegelasi, majade vahel hulkujaid. Paljud piirlesid kõrtsi ees, oodates, kunas avatakse, — nuusutasid: lõhnas küüslaugu, paastupiruka järele. Neglinnaja tagant liikusid püssirohu, malmpommide, kanepi ja raua voovid. Jõnkudes hangedel laskusid üle Moskva jõe Voroneži teele. Uute ilma pealisriideta poolkasukate, võõramaiste kaabudega ratsatragunid, — vurrukad, just nagu mitte-venelased, läkastusid ropust vandumisest, vehkisid nuutidega voorimeeste peale. Rahva seas räägiti: „Sakslased ässitavad meie oma jälle sõtta. Meie oma on Voronežis sakslannade ja sakslastega lõplikult hukka läinud!”

Kõrts avati. Trepile ilmus kõigile tuntud kõrtsmik. Kivinesid, keegi ei pistnud naerma, mõistsid, et tegemist on õnnetusega: kõrtsmikul oli nagu paljas, — eile võeti habe semstvokantseleis käsukohaselt maha. Pigistas huuled nagu nuttes ühte, tegi viie madala kirikukupli poole ristimärgi, lausus süngelt: „Astuge sisse...”

Poolpõiki vastas hakkas hullpühak kirikutrepil koera kombel hüplema, rebis hammastega liha. Jooksid eidedtaadid kokku — imestlema... Oli õnneks kirikule, mille

juurde põha totter asukoha võttis. Kuid ka hädahohtlik praegusel ajal. Elatasid sedasi Vana-Pimeni kiriku juures tatrakest, aga see astus kord altariesisele, hakkas sõrmedega sarvi näitama ja pistis rahva poole ulguma: „Kummardage või kas te mind ei tunne?...” Soldatid koristasid tatra ühes papi ja diakoniga, viisid Preobraženskoje prikaasi vürst-tseesar Fjodor Jurjevitš Romodanovski juurde.

Akki karjuti: „Alt ära, alt ära!” Rahvaparve kohal hüppasid punaste sulgedega kübarad, väärjuuksed, raseeritud loomanaolised lõustad, — ratsanikud esihobustel. Rahvas paiskus plankude äärde, hangedele. Mööda kihutas klaasakendega kullatud tõldsaan. Selles istus tõllakil, nagu elutu puuslik, mingitud tüdruk, — üleslöödud juustel teemantidega viltmütsike, lintides, käed küünarpeadeni sooblinahksesse kotti surutud. Kõik tundsid ära selle liiva, Kukul tsaarinna, Anna Monsiku. Kihutas Kaubahoovi. Seal juba sattusid kaubasaksad ärevusse, jooksid välja vastu, tassisid saani juurde siide, sameteid...

Aga seaduslik tsaarinna Jevdokia Fjodorovna viidi mõõduvõetud sügisel esimese lumeteega lihtsaanis Suzdalisse, kloostrisse — igaveseks pisaraid valama...

2

„Vennakesed, head inimesed, kostitage... Jumala eest, otsas olen... Eile jõin kaelaristi maha...”

„Kes sa sihuke oled?...”

„Ikoonimaalija, Palehhist, me oleme muistsest ajast... Nüüd on lood sihukesed, — lausa laostumine...”

„Kuidas su nimi on?”

„Ondrjuška...”

Mehel pole mütsi, pole särki — auk augu peal. Silmad põlevad, nagu kitsas, kuid — viisakas, ligines inimese kombel lauale, mille juures viina joodi. Seesugusele on raske keelata...

„Istu maha, mis seal's ikka...”

Kallati sisse. Jätkati juttu. Üpris kavala näo, sõgedavõitu silmade, peene kaelaga mees jutustas:

„Hukati streletse. Heakene küll. See on tsaari asi.” Tõstis kõveravõitu sõrme enese ees üles. „Ei puutu meisse... Kuid...”

Pehmeloomuline agulimees streletsikaftanis (paljud kandsid nüüd streletsikaftaneid ja -mütse, — streletsieided andsid ulgudes peaaegu ilma eest vana pudipadi), see agulimees koputas küüntega vastu tinatopsi:

„Just et — kuid... Vaat — just!...”

Kaval mees, teda sõrmega ähvardades:

„Meie istume vaikselt... See on teie juures Moskvast, et kui vähegi on — kohe hädakell... Tähendab, küllap oli põhjust, mispärast streletse müüridele riputada, rahvast hirmutada... Ep ole sellest kõne, agulimees... Teie, kullakesed, imestate, miks pole Moskvasse juurdevedu. Ja ärge oodakegi... Veel halvemaks läheb... Tänapäeval — lausa häda ja häbi... Tõin mina pütikese soolakala... Enese jaoks soolasin, kuid hõngu võttis manu. Asusin turule, — mõtlen, et annavad selle haisu pärast veel naha peale, — aga tunni-paari jooksul oli kõik käest haaratud... Ei, Moskva on praegusel ajal mäda koht...”

„Oh, tõsi!” — Ikoonimaalija nuuksatas.

Maamees heitis pilgu temale ja — asjalikult:

„Käsk: võinädalaks streletsid müüridelt maha võtta, linnast välja vedada. Kuid neid on oma kaheksa tuhat. Hüva. Aga kust saada küüti? Tähendab, maamees, pinguta end jälle? Aga milleks on agulid? Pane agulite peale veokohustus.”

Agulimehe pehmed põsed hakkasid võbisema. Noogutas etteheitvalt maamehele:

„Ehh, sa adramees... Kui oleksid talv otsa müüridest mööda käinud... Tuisk haarab, hakkavad kõikuma... Jätkub meile sellestki jubedusest...”

„Muidugi oleks lihtsam neid kohe maha matta,” lausus maamees. „Paastupühapäeval tulime kaheksateistkümne koormaga, ei jõudnud veel lahtigi teha — soldatid kallal: „Reed tühjaks!” — „Kuidas? Miks?” — „Ära suud pruugil!” Ähvardavad mõõkadega, pööravad regesid kummuli. Tõin tündrikese väikesi seeni, — kummuli viskasid, saatanad. „Sõida,” karjuvad, „Varvara väravate juurde.” Aga Varvara väravate juures on kolmesaja võrra streletse hunnikusse aetud... „Aja reele, sina see ja teine...” Ilma söömata, ilma joomata, hobuseid söötmata vedasime kuni ööni neid korjuseid... Tulime külla tagasi, — häbi omastele silma vaadata.”

Laua juurde astus tundmatu mees. Asetas kolksatades lauale viinatoobi.

„Loll saab kirikuski peksta,” lausus. Istus julgelt maha. Valas toobist kõigile. Pilgutas prassiva silmaga: „Teie teeviseks.” Hakkas vurrusid pühkimata küüslaugu-nutti närima. Nägu pargitud, kuum, tuhkur-laiguline habe kräsuline.

Pimedavõitu maamees võttis temalt ettevaatlikult klaasi vastu:

„Mats on loll, aga loll mats, kas tead, saab aru...” Kaalus klaasi pihus, rüüpas, rögises mõnuga. „Ei, mu kallikesed...” Sirutus küüslaugu järele. „Hommiikul — kas nägite — läks voor Voroneži? Kolmandat nahka koorivad talupoja seljast. Renti — maksa, orjust — maksa, moona bojaarile — anna, maamaksu kroonule — maksa, sillafaha — maksa, turule sõidad — maksa...”

Laikhabemeline ajas hambulise suu lahti, pistis naerma. Maamees katkestas, — nuusatas ninaga:

„Hüva... Nüüd anna hobuseid tsaari voori jaoks. Ja kistakse veel kuivikuid meilt... Ei, mu kallikesed... Lugege üle külades, — kui palju majapidamisi on veel jäänud? Kus on teised? Otsige... Praegu on peaaegu kõik valmis putkama. Talupoeg on niikaua loll, kui ta kõht täis. Aga kui te juba sedasi, et tagumiku alt viimast tõmbate...” — võttis oma habemest kinni, kummardas. „Maamees paneb viisud jalga ja läheb, kuhu tal tarvis!”

„Põhjamaale... Järvede juurde... Põlislaandel...” Ikoonimaalija nihkus ta juurde, kaanis end temasse tumedate silmadega.

Maamees tõrjus teda tagasi: „Ole vait!...” Agulimees, heitnud pilgu ringi, vajus rinnuli lauale:

„Poisid,” sosistas, „tõepoolest, paljud löövad kartma, lähevad Belojärvele, Voljäärvele, Matkajärvele, Vögajärvele... Seal on vaikne.” Võbistas tursunud põski. „Üksnes need, kes lähevad, need jäävadki ellu...”

Ikoonimaalija mustad silmaterad laienesid silmasuurrusteks, — hakkas pöörduma kord ühe, kord teise vestleja poole.

„Ta räägib õiget juttu... Me maalisime Palehhis suureks paastuks kuussada ikooni... Endistel aastatel oli sellest vähegi. Nüüd ei müünud Moskvast ühtki ära. Kogu Palehhis on üksainus ulgumine. Mispärast? Meie ikoonid on heledat kirja, Jeesuse nimi kirjutatud kahe e-ga. Käsi õnnistab kolme sõrmega. Ja risti joonistame nelja haruga. Kõik õigeusu kombe kohaselt. Mõistate? Aga need, kes

meilt ikoone võtavad, on Kaubahoovi mehed. Korzinkin, Džatškov, Vikulin, — nad ütlevad meile: „Jätke seesugune maalimine. Need lauad tuleb ära põletada, nad võrgutavad: neile on maalitud, ütlevad, käpp...“ — „Kuidas nii — käpp?“ Ikonimaalija nuuksatas lühidalt. Agulimees, kummardudes madalale laua kohale, hakkas hambaid plagistama. „Aga sedasi, ütlevad, tema käpa jälg... Kas olete linnu jälge maa peal näinud — neli joont?... Teilgi on ikoonidel seesama...“ — „Kus?“ — „Aga neljajaharuline rist... Kas mõistate? Teie ärge, ütlevad, seda kraami Moskvasse vedage. Nüüd on kogu Moskva aru saanud, kustpoolt raipenhais tuleb...“

Maamees pilgutas laugusid, polnud aru saada, kas ta uskus või mitte... Laikhabemeline näris muheldes küüslauku. Agulimees noogutas, kinnitas takka ja äkki, ringi vaadanud, sirutas huuled välja, sosistas:

„Aga tubak? Missuguses kirjas on öeldud, et inimene peab suitsu neelama? Kelle suust käib suits välja? Mis? Neljakümne kaheksa tuhande rubla eest on kõik linnad ja terve Siber antud rendile inglasele Karmartenovile — et müüa tubakat. Ja käsk, et seda põrgurohtu-nikotiini suitsetataks... Kelle kätetöö see on? Aga tee, aga kohv? Aga kartuhvel — ptüi, olgu ta neetud! See on valekristuse iharus, kartuhvel! Kõik need rohttaimed on mere tagant ja kaubitsevad meie pool nendega luterlased ning katoliiklased... Kes joob teed — ei leia õiget teed... Kelle joogiks kohv — selle hingel on kehv... Jah — ptüi! — ennem ma kärvan, kui võtaksin oma poodi seesugust...“

„Millega sa kaupled?“ päris laikhabe.

„Mis kauplemist praegu ongi... Sakslased kauplevad, aga meie ulume. Kas Ovsei Ržovi ja tema venda Konstantini tundsid?... Hundertmargi polgu streletsid... Seal on minu pood, seal nende ühissaun. Seesuguseid mehi praegu enam polegi. Mõlemad tõmmati rattale... Rohkem kui kord rääkis Ovsei: „Kannatame sellepärast, et tookord, kaheksakümne teisel aastal, seal Kremli pühamehi ei kuulunud. Meie, streletsid, oleksime pidanud siis üksmeelselt vana usu eest välja astuma... Poleks ühtki välismaalast Moskvasse jäänud, ja usk oleks võidu saanud ja rahvas oleks söönud ning rahul... Aga nüüd ei tea, kuidas oma hinge päästa...“ Vaat missugused õiglased inimesed kõlkusid kogu talve linnamüüridel... Ei

ole streletsid, — võid meid paljaste kätega võtta... Kõiki põgatakse silmnäod paljaks, kõiki sunnitakse kohvi juua, küll te näete...“

„Hüüa kui leiva lõpuni sööme, jookseme kevadeks kõik laiali,“ lausus maamees kindlalt.

„Vennad!“ Ikonimaalija suunas ahastava pilgu aknast välja. Vennad, põhjamaal on imeväärased põlismetsad, vaiksed pelgupaigad, õnnis olemine...“

Kõrge muutus üha kärerikkamaks ja kuumemaks, rõuskega vooderdatud uks mürtsus. Joobnud vaidlesid, liti see jõlkus üks, võõni alasti, kaelaristita, — palus topiseist võlgu. Teine lohistati juukseidpidi eeskotta ja peksti teda seal, katkendlikult karjuvat, — küllap vist asja pärast.

Laua juures peatus peaaegu pooleks paindunud kerjus. Toetudes kahele karkkepile, naeratas sõbralike kortsudega. Laikhabemeline heitis pilgu temale, kortsutas kulmu. Kõrakas küsis:

„Kust oled, kotkapojuke, lennanud?“

„Ei ei paista koht kätte. Astu aga edasi, mis sa seisad...“

„Ümme tlinod?“ küsis kõrakas ruttu tasasel häälel.

„Mina, — me oleme siin avalikult...“

Kõrakas ei pärinud enam, ajas hõreda habeme õieli ja kopsis oma keppidega tagakõrtsi. Agulimees ehmunult:

„Kes see sihuke?“

„Rändaja orvuteelt,“ lausus laikhabe karmilt.

„Mis keeli ta sinuga rääkis?“

„Linnu keeli.“

„Kuid ta ju nagu tundis sind, poju...“

„Aga sina päri vähem, saad targemaks...“ Raputas puru habemest, pani suured käed lauale. „Kuula nüüd... Meie oleme Donilt, äri asjus.“

Agulimees nihkus ruttu lähemale, pilgutas silmi:

„Mida sa ostad?“

„Püssirohtu, — oleks vaja tündrit kümme. Poolsada puuda tina. Head kalevit poolkasukatele. Rauda hobuseraudadeks, naelu. Raha on.“

„Head kalevit ja rauda võib muretseda... Tina ja püssirohuga on lugu raske: peale kroonu pole kuskilt võtta.“

¹ Salakeel, mida kasutasid Vladimiri harjuskid ja vanausulised, vahel ka rõõvlid. Sõnad hääldati tagurpidi.

„Sedap see on, et muretseda väljaspool kroonut.“

„On mul üks alamdjakk. Läheb vaja kingitusi.“

„Iseenesestki mõista...“

Kärsitult poolkasukat haakidega kraapides lausus agulimees, et püüab — toob sedamaid alamdjaki. Jooksis minema. Maamees tahtis äriasjast osa võtta, kõhatas, kibrutades otsmikku:

„Voonavilla, nahka sa ei vaja, kulla mees? Noh, — öelge ometi, — viiskümmend puuda tina... Kas kavatsete, kasakad, sõdima hakata, või mis?“

„Vutte lasta...“

Laikhabe pöördus kõrvale. Talle lähenes jälle küürus mees keppide najal. Hoides käes mütsi armuandidega, istus kõrvale ja — otsa vaatamata:

„Tere, Ivan...“

„Tere, Ovdokim,“ vastas laikhabe samuti otsa vaatamata.

„Pole ammugi näinud, ataman...“

„Kerjused?“

„Oma hädisuse pärast... Suvel hullasin pisut metsas, — pole enam endised ajad... Igavaks on läinud, peab surmale mõtlema...“

„Oota pisut...“

„Aga mida's — kas on head kuulda?“

Ivan vaatas muheldes läbi leitsaku purjus rahvale. Silmad külmenesid. Täsa — suunurgaga:

„Ajame Doni jalule.“

Ovdokim vajus ninuli mütsi kohale, sõrmitses poolkopi-kaid.

„Ei tea,“ lausus, „nagu kuulda, olevat Doni kasakad vaikseks jäänud, istuvad taludes, kasvatavad rasva...“

„Uusi on palju, jooksevad. Need alustavad, kasakad aitavad kaasa. Aga kui ei aita, — ükskõik — kas minna siis Türgimaale või igaveseks Moskva orjaks... Tookord aitasime tsaari Aasovi all, nüüd pani ta käpa kogu Donile. Jooksevad kästakse välja anda. Papid aeti Moskvast kohale, vana usku juuritakse välja... Lõpp on tulnud vaikselt Donile...“

„Seesuguseks asjaks vajatakse suurt meest,“ ütles Ovdokim, „et ei läheks nii, nagu siis, Stepani¹ ajal...“

„Mees meil on, mitte Stepani-taoline, kes oma peast

¹ S. o. Stepan Razini ajal.

meelstult ilma jäi, — saab olema tõeline juht... Kogu vana usk asub ta selja taha...“

„Panid mu kõhelema, Ivan, võrgutasid mind, Ivan, — aga mina kavatsesin juba puhkusele minna...“

„Tule kevadel. Vajame vanu atamane. Pidutseme lõbusamalt kui Stepani ajal...“

„Vaevalt küll, vaevalt küll... Paljuks meil tollest varest säilinud? Sina ja mina vahest...“

Lõõtsutades tuli agulimees tagasi, põsk tõmbles. Tema järel astus tähtsalt kiilaspäine mustjaspruunis vasknööpidega sekka kaftanis alamdjakk, lõhkised vildid jalas. Rinnal kohal hanesulg nööpauku pistetud. Istus teretamata, halvaks panevalt lauda. Abne nägu, segased anti-kristuslikud silmad, ninasõõrmeisse sügavale näha. Agulimees, maha istumata, talle selja tagant kõrva:

„Kuzma Jegorõtš, vaat siin on mees, kes...“

„Pliinisisid,“ lausus alamdjakk põikleava häälega, pööramata tähelepanu, „pliinisisid kalakõhuga...“

3

Vürst Roman Borissov, Buinossi poeg, aga koduselt — Roman Borissovits, istus ainult aluspesus, voodi äärel, sügas end puhkides — kord rinda, kord kaenlaaluseid. Sirutas käe vana harjumuse kohaselt habeme järele, kuid tõmbas kohe tagasi: paljaks aetud, torkav, vastik... Ua-ha-ha-ha-a-a... — haigutas, vaadates väikesele aknale. Koitis — ähmaselt ja igavalt.

Endisil aastail oleks Roman Borissovits sel tunnil juba nugisenahkse kasuka selga ajanud, piibrinahkse mütsi auväärselt kulmudele tõmmanud, oleks astunud mööda kriiksuvaid vahekäike välistrepile, käes pikk sau. Poolteistsada majateenijat — ühed saani juures hoiavad hobuseid, teised jooksevad väravate juurde. Tõmbasid lõbusalt mütsid peast, kummardasid hoogsalt vööni, aga need, kes seisis lähemal, suudlesid bojaari jalgu. Käe alt kinni hoides, külje poolt toetades asetasid sõidukisse... Igal hommikul, igasuguse ilmaga sõitis Roman Borissovits lossi — ootama, millal tsaari armulikud (hiljem aga tsaaritari üliarmulikud) silmad temale langevad. Ja ootas mõnigi kord sellise juhuse ära...

Kõik on möödas! Ärka üles, — issakene! Kas tõesti

möödas? Jube isegi meenutada: oli kord ometi rahu ja auväarsus... Näe, ripub laudvoodriga seinal, kus ei peaks midagi rippuma, — ripub põrgulikuks võrgutuseks maalitud ilge hollandi tüdruk ülespööratud seelikuser-
vaga. Tsaar käskis riputada magamistuppa, naeruks või nuhtluseks. Kannata ära...

Vürst Roman Borissovitš vaatas süngelt rõivastele, mis õhtul lavitsale visatud: villased põikitriipudega naistesukad, lühikesed püksid pigistavad eest ja tagant, roheline tressidega kaftan nagu karrast. Naela otsas must parukas, sellest ei peksa isegi keppidega tolmu välja. Milleks kõik see?

„Miška!“ kisendas bojaar vihaselt. Punase kaleviga löödud madalast uksest hüppas sisse väle poisike pikas õigusklikus särgis. Kummardas järsult, lõi juuksed tagasi. „Miška, anna pesuvett.“ Poiss võttis vaskkausi, valas vett. „Hoia korralikult kaussi... Vala kätele...“

Roman Borissovitš rohkem puristas pihkudele kui pesi, — oli vastik pesta seda pügatut, torkivat... Istus urisedes voodiservale, et pükse jalga tõmmata. Miška ulatas alustassi kriidiga ja puhta räbala.

„Mis see veel?“ hüüdis Roman Borissovitš.

„Hammaste puhastamiseks.“

„Ei tarvita!“

„Nagu soovite... Kuna tsaar-valitseja hiljuti rääkis, et tuleb hambaid puhastada, siis käskis bojaarinna igal hommikul anda...“

„Virutan sulle tassiga vastu vahtimist... Liiga jutukaks oled läinud...“

„Nagu soovite...“

Rõivastunud, liigutas Roman Borissovitš keha, — pigistab, kitsas, krae... Milleks? Kuid on rangelt kästud, — aadlikud peavad teenistuses olema kõik saksa rõivais, pika parukaga... Kannata!... Võttis naela otsast paruka (teadmata millise naise juuksed), pani vastikustundega pähe. Lõi Miškat (kippus tugevasti lokkis salkusid õien-dama) käe pihta. Astus eeskotta, kus praksus ahi. Alt, köögist (kuhu laskus järsk trepp), kandus kibedat kõrbe-lõhna.

„Miška, kust see hais tuleb? Kas jälle kohvi keedetakse?“

„Tsaar-valitseja käskis bojaarinna ja bojaaritaridel hommikuti kohvi juua, sellepärast keedamegi...“

„Taan... Ära aja hambaid irevile...“

„Nagu soovite...“

Miška avas kaleviga löödud ukse palvesaali. Roman Borissovitš astus väarikalt ristimärke tehes palvepuldi juurde. Sametlinal oli avatud vahatilkadega kaetud palve-
saamat. Nuuskas küünlatahti. Pani ette ümmargused raud-
prillid. Tegi sõrme suus märjaks, pööras lehte ja vajus mõttesse, vahtides nurka, kus vaevalt läiklesid ikoonikat-
ted põles üksainus roheline tuluke Nikolai-imetegija
ees...

Õlgi põhjust mõtiskleda... Sest kui nii edasi läheb, siis ootab kõiki suuri suguvõsasid, vürstlikke ja aadlikke, laastumine, aga häbistusest ja solvusest ei maksa rääki-dagi. „Näed sa, — asusid aadlit välja juurima! Eks juuri... Ivan Groznõi ajal katsusid juba laostada vürst-
like suguvõsasid... Tuli möll, segadus... Ja nüüd tuleb samuti möll... Riigi selgroog — see oleme meie... Laosta meid — ja riikigi pole, ei ole, milleks elada... Kas tahab tsaar siis orjadega valitseda?... Lora!... Liiga muut alles, arult nõrk, ja sellegi nähtavasti Kuku is maha
jäänud...“

Roman Borissovitš õiendas prille, hakkas lugema — ini-sevalt, tavakohaselt. Kuid mõtted rändasid ridadest
mööda...

Viiskümmend hinge võeti teenijaskonnast soldatiks... Viissada rubla võeti Voroneži laevastiku heaks... Voro-neži pärusmõisas võeti villi krosside eest kroonule, — kõik aidad tehti tühjaks. Oli kolme aasta nisulõikus, — ootas, kuni hind tõuseks... Teravast pahameelest muutus suu kibedaks. „Nüüd kuuldu, et kloostrite maad võetakse ära, kõik tulud võetakse kroonule... On kästud kümme tündrit soolaliha valmistada... Ah, sa mu jumal, milleks neile ometi soolaliha?...“

Luges. Tinaraamis maarjaklaasist aknakese taga rohe-tas hommik. Miška vehkis ukse juures kummardusi
teha...

„Võinädalal häbistati suuri suguvõsasid!... Keskööl, aga vahel hiljemgi ründas kuni kolmsada mardisandirõi-
vais inimest. Otse jubedus! Silmnäod nõega määratud. Purjus. Ei saa selgust, kes neist tsaargi on. Õgivad, laku-
vad, oksendavad, rebivad majatüdrukuihl hõlmu... Röö-
givad sokkudena, kukkedena, lindudena...“

Roman Borissovitš tammus ühel jalalt teisele, meenu-

tas, kuidas viimasel päeval tal meelemõistmatuseni täis joodetuna püksid alla lasti, munade külimitule istuma pandi... Ega olnud isegi lõbus... Naine nägi, Miška nägi... „Oh, issand! Mispärast? Milleks see?“

Roman Borissovitsš mõtles pingsalt: mis on õnnetuse põhjuseks? Kas pattude pärast või? Moskvast sosistatakse, — hingede võrgutaja on maa peale saabunud. Katoliiklased ja luterlased on tema teenrid, kõik võõramaised kaubad on antikristuse pitseriga. Olevat saabunud maailma lõpp.

Kõverdades punakat nägu küünla tulukese poole, kahtles Roman Borissovitsš: „Uskumatu... Issand ei luba hukuda vene aadlil... Tuleb ära oodata ja kannatada... E-he-he...“

Usinalt palvetanud, istus võlvi alla akna juurde vaibaga kaetud lauakese taha. Painutanud lahti paksuvõitu vihiku, kuhu oli märgitud kõik ses suhtes, et kellele on antud võlgu, kellelt sisse nõutud, milliselt külalt on võetud rahas või viljas või tagavarades. Lehitses aeglaselt, liigutas raseeritud huuli.

Kambrisse astus vanemkubjas Senka, kes valitud tingorjade hulgast ta nuuskiva mõistuse ja suure õeluse pärast inimeste vastu. Oli lausa ketikoer: kuni viimase krossini pigistas bojaarile kuuluva vara välja. Varastas muidugi, kuid mõõdukalt, südametunnistust mööda, ja — kas või tapa ta ära — ei tunnistanud iial oma vargust. Nii mõnigi kord lohistas Roman Borissovitsš teda ja peksis kuklaga vastu seina, haaranud kinni ta habemepadrikust paksudel lõuapäradel: „Sa varastasid ju, varastasid, tunnista üles!“ Senka vaatas bojaarile nagu jumalale, pilgutamata punaseid silmi. Alles siis, kui peksmine järele jäetakse, tõstab ta oma vatmanist kaftani siilu, nuuskab pehmet nina, puhkeb nutma:

„Ilmaaegu sa oma teenreid sedasi peksad, Roman Borissovitsš. Jumal annab sulle andeks, ma pole sinu ees milleski süüdi...“

Senka ronis, külg ees, pisut poikvel uksest sisse, tegi ristimärgi Nikolai-imetegija poole, kummardas bojaarile ja laskus põlvili.

„Noh, Senka, mis head sa ütled?“

„Kõik tänu jumalale, Roman Borissovitsš.“

Seistes põlvili, silmad lakke tõstetud, hakkas Senka peast ette kandma, kellelt kui palju eilse päeva jooksul

saadud, kust ja mida toodud, kes võlgu jäänud. Kaks maameest, õelad võlglast, Fedka ja Koska, tõi ta Ivankovo kütlast ning pani eile õhtul õues peksupinki.

Roman Borissovitsš avas poolenisti suu, imestas, — kas täiesti ei taha maksta? Pistis nina vihikusse: Fedka võttis möödunud aastal kuuskümmend rubla, — et uut hurtsikut ehitada ja hobuseriistu ja uut künnirauda ning seemneid osta... Koska võttis kolmkümmend seitse ja pool rubla, kuid nähtavasti valetas samuti, et majapidamiseks...

„Ah, lurjused, ah, kelmid! Kas käskisid neid keppidega peksta?“

„Õhtust peale pekstakse,“ ütles Senka, „on pandud kummagi juurde kaks meest, et peksaksid halastamatult... Pole teil põhjust kurta, isakeine Roman Borissovitsš: kui Fedka ja Koska ei maksa, siis on meil nende võla asjus orjuse-kviitungid, — võtame mõlemad kümme konnaka aastaks orjusse. Orje on meil vaja...“

„Raha on mulle vaja, mitte orje!“ Roman Borissovitsš viitas hanesule lauale. „Sööda-jooda orje, — tsaar võtab jällegi soldatiks...“

„Kui raha vaja, siis tehke nii, nagu on Ivan Artemjitš Brovkinin: ehitas lõuendivabriku Zamoskvoretšjesse, valmistab kroonule purjeriist, Pung lõhkeb rahast...“

„Jah, olen kuulnud... Küllap sa vist puha luiskad...“

Brovkinin lõuendivabrik ei andnud Roman Borissovitsšile enam ammu rahu. Senka meenutas seda peaaegu iga päev: oli ilmne, et tahtis ses äris tublisti varastada. Aga vaat Narõškin, Lev Kirillovitš (tsaari onu), see toimib kindlamini: annab raha saksa agulisse ühe hollandlase Van der Viki kätte, see saadab Amsterdami börsile kasu kandma, ja Narõškin saab sellest rahast kümne tuhande pealt kuussada rubla üksnes protsenti. „Kuussada rubla — lille liigutamata!...“

„Vanaisad elasid, ei tundnud mingit muret,“ lausus Roman Borissovitsš. „Aga riik seisis kindlamini.“ Pistis käed Senka poolt ulatatud lambanahkse kasuka varrukaisse. „Istusid koos valitsejaga, pidasid nõu, — sedavõrd oligi muret... Aga nüüd pole mingit rõõmu hommikul ärkatagi...“

Roman Borissovitsš astus mööda treppe, üles ja alla, — mööda külmi vahekäike. Teel avas tursunud ukse, sealt hoovas haput, kuuma auru, taga oli põleva pirru valgelt vaevalt näha neli meest, — paljajalgseid, ainult särgi-

väel, — vanutasid lambavilla. „Noh, noh, töötage, töötage, ärge jumalat unustage,” lausus Roman Borissovits. Mehed ei vastanud midagi. Edasi minnes avas ukse käsitöökambri. Tüdrukud ja tütarlapsed, kokku paarkümmend hinge, tõusnud laudade ja kudumisraamide juurest, kummardasid vööni. Bojaar keerutas ninaga: „Noh, on teil siin aga õhk, tüdrukud... Töötage, töötage, ärge jumalat unustage...”

Heitis Roman Borissovits pilgu ka õmblus- ja parkalitöökotta, kus tõrtes hapnesid ning parkusid nahad. Sünged parkalid muljusid nahka kätega... Senka, läitnud rasvaküünla ümmarguses aukudega laternas, avas rasked lukud sulendite ja sahvrite ees, kus säilitati tagavarasid. Kõik oli korras. Roman Borissovits laskus avarasse õue. Oli juba valge, pilvine. Kaevu juures joodeti lambaid. Väravate juurest kuni küünini seisis heinakoormad. Talumehed võtsid mütsid maha. „Mehed, koormad on väikese võitu!” hüüdis Roman Borissovits.

Kõikjalt vanadest onnidest ja panipaikadest, mis olid ilma korstnata, tõusid suitsujoad, hälbisid tuules — katsid õue. Kõikjal tuha- ja sõnnikuhunnikud. Külmunud räbalad pekslesid nõoridel. Talli juures tammusid longus päi kaks mütsita meest, nagu seina poole. Nähes peremeest trepil, jooksid tallist turjakad majateenrid rutates, haarasid maast kepid, hakkasid mehi püüdliselt mööda tagumikku ja reisi peksma... „Oi, oi, issand, mis eest?...“ oigasid Fedka ja Koska.

„Sedasi, sedasi, teenimist mööda, anna aga lisa,” ässitas Roman Borissovits trepilt.

Fedka, pikk, rõugearmiline, punanäoline mees, pöördus:

„Heategija, Roman Borissovits, meil ei ole ju... Jumala eest, juba enne jõulu sõime kõik vilja ära... Võtaksid vahest lojused, — ep ole võimalik seesugust piina kannatada...”

Senka lausus Roman Borissovitsile:

„Tõprad on tal viletsad, kõhnad, ta luiskab... Kuid temalt võiks võtta tüdruku, — poole võla eest. Muu osa aga töötagu tasa.”

Roman Borissovits krimpsutas nagu, pöördus eemale:

„Ma mõtlen järele. Õhtul arutame veel.”

Suitsude, raagus puude taga lõi paastuliselt kell. Roostetanud kuplite kohale tõusis vareseparv. „Oh, patud on

rasked!” pomises Roman Borissovits, heitis veel kord pilgu majapidamisele ja läks söögituppa — kohvi jooma.

Vürstinna Avdotja ning kolm vürstitari istusid laua ühes juures kokkukäivail hollandi toolidel. Brokaatlina oli sel kohal kõrvale lükatud, et mitte ära määrada. Vürstinna seljas tumedast sametist avar vene suvirüü, peas välismaine tanu. Vürstitarid — slepiga saksa kleitides: Natalja — viirakuvärvi, Olga — rohelises, vöödilises, vanem — Antonida — „unustamatu õhtueha” värvi kleidis. Kõigil juuksed üles löödud, jahuga üle riputatud. Põsed ümalt mingitud, kulmud värvitud, pihud punased.

Varem polnud Avdotjal ja tüdrukuil söögisaaliga midagi midagi tegemist: istusid oma näputööga kambreis aknakese juures suvisel ajal õõtsusid aias kiikedel. Saabus kord tsaar oma purjus kambaga. Laskis künniselt kohutava pilgu üle saali käia: „Kus tütrede? Lauda tuua...” Jaost nende järele. Hirm, segadus, pisarad. Tõusti kohale kolm tohukest — meelemõistusega. Tsaar näpistas igaühe lõuga: „Kas tantsida oskad?...” Mida's veel, — tüdrukuil purskavad häbi pärast pisarad silmist. „Opetada... Et võinädalaks tantsiks menuetti, polkat ja kontertantsu...” Võttis vürst Romani kaftanist kinni, raputas tõsiselt: „Õppida majas korralikult viisakaid kombeid, — pea meeles!...” Plikad pandi laua taha, sunniti veini jooma... Ja imeasi, — joovad, nurjatud... Varsti hakkasid naerma, just nagu polekski see neile ime...

Tuli siis majas kombeid õppida. Vürstinna Avdotja oma juhmuses ainult imestles kõike, kuid tüdrukud muutusid kohe julgeiks, nipsakaiks, norivaiks. Anna neile seda ja toda. Ei taha enam tikkida. Istuvad hommikust peale ehituina, teevad plesiiri — joovad teed ja kohvi.

Roman Borissovits astus saali. Põrnitses tütardele. Need ainult nokutasid pead. Avdotja tõusis, kummardas: „Tere, isakene...” Antonida sisistas emale: „Istuge, mutter...” Roman Borissovits oleks tahtnud külmast tulles juua klaasikese kalganinapsi, küüslauku peale hammustada... Viina veel kuidagi saab, kuid küüslauku ei anta...

„Nagu ei taha täna kohvi. Kas tõmbas trepi peal läbi või mis... Ema, anna kangemat.”

„Teil, faater, on igal hommikul üks ja sama jutt — viina,” lausus Antonida. „Kunas te küll õpite...”

„Suu kinni, märavarss,” karjus Roman Borissovitš, „või võtan piitsa...”

Vürstitarid pöörasid ninad kõrvale. Avdotja pakkus muistsel kombel, kummardusega, klaasikese, sosistas: „Joo aga sina, isakene, tahtmist mööda...”

Jõi põhjani, puhatas. Näris kurki, tilgutas soolvett vammusele. Pole laual palukaga kapsaid, pole hakitud riisikaid sibulaga. Närides väikest pirukat, — kurat teab, millega, — päris poja järele:

„Kus Miška on?”

„Aritmeetikat õpib, isakene. Ei ma enam tea, mis ta peast saab...”

Rõugearmiline Olga, kõige osavam kommete alal, lausus huuli krimpsutades:

„Miška on ühtesoodu ainult matsidega. Eile aeles jälle balalaikaga tallis ja mängis nina peksmise peale kaarte...”

„Ta on alles lapsuke,” oigas Avdotja.

Vaikiti mõni aeg. Natalja, noorim — lõkerdaja, püsimatu — kummardus akna juurde (raamidesse oli hiljuti pandud vilgukivi asemele klaasid).

„Ah, ah, tüdrukud! Külalised saabusid...”

Tüdrukud sattusid ärevusse, hakkasid ülestõstetud kätega vehkima, et käelabad valgemaks läheksid. Jooksid kohale toatüdrukud, et mustad nõud laualt koristada, laud linaga katta. Majordoomus (endise nimega ülemteeneter), vana jumalakartlik teenija, paljaks aetud näoga ja ehitud nagu jõuludeks, koputas sauaga ning teatas, et on saabunud bojaarinna Volkova. Vastumeelselt ronis Roman Borissovitš laua tagant välja, et tervitada viisakalt külalist: vibutada enese ees kaabut, kaapida jalga-dega... Aga kelle ees pidi vürst Buinossov veiderdama! Seda bojaarinna Volkovat kutsuti seitsme aasta eest Sankaks, räbalas särgisabaga pühkis nina. Kõige armetumast matsiperest, mis olemas. Isa Ivaško Brovkin oli üksikkoha tingori. Tütar oleks pidanud kuni surmani suitsuahju ümber keerlema. Aga näe, — majordoomus teatab tema tulekust. Kullatud tõllas saabus! Ta mees on tsaari armuosaline... (See mees oli vürst Romani nõo-poeg.) Kurat ise aitas isa: ronis kaupmeheseisusse, räägitakse, tema kätte olevat antud kogu sõjaväe varustamine.

Majordoomus avas ukse (vanamoeliselt madala ja

kitse), kahises roosakaskollane kleit. Õõtsutades paljaid õngu, üksikõikne kaunis nägu taha heidetud, ripsmed langetatud, astus sisse bojaarinna Volkova. Jäi seisma keset saali. Väljutades sõrmuseid, võttis pitsilisist roosidega väljaõmmeldud uhkeist seelikuist kahelt poolt kinni, aetas jala ette, — atlasskingakese kahe verssoki pikkuse kannaga, — tegi reveransi kõigi prantsuse reeglite kohaselt, eesmist põlve painutamata. Kõigutas puuderdatud pead, jaanalinnusulgi paremale — vasakule. Lõpetanud, tõstis sinised silmad, naeratas, paotades hambaid:

„Bonžuur, pränssess!”

Buinossovi tüdrukud langetasid omakorda tagumikud ja otse õgisid külalist silmadega. Roman Borissovitš võttis kübara ja lehvitas sellega, ajades jalad ning käed laiali. Bojaarinna paluti lauda kohvi jooma. Hakati sugulaste ja kodakondsete tervise järele pärima. Tüdrukud vaatasid külalise rõivaid ja soengut.

„Ah, ah, kuaföör muidugi valaskala-luudel.”

„Aga millele pannakse alla raage ja räbalaid.”

Sanka vastas neile:

„Kuafööriga on lausa nuhtlus: kogu Moskva peale üksainsus. Võinädalal ootasid daamid nädal otsa järjekorda, aga kes olid varem kammitud, need magasidki tooli peal... Ma palusin oma taati Amsterdamist kuafööri tuua.”

„Andke auväärt Ivan Artemjitšile edasi minu tervitus,” lausus vürst. „Kuidas läheb tema lõuendivabrik? Ikka kavatsen kaema minna. Uus ettevõtte, huvitav...”

„Taadike on Voronežis. Ja Vasjagi on praegu Voronežis, tsaari juures.”

„Kuulda oli, kuulda oli, Aleksandra Ivanovna.”

„Vasja saatis eile kirja.” Sanka pistis kaks sõrme sügava väljalõikega põue (Roman Borissovitš hakkas silmi pilgutama: nüüd-nüüd võtab naine enese alasti), tõmbas välja sinaka kirjake. „Kui saadavad mu Vasja viimaks Pariisi...”

„Mis ta kirjutab?” küsis vürst pärast kõhatamist. „Mis ta tsaarist teadustab?”

Sanka pööras kaua kirja lahti, — laup läks kortsu. Põsed, kael valgusid punaseks. Sosinal:

„Pole kaua aega tagasi, kui lugema õppisin. Vabandage...”

Vedades sõrmega mööda lopsakalt määratud ridu lühen-

dusmärkide ja keerunditega, hakkas lugema, hääldades aeglaselt iga sõna:

„Sašake, ole terve, mu valgus, kaua aastaid... Meil Voronežis on lood sedasi... Varsti hakkame laevastikku Donile laskma, ja sellega lõpebki meie elu siin... Ma ei taha sind hirmutada, aga kõrvalteed kaudu kuulsin, et tsaar tahab mind ühes Andrei Artamonovitš Matvejeviga Haagi ja sealt edasi Pariisi saata. Ei tea, mis pean sellest mõtlema: kauge ja pisut kohutavgi... Me oleme kõik, tänu jumalale, terved. Herr Pieter tervitab sind, — tuletasime hiljuti õhtulauas meelde. Ta orjab päevast päeva. Töötab laevatehases nagu lihtmees. Taob ise naelu ja klambreid, ise ka takkudega tihib. Isegi habet ajada pole mahti: nõnda kiirustab kõiki, inimesed on läbini väetud. Aga laevastiku ehitamine valmis...”

Roman Borissovitsš koputas küüntega laua pihta:

„Jah... Muidugi, laevastik, jah... Ise taob, ise tihib... Tähendab, pole tal oma jõudu kuhugi panna...”

Sanka lõpetas lugemise. Pühkis tasakesi huuli. Pani kirja kokku ja — jälle põue.

„Lihavõtteks tuleb tsaar tagasi, — langen ta jalgade ette... Tahan pääseda Pariisi...”

Antonida, Olga ja Natalja löid käsi kokku: „Ah, ja — ah, ja — ah!” Vürstinna Avdotja tegi ristimärgi: „Otse ehmatasid, kullake, mõelda ainult — Pariisi... Eks seal ole jõle!”

Sanka sinised silmad tumenesid, surus sõrmused vastu rinda:

„Mul on Moskvas nõnda igav!... Otse lendaksin välismaale... Tsaarinna Praskovja Fjodorovna juures elab prantslane, — õpetab viisakaid kombeid, ta õpetab ka mind. Tema jutustab!” Tõmbas pisut hinge tagasi. „Igal öösel näen unes, nagu tantsiksin ma voldilises vaarika värvi kleidis menuetti, tantsin kõigist paremini, pea käib ringi, kavalierid taganevad kõrvale, mulle läheneb kuningas Louis ja ulatab roosi... Nii igav on hakanud Moskvas. Tänu jumalale, et vähemalt streletsid ära koristati, sest ma pelgan surnuid meeletult...”

Bojaarinna Volkova sõitis minema. Istunud pisut veel laua taga, käskis Roman Borissovitsš hobused tõldsaani ette rakendada, et teenistusse — Suure lossi prikaasi

sõita. Nüüd on kästud kõigil teenida. Nagu oleks Moskvas vähe kantsleirahvast. Aadlikud pandi sulgedega krahistama. Aga ise on üleni tõkatis ja tubakas, toksib kirvega, joob koos matsidega puskarit...

„Oh, ep ole hea, oh, igav on,” kägises vürst Roman Borissovitsš, ronides sõidukisse...

4

Spasski väravate juures sügavas kraavis, kus jää kohal paistis siin-seal mädanenud vaiad, nägi Roman Borissovitsš paarikümmend roguskitega kaetud rege. Kõhnad hobused seisid norgus päi. Nõlvakul raius talumees laisalt tuuraga lahti maa külge külmunud streletsi laipa. Päev oli hall. Lumi — hall. Punasel väljakul lonkisid sõnnikutel hangedel hallivatilised inimesed, pead longus. Tunnikell tornis ragises, kähises (aga muiste lõi heledalt). Igav hakkas Roman Borissovitsšil.

Samal ajal üle kõdunenud sillakese Spasski väravast sisse. Inimesed käivad Kremlis nagu turul, mütsid peas. Hobustest ärritud lasipuhde juures seisavad lihtreed... Tõmbus kokku Roman Borissovitsš süda. Tühjaks on jäänud seestseina koht, ep ole armulikke silmi, mis loitsid kard seal tsaari aknas nagu pühad tulukesed Kolmanda Rooma auks. Igav!

Roman Borissovitsš peatus prikaasi trepi ees. Polnud kedagi, kes oleks vürsti tõldsaanist välja aidanud. Ronis ise. Astus ähkides mööda välist kaetud treppi. Astmed lund täis kantud, täis sülitatud. Ulalt jooksid alla mingisugused inimolendid paljais poolkasukais, peaaegu vürsti müksates. Viimane — laigulise habemega — riivas habematult jultunud pilguga... Roman Borissovitsš peatus poolel trepil, pööras vihaselt sauaga:

„Müts maha! Müts tuleb maha võtta!”

Kuid karjus tühja tuulde... Seesugused kombesid valitsesid nüüd Kremlis.

Prikaasi madalais ruumides — ahjuving, hais, pühkimata põrandad. Pikkaude laudade taga rabistavad kirjutajad sulgedega, küünarpea vastu küünarpead. Selga sirutades kratsib üks kammimata pead, teine sügab kaenlaaluseid. Väikeste laudade taga — ülinupukad riukamehed-alamdjakid, — igaühest uhkab versta taha

paastupiruka hõngu, — lehitsevad vihikuid, roomavad sõrmedega mööda palvekirju. Rápaste akende taga ähmane valgus. Mööda kantseleid jalutab laudade vahel lauaülem-djakk, prillid rõugearmilisel ninal.

Roman Borissovitš astus tähtsalt läbi ruumide ühest osakonnast teise. Asjaajamist oli Suure palee prikaasis palju ja asjad olid segased: valitsesid kroonu kassa, varakambri, kuld- ja hõbenõude üle, kogusid tolli- ja kasakaning streletsimaksu, jaamaraha ja lossi külade ning linnade renti. Selgust suutsid selles saada üksnes prikaasi djakk ja vanad lauaülemad. Värskest ametisse määratud bojaarid istusid kogu päeva väikeses kuumaks köetud kambris, vaevlesid kitsais saksa rõivais, vahtisid läbi ähmaste aknakeste tühjaks jäänud tsaarilossi, kus nad kord tagatrepil, bojaarirõdul uhkelt sooblinahkseis kasukais liikusid, siidrätikuid lehvitasid, suuri asju arutasid-otsustasid.

Palju jubedaid lugusid on vohanud üle selle väljaku. Vaat sellelt kõdunenud, nüüd kinninaelutatud trepilt algas pärimuse järgi Ivan Groznõi ühes opritšnikutega oma teed Kremlist Aleksandrovskaja alevisse, et oma viha ja julmust pöörata vanade bojaarisuguvõsade vastu. Raius päid, praadis pannidel ja ajas teibasse. Võttis pärusmõisad ära. Kuid jumal ei lasknud lõpuni bojaare hävitada. Võrsusid suured suguvõsad.

Vaat sellest puutornist, millel vaskkuked sibulkuplil, hüppas alla neetud Griška Otrepjev — teine ülikuulsa vene bojaarkonna hävitaja. Kõrbeks muutus Moskvamaa, ahervaremed, inimluud maanteedel, kuid jumal kaitses, võrsusid suured suguvõsad.

Nüüd tõusis jälle äike — meie pattude pärast... „E-he-he,” kägisesid igavalt bojaarid kuumas kambris akende juures. Näha on, ei saa võitu heaga, siis kurjaga... Pügati kõigil parrad maha, kästi kõigil teenida, pojad kirjutati polkudesse, määrati võõrastesse maa-
desse... „E-he-he, ei lase jumal seegi kord...”

Kambrisse astudes nägi Roman Borissovitš, et täna oli jälle midagi ülevalt poolt saadetud. Vana vürst Martõn Lõkov võbistas eidelikke põski. Duuma-aadlik Ivan Jendogurov ja stolnik Lavrenti Svinjin lugesid veerides käskkirja. Suutsid päid tõstes lausuda üksnes: „Ah, ah!”

„Vürst Roman, istu, kuula,” ütles vürst Martõn pea-aegu nuttes. „Mis sellest ometi saab? Nüüd haugub ja

mõistab igaks... Uksainus kaitse veel oli, ja seegi võetakse ära.”

Jendogurov ja Svinjin hakkasid uuesti silbikaupa tsaari üksasi lugema. Selles öeldi, et teda, tsaari ja suurvürsti jne. jne., palju tüütavad vürstid ja bojaarid, duuma ja Moskva aadlikud oma palvekirjadega auhaavamise asjus. Sel ja sel kuupäeval on temale, tsaarile jne., esitatud vürst Martõn Grigorjevi, Lõkovi poja palvekiri selle kohta, et teda tagatrepil on haugutud ja mõnitatud, ning haukunud ja mõnitatud teda Preobraženski polgu leitnant Oljoška Brjuchin... Välistrepil karjus temale, vürst Martõnile: „Kis sa vahid mind k i s k j a k o m b e l,” ma pole praegu saanud su ori, varem olid sa vürst, aga nüüd vaid — l u m m u t i s...”

„Ta on poisiklutt, matsipoeg, moonakas,” vürst Martõn raputas põski, „tookordses meelega unustasin, et mulle veel inetumaltki karjus...”

„Aga mis ta sulle siis karjus, vürst Martõn?” küsis Roman Borissovitš.

„Hoh, mida, mida... Karjus, ja paljud kuulsid: „Martõn, Martõn, kütaspea...”

„Ai, ai, ai, haavav lugu,” kõngutas Roman Borissovitš pead. „Kuid — kas pole see Ivan Artemjitši poeg Oljoška?”

„Kurat teda teab, kelle poeg ta on...”

„Tsaar ja suurvürst jne.,” lugesid Jendogurov ja Svinjin edasi, „et teda enam ei tüüdataks seesugusel riigile raskel ajal, käskis tüütamise ja enese meelepaha pärast kaebajalt, vürst Martõnilt sisse nõuda kümme rubla ja see raha jagada vaestele ning siitpeale auhaavamise kaebused ära keelata...”

Lõpetanud lugemise, keerutasid ninadega. Vürst Martõn ägestus jälle:

„Lummutis! Katsu mind käega, — mis lummutis ma siis olen? Meie suguvõsa põlvneb vürst Lõtškost. Kolmeteistkümnendal sajandil lahkus vürst Lõtško Ungrumaalt kolme tuhande piigimehega. Ja Lõtškost põlvnevad Lõkovid ja vürstid Brjuhhatõid ja Taratuhhinid ning Suponjevid, aga nooremast pojast Buinossovid...”

„Luiskad! Lausa udujuttu ajad, vürst Martõn!” Roman Borissovitš pöördus kogu kehaga lavitsal, välgutas silmi, kulmud rippu (oh, kui poleks põsed paljad, lage kõvera-
võitu suu, — oleks hoopis kohutav olnud vürst Roman)...

„Buiossovid on Lõkovitest igavesest ajast peale kõrgemal istunud. Meie loeme oma suguvõsa nimepidi Tšernigovi valitsevaist vürstidest peale. Aga teie, Lõkovid, pistite ise oma nime Ivan Groznõi ajal matriklisse... Kurat seda vürst Lõtškot nägi, kui ta Ungrumaalt tuli...”

Vürst Martõni silmad hakkasid pöörlema, löid hüplema kotid silmade all, võbisema nagu nutus nagu suure ülahuulega:

„Buiossovid! Kas ei andnud mitte Tušino varas teile Tušino laagris pärusmõisad?”

Mõlemad vürstid tõusid lavitsalt, hakkasid teineteist peast jalgadeni silmitsema. Ja oleks tulnud suur purelemine ja kära, kui mitte Jendogurov ning Svinjin poleks vahele astunud. Manitsesid, rahustasid. Pühkides rätikuga otsmikku ja kaela, istusid vürstid eri lavitsaile.

Igavuse pärast jutustas duuma-aadlik Jendogurov, millest lobisevad bojaarid riigiduumas, — käsi laotavad, vae-sekesed: tsaar Voronežis ühes oma nõuandjatega ei tea muud kui ainult raha ja raha. Valis ka enesele nõuandjad, — meie omad ja välismaised kaupmehed, inimolendid ilma esivanemateta, kirvemehed, sepad, madrused, seda sorti vennikesed, — ainult see puudub, et neil ninasõõrmed pole timuka poolt ära rebitud. Tsaar kuulab nende sulijõuandeid. Tõeline tsaariduumas ongi Voronežis. Kaebused kõigi linnade aguli- ja kaubarahvalt muudkui voolavad sinna kokku: leidsid enesele õige valitseja... Ja selle kambaga tahavad Türgi sultanist võitu saada. Üks mees Karlowitzis olevast Prokopi Voznitsõni saatkonnast kirjutas Moskvasse: türklased naeravad Voroneži laevastiku üle, Doni suudmest see kaugemale ei lähe, takerdub tervena leetseljakuile.

„Issand, istuksime ometi rahulikult, milleks me türklasi õrritame,” lausus vaiksloomuline Lavrenti Svinjin. (Kolm tema poega oli võetud polkudesse, neljas — madruseks. Vanamehel oli igav.)

„Kuidas nii — rahulikult?” ütles Roman Borissovitš, ajades silmad tema peale ähvardavalt pärani. „Sina, Lavrenti, ei peaks oma halva päritolu pärast teiste eel jutusse segama, — see on esiteks...” Lõi enesele vastu kintsu. „Kuidas, türklaste ees, tatarlaste ees — rahulikult? Aga

milleks me siis vürst Vassili Golitsõni kaks korda Krimmi saatame?”

Vürst Martõn, ahjule vaadates:

„Kõigi pärusmõisad pole Voroneži ja Rjazani taga.”

Roman Borissovitš paisutas tema poole ninasõõret, kuid ei pidanud vastuse vääriliseks.

„Amsterdamsis makstakse poola nisu puuda eest kulda. Ja Prantsusmaal — veelgi rohkem. Poolas panid on kullaga üle ujutatud. Räägi Ivan Artemjitš Brovkiniga, ta ütles sulle, kus raha vedeleb... Aga mina müüsin möödunud aastal oma vilja jumalamuldu viinavabrikule — kolm ja pool kopikat puudakese eest... Teeb ju mulle tunda: siinsamas lähedal — näe, Vorona jõgi, näe, Don, ja siis lähene mu niusuke juba merd mööda... See oleks vägev asi, kui jumal laseks meil sultanist jagu saada... Aga sina ütled — istu rahulikult!... Kui meil oleks üks tiinakene mere ääres, — kas või Kertš... Ja jällegi: meie nagu Roomas Rooma, — eks me pea hoolitsema issanda haiguse eest? Või oleme südametunnistuse juba täielikult kaotanud?”

„Ega me sultanist jagu saa, ei. Asjata norime,” ütles vürst Martõn kergendustundega. „Aga et meil leiba küllalt on, — selle eest tänu jumalale. Nälgia me ei sure. Ei peaks kippuma ainult tütardele sleppe taha riputama ega majas peeni kombeid sisse seadma...”

Vaikinud, küsis Roman Borissovitš, vaadates laialiaetud põlvede kõrvalt oksakohta pörandas:

„Hüva. Kesse riputab siis sleppe tütarde taha?”

„Muidugi, sääraseid lolle, kes lisaks Saksa agulist veel kohvi ostavad, viiskümmend ja seitsekümmend viis kopikat nael, neid ei suuda ükski talupoeg toita.” Vürst Martõn võbistas lõtva lõuga, kõõritades ahju poole, kipus ilmselt jälle purelema...

Lükatki kõvasti vastu ust. Ummarguse näoga, püsti ninaga, sasitud paruka ja kõrvadele tõmmatud väikese kolmekandilise kübaraga punapalgeline ohvitser hüppas pakase käest läpasesse kambrisse. Rasked ratsasaapad ja laiade punaste käänistega roheline kaftan lund täis tuisanud. Kihutas, nagu näha, kõigest väest Moskvat mööda ringi.

Vürst Martõn ajas ohvitseri nähes suu jahmunult pärani: see oli tema solvaja, Preobraženski polgu leitnant Aleksei Brovkin — tsaari lemmikuid.

„Bojaarid, visake asjad kõrvale...” Ruttav Aljoška hoidis pärani uksest kinni... „Franz Jakovlevitš on suremas...”

Raputas parukat, välgatas jultunult silmi (nagu nad kõik — Peetri ilma päritoluta kasvandikud) ja pistis kihutama oma kandade, kannustega mööda prikaasimaja pehkinud põrandaid. Talle kõõritasid järele kiilaspäised asjaajajad: „Oleks vaja tasemini, sa kartmatu, siin pole tall.”

5

Nädal tagasi pidutses Franz Jakovlevitš Lefort oma lossis Taani ja Brandenburgi saadikuga. Oli saabunud sula, katused tilkusid. Saalis oli kuum. Franz Jakovlevitš istus, selg kaminas põlevate halgude poole, ja jutustas vaimustatult suurtest projektidest. Üha rohkem süttides tõstis ta kookospähklist karikat ja jõi tsaar Peetri ning Taani kuninga ja Brandenburgi kuurvürsti vennaliku liidu terviseks. Akende ees põrutasid kaksteist heleroheliste alustega kahurit korraga (kui majordoomus akna juures rätikut lehvitas) äikeselist saluuti. Püssirohusuitsu valged pilved katsid päikesepaistelise taeva.

Lefort heitis enese kullatud toolil tagasi, ajas silmad pärani, parukalokid kleepusid kahvatanud põskedele:

„Mastimetsad mühavad meil suurte jõgede ääres... Kalaga üksi võime ära toita kõik kristlikud maad. Kas või tuhanded verstad võime lina ja kanepit täis külvata. Aga harimata maa — lõuna stepid, kus ratsanik kaob rohtu! Lööme sealt tatarlased välja — ja meil on kariloomi nagu tähti taevas. Kas vajame rauda? — Maak on meil jalgade all. Uuralis on rauamäed. Millega panevad Euroopa maad meid imestama? Teie manufaktuurid? Kutsume inglasi, hollandasi. Sunnime omi. Enne kui te suudate ümbergi vaadata, on meil juba igasugused manufaktuurid. Õpetame agulirahvale teadusi ja kunste. Tõstame kaupmehe, töösturi nii kõrgele, nagu pole aimatudki.”

Nõnda rääkis vintis Lefort vintis saadikutele. Nad satustid viinast ja tema kõnest joovastusse. Saalikeses oli umbne. Lefort käskis majordoomusel mõlemad aknad avada ja tõmbas mõnutundel niisket, külma õhku nina-sõõrmetesse. Kuni õhtuehani tühjendas ta karikaid suurte

projektide terviseks. Õhtul sõitis Poola saadiku poole ja laulsis aeg jõi seal kuni hommikuni.

Teisel päeval tundis Franz Jakovlevitš, erinevalt tavalt, end olevat väsinud. Ajanud selga jänesenahkse kasuka ja mässinud pea siidrätikusse, käskis mitte kedagi enese juurde lasta. Ta tahtis alustada kirja Peetrile, kuid ei suutnud sedagi, — külmetas, mässides end kasukasse kamina ees. Toodi arst-itaallane Pollicolo. See nuusutas nina ja röga, laksutas keelt, sügas nina. Admiralile anti köhtupuhastavat ravimit ja lasti aadrit. Miski ei aidanud. Ühesel langes Franz Jakovlevitš suurest palavikust meele-märkusesse.

Pastor Strumpf tungis vaevu (kirikuteenri järel, kes kühistas kellukest) läbi suure saali, hoides jumalaarmu pea kohal. Leforti loss kõmises häälest, — kogu Moskva oli kokku sõitnud. Uksed paukusid, risttuuled tõmbasid. Pea kaotanud teenrid sekeldasid, mõned juba purjus. Leforti nähes, jeltavata Franzevna, võttis pastori mehe magamistoa ukse juures vastu, — närtsinud nagu punastes laikudes, nukker nina äranutetud. Vaarikavärvi rõivad kuidagi kinni nõõritud, hõredad juuksesalgud ripnesid paruka alt. Admiral abiakaasa oli surmani ehmunud, nähes nii palju tähtsaid isikuid kokku sõitvat. Vene keelt ta peaaegu ei rääkinud, oli kogu oma elu veetnud tagatubades. Sosistas saksa keelt, toetades kokkupandud pihud vastu pastori rinda.

„Mis ma pean tegema? Nii palju külalisi... Härra pastor Strumpf, andke mulle nõu, — vahest peaksin pakkuma kerget suupistet? Kõik teenrid on nagu arust ära, keegi ei kuula mind. Sahvrite võtmed on vaese Franzi padja all.” Pisarad purskasid admiralil naise kahvatukollaseist silmist, ta hakkas pihiku põues kobama, tõmbas välja märja rätiku, pistis näo sellesse. „Härra pastor Strumpf, ma kardan saali minna, ma kaotan alati julguse... Mis saab, mis saab, pastor Strumpf?”

Pastor lausus admiraliprouale asjakohase bassihäälega lohutavaid sõnu. Tõmbas pihuga üle sinakaks raseeritud näo, peletas sellelt maised mured ja astus magamistuppa.

Lefort lamas laial kagardatud voodil. Ta keha oli patjade najale üles tõstetud. Karvatüügas sisselangenud põs-

kedel ja kõrgel kolbal oli pikaks kasvanud. Ta hingas kiiresti, vilistades, pingutades kollaseid rangluid, otsekui oleks ikka veel püüdnud ronida ellu nagu rangidesse. Lahtine suu oli palavikust kuiv. Elasid üksnes silmad — mustad, liikumatud.

Arst Pollicolo viis pastor Strumpfi kõrvale, pilutas tähendusrikkalt silmi, tõmbas põsed kortsu:

„Kuivad sooned,“ ütles ta, „mis, nagu on teada meie teadusele, ühendavad hinge ihuga, on käesoleval korral härra admiralil nii rohke limaga täidetud, et hing iga minutiga üha peenemaid kanalikesi mööda kehasse voolab, ja peab ootama nende täielikku sulgumist lima tõttu.“

Pastor Strumpf istus tasa surija peatsisse. Lefort oli hiljuti sonimisest ja meelemõistmatusest ärganud ning tundis millegi pärast nähtavat rahunemist. Oma nime kuulates pööras ta pingutusega pilgu pastorige, hakkas aga siis jälle sinna vahtima, kus kaminas suitses toores halg. Seal, kamina ornamentide kohal, lamas merejumal Neptunus oma kolmikhargiga, tema küünarpea alt voolas kullatud vaasist kuldvesi, joostes kuldkeermetena laiali. Keskel mustas augus suitses puuhalg.

Strumpf, püüdes admiralil pilku ristikujule juhtida, rääkis lootusest igavesele lunastusele, mis pole keelatud ühelegi elavale... Lefort pomises midagi ebaselgelt. Strumpf kummardus ta lillakate huulte juurde. Lefort — läbi kiire hingamise:

„Ära räägi palju...“

Pastor täitis ometi oma kohuse: võttis vastu tumma pihtimise ja andis surijale jumalaarmu. Kui ta väljus, ajas Lefort enese küünarnukkidele. Mõisteti, et ta kutsub majordoomust. Joosti selle järele, leiti nuttev vanamees köögist. Pisaraist tursunud, jaanalinnusulgedega kübar peas, käes ametikepp, asetus majordoomus voodi jalutisse. Franz Jakovlevitš ütles talle:

„Kutsu moosekante... Sõpru... Karikad...“

Moosekandid astusid kikivarbail sisse, — poolenisti rõivais, nagu juhtusid olema. Toodi karikad veiniga. Asetunud voodi ümber, panid moosekandid mängusarved huultele ja mängisid kuuekümmel hõbe-, vask- ning puusarvel menuetti, pidulikku tantsu.

Surnukahvatu Leforti õlad vajusid patjadesse. Ta oimukohad langesid lohku nagu hobusel. Halastamatult põlesid ta silmad. Talle ulatati peeker, kuid ta ei suutnud enam

kätt tõsta, — vein voolas ta rinnale. Ta langes muusika saatel uuesti meelemärkusetusse. Silmad lakkasid nägemast.

Lefort oli surnud. Moskvast ei teatud rõõmu pärast, mis teha. Nüüd oli lõpp välismaisel võimul — Kukui-külal. Eestud nõuandja on kärvanud. Kõik teadsid, kõik nägid: vahujõuga jootis ta tsaar Peetrit, — aga öelda ei tohtinud midagi. Nüüd oli tasutud streletside pisarate eest. Igaveseks vaikib nüüd antikristuse pesa — Leforti loss...

Räägiti surres käskinud Lefort moosekantidel mängida, nartidel hüpelda, tantsutüdrukul tantsida ning ise — rahaline, lahalik — hüppas voodist ja pistis karglema... Aga lossipööningul kuis pani ulguma, vinguma pahareti enese vägil...

Selle päeva käisid bojaarid ja igasugune ametirahvas admiralil kirstu juures. Varjates rõõmu ja hirmu astusid kahepoolse valgusega saali. Selle keskel seisid kõrgendikud kirst, mis poolenisti kaetud musta siidmantliga. Neli sõjaväest seisid paljastatud mõõkadega kirstu juures, neli — all, kõrgendiku ääres. Leinarõivais lesk istus all kõrgendiku ees kokkupandaval toolil.

Bojaarid astusid üles lavale, pöörates nina ja huuled kõrvale, — et mitte rüvetuda, — puudutasid põsega kuradiadmiraali sinist kätt. Siis lesele lähenedes — võõni kummardus, sõrmed pörandani, ja — majast minema.

Kaheksandal päeval kihutas küüthobuseid poolsurnuks ajades Voronežist kohale Peeter. Tema nahkne kummsaan, kuus hobust ees, lendas läbi kogu Moskva otse Leforti lossi õue. Erivärvilised hobused hingeldasid märke roietega. Saaniteki tagant sirutus käsi, — kobas rihma, et lahti teha.

Just sel hetkel väljus lossist Aleksandra Ivanovna Volkova, trepil ei juhtunud kedagi peale tema olema. Sanka arvas, et on saabunud keegi kehvseisusest, otsustades hobuste järgi. Vihastas, et tõkestati pääs tema tõlla juurde. „Sõida eemale oma setukatega, mida's sa tee seisma jäid,“ ütles ta tsaari kutsarile.

Väljapistetud käsi, leidmata haaki, rebis vihaselt vaibarihma katki, ja saanist ronis välja kõrvulise sametmütsi, hallist kalevist lambanahkse kasuka ning viltidega mees. Ronis välja, päratu pikk: Sanka ajas teda vaadates pea

selga... Ummargune otsalõppenud nägu, tursunud silmad, tumedad vurrukesed püsti. Issakene, — tsaar!

Peeter sirutas kordamööda oma ärasurnud jalgu, kulumud tõmbusid kokku. Tundis ära oma saajatütre, naeratas vaevalt pisikese suu kortsuga. Lausus tumedalt:

„Õnnetus, õnnetus...”

Ja astus lossi, vehkides kasukakäistega. Sanka — tema järele.

Lesk toolil, nähes tsaari, nõrkes kohmetusest. Hüppas üles. Tahtis põlvili langeda. Peeter võttis ta ümbert kinni, surus enda vastu, vaatas üle ta pea kirstule. Teenrid jooksid juurde. Võtsid tsaaril kasuka seljast. Peeter läks kohmakalt, oma viltides, jumalaga jätma. Seisis kaua, üks käsi pandud kirstu äärele. Kummardus ja suudles taevakirja¹ ning oma kalli sõbra laupa ja käsi. Õlad roheline kaftani all hakkasid liikuma, kukal tõmbus pingule.

Tema seljale vaatava Sanka silmad roidusid pisarast, — toetades eide kombel lõuga, ulgus tasa, peenelt. Oli hale, oli nõnda hale millestki... Tsaar laskus kõrgendilt, nohisedes nagu laps. Peatus Sanka ees. See noogutas talle haledalt pead.

„Teist seesugust sõpra ei leia enam,” ütles Peeter. Haaras oimukohtadest kinni, raputas tõmmusid, sõidul vanunud lokkis juukseid. „Ühised rõõmud ja ühised mured. Uhe ajuga mõtlesime...” Tõmbas äkki käe tagasi, vaatas ringi, pisarad kuivasid, muutus kõutsi sarnaseks. Saali astusid kiiresti ristimärki tehes bojaarid — kümme-kond meest.

Järjekorras — vanemad ees — lähenesid nad hardalt Peeter Aleksejevitsšile, laskusid põlvili, ja toetudes pihkudega põrandale, peksid tugevasti laubaga vastu tamme-parketti.

Peeter ei tõstnud ühtki neist üles, ei kaisutanud, ei noogutanud isegi mitte pead, — seisis võõrana, kõrgina. Ta lühikese nina sõõrmed paisusid.

„Näen, olete rõõmsad, väga rõõmsad!” lausus mõistetamatult ja läks lossist jälle oma kummsaani.

¹ Surnu otsaesisepael õigeusklikel. Tõlk.

Eni sügisel ehitati Saksa agulis luteri kiriku kõrvale hõltsaani tüüpi telliskivimaja: kaheksa akent tänava poole. Puhas suure lossi prikaas, kiirustades — kahe kuuga. Majas elas Anna Ivanovna Mons, ühes oma ema ja noorima venna Willemiga.

Eni sõitis tsaar varjamatult ja jäi tihti ööbima. Kukuis (samuti ka Moskvas) kutsutigi seda maja tsaarinna lossiks. Anna Ivanovna seadis sisse solidsed kombid: majandumuse ja livreedes teenijad, tallis — kaks kuuikut kalleid poola hobuseid, tõldu igasuguseks juhuks.

Kõnaside poole ei pööratud enam sisse, nagu varem kättal tulukese peale — et kannu õlut juua. „He-he,” mureutasid sakslased, „ammuks see oli, kui sinisilmaline Annchen, puhas põlleke ees, õllekruuse laudadele kandis, punastas nagu roosike, kui mõni heasüdamlik mehike tema kehtilikule tagumikule patsutades rääkis: „Noh, katke, riipsa pealt vahtu, sulle õied, mulle õlu...”

Eni külastasid Kukui-aguli elanikest Monse üksnes austraali isikud äri ja manufaktuuri alalt ning sedagi kutse poole, — suurte põhadel, lõunaks. Naljutati muidugi, kuid viisakalt. Anncheni paremal käel istus alati pastor Krumpholtz. Ta armastas jutustada midagi lõbusat või õpetusliku toona ajaloost. Ohetavad külalised kõigutasid mõtteid õllekannusid, õhkasid meeldivalt maise elu kaduvuse üle. Anna Ivanovna taotles eriti maja auväärust.

Nende aastate jooksul puhkes ta ilu: kõnnakus — vääriskus, pilgus — rahu, kombelisuus ja nukrus. Räägi, mis sa tahad, kummarda kui sügavalt tahes ta klaastõlla järele, — tsaar käis tema juures magamas, see oli kõik. Noh, aga mis edasi? Maadeprikaasi poolt annetati Anna Ivanovnale külasid. Ballideks võis ta end ehtida vääriskasjadega mitte halvemini kui teised, ja rinnale riputas Peeter Aleksejevitsšil portree, väikese alustassi suuruse, teemantidega. Kitsikust, keeldumust polnud millegi suhtes. Aga edasi asi tõkestus.

Aeg kulus. Peeter elas ikka enamasti Voronežis või kihutas küüthobustel lõunamere äärest põhjamere äärde. Anna Ivanovna läkitas talle kirjakesi ja — igal võimalikul juhul — pooltosinat sidrunit, apelsini (mis muretsetud Hliast), kardamomiga vorsti, vürtsitud napse. Kuid kas saab kirjade ja saadetistega armukest kaua kinni pidada?

Noh, aga mis siis, kui temasse kleepub mõni naisolend, südamesse sööbib? Käänles öid unetuna sulgkotil. Kõik oli kindlusega, tume, kahemõtteline. Vaenlased, vaenlased ümberringi — ainult ootavadki, millal Monsik komis- tab.

Isegi lähim sõber Lefort, — niipea kui Anna Ivanovna ääri-veeri mööda juhtis jutu sellele, et kui kaua siis Pieter peab elama korratult, poissmehe kombel, — naeratas kohe ebamääraselt — näpistas õrnalt Anncheni põsekest: „Lubatut oodatakse kolm aastat!...“ Ah, keegi ei mõist- nud: isegi mitte tsaaritrooni, mitte võimu ei tahtnud Anna Ivanovna, — võim on rahutu, ebakindel... Ei, ainult kindlust, viisakust, korralikkust...

Jäi üle üks abinõu — völumine, nõidus. Ema nõuandel õmbles Anna Ivanovna, tõustes kord raskelt magava Peetri kõrvalt voodist, tema vammuse palistusse riide- tüki oma verrega... Peeter sõitis Voroneži, vammuse jättis Preobraženskojesse, ei pannud seejärel enam kor- dagi selga. Vana Monsik talutas nõiaeitesid tagatuba- desse. Kuid tunnistada neile, kelle suhtes tuleks nõiduda, — seda kartsid nii ema kui tütar. Nõidumise eest tõmbas vürst-tseesar Romodanovski piinapingile.

Näib, et kui Anna Ivanovnasse oleks praegu armunud lihtmees (küllaldase sissetulekuga), — ah, ta oleks kõik rahuliku elu vastu vahetanud. Puhas majakene, — olgugi et ilma majordoomuseta, — päike paistab poonitud põran- dale, aknalaudadel lõhnavad meeldivalt jasmiinid, köö- gist tuleb praetud kohvi lõhna, sisendades rahutunnet, kirikutornis kõlksub kell, ja auväärsed inimesed tervita- vad austusega Anna Ivanovnat, kes istub akna juures näputööd tehes...

Uhes Leforti surmaga langes nagu must pilv Anna Iva- novna pea peale. Ta nuttis nii palju selle seitsme päeva jooksul (kuni Pieteri saabumiseni), et vana Monsik käskis arst Pollicolo tuua. See käskis loputust ja kõhupuhastust toimetada, et kõrvaldada üleliigseid nesteid, mis tekkinud veres kurvastuse pärast. Anna Ivanovna — isegi selgesti mõistmata miks — ootas hirmuga Pieteri saabumist. Talle meenus tema mullakarva nägu ühes hambavalust paiste- tanud põsega, kui ta pärast kõige kohutavamat streletside hukkamist istus Leforti pool. Pärani silmis oli tardunud viha. Pakasest punased käed lebasid tühja taldriku ees. Ei söönud, ei kuulnud lauanalju. (Naljatatati hambaid

hambaid.) Kellegi otsa vaatamata hakkas arusaamatult rääkima:

„Kui nali polku, neid on leegion... Laskusid tapa- tavaliselt — ja ikka löid kahe sõrmega risti ette... Muinas- sis ning sandipõlve eest... Et aga alasti elada ja vagalt vaieldada... Agulirahvas! Mitte Aasovist poleks tulnud siia, vaid Moskvast!“

Kuni tänapäevani võpatas Anna Ivanovna, kui talle meenus Pieter tol ajal. Tundis, et julma rahutusse tõukab teda rahuliku akna juurest see piinav inimene... Miks? Või on ta tõepoolest antikristus, nagu, sosistavad vene- lased? Ohtuti voodis, mahedas vahaküünla valguses, nut- tis Anna Ivanovna meeleheitel, murdes käsi:

„Mamma, mamma, mis ma pean enesega peale hak- kama? Ma ei armasta teda. Ta tuleb — kärsitu... Mina olen surm... Võib-olla oleks mul parem kirstus lamada nagu vassel Franzil.“

Kirjastamatuna, tursunud silmalaugudega, nii nägi ta kuni kuni ootamatult aknast, kuis tara taga hangelisel valitses peatus tsaari saan. Ei hakanud seekord hädal- dama: olgu kuidas on, — õotanus, villase salliga. Läbi atakese minnes nägi ka Peeter teda aknal, noogutas nae- tatamata. Puhkis eskojas jalad vastu vaibakest puhtaks. Kaine, taltsas.

„Tere, Annuška,“ lausus pehmelt. Suudles laubale. „Oleme vaeslasteks jäänud.“ Istus seinä äärde, seinakella lähedale, mis aeglaselt kõlgutas naervat vasknägu pend- li. Rääkis tasase häälega, nagu imestades, et surm tegi nii mõttetut tembu. „Franz, Franz... Oli halb admiral, aga väärts kogu laevastikku. See on õnnetus, see on õnnetus, Annuška... Kas mäletad, kuidas ta mu esimest korda sinu juurde tõi, sa olid alles plikake, — kartsid, et ma purustan mängutoosi... Surm eksis oma viimisega... Ei ole Franzil — arusaamatu...“

Anna Ivanovna kuulas, — varjas kuni silmadeni end pehme salliga. Polnud ette valmistatud — ei teadnud, mida vastata. Pisarad voolasid sallile. Ukse taga täristati ettevaatlikult lauanõusid. Nuuksatades ninaga, mis täis pisaraid, pomises Annchen, et Franzil on praegu kindlasti jumala juures hea. Peeter vaatas pisut veidralt talle otsa...

„Pieter, te pole teelt tulles midagi söönud, palun teid

sööma jääda. Täna on just teie armastatud praetud vorstikesed..."

Nägi nukrusega, et vorstikesedki teda ei ahvatlenud. Istus Peetri kõrvale, võttis ta lambanaha järele lõhnava käe, hakkas suudlema. Peeter silitas teise käega ta juukseid öötanu all:

"Õhtul tulen tunnikeseks... Noh, jäta, jäta järele, — kogu käe tegid märjaks... Mine, too vorstike, klaas viina... Mine, mine... Mul on täna palju tööd..."

7

Lefort maeti suure tõredusega. Läksid kolm polku langetatud lippudega, kahuritega. Reasrakendis leinavankri taga (kuusteist musta hobust) kanti patjadel admiral kaabut, mõõka ja kannuseid. Sõitis ratsanik mustas raudrüüs ja sulgedes, hoides allapööratud tungalt. Sammusid suursaadikud ja saadikud leinarõivais. Nende järel — bojaarid, okolnitšid, duuma ja Moskva aadlikud — ligi tuhat inimest. Puhusid sõjaväe trompetimehed, aeglaselt löid trummid. Peeter sammus ees Preobraženski polgu esimese rooduga.

Nägemata läheduses tsaari sörkisid mõned bojaarid välismaistest saadikutest tasapisi mööda, et olla esimesed rongkäigus. Saadikud kehtasid õlgu, sosistasid omavahel. Kalmistu juures suruti nad hoopis kõrvale. Roman Borissovitš Buinossov ja üpris rumal vürst Stepan Beloselski lonkisid otse rataste kõrval, hoides surnuvankrist kinni. Paljud venelased olid vintis: kogunesid matusteks juba varavalgel, kõhud läksid heledaks, — ootamata ära peiepidu trügisid suupistetaldrikutega kaetud laudade ümber, sõid ja jõid.

Kui kirst hauast välja visatud külmunud savile asetati, astus Peeter kähku juurde. Heitis pilgu üle raseeritud, sedamaid kartlikuks lõõnud bojaarinägude, — läks nii turri, et mõned selgade taha taganesid. Kutsus pealiigutusega juurde tüseda Lev Kirillovitši:

"Miks nad saadikute ette ronisid? Kes käskis?"

"Ma juba häbistasin neid, sõimasin, ei kuula sõna," vastas Lev Kirillovitš tasa.

"Koerad!" Ja kõvemini: "Koerad, mitte inimesed!" Nõksatas kaelaga, keerutas pead, põtkis ratsasaapaga.

Suursaadikud ja saadikud trügisid läbi kahele poole tõmmatud bojaaride salga haa juurde, kus seisis tsaar istuda, lahtise kirstu juures, kõigile võõras, külmetav, kaltsiat kaftanikeses. Kõik vaatasid hirmuga, mis ta veel välja viskab. Torganud mõõga maasse, laskus ta põlvili ja surus nöö vastu seda, mis oli järele jäänud targast sõbrast, seikluse otsijast, prassijast ja truust seltsimehest. Tõusis, vihaselt silmi pühkides.

"Sulgege kirst... Laske hauda..."

Ragisesid trummid, laskusid lipud, kärgatasid kahurid, paisatas õhku valgeid suitsupilvi. Uks kahurimehi oli vahetama jäänud, ei jõudnud eest ära hüpata, — kahurituli rebis tal pea otsast. Moskvas räägiti sel päeval:

"Üks kurat maeti maha, aga teine jäi alles, — nagu näha, on veel vähe inimesi hukanud."

8

Väljapaistvad kaubandus- ja tööstustegelased, jätnud saadid varavate taha ja võtnud mütsid maha, tõusid pikka, peasegu juba keset õue algavat katusega kaetud treppi mööda Preobraženski lossi. Külalised¹ ja kaubahoovi sadakonna kaupmehed sõitsid kohale troikadel, vaipadega saanides — astusid arglemata sisse, rebase-nahkseis, Hamburgi kalevit kohevil kasukais. Luitunud saat oli halvasti kõetud. Rääkisid, vaadeldes südil pilgul lookavajunud pragunenud lage, koidest söödud helepuust kalevit lavitsail ja ustel:

"Ehitis pole suurem asi... Kohe näha, milline on bojaaride hoolitsus. Kahju, kahju..."

Koguti siia ärirahvast suure kiiruga, nimekirjade järgi. Mõni üksik ei saabunud, kartes, et vahest sunnitakse sööma nikoniaanlikelt lauanõudelt ja suitsetama tubakat. Almasid, milleks tsaar lossi kutsus. Hiljuti oli duumadjakk Punase väljaku kohtukohalt trummipõrina saatel ette lugenud suure käskkirja: "Tsaarile on teatavaks saanud, et ärimeestele ja kaubahoovi sadakonnale ja kõigile aguli- ja äri- ja tööstuserahvale tehakse suurt kahju ja hävitust kauplemises ja igasugustes ettevõtetes vojevoodide, prikaaside ning mitmesuguste

¹ Vallitsuse soosikud rikaste kaupmeeste hulgast.

ametnikkude poolt nende asjaajamistes... Oma halastuses käskis tema, tsaar, nende puhul: kõigis nende õiendustes, kohtu- ja armupalve- ja kaubaasjades ja riigimaksude kogumises, — et seda juhiksid burmistrid, ja burmistriteks valigu nad enda keskelt iga aasta häid ja ausaid inimesi, keda nad enda hulgast tahavad. Aga üks mees neist peab kordamööda olema esimene, olles kuu aega presidendiks..." Linnades, aguleis ja alevis kästakse valida kohtupidamiseks ja maksude kogumiseks burmistreid paremate ning õiglasemate inimeste hulgast, aga tollimaksude ja joomaasutiste sissetulekute kogumiseks valida tolli- ja kõrtsiburmistreid — keda ise tahavad. Burmistrid peavad arutama ja äri- ning maksuasju juhtima erilises Burmistrite-palatis, ja esinema oma vaidlusasjade ning palvetega ainult tsaari enese ees, möödudes prikaasidest.

Burmistrite-palati jaoks määrati Kremlis, Ilmutaja Johannese kiriku lähedal vana tsaarilossi hoone ühes keldritega, kus võiks kassat hoida.

Säärase ausa asja puhul polnud Moskva kaupmehed rahadega kitsid (ammuks see oli, kui käisid Kremlis ilma mütsita, ja siiski veel hirmul olles, — nüüd aga asusid ise sinna): tegid vanale lossile uue hõbedakarva katuse, värvisid väljast- ja seestpoolt, panid ette mitte vilgukivi-, vaid klaasaknad. Keldrite juurde asetasi oma valve.

Vojevoodide kurnamisest ja prikaaside ülekohtust pääsemise eest pidi kaupmeeskond tasuma nüüd endisega võrreldes kahekordseid makse. Kroonule — ilmne kasu. Noh, aga kaupmeeskonnale? — kuidas võtta...

Tõepoolest, vojevoodid, prikaaside ametnikud ja ametnikukesed tegid elu võimatuks: ahned nagu hundid, kui ette ei vaata — hammustavad kõri läbi, Moskvas veavad kohtuid mööda, tõmbavad viimase hilbu seljast, aga teistes linnades ja alevites võtavad vojevoodi õues võlgniku-peksupingis hinge välja. See kõik on nõnda...

Kuid paljud — muidugi kavalamad — hoidsid kõrvale ega elanud sugugi halvasti: vojevoodi rahuldasid rahaga, alamdjakile saatsid suhkrut, kalevit või kalakesi, lauaülema kutsusid koos seda maitsma, mis jumal andnud. Mõne rahajõmmi puhul mitte ainult et vojevood või prikaasiametnik, vaid isegi saatan ei jõua selgusele, kui palju tal kaupu ja raha on. Muidugi, sääraseid kotkad nagu kaubahoovi sadakonna esimene kaupmees Mitrofan

Borin või Aleksei Svešnikov — need on nagu pihu peal, nende maja külastab isegi metropoliit. Maksavad Burmistrite-palatile meeleldi kas või kolmekordset makstu, — seal on neil au ja hiilgus ja võim. Noh, aga ütleme, mõni Vaska Rõvjakin-vanem? Kaupa on tema poekeses rauahuvide üheksa kopika eest, — istub, pühib nartsukesega silmi. Aga, muide, asjatundjad inimesed räägivad: tingimata talupoegi on tal, kui järele lugeda, tuhandet kolm. Kõige suurem et talupojad või agulimehed, — haruldane on see kaupmees, kes poleks talle raskeil tingimustel võlgu olnud. Ega ole säärast linna, seesugust alevit, kus Rõvjakin ei peaks rauakraamiladu ja poekest, ja see kõik on tal kirjutatud sugulaste ning poesellide nimele. Teda ei saa mingisuguste abinõudega pihku: just nagu laus — paljas ja libe. Temale oleks Burmistrite-palat lausa hõivuseks, — omade eest juba peitu ei poe.

Tsaari väljatuleku ootel tähtsamad kaupmeeskonnast istusid, vähe tähtsamad seisid. Mõistsid: küllap vajab noor tsaar raha, tahab otsekohesest juttu ajada. Oleks juba mõnu see, et ta istuks seal — kõik südame pealt öelda... Tõusest korda sinolijad vaatlesid, mitte ilma hirmuta, tõvade ja lindudega maalitud ust troonikoha kõrval (trooni peal, oli jäänud üksnes baldahiin).

Peeter väljus ootamatult kõrvaluksest, — oli hollandi ülikonnas, õhetas, nagu näha, napsitanud. „Tervist, tervist,“ kordas heatahtlikult, teretas kätt pidi, mõnel patutas selga, pead. Temaga kaasas mõned mehed: Mitrofan Borin ja Aleksei Svešnikov (ungari kaftaneis); vennad Ossip ja Fjodor Baženinid — soliidsed ja väljapaistvad, ülespööratud vurrudega, välismaistes kalevist ülikondades, mis õlgadest kitsavõitu; lühike ja tähtsailmeline Ivan Artemjitš Brovkin — tõusik-rikas — paljaks raseeritud, mustjaskõrb parukas nabani; karm duuma-djakk Ljubim Domnin ja keegi, rõivaste järgi lihtne agulielanik, — mustlase habeme, suure palja laubaga kõigile tundmatu mees. See näis ilmselt kartvat, astus kõige taga.

Peeter istus pingile, toetus laialiaetud põlvedele. „Istuge, istuge,“ lausus lähedale nihkunud kaupmeeskonnale. Tundsid piinlikkust. Ta käskis, vehkis peaga. Vanemad istusid kohe. Seisma jäänud duuma-djakk Ljubim Domnin võttis tagataskust rullikeeratud paberi, maigutas kulvi huuli. Sedamaid hüppasid vennaksed Ossip ja Fjodor Baženinid püsti, langetasid väarikalt silmad, hoi-

des inglise kaabusid kõhul. Peeter noogutas jälle nende poole:

„Vaata, kui meil sihukesti rohkem oleks... Tahan Ossipit ja Fjodorit avalikult tänada... Inglismaal ja Hollandis austatakse heade kaubanduslike ettevõtete, heade manufaktuuride eest, ning meie peame samasuguse kombe sisse seadma. Kas ma räägin õigesti?“ Pöördus paremale, vasakule. Kergitas kulmu. „Mis te kõhklete? Kardate, et hakkate teilt raha nõudma? Uut moodi peab elama hakkama, kaupmehed, vaata, mis ma tahan...“

Momonov, rikas kalevikaupmees, küsis kummardades:

„See on — kuidas uut moodi elama, valitseja?“

„Tuleb loobuda omaette elamisest... Mu bojaarid istuvad oma majades nagu mägrad. Teie ei või, — teie olete äri-inimesed... Peab õppima kaupleva mitte üksikult, vaid kompaniidega... Ost-India kompanii Hollandis — see on armas asi: ühiselt ehitavad laevu, ühiselt kauplevad. Teenivad tohutut kasu... Meie peame neilt õppima... Euroopas on selleks akadeemiad... Kui soovite — ehitame börsi, mis pole Amsterdamis omast halvem. Koostage kompaniisid, rajage manufaktuure... Aga teil on ainult üks tarkus: kui ei peta, ega siis ka müü...“

Noor kaupmees, kes armunult tsaari vaatas, lõi äkki mütsiga vastu kätt:

„See on tõsi, meil on nõnda...“

Teda hakati siilupidi kaupmeeste salka tagasi sikutama. Tema aga — pead keerutades, õlgu kehitades:

„Kuidas? Kas pole tõsi? Tüüsamisest elame, kõik on pettus, — petame kaaludes, petame mõõtes...“

Peeter pistis naerma (mittelõbusalt — bassihäälega, avades ümmarguselt suu). Lähedal seisjad naersid viisakalt ka pisut. Tema, naeru katkestades, karmilt:

„Kakssada aastat kauplete, — pole veel ametit selgeks õppinud... Käite rikkuse ümber ringi... Ikka seesama armetus, vaesus. Kopikas teenitud — kohe kõrtsi. Eks ole nii?“

„Mitte kõik ei tee nõnda, valitseja,“ lausus Momonov.

„Ei, nõnda!“ Ninasõõrmeid puheville ajades: „Sõitke välismaale, vaadake sealset kaupmehi, — kuningad! Meil pole aega oodata, kuni ise õpite... Mõnd siga peab jõuga kärssapidi moldi suruma... Miks mulle välismaalased hingerahu ei anna? Anna neile see rendile, anna töö... Metsamaterjal, maagid, tööndus... Miks omad ei

või? Voroneži saabus üks mees, kurat teab kust, laskis seesugused lood lahti, sihukesed projektid! Teil, ütleb, on kuldne maa, kuid te olete vaesed inimesed... Miks? Ma valkisin... Küsin teilt, — või pole õiged inimesed meie maal?“ Heitis pungil silmi pilgu üle kaupmeeste. „Jumal pole teisi andnud. Peab nendega läbi ajama, eks ole nõnda? Mulle on vene inimesed vahel — kõrist saadik... Sel määral kõrist saadik...“ Peetri kõrv tõmbus pingule, kaelasoon oli iga hetk nõksatamas.

Siis Ivan Artemjitš, kes istus tema kõrval, lausus sõbralikult, lauldes:

„Venelasi on palju pekstud, kuid mõttetult pekstud, vaata sellest tulidki vördjad.“

„Lollpea!“ hüüdis Peeter. „Lollpea!“ ja müksas talle küünarnukiga külge.

Ivan Artemjitš — veelgi lollakamalt:

„Noh, vaadake, seda ütlen ju minagi...“

Peeter vaatas hetke metsiku vihaga Brovkini läikivale, lollakalt krimpsus, rumala naeratusega näole. Patsutas pihuga kergelt ta laubale:

„Vanka, sul pole veel kästud kojanarriks olla!“

Kuid taipas nähtavasti isegi, et ägestuda ja vihastada kaupmeeste ees pole mõistlik. Kaupmehed pole bojaarid: need ei pääse kuhugi, ega sa pärusmaid taskus ära vii. Kaupmees on nagu tigu: kui aga midagi juhtub, kohe peidab oma katsesarved ja kaob kõige kapitaliga... Tööpoolest, saalis muutus vaikseks, võõrdunuks. Ivan Artemjitš pööras oma kavalad silmapraod Peetri poole.

„Loo, Ljubim,“ ütles Peeter djakile.

Vennaksed Baženinid langetasid taas väarikalt silmad. Ljubim Domnin luges kõrge häälega, kuivalt, aeglaselt:

„... seesinane armulik kiri on antud usina töö ja hoole eest laevaehitamise alal... Läänud aastal ehitasid Ossip ja Fjodor Baženinid Vovtšugi külas saksa laadi saeveski ilma võõra maa meistrite abita, omal jõul, et selles veskis metsa laudadeks saagida ja Arhangelskis välismaa ning vene ärimeestele müüa. Ja nemad saagisid palke ja vedasid Arhangelskisse ning saatsid välismaale. Ja neil on kavatsus selles oma tehases ehitada laevu ja praame, et laudu ning teisi vene kaupu mere taha vedada. Ja meie, suur valitseja, oleme neid armulikult hinnanud, — käskisime neil selles oma külas laevu ja praame ehitada

ja käsime nende materjalide pealt, mis nemad selleks laevaehituseks välismaalt toovad, nendelt tollimaksu mitte võtta, ja nemad võivad palgata meistreid, välismaisi ning vene meistreid vabal kokkuleppel omal kulul. Aga kui need laevad on valmis, siis võivad nemad nende peal kurjade inimeste ja välismaa kaubalaevade vastu pidada suurtükke ning püssirohtu..."

Djakk luges kaua. Käänas rippuva pitseriga üriku rulli kokku, asetab pihkudele, ulatas Ossipile ja Fjodorile. Võtnud selle vastu, lähenesid vennaksed Peetrile ja kummardasid vaikides maani, — ikka väärikalt, nagu kord ja kohus. Ta tõstis nad õlgupidi üles ja suudles kumbagi, kuid mitte enam tsaari kombe kohaselt — riivates põsega, — vaid huulte, tugevasti.

"Just algatus on väärt," ütles ta kaupmeeskonnale. Otsis väledate silmadega üles kõigile tundmatu mustlase habemega ja palja otsmikuga agulimehe. „Demidõtš!“ See trügis ägedalt tõugeldes läbi rahvahulga. „Demidõtš, kummarda kaupmeeskonna ees... See Nikita Demidov Antufjev on Tuula sepp. Teeb püstoleid ja püsse, mis pole inglismanni omadest halvemad. Valab malmi, otsib maake. Kuid tiivad on tal lühikesed. Arutage temaga asja, kaupmehed, mõtelge järele. Aga mina olen tema sõber. Kui vaja — anname maad ja külakesi. Demidõtš, kummarda, kummarda, mina vastutan sinu eest..."

9

"Kes sa oled? Mis sa tahad? Keda sul siin vaja?"

Karm laiaõlaline eit vaatles kurja pilguga Andrei Goli-kovi (Palehhi ikoonimaalijat). Kananahk ihul, vöbises ta pruuni aukliku ja räbalas vatmani all. Puhus rõske paastukuu-tuul. Vilistasid raagus põõsad variseval Belõigorodi müüril. Rahutult kraaksusid varesed, lenneldes prügihunnikute kohal, lohmakad ja näljased. Kaupmees Vassili Revjakini ületamatud tarad venisid piki nurka moodustavaid Moskva müüre. Koht oli sünge, põiktänavad kitsad, tühjad.

"Püha rauga Avraami poolt," sosistas Andrei ja asetab kaks sõrme ligistikku vastu laupa. Vanamoori selja taga, rõõpaid täis sõidetud õues, viltuvajunud aitade juures ajasid lahjad ketikoerad tagajalule... Andrjuška oli

oleni jäätunud, ainult silmad põlesid. Eit laskis ta viivitades õue, osutas mööda porri visatud laudu teed kõrge ja pika, ilma trepi ning rõduta ehitise poole. Otse katuse all paukusid maarjaklaasist aknakeste ees luugid.

Laskusid pimedasse eeskotta, kus haies tünnete järele. Eit tõukas Andrjuškat: „Pühi jalad õlgedes puhtaks, ega sa laudas ole," ja, oodanud, ikka niisama vaenulikult: „Isa ja poja ning püha vaimu nimel." Avas madala ukse keldrikorrale. Siin oli kuum, ahjusõed valgustasid nurgas tumedaid ikoonilauakesi. Andrei lõi muistsete pühakujude kohutavate silmade ees kaua risti ette. Jäi areldes ukse juurde. Vanamoor istus. Seina taga laulsid tumedalt paljud hääled.

"Milleks sind pühamees saatis?"

"Kahetsusteole."

"Misukesele?"

"Kolmeks aastaks pühamees Nektari juurde."

"Nektari juurde," venitas eit.

"Siia saatis, et teed juhatataks. Ei ma või ilmalikku elu elada, — keha nälgib, hingel on hirm. Kardan. Otsin kõrbeüksindust, paradüsi elupõlve..." Andrjuška tõmbas läbi nina. „Halasta, emakene, ära aja minema."

"Küllap pühamees Nektari sulle kõrbe teeb," lausus eit mõistatuslikult. Tema süte valgelt nähtavad silmad tõmbusid pilukile.

Andrei hakkas jutustama. Näe, juba üle poole aasta hulgub ta majast majja, suremas nälga ning kõngemas pakase käes. On sattunud igasuguste inimeste seltsi, ässitati teda kurjade tegude peale. „Ei ma või, hing kokkub." Jutustas, kuidas ööbis sel talvel lumetuiskudes linna-müüride viletsate katuste all: „Hangin õlgi, katan enese roguskiga. Tuisk ulub, lumi keerleb, surnud streletsid tantsivad köie otsas, peksavad vastu seinu. Säärastel öödel hakkas mu hing igatsema vaikse varjupaiga, hääletu vagele järele..."

Pärinud lähemalt pühamees Avraami järele, tõusis eit õhates: „Astu mu järel." Viis Andrjuška taas läbi pimedate eeskoja astmeid mööda alla. Käskinud seista kõige alatumasse paika, laskis keldrituppa, kus laulsid hääled. Lõhnas kuumalt vaha ja viiruki järele. Inimest kolmkümmend või rohkemgi põlvitas pühitud põrandal. Sametise palvepildi taga luges kõverõlgne mustas papi aluskuues ja skuufiaga mees. Pöörates vana käsitsi kirjutatud palve-

raamatu lehte, tõstis tuustilist habet küünlatulede poole. Kogu seina pikkuselt, isegi põrandal, põlesid vanal Novgorodi moel maalitud suurte ja väikeste ikoonide ees küünlad.

Palvust peeti vabakiriku kombel. Lauldi süngelt, inisevalt. Pühamehest paremal pool, palvetajate ees, põlvitas väike sokuhabemega Vassili Revjakin. Sõrmitsedes palvepaela lõi ta kord silmad pühakujudele, kord vaatas ümber pöördudes kõõrdi, ja tema pilgu all tegid palvetajad ägedamaid kummardusi, isegi veristades laupa vastu põrandat.

Kõverõlgne pühamees sulges raamatu, tõstis pea kohale, pöördus: tükati väljakistud habe, noorepoolne nägu lõmmilöödud ninaga. Jõllitades suurenenud silmateradega otsekui kohutavat nägemust, ajades väljalöödud hammastega suu pärani, kisendas:

„Tuletagem meelde õndsas rooma paapsti Innocentiuse sanasid: „Valekristuse tulekul langeb issanda kirik alan-
dusse ja vereta ohver saab kõrvale jäetud. Ja tuleb kiusatus linnade ja külade ja kloostrite ning üksildaste kohtade peale. Ja keegi ei saa ära päästetud, peale harvade...“

Hääl oli kohutav. Palvetajad langesid kummuli, vabistades õlgu. Pühamees seisis ülestõstetud raamatuga, kuni nutt muutus üldiseks.

„Vennad, vaat mis ma teile jutustan,“ rääkis pühamees, olles palvuse lõpetanud, haarates kinni puuristist rinnal. „Sai minule osaks jumalaarm. Tõi issand mind Vol-järvele, laande, rauk Nektari juurde. Kummardasin ma pühamehe ees ja tema küsis minult: „Mida sa tahad: päästa oma hinge või ihu?“ Mina ütlesin: „Hinge, hinge!“ Ja rauk ütles: „Ole õnnistatud, mu poeg.“ Ja ta päästis minu hinge, aga suretas ihu... Me sõime laanes leiva asemel sõnajalgu ja oblikaid ja tammetõrusid ning võtsime männipuudelt koort ja kuivatasime ning tampisime ühes kaladega peeneks, — seesinane oli meie roaks. Ja issand ei lasknud meil mitte nälga surra. Aga kuidas mina kannatasin oma ülema all esimesest päevast peale: kaks korda päevas sain mina tema poolt pekstud... Isegi lihavõtte esimesel pühäl sain ma kaks korda pekstud. Ja kokku loetud kahe aasta jooksul oli mul kaks peksuaega

päevas — tuhat nelisada kolmkümmend peksu. Aga kui palju haavu ja hoope oli iga päev tema ausatest käest, seda ei suuda ma üles arvatagi. Karjane taltsutas minu ihu mis aga kätte juhtus, sellega mind õnnistas, oma orbu ja linnupojukes. Opetas saua ja nuiaga, millega müüsis tambitakse, ahjuroobiga ja potiga, milles toitu keedetakse, ning hargiga, millega tainast segatakse... Selleks mu peamees minu ihu purustas, et minu pime hing valgust saaks... Kaelkooguga, millega veeämbreid kantakse, sellesinase puuga on sääremari minu jala küljest lahti löödud, et minu jalad sõnakuulmiseks kohased oleksid. Ja mitte üksnes igasuguse puuga, vaid ka rauaga ja kiviga ja juustest kiskumisega, aga vahel ka telliskiviga ta minu ihu taltsutas. Sellest peale on minu käerandmed liikmeist välja löödud ja minu roided ning kondid katki murtud. Ja issand ei lasknud mul mitte nõrkeda. Nüüd olen ma keha poolest kehv, enge mu vaim on selge... Vennad, ärge olge laisad oma hinge eest hoolitsedes!”

„Ärge olge laisad oma hinge eest hoolitsedes!“ kisendas pühamees kolm korda, süües halastamatult silmadega araks lõõnud karja. Silmolijad olid kõik Vassili Revjakini sugulased, hõimlased, orjad, sellid, laomehed ja poemüüjad. Kuulates õhkasid nad masendatult. Mõned ei kannatanud välja pühamehe metsikut pilku. Andrei Golikov paindus nuuksumisest looka, haarates põskedest kinni, nuttis, küünlatulede kollased kiired hõljusid läbi pisarate üle kogu palvekambri, just nagu peainglite tiivad...

Pühamees kummardas karja ees vööni ja astus kõrvale. Tema asemele tõusis Vassili Revjakin ise, lüheldane, hallivõitu, silmade asemel kaks kortsu, milles tabamatult jooksid silmaterad. Hakkas rääkima tasa, inimese kombel, sõrmitsedes palvepaela:

„Mu kallid, unustamatud... On jubel! Mu armsad, on hirmus! Oli hele päev, siis tõusis pilv, kattis kogu meie elu halsva vinaga...“ Heitis pilgu üle parema, üle vasaku õla, nagu kartes, et keegi ta selja taga seisab. Astus kraasitud viltides pehmelt ettepoole. „Valekristus on juba siin. Kas te kuulete? Istub nikoniaanliku kiriku kuplitel. Kolm sõrme — see on tema pitsar, kolme-sõrme-meestel ep ole lunastust: nemad on juba ära neelatud... Ka neil, kes joovad ja söövad koos kolmesõrmelistega, ep ole lunastust. Kes võtab papi käest sakramendi — ei ole

lunastust, — nende armuleib on märgitud ja nende pühadus ainult näiline... Kuidas peame ärapäästmist leidma? Me kuulsime, kuidas end päästetakse. Ma ei pea kedagi kinni, — minge, lahkuge, mu armsad, võtke vastu kannatusi, leidke valgust. Olete lisa-eestkostjateks meie, patuste ja nõrkade eest... Võib-olla lähen ma isegi... Sulen aidad ja poed, jagan kaubad ning vara vaestele. Ainus pääsemine on isaisade usk, sõnakuulmine ja hirm..." Raputas kibedalt habemekontsu, pühkis silmaripsmeid kalevist varrukaga. Kogudus jäi vait. Ei hinganud, ei liigatanud. „Õnnis on see, kellele antakse... Aga kellele ei anta, — ka see ärgu heitku meelt. Pühad raudgad paluvad nende patud andeks. Uht asja kartke rohkem kui surma — et kiusaja teid mitte küünarpeast ei lükkaks... Ajad ep ole enam endised: tema nägematud sulased piiravad igauhte, ootavad ainult hetke... Tee pattu, võltsi, varja kopikas peremehe eest... Eks see ole pisut? Kopikas! Ei... Tormavad su peale ja sa oled kadunud, — igaveses hukatuses... Kartke seda, et pühad raudgad ei jätaks järele teie eest palvetamast..." Astus veelgi ettepoole, laksas roosikrantsiga enesele vastu kintsu. „Tskae, missugune ahvatlus. Burmistrite-palat!... Vaat, kus on põrgu, lausa põrgu... Muistsest ajast peale maksis kaupmeeskond kroonule maksusid, aga kõik, mis peale selle, on minu oma sala-asi: millega ma kauplen, kuidas kauplen... Issand andis mõistust — ja ongi kaupmees. Aga lollpea vireleb eluaeg tööorjana. Nüüd burmistreid valida! Ta ronib mu aita, ta ronib mu kirstu... Kõik talle ütle, kõik näita... Milleks? Kellele seda vaja? Valekristuse võrk visatakse kaupmeeskonna peale... Ja veel — post! Milleks? Ma saadan ustava inimese Veliki Ustjugi, jõuab postist kiiremini päralt ja ütleb, mis vaja — salaja... Aga postiga, — kas ma tean, missugune inimene minu kirja veab? Ei, meie ei vaja posti, ei vaja burmistreid, pole vaja kahekordseid maksusid ega koos välismaalastega, nikoniaanlastega tubakat suitsetada." Ei tahtnud, aga läks siiski vihaseks. Toppis lillaka väriseva käe tasku; võtnud välja rätiku, pühkis nägu. Võngutas pead, vaadates lõpunipõlenud küünlaid. Õhkas raskest ja lõpetas: „Mingem õhtust sööma..."

Kõik palvekambri olijad läksid läbi eeskoja ja köögi kõrvalolevasse keldrituppa. Istusid hõõveldamata laua taha, mis kaetud omakootud värvitud lõuendiga ikoonide-

aurgas, kus sõid Vassili Revjakin ja kolm vana selli — tema onupojad. Taheti paluda pühameestki ikoonide-aurka. Kuid see sülitas äkki valjusti ja läks ukse juurde, kerjaste manu, kes istusid põrandal. Nende seltsis oli ka Andrei.

Keset lauda põles rasvaküünal. Pimedusest tuli karmiilmeline vanamoor täis kaussidega. Aeg-ajalt langes laest tarakan. Söödi vaikides, näriti väarikalt, asetati tasa lusikad lauale. Andrei nihutas end pühamehele lähemale. Raud helpis kramplike liigutustega, põletas end, hoides kaussi põlvedel, küürus, tilgutades habemetuustile, — leiha söi pisikeste tükikestena. Söönud ja palvetanud, pani käed kõhul risti. Tema ähmunud silmist võis näha, et oli leebunud.

Andrei tasa talle:

„Isakene, ma tahan raud Nektari juurde. Lase mind."

Pühamees hakkas hingeldama. Kuid silmad muutusid taas unisteks.

„Oota, kui magama heidavad, — tule palvekambri. Ma uurin sind."

Andrei võpatas, — hakkas oma hingetuses, paratamatuse tundes kukalt vastu palkseina konarusi nühkima...

Lõunast, Dikoje-pole poolt, puhus soe tuul. Nädala jooksul kaotas lume. Kevadtaevas sinas vastu suurveest, mis kattis tasandikku. Jõeakesed paisusid, Don vabanes jääst. Uhe öö jooksul tõusis Voroneži jõgi üle kallaste, uputas laevatehase. Linnast kuni Donini kõikusid ankrus laevad, brigantiinid, galeerid, sõudevened, lootsikud. Kuivamata tõrv tilkus laevakülgedelt, läikisid neptunuste kullatud ja hõbetatud lõustad. Tuul rebis kuivamiseks ülestõmmatud purjesid. Sogases vees rabisesid sukeldudes viimased jäätükid. Jõe paremal kaldal, Voroneži vastas, tõusid kindluse müüride kohal püssirohusuitsupilveskesed, tuul käristas neid tükkideks. Ule vete veeresid kahuripaigud, nagu oleks maa ise kummi paisunud ja muldena lõhkenud.

Laevatehases käis töö ööd ja päeva. Lõpetati neljakümnekahurilise laeva „Kindlus“ viimistlemist. See kõikus oma kõrge nikerdatud ahtri ja kolme mastiga sadama-

tammi värskete vaiade juures. Alatas sõudsid üle jõe tema juurde vened, lastitud püssirohu, soolaliha ja kuivikutega, — peatusid ta musta külje all. Vool pingutas trosse, puu ragises. Laevatekil veerevate tünide raginast ja plokkide vingumisest üle karjades sõimles ahtrisillal vene ja portugali keeli pruuninäoline kapten Pamburg — tohutud vurrud turris, silmad nagu maruoinal, pikasäärelised saapad porised, kaftani peal riideta poolkasukas, pea ümber tõmmatud punane siidrätik. „Armuleivasööjad! Koirapojad! Caraja!“ Madrused pingutasid üle jõu, kiskudes laeva äärele kuivikukotte, ankruid, kaste, — veeretasid need jooksupalu trümmide juurde, kus kõrgete kallevist mütside ja pruunide kottpükstega pootsmanid kähisid nagu ketikoerad.

Jõe kohal mäe otsas kõverdusid teravatipulised palktornid, kõdunenud seinte taga roostetasid kirikukuplid. Vanalinna ees mäenõlvakul laialipillatud savionnid ja tööliste laudbarakid. Jõe lähemal — äsjamaetud admiral Golovini, Aleksandr Menšikovi, Admiraliteedi ülema Apraksini, kontradmiral Cornelis Cruysi palk-onnid. Jõe taga, madalal, laastudega kaetud, ratastega ülesküntud kaldal seisis muldkatustega nõgised sepikodade onnid, kerkisid pooleldi ehitatud veesõidukite roided, poolenisti uppunud lauavirnad, veest väljakistud parved, vaadid, trossid, roostetanud ankrud. Tõrvakatlad ajasid musta suitsu. Kägisesid köiekeerutamise peened rattad. Sae-mehed vehkisid õlgadega, seistes kõrgeil pukkidel. Parve-mehed jooksid palja jalu mudas, kiskusid pootshaakidega välja palke, mida suurvesi minema kandis.

Peatööd olid lõpetatud. Laevastik vette lastud. Oli järele jäänud laev „Kindlus“, mida viimistleti erilise hoolega. Kolme päeva pärast oli määratud temal heisata admiralilipp.

Alatasa kisti uks lahti, üha uued inimesed astusid sisse, istusid lavitsaile, pealistrõivaid seljast võtmata, jalgu pühkimata, aga kes olid kõrgemad — kohe laua juurde. Tsaari majas söödi ja joodi ööd ja päevad läbi. Pöles palju tühjadesse pudelitesse torgatud küünlaid. Palkseintel rippusid parukad, — majas oli kuum. Laotus paks piibusuits.

Aseadmiral Cornelis Cruys magas laua juures, nagu pistetud kullaga tikitud varrukakääniste vahele. Vene lae-

vastiku schautbenacht¹ hollandlane Julius Rees — vahva merehulgas, kelle pea mitmesuguste tempude pärast kaugetil ookeanidel hinnatud kahe tuhande inglise naela peale, — trimpas aniisinapsi, metsik ühesilmaline nagu krimpsus küünlatule poole. Laevameistrid Oseph Ney ja John Day, nende palavate päevade jooksul habemetükkasse kasvanud, tossutasid piipu, pilgutasi lõbusalt silma vene meistrile Fedossei Skljajevile. Fedossei oli just saabunud, — vihtus nuudleid sealihaga, kaelarätik ja kasukas eest lahti.

„Fedossei,“ ütles talle Oseph Ney, pilgutades ruskeid ripsemeid, „Fedossei, jutusta, kuidas sa Moskvas pidutse-
sid?“

Fedossei ei vastanud midagi, jätkates söömist. Tõepoolest, ära tüütas juba. Saabus küünlakuus välismaalt tagasi ja oleks pidanud — Peeter Aleksejevitsi kirja järgi — kohe Voroneži sõitma. Kuid kurat eksitas. Pistis Moskvas sõpru mööda ringi laskma — ja siis läks. Kolm päeva nagu udus: pliinid, alla- ja pealehaukamised, viin. Kõik lõppes, nagu oli arvatagi: osutus olevat Preobraženski prikaasis.

Tsaar, kuuldes, et tema oodatud lemmik Fedossei istub vürst-tseesari valduses, kihutas Moskvasse erikulleri ühes kirjaga Romodanovskile:

„Myn Herr König ... Miks pead kinni meie seltsimehi, Fedossei Skljajevit ja teisi? See teeb mind üpris kurvaks. Ma ootasin kõige rohkem Skljajevit, sest ta on laevakunstis kõige parem, aga sina suvatsesid kinni pidada. Jumal mõistku sinu üle kohut. Tõepoolest, mul pole siin ühtki abilist. Aga tema asi pole ometi vist riiklik kuritegu. Jumala eest, lase lahti ja saada siia. Pieter.“

Vürst-tseesari vastuse tõi Skljajev ise kümme-konna päeva pärast:

„Tema süü on seesugune: sõitis purjus päi ühes seltsimeestega ja pistis tee-tõkkepuu juures Preobraženski polgu soldatitega kaklema. Juurdlusel selgus: kumbki pool oli süüdi. Ja mina, otsinud üles, lasksin Skljajevile tema lolluse pärast vitsu anda, samuti kui soldatitele-kaebajatele, kellega tüli oli olnud. Ära sa sellepärast minu peale vihasta, — ei ma ole harjunud lollust andestama, olgu kas või hoopis teistsugune aukraad.“

Hüva. Sellega oleks võinud lugu lõppeda. Skljajevit ko-

¹ Kontradmiralile vastav aukraad.

hates kaisutas ja paitas teda Peeter Aleksejevitš ning lakutas oma kintsudele ja suvatses mitte üksnes naerda, vaid hirnus pisarateni... „Fedossei, ega see ole Amsterdam!“ Ja luges õhtulauas vürst-tseesari kirja kõvasti ette.

Söönud nuudlid, lükkas Fedossei kausi eemale, sirutus Oseph Ney poole tubaka järele.

„Noh, aitab juba sellest, olete küllalt naernud, saatanad,“ lausus toore häälega. „Kas täna ahtri-trümmi ronisite?“

„Ronisime,“ vastas Oseph Ney.

„Ei, ei roninud...“

John Day, võtnud aeglaselt savipiibu suust, langetanud sirsge suu nurgad, lausus kokkupigistatud hammaste vahelt vene keeli:

„Miks sa nõnda pärid, Fedossei Skljajev, nagu poleks me trümmi roninud?“

„Aga vaat miks... Selle asemel et mind tõgada — võtaksite parem laterna ja läheksite.“

„Lekib?“

„Nimelt, et lekib. Nagu hakati soolaliha-tündreid lastima, nii pressis risttalad laiali, ja alt tungib vesi sisse.“

„Seda ei või juhtuda...“

„Aga näe, võib. Millest muust ma rääkisin, kui et ahtri kinnitus on nõrk.“

Oseph Ney ja John Day vaatasid teineteisele otsa. Tõusid kiirustamata, tõmbasid kõrvaklappidega mütsid pähe. Tõusis ka Fedossei, mässis salli vihaselt kaela ümber, võttis laterna.

„Oh teid kindraleid!“

Laua juurde istusid ohvitserid, mereväelased, meistrid, väsinud, tõrvaga määratud, mudaga pritsitud. Rüübanud topsikutäie tulikanget viina savikannust, võtsid kätega, mis vaagnail ette sattus: praetud liha, pörsapraadi, veisemokki äädikas. Kähku söönud, läksid paljud taas minema, ristimärki tegemata, tänamata...

Laudvaheseina ääres toetus laia õlaga vastu uksepiita uniste silmadega, ühele kõrvale lükatud kõrge kalevist mütsiga madrus. Tema soonilise kaela ümber rippus sõlmiline piginöör — nuut. (Sellega ta kostitas, keda vaja.) Kõigile, kes uksele liiga lähedale tulid, rääkis tasa-lai-salt:

„Kuhu sa trügid, kuhu sa, puskiv lehm?“

Vaheseina taga, magamispoleel, istusid praegu riigi-

mahedi admiral Fjodor Aleksejevitš Golovin, Lev Kirillovitš Narõäkin, Admiraliteedi ülem Fjodor Matvejevitš Apraksin ja Aleksandr Danilovitš Menšikov. Viimane ülen-dati kohe pärast Leforti surma kindralmajoriks ja Pihkva kuberneriks. Peeter olevat just nagu öelnudki, olles pä-rast matuseid tagasi Voroneži jõudnud: „Oli mul kaks kätt, nüüd on jäänud üks, näppaja küll, aga muidu ustav.“

Aleksaška seisis tulise telliskiviahju juures, mugavalt särbiga kokkutõmmatud peenes preobraženski kaftanis, parukas peas, terav lõug surutud pitsidesse.

Apraksin ja tüse Golovin istusid korrastamata voodil. Narõäkin, toetades laupa peopesale, — laua juures. Nad kuulasid duuma-djakki ja suursaadikut Prokofi Voznitsõ-nit. Tema oli äsja Karlowitzist Doonau äärest saabunud, kongressilt, kus keisri, Poola, Veneetsia ja Moskva saa-dikud türklastega rahu üle tingisid.

Ta polnud veel tsaari näinud. Peeter käskis öelda, et ministrid koguneksid ja asja arutaksid, tema tuleb kohe. Voznitsõn hoidis salakirja-märkmetega vihikuid põlvil, prillid teraval ninaotsal, jutustas:

„Minu poolt on Türgi saadikute reis-efendi Rami ja sala-nõunik Mavrokordatoga sõlmitud armistiits, s. o. ajutine sõjariistade mahapanemine. Rohkem saavutada oli või-matu. Otsustage ise, härrad ministrid: Euroopas keeb praegu seesugune puder, millest jätkub vist kogu maa-ilmale. Hispaania kuningas on igerik, sureb täna-homme ilma lasteta. Prantsuse kuningas püüab Hispaania troonile asetada oma pojapoega Philippe'i, on talle juba naisegi võtnud, holab enda juures Pariisis, oodates — iga hetk tuleb kroonimine. Teiselt poolt tahab Austria keiser oma poega Karli Hispaaniasse saata.“

„Me ju teame kõike seda, teame,“ segas Aleksaška kär-sitult vahele.

„Kannata ometi, Aleksandr Danilovitš, ma räägin, nagu oskan.“ Voznitsõn suunas raskelt oma halli pilgu üle pril-lide keigarile. „On otsustamisel suur riid Prantsusmaa ja Inglismaa vahel... Kui Hispaania saab prantslasest ku-ninga, — siis saab Prantsuse ja Hispaania laevastik üle-võimu kõigil meredel. Kui seisab Hispaania Austria keisri taga, — siis saavad inglased üksiolevast Prantsuse laevas-tikust jagu. Euroopa poliitiki segavad inglased. Nemad viisidki austerlased ja türklased Karlowitzis kokku. Et sõdida Prantsuse kuningaga, selleks peab Austria keiser

oma käed vabastama. Ja türklased teevad suure rõõmuga rahu, et puhata, jõudu koguda: Savoja prints Eugen on neilt palju maid ja linnu keisri heaks ära võtnud Ungari-maal, Siebenbürgenis ja Moreas, ning keisrimehed¹ vahivad juba otse Konstantinoopolisse. Türklastel on nüüd ainus mure — oma tagasi saada... Kuskil eemal — poolakatega või meiega — sõdida ei tule neil praegu mõttesegi... Niisamuti Aasov, — ei ole ta seda väärt, mis nad peaksid selle juures kaotama."

"On siis Türgi sultan tõesti nii nõrk, nagu sina rahustad? Kahtlane," lausus Aleksaška. (Golovin ja Apraksin muigasid. Lev Kirillovitš, nähes, et nemad muigavad, kõngutas samuti muiates pead.) Aleksaška — reit siputades, kannust kõlistades: „Aga kui ta nii nõrk on, miks sa temaga siis igavest rahu ei sõlminud? Või sa unustasid öelda reis-efendile, et meil talvitab Ukrainas nelikümmend tuhat linnastreletsi, et Ahtörkasse on koondatud suur Šeini ratsapolk ja et Brjanskis on laevad ülesõiduks valmis. Ega sind paljaste kätega saadetud... Armistiitsi!"

Prokofi Voznitsõn võttis aeglaselt prillid eest. Raske oli harjuda uue korraga, — et teadmata kust pärit poisiklutt nõnda räägib suursaadikuga. Tõmmates kuiva pihuga üle vihast vabisema hakanud näo, kogus Prokofi mõtteid. Puhalemisega ei saavuta siin muidugi midagi.

"Aga vaat, Aleksandr Danilovitš, mispärast mitte rahu, vaid armistiits on sõlmitud... Keisri saadikud pidasid salaja, ilma meiega, poolakatega või veneetslastega läbi rääkimata, omaette, türklastega läbirääkimisi. Ja poolakad leppisid ilma meie teadmata kokku. Ning meid jäeti üksinda. Korraldanud asjad austerlastega rahuloldavalt, ei tahtnud türklased meiega esiotsa rääkidagi, nõnda olid ennast täis... Poleks seal olnud minu vana tuttavat Aleksander Mavrokordatot, — meil poleks isegi mitte armistiitsi... Teie, härrad ministrid, istute siin ja mõtlete — kogu Euroopa vaatab teie peale... Ei, meie oleme neile väike poliitik, võib öelda — mitte miski poliitik..."

"No seda vanaema lora..."

"Pea, ära ägestu, Aleksandr Danilovitš," peatas teda pehmelt Golovin.

"Saadikute laagris määrati meile kõige viletsam koht.

¹ Keisrimehed — austerlased; Savoja Eugen — Austria sõjapealik; Siebenbürgen ehk Transilvaania — Rumeenia idaosas; Morea — Kreeka lõunaosa.

Vahid pandi juurde... Oli keelatud kuhugi minna, türklastega kokku saada, nendega läbi käia. Juba Viinis olles palkasin ma ühe tohtri, asjatundja poolaka. Seda tohtrit ma hakkasingi türklaste leeri Mavrokordato juurde läkitama. Saatsin korra. Mavrokordato käskis tervitada. Saatsin teise korra. Mavrokordato käskis tervitada ja öelda, et ilmad on külmad. Mina rõõmutsesin. Võtsin oma mustjaspruunidest rebasenahkadest vabarnavärvi kaleviga kaftani, saatsin selle tohtriga, käskisin sõita saadikute laagrist ringi mööda — stepi kaudu. Mavrokordato võttis kaftani vastu, teisel päeval saadab mulle tubakat, kaks head piipu, naela võrra kohvi ja kirjutuspaberit. Ah sind küll, mõtlen ma, või tasub kingitustega... Ja mina talle jälle koormakeses — musta kaaviari, sammakala selgi, viis suurt beluuga kõhutükki, igasuguseid nalivkasid... Ja sõitsin ka ise öösel türgi laagrisse, üksi, lihtrõivais. Aga türklased kirjutasid just samal päeval keisriga rahu alla..."

"Ehhi!" põtkas Aleksaška kannusega.

"Mavrokordato minule: „Vaevalt," ütleb ta, „saab meil olema teiega leppimise lõbu, kui te meile Dnepri-äärseid linnakesi tagasi ei anna, et võiksime Dnepri sulgeda ja teile igavaseks Mustale merele pääsu tõkestada, ning Aasov tuleb tagasi anda ja Krimmi khaanile tuleb teil vana viisi maksu maksta..." Vaata, Aleksandr Danilovitš, kuidas türklased juba esimesel kokkupuutumisel nina püsti ajasid... Aga mina olin ju üksi. Liitlased lõpetasid oma asjad, sõitsid laiali... Ma ähvardan Voroneži laevastikuga. Türklased naeravad: „Kuuleme esimest korda, et tuhat versta merest eemal laevu ehitatakse; noh, võite ju nendega Doni mööda sõita, aga jõesuust te kaugemale ei pääse..." Ähvardasin ka Ukraina sõjaväega, aga nemad mind jälle tatarlastega: „Vaadake ette, tatarlaste käed on praegu vabad, kui nad teiega mitte samuti ei tee nagu Devlet-Girei ajal¹." Kui poleks türklastel muid muresid, — tuleksid nad meie kaela sõjaga... Ma ei tea, Aleksandr Danilovitš, vahest ei suutnud ma oma aru nappuse tõttu rohkem saavutada, kuid armistiits pole ikkagi mitte sõda..."

¹ Krimmi tatarlased põletasid Ivan Groznõi ajal Moskva maha ja tapsid või viisid vangi umbes pool miljonit inimest.

Palju piasasju polnud veel lõpule viidud. Oli puudus naeltest. Teelagunemise tõttu saabus Tuulast osa reevoorist rauakraamiga alles eile. Sepikodades töötati öö läbi. Iga päev oli kallid, et jõuda suurvee ajal rasked laevad kuni Doni suudmeni alla viia.

Kõik ääsid lõõmasid. Auklikuks põletatud põlledega, higist soolaste särkidega sepad, tugevakasvulised, vööni alasti, kõrvetatud nahaga vasaramehed, lõõtsa tõmbavad nõgised poisikesed, — kõik püsisid vaevalt jalul, raputasid tuimunud käsi, näost mustad. Puhkajad (vahetus toimus mitu korda öö jooksul) istusid siinsamas: kes näris kuivatatud kala, istudes avatud ukse juures, kes magas kasesüte hunnikul.

Vanem-meister Kuzma Žemov, kes saadetud Lev Kirilovitši poolt tema Tuula tehase (kuhu oli toodud Tuula türmist — igaveseks orjuseks), vigastas käe. Teine meister sai vingumürgituse ja oigas praegu öise tuuleõhu käes, lamades sepikoja kõrval röskeil laudadel.

Keevitati „Kindluse“ suure ankru lesta. Ploki abil lae peatala külge riputatud ankur oli ääsis. Lõõtsamehed vinasid higi pühkides ja häälekalt hingeldades kuue lõõtsa hoobasid. Kaks vasarameest seisis valmis, pikavarrelised haamid jala juures. Žemov urgitses terve käega sütes (teine oli räbalaga kinni mässitud), kordas üha:

„Ära laiskle, ära laiskle, anna aga lisa...“

Määrduvad valge särgiga ja purjeriided põllega Peeter, nõelaigud otsalõppenud näol, suu kana päraniuks kokku pigistatud, pööras pikkade pihtidega samal ääsil ettevaatlikult ankrulesta. Oli vastutusrikas ja keeruline töö — seesuguse suure tüki keevitamine...

Žemov, pöördudes ploki köie juures seisvate tööliste poole:

„Hakka kinni... Tähelepanu...“ Ja Peetrile: „Just paras silmapilk, muidu põletame üle...“ Peeter noogutas, pööramata pungis silmi sütelt, liigutas pihte. „Kähku kõige jõuga! Lase käia!...“

Töölised sikutasid köit, vahetades ruttu käsi. Plokk hakkas kääksuma. Neljakümnepuudane ankur tõusis ääsis. Sädemed paiskusid tuisuna keereldes lae alla. Valgeks kuumutatud ankrutüvi jäi rippu alasi kohale, särisedes tagist. Nüüd tuli ta alla kallutada, kohale asetada. Žemov — juba sosinal:

„Lase järele, pane maha... Pane tihedamini...“ Ankur laskus alasile. „Tagi maha peksta.“ Hakkas põlema süttiva vihaga tagi maha vihtuma. „Lest siia!“ Peetri poole pöördudes kisendas metsiku häälega: „Mis sa vahid! Anna siia!“

„Just nii.“

Peeter tõmbas hoogsalt ääsis puudased pihid ja ei satunud otse alasile, — peaaegu oleks hõõguva lesta pihtide vahelt pillanud. Kükitades pingutusest, hambaid irevile ajades asetas kohale...

„Tihedamini!“ hüüdis Žemov ja heitis ainult pilgu vasarameestele. Need hakkasid keerutades, tagasitõmmetega taguma, kähinal välja hingates. Peeter hoidis lesta, Žemov tilksutas haamrikesega: tilks-kõlks-tilks, tilks-kõlks-tilks. Tuline tagi pritsis vastu põllesid.

Keevitasid kokku. Vasaramehed läksid puhkides eemale. Peeter viskas pihid tõrde. Pühkis varrukaga nägu. Ta silmad pilutusid lõbusalt. Pilgutas Žemovile. See tõmbas näo üleni kortsu:

„Mis teha, tuleb ette, Peeter Aleksejevitš... Ainult teinekord ära vehi sedasi pihtidega, — võib inimest riivata ja juba kindlasti satud keevitusrauaga alasist mööda. Ka mind peksti kord seesuguste asjade eest.“

Peeter ei vastanud, pesi tõrres käed, kuivatas põllega, ajas kaftani selga. Väljus sepikojast. Lõhnas teravalt kevadise röskuse järele. Suurte tähtede all rabisesid vaevalt hämutaval jõel jääpangad. Kõikus „Kindluse“ mastituli. Peeter astus kallast mööda, otse vee ääres, käed tasku pistetud, tasa vilistades.

Nähes tsaari, hüppas vaheseina juures valvav madrus, pea ees, uksele, teatas ministritele. Kuid Peeter ei läinud kohe sinna, — keerutades soojusest ja tubakasuitsust mõnu tundes ninaga, kummardus laua kohale, vaatles liidu.

„Kuule,“ ütles ta ratashabemelisele, imestunult ülestõstetud kulmudega mehele (pisukeses näos helesinised silmad, — see oli kuulus laevapuusepp Aladuškin), „Miška, ulata vaat see mulle,“ — ja osutas üle laua sissetehtud õuntega garneeritud loomapraele. Kükitanud magava aseadmirali vastu pingile, jõi klaasitäie viina, aeglaselt, nagu juuakse väsimuse pärast, — surin levis sooni mööda.

Valis välja kõvema õuna. Närides sülitas seemne Cornelis Cruysi kiillaspeale:

„Mida's sa, pommis oled või?”

Siis tõstis aseadmiral oma roidunud näo. — ja külmetanud bassiga:

„Tuul — süüd, süüd-vest, üks pall. Komandörivahil on Pamburg. Mina puhkan.” Ja langes taas ninuli kirjatud varrukatele.

Söönud, lausus Peeter:

„Miks teil siin nii nukker on?” Pani rusikad lauale. Oodanud minuti, ajas selja sirgu. Läks vaheseina taha. Istus voodile. (Ministrid seisid aupaklikult.) Surus piibu sasist hollandi tubakat kõvasti pöidlaga täis, süütas küünla peal, mille Aleksaška ulatas. — „Noh, tere, suursaadik.”

Voznitsõni raugajalad kalevist sukkades nõtkusid, prantsuse aluskuue jäigad siilud tõusid üles, — tegi suure kummarduse, paisates paruka kahlud laiali otse valitseja poriga kaetud kingade lähedale. Ootas nii, kuni tsaar üles tõstab. Peeter ütles, vajudes küünarnukiga padjale:

„Aleksaška, tõsta suursaadik üles... Sina, Prokofi, ära pahanda, — olen miskipärast väsinud...” Solvunud Voznitsõn tõusis ise üles, lükates Menšikovi kõrvale. „Lugesin su kirju. Kirjutad, et ma ei vihastaks. Ega ma vihasta. Oled asja ausalt ajanud, — muistsel kombel. Usun...” Avas tagedalt hambad. „Keisrimehed! Inglased! Hüva, — viimast korda sõitsime sedasi kummardama... Istu. Justusta.”

Voznitsõn hakkas taas rääkima solvustest ja suurtest raskustest saadikute kongressil. Peeter teadis kõike seda juba kirjade järgi, tobrutas hajameelselt piipu.

„Valitseja, su ori otsustas oma napi arusaamise järgi nõnda: kui türklasi mitte õrritada, siis võib armistiitsiga kaua aega venitada. Saata türklaste juurde mõni sobiv mees — tark, kaval... Las tingib, viidab aega, — töötab mõnes asjas järelegi anda, sest muhameedlasi pole ju patt pettagi, valitseja, — jumal annab andeks.”

Peeter muigas. Pool ta näost oli varjus, kuid küünlast valgustatud ümmargune silm vaatas valjult.

„Mis te veel lausute, bojaarid?” Võttis piibu suust ja sülitas hammaste vahelt sülla kaugusele.

Apraksini ja Golovini sarviliste parukate varjud seinal löid kõikuma. Muidugi oli raske nii äkki vastata... En-

disel viisil, nagu räägiti duumas, ilukõneliselt, ääri-veeri mööda, — seda Peeter ei armastanud. Aleksaška kõverdas huuli, hõõrudes õlgu vastu kuuma ahju.

„Noh?” küsis temalt Peeter.

„Nojah, Prokofi otsustas isaisade viisil: venitada vigurdamisega! Praegu see meile enam ei sobi...”

Lev Kirillovitš — hingeldades, ägestudes:

„Jumal ise ei lasknud meil türklastega rahu alla kirjutada. Jeruusalema patriarh kirjutab meile pisarsilmi: kaitske issanda hauda. Moldaavia ja Valahhia hospodariid paluvad peaaegu põlvili, et päästaksime neid türgi orjusest. Aga meie, — jah, issand!” (Peeter pilkavalt: „Aga sina ära nuta...” Lev Kirillovitš takerdus, suu ja silmad pärani. Ja siis jälle:) „Valitseja, me vallutame Musta merel! Tänu jumalale, meil on nüüd jõudu, aga türklased on nõrgad... Mitte nagu Vaska Golitsõn, — mitte Krimmi ei pea me minema, vaid Doonau kaudu Tsargradi, — et pühale Sofiale risti asetada.”

Sarvilised parukad kõikusid rahutult. Peetri silm välkus ikka niisama käsitamatult, piip pragises. Alandlik Apraksin lausus tasa:

„Rahu on parem kui sõda, Lev Kirillovitš, sõda on kallis. Teha türklastega rahu kas või kahekümne viieks aastaks, kas või kümneks, loovutamata nii Aasovit kui Dnepri-äärseid linnakesi, — mis oleks parem...” Vaatas kõõrdi Peetri poole, ohkas.

Peeter tõusis, kuid ruumi kõndimiseks oli vähe, istus laua peale:

„Pean ma siis alati teid, aadlikke, pärusmaade omanikke, silmas pidama! Aadlismaakaitse! Ronivad, klanitud saatavad, hobuste selga, ega tea, kummas käes mõõka hoida. Armuleivasööjad, tõepoolest armuleivasööjad! Kui sa aga räägiksid äriinimestega!... Arhangelsk — see on ainus auk maailma ääres: mis inglased ja hollandlased tahavad, seda ka maksavad, ostavad krossi eest... Mitrofan Šorin jutustas: määndas kaheksa tuhat puuda kanepit aitades, kolm laevasõidu hooaega ootas hinnatõusu. Need jõmmid käivad mööda — ainult irvitavad... Ja metsamaterjal! Välismaal vajatakse metsa, kogu mets on meie käes, aga meie palume: ostke... Lõuend! Ivan Brovkin ütleb: parem ma põletan selle ühes aidaga Arhangelskis, kui annan ära seesuguse hinna eest... Ei! Mitte Musta meri pole meie mureks... Balti merel vajame oma laevu.”

Sõna oli lausunud... Pikk, tahmane, vaatas laua pealt pungis silmil härradele ministritele. Need olid mossis. Sõdida tatarlastega, nojah, ka türklastega, on küll raske, kuid selle vaevaga on harjutud. Aga vallutada Balti meri? Sõdida liivimaalastega, poolakatega?... Võita rootslasi? Segada ennast Euroopa supisse? Lev Kirillovitš kobas ram-musa käega mööda rippuvat kaftanisiilu, võttis pähkli-värvi siidrätiku välja, pühkis higi. Voznitsõn kõngutas kõhna nägu. Peeter — püksitaskust tubakakotti tõmma-tes:

„Türklastelt palume nüüd uuel moel rahu, mitte nagu Prokofi... Läheme sinna mitte ainult mustjaspruunist re-basenahast kaftaniga...“

„Muidugi!“ ütles äkki Aleksaška, välgutades silmi.

Sõideti mööda sogast kõrgveelist Doni vöödilistel pur-jedel, mida paisutas soe tuul. Kaheksateist kahetekilist laeva, nende ees ja taga kakskümmend galiotti ja kaks-kümmend brigantiini, skampaveid, jahid, galeerid: kahek-sakümmend kuus sõjalaeva ja viissada lotja kasakatega venisid jõe käänakuil pikaks karavaniks.

Kõrgeilt tekkidelt olid näha rohelisteks lõõnud stepid, luhajärvede virvendus. Lindude karavanid lendasid põhja poole. Vahel valendasid kaugel lubjaseljandikud. Puhus süüd-ost, algul vastutuul, — ja palju tuli vaeva näha, kuni käänati Doni mööda läände: kastsid end vette purjed, lae-vad triivisid, kaptenid röökisid metsikult vasktorudesse. Laevastikule antud käsk oli siisugune:

„Keegi ei tohi komandõrilaevast maha jääda, vaid peab selle kiilvees järgnema. Kui keegi hilineb kolm tundi — veerand aastapalka maha, kuus tundi — kaks kolman-dikku, kui aga kaksteist tundi — aasta palk maha arvata.“

Pärast edelasse pöördumist oli purjetamine naljaasi. Lühikeseks ajaks puhkesid stepi kohal toredad ja niisked õhtuehad. Admiralilaevalt mürises kahurilask. Lõid laeva tunniklaasid. Tulukesed ronisid mastitippudesse. Purjed tõmmati kokku, sulpsudes langes ankur. Pimedaks läinud kaldail süttisid lõkketuled, venitavalt kisendasid kasakate hääled.

„Apostel Peetruse“ tumedalt hiigelkerelt (kus koman-dõri nimetust kandis tsaar) lendas kratina tähistaevasse rakett, vingudes ja ehmatades vutte. Laeva ühisruumi ko-guneti õhtust sööma. Lähemalt laevadelt sõudsid neil nii-kuinii juba uimastavail öödel admiralid, kaptenid, lige-mad bojaarid.

Divnogorski kloostri lähedal ühinesid laevastikuga kuus laeva, mis ehitatud vürst Boriss Aleksejevitš Golitsõni kompani poolt. Sel puhul heideti kriitkalda juures ank-russe, pidutseti kaks päeva kloostriaias vabas õhus. Kiu-sati munki pasunamängu ja kahemõtteliste naljadega, ehmatati tulistamisega kaheksasajast laevakahurist.

Uuesti pingutusid kogu jõel purjed. Sõideti mööda kõrgeist kaldaist, mööda pununud tarade ja muldvallidega ümbritsetud linnakestest. Mööda uutest bojaaride ja kloostrite pärusasulaist, kalapüügi-kohtadest. Panšino lin-nakese all nägid vasakul kaldal ratsa kalmõkkide pilvi pikkade odadega, aga paremal — kasakaid voorisõidukite nelinurgas, kahe kahuriga. Kalmõkid ja kasakad olid kokku sõitnud sõdima, kuna ei saanud hakkama hobuse-karjade ning sammavõrengute jaotamisega.

Vojevood Šein läks sõudepaadiga kalmõkkide juurde, Boriss Aleksejevitš Golitsõn — kasakate manu. Lepitati ära. Sel puhul pidutseti rohelistel kinkudel aeglaselt uju-vate pilvede, lendavate kurekaravanide all. Pohmeluses Cornelis Cruys käskis püüda kilpkonni ja keetis ise neist suppi. Peeter laskis samuti kilpkonni püüda ja võõrustas bojaare imeväärse roaga, aga kui need olid söönud, siis näitas kilpkonnapäid. Vojevood Šeinil läks süda pahaks. Naerdi palju.

Kahekümne neljandal mail, kuumal keskpäeval, hakka-sid lõunas merevinast paistma Aasovi bastionid. Siin val-gus Don laiaks, kuid sügavusest ei piisanud ometi nelja-kümnekahuriliste laevade läbipääsemiseks jõesuudmest.

Sellal kui aseadmiral mõõtis Doni haru Kutjurma sü-gavust, Peeter aga käis jahiga Aasovis ja Taganrogis kindlusi ning forte üle vaatamas, — saabus Bahtšisaraist khaani saatkond ilusail hobustel, ühes ratsavooriga. Löödi üles vaipadest telgid, künkale püstitati buntšuk — hobuse-saba ühes poolkuuga pika oda otsas, — saadeti tõlk kü-sima, kas tsaar võtab vastu khaani tervitused ja kingid.

Saadikutele vastati, et tsaar olevat Moskvast, aga siin on tema asemikuks admiral Golovin ühes bojaaridega.

Kolm päeva levis buntšuk künkal. Tatarlased traavisid tulistel täkkudel kahurisuude ees. Neljandal päeval tuli saatkond admiralilaevale. Laotasid maha valge anatoolia vaiba, asetasid sellele kingitused: taotud sadularübi, mõõga, püstolid, noa, hobuseriistu, — kõik keskpärane, hõbedaga ilustatud, odavate kalliskivikestega. Golovin istus tähtsa näoga kokkupandaval toolil, tatarlased vaibal, jalad kronksus. Rääkisid Voznitsõni poolt allakirjutatud vaherahust, ühest ja teisest, näppides hõredaid haralisi habemeid, nuuskisid kõikjal silmadega, mis olid väledad nagu merikoertel, laksutasid keelega:

„Hüva olema moskulane, hüva olema laevastik... Kuid ilmaaegu loodate, ega te suurte laevadega Kutjurma kaudu läbi pääse; mõne aja eest püüdis sultani laevastik niisama Donile pääseda, läks midagi saavutamata Kertši tagasi...”

Kõigest oli näha, et olid saabunud ainult luuramise tagamõttega. Hommikul polnud enam ei buntšukki, telke ega ratsanikke künkal.

Mõõtmised näitasid, et Kutjurma on madal. Doni tulv alaneks iga päevaga. Loota võis üksnes tugevale edelatuulele, mis oleks merevee jõesuhu ajanud.

Peeter saabus Taganrogist tagasi. Süngestus, kuuldes vee madalusest. Tuul puhus loiuult lõunast. Algas kuumus. Laevakülgedelt tilkus tõrv. Talvel halvasti kuivatatud puu pragunes. Kiilruumidest pumbati vett välja. Liikumist, allalastud purjedega seisis laevad põuavinas.

Kästi pallast vette visata. Kisti trümmidest välja püssirohu- ja soolalihavaadid, lastiti üle lotjadele, veeti Taganrogi. Laevad muutusid kergemaks, Kutjurma vesi jätkas alanemist.

Kahekümne teisel jaanikuu päeval lõunaajal nägi schautbenacht Julius Rees, kes tuli saunpalavast laeva ühisruumist, et lasta vett üle laeva parda, ise tulipunane ja tüse, — nägi oma pöörleva silmaga edelas kiiresti kasvavat halli pilve. Öiendanud oma asja, heitis Julius Rees veel kord pilgu pilvele, läks tagasi ühisruumi, võttis kaabu ja mõõga ning lausus valjusti:

„Torm tuleb.”

Peeter, admiralid, kaptenid hüppasid laua tagant üles. Kärisenud pilved kihutasid kõrguses, valkja vesiloori tagant tõusis pimedus. Päike põletas sula raua helendusega. Liutult rippusid lipud, vimplid, madruste pesu vantidel. Kõigil laevadel puhusid pootsmanid häiret — kõik üles! Kinnitati purjesid, asetati tormiankruid.

Pilv varjas poole taevast. Vesi läks mustaks. Välgatas lai valgus taevaranna tagant. Taglases hakkas undama, üha kõvemalt, ähvardavamalt. Vimplid plaksusid. Tuulehoog üllatas kogu jõuga pöörlevais, laialipaisatud pimedusmassides. Mastid löid ragisema, lendasid vantidelt kistud aluspüksid. Tuul survas vett, rebis taglast. Madrused raadel haarasid sellest kramplikult kinni. Kaptenid trampisid jalgadega, karjudes üle kasvava maru. Vahused lained löid vastu laevakülgi. Taevas kärises äikese rakastustes, hinge lõhestavais kärgatustes, mürises lakkamata. Langesid tulesambad.

Peeter seisis tõusval ja langeval ahtril, ilma kaabuta, lehvivate kaftanisilludega, klammerdunud reelingusse. Avas nagu kala suu, kurdiks löödud, pimestatud. Näis, nagu oleksid valgud langenud laeva ümber laineharjadesse, Julius Rees karjus talle kõrva:

„See pole veel midagi. Varsti tuleb päris torm.”

Maru kihutas mööda, tehes palju kurja. Välg tappis kaks madrust kaldal. Katkus ankrutrosse, murdis mitu masti, paiskas randa, uputas palju väikesi laevu. Kuid see-eest jäi püsima tugev edelatuul: see, mida oligi vaja.

Kutjurma vesi tõusis kiiresti. Koidu ajal hakati laevu välja viima. Poolsada sõudepargast, rakendudes pikkade kõlde otsa, vedasid esimesena välja „Kindluse”. Ühest tähistest teiseni, kordagi kiiluga riivamata, väljus ta Kutjurma kaudu Aasovi merele, tulistas kahurist ja heiskas kapten Pamburgi isikliku lipu.

Samal päeval viidi välja kõige sügavamalt vees istuvad laevad: „Apostel Peetrus”, „Voronež”, „Aasov”, „Goed Dragers” ja „Vijn Dragers”. Kahekümne seitsmendal jaanikuu päeval seisis kogu laevastik Taganrogi bastionide ees ankrus.

Siin, muuli varjul, hakati lõhkikuivanud laevu uuesti tihtima, tõrvama ja värvima, parandama taglast, pallastiga täitma. Peeter rippus päevade kaupa ripptellinguil

"Kindluse" küljel, tagus vilest lastes vasaraga takkude pihta. Või ronis, kõhetu tagumik määrdunud lõuendpükstes õieli, nõõrredelit pidi masti otsa, et kinnitada uut purjeraaga. Või laskus trümmi, kus töötas Fedossei Skljajev (kes oli ropul kombel sõimelnud John Day ja Oseph Neyga). Ta teostas ahtri kaarpuude üpris keerukat kindlustamist.

"Peeter Likseitš, ärge mind juba segage, jumala pärast," rääkis Fedossei ebasõbralikult. "Kui mu kindlustus halb saab, — raiuge pea maha, kui soovite, kuid ärge toppige ennast vahele..."

"Hüva, hüva, ma ainult aitan..."

"Minge ja aidake seal Aladuškinit, aga siin me ainult läheme riidu..."

Töötati kogu heinakuu läbi. Schautbenacht Julius Rees korraldas lakkamatuid õppusi laevakomandodele, mis olid koostatud Preobraženski ja Semjonovski polgu sõdameist. Nende hulgas oli palju aadlilapsi, kes polnud eluilmaski merd näinud. Julius Rees — oma raevu ja vapruse poolest tõeline meremees — sisendas nuudi abil madrustesse armastust purjetamise vastu. Sundis seisma poompraadraal, kaksteist sülda üle veepinna, hüppama laevatekilt alla, pea ees, täies rõivastuses: "Kes upub, see pole meremees!" Jalad kaptenisillal laiali ajanud, käed kepiga selja taga, lõug nagu bulldogil, nägi see mereröövel kõike oma ühe silmaga: kes sõlme avades viivitas, kes kõit õieti ei kinnitanud. "Hei, sinna seal steng-staakseilil, sinna porine lehma, kuidas sa seda falli lõdvendama?" Trampis kingaga: "Kõik tekile... Otsast peale!"

Moskvast saabus äsjamääratud saadik Jemeljan Ukraintsev, Saadikute-prikaasi osavamaid mehi; ühes temaga djakk Tšeredjejev ja tõlgid Lavretski ning Botvinkin. Tõid sultanile ja pašadele annetamiseks sooblinahku, kihvu ja poolteist puuda teed.

Neljateistkümnendal lõikuskuu päeval tõstis "Kindlus" purjed ja väljus kogu laevastikust saadetuna tugeva kirdeuulega avamerele, hoides kurssi vest-süüd-vesti poole. Seitsmeteistkümnendal ilmusid pakpoordil Nogai poolel nähtavale Tamani peened minaretid, laevastik ületas väina ja liikus tulistades, püssirohusuitsusse mattudes Kertši vaatekauguses ning asetus ankrusse. Linna müürid olid väga vanad, kõrged neljakandilised tornid paiguti varisenud. Polnud kantse ega bastione. Ranna läheduses

seisis neli laeva. Türklased olid ilmselt segaduses, — ei oodanud ega aimanud näha kogu lahte täis purjesid ja püssirohusuitsu.

Kertši paša Murtaza, hellitatud ja laisk türklane, vahtis hirmunult ühe torni aknaavast. Ta saatis pristavid Moskva admiralilaevale — küsima, milleks on saabunud seesugune suur karavan. Kuu aega tagasi teatasid khaani tatarlased, et isaari laevastik on vilets ja hoopis ilma kahuriteta ning et ta eluilmaski üle Aasovi leetseljaku ei pääse.

"Ai-ai-ai, ai-ai-ai," halises Murtaza tasa, painutades põõsaaksa akna eest, et paremini näha. Luges ja luges laevu. Jättis järele. "Kes uskus khaani salakuulajaid?" karjus ta ametnikele, kes seisid ta taga lindudest reostatud torniplatvormil. "Kes uskus tatari koeri?"

Murtaza trampis tuhvlitega. Täissöönud ja vaikselt kolikas laisaks läinud ametnikud surusid käed vastu südant, vangutasid masendunult fesse ning turbaneid. Nad mõistsid, et Murtaza on sunnitud kirjutama sultanile ebameeldiva kirja, ja kes teab, kuidas lugu veel läheb: sultan, olgu ta prohveti armulik asemik, on ometi äkiline, ja on ohud juhtumeid, kus hoopis suuremadki pašad pidid ägisedes teiba otsa istuma.

Feluki kolmnurkne puri ühes pristavitega eemaldus admiralilaevast. Murtaza saatis ametniku kaldale kiirustama oma saadikuid ja hakkas ise uuesti laevu loendama. Pristavid — kaks kreeklast — ilmusid, pööreldes silmi, tõmmates pead õlgade vahele, laksutades keelt. Murtaza küünitas raevukalt oma rasvase näo nende poole. Nad jutustasid:

"Moskva admiral käskis sind tervitada ja öelda, et nad saadavad saadiku sultani juurde. Me ütlesime admiralile, et sina ei või saadikut mere kaudu läbi lasta, — las ta sõidab nagu kõik, üle Krimmi Babasse. Admiral ütles: "Kui te ei taha lasta üle mere, siis me saadame oma saadiku terve laevastikuga kuni Konstantinoopolini.""

Järgmisel päeval saatis Murtaza-paša tähtsad beid admiralile juurde. Ja beid ütlesid:

"Meil on teist, moskoviitidest, hale meel, te ei tunne meie Musta merd, — häda ajal lähevad inimsüdamed tema peal mustaks, sellepärast kutsutaksegi teda mustaks. Kuulake meid, sõitke maad mööda Babasse."

Admiral Golovin ainult põrnitses: „Nüüd alles hirmutasid ära.“ Ja üks siinsamas seisev pikk, hollandi rõivais, läikivate silmadega mees pistis naerma ning kõik vene-lased naersid kaasa.

Mis siin peale hakata? Kuidas neid mitte lasta, kui Moskva laevad tõstavad hommikuse tuulekesega purjed ja teevad kõigi merereeglite kohaselt manöövreid, liiguvad mööda lahte, tulistavad ujukeil olevaid puldanist märklaudu. Keela sihukesi jõhkardeid? Murtaza-paša venitas läbirääkimisi, lootes ainuüksi Allahile.

Paat lähenes türgi admiralilaevale. Tekile tõusid Cornelis Cruys ja kaks sõudjat hollandi madruserõivais — Peeter ja Aleksaška. Kastellil laskis türgi meeskond aupauke Moskva aseadmiralile. Admiral Hassan-paša väljus tähtsalt ahtrikajutist, — oli valges siidhalatis, teemantpoolkuuga turban peas. Asetas sõrmed väärikalt laubale ja rinnale. Cornelis Cruys võttis kaabu peast, tõmbas taganedes Hassan-paša eest sulgedega läbi.

Toodi kaks tooli. Admiralid istusid purjeriidest varju alla. Lühike rasvane mees — kastreeritud kokk — tõi kandmikul liuakese magusate suupistetega, kohvikannu ja tassid, mis olid sõrmkübarast ainult pisut suuremad. Admiralid alustasid viisakat vestlust. Hassan-paša päris tsaari tervise järele. Cornelis Cruys vastas, et tsaar on terve, ja päris ise sultanliku kõrguse tervise järele... Hassan-paša kummardus madalale laua kohale: „Allah annab sultanlikule kõrgusele elupäevi...“ Vaadates nukrate silmadega Cornelis Cruysist mööda, lausus:

„Meie ei pea Kertšis suurt laevastikku. Siin pole meil kedagi karta. Seevastu on meil Marmara meres vägevad laevad. Nende kahurid on nii suured, — võivad isegi kolmepuudaliste kivikuulidega tulistada.“

Cornelis Cruys, kohvi rüübates:

„Meie laevad ei tarvita kivikuule. Meie laseme kaheksateistkümnepuudaste ja kolmekümne-naelaste raudpommidega. Need läbistavad vaenlase laeva mõlemad küljed.“

Hassan-paša kergitas pisut oma ilusaid kulme:

„Meie imestasime kaunist, nähes, et tsaari laevastikus teenivad usinasti inglased ja hollandlased — Türgi-maa parimad sõbrad...“

Cornelis Cruys — lõbusa naeratusega:

„Oo, Hassan-paša, inimesed teenivad seda, kes rohkem maksab.“ Hassan-paša kallutas väärikalt pead. „Holland ja Inglismaa harrastavad tulusat kauplemist Moskoo-viaga. Tsaariga on kasulikum elada rahus kui sõjas. Moskoo-via on rikkam kui ükski teine riik maailmas.“

Hassan-paša — mõtlikult:

„Kust on tsaar saanud nii palju laevu, härra aseadmiral?“

„Moskoviidid ehtasid need ise kahe aasta jooksul...“

„Ai-ai-ai,“ kõngutas Hassan-paša turbanit.

Sellal, kui admiralid vestlesid, kostitasid Peeter ja Aleksaška türgi madruseid tubakaga, naerutasid neid igate-moodi. Hassan-paša heitis ühtelugu pilku neile päratu pikkadele poistele, — olid juba liiga uudishimulikud. Näe, üks neist ronis mastikorvi. Teine sihtis silmadega inglise kiirlaskekahurit. Kuid Hassan-paša vaikis viisakuse pärast, ka siis, kui madrused viisid moskoviidid alumisele tekile.

Cornelis Cruys palus luba kaldale sõita, et osta puu-vilja, malustusi ja kohvi. Hassan-paša, järele mõel-nud, ütles, et ta võiks härra aseadmiralile õieti ise kohvi müüa.

„Kas sa palju kohvi vajad?“

„Ümber seitsmekümne tšervoonetsi eest,“

„Abdullah-Allahi!“ hüüdis Hassan-paša, kopsas kannaga. Kohikokk jooksis vaarudes kohale. Kuulanud ära, tuli tagasi kaaludega. Tema järel tassisid madrused kohvikotte. Hassan-paša nihutas tooli mugavamalt, kontrollis kaalusid, tõmbas vöö vahelt merevaigust palvepaela, et mõõtusid arvestada. Kaskis koti lahti nõõrida. Lastes kohviteri läbi hellitatud sõrmede, sulges poolenisti silmad:

„See on Jaava parima lõikuse kohv. Sa ütled mulle aitäh, härra aseadmiral. Ma näen, sa oled hea inimene.“ Tema kõrva juurde kummardudes: „Ma ei taha sulle kurja, — soovita moskoviitidel mere kaudu mitte sõita: randades on palju veealuseid kive ja ohtlikke leetseljaku-d. Meie ise kardame neid kohti.“

„Milleks piki randu purjetada,“ vastas Cornelis Cruys, „meie laeva kurss on otse üle mere, kui ainult tuul päri oleks.“

Ta luges välja seitsmekümend tšervoonetsit. Jätsid jumalaga. Astunud laevatrepi juurde, hüüdis Cornelis

Cruys karmilt: „Hei, Peeter Aleksejev!...” — „Siin!” vastas hääl kähku.

Peeter ja tema järel Aleksaška hüppasid luugist välja, mõlemal punane fess peas. Aseadmiral lehvitas admiralile kaabuga, istus tüüri juurde, paat kihutas kalda poole. Peeter ja Aleksaška ajasid lõbusalt hambaid irvi, pingutades painduvaid aerusid.

Koos maale jooksva lainega löikus paat rannarihva. Pristavid ja toonased beid ruttasid kindluse väravate juurest, mööda pehkinud venedest ja rohelisteks tõmbunud vaiadest, paluma, et võõrad mingil tingimusel linna ei läheks; kui aga midagi vaja on, siis toovad kaupmehed siia, paati, igasuguseid kaupu... Peetri silmad hakkasid pöörlema, põsed, löid vihast lõkendama. Aleksaška — püstiseisvat aeru hoides:

„Myn Herz, ütle neile ometi... Me tuleme laevastikuga laskekaugusele... Tõepoolest...”

„Mitte sisse lasta — selleks on neil õigus: see siin on kindlus,” ütles Cornelis Cruys. „Me jalutame kaldal müüride ääres, näeme kõik, mis vaja.”

12

Murtaza-paša ei suutnud enam midagi välja mõtelda: sõitke, Allah teiega.

Peeter pöördus ühes laevastikuga tagasi Taganrogi. Kahekümne kaheksandal lõikuskuu päeval, võtnud pardale saadiku, djaki ja tõlgid, pöördus „Kindlus” ümber Kertši neeme ja purjetas nõrga tuulega piki Krimmi lõunarannikut, saadetud neljast türgi sõjalaevast.

Türgi laevad järgnesid talle kiiluvees, ahtri taga. Esimesel laeval oli pristav. Hassan-paša jäi Kertši, — viimasel hetkel palus ta, et antaks talle vähemalt kirjalik tunnistus, et tsaari saadik sõidab omapead, aga tema, Hassan, ei soovita seda. Kuid keelduti ka seda tegemast.

Kui Balaklava juba näha oli, istus pristav lootsikusse, sõudis „Kindluse” kõrvale ja palus Balaklavasse sisse sõita — värsket vett võtma. Vehkis ägedalt halativarruga ruskete kungaste poole. „Hea linn, palun, lähme.” Kapten Pamburg pöristas ülevalt, toetudes käsipuule:

„Nagu me aru ei saaks, pristav tahab minna Balakla-

vasse, et elanikelt saadiku moonna eest head altkäemaksu võtta. Hee! Meil on vaadid vett täis.”

Pristavile vastati eitavalt. Tuul paisus. Pamburg vaatles laevast ja käskis lisada purjesid. Rasked türgi laevad hakkasid märgatavalt maha jääma. Esimesel laeval lendas üles signaal: „Vähendage purjesid.” Pamburg sihtis läbi pikksilma. Vandus portugali keeli. Jooksis alla rikkalikult pähklipuuga ilustatud ühiskajutisse. Seal laua juures, poonitud pingil istus saadik Jemeljan Ukrainitsev, kannatades merehaiguse käes, — silmad suletud, peast võetud parukas rusikasse pigistatud.

Pamburg — tulivihaselt:

„Need kuradid käsivad mul purjesid vähendada. Ma ei kuula seda. Ma lähen avamerele.”

Ukrainitsev ainult viipas nõrgalt parukaga tema poole:

„Mine, kuhu tahad.”

Pamburg tõusis ahtrisse, kaptenisillale. Keerutas vurrud üles, et ei takistaks karjuda:

„Kõik üles! Kuulata komandot! Üles tõmmata voorpoombramseil... Groot... Kruis-poombramseil... Voor-tengstaakseil, fokk-staakseil... Halssida vasakule... Nedasi hoida...”

Kägisades ja kaldudes tegi „Kindlus” käänaku, võttis tuult täite purjedega ja laskis üle Euxinuse¹ sügavike otsejoones Konstantinoopoli poole, jättes türklased nagu paigalseisjad maha... Laev lendas tugeva kallakuga mööda tumesinist merd, mida kortsutas nord-ost. Näis, nagu oleksid lained tõstnud vahuseid lakkasid, et näha, kas nad veel kaua peavad voogama päikesest põletatud randadeni. Kuueteistkümne-meheline komando — hollandlased, rootslased, taanlased, kõik — merehulgused, — vaatasid laineid, suitsetasid piipu: purjetada oli kerge, naljaasi. Seevastu lamas pool sõjaväelisest meeskonnast — soldatid ja suurtükimehed — trümmis vee- ning soola-liha-vaatide vahel. Pamburg käskis kõigile haigetele kolm korda päevas viina anda: „Merega peab harjuma!”

Liiguti ööd-päeva, teisel päeval rehviti purjesid, — laev süüvis tugevasti, rüüpas vett, vahuline lendas üle kogu teki. Pamburg ainult puristas tilku vurrudest.

Rängalt kannatas loksumise all suursaatkond. Ukrainitsev ja djakk Tšeredejev, lamades ahtrikambris — väike-

¹ Pontus Euxinus — Must meri. Tõlk.

ses värskelt värvitud kajutis, tõstsid pead padjalt, vaatasid läbi neljakandilise aknakese... Vaat nüüd vajub see aeglaselt alla, sügavusse, roheline vesi kihiseb, tõuseb nelja ruudukeseni, varjutab raske kohinaga valguse kambrikeses. Vaheseinad ragisevad, madal lagi näib langetavat. Saadik ja djakk sulgesid oiates silmad.

Teise mihklikuu päeva selgel hommikul karjus kalmõki poisikene marssvaadist: „Maa!“ Lähenesid Bosporuse kallaste taevakarva-sinakad künklikud piirjooned. Kauguses — kolmnurksed purjed. Lendasid kohale kajakad, keerlesid kisades kõrge nikerdatud ahtri kohal. Pamburg käskis kõik üles vilistada: „End pesta. Kaftanid puhastada. Parukad pähe panna.“

Keskpäeval kihutas „Kindlus“ kõigi purjede all vana-dest valvetornidest mööda Bosporusse. Kindlusevallil tõusis masti signaal: „Kelle laev?“ Pamburg käskis vastata: „Tarvis tunda Moskva lippu.“ Kaldalt: „Võtke loots.“ Pamburg tõstis signaali: „Läheme ilma lootsita.“

Ukraintsev pani selga kuldressidega vaarikavärvi kaftani ja pähe sulgedega kaabu; djakk Tšeredejev (luine, teravaninaline, Suzdali stiilis maalitud märtri taoline) ajas selga hõbeilustistega roheline kaftani ning pähe pani samuti sulgedega kaabu. Suurtükimehed seisid suurtükide juures, soldatid — musketid käes — kastellil.

Laev libises peegelsiledal väinal. Vasakul, keset kuivi künkaid, — alles koristamata maisipõllud, veevärgid, lambakarjad nõlvakuil, kalurite maisivartest katustega kivionnid. Paremal kaldal — lopsakad aiad, valged tarad, telliskatused, vee äärde laskuvad trepid... Must-rohelised puud — küpressid, saledad nagu kedervarred. Põõsastesse kasvanud lossivaremed. Puude tagant — ümarikuppel ja minarett... Lähenedes rannale nägid imeväärseid puuvilju okstel. Tundus õlipuude ja rooside lõhna. Venelased imetlesid Türgimaa toredust:

„Kõik räägivad — nudipäised paganad, aga näe, kuidas elavad!“

Puhkes kauge, nagu maailma äärelt, kuldne õhtueha. Kiiresti õhetama lüües värvis veriseks Bosporuse veed. Kolm miili Konstantinoopolist eemal heideti ankrusse. Oõsinas puhkesid suured tähed, milliseid polnud nähtud Moskvast. Uduna peegeldus Linnutee.

Laeval ei tahtnud keegi magada. Vahiti vaikseks jäänud kaldaid, kuulati kaevu kääksumist, tsikaadide kuiva

raginat. Isegi koerad haukusid siin teisiti. Veesügavuses kandis vool imelikke hiilgavaid kalu. Soldatid rääkisid, istudes vaikselt kahureil: „Rikas maa, ja elatakse siin vist kergelt...“

Vaadates mõtlikult küünlatulele, mis oma valgusega varjutas mitut suurt tähte ahtrikajuti mustas aknakeses, kahtis Jemeljan Ukraintsev ettevaatlikult hanesulge, vaatas, kas pole otsas mitte mõnd karvakest (säärasel puhul pühkis seda parukasse) ja kirjutas kiirustamata, salakirjaga Peeter Aleksejevitsšile:

„... Siin seisime umbes ööpäeva... Kolmandal kuupäeval jõudsid järele mahajäänud türgi laevad. Pristav tegi meile pisarsilmil etteheiteid, et miks me ette jooksimet, et sellepärast laskvat sultan tal pea maha raiuda, ja palus, et teda siin ootaksime: ta teatab ise sultanile meie saabumiseest. Me nõudsimet, et meie vastuvõtt sultani juures oleks kõige toredusega. Ohtuks saabus pristav Tsargradist tagasi ja teatas, et sultan võtab meid auväärsest vastu ja saadab meile siia järele sandalid — nende paadid. Meie vastasime, et ei, — me sõidame omal laeval. Ja nõnda me vaidlesime, ja nõustusime viimaks sandalites sõitma, kuid nõnda, et ees sõidab „Kindlus“.

Järgmisel päeval saadeti kolm sultani sandalit, vaipadega. Me istusime paatidesse, ja meie ees sõitis „Kindlus“. Varsti nägime Tsargradi, imestamisväärset linna. Müürid ja tornid on küll igivanad, kuid vägevad ehitised. Kogu linn on telliskivikatustega, seisavad üpris imeväärsed ja imetoredad valgest kivist minaretid, aga Sofja on liivakivist. Ja Istanbul ja Pera-agul paistavad veest vastu nagu peopesal. Kaldal tulistati meie saabumise auks ja kapten Pamburg vastas tulistamisega kõigist suurtükkidest. Me peatusime sultani seraili vastas, kust sultan ise müüri pealt meid vaatas, tema kohal hoiti lehvikut ja talle lehvitati tuult.

Kaldal võttis meid vastu sada ratsatšaussi ja kakssada janitšari bambushutjadega. Minule ja djakile toodi uhkes rakmes hobused. Ja kui me lootsikust välja astusime, päris tšausside pealik meie tervise järele. Me istusime hobuste selga ja sõitsime paljude üpris kõverate ning kitsaste uulitsate kaudu peatuskohta. Kahel pool kõrval jooksis rahvas.

Sinu laeva ei imestleta siin vähe: kes tema on teinud ja kuidas ta on madalas vees Donist välja tulnud? Päriti, kas sul on palju laevu ja kui suured nad on. Ma vastasin, et palju, aga nende põhjad pole mitte lamedad, nagu siin luisatakse, ja et nad hästi merel liiguvad. Tuhanded türklased, kreeklased, armeenlased ja juudid sõidavad „Kindlust“ vaatama, ja ka sultan ise käis, kolm korda sõitis paadiga ümber laeva. Aga kõige rohkem kiidetakse purjesid ja kõisi nende tugevuse pärast ning mastide puud. Aga mõned mõnitavad, et ei ole tugevasti tehtud. Mulle, vabanda mind, paistab, et me sõitsime merel mitte kõige kangema tuulega, aga „Kindlus“ raksus üpris väga ja kaldus küljele ning rüüpas vett. Tema ehitajad — Oseph Ney ja John Day, — ma arvan, pole mitte ilma omakasupüüdlikkuseta. Laev pole tühine asi, maksab hea linnakese hinna. Siin teda vahitakse, aga kaupa ei tehta, ostjat talle ei ole... Vabanda, ma kirjutan, nagu oskan.

Aga türklased ehitavad oma laevad üpris hoolikalt ja tugevasti ning löövad kõvasti kokku, — nad on kasvult meie omadest madalamad, kuid vett sisse ei võta.

Üks kreeklane rääkis mulle: türklased kardavad, et kui sinu tsaarilik kõrgus Musta mere suleb, siis tekib Tsargradis nälg, sest leib, õli, metsamaterjal, põletuspuud veeatakse siia Doonau linnadest. Siin liigub kuuldus, et sa käinud kogu laevastikuga juba Trapezundi ja Sinopi all. Minult päriti seeüles, mina vastasin: ei tea, minu seal olles ei käinud...

Pamburg ühes ohvitseridega sõitis Perasse mõnede euroopa saadikute poole tervise üle järele pärima. Hollandi ja Prantsuse saadikud võtsid venelasi lahkesti vastu, tänasid ja jõid viinamarjaveini tsaari terviseks. Kolmandaks sõitsid Inglise saadiku majja. Ronisid paraadtrepil ees hobuste seljast, koputasid. Väljus süllapikkune tulekarva habemega teener. Ust poikvel hoides küsis, mis vaja. Pamburgi silmad löid lõkendama, ütles, kes nad on ja mispärast. Teener lõi ukse kinni ja tuli mitte just väga ruttu tagasi, kuigi moskoviidid ootasid tänaval, — lausus pilkeliselt:

„Saadik istus lauda lõunastama ja käskis öelda, et temal pole põhjust kapten Pamburgiga kokku saada.“

„Säärasel juhul ütle sina saadikule, et ta enesele kondi kurku neelaks!“ hüüdis Pamburg. Hüppas tulivahasena hobuse selga ja kihutas lamedaid kivitreppe pidi, mööda tänavakauplejaist, alasti lastest ja koertest, alla Galatasse, kus ennist nägi söömapoodides ja kohvikuis ning avalike majade uste ees oma ammuseid sõpru.

Siin jõid Pamburg ja ohvitserid enese kreeka dusikveinist meelemõistmatuseni täis, mürgeldasid ja kutsusid inglise mereväelasi kahevõitlusele. Siia tulid tema sõbrad — kaugesõidutüürimehed, kuulsad meriröövliid, kes varjasid end Galata urgastes, igasugused salapärased inimesed. Pamburg kutsus neid kõiki „Kindlusele“ pidutama.

Järgmisel päeval hakkasid ruhtedel laeva juurde sõudma mitmesugusest rahvusest meremehed: rootslased, hollandlased, prantslased, portugallased, mooramaamehed, — mõned parukas, siidsukis, mõõk puusal, mõnel punane rätik pingsalt pea ümber seotud, paljaste jalgade otsas tuhvlid, laia vöö vahel püstolid, mõned nahkkuubed ja soolakala järele lõhnavates süüdvestrites.

Istusid jaheda septembripäikese all lahtisel tekil pidutama. Silmade ees müüride taga — sultani loss, sünge, tihedad võrad akende ees, teisel pool väina — Skutari toredad salud ning aiad. Preobražensklased ja semjonovlased puhusid pasunaid, mängisid lusikalt, laulsid tantsulugusid, vilistasid mitmesuguste lindude häälel „Kevadet“.

Pamburg, peas hõbepuudriga riputatud parukas, seljas vaarikavärvi, lintide ja pitsidega ehitud pihtkuub — ühes käes karikas, teises rätik — rääkis vaimustudes külalistele:

„Kui vajame tuhat laeva, ehitame ka tuhat... Oleme alustanud juba kaheksakümne, saja kahuriga laevade ehitamist. Tuleval aastal oodake meid Vahemerel, oodake Balti merel. Kõik kuulsad meremehed palkame eneste teenistusse. Väljume ka ookeanile...“

„Saluut!“ karjusid näost õhetavad meremehed. „Aupaugud kapten Pamburgile!“

Alustasid meremeeste laule. Trampisid jalgadega. Piibusuits hõljus kihtidena tuuletus õhus teki kohal. Ei märganudki, kui päike loojus, kuis attikalised tähed hakkasid paistma selle haruldase pidustuse kohal. Keskööl, kui pooled merekarudest norskasid, üks laua alla vaju-

nud, teine tormides halliks läinud pea taldrikute vahele kummardanud, sööstis Pamburg komandosillale:

„Kuulata komandot! Bombardöörid, suurtükimehed, kohtadele! Laengud sisse! Süüdata sütikud! Komando... Kummaltki küljelt kogupauk... Tu-u-uld!”

Nelikümmend kuus rasket kahurit paiskasid korraga välja leegi. Magava Konstantinoopoli kohal oleks nagu taevas mürinast varisenud... Suitsusse mässitud „Kindlus” andis teise kogupaugu...

Jemeljan Ukraintsev kirjutas salakirjaga:

„...siis tuli sultani enese ja kogu rahva peale suur hirm: kapten Pamburg purjutas päev läbi laeval ühes meremeestega ja jõi üpris palju ning tulistas keskööl mitu korda kõigist laevakahureist. Ja seitsinasest laskmisest sündis kogu Tsargradis nurisemine ja suur kõma, et tema, kapten, olevat selle tulistamisega andnud märku sinu tsaarilikule merekaravanile, kes liigub Mustal merel, et ta sõidaks väina suudmesse...

Sultanlik kõrgus ehmatas sel ööl ja jooksis magamistoast välja nii nagu oli, ning paljud ministrid ja pašad ehmatasid, ning kaks rasedat sultani naist ülemserailist said sellest ootamatust kapteni kahurilaskmisest enneaegu maha. Ja kõige selle pärast vihastas sultanlik kõrgus üpris väga Pamburgi peale ning käskis meile öelda, et meie selle kapteni kinni võtaksime ja tema pea maha raiuksime. Mina vastasin sultanile, et mulle ep ole teada, mispärast kapten tulistas, ja et mina seda temalt järele pärin, ja et kui laskmine sultanlikule kõrgusele on meelehärmi sünnitanud, siis keelan ma kaptenil edaspidi tulistamise ära ning annan selleks karmi käsu, kuid teda kinni võtta ep ole minul mingit põhjust. Sellega lugu lõppeski.

Sultan võtab meid teisipäeval vastu. Türklased ootavad siia kapten Mezzomort-paşat, kes varem oli Alžeeria mereröövel, et nõu pidada, kas sinuga rahu sõlmida või sõda alata.”

TEINE PEATÜKK

1

Mihklikuu päike seisis madalal metsase kalda kohal. Päev-päevalt, mida kaugemale liiguti põhja poole, seda pätatumaks muutus maastik. Linnuparved viskusid vaikselt jõelt üles. Tuulemurrud, sood, asustamatus. Harva paistis kaluri muldonn ja kaldale tõmmatud paat. Valgejärveni jäi veel nädala teekond.

Nelisteist meest tõmbasid köitpidi rasket viljaga lastitud lotja. Pead longus, käed ette rippu, pingutasid nad rinnaga rakmerihma. Olid teel otse Jaroslavlist. Päike laskus kuuskeda musta sakistiku taha, vaevles kaua-kaua sünges ehapunas. Lodjalt kisendati: „Hei, kinnita!”

Lodjavedajad tagusid teiba maasse või keerutasid kõie puu ümber. Süütasid lõkketule. Soisel kaldal uppus kuusik aeglaselt pilmesse uttu. Pikakaelse varjuna lendasid ehataevas pardid. Murdes metsarisu, saabusid jõe äärde põdrad, suured nagu hobused. Mets oli täis jahtimata, hirmutamata loomi.

Jõel sulpsusid aerud, — peremees ise, pühamees Andrei Denissov sõitis lodjalt kaldale, — viis töölistele kuivikuid, nisu, vahel ka kalapoolist, mitte-paastupäevil soolaliha. Vaatas järele, kas kinnitusköis on vastupidav. Käed nähkvöö vahele pistetud, peatus tule juures, — priske mees, mungakuue, kalevist skuufiaga, lokkis habemega, selgesilmaline.

„Veljed, olete ikka kõik elus?” päris. „Nähke vaeva, jumal armastab tööd. Olge rõõmsad, — kõik pannakse teile arvele. Juba seegi on õnn, et nikoniaanlaste rüvetusest eemal olete. Aga kui kord Onega-järvele jõuame — vaat kus on alles maa! Tõepoolest paradiislik...”

Tõmmanud vöö vahelt käe, kükitas tule juurde. Väsinud mehed kuulasid teda vaikides.

„Seal maal elas Võga-jõesel pühamees... Oli samuti antikristuse ahvatluse eest põgenenud. Aga enne seda oli ta kaupmees, olid tal maja ja poed ning kaubaaidad. Nägi ta nägemust: tuli ja inimene tules ning hääl hüüdis: „Olen ahvatletu, igaveses hukatuses...“ Andis kõik üle naisele, poegadele. Läks minema. Ehtas enesele mungakambri. Hakkas elama, võttis end ainult tulihardusega armulauale. Kündis ahjuroobiga põldu, külvas kaks mütsitait otri maha. Rõivastus tooresse sikunahka, see kuivaski ta selga, ja nõnda kandis seda talvel ning suvel. Kogu ta majakraamiks oli puukauss lusikaga ja vanakirjaline palveraamat. Ning varsti sai ta seesuguse võimu kuradite üle, — ainult kärbesteks neid pidas... Hakkasid inimesed tema juures käima, — ta võttis neid pihile ja andis jumala-armu lehekese või marjakese näol. Õpetas: parem on elusalt tules põleda kui igavese hukatuse osaliseks saada. Aasta või paari pärast — inimesed hakkasid ta ümber asuma. Metsa põletama, alet kündma. Metsloomi küttima, kala püüdma, seeni ja marju korjama. Kõik — ühisel jõul, nii aidad kui moonakeldrid — ühised. Ja ta jagas nad: naised — isepaika, mehed — isepaika.“

„See on hea,“ lausus karm hääl, „ega naistega elamisest head tule.“

Denissov vaatas lõbusal pilgul rääkija otsa pimedusse.

„Pühamehe palvete mõjul andsid metsloomad end kätte, ja vahel tõmbasid säärase kalaloomuse välja, et imel Sigisid ka seened ja marjad. Ta juhatas, ja leiti vase- ning rauamaake, — ehtasid sepapajad... Tekkis tõesti püha klooster, vaikne, rahulik elamine...“

Metsarädist tõusis Andrjuška Golikov, ja istunud Denissovi lähedale, hakkas talle silma vahtima. Golikov läks koos lodjavedajatega töötuse põhjal. (Tookord pihitis pühamees Andrjuškat Revjakini majas, peksis palvepaelaga ja käskis minna Jaroslavli Denissovi viljalotja ootama.) Siin oli neljateistkümnest mehest üheksa sama-sugust, kes läksid töötuse või patukahetsuse pärast.

Denissov jutustas:

„Oma surmatunnil õnnistas pühamees meid, kaht venda, Semjoni ja mind, Andreid, et oleksime Võga kloostri ülemad. Võttis armulauale — ja me lahkusime. Aga tema mungakamber seisis eemal, nõokeses. Olime vaevalt eemale läinud, vaatame taha — valgus. Mungakamber on leekides, nagu tulises põõsas. Mina tahtsin tagasi joosta,

Semjon haarab käest kinni: püsi paigal! Tulest — kuuleme — kostab mahedakõlaline laul... Aga üleval suit-sus — kuradid, mustad nagu nõgi, keerlevad, vinguvad, — kas usute? Meie kahekesi heitsime põlvili, hakkasime ise ka laulma... Tuleme hommikul sellele kohale, — tuha alt voolab selge allikas... Ehtasime allika kohale onnikese ja katusealuse pühakujule... Aga vaat ikoonimaalijat ei leia, — tahaks nõnda maalida lasta.“

Golikov nuuksatas. Denissov silitas tasa ta kammimata juuksekaulusid:

„Üks häda on, vennakesed, iga paari aasta tagant ikaldab meil villi. Möödunud suvel leotas vihm kõik läbi, õlgigi ei pannud kokku. Tuleb kaugelt vedada... Aga see on ju püha asi, lapsukesed. Ega te asjata vaeva näe.“

Denissov rääkis veel pisut. Luges üldise palve. Istus lootsikusse ja sõitis läbi eha tuhmi joone jõel tagasi lodja juurde. Ööd olid vilud, jahe magada kehvast rõivas-tuses.

Varavalgel sõudis Denissov jälle kaldale, äratas rahva. Kohisid, sügasid end. Palvetanud, keetsid putru. Kui jahe päike rippus kahvatu mullina udus, ronisid vedajad rakmeisse, sahistasid viiskudega läbi kaldaäärse niiskuse. Verst versta järel, päev päeva järel. Ahelikena loimasid põhja poolt pilved, puhus lõikav tuul. Šeksna jõgi ajas üle kallaste.

Pilved lendasid nüüd madalalt Valgejärve lainetavate vete kohal. Pöördusid läände, Belozerski poole. Lained jooksid tühjale rannale, rabasid lodjavedajaid jalust. Vedamine muutus rängaks. Lõuna ajal kuivatasid end kalamehe muldonnis. Siin läksid kaks palgalist Denissoviga toidu pärast tülli, võtsid lõpparve — seitsekümmend viis kopikat mehe kohta — ja läksid, kuhu jalad kand-sid...

Lodi seisis ankrus linna ees, leetseljaku kohal. Tuul paisus, tõmbas luust ja lihast läbi. Meeleheide võttis maad, — mõelda ainult, — minna veoköiega põhja poole. Kõik palgalised läksid Denissoviga riidu, kadusid mööda kalameesteaguleid laiali. Ja teisedki: mõni kohtas tuttavat, mõni ringles niisama, ja äkki teda polnudki...

Kaldal istusid märgade kivide vahel, kummuli pööratud venel Andrjuška Golikov, Iljuška Dehtjarev (ärakaranud

talupoeg Kaširist) ja Fedka, hüüdnimega Pese-end-poriga, kühmakas mees, hulkur kloostri-talupoeg, palju vintsutatud ning kogenud mees. Vahtisid enese ümber ringi.

Kõik oli siin sünge: laineist lumine, ähmane järvepind, ridadena põhjast loimavad pilved, rannavalli taga lame lagendik ja sellel peaaegu pilvist kaetud igerik puulinn: tornide auklikud katused, kirikute roostetanud sibulkuplid, kõrged majad sisselangenud katustega. Tuul võngutas kaldal võrguteibaid. Rahvast polnud peaaegu näha. Nukralt kõmises kirikukell...

„Eks see Denissov ole ka osav sõnadega toitma. Seniks kui tema paradiisini jõuad, ongi vahest ainult hing alles jäänud,“ lausus Pese-end-poriga, urgitsedes küünega rakku peopesal.

„Sina aga usu!“ vastas Golikov talle vihaselt. „Sina aga usu!“ Ja vaatas ahastusega valgeid laineid. Kõle, üksildane, külm... „Siitki on vist jumalani kaugel maa...“

Iljuška Dehtjarev (laia suuga, vintske, lõbusate silmadega mees) jutustas tasa, aeglaselt:

„...mina nõnda siis küsin sellelt mehelt: miks on teie alev tühi, pooled majad kinni naelutatud?... Sestap on alev tühi, vastab tema, et mungad märatsevad... Oleme Moskvasse enam kui ühe palvekirja saatnud, aga seal pole meiega nähtavasti midagi asja... Mis nad tegid lihavõttepühadel, — jõudu ep ole taluda... Sõitsid mungad kümnel reel ühes pühade ikoonidega välja — kes alevisse, kes agulisse, kes küladesse... Astuvad majja, — torkavad risti nina alla, tee kolmesõrmelist ristimärki, suudle paapsti-risti!... Ja nõuavad leiba ja koort ja mune ja kala... Pühivad nagu luuaga kõik puhtaks. Ja raha nõuavad... Sina, ütlevad, oled lahusuline, papivastane. Kus on sul vanad pühakirjad? Ja talutavad inimese vangikongi, panevad ahelasse ja piinavad.“

Pese-end-poriga viskas äkki pea selga, pistis kähedalt naerma:

„Vaata kus söövad, vaata kus joovad! Ah, mungad, ükski hammas neile ka ei hakka!“

Dehtjarev müksas teda põlvega. Lootsikule lähenes vastu tuult mustlasehabemega munk, hoides kinni lehvi- vat kuube, skuufia laubale lükatud. Vaatas kohutavalt silmil lainetel kägisevat lotja, siis seda kolmikut siin:

„Kust see lodi pärit on?“

„Jaroslavli alt, isakene,“ vastas Dehtjarev lahkelt-lai- salt.

„Mis on lodjas?“

„Ei ole meile öeldud.“

„Vili?“

„Nojah...“

„Kuhu viite?“

„Kes seda teab, — kuhu kästakse...“

„Ära valeta, ära valeta, ära valeta!“ Munk hakkas kähku parema käe varrukat üles käärima. „See on Denissovi lodi... Povenetsi te sõidate, yeate raskolnikute skeetidesse vilja, moonakad...“

Ja haaras äkki ettepoole sööstes Iljuška Dehtjarevil rinnust kinni, raputas arastunud meest ning karjus linna poole pöördudes nii kuidas jõud kandis:

„Karauull!“

Andrjuška Golikov sööstis paadilt, pistis jooksmas laine- joont mööda kalameeste muldonnide poole.

„Karauull!“ rõõkis munk teist korda ja takerdus siis. Pese-end-poriga haaras tal juustest kinni, rebis Iljuškast eemale, lõi jalust maha ja hakkas maad mööda ringi kee- rutama, otsides kivi. Munk hüppas väledalt üles, ründas teda külje poolt, kuid Fedka muutus vihast läbini luiseks, ei liigatanudki, haaras uuesti ta lakast kinni, painutas alla, virutas kaela pihta. Munk kääksatas. Pöiktänavast jooksis neli meest teivastega ranna poole.

Andrjuška Golikov vaatas hirmunult kaluri muldonni nurga tagant. Pese-end-poriga võitles viie vastu: tõmbas ühe käest teiba, ründas hüpeldes, karjus metsikult, — pol- nud Andrjuška seesugust viha inimeses veel kunagi näi- nud... „Kurat, lausa kurat!...“ Siis lõi ka Dehtjarev sekka: kasutas hetke ja virutas mungale vastu kõrva, — see lendas kolmandat korda pikali. Tema abilised hakka- sid tagasi tõmbuma. Siin-seal ilmusid aguli väravaist ini- mesed, õhutasid tagant: sedasi, sedasi, sedasi!...

Iljuška ja Fedka said võitu, ajasid vastaseid pisut taga, kuid tulid varsti kaldale tagasi, ja nuusanud verd, läksid otsemaid onni juurde, kus võbises Golikov.

„Peaks aga sindki õieti südametunnistust mööda õpe- tama,“ lausus talle Pese-end-poriga. „Lollpea oled sa, kuid tahad veel paradiisi pääseda...“

Tagaseinaga vastu järve seisva muldonni uksest ilmus nähtavale kammimata, otse silmadeni ulatuva tuhkhalli habemega pea. Pilgutanud pisut silmi, ronis välja jändrik, nõest must, paljajalgne mees. Heitis pilgu aguli poole, — seal polnud enam hingege näha.

„Astuge sisse,“ ütles ta ja ronis uuesti madalasse muldonni. Valgus tungis sinna ukse kohal oleva pilu kaudu. Lõhnas mõrkja kala järele, pool ruumi oli püüniseid täis kuhjatud. Ilja, Andrei ja Fjodor löid sisse astudes kahe sõrmega risti ette.

Kalur ütles neile:

„Istuge. Aga kas te ka teate, keda praegu peksite?“

„Mind on kogu eluaeg pekstud ega ole kordagi küsitud,“ lausus Pese-end-poriga.

„Te peksite Krestovozdviženski kloostri köstrit Feodosit. Röövel on ta, jah, röövel, saatan! Marutõbine!“

Nähes, et need on omad inimesed, istus kalur nende vahele lavitsale, võttis enesel kaenla alt kinni ja rääkis, end kõigutades:

„Siin on kõige kalarikkamad kohad, mis muud kui ela ainult, aga ometi lähen ära... Pole enam võimalik, see saatan on kogu järve enese kätte kiskunud... Me andsime munkadele: talvel veerandi tindipüügist, ja igal püügihooajal anname. Temale on veel vähe. Nagu näeb purje, jookseb kohe randa, ja jätab sulle niipaljakese kala, et süüa saad. Kui ei anna, — tema sedamaid: „Kuidas sa risti ette lööd?“ Lähed siis muidugi patuteo peale, vihud kolme sõrmega. „Mitte sedasi, vigurdad! Tule kaasa!“ Aga minna temaga — teadagi: kloostri keldrisse, ahelais istuma. Aga kui palju on ta meil püügiriistu lõhkunud, paate purustanud... Käisime vojevoodi juures kaemas. Vojevood vahib ise, mida saaks kahmata. Neil on ju kloostri metropoliidi kinkekiri: vanausulisi välja juurida. Teie, vennad, peate ruttu siit lahkuma.“

„Oh ei, oleme ühes Denissoviga,“ lausus Golikov, vaadates hirmunult Iljuškale ja Fedkale...

„Denissov ostab enese välja, — see on vägev mees... Tuleski ei põle... Ta sõidab põhja poolt — karusnahkade, väärtluu, vasega, — ostab enese välja. Sõidab tagasi, — ostab välja. Ega see ole esimest korda... Temal, vennas, on igal pool omad inimesed...“

Pese-end-poriga — pilkeliselt:

„Kuldsuul Kogu tee toitis kuivikutega, aga räägib nii, nagu oleksime söönud kanapraadi.“

Golikov tõmbus üleni kipra, sellal kui kõneldi Võga pühamehes lihtsal moel. Meenutas, kuidas Denissov vahel tal kitsilt-sõbralikult pead silitas: „Noh, pojukene, hing ju elab? Noh, seegi on hea...“ Meenutas, milliseid imekauneid kõnesid ta pidas tule ääres, kuidas istus paati ja kuidas ta terav skuufia mustas ehast kumaval veel. Muistseil ikoonidel maaliti seesuguseid pühamehi paadis. Tema eest oleks Andrjuška praegu elavalt õlgedel põlenud...

Istusid lavitsal, mõlgutasid — mis teha? Kuhu põgeneda? Kas ikkagi põhja poole minna? Kalur ei soovitanud: minna jalgsi põhja poole, kuni Võgani, — paar kuud metsades, — saad hukka...

„Peaksite minema kergematesse kohtadesse, vahest Donile...“

„Olin Donil,“ kähises Pese-end-poriga, „pole seal enam endine vabadus. Staniitsamehed-kasakad annavad hulku-rid välja. Mind taoti kaks korda raudu, veeti Voroneži tsaari töödele...“

Ei suutnud midagi asjalikku välja mõtelda, käskisid Andrjuškale Denissovilt otsima minna, — mis tema ütleb.

...
Sai Andrjuška alles hirmu tunda: vaevalt jõudis linna kõdunenud väravateni, kui äkki kisa: „Pea kinni, pea kinni!“ Jooksid räbalais, paljajalgsed inimesed, — mõni vibutas end üle tara. Neid kihutasid taga kaks rohelises kaftanis soldatit, hoides kübaraid. Kadusid raskelt hingates kõverasse põiktänavasse. Auväärt taat lausus jalgvärava juures: „Juba teist päeva püüavad.“ Golikov küsis temalt — kas ta tunneb kaupmees Andrei Denissovilt, on teda näinud? Vanamees — järele mõelnud:

„Mine turuplatsile, otsi Denissovilt vojevoodi majast.“

Väikesel sõnnikuhunnikuid täiskuhjatud väljakul olid kaubapoed kinni naelutatud, sambad viltu vajunud, katused ripakil. Kauplesid kaks-kolm poodi — kringlitega, labakinnastega. Vanal pragunenud seintega kirikul ei olnud aeda ümber. Selle madala kinnise eeskoja ees magasid rohus räbalaisse mässitud naiskerjused; püha narr, kes oli asetanud kolm ahjuroopi enese kõrvale, haigutas kuni pisarateni, raputas peakolu. Siin, nagu näha, elati tasa ja targu.

Keset väljakut, kuhu oli püstitatud kaak, tammus valvur odaga: Golikov lähenes talle arglikult. Laudpoest sirutas rebaselik kaupmees pea vastu ja lausus mahedal häälel:

„Ah, millised magunakringlid!“

Golikov küsis, kummardades alandlikult valvurile, — kus on vojevoodi maja? Lühijalgne valvur kandadeni ulatuvas lapitud streletsikaftanis pööras süngelt selja. Posti külge oli naelutatud kardkiri kotkaga. „Käi minema!“ karjus valvur. Andrjuška piilus taganedes ringi, — pehkinud tarad, viltuvajunud onnid... Pilved takerduvad kirikuristidesse. Talle lähenes lühike vöötatud mees, vildid jalas, — tema kestendavad huuled olid januvalt ette sirutatud. Valvur posti juures ja kaupmehed poodides vahtisid, et mis nüüd juhtub.

„Kust oled tulnud? Kelle päralt oled? Mis sa maju mööda hulgud?“ Mees pahvis küüslaugu-leitsakut otse näkku. Golikov ei suutnud hirmu pärast muud kui kogelda, keelt võbistada. Mees haaras tal kraest kinni.

„See on Denissovi mees,“ hüüti poest.

„Nad on üheksakesi, keda ta enesepõletamisele veab,“ öeldi teisest poest peene häälega.

Mees raputas Andrjuškat:

„Kas tsaari käsku posti peal lugesid? Tule mu järel, koerapoeg...“

Ja lohistas ta (kuigi Andrjuška vastu ei pannudki) väljaku teise otsa, vojevoodi majja.

Hoides lahitsanahkset mütsi põlvel, ehitud, kammitud, istus Andrei Denissov vojevoodi, allakäinud stolniku Maksim Lupandini kambris. Vojevood vaatles nukralt, millised head sikunahast saapad ja Hamburgi, aga vahest isegi inglise hiirekarva kalevist ning helepunase siidvoodriga kaftan oli kaupmehel. Vojevood ise istus kulu- nud oravanahkses kasukas — kõhetu, kiilaspäine, vistrikuline. Oli õndsa tsaari Fjodor Aleksejevitši juures olnud stolnikuks, Peeter Aleksejevitši ajal sai hädavaevu söömakoha Belozerskis.

Vestlesid ääri-veeri mööda: ei Denissov ega vojevood pressinud lausa peale. „Tskae, missugune kaftan tal on,“ mõtles vojevood, „a'gu annabki ära?“ Ta saatis sulase

salaja Krestovozdviženski kloostrisse isa Feodossi järele, kuid ka Denissov hoidis üht-teist tagavaraks.

„Ilmakene, ilmakene, jumal temaga,“ rääkis Denissov. „Niipea kui tuul pöörab, sõidame purjedel üle järve... Ei pööra, — eks kuidagi ikka kallast pidi pääse... Ränk on meil Kovža jõe jõe jõuda, sealt saame inimesi kuni Poventsani...“

„Teadagi, sinuga on lugu lihtne,“ vastas vojevood põiklevalt, silmitsedes kaftanit.

„Maksim Maksimõtš, ole armulik, — ära pea mu lotja ning inimesi kinni.“

„Kui poleks käsku, — millest siis rääkidagi.“ Vojevood sikutas taskust torussekeeratud tsaari-käskkirja, vedas poolpimedana habemega seda mööda.

„... Kogu Venemaa suurvürsti ja tsaari käsul... On öeldud... Loodrid ja armuleivasööjad, kes elatuvad kloostrite juures, ning igasugused kloostriteenrid tuleb võtta soldatiks...“

„Kloostrid ei puutu meisse, meil on äriettevõtte...“

„Oota... ja võtta soldatiks samuti tallipoisid ja bojaariorjad ja kõik majast majja hulkujad, kerjused ning jooksupid...“ Mis pean ma sinuga peale hakkama, Andrei? — Mõistus ei võta kinni... Noh, kui mõni alamdjakk oleks selle käskkirja toonud... Selle tõi aga Preobraženski polgu leitnant Aleksei Brovkin koos sõduritega... Kas sa tead ka, kuidas praegusel ajal tuleb leitnantidega rääkida?“

Denissov, tõmmates kaftanisiilu kõrvale, kõlistas taskus hõbedat. Vojevood ehmus, et liiga odavasti minema läheb, hakkas ukse poole piiluma, — kas Feodossi ei tule. Nisse astus paksuhuuleline käskjalg, tõugates enese ees Andrjuška Golikovi. Tõmbas mütsi peast, vihtus vööni kummarduse:

„Maksim Maksimõtš, veel ühe püüdsin kinni...“

„Põlvil!“ karjus vojevood vihaselt. Käskjalg lükkas tagant, Golikov kolksatas oma luiste põlvenukkidega põrandale. „Kelle poeg sa oled? Kelle ori? Kust karand?“ Käskjalale: „Vanka, anna tint ja sulg...“

Denissov ütles tasa:

„Jäta ta rahule, Maksim Maksimõtš, see on minu sell...“

Vojevoodi silmad välgatasid, ta urgitses vasktindipoti kaane lahti, püüdis sealt ähkides sule abil kärbest. „Oh,

et see köster juba ei tule," mõtles ta, ja just sel hetkel kriuksatasid eeskoja põrandalauad. Vanka avas ukse, — vihaselt sisenes toonane mustlasehabemega munk, üks silm tursunud. Nähes Denissovit pörutas sauaga:

"Tema mehed peksid mind, materdasid, oleksid pea-aegu surnuks löönud," hakkas kriiskavalt rääkima. "Aga sina, Maksim, panid ta enese kõrvale istuma! Kelle, kelle? küsin ma. Neetud lahkusulise! Anna ta välja, vojevood, anna välja, kolm korda ütlen seda!"

Asetanud käed pikale sauale, puuris metsikul silmil kord Denissovit, kord Maksim Maksimovitši. Golikov roomas poolsumnuna nurka. Vanka ootas janunevalt märki — et juurde söösta, küünarpead selja taha käämata. "Kaftan on minu oma," mõtles vojevood.

"Kes sa sihuke oled, munk, et tuled siia haukuma, seda ma ei tea ega tahagi teada," lausus Denissov. Tõusis püsti. (Feodossi käed saual tõmbusid siniseks.) Denissov avas särgi ja võttis kaheksaharulise vaskristi küljest kotikese. "Ma tahtsin sind, Maksim Maksimõtš, ausal viisil oma kehvadest kasudest kostitada... Kuid, nagu näha, meie jutust ei saa asja..."

Võttis kotist kokkupandud paberi, avas selle ettevaatlikult:

"Seesinane kaitsekiri on antud Burmistrite-palatist meile, Andrei ja Semjon Denissoville, et me kaupleksime, kus iganes tahame, ja et kahju ning laostamist keegi meile, Andreile ja Semjonile, teha ei tohi... Kaitsekirja on oma käega alla kirjutanud president Mitrofan Šorin..."

"Mis on mulle su Mitrofan," karjus Feodossi, tõmmates käe saualt, "vaat seda su Mitrofanile — trääsa!"

"Oh!" ohkas vojevood nõrgalt.

Denissovil tõusis puna põskedele:

"Sina näitad presidendile, parimale Moskva kaupmeeskonnast, trääsa? See on — mäss!"

"Et ta sul kurku kinni jääks, neetu, et sa lämbuksid!" kordas Feodossi metsikult, lähenedes, habe õieli, ja haaras Denissovi lahkusulise-vaskristist kinni. "Aga selle eest, papivastane, ma põletan su tuleriidal... Sinu nõrga kaitsekirja vastu on mul tugevam..."

"Oh, leppige ometi ära," oigas vojevood. "Andrei, anna mungale paarkümmend rubla, et järele jäta..."

Kuid munk ja Denissov paisutasid teda kuulamata ninasõõrmeid. Kaskjalg hakkas lähenema, külg ees. Siis sööstis Denissov, tõmmanud köstri käest risti, akna juurde, tõstis raami üles ja hüüdis õue:

"Härra leitnant, valitseja sõna on minu käes!..."

Silmapilkselt vaikiti toas, lakati nohisemast. Eeskojas kõlisesid kannused. Aljoša Brovkin astus sisse — ratsasaapais, valge särp õlal, mõõk vööl. Nooruslikud põsed punased, kolmnurkne müts kulmudele tõmmatud.

"Mis kära see siin on?"

"Härra leitnant, köster Feodossi ja vojevood mõnitavad presidendi kirja ning näitavad trääsa, rebisid mu rõivaid ja ähvardasid mind põletada..."

Aljoška silmad hakkasid ümmarguseks tõmbuma, pungistuma, — täpselt nagu Peeter Aleksejevitsšil. Laskis pilgu üle munga, üle vojevoodi (kes toetus kätega vastu lavitsat, et püsti tõusta). Koputas kepiga ja — tuppa hüpanud soldatile:

"Mõlemad vahi alla võtta..."

2

Kukui agulirahvas rääkis Anna Monsist: "Imeväärt! Kust sel noorel tütarlapsel ometi seesugune elutarkus? Mõni teine oleks juba ammu oma pea kaotanud. Annchen on justkui õndsas Monsi suust kukkunud."

Peeter, saabunud Musta mere äärest, oli väga helde. "Mu südameke," rääkis Annchen talle nii mõnigi kord õrna etteheitega, "te õpetate mind rumalate ehete peale raha pillama... Oleks palju mõistlikum, kui lubaksite mul kirjutada Tallinna, seal — nagu kuulsin — võib sobiva hinna eest osta lehma, kes annavad kaks ämbrit piima päevas. Te tuleksite vahetevahel minu puhtasse, ilusasse mõisa einestama ja sööksite vahukoort..."

Mõis rajati kasesalusse, kingitud maale, mis ulatus kiiluna tagaõuest Kukui jõekese kaldalt kuni Jauzani. Siin seisid: väike, nõnda värvitud maja, et eemalt paistis telliskivisena, tellistega kaetud karjatarad, rehi, aidad. Jõe ääres künkjal sõid rammusad laigulised lehmad, — igaüht neist kutsuti mõne kreeka jumalanna nime järgi, — peenevillased lambad, inglise sead ja rohkesti iga-

suguseid linde. Aias kasvasid välismaised juurviljad ja kartul.

Varavalgel läks Annchen mööda liivast jalgrada mõisa poole, pehme rätik peas, lihtne kasukake seljas. Ta valvas lüpsi ja lindude söötmise järele, luges munad üle, lõi kas ise eineks salatit. Oli vali teenijate vastu ja eriti nõudlik puhtuse suhtes. Saabus kapsaste sissetegemise aeg. Seesuguseid kapsapäid ei nähtud isegi pastor Strumpfi aias mitte. Sakslased käisid imestlemas: seesuguse kapsapea või seesuguse naeri oleks võinud saata Hamburgi, imeasjade muuseumi. Naljatati: „Küllap Annchen teab mõnd seesugust palvet, et maaviljad nii lokkavalt sellel äsjasel puustusel kasvavad.“

Vene tüdrukud raiusid lauldes uues pärnapuust mollis kapsaid. Annchen võttis oma teenistusse kõige tervemaid ja lõbusamaid tüdrukuid Menšikovi või admiral Golovini külast (kelle vastsed mõisad ja lossid olid Saksa aguli lähedal). Mürtsusid kapsarauad, punapõksed tüdrukud lõhnasid värskete kapsajuurikate järele; rohul, seal, kuhu langes kuuri pikk vari, lamas veel härmatis; lumivalged haned astusid linnumajast väarikal sammul kunstlikult kaevatud järvekese poole. Mõisa terava katuse kohal tõusis suitsulint sügissinasse. Kaks puhast pagaripoissi kandis üle pühitud õue korvi äsjakupsetatud saiadega.

Annchen oli õnnelik, — kõpsutades külmetavaid jalgu, ei jõudnud ta küllalt rõõmustada selle heaolu üle. Ah, see lõppes kohe, kui ta koju tuli: polnud päevagi rahu, ikka oota mõnd Peeter Aleksejevitsi uut vempu. Kord sõidavad purjus venelased, tallavad jälgi põrandale, suitsetavad toad täis, peksavad viinaklaasid puruks, poetavad tuhka lillepottidesse; või — kas tahad või mitte — sea end ehtesse, kihuta tantsupeole — kandu alt ära taguma.

Peod ja ballid on head vahel harva, süngeil sügisõhtuil, talvistel pühadel. Kuid vene suurhärradel on iga päev õgimine ja tantsulöömine. Kõige rohkem kurvastas aga Anna Ivanovnat Peetri enese janditamine: ta ei teatanud iial ette, kunas saabub lõunastama või einestama ja kui palju on ühes temaga oodata külalisi. Vahel kihutas öösel terve õgijate voor maja ette. Säärase karja jaoks pidi igaks juhaks valmis keetma ja küpsetama, — süda otse valutas, ning kõik see hüva visati pärast tihtipeale sigade ette.

Annchen palus kord ettevaatlikult Peetrit: „Mu ingliske, oleks vähem asjatuid kulusid, kui te suvatseksite

iga kord oma sõidust mulle ette teatada.“ Peeter vaatas talle imestades otsa, kortsutas kulmu, ei vastanud, ja kõik jätkus endist viisi.

Päike tõusis kaskede varisenud kolla kohale. Tüdrukud läksid kööki. Anna Ivanovna heitis pilgu sarasse, kus purjeriided kottides rippusid haned, pead välja pistetud, — kaks nädalat enne tapmist nuumati neid pähkli-tega; Annchen toppis ise oma väikese sõrmega igale rasvast ogaraks läinud hanele koorega pähkli kõrisse; vaatas, kuidas pesti sulisjalgsete kanade jalgu, — seda pidi tegema igal hommikul; võttis lambalaudas tallekesi sülle, suudles nende lokkis laubakesi. Siis tuli vastumeelselt tagasi koju. Ja nii oligi, — tänaval seisis tõld. Majordoomus, kes Anna Ivanovnal tagatrepil vastas oli, teatas sosinal:

„Saksimaa saadik härra Königseck.“

Noh, see polnud veel midagi... Annchen muigas, haaras seelikuist kinni ja jooksis mööda kitsast treppi üles — et ümber rõivastuda.

Königseck istus, jalg tooli all kronksus, vasakus käes tubakatoos, parem vaba elegantsete liigutuste jaoks, ja segades saksakeelsid sõnu prantsuse omadega, lobises kõigest kokku: lõbusaist selklustest, naistest, poliitikast, oma käskijast — Saksi kuurvürstist ning Poola kuningast Augustist. Tema muskusega lõhnastatud parukas oli peaaegu laiem kui õlad. Kaabu ja kindad lebasid vaibal. Püstine nina tõmbus naljade puhul lõbusalt krimpsu, muretult-häbematud veekarva silmad hellitasid Annchenit. See istus vastas (kamina juures, kus löid lõkkele puud), sirge, — paindumatus korsaažis, — käed langetatud looka, pihud ülespidi. Ta kuulas, silmalaud maas, suunurgad kerkisid kaval-lõbusalt, nagu seda nõudis hea toon.

Härra saadik jutustas:

„... Ei saa olla teda imestlemata. Ta on ilus, lõbus, julge... Kuningas August on jumalus, kes on võtnud inimkuju... Ta on väsimatu oma kirgedes ja lõbustustes. Kui talle Varssavi tüütavaks muutub, kihutab ta Krakovisse, kütib teel metssigu, pidutseb luksuslikult magnaatide lossides või kingib öösel heinaküünis hämmastunud külatüdrukule Phoebuse suudluse... Ta käsib enesele

küüdi passi kirjutada kavalier Winteri nimele ja läbib seiklusteotsija nime all Euroopa ning ilmub Pariisi. Selle sama mõõgaga olen ma nii mitugi korda pareerinud hoope, mis sihitud tema rinda, õistel löömingutel Pariisi risttänavail. Me kihutame Versailles'sse öisele peole, kuningas August on rõivastunud rändava ohvitserina. Oo, Versailles! Oo, te peaksite nägema seda maist paradiisi, Fräulein Mons... Tohutud aknad on valgustatud miljonite küünaldega, fassaadil sillerdavad ilutulelampide vastuhelgid. Terrassil jalutavad boskettide vahel daamid ja kavalierid. Puude otsas ripuvad hiina laternad nagu paradiisi puuviljad. Järve taga lendavad raketid üles, nende sädemed langevad vette, kus kostab paatidel harfide ja violade muusika. Purskkaevud sulisevad, ööliblikad lendlevad. Marmorkujud paistavad läbi lehestiku elustunud jumalustena. Kõige kristlikum kuningas Louis istub leentoolis. Paruka vari varjab ta lihavat nägu, kuid mul õnnestus siiski näha tema kõrki profiili — ettelükatud alahuule ja kogu maailmale tuttava vurrujoonega. Tema leentooli vastu toetus küünarnukkidega mustas doominos daam silmadele langetatud peakotiga. See oli madam de Maintenon. Tema paremal käel istus toolil Anjou Philippe — tulevane Hispaania kuningas, tema pojapoeg, masendatud melanhooliast... Kõik ümberringi, tuhanded näod poolmaskides, loss, kogu park näis olevat valgustatud kuulsuse kullaga...

Anncheni sõrme kesed värisesid, rindade ümarused kerkisid korsaazi kitsusest:

„Ah, ei ole võimalik uskuda, et see pole uni... Kuid kes on see proua Maintenon, kes seisis kuninga tooli taga?“

„Tema lemmik... Naine, kelle ees värisevad ministrid ja saadikud... Minu käskija, kuningas August, möödus minu korda madam Maintenonist ja pälvis tema tähelepanu...“

„Härra saadik, miks kuningas Louis ei abiellu madam Maintenoniga?“

Königseck hämmastus pisut, hetkeks jäi tema liikuv käsi jõuetult rippu laialiaetud põlvede vahel. Annchen langetas pea madalamale, ta suunurka tekkis korts.

„Oo, Fräulein Mons... Kas võib kuninganna tähtsust kunagi võrrelda favoriidi vägevusega? Kuninganna — see on vaid dünastiliste sidemete ohver. Kuninganna ees nõt-

kutatakse põlvi ja rutatakse favoriidi juurde, sest elu — see on poliitika, aga poliitika — see on kuld ning kuulsus. Kuningas langetab öösel mitte kuninganna, vaid favoriidi voodi-eesriide. Keset kallistusi tulisel padjal...“ Nõrk puna levis Anncheni põskedele. Saadik nihkus oma lõhnastatud parukaga lähemale. „Tulisel padjal usaldatakse kõige salajasemaid mõtteid. Kuningat kaitsev naine kuuleb tema südametukset. Ta kuulub ajaloolase.“

„Härra saadik,“ — Annchen tõstis oma sininiisked silmad, — „kõigest kallim on teadmise, et õnn on kauakestev. Mis on mulle neist uhkeist rõivaist, neist kalleist peegleist, kui pole kindlust... Olgu vähem kuulsust, kuid valitsegu mu väikese õnne üle üksainus jumal... Ma sõidan toredas, kuid hapras paadis...“

Ta tõmbas põuest aeglaselt pitsilise rätiku, raputas seda kergelt, tõstis näo ette. Huuled värisesid pitside all nagu lapsel...

„Te vajate ustavat sõpra, mu kaunis laps.“ Königseck võttis tal küünarpeast kinni, surus õrnalt. „Teil pole kellegi oma saladusi usaldada... Usaldage need mulle... Ma annan vaimustusega end teie kätte... Kõik mu kogemused... Teie peale vaatab Euroopa... Minu armuline monarh pärib igas kirjas „Kukui jõe nümfi“ järele...“

„Mis mõttes te soovitate end, ma ei mõista teid...“

Annchen võttis rätiku näo eest, eemaldus härra saadiku liiga ohtlikust lähedusest. Ehmus äkki, et ta tema jalgade ette viskub... Tõusis järsku ja oleks peaaegu komistanud, astudes oma kleidile.

„Ma ei tea, kas pean teid isegi kuulama...“

Annchen kohmetus hoopis, läks akna juurde. Äsjane taevasina oli kattunud pilvedega, oli tõusnud tuul, tõstes tolmu tänaval. Kuldses puuris pelargooniumide vahel aknalaua ajal õpetatud vutt — Pieteri kingitus — enese süngestunud ilma tõttu turri. Annchen püüdis oma mõtteid koguda, kuid kas vahest sellepärast, et Königseck liigutamata tema seljale vahtis, — ta süda peksis ärevalt... „Päh, rumalus! Millest see ometi äkki?“ Oli hirm ümber pöörduda. Ja oli hea, et ei pöördunud: Königsecki silmad kiiskasid, nagu oleks ta alles praegu seda tüdrukut esimest korda näinud... Kohevil seelikute kohal peen piht, piimõrnad õlad, kõrgele kammitud tuhakarva juuksed, kukal suudluste jaoks...

Kuid ta ei kaotanud ometi aru: „Kui sel nümfil oleks pisut rohkem mõistuse teravust ja auahnust, — temaga võiks teha ajalugu.“

Annchen taganes äkki akna juurest, tema rabelevad silmaterad peatusid kohmetult Königseckil:

„Tsaar!...“

Saadik tõstis oma kaabu ja kindad üles, korraldas pitsilist pesu rinnal. Lilleaia pistandtara taga peatus kaarik, Peeter ronis maha, pilutades tolmu pärast silmi. Selle järel sõitis ette kaetud kummtõld. Peeter hüüdis midagi sellesse ja astus maja poole. Tõllast ronis välja kaks meest, — varjates end lendava tolmu eest mantlitega, jooksid nad rutates läbi lilleaia. Kaarik ja tõld sõitsid kohe minema.

Neid kaht nägi Anna Ivanovna esimest korda. Nad kummardasid väärikalt. Peeter ise võttis kaabud nende käest. Ühte neist — pikka, tigateda- ja kõrginäolist — võttes õlgadest kinni, raputas, patsutas selga:

„Siin olete mu kodus, Herr Johann Patkul... Lõunas-tame koos...“

Peeter oli kaine ja väga lõbus. Tõmbas punase revääri vahelt paruka välja:

„Annuška, võta kamm ja soe seda... Laua juures olen juustega, nagu sina käsid... Otse selle jaoks saatsin soldati järele...“ Ja siis teisele külalisele — kindral Karlowiczile (lillakas-õhetavate, lihavate põskedega mehele): „Pane missugune parukas tahes pähe, — ega kuningas Augustiga ikkagi võistelda ei saa; juba üpris tore ja üli-suurepärase... Meie aga töötame sepikojas ja tallis...“

Ta ratsasaapad olid tolmuised, kaftan lehkas hobusehigi järele. Minnes end pesema, pilgutas Königseckile silma:

„Vaata ette, härra saadik, oled nagu liiga tihti hakanud minu eidekest külastama...“

„Teie kõrgus,“ — Königseck tegi kaabuga õhus kaare, taganedes ja põlvele laskudes, — „surelike üle, kes toovad Veenuse altarile lilli ja ohvrituvikesi, ei mõisteta kohut...“

Seni kui Peeter end pesi ja puhastas, harrastas Anna Ivanovna peeni kombeid: võttis kandmikult köömnepätsiklaasid, ulatas külalistele, päris igaühe tervise järele ja — „kas juba ammu suvatsesite saabuda Moskvasse ja kas ei kannata mingi puuduse all?“ Meenutades, mis talle

oli rääkinud Königseck, asetas ta tõmbi kinganina ette, lõi seelikud laiali kahele poole tooli kõrvale:

„Euroopast saabujail on meie juures esialgu igav. Kuid varsti, kui jumal annab, sõlmime türklastega rahu — käsime kõigil kanda ungari ja saksa rõivaid, sillutame uulitsad kividega, kaotame Moskvast röövlid.“

Johann Patkul vastas talle jäise häälega, avamata kitsaid huuli. Moskvasse saabus ta nädala eest, Riist. Ta ei peatunud Saadikute-palees, vaid aseadmiral Cornelis Cruysi majas, ühes kindralmajor Karlowicziga, kes saabus pisut varem Varssavist, kuningas Augusti juurest. Mingi puuduse all nad seni ei kannata. Moskva on tõepoolest sillutamata ja tolmune ning rahvas viletsalt riides.

„Ma jõudsin tähele panna,“ — Patkul vaatas pilkeliselt Karlowiczile, kes kägises tasa oma paksuse ja sõjaväekaftani kitsuse pärast, mis oli tüsedat kõhu ümber laia sääriga võõratud, — „ma panin tähele erilist võtet, millega Moskva lihtrahvas enesele pisut viinaraha teenib. Kui temalt midagi ostad ja raha tagasiandmist nõuad, siis eksib ta meelega enese kasuks ja palub kontrollida. Üle lugenud, ütled talle, et arve pole õige. Ta vannub jumala nimel, et just mina olen eksinud, hakkab tagasiandvat raha uuesti üle lugema ja lööb kirikukuplite poole risti ette, et arve on õige. Ma loen teine ja kolmas kord üle, ja tema vaidleb vastu ning loeb jälle ise. Ja nii teeb ta kümme korda järjestikku, kuni sa tüdinud ning minema lähed, heites käega oma kaotusele.“

„Tuleb käskida oma teenril seesugune inimene kinni võtta ja jaoskonda tassida, küllap ta seal keppidega hästi läbi uditakse,“ lausus Anna Ivanovna kindlalt.

Patkul kehtas põlglikult õlgu.

Peeter astus sisse, värskendoline, kammitud parukaga. Annchen pakkus talle väledalt köömnepätsi... Rüübanud, ta sirutas huuled ettepoole, suudles Annchenit laskatades põsele. Majordoomus avas ukse, koputas sauaga. Mindi söögituppa, kus võlvitud laes hullasid pilvekeste vahel aamoriid, krohvitud seinad olid kaetud flaami tapeetidega, glasuuritud kamina kohal rippus kuulsa Snydersi maal — tapetud lindude ja maaviljade küllus.

Peeter istus seljaga põlevate puude poole, Patkul temast paremale, Karlowicz ja Königseck vasakule poole, murelik Annchen tema vastu. Kirjul lõuendist laudlinal oli

ungari vein juba kristallklaasidesse valatud, keset lauda olid virnas veri-, peki- ja maksavorstid. Külmadest suupistetest tõusis vürtside hõngu. Akna taga lendas torkiv tolm, visklesid raagus oksad. Siin oli soe. Kaunis laukate, külaliste rahulolevad näod, kamina tulukesed peegeldusid koduselt seinalühtrite peegleis...

Peeter tõstis peekri oma kalli südamesõbra — Poola kuninga Augusti terviseks. Külalised heitsid parukakahlud üle õla ja asusid sööma.

„Valitseja, me palume saladuse pidamist, sest asi ise on üpris salajane,“ ütles Patkul pärast neljanda roa — kreeka pähklitega garneeritud hanepoegade — serveerimist.

„Hüva.“ Peeter noogutas. Lükanud tinataldrikud küünarnukkidega laiali, vaatles pisut nokastanud Anncheni põsekesi, ise kortsutades naeratusest nägu. Kogu lõunaja ta naljatas, nõokas Anna Ivanovna perenaiselikku kitsidust, osutas silmadega Königsecki poole: „Kas laual olev kaste pole mitte tema tuilindudest, mida ta toob teie Veenuse-altarile?...“ Oli võimatu mõista, kas ta tõesti tahabki kuulda ülitähtsaid teateid, millede pärast Johann Patkul ja Karłowicz olid rutuliselt Moskvasse saabunud.

Kuni tänase päevani olid nad teda ainult kord näinud — aseadmirali pool. Peeter oli lahke, kuid vestlusest põikles kõrvale. Täna kutsus ta neid ise siia, favoriidi poole, salajasele lõunale. Patkul jälgis aupaklik-külma pilguga seda asiaati. Temaga oli tarvis viivitamatult rääkida. Noore Rootsi kuninga Karl Kaheteistkümnenda saatkond istus juba ammu Moskvast, pidades läbirääkimisi Rootsiiga sõlmitava igavese rahu üle Lev Kirillovitši ja bojaaridega, — ka rootslased polnud veel tsaari näinud, kuid lähemal päeval oli oodata Kremli vastuvõttu ning volikirjade ülevõtmist.

„Härra Karłowicz ja härra saadik võivad kinnitada, et mu sõnad on täielikus kooskõlas tema kõrguse kuningas Augusti südamesooviga. Ma räägin tõesti oma südamevalu pärast. Kogu Liivimaa rüütelkond ja kogu Riia auväärt kaupmeeskond paluvad teid, valitseja, meie sõnu kuulda võtta.“

Patkuli suur laup läks kortsu. Ta rääkis pikkamisi, ajuti viha tagasi hoides:

„Õnnetu Liivimaa otsib puhkust ja rahu. Kord me olime Rzecz Pospolita osa, me säilitasime oma privileegid ja Riia linn oli kuulus üle kogu Balti mere. Inimsüdamed on mustad kadedusest. Rzecz Pospolita sirutas oma käe välja meie rikkuste järele, jesuiidid hakkasid meie usku, meie keelt ja kombeid taga kiusama... Jumal pimestas tol õnnetul ajal mõistused. Liivimaa rüütelkond andis enese vabatahtlikult Rootsi kuninga kaitse alla. Söösteti poola kotka küünte vahelt lõvi hammaste vahele.“

„See oli ettevaatamatu,“ ütles Peeter. „Roots — see on kogu maailmas tuntud kiskja.“ Ta tõmbas taskust lühikese piibukese. Königseck tõusis kähku ja hakkas tule- rauast tuld lööma. Ulatas suitsva taelatükikese taldrikul Peetrile. Johann Patkul ootas viisakalt, kuni tsaar piibu süütas.

„Valitseja, te olete suvatsenud kuulda seadusest, mille tegi Rootsi senat ja kinnitas kadunud Rootsi kuningas Karl Üheteistkümnend: reduktsiooniseadusest. Sellest on möödunud kakskümmend aastat. Rootsi senaatorid — pärjelijad, õelad kaubasaksad — on ei tea mis nõiajooki kuningale sisse jootnud, sisendades talle ennekuulmatut kurjust: ära võtta aadlilt kõik maa, mis annetatud endiste kuningate poolt. Krahvid ja parunid olid sunnitud oma lossid maha jätma ja orjarämps hakkas ülikute maad kündma. Meile, Liivimaa rüütelkonnale, anti vandeline tõotus, et reduktsiooni ei laiendata meie peale. Kuid kaheksa aastat hiljem käskis kuningas reduktsioonikomisjonil ometi meie maad, mis antud endiste valitsejate poolt, kroonule võtta. Rüütlite, ordu suurmeistrite ja piiskoppide õigust põliste maadele tuli tõendada vanade dokumentidega, kui aga neid dokumente ei leidunud, siis läksid needki maad kroonule... Ivan Groznõi ja Stephan Bathori päevist peale on Liivimaad sõjad rüüstanud, meie paberid on kaotsi läinud, me ei saa oma põliseid õigusi tõestada... Ma kirjutasin reduktsioonikomisjoni kuritegevusest kaebekirja ja esitasin selle kogu Liivimaa rüütelkonna nimel Rootsi kuningale... Kuid ma saavutasin ainult nii palju, et senat tegi otsuseks mu parema käe ära raiuda, mis oli kirjutanud sellesinase kaebekirja, ja minu pea maha raiuda...“ Patkul kõrgendas häält, ta kõrvid tõmbusid pea ligi, kitsad huuled läksid valgeks. „... selle pea maha raiuda, mis ei tahtnud kummardada kuriteo ees... Valitseja, Liivimaa rüütelkond on laasta-

tud. Pole kergem ka meie kaupmeeskonnal..." Sellest hetkest peale hakkas Peeter üpris tähelepanelikult kuulama. „Rootslased panid kõrgete maksude alla kõik, mis tuuakse või viiakse Riia sadama kaudu. Oma ahnuse ja rahahimuga laastavad nad tõepoolest mitte ainult meid, vaid iseennastki. Välismaa laevad pööravad nüüd Riist mööda Königsbergi, kogu vili Poolast voolab Brandenburgi kuurvürsti juurde. Meie põllud kasvavad umbrohtu. Sadam on tühjaks jäänud, linn sarnaneb surnuaiaga. Aga Tallinnas on rootslased veelgi sandimini talitanud. Jääb üle — kas peame lõplikult laostuma, või sõda. Kas nüüd või mitte kunagi, valitseja. Kogu rüütelkond kargab hobuste selga. Kuningas August töötab vandega võtta meid Poola valitseva käe alla..."

Patkul vaatas kindlal pilgul kindral Karlowiczile, pööras siis oma kollakad silmad Königseckile. Mõlemad lasksid tähtsalt parukad kummargile. Peeter — piibukaha pures:

„Kui te jälle vihma käest räästa alla ei satuks. Kuningas Augusti käsi on kerge, poola panide küüned on kisklikud. Suure suutäie murrate neile — Riia ning Tallinna..."

„Poola pole praegu see mis Stephan Bathory ajal. Poola ei taotle meie hukkumist," ütles Patkul. „Meil on merel ja maa peal üksainus vaenlane. Rzecz Pospolita ei ähvarda meie eesõigusi, meie usku..."

„Annaks jumal, annaks jumal... Seim otsustab täna nii, homme naa, — mis aga panidele pähe tuleb... Kui kuningas August oleks ainuvalitseja, — siis oleks asi kindel. Aga — panid!..." Peeter vestles mõnulevalt, poputades suitsu. Patkulil tõusid näoluud naha all esile, — nii puuris ta oma silmaterad tsaarisse. „Ja kas panid tahavadki veel sõdida?"

„Valitseja, kuningas Augusti saksid sõjaväele, mida tema üksi käsutab, on juba käsk antud Liivimaa piiri lähedale Šauliai ja Biržai maakonda talvekorterisse asuda."

„Kui suur on see sõjavägi?"

„Kaksteist tuhat valitud germaanlast."

„Pisut nagu vähe säärase ettevõtte jaoks."

„Kuid niisama palju Liivimaa rüütleid koguneb Riia alla. Rootsi garnison pole suur. Riia vallutame lennult. Aga niipea kui sõda algab — haaravad panid ise mõõga

pihku. Teine selle koalitsiooni liitlane on Taani kuningas Kristian. Valitseja, te teate, milline viha lõõmab temas hertsogi ja rootslaste vastu. Taani laevastik on meile kaitseks meie poolt..."

Patkul oli jõudnud raske kohani. Tsaar, käsi rippu, koputas küüntega vastu lauda, tema ümar nägu ei peegeldanud soovi ega vastupanu. Algas videvik, akna taga paisus tuul, kääksutades luuke. Annchen tahtis küünlaid süüdata. Peeter — läbi hammaste: „Pole tarvis."

„Valitseja, pole olnud teist nii kohast silmapilku teil end Balti merel kindlustada, rootslastelt oma põliseid pärusmaid — Ingerit ja Karjalat — tagasi võtta. Rootslasi võites ja end mere ääres kindlustades saavutada ülemaailmselt kuulsust, sõlmida kaubanduslikud suhted Hollandi, Inglismaa, Hispaania ning Portugaliga, kõigi põhja-, lääne- ja lõunamaadega ning teostada seda, mida pole olnud suuteline teostama ükski Euroopa monarh, — avada Moskoovia kaudu kaubatee Ida ja Lääne vahel. Sõlmida sidemed kõigi kristlike monarhidega, oma sõnaõigust Euroopa asjus... Rajades ähvardava laevastiku Balti merel, saada kolmandaks mereriigiks... Ja selle kõigega rutem maailmas kuulsust saavutada kui türklaste ning tatarlaste alistamisega. Kas nüüd või mitte kunagi..."

Patkul tõstis käe, nagu jumalat tunnistajaks kutsudes. Königseck kordas sosinal: „Kas nüüd või mitte kunagi." Kindral Karlowicz hakkas tähendusrikkalt nohisema...

„Miks siis just praegu! Kas katus põleb pea kohal või mis? Sõdida rootslastega — see on suur ettevõtte," lausus Peeter piibuvart närides. (Kaasvestlejate valvsaks muutunud silmis sätendasid kamina tuled.) „Kaksteist tuhat sakslast — see on tubli jõud. Taani laevastik... Hm... Rüütlid ja panid? Neid on alles kohvipaksul nähtud... Rootslased, rootslased... Esimene sõjavägi Euroopas... Raske on teile midagi soovitada..."

Ta hakkas jälle küüntega klõbistama. Patkul — tagasi hoitud ägedusega:

„Tänapäeval võib rootslasi paljaste kätega võita. Karl Kaheteistkümmes on noor ja rumal... Kah — kuningas! Ehitud nagu plika, — ei tea muud kui pidusid pidada ja metsi mööda jäneste järel kihutada! On kroonukassa maskeraadide peale lagastanud. Hambutu lövi... Ega Rootsi saatkond asjata kevadest saadik Moskvast istu ja igavest rahu palu... Naeruväärt öelda, — saadikud... Kogu

Euroopa teab — ühelgi neist pole siidsukki jalas. On end lagedaks elanud, söövad üksnes herneid... Jah, vaadake, valitseja, — kindral Karlowicz oli möödunud aastal Stockholmis, nägi küllaltki seda kuningat... Härra kindral, ehk jutustate..."

Karlowicz sirutas pisut oma kaela krae vahelt.

"Olin, just nii... Linn pole suur, kuid on juurdepääsmatu mere ja maa poolt, — tõeline lõvikoobas. Ma lahkusin laevast, väljamõeldud nime all ja erariides. Lähen turule, imestan: just nagu vaenlane oleks linnas, — suletakse poodide ja majade luuke, naised haaravad lapsi kaasa. Pärin möödamineja käest. Vehib käega, jookseb minema: „Kuningas!“ Olen mõndagi näinud sõjakäikudel ja paljudes linnades, kus korteris olime, kuid mitte seda, et rahvas oma kuninga nagu katku eest meeletult majadesse põgeneks... Näen — metsaselt mäelt kihutab — ma ei eksi — vähemalt sadakond kütti, jahisarved selja taga, koerad nõõride otsas... Kihutavad üle kivisilla linna. Aga väljak on juba tühi. Ees musta täku seljas nooruk, aastat seitseteist vana, sõdurisaapad jalas, särgi-väel. Kihutab, ratsutid käest lastud: kuningas Karl Kahe-teistkümmes... Lõvikutsikas... Kütid tema järel, — vilistamine, naerulagin. Tormasid nagu kuradid üle turu. Hea, et niigi läks, aga tuleb ette, et ka jalge alla tallavad..."

Olles uudishimulik, palusin ma üht tuttavat mind araabia lõhnaõlide kaupleja nime all lossi viia. Oli varajane hommik, kuid lossis pidutseti. Kuningas lõbutses. Söögis-saalis olid seinad inimese kõrguselt verrega pritsitud, põrandal veri ojadena. Haisud, vedelevad joobnud. Kuningas ja need, kes veel jalul seisid, raiusid oinaste ja vasikate päid — ühe mõõgahoobiga võisteldes kümne rootsi krooni peale. Ma ei võinud jätta tunnustamata kuninga hoope: tallipoisid lükkasid vasikat ta poole, kuningas jooksis sörkimisi juurde, ja tehes mõõgaga ringi, raius vasikal pea otsast, osavalt kõrvale põigates, et veri ta saabastele ei purskaks.

Ma kummardasin viisakalt, kuningas viskas mõõga lauale ja ulatas mulle määrdinud käe suudlemiseks. Kuul-des, et olen ärimees: „Vaata parajal ajal,“ ütles ta, „kas sa ei võiks mulle viissada hollandi kuldnat laenata?“ Mind asetati laua taha ja sunniti ülemääraselt jooma. Keegi õukondlane sosistas: „Ärge rääkige kuningale vastu, ta on juba kolmas päev purjus. Eile võeti siin üks

auväärt negotsiant ihualasti, määriti meega ja puistati sulgedega üle.“ Et häbistamisest pääseda, lubasin ma kuningale viissada kuldnat, mida mul polnud, ja istusin kuni õõ tulekuni laua taga, teeseldes joobnut. Õukond-lased ärkasid, sõid, jõid, lõugasid laulda, tühjendasid toidunõusid teenijatele pähe ja vajusid taas pikali.

Õõsel lahkus kuningas kaaslaste salgaga lossist, et purustada aknaid, hirmutada magavaid kodanikke. Ma kasutasin pimedust ja kadusin. Kogu linn oigab kuninga märatsemiste all. Minu ajal rääkisid jutlustajad kolme kiriku altariit rahvale: „Häda maale, mille kuningas on noor.“ Linna kodanikud saadavad valitud inimesi lossi — paluma, et kuningas loobuks kõlvatust elust, asuks töö kallale. Palujad pekstakse välja. Kadunud kuninga poolt lagedaks tehtud krahvid ja parunid vihkavad valitsevat dünastiat. Senatis toetatakse veel kuningat, kuid rahali-selt juba pigistatakse. Aga temale on see nagu hane selga veri — meeletu!

Alles hiljuti nõudis ta senatisse tulles kakssada tuhat krooni vastuvaidlematult. Senat keeldus ühel häälel. Kuningas murdis raevutsedes oma kepi: „Nii sünnib iga-ühaga, kes on minu vastu...“ Aga järgmisel päeval tun-gis ta ühes oma jahimeestega senati saali, — kotist lasti välja pool tosinat jänest ja ässitati hagijad kallale...“ Peeter viskas pea kuklasse, puhkes äkki lõbusalt naerma. „Senaatorid ronisid aknalaudadele, mõnede seljas käris-tasid koerad kaftanid lõhki. Sihuke on see kuningas-võru-kael... Hirmuäratav lõvipoeg!“

Kindral Karlowicz tõmbas varrukakäänisest peene siid-rätiku, pühkis nägu ja kaela paruka all. Peeter, toetudes küünarnukkidega lauale, jätkas naermist. Kõigile oota-matult lausus Anna Ivanovna põlastusega:

„Pole midagi öelda, — kah kuningas! Seesuguse Kaarli võib ainuüksi meie Preobraženski polgu abil kinni püüda..."

Kõik pöörasid ta poole pea. Königseck tõstis rätiku suu juurde. Peeter — mitte valjusti:

„Vaata see asi, Annuška, pole enam sinu aru kohane. Käsi parem küünlad süüdata.“

Seinalühtreis peeglikeste ees süüdati küünlad. Valati kristallpeekritesse veini. Isegi Johann Patkuli nägu peh-menes soojast valgusest. Annchen tõi väikese mängu-toosi, keeras üles, avas kaane ja asetas kaminale. Toos

mängis peente häältega saksa laulukest sellest, et kõik ses maailmas on hästi, kus road on laual ja küünlad säravad ning naeratavad sinised silmad, — las ulub tuul akna taga... Peeter kõigutas muheldes taktis pead, trampis kingaga kaasa. Sel õhtul ei rääkinud ta enam sõnagi poliitikast.

3

Igal pühapäeval lõunastasid Ivan Artemjitš Brovkini pool tema uues telliskivimajas Iljinkal ta tütar Aleksandra ühes mehega. Ivan Artemjitš elas lesepõlves. Vanem poeg, Aljoša, oli praegu sõdurite värbamise reisil. Hiljutise ukaasiga kästi seesuguseid soldatipolkusid koostada kolmkümmend, — kolm diviisi. Varustamiseks asutada uus prikaas — „Proviandiamet“ — varustuskindrali juhtimisel. Muidugi ei saanud varustuskindral kaeru, heinu, kuivikuid ja muid toiduaineid ainult oma ametiasutise paberite vahelt hankida. Peamiseks varustajaks jäi jälle Brovkin, olgugi et ilma kohata ja aukraadita. Tema asjad läksid ülespidi, ja paljud nimekad kaupmehed võtsid osa ta ärist ning olid sellideks.

Teised pojad: Jakov teenis Voronežis, laevastikus, Gavriila õppis Hollandis, laevatehastes. Ja ainult kõige noorem, Artamon — ta hakkas kahekümne ühe aastaseks saama, — oli isa juures kirjade kirjutajaks, arvete pidajaks, mitmesuguste raamatute lugejaks. Ta oskas soravalt saksa keelt ja tõlkis isale kaubanduslaseid teoseid ning — ajaviiteks — Pufendorfi sündinud asjade ajalugu. Ivan Artemjitš õhkas kuulates: „Aga meie, issand halastagu, elame maailma äärel, — sead mis sead.“

Kõik lapsed — ikka aasta vanusevahet — olid nutikad, aga see viimane oli kuldaväärt. Näha, et kadunud ema on oma vere viimse piisani neile andnud, kogu oma hinge lõhki käristanud, — taotles lastele õnne. Vahel talviseil tuisuõil võristab suitsutares kedervart, vaatab põleva pirru valgust jubedate silmade nagu kuristikega. Väikesed norisevad ahju peal, tarakanid sahisevad pragudes, õlgkatuse kohal ulub aga tuisk ebainimlikust elust... „Miks peaksid need väetikesed süütult kannatama?“ Ega saanudki ta õnneaega näha. Ivan Artemjitš ei haletsenud teda siis, ep olnud mahti, kuid nüüd, vanas eas, meenutas ühtesoodu naist. Surres vannutas see teda: „Ära võta

lastele võõrasema.“ Ja nii ta ei abiellunudki enam teist korda.

Brovkini maja oli välismaise moe järgi sisse seatud: peale kolme hariliku kambri — magamis-, palve- ja söögi- toa — oli veel neljaski — võõrastetuba, kus hoiti külalisi kuni lõunani, ja mitte lavitsail seinte ääres, et nad seal igavusest varrukasse haigutaksid, vaid hollandi toolidel keset tuba, mustrilise sametiga kaetud laua ümber. Ajaviiteks olid siin naljakad pildilehed, ennustustega kirikukalender, mängutoos, malemäng, piibud, tubakas. Seinte ääres — mitte kirstud ja kastid igasuguse kribu-krabuga nagu aadlikel, kes elasid veel vanamoodi, — seal seisis puhvetid või suuredapid, — külaliste puhul avati nende ukssed, et kallid lauanõud näha oleksid.

Kõige selle seadis sisse Aleksandra. Ta jälgis ka isa: et rõlvastuks viisakalt, ajaks tihti habet ja vahetaks parukat. Ivan Artemjitš mõistis, et neis asjus tuleb tütre sõna kuulda. Kuid, tõtt öelda, elas igavalt. Ennast täis puhuda polnud nüüd peaaegu mitte kellegi ees, — tsaari ennast teretas kättpidi. Mõnikord oleks tahtnud Varvarkal kõrtsis istuda koos kaubahoovi rahvaga, kuulata norivaid jutte, ise keelt peksta. Aga ei või minna, — ei sobi enam. Pead igavust tundma.

Ivan Artemjitš seisis akna juures. Näe — seal jookseb Sveanikovi vanem sell mööda uulitsat, ruttab, koerapoeg. Ulinutikas pea. Hiljaks oled jäänud, kullake, — tolele linale seal panime meie juba hommikul käpa peale. Seal läheb Revjakin uutes viltides, pööras kärsa akna poolt ära, — kindlasti tuleb ta kohtuprikaasist... Ja-jah, kullake, ära hakka Brovkiniga kohut käima...

Ohtuti — kui Sankat kodus polnud — võttis Ivan Artemjitš paruka peast ja spaania sametist kaftani seljast, laskus keldrikorrale, kööki, — et sellide ja töömeestega õhtust süüa. Vihtus kapsasuppi, tegi nalja. Eriti meeldis talle, kui sõitsid sisse endised omaküla-mehed, kes mäletasid toda peaaegu kõige armetumat kogu külas — Ivaška Brovkinit. Tuleb sihuke maamats kööki ja nähes Ivan Artemjitšit arastub poolsurnuks ega tea, kas põlvini kummardada või mis teha, ja punnib vastu — ei julge laua äärde istuda. Muidugi, ajapikka vabanevad keelepaelad, ääri-veeri mööda läheneb oma asjale, milleks on saabunud...

„Ah, Ivan Artemjitš, vahest ainult hääle järgi, aga

muidu ei tunneks sind äragi. Kuid meil pole külas muud juttugi, — kogunevad mehed muldrikule ja — läheb lahti: sest sina, nagu mäletame, olid siis, noil endisil aastail, küll ühehobusemees, üle pea orjuses, aga siiski kotkas..."

"Kolme rublakesega, kolme rublakesega algasin peale. Jah, nii see oli, Konstantin."

Maamees ajas silmad rangelt pärani, keerutas pead:

"Tähendab, jumal peab inimest silmas, märgib ära. Jah...". Siis pehmelt, sõbralikult: "Sina, Ivan Artemjitš, näid aga mäletavat Konstantin Štovit, kuid mitte mind. Mina pole Konstantin... Too elas sinu vastas, aga mina pisut pahemal, külje pool... Kehv hurtsikuke..."

"Meelest läinud, meelest läinud."

"Ei kõlba hurtsik kuhugi," rääkis talumees juba pisar-silmi, kurguhääli, "oota aga, et kaela langeb. Äsja vajus saraalune sisse, — kõik purumäda, — saad aru, õhvakese litsus lõmaks... Mis teha — ei ma tea."

Ivan Artemjitš mõistis, mis teha, kuid ei öelnud kohe: "Mine homme valitseja juurde, kannatan sinuga kuni maarjapäevani"; päris, kuni haigutus võimust võttis, kes kuidas elab, kes on surnud ja kellel on lapselapsed... Heitis nalja: "Oodake, lihavõtte järel tulen endale pruuti kosima."

Maamees jäi kööki ööbima, Ivan Artemjitš läks üles, kuuma magamistuppa. Kaks livrees orja, kes olid kaua künnisel viltvaibal maganud, kargasid üles, rõivastasid ta lahti — lühikese ja tüseda. Teinud pühalambi ees vajaliku arvu kummardusi, süganud külgi ja kõhtu, toppis jalad viltkottadesse, läks külma käimlasse. Päev oli lõpul. Heites sulgkotile, õhkas Ivan Artemjitš iga kord sügavalt: "Möödas seegi päev." Ega neid nii palju enam jäänudki. Kuid kahju, — nüüd alles oleks paras aeg elama hakatagi... Hakkas lastele, ettevõttele mõtlema, — uni ajas mõtted segi.

Täna oodati pärast jumalapalvust tähtsaid külalisi. Esi-mesena saabus Sanka ühes mehega. Vassili Volkov suudles ilma igasuguste kummardusteta äia, istus süngelt lauda. Sanka, limpsanud huultega isa, sööstis peegli ette, hakkas õlgu, toredaid maasikavärvi seelikuid keerutama, vaadeldes uusi rõivaid.

"Taadike, mul oleks teiega üks jutt... Sihuke tõsine jutt." Tõstis paljad käsivarred, õiendades siidlillekesi puu-

dardatud juustes. Ei suutnud kuidagi peegli juurest lah-kuda, — sinisilmaline, raugene, suukene väike. "Juba see-sugune jutt..." Ja tegi taas reveransi ning lehvitas sulg-lehvikuga.

Volkov lausus süngelt:

"Otseselt pööraseks muutunud. On võtnud enesele pähe — Pariis ja Pariis... Just nagu aina oodatakski teda seal... Magame praegu eraldi."

Ivan Artemjitš, istudes hollandi ahju juures, itsitas naerda:

"Ai-ai-ai, peaks õppust andma."

"Mine õpeta teda: kisa kogu maja täis. Kui aga midagi on — kohe ähvardab: "Kaeban Peeter Aleksejevitšile." Ma ei taha teda Euroopasse kaasa võtta, — kaotab hoo-pis aru."

Sanka eemaldus peeglist, tõmbas silmad pilukile, tõstis näpu:

"Küll sa võtad. Peeter Aleksejevitš ise käskis mul sõita. Aga sina oled — mats."

"Nägid, äiapapa? Mis see on?"

"Ai-ai-ai..."

"Taadikene," lausus Sanka ja istus isa kõrvale, kohendades kleiti. "Eile oli mul jutt noorema Buinossovaga, Nataljaga. Tüdruk otseselt põleb. Nad pole veel vanemagi kosjaviinu joonud, kunas siis tema järjekord tuleb? Nataša on kui küps mari, — iludus. Tunneb politessi ja õuegalanti mitte halvemini kui mina..."

"Mida's, kas vürst Romani asjad siis kehvad on või?" küsis Ivan Artemjitš, sügades pehmet nina. "Sellepärast ta siis ikka sest lõuendivabrikust juttu teeb..."

"Kehvad, kehvad. Vürstinna Avdotja nuttis. Tema ise aga käib nagu äikesepilv..."

"Ta toppis oma targa pea sõjaväe varustamise asja-desse, meie omad aga pigistasid tal ribikonte..."

"Kuulus suguvõsa, taadike, — Buinossovid!... Ei ole väike au seesugust vürstitari majja tuua. Kui me liiga kaasavara järele ei jookse, — küll annavad ära. Ma räägin noorimast vennakesest — Artamošast." Ivan Artem-jitš tahtis kukalt sügada, kuid parukas takistas. "Peaasi, et enne mu Pariisi sõitu Artamon ja Natalja oleksid paari pandud. Tüdruk piinleb juba väga. Ma rääkisin sellest ka Peeter Aleksejevitšile."

„Rääkisid?” Ivan Artemjitš lõpetas kohe nina sügamise.
„Noh, ja mis ütles tema?”

„Kena asi, ütleb. Ma tantsisin temaga eile Menšikovi pool. Kõditab vurrudega mu põske ja ütleb: „Tehke aga pulmad võimalikult kähku.”

„Miks kähku?” Ivan Artemjitš tõusis ja vaatas pingsalt tütrele. (Sanka oli temast kasvult pikem.)

„Tea, kas sõda või... Ei pärinud temalt, polnud seesugused asjad peas... Eile rääkisid aga kõik, et sõda on tulemas.”

„Kellega?”

Sanka ajas ainult huule ette. Ivan Artemjitš pani lühikesed käed selja taga vaheliti ja hakkas vaarudes sammuma, valgeis sukkades, tõmbininalistes punaste kandade ja suurte lehvidega kingades.

Trepi juures mürises tõld, külalised sõitsid ette.

Missugune oli külaline, sedamööda võttis Ivan Artemjitš ta kas üleval ukse juures vastu, pungitades siidvestis kõhtu, või laskus otse alla välistrepile. Vürst Roman Borissovitši, kes sõitis ette tõllas, mille tagapukis orjad, võttis ta keset treppi vastu, — äigas pihu heasüdamlikult pihku. Vürst Romani järel kõpsutasid mööda malmastmeid Antonida, Olga ja Natalja, seelikud üles kergitatud. Lastes Nataljat enesest mööda, kobas Ivan Artemjitš teda pilguga, — neitsi oli juba üpris küps.

Buinossovi preilid istusid lärmakalt keset võõrastetuba laua juurde. Haarates kinni Sanka paljaist küünarpäist, hakkasid lobisema kõige tühisemaist asjust. Soliidsed külalised — president Mitrofan Šorin, Svešnikov, Mamonov, — et mitte astuda tüdrukute kleidisabadele, taganesid ahju juurde ja kõõritasid sealt altkulmu: „See on kõik muidugi nii: tsaari tahe — Euroopale järele jõuda, kuid ära tüdrukute võõrsil ümbervedamisest palju head looda.”

Sanka näitas just äsja Hamburgist toodud trükipilte — kuulsate hollandi meistrite gravüüre. Tüdrukud hingasid läbi nina rätikuisse, vaadates alasti jumalaid ja jumalanasid... „Aga kes see on? Aga mis see tal on? Aga mis tema teeb? Ai!”

Sanka seletas pahaselt:

„See lehmajalgadega meesterahvas on saatür... Teie, Olga, krimpsutate ilmaaegu suud: tal on ju viigileht

pes, — nii maalitakse ilka. Cupido tahab seda naist noolega lööda... Tema, õnnetu, nutab, — pole rõõmu ilma... Ja südamesõber tegi talle amuuri ja sõitis minema — näete, laeva puri... Kutsutakse teda — „Hüljatud Ariadne”... Seda kõike peaksite pähe õppima. Kavalerid on hakanud nüüd ühtesoodu kreeka jumalate üls pärima. Ega see ole enam nii nagu möödunud aastal... Ja välismaalasega ärge enam tantsimagi minge...”

„Me ju õpiksim, kuid pole raamatut... Taadilt ei saa poolt kopikatki päris asja peale,” ütles Antonida. Rõugearmiline Olga hammustas pahameele pärast varrukapitsi. Sanka haaras äkki Natalja õlgade ümbert kinni, sosistas midagi. Umaranäoline, ruugejuukseline Natalja lõi koiduna lõkendama...

Rahulikult, aupaklikult astus võõrastetuppa Artamoša, — pruunis saksa ülikonnas, kõhetu, Sankaga sarnanev, kuid tumedamate kulmudega, pilvekarva silmadega, vurrude huulel. Sanka näpistas Nataljat, et see vaataks vanda. Tüdruk langetas häbelikkusest pea madalale, aetas küünarpead ette, — oli võimatu teda pöörata...

Artamoša kummardas võõri aukülaliste ees ja astus õe juurde. Sanka, huuli kokku pigistades, kergelt reveranssi tehes, kiiratas:

„Presenteerin oma noorimat vanda Artamošat.”

Tüdrukud nikutasid laisalt oma kõrgeid puuderdatud soenguid. Artamon taganes kõigi kommete kohaselt, trampis jalaga, vehkis käega, nagu oleks pesu loputanud. Sanka esitles: „Vürstitar Antonida, vürstitar Olga, vürstitar Natalja.” Iga tüdruk tegi tõustes reveransi, — igaühe ees Artamon viipas käega. Istus ettevaatlikult laua juurde. Pigistas käed põlvede vahele. Põsenukkidel süttisid laigud. Tõstis ahastades silmad õele. Sanka tõmbas kulmud ähvardavalt kokku.

„Kui tihti te plesiiri teete?” küsis ta kogeldes Nataljalt. See sosistas midagi arusaamatut. Olga vastas reipalt:

„Tunaeile tantsisime Narõškinite pool, kolm korda vahetasime kleite. Oli seesugune süks, seesugune kuumus. Aga miks pole teid kunagi näha?”

„Olen veel liiga noor.”

Sanka ütles:

„Taadike kardab — läheb ülekatte. Aga niipea kui võtame talle naise, tehku siis... Kuid tantsima on ta hirmus osav... Ärge seda vaadake, et on häbelik...”

Ja kui hakkab prantsuse keelt rääkima, siis ei tea, kuhu pead ise silmad pöörama."

Auväärt külalised vaatlesid uudishimulikult noorsugu. „Noh, on aga lapsukesed!" Mitrofan Šorin küsis Brovkinilt:

„Kust sa poisile sihukese hariduse?"

„Opetajad käivad, ei saa muidu, Mitrofan Iljitš: paistame kõigile silma... Kui pole päritolu, siis tuleb teisiti tasa teha..."

„Tõsi, tõsi... Tuleb prao vahelt välja pugeda..."

„Ja tsaargi nuriseb: kui juba labidaga raha kokku kühveldad, siis pinguta ka teisiti..."

„Enesestki mõista. Need kulud tasuvad end ära."

„Mis see Sanka juba üksi mulle maksma läheb. Kuid eks ole eideke kõigi silma ees."

„Tragi naisolend. Kuid, Ivan Artemjitš, vaata ainult, et..."

„Muidugi, võiks ta kantsikuga üles naiste tuppa ajada — õmblusraami manu istuma," vastas Ivan Artemjitš pärast hetkelist vaikust. „Kuid kas on sel suurt mõtet? Et mehel oleks rahulikum? Tskae imet! Ma mõistan, pole pikka maad patuteeni. Issand jumal, tõsi... Patumõtted otse pressivad ta silmadest välja. Kuid, Mitrofan Iljitš, pole enam endised ajad... Inglismaal — oled kuulnud? — kamandab Marlborough' madam kogu Euroopat... Seisa siis kantsikuga seesuguse seeliku kõrval — narrim kui narr..."

Aleksei Svešnikov, valjunäoline, paksukulmuline, omaenese ehtsate mustalokiliste hallikiudu juustega kaupmees (avaras nõõridega ungari kaftanis), keerutas selja taga sõrmi, oodates, kuni president ja Brovkin lõpetavad tühiste asjade arutamise.

„Mitrofan Iljitš," lausus ta bassihäälega, „mina ikka jälle samast asjast: meie ettevõttega peaks ruttama. Käib kuuldus, nagu võidaks meist ette jõuda."

Presidendi teravanaline, puhtaks pestud kaval nagu naeratas mesise suuga.

„Kuidas meie heategija Ivan Artemjitš otsustab, küsi temalt, Aleksei Ivanovitš..."

Brovkin hakkas samuti selja taga ruttu sõrmi keerutama, lühikesed jalad harki aetud, vaatas alt üles nende kotkaste — Šorini ja Svešnikovi — poole... Taipas sedamaid: kiirustavad, võllaroad, — tähendab, on midagi eri-

list kuulda saanud... (Brovkin veetis eile kogu päeva viljastades, ei näinud kedagi kõrgeist isikuist.) Jättes vastamata, puhudes end tähtsaks, kaalutles: mis peaks see ometi olema? Tõmbas käed selja tagant, et nina sügada.

„Nojah," lausus, „käib kuuldus, et kalev nüüd hinnas tõuseb... Eks või sest rääkida."

Svešnikov ajas kohe oma mustlasesilmad pungi:

„Niisiti tead sinagi eilsest, Ivan Artemjitš?"

„Üht-teist teame... Meie asi on — teada ja suud pidada..." (Ivan Artemjitš võttis kogu käega oma näo alussast kinni: „Mis pagan! Mida nad on kuulnud?")

Teganes kahhelkivist ahju taha, vaadates kõõrdi teistele külalistele, Svešnikov ja Šorin tema järele. Seal, seistes tihedalt koos, hakkasid rääkima ääri-veeri mööda, ettevaatlikult...

„Ivan Artemjitš, kogu Moskva lobiseb juba."

„Jah, räägivad sedasi..."

„Kuid kellega? Igas ometi Rootsi?"

„See on tsaari asi..."

„Noh, aga siiski... Kas varsti?" Svešnikov toppis küüned oma traathabemesse. „Nüüd oleks meil õige aeg vahetki püsti lüüa. Valitsejale pole see nii tähtis, et oleks Hamburgi kalevist odavam, vaid et oleks oma. Võidakse pliidid sulgeda, ja siin on nüüd — oma kalev. Kuldne ettevõtte. Igasugust rahvast on hakanud ringi tiirlema, — seesamune Martiessengi..."

„Vaata mis nad on välja nuhkinud," taipas Ivan Artemjitš, muheldes pihku.

Neil päevil käis see Martiessen, välismaalane, koos tõlk Šafiroviga Brovkin pool, pani ette kalevivabrikut asutada: osa raha annab tsaar, osa Brovkin, aga tema, Martiessen, võtab kolmandiku kõigist tuludest, mille eest kohustub tellima Inglismaalt kudumisteljed, parimaid meistreid ning juhtima kogu ettevõtet. Svešnikov ja Šorin omalt poolt tegid Brovkinile juba ammu ettepaneku astuda osanikuna kalevivabriku ehitamise kompaniisse. Kuid seni kestsid ainult umbkaudsed rääkimised. Eile oli nähtavasti midagi juhtunud, — kõige tõenäolisemalt — Martiessen ise oli kuni tsaarini välja läinud.

„Kas seesugust suurt asja tõesti välismaalaste kätte anda?" ütles Svešnikov põlevi silmi.

President Šorin õhkas silmi pilutades:

„Ja meie oleme ometi valmis kas või elu kaalule panema, viimase annaksime ära...”

„Homme, homme peame aru.” Ivan Artemjitš ruttas ahju juurest ukse manu. Võõrastetuppa astus, ilma et keegi oleks olnud teda vastu võtmas, lühike, sinakaks raseeritud, lihav, laia ninajuurega ja kanakulli ninaga mees (mustas kalevist ülikonnas, kingad tolmused). Tema tumedad silmad hüplesid rahutult mööda külaliste nägusid. Märgates Brovkinit sirutas ta mittevenepäraselt oma lühikesed käed välja, paljastas virilalt hambad.

„Auväärt Joann Artemjevitš!” lausus ta iga tähte lauldes ja ruttas peremeest kaisutama, suudles kolm korda, otsekui lihavõttel, va veidrik. Siis sosistas, raputades oma tulirasket parukat kahele poole: „Martiesseniga pole seni veel midagi. Kohe saabub Aleksandr Danilovitš.”

„Rõõmustan su tuleku üle, rõõmustan, Pjotr Pavlovitš, palume lahkesti...”

See oli Saadikute-prikaasi tõlk Šafirov, juudi soost. Käis koos tsaariga välismaal, püsis aga kuni käesoleva aasta sügiseni varjus. Kuid nüüd, pandud Rootsi saatkonna juurde, kohtas Peetrit iga päev, ja temale vaadati juba nagu võimulolijale.

„Homme, Joann Artemjevitš, tule Kremliisse, lossi... Valitseja käskis tulla kümme meest Burmistrite-palati poolt. Võtame rootslaste volikirjad vastu...”

„On jõutud kokkuleppele?”

„Ei, Joann Artemjevitš, tsaar ei hakka vanduma evangeliumi peal Rootsi kuningale...”

Brovkin pidas kuulates hinge kinni, tegi kähku ristimärgi naba kohale.

„Tähendab, Pjotr Pavlovitš, need jutud on õiged?”

„Elame — näeme, Joann Artemjevitš, need on suured asjad, suured asjad...” ja pöördus Buinossovi preilide poole, et nende sõrmi suudelda — välismaa kombe kohaselt.

Vürst Roman Borissovitsš istus süngelt seina ääres toolil. Ei olnud suur au seesuguseid maju külastada. Vaatas tuhmilt oma tütreid. „Harakad, tobud. Kes neid küll peaks võtma? Issand, missugused kurjad ajad! Raha, raha! Nagu pühiks tuul seda taskust välja... Pea huugab hommikust peale mõttest, kuidas end välja kääntada, kuidas edasi elada. Küladest on kõik välja pigistatud, ja sellestki ei piisa. Miks? Piisas ju varem... Oh, varem — istu akna

juures, — tahad, näri õuna, tahad — kuula kellahelinat... Rahu igavesest ajast igavesti... Tuli tormihoog, inimesed hakkasid nagu sipelgad kupatatud pesast eemale ronima. Arusaamatu... Ja — raha, raha. Mingisugused tehased, kompaniid.”

Vürst Romani kõrval istuv elatanud kaupmees Jevstrat Momonov, üks esimesi kaubahoovi sadakonnast, heietas tasa rääkida:

„Ep ole võimalik, isake vürst Roman Borissovitsš, me arutleme omal kaupmehe kombel: kitsas on, ep ole võimalik enam elada, välismaalased pigistavad meid, nagu tahavad... Ta ei võta sinult kaupa, ta saadab kõigepealt kirja, ja kaheksateistkümne päeva pärast on ta kiri Hamburgis, ja veel kaheksateistkümne päeva pärast tuleb vastus: missugune on nende börsil kauba hind... Aga meie lollpead peavad aasta ja kaksiki samast hinnast kinni, kuid seesugust hinda pole ammu maailmas enam olemaski. Välismaalased on juba ammu meie maast akna välja raiunud. Aga meie — istume augus. Ei, isake, sõjast me ei pääse... Kui saaks vähemalt ühe linnakesegi, ütleme Narva, tsaari vana pärandi...”

„Tursute rahast, aga ikka on teile, kaupmeestele, vähe,” lausus Roman Borissovitsš põlglikult. „Sõda! Tskae! Sõda on riiklik asi, ei peaks teie, alamsoolised, end sellesse putru segama...”

„Sulatõsi, isake, sulatõsi,” kinnitas Momonov kohe takka, „me lobiseme nõndasama, aru vähesuse tõttu...”

Roman Borissovitsš kõõritas oma soonelised silmavalged tema poole: kas sa näe, lihtsad rõivad, tavaline nägu, aga raha on pottide viisi põranda alla maetud...

„Kas palju poegi on?”

„Kuus tükki, isake vürst Roman Borissovitsš.”

„Poissmehed?”

„Abielus, isake, kõik abielus.”

Akende taga mürises tõld palksillutisel. Ivan Artemjitš sõostis trepile, mõned külalised — akende juurde. Jutud katkesid. Oli kuulda, kuidas malmastmeil kõlisevad kannused. Peremehe ees astus sisse kindralmajor, Pihkva kuberner Aleksandr Menšikov, punaste käänistega kaftanis — otsekui oleksid ta varrukad küünarpeadeni verre kastetud. Libistas künniselt üle külaliste oma riikliku valjusega sinikülma pilgu. Võtnud kaabu peast, kummardas laialaareoliselt vürstitaridele. Kergitas ilusa vasaku

kulmu, ligines laisa muhelusega Sankale, suudles laubale, raputas sõrmeotstest kätt, pöördudes tervitas kergelt noogutades külalisi.

Söögisaali ukSED avanesid. Aleksandr Danilovitš, pat-
sutades Brovkinile õlale, kummardus ta kõrva juurde:

„Jäta Svešnikov ja Šorin sinnapaika, ei tasu ära...
Martiessenile ei anna me midagi. Ise, ise peame kallale
asuma... Räägi täna Šafiroviga.“

4

Rootsi saatkond sõitis Saadikute-paleest välja nelja-
teistkümnes tõllas, neli hobust igaühe ees. Piki kogu
Iljinkat — üle väljaku kuni Kremli müürideni — seisis
soldatipolgud püssi all valvel, kandes kolmnurkseid küba-
raid, lühikesi kaftaneid, valgeid sukki. Oktoobrituul
lehvitas lippe ja eraldusmärke piikide otsas. Rootslased
vaatlesid tõllaakendest tõsiselt neid uusi sõjavägesid.

Sõitnud läbi Spasski väravate, nägid nad külgedelt
lumega kaetud kahurikuulihunnikuid, taevasse vahtivaid
vaskmortiiride suid; igaühe juures neli süllapikkust suur-
tükimeest nühitsate ja suitsevate sütikutega. Paraadtrepil
ees istus tuliruskel doni takul vana kindral Gordon. Tuul
paisutas tema punast mantlit, rahe rabises kiivril ja raud-
rüü plaatidel. Kui saatkonna rong peatus, tõstis kindral
kää, — kahurid raksatasid, suits varjas prikaaside ähma-
sed aknad ja kirikukuplid.

Stolnikute nõudel loovutasid saadikud trepil oma mõõ-
gad.

Sada Semjonovski polgu soldatit seisis trepil ja ees-
kojas, hoides kuninga kingitusi ja mälestusesemeid: hõbe-
kausse, karikaid, kruuse; tõstsid üles toredas puuraamis
portree — noor Rootsi kuningas Karl Kaheteistkümnes
elusuuruses. Saadikud astusid aeglasel sammul saali, võt-
sid künnisel kaabud peast.

Nelja seina ääres istusid lavitsail bojaarid, Moskva aad-
likud, valitud äri- ja kaubamehed. Kõik olid lihtsais kale-
vist ülikondades, paljud välismaa rõivais. Võlvitud saali
kaugemas otsas, — seinad ja lagi maalitud täis rüütleid,
kiskjaid ja linde, — istus väärisluust ja hõbedast trooni-
toolil Peeter nagu puuslik, silmad liikumatult pungis, ilma
kübara ja parukata, hallist kalevist ilvesenahaga ilusta-

itud kaftanis. Tema vasakul käel seisis Lavrenti Svinjin
kuldse kausiga, paremal hoidis Vassili Volkov väljasiru-
tatud kätel käterätikut.

Saadikud lähenesid ja nõtkutasid troonitooli ees vaibal
põlvi. Svinjin ulatas kausi, Peeter pistis enese ette vaada-
les sõrmed vette, Volkov kuivatas nad, ja saadikud lähe-
nesid tsaari karedat kätt suudlema. Seejärel tõusis Peeter
püsti, ulatudes peaga baldahiinini, ja lausus vene keeli
muistse kombe kohaselt, paisutades kõri:

„Ona Rootsimaa kuningas Carolus oma tervise juures?“

Saadik, asetades käe rinnale ja kallutades parukakuhila
küljale, vastas, et kuningas on, jumal tänatud, terve ning
pari kogu Suur-, Väike-, Valge- ja nii edasi tsaari tervise
järele. Tõlk Šafirov, kes oli rõivastatud rootslaste kombel
lühikesse mantlisse ja küljelõhikute ning lintidega siid-
pükstesse, tõlkis valjusti saadiku vastuse. Bojaarid avasid
tahelepanelikult suud, tõmbasid valvsalt kulnud üles, —
kas pole kas või mõnes täheski mõnd solvust. Peeter noo-
gutasi: „Olen terve, tänan.“ Saadik, võtnud sekretäri käest
sambapadjalt kirjarulli — volituskirja, — ulatas selle põl-
vitades Peetrile. Tsaar võttis kirja ning ulatas selle, ise
sinnapoole vaatamata, esimese ministri Lev Kirillovitš
Narõškinile suunas. Narõškin oli, kõigist erinevalt, rõivas-
tatud haruldase toredusega — valgesse atlassi, sätendas
kalliskividest. Ilma kirjarulli avamata lausus Lev Kirillo-
vitš valjusti, et vastuvõtt on lõppenud.

Saadikud taganesid kummardusi tehes tagurpidi ukse
juurde.

Nähtavasti ootasid saadikud, et kohe siin, suurel vastu-
võtul, tõstetakse üles küsimus kõige tähtsamast, mille pä-
rast nad pool aastat Moskvast on vielnud: vandelisest
evangeellumi suudlemisest tsaar Peetri poolt rahulepingu
kinnituseks Rootsiga. Kuid möödus nädal, enne kui
Moskva ministrid kutsusid saadikud välisasjade prikaasi
konverentsile. Seal teatas Prokofi Voznitsõn rootslastele
vastuseks, et tsaar Peeter kinnitab seniseid rahulepinguid
Rootsiga kõige oma h i n g e g a, kuid teist korda evan-
geellumi suudlema ta ei hakka, sest on kord juba prae-
guse kuninga isale vandunud. Seevastu peab aga noor
kuningas Karl evangeellumi suudlema, kuna ta pole
tsaar Peetrile vandunud. Seesugune on tsaari tahe, ja
see on nüüd saadikuile kuulutatud ning seda ei muudeta
mitte.

Saadikud ägestusid ja vaidlesid, kuid nende sõnad põrkasid kõrkust täis moskoviitidest tagasi, nagu hernerad põrkavad seinast. Saadikud ütlesid, et nad ilma kuninga loata ei või kuidagi seesugust igavese rahulepingu kirja vastu võtta ja et nad kirjutavad Stokholmi. Prokofi Voznitsõn vastas muigega oma raugasilmis:

„Tukholmi tee on teile tuttav, — te ei saa isegi nelja kuu jooksul vastust, ja kogu selle aja peate asjata Moskvas elama, omal moonal.“

Teisel ja kolmandal konverentsil kordus seesama. Saadikute-prikaas lõpetas isegi hobustele heinte andmise. Saadikud müüsid üht-teist kribu-krabu, et süüa saada, — parukaid, sukki, nõöpe. Ja alistusid lõpuks. Tsaar Peeter, istudes samuti oma ilyesenahkses kasukas Kremli troonil, andis kõhnaks jäänud saadikuile suudlemata lõpliku lepingu.

Udusel novembrihommikul sõitis poriga pätsitud nahkne kummtõld Preobraženski lossi tagatrepi ette. Rõske pimedus varjas lossi imepäraseid katuseid. Trepil trampis Aleksandr Danilovitš kärsitult ratsasaabastega. Nähes teenijatüdrukut, kes hiilis kuhugi, vammus üle pea visatud, käratas: „Käi minema, lirva!“ Tüdruk pistis peatult jooksmas, libastudes paljaste jalgadega märgadel lehtedel.

Tõllast ronisid välja poola kindral Karlowicz ja Liivimaa rüütel Patkul. „Tänu jumalale, päral,“ ütles Menšikov, raputades nende käsi. Tõusid inimtühjade vahekäikude ja treppide kaudu, mis lehkasid hiirte järele, teisele korrale. Aleksandr Danilovitš koputas ettevaatlikult madalale uksele.

Ukse avas Peeter. Langetas ilma naeratamata, vaikides pea. Viis külalised täissuutsetatud magamistuppa ühe maarjaklaasist aknakesega, mis laskis vaevalt udust valgust läbi. „Noh, olen rõõmus, väga rõõmus,“ pomises ta, minnes tagasi akna juurde. Siin, väikesel katmata laual, aknalaul ja põrandal olid laiali pillatud paberilehed, raamatud, hanesuled.

„Danilõtš!...“

Peeter imes tindiga määrdunud sõrme.

„Danilõtš, ma käristan sel kirjutajal ninasõõrmed lõhki, ütle talle seda. Pole tal muud tööd kui sulgi teritada, —

magab kogu päeva, pörguline... Oh, inimesed, inimesed!“ Patkul ja Karlowicz seisis äraootavalt. Ta taipas äkki. „Danilõtš, anna külalistele toolid, võta nende kaad... Nii...“ Lõi küüntega risti ja põiki täiskirjutatud lehtedele. „Millest peab algama: aa, bee, tsee-st... Kasvavad Moskva õuedes seesugused tolvaniid — süllapikkused. Malakaga pead neile tarkust pähe taguma... Oh, inimesed, inimesed!... Aga, härra Patkul, kas inglased Fergarson ja Grains on kuulsad teadusemehed?“

„Londonis olles kuulsin neist,“ vastas Patkul. „Pole eriti väljapaistvad, ep ole filosoofid, vaid rohkem praktiliste teaduste alal...“

„Nimelt. Teoloogias on meil täid selga siginenud... Mereasjandus, matemaatilised teadused. Mäetööstus, meditsiin. Seda on meil vaja...“ Võttis paberilehed ja viskas taas lauale. „Ainus häda — kõik ülepeaka...“

Istus, heitis ühe jala üle teise. Suitsetas, toetudes küünarukile. Tervisest pakatav Karlowicz pilgutas kähiseses tsaari poole silmi. Patkul vahtis mornilt enese ette maha. Aleksandr Danilovitš kõhatas tagasihoidlikult. Peetril hakkas piipu hoidev käsi värisema:

„Noh, kas kirjutasite valmis, tõite kaasa?“

„Me kirjutasime salatraktaadi ja tõime kaasa,“ ütles Patkul kindlalt, tõstes kahvatuks läinud näo. „Käskige härra Karlowiczil ette lugeda.“

„Lugege.“

Menšikov nihkus kikkivarvul hästi lähedale. Karlowicz võttis väheldase sinise paberilehe välja, asetaski silmadest eemale ja hakkas pingutusest õhetades lugema:

„Et aidata Venemaa valitsejal Rootsilt tagasi vallutada, ülekohtusel viisil ärakistud maad ja panna kindel alus Vene võimule Balti mere ääres, selleks algab Poola kuningas Rootsi kuningaga sõda, lastes Saksi väed tungida Liivi- ja Eestimaaale, lubades kallutada ka Poola Rzeczpospolita vahekordade lõpetamisele Rootsiga. Tsaar omalt poolt alustab sõjategevust Ingeris ja Karjalas kohe pärast rahu sõlmimist Türgimaaga, mitte hiljem kui 1700. aasta aprillikuus, vaheajal aga saadab tarviduse korral Poola kuningale palgasõdurite näol abiväge. Liitlased lepivad kokku, et nad vaenlasega eraldi läbirääkimistesse ei astu ega teineteist ei reeda. See kokkulepe hoida läbitungimatus saladuses.“

Noolides oma kuivi huuli, küsis Peeter:

"Kõik?"

"Kõik, teie kõrgus."

Patkul ütles:

"Saades teie kõrguse nõusoleku, sõidan ma kohe homme Varssavi ja loodan detsembrikuu keskel tuua kuningas Augusti omakäelise allkirja."

Peeter vaatas imelikult ta kollakaisse kalkidesse silmadesse, — nii ainiti, et pisarad tulid silmi. Nägu virildus muigest:

"Suur üritus... Noh, mis siis... Sõida, Johann Patkul..."

5

Katedraali tornis lõi kell kumedalt kaksteist. Endast lugupidavad linlased valmistusid lõunaseks söömaajaks. Senaatorid hülgasid istungisaali leentoolid. Kaupmehed sulgesid poeukse. Sumptimeister, pannes tööriista kõrvale, lausus sellidele: „Peske käed, pojukesed, ja siis — palvele.“ Vana aristokraat võttis prillid eest, ja hõõrunud kurbi silmi, astus pidulikult söögisaali, mis oli tuhmunud möödunud kuulsuse suitsust. Soldatid ja madrused suundusid lõbusate salkadena söögimajadesse, kus imeväärselt lõhnasid ukse kohale riputatud vorstipuntrad või suitsusink.

Vist küll ainult üks inimene kogu linnas ei alistunud mõistuse häälele — kuningas Karl Kaheteistkümnnes. Šokolaaditass jahtus ta voodi ees laual kuldse reinveini pudelite vahel. Purpursed eesriided kõrgete akende ees olid kõrvale lükatud. Aias langes lumi alles rohelistele põõsastele, mis olid püगतud palli-, püramiidi- ja kuubikujulisteks. Kaminapeegel heitis tagasi lume valgust, peegeldusid kaks suurt küünlajalga lõpuni põlenud küünalde vahapurikatega. Praksusid männihalud. Kuninga püksid rippusid kuldse Cupido pea otsas voodijalutsis. Siidseelikud ja naistepesu oli toolidele laiali pillatud.

Toetudes küünarpeaga padjale, luges kuningas valjusti Racine'i. Salmide vahel sirutas käe lõhnava reinveini peekri järele. Tema kõrval, kuni ninaotsani kaetud vateeritud vaibaga, tukkus mustajuukseline naine, — ta lokid olid laiali, mink maha hõõrdunud, nagu näis kollakana, peaaegu nagu vein peekris.

See oli oma seikluste poolest kuulus kergemeelne Atha-

lia, krahvinna Desmont. Tema elutee oli looklev nagu nahkhiire lend. Uhesuguse elegantsusega kandis ta õue-riivastist, näitlejanna kostüümi ja kaardiväeohvitseri hõlsti. Ta oskas laskuda aknaist nõörredelit pidi, et pääseda keiserliku või kuningliku politsei vastumeelse uudishimu eest. Ta laulis Viini ooperis, kuid kaotas saladuslikel asjaoludel hääle. Tantsis Louis Neljateistkümnenda ees iluängus, mille oli lavastanud Molière. Rõivastunud musketäriks, oli ta marssal Luxembourg'iga kaasas Flandria linnade piiramise ajal, — kõneldi, et pärast Namuri vallutamist osutus ta välitasku olevat täis väärtasju. Nähtavasti prantsuse õukonna nõudmisel ilmus ta Londonisse, hammastades inglasi oma ratsahobuste ja tualetti-dega. Tema veetlusele alistusid mõned peerid ja viimaks hertsog Marlborough, vahva iludus. Kuid krahvinnale teatati, et hertsoginna Marlborough soovib tal otse esimese laevaga Londonist lahkuda. Lõpuks kandis juhtumustetule ta Rootsi kuninga voodi.

„Armastus, armastus,“ lausus Karl, küünitades pudeli järele, „ja veel kord armastus... See tüütab lõppude lõpuks. Racine on väsitav. Mürmidoonlaste kuningas Pyrrhus oli kahtlemata tubli lõõmamees, kuid ta ajab viie vaatuse ulatuses armetul loba... Mina eelistan Plutarchose elulugusid või Caesari kommentaare. Kas tahad veini?“

Krahvinna vastas, silmi avamata:

„Jätke mind rahule, teie kõrgus, mu pea lõhkeb, nähtavasti ei ela ma seda päeva üle.“

Karl muigas, rüüpas klaasist. Kraabiti ust. Ninapidi Racine'is, ütles ta laisalt: „Sisse.“ Sisenen naeratlev, siidis kahisev parun Björkenhjelm, tema kõrguse kammerjunker. Väikese käsnakesega püstnina näis väljendavat tema elavaimat valmisolekut kõige värskemate uudiste avaldamiseks.

Ta tegi kummarduse kuninglike pükste ees ja hakkas meeldivais väljendeis jutustama pisijuhtumitest lossis. Tema tähelepaneliku pilgu eest ei võinud miski varjule jääda, isegi mitte selline pisiasi, nagu kahtlane kahin möödunud ööl voorusliku õuedaami Anna Boströmi magamis-toas. Athalia oigas, pöördudes paremale küljele:

„Mu jumal, mu jumal, milline loba...“

Parun ei kohmetanud, — nagu näha, oli tal midagi olulisemat tagavaraks.

"Täna hommikul kell üheksa esitasid poodnikud senatile uue palvekirja tsiviillehe¹ revideerimise kohta..." Karl turtsatas ninaga. "Nende pürjelite ahnus ei tunne piire. Ma just äsja nägin Prantsuse saadikut, — ta sõitis kõige oiivalisemate inglise hurtadega — jänesejahile värskes lumes... Milline täkk on tal! Seesama, mille ta Rehnsköldilt kaardimängus võitis... Ma jutustan temale, — saadik kehitab õlgu: „Silmanähtavad hugenottide intriigid," need on tema sõnad, „need poodnikud ja käsitöölised on üle kogu Euroopa laiali jooksnud. Nad viisid Prantsusmaalt ära kuuskümmend miljonit livre'i... Need ketserid on kangekaelsed ja õonestavad kõikjal, kus vähegi võimalik, kuningliku võimu põhialust. Nad on kõik salajases ühenduses: Šveitsis, Inglismaal, Madalmaades ja meie juures... Nad kasutavad iga juhust, et sisendada pürjelitesse viha aadli ja kuningate vastu..."

"Mis sa veel kuulsid?" küsis Karl süngelt.

"Muidugi, ma olin senatis... Tänane petitsioon on ainult üks ettekäändest. Ma vahetasin koridorides ühe ja teisega mõne sõna. Nad valmistavad seadust kuninga sõjakuulutamiseõiguse piiramiseks."

Karl lõi Racine'i „Andromaque'i" raevukalt kinni. Virutas raamatu eemale. Tõusis istuli, mähkides vaipa enese ümber.

"Ma küsin, mis sa täna kuulsid." (Björkenhjelm osutas silmadega krahvinna kahusele kuklale.) „Lollus! Siin pole üleliigseid kõrvu, räägi..."

"Eile saabus kaubalaeval Riist üks aadlik... Mul pole veel õnnestunud teda näha... Ta jutustab, — kui võib vaid uskuda, — ta jutustab, nagu oleks Patkul ootamatult Moskvasse ilmunud..."

Krahvinna kukal kerkis padjal. Karl näris nahka huul:

"Mine palu krahv Piper minu juurde."

Björkenhjelm lehvitas pitsides käelabade nagu tiibadega ja lendas vaipa mööda toast välja. Karl vaatas langetavat lund akna taga. Tema kitsas nägu kõrge laubaga, naiselike huultega ja pika ninaga oli värvitu nagu talvine päev. Ta ei märganud krahvinna iroonilist silma, mis välkus juuksekaulu tagant. Jälgides lumerätsakaid, pani

¹ Tsiviilleht — rahaline palk monarhile ja ta õukonnale. Tõlk.

Karl enese sügavuses tähele uusi tundmusi: liginevat talist viha ja arvestavat ettevaatust.

Kui ukse taga kostsid rasked sammud, haaras ta padja ning viskas krahvinna pea peale.

"Varjake end, ma pean olema üksi."

Korraldas särki, võttis ammu jahtunud šokolaaditassi (järgides prantsuse õue traditsiooni, pakuti kuningaile voodis šokolaadi):

"Näe."

Tuppa astus salanõunik Karl Piper, hiljuti kuninga poolt krahvisseisusse tõstetud, — pikk, paksusääreline, hoolikalt ja tuimalt rõivastatud, kogenud ametniku kortsunud ja valtsa näoga.

Heitnud talle külma pilgu, ütles Karl:

"Ma olen sunnitud uudiseid kuulma õue keelepeksjalt."

"Majesteet, nemad kuulevad neid minult." Piper ei naeratanud kunagi, ei kaotanud kunagi vaimset tasakaalu, tema pürjeljalad võisid taluda ükskõik millist lainetust.

"Kuid nad kuulevad ainult seda, mida ma pean vajalikuks loosi keelepeksu jaoks vabaks anda."

"Patkul on Moskvast?" Piper vaikis. Karl tõstis häält:

"Kui kuningas teeb näo, et ta on üksi, siis tähendab, et ta on üksi — nii taevale kui maale, kurat võtaks..."

"Jah, majesteet, Patkul on ühes tuntud avantüristi Karlowicziga Moskvast."

"Mis nad seal teevad?"

"Võib aimata... Täpseid teateid mul seni veel pole."

"Kuid Moskvast istub meie saatkond..."

"Senati pealekäimisel läkitatud saatkond. Härrad senaatorid tahavad maksu mis maksab Idas rahu, las nad siis taotlevad seda rahu omade abinõudega. Meie ei ohverda- nud selleks igatahes ühtki veeringut teie kassast."

"Ma tahaksin oma kassas ometi tolle ühe veeringu üles leida," ütles Karl. "Te kuulsite uuest petitsioonist? Te kuulsite, mida härrad senaatorid mulle valmistavad?" Piper kehtas õlgu. Karl pani tassi kähku tagasi lauale. "Te teate, et ma ei soovi enam sõnakuuleliku eesli osa etendada? Nende mornide kitsipungade pärast laostas mu isa aadli. Nüüd tahavad need „hugenotid" mind tummaks hernehirmutiseks muuta... Nad eksivad!..." Noogutas Piperi poole kitsa näoga. "Jah, nad eksivad. Ma tean kõik, mis te tahate öelda, krahv Piper, — mul on pöörane pea,

tühi tasku ja kuri kuulsus... Caesar sai Rooma enda valdusse võitude abil Transalpiinses Gallias. Caesar ei armastanud vähem kui mina naisi, viina ja igasugust kõlvatust. Rahustuge, ma ei kavatse ratsaväega meie auväärt senatit vallutada. Euroopas on küllalt ruumi kuulsuse saavutamiseks..." Näris huuli. „Kui Karlowicz on Moskvas, siis on meil tegemist kuningas Augustiga?"

„Ma arvan, et mitte ainult temaga."

„See tähendab?"

„Meie vastu on koalitsioon, kui ma ei eksi..."

„Seda parem... Kes siis?"

„Ma kogun teateid..."

„Suurepärane. Las senat mõtleb omaette, meie mõtleme omaette... Teil pole midagi muud teatada? Täna, ma ei pea teid kinni..."

Piper kummardas kohmakalt ja väljus pisut jahmununa: kuningas võis keda tahes häärmastada oma ootamatute mõttekäikudega. Piper valmistas targu ette võitlust senatiga, kes kartis kõige rohkem maailmas sõjakulusid. Pärast lühikest vaheaega lõhnas jälle Reinist kuni Baltimaadeni mõrkjalt sõja järele. Sõda oli ainsaks teeks võimu juurde, Karl mõistis seda, kuid kippus liiga tulselt ja mitte õigeaegselt kaklusse: tema temperamendist üksi oli veel vähe.

Koridoris magamistoa ukse ees võttis krahv Piper Björkenhjelmil küünarpeast kinni ja — muretselt:

„Püüdke kuninga meelt lahutada. Korraldage suur ajujaht, sõitke mõneks päevaks Stokholmist ära... Raha ma muretsen..."

Karl jätkas voodis istumist, tema silmaterad olid laienenud nagu inimesel, kes vaatleb kujuteldavaid sündmusi. Athalia viskas padja vihaselt pea pealt, ja hoides särki hammastega üleval, korraldas juukseid. Tal olid ilusad käed ja tõmmud õlad. Muskuselõhn äratas lõpuks kuninga tähelepanu.

„Te olite tuttav kuningas Augustiga?" küsis ta. Athalia jäi ta otsa vahtima oma ümmarguste, tumedate silmade tühja pilguga. „Väidetakse, et see on kõige hiilgavam ka-valer Euroopas, õnnejumala lemmik. Ta kulutab kuni nelisada tuhat zlotti maskeraadide ja tulevärkide peale. Piper vandus mulle, nagu oleks August kord minust öelnud, ma olevat oma isa ratsasaabastesse kukkunud, kust oleks hea mind kraedpidi välja tõmmata ja vitsadega karistada..."

Athalia laskis särgipitsi hammaste vahelt ja pistis lõbusalt, muretult, pisut kähedalt naerma. Karli silmalaug hakkas võbisema.

„Ma ju ütlen, et August on teravmeelne ja sädelev... Tal on kümme tuhat meest oma Saksi sõjaväge ja suured plaanid. Muidugi, Rootsi on seesuguse, isa ratsasaapais oleva kuningaga kaitsetu nagu lammas... Ma tahan endale siiski lubada lõbu, et meenutan Augustile seda anekdooti, kui mu tragunid ta selja taha seotud kätega minu telgi juurde toovad..."

„Maavo, mu poiss!" ütles Athalia. „Igasuguste ürituste teatiseks!" Ta tühjendas tubli lonksuga reinveini-peekri ja puhkis palakapitsiga huuli.

Karl hüppas vaiba alt välja, palja jalu, kandadeni ulatavas öösärgis, jooksis sekretääri juurde, võttis salalae-kast vutlari, — selles oli teemantdiadeem. Istunud voodi ääres, asetab ehte Athalia mustadele kiharatele:

„Jääd sa mulle truuks?"

„Tõenäoliselt, teie kõrgus: te olete minust peaaegu kaks korda noorem, ajuti on mul teie vastu otse emalikud tunded." Ta suudles Karli ninale (sest see oli esimene, mis ta huultele ette sattus) ja keerutas diadeemi õrnalt naeratades kätt.

„Athalia, ma tahan, et sa sõidaksid Varssavi... Mõne päeva pärast läheb „Olaf", suurepärane laev. Sa randud Riias. Hobused, sõiduk, teenrid, raha — kõik muretsetakse. Sa kirjutad mulle iga postiga..."

Athalia vaatas tähelepaneliku uudishimuga neisse nooruslikesse silmisse: nad olid selged, karmid, ja kurat neid teab, neid põhjamaisi hall-vesiseid silmi, — kuskil neis peitus hullumeelne otsustavus. See poisike andis lootusi. Athalia villistas tasa, ammuse harjumuse kohaselt (mis omandatud juba sõjaretkede ajal koos marssal Luxembourg'iga):

„Teie kõrgus, te tahate, et ma roniksin kuningas Augusti voodisse?"

Karl taganes kohe kamina juurde, toetas käed puusa, ta silmalaud sulgusid poolenisti, nagu rammestuses:

„Ma andestan teile igasuguse truudusemurdmise... Aga kui juhtub see, siis, ma vannun püha evangeeliumi peal, et kuhu te ka end peidaksite, ma leian teid jaapan."

Kitai-gorodis polnudki muid jutte kui Brovkinitest. Peeter Aleksejevitš, nagu ikka, otsekui süttis: panna aga noorem vürstitar Buinossova — Rjuriku järglane — Artamoška Brovkinile mehele. Jättis muud asjad kõrvale. Ministrid ja bojaarid saabusid asjata lossi, — neile oli üksainus vastus: „Pole teada, kus on valitseja.“

Kord õhtul, kui hakati juba tõkkepuid tänavaille asetama, sõitis ta Brovkini maja ette. Ivan Artemjitš istus all köögis, koos töömeestega, mängis rasvaküünla valgel kaarte, turakut, — armastas vana harjumuse kohaselt lõbutseda. Äkki pressis madalast uksest kolmnurkses kübaras pea kummardudes sisse. Algul mõeldi — mõni soldat, laovaht, tuli soojendama. Tardusid kohale. Peeter Aleksejevitš mühatas naerda, vaadates peremeest: väheväärikas — kulunud jänesenahkses jakis, hallikas pea hirmust õlgade vahele tõmmatud.

Peeter Aleksejevitš küsis kalja. Istus lavitsale. Lausus töömeeste ja sellide juuresolekul nõnda:

„Ivan, ma olin juba kord sulle isameheks. Tahan olla teinegi kord. Kummarda.“

Ivan Artemjitš lõi üle näo läikima, ei teinud pikka juttu, viskus põlvili muldpõrandale.

„Ivan,“ ütles Peeter Aleksejevitš, „too poeg siia.“

Artamoška oligi juba siin, ahju taga. Peeter Aleksejevitš asetas ta oma põlvede vahele, vaatles uurivalt:

„Miks sa, Ivan, seesugust tublit poissi minu eest varjad? Mina heitlen armetumalt, aga nemad — aga nemad...“ Ja Artamonile: „Kas kirja tunned?“

Artamoška kahvatas ainult pisut ja võristas siis prantsuse keeli, nagu herneid raputades:

„Mõistan prantsuse ja saksa keelt, kirjutan ning loen rahuldavalt...“ Peeter Aleksejevitš ajas suu lahti: „Sa maailma ime! Noh — veel!“ Artamoška kordas talle sedasama saksa keeli. Pilutas silmi küünla poole — ja ka hollandi keeli, kuid juba mitte enam nii ladusalt.

Peeter Aleksejevitš hakkas teda suudlema, patsutas pihuga ja müksis, rebis enese poole ning raputas.

„No mis sa ütled! Vaat kus tubli poiss! Ah sa mu meiel! Noh, aituma sulle, Ivan, seesuguse kingituse eest. Jäta nüüd, vennas, poiss jumalaga. Kuid ega te kahetse:

midagi, varsti hakkab arukuse eest krahvi aunimesid andma...“

Kaskis õhtust sööma asuda. Ivan Artemjitš palus üles, kambritesse minna: siin pole ju sünnis! Tõmbas kiiruga ahju taga paruka pähe, kampsuni selga. Saatis orja saaja Sanka järele. Ukse kõrvale asetus majordoomus, hõbenupp saua otsas. Peeter Aleksejevitš ainult rõkkas: „Ei lähe üles. Siin on soojem. Vanamoor, küta ette, mis aga ahjus leidub...“

Asetas Artamoška enese kõrvale, rääkis temaga saksa keelt. Heitis nalja. Kostitas teda ja töömehi viinaga. Kaskis laulda. Elatanud mehed, seistes ukse kõrval, — pääsu polnud kuhugi, — jõrisesid karuhäälega. Äkki lendas Sanka kööki, puuderdatud, poolpaljas, siidis-sametis. Peeter haaras tal kätest kinni, pani istuma teisele poole. Julgelt hakkas ta vanameestele veniva õrna häälega kaasa laulma, tõmbas küünla näole lähemale, heitis Peetrile pilku — kavalalt, läbipaistvalt... Pidutsesid üle kesköö.

Hommikul sõitis Peeter Aleksejevitš ühes peiupoistega viirast Buinossovi poole — Nataljat kosima. Ja sõitis ning sekkus nõnda kogu nädala kord Brovkinite, kord Buinossovite pool, vedas enesega poolsada inimest kaasas. Mardisanditasid, pidasid pruudi- ja peiuõhtuid, — maarijapäeval pidasid ära lõburikkad pulmad. Läks see pulm Ivan Artemjitšile nii mõnegi kopika maksmal.

Paari nädala pärast asus Sanka ühes mehega teele Pariisi.

Kuni Vjazmani sõitsid koos vooridega, aeglaselt. Kaua sõodeti jaamades hobuseid. Lund oli sadanud piisavalt, päevad olid selged, tee kerge.

Vjazma postijaamas läks Aleksandra Ivanovna mehega riidu. Vassili kavatses siin puhata, saunas käia ja homme pärast jumalateenistust vojevoodi, kauge sugulase poole lõunale minna. Ka hobused tuli uuesti rautada ja üht-teist muudki teha.

„Tahan ruttu sõita. Mu hinge on see tee välja võtnud,“ ütles Aleksandra Ivanovna mehele. „Riias puhkame.“

„Saša! Sulle öeldakse ju, et Vjazma taga on rahutu. Viiesajakoomalised voorid löövad ühte, et sõita läbi seesuguste kohtade...“

„Midagi ei taha ma teada...“

Istusid õhtueinel ülal puhtas kambrikeses, mida valgustasid ikoonilambid. Vassili — lahtilöödud reisikasukas, Aleksandra Ivanovna — pikkade varrukatega tammetõrukarva sametkleidis, kahuse rätikuga, ruuged juuksed palmikuna pea ümber seotud. Ei söönud, ainult näppis leiba. Näost lahjunud, silmade all varjud, — kõik kärsitusest. Issand, mis inimene see küll on!

Volkov — vastumeelselt soolaliha närides:

„Ütle mulle, mis inimene sa oled? Milline nuhtlus küll! Ei puhkust, ei rahu, — ei maga, ei söö, inimese kombel ei räägi... Tormab maailma otsa, — milleks? Et kuningatega menuetti tantsida? Kuid kas nad seda tahavadki...“

„Ainult sellepärast, et siin on postijaam, ainult sellepärast kuulangi sind.“

Vassili laskis kätvli lihatükiga langeda, vaatas kaua naise laupa selle kõrgete, tusast ja unistusest murtud kulmudega, tumesiniseid silmi, mis ekslesid pagan teab kus...

„Oh, Aleksandra, ma olen vaikne, kannatlik...“

„Võid karjudagi, — mis see mulle korda läheb...“

Vassili vangutas etteheitvalt pead. Oli häbi ja poleks olnud nagu põhjustki, kuid armastas naist. Vaidlustes, niipea kui naine hakkas solvavaid sõnu pilduma, muutus kohmetuks. Nii ka nüüd: teadis, et annab järele, kuigi ainult mõni lausa hull võis otsustada ilma usaldatavate kaaslasteta Vjazmast metsade kaudu Smolenskisse sõita. Neist kohtadest räägiti jubedaid asju: ataman Jesmen Sokol röövis seal reisijaid. Sõidad, ütleme, päise päeva ajal. Äkki — tee peal seisab pikk mees kõrge mütsiga, viisud jalas, nuga vöö vahel. Suu kuni kõrvuni, suured hambad. Vilistab korra — hobused langevad põlvili. Noh, ja siis loe vaid hingepalvet.

„Kui röövleid karta, siis oleksin edasi Moskvast istunud,“ ütles Aleksandra Ivanovna. „Meil on tublid hobused, need viivad läbi. Ja see on isegi parem, — on, millest pärast jutustada. Ega ma ometi sellest pea inimestele rääkima, kuidas sina postijaamades norskad.“

Lükkas taldriku eemale ja kutsus kalmõkist teenijanna, — käskis anda vihiku ning teha voodi üles. Asetas põlvedele vend Artamoša poolt täiskirjutatud vihiku, — Samuel Pufendorfiuse sündinud asjade ajaloo tõlke, peatüki gallidest, — ja luges, sügavalt kummargil. Vassili vaatas käsipõsakil kaunist Sanka pead, ta kaela juukse-

kihatega. Kuningatütar meretaguseilt mailt. Aga ammuks see oli, kui ta ise niitis ja sõnnikut vedas. Nii kihutab ka Pariisi ilma hirmuta ja räägib veel kas või kuninga enesele igasugust loba... Ah, Sanja, Sanja, muutuksid parem taltsaks, jääksid rasedaks, elaksime tasapisi kodus...

Sanka luges, liigutades huuli:

... Peale selle on prantslased lõbusa meelelaadiga inimesed, igas asjas karmid, valmid ja läbikäimises mugavad, iseäranis aga oma välises ehtimises ja keha liigutamises, ning ka loomupärane ilu tuleb neis ilmsiks. Paljud neist peavad enesetele Veenuse iha ja kauniste naissoost isikute kaisutusi auks ning teevad seda kõike üli-suure kiitusega. Kui aga teised rahvad tahavad nende eesnähteks saada ja seda järele teha, siis häbistavad iseenest ning muudavad enese naeruväärseks...

„Sina, selle asemel et nõnda istuda...“ (Aleksandra tõstis pea, Vassili seadis end just haigutama, — võpatas) „võiksid reisi jooksul kas või mõõgaga vehklemist harjutada...“

„Milleks veel seda?“

„Jääd Pariisi, — küll siis näed, milleks...“

„Võtaks sind küll tõepoolest!“ Vassili vihastas, ronis laua tagant välja, lökkas mütsi laubale, astus õue, et vaadata hobuseid. Ahmane kuu seisis kõrgel kuuride lumiste katuste kohal. Taevas polnud ainustki tähte, ainult härmanõelakesed langevad, välgatlevad. Liikumatu õhk kahutas pisut karvu ninasõõrmeis. Mustas varjus sara all närisid hobused. Lähedase kirikukese juures koputas öövaht uniselt lokulauda.

Vassilile lähenes koer, nuusutas tema pikka tähnelist viltsaabast, ja tõstnud kulmuka koonu, vaatas, — nagu oleks imestades midagi oodanud. Vassilil oli äkki nii vastumeelt selle koduse vaikuse keskelt Pariisi sõita... Pöördus ahastuses, rudistades viltidega, — ülalt, palkseinalisest kambrist voolas läbi vilgukivist aknakese malbe valgus: Sanka luges Pufendorfi... Pole midagi parata, — on juba nii ette määratud.

Erepunane eha, täis metsikut valgust, tungis esile metsalatvade tagant. Lendasid mööda puutüved, üleskäänatud juurejäändrikud; rasked lillakad oksad riivasid saani

kummi, puistasid üle lumetolmuga. Kõrvale tõmmatud nahkse saaniteki tagant vööni välja sirutunud Vassili hoidis ohje, karjus võika häälega. Pukist maha paisatud kutsar lamas kaugel teekäänaku taga... Üksteise järel rakendatud tublid hobused — must härmatanud aistes, teine, punakas, ja tige laiguline mära ees — kihutasid norsates. Saan hüples hangedel. Taga jooksid üksteise järel röövlid. Kogu metsas huilgasid, kajasid hääled...

Viis minutit tagasi seal käänaku taga, kus suurtee lõi kus metsavahelisega, väljusid läinudaastase heinakuhja tagant pikad mehed, kümmekond hinge — kirvestega, teivastega. Ehmunud kutsar hakkas rumalast peast hobuseid peatama. Neli meest kargasid hobuste juurde, karjusid jubedalt: „Pea, pea!“ Teised jooksid lumme vajudes saani poole. Kutsar laskis ohjad käest, vehkis labakutega röövlite vastu. Talle virutati teibaga pähe.

Kõik toimus ühe hingetõmbega, ei jõudnud toibudagi... Päästis esimära: tõusis püsti, tõstis valjaidpidi kaks meest õhku, hakkas jalgadega raiuma, hammastega purema. Sanka viskas saaniteki kõrvale: „Võta ohjad!“ Tõmbas mehe kasukapõuest püstoli, tulistas kellegi habemes näkku. Tulelöögist kargasid mehed kõrvale, peamiselt aga sellepärast, et imestasid naisolendit... Hobused kaksatasid. Volkov haaras ohjad, — söötsid edasi. Sanka peksis lakkamatult meest püstolipäraga selga: „Kihuta, kihuta!“

Tagaajamine lõppes. Hobused aurasid. Ees paistis suure voori saba. Volkov laskis hobused sammu. Vaatas ringi, otsides saanist mütsi. Nägi Sanka ümaraid silmi, puhevil ninasõõrmeid:

„Noh, oled rahul? Ei uskunud Jesmen Sokolit? Oh sa viimane loll! Kanapea... Mis me ilma kutsarita peale hakkame? Ja kahju, — oli tubli mees... Ning kõik sinu naiseliku ogaruse tõttu, saatana hing...“

Sanka ei märganudki, et teda sõimatakse. Ah, see oli elu — ei olnud tukkumine ja igavus!...

Iga päev sõitsid suured voorid kõigist Moskva väravaist sisse: veeti mehi regulaarvää jaoks, — mõnda seotud kätega nagu varast, kuid paljud tulid ka vabatahtli-

kult, viletsa elu pärast. Moskva väljakuil olid postidele pandud plekile kirjutatud teadaanded vabatahtlike värbamisele regulaarvääke. Soldatile lubati üksteist rubla aastas, teiva ja muu moona tagavara ning viinaportsjon. Holpid, tingteenijad, kes elasid poolnäljas suureperelistes bujaarmõisates, olles valitsejaga tülli läinud või isegi bujaarile enesele mütsi jalge ette virutanud, läksid Preobraženskokesse. Sinna aeti iga päev kuni tuhat hinge kokku.

Laimesed ootasid vahel videvikuni pakase käes, kuni ohvitserid trepilt kõiki nimekirjade järgi välja hüüdsid. Mehed viidi lossi keldrikorrale. Vürrikad preobražensk-lased käskisid karmilt kõigil ihualasti võtta. Mees argles, jalarätte lahti päästes, end alasti võttes, — astus vastuvõturuumi, varjates pihuga häbedust. Põlevate küünalde vahel istusid pikajuukselised ohvitserid, voonanahksed mütsid peas, vaatasid nagu kullid sissetulijale: „Nimi? Väärnimi? Kui vana?“ Aga kes sa sihuke oled, — kas jooksik või varas, — seda ei päritud. Mõõdeti pikkust, kisti suu lahti, kästi häbedust näidata. „Kõlbab. Sinna ja sinna polku.“

Lossi õue taga laiusid lumistel väljadel äsjaehitatud soldatigauglid. Kõlblikke viidi salkade viisi majadesse. Need olid rahvast tungil täis. Igaühes ülemaks noorem-allohvitsker kepiga. Uustulnukale ta ütles: „Kuulata mind nagu jumalat, kaks korda ma ütlen, et hakka, tõmban naha maha. Ma olen teie jumal, tsaar ja isa.“ Söödeti hästi, kuid voli ei antud, — hoopis teine lugu kui streletsipolkudes endistel aegadel. Sõduripõli!... Äratati trummipõrinaga. Tühja vatsaga kihutati trambitud väljale. Pandi neljakaupa ritta. Esmalt õpetati käsi eraldama: mihuke vasak, misuke parem. Mõnele maamehele polnud elulmaski mõttesse tulnud — mis sorti tal need käed on. Mälu aeti malakaga sisse. Ilmus ohvitser, enamasti mitte-venelane ja tihtipeale poolpurjus. Asetunud rivi ette, jõllitas ähmaseil silmil vammustele, poolkasukaile, viiskudele, viltidele, lambanahkseile mütsidele. Ajanud põsed pungi, hakkas röökima võõras keeles. Nõudis, et mõistaksid, vehkis kepiga. Hädaga hakkasid pikapeale mõistma. „Maršiiren“ — mine. „Halt“ — peatu. „Šveina“ või „rusiä šveina“ — tähendab, et sõimab... Pärast einet — jälle väljale. Lõunastasid — kolmat korda malkade või muskettidega marssima. Õpetati katkematut rivi, nagu Savoja printsi sõjaväes, ühtlast sammu, üheaegset tulistamist,

ründamist otsa kinnitatud täakidega. Süüdlasi peksti siin-samas rivi ees halastamatult, püksid lumes maha aetud.

Rasked olid sõjaväelised käsklused: „Laadida muskett!“ Tuli järjekorras meeles pidada: „Ava süütepann. Raputa rohtu pannile. Sule pann. Võta padrun välja. Hauka padruni ots. Pane rauda. Võta varb välja. Löö tropis peale. Tõmba kukk üles. Palgesse...“ Lasti osade kaupa, — üks rivi laadis põlvel seistes, teine püsti tulistades; lasti „niederfallidega“, mille juures kõik rivid peale ühe langesid järgemööda silmili maha.

Sõjaväeõppust juhtis austerlane — brigadiir Adam Ivanovitš Weide. Temal, kindral Artamon Mihhailovitš Golovinil ja vürst Anikita Ivanovitš Repninil oli kästud luua kolm diviisi, üheksa polku igaühes.

Leitnant Aleksei Brovkin kogus põhjamaail pool tuhat polkudesse kõlbavat meest ja andis nad üle — kord vojvodidele, kord landraatidele (endise nimega — maaülematele) — Moskvasse saatmiseks. Nüüd siirdus ta edasi Povenetsi taha, põlismetsa. Seal, nagu räägiti, varjas end eraklais palju jooksikuid ja logelejaid. Asjatundjad inimesed hoiatasid teda liiga kaugele minemast:

„Kuuldus on ulatunud erakumajadesse, raskolnikud on valvel. Neid on palju, teie aga kümnekesi kolmel reel. Kaote jäljetult.“

Selle maakoha rahvas oli karmiloomuline — kütid, metsamehed. Elased suurtes ürgehitistes, kus ühe ja sama katuse all olid laut ning rehi. Külasid kutsuti „pogostideks“. Ühest asulast teiseni — mitme päeva matk läbi teetute metsade. Aleksei mõistis, et ettevõtte on raske. Kuid ega ilma hirmu võitmata elust läbi saa. Aga vaat kui hakkad Peeter Aleksejevitsšile aru andma, et jõudsin põhja piirile, kuid siis lõin kartma, — siis laseb ta oma õgijapilgu nagu kurg ülevalt alla, nõksab õlaga, — pöörab selja: see alles on jubedus, ja lõpp on su õnneteel, peksa kas või pead vastu seina. Aleksei oli noor, äge, jonnakas. Uneski ei unustanud, kuidas saabus kord Moskvasse, poolekopikaline suus, — valge ohvitserilindi oli ta saatusest hammastega välja käristanud.

Povenetsi turul kohtas Aleksei jahimeest Jakim Krivopalovit ja võttis tema enesele teejuhiks. Jakim töötas juba paarkümmend aastat pooletera peale kaupmeeste

Revjakini juures, — küttis mustjaspruune rebaseid, lahtsaid, oravaid, varemail aegadel ka soobleid, kuid need olid soobel neil mail välja surnud. Andis oma pehme kauba Povenetsis peremehe esindajale üle ja praaseldas seal, kui oli enese puupaljaks joonud. Revjakini sell varustas teda uuesti rõivaste, arkebuusi ja laskemoonaga. Het sügisel oli saak kehv, arvetest ilmnes, et Jakimil pole mitte ainult midagi saada, vaid et ta isegi kahe talvega ei suuda kogu võlga tasuda. Ta otsis tüli, jõi enese põhja, Aleksei Brovkin korjas ta kõrtsi ees lumest üles, läbi-peksti ja palja. Jakim osutus kuldaväärt meheks, kui ainult saanis puki all on talle teadupärast viinaplasku.

Jakim sõitis lühikestel suuskadel regede ees, näidates teed. Metsad olid imeväärsed ja hirmsad. Tüvede vahelt paistsid metsaga kattunud tohutud kivikoljud. Jõuti lageda järve kaldale, — silmadel oli valus lumise legendiku ees. Vahel kostis langeva vee tumedat kohinat. Jakim istus reetilvale:

„Siin pole eluilmast inimesi loetud. On seesuguseid haldjaurkaid, — ainult mina tean, kuidas läbi pääseda. Kuid rahvas on siin julm, raske on tema kallale asuda.“

Õõseks keerati mõne talveonni või asundustalu juurde, jõekese kaldale, kus lume all lamasid mahavõetud puud, valmis kevadiseks sõrrupõletamiseks. Viltuvajunud palkmaja juures rakendati hobused lahti. Soldatid raiusid kuuseoksi, tassisid tuppa. Muldpõrandal süüdati tuli. Vaikne suits vajas välja katusealuseist pragudest, tõusis metsa kohal halli taevasse. Jakim sekeldas, kuni sai topsi viina. Rahunenud, istus okstele tule lähedale — laiaha-bemeline, paksuhuuleline, suurte ninasõõrmetega, silmad ümarad, ürgpärased, ise — lausa metsahaldjas, — hakkas vestma:

„Mõistad sa, olen igal pool olnud, kogu Võga läbi rännanud, elanud Võga kloostriis nädalate kaupa, tean sääraseid kõnnumaid, kus ainult üks jalgrada, ja sedagi mööda astud areldes. Kuid ei ma suuda kätte saada, kus varjab end pühamees Nektari. Peidavad, ei ütle. Iitsata ükskõik missugusele raskolnikule tema kohta, — jääb vaht, ja tapa kas või ära. Aga teie asja puhul oleks kasulik teda näha: kui ta viimaks annaks teile kaasa paarsada tublit poissi... Oh, suur jõud...“

„Mis ta neil on,“ päris Aleksei, „midagi patriarhitaolist või?“

„Pühamees. Protohierei Avvakum õnnistas teda Pustozerskis enne enda hukkamist... Tosina aasta eest põletas ta Paleostrovski kloostri kaks ja pool tuhat raskolnikut. Nad tulid öösel jääd mööda, mürdsid kloostri väravad maha, pistid mungad ja kloostriülema keldrisse, mürdsid laoruumidesse, — kõiki ta söötis ja jootis. Võtsid kloostrikassa. Pesid kirikus ikoonid pühitsetud veega üle. Süütasid küünlad, ja muudkui oma moodi palvust pidama. Mehi polnud temaga palju, aga neid eitesid, lapsi!... Povenetsist tuleb jääd mööda vojevood streletsidega. „Andke alla!“ Päeva kolm panid mehed lahingus vastu, kuid streletsidel oli suurtükk. Tassisid siis kirikusse õlgi, tõrva, salpeetrit ja otse jõuluööl pistid enese põlema. Nektari läks sealt siiski minema ja koos temaga üks osa mehi. Aastat kolm hiljem põletas ta Pudoži pogostis poolteist tuhat hinge. Üsna hiljuti oli Vol-järve lähedal jälle põletamine. „Ja räägitakse, et — tema. Nüüd on hakanud käima kuuldused sõjast, nekrutivõtmisest, — küllap tulevad varsti suured põletamised... Uskuge. Rahvas otse voolab tema juurde kokku.“

Aleksei ja soldatid imestlesid kuulates: „Vabatahtlikult ennast põletada? Kust seesugused inimesed ometi pärit on?“

„Upris lihtne asi,“ rääkis Jakim. „Tema juurde jooksevad teoorjad, maaorjad, tingorjad, jätavad maha majapidamise ja elamise, — Novgorodi ja Tveri ümbrusest, Moskva ning Vologda mailt. Kui palju on siin inimesi metsades, — issake... Kogunevad põlismetsadesse tuhanded, — millega neid toita? Oma leiba siin ei ole. Nad hakkavad hädaldama, kõhklema. Selle asemel et nad sedasi ilmaaegu pattu teevad, läkitab Nektari nad otseteed taevasse.“

„No nüüd luiskad.“

„Aleksei Ivanõtš, ma ei luiska kunagi. Inimesed heidavad elavalt surnukirstu, — sääraseidki on... Seal Valge mere pool võtab üks vanamees rosinatega armulauale: kellele paneb rosinatera suhu, — seda, tähendab, õnnistas elavana kirstu heitma...“

„Oh sind — vastu ööd oma juttudega...“ Aleksei märkis end tule ääres okstel kasukasse. Pisut hiljem lausus: „Jakim, selle pühamees Nektari peame kätte saama...“

.....

Kaks suusameest väljus metsast lagendiku kuuvalgusse. Talveõnni poolt tuli suitsuhõngu. Regede juures seisis rüüskitega kaetud hobused, pead longus, ja valvesõdur magas, vajunud vastu reeped, hoides musketti kasuka-varrukatega.

Kaks suusameest tegid kuulmatult ringi ümber talveõnni. Seisatasid, kuulatasid, toetudes karuodadele. Kuud piiras kahvatu ring, hämatunud metsas — vaikus. Onni seinaga taga pomises keegi tumedalt. Regede juures ohkas hobune sügavalt. Valvesõdur lamas nagu tardunud, vurruline nagu kuuvalguses.

Üks suusamees ütles:

„Kui seoks ta õige kinni? Magab raskelt. Pärast viskak-sime palvetades tulle.“

Teine — ajades habet õieli, olukorda uurides:

„Hakka siduma, — teed kära, pistab karjuma. Neid on seal kümnekond.“

„Mis siis teha?“

„Torgata kord odaga. Ja siis kohe tugi ükse taha.“

„Ah, Petruša, Petruša,“ kõngutas esimene mees kõrvu-kaal mütsi. „Kes su keelt kääneb? Eks ole see inimese, mitte metsloomade veri... Tules, nii on öeldud, võtab inime- mene lunastusristimise vastu. Tules... Aga sina — odaga! Hinge saadad hukka...“

„Noh, võtan siis patu enese peale...“

„Ära julge seda mõteldagi. Ära mind kiusa, Kristuse nimel...“

„Aga see oleks meelepärane töö: ruttu ja salaja...“

„Vaata, mis isa Nektari sulle seesuguste mõtete pärast veel ütleb.“

„Aga mina ju ikka, kuidas paremini...“

Jäid wait. Mõtlesid, mis teha. Üle sinaka lume jooksis ebatasaselt öökulli vari: sõgeloom aimas saaki, keerles, neetu. Akki kriiksatas onni uks, Jakimi haldjapea ronis sealt välja — nagu näha, oma asjaõiendusele... Nägi neid kahte, jahmus, sööstis tagasi, tõstis häiret. Need kaks libisesid lumiste okste taha, pistid kihutama, kuulsid — rak-satas lask, häirides metsa vaikust.

Kihutasid kaua, tiirlesid meelega, segades jälgi. Jõudsid läbi kuusetihniku jõesängini. Oli juba koidu lähedal, kuu seisis kõrgel. Lähedal löödi aeglaselt, kaeblikult vastu malmist lokulauda.

.....

Andrjuška Golikov helistas varasele jumalateenistusele. Ta kandis vana, pealisriideta rebasenahkset kasukat, kuid oli palja jalu. Tammudes ühelt siniselt, lumest kõrvetatud jalalabalt teisele, kordas ta laulva häälega Avvakumi sõnu: „Koos usukannatajatega auastmele, ühes apostlitega issanda malevasse, pühameestega hiilguseriiki“ — ja põmm — lõi kurikaga vastu malmplaati, mis oli kella asemel riputatud katusega posti otsa erakla väravate ette. Sellise lihasuretamistöö pani ta peale pühamees selle eest, et ta eile, paastupäeval, oli janunenud ja kalja joonud.

Helistamise peale kogunesid kloostrivennad. Väljusid kongidest — mehed eraldi ja naised eraldi. Püsttaraga piiratud erakla polnud suur. Paljud elasid lähikonnas: jõe-kaldal, soosaare rannal. Saabusid sealt mööda metsaradu. Kaugemad ruttasid, kartes hilineda: pühamees oli valjuvõitu.

Erakla keskel, tihedalt kuhjatud ölerõukude vahel, seisis palvekoda, — madal palkmaja laia, neljatahulise katusega, keskel telkkuppel kaheksakandilise tornikese kohal.

Vennad, astunud väravast sisse, liikusid aralt, pead longus, käed vastu rinda surutud: mehed noorepoolsed ja keskealsed naised — lõuendist linikud kasukate peal, rätikud silmle tõmmatud. Tumedalt, kärisevalt — lihaliku olemasolu nukrusest — paukus kuusombus malmist lokulaud ja rudises lumi viiskude all.

Ukse ees löid inimesed kahe sõrmega risti ette, alandlikult astusid härmatunud palkseintega palvekotta. Vanas laadis maalitud pühapiltide ees põlesid kopikalised küünlad. See näis imena, — küünal põlismetsades. Laskuti põlvili, mehed paremale, naised vasakule. Nende vahele oli niinekoorest nõõrile tõmmatud riidelappidest õmmeldud vahevaip.

Hingeldades kihutasid need kaks suusameest erakla väravast sisse ja — valjusti Andreile:

„Jäta tagumine, — hädaoht!“

„Teata kohe pühamehele, las ta tuleb meie juurde välja...“

Andrei hing oli pingul nagu kõõlus, — paastust, uneta valvamisest, igavesest hirmust. Ehmunult pillas ta kurika, hakkas vabisema, hingeldama. Kuid mitte asjata polnud Nektari teda õpetanud kuradeid võitma (aga neid on

muistuhat: kuipalju mõtteid, niipalju kuradeid), ta kisenas oma meele: „Tagane minust, vaenlane-saatan!“ Tõsis kurika, virutas vastu kolalauda, raputas pead: ärge segage, minge eemale...

Andrei, sulle öeldakse ju: see ohvitser ühes soldatiga on siit versta viis eemal...

Vähemalt helista tasemini, — kuulevad... Ühes nendega on Jakim. Kõla peale toob ta nad otsejoones siia...

Andrei — tihedalt plagisevate hammaste vahelt:

Pühamees on alles kongis, minge otse tema juurde.

Võtsid suusad jalast, läksid. Nad mõlemad, Stjopka Barmin ja Petruška Koževnikov, olid Povenetsi alevist, püüdsid kuhu, metsloomi... Kahesõrmelise ristimärgi pärast ronis ja rüüstas neid tihti Povenetsi vojevood, hävitas elajad õuest, ning see tüütas nad ära. Juba paar aastat elasid nende naised ühes lastega salaja Võga kloostri, nad ise aga — mitmel pool, kus oli varjulisem ning jahtimiseks kohasem. Kui tõusis kumu, et eraklaises sõidab ohvitser ühes sõduritega (siledaksatud nägudega lihasõõjad, haisevad versta taha tubaka — „tabun-rohu“ — järele), käskis Nektari Stjopkat ja Petruškat neid jälgida, tead võrgutada, ja kui võimalik ilma suurema kurjata, siis antikristuse teenreid sootuks hävitada.

Isa Nektari juurde ei lastud nii lihtsalt. Külma eeskotta tuli novits, — neid oli pühamehel kaks: Andrei ja see — lonkur Porfiri, kidur nooruk ülespööratud silmadega. Jutustasid sosistades temale. Porfiri kallutas oma peakese küljele, lausus ainult õhkega: „Astuge sisse...“ Metsamehed, võtnud mütsid peast, püüdsid end kuidagi kokku tõmmata, astudes eeskojast mungakambri, — nad olid üلهللا terved, toored. Pühamees ei soosinud tormitsevat liha.

Seistes palvepuldi ees, — väike, küürus, mustas muistselõikelises kodukootud talaaris, — vaatas Nektari kõõrdi Stjopkale ja Petruškale. Kitsas kitsehabe rippus peaaegu põlvini, mustade kulmude all polnud silmad, vaid sõed. Koigest söödud raamatuseljale kinnitatud küünal praksus tasa, — ennustas vist ränka pakast... Järveäärseist munakividest ehitatud ahi hõõgus kuumust. Palkseinad siledaks voolitud. Lae all rippusid niinenööridel kuivad rohukimbud.

Stjopka ja Petruška vurrudes hakkasid jääpurikad sulama, kuid nad kartsid pühkida, end liigutada, kuni

pühamees pole lõpetanud. Ta luges ähvardava häälega. Pimedast nurgast vaatas temale külitav kurjast vaimust vaevatud mees, kes oli keha ümber oleva ketiga aheldatud raudpulga külge seinas. Ahju juures vana papikuuuga kaetud leivakünas kerkis tainas.

„Noh, mida's teie?“ Nektari pöördus meeste poole, lähenes neile oma halli habemega. Karu nad ei kartnud, põdra vastu läksid üksi, aga tema ees löid muidugi kartma. Stjopka hakkas kogeldes äsjasest loost jutustama. Petruška kinnitas süüdlaslikult takka.

„Tähendab sina, Petruška,“ lausus Nektari pehmel häälel, „sa tahtsid toda soldatit karuodaga läbi torgata, aga sina, Stjopa, kartsid pattu?“

Stepan selle peale — tuliselt:

„Isa, me oleme kaks nädalat nende kannul käinud. Neetud Jakim tunneb neid kohti, ta juhib otse siia. Küll mõtlesime nii ja teisiti... Nad on ettevaatlikud, aga muidu — kui kena oleks: talveonni uksele tugi taha ja — tuli otsa. Oleksime palvetanud ja neid tulega ristinud... Neil hea ja meil hea... Aga näe, ei õnnestunud... Kuid mõrtsukalikult tappa — issand hoidku... Ainult kurat ise ajas nüüd sassi...“

„Kas ma teile seks põletamiseks oma õnnistuse andsin?“ küsis pühamees. (Mehed vaatasid imestades temale, ei vastanud.) „Tähendab, su palve oleks nii kuum, Stjopa, — eks ole? — et kümnet meest tulega ristida. Oh, oh! Kes sulle seesuguse voli andis? Näed sa, kurat lükas Petrušat, aga sina said kuradistki võitu. Ah, mihuke pühadus! Ah, misuke võim!“

Stepan mossitas nägu. Petruška pilgutas pühamehe poole silmi, vähe taibates.

„Porfiša, kalapojuke, pane süsi viirukipanni, puhu palvetades põlema,“ lausus pühamees. Lombak Porfiri võttis viirukipanni puunaela otsast, komberdades ahju juurde, ajas sõe seedrivaigus hõõguma, andis pühamehele, suudeldes selle kätt. Nektari hakkas oma pika käega, viirukipanni peaaegu maad mööda lohistades, meeste keti kõri-
nal suitsu pahvima, näkku ja külje pealt ning selja taga käies, sosistades, kummardades. Andis panni üle Porfirile, võttis nahkvöö vahelt palmitsetud palvepaela, lõi sellega valusalt Stjopal üle näo, siis Petruškal üle näo. Mehed langesid põlvili. Tema, sosistades siniseks tõmbunud huultega: „Kõrkus, neetud kõrkus“, peksis neid põske-

dale, silma süttides. Nõdrameelne hirnus äkki üle kogu maja, hakkas ahelat rebima, rabeldes nagu koer:

„Vihu neid, vihu, vanamees, vihu kurat välja.“

Pühamees väsis, läks eemale, hingas raskelt.

„Hiljem mõistate isegi, mis eest,“ lausus kõõksudes. „Minge jumala nimel...“

Mehed väljusid ettevaatlikult kongist. Kuuvalgus oli kahvatanud, — palvemaja, musta metsa taga paistis juba kuu. Oli kange pakane. Mehed laotasid käsi: Milles nad süüdi olid? Miks? Mis nüüd teha?

„Palju käidud, kuid vähe söödu,“ lausus Petruška talle.

„Kuidas sa temalt nüüd süüa küsid?“

„Vahest annab leiba?“

„Parem, kui talle nägugi ei näita. Läki jälle oma teed. Tapame orava, sööme...“

Andrei Golikov ronis ahju peale, vabises kõigist luistlikmeist. (Palvemaja minnes käskis pühamees tal kolaloomis lõpetada, kuid jumalateenistusele ei lasknud: „Mine leiba küpsetama.“) Külmunud jalad valutasi tuliste kividel, pea käis näljast ringi. Lamas kummuli, haaras hammastega aluspõhku. Et mitte kisendada, kordas mõttes Avvakumi kirjasõnu: „Inimene ep ole muud kui mäda ja roe... Hea on mul elada koertega ja sigadega, nemad haisevad niisama nagu mu hingki sandilõhnalise haisuga. Oma pattude pärast haisen ma justkui koeraraibe...“

Kurjast vaimust vaevatud mees lausus, liigutades end nurgas keti otsas:

„Vanamees õgis täna öösel jälle mett...“

Andrei ei käratanud seekord ta peale: „Ära luiskal“, hammustas vaid tugevamalt aluspõhku. Ei olnud enam jõudu: eneses hirmsat kahtlusekuradit taltsutada. See kurat tekkis Andrjuškasse ühe väikese juhuse tõttu. Paastusid nad kolmekesi — Nektari ja mõlemad munkteenijad — nelikümmend päeva, midagi muud maitsmata peale vee, ja sedagi väikeste lonksudena. Et Andrei ja Porfiri seadust lugedes ei tuiguks, käskis ta neil suud kaljaga niisutada ning rinda aurutada. Enesest aga rääkis: „Mulle pole seda vaja, ingel väskendab mu suud paradisi kastega.“ Ja — imelik: Andrei ning Porfiri vaevalt

lalisesid nõrkuse pärast, — ainult silmad olid veel säilinudki, tema aga oli reibas.

Kuid kord öösel nägi Andrei, kuidas pühamees tasa ahju pealt alla ronis, potist lusikataie mett võttis ja pühitsemata kirikuleivaga söi. Andrei jäsemed löid külmaks: paistis, et parem oleks, kui tema nähes praegu inimest tapetaks, kui see. Ega teadnud, kas vaikida nähtu üle või rääkida. Hommikul, nutma puhkedes, rääkis ometi. Nektaril jäi isegi hing kinni:

„Koer, lollpea! See oli kurat, mitte mina. Aga sina juba rõõmustasid! Vaat sihuke on see neetud liha! Sina oleksid valmis ühe mee-lusikataie eest taevariigi ära müüma!”

Ta hakkas Andreid ahju potihargiga peksma, peksis ta kongist särgiväel välja lumme. Sellest rahunesid Andrei mõtted mõneks ajaks. Aga kui kedagi ei juhtunud kongis olema, siis ütles Andrjuškale kurjast vaimust vaevatud mees (kes istus juba sügisest peale siin keti otsas, soojas, tänu jumalale):

„Näe, lusikas on meega koos, aga eile oli puhtaks pestud. Laku ära.”

Andrei sõimas mehe läbi. Järgmisel ööl söi pühamees jälle mett, salaja, matsutas tasa nagu jänes huultega. Koidu ajal, kui kõik veel magasid, silmitses Andrei lusikat, — oli meene! Ja hall karvgi külge jäänud...

Hing mõranes suurest kahtlusest. Kes valetab? Kas ta enese silmad valetavad, — mesi lusika küljes, hiirekarva vurrükarv (ega see ole ometi kuradi karv)? Või valetab pühamees? Keda uskuda? Oli hetk — oleks peaaegu hülunud: vassing, meeheidel! Nektari kordas ühtesoodu: „Valekristus on saabunud maailma väravate ette ja taevaalune on täis tema vördjaid. Ning meiegi maal elab suur kurat, tema mõõduks aga on ülisügav põrgu.” Aga kui lugu on nõnda, mine ja usu siis veel, et Nektari ise pole kiusaja... Ka kurat võib ahjuhargiga mööda selga valada... Kõik on kahemõtteline, kõik on kõikuv nagu samblasoo. Jääb üle vaid see: mitte midagi mõelda, lasta pea longu nagu pekstud koer ja — uskuda, uskuda tõmbilt. Aga kui ei saa uskuda? Kui kipud mõtlema? Ega mõtteid saa lämmatada, kustutada, — vilguvad põuavälkudena. Kas see, tähendab, on ka antikristusest? Mõtted antikristuse pälgud? Ja äkki tardus Andrei sisikond: kuhu ma lendan, kuhu kõigun? Väike, vaene, armetu... Kui langeks pühameehe jalgade ette, — õpeta, päästa! Kuid ei

suutnud: viirastusid meesed vurrud... Tuli laande otsima ündsallikku elu, leidis kahkluse...

Siis rammestus Andrjuška oma ihunõrkuse pärast, mõtted nürinesid, taltusid. Talus igapäevast peksu nagu korditamist. Pühamees toorutses tema kallal päev-päevalt ühe hullemini. Teisele: „Porfiša, kalapojuke,” aga teda — sõnda ei peksta hobustki. Kui õige minema minna... Aga kuhu? Tõsi küll, Denissov rääkis Andrjuškale (kui tõid juulukuu lõpul Võga eraklasse regedel vilja): „Ela meie juures, tööta kiriku ilustamise kallal. Kui jää läheb, saadan su kaubaga Moskvasse. Ma usaldan sind.” Andrjuška keeldus, — mitte seda ei igatsenud ta: vaikust, hardumust... Tundus, nagu oleks otse silmaga näinud: erakonnalaanes, oja ääres kivil vana pühamehike, kes räägib ebamaisest maailmast armsale noviitsile ja loomadele, kes väljunud metsast teda kuulama, ja lindudele, kes istunud oksadele, ning põhjamaa päikesele, mis paistab tuhmilt üksildase jõe vaikselt pinnale... Nüüd oli leidnud vaikust! Näärast maru polnud ka siis mõtteis, kui tuisu-õil võhisas Kitai-gorodi müürlõhes, kuulates, kuidas peksivad vastamisi külmunud streletsilaibad ning kääksuvad võllad.

Vaadates ahjule, kus Andrjuška lamas kummuli, rääkis kurjast vaimust vaevatu:

„Ega sa siin kaua ela, — liiga hädine. Vanamees peksab su maa sisse, — oled talle põiki kurku läinud. Oh, võimuahne vanamees, kõrk! Ei anna talle vaimulikud valitsejad hingerahu. On kiriku käsiraamatut pea täis lugenud, ja nüüd muudkui möllab!... Ta istuks kas või kümme aastat männi otsas, kui poleks pakaseid talvi. Ja põletab rahvast sellesama pärast, — armastab võimu! Metsakuningas!... Ma näen teda läbi, mina, vennas, olen temast targem — jumala eest... Ma olen teist kõigest targem. Tõepoolest, minus istub kolm kuradi... Esimene — langetõbi, see on tugevavõitu kurat... Teine kurat on see, et olen laisk... Kui poleks laiskust, kas ma siis ahelais istuksin... Kolmas kurat — olen üleliia tark, kohutaval kombel! Selle eel, kui langetõbi hakkab mind murdma, noh, siis mõistan ma kõik. Ma muutun tige-daks, kõik on vastik... Igast inimesest tean, kust ta pärit ja milline loll ta on ning mida ootab... Ja ma räägin meeleaga loba, naljaviluks... Närin ketti, vähkren, — naeruväärt, ustakse... Isegi vanamees vahib, silmad pärani...

Ta kardab mind, vennas. Kevadel lähen ma tema juurest jälle minema... Kuid sinul, Ondrjuška, taob ta hargiga maksa lahti, — sina kärvad. Kõige tõenäolisem on aga, et sa esimesel põletamisel esimesena põled..."

"Oh, vaiki, ma palun..."

Andrei ronis ahju pealt alla, pesi käed puhtaks, käärts varrukad üles, võttis leivamõhelt kaane. Teistes eraklambrites pandi tainasse üks kolmandik jahu, kaks kolmandikku kuivatatud, peeneks tambitud puukoort, — siin oli tainas puhtast jahust, kerkis nagu kübar. Kurjast vaivumust vaevatu küünitas vaatama. Rebis ketti, tõmbas ühes pulgaga seinast välja. Andrei ehmus esiti. Mees ütles, käitseid käärides:

"Ära karda... Ma teen tihti nii. Kui vanamees tuleb, pistan pulga tagasi, istun kohale..."

Ta pesi samuti käsi. Ühes Andreiga hakkas ta armuleiba rullima, ahju panema.

"Ikkagi igav, Ondrjuška... Kui oleks siin praegu naisepoolist..."

"Ole vait... Ptüü!" Andrei tahtis end seesuguste sõnade eest ristimärgiga kaitsta, — sõrmed olid tainased. "Jumala eest, ma kaeban pühamehele..."

"Ma sulle näitan kaebamist... Loll, kas arvad, et naised eraklais tuulest tursuvad? Võga kloostriks on neid tükki kolmkümmend, käivad kui tiined lehmad... Ja kui vali on juba sealne kord..."

"Puha sa luiskad..."

"Seda maiust, nagu näen, pole sa, Ondrjuška, veel proovinud?"

"Eluotsani ei reosta end..."

"Kui kutsuda üks sile eit ja panna põrandaid pesema. Tema peseb, sina istud lavitsal, lööd lõkendama... See on viinast kangem..."

Andrei kaapis kähku taina sõrmede küljest. Astus kongist välja, et seista pakase käes... Koit voogas laialt metsa taga, päike pidi iga hetk tõusma. Jäljed lumel olid täis sooja varju, suhkruksed hanged kummardusid onnide ääres, tohutute kuuskede ladvad rohetasid. Palvemaja poikvel ukse vahelt kostis nukker laul. Stjopka ja Petruška jooksid taas Andreist mööda, kisendasid:

"Tulevad siia! Väravad kinni!..."

Aleksei Brovkin saatis Jakimi raskolnikutega läbi rääkima: mis inimesed nad on ja kui palju neid on ning miks ei ava nad väravaid tsaari ohvitserile? Hobused jättis metsa tee peale, ise lähenes ühes soldatitega eraklale, käskinud enne laadida musketid. Kõrge tara tagant säten-dasid lumimütsid katustel, sinas kaheksaharuline rist palvemajal, — sealt kostis laulmine, kuigi jumalateenis-luse aeg oli ammu möödas.

Jakim pörutas kaua jalgvärava vastu. Ronis tara otsa, vaatas, kas pole mitte koeri, ja hüppas õue. Aleksei pani hirmutamiseks kolmnurkse kaabu pähe ja sidus lamba-nahkse poolkasuka peale särbi mõõgaga, — siin võis nähtavasti inimesi värvata, kui neid pisut hirmutada. Vae-valt on alamdjakid või Burmistrite-palati komissarid oma nina sellisesse kolkasse pistnud, kogudes kahekordset maksu kahe sõrmega palvetajailt. Aeg kulus. Sõdurid vaatasid madala päikese poole, — nad polnud hommikust saadik midagi söönud. Aleksei kõhatas aeg-ajalt vihaselt lahakindasse.

Lõpuks viinas Jakim enese sealtpoolt üle tara.

"Aleksei Ivanovitš, meil veab! Nektari on siin..."

"Ma miks ta, vanapagana vader, siis väravaid ei aval! Ma kümetan soldatid ära."

"Aleksei Ivanovitš, rahvas on siin enese palvemajja sulgenud. Vaat, lugu on nii, — ma kohtasin siin tutta-vat — keegi Novgorodi külamees istub neil ahela otsas... Ta jutustas: kogudust on paarsada hinge, ja on ka solda-tiks kohaseid, kuid kätte saada on neid raske: pühamees tahab nad ära põletada..."

Aleksei suunas pilgu valjult ja umbusklikult Jakimile:

"See on, kuidas põletada? Kes tal lubas? Meie ei lase. Inimesed pole tema, vaid tsaari omad..."

"Aga just, et metsades on tema nende tsaar..."

"Jätkub luiskamisest!" Tusaselt kutsus Aleksei solda-tid, need hakkasid vastumeelselt lähenema, mõistes, et see pole harilik lugu. "Kaua me nendega rääkima ei hakka. Poisid, murdke väravad maha..."

"Aleksei Ivanovitš, peaks ettevaatlikum olema. Palve-maja on tihedalt ümbritsetud õlekuhjadega, ja ka sees on neil õlgi, tõrva ning püssirohu-tünder... Parem ma kut-sun pühamehe kuidagi välja. Ta mõistab ju isegi, — ei ole kerge kahtsada inimest seesugusele teole meelitada. Ko-

helge teda, Aleksei Ivanovitš, viisakalt, — vanamees on võimas, — ja leppige sõbralikult kokku...

Aleksei lükkas lobiseva mehe kõrvale. Astunud värava juurde, katsus — kas on tugev.

„Poisid, tooge palk...”

Jakim läks eemale. Jälgis silmi pilgutades, uudishimulikult, — mis nüüd tuleb? Soldatid võtsid palgiga hoogu, põrutasid vastu värava külmunud planke. Pärast kolmandat hoopit vaigis raskolnikute kaugelt kostev laul.

„Mine palvemajja...”

„Ei lähe, ütlesin sulle juba, jäta rahule,” kordas kurjast vaimust vaevatu süngelt.

Nektari astus õuest sisse, hingeldades, pikad vahatilgad habemes. Valgeks läinud silmade terad ahenesid magunaivadeks: Kas hirmutas või oli pigemini arust ära. Pistis ulguma lämbuva häälega:

„Jevdokim, Jevdokim, viimsepäeva-kohus on kätte jõudnud... Päästa oma hing! Üksainus tund on jäänud veel igaveste piinadeni... Oh koledus! Kuradid hõiskavad su sees! Päästa end!”

„Käi sohu!” karjus Jevdokim, keerutades vihaselt pead. „Missugused kuradid? Sünnimisest saadik pole neid minus olnud. Mine ise ja veiderda lollide ees...”

Nektari tõstis palvepaela. Kurjast vaimust vaevatu vaatas nõnda kulmude alt, alla kummardudes, et pühamees rammestus hetkeks, istus lavitsale. Vaikisid...

„Kus Ondrjuška on?”

„Aga kurat seda teab, kus on su Ondrjuška...”

„Ei ole sulle, neetu, ei ole sulle lunastust...”

„Hea küll, ära jama...”

Pühamees sööstis vaatama, kas vahest pole noviits ahju taha pugunud — hirmul oma elu pärast... Õuest kostis sellal murtsumine, ragin.

„Väravaid murtakse maha,” ütles kurjast vaevatu hambaid paljastades. Nektari komistas, ahjuni jõudmata, hakkas meeletult vabisema. Ta mantel lõi purjena laiali, kui ta õue ruttas. Ukse jättis pärani.

„Ondrjuška,” hüüdis nõdrameelne, „pane uks kinni, külm on.”

Keegi ei vastanud. Ta tõmbas pulga seina seest, läks vandudes ja lõi ukse kinni.

„Head pole siin oodata. Vaja minema minna.”

Heitis pilgu ahju taha. Seal, praos seina ja ahju vahel, seisis Andrjuška Golikov, — nähtavasti meelemärkuseta, näost valge. Luksus vaevalt kuuldavalt. Jevdokim tõmbas teda käest:

„Pole tahtmist surra või? Ei taha — pole ka tarvis: saame ilma tuletagi läbi... Kuule, otsi võti üles. Kuhu see vanamees võtme peitis? Tahan ahela ära võtta, Ondrjuška! Ärka üles...”

Kõik põlvitasid. Naised nutsid sõnatult, pigistades lapsi eneste vastu. Meestest mõni varjas nägu krobeline pihuga, juuksed ees rippu, mõni vaatas mõttetult küünlatulukesi. Pühamees oli lühikeseks ajaks palvemajast lahkunud. Nad puhkasid, — olid vintsutatud mitme tunni jooksul: talle oli sellest vähe, et kõik alistuvad nagu väikesed lapsed... Ta kisendas kohutavalt altari ees: „Leiged ma oksendan välja oma suust! Kuuma tahan ma! Mitte lam- baid ei aja ma paradiksi, vaid põlevaid põõsaid!...”

Raske oli teha, nagu tema nõudis: süttida hingega... Need inimesed siin olid kõik vintsutatud, olid lahkunud kula vaevast, sealt, kus ei lastud karva kasvatada, vaid maamees just nagu lammas paljaks põeti. Siit otsiti rahu. Ei teinud viga, et tursuti soo rõskusest, söödi tambitud puukoorest leiba: metsas ja väljadel oldi ikkagi iseoma peremees... Kuid, nagu näha, keegi ei andnud rahu ilma eest. Nektari karjatas karmilt hingi. Ohutas järelejätmatult viha maailma valitseja — antikristuse vastu. Vihkamislaisku karistas või ajas hoopis minema. Maamees oli põlisest ajast harjunud — kästakse, pead tegema. Kästakse hingeliselt põleda, — ei pääse kuhugi — põle...

Täna vaevas pühamees eriti, nähtavasti oli ise ka väsinud... Porfiri lugus altari ees maailmast loobunud kõrge häälega. Laudkupli all hõljus hingeaur. Laest tilkus...

Pühamees tuli ootamatult ruttu tagasi: „Te kuulete?” kisendas ukse juurest. „Kuulete antikristuse sulaseid?” Kõik kuulsid raskeid hoope vastu väravat. Ta läks tormakalt läbi palvesaali, riivates mantlisiiluga inimpäid. Kergitades habet kummardas kolmi korda hoogsalt mustade ikoonide ees. Pöördus sedavõrd raevukalt koguduse poole, et lapsed valjusti nutma puhkesid. Ta käes olid raudvasar ja naelad.

"Mu hing, mu hing, ärka üles, miks magad sa!" pistis kisendama. "See on sündinud, — lõpp on lähedal... See võrra on jäänud meile maa peal ruumi kui ainult need seinad. Lennakem üles, mu lapsed... Lõõmavas leegis. Jumala eest, ma nägin äsja palvemaja kohal taevas üli-suurt auku... Inglise laskuvad meie juurde, mu tuvikesed, rõõmutsevad, mu armsad..."

Naised, tõstnud silmad, puhkesid pisaraisse. Meestestki hakkas mõni raskelt nohisema...

"Millal veel teist seesugust aega oodata? Taevariik langeb ise suhu... Vennad, õed! Kuulete — murtakse väravaid... Saatana sõjavägi on sellesinase lunastussaare ümber piiranud... Seinte taga on pimedus, haisev tuulekeeris..."

Tõstes käes üles haamri ja naelad, lähenes ta uksele, kus oli varuks pandud kolm lauda. Käskis meestel aidata ja hakkas ise laudu põiki ukse ette naelutama. Hingas vihinal. Palvetajad vaatasid temale jubedusega. Uks valge linikuga noor naine aietas üle palvesaali:

"Mis te teete? Kallid, armsad, ei ole vaja..."

"On vaja!" kisendas pühamees ja läks taas altariesisele. "Kas ei peaks siis kristlane tulle minema. Põleme, kuid jääme igavesti elama." Peatudes lõi noorikule vastu põske. "Lollpea! Noh, mees on sul, maja on sul, kirst täis varandust on sul... Aga mis hiljem? Kas mitte surnukirst? Meil oli hale meel teist, mõistmatuist. Nüüd ei või... Vaenlane on värava taga... Verest purjus antikristus seisab punase metslooma seljas värava taga. Raevukana hoiab käes karikat, täis jälkust ja rooja... Saage sest osa! Saage osal Oh koledus!"

Naine langetas näo põlvedele, hakkas vabisema, ikka valjemini kisendama vastiku häälega. Teised toppisid kõrvu kinni, haarasid oma kõri järele, et mitte ise ulguma hakata...

"Mine, mine ukse taha..." Väljas jälle hoobid ja ragin. "Kuulete! Tsaar Peeter — see on lihaks saanud antikristus... Tema sulased murravad sisse meie hingedesse... Põrgu! Kas sa tead — põrgu?... Tühjas maailmalaotuses loodud... Ulisügav kuristik, pimedus ja allmaailm. Taevakehad voolavad tema ümber, seal on kohutav, väljakanatamatu külmus... Seal on kustumatu tuli... Maod ja koletised! Põlev tõrv... Valekristuse riik! Kas tahad sinna?..."

Ta hakkas süütama küünlaid, haaras neid kimpudena kirikukastist, jooksis väledalt, plätsis neid ikoonide ette — kuhu juhtus. Kollane valgus levis heledalt palvesaali...

"Vennad! Me purjetame ära... Taevariiki... Lapsukesed, andke lapsukesed lähemale, siin on parem, — nad ulnuvad suitsusse... Vennad, õed, rõõmutsegem..." Hakkas laulma, küünarnukkidega paisutades mantlit: "Pange meid puhkama koos pühakutega..."

Mehed ajasid talle otsa vahtides habemed püsti, laulsid kaasa, roomasid põlvedel altarile lähemale. Roomasid naised, peites laste päid rätikute alla...

Palvemaja seinad võpatasid: laudadega kinnilöödud, teibaga toetatud ukse pihta löödi millegagi väljastpoolt. Pühamees ronis pingile, litsus näo vastu repnat ukse kohal:

"Ärge tulge ligi... Elavatena me ei alistu..."

"Kas sina oled pühamees Nektari?" küsis Aleksei Brovkin. (Värava olid nad avanud, nüüd püüdsid palvemaja uksest sisse murda.) Pikast aknast vaatas valge rauganägu küübi ta poole. Aleksei talle — vihaga:

"Mis te siin märatsete?"

Vaevaga sirutus raugalik käsi välja, tegi tsaari ohvitseri poole kahesõrmelise ristimärgi. Sada häält oigas seina taga: "Tõusku üles jumal." Aleksei vihastas veel enam: "Ära vehi oma sõrmedega, ma pole sulle kurat, sina mulle mitte papp. Tulge kõik välja, muidu peksan õuestki minema."

"Aga mis mehed te olete?" päris pühamees imelikult, pilkeliselt. "Milleks olete sõitnud säärasesse tühja metsakohta?"

"Meie oleme mehed, kellel tsaari käskkiri. Kui te sõna ei kuula — seome kõik kinni, sõidutame Povenetsi."

Vanamehe pea kadus, vastamata. Mis pidi tegema? Jakim sosistas meeleheitlikult: "Aleksei Ivanovitš, jumala eest, nad põletavad endid ära..."

Taas hakati seal venitama: "Puhkama pühakutega". Aleksei tammus ukse ees, nohistades pühameele pärast ninaga. Noh, kuidas võiks siit minema minna? Ajavad kõigis eraklais jutu laiali, et näe, kihutasid ohvitseri minema. Võttis labakud käest, hüppas õhku, haaras akna-

servast kinni, tõmbas end üles ja nägi: paljude küünalde kuumas valguses pöördusid tema poole hirmunud habemikud näod, kaitsesid end ristimärgiga, kähisesid: „Püha, püha, püha.“ Aleksei hüppas alla:

„Veel kord vastu ust...“

Soldatid löid korra. Jäid ootama. Siis ronisid pööninguaknast välja kolm meest (Jakim tundis ära Stjopka Barmini ja Petruška Koževnikovi), käes kütivibud, tagavara-nool vöö vahel, kolmandal — arkebuus. Ronisid katusele, vaatasid soldatitele. Arkebuusiga mees ütles ähvardavalt:

„Minge eemale, muidu laseme. Meid on palju.“

Seesugusest häbematuses Aleksei Brovkin kohmetas. Olnuksid nad mõned aguli-vennikesed, — jutt oleks lühike olnud. Need olid kõige põlisemad maamehed, nende kangekaelsust ta tundis. Too arkebuusiga seal on täpselt tema kadunud ristiisa, paksusääreline, madalalt vöötatud, habe vihtidena, karu silmad... Ei saa ju säärast omameest tulistada. Aleksei ainult ähvardas teda rusikaga. Jakim segas vahele:

„Kuidas su nimi on?“

„Noh, Ossipiks kutsutakse,“ vastas arkebuusi-meest vastumeelselt.

„Kas sa, Ossip, siis ei näe, et härra ohvitser on ise ka käsualune. Peaksite temaga sõbralikult rääkima, kokku leppima.“

„Mida ta tahab?“ küsis Ossip.

„Andke talle kümme, viisteist meest sõjaväkke ja laske meie soldatitel end soojendada. Öösel läheme minema.“

Petruška ja Stepan kükitasid kuulates katuse servale. Ossip mõtles kaua:

„Ei, ei anna.“

„Miks?“

„Te saadate meid endistesse küladesse, tagasi orjusse. Elavatena me ei alistu. Tahame surra vanade palvete, kahesõrmelise ristimärgi eest. Ja sellega on jutt otsas...“

Ta tõstis arkebuusi, puhus süütepannile, raputas sarvest püssirohtu ja seisis jändrikuna ukse kohal. Mis pidi siin tegema? Jakim soovitas selle jandi peale käega lüüa: Nektarit ei murra.

„Ta on jonnakas, mina olen ka jonnakas,“ vastas Aleksei. „Ilma meesteta ma minema ei lähe. Vallutame nad piiramisega.“

Kaks soldatit saadeti hobuste juurde, — neid lahti valjastama ja söötma. Neli meest saadeti mungakambri — end soojendama. Ülejäänud pidid valvama, et palvemajja ei saaks vett ega toitu viia. Päev jõudis lõpule. Pakane tugevnes. Raskolnikud laulsid matuseviise. Petruška ja Stepan istusid ja istusid katusel, omavahel sosistades, — mõistsid, et asi venib pikale.

„Meil oleks vaja asjale minna,“ hakkasid paluma. „Siin katusel oleks see patt, laske meid alla hüpata.“

Aleksei ütles: „Hüpake, me ei püütu.“ Ossip hakkas äkki raevukalt oma tohutut habet nende poole raputama. Petruška ja Stepan kohmetusid, kuid ikkagi, läinud kupli taha, hüppasid alla õlgedele.

Pühamees Nektari mõistis nähtavasti samuti, et oli võetud valju piiramise alla. Kaks korda lähendas ta oma näo repnale, vaatas poolpimedat pilguga videvikku. Aleksei katsus juttu alustada, — too vaid sülitas. Ja jälle kostis palvemajast tema kähisema hakanud hää, mis kajas üle laulu, palvete, laste nutu. Seal toimus midagi halba.

Kui ehapuna sootuks tuhmus, ronis pööninguaknast katusele kümnekond meest, palja päi. Vehkides kätega, märatsedes karjusid nad:

„Minge minema, minge minema!...“

Kõik hakkasid rutates lahti rõivastuma, võtsid maha poolkasukad, vildid, särgid, püksid...

„Sähkel!“ — haarasid rõivad, viskasid alla sõjameestele. „Võtke, tagakiusajad! Heitke liisku. Alasti me sündisime, alasti läheme ka minema...“

Paljad, sinakad, nii viskusid nad silmili katusele, hõõrusid lumega nägu, nuuksusid, karjatasid, tõstsid üles hüpates käed ja ronisid lund täis habemetega taas pööninguaknast sisse. Kohale jäi ainult Ossip. Mitte lastes ukse lähedale, sihtis ta arkebuusist soldatite peale... Aleksei ehmus alasti mehi nähes väga. Jakim hüüdis ühtelugu nutuselt aknakese poole:

„Halastage ometi laste peale. Vennad! Halastage ometi naiste peale!“

Palvemajas algas karjumine, mitte vali, kuid ometi selline, et topi kõrvad kinni. Soldatid nihkusid lähemale, nende kõigi näod olid tõsised:

„Härra leitnant, asi läheb halvaks; las Ossip paugutab, me murrame ukse maha...“

„Murdke!“ hüüdis Aleksei hambaid kokku pigistades.

Soldatid panid püssid kähku kõrvale, haarasid jälle palgi. Kuppel ühes ehataevas vaevalt nähtava ristiga võpatas äkki. Maa vappus raskelt, raksatas plahvatus, õhk lõi kõigile rindu. Pragudest katuse all tuli nähtavale suits, pahvas paksemalt, muutus punaseks... Tulekeeled nilpsasid palkide vahelt...

Kui üks hoopide all purunes, hüppas sealt välja üleni põlev, söestunud peaga inimene, hakkas nagu ussikene lumes vingerdama. Palvemaja sees keerles suitsune leek, hüppasid, rabelesid tulest haaratud inimesed. Tuli lõõmas põranda alt. Juba suitsesid õlekuhjad ümberringi.

Soldatid taganesid talumatu kuumuse ees. Polnud võimalik kedagi päästa. Võtnud peast kolmnurksed kaabud, löid risti ette, mõnel voolasid pisarad. Et mitte midagi näha, mitte kuulda loomalikku valukisa, läks Aleksei mahamurtud värava taha. Põlved vabisesid, okse kippus peale. Toetus vastu puud, istus maha. Võttis mütsi peast, jahutas pead, sõi lund. Tulekahjukuma valgustas heledalt lumist metsa. Praetud liha lõhna eest ei pääsenud kuhugi.

Ta nägi: pisut eemal tulid sisse vajudes kolm meest õhetavat lund mööda. Üks jäi maha ja vaatas otsekui käsi murdes, kuidas erakla kohal kaugel ülalpool metsalatvu kerkib voogava suitsu seest tulekeel, sööstab kõrgusse sädemete tuisk... Teine — kurjast vaimust vaevatud mees sikutab kättpidi väheldast pikahabemelist vana-meest, kellel pealisriideta poolkasukas talaari peal.

„Ta põgenes, põgenes, koerapoeg!“ kisendas kurjast vaimust vaevatu, sikutades vanameest tsaari ohvitseri poole. „Ta tuleks lõhki rebida... Põrandaalust käiku mööda põgenes tulest... Mindki ühes Ondrjuškaga tahtis ära põletada, saatanahing...“

Tsaari ukaasiga oli kästud: „Kõigi kristlike rahvaste eeskujul tuleb aastaid arvata mitte maailma loomise, vaid kaheksandast päevast peale Kristuse sündimist, ja uut aastat alata mitte esimesest septembrist, vaid esimesest jaanuarist sel 1700. aastal. Ja sellesinase hea algatuse ning uue aastasaja märgiks üksteisele lõbusalt uueks aastaks õnne soovida. Tähtsamatel ja käidavamatel täna-

vatel korraldada mõnesugust ilustamist puudest ja männi-, kuuse- ning kadakaokstest, seesuguste eeskujude järgi, mis on tehtud kaubahoovis alumise apteegi juures. Kehvad inimesed pangu kas või üks puu või oksakene oma värava kohale. Palatite, sõjaväeasutiste ja kaupmeeste õuedes tulistada väikestest suurtükkidest või püssidest, lasta rakette, niipalju kui kellelgi juhtub käepärast olema, ning põletada tulesid. Aga kus on väikesed majapidamised, seal lüüa kokku viis või kuus, — süüdata vanad tõrvatünnid, täites need õlgede või hagudega. Burmistrite raekoja ees olgu samuti laskmine ja tulevärk nende eneste äranägemist mööda...”

Seesugust kellahelinat polnud Moskvast ammugi kuulnud. Räägiti: patriarh Adrian, usaldamata tsaarile üheski asjas vastu rääkida, andis kellameestele helistamise peale tuhat rubla ja viiskümmend vaati kanget patriarhi kodu-õlut. Tantsu lüües helistati kellatornides. Moskva oli mähitud suitsusse, hobuste ja inimeste higiaurusse. Külmalumi krigises. Puud paindusid härmatise all. Ööd ja päeva avatud kõrtsid läppusid. Läbi suitsude tõusis päike punasena, enneolematuna, — säras vastu tule juures seisvate valvurite laiadel hellebardidel.

Kogu Moskvast ragisesid läbi kellahelina püssid, põmutasid bassihäälel suurtükid. Tuhatnelja kihutasid mööda kümned saanid, täis joobnuid ja maskeerituid, nõega määritud, pahupidi pööratud kasukais. Pilluti üles jalgu, vehkides viinatoopidega, röögiti, märatseti, hangeveerul vajuti saanist hunnikusse kellahelinast ja suitsust jahmunud lihtrahva jalgade ette.

Kogu nädala kuni kolmekuningapäevani kõmises, rōkas Moskva. Süttis tulekahjudes. Hea, et olid tuuletud ilmad. Linna jooksis lähikonna metsadest kokku palju röövleid. Vaevalt hakkab kuskil lumiste katuste taga suits tõusma, — juba kihutavad kurjad inimesed regedel kohale — kuivatatud lambakoonudega, narrimütsides, murravad väravad maha, sööstavad põlevasse majja, — röövivad, rüüstavad kõik paljaks. Mõni püüti kinni, mõne lõi rahvas surnuks. Käis kuuldus, nagu lõbutseks Jesmen Bokol ise Moskvast.

Tsaar oma lähematega, vürst-paavsti, vana rōvetseja Nikita Zotoviga, ülinarriliste ülempiiskoppidega — ülem-

diakoni talaaris kassihändadega, — sõitis mööda suursuguseid maju. Purjus ja kõrini täis söönud, — sellest hoolimata söötsid kallale nagu rohutirtsud, — ei söönud nii palju kui pildusid laiali, röökisid vaimulikke laule, lasksid oma vett laua alla. Jootsid pererahva meelemõistuse kaotamiseni täis ja — hõissa, edasi. Et järgmisel päeval mitte eri kohtadest kokku sõita, selleks ööbisid siinsamas ühes hunnikus, kellegi majas. Käisid Moskva lõbutsedes risti ja põiki läbi, õnnitledes uue aasta ja uue sajandi saabumise puhul.

Aguli-inimesed, vaiksed ja jumalakartlikud, veetsid need päevad ahastuses, kartsid ninagi õuest välja pista. Oli arusaamatu, — milleks seesugune märatsemine? Kas kurat õige sosistas tsaarile kõrva, et rahva meeli segada, vanu kombeid murda — seda selgroogu, millest seni elati... Elati küll kitsalt, kuid ausalt, hoiti kopikat kokku, teati, et see on hea ja see pole mitte hea. Kuid kõik osutus halb olevat, mitte tema meele järgi.

Need, kes ei tunnustanud katoliku risti ja trääsa, kogunesid põranda all öistele palvustele. Jälle hakati sosistama, et elada on jäänud vaid võinädalani: siis kajab laupäeva ja pühapäeva vahelisel ööl viimsepäeva pasun. Bronnaja agulisse ilmus mees, kogus rahvast sauna, keeles, peksis end pihkudega vastu nägu, kisendas lauldes, et tema olevat issand Seebaot, oma ihulikus olemises, ja langes üleni vahusena maha... Teine mees, karvane, alasti ja kohutav, ilmus rahva ette, hoides käes kolme ahjuroopi, rääkis segaseid ettekuulutusi, ähvardas viletsusega.

Kitai- ja Belõi-gorodi väravate juurde löödi teine tsaari prikaas: „Bojaarid, õukondlased, kroonu ja prikaaside teenistujad ning äriinimesed peavad siitpeale ja püsivalt käima ungari rõivais, kevadel aga, kui külm väheneb, kandma saksa kaftaneid.“

Need kaftanid ja kaabud riputati konksude otsas välja. Soldatid, kes neid valvasid, rääkisid, et varsti kästavat kõigil kaupmehe-, streletsi-, aguli-, papi- ja diakoninaistel käia lahtiste juustega, lühikestes saksa seelikutes ning panna külgedele rõivaste alla vaalaluust roided... Inimeste salgad seisid väravate juures, jahmunult, tumedas hirmus. Anti sosinal edasi, et kolme ahjuroobiga tundmatu mees olevat pildunud vaat samasugust konksu otsas rippuvat kaftanit roojaga ja kisendanud: „Varsti keela-

takse vene keeli rääkimine, oodake aga! Sõidavad siia rooma ja luteri papid, et kogu rahvast ümber ristida. Agulirahvas antakse sakslastele igavesse orjusse. Moskva saab uue nime — Tšortograd¹. Vanadest raamatutest on avalikuks tulnud: tsaar Peeter on juut Tanni suguharust².“

Kuidas mitte uskuda seesuguseid sõnu, kui kolmekuningapäeva eel kaupmees Revjakini sellid hakkasid — kaubahoovis ühest poest teise joostes — äkki jutustama suurest ja kohutavast ohvrist maailma lunastamiseks valekristuse käest: Võga järve lähedal põletasid end mitusada kahe sõrmega palvetajat³ elusalt. Tulekahju kohal avanes taevast ja sai nähtavaks klaasmeri ning taevane aujärg, mis seisis nelja elaja peal, aujärjel istuv issand, tema paremal ja vasakul käel neli kolmatkümmet vanemat ning keerubid tema ümber, — „nende tiivad olid ülemast otsast ära lahutatud; igaühel oli kaks teineteise küljes kinni, ja kahega katsid nemad oma kehasid“. Aujärje pealt tõusis lendu tuvike, ja tuli kustus, ja tulekahju kohale jäi healõhnaline hais.

Jaama-prikaasis viskas lahkudes keegi hariliku kasvu ja välimusega mees kirja põrandale. Talle hüüti järele: „Kaotasid midagi, hei?“ Ihmudes pistis ta jooksma ja kadus. Kinnipitserdatud kirja peal seisis: „Viia kõrge valitseja kätte, lahti tegemata.“ Djakk Pavel Vassiljevitsš Suslov sai hädavaevu oma värisevad käed kasukavarrukaisse. Ähvardades hobusemehel naha seljast nülvida, kihutas Preobraženskojesse.

Valveohvitser silmitses lossi eeskojas djakki põlgliku pilguga tema kiilaspeast kuni karusnahaga safian-saabasteni: „Tsaari juurde ei saa.“ Pavel Vassiljevitsš, nõrkenud ärevusest, istus lavitsale. Tungles palju rahvast: jõhkrad sõjaväelased, venelased — kõik pikakasvulised, laiaõlalised, terved nagu härjad; välismaalased — väiksemad, kuid näolt meeldivamad (neid vaeseid hakati viimasel ajal rumaluse ja purjutamise pärast rohkesti teenistusest minema kihutama); osavad Vladimiri, Jaroslavli, Orjoli asjaajajad, töösturid, kaupmehed; kõrvuti istus kaks suursugust bojaari, üks — kinnimässitud peaga, teine —

¹ Kuradlinn. Tõlk.

² Piibli järgi seati selle suguharu tinnades kuldvasika kummardamine alase. Tõlk.

musta laiguga silma all: pärast mürgeldust olid tulnud teineteise peale kaebama; lühikeses ruskes kaftanis, lõngast parukas peas, käed selja taha pandud, jalutas, kellelegi vaatamata, lahke, näljase näoga välismaalane, prillid ees, — matemaatik, keemik, kuulus perpetuum mobile — igavese vesiratta — ja dambretti mängiva ning enesest loomukohaselt viina või õlut purskava vaskinimese-automaadi leiutaja. Matemaatik pakkus tsaarile enam kui sada patenti, mis võiksid rikastada Vene riigi.

Õuest prahvatas eeskotta purjus Nikita Zotov ühes ennenähtamatult paksu mehega: „Ära pelga, ta armastab vördjaid, ta ängab sulle raha.“ Vürst-paavst sikutas rasvajõmmi tsaari eluruumidesse. Süttides kohusekirest, astus Pavel Vassiljevitsš valveohvitseri juurde ja ütles talle summutatud häälel näkku: „Sõna ja tegu!“ Eeskojas muutus silmapilkselt vaikseks. Ohvitser võttis valveseisangu, tõmbas ägedalt hingates mõõga välja: „Läki.“

Kiri, mille Pavel Vassiljevitsš oli andnud tsaari enese kätte (Peetril valutas pea, — ta võttis djaki mossitades, kärsitult vastu), see kiri, mis kohe avati, oli alla kirjutatud Aljoška Kurbatovi, vürst Pjotr Petrovitš Šeremetjevi õueorja poolt. Kiiresti läbi lugenud, võttis Peeter enesel küüntega lõuast kinni: „Hm!“ — luges teist korda, heitis pea kuklasse: „Haal!“ — ja unustanud Suslovi, astus kähku söögisaali, kus lähikondsed lõunat oodates igavust tundsid.

„Härrad ministrid!“ — Peetri silmad selginesid. „Sööda teid, jooda teid küllastuseni, aga palju teist kasu on? ... Näe!“ Raputas käes kirja. „Kehv mehike, ori, — aga mõtles välja! Kroonukassa rikastamine... Fjodor Jurjevitsš...“ Pöördus nohiseva vürst Romodanovski poole. „Käsi Kurbatov sedamaid üles otsida ja siia tuua... Me ei istu ilma temata söömagi... Sedasi, härrad ministrid, — kroonukulliga paberit tuleb müüa: kõigi kinnistusürrikute, palvekirjade jaoks — tempelpaberit, kopikast kuni kümne rublani. Mõistate? Pole raha sõdimiseks? Vaat siin need rahakesed on!“

KOLMAS PEATÜKK

1

Ei koitnud veel, kuid juba paukusid kogu majas ukсед, kriuksusid trepid, — tüdrukud lohistasid õue kaste, pampe, reisikohvreid. Vürst Roman Borissovitsš einestas rutuga kaetud laua taga, rasvaküünla valgel. Lürpides kapsasuppi pöördus aeg-ajalt nurisedes ümber:

„Avdotja... Antonida... Olka!... Oh, issand!...“

Sirutus kõhtu kergitades viinatoobi poole. Ja major-doomus on samuti kuhugi kadunud. Noh, nüüd ragistas keegi ülepeakaela trepist alla.

„Tasemini, saatanad! Oh, issand!...“

Antonida jooksis peast segasena sisse, — juuksed sassis, ema vana kasukas seljas.

„Antonida, istu ometi, söö...“

„Oh, jah, taadike...“

Haaras pehme rätiku, sööstis eeskotta. Roman Borissovitsš hakkas otsima, mida veel süüa. Pea kohal kambris lohistati midagi, pillati maha, — laudlaest varises prügi. Mis see siis on? Kas juba maja lammutavad?... Võttis pead kõngutades tuurakala ette. Uksest ujus sisse vürstinna Avdotja, — kasukas seljas, soojad suurrätikud ümber, — vajus seina ääres olevale veneetsia toolile. Oli hirmust otsa jäänud: kogu oma elu jooksul oli ainult kaks korda Moskvast välja sõitnud: Troitsesse ja Uude Jeruusalemma. Ning nüüd äkki säärane teekond ja veel ülepeakaela...

„Mis sa end enneaegu oled rättidesse mässinud? Haruta lahti, söö. Ega teel ole söömist, vaid silmavesi.“

„Roman Borissovitsš, kas sõit on kaugele?“

„Voroneži, memm.“

„Hel-de-ke...“

Nuuksatas ilma pisarateta. Ülevalt — Olga kiunuv hää! „Memmeke, kuhu te olete parukad pistnud?“ Avdotja irdus kergelt nagu puuleht toolilt, lendas uksest välja.

Uks asi lohutas Roman Borissovitši: ta teadis — sama-sugune möll on praegu kõikjal Moskvast. Vürst-tseesar, pealinna peremees ja hirm, avaldas tunaeile tsaari ukaasi: õukondlased ühes naiste ja lastega, nimekad kaupmehed ning tähtsamad isikud Saksa agulist sõitku Voroneži „Predestinatsiooni“-nimelise laeva vettelaskmisele, mil-line laev on nii suur, et välismaailgi sääraseid vähe nähtud. Lähedase teelagunemise pärast sõidetagu viivitamata, et veel saaniteed saada.

Roman Borissovitš hakkas juba poliitikast aru saama, ehkki vaevaliselt, kuid siiski. Näärikuus, pärast kärarikaid pidustusi, saabusid Konstantinoopolist suursaadik Jemeljan Ukrainitsevilt kirjad: türklased olid juba peaaegu nõus igavese rahuga, palusid ainult väikesi järeleandmisi, et ärritatud meeled võiksid rahuneda, ja Jemeljan Ukrainitsev oli neid kallutanud isegi selle mõtte poole, et me seisame vankumatult Karlowiczi kongressil tähistatud aluspõhjal: „mis kellegi käes on, see jäägu ka sellele“, — kuid äkki juhtus Tsargradis midagi, mingi vaenlane segas end läbirääkimistesse, ja türklased hakkasid õelamalt kui alguses norima: nõudma tagasi Aasovit ja Kazõkermani linna ühes Dnepri-äärsete linnakestega, nõudsid endiselt — Moskva tsaarid maksu Krimmi khaanile maksu. Õnnistegija hauda ei tahtnud meeldegi tule-tada.

Peeter, saanud need kirjad, sööstis Voroneži. Aleksandr Danilovitš, peksnud pidupohmeluse jäänused enesest kasevihaga välja, asus toredas tõllas nimekaid kaupmehi mööda ringi sõitma. Kõneles neile südamlikult: „Peame seisukorra päästma. Kui me türklasi enne kevadet üli-suure laevastikuga ei hirmuta — ei ole rahu loota. Kõik algatused on tulude visatud.“

Lev Kirillovitš rääkis omakorda Kremlis pisarsilmi õukondlastele: „Kas me võime häbistust taluda? Maksta endiselt Krimmi khaanile maksu, oodata igal kevadel tatari horde meie paremail mail? Kas võime edasi taluda issanda haua mõnitamist türklaste ja katoliiklaste poolt? Nagu Minini ja Požarski ajal, nii anname kas või särgi ihu pealt suure Voroneži laevastiku ehitamiseks.“

Laevaehitamise-kompaniid pidid uuesti oma rahakukru avama. Moskvast levisid hirmuäratavad kuuldused lähedastest sõjast: peaaegu kogu maailm, nagu räägitakse, pidavat sõjariistadega üksteise vastu minema. Välismaa-lased, kes nagu hiired Moskvasse ja sealt jälle tagasi sõelusi, levitasid üle kogu Euroopa teadet: Moskva polevat enam endine, — tõelise ristiuse vaikne varjupaik: ta on täis sõdureid ja suurtükke, noor tsaar ajab uhkusest pead püsti, ta nõuandjad on ülbed... Moskva lööb astla vastu üles...

Roman Borissovitš töötas ennist Kremlis esimese hooga, et annab ellingeil olevale laevale „Predestinatsioon“ täieliku aastase moonavarustuse. Puhkides õhetavast ägedusest karjus ta Lev Kirillovitši näo ees: „Ise istun hobuse selga, kuid tsaar ei pea häbisse jääma!“ Ja isegi öösel, laskunud küünlaga salakeldrisse, kus ta nurgas niiskest mullast poti esile kiskus ja kopikakaupa poolteistsada rubla — oma osa kompanii kasuks — välja luges, — isegi siis, ükski keldris, veeretades nõrgas küünlavalguses iga kopikat näppude vahel, ei lasknud ta endale vastakaid mõtteid lähedale. Ei olnud vürst Buinossov enam endine, — oli juba pisut lihvitud.

Surus vastakad mõtted maha, lukustas kümne luku taha. Säärase mõtetega istub vürst Lõkov praegu oma külakeses, põlualusena. Rumal vürst Stepan Beloselski hakkas vürst-tseesari pool peol purjus päi karjuma: „Kas sa siis uneski ei luba mind omamoodi mõtelda? Põsed aeti paljaks, kannan prantsuse pükse, aga mis puutub mu hingesse, siis — ole lahke...“ — ja näitas trääsa. Vürst-tseesar ainult muigas õelalt. Järgmisel päeval ukaas vürst Stepanile — sõitku Pustozerskisse vojevoodiks...

Roman Borissovitšil oli piisavalt mõistust. Kuid polnud teada, millist mõistust vajati, et tsaar Peetri tujusid taga ajada. Nagu kipitaks ta meel isegi öösel — inimestele mitte rahu anda. Kihutagu kogu Moskva Voroneži... Misjaoks? Et kitsuses ja poolnäljasena viletsate hurtsikute lavitsail vedelda? Koos madrustega viina juua? Mil-leks veel naisi sinna vedada? Oh, issand...

Roman Borissovitš jõi ülemäärase klaasi, et kärjastatud mõtteid lämmatada. Akna taga läks valgeks. Hakid istu-sid akna all raagus puule. Kuidas ka tsaar meie rahu lammutaks, kuid roheline hommikuvalgus on ikka sama mis vanaisadegi ajal, samasugused pilved roosatasid kup-

lite taga... Roman Borissovits mõmises oma kere sügavusest, avamata suud. Oli kuulda, — õues tilises kelluke, tallipoisid karjusid ette rakendades hobuste peale...

Sõitsid vooriga kahes saanis välja (ja kaasas veel kolm rege majapidamisasjade ning pudulohustega). Kuljused tilisesid matkanukrust. Kolomna tee oli sisse sõidetud, kuid auklik. Iga versta tagant seisis punane post, nende vahel — hiljuti istutatud kased. Antonida ja Olga lugesid poste ja kaski (ei olnud millegi muuga teel meelt lahutada, — jääne lumekoorik paastukuu päikese all, eemal pruunid salud). Vareste järgi teeäärseil puudel ennustasid tüdrukud armukohtamisi. Teises saanis norises Roman Borissovits, surudes õlaga vürstinna Avdotjat, ta huuled vappusid jõorakute kohal. Sõideti rahulikult.

Uljanino külas, versta viiskümmend Moskvast, oli otsustatud hobuseid sööta. Ei paistnud nõost veel õlgatused, kui Buinossovite voorist kihutas mööda kõrge kummsaan — kuue kõrvi hobuse ja kahe kutsariga. Klaasaknakesest heitis uudishimust kihelevate tüdrukute poole ükskõikse pilgu raage, musta sooblikasukasse mässitud iludus.

„Monsik, Monsik,“ erutus Antonida, kaela ema kasukast välja sirutades. „Olga, vaata, tal on kavalier kaasas...“ (Möödalendava saani sügavusest vilksatas tõesti paljaks aetud nägu ja kaabu kardpaal.)

„Königseck, kas või mädane.“

Antonida lõi käpikuid kokku:

„Mis sa ometi?... Oh toda häbematut!“

„Või tuli sulgi meelde... Eks ta ole mära, sakslanna... Kogu Moskva sosistab Königseckist, ainult tsaar on pime...“

„Piitsaga tuleks Monsikut turul nahutada...“

„Sellega ta lõpetabki...“

Külas seisis peaaegu igas õues voorid, avatud väravaist paistsid bojaaride saanid. Külaeided jooksid mööda sõnnikusi hangesid, püüdes kanu. Roman Borissovits vihastas Avdotja peale:

„Seal on teie lollid teelevalmistused, — enne valget oleks pidanud välja sõitma... Otsi nüüd ulualust...“

Käskis sõita kroonutare juurde. Seesugused sissesõiduhoovid — neljaaknaline, viieastmelise esitrepiga maja — asutati tänavu iga jaamavahe kohta kuni Voronežini välja. Komandantidel kästi hoida söögi- ja joogi-tagavara

ning hoiduda kõige suurema valjusega tarakanide eest (sest tsaar kardab üpris neidsinaseid onnielukaid).

Komandant hüppas välja trepile, — mõök küljel ja parukas peas, — vehkis juurdesõitjate peale käega: „Täis, täis, ei saa.“ Roman Borissovits lükkas ta tähtsalt kõrvale, astus eeskotta, tema järel vürstinna ja neitsid. Komandant kähises meeleheitlikult nende taga. Tõepoolest, oli võimalu kumbagi tuppa — eeskojast paremal ja vasakul — sisse tungida. Kasukad, vildid, kübarad, mõõgad vedelesid virnas põrandal, segisid teenijatüdrukud, lõhnas kapsasupi järele.

„Taadike, siin on kõrgemad ülemused,“ sosistas Olga. Roman Borissovits nägi isegi, et peab ilma kärata lahkuma. Kuid äkki lausus parempoolsest toast, kus naersid parukais kavalierid, saksa hääle vene keeli:

„Fürstitar Olga, fürstitar Antonina, pallume meie manu lauda.“

Parukad nihkusid kahele poole. Kaetud laua juures — Anna Mons, punases kleidis, reisitanuga, hoides käes kõrget veiniklaasi, pöördus naeratades, kutsus... Kavalierid: Saksi saadik Königseck, Rootsi Moskva residendi Cnypercrona vennapoeg Carl Cnypercrona ja veel keegi tüdrukutele tundmatu prantslane hüppasid juurde, et vürstitaridelt kasukaid seljast võtta. „Ah, meie ise, ise,“ — tüdrukud kiskusid kähku ema hilbud ümbert, toppisid kellegi kasukate lasusse. („Oota aga, memmeke, seda häbi me peame meele.“) Astusid kavalieridel käe alt kinni hoides sisse, uimased — tegid reveranssi.

Lavitsal istus, selg higistava akna poole, tumedajuukeline, suurte silmadega, poolavatud huultega poisikene. Nõrk pea õlale langetatud, vaatas väsinult täiskasvanud, söönud-priskeid inimesi, kes teda oma jutu ja naeruga nähtavasti uimaseks tegid. Tal oli seljas ereroheline preobraženski kaftanike ja mõõgake õlarihma küljes, valgeis saapais jalad ei ulatunud põrandani.

Roman Borissovits, nuuksatanud juba künnisel, astus hardalt kümneaastase poisikese juurde, laskus laubaga vastu laudpõrandat ja palus nohisedes suurelt troonipärijalt, tsarevits Alekssei Petrovitšilt käekest suudlemiseks.

„Anna, Aljošake, anna talle käekene,“ ütles laulvalt, lõbusalt punapõskne tsaaritar Natalja Aleksejevna. (Sellest peale, kui tsaarinna Jevdokia viidi Suzdali, oli tädi Natalja poisikesele ema asemel.)

Aljošake vaatas talle aeglasel pilgul otsa, sirutas pitskäänisega kaetud sõrmed sõnakuulelikult vürst Romanile. See kleepus neisse paksude huultega. Tsareevitš püüdis kätt tagasi tõmmata, — Olga ja Antonida ajasid kõige politessi kohaselt oma seelikud ta ees kohevile, pikad kavalierid raputasid parukaid, trampisid jalgadega, ühinedes Buinossovite perekonna kummardusega, — ta tumedad silmad täitusid pisarast.

„Tule, tule minu juurde, Aljošake... Näe, kuidas nad sind on ümber piiranud.“ Natalja — tugevarinnaline, tumeblondide juustega, nagu vendki ümmarguse näoga, naeruline lohuke lõua otsas — tõmbas poisikese enese vastu, kattis udemelise rätiku otsaga.

„Egas midagi, ootame ära, — las sirgub, hakkab ise inimesi hirmutama... Eks ole, Aljošake?“ Tsaaritar suudles teda oimukohta, võttis taldrikult toreda mesi-prääniku, haukas ilusate hammastega katki, ulatas tsareevitšile. „Mis te, vürstitarid, seisate, istuge, maitske toitu... Aga sina, vürst Roman, seisa pisut ühes kavalieridega, teile kaetakse hiljem...“

Peale Natalja ja Anna Ivanovna istus laua juures veel pikk, targa kollaka näoga tüdruk, kulmud ja ripsmed naha värvi. Linakarva juuksed pingsaks sõlmeks pealaele käänatud. Ta oli juba söönud, — taldrik ja poolik veiniklaas kõrvale lükatud, heegeldas ta väledalt värvilisest villasest lõngast käsitööd, ise naeratades. See oli tsaar Peetri sõbratar — Amalia Cnypercrona, Rootsi residendi tütar.

„Aleksi Petrovitš, lubama teie lahke näokene,“ lausus ta õrnalt vene keeli ja asetas heegelduse poisikese kaela vastu. „Oo... teie saama kandma see salli...“

Poisike hõõrus ilma naeratamata oma põske vastu ta suurt, peaaegu mehelikku kätt. Anna Mons, kes istus sirgena ja viisakana, suunurgad magusalt üles tõstetud, ütles samuti vene keeli:

„Saanisõit on tsareevitši läbi raputanud. Kuid me oleme kõik selles kindlad — tsareevitš on vapper zoldat... Kui vahvalt ta oma mõõka kannab...“

Poisike vaatas tädi küünarnuki alt udemelise rätiku tagant vaenulikult valgenäolisele sakslannale. Toolikorjude taga seisvad kavalierid hakkasid tõendama, et tsareevitš tõepoolest avaldab kõiki julge mehe tunnuseid.

„Sa me isake, me lootus-valitseja...“ pistis Roman Borissovitš äkki ulguma, ajas tagumiku õieli, tõmbas põl-

ved kronksu, vahtides poisikesele otse näkku. „Istu tubli hobuse selga, võta kätte vahe mõõk ja löö maha vaenlaste lugematud väed... Kaitse sa õigeusklikku Venemaad, — üksi seisab ta maailmas, isakene...“

Tahtis poisikest pähe suudelda, ei sõandanud, suudles ta õlakest ja, väga rahul, ajas enese sirgu, hõõrudes ristluid... Natalja Aleksejevna vaatas teda miskipärast hirmuga. Anna Mons, kehitades õlakest, muigas heatahtlikult, lausus:

„Kelle peale te, vürst Roman, nõnda vihane olete? Paistab, et meil muid vaenlasi pole peale türklaste, — ja nendegagi tahame rahu... Sõda pole meil ette näha...“ (Kõõritas poliitikatargalt Amalia Cnypercrona poole.)

„Mida's sa, mida's sa, emake Anna Ivanovna... Las aga teed tahenevad, küll siis tõuseme suureks sõjasõiduks... Ega me asjata sõjaväge kogu, Lüttichi püssidega end varusta... Egas see ole naljaviluks...“

Amalia Cnypercrona langetas heegelduse, ta silmad avanesid imestusest, suu tõmbus väikeseks, nagu venis pikaks. Kavalierid, vahetades pilke, kuulasid, kuidas Buinossov, valmistudes hooplemisest, kirjeldas sõjalisi ettevalmistusi. Saksi saadik Königseck haaras vestitaskust tubakatoosi, toppis seda hirmunult Roman Borissovitšile. Kuid see vastu: „No jäta nüüd oma tubakaga, oota.“

„Ei, emake Anna Ivanovna, kogu Moskva räägib sellest. Valmistume... Rinnutsi astume välja oma põliste Liivi pärusmaade eest...“

Kuid nüüd astus Königseck vürst Romanile jala peale. Tsaaritar Natalja, nagu vihast lõkendamas, hüüdis:

„Küllalt sul tühja lobiseda... Unes vist oled sõda ette näinud? Nagu näha, veel eilsest saadik pommis...“

Astus Aljošakest õlgadest hoides triibulise eesriide taha, kus puud ahjus praksusid. Tsaaritari järel ujus minema ka Anna Ivanovna ühes Olga ja Antonidaga, ning, viivitanud, lahkus ka Amalia Cnypercrona (sellel ei kadunudki imestus näolt). Kavalierid istusid laua juurde. Roman Borissovitš peale ei vaadatudki, nagu poleks teda olemaski. Ta sai aru — polnud märki tabanud... Aga mis suhtes ei tabanud? Tähendab, ei tohigi siis õigeuskliku Venemaa eest välja astuda? Vene inimene peab võõrmaalaste ees suud pidama? Mossitades vaatas laua poole. Road kanti ette. Üks koht oli laua otsas vaba — viimane. Ja seegi on juba häbiväärt, et ootas nagu tohman, kuni

palutakse. Ah, käige kus... Vürst Roman pöördus ümber, astus eeskotta. Seal istus vürstinna Avdotja alandlikult kasukate juures toolikesel.

„Mis siis sina siin ootad nagu alatu?“

„Ei kutsutud tuppa, isakene.“

„Ei kutsutud! Oh sa vares... Oma päritolu oled sa unustanud... Läki teise tuppa...“

Tugevasti söönud ja joonud, rahunes Roman Borissovitš. Võib-olla pahvas tõesti midagi üleliigset tsareevitši ja tsaaritari ees... Need kõrgelolijad heputavad, välismaalaste ees aga veel eriti. Noh, pole viga, — ega vanale mehele pahaks panda...

Pärastlõunal, vajunud raskena ja unisena saani, Roman Borissovitš haigutas, kohendas tagumikuga istmekohta pehmemaks ja uinus muretuna, tundes paastukuu sula tuulekest... Oleks tal olnud halb südametunnistus, ei, südametunnistus oli puhas, — kust võis ta aimata, millised rasked ja erakordsed asjad teda ootavad tolle näiliselt tühise juhtumuse tõttu kroonu postijaamas.

Enne Voroneži jõudmist said siiski häda näha. Kui poleks lakanud kõle tuul tuisuga, oleksid kuskil jõekesest üleminekul uppunud. Kiirustades jätsid omad hobused maha, — sõitsid nüüd küüthobustel. Mida lähemale Donile, seda leppimatumaks muutusid talupojad teeäärseis külades, vahtisid süngelt — kiskja kombel, olid valmis alles kärkimise peale mütsi maha võtma. Roman Borissovitši hääl hakkas kähisema sõimamisest igas sisse-sõiduhuovis hobuseid nõudes. Astus ise onnidesse, raputas maamehi rinnust: „Kas sa ka tead, koerapoeg, kelle ees seisad? Laostan sul!...“

Talupoeg, hambad õelalt kokku pigistatud, raputas pead, ahju peal välgutaskid lapsed nagu hundipojad silmi, suurekondiline eit hoidis kurjalt poti- või ahjuharki käes: „Pole meid midagi laostada, bojaar, oleme juba laostatud, — ei ole meil hobuseid, mine jumala nimel.“

Uhes umbes kümneperelises kurjast ilmast üllatatud külas, — mäeveerul jõekese kohal, — pidid Buinossovid ööpäeva elama: külas olid ainult naised, ei mehi ega hobuseid. Oöbisid suitsutares (kus inimene seistes peaga suitsu uppus). Vürstitarid oigasid, lamades kasukate all, kokkulükatud pinkidel. Suits sõi silmi. Kodutult ulgus tuul.

Ärgates kuulis Roman Borissovitš tänavalt hääli, — keegi sõitis nähtavasti ette. Kägisedes, vastumeelselt ronis kasuka alt välja. Õues oli valge, lendavate pilvede vahelt paistis tähti. Õiendanud oma asja, lähenes vürst Roman Borissovitš väravale. Selle taga tasased hääled: „... Kevadel jooksevad Žukovi talupojad kõik laiali, Ivan Vassiljevitsš...“

„Elasime ikkagi veel kuni selle mudani, tänu jumalale... Siis saabus see Azmus, — või kuidas ta nimi on, — see antikristus, ja siis läks lugu lahti... Tehti kopad, ja mis muud kui soost muda, tõstma, telliskive tegema, rehtedes kuivatama... Meie mehed veavad hommikust õhtuni seda muda, kõik rehed on teda täis tuubitud... Hobused on vigaseks vaevatud... Ei ole sul kündmist ega külvamist...“

„Tsaar käis kohal... Sellest, ütleb ta, on vähe... Käs- kis ehitada koppadega veski, et põhjast muda vinnata... Põletati tema juuresolekul, — võeti rehest. Ei, seda orjust ei kannata me välja. Põgeneda ilma taha vaatamata...“

„Varjame ennast kuristikudes, Ivan Vassiljevitsš. Ainult õõsiti tuleme leiva järele. Kas see on siis elu?...“

„Ataman, kas läheb varsti lahti?“

Roman Borissovitš, märkamata, kuidas tuul teda üle pea visatud kasuka all läbi tõmbab, surus silma vastu värava pragu. Eraldas (tähtede ähmases valguses): mitu meest seisab longus päi vaibast pärakummiga ree juures; selles, ohje hoides — laiaõlaline mees vammuses, kasaka-müts peas, habe nagu lubjaga pritsitud — lapiline. „Oi-oi, seda kelmi olen ma kuskil juba näinud,“ mõtles Roman Borissovitš hirmunult.

Uks meestest — reepära üle kummardudes:

„Mis Doni poolt kuulda, ataman?“

Lapilise habemega mees vastas tähtsalt, õiendades ohje:

„Oodake suveni...“

Mehed nihkusid lähemale:

„Kas ootavad sõda, või mis?“

„Jah, kui jumal annaks...“

„Kui see ainult rutemini millegagi lõpeks...“

„Lõpeb, lõpeb,“ põristas laikhabemeline ähvardavalt.

„Meil on teravad hambad.“ Ta pöördus jõuliselt reel.

„Mehed, kelle juurde ma hobuse jätan?“

„Ivan Vassiljevitsš, võiks ju minu juurde... Aga kurat

ise tõi eile bojaari ühes ta eitedega... Kuidas märatsevad... Heinad, õled pildusid laiali, kaerad olin ära peitnud — leidsid üles, sa ei usu — ämbritäiekaupa raputavad hobustele ette... Ja mis ma temast saan, — mitte kopikatki ei anna ta..."

Laikhabemeline avas suu:

"Haa..." naeris ta. "Ha-haa... Võta minu puki alt kotist nuga... Muretse ise enesele kopikas... Sedasi, orjad-mehikesed..." Tõmbas ohjad pingule. "Noh, kelle juurde siis?"

Üks eemaldus kiiresti saani juurest:

"Minu poole, minu juures on ruumi..."

Alles nüüd tundis Roman Borissovitsš äkki külma läbitõmmet. Hambaid lõgistades ruttas ta pimedasse onni.

"Avdotja..." raputas ta unest juumi vürstinnat. "Kuhu sa mu püstolid oled pistnud? Tõuske üles, Olga, Antonida... Süüdake tuli... Kuhu olete pannud rāni ja tule-
raua?... Miška, Vanka, tõuske üles — hobuseid ette rakendama."

Asjaehitatud, palkidest tsaariloss asetses jõe taga, poolsaarel vana ja uue jõesāngi vahel. Peeter seal peaaegu ei elanudki, — ööbis, kus öö üllatas. Lossi asusid Natalja Aleksejevna ühes tsareevitsšiga ja lesktsaarinna Praskovja¹ tütardega — Anna Ivanovna, Jekaterina Ivanovna ning Praskovja Ivanovna. Sinnasamasse ühte hunnikusse paigutati pidustustele sõitnud bojaarinnad ja bojaaritarid. Lossist välja polnud kuhugi minna, — ümberringi sood, ojad. Akendest paistavad vaid laevastiku ladude laudkatused, laevade helekollased luustikud ellingeil (vana Voroneži kallastel), uurakud ligase lumega ja kändudest harjalised künkad.

Buinossovite tüdrukud tundsid ballide ja tulevärkide ootuses akna ees istudes igavust, — enam hullemat kohta ei leitud! Ei metsatukka — jalutamiseks, ei randa — istumiseks, ümberringi, — muda, prügi, laastud... Kaldalt, kollastelt laevadelt kajab paugutamine, meeste karjumine. Sinna sõitsid tihtipeale kavalерide salgad ratsa. Kuid tüdrukud ainult — ah!... — kaugelt saledaile ratsanikele. Keegi ei teadnud, millal algavad lõbustused.

¹ Tsaar Ivani lesk.

Nüüd süüdati öösiti laevade juures tuleriidad, — töötati ööd läbi. Tüdrukud riputasid kambris mõlema akna ette seelikud, et mitte kohutavaist leekide vastuhelkidest ärgata...

Kui muda palkseintega ümbritsetud õues kuivas, siis väljusid trepile, päikese paistele, — igavust tundma. Muidugi oleks võinud aega viita tüdrukutega, kes istusid teistel treppidel: peletise vürstitar Lõkovaga — laiem kui pikk, isegi silmad rasva uppunud; või vürstitar Dolgorukajaga — tõmmu ja upsakas (salga või mitte, kuid kogu Moskva teadis, et tal on karvased jalad); või Šahhovskoide kaheksa vürstitariga, — see õel pesakond muud ei teinudki, kui sosistas omavahel, peksis keelt. Olga ja Antonida ei armastanud naiste seltskonda.

Kord aeti õue salk töömehi, — ühe hommiku jooksul püstitati kiik ja karussell hobuste ning paatidega. Kuid raske oli nende lõbustuste juurde pääseda: kord tahtis tsareevitsš sõita, lükates eemale ammesid, et need teda vöödpidi kinni ei peaks, kord väikesed tsaaritarid Joannovnad. Koos nendega väljus õpetaja, — tubakavärvi kaftani ühes taskus siidrätik nina pühkimiseks, teises viisakimbuke, — sakslane Johann Ostermann, suure, õpris rumala, tähtsusest mossis näoga, ümmargused prillid ees. Ta paigutas tsaaritarid paadikestesse, ise istus maalitud hobusele, ütles karusselli keerutatavale meestele: „Algame peale, aber langsam, langsam!“, — sulgenud silmad prillide taga, keerles kuni ogaruseni, kiibates tohutute taldadega.

Vahel veeresid suurelt trepilt puntrana alla pahupidi kaftanitega narrid, nõgimustad mooramehed, kaks eiderõivais rauka-tola, paksu tagumikuga tubased teenijad, ja trepiastmeist allatulekul küünarpäist toetatuna ujus välja tsaarinna Praskovja avaras mustas sametist kleidis. Talle toodi tool, padjad, — ta istus, pöörates päikesest ära oma sinisilmalise, melonina ümmarguse, mingitud näo. Ta ei kandnud parukat, tema enese tumedad juuksed olid ilusad. Kääbused, narrid, veiderdajad istusid ta jalgade ette, ajades põsed pungi. Seltsinaised asetusid härdalt ta tooli taha.

„Istuge, istuge,“ lausus tsaarinna laisalt bojaaritaridele, et need enam ei kummardaks, vaid jääksid treppidele

¹ Aeglaselt.

istuma. Vaatles kiike, karusselli, hakkas tasa oiutama, kallutades pead küljele. Naised nihkusid hirmunult lähemale.

„Mis on, emake, päevapaisteke, mis valutab?“

„Ei miski... Jätke rahule...“ (Tsaarinnal valutab alati miski, — oli lihav ning lõtv.) „Hei sina, Johann... Jätkub sulle keerlemisest, paned tsaaritaride pead ringi käima... Vaat kus on, jumal halastagu, lollpea sakslane... Sihuke pikk kolask prillidega, aga muudkui keerleks...“

Johann Ostermann talutas tütarlapsed ema juurde. Vanim, kaheksa-aastane Jekaterina, oli rõugearmiline, ta silmad vaatasid kõõrdi, — seepärast haletses teda tsaarina. Kõige noorem, paksukest, lõbusat Praskovjat ta armastas, — paitas lokkis juuksekesi, tõmbas oma laiali-aetud põlvede vahele vastu kõhtu, suudles laubale. Keskmise, Anna Ivanovna¹, tõmmukas, morn, kahvatute huultega tütarlaps, ligines aralt, alati õdede taga...

„Mis sa jalgade ette vahid, ega ema sind ära söö,“ rääkis tsaarina. Võttis rauk-veiderdaja poolt ulatatud taldrikult maiustisi, andis armsale Pašakesele, andis Katjakesele ja — „säh, präänik!“ — pistis Annale. Õhanud, vaatles õpetajat — ruskeist kalevsukkadest kuni laanitud parukakeseni. „Oh, liiga vara andsin lapsed ta kätte, oleksid neid pidanud veel hoidjannad hellitama...“

Paksutagumikulised naised soputasid tooli taga seelikuid:

„Vara neile, valgus-emake, vara veel koolitarkust...“

„Ah, jätke, ärge sisistage mu kõrvadesse...“ Tsaarina kortsutas kulmu. Kutsus Ostermanni enese juurde. „Noh, sakslane, mis sa lugesid neile täna? Kas õpetasid printsessidele saksa keelt, õpetasid arvusid?“

Johann Ostermann asetaski jala ette, kohendas prille ja andis üpris pikalt, kuid ebaasjalikult aru. Tsaarina noogutas aeglaselt pead, mõistmata sõnagi. Uht vaid mõistis: vanaaegselt, nagu varem, enam elada ei saa. Kuigi on raske, kuid peab uue korraga sammu pidama. Tal oli meeles üheksakümne kaheksas aasta, kui selle vanaaegsuse pärast kogu Kremli ülimuskond laiali kihutati, kui tsaaritar Sofja ühes õdedega vaevu piitsa eest pääses; kuna tsaarina Jevdokia kui elava mehe lesk valab halli nunnana Suzdalis pisaraid...

¹ Tulevikus keisrinna Anna.

Praskovja polnud asjata Saltõkovide suguvõsast — kehaliselt lõtv, kuid tark, — tark oli ka ta nõuandja, valitseja ning kojaülem, lihane vend Vassili. Nad mõistsid, — ega Peeter Aleksejevits ilma viisaka tsaariliku õukonnata Moskvast läbi ei saa: välismaised saadikud, tähtsad võõramaised külalised on nõudlikud, ega igaüht või Kukuissse Monsiku manu vedada... Tsaarina Praskovja seadis majas sisse politessi ja võttis vastu saadikuid, reisijaid, tähtsaid välismaisi ärimehi. Südamelähedane endisaeg jäi tal tagatubadesse, see koristati silmalt, kui vaja. Kõige selle eest armastas ja hindas Peeter Aleksejevits tsaarina Praskovjat.

Istunud mõnda aega päikese paistel, lahkus Praskovja Fjodorovna ühes laste ja teenijatega. Buinossovite tüdrukud istusid karussellile, käskisid meestel nii kiiresti keerutada kui üldse võimalik. Vingusid tasakesi. Kaugelt kostsid kahuripaigud ja töömeeste hõiked, kes kuskil laeval mastipuud püsti ajasid. Aga siis oli juba ka lõunasöök. Tukkumine kuumades, vaigu järele lõhnavais kambrites. Paar korda saadeti linnast Roman Borissovitsi juurest pesu järele. Saadetu jutustas, et vürst elab suures kitsikuses — neljakesi kambrikeses Apraksini õues, aga millal see Voronežis istumine lõpeb, seda ei tea keegi...

Kord ühel keskpäeval sõitis Peeter ratsa õue, kõhn, päevitunud põsed värskelt raseeritud. Heitis lõbusalt pilgu karussellile, vaatas akendele, millede taga lõi kihama unine naispere. Hüppas hobuse seljast maha, korraldas õlalinti, mis seotud kitsa kaftani ümber, ja jooksis tsaarina Praskovja juurde.

Ei möödunud minutitki, kui kogu lossil oli juba teada: homme hommikul on laeva vettelaskmine ja algavad pidustused.

Kahetekiline viiekümnekahuriline laev „Predestinatsioon“ seisis laugel kaldal staapleil ja tugelel. Tema järsk achter kolme rea ruudukujuliste akendega oli kunstipäraselt ilustatud tammepuust nikerdistega. Mustadele parrastele oli tõmmatud kaks valget triipu, vasksagarail kahuriluugid lahti löödud. Jämedast purjeriidest purjed raade külge rehvitud. Nüri käilal, mis asetses ahtrist tunduvalt madalamal, hoidis alasti merineitsi vägevate palgi-taoliste kätega pikka bugsprieti, mis kandis endistest lae-

vadest erinevalt ainult klüüvreid. Laev oli ehitatud Peetri jooniste järgi, tema enese, Fedossei Skljajevi ja Aladuškini järelevalve all.

Päike tõusis tibukollaste küngaste, Voroneži vanade tornide tagant. Pilvitu, jaheda sinaga päev. Meeldiv tuul pani kergelt virvendama veepinda, meelitas purjesid avama, purjetama sinna, kuhu voolab tulvav jõgi, — kevadisse kaugusse.

Laudpoodiumil laeva lähedal seisis lauad söökide ja jookidega. Tuul ropsis punaste kalevist laudlinade nurki, kübarate sulgi, parukate lokke, ohvitserisärpide tutte. Laudade taga istusid tsaarinna Praskovja ja tsaaritar Natalja ühes lastega, saadikud ja välisesindajad, hollandi ja inglise kaupmehed, poolakad, sakslased, jesuiit Pariisist, Amalia Cnypercrona, saksi sõjaväeinsener Hallart ja äsja kuningas Augusti kirjaga saabunud keiserlik hertsog Karl Eugen de Croy. Külalised, kes olid küll üpris suursugused, kuid praegu mitte nii tähtsad, seisis poodiumil laudade ümber. Madrused kandsid puuämbreis viina ringi.

Hertsog de Croy istus losakil tsaarinna ja tsaaritari vahel, toetudes küünarnukkidele, keerutas heledaid vurre, vaatas mittenägevail silmil — kõigest üle. Tal oli pikk, kõveravõitu nina, loid nägu, kotid silmade all, lame parukas algas otse kulmude juurest. Lilla kuue all ordenilint, kaelas kuldkest, külgedel teemanttärnid. Isegi tsaarinna ja tsaaritar arglesid ta ees: või veel — Püha Rooma keisririigi hertsog, võitmatu sõdur, viieteistkümnest kuulsast lahingust osavõtnu. Kuid, nagu näha (seda mõistsid moskvalasedki, ehkki ei lasknud välja paista), hertsogi tasku oli tühi, — mis pagan teda muidu Voroneži ajas... Tema tooli taga seisis tõlgina Pjotr Pavlovitš Šafirov.

Hertsog rääkis, pilutades punakaid silmalaugusid:

„Venemaa on suurepärase maa, venelased on töökas ja jumalakartlik rahvas, naised Venemaal on veetlevad. Euroopas pisut imestletakse venelaste visa püüet meie kombeid ja meie rõivastust omandada. Jumal ise on Venemaale ette määranud, et ta oma pilgud Aasia poole pööraks. Tuua tsaari trooni ette loendamatud aasia rahvad, rajada vaba tee Pärsiasse ja Hiinasse — vaat see on suurepärase ülesanne kogu kristliku maailma huvides...”

Hertsog ei lõpetanud oma mõttemõlgutust: külalised hakkasid kihama, jalgadega kraapima. Laeva juurest tuli kiirel sammul tsaar, jalas põlvini ulatuvad hollandi sa-

metpüksid, seljas kääritud käistega purjeriidest särk, kuklas ümmargune vahariidest kaabu. Ta peatus poodiumi juures ja võttis aupaklikult kaabu peast paksu admiral Golovini ees, kes istus oma parukakuhila all, käes klaas ungari veiniga...

„Härra admiral, tervist...”

„Tere, meister Peeter Aleksejevitš,” vastas Golovin tähtsalt.

„Härra admiral, laev on vettelaskmiseks valmis. Kas käsid toed alt lüüa?”

„Jumala nimel, hakake peale.”

Jätnud vurrude keerutamise, vaatas hertsog imestusega, kuidas tsaar nagu lihtne puusepp, nagu alatust soost inimene admiral ees kummardas, kaabu pähe pani ja kiiresti üle laastude eemale läks. „Valmis olla!...” kisendas Peeter töölistele, ja need hakkasid laeva järskude külgede all segima. Mööda minnes haaras ta malmist vasara. „Tugevde juurde asuda... Korraga... Löö...” Kõistsid vasarate hoobid palkide pihta, mis tohutu suurt laeva eestpoolt toetasid. Sarved hakkasid pikaldaselt puhuma. Külalised tõusid, hoides klaase kõrgel. Oli näha, kuidas vasaraga töötava Peetri särgi all abaluud liikusid. Mastid löid kõikuma, laev vajus pisut allapoole lööpidel. Peatus, hakkas liikuma mööda rasvaga võitnud lüngis liugerööpaid. „Lähed, lähed...” karjuti poodiumil.

Laev libises ikka kiiremini jõe poole. Rasv rööbastel hakkas suitsema. Käl puudutas vett. Kullatud merineitsi süüvis vööni vette. Hoogsalt, paisates enese ees laineid kahele poole, tõusis laev vee peale, pöördus kõrvale ja jäi kõikuma. Mastide otsa kerkisid vimplid, tuul lehvitas nende kitsaid siidiseid keeli. Külgedest lõi välja tuleleek, kahurid raksatasid...

.....

Juba teist päeva käis pidu Menšikovi majas — linna-poolisel küljel, silla juures. Osa võõraid ei maganud üldse mitte, osa lamas laudade all heintel (söögisaaalis koristati juba mitu korda kõik heinad põrandalt, laotati uued). Daa mid, puhanud hetke, minkinud, puuderdanud end, vahe-tanud rõivaid, sõitsid ragisevais tõldades taas kapates kohale. Eile oli tulevärk, täna — suur ball.

Välismaalased jäid pidustustega üpris rahule. Pjotr Pavlovitš Šafirov jootis neid, end säästmata, parima un-

gari veini ja sektiga (omadele anti halvemat). Ulikaval juut saavutas seda, et mõned saadikud kirjutasid oma sõpradele Konstantinoopolisse kõigest siin nähtust: peale „Predestinatsiooni“ lasti nädala jooksul vette veel viis suurt laeva ja neliteist galeeri, ülejäänud laevade ehitamist lõpetati kiiruga, — kuni Tšižovka alevini paistsid nende roidelised kered. Kui lisada see kõik Aasovi laevastikule, siis ei peaks sultan, kes valvab Musta merd nagu puhast, süütut neitsit, nüüd rahuläbirääkimistel enam liiga kõrgina esinema...

Õrn-sinises kleidis Antonida ja terav-sidrunkollases Olga sõid kiiruga üleslöödud, kahekülgse valgustusega laudsaalis, — poolteistsada külalist istus ringitaoliselt asetatud laua välisküljel, — keskel jantisid narrid: hüplesid üksteisest üle, pöksid üksteist hernestega täidetud põitega, haukusid, näugusid, tegid säärast madinat, et hein taldrikuile ja parukaile lendas. Keegi ei vaadanud enam narre. Vürst-paavst istus baldahhiini all, karrast piiskopimüts peas, — vanamees vaeseke oli juba väsinud pärast iga tervisejoomist suurtükimeestele akna kaudu rätikut lehvitamast; seinad vappusid kahurite kogupaukudest. Auväärt tola Jakov Turgenev lõbustas ennist kõiki: pannud pähe turbani, selga tatari halati ja jalga tuhvlid, sõitis küüraka ligase sea seljas saali, võibistas rasvunud nägu, etteseotud habet. „Astuge ligi,“ karjus ta, „astuge ligi, suudelge tema sultanliku kõrguse jalatalda...“ Praegu lamas ta, surmani täis, laua all.

Madrused-lauljad kähisesid, sarvemoosekandid ajasid segast joru. Kõik ootasid tantse. Olga kõrval istus kavalier — Preobraženski polgu lipnik Leopoldus Mirbach, Antonida kõrval — meremees leitnant Bartholomäus Bram. Olga kavalier purssis veel kuidagi vene keelt, mudis pihkudega nägu, et kainestuda; kuid taanlane Bram, punane nagu loomaliha, ainult jõi, pilgutades ärevusest raugale tüdrukule silma. Ah, mis juttusid seal veel ja millest? ... — Kõik on tühine! ... Kui ainult ulatada sõrmeotsakesed kavalerile, kergitada eest seelikuid ja libiseda viiulite taktis, kummardustega üle vahatatud põranda. Tüdrukud olid ärevil nagu metsajärv äikese ajal.

Roman Borissovitš istus laua teises otsas koos Avdotjaga. Vürst kibeles, et istus tsaarist eemal. Peetrit ümb-

ritasid välismaalased: kõrval — hertsog de Croy, sel maalal parjus, et ainult vehkis peaga, nagu hobune kärhaste pärast, teisel pool — Amalia Cnypercrona. Peeter oli kuni viimase hetkeni rõõmus, naljatles ja lõbutses... Kuid siis juhtus midagi (mürgati ainult, et temale lähemas Menšikov, sosistas midagi kõrva), — ta silmist kadus naer. Ta taltsutas end ilmsesti. Kui toodi uus roog lauale, siis hakkas nõnda noa ja kahvliga vehkima, — kord taldrikust mööda, kord enesele näkku. Amalia Cnypercrona asetas õrna osavõtlikkusega käe ta varruka-käänisele:

„Herr Pieter, peab rahunema...“

Peeter viskas kahvli käest, puhkes nagu kortsutades naerma.

„Käed on mu vaenlased...“ Pistis käed laua alla. „Noh, mis sa vahid mind, kavalpea? Täna veel tantsime, nii et apsatid alt lendavad...“

Kortsud tõmbusid daami laubale, ta lausus tasa, etteheitevalt:

„Herr Pieter, kas ma ei vääri enam teie usaldust?“

Peetri silmaterad hüpatasid, ta lühikese nina sõõrmed paisusid:

„Loha, loha!“

„Herr Pieter, mul on halb eelaimus.“

„Kas vanaelt übade pealt midagi ennustas?...“

Pöördus kõrvale. Amalia hakkasid huuled vabisema:

„Ka minu isa on suures ärevuses... Ma sain täna kirja...“

„Kirja?“ Peeter vahtis ümara pilguga nagu röövlind tütarlapse erutatud näkku. „Mida's Cnypercrona kirjutab?“

„Herr Pieter, meie ei tahaks seda näha, mida pole võimalik enam mitte märgata... Ei tahaks kuulda. Kuid sellest räägitakse juba varjamata...“ Amalia oli hirm üht sõna lausuda, ta nina hakkas punetama. „See on mõistuse vastane... See oleks salakavalus...“ Pingutusest tulid tal pisarad silmi. „Üks teine sõna, Herr Pieter...“

Ta avas nagu sügavaks ohkeks suu. Peetri tooli taga peatus järsult, karmi-ilmeliselt Vassili Volkov. Tuuldunud nagu raseerimata, kalevist kaftan kortsunud, — nagu näha, just äsja reisikohvrast võetud, — käänise tagant paistis kirja nurk. Amalia kahvatas sügavalt, ta silmaterad jooksid väledasti tsaarilt Volkovile. Ta teadis, et

Vassili on ühes naisega välismaal... Oli ilmne, et ta polnud heade teadetega siia kihutanud.

Peeter osutas toolile enese kõrval: „Istu.“ Menšikov, tore parukas peas, lähenes virilalt naeratades. Peeter sirutas käe, Volkov ulatas kähku kirja.

„Kuningas Augusti käest,“ ütles Peeter, Amaliale vaatamata. „Halvad teated... Liivimaal on rahutu...“ Ta keerutas kirja käes, — pistis otsustavalt kaftani käämise taha. „Noh, mis sellest... Liivimaa on kaugel... ei sega meid lõbutsemast...“ Ja — Volkovile: „Ütle suusõnal...“

Volkov tahtis tõusta, Menšikov surus ta õlgadest tagasi ja jäi ise seisma, nõjatades tooli seljatoele.

„Kuningas Augusti Saksi sõjavägi tungis ilma sõda kuulutamata Liivimaale,“ lausus Volkov kogeldes. „Tulid Riia alla, kuid suutsid ainult väikese Koberschanzi kindluse vallutada. Linna rünnata ei julgenud rootslaste vihase tule pärast... Kindral Karłowicz läks pärast seda ebaõnnestunud diversiooni mere äärde ja vallutas tormijooksuga Dünamünde kindluse, kus ta rünnaku lõpul ise musketilasust silmapilkselt surma sai.“

„Kahju, kahju on Karłowiczist,“ lausus Peeter. „Noh, kas need on kõik su teated?...“ Ta pani oma külma käe Amalia käele. Tüdruk hingas kiiresti. Peeter pigistas valusalt ta kätt. Volkov kohmetas. Aleksandr Danilovitš lausus ükskõikselt, lastes oma paruka lokke läbi sõrmustes sõrmede:

„Ma pärisin talt järele, ta ei tea midagi rohkem, — oli Varssavis, kui saabusid teated Riia alt. Samal päeval saatis kuningas August ta siia. Saksilased pole Riia vallutanud ega vallutagi, — rootslaste hambad on kõvad... Tühine asi on ette võetud.“

Kätt ära tõmbamata langetas Amalia ruttu näo:

„See on sõda, see on sõda, Herr Pieter,“ sosistas ta. „Ärge salake minu eest... Ma mõistsin seda juba teel olles... Oo, missugune õnnetus...“

Peeter vaikis hetke. Siis — kähedalt:

„Mida sa mõistsid? Kas midagi räägiti? Kes rääkis?“

Siis hakkas Amalia kogeldes rääkima sellest, kuidas ta oli üllatatud vürst Romani juttudest sissesõiduhoovis.

„Siis Buinossov lobises sulle?“ päris Peeter ähvardavalt. „Missugune? — See tola?“ Amalia, varistades põskedelt pisaraid, noogutas pead. „Ja sina uskusid seda lollpead? Ja sind peetakse meil veel nutikaks... Võta rätik,

paht nägu kuivaks...“ Peeter tundis, — Amalia kuulab vastu tahtmist ta sõna, rahuneb. „Kirjuta nüüd isale: ma pole ilal sõda ülekohtust sõda algama, ei purusta igavest lattu Carolusega. Ja kui Poola kuningas vallutaks Riia, — ei jää tema kätte see linn, rebin selle ta käppade vahelt... Vannun seda jumala nimel...“

Peeter ajas silmad ausalt ümmarguseks. Aleksandr Danilovitš langetas kinnitavalt pea, ainult suu varjas sõrmedega, sest mingisugune pilkeline naeratus olnuks sel juhul ebakohane.

Amalia surus rätikut vastu põske ja naeratas kohmetult. Jäi uskuma ja kahetses. Peeter laskus lõbusalt nahk-
sele toolikorjule.

„Vürst Roman,“ kutsus ta, „tule meie juurde.“

Labi narride ulgumise, kes jantisid silmulüüa ümber (vähkresid ühes hunnikus, kiskudes silmusid üksteise suust), ei kuulnud Roman Borissovitsš kohe tsaari häält, — paaris kuni luksumiseni. Antonida ja Olga osutasid kohkunud silmadega: kutsub... Vürstinna Avdotja sikutas teda pükstest: „Mine ometi, mine armüosutuse järele, issaks, viimaks ometi on see tulnud...“

Roman Borissovitsš traavis kutse peale, kampsun tagant mõõgaga üles tõstatatud, kummardas: „Siin ma olen, su ustav teener — ihu ja hingega sinu oma.“ Peeter ei liigutanud põskegi tema poole, ja siis — Amaliale:

„Beesinane mees on suurepärase ja vahva poliitikus. Mitte ei tea, kas panna ta generalissimuseks; kardan, valab palju verd. Või võtta koduse majapidamise peale...“

Ja ta pöördus nii järsku Roman Borissovitsši poole, et sellel punane udu silmade ette tõusis:

„Ma kuulsin — sa kavatsed sõdima hakata. Meie poliitiseid Liivimaa pärusmaid tagasi võtma. Kas on nii, ma küsin?“

Roman Borissovitsš hakkas silmi pilgutama, pööritus laskus kõhust põlvedesse...

„Me vajame julgeid kindraleid. Suure vapruse pärast ülendan sind kogu ülinarrilise maleva generalissimuseks.“

Üles hüpanud, rebis Peeter Roman Borissovitsši kättpidi lava poole, kus vürst-paavst, käed ripakil, tursunud nagu mossis, urises läbi une, nagu oleks suremas. Peeter hakkas teda raputama... „Käi kuradile,“ pomises vürst-paavst. Aimates uut lõbustust, trügisid külalised lava ümber. Narrid ronisid nende jälgade vahelt läbi, asetusid

lavaastmeile. Vürst-paavstile anti ühte kätte kahest piibust kokkuseotud rist, teise — toores muna. Roman Borissovitš asetati põlvili. Ulesraputatud vürst-paavst tõmbas sülge:

„Ulendada?“ küsis ta. „Ulendada, susi teda söögu...“

Ja toksas Roman Borissovitšile munaga lagipähe, — munakollane voolas mööda parukat laiali, — suskas piipudega näkku ja tõukas siis jalaga eemale. Narrid pistsid kukkede kombel kirema. Vürst Roman asetati kaksiratsa toolile, anti seasingi äranäritud kont pihku ja lohistati pidulaudade vahele. Roman Borissovitš oli kivistunud, pigistades konti, suu pärani. Külalised vaarusid naerust, osutades talle sõrmedega. Heledalt naeris ka Amalia Cnypcronska, — kõik ta kartused ja kogu südamevalu lõppesid naljaga.

Antonida ja Olga mõistsid alles siis tõelist õnnetust, kui ringi vaadates ei näinud enam enese kõrval kavalere, — Leopoldus Mirbach ja Bartholomäus Bram kummardasid tantsusaali ukse juures jonnakalt-purjuspäiselt ning sügavalt õelate Šahhovskoi vürstitaride ees. Kaheksa vürstitari vaatasid trotsivalt Buinossovi neitsikute poole, kõverdades paljaid käsivarsi, keerutades puuderdatud parukatega, tehes loendamatu reveransse.

2

Tol talvel ei jõudnudki Volkovid Riiani. Lai talvemaantee viis Smolenskist üle Orša Kreuzburgi. Poola piiri taga polnud lugu nii nagu Moskva riigis (ühest külast teiseni päevateekond läbi põlismetsade), — asulaid leidis tiheidalt: kõrgel kohal klooster või kirik ja härrastemaja, mõnes kohas ka loss kivimüüride ning vallikraavidega. Meil elasid külades ainult väikesegaralised teenistusaadlikud, või istus juba mõni põlualune bojaar nagu mägi süngelt kõrge tara taga. Poola panid elasid lõbusalt, laialt.

Aleksandra Ivanovnal oli otse pöörane tahtmine pöörata teelt mõnesse säärasesse imeväärt lossi, mille teravad grafiitkatused ja suured aknad paistsid põliste pärnade tagant. Volkov vihastas: „Me oleme tsaari teenrid, sõidame ametlikkude paberitega, meil ei sobi ennast toppida, saa ometi lõpuks aru...“

Toppida polnud tarviski. Kord hilisel õhtul sõitsid nad

suure küllasse, mis oli otsekui surnud, — koeradki ei haukunud. Peatusid kõrtsi ees. Sellal kui peremees, rebenenahkas kasukaga pikk vimmas juut, vaevaga väravast avas, ronis Aleksandra Ivanovna saanist välja, et tulla meel järele sirutada. Vaatas poolkuud, selle nukku valgus ei kustutanud tähti. Sankal oli miskipärast tugev tundeus... Astus tasa mööda tänavat... Väikesed aknad olid peaaegu kõik lagunud, paljud ilma katuseta, — ainult sarikad mustasid kuuvalges taevas. Jõudis härrastunud halapajuni, — selle all oli kabelike. Suletud ukse ees põlvitas keegi valges hõltsis raine, nagu pihkude vahel pigistatud, ei pööranud lume rudina peale. Sanka seisis pisut, ohkas, läks eemale. Talle viirastus ikka — kuskil kaugel mängib muusika.

Volkov kuulis teda. Astusid läbi pika, pütte ja vaadikast talle laadud eeskoja kõrtsi. Peremees näitas rasva-kunnilaga valgust, — ta tihe habe tõrrutas väikese näo ees, — silmad vanad ja sünged. „Lutikaid ei ole, saate hästi magama,“ ütles ta valgevene keeli. „Ainult kui pan klatachowski pähe ei tuleks kõrtsi külastada. Oh, jumal, jumal...“

Kuumas kõrtsis lõhnas hapuka järele. Katkise eesriide taga nuttis laps kätiskis. Sanka võttis kasuka seljast, lasta valjast kolme kaest toodud patjadele, — ta tahtis samuti nutta. Pilutas silmi, tundis, — südamest paremal pool (kus elab hing) on talumatu rahutus... Oleks nagu hale kellestki, tahaks nagu armastada.

Kõrtsiuku paukus iga hetk, — tuli ja väljus peremees ning mingisugused inimesed. Laps nuttis alistuvalt... „Jälle jääb õõ magamata...“ Mees kutsus: „Sanja, kas õhtust sööd?“ Teeskles, nagu magaks. Viirastus poolik kuu, mis paistis kabeli juures tuhmilt valges hõltsis naise seljale. Tahtis eemale tõrjuda — ei saanud... Viirastus ammuolnu: ema kohutavad silmad, kui ta suri... Põleb pird pilakus, märjaks tehtud särkidega väikevennad, pea üle ahjuääre ripakil, kuulavad, kuis ema oigab, vahivad kedervarre varju palkseinal, — see on nagu peene kaetaga, sokuhabemega vanamees... „Sanja, Sanja,“ kutsus ema ainult hingeõhuga. „Sanja, mul on neist hale...“

Volkov sõi aeglaselt nuudleid. Uks mürtsatas jälle, keegi astus sisse ja ohkas ettevaatlikult. Sanka neelas pisaraid: „Vaata sedasi sõidadki oma õrnemest mööda.“ Mees — jällegi: „Sanja, joo vähemalt piimagi.“

Naise hää ukse juures: „Armuline pan, kaitsegu sind jumalaema, — kolm päeva pole me söönud, anna oma halastusest leiba.“ Sanka — nagu oleks ta hingest läbi tor-
gatud — tõusis lavitsal istukile. Ukse juures põlvitas naisterahvas, tema valge rüü põues lamas küllakil hale lapsenäoke. Sanka hüppas üles, haaras vaagna hanelihaga: „Säh!“ — andis ja hakkas ise tahtmatult maanase kombel ta poole noogutama. „Mine, mine.“

Naine läks. Sanka istus laua juurde, — süda tagus nõnda, et ta ei suutnud isegi piima juua. Volkov küsis juudist kõrtsmikult:

„Ons teil ikaldus olnud, või mis?“

„Ei, selle eest on jumal hoidnud. Pan Malachowski koristas hea lõikuse ja vedas ta juba Königsbergi...“

„Vaata aga,“ imestas Volkov ja pani lusika käest. „Või müüvad Königsbergi. Ja saavad head hinda?“

„Oh, mis hinda nüüd.“ Peremees hakkas ähkima, keerutades oma vilthabet, asetasküünlajala pingile, kuid ise istuda ei söandanud. „Praegu mõistavad Königsbergi kaupmehed väga hästi, — ega kellelegi teisele peale nende nisu viia saa, Riiga ei saa, — kes tahab siis rootslastele tolli maksta. Noh, ja nii annavadki kuldna...“

„Kuldna! Puudast?“ Volkov ajas oma sinised silmad kahtlevalt pärani. „Vahest sa luiskad?“

„Aga jumala eest ei valeta, — miks ma peaksin valetama kõrgeaulisele panile? Kui ma noor olin, siis veeti vili Riiga, seal anti poolteist ja kaks kuldna. Ega pan ei vihasta, kui ma istun? Oh, jumal, jumal... Need on puha pan Malachowski naljad... Raius pan Badowski juures külas meie juudi Alteri mõõgaga surnuks. Aga pan Badowski on seesugune pan, et on valmis tühise kana pärast ki kogu oma alluva šlahta jalule ajama, — Alter oli tema juures asjaajajaks. Niisiis ründas pan Badowski oma šlahtaga pan Malachowskit. Oli tulistamine püstolitest! Oh, jumal, jumal... Siis ründas pan Malachowski oma šlahtaga pan Badowskit. Kui palju kulutasid püssirohtu — ja kõik üheainsa tapetud juudi pärast... Lõpuks nad leppisid ja jõid ära viiskümmend ankrut õlut. Pan Malachowski šlahtapoisid kihutasid siia, haarasid mu kinni, haarasid kinni viis meie juuti, viskasid meid töövankrile, litsusid ridvad peale, nagu veetakse viljavihkusid, ja vedasid pan Badowski õue... Pan Malachowski hoidis kõhtu kinni, — nõnda naeris ta: „Vaata siin sulle, pan Badowski,

siis istke asemel — kuus.“ Jankel Kaganil murti külje-
luu, sellal kui ta vankris lamas. Mooses Levidil löödi maks
tahi, minul hakkasid sellest ajast peale jalad kuivama...“

„Nõndaks, kui sa ei luiska,“ ütles Volkov, kallates
piima savitaldrikule. „Miks see teie küla siis nii vaene
on?“

„Aga millest peakski talupoeg rasva minema?“

„Millest rasva minema, milleks seda? Ei peagi talupojal
laskma liiga paksu villa kasvatada... Kuid ikkagi — ka-
tused tuleks onnidele peale teha. Mis see teil sedasi on, —
ma vaatasin, — lojused elavad paremini... Rendi peal
pole nähtavasti kedagi?“

„Meil on kõik teoorjad.“

„Ja mitu teopäeva on?“

„Aga kõik kuus päeva töötavad panile.“

Volkov imestas jällegi... „Meil ei lubaks juba kroonu
seda,“ mõttes ta, „sihukese talupoja käest ei saaks sa poolt
kopikatki.“

„Kes teil siis kroonule makse maksab? Panid või?“

„Ei, panid ei maksa makse. Meie maksame panidele...“

„Vaata see on alles riik,“ Volkov muigas, kõngutas pead.
„Sanka, vaata siin on panidel voli...“

Kuid Sanka ei kuulnud. Ta silmad olid pärani, silma-
terad liikumatud. Pöördus akna poole, liibus vastu märga
klaasi. Tänavalt kostis ikka valjemini muusika, kuljused,
hüüdhääled. Kõrtsmik võitis rahutuks muutudes küünla-
jala, astus viimase seljaga lohiseval sammul ukse poole:
„Seda ma ju ütlesingi, — ei lase pan Malachowski teil
magada.“

Kõrtsi ees peatus kümmekond saani. Juudid vingutasid
viuileid, puhusid kähisevaid klarneteid. Aadlikud, hunni-
kus vaipadel, jalgu püsti ajades, naersid laginal, karjusid,
õksteist ergutades. Üks vurrukas, lühikeses kasukas, lõi
tantsu trambitud lumel, — astus kord tähtsalt ette, tõm-
mates käega üle vurrude, keerutas seejärel metsikult, ja
mõõk lendas ta järel.

Kihutasid juurde tõrvikutega ratsanikud, hüppasid
maha. Pimedusest kerkis esile nelik suuri hobuseid, vau-
suled püstiaetud peadel, — lahtistes saanides daamid.
(Sanka otse kleepus vastu aknaklaasi, vahtides välismaa-
lannasid: kõik kitsais sametkasukais, karusnahksed krae-
kused, valkesed mütsid ühel kõrval.) Tunглаist valgusta-

tud daamid naersid. Saani tagapukist ronis maha tuiakas pan, astus vaarudes kõrtsi poole, nägi ähmase klaasi taga Sanka nägu. „Ohoil“ viipas šlahtale käega. Pan ja tema taga šlahtapoisid, — mõned lihtsais lambanahkseis kasukais, mõned päris räbalais, kuid kõik püstolite ning mõõkadega, — tungisid kõrtsi. Pan, punane nagu vaskkatel, jalad harkis, tõmbas pihuga üle vurrude, mis olid nii suured, et ei mahtunud pihku. Tema tumepruunide rebasnahkadest pealiskuub oli lumine, — nähtavasti oli pan nii mitugi korda saanipäralt kukkunud. Kolksatades mõõgaga, välgutades Sanka poole silmi, hakkas rääkima ilukõneliselt, joobnu pingutusega:

„Minu armuline pani¹ vürstinna, neetud kõrtsmik teatas mulle liiga hilja teie saabumisest. Kuidas! Et seesugune ilus suursugune pani ööbiks jälgis kõrtsis! Ma ei luba seda. Šlahta, lange põlvili, palu, et pani vürstinna tuleks lossi...“

Aadlikud, — oli nende hulgas ka hallipäisi, keda ilustasid mõõgaarmid põiki üle näo, — hakkasid Sanka ees ühele põlvele viskuma, tõmmanud mütsid peast, lüües pihkudega vastu rinda, täites kõrtsi viinahõnguga:

„Kõige armulisem pani vürstinna, kas või surm — ei ma tõuse teie jumalikkude jalgade eest, — suvatsege tulla pan Malachowski poole...“

Aleksandra Ivanovna, nagu oli laua juurest üles hüpanud, tõmmates õlgadelt reisisalli, nii seisiski põlvitava šlahta ees, kahvatu, kergitatud kulmudega, ainult ninasõõrmed vabisesid. Kõrtsmik hoidis küünalt kõrgel. Pan Malachowski, vaadates seesugust iludust, müksas kord üht, kord teist aadlikku ja langes lähemale astudes ise raskelt põlvele:

„Palun...“

Sankal oli siiski küllalt mõistust, et heita pilku mehe poole. Vassili oli väga kohkunud, avas väriseval käel särgikaelust, otsides rinnalt kotikest kirjadega — tõendusks, et tema isik on puutuma^u. Sanka lausus pisut kogeldes, kuid laulva häälega:

„Olen õnnelik tutvumast...“

Juba teist nädalat pidutses pan Malachowski, mürgeldas üle kogu Orša vojevoodkonna. Pani Augusta, tema

¹ Pani — proua, emand (poola keeles). Tõlk.

naime, armastas nõnda lõbu ja tantsu, — tantsitas oma ka-vatse kuni ulmastuseni. Nõrkedes peitis mõni enese kuhugi sulendisse, — ta äratati, lohistati unisena sammas-saali, kus moosekandid vääril oma viimse jõu välja pa-aid, — kõhetud, lapitud pikk-kuubedes, — veneetsia kinnistõhtreist uhkelt maalitud lae all tilkus küünlavaha tilgetele parukatele, lehvivaile seelikuile, kõrvaltuba-des jõi ja lõugas alluv šlahta.

Keset ööd äkki pani Augusta, — väike, kahupäine, lohukesed põskedes, — mõelnud välja uue lõbu, plak-sutas käsi „Sõidame.“ Vajuti saanidesse, kihutati tõrvi-kute valgel naabri poole, kus jälle kõrgete külaliste jaoks ungari veini ankrud, tervena praetud oinad, lihtšlahtale aga suured kausid rupskeid küüslauguga. Tühjendati kari-kaid ilusate daamide, Poola honneuri, Rzecz Pospolita suure vabaduse auks.

Või mõttes pani Augusta välja rõivastada oma külali-sed türklasteks, kreeklasteks, hindudeks; lihtsamate šlah-tameeste näod määras nõega. Lõbutsenud öö läbi, läksid mardisantidena naaberkloostrisse, mis kõlksutas sõbrali-kult kella raagus puude taga künkal. Võeti osa jumalatee-nistusest ja seejärel joodi saja-aastasi mõdusid valges, koides põlevaist palkidest soojendatud refektuuris, heideti natja galantsete, lõhnastatud talhare ja igaks ju-huks kannuseid kandvate munkadega.

Sanka süüvis kogu oma hingepalanguga sellesse lõbut-semisse. Vahetas vaid kleite ja mürgi särke, hõõrus end lõhnava viinaga, ning siis uuesti, — kõhnunud, kõrgekas-vuline, üleni muusikast läbi imbunud, — kummardas uh-kelt menuetis, keerles nagu meeletu polkat tantsides.

Vassili pani esialgu vastu, kuid tema juurde asetati kaks söömarit ning joomarit, kogu Poolas kuulsat vägi-last — pan Chodkowski ja pan Domoracki. Need olid see-augused šlahta-saksad, et ühe korraga jõid tühjaks nelja-kvardilise õllekannu, sõid terve ploomidega hane, hauka-sid kõrvale kausitäie pirukaid, rüüpasid peale viis pude-lit ungari veini. Vassili vennastas nendega ööd-päevad läbi. Kui juhtus selgem silmapilk — otsis igatsedes naist. „Mu tuvike, Sanjake, on tarvis ära sõita, aitab juba.“ Sanka ei vaadanud ringigi. Pan Chodkowski võttis Vassilil õlgade ümbert kinni, — läksid vaarudes edasi pidut-sema...

Vassili mõmises, kaevles padjasse, — keegi raputas teda õlast. (Ta magas rõivastega, ainult kaftani ja mõõga oli ära võtnud.) Pea nagu tinast — ei jõua tõstagi. Raputati jonnakalt, küüntega ihusse tungides... „Oh, mida's veel?“

„Tule minuga tantsima... Tule ometi, tule,“ kordas kiiresti Sanka hää, seevõrra imelik, et Vassili tõusis küünarnukile. Sanka noogutas talle voodi ees seistes puuderdatud peaga. Silmad säärased, nagu oleks majas tulekahju või mõni õnnetus juhtunud...

„Sa ei taha minuga tantsida?“

„Oled arust ära, kallike... Väljas on hommik...“

Sanka moondunud nägu, paljastatud õlad olid sinakad koidu valgusest suure läbipaistva akna taga... „Milleni on enese viinud, — pole verepiiskagi näos,“ mõtles Vassili.

„Heida parem magama.“

„Kui ei taha, põle vaja... Ah, Vassili...“

Ta istus järsku kõrgele toolile, langetas paljad käsi-varred. Ta lõhnas prantsuse magusavõitu odööri, millegi võõra järele. Vaatas silmi pilgutamata mehele, kurgus veerles kera.

„Vasja, kas sa armastad mind?“

Oleks ta küsinud seda pehmelt, harilikul viisil, — ei, ta küsis otsekui ähvardades. Vassili müksas meelepahast rusikaga padjasse:

„Lase vähemalt minul rahulikult elada.“

Sanka neelas jälle kera alla:

„Utle, kuidas sa mind armastad?“

Mida öelda selle peale? Vaat kus naiste loba! Kui pea poleks nõnda pohmelusest huuganud — Vassili oleks kindlasti vanduma hakanud. Kuid polnud ei jõudu ega tahtet, — vaikis, vaadeldes naist etteheitva muigega. Sanka lõi tasa käed kokku:

„Kui sa ei hoia mind... Patt langeb sinu hinge peale...“

Tõusis, viskas jalaga pika kleidisaba kõrvale, väljus...

„Pane ometi uks kinni, Sanja...“

Vassili ei suutnudki enam uinuda, — õhkas, vähkres, kuulates kaugelt muusikat alt, saalidest. Ei tahtnud, kuid pidi mõtlema: „Halb lugu, ei ole hea.“ Istus voodis, hoides pead kinni... „Ei kõlba kuhugi säärane elu...“ Rõivastus, läks tagatrepi kaudu majapidamishoonete poole, —

vastama, kas saan on korras. Nähes tõllahoovi juures kutseri Antipi (ostis selle kuuekümmne rubla eest Smolenski vijevoodi käest — Vjazma juures kadunu asemele), rõõmustas oma inimese üle:

„Hajah, Antip, homme sõidame.“

„Ah, Vassili Vassiljevitsš, oleks küll hea, — nõnda on sinu juba ära tüüdanud.“

Jookse õhtul hobuste asjus kõrtsmiku juurde...“

Vassili tuli aeglaselt pargi kaudu tagasi. Tuiskas puhast lund, varesepesadega puud kohisesid tõsiselt. Tiigil töötas palju mehi ja naisi, — nähtavasti oli kogu küla aetud lund rookima; aeti püsti mingeid ritvu tuules plaksuvate lappudega. „Ikka aina tembud ja lõbud...“ Vassili peatus äkki, nagu oleks keegi ta õlgadest kinni haaranud, — kurtus nägu. Süda kloppis. Taipas: see on tema! Nii mitugi korda oli teda näinud läbi viinauima, kuid alles nüüd mõistis: see on tema — pan Wladyslaw Tyklinski, pikk apelsinivärvi sametist Pariisi kuuega iludus. Aleksandra on kogu aeg temaga: menuetti tantsib temaga, kontratantse, masurkat — temaga.

Vassili vahtis jalgade ette. Lumi kleepus põsele, kaelale. Kuid vaevalt oli see terav aimus vilksatanud, kui kõik hakkas jälle pohmeluseulma looruma. Ei teinud minnit otsust. Aga teda otsiti juba einestama. (Siin oli see-sugune komme: pärast lõbusat ööd — varane eine, ja siis kuni lõunani — magama.) Vastikuks läinud sõbrad Chodkowski ja Domoracki, hooplejad, paksumaolised luiskajad, haarasid tal naeru lagistades käe alt kinni: „Milline katjasupp on laual, pan Vassili...“ Aleksandrat polnud lauas ja seda teist — ka mitte... Vassili viskas kange käreka, kuid viin ei hakanud pähe...

Ta ronis laua tagant välja, läks tantsusaali, — see oli tühi. Vääril, vajunud vastu türgi trummi, magas pikk, luine juut. Vassili paotas ettevaatlikult peegलगaleriisse viiva kahepoolega ukse, — piki aknaid, mööda vahatatud, värvilisi paberitükke täis pillutud põrandat kõndisid Wladyslaw, apelsinivärvi kaftani siil mõõgaga jultunult üles kergitatud, ja Aleksandra. Wladyslaw rääkis talle tuliselt, raputades isemeelselt parukat. Aleksandra kuulas langetatud päi. Tema allakallutatud kaelas oli midagi tütarlapselikku ning kaitsetut: toodi välismaale kogenematu lollpeake, jäeti üksi, solvatakse — jääb üle vaid pisaraid neelata...

Vassili oleks pidanud toimima vihaselt, nõudma satisfaktsiooni kõrgilt poolakalt, kuid ta ainult vaatas uksepraod vahelt, kannatades haleduse käes... „Oh, oled kehv kaitsja, Vassili.“ Sellal osutas pan Wladyslaw kauni viipega kõrvaluksele, Sanka abaluud kerkisid pisut, vaevalt vangutas pead. Pöördusid, läksid talveaeda. Vassili käsi sirutus tahtmatult — varrukad üles käärima... Kuid polnud varrukat, — olid vaid pitsid. Ka mõök oli üles jäänud... Oh, kurat!...

Ta lõi uksepoole raginal lahti, kuid tagant sööstis ta kallale käratsevad paksmaod Chodkowski ja Domoracki...

„Sa proovi vaid, pan Vassili, kuumi kärke hapukorega...“

Istus taas laua taga — südame hämmelduses. Ühel hoobil nii häbi kui viha. Oli tegemist ilmse kokkurääkimisega. Need õgijad joodavad teda täis... Kas joosta mõõga järele — võidelda? On aga tore tsaari saadik, — kakleb nagu mats kõrtsis naise pärast... Ah, olgu! Üks lõpp peale!

Lükanud pakutud klaasi eemale, väljus kiiresti söögisaalist. Otsis üleval, hambad ristis, mõõka... Leidis selle Sanka seelikute kuhila alt... Tõmbas kogu jõuga vöö ümber. Jooksis kivitreppi mööda alla. Lossis oli juba puhkama heidetud. Jooksis talveaia läbi, — mitte kedagi. Sattus toatüdruku peale. See piiksus, sügavalt niksutades ta ees:

„Pani vürstinna, pani Malachowska ja pan Tyklinski läksid lõbusõidule, ütlesid, et enne õhtut ei maksa neid oodata...“

Vassili läks tagasi üles ja istus kuni videvikuni akna juures, vahtis teele. Jõudis mõtetega isegi niikaugele, et hakkas koostama pihtimuskirja Peeter Aleksejevitsšile. Kuid ei leidnud paberit ega sulge.

Hiljem selgus — Sanka oli juba ammu tagasi tulnud ja puhkas pani Augusta magamistoas. Pärast õhtueinet pidi olema karneval ja tulevärk tiigil. Vassili käis tõllahoones, käskis Antipil tasakesi hobused valmis seada ja mõned reisikohvrid saani viia. Tuli süngelt lossi poole tagasi. Karniisidel süüdati rasvalambikesi, — tuul jooksis üle tulede. Lumepilved olid hajunud, öö oli sinine, kuu ühest küljest lõigatud.

Lumme tuisanud kivikujudega kaunistatud aiamaajakese

murest kuulis Volkov kähedaid hüüatusi, lõõtsutavat hingamist, mõökade klirinat. Oleks mööda läinud, — pole huvitav. Nurga taga (noolega Cupido aluse juures) seisis paisterahvas, hoides õlgadele heidetud kasukat kurgu all kinni, peas valge parukas. Vaatas terasemalt — Aleksandra, jooksis juurde. Siinsamas nurga taga vehklesid pan Wladyslaw ja pan Malachowski kuuvalguses mõökadega. Hüppasid harkis jalu, tormasid peale, trampisid, hiigasid metsikult õhku välja, lõikasid mõõgaga mööda mõõka.

Sanka sööstis Vassili juurde, haaras ümbert kinni, liibus vastu, heitis pea taha ja — silmi pilutades, läbi hammaste:

„Vii ära, vii ära...“

Varrukas Malachowski karjatas valjusti, nähes Volkovit. Pan Wladyslaw — sööstes tema peale: „Pole sinu oma, me ei luba.“ Läbi pargi jooksid šlahtamehed paljaste mõökadega — lahutama pane.

Vassili rahustus, kui olid pan Malachowskist poolsada varda eemale sõitnud. Sankale ei meenutanud ta sõnagi, ei pärinud midagi, kuid oli karm. Sanka istus saanis, silmi avamata, rahunenud. Rikastest mõisatest sõitsid nad ringi mööda.

Kord ühel künkal muutus teejuht, kes istus pukis, külmunud sõrmed pistetud kasukavarrukaisse, rahutuks, osutades tee ääres oleva kabeli telliskivikatusele. Antip pistis pea saani kummi alla:

„Vassili Vassiljevitš, siit me peatumata mööda ei pääse.“

Nagu selgus, oli see kabel (püha Jan Nepomuki auks) ehitatud kuulsa pan Borejko poolt, — tema tüsedusest, aplusest ja külalislahkusest olid tekkinud kõnekäänud. Pani maja oli teest kaugel eemal, tumeda metsatuka taga. Et napsikaaslast ilma vaevata sisse kutsuda, selleks rajas ta otse maantee äärde kabeli, — ühes tiibehitises oli köök ja veinikelder, teises — söögisaal. Siin elas pidevalt paksmaost ja naljavennast kaputsiin. Pidas jumalateenistusi, igavall hetkil mängis paniga kaarte, luurasid kahekesi mõõdasõitjaid.

Sõitku kes tahes, — kas tähtis pan, muretu šlahtamees, kes oma mütsigi maha joonud, või kauplev alevisaks, —

orjad tõmbasid kõie üle maantee, pan Borejko tuli vaarudes ja kähisevalt hingates, pakkus karika veini (orjad rakensid sellal kähku hobused eest), arastunud inimene tiriti kabelisse, kaputsiin luges palve, — asuti pidutsema. Pan Borejko inimestele kurja ei teinud, kuid kainenena minema ei lasknud, — mõni kanti meelemärkuseta saani, mõni andis oma hingekeese issandale, meelemõistusele tulemata, kaputsiini tumeda pihisõna saatel...

„Mis me peame tegema, Vassili Vassiljevits? ...“ küsis Antip.

„Kääna kõrvale, kihuta üle põllu, nii palju kui jaksu.“

Näis, et panidel oli ainult üks mõte — lõbu, paistis, et kogu Rzec Pospolita vaid muretult pidutses. Mis aga tähtsam maja alevis, või linnakeses — väravad pärani, trepil lõugab purjus šlahta. Seevastu olid linnade tänavad puhtad, oli palju korralikke poode ja kaubahoove. Poodide ja habemeajamisäride, sumptuasutiste kohal — põiki üle tänav — maalitud sildid: siin pihikus daam, seal kavalier ratsa, seal veel vaskliud juuksuriäri kohal. Uksel naeratab sõbralikult portselanpiibuga sakslane, või hea kasukaga juut palub viisakalt möödaminejat ja -sõitjat sisse astuda, järele vaadata. Mitte nii nagu Moskvast, kus kaupmees rebib ostjat siilupidi oma kehva putkasse, kus kolmekordse hinna eest leidub vaid rämps, — siin mine ükskõik mihukesse poodi — silmad lähevad kirjuks. Kui pole raha — antakse võlgu.

Mida lähemale Liivimaa piirile, seda sagedamini kohtasid linnakesi. Kungastel keerutasid tuulikud tiibu. Külades veeti juba sõnnikut välja. Sombune taevast lõhnas kevade järele. Sanka silmad hakkasid taas särama. Lähenesid Kreuzburgile. Kuid siin juhtus, mida ei oodatud.

Sissesõiduhoovis puhkas vaheseina taga stolnik Pjotr Andrejevits Tolstoi. (Oli tagasiteel välismaalt Moskvasse.) Kuuldes vene hääli, väljus ta, kasukas õlgadele heidetud, kiila pea ümber seotud siidrätik.

„Vabandage mind vanameest,“ kummardas ta viisakalt Aleksandra Ivanovnale. „Olen üpris rõõmus teid kohtades...“

Vaatas teraselt ning sõbralikult oma lahitsasabamustade kulmude alt end ülirohivaist vabastavat Sankat. Ta oli umbes viiekümne-aastane, — kõhetu ja lühike, kuid läbini soonikas. Moskvast ei armastatud Tolstoid, tsaar ei suutnud talle andestada tema minevikku, mil ta koos Hovans-

kiga streletas Sofja toeks ässitas. Kuid Tolstoi oskas mudata. Võttis enese peale raskeid ülesandeid välismaal, tahtis neid suurepäraselt. Tundis keeli, kauniskirjandust, oskas sobiva hinna eest osta maalitud pildi (Menšikovi lossi jaoks), kasuliku raamatu, palgata teenistusse oskusliku inimese. Ei roninud ette. Mõnedki hakkasid teda kartma.

„Kas te mitte Riiga ei sõida?“ päris ta Aleksandra Ivanovnal. Kalmõkitüdruk kiskus sellel vilte jalast. Sanka vastas ükskõikselt:

„Kuttame Pariisi.“

Tolstoi kobas luust tubakatoosi esile, koputas sellele keskmise sõrmega, pistis suure nina tubakasse:

„Liiga palju sekeldusi, sõitke parem Varssavi kaudu.“ (Volkov küsis, hõõrudes tuuldunud nägu: „Miks?“) „Liivimaa! on sõda, Vassili Vassiljevits. Riia on ümber piiratud.“

Sanka haaras põskedest kinni. Volkov hakkas ehmunult silmi pilgutama:

„Juba alanud? Kuidas siis nõnda? Kas August üksinda...“

Ja lahkudes, — nii külm-holatavalt torkas teda Pjotr Andrejevits silmadega. Tõstis tubakaga määratud nina. Aevastas, — siidrätiku nurgad hüppasid püsti nagu kõrvad.

„Ma soovitan teile, armas Vassili Vassiljevits, sedamaid Miitavi poole pöörata. Kuningas August on seal. Ta rõõmustab teid ja iseäranis teie abikaasat nähes — nii šarmant ja simpatilik...“

Tolstoi teatas üht-teist alanud sõjast. Juba sügisel hakkasid kuningas Augusti Saksi väed Liivimaa piiri poole tõmbuma — Janiskisse ja Miitavisse. Riia kuberner Dahlbergh (kes kolme aasta eest oli mõnitanud suurt Moskva saatkonda ühes Peeter Aleksejevitsiga) ei tahtnud midagi näha või pidas tühiseks seda diversiooni. Riia oleks võinud mööda minnes vallutada. Kuid kallis aeg kaotati armulõbude ja meeletu kergemeelsusega: Saksi ülemjuhataja, noor kindral Flemming armus pan Sapieha õetütresse, — pidutses kogu talve Sapieha lossis. Soldatid prassisid omakorda, rõõvisid Kuramaa külasid, — talupojad hakkasid Liivimaale põgenema, ja Riias taibati lõpuks olukorda. Kuberner kindlustas linna.

"Tänu jumalale, kindral Karlowiczi saabumisega sõjaväe juurde algas sõjaline tegevus," jutustas Pjotr Andrejevits, kortsutades raseeritud huuli ja valides sõnu. "Kuid Veenus ja Bacchus, paraku, jätavad kuulide vihina tähele panemata: kindral Flemming otsib palavamaid lahinguid. Rootslaste ründamise asemel ründab ta vahvalt kauni poolatari kindlust, — viis selle juba Dresdenisse, ja varsti on seal pulmad..."

Kogu jutust mõistis Volkov, et kuningas Augusti asjad on halvad. Otsustas: et mõnest eksitusest hoiduda ja pärast Peeter Aleksejevitsi ees mitte vastust anda, tuleb pöörata Miitavisse.

"Kus on teie rüütlid, mu härra? Kus on teie kümme tuhat soomussärki? Kus on teie vanded, mu härra? Te olete valetanud kuningale."

August asetas läidetud küünlajala järsult peegli ette puudritupsude, kinnaste, lõhnaõlipudelite vahele, — üks küünal kukkus ja kustus. Hakkas sammuma mööda magamistoa hõbedast vaipa. Tema tugevad, pingsalt sukka-dest ümbritsetud sääremarjad värahtasid vihaselt. Johann Patkul seisis tema ees, kahvatu, sünge, mudides kaabut.

Ta tegi kõik, mis oli inimlikult võimalik: kirjutas kogu talve ässitavaid kirju, saatis neid salaja rüütlitele Liivimaa mõisates ja Riiga. Trotsides Rootsi seaduse ähvardust, läks kaupmeheks rõivastatuna üle piiri ja viibis von Benkendorffi, von Sieversi ja von Pahleni lossis. Rüütlid lugesid ta kirju ja nutsid, meenutades ordu muistset vägevust, kaebasid viljatolli üle, need aga, kes olid reduktsiooni tõttu kaotanud osa oma maid, vandusid oma elust mitte hoolida. Ent kui Saksi sõjavägi viimaks Augusti manifestiga Rootsi orjuse kukutamise kohta Liivimaale tungis, siis ei sõandanud ükski rüütel hobuse selga istuda, ja — veelgi pahem — paljud hakkasid koos pürjelitega kindlustama ning kaitsma Riit kuninga palgasõdurite vastu, kes ihaldasid röövima pääseda.

Täna tõi Patkul need troostitud teated Miitavisse. Kuningas katkestas lõunasöögi, haaras laualt küünlajala, haaras Patkulil käest kinni, sööstis magamistuppa...

"Te lükkasite mind sellesse sõtta, mu härra, — teiel... Ma paljastasin oma mõõga, toetudes teie vandelistele töotustele. Ja teie julgete öelda, et Liivimaa rüütelkond — need joodikud ja maksavorsti õgijad — veel kõhklevad."

August, suur ja tore oma valges sõjakuues, tungis Patkulile peale, rusikad kokku pigistatud, raputas ägedalt pitkakeelset, karjus ärrituses palju üleliigset.

"Kus on Taani abivägi? Te lubasite mulle seda. Kus taasi Peetri viiskümmend soldatipolku? Kus teie kakssada tuhat täervoonetsit? Poolakad, kurat võtaks, ootavad seda raha. Poolakad ootavad minu edu, et mõõgad kätte võtta, või minu läbikukkumist, — et alata ennekuulmatut kodu sõda."

Vaht voolas tema täidlastelt, terava löikega huultelt, hoolitsetud nägu vabises... Patkul, pööranud silmad kõrvale, taltsutades raevu, mis tungis kõrisse, vastas:

"Valitseja, rüütlid tahaksid saada kindlustust, et nad, heitnud Rootsi ikke, ei satu mitte Moskva barbarite invasioni alla. Selles, ma arvan, on kõhkluse põhjus..."

"Lohal Tühised kartused... Tsaar Peeter vandus ristiku ees, et ei lähe Jamburgist kaugemale, — venelased vajavad ingerimaad ja Karjalat. Nad ei taotle isegi mitte Harvat."

"Majesteed, ma kardan vandemurdmist. Ma tean, — Moskvast on saadetud luurajad Narva ja Tallinna kaupade ostmise ettekaändel, — neil on kästüd teha nende kindluste plaanid."

August laganes. Tema suur värvitud küüntega käsi langes mõõgapidemele, ümar lõug sirutus kõrgilt ette:

"Härra von Patkul, ma annan teile oma kuningliku sõna: ei Narva ega Tallinn, liiatigi veel Riia ei näe venelasi. Nõndigu mis tahes, ma kisun need linnad tsaar Peetri küüntele vahelt..."

Kuningas tundis Miitavis, hertsogilossis meeleheitlikku igavust. Tema viibimine sõjaväe lähedal ei kiirendanud sündmusi. Õnnestus vallutada ainult Koberschanzi kindlusekene. Kaks korda tulistati Riit, kuid tagajärjetult. Liivimaa rüütlid mõtlesid ikka veel järele, — kas istuda hobuste selga. Poola magnaadid ootasid valvsalt, valmitsades, nagu näha, eelseisval seimil kuningale järelepärimist milliste eesmärkidega kiskus ta Poola sellesse hädahoitlikku sõtta.

Ilm oli Miitavis sant. Raha vähe. Kuramaa mõisnikud — tahumatud, nende naised sarnanesid pigemini tiinete lehmaodega kui ahvatleva sugupoolega. Noor Kuramaa

hertsog Friedrich Wilhelm, upsakas joomavend, ajas talumatu igavuse peale. Kui poleks olnud uue sõbratari Athalia Desmonti pingutusi, kes oli koos kuningaga lõbusast Varssavist lahkunud, siis oleks Augusti tulist iseloomu ähvardanud melanhoolia.

Athalia Desmont algatas balle ja jahte, tellis Varssavist kohale itaalia näitlejaid, pillas raha seesuguse käsitamatu heldusega, — isegi August nohises vahel läbi nina, tehes õueministrile korralduse — leida krahvinnale nii ja nii palju kulddubloone. Karmi kliima tõttu itaalia näitlejad aevastasid ja köhisid. Peenemaitiselt kavatsatud ballidel kohalik aadel, kes ei tundnud rafineeritud naudinguid, ainult jõllitas silmi selle toreduse peale, arvutas mõttes, mis see kõik kuningale maksma läheb.

Kord oli kuningas lõunastamas. Ta sõi nagu tavaliselt üksinda väikese lauakese juures, selg pööratud kaminatele poole. Daamid istusid kullatud toolikestel poolringis ta ees. Kuningal oli peas väike galantne parukas, seljas kerge lilleline kuub, batistsärgi pitsid langesid allapoole kõhtu. Lauateenija, kuivetanud ning kortsunud näoga, värvitud vurrudega vanamees, kallas soojendatud veini. Täna viibisid vastuvõtul kuus peedikarva põskedega kohalikku parunessi, kuus lihavat parunit seisid pinguldatult nende jahuga riputatud parukate taga. Kaks toolikest olid vabad.

Närides pikitud jänest, heitis August tuhme pilke daamidele. Puuhalud praksusid. Parunid ja parunessid ei liigatanud, kartes nähtavasti ebaviisakaid hääli nohisemise näol. Vaikus venis liiga pikaks. August toetus küünarpeale, pühkis huuli, laskis salvräti lauale langeda:

„Mesdames ja messieurs, ma ei väsi kordamast seda suurt rahuldust, mida ma tunnen, olles teie kauni linna külaliseks.“ Kinnitas seda käelaba kerge liigutusega. „Peab seadma eeskujuks Kuramaa aadli kõrged kõlbelsed omadused: õilsa mõttelaadiga ühendab ta õnnelikult kaine praktilisuse...“

Parunid lasksid väärikalt kummargile hobusejõhvist parukad, parunessid, pisut viivitanud (kuna nad halvasti aru said prantsuskeelsest kõnest), kergitasid oma lopsakaid tagumikke, tegid reveransi.

„Mesdames ja messieurs, paraku peavad meie praktilisel ajastul isegi kuningad, hoolitsedes oma alamate kõrgema heaolu eest, vahel maapinnale laskuma. Seda tõde

ei mõista kõik, paraku,“ — lõi silmad õhates üles. „Mida muud peale kibeduse võib äratada mõne kõrkust täis pani lõhinägelik ja kergemeelne pillamine, kes loobib kulda pidustustele ja jahtidele, joomarite ja loodrite toitmise peale, samal ajal kui tema kuningas nagu lihtsoldat ründab, mõök käes, vaenlase kindlust...“

August rüüpas veini. Parunid kuulasid pinevalt.

„Pole kombeks kuningate käest pärida. Kuid kuningad loevad silmadest oma alamate hingeliigutusi. Messieurs, ma algasin seda sõda üksi, oma kümne tuhande kaardiväelasega. Messieurs, ma algasin teada suure põhimõtte nimel. Poola on kodusõdadest käristatud. Brandenburgi kuurvürst, see ahne hunt, on meile hambad sisse löönud. Rootslased on Balti mere peremehed. Kuningas Karl pole enam poisike, ta on jultunud. Kui mina poleks esimesena Liivimaale tunginud, oleksid rootslased juba homme siin, maksustaksid Kuramaa vilja viiekordse tolliga ja laiendaksid reduktsiooni ka teie maade peale.“

Tema heledad silmad lalenesid. Parunid hakkasid nohisema, daamid tõmbasid pead õlgade vahele.

„Jätkand on pannud minu peale ülesande — panna maksma raha ja heaolu Elbest kuni Dneprini, Pommerimaast kuni Soome lahe rannikuni — ühtses suurriigis. Keegi peab keedetud supi sööma. Rootsi, Brandenburgi ja Amsterdam kaupmehed küünitavad selle poole oma lusikaid. Messieurs, mina olen aadlik. Ma soovin, et suppi sööksite rahulikult teie...“ Ta tõstis silmad lakke, otsekui mõttes vahemaad, kust tuleb alla laskuda. „Ma käskisin eile üles puua kaks moonamuretsejat, — nad olid rõõvinud mõnd majapidamist parun Uexkülli mõisas... Kuid, messieurs... Minu soldatid valavad oma verd, nad ei vaja midagi muud peale kuulsuse... Kuid hobused vajavad kaeru ja heinu, kurat võtaks... Ma olen sunnitud pöörduma nende kaugenägelikkuse poole, kelle eest me oma verd valame...“

Parunid läksid näost punaseks, mõistes nüüd, mille poole ta sihib. Üha rohkem ärrituses nende vaikimisest, hakkas August pipardama oma kõnet sõdurikeele sõnadega. Sisse astus Athalia Desmont, — tema tõmmu-kahvatu nägu näis pooleldi langetatud silmalaugude tõttu kirklikuna. Elegantse lihtsusega tegi ta reveransi kuninga ees, lehvitas pärlmutrist lehvikut (parunessid kõõritasid seda imeväärset Pariisi uudist) ja — kummardusega:

„Majesteet, lubage mul omada õnne — esitleda teile Moskva Veenust...”

Tõhutut kleidisaba järel lohistades lähenes ta uksele ja talutas kättpidi sisse Aleksandra Ivanovna: tõepoolest, kõigist ta tempudest oli see vahest kõige teravmeelsem. Kuuldes esimesena Volkovite saabumisest, ilmus Athalia nende juurde sissesõiduhuovi, hindas väarikalt Aleksandra omadusi, tõi ta üle enese juurde lossi, vaatas läbi ta rõivaste tagavara, — keelas kõige valjemalt midagi moskvapärast selga panna: „Mu sõber, need on samojeedide rõivad!” (Seda kõige paremate kleitide kohta, mis olid maksnud kuni sada tšervoonetsit tükk!) „Parukad! Kuid neid kanti ju möödunud sajandil. Pärast nümfide pidu Versailles's ei kanta enam parukaid, mu laps.” Kaskis toatüdrukul kõik parukad kaminasse visata. (Sanka lõi nii araks, — pilgutas vaid silmi, leppis kõigega.) Athalia avas oma kohvrid ja ehtis Aleksandra välja nagu „femme de qualité õhtu-robe'is”.

August vaatles meeldiva imestlusega Moskva Veenust, — kaks tuhk-ruuget lainet kummargile lastud peal, lokkis kihar, mis langes sügava dekolteega rinnale, pisut lilli juustes ja kleidil, mis oli lihtne, ilma viltideta külgedel, kreeka tuunika taoline, õlal — kuldtikandusega mantel, mis lohises mööda vaipa.

August võttis ta sõrmeotsakesed, suudles kummardudes. (Aleksandra nägi vaid vilksamisi parunesside punetavaid nägusid.) Nüüd on saabunud — see oodatud hetk. Kuningas oli nagu muinasjutumailt, nagu kaardipakist, — suur, tore, armastusväärne, punase suuga, kõrgete soobelmustade kulmudega. Sanka vaatas võlutuna tema enesekindlalt läikima lõõnud silmadesse: „Ma olen kadunud.”

Varsti saab juba nädal, kui Vassili istub sissesõiduhuovis. Sanka viidi ära, tema aga unustati. Sõitis lossi järele kuulama, — kuninga adjutant tõendas iga kord lahkelt, et kuningas ei viivitavat teda hommepäev vastu võtmast. Igavuse pärast lonkis Vassili päeval linna mööda, mööda kõveraid tänavakesi. Kitsad, sünged majad püstkatustega, raudustega — nagu surnud, — vahest ainult kõrgel üleval liibub vastu aknaruute öömütsis vihane nägu. Turuplatsidel on peaaegu kõik poed suletud. Vahel ragistasid neli kõhetut hobust mööda sillutise suuri munakive kahureid. Sünged ratsanikud varjasid end

villaste mantlitega läbitungiva tuule eest. Üksnes kerjusad — mehed, äranutetud nägudega naised, räbalais lapsad — hulkusid salkadena mööda linna, vahtisid akende poole, mütsid maha võetud.

Ohtuti, pärast õhtusööki, istus Vassili käsipõsakil küünla juures. Mõtles naisele, Moskvale, rahutule teenistusele. Nagu õpetasid isad ja vanaisad, — ole alandlik, jumalakartlik, austa ülemaid, — sellega ei pääse nüüd kuigi kaugele. Ülespoole ronivad need, kellel küüned ja hambad. Aleksandr Menšikov — ülbe, häbematu, — annab ta oli tentsikuku, — nüüd kuberneri, kavaleri, ainult peatabki juhusi, et kahe pea võrra teistest kõrgemale hüpata. Aljoška Brovkin on sõjaväe värbamise eest kaardiväe kapteni üllendatud: sakutab julgesti vojevõude parukaidpidi. Jaška Brovkin — lohakas mats, tihe ja toores, — komandab laeva... Sanka. Ah, Sanka, mu jumal, mu jumal!... Teine mees tõmbaks ta selja piitsaga üleni jultiseks...

Tahandab, peab veel millestki aru saama. Praegu pole tagasihoidlikud hinnas. Tahad või mitte — kuid roni... (Kõrvaldada silmadega vaatas küünlaleegile... Hing tahaks hõõruda, nagu endisel ajal, vaikselt mõisas, tuisu ulgumise saatel lumise katuse kohal... Ahi ja kilgid ning seelased, meeldivad mõtted.) Kas hakata õige Pufendorfi lugema? Hakata äritsema nagu Aleksandr Menšikov või nagu Šafirov? Raske, — pole seks õppust saanud. Kui tuleks sõdagi rutem... Volkovid on küll taltsad, aga kui istuvad hobuse selga, siis vaatame, kes on esimeste hulgas — kas Jaška ja Aljoška Brovkinid?

Ühel säärasel mõtisklemisõhtul ilmus kuninga adjutant sissesõiduhuovi ja palus erakordse viisakusega ning vabandusi esitades Volkovit viivitamata lossi ilmuda. Brutatud Vassili rõivastus kähku. Sõitsid tõllas. August võttis ta magamistoas vastu. Sirutas käed vastu, ei lasknud põlvi nõtkutada — süleles, pani enese kõrvale istuma.

„Ma ei saa millestki aru, mu noor sõber. Mulle jääb üle ainult vabandust paluda korralageduse pärast mu õues... Alles täna lõunalauas kuulsin teie siiasõidust... Krahvinna Athalia, kergemeelseim naiste hulgas, oli võlutud teie abikaasast, kiskus ta ära mehe kaisutusest ja naudib juba nädal aega tema sõprust, varjates kõigi eest...”

Volkov ei jõudnud vastuseks kummardada, kippus tõusma, kuid August surus tema õlale. Rääkis valjusti, naerdes. Muide, lakkas varsti naermast:

„Te sõidate Pariisi, ma tean. Tahan teha teile ettepaneku, mu sõber, viia salakirjad vend Peetrile. Aleksandra Ivanovna jääb teid täielikus julgeolekus ootama krahvinna Athalia katuse all. Te teate viimaseid sündmusi?“

Tema näolt oleks naer otsekui pühitud, — õelad kortsud tekkisid suunurkadesse...

„Asjad Riia all on halvad, — Liivimaa rüütelkond on mind reetnud. Parim mu kindralitest, Karlowicz, sai kolme päeva eest kangelassurma...“

Ta kattis näo pihuga, andis keskendumishetkega viimast au vaesele Karlowiczile...

„Homme sõidan ma Varssavisse seimile, — et lõpetada kohutavat mõtete käärimist... Varssavis annan ma teile kirjad ja paberid üle... Te ei säästa oma jõudu, te tõestate Vene armee viivitamatu väljaastumise vajadust...“

Athalia äratas keset ööd oma toaneitsi, — läideti küünlad, süüdati kamin, toodi sisse lauake puuviljaga, pasteediga, linnulihaga, veiniga. Athalia ja Sanka ronisid laiaist voodist välja — istusid ainult särgiväel, pitsilistes tanudes einestama. Sankal oli pöörane tahtmine magada (või veel — kogu päeva jooksul mitte ainustki hetke hingetõmbamiseks, mitte ainustki sõna lihtsal moel, kõik pingutatult, alati valvel olles), kuid, hõõrunud tursunud silmi, jõi ta mehiselt veini klaasist, mis sillerdas nagu seebimull, naeratas kergitatud huulenurkadega. Ta ei sõitnud välismaale tukkuma, — tuli õppima „rafineed“. Sedasinast „rafineed“ (nii seletas Athalia) ei mõisteta isegi igas kuningakojas: Versailles'iski on küllalt toorust ja sigadust...

„Kujutle ainult, mu südameke, niiskel õhtul ei või akent avada — niisugune hais käib ümber lossi, — põõsastest ja isegi palkonitelt... Õukondlased elavad kitsikuses, magavad kuidagimoodi, räpaselt, valavad end lõhnaõliga üle, et musta pesu lõhna lammata... Ah, meie sinuga peaksime Itaaliasse sõitma. See oleks imeväärt uni... See on kõige rafinee kodumaa... Sinu teenistuses oleksid luule, muusika, kirgede mäng, mõistuse peenendatud naudingud...“

Athalia puhastas hõbenoaga õuna. Asetanud ühe jala teisele, kõigutas tuhvlit, silmad poolsuletud, imes veini:

„Rafinee-inimesed — need on tõelised elu kuningad... Kuidas, kuidas on selle kohta öeldud: „Hea maamees astub sõda taga, usin käsitöölise istub oma telgede taga, julge kaupmehes hiltab eluohuga purje oma laeval... Milleks naavad inimesed vaeva? Jumalad on ju surnud... Ei, — ma näen teist jumalusi Olümposel roosatavat pilvede vahel...“

Sanka kuulab nagu võlutud küülik. Athalia laubale laskusid kortsud. Sirutades tühja klaasi: „Kalla“, — rääkib:

„Mu sõber, ma ei mõista ikkagi, miks te kardate vastu võtta Augusti armastust, — ta piinleb... Voorus — see on vaid mõistuse puuduse tunnus. Voorusega varjab naine oma kõhelist vigasust, nagu Hispaania kuninganna umbse kleidiga oma nigelat rinda... Kuid teie olete tark, teie olete hüljav... Te olete armunud oma mehesse. Keegi ei takista teid temale oma tuliseid tundmusi avaldamast, ainult ärge tehke seda avalikult. Ärge olge naeruväärne, mu sõber. Hea pürjel läheb pühapäeval oma abikaasaga jalutama, hoides teda altpoolt pihta kinni, et keegi ei julgeks temalt seda varandust võtta... Kuid meie oleme rafinees-naised, — see kohustab...“

Tema pitside alt polnud näha Sanka langetatud nägu. Kuidas pidi ta tegema? Ta võis tantsida kas või ööpäeva läbi, ilma maha istumata, etendada ükskõik millist kreeka jumalannat, lugeda õõ jooksul raamatu läbi, õppida värse pähe... Kuid midagi ei suutnud ta ometi eneses ületada: oleks põlenud häbist, oleks surnuks vaevunud, kui Athalia oleks suutnud teda ahvatleda naise kombel kuningat haletsema... („Kõik see muidugi tuleb, tuleb kord, kuid mitte praegu.“) Kuidas seda seletada? Ei või ometi üles tunnistada, et ta pole Parnassil sündinud, — et karjatas lehma, et oleks valmis loobuma voorusest, kuid pole veel võimeline enesest midagi välja käristama, nagu valvaksid memmekese kohutavad silmad midagi püha, mingit pidet...

Athalia ei käinud peale. Näpistanud Sankat põsest, muutis kõneainet:

„Minu unistuseks on näha tsaar Peetrit. Oo, ma suudleksin harduses seda kätt, mis oskab hoida vasarat ja mõõka. Tsaar Peeter meenutab mulle Herkulest — tema kahteist vägitegu, — ta võitleb lohega, ta roogib Augiase talle, ta tõstab maakera õlgadele... Kas pole see mitte

muinasjutt, mu sõber, et tsaar Peeter on mõne aasta jook-sul loonud vägeva laevastiku ja võitmatu armee? Ma tahan teada kõigi marssalite, kõigi kindralite nime. Teie tsaar on vääriline vastane kuningas Karlile. Euroopa ootab, millal Moskva kotkas lõpuks lööb küüned Rootsi lõvi lakasse. Te peate rahuldama mu uudishimu..."

Alati pööras Athalia jutu Moskva asjadele. Sanka vastas, nagu oskas. Ta ei mõistnud, miks sõbranna valvsalt-hiiliv hää muutus talle vastikuks... Hiljem, voodis, tõmmanud vaiba kuni ninani peale, ei saanud kaua und, erutatuna öistest vestlustest. Ah, ei olnud kerge seesinane rafinee...

3

"...Ja lõpuks," kogu see koalitsioon pole rohkem kui paberileht, mis võib hirmutada auväärt senaatoreid, — mitte aga teie tulist vaprust... Taanlased ei julge rahu rikkuda, — uskuge mu naiselikku läbinägevust. Tsaar Peeter on seotud rahuläbirääkimistega, — ta ei astu enne välja, kui türklased ta käed vabastavad. Kuid seda ei juhtu. Djakk Ukrainitsev on kõik oma sooblinahksed kasukad vesiiridele ära jaganud, — tal pole enam midagi öelda. Tsaar Peeter püüdis türklasi oma uue Voroneži-laevastiku vettelaskmisega hirmutada, — selle asemel aga sundis üpris valvele inglased ja hollandlased. Nende saadikud Konstantinoopolis ei taha kuuldagi Vene laevadest Mustal merel. Kõige leppimatum on Poola saadik Leszczyński, Augusti surmavaenlane. Ta palus sultanit Rzecz Pospolita nimel aidata poolakail venelaste käest ära võtta Ukraina ühes Kiievi ja Poltaavaga.

Need siin on viimased uudised või keelepeksud, — kuidas teile rohkem meeldib, — neid on Varssav täis. Meie Augustiga raiskame rohkesti raha ballidele ja lõbustus-tele, — paraku, kuninga populaarsus jätkab langemist. Ta on raevunud ja asetab enese naeruväärseesse seisukorda, libitsedes ühe vene naiivitari ümber...

Niisiis ajaloo pärituul puhub teie purjedesse, vilistab taglases lähedasest kuulsusest. Nüüd või mitte kunagi. Teie truu Athalia."

Karl sai selle kirja Kungsõri metsas. Luges, toetudes vastu puud. Männid mühisesid, madalad pilved lendasid

muutukuu taevaa. All, uduses kuristikus, klähvisid hagi-jad, nende kärsitute hääle põhjal oli selge — jälitasid suurt metsalooma. Raugast jääger laskus mõne sammu ma-dalamale, trampides lund kivide vahel, pöördus äraoota-valt kuningas luges ikka uuesti ja uuesti kirja. Kuller, kes selle toonud, hoidis valjustest hobust, kes kõõritas lil-laka silmaga koerte haukumise poole.

Kuristikust ilmus nähtavale hirm, — tugevate hüpetega tõusis ta rinnakut mööda üles. Karl ei tõstnud musketti. Hirm kihutas puude vahelt läbi, haralised sarved selga astud, samm viiskümmend eemal kostis lask — seal, kus seisid valvel Prantsuse saadik. Karl ei pöördunud, — kiri lipendas ta punetavas käes. Tõmmanud lõua kortsud nähtavale vahela, tuli jääger tagasi endisele kohale — seha väikese pea ja kitsa näoga nooruki taha, kes oli oma püüanahkses pika seljaga kasukas kõhn nagu teivas.

"Kes andis teile selle kirja?" küsis Karl.

Laskmata valjaid käest, lähenes ohvitser sammu kau-gemale.

Krahv Piper, ja suusõnal käskis teie kuninglikule kõr-gusle teatada äärmiselt tähtsaist uudistest, mis pole sena-tile veel teada."

Pakunudohise punapõskase ohvitseri hallid silmad olid kinnivad ning juhtunud. Karl pöördus kõrvale. Need här-rad asalikud — vaat sedasi vaatasid nad kõik äraoota-valt temale, — kogu kaardivägi, nagu kari näljaseid hagi-jaid.

"Mida nimelt teil kästi mulle öelda?"

"Taani väed — viisteist või kakskümmend pataljoni — on ületanud Holsteini piiri."

Karl pigistas Athalia kirja aeglaselt kägarasse. Hagijate klähvimine lähenes taas. Metsakuristikust kostis karu määminat. Karl võttis vastu puud toetatud musketi ja — üle öia — ohvitserile:

"Vahetage hobune, sõitke tagasi Stokholmi. Oelge krahv Piperile, et me lõbutseme siin nagu mitte kunagi varem. Kolm suurt karu on sisse piiratud. Ma kutsun aju-jahile krahv Piperit, kindral Rehnsköldi, kindral Lewen-haupti, kindral Schlippenbachi. Mingi ja rutake."

Tema alati kahvatule näole ilmusid punased laigud. Aralibiseva sõrmega tõmbas musketi kuke üles. Astus otsustaval sammul kuristiku poole, laksutades jäätunud saapasäärtega. Ohvitser vaatas muiates tema vimmas poi-

sikeseseljale, isemeelselt pingutatud kuklale, — hüppas sadulasse, kadus hüpetega läbi sügava lume metsa.

.....
Lasti maha ja aeti võrkudesse neliteist karu. Karl tundis nagu poisike lõbu võrkudesse sattunud karupoegade meeleheitlikust kisast, — nad seoti parkimata rihmadega kinni, et saata Stokholmi. Piper, Rehnsköld, Lewenhaupt ja Schlippenbach, kes olid saabunud sel päeval koidu ajal (nahkkuubedes, tedresulega kübarad peas), ajasid igaüks ühe metslooma oda otsa. Prantsuse saadik Guiscard las kis oma käega maha seitsme jala pikkuše koletise.

Väsinud kütid saabusid palkseintega jahilossi — kose kaldal, mis kohises kuristiku põhjas jää all. Söögisaa lis oli põlevaist männiokstest kuum. Seintel välkusid hirve ja põdrapeade klaassilmad. Guiscard, lühike mees, täis punast viina, vurrud üles käänatud, jutustas vaimustatult, vehkides lühikeste kätega, kuidas metsloom lund tuisuna laiali paisates oma koopast välja kargas ja valmis oli teda juba ära õgima: „Ma tundsin juba oma näol tema haisvat hingeõhku! Kuid ma hüppan osavalt eemale, sihin. Tõrge!... Silmapilkselt möödub kogu elu mu silmade eest... Haaran tagavära-musketi...“

Vaikivad rootslased kuulasid, jõid ja naeratasid. Karl ei joonud õhtusöögi ajal isegi suutäit õlut. Kui Prantsuse saadik oli vaevaga magamistuppa saadud, käskis Karl tunnimehe ukse ette asetada ja istus ise tule juurde. Piper ja kindralid nihkusid ta tooli lähedale.

„Ma tahan kuulda teie arvamist, mu härrad,“ ütles ta ja pigistas huuled kõvasti kokku. Tema tuuldunud poisikesenina lõõmas tulekumast.

Kindralid langetasid laubad. Iga asja, eriti aga seesuguse puhul oli vaja hästi järele mõelda. Piper sügas aeglaselt oma neljakandilist lõuga:

„Senat kardab ega taha sõda. Meie ärasõidu eel oli erakorraline istung. Kuuldus Poola kuninga tungimisest Liivimaale ja eriti taanlaste vaenuliku tegevuse algus on Stokholmi ärevusse ajanud. Laevaomanikud, metsa- ja viljakauplejad läkitasid saatkonna senatisse. See kuulati tähelepanelikult ära, ja senaatorite keskel ei kostnud ühtki häält sõja poolt. Otsustati saata saadikud Varssavi ja Kopenhaagenisse, et teha rahu, maksku mis maksab.“

„Aga nende kuninga arvamine sel puhul?“ küsis Karl.

„Senat nähtavasti arvab: teie majesteedi auahnus on karuajuga juba küllaldaselt rahuldatud.“

„Suurepärase.“ Karl pööras ruttu nagu ilves oma kitsa nina Rehnsköldi poole. Kindral Rehnsköld tõmbas õhku läbi püstina suurte sõormete.

„Ma arvan,“ lausus ta, vaadates siiralt oma ümmarguste haledate silmadega, „ma arvan: sõjaväes pole vähe noori sadikke, kellel on kitsas Rootsimaal... Leidub neid, kes tahavad mõõga abil kuulsust võita. Kui kuningas viib meid maailma otsa — läheme maailma otsa. See pole rootslastel esimest korda...“

Tema sirge suu naeratas heasüdamlikult. Kindralid muutasid kinnitavalt: „Ei ole esimest korda purjetada kuldse kaljude juurest võrastele maadele kulla ja kuulsuse järele.“ Kui peade kõngutamine lõppes, ütles Piper:

„Senat ei anna fartingutki sõja peale. Kuninglik kassa on tühi. Seda tuleb arutada.“

Kindralid vaiksid. Karl näris huuli. Ta kaminavõre vastu lootatud ratsasaabaste tallad aurasid.

„Raha on vaja vaid esimestel päevadel, — et sõjaväge laevadele laadida ja Taanimaale viia. Selle raha annab mulle Prantsuse saadik. Ta annab selle mulle seepärast, et vastasel korral võtan ma selle inglaseelt... Meie edaspidised sõjaperatsioonid peab tasuma Taani kuningas. Ta tasub nad.“

Kindralid nihkusid otse kuninga tooli vastu, kinnitades: „Nii, nii.“ Piper liigutas kiiresti nahka otsaesisel, — jälle pidi imestlema seda poisikest.

„Isegi kui me ei läheks välja selle sõja peale, — riigid sunnivad meid,“ ütles Karl. „Teeme paremini: ründame esimestena... Suurepärase August unistab suurest impeeriumist. Temal pole samuti raha nagu minulgi, — ta kerjab tsaar Peetrilt tservoonetseid ja prassib need lirvadega maha. Augustist oleks võinud saada päris hea palaganihitleja. Veel vähem kohutab mind Moskva tsaar: ta kaotab enne liitlased, kui õpetab oma matsipolgud musketist laskma... Mu härrad, ma esitan arutamiseks plaani...“

Samal õhtul koostasid kolm kindralit Karli põlvedel lahtirullitud kaardi kohal dispositsiooni: Narva kuberner Vellingk asub juhatama Rootsi vägesid Eesti- ja Liivimaal ning läheb Riiale appi; Lewenhaupt ja Schlippenbach koondavad manöövriväe ettekäändel kaardiväe ja armee Landskrona sõjasadamasse Sundis; Piper teeb kõik tarvi-

liku Stokholmis, et senati tähelepanu neilt ettevalmistustelt kõrvale juhtida.

Koldesse visati uusi männijuurikaid, tunnimees võeti ukse juurest ära. Kaeti õhtulaud. Hästi suigatanud Guiscard ilmus söögituppa, hõõrudes käsi. Karl pakkus talle istet tule juures ja ütles, kõhatades, nagu oleksid sõnad kurku takerdunud:

„Kallis sõber, te võite olla kindel minu palavas ja truus armastuses mu venna ja teie käskija vastu...” Guiscard hakkas hõõruma aeglasemalt üht pihku teise vastu, muutudes tähelepanelikuks. „Rootsi jääb prantsuse huvide ustavaks valvuriks põhjameredel. Tülis Hispaania trooni pärast ma annan oma mõõga Louis’le.” Guiscard kummardas sügavasti, laotades lühikesi käsivarsi. „Kuid ma ei taha salata: inglased teevad kõik, et kallutada Rootsit eneste poole... Peale kuninga on Rootsis olemas ka senat, ja ma ei loe nende mõtteid... Paraku, praegune maailm on täis vastuolusid... Täna ma kuulen — Inglise laevastik on ilmunud Sundi... Et vältida saatustlikku viga, vajan ma materiaalseid tõendusid teie sõpruse kohta, monsieur Guiscard...”

Röökivaid karupoegi veeti vankris Stokholmi tänavaid mööda. Taga sõitsid Karl, kütid ja jahipoisid ratsa. Puhuti vaskpasunaid, koortekari haukus. Head inimesed vangutasid akende juurde astudes pead: „Mitte just sobiva aja on kuningas valinud lõbutsemiseks.”

Ärevad kuuldused erutasid linna, mis oli harjunud paljuaastase rahuga. Sundi vetesse olid ilmunud Inglise ja Hollandi laevastik, — milleks? Kas mitte taanlastega ühinemiseks, et teha lõpp Rootsi vägevusele põhjameredel? Ääretu Poolamaa ähvardab pühkida Balti mere rannikult Rootsi garnisonid. Idas on tuhandemiililine piir vastu Moskva riiki peaaegu kaitsmata, kui mitte arvestada Nevanlinna kindlusest Neeva suudme lähedal ja Pähkinälinna kindlust Laadoga järvest väljumisel.

Oli jube mõeldagi — sõdida peaaegu kogu Ida-Euroopaga, omades vaid väikest kahekümnetuhandelist armeed ja meeletut kuningat. Muidugi rahu, rahu — kas või vähemat kaotades, et aga päästa olulist.

Karl ilmus senatisse, võtmata seljast jahikuube, — kuulas kõrgi hajameelsusega isalikke kõnesid jumala käest,

mis sel hetkel oli sirutatud Rootsimaa kohale, mõistlikkusest ja vürusest. Vastas, mängides põueoda luust päraga, et ta on ametis kevadkarnevali korraldamisega Kungsöri lussis ja alles pärast pidu väljendab oma arvamuse välispoliitika suhtes. Vanim senaatorite hulgas, tõustes sügava kummardusega, soovis valitud lauseis kuningale muretut lõbutsemist.

Kuningas kehtas õlgu ja lahkus. Mõne päeva pärast sõitis ta lõepoolest Kungsöri. Seal, vahetanud hobused, kihutas Rethasköldi ja kümnekonna kaardiväehvitseri saatel Landskronasse. Teel peaaegu ei puhanud, ei säästnud hobuseid ega inimesi. Nagu oleks temasse asunud teine inimene, — üksainus mõte oli vallutanud tema kired ja tahte.

Pilvitul kevadhommikul väljusid Rootsi laevad viieteistkümnetsuhandeline valitud väega Sundi. Keskpäeva paiku tulid paikesekilgendumise triibul nähtavale nagu mere ääres ja heleda taeva vahel rippuvate laevade, kuunarite ja galeeride mustad siluetid. Lehisid sajad vimplid. See oli ühtne inglise — Hollandi laevastik.

Kui rootsi peaflagatil kuninglik standard mastitippu kerkis, hakkasid laevakülgedest ümarad suitsupilvekesed eralduma, kumatasid kahurilasud. Suits kandus loorina lõunasse. Kullaga tikitud inglise ja hollandi admiralid lahenesid paatides peaflagatile.

Karl seisis oodates kaptenisillal, — tal oli seljas hall-roheline, kuni musta kaelarätini kinninööbitud kalevist kuub, jalas viksitud ratsasaapad laiade säärelehtritega, kohandatud igasuguste saatusetujude jaoks. Parukas väike, külgedelt kokkusurutud kaabu all palmikuks punutud ja nahkkotikesse pistetud. Käsi toetus pikale mõõgale nagu kepile. Seesuguse läks ta kaugele teekonnale — vallutama Euroopat.

Admiralid, kes palju kuulnud sellest rikutud noorukist, olid üllatatud tema erakordsest otsustavusest ja tagasihoidlikkusest. Ta rääkis talumatuist solvust, mis talle osaks saanud Poola ja Taani kuninga poolt, ning oli suuremeelselt nõus vastu võtma Inglise — Hollandi laevastiku abi, et karistada taanlasi truudusemurdmise eest.

Samal päeval võtsid kolm ühendatud laevastikku kursi Kopenhaageni poole, kattes kogu mere purjedega.

Möödus vihm, hajusid pilved. Öhtu oli soe, lõhnas rohu ja suitsu järele. Kaugel, Saksa agulis, kõlksutas kirikukell.

Peeter istus ülestõstetud akna juures — küünlaid veel ei süüdatud —, lõpetas kaebekirjade lugemist. Magamistoas sügavuses, ukse juures, valendas liikumatult Tuula sepa Nikita Demidovi kiilas kolp.

"... Tõesti, valitseja, rahvad nõrkevad kohusetäitmisel, ja kes on pisut nõrgemad — mõtlevad, et kõik muutub taas endiseks..." Nii kirjutas sissetulekute leiutaja, ka-sumiotsija Aleksei Kurbatov. "Kaubahoovi sadakonna kaupmees Matvei Šustrov esitas aruande oma ärist ja tagavaradest ning kirjutas aruandes, nagu oleks temal üksnes kahe tuhande rubla eest varandust ja et ta on lõplikult laostatud. Mina tean, — Matveil on Zarjadje majas pöranda alla, käimlaputkasse, kuhu sisse minnagi häbi, veel vanaisa varandust umbes neljakümne tuhande kuld-tšervoonetsi eest maetud. Ja tema, Matvei, on ebakindel inimene, — pillab joomisega oma varandust ega suurenda seda mitte, ning kui teda mitte taltsutada, siis hävitab lõpuni. Suur tsaar, käsi saata Matvei juurde Zarjadjesse alamdjakk ja paarkümmend soldatit, ning tema võtab selle kuldraha välja..."

Peeter raputas pead, asetas kaebekirja aknalauale, vasakule, — täitmiseks. Järgmine oli kohtunik Miška Beklemiševilt, kirjutatud väriseva käega, — sai vaid seevõrra aru: "... teenisin sinu isa ja sinu venda ja olin paljudes teenistustes ja on minul kästud olla Moskva Kohtuprikaasis kohtunikuks. Istun tänapäevani omakasu püüdmeta kohtunikuna... Seesugusest omakasupüüdmatust istumisest olen võlgadesse sattunud ja lõplikult kehvaks jäänud. Suur tsaar, halasta, — saada mind omakasupüüdmatu istumise eest kas või Poltaavasse vojevoodiks..."

Peeter haigutas, viskas palvekirja paberihunnikusse — paremale poole. Olid veel teadaanded Belgorodist ja Sevskist selle kohta, et polkude, linnade ja kõikides auastmetes kroonuteenistujad ning teoorjad ja talupojad ei taha olla tsaari teenistuses, ei taha olla merelaevade ehitamisel ja metsatööl ning põgenevad kõikjalt Doni kasakalinnakestesse... Märkis paberi nurgale: "Belgorodi ja

Sevski vojevoodid välja kutsuda, üle kuulata piinami-

lusi. Oli autune kaebekiri kroonutalupoegadelt Kunguri vojevoodi suhhotini peale, et tema olevat peale kõigi muude maksude hakanud igalt majapidamiselt võtma naise heaks kaheksa altõni ja käsib majad ning saunad kinni püüesrida, — "tee, mis sa tahad, — aastaaeg on külm, paljud sünnitajad saavad maha laudas, lapsukesed surevad enneaegselt, aga mõnel naisterahval haarab vojevood semetvotares rindadest kinni ja pigistab nende nännu veriseks ja mõnitab mõnel teisel viisil ning teeb viga-

Peeter sügas kukalt. Ulgumine käis üle kogu maa, — kurnatakse üks vojevood ära, teine määrseb veel hullemini. Kust võtta inimesi? Varas varga kukil. Hakkas kirjutama, pritsides tinti hanesulega: "Saata Kungu-

Nikita," ta pöördus, "kui sind panna vojevoodiks, — kas hakkad ka varastama?"

Nikita Demidov, ukse juurest lahkumata, õhkas ettevaatlikult.

"Juba ikka, Peeter Aleksejevitš, — amet on juba sää-

raha. Pole inimesi, ikka?"

Nikita kehitas õlga, — jah, muidugi, ühelt poolt ep ole inimesi...

"Tõmbad ta piinapingile... Määrad rohkem palka... Varastavad..." Kasits sulge, kirjutas, kuigi oli juba täitsa pime. "Südametunnistust pole. Au pole... Narre olen teinud... Millest see?" Pöördus.

"Kõõnu varastab veel hullemini, Peeter Aleksejevitš, — julgemini..."

"No-noh, sina — julge..."

"Nutta tahaksin ma, Peeter Aleksejevitš... Sa kaebad, et inimesi pole. Aga minul võeti tulise töö juurest üksteistkümmend kõige paremat seppa soldatiks..."

"Kes see võttis?"

"Sinu helduse bojaar Tšemodanov, — saabus ühes djakkidega Tuulasse loendama..." Nikita takerdus, vahtides teraselt, — Peetri nägu polnud näha: ta oli täiesti akna juurest ära pöördunud. "Mis sinu eest varjata, — olid juba säärased lood Tuulas! Kes võis maksta — need ostsid kõik end lahti... Saatis ta minugi juurde tehasesse alam-

djaki... Oleksin ma tookord Tuulas olnud, — ei oleks viitsada rubla lunarahaks seesuguste meistrite eest kahet-
senud... Ole armulik, — ometi kuidagimoodi... Kõik on
ju relvameistrid, inglismanni omadest mitte pahemad..."

Peeter — hammaste vahelt:

"Anna palvekiri sisse..."

"Kuulan... Ei, Peeter Aleksejevitš, inimesi leidub, mui-
dugi..."

"Hüva... Räägi asjalikult..."

Nikita lähenes ettevaatlikult. Ettevõtte oli suur. Sel tal-
vel käis ta Uuralis, võtnud enesega kaasa oma poja
Akinfi ja kolm asjatundjat talupoega-raskolnikut Danilovi
eraklast, kes töötasid maagi alal. Kolasid Uurali mäehar-
jad läbi Nevjanskist kuni Tšussovi linnusteni. Leidsid
raudmägesid, leidsid vaske, hõbedamaaki, asbesti. Varan-
dused seisid kasutult. Umberringi — kõrb. Ainus malmi-
valamisvabrik Neive jõel, ehitatud kaks aastat tagasi
Peetri käsul, sulatas hädavaevalt poolsada puuda, ja se-
dagi vähest oli teede puudusel raske välja vedada. Juha-
taja, bojaaripoeg Daškov, oli igavuse pärast jooma haka-
nud, Nevjanski vojevood Protasjev oli enese samuti põhja
joonud. Tervemad töölised olid jooksus, jäid vaid jõuetu-
mad. Kaevandused varisesid kokku. Ümber põlismetsad,
järvekestes ja ojakestes — ammuta ainult kopsikuga,
pese kulda kas või lambanahksel kasukal. Siin polnud
nõnda nagu Nikita Demidovi Tuula vabriku juures, kus
maak kehv ja metsa vähe (möödunud aastast peale on
keelatud tammesid, saari ja vahtraid söepõletamiseks
raiuda), ning igasugune alamdjakk-riukamees ripub sul
kraes. Siin oli vägevast avarust. Kuid selle juurde pää-
seda on raske: tarvis suuri rahasid. Uural on inimtühi.

"Peeter Aleksejevitš, meil ei tule ju midagi välja. Ma
rääkisin Svešnikoviga, Brovkiniga, veel mõne teisega...
Ja nad kõhelevad — seesuguses tumedas ettevõttes osani-
kuks hakata... Ja minu meel on kibe, — kas ma nende
juures midagi selletaolist olen või... Nii palju peab
jõudu kulutama, et Uurali ellu äratada..."

Peeter lõi äkki jalga vastu maad:

"Mida sa vajad? Raha? Inimesi? Istu..." Nikita istus
kähku tooliservale, puuris oma sisselangenud silmad
Peetrisse. "Ma vajan sel suvel sada tuhat puuda malm-
pomme, viiskümmend tuhat puuda rauda. Mul pole aega
oodata, kuni te seal — niiviisi ja naaviisi — mõtlete..."

Võta Nevjanski tehase, võta kogu Uural... Ma käsin!..."
Nikita ajas oma mustlase-habeme ette ja Peeter lähenes
jumele. "Baha mul pole, kuid selleks ma annan raha...
Kui julge vallad tehase külge. Käsin sul osta inimesi bojaa-
rude pärusmaadelt... Kuid pane tähele..." Tõstis pika
sõrme, ahvardas sellega kaks korda. "Rootslastele mak-
san ma rauda puudast rubla, sina aga annad mulle kolme-
kümmend kopika eest..."

"Ei pääsi," lausus Nikita kähku. "Ei tule välja. Pool
rubla eest..."

Ja ta vahtis, jõllitades sinakaid silmavalgeid, ning Pee-
terit vaatas heike raevukalt temale. Lausus:

"Hüva, sellest hiljem. Ja veel, — ma näen sust vargast
läbi... Tassud mulle kõik malmi ja rauaga — kolme
aasta pärast... Tõepoolest, sa oled julge... Pea meeles,
jumala eest, murrin su kondid ratta peal..."

Nikita kooksatas tasa ja — ainult vilistava sosinaga:
"Need rahakesed teen ma sulle juba varem tasa, jumala
eest..."

Juhtus olama ometi seesugune õhtu, — pole kuhugi
süüdist panna... Peeter tahtis öelda, et küünal süüda-
taks, kooritas lähilugemata paberitele, — heitis akna-
lauda, kooritas aknaist välja.

Juba nägi, kuid oleks nagu veelgi soojemaks läinud. Leh-
tedest tükis. Uduvina keerles rohu kohal... Peeter tõm-
bas sõrmetega paksu õhku, — lõhnas pakatavate mah-
lade järele. Piisk langes kuklale, üle keha jooksis värin.
Pikkamisi pühkis pihuga kaelalt märga.

Kevadises vaikuses magas kõik erksalt. Mitte kuskil
õhtu tulukestki, ainult kaugelt, soldatiagulist — tunnimehe
venitatud kisa: "Ku-uu-la." Kehas — raugus, nagu oleks
kõik kinni seotud. On kuulda, kui ägedalt taob vastu
aknalauda surutud süda. Pole jäänudki muud, kui ainult
oodata, hambaid kokku pigistades.

Oodata, oodata... Nagu mõni naisolend öövaikuses,
tõstes pead kuumalt padjalt, kuulata viirastuvaid
sõnu... Kogu päeva jooksul ei läinud miski asi. Paluti
õhtusöögile Menšikovi poole, — ei sõitnud... Küllap seal
vist pidutsetakse! Kunagi pole veel nii raske olnud, kogu
jõud on praegu selles, et oodata — osata oodata... Ku-
ningas August tükis ülepeakaela sõtta, ära ootamata,

nüüd jäidki Riia all küüned kinni... Ka Taani Kristian ei oodanud ära, — ise on süüdi...

„Ise süüdi, ise süüdi,” mõmises Peeter, jõllitades tumeda, vihmast raske sirelipõõsa poole. Keegi hullas seal, — vist tentsik plikaga... Täna saabus polkovnik Langen rahutute teadetega kuningas Aügusti juurest: Rootsi lõvipoeg on ootamatult hambaid näidanud... Ilmus tohutu laevastikuga Kopenhaageni kindlustuste ette, nõudis linna loovutamist. Hirmunud Kristian, laskmata minna lahinguni, alustas läbirääkimisi. Karl saatis vahepeal maale viisteist tuhat meest jalaväge Taani armee selja taha, mis piiras Holsteini kindlust. Rootslased mürdsid Taanisse sisse hoogsalt nagu maru. Ei omad ega võõrad võinud arvatagi, et see võrukael, see hellitatud nooruk lühikese ajaga avaldab tõelise väepealiku mõistust ja julgust.

Langen andis edasi veel Aügusti palve — saata raha: Poolamaad võivat ju sõdima panna, kui anda primasele ja kroonihetmanile paarkümmend tuhat tšervoonetsit panidele väljajagamiseks. Langen palus pisarsilmil Peetrit — mitte oodata ära rahu türklastega, vaid välja astuda...

Neist juttudest hakkas kogu nahk sügelema. Kuid — ei tohi! Ei tohi ronida sõtta, seni kui Krimmi khaan su sabas ripub. Tuleb oodata, oodata oma tundi... Ennist käis Ivan Brovkin, jutustas: Burmistrite-palatis oli suur kisa: Svešnikov ja Šorin hakkasid salaja vilja kokku ostma, seda laeva- ja maateed mööda Novgorodi ja Pihkvasse vedama. Nisu hind tõusis sedamaid kolme kopika võrra. Revjakin karjus nendele: Mis te märatsete, — Ingerimaa pole veel meie oma, ja kunas saabki meie omaks? Asjata mäandate vilja Novgorodis ja Pihkvas... Nemad aga vastasid talle: Sügisel on Ingerimaa meie oma, esimese saaniteega veame vilja Narva...

Märjad põõsad löid äkki kõikuma, varistasid vihma. Vilksatasid kaks varju... „Oi, oi, kallike... ei tohi, ei tohi...” Lühem vari taganes, jooksis kergelt — palja jalu... Teine, pikk (tentsik Miška), lohistas ratsasaabastega järele. Peatusid pärna all kõrvuti — ja jälle: „Oi, oi, kallike...”

Peeter küünitas enese peaaegu vööni aknast välja. Nõos hallide pajude taga tõusis suur kuu uduloorides. Tasandikul tulid nähtavale heinakuhjad, puusalud, jõe-

äär pinnakarva vööt. Kõik nagu igavesest ajast — liikumatu, muutumatu, täis rahutust... Ja need kaks varju seal tumeda pärna all sosistasid ruttu ikka ühest ja samast...

„Lõpard!” kraaksatas Peeter bassihäälega. „Miška! Haha lõmba sul seljast!”

Tõdruk peitis enese pärna tüve taha. Tentsik, — ei mõeldud minutitki, — lendas kikivarvul kriiksuvast trepist üles, kribis ukse taga.

„Kõnnal,” ütles Peeter. „Piip.”

Liustetas, kõndis. Võtnud lauvalt paberi, lähendas küünitale — viskas käest. Üö alles algas. Oli veider mõeldagi, et magama heita... Piibusuits venis aknast välja, paindudes raami ääres all, kandus värskesse öösse...

„Miška!” Tentsik hüppas taas uksest sisse, — nagu paksupõseline, nõsuninaline, silmad juhmid. „Vaata sa mul, — tõdrukutega! Mis sa mõtled!” Nihkus talle lähemale, kuid Miška, nagu näha, — viruta talle millega tahes, — on ühtevõlli juhm. „Jookse, lase mulle kaarik ette anda. Hoidad minuga kaasa.”

Kuu oli tõusnud lagendiku kohale, sinakas rohus säten-dasid pilvad. Hobune kõõritas norsates ebamäärastele puhastele. Peeter algas teda ohjadega. Ratastelt lendas püri, peegeljad rõõpad pitsisid laiali. Kihutasid mööda kukul magavat tänavat, kus pihttarade taga lõhnasid lõmmatava magususega tubakaõied, niisama nagu paljude aastate eest. Anna Monsi akendes, lopsakalt sirgu-nud paplite taga, helendasid südamekujulised avaused, mis lõigatud igasse luugipoolde.

Anna Ivanovna, pastor Strumpf, Königseck ja hertsog de Croy mängisid kahe küünla valgel rahulikult kaarte. Aeg-ajalt pastor Strumpf, laadinud nina tubakaga, tõmbas välja ruudulise rätiku ja aevastas mõnuga, — tema niis-keed silmad libisesid lõbusalt üle kaasvestlejate. Hertsog de Croy pilgutas kaarte vaadates pinevalt ripsmeteta silmalauasid, rippuvad vurrud, mis olid olnud viieteist-sümne kuulsas lahingus, kerkisid ettepoole sirutudes kuni ninasõõrmeteni. Anna Ivanovna, koduses sinises kleidis, kuni küünarnukkideni paljaste lihunud käsivar-rega, teemantpisarad kõrvades ja kaela ümber oleval

sametpaelal, kortsutas kergelt laupa, uurides kaarte. Pingule tõmmatud, muktud, puuderdatud Königseck kord naeratas õrnalt talle, kord püüdis huulte liigutusega teda tähelepandamatult aidata.

Kahtlemata lendasid kõik tormid mööda sellest rahulikust toast, kus lõhnas meeldivalt vanilli ja kardamomi järele, mida pannakse saiasse; kus leentoolid ja diivanid seisis juba purjeriidest katete all ning seinakell tiksus aeglaselt. „Meie ütleme tagasihoidlikult — ristid,“ õhkas pastor Strumpf, tõstes pilgu lakke. „Pajad,“ ütles hertsog de Croy, nagu roostetanud mõõka poolenisti välja tõmmates. Königseck, tõustes, et vaadata Anna Ivanovna selja tagant tema kaarte, lausus magusalt: „Meie jällegi — ärtud.“

Peeter, kes tuli tagatrepi kaudu, avas ootamatult ukse. Kaardid kukkusid Anna Ivanovna käte vahelt. Mehed tõusid kähku püsti. Kuidas ka Anna Ivanovna end talitses, kuid ta karjatas rõõmsalt ja tegi naeratuses särava lüües reveransi; suudelnud Peetri kätt, surus selle vastu pearätikust pooleldi varjatud rinda, — Peetrile viirastus ikkagi, nagu oleks ta helesiniseis silmis vilksatava vastuhelgina paistnud hirm. Peeter pöördus kühmakalt diivani poole:

„Mängige edasi, ma suitsetan siin.“

Kuid Anna Ivanovna, jooksnud oma teravail kandadel laua juurde, viskas juba kaardid segi.

„Mängisime igavuse pärast... Ah, Pieter, kui meeldiv see on, — te toote alati rõõmu ja lõbu sellesse majja...“ Plaksutas lapse kombel käsi. „Asugem einestama...“

„Ei taha süüa,“ urises Peeter. Näris piibuvart. Arusamata miks, kuid viha hakkas kurku tõusma. Kõõritas mööblikatteid, tikkimisraami villakeradega... Rasvane voldike tõusis Anncheni siledale laubale (varem polnud seda voldikest märgata).

„Oo, Pieter, siis mõtleme välja mõne lõbusa mängu...“ Ja jälle midagi haledat silmis.

Peeter vaikis. Pastor Strumpf, vaadanud seinakellale, siis oma tasku-uurile: „Mu jumal, juba kolme peal,“ — võttis aknalaualt palveraamatu. Hertsog de Croy ja Königseck võtsid samuti oma kaabud. Annchen hüüdis haledama häälega kui seda oleks vajanud viisakus, sõrmi rudistades:

„Oh, ärge minge...“

Peeter hakkas nohisema — piibust lendasid sädemed. Ta istus hakkasid tõmbema. Hüppas üles. Väljus kiirel sammul toast, virutas ukse kinni. Annchen hakkas üha suuremat hingama, kattis näo rätikuga. Königseck ruttas kiitavalt veeklaasi järele. Pastor Strumpf kõigutas ettevaatlikult pead. Hertsog de Croy pildus laua juures kaarte.

Aur tõusis laudkatuselt, tahenevailt tänavailt, lombid olid nagu sinised sügavikud. Kellad helisesid, — oli pühapäev — esimene pärast lihavõtteid, piruka- ja mesijoogi-annad hõikusid. Hulkus jõuderahvas, — enamasti ikka purjus. Kestendava linnamüüri sakkide vahel vehkisid naised särkides poisid ritvadega, mille otsa seotud nuusukud, — peletasid tuvisid. Valged linnud võbisesid sinisuse, pöördusid mängides, kukkusid. Kõikjal — kõrgete tarade taga, õõsel pestud pärnade ja hallide pajude all — näisid kirkedel; kord lendasid tütarlapsed juuksepalmita lehvides oksa vahel, kord kilgutas kiilaspäine vanamees tambutades tõsedat naist, kes istus kiljudes laual.

Peeter sõitis sammu mööda tänavat. Ta silmad olid sukus, nagu mossis. Päike põletas selga. Tentsik Miška, kes oli teda koguöö kaarikus oodanud, raputas pead, et mitte tukkuma jääda. Rahvas taganes hobuse pea ees kahela poole, — ainult harvad möödaminejad, kes tundsid sinu isaari, haarasid mütsi peast, kummardasid tagantjärele maani.

Sel ööl sõitis Peeter Anna Monsi poolt Menšikovi juurde. Kuid ainult vaatas suurtele kaetud akendele, — sealt kostis muusika, purjus hõiked. „Käigu nad kus kurat,“ — äigas ohjadega, veeres õuest välja ning pöördas otse Moskva poole, streletsiaugulisse. Sõitsid väledat traavi, siis ajas ta nelja kihutama.

Agulis peatusid lihtsa maja ees, kus värava kohal tõrutas riiv heinatuustiga. Peeter viskas ohjad Miška kätte, koputas jalgväravale. Kärsitult trampis ta lirtsuval sõnnikul. Pöörutas rusikatega. Avas naisterahvas. (Miška suutis näha suurekasvuline, ümaranäoline, tumedas sarafanis.) Ahhetas, haaras endal näost kinni. Peeter astus kummardades õue, lõi jalgvärava kinni.

Miška nägi kaarikus seistes, kuidas värava taga kõrgel palkmaja kahes aknas süttis valgus. Seejärel väljus see naine kähku trepile, hüüdis:

„Luka, Luka...”

Rauga häälvastas:

„Au-u...”

„Luka, ära lase kedagi sisse, — kas kuuled?”

„Aga kui hakkavad sisse murdma?”

„Aga sina, — kas sa mees polegi?”

„Hüva, küll ma neid siis hargiga.”

Miška mõtles: „Kõik on arusaadav.”

Natukese aja pärast väljusid põikuulitsast kolm streletsimütsidega meest, heitsid pilgu kuust valgustatud tühjale tänavale ja — kohe värava juurde. Miška ütles karmilt:

„Minge minema...”

Streletsid lähenesid vaenulikult kaarikule:

„Mis mees sina oled? Milleks seesugusel ajal agulis?”

Miška neile — tasa, ähvardavalt:

„Poisid, laske siit kähku jalga...”

„Aga mis siis?” hüüdis tigidalt üks, kes teistest rohkem purjus. „Mis sa hirmutatud? Teame, kust...” Teised kaks haarasid tal õlgadest kinni, sosistasid midagi. „Ka sinu pea ripub niidi otsas... Oodake, oodake...” Seltsimehed rebisid teda juba eemale, ei lasknud tal varrukaid üles käärida. „Ega kõik pole veel üles poodud... Meil on hambad... See seal võib veel teiba otsas jõlkuda...” Talle virutati kuklasse, — kaotas mütsi, — lohistati põikuulitsasse.

Valgus aknais kustus varsti. Kuid Peeter ei väljunud. Värava taga hakkas Luka aeg-ajalt uniselt lokku lööma. Varsti algas seesugune vaikus, — väsinud hobunegi laskis pea longu. Miška kuulis läbi suikumise, kuidas kirevad kuked. Kuuvalgus jahenes. Tänav lõpus kollendas, roosatas koit. Teine kord ärkas ta sosinast, — kaariku ümber seisis poisikesed, mõned püksata. Kuid niipea kui ta silmad avas — jooksid kõik laiali, vehkides varrukatega, välgutades musti jalakandu. Päike oli juba kõrgel.

Peeter väljus jalgväravast, kaabu silmle lükatud. Köhatas jämedalt, võttis ohjad. „Seegi on õiendatud,” põristas bassihäälega, laskis traavi.

Kui jõudsid Moskvast välja rohelisele nurmele, — kauguses Saksa aguli teravad katused, nende taga silmapiiril lumised pilved, — ütles Peeter:

„Sedasi on lugu teietaolistega — tentsikutega... Ja kui

veel peaksid õõsiti hullama — pistan su sulendisse kinni.” Ning pistis naerma, lükkas kaabu kuklasse.

Jäudsid järele vormituis tumepruunides kaftanites soldatite poolroodule, kelle kõigi jalgade külge olid seotud heina- ja õletuustid, — nad astusid korratult, täakidega üksteise vastu pörgates. Seersant — meeleheitlikult: „Valvell!” Peeter ronis kaarikust välja, — võttis õlgadest kinni ühe soldatil, teisel, keerutas ringi, kobas krobedat kallelt.

„Õnnik!” hüüdis, vistrikulisele seersandile otsa jõllitades. „Kes muretses kaftanid?”

„Härra bombardöör, kaftanid on saadud Suhharevi rätsepatöökojast.”

„Võta riided seljast.” Peeter haaras kinni kolmanda — teravaninalise, kõhetu soldati. Kuid see otsekui lämbus hirmust, vaadates tema kohale kummardunud bombardööri ümmargust, mustade vurruharjastega nägu. Tema lähedal seisvad seltsimehed tõmbasid tal käest püssi, päästisid lahti õlarihma, kiskusid kaftani seljast. Peeter haaras kaftani, viskas kaarikusse ja, lisamata enam sõnagi, istus — kihutas Menšikovi lossi poole.

Lahtirõivastatud soldat vaatas kõigist jäsmeist vabimades võlutuna mööda rohtunud teed kaugenevale kaarikule järele. Seersant torkas teda kepiga:

„Tõelikov, rivist välja, lüdu tagasi... Valvell!” Ajades suu päraani, heitis pea selga, röökis üle kogu välja: „Vasak jalg — heinad, parem jalg — õled. Pea meeles õpetust... Käes — marss, — heinad — õled, heinad — õled...”

Kalevi muretses Suhharevi sõjaväe-rätsepatöökojale Ivan Brovkini uus vabrik, mis oli ehitatud Neglinnaja jõele, Kuznetski silla juurde. Osanikena astusid sellesse ettevõttesse Menšikov ja Šafirov. Preobraženski prikaas maksis kaftanikalevi muretsemiseks sada tuhat rubla ette. Menšikov kiitles Peetrile, et nad valmistavad kalevi, mis pole Hamburgi omast halvem. Tegid aga poolenisti puuvillast kotiriide. Aleksaška Menšikov oli vargana sigitatud, oli varas ja jäi vargaks. „Noh, oota sa!” mõtles Peeter, tõmmates kärsitult ohje.

Aleksandr Danilovitš istus voodil, jõi kurgisoolvett eelse mürgelduse järel (pidutsesid kuni kella seits-

meni), — siniseis silmis pohmelus, silmalaud tursunud. Kurgisoolveekausikest hoidis ta ees kodune diakon, hüüdnimega Pedrila — metslooma häälega ja metslooma välimusega mees, — süllast verssoki võrra lühem, ümbermöödult nagu vaat. Kaastundlikult halisedes toppis sõrmi kaussi:

„Sa võta kurki, säh...”

„Käi kuradile...”

Uhke voodi ees istus Pjotr Pavlovitš Šafirov imala, pliinina paksu targa näoga, avatud tubakatoos käes ootamas. Ta soovitas verd lasta — pool klaasi — või kaanid kuklasse panna...

„Ah, mu südameke, Aleksandr Danilovitš, te otse hävitate end põletavate jookide ülemäärase tarvitamisega...”

„Käi sina sinnasamasse...”

Diakon nägi esimesena aknast Peetrit: „Justkui oleks hirm ise saabuud.” Ei suutnud veel toibudagi, kui Peeter astus magamistuppa, ja ilma et oleks teretanud, otse Aleksandr Danilovitši juurde, — torkas talle soldatikaf-tani nina alla:

„Kas on Hamburgi omast parem? Ole vait, varas, ole vait, sa ei saa end vabandada.”

Haaras tal rinnust, pitsilisest särgist kinni, lohistas kuni seinani, ja kui Aleksandr Danilovitš, suu pärani, vastu puikles, hakkas teda kahele poole tuuseldama, — selle pea kõlkus vaid. Haaras raevunult kamina juures seisva kepi ja peksis selle kepi Aleksaška seljas katki. Jätnud tema, pöördus Šafirovi poole, — see seisis leentooli kõrval alandlikult põlvili. Peeter ainult lõõtsutas ta kohal.

„Tõuse üles.” Šafirov hüppas püsti. „Kogu selle viletsa kalevi müüd sa Poolasse kuningas Augustile sellesama hinnaga, mis mina teile maksin... Annan nädal aega. Kui ei müü — pekstakse sind alasti võetuna peksupingil piit-saga. Mõistad?”

„Müün, palju varem müün, teie tsaarilik kõrgus...”

„Aga minule muretsete koos Vanka Brovkiniga hea kalevi selle asemele.”

„Myn Herz, issand,” ütles Aleksaška, pühkides sülge ja verd, „kunas me sind siis oleme petnud... Mis selle kaleviga ometi on juhtunud...”

„Hüva... Käsi einet anda...”

NELJAS PEATÜKK

1

Kuumus. Tuuletus. Konstantinoopoli telliskivikatused on pleekinud. Linna kohal põuavina. Pole varju isegi mitte sultanilossi tumepruunides, tolmustes aedades. Kindlusemüüride jalamil, kividel peegelsileda vee ääres magavad räbalais inimesed. Linn on vaikseks jäänud. Amult kõrgeilt minarettidelt hakkavad karjuma venivad haaled — kurbliku meenutusega. Ja öösiti uluvad koerad suurte tähtede poole.

Juba aasta otsa istusid suursaadik Jemeljan Ukraintsev ja džakk Tšeredejev Pera sissesõiduhoovis. Oli kokku kutsutud kakskümmend kolm konverentsi, — kuid ei jõudnud meile edasi ega tagasi ega jõudnud ka türklased edasi ega tagasi. Neil päevil saabus kuller Peetri juurest käsuga sõlmida kähku rahu, — loovutada türklastele kõik, mis võimalik, peale Aasovi, õnnistegija hauda parem mitte meenutada, et mitte riivata katoliiklasi, ja järele andnud, püsida seekord juba kindlalt.

Kahetümne kolmandal konverentsil ütles Ukraintsev: „See on meie viimane sõna: meie jääme Tsargradi veel kaheks nädalaks... Kui rahu ei saa — süüdistage end ise suure valitseja laevastikku ei või mullusega võrrelda... Olete vahest kuulnud...” Hirmutamiseks kolis suursaatkond sissesõiduhoovist laevale. „Kindlus” seisis nii kaua tegevuseta, et küljed kattusid hallitusega, kajutitesse sigisid tarakanid ja lutikad, kapten Pamburg läks igavusest sootuks rasva.

Ukraintsev ja Tšeredejev ärkasid enne koitu, sügasid end ja ähkisid läpases kajutis. Tõmbasid otse aluspesule tatari halatid, väljusid tekile... Masendav, — alles tumeda Bosporuse, kõrbenud küngaste kohal laius pilvitu

koit, mis kätkes endas kuumust. Istusid einestama. Kui saaks keldrist pisut kvassi... Kust kuradimast! — sõid haisvat kala, jõid vett äädikaga, — kõik ilma maitseta. Kapten Pamburg, kes oli tühja kõhu peale visanud käraka, jalutas ainult aluspükstes mööda kuumusest pragunenud tekki. Tõusis ruugevärviline päike. Ja varsti oli talumatu vaadata voolavale veele, laisalt rannal kõikuvaile venedele arbuuside ja melonitega, mošeede kriitjaile kuplitele, silmi torkivaile poolkuudele taevasinas. Kostis hääle käre, hõiked, kauplejate kellakõlin Galata kitsais põiktänavais.

„Jemeljan Ignatjevitš, no mis kasu sul minust on,“ rääkis djakk Tšeredjejev, „lase mind minna... Kas või jalgsi läheksin minema...“

„Varsti, varsti saame koju, kannata, Ivan Ivanovitš,“ vastas Ukrainitsev, sulgedes silmi, et mitte näha vastikuks läinud linnä.

„Jemeljan Ignatjevitš, ühe asjaga oleksin nõus: lamada aiamaal, maltsade vahel, vilus...“ Tšeredjevi juba niigi pikk, kitsa habemega nägu oli kuumusest ja igavusest hoopis ära kuivanud, silmad sisse langenud. „Mul on Suzdalis majakene... Aiamaal kaks vana kaske, — näen neid unes... Tõused hommikul — lähed oma elajaloomakest vaatama, aga näe, see juba karjamaale aetud... Lähed mesilasse, — rohi vööni... Jõel lähevad mehed noodale... Naised mürtsutavad kurikatega. Nii sõbralik kõik...“

„Ai, ai, ai, jah, jah, jah,“ noogutas suursaadik oma kortsus näoga.

„Lõunaks — pirukas sägalihaga...“

Ukrainitsev, end kõigutades, silmi avamata:

„Säga on pisut rasvane, Ivan Ivanovitš... Suisel ajal on parem — külma kalasuppi... Piparmündi-kalja...“

„Hea on kiisaleem, Jemeljan Ignatjevitš...“

„Teda ei saa rookida, seda kiiska, tuleb keeta kõige sodiga. Ja kui on keedetud — võta ära ja kohe sterlett asemele...“

„Missugune riik, mu jumal! Noh, aga siin, Jemeljan Ignatjevitš? Tõepoolest — ebajumalakummardajad. Nii, mingi lummutus. Ja kreekannad siin — tõepoolest roojaastjad...“

„Vaata selle eest peaksid sa ennast hoidma, Ivan Ivanovitš.“

Tšeredjevi suurel ninal tungis higi esile nagu hirsitad, silmad vajusid sügavamale. Kaldalt lähenes laevale kuusaeruline vaibaga kaetud sandal. Kapten Pamburg karjus äkki kähisevalt:

„Pootsman, kõik üles vilistada! Trepp alla lasta.“

Sandalil sõitis juurde, ronis väledalt tuhvlitega plagistades trepist üles Solomon, üks suurvesiiri kirjutajaid, vale nii mõtteilt kui liigutusilt, sarnaka näoga, lömmis ninaga. Laskis uuriva pilgu väledalt üle laeva, väledalt — peopesa laubale, huultele, südamele, — hakkas rääkima vene keeli:

„Suurvesiir laseb su tervise järele pärida, Jemeljan Ignatjevitš... Kardab, et sul on laeval kitsas. Miks sa meie peale vihastasid?“

„Tere, Solomon,“ vastas Ukrainitsev võimalikult kiirustamata, „üttele kasina, kuidas on suurvesiiri tervis... Kas kõik on teie pool, jumalale tänu, korras?“ Nende sõnade juures paotas terava silma. „Meil aga on siingi hea. Hakkasime igatsema kodu järele. Seda kodu on siin küll ainult viiskümmend jalga taldade all.“

„Jemeljan Ignatjevitš, kas võib teiega nelja silma all?“

„Miks mitte, võib ka nelja silma all.“ Köhatanud, lausis Tšeredjevile ja Pamburgile: „Minge eemale.“ Ja astus ise purje varju.

Solomon avas naeratades oma krobedad igemed:

„Jemeljan Ignatjevitš, ma olen teie tõeline sõber, tunnen teie vaenlasi nagu oma sõrmi.“ (Välgutab Ukrainitsevi nina ees sõrmuseid, — see vaid: „Nii, nii.“) „Ma naeran nende salasepitsuste üle... Kui poleks mind, oleks Diivan teiega isegi rääkimise lõpetanud... Mul õnnestus asja pöörata, — suurvesiir kirjutab kas või hommepäev rahu alla... Ainult meehead tuleks ühele või teisele anda...“

„Vaata kuidas?“ kordas Ukrainitsev. Kõik oli nüüd selge. Üks tema palgal olev kreeklane oli eile teatanud, et Pariisist on Konstantinoopolisse tagasi saabunud Prantsuse saadik ja et on olnud Diivani — sultani ministrite koosolek ning nad saanud suuri kingitusi. Jemeljan mõtles kogu öö, vaeveldes kuumuse ja tarakanide käes: „Milleks see? Ega muud, kui ässitavad türklasi uuesti sõtta Austria keisriga. Aga selleks peavad türklased oma käed Moskva asjadest vabastama...“

„Mis siis, meehead — see on lihtne asi... Sa ütles suur-

vesiirile nõnda: me ootame ainult pärituult. Tuleb rahu — on hea, ei tule — meile veelgi parem... Aga rahu peab seesugune olema..." Hakkas hallikate kulmude alt karmilt Solomonile otsa vaatama. „Dnepri linnakesed me lammutame, nagu juba kokku lepitud... Kuid see-eest peab Aasovi ümber olema kümnapäevase ratsasõidu ulatuses vene maa. See on kindel."

Solomon, hirmunud, et meelehea temast vahest täitsa mööda läheb, — venelased teadsid nähtavasti rohkem kui vaja, — haaras suursaadikul varrukast kinni. Hakkas vaidlema. Läksid kajutisse. Pamburg, teades, et palju silmi pikksilmadega „Kindluse" poole vahib, saatis madrused mastidele — nagu ärasõiduks purjesid korraldama. Jemelan ilmus hetkeks kajutist.

„Ivan Ivanovitš, see end valmis, sõidame linna."

Ja väljus ise varsti paruka ning mõõgaga. Solomon toetas teda küünarnukist, kui nad laevatreppi mööda sandalisse laskusid.

Pärast keskpäeva lõi esmakordselt paljude päevade järel kitsas vimpel laisalt laeva kohal lehvima. Kauged künnad tõmbusid värvitusse vinasse. Taevasina näis täituvat tolmust, looris linna. Hakkas puhuma kõrbetuul. Järgmisel päeval kirjutati rahu alla.

2

Ivan Veliki tornikell huugas Moskva kohal, — kakskümmend neli kaubahoovi-poissi kõigutasid ta vaskset tila. Paluti vene relvadele võitu vaenlase üle. Täna pärast hommikupalvust väljus duuma-djakk Prokofi Voznitsõn muistse kombe kohaselt, — vene kasukas seljas, karusnahkne müts peas, safiansaapad jalas, — tagatrepile (mis oli juba nõgestesse ja takjatesse kasvamas) ning luges kokkujooksnud rahvahulgale selgel häälel ette tsaari ukaasi: maakaitseväge mingu Sveamaa linnade peale sõjaga. Istugu hobuste selga kõik stolnikud, õukondlased, Moskva aadlikud ja elanikud ning kõik auastmed, kes on maakaitseõppuse kirjades.

Seda oodati juba ammugi, ja siiski lõi Moskva laine-tama kuni põhjani. Hommikust peale liikusid polgud ja voorid, mattes tänavaid tolmu. Soldatinaised jooksid kõrval, meeleheitlikult vehkides pikkade varrukatega. Aguli-

rahvas hoidis palksillutisel hüplevate kahurite eest suures parves vastu tarasid. Vanade kirikukeste avatud usteist ulgusid diakonid valjul häälel... „või-i-tu!..." Pahvatasid pärani bojaarimajade väravad, hüppasid välja ratsanikud, — mõned vanaaegselt raudrüüs ja hõlstiga, — tekkasid rahvaparvesse, kannustades hobuseid, virutasid suutidega pähe. Pörkasid kokku vankrid, ragisesid teljed, purelesid, hiuklesid hobused.

Uspenski katedraalis nuttis rohkete küünalde valguses kohalt kidur patriarh Adrian, käed üles tõstetud, ümbritsetud viirukisuitsust. Bojaarid ja nende taga tiheda müüri nimekad kaupmehed ning tähtsamad kaubahoovi sadakonnast olid põlvili. Kõik nutsid, vaadates pisaraid, mis voolasid piiskopil mööda kupli poole pööratud nägu. Ülemdiakon, lõuad pärani, sooned meelekohtadel tursunud, lämmatas viimsepäeva-pasuna kombel oma võiduhäiskega patriarhi-koori. Must oli patriarhi mantel, mustad pühakute näod kuldraamides, — kullast ja aust hiilgas pühakoda.

Kaupmeeskond oli esmakordselt lastud seesugusel hulgal Uspenski katedraali — bojaaride kantsi. Burmistrite-palat ohverdas seks puhuks kakskümmend viis puuda vahakuunlaid ja paljud nimekad mehed andsid eraldi kuunlaid — kes pool puuda, kes isegi puuda. Diakoneid paluti viirukit mitte säästa.

Ivan Artemjitš Brovkin, nohisedes pisaraist, kordas: „Au, au..." Ühel pool tema kõrval laulis president Mitrofan Borin ennastunustaval häälel kooriga kaasa; teisel pool õgis Aleksei Svešnikov oma mustlase-silmadega nii ahnelt ikonostaasi, ikoonikatete ja särapärgade kulda, nagu oleks kogu see vägevus tema kätetöö... „Või-i-tu!" mõirgas, võlve vapustades, toredasti ehitud ülemdiakon, — ta mantlile tikitud punaseid roose varjasid suitsupilved.

Mindi risti suudlema. Esimesena — paks, hall vürst-tseesar Fjodor Jurjevitš, — suudles minut aega risti, võbistades vanu õlgu. Tema järel vürstid ja bojaarid, üks vanem kui teine (noored olid kõik juba teenimas ja sõjaretkel). Hardalt läks liikvele kaupmeeskond. Kirikuvanemale, kes hoidis suurt kandmikku, visati kõlinal tšervoonetsleid, sõrmuseid, pärlikeesid. Väljuti katedraalist, pead püsti. Teinud veel kord ristimärgi sissekäigu kohal rippuva tohutu suure pühapildi ees, raputati juukseid, pandi

mütsid ja kaabud pähe, mindi üle laigulise, rohtunud väljaku Burmistrite-palatisse, — trambiti reipalt kanda-dega, vaadati peremehelikult lihtrahvahulgale, prikaaside akendele.

Väljumisel haaras Ivan Artemjitši sametsiiludest kinni kümnekond musta, krobelist kätt: „Vürst, vürst... Anna kopikas... Anna tü-ki-ke!“ ulgusid sasised, hambutud, alasti, mädased... Ronisid lohinal järele, soputasid räbala-laid: „Vürst, vürst!...“ Hirmunult vaatas Ivan Artemjitš ringi: „Mida's te, lollpead-sandid, mis vürst mina olen!...“ Pööras mõlemad taskud pahupidi, pildus kopi-kaid... Kiilaspäine vaga hull ragistas ahjuroobiga, ulgus ebainimliku häälega: „Tahan tuliseid söekesi...“

Siinsamas seisis Vaska Revjakin, naerdes silmapilu-dega, näppides häbemekarvu. Kuidagi siilud lahti kisku-nud, Ivan Artemjitš — temale:

„Kas see pole mitte sinu sõjavägi, kaupmees? Teeksid seesuguse päeva puhul parem ristimärgi laubale...“

„Meie oleme rahurahvas, Ivan Artemjitš,“ kummardas Revjakin, pannes käe kõhule, „alandlikud sessinatses maailmas... Ilm vaene ise, ilmaga on issa...“

„Ptüi! Koerast kirjatark... Lausa peni!“ Ivan Artemjitš läks minema, vaga hull mõkitas talle siku moodi järele.

3

Soldatid pidid ühtelugu vankreid ja kahureid käte jõul porist välja kiskuma. Palju päevi puhus tuul lääne poolt, kuhu aeglaselt, sadakonna versta peale laiali venides, liikusid kindral Weide ja Artamon Golovini väeosad. (Repnini diviis ei saanud kuidagi veel Moskvast tulema.) Liikusid nelikümmend viis tuhat jala- ja hobusemeest ning kümnekond tuhat vankrit.

Külmad udud piirlesid metsalatvade kohal. Vihm pek-sis viimaseid lehti kaskedelt ja haabadelt. Ärasõidetud teede sinakas poris takerdusid rattad kuni rummuni, hobused murdsid jalgu. Kogu tee ulatuses vedelesid kärvanud hobuste tursunud kered, jalad õieli. Mehed istusid vaikides kraavikallastele, — tapa või ära. Eriti õrnad näisid olevat välismaised ohvitserid, — ronisid juba ammu sadulaist, värisesid märgades mantlites ja

märgade parukatega kraamivankrite roguskkatete all koli keskel.

Moskvast väljusid sõjaväed ehituina, suled kübarail, rohelistes kaftanites, rohelistes sukkadega; Rootsi piirile lähenesid palja jalu, kaelani porised, ilma rivikorrata. Kui läksid ümber Ilmjärve, voolasid paisunud veed luhtkal-dale, uputasid palju voorivankreid.

Suure korralageduse tõttu ei pääsenud voorid edasi, seegunesid. Peatuskohtadel ei saanud tuld süüdata, — ülal vihm, all raba. Kurjast vaenlasest pahemad olid aadlis-maakaitse ratsasadakonnad, — nagu rohutirtsud rüüstasid kõik sõõdava ümbruskonna küladest. Möödudes jalaväe-lastest karjusid: „Eest ära, pätajalad!“ Aleksei Brovkin — von Schwedeni eelpolgu kapten — pureles ja vahel kak-leiski keppi kasutades ratsamõisnikega. Vaeva ja raskusi oli palju, korda vähe.

Elvagi väljus porist alles Luuga jõel, piiri lähedal, ja asus siin laagrisse, oodates voore. Löödi üles telgid, kui-vatati end kuidagimoodi. Soldatid meenutasid Aasovi-ratki, mõned maakaitseväelased mäletasid Vassili Golit-sõni sõjakäike Krimmi. Ei saa võrreldagi, — minna mööda vaba steppi sooja lõunasse!... Lauldes, nagu mäletati, mindi... Aga mis maa see siin on? Sünged sood, pilved ja tuul. Tuleb valada palju pisaraid — et vallutada seda haljast maad.

Kibedalt suitsesid lõkketuled telkide ees. Soldatid pai-kasid rõivaid, laskusid libedast kaldast alla jõe juurde — pesu pesema. Kroonu saapad olid kõigil lõplikult lagu-nenud, — õnnelik, kes sai kuskilt pastlad jalarättidega, teised mässisid jalad räbalaisse. Siin heidavad pooled inimesed ilma sõjatagi talvekuuks hinge. Ratsaväelased tõid vahel lingu otsas mõne suhkna¹ — keele. Koguneti ümber, päriti vene ja tatari keeli, — kuidas siin elatakse? Oli rumal rahvas, need suhkna, — ainult pilgutasid oma lehmariipsmeid. Viidi Aleksei Brovkini juurde telki — üle-kuulamiseks. Seesuguseid keeli lasti harva vabaks, — saadeti kinniseotuna voori, müüdi kolmveerand rubla eest, — mõni eriti tugev ka kallimalt, — moonamuretse-jalle; need aga müüsid edasi Novgorodi, kus istusid väe-varustajate esindajad.

¹ Tšuhna ehk tšuhhonets — kollektiivne nimetus soome sugu rahvaste kohta. Tõlk.

Aleksei Brovkin juhtis roodu majapidamist valjult: ta soldatid olid söönud, — ei teinud asjata liiga, sõi ise soldatite katlast, kuid üleannetust ja lohakust ei andestanud: iga päev karjus keegi tema telgi juures keppide all, lamades, paljas tagumik ülespoole. Ärkas keset ööd, kontrollis ise valveposte. Kord, lähenenud kuulmatult metsatukale, jäi kuulatama: oli see puu, mis kääksus, või vingus mõni metsloom. Hüüdis tasa. Ebaselgelt paistis kannul istuv soldat, — hoidis käega püssitoru, pea vastu rauda surutud. Aleksei — temale:

„Kes on valvel?“

Soldat hüppas üles — vaevalt kuuldavalt:

„Mina...“

„Kes on valvel?“ käratas Aleksei.

„Golikov Andrjuška.“

„Sina vingusid?“

Soldat — veidralt näkku vaadates:

„Ma'p tea...“

„Ma'p tea! Ehh, sa paastumunk...“

Oleks pidanud muidugi naha peale andma... Alekseile meenus kokkulangeva kiriku ja elavalt põlenute kohal metsast kõrgemale kerkiv tuleleek, ja valgustatud lumel — see mees käsi murdmas. Siis käskis Aleksei ta koos hullumeelse mehe ja rauk Nektariga kinni võtta. Teel Nektari põgenes, — pagan seda teab, kuidas, — öösel, kui peatuti kuuskede all, lamas Andrjuška Golikov reel roguski all meelemärkuseta, ei söönud, ei rääkinud. Poventsas, semstvotares, kui ülekuulamisel ähvardati piitsaga, pääsesid äkki keelepaelad lahti: „Mis eest te piinate? On juba küllalt piinatud... Seesuguseid piinu ei olegi enam...“ — ja hakkas jutustama kõike (kirjutaja ei jõudnud sulge kasta), — rebinud alusmantli seljast, näitas peksuhaavu. Aleksei nägi: see pole harilik inimene, tunneb kirja, — käskis tal juuksekahlud maha pügada, ta saunas puhtaks pesta, soldatiks arvata.

„Kas soldatil on kohane vinguda... Oled sa haige või?“

Golikov ei vastanud, seisis sirgu, korralikult. Aleksei ähvardas kepiga, läks minema. Golikov — meeleheitlikult:

„Härra kapten...“

See pimedusest tulev hääl pani Alekseis isegi midagi võpatama, — oli ise kord samasugune. Peatus. Karmilt:

„Noh? Mis veel?“

„Pimedas on kole, härra kapten: ma kardan öist laant...“

Hirmsam kui surm on — ahastus... Milleks meid siia selet?“

Aleksei imestas nõnda, et tuli jälle Golikovi juurde:

„Kuidas sa tohid targutada, hulgu! Seesuguste juttude eest, — sa tead ju?“

„Tapke mind kohe, Aleksei Ivanovitš... Ma olen enesele vaenlasest pahem... Nõnda elada, — loom oleks juba ammugi kärvanud... Maailm ei võta mind vastu... Olen kõike katsunud — ka surm ei võta... Mõttetus... Võtke püss, torgake täägiga surnuks...“

Vastuseks virutas Aleksei hambaid kokku pigistades Andrjuškale vastu kõrvu, — selle pea võnkus, kuid ta ei aietanudki...

„Võta kaabu üles. Pane pähe. Ma räägin sinuga viimast korda heaga, sa papleitaja!... Olid munk-pühakute juures õppimas!... Need koolitasid su välja!... Sina oled soldat. Oeldakse — mine sõtta, — lähed. Oeldakse — sure, — sured. Miks? Sellepärast, et nii on vaja. Seisa siin kuni koiduni... Kui jälle vinguma hakkad ja ma kuulen, — hoia oma nahk...“

Aleksei läks, ilma et oleks taha vaadanud. Heitis telgis haistele. Koiduni oli veel palju aega. Oli külm, kuid polnud vihma ega tuult. Tõmbas hobuseteki pea peale. Ohkas. „Muidugi, igaüks neist vaikib, kuid mõtlevad omelt... Oh, inimesed...“

Viimmas seljaga soldat Fedka Pese-end-poriga valas kopsikust süngelt vett kätele, — Aleksei puristas külma vette, väristas kogu nahka. Hommik oli külm, lamandunud rohul sinakas härmatis, ratsasaabaste all rudises nätske pori. Lõkketulede suitsud tõusid kõrgele telkide vahel. Väljamagamata lipnik Leopoldus Mirbach, lambanahkses kasukas, mis tressidega kaftani peale heidetud, karjus midagi kahele soldatile, — need seisis, pead hirmunult taha tõmmatud.

„Peksa, peksa!“ kordas ta kähiseva häälega. „Fuil šviini!“ Haaras ühel näost kinni, pigistas kokku — lükkas eemale. Oiendades kasukat õlal, läks Aleksei telgi juurde. Ammu raseerimata nägu põrnitsev, silmad tursunud.

„Soe vesi — ei olema... Süüa — ei olema... See pole sõda. Korralik sõda — ohvitser rahul olema... Mina pole rahul... Teil olema vilets zoldat...“

Aleksei ei vastanud midagi, — hõõrus vihaselt käte-
rätikuga põski. Köhatas rõginal, õiendas Fedka poole
määrduvad sargiga selja: „Lase käia...“ — see hakkas
teda pihkudega peksma. „Kõvemini...“

Metsast sõitis sellal välja raske vanker võrudele tõm-
matud purjeriided kummiga. Eri värvi hobuste kuuikust
tõusis aur. Taga kümmekond ratsanikku poriga pritsitud
mantleis. Vanker ligines aeglaselt laagritele, vaarudes läbi-
trambitud väljal. Aleksei haaras kaftani, — rutuga ei sat-
tunud käed varrukaisse, — haaranud mõõga, pistis
jooksma telkide poole:

„Trummarid, häire!“

Sõiduk peatus. Välja ronis Peeter — kõrvaklappidega
nahkmüts peas. Takerdudes tähekujuliste kannustega,
ronis välja Menšikov laias sooblinahkses, vaarikavärvi
pealisega mantlis. Ratsanikud hüppasid hobuste seljast.
Peeter vaatles kulmu kortsutades laagrit, pistis punased
käed poolkasuka taskutesse. Selges õhus kajas pasuna
hää, löid ragisema trummid. Soldatid ronisid koormate
otsast, jooksid telkidest välja, nõõpisid rõivaid kinni,
tõmbasid mõõgarihma üle õla. Rivistusid karreena. Piki
rivi sörkisid lipnikud, torkides kepiga, vandudes saksa
keeli. Aleksei Brövkini — vasak käsi mõõgapidemel,
kaabu paremas — peatus Peetri ees. (Parukat ei olnud
rutuga leidnud.)

Peeter, vaadates üle ta salku pea:

„Pane pähe. Retkel kaabut peast ei võeta, lollpea. Kus
on teie püssirohuvoor?“

„Jäi Ilmjärvele, kogu püssirohi on märg, härra bombar-
döör.“

Peeter pööras silmad Menšikovi poole. See tõmbas
raseeritud näo laisalt viltu.

„Suvatsege vastata,“ ütles ta, niisama üle Aljoška pea
vaadates, „kus on polgu teised roodud? Kus on polkovnik
von Schweden?“

„Seisavad jõe alamjooksu mööda laiali, härra kind-
ral...“

Menšikov kõngutas sellesama kõvera muigega pead,
Peeter ainult mossitas.

Nad mõlemad — süllapikkused — hakkasid mööda
kõrrepõldu sammuma ülesrivistatud karree poole. Käsi
taskust välja võtmata vaatles Peeter nagu hajameelselt

soldatite halle, kõhnu nägusid, mida paha ilm vintsuta-
nud, halvasti vanutatud kaabusid, kulunud kaftaneid,
rööbalaid, kottasid jalgade otsas. Üksnes lipnikud-välis-
maalased ajasid end reipalt sirgu.

Nii seisis kaua rivi ees. Peeter — pead üles visates:

„Tervist, poisid!...“

Lipnikud pöördusid raevukalt rivi poole. Mööda ridu
kajas korratult:

„Soovime tervist, härra bombardöör.“

„Kellel on kaebusi?“ — Peeter astus lähemale.

Soldatid vaikisid. Lipnikud (käsi kõrvale viidud kepi-
l, vasak ratsasaabas ette lükatud) puurisid silmadega tsaari.
Peeter kordas teravamalt:

„Kellel on kaebusi, astugu ette, ärgu kartku.“

Keegi ohkas äkki sügavalt — nuuksega (Aleksei nägi
Golikovi muskett võbises ta käes, kuid ta talitses end,
vaikis).

„Homme läheme Narva peale. Raskusi on palju, poisid.
Iveamaa kuningas Carolus ise tuleb vastu. Tuleb tast
jagu saada. Me ei või oma isamaad ära anda. Siin on —
Jamgorod, Ivangorod, Narva, — kogu maa kuni mereni
meie endine kodumaa. Varsti võidame ja varsti puhkame
talvekeriterites. Saate aru, poisid?“

Jätkas karmilt. Soldatid vaatasid talle vaikides otsa.
Kõik oleks veel arusaadavam. Üksainus süngi hää kahis-
tas rividest: „Võidame, selleks jätkub mehi.“ Menšikov
astus kohe ettepoole, vahtides, — kesse ütles? (Alekseil
langes süda saapasäärde: ütles Fedka Pese-end-poriga,
kõige kahtlasem soldatinäru.)

„Härra kapten...“ Aleksei hüppas juurde. „Täna sind
korra eest roodus... Muus pole sa süüdi. Suvatsege anda
meestele kolmekordne viinaportsjon.“

Peeter läks vankri juurde, pea longus. Menšikov pilgu-
tas Alekseile silma (seekord suvatses vana sõbra ära
tunda), sirutas hoolitsetud käe karusmantli alt välja, pat-
sutas Aljoškat õlale ja — kõrva juurde kummardudes:

„Peeter Aleksejevitš on rahul, pole viga. Sinu juures
pole nii nagu mujal... Paista Narva all välja — hüppad
polkovnikuks... Nägin Ivan Artemjitšit Novgorodis, —
käskis sind tervitada...“

„Palju tänu teile, Aleksandr Danilovitš...“

„Ela hästi!“ Haarates mantlit eest, jooksis Menšikov
sörkides Peetrile järele. Istusid vankrisse — sõitsid mööda

kallast sinna, kus külma taevast peegeldav jõgi pöördus kuusemetsa taha.

Paar versta Narvast jõge mööda allapoole, üle Narva jõe kahe haru, mis piirasid pikka ning soist Kamperholmi saart, oli ehitatud ujuv sild. Seda kaudu läksid üle Šeremetjevi ratsapolgud ja liikusid Tallinna maanteele, et tegutseda vaenlase maa-alal. Nende järel läksid vasakule kaldale Trubetskoi diviisi osad. Verst maad Narva kivi-bastionidest eemal kindlustasid nad end voorivankritega. Narva garnison ei takistanud üleminekut, — nähtavasti kartsid vähese arvu tõttu lagedale väljale tulla.

Kahekümne kolmandal septembrikuu päeval pöördus kogu peavägi Jamgorodi teelt künklikule lagendikule ja liikus Ivangorodi — omaaegse Ivan Groznõi kindluse madalate, rohtukasvanud tornide ja jõe taga sinerdavate teravatipuliste Narva kirikute ja telliskatuste nähtavusel Kamperholmi saare poole ning alustas mööda hapraid sildu üleminekut sogasest ja kiirejooksulisest jõest.

Ilm oli vaikne. Päike — tuhm, kasinavõitu. Narva ja Ivangorodi telliskivikirikuis paukusid hädakellad.

Mööda laiaks sõidetud liivast teed voolasid soldatid ilma rivikorrata sildade juurde; streletsid Peetrile vastumeelseis rebasenahksete ääristega mütsides; purunenud, kuidagimoodi kokkukõidetud vankrid vaadikete, pampude, kastide, roheliseks tõmbunud leivapätsidega; teel lõpuni räbaldunud voorivedajad lahmisid kõhnu hobusekronusid, kes sikutasid üle jõu niinekoorest rangisid; ujus mööda ridva külge kinnitatud lipp, või väeüksuse märk piigi otsas, või nühits suurtükimehe õlal, kes oma väeosa kaotanud; koputades kepiga peade pihta trügis läbi ratsa ohvitser, mantel üle õla heidetud; huilates kihutas läbi bojaaripoeg, vanaisa raudrüü peal lahtine kasukas, ja tema taga hüplesid hobusekronudel ta mehed — nagu vaadid vattvammustes, tatari ammud ning nooletuped seljas...

Kõik pöörasid möödudes näo teest pisut eemal oleva lageda künka poole; künkal istus tsaar halli hobuse seljas, raudkürassis, vahtis läbi pikksilma. Otse tema kõrval musta täku seljas hoidis käsi puusas Menšikov, — vaatas lõbusalt, tuul mängles tema kullatud raudkiivri sulgedega.

Sõjaväed asetusid poolringi — kahuri laskekaugusele

— kindluse ette, toetudes tiibadega vastu Narva jõge; linast ülespoole asetusid jõe äärde Weide diviisi osad, keskele, Hermannimäe metsase künka jalamile — Artamon Golovini diviis; vasakul, tiival, üle Kamperholmi saare viiva silla juures — semjonovlased, preobražensk-lased ja Trubetskoi streletsipolgud. Siia oli püstitatud ka hertsog de Croy telk, kes sõitis kõrgeima nõuandjana sõjaväega kaasa. Peeter ja Menšikov peatusid saarel, kaluri-õnnis.

Kogu liini ulatuses hakati kaevama sügavat kraavi lünnettide, redaanide ja bastionidega, mis suunatud välja-poole — juhuks, kui rootslased lähenevad mööda Tallinna maanteed. Narva bastionide ette ehitati reduudid piiramiskahurite paigutamiseks. Piiramistöid juhatas insener Hallart. Kindluse kaitseehitistelt pahvisid üles suitsupilved, sügisniiskuses raksatasid metsikult kahurid, kõrgele tõusvate suitsvate lookadena lendasid pommid, langesid, plahvatasid vankrite ja telkide ligidal, kraavides, kust hüppasid välja soldatid. Pommidest süttisid mõned mõisad puuvilja- ja köögiviljaaedade keskel. Tulekahjude ja rohkete lõkketulede suits kandus halli pilvena linna peale, kus valgatasid kahurilaskude tulekeeled. Narva komandandiks oli kogenud ning julge sõjamees polkovnik Horn.

Peeter ja insener Hallart, liikudes ratsa aedade ja ehitiste varjus, vaatlesid bastione — Fama, Gloria, Fortuna, Triumph. Vahel tuli sõita nii lähedale, et laskeavades olid näha rootsi suurtükimeeste karmid näod. Ilma rabelema-ta, kuid kähku veeretaskid kahuri kohale, sihtisid, ootasid teraselt. Tuldi Halastamatult õhku pressides lendas kuul vihinal üle pea. Peetril laienesid silmad, paisusid lõuapäralihased, kuid ta ei kummardunud kuulide ees. Hallart, kogenud inimene (asjalik, rahulik, igavust tundev), kannustas õigeaegselt hobust, sõitis kõrvale. Tore Menšikov — tema pihta iga kord sihitigi — ainult raputas kiivri sulgi, karjus hooplevalt suurtükimeestele: „Kehvavõitu, kamraadid“, patsutas tantsivat täkku kaelale. Poolsada vurrukat ja pikakasvulist tragunit ootasid liikumatult — kelle pihta patsatab must pall.

Kindluse müürid olid kõrged. Poolringis esileulatuvad bastionid olid laotud maakivist, mis nii kõva, et malm-pomm purunes selle vastu nagu pähkel. Tornipragudest ja laskeavatest ulatusid välja rasked kahurid, — neid oli

kindluses mitte vähem kui kolmsada, garnisoni — paar tuhat — jalaväge, ratsaväge ja relvastatud kodanikke. Olid valetanud piilurid, et Narva võib vallutada hoogrännakuga.

Peeter ronis hobuse seljast maha, ja istunud trummile, laotas põlvedele paberilehe. Tentsik Miška ulatas tindi poti. Hallart kükitas kõrvale, — arvutas silmamõõdu järgi kaugusi. Hanesulge hoidev Peetri suur käsi tõmbas ettevaatlikult ebakindlaid jooni. Menšikov jalutas hobuseil istuvate tragunite poolringi ees.

„Iga bastioni kohta viisteist piiramiskahurit, kokku on läbimurdeks vaja kuuskümmend neljakümne kaheksa naelast vaskkahurit,“ rääkis Hallart ühetoonilise, igava häälega. „Sada kaksikümmend tuhat kuuli, halvaks juhuks...“

„Tublisti!“ ütles Peeter.

„Linnas tulekahjude tekitamiseks tormijooksu eel läheb vaja mitte vähem kui nelikümmend mortiiri ja tuhat pommi igaihe jaoks...“

„Vaata, kuidas nad Euroopas arutavad,“ ütles Peeter, numbreid üles märkides.

„Kümme suurt vaati äädikat kahurite jahutamiseks... Ainult järelejätmatu tulistamisega, kõigi patareide tõelise põrguga murtakse piiratud vastupanu, — õpetab marssal Luxembourg... On vaja viisteist tuhat käsigranaati. Tuhat kaheteistkümnearssinalist piiramisredelit, mis oleksid nii kerged, et neid võiksid joostes kanda kaks meest. Viis tuhat kotti villa...“

„Milleks seda siis?“

„Sõdurite kaitseks musketikuulide eest. Dünkircheni piiramisel õnnestus marssal Vaubanil, varjates end seesuguste kottidega, läheneda otse kindluse väravateni, nii äge kui tulistamine oligi, sest kuul takerdub kergesti villasse...“

„Hüva,“ lausus Peeter kõheldes, märkides lehekesele. „Danilõtš, vajatakse viis tuhat kotti villa!...“

Menšikov, toetudes haraliaetud põlvedele, kummardus tuules lipendava paberilehekese kohale. Krimpsutas huuli:

„Vigurdamine, myn Herz. Ja villagi pole kuskilt saada.“ Hallartile: „Aasovi juures roniti paljaste mõõkadega müüridele ja vallutati linn.“

Tagapool — tragunite ridades — hakkas hobune rabelema, karjatas tumedalt inimene. Pöörduti vaatama. Ühe

traguni tuhkur hobune vehkles pimedalt peaga, kergitades jalgu, — ülaltpoolt ninasõormeid voolas tal sõrmepakune tume verejuga. Vurrukad tragunid vahtisid pelglikult puhmaste poole, — sealt, sadakonna sammu kaugusest, pahvatasid suitsujoakesed. Nagu Peeter oli tõstnud käe sulega üles, nii ka tardus, istudes trummil.

Märkamatult, kahurimürina varjul, oli kindlusetorni väravast (mis bastion Gloria nurga tagant siia ei paistnud) väljunud jäägrite salk, jätkates jooksu kõögiviljaaedade tarade taga. Nende järel paiskus raskeil raudjail hobustel välja poolesaja võrra tingratsanikke raudkürassides, sügavale pähe tõmmatud kiivreis. Nad kihutasid, mõõgad püsti, hõrendades ridu kanarbikuväljal, et vasakult ümber haarata.

Ühe sekundi — mitte kauem — vaatas Aleksandr Daniilovitš pärani silmil vaenlase diversiooni, sööstis musta täku juurde, nõõpinud lahti, viskas mantli eemale, hüppas sadulasse: „Mõõgad — välja!“ kisendas näost punetades. Tõmbas mõõga välja, kannustas tähekujuliste kannustega, langes püstiajava täku kaelale, pani ta kohalt täie hooga liukvele: „Tragunid, minu järel!“ — ja kõik, Menšikov ning tragunid, kihutasid kaares ümber trummi juures seisva Peetri, põiki vastu tingratsanikele, kes hakkasid juba hobuseid peatama ja ümber pöörama...

Hallart, kitsad huuled hoolitsevalt kokku surutud, talutas Peetri juurde tema halli, mustalakalise, rahutu mära: „Palun teid lahkuda tulistamise piirkonnast, teie kõrgus.“

Peeter hakkas kekslema ühel jalal, hüpates sadulasse, — vaatas, kuidas lähenesid üksteisele tragunid ja tingratsanikud. Meie omad kihutasid tiheda salgana, kõige ees hüppesid suled Aleksaška sätendaval kiivril; rootslased olid välja mööda kaugele hargnenud, ja praegu äärmised, pöördunud järsult ringi, kannustasid ning peksid mõõkadega hobuseid. Kuid ei suutnud koguneda. Peeter nägi: Aleksaška must täkk põrkas rinnaga vastu rusket hobust, ratsanik kukkus, haarates lakast... Punased suled keerlesid keset raudkiivreid. Kuid juba sööstis peale tragunid ja jätkasid peatumata kihutamist (vehkisid nagu mängides mõõkadega). Nende taha väljale jäid lamavad mehed: üks kõngutas langetatud pead, püüdis tõusta, teisel tõmblesid ülestõstetud põlved. Mõned ratsanikuta hobused jooksid hirmunult mööda välja.

Hallart sikutas visalt päitseist: „Teie kõrgus, siin on kardetav.“ Hall mära laskus kükakile, keerutas tagumikku. Peeter lõi teda kandadega. Sõitnud eemale, jätkas tahavaatamist. Tingratsanikud põgenesid nüüd kõigest jõust venelaste eest: paremalt poolt, lõigates neil ära teed linna, kihutasid üle pruunide kesavöötide kirjud mitut liiki ratsanikud, keerutades tatari uljusega kõveraid mõõku — mõned sadakonnad irregulaarsest aadlipolgust. Kindlusemüüri laudse varju alt ragisesid nende pihta musketilasud.

Jõudnud kasetukka, tõmbas Peeter täie suuga õhku. Laskis märal astuda sammu. „Jah, see ei saa olema kerge,“ vastas oma mõtetele. Hallart ütles:

„Võin teid õnnitleda, teie kõrgus, teil on suurepärased ratsaväelased.“

„Mis see ütleb, — see on ainult pool asja... Vihastada, kihutada, raiuda... Uksnes sellega ei vallutata kindlust...“

Tõusis künkale, tõmbas ratsutid pingule ja vaatas kaua, laupa kortsutades, ligikaudu seitsme versta peale veninud vägede ning vooride liini. Kõikjal lendasid kraavidest laisalt mullakamakad. Hüüded, vandumine. Mingid mehed tegevusetult tulede ja lahtirakendatud vankrite juures. Kõhetud hobusekronud kammitsais. Pesuräbalad puhmaste otsas. Näis, et kogu see tohutu sõjavägi liigub ja elab kohmakalt, suure vastumeelsusega.

„Enne novembrit pole mõeldagi,“ ütles Peeter. „Kuni külm ei tahenda, ei saa me piiramiskahureid kohale. Uks on asi paberil, teine — tegelikult...“

Lastes jälle sammu edasi, hakkas Hallartilt pärima kuulsaate marssalite Vaubani ja Luxembourg'i — sõjakunsti loojate — retkede ning piiramiste üle. Päril relva- ja kahuritehastest Prantsusmaal. Keerutas peenikest kaela, mille ümber pingul lõuendrätik.

„Enesestki mõista... Seal on kõik korraldatud, kõik käepärast... Nende teed — ja meie teed...“

Hüpates üle kraavide, kihutas juurde Menšikov, alles üleni tuline, hambad lõbusalt irevil, metsikute silmadega... Kiivril tõrrutas üksainus sulg, vasksel kürassil — mõõgahoopide jäljed. Peatas raskelt kubemetega hingeldava hobuse:

„Härja bombardöör... Vaenlane on kaotustega tagasi löödud, — vaevalt pooled ratsanikest pääsesid meie

käest...“ Luiskas muidugi esimese hooga. „Meie omadest kaks tapetud ja mõned kriimustatud...“

Peetril tõmbus nina Aleksaška vaatlemise lõbust kipra. „Hüva,“ ütles, „tubli poiss.“

Õhtul kogunesid hertsog de Croy telki kindralid: enast täis, üpris karm Artamon Golovin (mängusõjaväe esimene looja), vürst Trubetskoi — streletsipolkude lemmik — tüse, rikas bojaar, kaardiväe komandör Buturlin, kuulus oma äikesehäälise kõri ja raskete rusikate poolest, ning päris haige, kiilaspäine Weide, kes värises lamhanahkses kasukas. Kui saabusid Peeter, Menšikov ja Hallart, palus hertsog lauda istuda, et sõjaolude kohaselt õhtustada. Pakuti haruldasi ja isegi seninähtamatuid roogasid (hertsogi käskjalg muretses neid Tallinnast), rikkalikult kanti ringi prantsuse ning reini veine.

Hertsog tundis end nagu kala vees. Käskis süüdata palju küünlaid. Laiutades kondiseid käsi, jutustas kuulsaist lahinguist, kus ta kõrgustikul — verise võitlusvälja kohal, — asetanud jala purustatud kahurile, andis kärke: küras-süüridele — murda läbi karree, jäägritele — muserdada tiivad. Uputas jõkke terveid diviise, põletas maha linna...

Venelased, silmad süngelt maas, sõid sparglit ja strassburgi pasteeti. Peeter vaatas hajameelselt hertsogi pikanielisse, märgade vurrudega näkku. Hakkas sõrmedega laual trummeldama või liigutas abaluid, nagu oleks tal sügelnud. (Juba sõjaretke algusest peale märgati Peeter Aleksejevitši juures seda hajameelset pilku.)

„Narval“ hüüatas hertsog, ulatades tentsikule tühja klaasi. „Narval Uks päev tublit tulistamist ja lühike tormijooks lõunapoolsetele bastionidele... Narva võtmed hõbetaldrikul on teie omad, majesteet. Jätta siia väike garnison ja langeda kõigi jõududega, ratsavägi tiibadele asetatud, kuningas Karli peale. Jõulud võtame vastu Tallinnas, minu ausõna...“

Peeter tõusis laua äärest, sammus edasi-tagasi, kummardudes, et mitte riivata peaga telgiriidet, tõstis põrandalt õlekõrre, heitis pikali hertsogi voodile (mis oli toodud liigemast mõisast). Torkis õlekõrrega hambaid.

„Hallart andis mulle nimestiku,“ ütles ta, ja kõik pöörusid tema poole, katkestasid söömise. „Kui meil oleks

kõik, mis on nimestikus loetletud, siis vallutaksime Narva. On tarvis kuuskümmend piiramiskahurit..." Istudes voodile, tõmbas põuest välja kortsunud lehekese, viskas lauale — Golovinile. "Loe... Meil pole seni ühtainustki head kahurit reduutidel. Repnin heitleb piiramiskahuritega Tuula juures poris... Mortiirid, — täna kuulsin, — on takerdunud Valdais... Püssirohuvoor on siamaale Ilmjärvel... Mis teie arvate selle kohta, härrad kindralid?..."

Kindralid, lükanud küünla lähemale, kummardusid nimestiku kohale. Ainult Menšikov istus tigea muhelusega eemal, täidetud peekri juures.

"See pole sõjaleer, vaid mustlaslaager," lausus Peeter, pisut vaikinud, jälle karmilt, pikkamisi. "Kaks aastat tegime ettevalmistusi... Ja miski pole valmis... Viletsam kui Aasovi all. Viletsam, kui oli Vaska Golitsõnil..." Aleksaška kõlistas kannust, ajas hambad õelalt kuni kõrvaeni irevile. "Sõjaleer! Soldatid longivad vooride vahel... Voorid on suhknanaisi täis... Lõugamine... Korralagedus... Töötatakse laisalt, — tahaks sülitada, kuidas töötatakse... Leib on roiskunud... Liha on mõnes polgus ainult kaheks päevaks... Kus on kogu liha? Novgorodis? Miks mitte siin? Tulevad sajud, — kus on muldonnid soldatite jaoks?"

Telgis oli kuulda vaid küünalde praksumist. Hertsog, kes mõistis kehvalt, millest on jutt, laskis pilgul uudishimulikult käia Peetrilt kindralitele ja tagasi.

"Kaks kuud tuleme Moskvast, ei jõua pärale. Sõjaretk! Te teate, kuningas Karl sundis Kristiani sõlmima häbitava rahu, sundis maksma kakssada viiskümmend tuhat kulddublooni kontributsiooni. Nüüd on Karl kogu sõjaväega maabunud Pärnus ja marsib Riia poole... Kui ta nüüd kohe Riia all kuningas Augustit lööb, — siis tuleb teda novembris oodata siia, meie juurde... Kuidas me teda vastu võtame?"

Auastmelt vanim — Artamon Golovin, tõusnud, kummardas, langetas hallid kulmud:

"Peeter Aleksejevitš, jumala abiga..."

"Suurtükke on vaja!" katkestas Peeter, soon tursus ta laubal. "Pommel! Sada kakskümmend tuhat purustamis-pommi! Liha, vana lollpea..."

Jälle tulid paariks nädalaks vihmad, merelt venisid lakkamatud udud. Soldatite muldonnid täitusid veega, telgid jooksid läbi, — rõskuse, öise külma eest polnud kuhugi peitu pugada. Kogu laager seisis vööni soos. Inimesed haigestusid kõhutõppe, puhkesid palavikud, iga öö veeti kümnete vankritega laipu väljale.

Kindlusest tulistati piirajaid lakkamatult kahureist ja väkerelvadest. Enamasti koidu ajal toimusid väljatungid, — rootslased kõrvaldasid vahiposte, roomasid muldonnide juurde, pildusid magajatele käsigranaate. Peeter sõitis iga päev kogu kindlustusteliini läbi. Märjas mantlis, lönti laskunud äärtega kaabu peas, vaikiv, karm, — nii ilmus ta oma hallil märjal vihmalinikust — peatub, vaatab klaasistunud pilguga ja liigub ülestuhnitud välja mööda sammu edasi — uttu.

Voorid saabusid aeglaselt. Teelt teatati, et kogu häda on küüthobuste pärast: talupoegadelt on kõik võetud, tuleb võtta mõisnikelt ja kloostritelt. Hobused on kõhnad, sööt otsas, ja mida päev edasi, seda raskemaks muutub lugu ülisuurte vihmade ning lagunenenud teede pärast. Käis kuuldas, nagu oleks Peeter oma kalurionnis saarel peaprooviantmeisteri iseoma käega meelemärkusetuseni läbi peksnud, selle abi aga käskinud üles puua. Toit oleks nagu pisut paremaks muutunud. Ja kordki laagris paranes. Komandörid olid kehvad: venelased — aeglased, õpinud vana viisi elama, sõnaohtrad ja juhmid. Välismaalased teadsid ainult ühte: niiskuse pärast viina juua ja põhjusega ning ilma põhjuseta vastu lõugu virutada.

Saadi kindlad teated: kuningas Karl, maabunud Pärnus, pöördus Riia poole, tegi juba ainuüksi oma ilmutamisega Liivimaa rüütlid sõnakuulelikuks ja tõrjus kuningas Augusti väed Kuramaale. August ise istus Varssavis sisetülidest erutatud panide keskel ja kihutas sealt kullereid Peetri juurde — palus raha, kasakaid, kahureid, jala väge... Narva all saadi aru: rootslasi tuleb oodata esimeste külmade tulekuga.

Seremetjev, kes oli saadetud nelja irregulaarse ratsapolguga vaenlase vastu, jõudis Rakvereni ja peaaegu oleks rootsi tõkkesalka edukalt lõõnud, kuid taganes ootamatult Pühajõe mereäärsesse kitsustikku, — versta nelikümmend Narvast, — ning kirjutas sealt Peetrile:

"... Ei ma taganenud sealt arguse, vaid suurema kindluse pärast. Rakvere ümber on sood sõnul kirjeldamatud

ja metsad ülisuured. Mitte ainult see moon, mis kaasas, vaid ka siin ümbruses on kõik söödud. Ja peale selle kartsin ma, et meist mööda Narva minnakse... Aga et sina oled vihane, et ma igasuguseid külasid põletan ja suhknaid hävitan, siis ära kahtle: külasid on põletatud vähe ja sedagi vaid selleks, et vaenlasel poleks peavarju. Aga nüüd käskisin, et maad ilma käsuta hoopiski mitte ei rüüstataks. Kus ma peatusin Pühajõe juures, sealt ei saa vaenlane teadmata mööda minna ja enam ma ei tagane, siin oma elu ohverdamegi, selles ära kahtle..."

Lõpuks — kas õnneks või õnnetuseks — hakkas tuul puhuma põhjast. Ühe päevaga puhus ära märja udu, madal päike valgustas kitsilt mudasse uppuvat laagrit ja linnas süttis kuldne kukk kirikutorni tipus. Külma kahutas maad. Hakkasid saabuma laskemoonavoovid, Härgadel — kümme paari kummagi ees — veeti kohale kaks kuulsat — kaalult kumbki kolmsada kakskümmend puuda — suurtükki „Lõukoer“ ja „Karu“, mis valatud saja aasta eest Novgorodis Andrei Tšohhovi ja Semjon Dubinka poolt. Nagu kilpkonnad ronisid haubitsad laiadel ja madalatel ratastel, lühikesed mortiid, mis paiskasid kolmepuudaseid pomme. Kõik sõjaväed seisid püssi all, kõik ratsapolgud hobustel, mõõgad paljastatud, rootslaste väljasööstu puhuks.

Kakssada meest vedasid kõitega „Lõukoera“ ja „Karu“ keskmisele reduudile kindluse lõunabastionide vastas. Kogu öö asetati kohale haubitsaid ja mortiere. Ka kindluses ei magatud, valmistuti tormijooksu vastu, — mööda müüre ronisid laternatuled, hõikusid tunnimised.

Viienda novembri koidu ajal sõitis Peeter ühes hertsogi ja kindralitega Hermannimäele. Puhus lõikav tuul. Laager oli peidetud veel hämarusse, punane päikesevalgus langes linna teravaile katustele ja tornide sakkidele. All sähvatasid pikad leegid, kõmatasid, raksatasid kahurid, vapustades lagendikku, — sädemeliste lookadena lendasid pommid linna. Suits varjas laagri ja müürid. Peeter langetas pikksilma ja paisutades ninasõõrmeid, noogutas Hallartile. See sõitis juurde, plaksutas keelt:

„Halb. Puudulennud. Püssirohi ei kõlba kuhugi..."

„Mis teha? Viivitamata..."

„Suurendada laengut... Kui ainult kahurid vastu peak-

sid..."

Peeter laskus künkalt, kihutas üle tõstetava silla ja läbi

tammepalkidest värava püsttara ning kärbiste taha. Keskmisel patareil kastsid kahurväelased äädikaga segatud veega „Lõukoera“ ja „Karu“ pikki torusid. Patarei komandör, hollandlane Jakob Winterschieverk, vana lühike mehekes, habe kaeluse all, lausus Peetrile lähenedes külmavereliselt:

„See ei kõlba kuhugi... Selle püssirohuga võib vaid varblasi lasta, — ainult suits ja nõgi..."

Peeter viskas mantli ja kaftani seljast, kääris varrukad üles, võttis suurtükimehelt nühitsa, tugeva liigutusega puhastas nõgise toru...

„Laeng..."

Patarei keldrist hakati käest kätte hallis paberis püssirohu pakke pilduma. Ta rebis ühe paki lahti, raputas pulbri pihule, ainult turtsatas vihaselt nagu kõuts. Lõi torusse kuus pakki...

„See on hädaohtlik," ütles Jakob Winterschieverk.

„Vaiki, vaiki... Kuul..."

Hüpitaskästel puudast ümmargust mürsku, lükkas torusse, lõi nühitsale surudes kõvasti kinni. Kükitas sihiku alla, keerutas kruvi...

„Sõit... Kõik kahurist eemale..."

Kõrvulukustavalt sülitask „Karu“ tuld, raskelt viskusid tagasi malmrattad, händ tungis maasse. Kuul lendas vähe-neva pallina minema, bastion Gloria tornil tuiskasid kivid, varises tornihammas...

„Oo, see pole paha," ütles Jakob Winterschieverk.

„Nii tuleb lasta..."

Visanud kaftani õlale, kihutas Peeter haubitsate patareile. Anti käsk kõigile patareidele — suurendada laengud poolteisekordseks. Uuesti vabises maa saja kolmekümne kahuri mürinast. Kohutav leek paiskus püstiseisvaist mortiidest. Kui suitsupilved hajusid, nähti: linnas põles kaks maja. Teine kogupauk oli õnnestunud. Kuid varsti kuuldi: läänepatareis lõhkes kaks haubitsat, mis hiljuti Lev Kirillovitši Tuula tehases valatud, mõnel suurtükil purunesid lafeti teljed. Peeter ütles: „Hiljem selgitame asja... Leiame süüdlased... Kuid nii lasta..."

Nõnda algas Narva pommitamine ja kestis vahetpidamata kuni viieteistkümnenda novembrini.

Tsaari kokk Felten praadis omaette pobisedes ahjukoludel pilbaste peal munarooga. Vaevaga saadi kümmekond

muna, — köögipoiss kihutas ratsa peaaegu Jamburgini, — kõik osutusid olevat mäda...

„Mis sa pomised, uha neile rohkem pipart, Felten...”

„Kuulan, teie kõrgus... Pipart!”

Peeter istus kuuma ahju kõrval. Ainult siin oligi soe (sulendis seinaga taga, kus nad koos Aleksaškaga magasid, puhus läbi seinte). Praegu, keskööl, oli kuulda tuule ulgumist ja majakese kõrval saarel oleva tuuliku tiibade kääsumist. Meeldivalt praksusid kasepirrud. Lühike, vihane Felten laotas koldeservale oma tagavarad ja üha nuusutas, ta rasvasel ninal lõkendasid vihaselt vastuhelgid.

„Aga mis siis, Felten, kui rootslased su vangi võtavad?...”

„Ma kuulan teid, kõrgus...”

„Ahaa, ütlevad nad, tsaari kokk! Ja poovadki jalgupidi üles.”

„Noh, poogu, ma tunnen oma kohust...”

Ta kattis vaaruga lauakese puhta käterätikuga. Asetas lauale savist plasku pipranapsiga, lõikas mustast kõvast leivast õhukesi viilakuid. Tasa piipu popsutades vaatas Peeter, kui osavalt, pehmelt, jõudsalt liikus Felten — viltides, vattvammuses, millele põll ette seotud.

„Ma ei naljata sinuga rootslaste suhtes... Paki oma majapidamine parem kokku.”

Felten vaatas altkulmu — mõistis: ei naljata. Võttis tulepaistelt panni munaroaga, valas plaskust tinatopsi.

„Palun lauda, teie kõrgus...”

Kogu majake võbises tuule käes. Küünal kõikus. Tänavalt astus kärarikalt sisse Menšikov:

„No on aga ilm...”

Avas kulmu kortsutades vöö sõlme. Hakkas kolde juures pilbaste kohal käsi soojendama.

„Saabub varsti...”

„Kaine?” küsis Peeter.

„Magas. Ajasin ta ilma pikema jututa voodist jalule...”

Aleksaška istus Peetri vastu. Katsus, kas laud püsib kindlalt. Valas, jõi tühjaks, raputas pead. Sõid mõnda aega vaikides. Peeter — tasa:

„Hilja... Nüüd ei paranda enam midagi...”

Aleksaška, vaevaga neelates:

„Kui ta on saja versta kaugusel ja Šeremetjev teda kinni ei pea, siis on ta ülehommegi siin... Kui minna lagedal väljal vastu, — kas me siis jagu ei saa, ratsaväega?”

Avas kaeluse, pöördus Felteni poole: „Kas sul kapsasuppi veel on?” Kallas teise klaasi. „Kogu ta vägi on ainult kümnekond tuhat, — vangid vannuvad seda evangeliumi peal. Kas me siis tõesti säärased patajalad oleme? ... See on solvav...”

„Solvav,” kordas Peeter. „Ega sa inimesi kahe päevaga targaks tee... Peaks meil Narva all halvasti minema, — peatame ta Pihkvas või Novgorodis...”

„Myn Herz, patt on seda mõeldagi...”

„Hüva, hüva...”

Vaikisid. Felten puhus kükitades sütele, — soojendas vaskkatlakeses õlut.

Narva all olid asjad halvad. Kaks nädalat pommitasid, purustasid miinidega, lähenesid ühenduskraavide kaudu, — müüre ometi läbi ei murdnud ega linna põlema ei süüdanud. Tormi joosta kindralid ei sõandanud. Saja kolmekümnest kahurist lõhkesid ja muutusid kõlbmatuks pooled. Eile hakkasid üle lugema, — keldritesse oli jäänud püssirohtu ja pomme üheainsa säärase pommitamispäeva jaoks, aga püssirohuvoorid venisid ikka veel seal kuskil Novgorodi juures.

Rootsi armee lähenes kiirmarsil mööda Tallinna maanteed ja praegu võitles vahest juba Pühajõe kitsustikus Šeremetjeviga. Venelased osutusid nagu pihtide vahel olevat, — kindluse kahurväe ja pealetungiva Karli vahel.

„Mürgeldasime palju... Seda me suudame.” Peeter viskas lusika käest. „Sõdima pole veel õppinud. Ei asunud õigest otsast kallale... See asi ei kõlba veel kuhugi. Et kahur siin tulistaks, selleks tuleb ta Moskvast laadida... Mõistad?”

Aleksaška ütles:

„Sõitsin äsja, — esimeses roodus arutavad soldatid tule juures. Ootavad rootslasi, — kogu laager kõmab. Sarjavad kindraleid, — sa mu meie... Üks ütleb — kuulen: „Lipnikule kihutan esimese kuuli...””

„Kindralid!” Peetri silmad löid välkuma. „Pühapiltidega mööda müüre käia! Vojevoodid... vana pärm...”

Siis lausus Aleksaška ettevaatlikult, — sihtis silmaga:

„Peeter Aleksejevitš... Anna sõjavägi kolmeks järgmiseks päevaks minu kätte... Jumala eest... Ah?”

Nagu poleks kuulnudki, kobas Peeter taskust tubakakotti. Nohisedes muljus sõrmedega tubakapepri:

„Ülemjuhatajaks saab homsest päevast peale hertsog

de Croy. Suur tobu, kuid tunneb asja euroopalikult, — lahingumees... Ka meie välismaalased tunnevad end tema juures reipamalt... Sea end valmis enne koitu, kuulled sa, — sõidame..."

Nohises. Tõmmanud küünla lähemale, süütas piibu. Aleksaška küsis tasa:

"Peeter Aleksejevitš, kuhu me sõidame?"

"Novgorodi."

Peeter vaatas, viimaks ometi, Aleksaška äärmisest imetusest pärani aetud läbipaistvalt-sinistesse silmadesse. Hakkas äkki näost sügavalt punaseks tõmbuma (higisel laubal paisus veresoon) ja — taltsutades viha:

"Tollel poisiklutil pole midagi kaotada, aga minul on... Sa arvad, et Narva all on algus ja lõpp? See on alles sõja algus... Me peame jagu saama... Aga selle sõjaväega me ei saa jagu... Kas mõistad? Peab alustama tagalast, voorivankritest... Kihutada, mõök käes, — see on viimases järjekorras... Lollpea, kas sa tahad Karlist vahvam olla? Löö silmad maha!" Raev välgatas ta näol. "Ei tohi mulle otsa vaadata."

Aleksaška ei kuulanud sõna, ei langetanud pilku, põletavast häbiist nõrgusid pisarad silmi, piisk veeres mööda pingul põske. Peeter puuris kitsaste silmateradega temasse. Kumbki ei hinganud. Peeter mühatas äkki. Laskudes vastu seina, surus käed sügavale taskutesse.

"Myn Herz," osatas ta Aleksaška häälega. "Südame-sõber... Minu pärast hakkas häbi? Oota ära, juhtub veel midagi, — kõik käänavad kärsad kõrvale. Lõi kartma Karli. Jättis sõjaväe maha... Putkas Novgorodi, just nii-sama nagu tookord — Troitsesse... Hüva... Pühi oma näoke pisaraist. Mine vastu, — härrad kindralid saabusid..."

Tunnimeeste hõiked. Hobuseraudade müdin külmunud maal. Akende taga — tõrvikute valgus. Kannuseid kõlistades astusid sisse hertsog ja kindralid — tuulest õhetavad, ärevil, — mis on juhtunud nii hilisel tunnil?... Peeter noogutas neile, astudes hertsogi juurde, kaisutas teda. Osutas Menšikovile — võtku küünal — ja läks laudvahe-seina taha punkrisse.

Siin asetas Menšikov küünla paberitega kuhjatud ja tubakat täisaetud lauakesele. Kõik seisid. Peeter istus,

võttis paberilehe, luges huuli liigutades karmilt endamisi läbi tuhaga üleriputatud, läbikriipsutatud read. Köhatas ja — kellelegi vaatamata:

"In gotsnam, jumala nimel," hakkas lugema karmi ning kindla häälega. "Kuna tema tsaarilik kõrgus sõidab kõige hädatarvilikumate asjade pärast sõjaväe juurest ära, see-pärast anname meie sõjaväe tema vürstliku hiilguse hertsog de Croy kätte alljärgnevate punktide kohaselt..." Hertsog, kes seisis otse laua juures, hakkas reit võbis-tama. Peeter vaatas tema kõhetut reit valgetes pükstes, siis kuivetuud käsi, mis hoidsid kuldset mõõgapidet. "Esimene punkt: tema hiilgus saab olema ülemjuhata-jaks... Teine: kõik kindralid, ohvitserid ja isegi kuni soldatini välja peavad olema tema otsekui tema tsaariliku kõrguse komando all... Kolmas..." Tõstis häält: "Val-lutada viivitamata Narva ja Ivangorod igasuguste abi-nõudega... Neljas... Kindralite, ohvitseride ja soldatite sõnakuulmatuse puhul mõista nende üle kohut nagu oma alamate üle, isegi kuni surma mõistmiseni..."

Hakkas hertsogist mööda kindralitele vaatama: Weide noogutas nõusolevalt, vürst Trubetskoi higine nägu tur-sus, Buturlini hallid pügatud juuksed liikusid madala ots-miku kohal, Artamon Golovin oli lasknud pea sügavale alla, nagu oleksid häbi ja häda juba tema õlgadele lange-nud.

"Samuti peab tema hiilgus jälgima teraselt rootsi abi-väge. Kui ta saab kindlaid teateid kuningas Caroluse saabumisest ja kui see on tõesti tugev, siis peab ta kõige kindlamalt selle eest hoidma, et teda mitte Narva linna sisse lasta, ja jumala abiga püüdma temast jagu saada... Kuid parem oodata, kui võimalik, toetuse saa-bumist..." Langetas lehe ja — hertsogile: "Repnin ja hetman ühes kasakatega ning laskemoonavoorid on mõne päeva teekonna kaugusel." Golovinile: "Istu, kirjuta puh-talt ümber..."

Eeskoja uksele koputati. Menšikov trügis ärevalt kööki. Keegi tuli sisse, — avatud uksest kostis koos tuule koha-naga paljude häälte kauge kisa. Lükates kellegi kõrvale, astus Peeter kööki.

"Mis on juhtunud?" hüüdis jubedalt.

Tema ees seisis noormees, — otsalõppenud, tütarlapse-likult roosa nägu, püstine nina, julged silmad, kõrva ko-hal ruuged juuksed verest paakunud...

„Pavel Jagužinski, leitnant, Boriss Petrovitš Šeremetjevi juurest,” lausus Menšikov ruttu.

„Noh?”

Noormehe nägu hakkas vabisema. Tõstnud nina Peetri poole, ütles:

„Valitseja, Boriss Petrovitš saatis küsima, — kuhu peavad polgud asuma?”

Peeter vaikis. Kindralid tunglesid hirmunult punkri uksele.

Menšikov, poolkasukat kähku selga tõmmates:

„Jooksid häbiväärselt Pühajõest peale... Mütsid viskasid maha... Kah aadlikud...”

Kuuldes seitsmeteistkümnenda novembri hommikul vahtidelt, et rootsi luuresalgad on eelmisel ööl piki mereranda, vältides kitsustikku, nende tagalasse Tallinna maanteele läinud, sattusid aadlimaakaitse irregulaarsed polgud segadusse, ja kuulamata enam Boriss Petrovitš Šeremetjevit, hakkasid Pühajõelt taganema — hirmul, et nad peaväest ära lõigatakse. Ta kihutas seginenud sadakondade juurde, haaras päitseist kinni, karjus hääle ära, peksis nuudiga hobuseid ja inimesi, — tagumised surusid peale, ta hobune rabeles taganejate massi keskel. Tal õnnestus koguda ainult mõned sadakonnad, et kaitsta taganemist ja päästa osa voore rootslaste käest, kes ilmusid päikesetõusul kõigile küngastele — raudkürassides ning serviliste kiivritega. Rootslased ei järgnenud neile. Aadlipolgud põgenesid galopis. Öösel ilmusid nad Narva laagri tõkketarade ette. Vahid vallidel, pidades neid pimeduses vaenlasteks, avasid tule. Ratsanikud kisendasid meeletult: „Omad, omad...” Kogu laager ärkas ja hakkas kõmisema.

Tõkketarade taha lasti leitnant Pavel Jagužinski, ta kihutas tsaari juurde. Märatses jääne tuul. Maakaitseväelased, tulnud hobuste seljast maha, seisid sealpool kraavi ülestõstetud sildade ees. Tõkketaradelt karjuti neile: „Mõisnikud, miks te nii ruttu tagasi jooksite?... Kas tahate piiramisrõngasse sattuda, te haledakesed?...” Kogu laagris hakkasid trummid põrisema, liikusid tulukesed, kihutasid ratsanikud laternatega. Polkudes ja sadakondades loeti lippude all tsaari prikaasi sõjaväe andmisest ülikuulsa ja võitmatu keiserliku hertsogi de Croy käsutusse.

Väed vaikisid, rabatud imestusest ja hirmust. Varsti levis tuulekiirul kuuldus, et tsaar polegi enam laagris ja et roots seisab kogu oma väega viie versta kaugusel.

Keegi ei maganud. Süüdati lõkketuled, — tuul pühkis neid laiali. Hommiku eel viidi Šeremetjevi ratsavägi paremale tiivale. Tõkketarade taha minemata jäi ta peatuma otse kaldal, seal, kus Narva jõgi ülalpool linna saarte vahel karestikes metsikult kohises. Läks valgeks — rootslasi polnud näha. Saadetud piilurid ei avastanud kuskil ligiduses vaenlast, kuigi šeremetjevlastes jumala nimel vandusid, et ta neil otse Pühajõest peale kannul oli.

Sarvede kähiseva hädakisa saatel toimetas hertsog, — toredas mantlis, vastu külge toetatud marssalisauaga, — laagri ülevaatus, ja tema järel — poole hobusekeha pikkuse võrra taga — kindralid: Golovin, Trubetskoi, Buturlin, Imeretia prints ja vürst Jakov Dolgoruki. Kergitades kinda äärega oma rippuvaid vurrusid, karjus hertsog soldatitele: „Tervist, poisid! Surema see isake tsaar eest!” Kõigis polkudes loeti trummipõrina saatel ette käskkiri:

„...Öösel peab pool sõjaväge püssi all seisma... Koidu eel jagada igale soldatile kätte kakskümmend neli padrunit ühes kuulidega. Päikese tõusul kogu armee üles rivistada ja kolme kahurisignaali järel muusikal mängima hakata, põristada trumme ja kõik lipud püstitada vallidele. Enne mitte tulistada, kui vaenlane on kolmekümne sammu kaugusel...”

Öösel pöördus tuul läände — mere poole. Ilm läks soojemaks. Pimedas sõitis rootsi kindralmajor Ribbing, käskinud hobuste kabjad vildisse mässida, koos kahe tingitsanikuga salaja otse tõkketaradeni, mõõtis ära kraavi sügavuse ja vallide kõrguse.

Aleksei Brovkin, pööraselt näljane ja tuulest üdini läbi lõõtsunud, kõndis mööda valli — kolm sammu edasi, kolm tagasi — roodu eraldusmärgi ümber. Vall venis seitsme versta pikkuselt, soldatid seisid kaugel üksteisest. Sarved olid puhunud, trummid põrisenud. Kahurid, musketid olid laetud, sütikud suitsesid. Tuul sakutas lippe vallidel. Oli kell üksteist hommikul...

Aleksei tõmbas vööd kõigest jõust koomale. Uus ülemjuhataja hoolitses kõige eest, unustas vaid toitmise. Kui mitu päeva juba närisid soldatid — ja riviohviteridki —

hallitanud kuivikuid, raputasid leivapuru seljakottidest. Sel ööl ei antud isegi mitte kuivikuid. Soldatid tõrrutasid nagu hernehirmutised vallil (Brovkini roodust oli säilinud kaheksakümmend tervet meest). Oli kord aeg, — oh, kuidas Aleksei igatses sõdida! — juhtida roodu kahurisuitsus, ise haarata kinni vaenlase lipuvardast... („Täna, Aleksei, ülendan su polkovnikuks...“) Täna oleks tahtnud vaid ühte: ronida muldonni sooja haisusse, lürpida katlakesest vedelat kõrti, nii et kõri kõrvetaks...

Pilutades tuule ees silmi, karjus Aleksei kõige lähemal seisjale — Golikovile:

„Mis sa ajad suud pärani, reipalt seista.“

Too ei kuulnud, — narmendavad õlad püsti, teravanaline nagu pingul, nagu oleks surma näinud... Ja teisedki soldatid, nagu turiskarvalised penid, vahtisid Hermannimäe poole. Selle kohal ilmus ja loorus kiiresti lendavate pilvede keskel madal päike. Kändude ja visklevate raagus kaskede vahel liikusid raskelt koormatud inimesed, — ikka rohkem väljus neid metsast. Nad viskasid õlalt kotid ja pambud, jooksid ettepoole, rivistusid laiadeks, tihe- daiks kolonnideks. Kuuehobuserakendiga sõitsid lagedale kahurid, üks alla — otse keskmise reduudi vastu, teised — traavis üle ojakese. — Weide tugevate kindlustiste juurde, kolmandad kappasid mööda lagendikku paremale poole. Kuus jalaväekoloni rivistusid Hermannimäel. Kahekordsete ähmaste raudridadena sõitis metsast välja ratsavägi. Aleksei kisendas võõra häälega:

„Trummarid, lahinguhäire!“

Vallile hüppasid vurrukad allohvitserid, litsusid kolmnurkseid kübaraid tugevamini pähe, et tuul neid ära ei viiks. Trummid hakkasid ragisema... Leopoldus Mirbach, rõõmustudes ei tea millest, osutas sõrmega, karjus Alekseile: „Vaadake, vaat see hobuse seljas — see on kuninga Karl.“ Rootslaste kolonnid, kohutavad oma korrapärasuse ja distsipliiniga, nagu polekski inimesed, tundetud, surematud, laskusid must-siniste ridadena kõikudes künkalt... Seal, kõrgel kohal, seisis viis-kuus ratsanikku, ja üks, kitsukene, kõige ees — vehkis käega, tema juurde kappasid ratsanikud ning kihutasid alla kolonnide juurde.

Tuul painutas vallil lippude ja eraldusmärkide varda, hinge masendades põrisesid trummid. Tinane lumepilv tõusis mere poolt, kattis kiiresti taeva. Neli kahurirakendit kihutasid paarisaja sammu kaugusele kraavist, selle

koha vastu, kus seisis Brovkini rood, pöörasid juba liikudes ringi, — võeti eest eelikud, kappasid manu rohelised laengukastid, pöörasid ringi. Hüppasid maha tugevad mehed tumesiniseisundis, asusid kahurite juurde. Jooksuvalu, korrapäraselt rivi segi ajamata, ligines jalaväekolonn, — selle ette hüppasid mõned valgete käänistega mehed... Lääkivate mõõkade sähvatades hargnesid rootslaste read kaheks, venisid kahele poole patareid, laskusid maha, — paiskusid õhku mullatükid...

Pannud käe suu juurde, karjus Aleksei tuulest üle: „Härrad lipnikud... Edasi öelda allohvitseridele... Edasi öelda soldatitele... Surma ähvardusel ilma käsuta mitte tulistada...“ Leopoldus Mirbach jooksis pikis ratsasaapais mööda valli, karjudes saksa keeli, ähvardades kepiga... Pedka Pese-end-poriga (habemes, ligane, lausa peletis) ajas hambad tigidalt irevile. Leopoldus virutas talle pähe. Tuul rebis kaftanisiilusid, kellegi kaabu lendas kõrgele...

Aleksei pöördus meie patarei poole: „Noh, mis... Ruteemini...“ Lõpuks pörutas kahuripauk raskelt kõrvu... „Naatanad, ei oska lasta!...“ Vastuseks sülitasi neli rootsi kahurit tuld, ise tagasi hüpates... Pool versta eemal, iseäralikult ja tähtsalt, mürtsatasid „Lõukoer“ ja „Karu“... „Oh, meie omad — laisalt.“ Neli rakendit kihutasid uuesti juurde, haakisid kahurid külge, vedasid vallile lähemale. Suurtükimehed jooksid järele, — puhastasid toru, laadisid, hüppasid eemale — kaks rataste juurde, üks kükitas sütikuga. Valgete käänistega mees tõstis mõõga... Kogupauk... Neli kuuli tungis tõkketara männipalkidesse, käis raudselt kiunatav kärgatus, pilpad lendasid igale poole. Aleksei taganes, kukkus. Hüppas üles... Vilksamisi, kuid hirmus selgesti (mäletas hiljem kogu eluaja) nägi: lähedal, mööda mättalist põldu kihutab piki kraavikallast hallil hobusel sirge, peenike nagu sõrm, nooruk väikese kolmnurkse kaabuga, selle all hüpleb kuklas nahkkotike; ta jalad on mittevenepäraselt ette sirutatud, kuni kannani jalaraudadesse pistetud, kit-sas nagu pilkavalt pööratud tõkketarast tulistajate poole; tema taga kihutab paarkümmend sirget rida kūrassiire väga luistel hobustel, pea pea küljes kinni... „Issand, halasta!“ kostis Golikovi meeleheitlik kisa...

Madal pilv kattis kiiresti kogu taeva. Ilm pimenes ruttu. Lumeloor tõmbus üle laagri, üle kihutavate kūrassiiride ridade, üle liikuvate rootsi kolonnide. Tuule ulgumises

kärgatasid kahurid, — nende leek sähvis ähmase säraga. Ragises, rappus tõkktara. Kuulid vingusid raevukalt pea kohal. Hakkas keerutama tuisk, torkiv viltune lumi peksis näkku, mätsis kinni silmad. Polnud näha ei seda, mis eespool — teisel pool kraavi, ega seda, mis juba veerand tunni eest algas laagris.

Aleksei otsa pörkas keegi võõra roodu soldat, joostes meeletult, küürus... Aleksei haaras tal külgedest kinni... Soldat pistis metsikult kisama: „Oleme maha müüdnud!...“ — rebis enese lahti ja kadus tuisku... Alles siis märkas Aleksei, kuidas keerleva loori tagant hakkasid kraavi langema otsekui haakood. Kaapides näolt lund, karjus: „Tuld!... Tuld!...“

Kraavis kihasid juba väledad mehed...

... (Rootsi grenaderid, kellele lumi tuiskas selja tagant, hakkasid juurde joostes kraave hagudega täitma ja ronisid neid mööda ilma redeliteta tõkktaradele...)

... Aleksei nägi veel: Golikov tulistas, taganedes, — torkis enese ette täägiga... Suur lumine mees heitis jalad üle tõkktara, haaras käega täägist kinni, — Golikov sikutas musketti enese poole, too enese poole... Aleksei kiunatas, torkides teda mõõgaga nagu siga... Ikka ja ikka jälle hüppas mehi üle, — nagu oleks neid lumetorm ajanud... Aleksei raius mööda ja raius pehmesse... Valu purskas silmadest, — pealuu, kogu nägu läks lõõgist la-
perguseks...

... Golikov ei mäletanud, kuidas ta kraavi veeres... Roomas neljakäpuli, — loomalikust hirmust... Temast mööda jooksis keegi, vehkides kätega, selle järel kaks rootslast torkevalmis täakidega, raevukalt, laiad... Golikov heitis pikali, nagu mardikas... „Oh, missugused inimesed!...“ Kergitas pead — lumi tungis suhu. Hüppas üles, vaarudes, sattus kohe kahe mehe peale... Fedka Pese-end-poriga lamas kõhuli Leopoldus Mirbachi peal, kobades sõrmedega ta kõri järele... Leopoldus rebis Fedka habet... „Läbi sinuga, sa saatan,“ kähises Fedka — vajus kogu õlgade jõuga peale... Andrei pistis jooksmas... „Oh, missugused inimesed!...“

Rootslaste keskmine kolonn — neli tuhat grenaderi — sööstis kogu raevuga Artamon Golovini diviisi peale... Võitlus tõkktaradel kestis veerand tundi. Venelased, tui-

sust pimestatud, näljast kurnatud, usaldamata komandöre, mõistmata, milleks peab surema selles lumises põrgus, tulvasid vallist eemale... „Poisid, meid on ära müüdnud... Tapke ohvitserel!...“ Korratult tulistades joosti mööda laagrit, trambiti üksteist täistuisanud kraavides ja patarelide liivakorvides... Lõid segamini ja tõmbasid enesega kaasa Trubetskoi polgud. Jooksid tuhandete kaupa sildade, üleminekukohtade juurde...

Rootslased ei jälitanud neid kaugemale, kartes ise eksida tulsus keset nii tohutut laagrit... Kähisevad pasunad kutsusid käskivalt — tagasi, vallile... Kuid osa grenadere sattus kärbistele, — nende taga seisid voorid... Grenaderid kisendasid: „Med Guds hjælp! — jumala abiga!“ — ja vallutasid rünnakuga voori. Leidsid siin lumme tuisanud roguskite alt vaate roiskunud lihaga ja ankruid viinaga. Enam kui tuhat grenaderi jäigi kuni lahingu lõpuni purustatud ankrute juurde. Vankrite vahel ekslevad venelased kas pisteti surnuks või kihutati lihtsalt minema.

Jalaväe järel murdis purustatud väravaist laagrisse sisse ratsavägi — otse peareduudile. Kahurid „Lõukoer“ ja „Karu“ vallutati ratsariviga, — meeskond raiuti surnuks, pähe haavatud komandör Jakob Winterschieverk andis mõõga ära. Kahurid pöörati ida poole ja hakati neist tulistama Weide kindlustisi. Rootslased leidsid siin visa vastupanu, — Weide oli asetanud kogu diviisi tõkktaradele, tihedalt nelja ritta, peksis ise ohvitseri-odaga tagasi rootslast, kes ronisid tarale. Tagapoolsed soldatid laadisid musketi, eesmised tulistasid väledalt... Kogu kraav oli täis tapetuid ja haavatuid. Kui hakkasid lendama kahurikuulid peareduudilt ja tunti ära „Lõukoera“ ning „Karu“ hääled, kihutas Weide ratsa piki valli: „Poisid, seiske kindlalt!...“ Ta hobuse all lõhkes pomm, nähti — keset lendavat lund, suitsus tõusis ta hobune tagajalule, kukkus pikali...

Seremetjevi ratsapolgud seisid vastu jõge surutuina, Weide tõkktarade ja metsa vahel. Näkku lendasid lumelillid, taga möirgas Narva jõgi. Õudselt kohises mets. Seisid ilma midagi nägemata, midagi mõistmata. Paremal poolt, kaugelt, tulistasid ikka tihedamini kahurid... Hoo-
pis lähedal tõkktaradel algas musketilaskmine, karju-
mine, säärane surmaeelne hädakisa, et juuksed hakkasid liikuma bojaaripoegade mütside all...

Boriss Petrovitš seisis künkal oma vägede keskel. Pikk-silma oli pannud tasku, — vaevalt võis eraldada hobuse kõrvugi... Oli käsitamatu, mis toimus meie laagris. Ootas asjatult ülemjuhataja käsku. Kuid see oli kas unustanud aadliratsaväe, või ei suudetud seda üles leida, või oli juhtunud midagi halba...

Tulistamine kostis vasakult tiivalt, arvatavasti metsast. Boriss Petrovitš kuulas, tõustes jalaraudades püsti. Kutsus juurde noore vürsti Rostovski:

„Võta, kullake, neli sadakonda, kihuta metsa, löö vaenlane sealt välja... Jumala nimel...”

Vürst, raudrüüs ja kiivris külmast kange, vastas midagi arusaamatut, sõitis künkalt alla... Ja metsast kärgatas kahur. Kellegi hääl hakkas surmlikus ahastuses ulguma. Ja äkki — paremalt, vasakult, eest — plaksatasid musketipaugud. Boriss Petrovitš vaatas ringi, et käskida: „Mõõgad välja, edasi, jumala nimel...” Kuid käskida polnud kedagi: künka poole taganesid hobuste tagumikud... „Oleme kadunud, oleme kadunud, põgenege üle jõe!” karjusid tuhanded hääled. Boriss Petrovitšile jäi üle ainult, — et mitte ennastki maha ei trambitaks, ka ise hobune ümber pöörata: pigistas silmad kinni, hakkas nutma, rebides valjaid...

Möirgamine, metsik huilgamine... Püstitõmmatud hobusepeade, karuste lakkade, lumiste selgade lainetav segadik kihutas jõe poole. Kallas oli järsk, hobused liuglesid alla tagumikul, ajasid jalad vastu, tagumised tungisid kapates nende keskele, hüppasid üle kukkunute... Kollases vees tuisuloori all löid keerlema hobuste koonud, laskastavad inimnäod, veekeeristest ilmusid käed, haarasid kramplikult õhku... Ikka uued ja uued ratsanike sadakonnad sööstisid Narva jõkke, — ujusid, heitlesid voogudes, uppusid...

Boriss Petrovitši tubli hobune ronis saarekesele keset jõge, seisatas külgi puhevile ajades, astus ettevaatlikult taas vette, ujus hambaid irevile ajades, kandis välja teisele kaldale...

Lahinguvälja varjav tuisk oli rootslastele vahest ohtlikumgi kui venelastele. Katkes side ründavate kolonnide vahel, — käskjalad rabelesid asjatult lumekeerises, otsides kindraleid ja kuningat. Julge plaan, — äkilise hooga

purustada vastase tiivad, piirata ta ümber ja suruda kindluse juurde bastionide tule alla, — see plaan ei õnnestunud: venelaste rinde keskus murti kohe läbi, — Artamon Golovini väed taganesid korratult, kadusid tuisus, kuid tiivad kaitsesid end ootamatu visadusega, eriti parempoolne, kus asusid parimad polgud — Semjonovski ja Preobraženski.

Kell oli juba nelja peal, laskmine ei lakanud. Sadas tiheidat lund, keereldes ilides. Enne pimedat pidi lahingu võiduga lõpetama, vastasel korral oleksid keskelt laagrisse tunginud neli rootslaste räsitud ja väsinud pataljoni võinud sattuda omakorda piiramisse ja hävingusse, kui venelased oleksid lõpuks sõandanud tõkketaradest väljuda, — tagasihoidliku arvestuse järgi oli neil tiibadel veel umbes viisteist tuhat meest värsket sõjaväge.

Lahingu alguses oli Karl kolme kūrassiiride eskadroniga Stenbocki ja Maydelli kolonnide vahel, et üheaegselt näha keskuse ja parempoolse tiiva rünnakut. Siin üllatas teda tuisk. Ründavad kolonnid kadusid lumeliniku taha, polnud näha enam kahurite sähvatusigi. Nina püsti, hambad kokku pigistatud, kuulas Karl lahingu joobnustavaid hääli. Juurdekihutanud kindral Rehnsköldi adjutant raporteeris, et grenaderid on keskelt läbi murdnud ja ajavad venelasi laagri sügavusse. Karl, haaranud ohvitseril õlast kinni, karjus talle kõrva:

„Oelge kindralile — kuningas käsib lõpetada tagaajamise, võtta enese alla keskreduut, valmistuda kaitsiks, oodata korraldusi...”

Uhe käskjala teise järel saatis ta paremale tiivale, Schlippenbachi juurde, kes tulemuseta ründas Weide kindlustisteliini... „Oelge kindralile — kuningas imestab.” Ta saatis talle toetuseks kaks roodu reservist, kuid neid ei leitud üles ega saadetud kohale. Rootslased ründasid raevukalt poolpurustatud tõkketara, kindral Weide sai pommikillust haavata, venelased jätkasid vastupanu kõigega, mis kätte sattus...

Hädaoht suurenes iga minutiga. Eile olid sõjanõukogus kõik kindralid sõna võtnud meeletu operatsiooni vastu Narva all: kümne tuhande näljase, vaevatud, kottidega koormatud (voorid tuli kiire liikumise tõttu maha jätta) soldatiga tungida tugevasti kindlustunud viiekümnetuhandelise armee kallale... See oleks ettevaatamatu... Kuid Karl ütles: „Mängu võidab pealetungija, hädaoht suuren-

dab jõudu, homme toote tsaar Peetri minu juurde telki..." Ta esitas kindralitele oma dispositsiooni, — selles oli ette nähtud ja arvesse võetud kõik peale lumetuisu...

Nina püsti, sadulas välja sirutunud, üleni lumiseks tuisanud, nii kuulas ta võitluse hääli. Hädaoht joobnustas teda. See mäng pole võrreldav isegi karujahiga Kungsöri metsas. Eriti tugevasti kandis tuul kohale tulistamishääli vasakult tiival, kus kindral Lewenhaupti kaks grenaderide pataljoni ründasid semjonovlaste ja preobražensklaste positsioone. Kas tõesti pole sealgi, kõige otsustavamas kohas, ikka veel edu?

Pöördudes haaras Karl valjaidpidi kinni kellegi hobuse peast (hobust ja ratsanikku polnud tuisus näha), karjus, et saadetakse neli roodu reservidest Lewenhauptile appi. Hobuse koon rapsas tagasi, kadus. (Ka neid rooduseid ei leitud ega saadetud kohale.) Tulistamine vasakul muutus üha meeleheitlikumaks. Lumepilvedest hüppas esile lumine ratsanik:

"Kuningas... Kindral Lewenhaupt palub toetust..."

"Ma saatsin talle neli roodu... Ma imestan..."

"Kuningas... Tõkketarad on purustatud, kraavid on täis hagu ja surnukehi... Kuid venelased läksid kärbiste taha... Nad on hirmust ja verest metsistunud... Karjuvad sõimu ja ronivad täagivõitlusesse... Kindral Lewenhaupt on saanud mitu korda haavata ja jätkab jalamehena võitlust soldatite ees..."

"Näita teed!..."

Karl müksas hobust, kummargil vastu lund ja tuult, kihutas saadetud ohvitseriga kõrvuti tulistamise suunas vasakul tiival. Tuul, puhudes läbi keha, näis südames laulvat... Selles joobumises tuulest, lumest ja paukude raginast pidi ta tundma elavasse kehasse tungiva mõõga vastupanu... Ohvitser hüüdis midagi, osutades ettepoole, kus lumes laius kollane laik... See oli lumme mattunud ojanõgu. Karl kannustas, hobune sööstis raske hooga üle kollase lume ja takerdus mudasse, rabeldes vajus tagupool ikka sügavamale, — hakkas lumisesse tuulde ninasõõrmetega norskama. Karl hüppas maha, — vasak jalg vajus kuni kubemeni nätskesse mudasse... Pingutas, tõmbas jala ratsasaapast välja, kaotanud kübara ja mõõga, roomas neljakäpuli teisele kaldale, kus seisis hobuse seljast hüpanud ohvitser, sirutades kätt...

Nõnda — ühe saapaga, ilma kaabuta — ronis Karl oh-

vitseri väriseva, jääkoorikuga kaetud kõhna hobuse selga, kihutas kannusega raiudes lähedaste paukude, metsikute karjete poole. Hobune hakkas üle lumiste mügerikkude hüplema, — need olid tapetud või haavatud... Ees vilkusid mingid segased varjud. Tuld pursates raksatas kahur... Ootamatult lähedal nägi ta oma grenaderide korratut salka, — nad seisis süngelt, toetudes püssidele, vahtisid sinna, kus trambitud, verise lume, tapetute kummuli laipade taga tõrrutasid viltu kärbiste teravad teibad. Nende taga kõikus venelaste-müür. Nad karjusid midagi erutatult, ähvardades rusikate ja püssidega. Nagu näha, oli rünnak äsja tagasi löödud...

Ta ajas hobuse grenaderidele peale. "Mõõk mulle!" hüüdis, nagu oleks püssi lasknud... Tema poole pöörduti, ta tunti ära... Sadulast alla kummardudes sirutas käe, ajas sõrmed harali: "Mõõk!" Keegi pistis talle mõõgapideme pihku.

"Sõdurid! Teie kuninga au on siin, neil kärbistel... Need tuleb vallutada... Te paiskate räpased barbarid Narva jõkke." Tõstis mõõga, ja kohe hakkas sarv venitades puhuma, siis teine ja veel kolmaski, — tuisu taga nähtamatud. "Sõdurid... Teiega on jumal ja teie kuningas!... Ma lähen teie ees... Minu järele..."

Ta pistis kihutama mõõda verist lund. Taga rõõgatasid sünged hääled: "Jumala nimel!" Kärbiste tagant kostsid harvad lasud. Ta valis ühe välja, — hiiglase kasvuga venelane seisis, pea kummargil, kärbiste vahele kahurikuulidega löödud augus... Muiates ajas Karl hobuse tagajalule püsti, venelane torkas metsistunud näol täagi nagu hangu hobusele rindu... Karl liibus hobuse seljale, ajas alla libisedes enese kogu jõust sirgu, pistis mõõga hiiglasele rindu...

Kuid hobuse seljast maha hüpates lõi ta vaaruma... (Ümberringi — röökivad suud, raua krigin, rudisevad hoobid.) Teda tõugati, — ta kukkus. Raske saabas astus seljale, vajutas lumme... Sedamaid haarati kuningas kätele, tõsteti üles, kanti eemale. Ta mõtted seginesid. Karl tuli meelemärkusele kahurilafetil haisva sineli all. Sarved puhusid venivalt taganemist. Visanud sineli kõrvale, tõusis istukile:

"Tooge mulle kellegi saapad, ma olen palja jalu... Saapad ja hobune..."

Golovini ja Trubetskoi segiläinud polgud, kartes, et nad üleminekukohast ära lõigatakse, jooksid kaldale ning trügisid nii tihedalt sillale, et pontoonid alla vajusid, — läänetuulest paisutatud Narva jõe kollased vood hakkasid üle tugipuude paiskuma. Seal, vahuses vees, lumeliniku taga, ujusid Šeremetjevi ratsaväe hobuste ja meeste laibad (kes olid uppunud üleminekul viis versta ülalpool). Hobuste kered uhtusid, kuhjusid vastu allavajunud silda. Kaldalt pressisid peale röökivad inimesed. Ebakindel sild kaldus üha tugevamini paremale küljele, vesi tulvas üle laudkatte, käsipuud raksusid, kanepist kõied hakkasid katkema, keskmised pontoonid vajusid täiesti vee alla ja läksid koost lahti. Sillal olivad langesid mõirgavaisse voogudesse, kus keerlesid hobuste ja inimeste laibad. Tõusis kisa, kuid tagant jätkati pressimist, — soldatid langesid sadadena Narva jõkke, kuni lahtirebitud sillapool vajus vastu soist kallast.

Seal, jõe lähedal, seisis hertsog de Croy telk — Preobraženski ja Semjonovski polgu seisukoha taga. Kolmandat tundi vältas juba meeleheitlik lahing kärbistel laagri lõuna- ja läänepoolses osas. Ei olnud juhtimist ega käsutamist selles lumises põrgus... Telgis laua juures, pea käte vahel, istus paks preobraženski polkovnik Blumberg, nohises aeg-ajalt. Tema vastas pilgutas igavust tundev Hallart vastu küünlavalgust silmaripsmeid, ootas rahulikult, millal tuleb mõök ära anda — käepide ees, kummardades — rootsi ohvitserile.

Telki astus hertsog, raudrüü peal lumine põdranahast kasukas, — silmik üles tõstetud, vurrud rippusid jääpurikatena, huuled vabisesid...

„Las kurat sõdib nende vene sigadega!“ hüüdis hertsog. „Major Cunningham ja major Gast on muldonnides kähgistanud... Kapten Walbrecht lamab läbilõigatud kõriga siinsamas, kaksteist sammu telgist eemal... Tsaar teadis, mis mulle kaela jätta, — armeel! Lurjuste kari...“

Hallart tõusis kähku ja tõmbas vaiba kõrvale, — telki paiskus tuisukeeris. Paljutuhandeline inimhulga röökimine lämmatas tulistamise helid. Hertsog sööstis telgist välja. All olid näha randa kanduva silla piirjooned, sellel karjusid inimesed. Paremal, seal, kus laagritara ulatus jõeni, märatsesid loendamatud inimsalgad...

„Keskelt on läbi murtud,“ ütles Hallart, „need on Golovini polgud...“

Soldatid ronisid üle tara, üksikud salgad jooksid telgi poole...

„Oh, kurat!“ hüüdis hertsog. „Hobuste selga, mu här-rad!“ Ta kiskus põdranahast kasukat seljast, — raudrüü takistas liigutusi. „Aidake mind ometi, oh, kurat!“

Hertsog, Hallart ja Blumberg ronisid hobuste selga, laskusid alla vee äärde ja kihutasid mööda mäda kallast lääne poole, vastu rootsi paukudele, — end vangi andma, et sellega päästa oma elu raevunud soldatite käest.

Läks pimedaks. Tuul vaikis, sadas pehmet lund. Aeg-ajalt plaksatas mõni üksik lask. Vene laagris oli vaikne nagu surnuaial, mitte ainustki tuld... Ainult keskel, valutatud vooris, lõugasid purjus rootsi grenaderid kähedalt laulda. Põlevate vaatide leek valgustas lumelinikut, mis kattis surmani joobnuid ja tapetuid.

Artamon Golovin, Trubetskoi, Buturlin, Imeretia prints, Jakov Dolgoruki, kümme polkovnikut (nende hulgas kuulsa kindral Gordoni poeg ja Franz Leforti poeg), alam-polkovnikud, majorid, kaptenid, leitnandid — kaheksakümmend komandöri — olid kogunenud ratsa ja jala muldonni juurde, kus kindralid nõu pidasid. Just äsja olid saadetud kuningas Karli juurde parlamentäärid — vürst Kozlovski ja major Piel, — kuid need sattusid oma soldatite peale, tunti ära ja tapeti...

Artamon Golovin rääkis muldonnis pirru valgel:

„Kindlustised on läbi murtud, ülemjuhataja on põgene-nud, sillad on purustatud, püssirohuvoorid rootslaste käes... Meie ei saa homme võitlust uuesti alustada... Seni kui rootslased ei näe öösel meie viletsust, võime kuningalt armulikumaid tingimusi saavutada, säilitada relvad ja sõjaväe... Sina, Ivan Ivanovitš (kummardas Buturlini poole), mine ise, isake, kuninga juurde, ütle talle, et me ei taha ristirahva verd valada, tahame ära minna: meie läheme omale maale, aga tema las läheb omale...“

„Aga suurtükid? Kas ära anda?“ kähises Buturlin.

Selle peale ei vastanud keegi, kindralid langetasid silmad. Uhke Golovini nägu tõmbus nutuselt kipra. Paksu-huuleline, tõmmu Jakov Dolgoruki lausus kulme tõstes:

„Mis asjata lobiseda... Joome häbi põhjani... Alis-tume armu peale.“

Buturlin klõpsutas kahe püstoli tulelukku, pistis püstolid vöö vahele, lükkas kaabu laubale, väljus muldonnist: „Pasunamees!”

Ohvitserid nihkusid ta juurde:

„Ivan Ivanovitš, noh, kuidas on? Kas alistume?”

„Me oleme valmis surema, Ivan Ivanovitš... Kuid surra siiski omade käe läbi...”

Versta võrra vene laagrist eemal, ühes mõisas, võtsid Karl ja ta kindralid Buturlini vastu. Rootslased kartsid samuti kui venelasedki homset päeva. Moepärast vastu vaielnud, nõustused laskma kogu Vene väe ühes relvade ja lippudega üle Narva jõe, kuid ilma vooride ja kahuriteta. Pantvangidena nõuti kõigi vene kindralite ja ohvitseride mõisa saatmist, aga sõjavägi mingu jumala nimel koju... Buturlin katsus vastu vaielda. Karl vastas talle muiates:

„Armastusest oma venna, tsaar Peetri vastu päästan ma ta vahvad kindralid soldatite raevu käest. Narvas on teil rahulikum ja küllasem kui sõjaväe juures...”

Tuli nõustuda kõigega. Rühm kūrassiire ratsutas pantvange võtma. Rootsi sapöörid, süüdanud kaldal lõkketuled, hakkasid silda ehitama, et võimalikult ruttu venelasi jõe taha saata. Esimestena lahkusid laagrist semjonovlased ja preobražensklased, — ühes lippude ja relvade, trummipõrina saatel läksid nad üle silla: soldatid olid kõik pikad, vurrukad, sünged. Nad kandsid haavatuid õlgadel. Kui hakkas mööduma Weide diviis, lähenesid rootsi kūrassiirid ähvardavalt, nõudsid relvade loovutamist. Soldatid viskasid vandudes musketid käest. Ulejäänud polgud kihutati minema juba lihtsalt — püssipaukudega.

Koidu ajal hakkasid neljakümne viie tuhandelise Vene armee jäänused — palja jalu, näljased, ilma komandõrideta, ilma rivikorrata — tuldud teed tagasi liikuma. Neile järele saatsid Ivangorodi kindluse bastionid mõned pommid...

4

Sõnum hävingust Narva all jõudis Peetrile järele päeval, mil ta sõitis sisse Novgorodi, vojevoodi õue. Tsaari vankri järel kihutas avatud väravast sisse tuikuva hobuse seljas Pavel Jagužinski, hüppas trepi juures maha ja vaatas läikivail silmil tsaarile otsa.

„Kust?” küsis Peeter süngestudes.

„Sealt, härra bombardöör.”

„Mis seal on?”

„Konfuus, härra bombardöör...”

Peeter langetas kähku pea madalale. Jalgu sirutades lähenes Mensikov, — ta mõistis kohe kõik: mis oli küsitud, mis vastatud. Vojevood Ladõženski, pungissilmaline rauk, ajas suu pärani, seistes trepi alumisel astmel, — kõle tuul kergitas ta harvu juukseid.

„Noh... Läki, jutusta.” Peeter asetas jala astmele ja pöördus äkki vojevoodi poole, vaadeldes nagu üpris suure imestusega seda Novgorodi valitsejat:

„Kas sul on kõik kaitseks korras?”

„Suur valitseja... Oid ma ei maga, aina mõtlen, kuidas su rahulolu ära teenida,” — vojevood Ladõženski laskus põlvili, anus koera silmil, võbistas pahupidi pööratud laugusid. „Kuidas teda kaitsta?... Linn on vilets, kraavid kinni vajunud, sild üle Volhovi sootuks mäda... Ja ega saa mehigi küladest kokku ajada, hobused kõik vooriveoks ära võetud... Halasta...”

Vojevood ei rääkinud, vaid ulgus, haarates tsaari jalgadest. Peeter raputas ta jala küljest lahti, jooksis eeskotta. Seal hüppasid istmelt mungad, nunnad, papid, sametmütsidega raugad. Uks, kõlisevad ketid paljal ihul, ronis lavitsa alla...

„Mis inimesed need on?”

Mustamantlimehed ja papid hakkasid kehadega õõtsutama. Karminäoline, söönud munk-preester hakkas rääkima, pööritades silmi:

„...Ära lase kloostritel ja jumalakodadel kehvasse jääda, suur valitseja. Sinu ukaasiga on kästnud igalt kloostrielt võtta kümme ja enamgi küüti ning inimesi raudlabidatega nii palju kui võimalik, ja moona nendele... Ja iga kogudus peab andma samuti küüti ning inimesi... Tõesti, suur valitseja, seesinane käib üle inimliku jõu... Ukspäinis armuannist issanda nimel me elame...”

Peeter kuulas, hoides kinni ukselingist, — silmi pungitades vahtis kummardajaid:

„Kas palujad on kõigi kloostrite poolt?”

„Kõigi poolt,” vastasid mungad ühel häälel, reipalt.

„Kõigi poolt, kõigi poolt, meie heategijakene,” laulsid nunnad kirikulikul häälel...

„Danilõtš, mitte kedagi välja lasta, pane vahipost välja!”

Astunud söögituppa, käskis ta Jagužinski rääkida õnnetusest. Istet võtmata sammus mööda madalat, kuuma tuba, võttis laualt soolatud kurgi, näris, esitas rutakalt küsimusi. Pavel Jagužinski jutustas kogu kahurväe kaotusest, tuhande Šeremetjevi ratsaväe ratsaniku hukkumisest Narva jões, viie tuhande soldati hukkumisest murdunud sillal, — sellest rohkemgi oli tapetud lahingu ajal, — seitsmekümne üheksa kindrali ja ohvitseri vangistamisest (nende hulgas ka haavatud Weide), sõjaväe viletsast taganemisest — ilma komandörideta ja voorideta (olid jäänud vaid nooremad ohvitserid ja allohvitserid, needki peamiselt kaardiväepolkudes)...

„Hertsog alistus esimesena? Keisri-mees, kangelane, sa koerapoeg! Ja Blumberg ühes temaga? Aleksaška, kas sa võid seda mõista? Lihane vend — Blumberg — kihutas rootslaste juurde... Äraandja, reetur!” Peetri suust lendasid kurgiseemned. „Seitsekümmend üheksa reeturit! Golovin, Dolgoruki, Vanka Buturlin, ma teadsin, et ta on loll, kuid et — reetur! Trubetskoi — rammus orikas! Kuidas nad alistusid?...”

„Kapten Wrangell sõitis kūrassiiridega muldonni ette, meie omad loovutasid talle mõõgad...”

„Ja mitte ükski — mitte midagi?...”

„Mõned nutsid...”

„Nutsid! Kangelased!... Mida's nad arvavad, — loodavad, et pärast seda õnnetust palun ma rahu?”

„Praegu rahu paluda — see on sama mis surm,” lausus Aleksaška tasa.

Peeter peatus maarjaklaasist aknakese ees, — madala võlvialuse sügavuses, jalad harkis, pigistas selja taga sõrmi kokku, ajas laiali:

„Konfuus — see on hea õppetund... Ega me kuulsust otsi... Veel kümme korda võidetakse, siis aga saame meie jagu. Danilõtš... Annan linna sinu hoolde. Alustad kohe täna töid — kraave kaevama, tõkketarasid ehitama, — rootslasi ei või Novgorodist kaugemale lasta, kas sureme või kõik... Ja käsi, et kohe üles otsitaks ja siin oleksid Brovkin, Svešnikov, ning kes Novgorodi kaupmeeste hulgast tublimad — et ka need tuleksid... Aga vojevood — kohalt lahti...” Aleksaškale järele: „Käsi õuest välja kihutada.” Menšikov väljus kähku.

Peeter — Jagužinskile: „Sina mine otsi kolmsada küüdi-meest, laadi küpsetatud leib peale, õhtul sõida vooriga sõjaväele vastu. Said aru?”

„Saab tehtud, härra bombardöör...”

„Kutsu mungad siia...”

Istus ukse vastu lavitsale, — ebasõbralik, lausa anti-kristus. Vaimulikud astusid sisse. Juba enne oli läpane, — nüüd oli raske hingatagi.

„Vaata mis, jumala vahemehed,” ütles Peeter, „minge oma kloostritesse ja kogudustesse: kohe tänapäev asuvad kõik tööle — maad kaevama.” Munk-preestritele, kes oma mungamütsi all pakse kulme liigutas, — ähvardavalt: „Ole wait, isa... Välja peavad tulema ühes labidate ja hobustega mitte üksnes noviitsid, — kõik mungad, kõige ülemani, ja kõik nunnad ja papid ja diakonid ühes papi- ning diakoninaistega... Töötage jumala auks... Ole wait, ma ütlen sulle, munk-preester... Ma palvetan üksi teie kõigi eest, seks juhuks salvis mind Konstantinoopoli patriarh... Saadan leitnandi kloostritesse ja kirikutesse: kes leitakse ilma tööta, — turu peale, häbi-posti — viiskümmend kepihoopi... Sellegi patu võtan ma enda peale. Seni kui kraavid pole kaevatud, tõkketarad ehitatud, ei ole kirikuis jumalateenistusi, peale Sofia katedraali... Minge...”

Võttis lavitsa äärest kinni, ajas kaela õieli, — ümmargustel põskedel pikaks kasvanud habemetüügas, vurrud püsti. Oh, kole! Vaimulikud ronisid tagupooltega trügidest uksest välja. Peeter hüüdis:

„Kes seal eeskojas on, — vahipost ära võtta!...”

Valas klaasi viina ja hakkas jälle sammuma... Pisut hiljem paukus välisuks. Eeskojas — poolsosinal: „Ja tema ise? Vihane? Oh, küll on lood...”

Tulid sisse Brovkin, Svešnikov ja viis Novgorodi kaupmeest, — need mudisid mütse, pilgutasid hirmunult silmi. Peeter ei lubanud käsi suudelda, võttis ise lõbusalt õlgadest kinni, suudles laubale, Brovkinit — huultele:

„Tere, Ivan Artemjitš, tere, Aleksei Ivanovitš!” Novgorodlastele: „Tere, auväärsed... Istuge... Näete, söömapooline, viin on laual, peremehe käskisin minema kihutada... Ah, kuidas mind kurvastas vojevood: ma lootsin, et teil siin on kraavid ja vallutamatud tõkketarad puha valmis... Kuid oleks labidaga torgatudki...”

Valas kõigile viina. Novgorodlased hüppasid vastu võttes püsti. Ta jõi esimesena, ähkis mõnusalt, koputas tühja topkaga:

„Jõime algatuse terviseks...” Puhkes naerma. „Noh, mis, kaupmehed, olete juba kuulnud? Klobis meid pisut Rootsi kuningas... Alguseks — pole paha... Uhe pekstu asemele antakse kaks peksmatut, üks ole nii?”

Kaupmehed vaikisid. Ivan Artemjitš, huuled kokku surutud, vahtis lauale. Svešnikov, kohutavad kulmud viltu kistud, pööras samuti silmad kõrvale. Novgorodi kaupmehed vaevalt õhkasid...

„Rootslasi on nädala jooksul siia oodata. Kui anname Novgorodi ära, anname ka Moskva, — kõigil on siis ots peal.”

„Oh-oh-oh...” õhkas Brovkin raskelt. Mustahabemelise Svešnikovi nägu muutus kollaseks nagu paastuõli.

„Peatame rootslased Novgorodis, — suveks kogume, õpetame välja endisest tugevama sõjaväe... Valame kaks korda rohkem kahureid... Need kahurid Narva all! Olge lahked, võtke need: olid rämps-kahurid... See-suguseid kahureid ei hakka me valamagi... Kindralid on vangis, — ma rõõmustan selle üle... Vanamehed olid mul nagu pommid jalus. On vaja noori, värskaid kindr-aleid... Kogu riigi tõstame jalule... Elasime üle äparduse, — hüva! Nüüd alles alustamegi sõda... Kui annate sõja heaks rubla, Ivan Artemjitš, Aleksei Ivanovitš, — kahe aasta pärast annan kümme rubla tagasi...”

Viskudes kehaga tahapoole, pörutas rusikaga lauale:

„Eks ole nii, kaupmehed?”

„Peeter Aleksejevitš,” ütles Svešnikov, „aga kust seda rublakest võtta? Kas meil on kirstudes raha? Hiired on seal...”

„Tõsi jutt, oh-oh-oh, tõsi jutt,” oiutasid Novgorodi kaupmehed.

Peeter välgatas nende poole silmadega. (Tõmbusid kõssi.) Pani pihu raskelt Ivan Artemjitši lühikesele seljale:

„Mis sina ütled?”

„Jumal on meid ühe nööriga ühte sidunud, Peeter Aleksejevitš, kuhu sina, sinna ka meie.”

Brovkini paks nägu oli selge, aus. Svešnikov isegi kangestus: rääkisid ju äsja kokku — hoida oma rahakest, ja nüüd hüppas Vanka-välemees äkki ise esile... Peeter

võttis tal õlgade ümbert kinni, surus higise näo vastu oma rinda, vastu vasknööpe:

„Teist vastust ma sinult ei oodanud, Ivan Artemjitš... Sa oled tark, julge, küllap sa selle eest head tasu leiad... Kaupmehed, raha on sedamaid vaja. Nädala jooksul on tarvis kindlustada Novgorod ja asetada kindlusse Anikita Repnini diviis...”

„...Kraave kaevati ja kirikuid lammutati... Tõkketarasid laskeavadega ehitati, aga tõkketarade äärde kahele poole pandi murumättad...”

Aga tööl olid tragunid ja soldatid ja kõigi auastmetega inimesed ja preestrid ja igasugusest vaimulikust auastmest — nii mees- kui naissoost...

Aga tornid täideti mullaga, peale pandi murumättad, — see oli vallitöö. Aga tornide puupealised ja müüride laudkatused kisti kõik maha... Ja sel ajal ep olnud koguduste kirikuis, peale katedraali, teps jumalateenistusi...

Petseri kloostri oli kästnud poolpolkovnik Šenšiniil tööl olla. Ja valitseja tuli kloostrisse ja mitte leides Šenšini seal käskis teda halastamatult piitsaga peksta kahurilaval ja saata polku, soldatiks...

Ja Novgorodis poodi võlla ülem Aleksei Poskotšin sellepärast, et ta võttis raha küüdi pealt, — viie rubla viisi loobumismaksu, et küüdikohustusest vabaneda...”

5

Valveohvitser Preobraženski lossi välistrepil vastas kõigile:

„On keelatud kedagi sisse lasta, minge edasi...”

Õue oli kogunenud palju kummsaane ja tõldu. Detsembrituul täitis raheteradega musti rattarööpaid. Kohisesid jäätunud puud, kriiksusid tuulelipud vanadel lossikatustel. Nõnda oma kummsaanides ja tõldades istusidki hommikust peale ministrid ja bojaarid. Menšikov tahtis oma kuuehobuselise kuldtõllaga ette kihutada, — ja sellegi aisad pöörati ümber...

Õhtul kella üheteistkümnepaiku saabus Romodanovski. Valveohvitser hakkas vabisema, nähes vürst-

tseesarit, — karunahkse kasukaga, mis lohises kord üht, kord teist siilu pidi mööda kulunud telliskiviastmeid. Lased sisse, — astud üle tsaari käsu, ei lase, — laseb vürst-tseesar oma võimuga, tsaarilt küsimata, su piit-saga läbi peksta...

Romodanovski astus lossi, — valve iga ukse juures, kuuldes tema raskeid samme, puges peitu. Teel kuni tsaari magamistoani puhkas kolm korda jalgu. Koputanud küünega, astus sisse, kummardas vana kombe kohaselt.

„Mida's sina, onu, siia kobisid?“ Peeter kõndis, piip käes, suitsupilves, pöördus rahulolematult, ei vastanud kummarduse peale. „Ma ju ütlesin — mitte kedagi sisse lasta.“

„Kedagi ei lastagi, Peeter Aleksejevitš. Aga mind laskis su isagi ilma ette teatamata.“ (Peeter kehtas õlga, jätkas kõndimist, närides piibupitsi.) „Millest sa, Peeter Aleksejevitš, päevade kaupa mõtled? Su isa ja ema käskisid sind minu nõu kuulda võtta. Mõtelgem üheskoos... Näis — vahest mõtlemegi midagi välja...“

„Küllalt tühja lobisemisest... Tead isegi... millest...“

Fjodor Jurjevitš ei vastanud kohe, — istus, lõi kasuka eest lahti (vanamehel oli raske selles läpasuses hingata), pühkis värvilise rätikuga nägu:

„Vahest ma ei tulnudki tühja lobisema... Kes teab, kes teab...“

Isa oma häält kuulmata hakkas Peeter äkki nii kõvasti karjuma, et valvur seina taga pimedas troonisaalis ehmatusest püssi langeda laskis:

„Burmistrite-palatis hakkasid kaukamehed targutama: näitasime end juba Narva all, ega me rootslastega sõdida suuda... Peab rahu tegema... Ei vaata mulle otsa... Vaat kuidas mina nendega rääkisin...“ Võttis Fjodor Jurjevitšil rinnust, kaftanist kinni, raputas. „Nutavad: „Saada meid, suur valitseja, kas või tapalavale, aga raha meil pole, oleme vaeseks jäänud...“ Millest ma mõtlen!... Raha on vaja! Ood-päeva mõtlen, — kust võtta?“ Laskis ta lahti. „Noh? Onu...“

„Kuulan, Peeter Aleksejevitš, minu sõna tuleb hiljem.“

Peeter tõmbas silmad pilukile: „Hm!...“ Kõndis taas, kõõritades vürst-tseesari poole, ja — juba kergema häälega:

„On vaja vaske... Üleliigsed kirikukellad — tühine

tilistamine, saab ilma selletagi läbi, — kellad võtame maha, valame ümber... Akinfi Demidov kirjutab Uurali viiskümmend tuhat puuda malmi pankades saab kevadeks... Kuid — raha! Kas jälle agulirahvalt, talupoegadelt pigistada? Palju sa välja pigistad? Neil pole juba nüüdki õhku hingamiseks, ja ega enne aastat maksumid kokku ei kogu... Aga on ju olemas nii kulda kui hõbedat, on, — seisab kasutult...“ Peeter Aleksejevitš polnud veel väljagi öelnud, kuid juba hakkasid Fjodor Jurjevitši silmad nagu vähil pungi minema. „Ma tean, onu, mis sa vastad. Sellepärast ma ei saanudki su järele... Kuid need rahad ma võtan...“

„Kloostrite kassasid ei tohi praegu puutuda, Peeter Aleksejevitš...“

Peeter hüüdis kuke häälega:

„Miks?“

„Silmapilk pole kohane... Täna on — hädasohtlik... Ma ei hakka sulle juba rääkimagi, missuguseid inimesi peaaegu iga päev minu juurde tassitakse...“ Fjodor Jurjevitši jämedad sõrmed, mis lebasid põlvel, hakkasid rahutult liikuma. „Moskva kaupmehed on seni su truud teenrid... Noh, kohkusid Narva pärast... Igaüks kohkub... Räägivad mis räägivad ja jätavad järele, — sõjast on neil kasu... Ja annavad ka raha, ainult ära ägetse... Aga puuduta praegu kloostreid, nende seljatagust... Vagad hullud pistavad kõigil väljakuil kisama, mida toona Griška Talitski¹ turul katuselt kisendas. Sa tead ju? Noh, nõndaks... Kloostrite kassat tuleb võtta tasahilju, ilma kärata...“

„Mängid rebast, onu...“

„Olen vana, — milleks mul rebast mängida...“

„Raha on sedamaid vaja, — kas või röövimise teel...“

„Aga kui palju sa vajad?“

Fjodor Jurjevitš küsis ja muigas pisut. Peeter jälle — „hm“, — jooksis üle magamistoa, süütas küünlalt piibu, pahvis õhku paar suitsupilve ja lausus kindlalt:

„Kaks miljonit.“

„Kas vähemaga ei saa?“

Peeter istus kohe ta ette, hakkas vürsti põlvedest raputama:

¹ Grigori Talitski — kirjamees-raskolnik, „vihikute“ autor, milles Peeter I-st nimetati „antikristuseks“. Hukati 1700. a.

„Ära piina mind... Olgu nii, — ma ei puuduta esialgu kloostreid... Hüva? Aga ons raha? Kui palju?”

„Homme vaatame...”

„Otsekohe... Sõidame...”

Fjodor Jurjevitš võttis mütsi, tõusis raskelt:

„Noh, jumal sinuga... Kui on juba äärmine häda...”

Komberdas karu kombel ukse juurde. „Ainult ära kedagi kaasa võta, sõidame kahekesi...”

Spaski tornis lõi kell üks, vürst-tseesari nahktõld sõitis Kremli, tiirles mööda pimedaid ning kitsaid põik-uulitsaid vanade prikaasimajade vahel ja peatus madala telliskiviehitise ees. Madala välistrepi astmel seisis latern. Vajunud vastu raudust, norskas lambanahkses kasukas mees. Roninud Peeter Aleksejevitši järel tõllast välja, tõstis vürst-tseesar laterna (viltupõlenud rasvaküünlal suitses), müksas jalaga kasuka alt paistvat viisku. Mees — läbi une: „Medas sa, medas sa?” — kergitas end, painutas lambanahkse krae serva alla, tundis ära, hüppas üles.

Lükanud ta ukse eest, avas vürst-tseesar luku oma võtme, laskis Peetri mööda, astus ise sisse ja lukustas enese taga ukse. Hoides laternat kõrgel, läks taarudes läbi nii külma kui ka sooja eeskoja Salaasjade-prikaasi madalasse, võlvitud laega, kestendavate seintega palatisse, milline prikaas oli asutatud juba tsaar Aleksei Mihhailovitši poolt. Siin lõhnas tolmu, kuiva hallituse, hiirte järele. Kaks võretatud aknakest olid kaetud ämblikuvõrguga. Uks läks praokile, hirmunult vaatas välja sisemise, usaldusvalvuri raugapea:

„Kes siin on? Mis mehed?”

„Anna küünal, Mitritš,” ütles talle vürst-tseesar.

Kaugemas seinas olid madalad tammepuust kapid taotud lukkudega (surma ähvardusel oli keelatud mitte ainult kappidesse puutuda, vaid isegi uudishimutseda — mis asja neis õieti hoitakse). Valvur tõi raudjalal küünla. Vürst-tseesar — osutades keskmisele kapile:

„Nihuta seinast eemale...” Valvur raputas pead.

„Mina käsin... Mina vastutan...”

Valvur asetas küünla põrandale. Toetas kõhetu õla vastu, — kapp ei liikunud. Peeter viskas kähku poolkasuka seljast, mütsi peast, asus kallale, — kael lõi pune-

tama, — lükkas eemale. Kapi alt jooksis hiir välja. Kapi taga seinas oli tolmuste ämblikuvõrgu-tuustidega kaetud rauduks. Vürst-tseesar võttis välja kahenaelase võtme, nohisedes: „Mitritš, näita valgust, — pole näha,” toppis kohmakalt võtit lukuauku. Kolme aastakümne jooksul oli lukk roostetanud, ei andnud järele. „Kas peab seda kangiga või, — jookse, Mitritš, too.”

Peeter, — silmitsedes ust küünla valgust:

„Mis seal on?”

„Küll sa näed, pojuke... Lossi nimestikkude järgi hoitakse seal saladokumente. Vürst Golitsõni Krimmi-sõjaretke ajal käis su õde Sofja siin kord öösel... Ja mina ei suutnud samuti lukku lahti pöörata...” Vürst-tseesar muigas pisut läbi tatari vurrude. „Seisis natuke ja läks minema, Sofja nimelt...”

Valvur tõi kangi ja kirve. Peeter hakkas luku kallal jahtima, — murdis kirvevarre, veristas sõrme. Hakkas raske kangiga ukseprao vahele taguma. Hoobid kajasid kõmavalt läbi tühja maja, — vürst-tseesar astus rahutust tundes akna juurde. Viimaks õnnestus kangi otsa prakku pista. Rinnaga peale surudes murdis Peeter luku eest, — rauduks avanes kriginal. Haaras kärsitult küünla, astus esimesena ilma akendeta võlvitud varakambrisse.

Ämblikuvõrgud, tolmu. Seinaäärseil riiguleil seisis Ivan Groznõi ja Boriss Godunovi aegsed suured taotud vaskjooginõud; kõrgejalalised itaalia karikad; hõbevaagnad tsaari käte pesemiseks suurte vastuvõttude puhul; kaks kuldse lakaga ja elevandiluust hammastega hõbelõvi; virnad kuldaldrikuid; katkised hõbedast kroonlühtrid; suur valukullast paabulind, smaragdsilmadega, — see oli üks neist kahest paabulinnust, mis seisis kord kahel pool Bütsantsi keisrite trooni. Tema mehhanism oli katki. Alu-mistel riigulitel lebasid nahkkotid, mõnedest olid läbi kõdunenud õmbluste välja pudenenud hollandi taalrid. Riigulite all sooblinahkade ja muu pehme pudi-padi, sameti ning siidi kuhjad, — kõik koidest söödud, kõdunenud.

Peeter võttis esemeid kätte, tegi sõrme sõljega kokku, hõõrus: „Kuld!... Hõbe!...” Luges taalrite kotte, — kas nelikümmend viis või isegi rohkem... Võttis kätte sooblinahku, rebasesabasid, raputas:

„Onu, see kõik on ju kõdunenud.”

„Kõdunenud, pojuke, kuid mitte kadunud...”

„Miks sa mulle varem ei rääkinud?”

„Sõna oli antud... Su isa Aleksei Mihhailovitš sõitis mitmel puhul sõjaretkele ja usaldas minu kätte üleliigse raha ning väärtasjad. Oma elu lõpul kutsus su isa mind enda juurde ja käskis seda mitte ühelegi pärijale välja anda, või vahest siis, kui juhtub riigil sõja puhul äärmine häda olema...”

Peeter lõi enesele vastu reisi:

„Välja päästsid, noh — välja päästsid... Sellest jätkub mulle... Mungad ütlevad sulle aituma... Paabulind! — sellega võib polgu rõivastada, jalatsid muretseda, relvastada ja anda Karlile, nagu vaja... Kuid, onu, mis puutub kelladesse, — siis kellad tõmban ma ikkagi maha, — ära pahanda...”

VIIES PEATÜKK

1

Euroopas naerdi pisut ja unustati varsti barbarite tsaar, kes oleks Balti mere äärsetele rahvastele peaaegu hirmu teinud, — nagu lummutised kadusid ta täitanud sõjaväed. Karl, paisanud nad Narva lahingu järel tagasi metsikusse Moskooviasse, kus nad olid määratudki oma põlises harimatuses igavesti hingitsema (sest kuulsate reisijate juttude järgi on ju teada venelaste autu ja alatu loomus), — kuningas Karl muutus lühemaks ajaks Euroopa pealinnade kangelaseks. Amsterdamis ehiti rae-koda ja börs Narva võidu auks lippudega, Pariisis oli raamatukauplejate poodides välja pandud kaks pronks-medalit, — ühel oli kujutatud Kuulsus, kes kroonis noort Rootsi kuningat: „Lõpuks võidutseb õige asi“, teisel — Peeter põgenemas, kaotades oma kalmõki-mütsi; Viinis avaldas endine Austria saadik Moskvast Ignatius Guarient oma sekretäri Johann Georg Korbi märkmed ehk päeviku, milles erakordse elavusega kirjeldati Moskva riigi naeruväärseid ning harimatuid kombeid, aga samuti ka veriseid streletside hukkamisi 98. aastal. Viini õukonnas räägiti valjusti venelaste uuest lüüasaamisest Pihkva all, Peetri põgenemisest väheste kaaslastega, ülestõusust Moskvast ja tsaaritar Sofja vabastamisest kloostrist, kes võtnud riigivalitsemise uuesti enese kätte.

Kuid kõik need pisisündmused varjutas järsku viimaks ometi puhkenud sõjakäik. Hispaania kuningas suri, — Prantsusmaa ja Austria sirutasid käe ta pärandi järele. Segasid end hulka Inglismaa ja Holland. Hiilgavad mars-salid: John Churchill krahv Marlborough, Savoja prints Eugen, Vendôme'i hertsog — hakkasid rüüstama maid ja põletama linnu. Itaalias, Baieris, kaunis Flandrias hakkasid kõigil maanteil hulkuma relvastatud salgad, tarvitades

vägivalda rahuliku elanikkonna kallal, hävitades toidu- ja veinitagavarasid. Ungaris ja Cevennides puhkesid mässud. Otsustati suurte riikide saatust, — kes, milline laevastik peab valitsema ookeane. Idamaa asjad tuli jätta nende eneste hoolde.

Karl kavatses pärast Narvat esimeses ägeduses Peetri järele Moskoovia sügavusse söösta, kuid kindralid palusid teda — mitte teist korda saatusega mängida. Väsinud ja kurnatud sõjavägi viidi talvekorterisse Laiusele Tartu lähedal. Sealt läkitas kuningas senatile kõrgi kirja, nõudes täiendusväge ja raha. Stokholmis jäid sõjavastased vait. Senat määras uued maksud ja saatis kevadeks Laiusele kakskümmend tuhat meest jala- ning ratsaväge. Avaldati ladina keeles raamat — „Rootsi sõja põhjustest Moskva tsaariga“, — seda loeti Euroopa õukondades rahuldustundega.

Nüüd oli Karlil üks tugevamaid armeesid Euroopas. Tuli otsustada — kuhu hoop suunata: idasse, tühja Moskooviasse, kus harvad ja kerjuskehvad linnad vähe saaki ning kuulsust töötasid, või — edelasse, truudusemurdja Augusti vastu, — Poola sisemaale, Saksimaale, Euroopa südamesse? Seal juba mürisesid suurte marssalite kaurid. Karli pea käis teise Caesari kuulsuse eeltundmusest ringi. Tema kaardiväelastele, meriröövlite järglastele, viirastusid Firenze toredad siidid, kuld Escoriali¹ keldreis, Flandria heledajuukselised naised, kõrtsid Baieri teeristmeil.

Kui teed tahenesid, eraldas Karl kaheksatuhandelise korpuse Schlippenbachi juhatusel, käskides sellel minna Vene piirile, ise aga läks kogu sõjaväega kiirmarsil läbi Liivimaa, kaks versta ülalpool Riiat, vaenlase silma all, ületas lotjadel Väina jõe ja purustas täielikult kuningas Augusti Saksi väed. Selles lahingus, kaheksandal juulil, sai haavata Johann Reinhold Patkul, — suutes hädavaevu ratsa põgeneda kuninglike kürassiiride eest, pääses ta seekord vangistusest ja hukkamisest.

Riia all ei purustatud mitte mingid täitanud venelased, vaid Euroopas kuulsaimad saksi soldatid. Näis, et Kuulsuse tiivad avanesid õlgade taga. „Kuningas ei mõtle enam millestki muust kui ainult sõjast...“ Nii kirjutas temast kindral Stenbock Stokholmi. „Ta ei kuula enam

¹ Escorial — loss, Hispaania kuningate residents Madridi lähedal.

mõistlikke nõuandeid... Ta räägib nõnda, nagu sisen-daks talle jumal ise vahenditult edaspidiseid kavatsusi... Ta on täis iseteadvust ja meeletust... Ma mõtlen, — kui talle jääks järele tuhat meest, ta tormaks ka nendega terve armee kallale... Ta ei tunne muret isegi mitte selle pärast, mida ta soldatid söövad. Kui mõni meie hulgast tapetakse, — see teda enam ei liiguta...“

Riia juurest suundus Karl Augustit taga ajama. Poolas algas verine sisesõda panide vahel: ühed olid Augusti poolt ja rootslaste vastu, teised karjusid, et üksnes roots-lased suudavad korda luua ja aidata tagasi saada parema kalda Ukraina ühes Kiieviga ning et Poola peab saama uue kuninga (Stanislaw Leszczyński). August põgenes Varssavist. Karl astus ilma võitluseta pealinna. August kogus Krakovis kiiresti uut sõjaväge.

Algas haruldane jaht, — kuninga jaht kuninga peale. Uuesti plaksutati Euroopa õukondades noorele kangela-sele käsi, tema nime lausuti kõrvuti prints Eugeni ja Marlborough' nimega. Räägiti, et Karl ei luba ühelgi naisel enesele läheneda, et ta isegi magab, ratsasaapad jalas, et lahingu eel ta ilmub sõjaväe ette — ratsa, ilma kaabuta, oma alatises hall-rohelises, kaelani nõõbitud kuues — ja tormab jumala nimel esimesena vaenlase kal-lale, tõmmates sõjaväge enesega kaasa... Arveõienda-mise sünges idas tsaar Peetriga jättis ta kindral Schlip-penbachi hooleks.

Peeter veetis kogu talve Moskva, Novgorodi ja Voro-neži vahel (kus käis pingeline laevade ehitamine Musta mere laevastiku jaoks). Moskvasse veeti kokku üheksa-kümmend tuhat puuda kellavaske. Uue kahurväe vala-mise tööde ülemaks määrati mäeasjanduse tundja, vana duuma-djakk Vinius. Ta asutas Moskvasse valukoja juurde kooli, kus kakssada viiskümmend bojaari- ja agulirahva-poega ning alamast soost, kuid hakkajat poissi õppisid valamist, matemaatikat, fortifikatsiooni ning sün-dinud asjade ajalugu. Tuli puudus punasest vasest kella-vasele lisamiseks, — Peeter saatis Viniuse Siberisse — maaki otsima. Lüttichist ostis Andrei Artamonovitš Mat-vejev (Kreml'i paraadtrepil tapetud bojaar Matvejevi poeg) viisteist tuhat uusimat püssi, kiirlaskekahureid, pikksilmi, jaanalinnusulgi ohvitserikaabude jaoks. Mosk-vas töötas viis kalevi- ja lõuendivabrikut, — meistreid värvati hea raha eest kogu Euroopast. Koidust ehani käi-

sid soldatiõppused. Kõige raskem oli lugu ohvitserkon- naga: nad pidid nii soldateid õpetama kui ka ise õppima; antakse inimesele aukõrgendust — ta läheb võimust ogaraks või pistab mürgeldama, joob enese põhja...

Tookord, paar nädalat pärast Narva õnnetust, kirjutas Peeter Boriss Petrovitš Šeremetjevile, kes kogus Novgorodis ratsapolkude purustatud jäänuseid (mõni ilma hobuseta, mõni mõõgata, mõni aga — hoopis paljas):

„... Ei ole hea õnnetuse puhul kõik kaotada... See- pärast ma käsin sinul püsida enese peale võetud ja alus- tatud asjas ka edaspidi, see on — olla ratsaväe ülemaks, millega hoida lähemaid kohti tulevaseks ajaks ja minna edasi vaenlasele suurema kahju tegemiseks. Ega olegi põhjust äraütlemiseks: nagu mehi on küllalt, nii on ka jõed ja sood kinni külmanud... Veel tuletan meelde: ära puikle millegi pärast vastu, isegi haiguse pärast mitte... Paljud on saanud põgenemistõve, säärase seltsimees major Lobanov on üles poodud seesuguse tõve pärast...”

Kuid irregulaarne aadliratsavägi polnud usaldatav, — selle asemele värvati igasugusest seisusest rahvast, ka talupoegi ja orje — vabatahtlikena üheteistkümne rubla eest aastas ühes moonaga, — kümne tragunipolgu ula- tuses. Orjuse ja talupojavaevade pärast kippus nii palju inimesi ratsateenistusse, et tuli valida kõige tervemaid ning tüsedamaid. Väljaõpetatud tragunisadakonnad läk- sid Novgorodi, kus kindral Anikita Repnin korraldas ja õpetas Narva juures olnud diviise.

Uueks aastaks kindlustati Novgorod, Pihkva ja Petseri klooster. Põhjas kindlustati Holmogorõit ja Arhangels- kit, — sellest viisteist versta eemal, Berjzovi suudmes, ehitati rutuga kivikindlust Novo-Dvinka. Suvel sõitis Arhangelskisse heinakuulaadale palju kaubalaevu Inglis- maalt ja Hollandist. (Sel aastal olid välismaalastega kauplemiseks kroonule võetud senistele lisaks uued kau- bad, — mursuluu ja kalaliim, tõkat, potas ning vaha... Tsaari ülesostjad võtsid kõik kroonule, erakaupmeestele jäi üle kaubitseda vahest ainult nahkesemete ja luuniker- distega.) Kahekümnendal juunil tungis Rootsi sõja- laevastik Põhja-Dvina suudmesse. Nähes äsjaehitatud kindlust, ei julgenud sellest mööda Arhangelski peale minna, — avas kõigilt parrastelt Novo-Dvinka fortidele tule. Diversiooni ajal sattus üks neljast Rootsi fregatist otse kindluse ees madalikule, selle järel ka jaht. Vene-

lased söötsid paatidesse ja vallutasid võideldes nii fre- gati kui jahi, — ülejäänud laevad sõitsid kuulsusvaeselt tagasi Valgesse merre.

Kogu suve läbi kestsid Šeremetjevi ja Schlippenbachi eelsalkade kokkupõrked. Rootslased tulid Petseri kloostri juurde, kuid põletasid ainult ümbruskonnas külasid, kind- lust ei vallutanud. Schlippenbach kirjutas ärevuses ku- ningas Karlile, paludes veel umbes kaheksa tuhat lisa- väge, — venelased muutuvat iga kuuga üha jultunumaks, näib, et nad on Narva hoobist ootustevastaselt ruttu toibunud ja sõjakunstis ning relvastuses isegi edusamme teinud, — nüüd pole kerge kahe brigaadiga Vene väge lüüa... Karl vallutas sellal Krakovi ja kihutas Augustit Saksimaale, — ta oli mõistuse häälele kurt.

Nii läksid lood kuni tuhande seitsmesaja esimese aasta detsembrikuuni.

Kesktalvel kuulis Boriss Petrovitš Šeremetjev „keele“ käest, et kindral Schlippenbach on asunud Tartu juures Erastvere mõisa talvekorterisse. Kuulis — ja ehmus ise jultunud mõttest: minna ootamatult vaenlase maa taga- lasse ja üllatada vastast puhkusel. Haruldane juhus. Varem ail aegadel oleks Boriss Petrovitš muidugi eelis- tanud kahtlast õnne mitte katsuda, kuid sel aastal oli Peeter Aleksejeviti muutunud üpris karmiks: ei andnud kellelegi rahu ega puhkust, pani sulle süüks mitte üksnes seda, mis sa tegid, vaid ka seda, mis oleksid võinud head teha, kuid ei teinud...

Tuli katsuda õnne. Boriss Petrovitš rõivastas poolkasu- katesse ja viltidesse kümme tuhat meest vastvärvatud ja vastõpetatud sõjaväge, ning asetanud viisteistkümmend kerget kahurit regedele, — liikudes kiiresti, kuid suure ettevaatusega, saates ette tšerkesside, kalmõkkide ja tatarlaste kergeid ratsapolkuseid, — jõudis kolme päevaga Erastvere juurde. Rootslased märkasid hilja Ahja jõe kõrgel lumisel kaldal ratsanikke ambudega, hobuse- sabad odade otsas. Alampolkovnik Lieven tuli kahe roodu ja kahuriga jõe äärde. Vastaskaldal tõstsid viltu- silmalised barbarid pingul vibud, lasksid parve nooli, kostis nagu huntide paisuv ulgumine, — järskudest han- gedest alla, üle jõe, tõstes lumetolmu, kihutasid paremalt ja vasakult poolt vöödilised tatarlased kõverate mõõ- kadega, sinivammuselised tšerkessid piikide ja lingudega, otse vastu söötsid vinguvad kalmõkid, — Lieveni kolm-

sada Eestimaa kütti ja alampolkovnik ise raiuti tükkideks, torgati läbi, kisti pesuväele.

Kogu rootsi laager lõi kihama. Uus salk kuue kahuriga tõrjus ratsaluurajad jõest eemale. Schlippenbach kihutas ühes sarvepuhujatega mööda laagrit, rootslased hüppasid majadest ja muldonnidest välja, — nagu keegi juhtus riides olema, — jooksid läbi sügava lume oma väeosade juurde. Kogu sõjavägi rivistus mõisa ette, võttis läheneva Vene armee kahuritulega vastu. Boriss Petrovitš, seljas vaid kalevist kaftan, kolmevärviline särp üle õla, sõitis ratsa karree keskel.

Rootslaste tuli viis segadusse esimesed tragunite sadakonnad, kes polnud veel lahingut näinud. Rootslased söötsid ettepoole. Kuid regedel esile kihutanud viisteist kerget suurtükki avašid säärase kartetši-kiirtule, et rootslased jahmusid, nende read peatusid segaduses. Külgedelt kihutasid nende kallale Kropotovi, Zõbini ja Gulitsa toibunud tragunipolgud. „Vennad!“ karjus Šeremetjev karree keskelt kahedal häälel. „Vennad! Virutage hästi rootslastele!...“ Venelased söötsid täagistatud püssidega peale. Kiiresti saabus videvik, mida valgustasid laskude sähvatused. Schlippenbach käskis mõisahoonete varju taganeda. Kuid vaevalt olid kurvad sarved taganemist puhunud, kui tragunid, tatarlased, kalmõkid ja tšerkessid igalt poolt uue raevuga rootslaste tagurpidi liikuva, siilistuvate nelinurkade peale lendasid, need läbi mürdsid, lõmastasid. Algas veresaun... Pimeduses pääses kindral Schlippenbach kahe-kolme mehega hädavaevu ratsa Tallinna.

Moskvas põletati esimese võidu puhul ilutulesid ja transparente. Punasele väljakule olid pandud viina- ja õllevaadid, lõkketuledel praeti terveid oinaid, rahvale jagati saia. Spasski tornist rippusid alla Rootsi lipud. Menšikov kihutas Novgorodi, et Boriss Petrovitšile üle anda teemantidega ülekülvatud tsaari näopilt ehk portree ja seniolematu kindral-feldmarssali aunimi. Kõigile soldatitele — võidu kaasosalistele — anti hõberubla (mis oli esmakordselt Moskva rahapajas loodud endiste rahade asemele).

Boriss Petrovitš tänas pisarsilmil ja saatis Menšikoviga Peetrile kirja, paludes lubada teda pakiliste asjaõenduste pärast Moskvasse... „Mu naine elab siamaale võõras majas, vaja talle otsida ükskõik missugune maja-

kene tahes, et peavarju saada...“ Peeter vastas: „Teil, härra kindral-feldmarssal, pole vajadust Moskvasse tulla... Kuid — jätan selle teie enese otsustada... Aga kui ka tulete, — siis nii, et viimasel paastunädalal tuled, aga ülestõusmispühal — jälle tagasi...“

Kuue kuu pärast kohtas Boriss Petrovitš jälle kindral Schlippenbachi Hummuli mõisa juures, — seitsmest tuhandest mehest kaotasid rootslased ses verises lahingus viis ja pool tuhat tapetuina. Ei olnud enam kedagi Liivimaad kaitsmas, — tee mereäärsete linnade juurde oli avatud. Ja Šeremetjev läks rüüstama maad, linnu ja mõisaid ning vanu rüütlilosse... Sügisel kirjutas Peetrile:

„...Kõikvõimeline jumal ja ülipüha jumalaema on täitnud sinu soovi: rohkem pole võimalik seda vaenlase maad rüüstata, oleme kõik rüüstanud ja laastanud, tervete kohtadena on jäänud veel — Marienburg ja Narva, Tallinn ning Riia. Sellega on mulle muret lisaks tulnud: kuhu panna vangid-orjad? Laagrid ja türmid ja valitsusasutised — kõik kohad on maarahvast täis... Ning on isegi hädaohtlik seepärast, et need on üpris vihased inimesed... Lase anda prikaas: valida välja paremad eestlased, kes oskavad käsitseda kirvest ja kes on meistermehed, — saata nad Voroneži või Aasovisse ehitustööle...“

2

Kaksteistkümmend päeva saadeti pomme vanasse Marienburgi kindlusesse. Mitte kustki poolt ei pääsenud talle kallale, — seisis ta väikesel saarekesel (Aluksne järvel), kivimüürid tõusid otse veest, kaitsetorniga kindlustatud väravate ees oli puust sild sadakonna sülla pikkuses rootslaste eneste poolt lammutatud.

Kindluses olid suured rukkitagavarad. Rüüstatud Liivimaal nälginud venelastele oleksid need tagavarad väga ära kulunud. Boriss Petrovitš käskis vabatahtlikke välja kutsuda, tuli nende juurde ja ütles nõnda: „Kindluses on viina ja naisi, — püüdke, poisid, ma annan teile ööpäeva lõbutsemiseks.“ Soldatid lammutasid väledalt mõned palkhurtsikud rannaäärses agulis, sidusid parvedeks, ja tuhande võrra vabatahtlikke sõitis ritvadega lükates

kindlusemüüride juurde. Rootsi pommid lõhkesid parvede keskel.

Boriss Petrovitš vaatas onni trepil seistes läbi pikksilma. Rootslased on vihased, raevunud, — kas löövad tõesti tagasi? Vallutada piiramisega — oh, kuidas ei tahtnud seda, — jahid siin kuni hilissügiseni. Äkki nägi kindluseväravate lähedal paiskus maa seest suur leek, — palkidest pealeehitis tornil kõikus. Osa müüri varises alla. Parved lähenesid juba murrukohale. Siis tuli lossi aknast nähtavale ning jäi õhku rippu valge lina. Boriss Petrovitš pani lülilise pikksilma kokku, võttis kaabu peast ja lõi risti ette.

Purustatud silla väiu mööda hakkas kindluse elanikkond kuidagi kaldale ronima. Kanti kätel lapsi, kompe ja kaste. Naised vaatasid nuttes tagasi mahajäetud elamute poole, kõõritasid õudusega venelasi, kes silmitsesid saaki. Kuid vaevalt olid viimased põgenikud kindlusest lahkunud, kui rautatud väravad raginal kinni langesid, kitsaist laskeavadest pahvasid suitsupilvekesed, — esimesena tapeti leitnant, kes oli paadil juurde sõudnud, et heisata kindlusele Vene lipp. Vastuseks raksatasid kaldalt mortiiroid. Inimesed sillal pistsid rabelema sinna, pillates vette kompsusid ja kaste. Tohutu leek paiskas lossikatuse üles, plahvatus vapustas järve, langevad kivid hakkasid rabama inimesi. Tulekahju haaras kindluse ja laod. Selgus: lipnik Wulf ja täagijunkur Gottschlich olid jõuetus raevus jooksnud püssirohukeldrisse ning süüdanud süütenööri. Wulf ei jõudnud plahvatus eest põgeneda. Kõrbenud ning verine täagijunkur ilmus nähtavale müürimurrus, vajus vee äärde, — ta koristati paati.

Kindluse komandant koos ohvitseridega astus majja, kus tähtsalt — selg akna poole — istus lõunaks kaetud laua taga kindral-feldmarssal Šeremetjev, — komandant võttis kaabu peast, kummardas viisakalt ja ulatas mõõga. Sedasama tegid ohvitserid. Boriss Petrovitš, visanud mõõgad pingile, hakkas kurjalt rootslaste peale karjuma: miks ei alistunud varem, tekitasid nii palju talumatut häda ja surma inimestele, lasksid salakavalalt kindluse

õhku... Toas seisis habemesse kasvanud, päevitunud, raevukad ratsaväepolkovnikud, heitsid ähvardavaid pilke. Kuid komandant vastas ometi mehiselt kindral-feldmarssalile:

„Meie hulgas on palju naisi ja lapsi, samuti superintendent, auväärt pastor Ernst Glück ühes naise ja tütardega... Palun lasta nad vabalt läbi, ilma soldatite kätte andmata... Naised ja lapsed ei tee sulle au...”

„Ma ei taha midagi teada!” hüüdis Boriss Petrovitš. Tema pehme, pigemini kodususega harjunud raseeritud nägu oli higine vihast. Kõhtu sisse tõmmates ronis laua tagant välja.

„Härra komandant ja härrad ohvitserid vahi alla võtta!”

Kohendas kolmevärvilist õlapaela, viskas sõjakalt õlgadele lühikese vabarnavärvi mantli ja väljus polkovnikute saatel sõjaväe juurde.

Must suits voogas kindlusest, varjates päikese. Umbes kolmsada rootsi vangi seisis norgus päi kaldal. Vene soldatid, veel mitte teades, mis kästakse teha vangidega, ainult kõndisid vihaste Liivimaa talumeeste ümber, kes paari nädala eest olid põgenenud sõjaretke eest kindlusesse, kõnetasid naisi, kes istusid kompsudel, pead murelikult põlvedele lastud. Pasun hakkas puhuma. Kindral-feldmarssal astus tähtsalt, kõlistades pikki tärnikujulisi kannuseid.

Jalastunud tragunite salga tagant vaatasid ta poole kellegi silmad, — just nagu kaks tulukest — kõrvetasid sõdant... Sõjaaeg, — vahel on naisesilmad mõõgaterast vahedamad... Boriss Petrovitš kõhatas tähtsalt — „hm!” — ja pöördus... Tolmuste soldatikaftanite taga — sinine seelik... Kortsutas laupa, ajades lõuga ette, ja — nägi neid silmi — musti, pisaraist ja palvest ning noorusest läikivaid... Soldatite selgade tagant vaatas kiki-varbail seistes feldmarssalile umbes seitsmeteistkümnendaastane tütarlaps. Vurrukas tragun oli visanud talle kleidikese peale kortsunud soldatisineli (augustikuu päev oli jahe) ja püüdis teda praegu feldmarssali eest õlaga varjata. Tüdruk sirutas vaikides kaela, ta hirmust vaevatud rõõsk nägu püüdis naeratada, huuled tõmbusid kipra. „Hm,” kõhatas veel kord Boriss Petrovitš, läks mööda vangide poole...

Videvikus, puhanud pärast lõunat, istus Boriss Petrovitš lavitsal, õhkas... Onnis tema juures oli ainult Jagužinski, — krabistas sulega lauanurgal...

„Vaata ette — rikud silmad ära,” lausus Boriss Petrovitš tasa.

„Ma lõpetan, härra feldmarssal...”

„Noh, lõpetad, siis lõpeta...” Ja juba täitsa omaette: „Vaat sedasi see läheb meiesugusega... Noh, noh... Ah sa, mu jumal...”

Patsutas pehmelt kogu pihuga laua pihta, vaatas tuhmist aknast välja. Järvel — kindluses ikka lõõmas veel... Jagužinski kõõritas lõbus-pilkavalt härra feldmarssali poole: tskae, kuidas ta on rõõpast väljas, kael tursunud, nagu hajameelne.

„Viid ukaasi polkovnikule kätte,” ütles Boriss Petrovitš, „ja käi õige ära teises tragunipolgus... Otsi üles see, kuidas ta nimi nüüd ongi, urjadnik Oskā Demin. Seal on temaga vooris — üks naisolend... Kahju — hukkub, tragunid tallavad ära... Too ta õige siia... Oota... Säh — anna Oskale rubla, — ütle, et kingin...”

„Kõik saab täidetud, härra feldmarssal...”

Boriss Petrovitš — üksi hurtsikus — ägises, kõigutas pead. Ja midagi pole parata: püüa kuidas tahes, kuid ilma patuta ei saa elada... Üheksakümne seitsmendal aastal käis Napolis... Südame külge jäi üks tõmmu plikake... Kas või nuta... Ronis Vesuuvi otsa, vaatas põrgutulle; ja ronis Capri saarel hirmsatele kaljudele, vaatas rooma paganajumalate templeid; ja vaatles usinalt katoliku kloostreid, vaatles ja puudutas kätega: pingikest, millel oli istunud Jeesus Kristus, pestes jüngerite jalgu, ja püha õhtusöömaaja leivatükikest ja puuristi — selles tükk Kristuse nabast ja ümberlõikamisnahast, ja üht Kristuse lagunud kinga, ja prohvet Sakaria — Ristija Johannese isa pead, ja palju muud üpris imepärast ning imeväärset... Aga ei — kõik varjas ära teraste silmadega Džulka, tantsis tamburiini saatel, laulis... Tahtis teda kaasa Moskvasse võtta, põlvitas plikapõnni jalgade ees... Ah, mu jumal, mu jumal...

Jagužinski oli nagu ikka silmapilk tagasi, — lükkas tasakesi tuppa ennistise sinises kleidis, puhaste valgete sukkadega tütarlapse, — suurrätik põiki üle rinna seotud, tumedais lokkis juustes — ölekõrred (näha, et vooris kavatseti juba talle vankrite all kallale asuda)... Tütar-

laps langes künnise juures põlvili, kummardas pea sügavale alla — avaldas oma olekuga alandlikkust ja palvet...

Jagužinski kõhatas reipalt ja väljus; Boriss Petrovitš silmitses mõnda aega tütarlast... Tubli, nagu näha, ja osav, kael ning käed — õrnad, valged... Üpris külgetõmbav. Hakkas temaga saksa keeli rääkima:

„Kuidas su nimi on?”

Tütarlaps õhkas kergelt, lühidalt:

„Helene Ekaterine...”

„Katariina... Ilus... Kes su isa on?”

„Vaenelaps olen... Teenisin pastor Ernst Glücki juures...”

„Teenisid... Väga hea... Pesu pesta oskad?”

„Pesta oskan... Paljutki oskan... Lapsi hoida...”

„Näed sa... Aga mul pole kedagi, kes pesu peseks... Noh, nõndaks, — oled neitsi?”

Katariina nuuksatas ja — pead tõstma:

„Mitte enam... Hiljuti abiellusin...”

„Aa... Kellega?”

„Kuningliku kūrassilri Johann Rabega...”

Boriss Petrovitš süngestus. Päris ebasõbralikult kūrassilri järele: kus ta siis on, — vangide hulgas? Vahest tapetud?

„Ma nägin, — Johann sõostis koos kahe soldatiga üle järve ujuma... Pärast seda pole teda enam näinud...”

„Ei maksa nutta, Katariina... Oled noor... Leiad teise... Kas süüa tahad?”

„Väga,” vastas tüdruk peenikese häälega, tõstis kõhnunud näo ja naeratas taas — alandlikult, usaldavalt. Boriss Petrovitš astus ta juurde, võttis õlgadest kinni, tõstis üles, suudles pehmetele soojadele juustele. Ka olid tüdrukul soojad, õrnad...

„Istu laua juurde. Küll me söödame. Liiga tegema ei hakka. Kas veini jood?”

„Ei tea...”

„Tähendab — jood...”

Boriss Petrovitš hüüdis tentsiku, käskis karmilt (et soldat midagi üleliigset ei mõtleks, jumal hoidku — ei mui-gaks) õhtusöögiks laua katta. Ise lauas niipalju ei söönud kui vaatles Katariinat: tskae, kui näljane! Sööb korralikult, osavalt, — heidab niiske pilgu Boriss Petrovitšile,

avab tänulikult valged hambakesed. Söögist ja veinist on ta põsed roosatama löönud...

„Su riided põlesid vist kõik ära?...”

„Kõik sai otsa,” vastas tüdruk muretult.

„Pole viga, saame uued... Tuleval nädalal sõidame Novgorodi, seal on sul parem... Täna magame sõjaaja kohaselt — ahju peal...”

Katariina heitis ripsmete alt tumeda pilgu, punastas, pööras näo kõrvale, varjas käega...

„Tskae, missugune sa oled... Katariina, kallike...” Otse üle jõu meeldis Boriss Petrovitšile see toatüdruk... Sirutades üle laua võttis tal randmest kinni. Tüdruk varjas end ikka veel, läbi sõrmede läikis imelikult ta silm.

„No-no-noh, ega me sind orjakirja pane, ära karda... Hakkad kambrites elama... Mul oli juba ammu majapidajat tarvis...”

3

Kui Narva all löödud sõjaväed olid tagasiteel Novgorodi, läks palju soldateid jooksu — kes põhja poole lahkusuliste asulaisse, kes suurtele jõgedele: Donile, Volga taha, Dnepri alamjooksule... Läks ka Fedka Peseend-poriga, sünge, palju näinud mees... (Ta oleks leitnant Mirbachi tapmise eest niikuinii pea kaotanud.) Meelitas põgenema ka Andrjuška Golikovi, — olid ikkagi kord koos Šeksna jõel lotja sikutanud, kaua aega ühest pajast söönud. Andrjuškale oli pärast Narva koledusi ükskõik kuhu minna, ainult mitte enam püssi alla...

Öösel viisid nad peatuskohast ära polgu setuka, müüsid ta viiekümne kopika eest kloostrile, raha jagasid omavahel, mässisid nartsusse. Läksid suurest teest kõrvale hoidudes külast külla, ühes kohas armuandi paludes, teises aga ka varastades, — papi õuest viisid kanapoja, Ostaškovis burmistri õuest ehistega valjad ning sedelga, müüsid kõrtsmikule. Kaks korda õnnestus kiriku rahakarpi maha rebida, kuid — üks oli tühi, teises aga kopikas põhja peal.

Talve hingitsesid üle Valdais, lumme tuisanud suitsuonnides, ühes karmust juhmunud lastega, öise tuule ulgumise saatel kätkites karjuvate imikutega... Tihti ärkas Andrjuška Golikov keset ööd, tõusis istukile, hoides

kaasa paljaid jalapõidi. Kõrval nurgas haisvail õlgedel maitseb vasikas. Talumees norskab lavitsal. Põrandal kudees magab naine, põlved kronksus. Sonivad läbi une vingust ulmased lapsed ahju peal. Tarakanid purevad imiku sõrmeotsi ja põski. Imik kätkis — uaa-a, uaa-a... Sündis, teadmata milleks, teadmata milleks närvivad teda tarakanid...

„Miks sa ei maga, Andrei?” küsib Fedka (temagi ei maga, mõtleb).

„Fedka, läki ära...”

„Kuhu nüüd minna, narr, öösel; tuisuga...”

„Vaevab, Fedja...”

Haisune on siin, raske hingata. Elavad viletsamalt kui lapsed. Näe, kuis mees norskab. Norskab isu täis, joob kopsikutäie vett ja jälle tööle, nagu hobune — terve päev... Toona pärisin järele, — neil on kogu küla teotajuse. Noor mõisnik läks ühes sõjaväega minema, aga vana elab siin, külas, uuraku taga, tal on hea majapidamine. Vanamees on kitsipung, tülinorija. Võtab talupojad puhtaks, ainult maltsa jätab... Ja talupojad on tal kõik lollid. Kes aga targem, tragim, — selle paneb ta kohe vankrisse, veab Valdaisse ja müüb selle mehe turul maha, otse koorma otsast — ise. Targad on kõik välja vedanud, — nii on tal rahulikum. Siin sünnivad lapsedki lollidena, sõnatuina...

Andrjuška istub, pigistades paljaid, külmi labajalgu, otsustab ennast. Kümnelegi oleks sellest kõrini, mis Andreil on kahekümne nelja aasta jooksul taluda tulnud... Aga elab... Ja ei ela ainult oma igeriku kehaga, vaid kustumatu ihaga pimedusest välja pääseda... Otsekui roniks, rābaldunud, nälginud, läbi tormist murtud metsa, läbi jubedate kohtade, — aasta aasta järel, verst versta järel, — uskudes, et kuskil on — valgusemaa, kuhu ta ikkagi jõuab, tungleb läbi elu. Kus on see maa, milline ta on?

Nii ka praegu, vaevalt kuulates, mis räägib Fedka tema kõrval õlgedel, — avas Andrei silmad pimedusse... Kas meenub või viirastub: roheline kungas, kask, — iga oksakene, iga lehekene vabiseb, väriseb soojast tuulest... Oh, milline rõõm... Ja polegi seda... Ujub lähemale nagu, mida pole iial näinud, — ujus otse vastu, avab silmad, vaatab Andrjuškale, — elavast elavam... Oleks praegu laud, pintsel, värvid, — maaliks selle üles. Naera-

tas, ujus edasi... Sinerdavas udus viirastub linn... Imekaunis, imeväärne, oh, milline linn! Kust aga otsida seesugust linna, kust otsida värisevate lehtedega kaske, naeratavat imeväärset nägu?

„Hommikul laseme otsejoones mõisa, luiskame härrale nii palju, kui ta tahab, vahest lasebki peretoas süüa anda,“ kähiseb Fedka. Rikastes majades alustas ta ikka lugusid lüüasaamisest Narvas, — luiskas sellest, mis oli, ja sellest, mida polnud, ning eriti härdaks tegi kuulajad (juhtus, et vahel astub ka mõisnik ise igavuse pärast peretuppa ja jääb nukrutsema, toetades põse käele) — eriti härdaks tegi jutustusega sellest, kuidas kuningas Karl, löönud maha musttuhat õigeusklikku sõjameest, sõitis mööda lahinguvälja...

„...Nägu valge, vasakus käes riigiõun, paremas — vahe mõõk, ise kullas-hõbedas, hobu tema all tuhkur, tuline, inimveřega kõhuni koos, talutavad valjaidpidi kaks mehiste kindralit... Ja sõidab kuningas otse minu peale... Aga mina laman, muidugi, kuul rinnus... Mu ümber rootslased, nagu kotid laiaili pillatud — tapetud. Sõitis kuningas minu juurde, peatus ja pärib kindralitelt: mis mees see siin lamab? Kindralid vastavad temale: siin lamab vahva vene soldat, võitles õigeusu eest, tappis üksinda kaksteist meie grenaderi. Kuningas vastab neile: mehine surm... Kindralid temale: ei, ta elab, tal on kuul rinnus. Ja nad tõstavad mu üles, ma tõusen, võtan musketi ja annan sellega au, nagu peabki kuninga ees. Ja ta ütleb: tubli poiss, — võtab taskust kuldtšervoonetsi, — säh, ütleb, vahva vene soldat, mine rahu oma kodumaale ja ütle venelastele: ärge võidelge jumala vastu, ärge käige kohut rikkaga, ärge sõdige rootslasega...”

Oli enam kui kindel, et pärast seesugust juttu jäeti Fedka, aga ühes temaga ka Andrei, peretuppa ööbima ja anti süüa. Kuid raske oli rikastesse kohtadesse sisse pääseda. Inimesed olid muutunud umbusklikuks. Aasta-aastalt põgenes ikka rohkem rahvast sõjaväkke värbamise, sõjaväeliste ja maavalitsuse kohustuste eest, — varjasid end metsades, röövisid üksikult ning salkades... Oli selliseid linnakesi, kuhu olid jäänud vaid taadid, eided ja väikesed lapsed, — küsi kellelt tahes: — see on võetud traguniks, see on mullatööl või viidud Uurali, aga too, — alles hiljuti pidas turul poodi — oli auväärne ja jumalakartlik, — jättis sinnapaika naise, pisikesed lapsed, kee-

ritab viilistades suure maantee ääres uurakus röövli-

Ruia... Fedka mõtles nii mõnigi kord, — kas mitte lüüa röövli kampa, pisut vallatada? Ja kui niigi mõtelda: kuhu läbi minna? Egas igavesti või hulkuda majast majja, — ära lootab... Kuid Andrei: mitte miski hinna eest... Pun-nis: lahme aga lahme lõuna poole — maailma lõpuni... Fedka temale: — noh, jõuadki sinna, aga sealgi on jälle inimesed, ilma eest söötma ei hakka, peab kasakate juures töötama või mõisniku orjaks minema, kuradi heaks hoidkonnate mürdmä... Aga rööviksid ja mässaksid pisut — isake, juba õmblekski kumbki sada rubla mütsi sisse. Seesuguse rahaga võib kaupmeheks tõusta. Ei hakka siis enam ei tragun, ei alamdjakk ega mõisnik külge, — oled ise peremees...

Kord, — see oli suvel, — istusid eha ajal väljal. Kui-vast sõnnikust tehtud tulest tõusis suitsuvina, tuul painu-tas rohukõrri, vihistas. Andrjuška vaatas kustuva eha poole, sellest oli jäänud vaid tuhm joon maa äärel:

„Fedja, vaat mis ma sulle kord ütlen... Minus on jõud, noh, seesugune jõud — üleilmlik... Kuulan, — tuul viilistab rohukõrtes, ja — mõistan, nõnda mõistan kõike, — rind tahab lõhkeda... Vaatan — õhtueha, videvik, ja — mõistan kõik, tahaks voolata mööda taevast ühes selle eha, seesugune kurbus ja rõõm on minus...”

„Meil oli külas lollike, hanekarjane,“ lausus Fedka, urgitsedes kõrrega tuhaks varisevais sütes, „ajas vahel samasugust loba, mitte midagi ei saanud aru... Mängis hästi pilliroovilet, kogu küla käis kuulamas... Siis otsiti kadunud Franz Lefortile inimesi moosekantideks, — ja, mis sa mõtled, — võeti temagi...”

„Fedja, mulle jutustas Narva all Boriss Petrovitši ori Itaaliamaast... Maalimeistritest... Kuidas nad elavad, kuidas maalivad... Ma ei jää rahule, hakkan viima-seks orjaks seesugusele maalimeistrile — värve se-gama... Fedja, ma oskan... Võtta puulauake, tammine, hõõruda õliga, katta krundiga... segad potikestes värve, mõned õliga, mõned munaga... Võtad pintslikesse...” Golikov rääkis väga tasa, ei summutanud tuule kahinat. „Fedja, päev on hele ja kustub siis, kuid minul põleb päev laua peal igavesti... Seisab puu, — kask, mänd, — mis on temas iseäralikku? Aga vaata minu lauakesele maali-tud puud, — sa mõistad kõik, puhked nutma...”

„Kus see on, sihuke maa?”

„Ei tea, Fedja... Pärima järele, — juhatatakse.”

„Võib ju ka sinna... Ukskõik.”

4

Seitsmesaja teise aasta kevadel saabusid laevaga Arhangelskisse kümme lüüsimeistrit, kes palgatud Andrei Artamonovitš Matvejevi poolt Hollandis suure tasu eest (seitseteist rubla kakskümmend kopikat kuus, kroonu toiduga). Pooled meistritest saadeti Tuula lähedale, Ivanovskoje järvele, et ehitada (nagu oli kavatsatud möödunud aastal) kolmkümmend üks kivilüüsi Doni ja Okaa vahele, üle Upa ning Šati. Teine pool meistreid sõitis Võšni-Volotšokki — ehitama lüüsi Tveritsa ja Msta vahele.

Võšni-Volotšoki lüüsi kaudu pidi Kaspia meri ühinema Laadoga järvega, Ivanovskoje lüüside kaudu — Laadoga järve, kogu Volga ala — Musta merega.

Peeter oli Arhangelskis, kus kindlustati Dvina suuet ja ehitati fregatte Valge mere laevastiku jaoks. Siinsed jahimehed jutustasid talle, et juba ammu ajast on tuntud tee Valgest merest Laadogale — üle Võga — Onega järve ja Sviri. Tee on raske — palju kannaseid ja kärestikke, kuid kui kanalid kaevata ja ehitada lüüsi kuni Onega järveni, siis hakkab kogu Valge mere rannik oma kaupu ilma ümber laadimata Laadogasse vedama.

Sinna — Laadoga järve — suundusid kõik kolm suurt teed kolme mere poolt, — Volga, Don, Svir. Neljandast — Balti merest — eraldas Laadogat lühike Neeva jõgi, mida kaitsesid kaks kindlust — Pähkinälinna ja Nevanlinna. Hollandi insener Isaak Abraham ütles Peetrile, osutades kaardile: „Kaevates lüüsidega kanalid, te elustate surnud mered, ja sajad teie jõed, kogu maa veed suunduvad Neeva suurde voolu ning kannavad teie laevad avasse ookeani.”

Sinna, Neeva omandamisele, pöördusidki kõik pingutused seitsmesaja teise aasta sügisest peale. Apraksin — admiral poeg — laastas kogu suve Ingerimaad, läks kuni Ižoorani, ja kiire jõekese ääres, mis vingerdas mööda mereäärset nukrat lagendikku, lõi rootsi kindralit Cronhjorti, paiskas ta tagasi Duderhofi küngastele, kust see

hüüdnud taganes Neeva taha Nevanlinna kindlusekesse, mis on Ohta jõel.

Apraksin läks sõjaväega Laadoga äärde ja peatus Nazi jõel. Boris Petrovitš Seremetjev oli Novgorodist suure kahurväe ja vooridega teel sinnasamasse. Peeter purjetas viis semjonovlaste ja preobražensklaste pataljoniga Arhangelskist Onega lahte ja maabus lamedal rannikul Njuhtsa kaluriküla lähedal. Sealt saatis ta Sorokasse, raskolnikute asulasse, mis on Võga suudmes, kapten Aleksei Brovkini. (Suvel Ivan Artemjitš pingutas seni, kui sai vahetada poja vangisoleva rootsi älämpolkovniku vastu, — sõitis ise Narva, andis pealekauba veel kolmsada taalrit.) Aleksei pidi venega kogu Võga läbi sõitma ja vaatama, kas jõgi on kohane lüüside ehitamiseks.

Njuhtsast läksid sõjaväed Pul-järve ja Vožmosalmi asula kaudu Povenetsi, — metsasihte, palkteid ning sildu mööda. Selle tee ehitas kolme kuu jooksul seersant Ššepetev, ajades kokku talupoegi ja kloostrivendi Kemist, Suma alevist, raskolnikute asulaist ning eraklaist. Sõjaväed lohistasid rullidel kaht taglastatud jahti. Mindi üle soode, kus mets kõdunes ja sääsed pirisesid, sammal kattis nagu kasukas tohutu suuri kive. Nägid imeväärset Võga järve paljude metsaste saartega, — nende harjased küürud tõusid nagu koletised päikesepaistelistest vetest. Kahvatus taevas — mitte ainustki pilve, järve ja rannad — tühjad, nagu oleks kõik elav enese tihnikusse peitnud.

Võgoretsk-Danilovo kloostri, kümme versta sõjateest kõrval, kehtsid ööd ja päeva jumalateenistused nagu lihavõtte-nädalal. Surisärkides mehed ja naised palvetasid põlvili, põletasid lakkamatult küünlaid. Kõik neli väravat kõvasti kinni, väravate vahimajakestesse ja palvesaalide kõrvale õled ning tõrv valmis seatud. Neil päevil väljus pühamees Nektari eraklast. Pärast koguduse põletamist ja põgenemist asus ta kloostrisse, kuna polnud muud teha. Kuid Andrei Denissov ei olnud ta vastu lahke ja rahva juurde ei lasknud. Nektari istus viha pärast vaikivana koopasse, istus vaikides kaks aastat. Kui keegi teivaste ja mätastega kaetud koopale lähenes, pildus rauk teda roojaga. Täna ilmus ta omavoliliselt rahva ette, — kitsas habe põlvini kasvanud, mantel ussidest söödud, aukudest

paistsid kollased roided. Tõstes üles kuivetus käed, kisas ta: „Andrjuška Denissov müüs Jeesuse Kristuse seenepiruka eest... Mida's te vahite?... Antikristus ise on meie juurde tulnud, kahe jalastel laevaga... Teid topitakse sinna nagu sigu, — veetakse pilkasse põrgu... Päästke end... Ärge kuulake Andrjuška Denissovit... Vaadake, kuidas ta põrnitseb aknal... Tsaar Peeter saatis talle täidisega piruka...”

Andrei Denissov, nähes, et asi pöördub halva poole ja et vahest leidubki selliseid, kes tõepoolest tahavad põleda, — hakkas pühameest noomima ning karjus ta peale kongi aknast: „Oled koopas vist mõistuse kaotanud, Nektari; sul pole muud kui aga inimesi põletada, — põletaksid kogu maailma... Tsaar ei puutu meid, las ta läheb mööda jumala nimel, meie oleme omaette... Aga et sa mulle pirukat ette heidad, — siis pirukaid oled sa oma elu ajal rohkem kui mina nahka pannud. Küllap me teame, kes sulle öösiti kanaliha koopasse tassib, kõik kanad kloostriks on ära hävitanud, — koobas on luid täis.”

Siis söötsid mõned koopa juurde, ja tõesti — nurka olid maetud kanaluud. Tekkis hämmeldus. Andrei Denissov lahkus salaja kloostrist ja sõitis tubli hobuse seljas üle jõe, sõjaväe juurde, — leidis selle lõkketulede kuma, hobuste hirnumise, ehasignaali mängivate vaskpasunate hääle järgi.

Peeter võttis Denissovi vastu lõuendist telgis, — istus ühes ohvitseridega välilaua ääres, kõik suitsetasid piipu, peletades suitsuga sääski. Nähes prisket meest mungakuues ja skuufias, Peeter muigas:

„Tere, Andrei Denissov, mis head sa ütled? Kas te ikka veel end kahesõrmelise ristimärgiga minu eest kaitsete?”

Denissov istus, nagu talle oli näidatud, laua juurde, kulmu kortsutamata, ainult otse nina eest tubakasuitsu ära vehkides, ütles ausalt, selgelt silma vaadates:

„Armuline valitseja, Peeter Aleksejevitš... Me alustasime elu metsikus kohas, — siia kogunes pime rahvas, igasugused inimesed. Mõnda sai meelitusega sõnakuulmisele sundida, kuid teisi tuli ka hirmutada. Kollitati ka sinuga, — vabanda, sedagi tuli ette... Suures ettevõttes ei lähe ilma viltulöögita. Kõike tuli ette, niisugustki, mida ei maksa meenutada...”

„Aga mis praegu sünnib?” küsis Peeter.

„Hüüd, armuline valitseja, seisab meie majapidamine kindlat jalal. Ühist põllumaad on roogitud üle viiesaja tüüa ja heinamaad niisama palju. Lehmakari — sada kakskümmend pead. Kalastamiskohad ja suitsutamisajad, parkimiskohad ja vatlaveskid. Oma maagikaevandus. Hissitundjad ja sepad on meil seesugused, mihukesti kuulaski ei leidu...”

Peeter Aleksejevitš päris juba ilma muigeta, — kus kohal ja millised maagid? Kuuldes, et rauda leidub Onega kaldal ja et Povenetsi lähedal leidub isegi säärane koht, kus maagi puudast sulatatakse välja pool puuda rauda, — hakkas piipu tobrutama: „Mida's te, papivastased, minult nõuate?”

Denissov, järele mõelnud, vastas:

„Sina, armuline valitseja, vajad sõja jaoks rauda. Näita kätte, — me ehitame sulle, kus kohasem, valuahjud ja seppapajad. Meie raud on Tuula omast parem ja tuleb odavam... Akinfi Demidov arvestab Uuralis poole rublaaga...”

„Vale, kolmkümmend viis kopikat...”

„Noh, meilegi arvame kolmkümmend viis. Kuid Uural on ju kaugel, meie aga lähedal... Siin leidub ka vaske. Sirged mastimetsad Povenetsi juures, Karumägedel, — neljakümneaarsinalised mastid, puu otse kõliseb... Saad Heeva enese kätte, — hakkame Hollandisse parvetama. Ainult üht me kardame: pappe ühes alamdjakkidega... Pole vaja meile neid... Vabanda mind, ma räägin, nagu oskan... Jäta meid elama oma seaduse alusel... See on ju kole!... Kloostriks on kõik juba kolmandat päeva töö kõrvale visanud, surisärkidesse rõivastunud, laulavad psalme... Elajaid pole söödetud-joodetud — röögivad lautades. Kui saadad meile papi oma ristiga, armulauaga, — kõik jooksevad laiali, kuhu jalad kannavad... Kes neid jõuab kinni pidada... See on kõik kogenud, näguripäevi näinud rahvas. Kaovad jälle tihnikusse, ja ettevõtte jääb soiku...”

„Imeväärt,” lausus Peeter. „Aga kui palju on teil kloostriks rahvast?”

„Viis tuhat mees- ja naissoost töölist, lisaks puhkusel olevad raugad ning lapsed...”

„Ja kõik viimseni vabad?”

„Orjuse eest põgenesidki...”

"No mis ma pean teiega tegema? Hüva, võtke surisärgid seljast... Palvetage kahe sõrmega, kas või ühega, — makske kahekordset maksu kogu majapidamisest..."

"Oleme nõus, suurima rõõmuga..."

"Saatke Povenetsi häid paadimeistreid. Ma vajan karbasse ja jolasid, tükki pool tuhat..."

"Suurima rõõmuga..."

"Noh, joo mu terviseks, Andrei Denissov." Peeter valas plekktoobist klaasi viina täis, ulatas peanoogutusega. Denissov kahvatas. Ta heledad silmad välgatasid. Kuid — tõusis väärikalt. Laialt, aeglaselt, surudes kaks sõrme ühte, tegi ristimärgi. Võttis klaasi. (Peeter vahtis teda läbitungivalt.) Jõi tilgatumaks. Võttis mungamütsi peast, pühkis sellega punaseid huuli.

"Aituma lahkuse eest."

"Hauka suitsu peale."

Peeter sirutas talle piibu — märg pits ettepoole. Nüüd vilksatas Denissovi silmis muie, — tahtis ilma kõhelemata piibu võtta. Peeter tõmbas tagasi.

"Aga need kohad..." lausus, nagu poleks midagi olnud "Need kohad, kus leiate maaki, ja maa ümberringi, nii palju kui vaja, mõõtke ära ja pange postid. Kirjutage sellest Moskvasse — Viniusele. Ma ütlen talle, et ettevõtteilt ja valuahjudelt kümme aasta jooksul maksusid ei võetaks..." Denissov kergitas kulme. "Vähevõitu? Viieteistkümne aasta jooksul ei võta makse. Raua hinna asjus lepime kokku. Hakake tööle — viivitamata. Kui on vaja inimesi või veel mõni puudus, — kirjuta Viniusele... Raha ärge paluge... Viska veel üks kärakas, pühamees."

Septembri lõpul, halbade ilmadega, asusid kolm sõjaväge, olles ühinenud Nazi kallastel, teele Pähkinälinna poole. Vana kindlus seisis saarel keset Neevat, otse selle väljumiskohas Laadogast. Laevad ei saanud kummagi jõeharu kaudu muidu kindlusest mööduda kui kümme aasta sülla kaugusel bastionidest, kahurisuude all.

Sõjaväed tulid välja neemele Pähkinälinna ees. Läbi madalalt lendavate vihmapiilvede paistsid kivitornid tuulelippudega koonusekujulistel katustel. Müürid olid nii kõrged ja tugevad, et vene soldatid, kes kaebasid neemel aprošše ja reduute patareide jaoks, ainult õhkasid. Mitte asjata ei kutsutud seda kindlust novgorodlaste ajal, kes ta

rajasid, Orešokiks — Pähklikeseks, — pole kerge seda talvi purra. Rootslased näisid kaua aru pidavat. Müüridel polnud hingegi näha. Sünged pilved varjutasid tinakatusid. Kuid nüüd kerkis lossi ümariku torni masti kuninglik lüükoeralipp, — hakkas tuules pekslema. Vaskse müüri ümber rasketas raske suurtükk, kuul langes susiseses neemele kaevikute ette mudasse. Rootslased võtsid lahingu vastu.

Neeva parem kallas, sealpool kindlust, oli kõvasti kindlustatud, järve poolt oli sinna raske pääseda soode pärast. Varem, veel enne kogu sõjaväe Pähkinälinna juurde jõudmist, rüütsi vasakpoolsel kaldal siht järvest üle neeme kuni Neevani. Nüüd sikutasid mõni tuhat soldatit kõite abil lotjasid Laadoga järvest välja, lohistasid neid sihti mööda ja lasksid Neevasse — kindlusest allpool. Poolsada meest, haaranud kõitest, tõmbasid, teised toetasid külgedelt, et lodi libiseks kiilul palke mööda. "Veel kord! Veel kord! Uhtlaselt!" karjus Peeter. Ta oli kaftani seljast visanud, särk oli lähimärg, pikal, keerduvad rätikuga seotud kaelal tursusid sooned, pahklud oli ära peksunud, jalgupidi palkide vahele sattudes... Haaras kõleotsa, ajas silmad punni: "Korraga! Pressi peale..." Inimesed polnud eilest saadik söönud, pihud olid veriseks kistud. Kuid see põrguline karjus järeljätmata, söimas, kakles, sikutas... Oõseks suudeti viiskümmend rasket venet — mille käilas ja ahtris lavad laskurite jaoks — üle lohistada ning Neevasse lasta. Inimesed ei tahtnud enam süüagi, — jäid seal magama, kuhu keegi kukkus, märjal samblal, mätastel.

Trummipöörin algas juba enne koitu. Lipnikud raputasid mehi, ajasid jalule. Oli kästud musketid laadida, kaks padrunit põue pista (kaitseks vihma eest) ja kaks kuuli suhu panna. Kattes püssilukke kaftanisiiludega, ronisid soldatid kõikuvate venede lavadele. Laine käis kõrgelt. Sõudsid pimeduses üle kiire jõe paremale kaldale. Seal kohas mets. Soldatid hüppasid kõrkjasse. Ohvitserid sõimasid sosinal, kogudes roodusid.

Ootasid. Hakkas tõusma tuuline koit, — vaarikavärvi vöödid läbi lendava udu. Mööda tinakarva jõge lähenes sõudepaat. Sellest hüppasid välja Peeter, Menšikov ja Königseck. (Saksi saadik oli palunud end võtta vabatahtlikuna sõjaretkele ja ta jäi tsaari juurde.) "Valmis olla!" hüüdsid hääled venitades. Puhmastest kinni hoides ronis

Peeter järsule kaldale. Tuul kergitas ta lühikese kaftani siilusid. Ta sammus ähmaselt märgatava pika varjuna, — soldatid järgnesid talle rutates. Tema vasakul käel Menšikov püstolitega, paremal — Königseck. Äkki nad peatusid. Esimene soldatite rivi, jätkates sammumist, jõudis neist ette. Peeter käskis: „Musketid laskevalmis... Kukked vinna... Lasta osade kaupa...“ Ridades naksatasid teravalt ränid... Teine rida astus ette, möödudes Peetrist. „Enese ette vaadata!“ karjus Peeter metsiku häälega. „Esimene viirg, tulistada!“ Püssituli valgustas üksikuid kõikuvaid männikesi ja lähedal lagendikul kändude taga — rootsi kantsi madalat valli. Sealt tulistati samuti, kuid ebakindlalt. „Teine viirg!... Tulistada!“ Teine rivi, samuti kui esimene, tulistanud, langes põlvili... „Kolmas... Kolmas!“ karjus murdunud hääl. „Täagid ette... Joostes...“

Peeter pistis jooksma mööda ebatasast välja. Soldatid sööstsid ridu segi ajades, ikka kõvemini ja vihasemalt karjudes, tuhandelise ägeda salgana, täagid ees, muld-kindlustisele. Kraavist tõrrutasid juba alistujate ülestõtetud käed. Osa rootslasi jooksis metsa poole.

Kantsivallid paremal kaldal vallutati. Kui päris valgeks läks, viidi mortiid üle jõe. Ja samal päeval hakati kummaltki jõekaldalt pomme Pähkinälinna pilduma.

Kindluses, mis talunud kaks nädalat julma pommitamist, algas suur tulekahju ja kahurväe moonaladude plahvatused, millest varises idapoolne osa müürist. Siis nähti paati valge lipuga ahtris; ta sõudis kiiresti neeme poole, vallide juurde. Vene patareid jäid wait. Veega ülevalatavaist mortiidest tõusis aur. Paadist ronis välja pikk kahvatu ohvitser, — ta pea oli seotud verise rätikuga. Vaatas kõheldes ringi. Üle valli hüppas tema juurde Aleksei Brovkin, — vaadates ninakalt otsa, küsis: „Mis head tead?“ Ohvitser hakkas kiiresti rootsi keeli rääkima, — osutas suurele suitsule, mis tõusis kindlusest tuuletüütaeva poole. „Ütle vene keeli, — kas alistute või mitte?“ katkestas Aleksei teda vihaselt. Talle tuli appi Königseck, — elegantne, naerata, — võttis viisakalt kaabu peast — kummardas ohvitserile, ja järele pärinud, tõlkis: komandandi naine ja teiste ohvitseride naised paluvad luba neil lahkuda kindlusest, kus pole võimalik viibida suure suitsu ja tule pärast. Aleksei võttis ohvitserilt sellekohase kirja Boriss Petrovitš Šeremetjevile. Keerutas käes. Äkki viril-

dis ta nägu vihast, ta viskas kirja ohvitseri jalgade ette, pööras...

„Hakka ma seda feldmarssalile esitama... Mis see siis on? Lühikesid kindlusest välja lasta. Meie aga peame veel kaks nädalat rünnakuil inimesi hävitama... Alustage otsukohe tingimusteta — ja jutul lõpp...“

Königseck oli viisakam: tõstis kirja üles, pühkis vastu kuuhe puhtaks, andis ohvitserile tagasi, seletades, et palve on asjatu. Kehitades õlgu istus ohvitser pahasena paati, ja — vaevalt oli rannalt lahkunud, kui raksatasid kõik Goltška, Ginteri ning Peeter Aleksejevitsi nelikümmeend kaks mortieri.

Kogu öö läbi lõõmas tulekahju. Tornide peal sulasid tinakatused ja põlevad sarikad varisesid tulekeeli õhku paisates kokku. Tulekuma valgustas jõge, mõlemat vaenlaste laagrit ja allpool — sadakonda lootsikut kalda ääres valmis, vabatahtlikega, kes seisis tihedalt tekkidel, rünnakuredelitega, mis pandud põiki üle parraste. Pärast keskööd vaikus kanonaad, kostis vaid möllava tule mühin.

Paar tundi enne koitu tulistas tsaari patareist kahur. Ängistavalt hakkasid trummid pöriseema. Paadid asusid aerutades teele kindluse poole, mida leegid ikka heledamalt valgustasid. Paate juhtisid noored ohvitserid: Mihhail Goltšon, Karpov ja Aleksandr Menšikov. Eile rääkis Aleksei pisarsilmil Peetrile:

„Myn Herz, Šeremetjev on feldmarssaliks hüpanud... Inimesed naeravad mu üle: kindralmajor, Pihkva kuberner! Aga tõeliselt — tentsik oli ja tentsikuks on ka jäänud... Lase mul lahingus sõjaline aukraad saavutada.“

Peeter ühes feldmarssali ja polkovnikutega oli neemel, patareis. Vahtisid pikksilmadega. Lootsikud lähenesid kiiresti idapoolsest küljest, sealt, kus müür oli varisenud, — neile vastu lendasid tulised kuulid. Esimene paat lõikus kaldasse, vabatahtlikud veeresid robinal tekkidelt, haarasid redelid, asusid ronima. Kuid redelid ei ulatunud üles, isegi murrakohal mitte. Mehed ronisid üksteisele selga, rebisid end üles mööda müürinukke. Ülalt langesid kivid, voolas sula tina. Haavatud paiskusid kolmesüllaasest kõrgusest alla. Mõned pommidest süttinud lootsikud ujusid heledalt leegitsedes pärivett alla.

Peeter vahtis ahnelt läbi pikksilma. Kui püssirohusuits lahingukoha varjas, — pistis pikksilma kaenla alla, hakkas kaftaninööpe keerutama (mõned oli juba eest rebi-

nud). Nägu mullakarva, huuled mustad, silmad sisse langenud... „Noh, mis see siis on!“ kordas tumedalt, keerutas kaela, pöördus Šeremetjevi poole. (Boriss Petrovitš ainult õhkas pikkamisi, — oli näinud hirmsamaidki asju nende kahe aasta jooksul.) „Jälle oli kahju mürskudest... Valluta paljaste kätega! Nii ei või ju!“ Boriss Petrovitš vastas, sulgedes silmad: „Jumal on armulik, vallutame ka nii...“ Peeter ajas jalad harki ja pani toru taas vasaku silma ette.

Palju haavatuid ja tapetuid vedeles müüride ääres. Uduvinega kaetud päike oli juba kõrgel. Kindluse tornidest tõusis suits pilvede poole, kuid tulekahju näis nõrgenevat. Uus vabatahtlike salk, olles lähenenud lootsikuil lääne poolt, sööstis redelitele. Kõigil olid suus põlevad sütikud, — haarasid kottidest granaate, hammustasid pistongi, süütasid, viskasid. Ühel ja teisel õnnestus murrukohta tungida, kuid sealt ei võinud peadki välja pista. Rootslased panid visalt vastu. Kahurimürin, granaatide raksatused, karjed, mis kandusid nõrgalt üle jõe, — kõik kord vaikus, kord paisus taas. Nii kestis tund tunni järel...

Näis, et kõik lootused, kõigi raskete algatuste saatus oleneb nende väikeste inimeste visadusest, kes ärevalt liikusid mööda redeleid, tõmbasid müüriinukkide all hinge tagasi, tulistasid, peites end kivihunnikute taha rootsi kartetši eest... Aidata ei saa millegagi. Patareid on sunnitud vaikima. Kui oleks tagavaralootsikuid, — viiks veel paar tuhat soldatit abiks. Kuid vabu lootsikuid polnud, ja polnud ka redeleid, oli puudus granaatidest...

„Isake, lähleksid vahest telki, sööksid, — puhka... Mis asjata südant ärritada,“ rääkis Boriss Petrovitš, õhates vananaiselikult.

Peeter, langetamata pikksilma, ajas kärsitult hambad irevile. Sinna, müürile, ilmus pikk halli habemega vanamees raudrüüs, vanaaegse kiivriga. Osutades alla venelaste peale, ajas suu laialt pärani, — vist karjus. Rootslased asusid tihedalt ta ümber, karjusid samuti, — nähtavasti vaidlesid millegi üle. Ta tõukas ühe eemale, lõi teist püstoliga, — laskus raskelt kivist astanguid mööda alla — müürimurdu. Tema järel veeres sinna poolsada meest. Murrukohas kuhjusid raevukasse hunnikusse rootslased ja venelased. Inimkehad lendasid alla nagu kotid... Peeter ägises pikalt.

„See vanamees on komandant — Erik Schlippenbach,

tolle kindral Schlippenbachi, keda ma lõin, vanem vend,“ ütles Boriss Petrovitš.

Rootslased vallutasid ruttu murrukoha, hakkasid sealt murekettidega registama. Jooksid redeleid mööda alla, sööstis ainult möökadega venelaste peale. Pikk raudrüüs vanamees, seistes murrukohas, trampis jalaga, vehkis kätega nagu kukk tiibadega... („Kui rootslane vihas- lah, siis pole talle surmgi kole,“ ütles Boriss Petrovitš.) Venelaste jäänused taganesid vee äärde, paatide juurde. Keegi räbalaga seotud näoga mees rabeles siia-sinna, ajades soldateid paatide juurest eemale, et nad mitte sinna ei astuks, — hüples, kakles. Toetudes rinnaga vastu lootsiku källa, lükkas selle tühjana kaldalt minema. Kargas teise juurde, — lükkas minema... („Miška Golitsõn,“ ütles Boriss Petrovitš, „on ka tuline.“) Käsikähm käis otse lootsikute juures...

Kaksteist suurt paati vabatahtlikega kihutas vastu voolu kindluse poole, nii et aerud lookas. See oli viimane reserv, Menšikovi salk. Aleksaška, ilma kaftanita — roosa siidsärgiga, ilma kübarata, käes mõõk ja püstol, hüppas esimesena kaldale... („Kelkija, kelkija,“ pomises Peeter.) Nähes värskeid vastaseid, jooksid rootslased müüride juurde, kuid ainult osa neist jõudis üles ronida, teised torgati läbi. Ja uuesti lendasid müüridelt kivid, palgid, raksatas kahur kartetšiga. Uuesti ronisid venelased redelitele. Peeter jälgis läbi pikksilma roosat särki. Aleksaška hankis enesele vapralt aukraadi ja kuulsust... Roninud murrukohta, ründas ta vana Schlippenbachi, põikas kõrvale püstolikuuli eest, sööstis mõõgavõitlusse, — omad suutsid hädavaevu vanameest ära kaitsta, tirisid üles... („Vaat kus kurat!“ hüüatas Peeter ja hakkas ratsasaabastega trampima.) Aleksaška roosa särk rabeles juba päris üleval, müürihammaste vahel...

Läbi pikksilma oli halvasti näha. Põhjamaa päikeseloojangu tohutu hõõguv kuma laius kindluse taga.

„Peeter Aleksejevitš, eks ole, valge lipp on üles tõmmatud,“ ütles Boriss Petrovitš. „On ka aeg juba, — kolmteist tundi heitleme...“

Oösel põlesid Neeva kaldal suured tulelõkked. Laagris ei maganud keegi. Keesid vaskkatlad lobiga, teivaste otsas praeti terveid oinaid. Pooleks saetud vaatide juu-

res seisis vurrukad kapralid, — jagasid igaühele vabalt viina — nii palju kui hing igatseb.

Vabatahtlikud, kes polnud veel jahtunud kolmeteistkümmetunnisest lahingust, peaaegu kõik seotud veriste räbalatega, istusid kändudel, kuuseokstel lõkgetulede juures ja jutustasid haledaid lugusid käsikärmust, haavadest, seltsimeeste surmast. Ringis jutustajate selja taga seisis, suud lahti, soldatid, kes lahingus polnud. Kuulates vahtisid jõel tuhmilt mustendavaid põlenud torne. Seal, tühjaks jäänud kindluse müüride ääres, lamasid hunnikus laibad.

Hukkus enam kui viissada vabatahtlikku, aga voorivankreis ja telkides oigaš ligi tuhat haavatut. Soldatid kordasid õhates: „Vaata sulle Pähklikene, — katki hammustasime.“

Oja tagant künkalt kostsid tsaari valgustatud telgist hüüded ja sarvede mäng. Tulistamist tervisejoomise puhul polnud, — päeva jooksul oli juba küllalt paugutatud. Aegajalt ronisid telgist välja purjus ohvitserid asjaõendusle. Üks neist — polkovnik — lähenes oja kaldale, jõllitas kaua soldatite tuledele teisel pool oja, — röögatas purjuspäiselt:

„Tublid poisid, hästi tehtud...“

Keegi soldatitest tõstis pea, urises: „Mis sa lõugad, — mine joo edasi, sa vägilane.“ Telgist väljus Peeter, samuti asjaõendusle. Toimetas seda vaarudes. Laagri tuled ujusid silmade ees: ta jäi harva purju, kuid täna oli pehmeks jäänud. Tema järel tulid välja Menšikov ja Königseck.

„Myn Herz, sulle peaks vahest küünla tooma, et nii kaua läheb?“ küsis Aleksaška purjus häälega.

Königseck puhkes naerma: „Ah, ah!“ — hakkas nagu kana keerutama, kaftanisiilusid tagant üles tõmmates.

Peeter temale:

„Königseck...“

„Olen siin, teie kõrgus...“

„Mis sa hooplesid lauas?“

„Ma ei hoobelnud, teie kõrgus...“

„Valetad, ma kuulsin kõik... Mis sa lobisesid Šeremetjeville? „Mulle on see asjake hingeõnnistusest kallim...“ Mis asjake see sul on?“

Šeremetjev hooples ühe orjatüdrukuga, teie kõrgus, — huvimaalannaga. Mina aga ei mäleta, et oleksin...“

Königseck jäi vaht, otsekui oleks paugupealt kainestunud Peeter, hambad pilkavast muigest irevil, vaatas nagu kurg ülalt alla tema kohkunud näkku...

„Ah, teie kõrgus... Ma meenutasin vist tubakatoosi — prantsuse töö, — ta on mul asjade hulgas vooris... Ma loon kohe...“

Ta sörkis vaarudes ojakese poole, — avas hirmunult rinnal vestinööpe. „Mu jumal, kuidas ta teada sai? Viivitamata ära peita, minema visata...“ Sõrmed takerdusid pitsides, jõudis medaljonini siidpaela otsas, püüdis katki rebida, — pael lõikus valusalt kaelasse... (Peeter seisis künkal, — vaatas talle järele.) Königseck noogutas talle rahustavalt, et — küllap ma kohe toon... Ule sügava oja, mis kohises graniidimürakate vahel, oli visatud ühelt kaldalt teisele palk. Königseck läks seda mööda, saviga määrdunud kingad libisesid. Ta rebis ikka veel paela. Komistas, heitis meeleheitlikult kätega, — lendas selipidi oja.

„Vaata purjus lolli,“ ütles Peeter.

Oodati Aleksaška süngestus, laskus muret tundes kinnalt alla.

„Peeter Aleksejevitš, näib olevat juhtunud õnnetus... Peab inimesi kutsuma...“

Königsecki ei leitud kohe, kuigi oja oli vaid paar arssinat sügav. Nähtavasti pörkas ta kukkudes kuklaga vastu kivi ja läks otsekohe põhja. Soldatid kandsid ta telgi juurde, aetasid tule äärde. Peeter hakkas painutama ta keha, sirutama käsi, — puhus suhu... Rumalalt lõpetas oma elu saadik Königseck... Avades ta rõivaid avastas Peeter tema rinnal ihu peal lapse pihu suuruse medaljoni. Otsis taskud läbi, tõmbas välja paki kirju. Läks kohe koos Aleksaškaga telki.

„Härrad ohvitserid,“ ütles Menšikov valjusti, „lõpetage pidutsemine, valitseja tahab puhkama heita...“

Külalised lahkusid kähku telgist (üht või teist tuli kaenla alt hoides välja lohistada — kannustega mööda maad). Siiasamasse toidujäänustega taldrikute ja lõpule põlevate küünalde vahele laotas Peeter märjad kirjad. Kiskus küünte abil kaane medaljongilt, — see oli Anna Monsi portree, imekaunis töö: Annchen naeratas nagu

elav oma siniste süütute silmadega, ühetasaste hambakestega. Klaasi all põimus ümber portree lokike ruugeid juukseid, mida Peeter Aleksejevitsš oli nii tihti suudelnud. Kaane siseküljele oli nõelaga saksa keeli sisse kratsitud: „Armastus ja truudus“.

Lahti urgitsenud ka klaasi, sõrmitsenud juuksesalku, viskas Peeter medaljongi viinalompi laudlinal. Hakkas kirju lugema. Need olid kõik Anncheni poolt Königs-
eckile, rumalad, imalad, — vedelaks roidunud naisolen-
dilt.

„Nõndaks,“ ütles Peeter. Toetus küünarnukkidele, vah-
tis küünlale. „Noh, ütle nüüd, ole hea.“ Kõigutas muia-
tes pead. „Vahetas minu vastu... Ma ei mõista... Va-
letas. Aleksaška, kuidas ta ometi valetas... Kas kogu
elu läbi, esimesest korrast peale?... Ma ei mõista...
„Armastus ja truudus!““

„Raibe, myn Herz, lita, kõrtsitüdruk... Ma tahtsin juba
ammu sulle rääkida...“

„Ole vait, ole vait, seda sa ei tohi... Käi välja!“

Toppis piibu täis. Toetus taas küünarnukkidele, pahvi-
des suitsu. Vaatas lombis vedelevat pildikest. — „Sinu
juurde ronisin ma üle-aia... kui palju kordi kordasin su
nime... uinusin usaldavalt su kuumal õlal... Loll oled,
loll... Peaksid kanu karjatama... Hüva... Sellega on
lõpp.“ Peeter heitis käega, tõusis, viskas piibu kõrvale.
Vajunud kääksuvale koikule, tõmbas lambanahkse
kasuka peale.

Pähkinälinna kindlus ristiti ümber Schlüsselburgiks —
võtmelinnaks. Aeti kinni läbimurrukoht, pandi laudkatu-
sed põlenud tornidele. Jäeti kohale garnison. Sõjaväed
läksid talikorterisse. Peeter pöördus tagasi Moskvasse.

Nimekad kaupmehed ja kaubahoovi sadakond võtsid
Peetrit Mjasnitski väravate juures kellahelina saatel kiri-
kulippudega vastu. Mjasnitski tänav oli saja sülla pikku-
selt punase kaleviga kaetud. Kaupmehed pildusid mütse
õhku, karjusid välismaisel viisil: „Vivat!“ Peeter sõitis
püsti seistes kullatud Marsi-vankril, tema taga lohistati
mööda maad Rootsi lippe, sammusid vangid, pead longus.
Kõrgel sõidukilobudikul veeti puust lõukoera, selle sel-

las istus ratta vürst-paavst Nikita Zotov, plekist piis-
kopiatsiga, helepunases mantlis, hoidis käes mõõka ja
viinalompi.

Kaks hädalat pidutses Moskva, — nagu sobiski säära-
sel puhul. Nii mõnigi auväärt mees haigestus ja suri
nende pidude kätte. Punasel väljakul küpsetati pirukaid
ja söödeti nendega agulirahvast ning linlasi. Levis kuul-
dus, et tsaar käskinud jagada Vjazma kirjatud prääni-
kuid, kuid bojaarid petnud rahvast, — nende präänikute
järele söödeti kaugetest küladest kokku. Igal öösel len-
dasid Kremli tornide kohal raketid üles, müüridel pöör-
lesid tulirattad. Pidutsesid ja naljatasid kuni suure tule-
kahjuni Maarja kaitsmise ja eestpalve päeval. Tuli puh-
kes Kremli, süttis Kitaigorod, tuul oli vali, tuletukid len-
dasid üle Moskva jõe. Leek liikus lainetena üle linna.
Rahvas pistis jooksmas linnaväravate poole. Nähti, kui-
das Peeter kihutas läbi suitsu ja tule hollandi tuletõrje-
pitsil. Polnud võimalik midagi päästa. Kreml põles
maani maha, välja arvatud Magasimaja ning Kokoškini
palee, — põles maha vana loss (hädavaevu läks korda
välja tuua tsaaritar Natalja ühes tsareevitsš Alekseiga),
— kõik prikaasid, kloostrid, laskemoonalaod. Ivan Veliki
tornist kukkusid kellad alla, kõige suurem, kaheksa
tuhande puudane, läks lõhki.

Hiljem rääkisid inimesed ahervaremeil: „Valitse aga,
valitse, küllap näed veel hullematki...“

Poeg Gavrila tagasijõudmise puhul Hollandist kogunes
Brovkini pool pärast jumalateenistust kogu perekond
lõunalauda: Aleksei — hiljuti alampolkovnikuks ülenda-
tud; Jakov — Voroneži tüürimees, sünge, toore häälega,
piibutubakaga läbi imbunud; Artamoša ühes naise Natal-
jaga, — mees oli Šafirovi juures Välisasjade-prikaasis
tõlgiks, Natalja oli kolmandat korda rase, oli muutunud
ilusaks, laisaks, paisunud laiuti, — Ivan Artemjitš ei
väsinud miniat vaatlemast; oli ka Roman Borissovitš ühes
tütardega. Antonida oli õnnestunud sel sügisel mehele
panna leitnant Belkinile, — see oli küll madalast soost,
kuid tsaari silma all (viibis praegu Ingerimaal). Olga kan-
natas ikka veel neitsipõlve igavust.

Roman Borissovitš oli viimaste aastate jooksul nõdraks
jäänud, — peamiselt sellepärast, et tuli palju juua. Ei

jõua pärast pidu veel välja puhata, aga köögis istub juba hommikust peale soldat käsuga — pead täna seal või seal olema... Roman Borissovitsš haaras kaasa niinest vurrud (ise oli need välja mõtelnud) ja puust mõõga. Sõitis tsaari teenistusse.

Seesuguseid lauabojaare oli kuus, kõik kõrgest soost, — võetud lõbustajaiks kas rumaluse või õela laimujutu pärast. Nende üle oli vürst Šahhovskoi, joodik ja kõigi suhtes pahasoovlik mees, — kõhetu rauk, keelepeksja. Teenistus polnud eriti raske: harilikult pärast viiendat rooga, kui oli juba tublisti joodud, pani Peeter Aleksejevitsš käed lauale, vaatas kaela õieli ajades ringi ja lausus valjusti: „Ma näen — Ivaško Pummelpea kipub meie üle juba üpris võimust võtma; kui mitte allaandmist ei tuleks.“ Siis ronis Roman Borissovitsš laua tagant välja, sidus niinest vurrud ette ja istus madala jalastega puuhobuse selga. Talle ulatati veinikarikas, — ta pidi mõõka tõstes reipalt karika tühjendama ja pärast seda lausuma: „Sureme, kuid alla ei anna.“ Kääbused, narrid ja küürakad söötsid juurde ning lohistasid ulgudes Roman Borissovitsši hobuse seljas ümber laua. See oligi kogu amet, — kui Peeter Aleksejevitsšil mõnda uut vempu pähe ei tulnud.

Ivan Artemjitš oli täna mõnuses meeleolus: perekond on koos, asjad kõige paremas korras, isegi tulekahju polnud puudutanud Brovkinite maja. Puudus vaid lemmik — Aleksandra. Temast jutustaski Gavriila — soliidne, Amsterdamis merekooli lõpetanud noormees.

Aleksandra elas praegu Haagis (ühes Andrei Artamonovitš Matvejevi saatkonnaga), kuid nad ei peatunud mehega mitte saadikutemajas, vaid olid üürinud omaette korteri. Aleksandra pidas puhastverd hobuseid, tõlda ja isegi kahemastilist jahti... („Ah, ah,“ imestles Ivan Artemjitš, ehkki ta hobuste ja jahi jaoks saatis Sankale, salajas Peeter Aleksejevitsši eest, küllaltki suuri summasid.) Volkovid lahkusid Varssavist juba enam kui aasta tagasi, kui kuningas August rootslaste eest põgenes. Olid Berliinis, kuid mitte kaua, — Aleksandrale ei meeldinud Saksa kuningaõu: kuningas on kitsi, sakslased elavad igavalt, kokkuhoidlikult, iga paluke on loetud...

„Haagis on ta maja täis külalisi,“ jutustas Gavriila, „nimekaid muidugi vähe, enamasti igasugused kerged inimesed: seiklejad, maalikunstnikud, muusikud, hindud-

silma moonutatjad... Ta purjetab koos nendega mööda kanalit, — istub tekil toolikesel, mängib harfi...“

„On ära õppinud?“ lõi Ivan Artemjitš käsi kokku, vaatas kodustele otsa...

„Läheb tänavale jalutama, — kõik kummardavad talle, aga tema ainult — sedasi peaga vastuseks... Ei lase Vassilil igakord külaliste juurde, kuid too rõõmustabki selle üle, — on muutunud hoopis vaikseks, mõtlikuks, ühtesuudu raamat käes, loeb isegi ladina keeli, käib laevatehastes, kunstikambrites ja börsil, — paneb kõike tähele...“

Otses enne Gavriila ärasõitu rääkis Sanka, et Haag on teda siiski tüüdanud: hollandlastel polegi muud juttu kui ainult kaubitsemine ja raha, naiste suhtes pole tõelist rafiheid, tantsides astuvad jalgadele... Ta tahab Pariisi...

„Ilmingimata peab ta Prantsuse kuningaga menuetti tantsima! Ah, sa tüdrukuklutt!“ ahhetas Ivan Artemjitš, enesel silmad meeleheast pilukil. „Aga kunas ta kavatseb koju tulla? Sa ütle ometi...“

„Vahel, kui teda seiklejad on tüüdanud, räägib minule: „Gaška, tead sa, tahaksin karusmarju, meie omi, omast alast... Oõtsuksin kiigel alas Moskva jõe ääres...“

„Tähendab, oma ei saa millegagi välja juurida...“

Ivan Artemjitš oli valmis kas või kogu päeva kuulama lugusid tütar Aleksandrast. Keset lõunasööki saabusid Peeter ja Menšikov. (Peeter pööras nüüd sagedasti siia sisse.) Noogutas kodakondsetele, ütles judisema lõõnud Roman Borissovitsšile: „Istu pealegi, — täna pole teenistust.“ Peatus akna ees ja vahtis kaua ahervaremeile. Hiljutiste elavate tänavate asemel tõrrutasid tuhahunnikuil korstnad ja põlenud kirikukesed ilma kupliteta. Niiske tuul tõstis tuhapiilvi.

„Vilets koht,“ lausus ta kuuldavalt. „Välismaal püsivad linnad tuhat aastat, aga see, — ma ei mäleta, millal ta poleks põlenud... Moskval...“

Istus nukrana laua juurde, mõnda aega vaikides sõi rohkesti. Kutsus Gavriila enese juurde, hakkas karmilt küsitlema, — mida see on Hollandis õppinud, missuguseid raamatuid lugenud. Käskis tuua paberit, sule, — joonistada laevaosi, purjesid, merekindluse plaane. Kord hakkas vastu vaidlema, kuid Gavriila püsis kindlalt oma väite juures. Peeter patsutas ta pead: „Näen, sa pole isa raha asjata kulutanud.“ (Ivan Artemjitš nuuksatas selle

juures õnnelikke pisaraid tagasi hoides.) Süüdanud piibu, astus Peeter akna juurde.

„Artemjitš,” ütles ta, „peab uue linna ehitama...”

„Küllap ehitavad, Peeter Aleksejevitš, — aasta pärast on jälle jalad all...”

„Mitte siin...”

„Aga kus siis, Peeter Aleksejevitš? Siin on juba soe koht, igipõline, — Moskva.” Ajades pea selga, — lühikene, tõntsakas, — pilgutas väledalt silmi. „Mina juba, Peeter Aleksejevitš, asusin selle asja kallale... Viis tuhat külameest on kaubeldud metsa raiuma... Raiume onnid Šeksna ja Šeloni jõel kohapeal valmis, veame parvedel kohale, — võta, pane püsti, viis rubla onn ühes väravate ja jalgväravaga... Mis oleks meeldivam! Aleksandr Danilõtš hakkab mulle osanikuks...”

„Mitte siin,” kordas Peeter, aknast välja vaadates. „Laadogal peab rajama linna, Neeva jõel... Sinna aja oma metsaraiujad...”

Ivan Artemjitši lühikesed käed otse ise kippusid selja taha, et sõrmi keerutada...

„Võib kah,” ütles ta peenikese häälega.

„Myn Herz, vana Monsik käis jälle minu pool... Nutab, palub, et teda ühes tütreaga vähemalt kirikusse lastaks, jumalateenistusele,” lausus Menšikov ettevaatlikult.

Sõideti õhtu eel Brovkini poolt, ahervaremeist mööda. Tuul pildus tuhka vastu tõlla nahkkülge. Peeter oli enese seljakile lasknud, — nagu ei kuulnudki Aleksaška sõnu...

Pärast Schlüsselburgi oli ta ainult üks kord, juba Moskvas, meenutanud Anna Monsi: käskis Aleksaškal tema juurde sõita, temalt kaelaskantav, teemantidega kaetud enese portree ära võtta, — muid väärtasju, samuti ka raha mitte võtta ja jätta ta sinna elama, kus elas (kui tahab — sõitku maale), kuid igatahes ärgu kuskil käigu ega end näidaku.

Ühes juurtega, ühes verrega, nagu umbrohupuhma käristas ta selle naise oma südamest välja. Unustas ära. Ja praegu (tõllas) ei värahtanud ükski sooneke ta näos. Anna Ivanovna kirjutas talle, — ei mingit vastust. Ta saatis ema kingitustega Menšikovi poole, paludes luba, et võiks langeda tema tsaariliku kõrguse jalgade ette, keda üksi

olevat kogu eluaeg armastanud... Aga medaljongi olevat Königseck temalt varastanud. (Königsecki juurest leitud kirjadest ta ei teadnud.)

Menšikov nägi, et myn Herz naiselikust hellitusest kannasti puudust tunneb. Tsaari tentsikud (kõik Menšikovi rahulised) teatasid, et Peeter Aleksejevitš öösiti halvasti magab, ohib, põlvedega vastu seina peksab. Ta ei vaja midagi naisolendit, vaid head sõbratari. Praegu Aleksaška vihjas Anna Monsile vaid katseks. Peeter — mitte mähegi. Sõitsid palksillutiselt pehmele maanteele, — Aleksaška hakkas äkki enese ette näerma, pead keerutama. Peeter talle — külmalt:

„Imestan, kuidas ma sind ometi talun, — ma ei tea...”

„Aga mis siis mina?... Jumala eest...”

„Igas asjas pead sa tingimata vahelt näppama... Praegugi keerutad, — ma näen...”

Aleksaška nuusatas. Mõnda aega sõitsid vaikides. Ta algas jälle itsitades:

„Ma läksin Boriss Petrovitšiga riidu... Ta kaebab sulle veel... Ta ikka hooples oma majapidajannaga... Olevat selle rubla eest traguni käest ostnud... „Aga ei loobu,” ütleb, „isegi kümne tuhande eest... Säärane,” ütleb, „tragil, lõbus nagu tuli. Kõige peale hakkaja tüdruk...” Noh, mina haarasingi kinni... Olime ta’ga naputanud: — näita... Punnib vastu. „Ta on,” ütleb, „ei tea kuhu läinud...” Mina aga kallal... Vanamehel kitsas käes, keerutas, keerutas ja kutsuski. Tüdruk meeldis mulle kohe nõnda, — mitte seda, et oleks mõni piltilus kaunitar... Meeldiv, hääl hele, silmad väledad, kahus juuksed... Mina ütlen: peaks muistse kombe kohaselt pakkuma külalisele peekri ühes suudlusega. Boriss Petrovitš süngestus, tüdruk naerab. Kallab karika täis — ja kummardab. Mina jõin ära ja — teda huultele. Suudlesin teda huultele, myn Herz, — põletas, ei saa millestki muust mõelda, veri keeb... „Boriss Petrovitš,” ütlen, „loovuta tüdruk mulle... Lossi annan vastu, viimase särki võtan seljast... Kas siis sina sihukesega hakkama saad? Tema vajab noort, kes teda kallistaks... Aga sina ainult ärritad asjata... Ja peale selle,” ütlen, „on see sulle ka patt: naine, lapsed... Ning kuidas veel Peeter Aleksejevitš peaks su lõbuelule vaatama...” Surusin vanamehe vastu seina... Nohiseb... „Aleksandr Danilõtš, sa võtad minult mu viimse rõõmu...” Heitis käega,

puhkes nutma... Jumala eest, lausa naera... Läks ära, lukustas enese üksinda magamistuppa. Ma rääkisin selle majapidajannaga kähku läbi, saatsin tõlla järele, laadisin ta ühes kompsudega peale ja — muudkui oma peatuspaika... Aga teisel päeval — Moskvasse. Ta nuuksus nädalapäevad, kuid — silmakirjaks, nagu ma arvan... Praegu on nagu linnuke minu jõures lossis..."

Peeter — võimatu mõista, kas kuulas või mitte... Loo lõpus — köhatas. Aleksaška tundis kõiki tema köhatusi. Mõistis — Peeter Aleksejevitsš kuulas tähelepanelikult.

6

Brovkin, Svešnikov, kaubahoovimees Zatraperznõi, kroonukaupmehed — Dubrovski, Štšegolin, Jevreinov — ehitasid Jauzal ja Moskva jõel kalevi-, lõuendi-, siiditehaseid, paberivabrikuid, köiekeerutamistöökodasid. Paljude tehaste juurde kinnistati igaveseks ajaks külakesed Maade-prikaasist (kuhu arvati sõjas langenud või ebasoosingusse sattunud mõisnike pärusmaad).

Kaupmeeskond ärkas uinakust. Kogunedes pärast tulekahju kähku ülesehitatud Burmistrite-palati suurele trepile, nad muust ei rääkinudki kui ainult äsjavallutatud Ingerimaast, kus peaks sel suvel tugevasti mere kaldal kanda kinnitama. Põranda alt kaevati välja vanaisade tservoonetsi- ja taalriipotid. Saadeti käsilasi turgudele ning kõrtsidesse — töörahvast orjadeks kauplema.

Ivan Artemjitš paisutas oma ettevõtted sel talvel laiaks. Menšikovi kaudu saavutas ta õiguse võtta Romodanovski türmidest vange, kes kinnistati talle eluks ajaks, paigutas nad, mõned raudus, mõned niisama, oma kalevi- ja lõuenditehastesse, millede vesirattad mühisesid Jauza jõel. Ostis seitsmesaja rubla eest välja Kaelakohtuprikaasi valduses oleva kuulsa sepameistri Žemovi (tõi ta troikaga Voronežist ära), ja see püstitas praegu Sokolnikis, Ivan Artemjitši uues saeveskis seninägematut tulinäginat, mis töötab aurukatla abil.

Töökätest oli igal pool puudus. Kinnistatud küladest põgenes palju rahvast uue orjapõlve eest metsikuile ääremaille. Raske oli töötada külas teoorjana, vahel oli hobuselgi kergem kui talumehel. Kuid veel lootusetum näis olevat orjapõli neis tehastes, — pahem kui türm nii van-

gile kui vabapalgalisele. Umberringi kõrge tara, väraval vahid, tigidamad kui koerad. Pimedais kongides, kummarit plaksuva kangaspuu kohal, nii et laulgi ei lähe, — põistab kepiaga üle õlgade välismaalasest meister, ähvardab vangikeldriga. Külas saab talupoeg vähemalt talvel ahju peal välja magada. Siin vehi talv ja suvi, päev ja öö suhtikuga. Palk ja rõivad — juba ammugi ette maha joodud, eluagene orjapõli. Kuid kõige koledamatena käisid tumedad kuuldused Uurali tehastest ja Akinfi Demidovi kaevandustest. Temale kinnistatud maakondadest põgenesid inimesed meeletult ainuüksi hirmu pärast.

Akinfi Demidovi käsilased-värbajad käisid mööda turgusid ja kõrtse, võõrustasid ohtralt igaühte, kirjeldasid ilukõnелиselt kerget elu Uuralis. Seal on laialt maad — töötad aastakese, õmbled rahad mütsi sisse, ja mine jumala nimel, meie ei takista... Tahad — tööta, otsi kulda, — seal kulda nagu sõnnikut jalaga segada.

Sõbiva inimese täis jootnud, pistis seesugune käsilane — kas pealekäimise või pettusega — kõrtsmiku kui tunnistaja juuresolekul orjakirja ette: tõmba, hea mees, vaat alla tindiga ristikene. Ja kadunud oligi mehikene. Ta pandi vankrile, kui määrates, löödi raudu, veeti tuhande versta taha, Volga taha, kirgiisi steppide taha, kõrgete metsaste mägede taha — Nevjanski tehasesse, kaevandustesse. Aga sealt tuli juba harva keegi tagasi. Seal aheldati inimesed alasite, valuahjude külge. Tõrksaid peksti vitsadega. Põgeneda polnud kuhugi, — ratsakaskad valvasid viskelingudega kõiki teid ja metsaradu. Aga need, kes püüdsid mässu tõsta, visati sügavaisse kaevandustesse, uputati tiikidesse.

Pärast jõulusid algas uus sõjaväkke võtmine. Kõigis linnades kogusid tsaari värbajad puuseppi, müürseppi, mullatöölisi. Moskvast kuni Novgorodini pandi kõik eranditult voorikohuslaste kirja.

7

„Miks sa siis Katariinat ei näita?“

„Argleb, myn Herz... On nii minusse armunud, nõnda ripub minus kinni, — silmigi ei tõsta kellegi teise peale... Otse kas või abiellu temaga.“

„Miks sa siis ei abiellu?“

„Noh, kuidas seda ikkagi...”

Mensikov kükitas vahatatud põrandale kamina ees, segas põlevaid halgusid, nagu kõrvale pöörates. Tuul undas korstnas, kolistas plekk-katusega. Kõrge akna ruutude vastu paiskus lund. Kahe vahaküünla leegid vōbisesid laual. Peeter suitsetas, jōi veini, pūhkis salvrätikuga punast nagu, mārgi juukseid. Ta oli just āsja saabunud Tuulast — tehasest — ja ilma Preobraženskojes kāmata — kohe Mensikovi poole, sauna. Leilitas tundi kolm. Istus õhtust sōōma — Aleksaška lõhnastatud pesus, tema kaffanis, ilma kaelarätikuta, lahtise rinnaga (kāskis, et kedagi vāikeses sōōgisaalis poleks, isegi mitte teenijaid), kūsitles mitmesuguste tūhiste asjade ūle, itsitas naerda. Ja ākki kūsitis Katariina järele (pārast tookordset juttu tōllas meenutas teda esimest korda).

„Abielluda, Peeter Aleksejevītš, minu kehva pāritolu juures ja veel vangiga... Ei tea...” Urgitses roobiga, raputas sādemeid. „Mulle sobitatakse Arsenjevi Avdotjat. Igivana suguvōsa, Kuldhordist peale... Varjaks ikkagi mu pirukad āra. Mul on ūhtesoodu vālismaalasi lossis, — pārivad ikka kōigepealt, kellega abielus, missugune mu tiitel. Meie omad — paksupāralsed, suursugused — on kohe valmis neile kõrva sosistama: tema on ju tānavalt vōetud...”

„Õigus,” ūtles Peeter. Pūhkis salvrätikuga nagu. Ta silmad sārased.

„Kui saaksin kas vōi mõne krahvi tiitligi.” Aleksaška viskas roobi kõrvale. Varjas tule vaskvōrestikuga, tuli tagasi laua juurde. „Tuiskab mis kole. Sul, myn Herz, pole mōeldagi kojusōidule.”

„Ma ei kavatsegi.”

Mensikov vōttis klaasi, — see vārises ta kāes. Istus, ilma silmi tōstmata.

„Ega mina ei alustanud seda juttu, sina alustasid,” ūtles Peeter. „Mine, kutsu ta siia...”

Aleksaška kahvatas. Tōusis jõulise liigutusega. Vāljus. Peeter istus, kōigutades jalga. Majas oli vaikne, ainult tuisk ulgus suurtel pōõningutel. Peeter kuulas, kulmud kõrgele tōstetud. Jalg kōikus nagu ūles kāānatud. Uuesti sammud, — rutulised, vihased. Aleksaška jāi tagasi jõudes seisma avatud uksele, nārnis huuli:

„Tuleb — kohe.”

Peetri kõrvad tōmbusid pea ligi, — kuulis: lābi maja

vaikuse lendasid, nagu nāis, lõbusalt, muretult kerged naise jalad kōpsutavail kontsadel.

„Astu sisse, āra karda,” Aleksaška laskis Katariina ūksel endast mōōda. Tūdruk pilutas pisut silmi koridori pimedusest kōūnalde valgusse tulles. Heitis pilgu Aleksaškale, nagu kūsides (ulatus talle ōlani, mustajuukseline, lūkavate kulmudega), astus samade kergete sammudega, ilma arguseta, Peetri juurde, tegi sūgava reveransi, vōttis tema suure laual lebava kāe nagu mingi eseme, suudles. Peeter tundis tema huulte soojust ja ūhetasaste valgete hammaste jahedust. Katariina pistis kāēd valge pōllekese alla, — seisatas Peetri leentooli ees. Jalad ta seeliku all, mis olid ta nii kergelt siia kandnud, olid pisut harkis. Vaatas silma selgelt, lõbusalt.

„Istu, Katariina.”

Ta vastas vene keeli — küll vigaselt, kuid nii meeldiva hāālega, et Peeter hakkas kohe tundma kamina soojust, tuule undamise kodusust, kõrvad loidusid, jāttis jala kōigutamise.

Katariina vastas:

„Ma istun, tānan.” Istus kohe tooliservale, hojdes ikka veel kāsi pōlle all kōhul.

„Veini jood?”

„Joon, tānan.”

„Ega sa ei ela halvasti vangipōlves?”

„Mitte halvasti, tānan...”

Aleksaška lāhenes sūngelt, kallaskōigile kolmele veini:

„Mis sa korrutad ikka ūhte ja sama: tānan ja tānan. Rāāgi midagi.”

„Mis ma vōiksin rāākida, — nemad pole lihtnimene.”

Ta vabastas kāe pōlle alt, vōttis klaasi, naeratas vāelsilmaliselt Peetrile:

„Nad teavad ise — missugust juttu alata...”

Peeter puhkes naerma. Polnud ammu enam nii sūdamlikult naernud. Hakkas kūsitlema Katariinat, — kust ta pārit, kus elas, kuidas sattus vangi? Vastates istus Katariina sūgavamini toolile, aetas paljad kōūnarnukid lauale, — lāikisid ta tumedad silmad, nagu siid lāikisid ta mustad, kahe salguna kergelt hingeldavale rinnale langetavad lokid. Ja nāis, — niisama kergelt, nagu āsja siin treppidel, oli ta jooksnud lābi kōigi oma lūhikese elu õnnetuste...

Aleksaška täitis üha klaase. Pani veel kaminasse puid. Tuisk undas kesköiselt. Peeter sirutas, krimpsutades lähikest nina, — heitis pilgu Katariinale:

„Noh, mis siis — kas minna magama või? Mina lähen... Katjuša, võta küünal, näita mulle tuld...”

Sünge mees Fedka Pese-end-poriga, värske erepunane häbimärk laubal, paljad aheldatud jalad kõrgeil pukkidel harkis, virutas tammevasara pikka vart läbi pihu libistades vaia otsa pihta... Mees oli tugev. Teised, — mõni oli lasknud käru langeda, mõni seisis vööni vees, habe püsti, mõni oli visanud palgi õlalt, — vaatasid, kuidas vai iga hoobiga ikka sügavamale tūmasse kaldasse tungis.

Taoti esimest vaia väikese Jänissaari — mis soome keeli tähendab Jäneseaar — kalda kindlustamiseks. Kolme nädala eest olid Vene väed vallutanud muld-kindluse Nevanlinna, mis asus paar versta Neevat mööda ülespoole. Rootslased lahkusid Neeva kallastelt ja läksid Sisarjoki taha. Rootsi laevastik, kartes madalikke, näitas vaid kaugel lahel päikese kilgenduse tagant oma tuhme purjesid. Kaks väheldast laeva usaldasid Neeva suudmesse tulla — kuni Hirvisaarini, kus metsasihil varjas end kapten Vassiljevi patarei, — kuid need mõlemad piirati ümber galeeride poolt ja vallutati lähirünnakuga.

Läbipääs Laadogalt ulgumerele oli veriste pingutustega avatud. Idast hakkasid venima loendamatud voorid, tööliste ja vangide salgad. (Peeter kirjutas Romodanovskile: „...inimestest on üpris suur puudus, käsi kõigis linnades, kõigi prikaaside ja raekodade kaudu koguda kurjategijaid ning nad siia saata.”) Tuhanded tööinimesed, kes tulnud tuhandete verstade tagant, veeti parvedel ja venedel Neeva paremale kaldale, Koivusaarile, kus seisis rannal telgid ja muldonnid, suitsesid lõkketuled, paukusid kirved, vingusid saed. Siia, maa äärele, voolasid ja voolasid inimesed ning siia nad ka jäid. Koivusaari ees — Neeval — soisel Jänissaaril hakati kõigi Venemaa kaubateede kallilt saavutatud suudme kaitseks ehitama kuuebastionilist kindlust. („...Neid peavad ehitama kuus pealikut: esimese bastioni ehitab bombardöör Peeter Aleksejev, teise — Menšikov, kolmanda — vürst Trubetskoi, neljanda — vürst-paavst Zotov...”) Pärast nurgakivipanekut — suurel mürgeldusel Peetri muldonnis,

tervisejoomise ja kahurimürina saatel, otsustati kindlus nimetada Pieterburhiks.

Avameri oli siit käeulatuses. Tuul kattis teda lõbusa viirvendusega. Läänes, Rootsi laevade purjede taga, seisis kõrged merepilved, — otsekui mõne teise maailma suitsud. Vaatlesid neid mitte-venepäraseid pilvi, veteavarust, õhtueha kohutavaid tulekahjusid ainult vahisoldatid tühjal Kotlini saarel. Oli puudus leivast. Laastatud ingerimaalt, kus algas katk, polnud midagi tuua. Söödi murikaid ja tambiti puukoort. Peeter kirjutas vürst-tseesari, paludes saata talle veel inimesi, — „üpris põevad siin, aga paljud on ka surnud”. Tulid ja tulid voorid, tööliised, vangid...

Fedka Pese-end-poriga, heites juukseid märjale põletikus laubale, virutas ja virutas tammevasaraga vaiade pihta...

KOLMAS RAAMAT

ESIMENE PEATUKK

1

Igavaks muutus elu Moskvas. Lõuna ajal — heinakuu kuumuses — hulkusid üksnes kodutud koerad mööda kõveraid tänavaid, sabad longus, nuuskides igasugust rämps, mida inimesed tarbetuse tõttu väravate taha viskasid. Polnud endist sagimist ja kära väljakuil, kus mõnel auväärt inimesel kaubaputkasse kutsumisel kuuesilind ära rebitakse või taskud pahupidi pööratakse, enne kui ta veel midagi seesuguses keerisekohas osta suudab. Varem veeti juba enne koitu kõigist Arbati, Suhharevi ja Zamoskvoretje aguleist terved koormad riide-, raua- ja nahakaupa, — potte, kruuse, kausikesi, kringleid, marjakülimitte ja igasuguseid aedvilju, kanti ridva külge seotud viiskusid, kandelaudu pirukatega, asetati turgudel rutuga kohale vankreid ning putkasid. Tühjaks olid jäänud streletsilagulid, laostunud sealsed majad, piimnõgesesse kasvanud. Palju rahvast töötas nüüd äsjaasutatud manufaktuurides ühes vangide ja orjadega. Lõuend ja kallev läks sealt otsejoones Preobraženski prikaasi. Kõigis Moskva sepikodades taoti mõõku, odasid, jaluseid ja kannuseid. Kanepinööriestki ei saanud osta Moskvas, — kogu kanep oli võetud kroonule.

Ka endist — koidust ehani kostvat — kellahelinat polnud enam, — paljude kirikute suured kellad olid maha võetud ja valukotta viidud, suurtükkideks ümber valatud. Kui tubakast lehkavad tragunid Vana-Pimeni kellatornist suure kella alla lohistasid, jõi kellamees enese täis ja tahtis end põikpuu külge üles puua, hiljem aga, lamades kinniseotuna kirstu peal, karjus märatsemis- hoos, et kuulus oli Moskva oma maheda helina poolest, nüüd aga muutub elu lausa vaevaliseks.

Varem irvitasid iga bojaariõue väravas jultunud õue-

orjad, mütsid ühele kõrvale lükatud, mängisid svaikamängu, loopisid raha või lihtsalt — ei andnud rahu ei ratsa ega jalgsi möödujale, — naerulagin, hullamine, käitsi kinnihaaramine. Nüüd on väravad kõvasti kinni, avaras õues vaikus, teenijad on võetud sõjaväkke, bojaaripojad ja koduväid on kas polkudes allohvitserideks või saadetud mere taha, alaealised aadlikud pandud kooli — õppima mereasjandust, matemaatikat ja fortifikatsiooni, bojaar ise aga istub tegevusetult avatud akna juures — rõõmus, et vähemalt lühemat aegagi, ärasõidu tõttu, tsaar Peeter ei sunni teda tubakat suitsetama, habet kaapima või jalgu keerutama ning siputama, valged sukad põlvini, peas kuni nabani ulatuv naistejuustest parukas.

Ei ole lõbus, rammestav on mõtelda bojaaril akna juures... „Ega mu Miškale matemaatikat ikka selgeks õpeta, ilma matemaatikata on Moskva rajatud, ja elasime, tänu jumalale, ilma matemaatikata viissada aastat — paremini kui praegu; sellest sõjast pole muidugi midagi peale lõpliku laostumise oodata, vea kui palju tahes kullatud vankreis jumalavastaseid Neptunuseid ja Veenuseid Moskvat mööda — ülikuulsa võidu auks Neeva jõel... Selgem kui selge, et roots meie sõjaväge lööb, ja tatarlasedki, kes ammu seda ootavad, Krimmist hordiga välja tulevad, üle Okaa ronivad... Oh-oh-oh!“

Bojaar sirutas paksu sõrme vabarnataldriku poole, — neetud herilased katsid kogu taldrikut ja aknalauda! Sõrmitsedes laisalt oliivikivikestest roosikrantsi — toodud Athose kloostrist —, vahtis bojaar õue. Päratus! Kui mitu aastat pole tsaari vempude ja lõbustuste tõttu mahti oma asjadele enam mõeldagi... Aidad on viltu vajunud, keldrite murukatused sisse langenud, kõikjal näotu umbrohi... „Ja kanad, näe, missugused karkjalad, ja pardid on tänavu pisukesed, küüarakad põrsad lähevad ridamisi emise järel — ligased ning kõhnad. Oh-oh-oh!“ Bojaar mõistis, et peaks hüüdma siia karjanaise ja linnutüdruku ning siinsamas akna all, tõmmanud seelikud üles, andma neile vitsaga. Kuid säärases kuumuses karjuda ja vihas-tada — see läheb enesel rohkem maksma.

Bojaar tõstis silmad kõrgemale — tara taha, valkjaskollaste õite ja sumisevate mesilastega kaetud pärnade taha. Mitte väga kaugel paistis Kremli kõdunenud müür, millel sakkide vahel kasvasid põõsad. Nuta või naera, —

niikaugele oled jõudnud oma valitsemisega, Peeter Aleksjevitš! Kindluse kraav on Troitski väravast peale, kus karkiseid prahihunnikud, täitsa soostunud, kanagi läheb üle, ja missugune hais veel temast tõuseb!... Ja Neglinnaja jõeke on madalaks jäänud, tema parempoolsel kaldal on vanakraami-turg, kus igasuguse varastatud kraamiga otsa käest kätte kaubeldakse, aga vasakul kaldal istuvad müüri ääres määrdunud sarkidega poisikesed õngedega, ja keegi ei aja neid sealt minema...

Punasel väljakul sulevad kaupmehed poode, kavatse-des lõunastama minna; äri on niikuin vaikne; riputavad uste ette puudaseid lukke. Ka kellamees lükkas ukseid kinni, ajas sokuhabeme santide peale turri, läks samuti tassipisi koju, et lürpida kalja sibulaga, kuivatatud kalaga, — seejärel noriseda läbi nina leedripuu vilus. Ja karjused, ebardid, igasugused vördjad ronisid kirikutre-pilt alla, komberdasid keskpäevases kuumuses — üks sinna, teine tänna...

Tõepoolest, oleks aeg juba lõunale asuda, muidu võtab raugus, sihuke ülligavus juba hoopis võimust. Bojaar te-ritas pilku, sirutas kaela ja huuled välja, tõusis isegi ta-buretilt ning tõstis pihi varjuks silmade kohale, — Troitski värava juurest üle Neglinnaja jõe vanakraami-turule viivat telliskivisilda mööda sõitis klaastõld, läiki-des päikese käes, neli halli hobust ridamisi ees, esimese seljas vaarikavärvi haidukk. See, kes seal sõitis, oli tsaaritar Natalja, tsaar Peetri armsaim õde, samasuguse ra-hutu iseloomuga kui vendki. Issake, kuhu ta ometi sõi-dab? Bojaar vehkis rätikuga vihaselt herilaste peale ja sirutus aknast välja.

„Grišutka,“ hüüdis ta väikesele pikas punaste kaenla-alustega lõuendsärgis poisile, kes leotas oma paljaid jalgu kaevu ääres lombis, „jookse nagu jaksad, — ma sulle näitan!... Tverskaja uulitsal näed kuldtõlda, — jookse maha jäämata ta järel; kui tagasi jõuad, siis ütled, kuhu ta sõitis...“

2

Hall hobunelik, punased suletutid kõrvade kohal, vasknaastud ja kurinad rakmetel, kihutas raskete hüpetega mööda laia niitu ning peatus vana Izmailovski lossi ees. Selle oli ehitanud juba tsaar Aleksei Mihhailo-

vitš, kes armastas igasuguseid tembutusi oma Izmailovo külakeses, kus siinamaale koos lehmakarjaga käisid talt-sutatud emapõdrad, aukudes istusid karud, linnutaras käisid ringi paabulinnud, kes suvel ronisid puude otsa magama. Võimatu on ära lugeda, kui palju oli ajast mustunud palklossil kirjuid ja tinutatud katuseid kambrite, vahekäikude ja rõdude kohal: järske, kiisaharjalisi, tün-nikujulisi ja tanutaolisi. Nende kohal lõikasid keskpäeva-ses vaikuses õhku tigated piirpääsukesed. Kõik lossiak-nad olid suletud. Välistrepil tukkus ühel jalal seistes vana kukk, — kui tõld ette sõitis, ta võpatas, karjatas, pani jooksmas, ja kõigi treppide all pistisid kisama kanad nagu tulekahju puhul. Siis avanes keldrikorral madal uks ja pistis pea välja vaht, samuti vana. Tõlda nähes asetus ta kiirustamata põlvili ja kummardas otsmikuga vastu maad.

Tsaaritar Natalja, pistnud pea tõllast välja, küsis kär-sitult:

„Kus on bojaaritarid, vanaisa?“

Taat tõusis, ajas halli habeme ette, sirutas huuled välja:

„Tere, emake, tere, imekaunis tsaaritar Natalja Alek-sejevna,“ ja vaatas teda sõbralikult, kulmude alt, mis var-jasid ta silmi. „Ah, sa jumalast antud, oh, sa armulik... Kus on bojaaritarid, küsid sa? Aga kus on bojaaritarid, ei tea, pole näinud.“

Natalja hüppas tõllast välja, tõmbas peast raske sarvi-lise pärilpärija, viskas õlult brokaatse suvirüü, — ta kan-dis vana-Moskva rõivaid üksnes väljasõitudel, — lähe-dane bojaarinna Vassilissa Mjasnaja tõmbas asjad tõlda. Natalja astus üle niidu salu poole, pikk, kõhn, väle, ker-geis hollandi rõivais. Seal — vilus — tõmbas silmad pilu-kile, — nii tugev ja magus oli õitsvate pärnade lõhn.

„Auul!“ hüüdis Natalja.

Mitte kaugelt, sealtpoolt, kust okste tagant päike talu-matult veest vastu säras, vastas laisk naisehää. Tiigi kaldal, vee lähedal, liivaranna ja paadisilla juures seisis kirju telk, selle varjus lamasid väsinult neli noort naist. Nad tõusid kähku Nataljale vastu, roidunud, lahti pal-mitsetud juustega. Kõige vanem, lühike, pikaninaline Anisja Tolstaja, jooksis esimesena tema juurde ja lõi käsi kokku, pööritades väledaid silmi:

„Meie valgus, Nataljakene, valitsejanna-tsaaritar, ah, ah, välismaa tualett! Ah, ah, jumalanna!“

Käsi teist, — Aleksandr Danilovitš Menšikovi õed, kes tõusid isamaast Peetri käsul Izmailovski lossi võetud, et Anisja Tolstaja järelevalvel õppida politessi ja kirja-päikust, — noored tütarlapsed Marfa ja Anna, mõlemad õhukesed, alles vähe lihvitud, avasid pundunud suud ning tõusid ripamed kõrgele, vaadates selgel pilgul tsaaritari. Seal üht seljas hollandi rõivad, — punane, peenest villast lai seelik, kolmekordne kuldvööt äärel ja seninähta-matu kitsas pihik, — kael ja õlad olid paljad, käed kuni küünarnukkideni — paljad. Natalja mõistis isegi, et teda võis võrrelda vaid jumalannaga — noh, Dianaga; tema õnnatavõitu, nagu vennalgi lühikese püstninaga nagu, väi-kesed kõrvakesed, suukepe — kõik oli selge, noor, kõrk.

Tualett toodi mulle eile, saatis Haagist Sanka, Alek-sandra Ivanovna Volkova... On ilus ja — kehal vaba... Kõikugi mitte pidulikuks esinemiseks, vaid metsa, niidu, lõhude jaoks.“

Natalja keerutas ringi, lastes end hästi vaadelda. Nel-jas noor naine seisis eemal, langetatud käed tagasihoid-likult kokku pandud, naeratas kirssvärse kavala suuga, ja silmadki olid tal kirsivärvi, kergelt süttivad, naiselikud. Umarad põsed kuumusest punased, tumedad, lokkis juuksed — samuti niisked. Pöördudes ahhetamiste ja käte kokkulöömise saatel, heitis Natalja mitu korda pilgu temale, ajas alahuule tõrksalt ette, — ta ei mõistnud veel isegi, kas oli talle meeldiv või vastumeelt see Alulinna vang, kes oli soldatikaftaniga võetud vankri alt feldmars-sal Šeremetjevi telki, Menšikovi poolt temalt välja kau-beldud ja alandlikult — kord öösel, küdeva kolde juures, veiniklaasi taga — Peeter Aleksejevitsšile antud.

Natalja oli neitsi, — hoopiski mitte nagu tema poolõed, kloostrisse suletud valitsejanna Sofja lihased õed, tsaari-tarid Katka ja Maška, kelle üle naeris kogu Moskva. Na-talja iseloom oli äge ja leppimatu. Nii mõnigi kord sõi-mas ta Katkat ja Maškat lipakaiks ning lehmadeks ja lõi ägestudes põsele. Vanad naistekambrite kombes, kõik-suguste tagahoovi-eitede rõve-kuumad sosistused lõpe-tas ta enese juures lossis. Ta noomis ka venda Peeter Aleksejevitsši, kui see, häbitu favoriidi Anna Monsi enese juurest jäädavalt eemale saatnud, üksvahe naiste suhtes juba liiga valimatuks ja labaseks muutus. Algul mõtles Natalja, et ka see — sõdurivang — on talle vaid pooleks tunniks: hullab pisut ja unustab. Kuid ei. Peeter Alekse-

jevitš ei unustanud toda õhtut Menšikovi pool, kui tuul mässas ja Katariina, võtnud küünla, näitas tsaarile teed magamistuppa. Menšikovi majapidajannale kästi osta väike majake Arbatil, kuhu Aleksandr Danilovitš ise viis ta voodi, kimpsud ja kompsud; õige varsti aga viidi ta sealt Izmailovski lossi Anisja Tolstaja järelevalve alla.

Siin elas Katariina muretult, ikka lõbus, lihtsameelne, värske, kuigi lebas omal ajal sõdurivankri all. Peeter Aleksejevitš saatis talle tihtipeale, kui juhust oli, lühikesi naljakaid kirju, — kord Svirilt, kus ta hakkas ehitama laevastikku Balti mere jaoks, kord uuest linnast Peterburgist, kord Voronežist. Ta tundis igatsust Katariina järele. Katariina veeris tema kirjakesi ja puhkes veel enam õitsele. Nataljat näris uudishimu: millega ta on Peetri ometi ära võlunud?

„Kas tahad, ma õmblen sulle tsaari saabumise puhuks samasuguse tuulet?" küsis Natalja, vaadates karmilt Katariinale. Too tegi reveransi ja lausus hämmeldunult:

„Väga tahan... Tänan..."

„Ta argleb sinu ees, mu valgus Nataljake," sosistas Anisja Tolstaja, „ära põleta teda oma pilguga, ole ta vastu leebem... Ma räägin talle küll nii ja teisiti sinu headusest, kuid tema ikka ühte ja sedasama: „Tsaaritar on puhas, mina — patune; mina," ütleb, „pole tema headust millegagi ära teeninud... Et mind," ütleb, „tsaar on armastama hakanud, seegi on ime, nagu pikne selgest taevast, ma ei suuda toibudagi..." Ka need kaks mu lollikest kipuvad aina ta kallale küsimustega, — mis temaga juhtus ja kuidas? Ma keelasin neil valjult ära sellest mõelda ja rääkida. Vaadake, ütlen ma, siin on kreeka jumalad ja aamoriid, nende seiklustest mõtelge ning rääkige... Aga ei, nii juurdunud on neisse need matsikombed — muudkui sädistada kõigest labasest... Hommikust õhtuni kordan neile: olite orjatarid, olete saanud jumalannadeks."

Kuumuse tõttu ragistasid rohutirtsud niidetud heinas nõnda, et kõrvades tundus kuiv. Kaugel, teiselpool tiiki näisid musta männimetsa ladvad sulavat põuavinasse. Kiilid istusid tarnadel, ämblikud seisid kahvatul veel. Natalja läks telgi alla varju, viskas pihiku seljast, keerutas tumeruuged palmikud ümber pea, avas, laskis seeki langeda, astus sellest välja, langetas peene särgi, ja täitsa nagu hollandi pildilehtedel, mida aeg-ajalt ühes

raamatitega saadeti Lossi-prikaasist, — häbenemata oma alastust — astus purdele.

„Kõik suplema!" hüüdis Natalja, pöördudes telgi poole ja üha keerutades oma palmikuid. Marfa ja Anna edvisid lahti rõivastudes, kuni Anisja Tolstaja nende peale karatas: „Mis te kükitate, matsakad, ega keegi teie võlusi ära ei võta." Katariina oli samuti hämmeldunud, märkates, et tsaaritar teda teraselt vaatleb. Natalja oleks juba nagu põlastanud, kuid ka imetlenud. Kui Katariina, laskis pea langetatud, ettevaatlikult üle niidetud rohu astus ja kuumus teda kuldas — ümarõlalist, prinkpuusalist, täis tervist ja jõudu, — siis mõtles Natalja, et vend põhjas laevu ehitades peab muidugi selle naise järele igatsust tundma, küllap talle viirastub läbi tubakasuitsu, kuidas just seesama oma ilusate kätega imikut kõrge rinna juurde tõstab... Natalja hingas rinna õhust tühjaks, ja sulgenud silmad, sööstis külma vette... Ses kohas olid põhjas allikad...

Katariina laskus aeglaselt, külg ees, purdelt, sukeldudes üha julgemalt, puhkes rõõmust naerma, ja alles nüüd mõistis Natalja lõplikult, et on vist valmis teda armastama. Ta ujus Katariina juurde ja pani käed tema tõmmudele õlgadele.

„Sa oled ilus, Katariina, ma olen rõõmus, et vennas sind armastab."

„Ma tänan, tsaaritar..."

„Võid kutsuda mind Natašaks..."

Ta suudles Katariinat jahedavõitu, ümarale, märjale põsele, vaatas ta kirsisilmadesse.

„Ole tark, Katariina, siis olen su sõber..."

Marfa ja Anna, kastes kord üht, kord teist jalga vette, ikka veel kartsid ja kiljusid purdel, — Anisja Tolstaja vihastas ja tõukas mõlemad lopsakad tüdrukud vette. Kõik ämblikud jooksid laiali, kõik kiilid tõusid tarnadelt ja lendlesid, segisid suplevate jumalannade kohal.

Telgi varjus, märjad juuksed üles keerutatud, jõi Natalja äsja keldrist toodud marjamahla, pirnimõdu ja hapukat kalja. Pistes suhu väikest suhkruprääniku-tükikest, rääkis:

„Kurb on näha meie harimatust. Tänu jumalale, me pole teistest rahvastest rumalamad, meie tüdrukud on saledamad ja ilusamad kui ühedki teised, — seda räägivad kõik välismaalased — on võimelised õppima ja politesiks. Mu vend heitleb juba nii mitu aastat, — väevõimuga kisub inimesi välja naistekambritest, kopitusest... Punivad vastu, mitte tüdrukud ise, vaid isad-emad. Kuidas vend sõtta sõites mind palus: „Nataša, ole hea, ära anna neile rahu — neile endisaja habemikkudele... Kiusa, kui heaga nõus ei ole... See soo imeb meid endasse...“ Mina pingutan, mina — üksi... Tänu tsaarinna Praskovjale, viimasel ajal ta aitab mind, — olgugi et tal on raske vanu kombeid murda, ometi seadis tütardele sisse uued eluviisid: pühapäeviti pärast jumalateenistust ollakse tema juures prantsuse rõivastuses, juuakse kohvi, kuulatakse mängutoosi ja vesteldakse ilmalikest asjust... Aga sügisel tuleb mul Kremli uudis, mis on alles uudis.“

„Mis uudis see sul siis on, mu valgus?“ päris Anisja Tolstaja, pühkides magusaid huuli.

„Suurepärane uudis... Tiater... Muidugi mitte täitsa nii nagu Prantsuse kuningakojas... Seal, Versaljes, on üle maailma kuulsad näitlejad ja tantsijad, maalikunstnikud ning moosekandid... Siin aga olen mina üksi, pane üksi tragöödiaid prantsuse keelest vene keelde ümber, luuleta omalt poolt juurde, mis puudub, jahi komejantidega...“

Kui Natalja lausus sõna „tiater“, vaatasid mõlemad Menšikovi tüdrukud ja Anisja Tolstaja ning Katariina, kes kuulas, tume pilk temasse puuritud, üksteisele otsa, löid käsi kokku.

„Alguseks, et mitte väga ära hirmutada, saab etendatud „Ahju-mäng“, värsside laulmisega... Aga uueks aastaks, kui valitseja pühadeks koju tuleb ja Pieterburhist kokku sõidetakse, siis esitame „Õpetliku mängu kõlvatust liha-himutsejast don Juanist elik kuidas maa tema ära neelas“... Küll ma juba käsin kõigil tiatrisse tulla, kui aga vastu hakkavad punnima — saadan tragunid järele, et kohale toimetaksid... Kahju, et Aleksandra Ivanovna Volkova pole Moskvast, — tema aitaks palju kaasa... Vaadake näiteks teda, alatust maaorja perekonnast, isa tarvitas vöö asemel niinekoort, tütar ise hakkas alles siis kirja õppima, kui oli juba mehele läinud... Räägib tragilt kolme keelt, luuletab värsside, praegu on ta Haagis

ja saadiku Andrei Artamonovitš Matvejevi juures... Kavalerid võitlevad tema pärast mõõkade peal ja on tapetudki... Ning ta kavatseb minna Pariisi, et Louis Meljateistkümnenda õues hiilata... Kas on teile õppimise kasu arusaadav?“

Anisja Tolstaja müksas kohe Marfat ja Annat kõvade sõrmetestega külge:

„Kas nõud kuulsite küsimust? Aga vaat kui saabub valitseja, ja juhtub, et talutab kas sinu või sinu juurde galantse kavaleri, ise aga jääb pealt kuulama, kuidas sa ennast häbistad...“

„Jäta nad rahule, Anisja, liiga kuum on,“ ütles Natalja. „Heh, elage hästi. Ma pean veel Saksa agulisse sõitma. Jälle on kaebusi õdede peale. Kardan, et asi läheb tsaarini. Tahan nendega karmilt rääkida.“

4

Tsaaritarid Jekaterina ja Marja tõsteti juba ammu, pärast Sofja sulgemist Novodevitši kloostrisse, Kremli välja — Pokrovkale, et oleksid silma alt ära. Lossipriikas andis neile elatuse ja kõik muud mõnud, maksis palga nende lauljatele, tallipoistele ja kogu teenijaskonnale, kuid raha tsaaritaride kätte ei andnud, kuna, esiteks, polnud põhjust ja pealegi oli see ka ohtlik, teades nende totakust.

Katka oli ligi neljakümne-aastane, Maška aasta võrra noorem. Kogu Moskva teadis, et nad Pokrovkal küllase elu tõttu määratsevad. Tõusevad hilja üles, istuvad pool päeva kammimatult akna juures ja haigutavad kuni pisarateni. Aga niipea kui hämaraks läheb, tulevad nende juurde kambrisse lauljad dombrade ja vilepillidega; tsaaritarid, punaseks mingitud nagu õunad, kulnud tahmaga värvitud, kuulavad laule, joovad magusaid nalivkasid ja karglevad ning tantsivad kuni hilisööni, nii et vana palkmaja üleni vappub. Elavat lauljatega kokku ja sünnitavat nendega lapsi, ning need lapsed antavat Kimrõ linna kasvatamiseks.

Need lauljad on juba sel määral käest ära, — käivad argipäevil vaarikavärvi siidsärkides, kõrgete kärbinahksete mütside ja safianist saabastega ringi, pressivad tsaaritaridelt järjekindlalt raha välja ning joovad selle maha

kõrtsis Pokrovski väravate juures. Raha saamiseks saadavad tsaaritarid nende juures trepi all sulendis elava Kimrõ eide Domna Vahramejeva vanakraamiturule, ja eit müüb seal nende igasuguseid kantud rõivaid; kuid sellest rahast on neile vähe, ja tsaaritar Jekaterina unistab vara-
augu leidmisest, selleks käsib ta Domna Vahramejeval näha und varanduse peidupaikadest. Domna näeb selliseid unesid, ja tsaaritar loodab rikkaks saada.

Natalja kavatses juba ammugi poolõdedega karmilt rääkida, kuid ikka polnud mahti, — kas tuli äikesevihma valang või segas miski muu. Eile jutustati talle nende uutest seiklustest: tsaaritarid olid hakanud Saksa agulis käima. Sõitsid lahtises tõllas Hollandi saadiku juurde; seni kui see imestades parukat pähe, kaftanit selga ja mõõka puusale pani, istusid Katka ja Maška tema saalis toolidel ja sosistasid ning itsitasid. Kui saadik hakkas nende ees kummardusi tegema, nagu on kohane kõrgete isikute ees — kaabuga üle põranda pühkides, siis ei osanud nad vastata, kergitasid ainult oma tagumikke toolide kohal ja patsatasid taas maha ning pärisid kohe: „Kus elab siin suhkrusakslanna, kes müüb suhkrut ja kompvekke?“ — seda pärima olevatki nad tema poole sõitnud.

Hollandi saadik viis tsaarinnad viisakalt suhkrumüüjanna juurde, otse selle poeni. Seal need, haarates kätega üht ja teist, valisid enesele välja suhkrut, kompvekke, pirukaid, martsipanist õunu ja mune — üheksa rubla eest. Marja ütles:

„Viige kohe see tõlda.“

Suhkrumüüja vastas:

„Ilma rahata ma ei vii.“

Tsaaritarid hakkasid vihaselt sosistama ja ütlesid talle:

„Paki sisse ja pitseeri kinni, me saadame hiljem järele.“

Suhkrumüüja juurest sõitsid nad, juba täitsa häbi kaotanud, endise favoriidi Anna Monsi poole, kes elas ikka samas majas, mille Peeter Aleksejevits oli talle ehitanud. Selle juurde ei lastud kohe sisse, tuli kaua koputada, ja ketikoerad ulgusid. Endine lemmik võttis nad voodis vastu, oli vist meelega pikali heitnud. Nad ütlesid talle:

„Ela õnnelikult palju aastaid, kallid Anna Ivanovna, me kuulsime, et sa protsentide peale raha välja laenad. Anna meile vähemalt sada rubla, kuigi tahaksime kaks-sada.“

Monsik vastas kõige karmusega:

„Ilma pandita ei anna.“

Jekaterina hakkas isegi nutma:

„Oh häda, ei ole meil panti, arvasime niisama paluda.“

Ja tsaaritarid lahkusid favoriidi majast.

Sellal hakkasid nad süüa tahtma. Nad käskisid tõlla peatada ühe maja ees, kus nägid läbi lahtise akna, kuidas külalised lõbutsevad, — seal oli seersant Danila Judin naine sünnitanud kaksikud ja neid ristiti, sellal kui mees ise oli Liivimaal sõjas. Tsaaritarid astusid majja ning palusid süüa, ja nad võeti austusega vastu.

Tundi kolm hiljem, kui nad seersandi naise poolt lahkusid, tundis neid teed mööda sammuv inglise kaupmees William Peel tõllas ära, nad peatusid ja küsisid talt, kas ta ei tahaks neid lõunaga võõrustada. William Peel viskas kaabu õhku ja vastas lõbusalt: „Suurima heameelega.“ Tsaaritarid sõitsid tema poole, sõid ja jõid inglismanni viina ning õlut. Aga tunni võrra enne õhtut, lahkunud Peeli juurest, hakkasid nad mööda agulit ringi sõitma, vahtides valgustatud akendest sisse. Jekaterina tahtis end veel kuhugi õhtusöögile pakkuda, kuid Marja taltsutas teda. Nõnda logelesid nad kuni pimedani.

5

Natalja tõld kihutas läbi Saksa aguli, mööda puumajakestest, mis osavasti telliskivitaolisteks värvitud, mööda madalatest pikkadest rautatud väravatega kaubaladudest, mööda naljakalt pügatud puudest majade ees; kõikjal rippusid maalitud sildid põiki tänava poole, poodide pärani ukSED olid riputatud täis igasugust kaupa. Natalja istus, huuled kokku surutud, kellelegi vaatamata, nagu nukk, — sarvilise pärjaga, õlgadele heidetud suvirüüga. Talle kummardasid paksud traksid ja kootud mütsidega mehed; õlgkübaraid kandvad väarikad naised osutasid oma lastele tema tõlda; tee pealt hüppas kõrvale mõni kohevil külgedega kaftanis keigar ja varjas end kaabuga tolmu eest; Natalja oli nutma puhkemas häbi pärast, hästi mõistes, kuidas Maška ja Katka olid kogu agulit lõbustanud ja nüüd muidugi kõik — hollandlannad, šveitslannad, inglannad, sakslannad — latravad sellest, et tsaar Peetri õed on metslased, näljased mangujad.

Ta nägi õdede lahtist tõlda kõveras põiktänavas, Preisi

saadik Keyserlingi maja punast ja kollast värvi triibulise õuevärava ees, sama saadiku, kellest räägiti, et ta tahab abielluda Anna Monsiga, kuid ikka veel kardab Peeter Aleksejevitsi. Natalja koputas sõrmustega tõlla eesakna pihta, kutsar pööras oma tõrvmusta habet, karjus kakes-tuvalt: „Tpruu, tuvikesed!“ Hallid hobused peatusid, hingeldades raskelt külgedega. Natalja ütles lähedasele bojaarinnale:

„Mine, Vassilissa Matvejevna, ütle Saksa saadikule, et vajan hädapärast Jekaterina Aleksejevna ja Marja Aleksejevna... Ning ära lase neil suutäitki neelata, too kas või väevõimuga välja!...“

Vassilissa Mjasnaja ronis tasa ohkides tõllast välja. Natalja laskus seljatoe najale, hakkas ootama, rudistades sõrmi. Varsti jooksis trepist alla saadik Keyserling, kõhetu, väike, vasiika ripsmetega; surudes kiiruga kätte haaratud kaabut ja keppi vastu rinda, kummardas igal astmel, keerutas punastes sukkades jalgu, sirutas hõrdunult ette teravat ninakest, palus tsaaritari suvatseda tema poole sisse astuda, külma õlut jooma.

„Pole aega!“ vastas Natalja karmilt. „Ja ei tahagi ma sinu juures õlut juua... Häbiväärsete asjadega sa tegeled, mu isand...“ Ja — laskmata tal suud avada: „Mine, mine, saada tsaaritarid kohe välja minu juurde...“

Jekaterina Aleksejevna ja Marja Aleksejevna väljusid lõpuks majast, nagu kaks viljahakki — laiades ülespistete ja volangidega kleitides, ümarad näod mõlemal hirmunud, rumalad, mingitud, oma juuste asemel süsimustad kõrgele üles keerutatud parukad, mis klaashelmeid täis riputatud. (Natalja isegi oigas läbi hammaste.) Tsaaritarid pilutasid pondunud silmi vastu päikest, nende taga sisistas bojaarinna Mjasnaja: „Ärge häbistage end, istuge ruttu tema juurde tõlda.“ Keyserling avas kummarduste saatel tõllaukse. Unustades temaga isegi jumalaga jätta, ronisid tsaaritarid sisse ja hädavaevu mahtusid pingile, Natalja vastu. Tõstes punaste ratastega tolmu ja vaarudes ühelt küljelt teisele, kihutas tõld üle hoonestamata ala Pokrovka poole.

Natalja vaikis kogu tee, tsaaritarid vehkisid imestades rätikutega. Ja alles nende juurde üles kambrisse jõudnud ning käskinud ukse sulgeda, rääkis Natalja suu puhtaks:

„Teie, häbitud, kas olete päris arulagedaks jäänud või tahate lasta end kloostriisse sulgeda? Kas on vähe

hüskva kõmasti? Vaja oli teil ennast veel kogu maailma ees häbistada! Ja kes õpetas teid saadikute juures käima? Vaadake peeglisse, — põsed on lõhkemas rammust, aga nämad himutsevad veel hollandi ja saksa peentoite! Kust te omelt talbu võtsite kahesaja rubla pärast kummardama minna nurjatut lipakat Anna Monsovat? Küllap teema juba rõõmustab, et teid mangujaid välja ajas. Keyserling sirgendas sellest kindlasti kirja Preisi kuningale, aga kuningas kellab juba üle kogu Euroopa! Suhkrumüüjat tahtsite tüssata, — tahtsite, ärge vaielge vastul! Haa, et ta taipas, ei andnud teile ilma rahata. Issand, mis ütles nüüd küll tsaar? Mis peab ta nüüd teiega — lehmadega peale hakkama? Nunnaks pügada ja Petšora jõele, Pustozerskisse...“

Võimata peast pärga ja seljast suvirüüd, kõndis Natalja kambrit mööda, pigistades ärevuses käsi, pildudes tulesid pilke Katkale ja Maškale; — need esialgu seisisid, siis jäid jalust nõrgaks ja istusid; nende nina läksid punaseks, paksud näod vabisesid, pungistusid hädakisast, kuid häält teha nad ei julgenud.

„Valitseja püüab kõigest väest meid kuristikust välja kiiskuda,“ rääkis Natalja. „Pooleldi magamata, pooleldi söömata, ise saab laudu, ise taob naelu sisse, kuulide, pommide all käib, ainult et meist inimesi teha... Ta vaenlased muud ei ootagi, kui et teda teotada ja hukka saata. Aga teie! Ükski õel vaenlane ei taipaks seda, mis tegite teie... Kuid ma ei usu ilalgi, ma muretsen selgust — kes teid ässitas Saksa agulisse sõitma... Te olete kohmakad vanatüdrukud...“

Nüüd pistsid Katka ja Maška pondunud huuli torru ajades nutma.

„Keegi ei ässitanud meid,“ ulgus Katka, „kas või maa meid neelaks...“

Natalja käratas talle:

„Valetad! Aga kes rääkis teile suhkrumüüjast? Aga kes ütles, et Monsik raha protsentide peale laenuks annab?...“

Marja ulgus samuti:

„Seda rääkis meile Kimrõ eit Donma Vahrimejeva. Ta nägi seda suhkrumüüjat unes, me usume teda, me tahtsime martsipani...“

Natalja sööstis ukse juurde, tõmbas selle pärani, — ukse tagant hüppas eemale vanamees — naisterõivais

õuenarr, taganesid õueeided, eided-värdjad, eided-narrid juustesse pistetud takjatega. Natalja haaras musta rätikuga, korraliku välimusega pehme naise käest kinni.

„Sina oled Kimrõ eit?”

Naine tegi vaikides kogu kehaga harda kummarduse:

„Tsaaritar-valitseja, ma olen tõesti Kimrõst, vaene lesk Domna Vahramejeva...”

„Sina ahvatlesid tsaaritare sõitma Saksa agulisse? Vasta...”

Vahramejeva valge nägu hakkas vabisema, pikad huuled virildusid:

„Ma olen kurjast silmast kahetatud naine, räägin meelemõistmatutes rumalaid sõnu, tsaaritarid-heategijakesed tunnevad mu juhmist jutust lõbu, aga mulle teeb seegi rõõmu... Oõsiti näen imeväärseid unesid. Aga kas tsaaritarid-heategijad mu unesid usuvad või mitte — seda ma ei tea... Saksa agulis pole ma eluilmaski olnud, mingit suhkrumüüjat ihusilmaga iialgi näinud.”

Jälle Natalja ees sügava kummarduse teinud, jäi lesk Vahramejeva seisma, käed kõhul rätiku all ristis, kivi-nes, — piina kas või tulega...

Natalja heitis sünge pilgu õdedele, — Katka ja Maška ainult ohkisid tasa, nõrkedes kuumusest. Uksest pistis pea sisse vanamees-narr, ainult sõõrmed nina asemel, vurrud ja habemeke turri aetud, huuled pahupidi.

„Hoi, kas peab lõbustama?”

Marja vehkis pahaselt ta peale rätikuga. Kuid juba haakus kümme kätt väljastpoolt ukse külge, ja räbalais, lahtiste juustega, mõned narrikuubedes, niinekoo-rest tanudes naisnarrid ja -värdjad vajusid tuppa, lükates ees vanameest-tola. Väledad, häbitud, hakkasid nad karglema, huilgama, omavahel kisklema, sikutades juustest, plaksutades põskedele. Vanamees-narr ronis ratsa küüraka eide selga, pistes viisud lapilise seeliku alt välja, karjus inisedes: „Vaata sedasi sõitis sakslane sakslanna seljas õlut jooma...” Eeskojas laskisid jaole jõudnud lauljad vile saatel tantsuloo lahti. Domna Vahramejeva eemaldus ja asetus ahju taha, lastes rätiku kulmudele.

Pahameeles, vihas trampis Natalja oma punaste kingadega. „Kasige välja!” karjus ta selle uperpallitava pahna ja rämpsuga peale. „Minema!” Kuid tolad ja narrid hakkasid vaid kõvemini vinguma. Mis võis ta üksinda selle kuratliku kamba vastu?! Kogu Moskva oli seda täis, igas

haisarimajas, iga kirikutrepi ümber kihaski pilkane pilk... Natalja tõstis jälestades oma seelikuääre, — lootsis, et sellega lõppeski tema jutt õdedega. Kuid lahkuda kohe oleks rumal, — küll alles oleksid Katka ja Maška aknast pead välja sirutades ta tõllale järele naernud...

Läbi käära ja jahtimise kostis õuest äkki kabjaplagin ning rataste ragin. Lauljad eeskojas jäid wait. Vanamees-narr hüüdis hambaid irevile ajades: „Laske jalga!” — naistolad ja -narrid söõtsid nagu võhrud uksest välja. Katka oleks kõik äkki otsekui sütnud. Puutrepp hakkas raskete sammude all ragisema.

Tuppa astus ähkides tüse mees, hoides käes mütsi ja hõbedaga taotud sauva. Ta oli rõivastatud vana-Moskva kumbe järgi pikka — põrandani ulatuvasse — avarasse jähvikavärvi vammusesse; lai tõmmu nägu paljaks aetud, mustad vurrud poola viisi kokku keerutatud, heledavõitu silmased silmad pungis nagu vähil. Ta kummardas vaikides Natalja Aleksejevna ees, mütsiga kuni põrandani, pöördus raskelt ümber ja kummardas samuti tsaaritaridele Katerinale ja Marjale, kes olid lämbumas hirmust. Siis istus pingile, pannes mütsi ja sauva enese kõrvale.

„Uh,” lausus ta, „noh, olengi siin.” Tõmbas põuest suure värvilise rätiku, pühkis nägu, kaela, laubale kammitud märgi juukseid. See oli kõige kohutavam mees Moskvast: vürst-tseesar Fjodor Jurjevitsš Romodanovski.

„Oleme kuulnud, oleme kuulnud, — halvad lood on siin lahti. Ai, ai, ai!” Pistnud rätiku vammuse põue, libistas vürst-tseesar pilgu üle tsaaritaride Katerina ja Marja. „Martsipani ihkasite? Nii, nii, nii... Aga lollus on vargusestki pahem... Suur lärm tuli sellest...” Ta pööras nagu puuslik oma laia näo Natalja poole. „Raha järele saadeti nad Saksa agulisse, — vaat mis. Tähendab, kellegi on rahapuudus. Ära sa minu peale pahaseks saa, — tuleb su õekete maja juurde valve välja panna. Nende sulendis elab Kimrõ eit ja kannab poti sees salaja toitu väljakule juurviljaaia taga, mahajäetud sauna. Tolles saunas elab ärakaranud papp Griška...” Nüüd kahvatasid Katerina ja Marja, haarasid põskedest kinni. „Seesinane ametist tagandatud papp keetvat saunas armujooki, rasedusevastast rohtu ja et vilja ära viskaks. Hüva. Meile on teada, et see põlupapp Griška peale selle kirjutab saunas salajasi mässukirju ja käib õõsiti Saksa

agulis mõnede saadikute majades ning astub sisse must-rüü-naise poole, kes käib Novodevitši kloostri, peseb seal põrandaid ja peseb ka endise valitsejanna Sofja Aleksejevna kongi põrandat..." Vürst-tseesar rääkis tasa, aeglaselt, kambris ei hinganud keegi. „Ma jään nüüd lühemaks ajaks siia, armas Natalja Aleksejevna, aga sina juba ära määri ennast nende asjadega, mine aga õhtuvilus koju..."

TEINE PEATÜKK

1

Laua taga istusid kolm venda Brovkinit — Aleksei, Jakov ja Gavriila. Juhus oli praeguse aja kohta haruldane, et nõnda kokku saada, viinaklaasi taga südamlikult vestelda. Nüüd on aina kiirus, aina ajapuudus, täna oled sa sila, homme kihutad saanis tuhande versta taha, tükkinud kasuka all heintesse... Ilmnes, et inimesi on vähe, inimestest on puudus.

Jakov oli tulnud Voronežist, Gavriila — Moskvast. Mõlemal oli kästud Neeva vasakule kaldale, ülespoole Pontanka suuet püstitada ladusid ehk kraamiaitasid, veeäärde sadamasildu, vee peale palktökkeid, ja kindlustada kogu kallas valadega — esimeste Balti mere laevastiku laevade ootel, mida suure rutuga ehitati Sviril Lodeinoje Pole lähedal. Seal käis möödunud aastal Aleksandr Daniilovitš Menšikov, käskis raluda mastimetsa ja täpselt lihavõtte-nädalal rajas esimese laevatehase. Sinna toodi kuulsad puusepad Olonetsi maakonnast ja sepad Železopolski Ustjužinast. Noored meistrid-navigaatorid, kes olid õppinud neid töid Amsterdamis, vanad meistrid Voronežist ja Arhangelskist, kuulsad meistrid Hollandist ja Inglismaalt ehtasid Sviril kahekümnekahurilisi fregatte, kuunareid, galeotte, brigantiine, väikesi purjekaid ja galeere. Peeter Aleksejevitš kihutas sinna juba saaniteega, ja varsti oodati teda siia, Pieterburgi.

Aleksei, ilma kaftanita, seljas ainult hollandi lõuendist, pühapäeva puhul puhas särk, pitskätised üles kääritud, tükeldas lauakesel noaga soolaliha. Vennaste ees seisis savikauss kuuma kapsasupiga, viinatoop, kolm tinatopsi, igaühe ees lebas tükk jämedat rukkileiba.

„Kapsasupp soolalihaga pole Moskvast mingi imeasi,“ rääkis vendadele Aleksei — punapõskne, puhtaks rasee-

ritud, heledate üleskäänatud vurrudega ja püगतud peaga (tema parukas rippus seinal, puupulga otsas), „kuid siin ainult pühade ajal sööme liha. Aga hapukapsaid leidub Aleksandr Danilovitši keldris, Bruce'il ja vahest minul, ning see on kõik... Ja sedagi vaid sellepärast, et suvel taipasime — ise kasvasime aias. Kehv, kehv on meie elu. Kõik on kallid ja pole midagi saada.”

Aleksei viskas tükeldatud liha lauakeselt kapsasupikaussi, täitis igaühe viinatopsi. Vennakesed kummardasid üksteisele, jõid õhates klaasid tühjaks ning asusid aeglaselt helpima.

„Kardetakse siia sõita, naisollust pole siin peaaegu olemaski, elame nagu kõrbes, tõepoolest... Talvel läheb veel kuidagi, — kohutavad tuisud, pimedus, ja sel talvel oli töödki palju... Aga vaat nagu täna, puhub kevadine tuuleke, — ja pähe tükib seesugust, mida halb öeldagi... Ning nõutakse ju siin sinult, vennas, üpris palju...”

Jakov lausus, närides krõmpsluud:

„Jah, maastik pole teil siin lõbus.”

Jakov ei hoolitsenud vendade kombel enese eest, — ta ruske kaftan oli plekiline, nõõbid eest ära, must kaelaside karvasel kaelal rasvane, üleni läbi imbunud jaanikakra-tubakast. Juukseid kandis kuni õlgadeni, halvasti kammituina.

„Mis sa nüüd, vennas,” vastas Aleksei, „maastik on meil vägagi lõbus: allpool, mererannal ja eemal, kus on Duderhofi mõis. Rohi vööni, kasesalud — nii et latvu vaadates müts peast langeb, ja rukis ja igasugune aedvili kasvab ning marjad... Neeva suudmes eneses muidugi on mülkasoo ja metsikus. Kuid valitseja valis millegipärast just siia linna asupaiga. Koht on sõjaliselt mugav. Ainult üks häda — rootslane segab väga. Möödunud aastal langes ta Sõsarjõelt ja mere poolt laevastikuga nõnda meile peale, et hing oli meil niidiga kaelas. Kuid tagasi löime. Nüüd ta mere poolt juba oma nina ei pista. Näärakuus lasksime Kotlini saare juures jää alla kanderakke kividega ja kogu talve vedasime ning kuhjasime kive. Enne veel kui jõgi lahti läheb, on valmis viiekümne suurtükiga ümmargune bastion. Peeter Aleksejevitš saatis selleks Voronežist plaanid ja oma käega tehtud mudeli ning käskis nimetada bastioni Kronšlotiks.”

„Muidugi, lugu on tuttav,” ütles Jakov, „selle mudeli üle me läksime vaidlema Peeter Aleksejevitšiga. Mina

ülles; bastion on madal, tormi ajal ujutab suurtükid üle, ja tuleks kahekümne verssoki võrra tõsta. Tema võtab ja sihitab mind malakaga. Hommikul kutsus minu enda juurde: „Sinul, Jakov,” ütleb, „on õigus, aga minul mitte.” Ja ulatab mulle napsiklaasi ning kringli. Leppisime ära. Vaat selle piibu kinkis mulle.”

Jakov tõmbas kõiksugu kribu-krabu täis topitud taskust mustaks kõrbenud piibu, kirsipuust, otsast äranäritud varrega. Toppis täis ja hakkas nohisedes taelale tuld looma. Noorim, Gavril, kasvult vendadest pikem ja kõrgem, tugevam, nooruki põskedega, tõmmude vurrukestega, suuresilmaline, õe Sanka taoline, hakkas äkki raputama lusikat kapsasupiga ja ütles — asja ees, teist taga:

„Aljoša, ma püüdsin tarakani kinni.”

„Mis sa rumal, see on ju söetükike.” Aleksei võttis musta raasukese tema lusikalt ja viskas lauale. Gavril heitis pea selga ja puhkes naerma, paljastades suhkurvalged hambad.

„Kas võta või jätta, nagu kadunud memmeke. Juhtus vahel, et isa viskas lusika lauale: „Jäledus,” ütleb ta, „tarakan!” Aga memmeke: „Söetükike, mu kallid.” Ja nuta või naera siis. Sina, Aljoša, olid vanem, aga Jakov mäletab, kuidas me kogu talve ilma püksata ahju peal elasime. Sanka jutustas meile jubedaid lugusid. Jah, oli...”

Vennakesed panid lusikad lauale, toetusid küünarpeadele, vajusid hetkeks mõttesse, nagu oleks igaühe peale kaugusest nukrust hoovanud. Aleksei täitis klaasid, ja jälle jätkus aeglane vestlus. Aleksei hakkas kurtma: ta valvas tööde järele kindluses, kus saeti laudu ehitusel oleva Peetruse ja Pauluse katedraali jaoks, — puudus oli saagidest ja kirvestest, ikka raskem oli saada leiba, hirssi ning soola tööliste jaoks; kõngesid toidupuudusel hobused, kellega veeti reeteega kive ja palke Soome rannikult. Praegu ei pääse reega enam läbi, on vaja vankreid, — rattaid ei ole...

Siis, võtnud igaüks klaasikese, hakkasid vennakesed arutlema Euroopa poliitiki. Imestlesid ja arvutasid. Näib, nagu oleksid haritud riigid, — võiksid ausalt töötada ja äri ajada. Aga ei. Prantsuse kuningas sõdib maal ja merel inglaste, hollandlaste ja keisriga, ning ep ole näha otsa sellel sõjal; türklased, pääsemata kokkuleppele Veneetia ning Hispaaniaga Vahemere jagamises, põletavad

üksteise laevastikke, üksnes Preisi kuningas Friedrich istub esialgu rahulikult ja keerutab nina, nuusutades — kust saaks kergemini tükikese kahmata; Saksimaa, Sileesia ja Poola ühes Leeduga lõõmavad äärest ääreni sõjast ning kodusõjast; kahe kuu eest käskis kuningas Karl poolakatel valida uue kuninga, ja nüüd on Poolas kaks kuningat — Saksi August ja Stanislaw Leszczyński, — ühed poola panid asetusi Augusti, teised Stanislawi poolele, raevutsevad, vehivad seimidel mõõkadega, koguvad šlahtat, põletavad üksteise külasid ja mõisu, aga kuningas Karl hulgub oma sõjaväega mööda Poolamaad, elab selle kulul, röövib, laastab linnu ja ähvardab, et kui on kogu Poola alla surunud, siis pöördub tsaar Peetri vastu ja põletab Moskva maha, teeb lagedaks Vene riigi; siis kuulutab ta enese uueks Makedoonia Aleksandriks. Võib öelda: kogu maailm on hulluks läinud...

Äkki langes sävionni sügava tühemega neljaruudulise akna taga kõlinal suur jääpurikas. Vennaksed pöördusid ja nägid põhjatut, sinist — nagu on ainult siin rannikul — niisket taevast, kuulsid tihedat tilkumist katuselt ning varblaste segimist raagus põõsas. Siis hakkasid nad argisjust rääkima.

„Näe, meid on kolm venda,“ lausus Aleksei mõtlikult, „kolm viletsat üksiklast. Mu särki peseb tentsik ja õmbleb ka nõõbid ette kui vaja, aga kõik see pole see... Ei ole naise kätt... Ja küsimus pole ka selles, jumal nendega, nende särkidega... Tahaksin, et ta mind akna juures ootaks, vaataks tänavale. Aga nüüd tuled, väsinud, ära külmanud, vajud kõvale voodile, ninaga padjasse, nagu peni, üksik maailmas... Aga kust teda leida?...”

„Vaata just — kust?“ ütles Jakov, asetades küünarnukid lauale ja lastes piibust järgemööda kolm suitsupahvakut. „Minu laul on lauldud. Mõne kirjaoskamatu tobuga ma ei abiellu, mul pole seesugusega midagi rääkida. Aga mõni pehmekäeline preilikene, keda assambleel keerutad ja kellele Peeter Aleksejevitši käsul komplimente räägid, see ei tule ise minule... Nii siis ajangi ühe või teisega läbi, kui vajadus tuleb... See on muidugi paha, räpane. Kuid mulle on matemaatika kõigist maailma naistest kallim...”

Aleksei talle — tasa:

„Üks ei takista teist...”

Küllap takistab, kui ma seda juba ütlen. Näe — põõsas istub varblane, tal pole muud tegevust kui kabista aga varblase-noorikut... Kuid jumal lõi inimese, et see mõtleks.“ Jakov vaatas nooremale vennale otsa ja luris- tas piipu. „Vahest ainult meie Gavruška on ses suhtes valedam.”

Gavrila nagu valgus otse kaelast peale üleni punaseks. Ta muheles aeglaselt, silmad löid niiskeks, ei teadnud kohmetuses, kuhu neid pöörata.

Jakov müksas teda küünarnukiga:

„Jutusta. Ma armastan sääraseid lugusid.”

„Ah, jätke nüüd... Polegi mul midagi jutustada... Olen alles noor...” Kuid Jakov ja tema järel Aleksei käisid peale: „Omade vahel ju, rumal, mis sa kardad...” Gavrila punnis kaua vastu, hakkas siis õhkama, ja vaat mis ta lõpuks vendadele jutustas.

Otse jõulu eel, ühel õhtupoolikul, jooksis Ivan Artemjitš õue lossi kuller ja ütles, et „Gavrila Ivanov Brovkinil on kästud sedamaid lossi ilmuda”. Gavrila pani eslotsa vastu, — kuigi oli noor, kuid ometi juba arvesse võetav isik, tsaari ees heas kirjas, liiatigi viimistles ta parajasti hiina tušiga kahetekilise laeva joonist Voroneži laevatehase jaoks ning tahtis seda pilti näidata oma õpilastele Suhharevi tornis asuvas Merekoolis, kus ta Peeter Aleksejevitšil käsul õpetas aadlinoorukitele laevaehitamiskunsti. Ivan Artemjitš ütles karmilt pojale: „Gavruška, pane prantsuse kaftan selga ja mine, kuhu sind kästud, säärase asjadega ei tehta nalja.”

Gavrila pani valge siidkaftani selga, särbi vööle, õien- das pitsid lõua alt välja, lõhnastas muskusega musta parukat, heitis pika, kuni kannusteni ulatuva mantli õlale ja sõitis isa troikal, mida kadestas kogu Moskva, Krem- lisse.

Kuller viis ta mööda kitsaid treppe ja pimedaid vahe- käike üles vanaaegsetesse kivistambritesse, mis olid säili- nud suurest tulekahjust. Seal olid kõik toad madalad, võlvitud lagedega, maalitud igasuguste taimede-lille- dega — kuldsel, helepunasel, rohelisel põhjal; lõhnas vaha, vana viiruki järele, oli kuum kahhelkivist ahju- dest, kus igal virusel tukkus laisk angoora kass, kapikeste maarjaklaasist uste taga välkusid vaskkruusid ja kannud, milledest jõi kord vahest Ivan Groznõi, kuid mida nüüd enam ei tarvitatud. Täis põlgust kogu selle vanavara

vastu tagus Gavriila kannustega vastu lihvitud kiviplaate. Kummardus viimasel uksele, astus sisse, ja teda haaras võlu nagu kuum hoovus.

Tuhm-kuldse võlvi all seisis tiivulistel greifidel laud, selle peal põlesid küünlad, nende ees, asetanud paljad küünarnukid laialipillatud paberilehtedele, istus noor naine, paljastele õlgadele heidetud karusnahkne pihtkasukas; pehme valgus voolas ta õrnale ümaravõitu näole; ta kirjutas; pani luigesule kõrvale, tõstis sõrmus- tega käe ruuge pea juurde, korraldades pea ümber keerutatud paksu juuksepalnikut, ja tõstis oma sametised silmad Gavriila poole. See oli tsaaritar Natalja Aleksejevna.

Gavriila ei viskunud põlvili, nagu temalt vist nõudis barbaarne komme, vaid lõi kogu prantsuse politessi kohaselt vasaku jala enese ette ja lehvitas madalalt kaabuga, peitudes musta paruka koonlaisesse. Tsaaritar naeratas talle oma väikese suu nurkadega, tuli laua tagant välja, kergitas külgedelt laia pärlatlassist seelikut, ning tegi sügava reveransi.

„Sina oled Gavriila, Ivan Artemjitši poeg?“ küsis tsaaritar, vaadates teda küünaldest säravate silmadega alt üles, sest Gavriila oli pikk — ulatus parukaga peaaegu võlvini. „Tere. Istu. Sinu õde Aleksandra Ivanovna saatis mulle Haagist kirja, ta kirjutab, et sa võid minu ettevõtetes väga kasulik olla. Sa olid Pariisis? Teatreid Pariisis nägid?“

Gavrilal tuli jutustada sellest, kuidas ta tunamullu koos kahe navigaatoriga sõitis võinädalal Haagist Pariisi ja milliseid imesid seal nägi, — teatreid ning karnevale. Natalja Aleksejevna tahtis kõike üksikasjaliselt teada, kõpsutas kärsitult kontsaga, kui ta peatus — ei suutnud selgesti seletada; vaimustuses nihkus lähedale, vaadates laienenud silmateradega, avas isegi poolenisti suu, imestledes prantsuse kombeid.

„Näe,“ rääkis ta, „ei istu ometi inimesed nagu üksikud hundid oma urgastes, oskavad lõbutseada ja teisi lõbutada, tänavail tantsivad ning kometit kuulavad meeldi... Seesuguse peab ka meil sisse seadma. Sa oled insener, nagu räägitakse. Sinul ma käsingi ühe palati ümber ehitada, — ma valisin ta välja teatri jaoks... Võta küünal, lähme...“

Gavriila võttis raske küünlajala põleva küünlaga;

Natalja Aleksejevna läks lendleval kõnnakul, kahistades rüüteliga, tema ees läbi võlvitud palatite, kus kuumadel ahjupinkidel ärkasid, selga sirutasid angoora kassid ja alasti mõneldes pikali heitsid; kus võlvidelt — kord siit, kord seal — kalgid Moskva tsaaride näod leppimatu vaivusega vaatasid järele tsaaritar Nataljale, kes viis põrgupõhja nii enese kui ka selle noormehe, kel peas sarviline parukas nagu kuradil, ning Moskva kogu püha andisaja.

Järsul, kitsal pimedusse laskuval trepil lõi Natalja Aleksejevna kartma, pistis palja käe Gavriila küünarpea alla; Gavriila tundis ta õla soojust, juuste, ta pihiku karusnaha lõhna; Natalja asetas seeliku ääre alt välja sürininalise saflankinga, kummardudes pimedusse — laskus ikka ettevaatlikumalt; Gavriila hakkas seesmiselt tassa lõdisema ja ta hääli muutus tumedaks; kui nad alla jõudsid, vaatas Natalja talle ruttu, teraselt silmadesse.

„Ava see uks,“ ütles ta, osutades madalale koidest näritud kaleviga kaetud uksele.

Natalja Aleksejevna astus üle kõrge künnise esimesena sinna — sooja tuppa, mis lõhnas hiirte ja tolmu järele. Tõstnud küünla kõrgele, nägi Gavriila suurt võlvitud, nelja lühikese sambaga palatit. Siin oli muistsel ajal söögisaal, kus vagur tsaar Mihhail Fjodorovitš lõunastas koos Maakoguga. Seinakirjad võlvidel ja sammastel kestendasid, laudpõrand kriiksus. Taga rippusid naelte otsas niinekiust parukad, pabermantlid ja muud komejantide kaitsud, nurgas olid hunnikusse visatud kardkroonid ja raudrüüd, valitsuskepid, puumõõgad, katkised toolid — kõik, mis oli järele jäänud suure juhmuse ja sündsuse- tuse pärast hiljuti lõpetatud Johann Kunschti saksa teat- rist, mis oli Punasel väljakul.

„Siia tuleb minu teater,“ ütles Natalja, „siia otsa ehitad komejantide lava eesriide ja õlilampidega, siia aga pin- gid vaatajaile. Võlvid tuleb toredalt kirjuks maalida, et kui on juba lõbu, siis olgu lõbu...“

Gavriila viis tsaaritar Natalja samal viisil üles, ja Natalja laskis ta minema — lubanud armulikult oma kätt suudelda. Gavriila saabus koju pärast keskööd ja, nagu oli paruka ning kaftaniga, vajus voodisse ja vahtis lakke, nagu oleks sulanud küünla ebaselges valguses ikka veel näinud ümaravõitu nagu uurivate sametsilmadega, väi- kest rääkivat suud, lõhnava karusnahaga poolenisti kae-

tud õrnu õlgu, ning ikka veel kahisesid pärkseeliku rasked voldid, lennates ta ees kuuma pimedusse...

Järgmisel õhtul käskis Natalja tal jälle enese pool olla ja luges ette „Ahju-mängu“ — oma alles pooleli oleva kometi kolmest noormehest tulises ahjus. Gavril kuulas hilisööni, kuidas ta voolavaid värse lausus, vehkides luigesulega, ja talle näis, — kas ei olnud mitte tema üks kolmest noormehest, kes seistes alasti tulises ahjus oli valmis meeletult õnnest hõiskama...

Ta asus kogu ägedusega vana palati ümberehitamise kallale, kuigi Lossi-prikaasi ametnikud hakkasid kohe talle igasuguseid takistusi ja kantseilisi sekeldusi tegema puumaterjali, lubja, naelte ning muu pärast. Ivan Artemjitš vaikus, ehkki nägi, et Gavril on hooletusse jätnud oma joonised ega sõida enam Merekooli, lõunalaudas vahib juhmide silmadega tühja õhku, puutumata lusikat, ning öösel, kui inimesed magavad, põletab ära terve kolmekopikalise küünla. Ainult kord, keerutades sõrmi selja taga, maigutanud huuli, manitses Ivan Artemjitš poega: „Ühte ütlen ma sulle, Gavrijuška, — liiga tule lähedal sa kõnnid, ole ettevaatlik...“

Suure paastu ajal kihutas tsaar Peeter Voronežist üle Moskva Svirile ja käskis Gavrilal ühes vend Jakoviga sõita Pieterburgi — sadamat ehitama. Sellega lõppesidki tema teatritööd... Ja sellega lõpetas Gavril ka oma jutustuse. Ta ronis laua tagant välja, avas oma hollandi kuue nõõpidehulga, lõi kuue rinna eest lahti, ja pistnud käed oma lühikeste, põietaoiliselt laiade pükste taskuisse, hakkas mööda savionni sammuma — ukse juurest akna juurde.

Aleksei ütles:

„Ja ei suuda teda unustada?“

„Ei... Ega tahagi seesugust unustada, ähvarda kas või tapalavaga...“

Jakov ütles, koputades küüntega lauale:

„See on memm, kes meile säärase meeletu südame on pärandanud... Ja Sanka on samasugune... Siin pole midagi parata, — seesugust haigust ei arsti millegagi. Võtkem, vennaksed, kallakem ja joogem — meie emakese Avdotja Jevdokimovna mälestuseks...“

Sellal hakati eeskojas saabastega trampima ja kannustega täristama, pori maha tagudes, rebiti uks lahti ning sisse astus poriga pritsitud mustas mantlis, must hõbe-

trassiga kaabu peas, Preobraženski polgu bombardöörileitnant, Ingerimaa, Karjala ja Eestimaa kindralkuberner, Pihlusselburgi kuberner Aleksandr Danilovitš Menšikov.

2

„Issake, kus on täis suitsetanud, just kui karukoopas! Istuge aga, istuge edasi, olge ilma tseremooniata. Tere!“ lausus toorelt-lõbusalt Aleksandr Danilovitš. „Kas käime õige jõel ära või? Ah?“ Ja visanud seljast mantli, tõmmanud peast kaabu ühes tohutu suure parukaga, istus ta laua juurde, vaatas seal vedelevaid näritud konte, heitis pilgu tühja kaussi. „Sõin igavuse pärast varakult lõunat, heitsin tunnikeseks puhkama, aga ärkan üles — majas pole kedagi, ei külalisi ega teenijaid. Jätsid maha oma kindralkubeneri... Oleksin võinud magades surra, ja keegi poleks teadnudki.“ Ta pilgutas Alekseile silma. „Härra alampolkovnik, paku pipranapsi ja muretse kapsapoolist, — pea valutab miskipärast... Noh, aga kuidas on teie pool asjad, vennad laevameistrid? Peab, peab kiirustama. Homme käin seal ära, vaatan järele.“

Aleksei tõi eeskojast kapsaid ja viinatoobi. Aleksandr Danilovitš ajas suure briljantsõrmusega, maniküüritud väikese sõrme õieli, valas ettevaatlikult ainult enesele, haaras taldrikult näputäie jääkirmelisi kapsaid, jõi silmi pilutades, ja avanud need, hakkas rudinal kapsaid närima.

„Pole midagi pühapäevast pahemat, mul on pühapäeviti nii igav, et kole. Või on siinne kevad sihuke mürgine, või mis?... Kogu keha on tüma ja tõmbleb... Naisi pole, — see'p see põhjus!... Kah mul vallutajad! Kuhu välja jõudsid! Ehtasid linna, — aga naisi ei ole! Jumala eest, ma palun Peeter Aleksejevitsilt enese lahti, pole mulle vaja, pole hoopiski vaja kindralkubeneri ametit... Parem äritsen Moskva kaubahoovis millegagi, ajan kuidagi läbi... Aga missugused tüdrukud on Moskvast! Veenused! Silmad kavalad, põsed tulised, ise õrnad, naljatlevad... Noh, läki, läki jõele, siin on umbne...“

Aleksandr Danilovitš ei võinud kaua ühel kohal istuda, tal polnud kunagi aega, nagu kõigil teistelgi, kes töötasid tsaar Peetriga; rääkis ta ühest asjast, ise aga mõtles midagi hoopis muud. Temaga kohaneda oli üpris raske,

ja ta oli ohtlik inimene. Tõmbas jälle paruka ja kaabu pähe, viskas soobli kõhunahkadest mantli õlale ja väljus onnist ühes vennaste Brovkinitega. Sedamaid lõi näkku tugev, röske kevadtuul. Kogu Fomini saarel, nagu kutsuti teda varem, nüüd aga Peterburi poolel, kohisesid männid nii pehmelt ja võimsalt, nagu oleks sinise taeva sügavast sügavusest voolanud jõgi... Kisendasid künnivare-
sed, keereldes harvade raagus kaskede kohal.

Aleksei savionn seisis metsast laastatud ja kändudest puhastatud Troitski väljaku kaugemas otsas, äsja ehitatud puust kaubahoovi lähedal; poeüksed olid laudadega põiki kinni löödud, kaupmehed polnud veel saabunud; paremal paistsid lumest paljastatud muldvallid ja kindluse bastionid; seni oli ainult üks bastionidest — bombardöör Peeter Aleksejevi oma — poolenisti kividega kaetud, seal plagises masti otsas Andrease ristiga valge merelipp — oodatud laevastiku eelteatena.

Kogu väljakul pani tuul vee virvendama; Aleksandr Danilovitš paterdas ratsasaabastega, ilma teed valimata, sammus põiki Neeva poole. Pieterburgi peaväljak oli olemas alles kavatsustes ja plaanidel, mida Peeter Aleksejevitš oma märkmikku joonistas; tõeliselt seisis siin ainult palkidest, samblaga tihitud kirikuke — Troitski katedraal, ja sellest mitte kaugel — jõe lähemal — Peeter Aleksejevitši maja, — kahetoaline puhtalt üleslöödud onn, väljast laudadega vooderdatud ja tellisetaoliseks värvitud, katusele, vareslaudadele asetatud värvitud puust mortiiir ning kaks pommi justkui põlevate sütikutega.

Väljaku teisel serval asetses madal hollandi maja, mis väga ahvatles sisse astuma, — tema korstnast kerkis alati suitsujoake, sees akna taga, läbi ähmaste klaaside paistsid tinanõud ja ripuvad vorstid, välisukse kohale oli maalitud meriröövli-habemega ülikohutav tüürimees, ühes käes hoiab ta õllekruusi, teises täringutopsi, sissekäigu kohal kääksus ridva otsas silt „Nelja fregati austeria“.

Kui jõe jõuti, haaras tuul mantlitest kinni, paiskas parukad üles. Jää Neeval oli sinine, suurte lahvandustega, juba kõrgele kerkinud sõnnikuste sõiduteedega. Aleksandr Danilovitš vihastas äkki:

„Kaks tuhat rubla on määranud kõigi tööde peale! Ah, tindihiinged, ah, paastujad, seenesööjad! Ma sülitasin

djakkide, kroonukirjutajate, kõigi prikaaside peale, — Moskvas võibsetakse veerandkopika pärast, raisatakse paberit! Mina olen siin peremees! Minul on raha, on hobuseid, häid töömehi võin saada niipalju kui vaja, kust ma nad saan — see on minu asi... Pidage meeles, vennaksed Brovkinid, siia pole tulnud tukkuma... Kas magate või sööte, — kuid maikuu lõpuks peavad valmis olema kõik maabumissillad, palktökked ja laohooned... Ja mitte üksnes vasakul kaldal, kus teil on kästud... Siin, Pieterburhi poolel, peavad olema sisseseaded, et suur laev saaks läheneda, randuda...“ Aleksandr Danilovitš sammus kiiresti kallast mööda, näidates, kuhu tulevad vaiad taguda, kus lautrid ehitada. „Pärast merevõitu saabub flagman, kahurite mürinal, läbilastud purjedega, — kas ta peab siis Fontanka suudmes randuma? Ei — siin!“ — ta trampis ratsasaabastega lombis. „Aga juhtub, et Inglismaalt või Hollandist purjetab kohale rikas kaupmees, — vaat, seal on Peeter Aleksejevitši maja, seal minu maja, — palume lahkesti...“

Aleksandr Danilovitši maja ehk kindralkuberneri loss — sadakond sülda tsaari onnist eemal, ülesjõe — oli rutuga ehitatud, savist pätsitud, krohvitud, kõrge hollandi katusega, mis paistis kaugele jõe; otse keset fassaadi oli kahele lamedale sambale ehitatud trepp portikusega, mille parempoolsel kaldel lamas puust kullatud Neptunus kolmikhargiga, vasakpoolsel toetus aga suurte rindadega merineitsi kummuli lükatud potile; portikuse viilul — ussist überpõimitud tähed „A. M.“; katusel lipuvardas kindralkuberneri isiklik lipp; trepi ees seisis kaks suurtükki.

„Seda majakest pole häbi välismaalastele näidata. Toredad, ah, toredad on merejumalad! Näe, paistab, nagu oleksid nad otse merest tulnud ja minu trepi kohale pikali heitnud... Ja kui Svirist tulev laevastik siit mööda sõidab ja meie kahuritest tulistame... Ilus, ah, ilus!...“

Aleksandr Danilovitš vaatles mõnuga oma maja, pilutas siniseid silmi. Siis pöördus ja kõhatas pahaselt, vaadates kaugele vasakule kaldale, kus tuul kõigutas üksikuid mände kändude ning paljakute keskel.

„Ah, kahjul... Siin rikuti rutuga pisut asja...“ Ta osutas kepiga sinna kohta, kus Fontanka väljus Neevast. „Missugune väljavaade oli minu akendest, — mets seisis nagu sein, seal oleks võinud kohtaldada lõbustusi suvi-

seks mõnuks... Maha raiusid! Vaat, kurat, ikka läheb nii... Noh, läki minu poole, ehk leiame midagi, teemo napsid..."

"Härra kindralkuberner," ütles Aleksei, "vaadake, ülevaht Neevat mööda läheneb palju regesid... Kas see mitte tsaar pole?"

Aleksandr Danilovitš heitis vaid pilgu: "Tema jah!" — ning hakkas korraldama. Vennaksed Brovkinid jooksid käskudega kohe eri suundadesse, ise ruttas ta koju, kutsudes valjul häälel teenijaid. Ja seisis natukese aja pärast taas kaldal, lautil — tohutu suurte kullaga õmmeldud punaste käänistega preobraženski mundris, siidsärp üle õla, küljel mõõk — seesama, millega ta tunamullu Neeva suudmes võideldes rootsi fregati tekile ronis.

Mööda Neeva tursunud jääd, mida oli jube vaadatagi, lähenes pikaks veninud voor. Poolsada tragunit hakkasid väsinud hobuseid ergutama ja kihutasid kalda poole, — kartes lahvandusi. Nende järel käänas läbi lahvavee raske kummsaan ja peatus maabumissilla juures. Vaevalt oli saani sisemusest, karusnahksete vaipade alt pikk ratsasaapas jalg välja sirutunud, kui kindralkubeneri maja juures raksatasid kaks kahurit. Ratsasaapa järel tulid nähtavale kaks kasukavarrukat, millest sirutusid esile tugevate küüntega sõrmed, haarasid kinni saani nahkpõllest, ning sealt kostis madalavõitu hääli:

"Danilõtš, tule appi, näe, kurat, — ei pääse välja..."

Aleksandr Danilovitš hüppas sillalt põlvini vette ja sikutas Peeter Aleksejevitši välja. Sel hetkel sähvatasid kõik Peeter-Pauli kindluse bastionid tuld, peitusid suitsu, mürin veeres piki Neevat. Tsaari maja juures tõusis standard masti otsa.

Peeter Aleksejevitš ronis sillale, ringutas, ajas enese sirgu, lükkas nahkmütsi kuklasse ja — kõigepealt — vaatas Danilõtšile, selle rõõmust punetavale pikale näole, hüplevaile kulmudele. Võttis ta põskedest käega kinni, pigistas:

"Tere, kamraad... Ei sa suvatsenud minu juurde sõita, aga mina ootasin... Noh, sõitsin siis ise... Kisu kasukas mul seljast. Tee on vilets, Schlüsselburgist allpool oleksime peaaegu uppunud, jõõretel kloppis täitsa läbi, jalg kirvendab..."

Peeter Aleksejevitši selga jäi oravanahkse voodriga kalevist kaftan; asetades ümara, raseerimata, turris vur-

udega näo vastu tuult, hakkas vahtima keerlevaid kevadpilvi, rutulisi varje, mis lendasid üle lompide ja lahvanduste, ägedat, läbi pilvelõhede paistvat tukkumat päikest Vassili saare taga; ta ninasõõrmed laienesid, väikese suu nurkadesse ilmusid lohukesed.

"Paradiis!" ütles ta. "Jumala eest, Danilõtš, paradiis, maine taevariik... Lõhnab mere järele..."

Üle väljaku, lompe laiali pritsides, jooksid inimesed. Jooksjate järel trampisid raskelt kingadega, astusid rivis preobražensklased ja semjonovlased, kitsais rohelistes kaftanites, valgete säärekatetega, — hoidsid täakidega piase enese ees.

3

... Varssavis, kardinal Radziewski lõunalauas, rääkis ta: ma ei lasa Neevasse ühtki pähklikoort, ärgu moskoviidid lootkugi mere äärde asuda... Kui aga Augustiga olen lõpu teinud, siis hammustan Sanktpieterburhi nagu kirskivi puruks ja sülitän välja..."

"Noh, on ta aga lollpea, susi teda söögu!" Aleksandr Danilovitš istus paljana lavitsal ja seebitas pead. "Satuks ta mulle lahinguväljal vastu, — ma näitaksin sellele kanglasel kirskivi..."

"Ja veelgi rääkis: Arhangelskisse ei lasa ma ühtki inglismanni laeva, las mädaneb Moskva kaupmeeste kaupaitades."

"Aga mele kaup ei mädane ju, myn Herz, eks?"

"Kolmkümmend kaks inglise laeva, kogunenud karavaniks, saabusid nelja kaitsefregati saatel jumala abiga ilma kaotusteta Arhangelskisse, tõid rauda, terast, kahurivaske ja tubakat tündrites ning palju muud, mida pole meile vaja, mis tuli aga ära osta."

"Noh, olgu pealegi, myn Herz, ega me kahju ei kannu... Neil peab ka oma lõbu olema, — purjetasid vapralt... Tahad kaljaleili? Nartov!" hüüdis Aleksandr Danilovitš, pladistades mööda märga värskelt hõõveldatud põrandat sauna eeskoja madala ukse juurde. "Mis sa seal, Nartov, — karmust uimaseks jäänud või? Võta kaljakann, viska tubli leil..."

Peeter Aleksejevitš lamas laval otse lae all, kõhnad põlved üles tõstetud, — lehvitas endale vihaga. Tentsik

Nartov vihtus teda juba kaks korda ja kallas jääkülma veega üle, ning praegu ta mõnules. Sauna läks kohe pärast saabumist, et siis kogu isuga õhtust süüa. Saun oli kerge pärnapuuehitus. Peeter Aleksejevitsš ei tahtnud siit lahkuda, kuigi külalised kindralkuberneri söögitoas juba kaks tundi vaevlesid, oodates tsaari väljatulekut ning laudaasumist.

Nartov avas vaskse ahjuukse, viskas kibutäie kalja sügavale kuumadele kividele, ise kõrvale hüpates. Välja lendas tugev, pehme leilipahvak, lõi kuumalt vastu keha, lõhnas leiva järele. Peeter Aleksejevitsš ägises, lehvitades kaseviha lehtedega oma rinnale.

„Myn Herz, aga vaat Gavriila Brovkin räägib, et näiteks Pariisis ei mõisteta leilitamisest ja liiatigi veel kaljaga mitte kui midagi, ning rahvas olevat nigel.“

„Seal mõistetakse muud, — mida poleks paha meilgi mõista,“ ütles Peeter Aleksejevitsš. „Meie kaupmehed on lausa barbarid, — kui palju ma nendega Arhangelskis vaeva nägin. Kõigepealt peab ta roiskunud kauba maha müüma, — kolm aastat luiskab ta, vannub jumala nimel, nutab, topib aga oma mäda värki, kuni ka värske käes raisku läheb... Kala on Põhja-Dvinas tohutult, — pista mõla vette ja ta jääb püsti, — seesugused on seal heeringaparved... Aga kalaladudest ei saa mööda minna — kole hais... Ma rääkisin nendega Burmistrite-palatis — esiti sõbralikult, — noh, pärast tuli vihaseks minna...“

Aleksandr Danilovitš õhkas masendatult.

„Sedasi see on meie juures, myn Herz... Pimedus... Anna neile saatana kaupmeestele voli, — nad häbistavad kogu riigi... Nartov, anna külma õlut...“

Peeter Aleksejevitsš laskis pikad jalad rippu, istus lavaäärele, kummardas pea alla, tema tumedaist lokkis juustest voolas higi.

„Mõnus,“ lausus ta. „Väga mõnus. Nõndaks, kallid kamraad... Ilma Pieterburhita oleksime nagu keha ilma hingeta.“

Siin, vene maa äärel, vallutatud merelahe kaldal, Menšikovi laua taga istusid uued inimesed, — need, kelle seisust tsaar Peetri otsust mööda „siitpeale oskuse järgi arvestatakse“, — kes üksnes oma andekuse varal suitsu-

tarast välja pääsesid, kes viiskude asemele juhtnabast mehaanilised pannaalidega kingad jalga tõmbasid ja kes kinnasid mõtete asemel: „Issand, miks lased sa mind kinnas süüa näija pärast ulguda?“ — hakkasid niisama nagu praegu, teis luidade ümber, tahes-tahtmata riigisid põhitama ning raakima. Siin olid vennaksed Brovkin, Faduss, Skljajev ja Gavriila Avdejevitsš Menšikov — kuulsad laevameistrid, kes järgnesid Peeter Aleksejevitsšile Voronežist Svirile, novgorodlane-ettevõtja Mihhaili Mihhailovitš Golitsõn, kes valgutas silmi nagu kass öösel; sakramental Terenti Buda ja Jefrem Tarakanov — suhtepärane puutöökerdaja ning kuldaja.

Lauda polnud ka mitte üksnes alamsoolised: Peeter Aleksejevitsš vasakul käel istus Roman Bruce — punapärane sõtlane, kuninglikust soost, kondise näo ja peente, karmilt kokkupigistatud huultega, — matemaatik ja raamatute lugeja nagu ta vend Jakovgi; vennaksed sündisid Moskvast, Saksa agulis, viibisid Peeter Aleksejevitsši juures juba ta noorusaastaist peale ja pidasid tema asja oma asjaks; istus kullisilmaline, raug, kõrk, kitsa nina alla kriipsuna jäetud vurrukestega kaardiväe-polkovnik vürst Mihhaili Mihhailovitš Golitsõn, kes enese Schlüsselburgi ründamise ja vallutamisega kuulsaks teinud, — nagu kõik teisedki jäi ta tublisti, kahvatas ja kõristas laua all kannuselt; istus oodatava Balti mere laevastiku aseadmiral Cornelis Cruys — merehulgu, sügavad karmid kortsud pargitud näol, vesise, niisama imeliku pilguga nagu külm mere sügavik; istus kindralmajor Chambers, tüse, tugevanäoline, kongusninaline — samuti hulkur, üks neist, kes Peetri õnne uskuma hakates andis talle kõik, mis tal oli, — oma mõõga, vahvuse ja sõduri-au; istus vaikne Gavriila Ivanovitš Golovkin, tsaari ööteenistus-õukondlane, kaugenägeliku ja kavala mõistusega mees, Menšikovi abiline linna ning kindluse ehitamise alal.

Külalised rääkisid juba kõik korraga, kärarikkalt, — mõni hakkas meelega karjuma, et tsaar teda kuuleks. Kõrges toas lõhnas niiske krohvi järele, valgetel seintel põlesid küünlad kolmeharulistes vask-tagapeeglitega küünlajalgades, põles ka palju tühjadesse pudelitesse pistetud küünlaid, kirjul laudlinal, tina- ja savitaldrikute vahel, millel oli rikkalikult kõike seda, millega võis võõrustada külalisi kindral-kuberner: sink ja keeled, suitsuvorstid, haned ja jänessed, kapsas, rõigas, soolatud

kurgid, — kõik varustaja Negomorski poolt Aleksandr Danilovitšile kingituseks toodud.

Kõige rohkem vaidlusi ja kisa oli toiduainete ja hobusemoona väljaandmise pärast, — kes kelle eest rohkem ära kiskus. Moon saabus siia Novgorodist, varustuse peaprikaasist, — suvel lotjadel Volhovi jõe ja Laadoga järve mööda, talvel — äsja läbi põlismetsade rajatud teed pidi — Schlüsselburgi ladudesse, selle kindluse tugevate müüride kaitse alla; seal istusid aitades paremate semstvo maksuametnike hulgast valitud komissarid ja saatsid nõudmise peale kaupa Pieterburgi sõjaväe jaoks, mis oli majutatud Viiburi poolel muldkindlusse, mitmesugustele ehitusalal tegutsevatele prikaasidele, talupoegadele-ehitustöölistele, kes saabusid siia kolmes vahetuses — aprillist kuni septembrini, — labidameestele, metsaraiujatele, puuseppadele, müürseppadele, katuse- tegijatele. Tee Novgorodist siia oli raske, sinne maa sõjast laastatud, lähedal polnud midagi saada, tagavara- dest tuli ühtesoodu puudu, ja Bruce, Chambers, Cruys ning teised väiksemad inimesed ahmisid igaüks enesele ja pidasid nüüd laua taga ägestudes arveid.

Peeter Aleksejevitišile anti sooja toitu — nuudleid. Mitmele poole laiali saadetud soldatitel õnnestus selle nuudliroa jaoks leida kukk ühest talukesest Fontanka kaldal, kalamehelt-suhknalt, kes juhust kasutades nõõris vana linu eest viis altõni Sõõnud, asetask Peeter Aleksejevitiš lauale oma pikad suurte kämmaldega käed: nende sooned olid pärast sauna tursunud. Ta rääkis vähe, kuulas tähelepanelikult, ta pungis silmad olid valjud, pisut kohutavad; kui ta aga piipu toppides või mõnel muul põhjusel need langetas, siis paistis ta ümarapõseline lühikese ninaga ja väikese naeratava suuga nagu heasüdamlikuna, — astu aga julgesti juurde, löö peekriga vastu ta peekrit: „Sinu terviseks, härra bombardöör!“ Ja tema, muidugi sedamööda, kellega tegemist, mõnele küll ei vastanud, teisele nokutas alt üles pead, — ta tõmmud, peened lokkis juuksed rappusid: „Bacchuse nimel,“ — lausus bassihäälega ja jõi, nagu teda olid õpetanud Hollandis tüürimehed ning madrused, — peekrit huultega puudutamata — hammaste vahelt otse kurku.

Peeter Aleksejevitiš oli täna rahul sellepärast, et Danilõts rootslaste kiuste ehitask seesuguse tubli maja, millel Neptunus ja merineitsi katusel; ja sellepärast, et laua üm-

ber istuvad kõik omad inimesed ja vaidlevad ning ägetsevad suure asja pärast, mõtlemata selle üle, kui ohtlik see on ja kas see õnnestub; ja eriti rõõmustas südant see, et siin, kus ühinesid kauged kavatsused ning rasked algatused, kõik see, mida ta meelespidamiseks segase käekirjaga paksupoolsesse märkmikku üles tähendas, märkis, mida ta koos näritud pliitsitüki, piibu ja tubakaputiga laskus kandis, — et kõik see oli muutunud ilmseks, — tuul rebib kindluse bastionil lippu, tünadest kal- lastest tõrjutavad vaia, kõikjal liiguvad inimesed töös ja hooles, ning juba seisab linn nagu linn, küll alles vaika, kuid ometi kõiges oma harilikkuses.

Pihu merivaiku närides Peeter Aleksejevitiš kuulas ära kuulnud ka, mida talle põristas vihane Bruce mäda- nend heintest, mida kisendas purjus Chambers, püüdes klassiga temani ulatuda... See oli igatsetud, armsaks saanud koht. Hea on muidugi ähmasel ja soojal Aasovi merel, mis saavutatud suurte vaevadega, hea on Valgel merel, mis õitsutab oma jahedaid laineid madalale laskunud udu all, — kuid neid ei saa võrreldagi Balti merega — laia teega imeväärsetesse linnadesse, rikastes maa- desse. Siin tuisub südagi teistmoodi ja mõttelend saab hoogu ning jõud kasvab kahekordseks...

Aleksandr Danilovitš vaatas ikka aeg-ajalt, kuidas myn Heri ninasõõrmed üha laiemaks paisusid, piibust aina tihedamad suitsupilved tõusid.

„Jätkub juba!“ hüüdis ta äkki külalistele. „Ikka üks ja sama: kaer ja hirss, kaer ja hirss! Härra bombardöör ei sõitnud mitte selleks siia, et juttu kaerast ja hirsist kuu- lata.“ Menälkov pilgutas kogu põsega paksule, magusalt naeratavale, lühikest kohevil kaftanit kandvale mehele. „Pelten, vala reinveini, todasama,“ — ja pöördus ootavalt Peeter Aleksejevitiši poole. Nagu ikka, nii taipas Menšikov nüüdki, luges ta tumenenud silmist, et — vaat just nüüd on saabunud hetk, mil kõik, mis ammu on käärinud, kobrutanud, vaeva teinud, nii ja teisiti ta peas külge kee- ranud, — nüüd on see selgelt ning juba kõikumatult tah- teks muutunud... Ja siin juba ära vaidle vastu, ära astu ta tahtele põiki ette.

Laua ümber jäädgi vait. Ainult vein vulksus, voolates kõhukast pudelist peekritesse. Peeter Aleksejevitiš, võt- mata käsi laualt, laskus seljakile kullatud tooli selja- toele.

„Kuningas Karl on vapper, kuid pole tark, on vaid üpris kõrk,“ lausus ta aeglaselt, Moskva moel sõnu hääldades. „Aastal seitsesada laskis ta oma õnne käest. Aga tal oleks võinud õnnestuda, ja meie poleks siin mitte reinveini joonud. Narva-alusest häbist on meile suur kasu olnud. Tagumisest muutub raud tugevaks, inimene mehistub. Oleme õppinud palju, mida me ei aimanudki. Meie kindralid, eesotsas Boriss Petrovitš Šeremetjevi ja Anikita Ivanovitš Repniniga, näitasid kogu maailmale, et rootslased pole mingi ime ja et neid võib lüüa nii lagedal võitlusväljal kui ka kindlusemüüridel. Teie, mu südame lapsed, vallutasite ja ehitasite selle püha koha. Jumal Neptunus, kes õõtsutab mere sügavusi, on laskunud sellesinase aukandja katusele, oodates laevu, mille kallal me kõik töötasime, nii et käed rakkus. Kuid kas on tark, kindlustanud end Pieterburhis, rootslasi igavesti Sõsarjõel ja Kotlini saarel eemale tõrjuda? Oodata, kuni Karl, tüdinud üksnes oma unistuste ja unenägudega sõdimast, oma sõjaväed Euroopas meie vastu pöörab? Siis ei päästa meid siin vist isegi mitte jumal Neptunus. Siin on meie süda, kuid Karlile tuleb vastu astuda kaugeil ääremail, tugevais kindlustes. Meil peab olema julgust endal peale tungida. Niipea kui jää on läinud — minna Käkisalme peale, võtta see rootslastelt, nii et Laadoga järv oleks jälle nagu muistseil aegadel meie oma, et meie laevastik saaks liikuda põhjast ilma ohuta. Peab minema üle Narva jõe, vallutama Narva seekord juba ilma häbisse jäämata. Valmistuda sedamaid sõjakäigule, kamraadid. Viivitamine on niisama hea kui surm.“

5

Peeter Aleksejevitš nägi läbi tubakasuitsu, läbi tiheda aknaraamistikku, et lõigatud servadega kuu, mis kogu aeg oli kihutanud läbi kärisenud udupilvede, peatus ja rippu jäi.

„Istu, istu, Danilõtš, pole tarvis saata, lähen — hingana õhku, tulen tagasi.“

Ta tõusis laua tagant ja astus välistrepile Neptunuse ning kuldse kruusiga suurerinnalise neitsi alla. Teravalt lõhnav pehme tuul tungis ninasõõrmeisse. Peeter Aleksejevitš pistis piibu tasku. Maja seina juurest — samba tagant — eraldus mingi ilma mütsita mees, vammuse ja

rikkudega, laskus põlvili ning tõstis paberilehe pea

„Kas sul vaja?“ küsis Peeter Aleksejevitš. „Kes sa oled? Tõuse üles, — kas sa korda ei tunne?“

„Ma valitseja,“ lausus mees vaikse, läbitungiva häälega. „Ma see kummardab armetu ja vaene inimene, kellele ning vaevast, Andrijuška Golikov... Hukka ta, ma valitseja, halasta...“

Peeter Aleksejevitš tõmbas vihaselt läbi nina, võttis tiheda kirja, hakkis veel kord — tõusta:

„Kas sa ei põgened? Oled haige? Kas teile männikäbi-
daga võina antakse, nagu ma käskisin?“

„Tõuse üles, ma valitseja, tööd ei põlga, vean kive ja kütlen maad, saan palke... Kuid imeväärne jõud läheb minu käest valitseja... Ma olen maalikunstnik Golikov, nagu näed — jumalamaali Palehhist. Võin putreeda maalida, justkui elavad inimnäod, ei nad vanane ega sure, vaid vaid elavad neis igavesti... Võin maalida mere-
laevu ja laevu nendel purjete all ning suurtükkide suit-
sust... üpris hävalt...“

Peeter Aleksejevitš turtsatas teist korda, kuid mitte enam vihaselt.

„Kasid laevu maalida? Aga — kuidas sind uskuda, et sa ei lüskad?“

„Võiksin joosta, tuua, näidata, — kuid on seinale joonistatud, krohvile, ega mitte värvidega, vaid sõega... Ep ole varve ega pintseleid. Näen neid vaid unes... Värvide eest, kas või sõrmkübara-suurustes potikestes, ja mõne pintslikesse eest, valitseja, kuidas sind teeniksin — kas või tulle hüppaksin...“

Kolmas kord turtsatas Peeter Aleksejevitš oma lühikesse ninaga. „Läki!“ — ja tõstes näo kuu poole, mis valgustas ratsasaabaste all krigisevate loikude õhukest jääd, hakkas kähku sammuma, nagu ikka. Andrei Golikov ruttas sõrkides ta järel, vahtides kõõrdi tsaar Peetri erakordselt pikka varju, püüdes mitte sellele astuda.

Läksid üle väljaku, pöördusid harvade mändide alla, jõudsid Suure Nevkani, kus kaldal seisis mätastega kaetud, madalad ehitustööliste muldonnid. Uhe sellise ees avas Golikov pindudest ukse — ise meeletu, kummardades, sosinal halisedes. Peeter Aleksejevitš kummardas pea alla, astus sisse. Paarkümmend meest magas naridel, — poolkasukate, roguskite alt tolknesid paljad jalad. Pika

habemega, kuni vööni alasti mees istus madalal pingikesel pilaku juures, milles põles pird, — paikas särki.

Ta ei imestanud, nähes tsaar Peetrit, torkas nõela rii-
desse, pani särki kõrvale, tõusis ja kummardas aeglaselt,
nagu kirikus ikooni ees.

„Kanna kaebus ette!” lausus Peeter katkendlikult. „Toit
on halb?”

„Halb, valitseja,” vastas mees lihtsalt, selgelt.

„Rõivad viletsad?”

„Sügisel anti rõivad, — näe, kuidas talve jooksul ära
kantud.”

„Pöete?”

„Paljud põevad, valitseja, — koht on üpris kuri.”

„Apteek arstib teid?”

„Oleme kuulnud apteegist, seda küll.”

„Ei usu apteegisse?”

„Jah, kuidas sulle nüüd öelda, nagu iseenesest paranek-
sime.”

„Kust sa pärit oled? Missuguse vahetusega tulid?”

„Tulin Kerenski linnast, kolmanda, sügisese vahetu-
sega... Oleme agulirahvas... Siin muldonnis oleme kõik
vabad mehed...”

„Miks jäid talvitama?”

„Ei tahtnud talveks koju minna, — niikuinii tuleb ahju
peal nälja pärast ulguda. Jäin lepingu alusel, kroonu leiva
peale, — veame metsa. Aga sina vaata, missugust leiba
antakse.” Mees tõmbas poolkasuka alt tüki musta leiba,
mudis seda, murdis paindumatute sõrmede vahel. „Halli-
tus. Kas siin mõni apteek aitab?”

Andrei Golikov vahetas tasa pirru pilakus, — madal,
saviga mätsitud, ainult paiguti lubjatud muldonna muutus
valgemaks. Mõned kergitasid rohuski alt pead. Peeter
Aleksejevits istus narile, haaras kätega põlve ümbert
kinni, vaatas läbitungivalt — otse silmadesse — habe-
mikule mehele:

„Aga mis sa kodus, Kerenskis, teed?”

„Me oleme mesijoogimüüjad. Kuid nüüd juuakse vähe
mesijooki, kellelgi pole raha.”

„Ja süüdi olen — mina, olen kõik paljaks koorinud?
Nii?”

Habemik tõstis üles, laskis alla paljad õlad, kerkis ja
laskus vaskrist ta kõhetul rinnal, — kõigutas muiates
pead:

Tahad tätt teada? ... Noh, ega me karda tõtt rääkida,
enne kui nägusipäevi näinud... Muidugi, enne
kui see rahvas hoopis kergemini. Ei olnud seesugu-
seid makseid ja koormusi... Aga nüüd — muudkui anna
ja kanna raha... Varem maksti suitsu pealt, adra pealt —
vastastikusel vastutusel, oli võimalik kokku
võtta kergendust saada, — see mugavus oli... Nüüd
kõik peab pealt maksta, panid kõik hinged
sisse. Iga hinge ümber keerleb komissar, semstvo
nõukogu, muudkui maksa. Aga viimastel aastatel
selle suve jooksul veel sulle siia Pieterburhi kolm vahe-
list, nelikümne tuhat maameest... Kas see kerge on?
Kui vaatada aast kümneandaj perest mees — kirvega,
põlvi või lahuga ja põiksaega. Ulejäänud üheksast
perest koguakse talle moonaraha — iga pere pealt kolm-
teistkümneid altõit ja kaks tenga... Aga need peab ju
muretseda... Niihha käreata turu peal kurku: „Siin ta
on, kuu mesijook!” Mõni hea inimene vähest jookski,
aga taskus pole midagi peale „aituma”. Mu pojad sa võt-
sid kogu aeg, kodus on eit ja neli plikakest, üks väik-
sem kui teine... Muidugi, valitseja, eks sa näe paremini,
mis tuleks vaja...”

„See on tõsi, et mina näen paremini!” lausus Peeter
Aleksejevits karmilt. „Anna see leib siia!” Ta võttis hal-
liandud tüki, murdis katki, nuusutas, pistis tasku. „Kui
Neeva lahti läheb, tuuakse uusi rõivaid, viiskusid. Jahu
tuuakse, hakkame siin leiba küpsetama.” Ta pidi juba
üks juurde astuma, unustades Golikovi, kuid see tegi
nii paluva liigutuse, vaatas talle nii otsa, et Peeter Alek-
sejevits muheldes lausus: „Noh, jumalavõõpaja, näita
sile...”

Üks seinast naride vahel, hoolikalt silutud ja lubjatud,
oli kaetud rohuskiga. Golikov võttis rohuski ettevaatli-
kult maha, lohistas lähemale raske pilaku, süütas veel tei-
segi pirru ja, hoides seda värisevas käes, kuulutas kõrge
häälega: „Üpris ülikuulus merevõit Neeva jõesus mai-
kuu viiendal päeval üks tuhat seitsesada kolmandal aas-
tal vaenlase neljateistkümne suurestükiga kuunar
„Astrel” ja kümne suurestükiga admiralipaati „Gedan”
allatuvad härra bombardöör Peeter Aleksejevitsile ja
leitnant Menšikovile.”

Kõhvitud seinal oli osavalt, peenikese söega kujuta-
tud vahupalistusega laineil kaks Rootsi laeva, kahuri-

suitsus, ümbritsetud paatidest, kust vene soldatid ronisid rünnakule. Laevade kohal ulatusid pilvest välja kaks kätt, mis hoidsid pikka vimplit ülalõeldud pealkirjaga. Peeter Aleksejevitš laskus kükakile. „Kae aga, kae!“ lausus ta. Kõik oli õieti, — laevade taageldus, põitena pingul purjed ja lipud. Ta seletas isegi Aleksaškat püstoli ja mõõgaga, kes ronis mööda rünnakuredelit, ja tundis enese ära — küll liiga ehitud, kuid ta seisis siis tõepoolest otse vaenlase ahtri all paadi ninas, karjus ja pildus granaate. „Kae aga, kae! Aga kust sa siis tead sedasinast võitu?“

„Ma olin siis sinu paadis, aerutajana...“

Peeter Aleksejevitš puudutas sõrmega joonistust, — ja tõepoolest oli süsi. (Golikov hakkas tasa oigama ta selja taga.)

„Sedaviisi ma saadan su vahest tõesti Hollandisse — õppima. Ega sa end põhja joo? Ma ju tunnen teid, põrgulisi...“

...Peeter Aleksejevitš tuli tagasi kindralkuberneri poole, istus jälle kullatud toolile. Küünlad olid alla põlenud. Külalised olid juba rängalt purjus. Laua teises otsas laulsid laevnikud haledat laulu, pead alla kummardatud. Üksnes Aleksandr Danilovitš oli selge. Ta märkas kohe, et myn Herzil suunurk tõmbleb, ja arutles kähku, — millest see võiks olla?

„Säh, hauka!“ hüüdis talle äkki Peeter Aleksejevitš, tõmmates taskust hallitanud leivatüki. „Söö aga seda, härra kindralkuberner!...“

„Myn Herz, mina pole siin süüdi, leiva väljaandmist juhatab Golovkin, tema peaks selle tükiga läkastuma... Ah, sa varas, ah, sa häbematu!“

„Söö!“ — Peeter Aleksejevitši silmad avardusid metsikult. „Sõnnikuga toidad sa inimesi, — õgi ise, Neptunus! Sina vastutad siin kõige eest! Iga inimhinge eest...“

Aleksandr Danilovitš laskis raue, kahetseva pilgu üle myn Herzi ja hakkas närima seda koorukest, neelates meelega vaevaliselt, otsekui läbi pisarate...

6

Peeter Aleksejevitš läks magama oma majakesse, sest kindralkuberneri toad olid kõrged, tema aga armastas madalaid lagesid ja hubaseid ruume. Oma Zaandamisoleku ajal magas ta sepp Kisti majakeses kapis, kus ei

saanud jalgugi välja sirutada, ja sellest hoolimata meel-
tas talle seal.

Tõenäoliselt Martov oli ahju kuumaks kütnud, lauale pika aknasees ees, millest välja vaadates pidi kummarduma, oli ta asetanud raamatud ja vihikud, paberi ja kõik muu, millega kirjutada, joonestaja- ning puusepa-sirklikastid raskudes nahktaskutes, pikksilmad, kompassid, tubaka ja pipad. Kambri seinad olid purjeriidega üle löödud. Nurgas seisis poole inimese kõrgune vasklatern, mis oli toodud Peeter-Pauli kindluse majakamasti jaoks; lebasid mõned paatide ja purjekate ankrud, tõrvased köied, hokautide plokid.

Siin oleks Peeter Aleksejevitšil — pärast sauna ja head õhtusööki — olnud magus uinuda puuvoodis jämeda linase eesriidega neljal keerdsambal, lõuendist öömüts peale tõmmatud. Kuid uni ei tulnud. Tuul kõhistas katusel — hookaupa, ulgus ahjutruubis, raputas aknaluuki. Põrandal, viltvaibal, asetanud ümmarguse aukudega laterna enese kõrvale, istus südamesõber Aleksaška ja jutustas kuningas Augusti rahamuredest, millest pidevalt teatas kirjalikult ja kullerite kaudu tema õukonna juures olev saadik vürst Grigori Fjodorovitš Dolgoruki.

Kuningas Augusti olid naislemmikud põhjalikult laostanud, aga raha ei ole; Saksimaal andsid ta alamad ära kõik, mis võisid, — räägiti, et seal põlnud võimalik sada taalritki võlgu saada; Sandomiri seimil keeldusid poolakad raha andmast; August müüs oma lossi Preisi kuningale poole hinna eest, ja jälle — ei tea, kas kurat ise või kuningas Karl lükkas ta teele ühe naisolendi, esimese iluduse Euroopas, krahvinna Aurora Königsmarki ning August pillas need rahad tulevärkide ja ballide peale tema auka; kui aga krahvinna veendus, et tema taskud olid juba pahupidi pööratud, ütles ta talle komplimendi ja sõitis minema, viies kaasa tõllatäie sametit, siidi ning hõbelauanõusid. Augustil polnud enam midagi süüagi. Ta saabus vürst Grigori Fjodorovitš Dolgoruki poole, äratas selle unest, langes leentooli ja muudkui nutma: „Minu saksid sõjaväed,“ ütleb ta, „närivad juba teist nädalat ainult kuivikuid, Poola väed, saamata palka, asusid rõõvima... Poolakad on täitsa hulluks läinud, — säärast joomist, säärast omavahelist löömist ei mäletatagi Poolas, panid ühes šlahtaga vallutavad rünnakul üksteise käest linna ja losse, põletavad külasid, märatsevad hulle-

mini kui tatarlased; Rzecz Pospolita ei tee neile vähimatki muret... Oh, mina õnnetu kuningas! Oh, parem oleks mul mõõk välja tõmmata ja selle otsa langeda!"

Vürst Dolgoruki, hea südamega inimene, kuulas ja kuulas, pisarad tulid säärase õnnetuse puhul silma, ja andis talle oma rahadest ilma kviitungita kümme tuhat jefimokit. Kuningas kihutas sedamaid koju, kus tal marutses juba uus favoriit — krahvinna Kozelska, ning muudkui sellega pidutsema...

Aleksandr Danilovitš tõmbas raudlaterna ligemale, võttis kirja välja, ning asetades selle helendavate augukeste juurde, luges takerdudes, kuna polnud kirjatarkuses veel eriti tugev:

"Myn Herz, vaata näiteks, mis kirjutab meile Sandomirist vürst Grigori Fjodorovitš: „Poola vägi sõdib hästi kõrtsides viinakruusi taga, aga teda lahinguväljale vaenlase vastu viia on raske... Kuningas Augusti saksi vägi on tubli, kuid tal pole õiget viha rootslaste vastu. Pool Poolamaad on rootslaste poolt lõplikult laastatud, pole säästetud ei kirikuid ega haudu. Kuid poola panid ei hooli millestki: igaüks mõtleb ainult enesele. Ma ei tea, kuidas võib seesugune riik püsida! Ta ei too meile mingit abi, — vahest ainult meelitab vaenlast kõrvale..."

"Suuremat kasu ma ei loodagi," ütles Peeter Aleksejevitš, „aga Dolgorukile ma kirjutasin, et tehku, mis tahab, — nõudku ise kuninga käest tagasi kümme tuhat jefimokit, mina ei vastuta nende eest... Selle rahaga võib terve fregati ehitada!" Ta haigutas, plaksatades hammastega. „Eevatütred! Mis nad küll meiesugustega ära ei tee! Amsterdamis käis üks minu pool, trahterist, — luiskaja, elav, aga muidu — läks korda... Ja ega temagi vähe maksma läinud..."

"Myn Herz, kas saab sind sel alal siis Augustiga võrrelda. Üksnes Aurora Königsmark läks talle maksma pool miljonit. Aga trahteritüdrukule, — ma mäletan hästi, — kinkisid sa kas kolmsada või viissada rubla — ainult..."

"Kas tõesti — viissada rubla? Ai-ai-ai... Polnud kedagi, kes oleks mulle naha peale andnud... August pole meile eeskujuks, me oleme kroonu inimesed, meil oma raha ei ole. Ole ettevaatlik, Aleksaška, selle „ainult'iga", — räägi kroonu rahast tõsisemas toonis..." Ta vaikis hetke. „Sul on siin üks mees, veab palke... Vaat sellele on jumal annet andnud..."

„Kas see Andrejuška Golikov või?"

„Sina on ta asjata, ei tegele õigel alal... Tarvis ta kuskilvase saata... Las maalib ühe naisisiku näopildi." Peeter Aleksejevitš vaatas kõõrdi. Ei saanud hästi aru, mis, nagu oleks Aleksaška hakanud hambaid irevile ajama. „Aga vaat, kui ma tõusen ja tõmban sulle, vennas, malakaga, siis sa tead, kuidas naerda... Ma igatsen katarina järel, see on kõik... Sulen silmad — ja näen teda elavana, avan silmad — tunnen teda ninasõõrmetega... Andestan talle kõik, kõik ta mehed, sina kaasa arvatud... Eeva tütar, — ega ole muud öelda..."

Peeter Aleksejevitš vaikis äkki ja pöördus koidust halli pika akna poole. Aleksandr Danilovitš ajas enese vildil pisut üles. Akna taga — läbi tuule kohina — algas teist-sugune, käreseva, murduva, kuhjuva jää raske mühin.

„Jää läheb Neeval, myn Herz!..."

Peeter Aleksejevitš tõmbas jalad karunahkse vaiba alt välja:

„Tõepoolest! Ei ole meil nüüd enam magamist!"

KOLMAS PEATÜKK

1

Sõjaretk Käkisalme vastu katkes kohe alguses. Varem liikvele asunud jalaväepolgud ja voorid polnud ära käinud pooltki teed kuni Schlüsselburgini, ratsavägi oli vaevalt üle Ohta jõe läinud, rasked sõudevened preobražensklaste ja semjonovlastega polnud viitki versta Neevat mööda üles sõitnud, kui muritud kuusikust hüppas kaldale ratsanik ja hakkas meeleheitlikult kaabuga vehkima. Peeter Aleksejevitš ristles purjepaadis sõudelaevastiku taga; kuuldes, kuidas see mees karjub: „Heii, paadimehed, kus on tsaar? Talle on kiril!“ — pööras ta purje teisele halsile ja laskis randa. Ratsanik hüppas hobuse seljast, jooksis otse vee äärde, lõi kaks sõrme ohvitseri-viltkübara rummu külge, sirutas teenistusvalmite ehmunud silmadega roosa näo ette ja lausus kähiseval häälel:

„Lähima stolniku Pjotr Matvejevitš Apraksini poolt, härra bombardöör.“

Ta tõmbas punase määrdunud käämise tagant niidiga läbiõmmeldud ja vahaga pitseeritud kirja, andis kätte ning astus tagasi. See oli lipnik Paška Jagužinski.

Peeter Aleksejevitš hammustas niidi hammastega katki, laskis pilgu üle kirja, luges veel kord tähelepanelikult läbi, süngestus. Silmi pilutades hakkas vahtima sinna poole, kus päikese virvenduses ujusid raskelt koormatud vened, tõstes ühtlaselt mõlasid.

„Anna hobune madruse kätte, istu paati,“ ütles ta Jagužinskile ja karjus talle siis äkki: „Astu vette, kas sa ei näe, me oleme madalikul kinni, lükka paat lahti, siis hüppa.“

Ta vaikis kogu tee kuni Peterburi pooleni, kuhu tuli sõita, risteldes vastutuult. Ta juhtis paadi osavalt lautri

äärde, kaks madrust lasksid kähku alla suure purje ja sõitsid siis kingadega müdistades paadininasse, kus randa ulatunud klüüverpoomil plagises lõuend. Peeter Aleksejevitš valgutas vaikides silmateri, kuni nad korraldult, eeskirjade kohaselt, olid purjed kokku rehvinud ja kõik täuvargid koristanud. Alles siis hakkas ta oma majakese poole sammuma. Otsekohe kogunesid sinna arvusse sattunud Menšikov, Golovkin, Bruce ja aseadmiral Cruys. Peeter Aleksejevitš avas akna, lastes umbes tupp tuult, istus laua juurde ja luges neile ette Pjotr Matvejevitš Apraksini kirja, kes oli kakskümmend versta Narvast põhja pool asetseva Jamburgi kindluse garnisoni ülemaks.

Nagu sina, valitseja, käskisid, liikusin ma kevade algul kolme jalaväepolgu ja viie ratsaväerooduga Jamburgist Narva jõe suudmesse ning asusin seal kohal laagrisse, kus suubub Rõsõna jõgi. Peagi saabusid viis Rootsi laeva ja peale selle oli veel kaugel merel vimplid näha. Kaks sõjalaeva tulid tasase tuulega jõesuhu ja hakkasid suurtõkkidest meie voori tulistama. Tänu jumalale, me vastasime välikahuritega tublisti, ühe rootslaste laeva purustasime pommidega ja löime vaenlase Narva jõesuust välja.

Pärast seda lahingut seisavad rootslased teist nädalat merel ankrus, — viis sõjalaeva ja üksteist veokuunarit, mis äratas minus suurt kahtlust. Ma saadan vahetpidamata ratsasalku kogu mererannale, laskmata rootslastel midagi kuivale maale maha laadida. Ja samuti saadan ma traguneid Tallinna teele ja päris Narva alla ning hävitan vaenlase valvesalku. „Keeled“ räägivad, et Narvas on kõigest puudus ja kaevatakse väga, et sinu ülitarka käsku mööda me oleme võtnud Narva jõesuu enese alla.

Meie vabatahtlikud, tunginud otse Narva väravate ette, võtsid öösel kinni Tallinna kuberneriga saadiku Narva komandandi Horni juurde ühes numbrilise kirjaga. See sinane käskjalg osutus olevat ülitähtsast perekonnast kaardiväekapten Stael von Holsteinov, armastatuim isik kuningas Karli juures. Esiotsa ei tahtnud ta midagi vastata, aga kui mina tema peale pisut käratasin, siis jutustas ta, et varsti oodatakse Schlippenbachi ennast suure sõjaväega Narva ja et rootslased on sinna juba suure kolmekümne viie laevalise karavani teele saatnud — vilja, linnaste, heeringate, suitsukala ning soolalihaga. Karavani juhatab viitseadmiral de Proust, prantslane, kel-

lel vasak käsi on küljest ära rebitud ja selle asemele tehtud hõbedane. Tal on laevadel üle kaheksa suurtüki ja merejalaväge.

Ma ei teadnud, kas pidin uskuma kapten Holsteinovit selles üpris tähtsas ja üliohtlikus asjas, kuid näe, valitseja, — täna hommikul vara hajus udu mere kohal, ja me nägime kogu taevaranna olevat kaetud purjedega ning lugesime ära üle neljakümne vimpli. Minu jõud on nõrgad, ratsaväge kõige väiksem arv, suurtükke ainult üheksa, ja neistki lõhkes üks hiljuti laskmise ajal. Peale täieliku hukatuse ei oota ma midagi... Aita, valitseja..."

"Noh? Mis te ütlete?" küsis Peeter Aleksejevitš lugemist lõpetades.

Bruce surus raevukalt lõua musta kaelasidemesse. Cornelis Cruys ei avaldanud midagi oma pargitud näoga, üksnes pilutas silmi, nagu näeks ta juba siit pooltsada rootsi vimplit Narva lähel; Aleksandr Danilovitš, alati väle vastama, vaikis täna samuti, kulmud kortsus.

"Ma küsin, härrad sõjanõukogu liikmed, kas me peame arvama, et kuningas Karl on sessinases kavalas mängus ainult viguri võitnud: ühe osava retkega Narva peale ära kaitsnud Käkisalmi? Või peame olema jonnakad ja viima kaardiväe Käkisalmi peale, jättes Narva Schlippenbachile?"

Cornelis Cruys võbistas nägu, — võttis tubakatoosist tüki tema admiraliseisusele mittevastavat madruste tubakat, mis keedetud Cayenne'i pipra ja rummiga, ning pistis pöske.

"Ei!" ütles ta.

"Ei!" ütles Bruce kindlalt.

"Ei!" ütles Aleksandr Danilovitš, lüües oma põlvele.

"Käkisalmi pole meil raske vallutada," lausus Gavriil Ivanovitš Golovkin rahuliku häälega, "kui aga kuningas Karl meilt sel ajal teist vigurit käest ei mängiks, ja seekord lippu."

"Nõndaks!" lausus Peeter Aleksejevitš.

Ning oli ilma sõnadetagi selge, et Schlippenbachi korpuse Narva laskmine tähendas loobumist peakindluste Narva ja Tartu omandamisest, ilma milleta jäid lahtisteks juurdepääsuteed Pieterburgile. Ei võinud tundigi viivitada. Varsti kihutasid käskjalad mööda Schlüsselburgi teed ja piki Neeva kallast käsuga — sõjaväed ning sõudelaevastik tagasi Pieterburgi pöörata.

Leinast Paška Jagužinski, kes polnud kolm ööpäeva saanud maha roninud, sai mahti paluda tentsik Nartovilt vaid lüpsiku tsaari pipranapsi ja tüki leiba soolaga ning pöördus tagasi Pjotr Matvejevitš Apraksini laagrisse, kellel kästi — kõhklemata oma mured issanda jumala peale panna ning sõjaväega kas või viimse hingetõmbeni kindlalt Rootsi laevastiku vastu seista. Jagužinskit minema saatma võttis Peeter Aleksejevitš tal käest kinni, tõmbas sinu poole, suudles laubale:

"Suusõnal ütled talle edasi: nädala pärast olen ma kõigi sõjavägedega Narva all."

2

Kuningas Karli äratas hele kukelaul; avanud telgi videvas valguses silmad, ta kuulas, kuidas kukk lõõtsutades usinalt oma kurku katkestab; teda veeti vooris kaasa ja asetati ööseks puuriga kuningas telgi kõrvale. Seejärel mängis sarv venitades hommikusignaali, — kuningale meenusid udune kuristik, jahisarved, koerte haukumine ja kärsitus — valada metslooma verd... Otse telgi lähedal hakkas klähvima koeraklutt, — hääle järgi viltsake, seesugune, nagu daamid neid enesega tõllas kaasa veavad... Keegi kõssitas ta peale, koerake vingates haledalt. Kuningas märkis: "Küsida — kust see koeraklutt pärit." Lähedal lasipuu juures rabelesid hobused, üks kisendas metsikult. Kuningas märkis: "Kahju, kuid nagu näha, tuleb „Neptunus" ära ruunata." Tammusid mööda ühtlased, rasked sammud. Kuningas teritas kõrvu, et kuulda komandot vahiposti vahetusel. Üle telgi lendasid linnud, lõigates vihinal õhku. Märkis: "Tuleb ilus ilm." Kärad ja hääled muutusid üha selgemaks. Kõigist violadest, harfidest, klavessiinidest magusam oli see ärkava laagri reibas, mehine muusika.

Kuningas tundis ennast suurepäraselt pärast lühikest uinakut välivoodil, teetolmu ja hobuse higi järele lõhnava sineli all. Oo-jaa, oleks veel tuhat korda meeldivam ärgata kukelaulu peale, kui teisel pool välja seisab vaenlane ja sealt kandub läbi niiske udu tema lõkketulede suitsu... Siis — ainsa hüppega voodist — ratsasaapad jalga ja — hobuse selga... Ning rahulikul sammul, taltutades silmade sära, — sõita oma sõjavägede juurde, kes

on juba lahinguks rivistunud ja seisavad, vurrukad, karmid...

Kurat võtku! Pärast õnnetut lahingut Kliszowi juures kuningas August, kaotanud kõik kahurid ja lipud, ainult taganeb, taganeb juba kogu aasta, segab jälgi nagu jänes mööda otsatut Poolamaad... Oh, argpüks, oh, valetaja, intrigaan, reetur, liiderdaja! Ta kardab avalikku kohtamist, ta sunnib oma vastast Narva, Riia ja Kliszowi all saavutatud võitude kuulsust vahetama saksi näljaste musketimeeste ning poola joobnud husaaride viljatu tagaajamise vastu... Ta sunnib oma vastast kurtisaani kombel kogu hommiku voodis vedelema!...

Kuningas Karl pani kaks sõrme huultele, vilistas. Sedamaid tõmbus purjeriide äär kõrvale ja telki astusid kammerjunker parun Björkenhjelm, tüügas püstise nina otsas, ning käskjalg-ihukaitseväelane — pea otse telgi laeni; viimane tõi sisse puhastatud ratsasaapad ja tumerohelise kuue, millel mitmes kohas olid kuulide ning pommikildude jäljed kinni nõelutud.

Kuningas Karl väljus telgist ja sirutas käed välja, — käskjalg hakkas hõbekruusist ettevaatlikult vett kallama. Lendavate pommidega oli kuningas Karl enese kergesti ära harjutanud, kuid kartis külma vett, kui see kaelale ja kõrvade taha sattus... Visanud käterätiku käskjala kätte, hakkas ta sugema oma lühikeseks püगतud juukseid — vaatamata peeglisse, mida talle hoidis Björkenhjelm. Ta kohendas kaelani kinninööbitud kuube ja heitis pilgu üle sirgete telgiridade — rohelisel oja poole laskuval nõlvakul. Telkide taga lasipuude juures käis harilik askeldus; suurtükimehed puhastasid nuustikutega suurtükkide vasktorusid. Karl märkis põlglikult: „Kui palju toredam on poripritsmed lafettidel ja püssirohust suitsunud vask!“ All oja ääres pesid sõdurid särke, riputasid neid madalate remmelgate okstele. Teiselpool oja — sood mööda — jalutasid tähtsalt toonekured, sarnanedes usuteaduse professoritega. Kaugemal tõrrutasid mahapõletatud küla korstnad, selle taga künkal kollendasid põliste puude tagant kaks laigulist katoliku kiriku torni.

Kuningas Karl oli surmani tüdinud sellest nii palju kordunud, igavast maastikust! Kolm aastat keerelda mööda neetud Poolamaad! Kolm aastat, mis oleksid võinud anda talle pool maailma — Vislast kuni Uuralini!

„Teie kuninglik kõrgus suvatseb võtta hommikueinet,“

sisis parun Björkenhjelm, osutades elegantselt ravitsejate käega telgi kõrvaletoimmatud eesriidele. Seal lumivalge linaga kaetud tühjal püssirohuvaadil asetses hõbelatvikul õhukesteks viilukateks lõigatud leib, seisis kausis keedetud porganditega ja teine — sõdurite nisukordiga. See oli kõik. Kuningas astus sisse, istus, laotas salvrätiku põlvedele. Parun asetus ta selja taha, lakkamata imestlemast kuninga jonnakaid tujusid: hävitada oma tervist seesuguse paastulise toiduga! Võib-olla on see vajalik tulevaste memuaaride jaoks? Kuningas on suhane... Kullatud peekrisse — suure meistri Benvenuto Cellini töö — kuningas Augusti kollektsioonist, anastatud pärast lahingut Kliszowi juures — on kallatud oja veest, mis lõhnab konnade järele. Kahtlemata, maailma kuulsus — see pole kerge koorem!

„Kust on üks koeraklutt laagrisse ilmunud, kas on keegi siia sõitnud?“ päris Karl, närides porgandit.

„Teie kõrgus, hilja öösel saabus laagrisse kuningas Augusti favoriid krahvinna Kozelska, lootuses, et osutate armulikkust ja võtate teda vastu.“

„Kas krahv Piper teab ta saabumisest?“

Parun vastas jaatavalt. Kuningas Karl, lõpetanud oma kurva eine, jõi peekristi vapralt vett, kortsutas salvrätiku kokku ja väljus telgist, tõmmates pähe väikese kolmnurkse ilma tressideta kaabu. Ta küsis, kus on krahvinna tõi, ja hakkas sammuma sarapuupõõsaste suunas; seal väikusid päikese paistel okste vahelt kullatud Cupido ja tuvikased, mis ilustasid sõiduki katust...

Krahvinna Kozelska magas tõllas patjade ja pitside hunniku keskel. See oli lopsakas, alles värske naisterahvas, väga valge naha ja ruugete lokkidega, mis tungisid esile kortsunud tanu alt. Ärganud koerakese vingumisest, kes oli sattunud kuninga jahisaapa alla, avas ta oma suured, smaragdrohelistes slaavi silmad, mida kuningas Karl põlgas meeste ja vihkas naiste juures. Krahvinna nägi tõllaukse klaasile lähendatud kõhna mullakarva nagu põlgliku poisikeseliku suu ja suure lihava ninaga, — ta karjatas ning varjas end kätega.

„Milleks te siia sõitsite?“ küsis kuningas. „Käskige sedamaid oma hobused ette rakendada ja sõitke võimalikult kiiresti tagasi, muidu peetakse teid räpase liiderdaja kuningas Augusti salakuulajaks... Kas te kuulete mind?“

Krahvinna oli poolatar, — teda polnud kerge hirmu-

tada. Liiatigi pööras kuningas loo algusest peale enesele ebakasulikku suunda: algas ebaviisakuse ja ähvardustega... Krahvinna kõrvaldas näo eest lihavad, kuni küünarpeadeni paljad käed, tõusis patjadel istukile ja naeratas talle võluva lihtsameelsusega.

„Bonjour, sir,” ütles ta gratsioosselt, „võtke vastu tuhat vabandust, et ma teid oma kisaga ehmatasin... Süüdi on Bijou, mu koerake, ta toob mulle nii palju pahandust, sattudes kohmakalt jalgade alla... Ma lasksin ta tõllast välja, et ta otsiks enesele mõne koorukese või kanakonnikese... Sir, me oleme mõlemad nälga suremas... Kogu eilse päeva me sõitsime kõrbes, möödudes laastatud küladest ja põletatud lossidest, — meil polnud võimalik saada leivaraasugi, ma pakkusin tšervoonetsi kanamuna eest... Head poolakad, kes ronisid välja mingeist urgudest, tõstsid ainult käsi jumala poole... Sir, ma tahan einestada... Ma tahan enesele tasuda kõigi reisi kolduste eest, ma pöördun teie headuse, teie suuremeelsuse poole, — lubage mul einestada teie juuresolekul.”

Rääkides lakkamatult seesugust valitud prantsuse keelt, nagu oleks ta kogu elu veetnud Versailles's, suutis krahvinna samal ajal oma juuksed korda seada, huuled värvida, end puuderdata ja asendada öötanu hispaania pitsidega... Kuningas Karl püüdis asjatult sõna vahele lausuda, — krahvinna lendas tõllast välja ning võttis tal käe alt kinni:

„Oh, mu kuningas, kogu Euroopa on teist meeletult valmistatud, ei räägita enam Savoja printsist Eugenist, hertsog Marlborough'st, — Eugen ja Marlborough on sunnitud loovutama kuulsuspärja rootslaste kuningale... Võib vabandada minu ärevust, — et näha minut aega teid, meie unelmate kangelas, selle eest olen meeletult valmis andma oma elu... Süüdistage mind, milles tahate, sir, ma kuulen lõpuks ometi teie häält, ma olen õnnelik...”

Krahvinna haaras sülle jalgade ees keerleva nosuninalise, hatuse koerakluti ja haakus nii kõvasti kuninga käsi-varde, et see oleks pidanud paistma naeruväärsena, püüdes end sellest daamist vabastada.

„Ma süüan aedvilja ning joon ainult vett,” lausus Karl katkendlikult. „Kahtlen, et te võiksite sellega rahulduda pärast kuningas Augusti liialdusi... Minge minu telki...”

Kogu rootsi laager oli väga hämmastunud, nähes oma kuningat lohistavat sarapuupõõsaist välja toredat, hom-

nikusaa tuulekases lehvivalis seelikuis ja pitsides iludust. Kuningas talutas teda, nina õelalt püsti. Telgi juures istusid parun Björkenhjelm elegantses poosis, kuldlornjettiga, üllas suure parukaga, ja matsimoeline, turjakas, pilkav rahulik krahv Piper.

Lasknud krahvinna enese ees telki, ütles Karl Piperile läbi hammaste:

„Seda ei andesta ma teile niipea!” ja Björkenhjelmile: „Laike, kurat võtaks, sellele naisolendile mingit veise-liha...”

Kuningas istus trummile krahvinna vastu, see aga — parun poolt allapistetud patjadel. Püssirohuvaadile kaetud sine ületas kõik ootused, — siin oli pasteet, hane rindmed, külm linnuliha, ja Benvenuto Cellini tehtud peetris osutus olevat vein. Kuningas märkis enesele: „Suurepärase! Nüüd ma tean, mida sööb see lurjus Björkenhjelm oma telgis...” Krahvinna vihtus mõnuga süüa, pihkudes konte koeraklutille ja jätkates sädistamist:

„Ah, Jeesus, Maarja, milleks see tarbetu teesklus!... Sir, te loote mu mõtteid... Ma sõitsin siia, et päästa Baez Pospellit... See on minu missioon, sisendatud sadama poolt... Ma tahan Poolale tagasi tuua ta mure-tuse, ta lõbususe, tema toredad peod, ta uhked jahid... Poolamaa on varemetel! Sir, ärge kortsutage kulmu, — kõigis on süüdi kuningas Augusti kergemeelsus. Oo, kuidas ta kahetseb nüüd, et kuulas õnnetul hetkel seda deemonit, Johann Patkulit, ja hakkas teie vaenlaseks... Mitte Augusti kuri tahe, uskuge mind, vaid üksnes Patkul, kes väärrib neljaks käristamist, alustas õnnetu sõja Liivimaa pärast. Patkul, ainult Patkul lõi kuningas Augusti loomuvastase liidu Taani kuninga ja selle metsiku peletise — tsaar Peetriga... Kuid kas vead on parandamatud? Kas kõigist voorustest kõrgem pole suuremeelsus? Oo, sir, te olete suur inimene, te olete suuremeelne...”

Krahvinna slaavi silmad muutusid niiskete smaragdide taolisteks. Kuid söögiisu ta ei kaotanud. Ta mõtted kihutasid seesuguse galopiga, et kuningas Karl hädavaevu nalle järele jõudis, ja vaevalt jõudis ta kavatseda pareerida mõne teravusega, kui oli vaja vastata uuele lausele. Björkenhjelm hoidis tagasi ohkeid. Piper, rasked jalad telgi nurgas harki aetud, portfelli vastu kõhtu surutud, naeratas peenelt krahvinna sõnade peale.

„Rahu, üksnes rahu ihaldab kuningas August, kes on valmis kergendustundega puruks käristama häbistava lepingu tsaar Peetriga. Kuid valjemini kõigist palume teid rahu pärast meie — naised... Kolm aastat sõda ja segadusi, — see on liiga palju meie lühikese ea kohta...”

„Mitte rahu, vaid kapitulatsioon,” lausus viimaks kuningas Karl, puurides oma kollakate silmadega krahvinat. „Ma ei kavatse rääkida siin, Poolas, mis ei kuulu enam Augustile, vaid Saksimaal, tema pealinnas. Kas olete juba söönud, mu proua? Teil pole enam midagi mulle ette heita?...”

„Sir, ma olen hoopis arust ära,” ütles kähku krahvinna, lakkudes roosasid sõrmekesi, pärast seda kui oli lõpu teinud suurepäraselt praetud bekassile. „Ma unustasin teatada kõige tähtsama, mille pärast ülepeakaela teie poole kihutasin.” Ta avas kuldkarbikese, mis rippus ta käevõru küljes, võttis sellest paberitorukese ja rullis lahti. „Sir, siin on tuviposti teade, mis saabus eile hommikul. Tsaar Peeter on hakanud suurte jõududega Narva peale liikuma. Minu kohuseks on teatada teile sellest Moskva türanni hädaohtlikust marsist...”

Krahv Piper lakkas naeratamast, lähenes kuningale, ja nad hakkasid koos uurima tuvi-depeši peenikest kirja. Krahvinna pööras oma kaunid silmad Björkenhjelmile, õhkas kergelt, ja tõstnud Benvenuto Cellini peekri, jõi sellest lonksu.

3

Hiilgav kuningas August, kes näis olevat looduse poolt määratud toredaiks pidudeks, kunstide kaitsjaks, armulõbudeks Euroopa kauneimate naistega, Rzecz Pospolita alpuseks, kes soovis omada mitte halvemat kuningat kui oli Viinis, Madridis või Versailles's, — viibis praegu äärmiselt masendatud meeleolus. Tema õu asetses poolvarisenud lossis Lvovi vojevoodkonna armetus Sokali linnakeses ja kannatas puuduste all. Siin polnud isegi püha-päevast turgu, sest lähedaste külade ukraina elanikkond kas varjas ennast metsades, oodates sõja lõppu, või oli läinud pagan teab kuhu, kõige tõenäolisemalt Dnepri maile, kust tulid tumedad kuuldused alanud haidamakide-liikumisest...

Et mitte tühja kõhuga magama heita, selleks pidi kuningas August vastu võtma kohalike mõisnike kutseid süüsiõigile, rääkima prantsuse komplimente kõrvalise kaitka daamidele ja jooma kõige viletsamat veini. Iga pooda pan, toredad vurrud üles keerutatud ja vaadates lühkelt laua kaugemale — „hallile” — otsale, kus kerge-meelne älahtakari kolistas mõõkade ja kruusidega, — tundis end rohkem kuningana kui kuningas August. Varsavi seimi poolt oli ta troonilt heidetud. Tõsi küll, poola Poola vojevoodkonnad ei tunnistanud seda, kuid Varsavis tema lossis istus ikkagi teine Poola kuningas Stanislaw Leszczyński, kirjutas solvavaid universaale ja kinkis tema — Augusti — brokaatkuubesid ning Pariisi sukki oma teenritele. Kogu ida — Dnepri parempoolne kallas — Vinnitsast kuni Podooliani — lõõmas talupoe-gade mässust, mis polnud vähem verine kui Bogdan Hmelniitski ajal. Ja sulgedes ringi, mitte väga kaugel siit, kuskil Lvovi ja Jaroslavi vahel, seisis kuningas Karl valitud kolmekümne viie tuhandelise sõjaväega, lõigates Augustil ära taganemistee ta kodusele Saksimaale.

August oli kaotamas eneseusaldust vastiku hirmu pärast kuningas Karli — selle tolmuses kuues ja punakaks väetunud ratsasaabastega, kohimehe näo ning tiigri silmadega pöörase poisikluti ees. Karli polnud võimalik ära osta ega ära meelitada, — ta ei soovinud elult muud midagi peale suurtükkide mürina ja suitsu, vastamisi raiuva raua ragina, haavatud soldatite hädakisa ja trambitud, kartsa ning vere järele haisva välja, mida mööda ettevaatlikult — üle laipade — astub ta längus tagumikuga hobune. Ainus raamat, mida Karl hoidis oma kõhetu padja all, oli Caesari kommentaarid. Ta armastas sõda keskaegse normanni kirega. Ta eelistas saada pähe kahekümnenaelast pommi, selle asemel et sõlmida rahu, kas või kõige kasulikumat tema kuningriigile.

Täna ootas kuningas August kogu päeva krahvinna tagasitulekut. Ta ei lootnud, et krahvinna kogu oma naiseliku osavuse juures suudaks kallutada Karli rahule. Kuid teated, mis olid saadetud Leedust tuvipostiga tsaar Peetri liikveleasumise kohta, olid sedavõrd tähtsad ja ähvardavad, et Karl võis ka mitte lootma jääda kindral Schlippenbachi ainsale korpusele ning kõhklema lüüa, — kas jätkata mõttetut Augusti tagaajamist või pöörata oma sõjaväed Baltimaadele, kuhu lükkasid teda Peetriga jõu-

katsumisele absoluutselt kõik: Austria keiser, kes tundis surmahirmu, et Karl sõlmib vahest liidu Prantsuse kuningaga ja viib oma sõjaväed Viini peale; ja Prantsuse kuningas, kes kartis, et Viini diplomaadid Karli vahest keisri poole kallutavad ja soovivad talle sõjalist jalutuskäiku Prantsusmaa piirile; ning Preisi kuningas, kes üldse kõiki kartis, kõige rohkem aga meeletut Karli, kellele ei maksnud midagi Brandenburgigi Preisimaale sisse tungida, Königsberg vallutada ning teda — kuningat — nõnda läbi lahmida, et ta enam kätt ega jalga ei liiguta.

Siis saabus, õel nagu kurat, Johann Patkul, kes paistis halvasti ömmeldud rohelises, punaste käänistega vene kindralimundris veelgi paksemana. Ta kähises, tõmbas kõrge, tema rasvasõõne ning kõrgi näo jaoks liiga kitsa lauba kipra ja kurtis kehvas prantsuse keeles tsaar Peetri arguse üle, kes hoidub otsustava jõukatsumise eest kuningas Karliga.

„Tsaaril on kaks suurt armeed. Ta peaks Poolasse tungima ja teiega ühinedes Karli purustama, ükskõik milliseid ohvreid see nõuaks,“ rääkis Patkul, vöbistades sinivärvkaid põski. „See oleks julge ja tark samm. Tsaar on ablas, nagu kõik venelased. Teda lasti Soome lahe juurde, kus ta nüüd poisikeseliku rutuga ehitab oma linna-niru; ta sai Ingerimaa ja kaks suurepärase kindlust — Jaama ja Koporje; lepi siis sellega ning täida oma kohust Euroopa vastu! Kuid tema isu käib Narva ja Tartu järele, ta ajab suud ammuli Tallinna ahmimiseks! Pärast seda tahab ta juba Liivimaad ja Riia! Tsaari tuleb vaos hoida... Kuid rääkida sellest tema ministritega on kasutu... Need on tahumatud matsid värvitud takkudest parukat, — Euroopa on nendele sedasama, mis puhas voodi porisele seale... Ma väljendun liiga järsult ja avameelselt, teie kõrgus, kuid mul on valu... Ma tahan ainult ühte, — et minu Liivimaa tuleks tagasi teie kuningliku kõrguse valitsuskepi alla... Kuid kõikjal — Viinis, Berliinis ja siin teie juures — kohtan ma täielikku ükskõiksust... Ma olen nõutu, — kes on siis lõppude lõpuks suurem Liivimaa vaenlane: kas kuningas Karl, kes ähvardab mind isiklikult neljaksraiumisega, või tsaar Peeter, kes on avaldanud mulle nii meelitavat usaldust — kuni kindralleitnandi auastme andmiseni? Jah, ma panin selga vene mundri ja viin selle mängu ausalt lõpule... Kuid minu tundmused jäävad minu tundmusteks... Minu sü-

damavale suurendab teie kõrguse tardumus ja tegevusetus... Tõstke häält, nõudke tsaarilt sõjaväge, nõudke viimast otsustavat võitlust Karliga...”

Täieliselt üksikult väljast visanud. Praegu tuli tal vaikida, kehtestades tubakatoosi sõrmede vahel. Patkul lahkus lõpuks. Kuningas hüüdis tunnimise — rittmeister Tarnowski — ja ütles, et annab sada tservoonetsit (mida tal polnud) sellele, kes esimesena teatab krahvinna Kozelska tagasitulekut. Toodi sisse küünlad roheliseks tõmbunud kolmeharulise küünlajalal, mis võetud arvatavasti sünagoga. Kuningas ligines peeglile ja hakkas mõtlikult vaatama oma pisut kõhnaks jäänud nägu. See nägu ei tüüdanud teda kunagi, sest ta kujutles elavalt, kuidas naised saavad armastama seda nagu antiiksel kujul teravalt lõigatud, pisut meelast, tugevate hammastega suud, suurt puhtatõulist nina, ilusate silmade — hinge laternate — läikivat läiget... Kuningas kergitas parukat, — eks olegi, — hahid juuksed! Silma juurest jooksevad meelekohale kortsukesed... Neetud Karl!

Lubage meenutada, teie kõrgus,“ lausus ukse juures seisav rittmeister, „pan Sobieszczyński saadab juba kolmandat korda älahtamehe teatama, et pan ja pani ei istu lauda teie kõrgust oodates... Neil on sellised road, et võivad ütleks ära haududa...”

Kuningas võttis kangesti muskuse järele lõhnava siidvõlli taskust puudritoosi, tippis luigesulgse tupsuga üle nina, raputas rinna pitsidelt puudri ja tubaka maha, — küsis üksikult:

„Mis neil siis erilist õhtueineks on?”

„Ma pärisin älahtamehelt järele, — ta ütleb, et eilsest saadik tapetakse pani õues põrsaid, veristatakse linde, tehakse vorste ja lihataidiseid. Tundes teie kõrguse peent maitset, valmistab pani ise praetud kaanid hanevere-
ga...”

Väga armas... Anna mõök, ma sõidan...”

Pan Sobieszczyński mõis oli linna lähedal. Äikesepilv kattis tuhmava ehaviru, lõhnas kangesti teetolmu ja veel mitte alanud vihma järele, kui August lähenes mõisale nahkiõllas, mis kõigis katsumistes küllaltki kannatada saanud. Ta saabumisest teatas temast ette ratsutanud älahtamees. Põlise allee tumedate okste all jooksid inimesed tõrvikutega tõllale vastu. Tõllid pöördus ümber

lillepeenra ja peatus koerte ulgumise saatel pika ühekordse kõrkjatest katusega maja ees. Siin sekeldasid samuti tungaldega paljajalgsed, räbalais särkidega pani orjad, juuksed metsikult sassis. Otse trepi juurde oli kogunenud poolsada kehvik-šlahtalast, kes elatusid pan Sobieszczanski õue juures, — hallipäised pani löömingute veteranid, kohutavad mõõgaarmid näol; paksuvatsalised õgardid, kes uhkustasid pumatiga võitnud, okaskaredate, ligi veerand arssinat pikkade vurrudega; võõra seljast saadud narmendavais kuubedes, kuid sellepärast veel mitte vähem trotslikud noorukid. Kõik nad seisis uhkeldades, käsi asetatud mõõgapidemele oma šlahtalise vabaduse märgiks, — kui aga kuningas August tõllast väljaronis, kummardudes oma suure kehaga, karjusid nad kõik korraga talle — ladina keeli — tervituse. Trepilt laskus käsi laotades elatanud pan Sobieszczanski, valmis sel hetkel — suurest poolapärasest külalislahkusest — kinkima külalisele kõik, mida see aga sooviks: hagijaid, hobuseid tallist, kõik oma majateenrid, kui ta neid vajab, rukkilillesinisest kalevist, karusnahkse äärisega pealiskuue enese seljast. Poleks andnud vahest ainult noort pani Sobieszczanskat... Pani Anna seisis abikaasa taga, nii armas, valge, püstise ninakesega, imestlevate silmadega, kõrgepõhjalise, sulega ehitud hispaania mütsikega, — et kuningas Augusti südamest kadus kogu melanhoolia.

Sügavalt kummardades võttis ta pani Anna sõrmeots-test kinni ja tõstis pisut ta kätt, — otsekui poloneesi tuuris — talutas söögisaali. Nende järel astus pan liigutusest niiskete silmadega, pani järel — pihhiisa, siku järele lõhnav, siniseks raseeritud, kõiega võõtatud paljajalgne munk; edasi — auastmete järgi kogu šlahta.

Laud, millele lina alla oli laotatud heinu, peale aga puistatud lilli, kutsus esile vaimustushüüatusi; üks pikk šlahtamees, kel kuntuškuub oli tõmmatud palja ihu peale, haaras isegi peast kinni, mõmisedes ja end kõigutades, millega kutsus esile üldise naeru. Hõbe- ja tinataldrikuile, kirjatud liudadele olid kuhjatud vorstide, praetud lindude virnad, vasika- ja seakintsud, suitsutatud loomaküljed, keeled, soolatud ja keedetud hoidised, keedised, leivakesed, rõngassaiad, kuklid, karaskid, seisis rohelisest klaasist ukraina „karud“ viinaga, ankrukesed ungari veiniga, kruusid õllega... Põlesid küünlad, ja neile lisaks valgus-

ladid akende tagant suitsevate tõrvikutega mõisateenrid, kes vaatasid läbi ähmaste ruutude, kui toredasti pidutseb nende pan.

Kuningas August lootis, et tema juuresolek sunnib peremeest loobuma kombest külalisi nõnda täis joota, et miski neist ei suuda omil jalul lahkuda. Kuid pan Sobieszczanski seisis kindlalt muistse poola tavandi alusel. Nii-palja kui istus lauas külalisi — nii mitu korda tõusis ta üles, üteldes pihuga oma halle vurrusid, lausus valjusti nime, alates kuningast, lõpetades viimasega laua ääres, — tolle pika šlahtamehega, kes osutus olevat ka tema saabasteta, — ning tühjendas terviseks ungari veini peekri. Kogu laudkond tõusis püsti, karjus „vivat!“. Peremees ulatas täis peekri külalisele, ja see jõi omakorda pan ja pani terviseks... Kui aga kõigi terviseks oli joodud, algas pan Sobieszczanski uut ringi, tõstes karika esileks Rzecz Pospolita, siis kõige armulisema Poola kuninga Augusti — „ainsa kuninga auks, kellele me anname oma mõõga ja vere“. „Vivat! Maha Stanislaw Leszczyński!“ karjus šlahta meelelt... Sellele järgnes hoogne tervisejoomine mürdumatule šlahta vabadusele. Seejuures kaotasid tulised pead juba täielikult aru, — külalised tõmbasid mõõgad välja, laud lõi kõikuma, küünlad kukkusid ümber. Üks tõse, ühesilmaline šlahtamees hüüdis: „Nõnda hävinevad meie vaenlased — väärusulised ja maskalid!“ — ja raius mõõgaga uljalt pooleks tohtu suure lina vorstidega.

Kuningas Augusti vasakul käel, südame poolel, istus pani Sobieszczanska, õhetav nagu roos. Ta suutis suurepäraselt pärida kuningalt Versailles' veetlevate kommete üle, tema sealseist seiklusist, kudrutas naerda, puudutas teda kord küünarnukiga, kord õlaga, ja pidas samal ajal silmas külalisi, eriti „halli“ lauotsa, kus mõni šlahtamees, joodust sõgestunud, toppis suitsutatud keelt või hanekülge oma lõuendpükste taskusse, — ning kutsus valedate, torkivate pilkude abil teenreid juurde, andes käskusi.

Kuningas katsus juba nii mõnigi kord perenaise õrna piha ümber kinni võtta, kuid iga kord ulatas pan Sobieszczanski talle täis peekri tervisejoomiseks: „Teie kätte, kõige armulisem kuningas.“ August püüdis mitte põhjani juua või märkamatuks laua alla valada, — miski ei aidanud, — peekri kallas sedamaid täis teener, kes seisis tooli

taga, või teine, kes istus pudeliga laua all. Lõpuks toodi kallile külalisele kuulus roog praetud verekaanidest, — perenaine tõstis neid oma kätega ette taldrikutäie.

„Tõepoolest, mul on häbi, kui te kiidate seesugust külatoitu,” ütles ta lihtsa häälega, kuid kuningas luges ta silmist midagi hoopis muud. „Selle valmistamine pole kes teab kui keeruline, kui ainult hani on noor ja mitte liiga rasvane... Kui nad on enese verd täis imenud, lükatakse nad ühes hanega praeahju, nad varisevad hane rindmikult ja asetatakse siis pannile...”

„Vaene hani,” lausus kuningas, võttes kaani kahe sõrme vahele ja hammustades teda rudinal. „Mis küll kaunid naised maiustamiseks kõik välja ei mõtle.”

Pani Anna naeris, sulg ta kõrgepõhjalisel, viltu asetatud kübaral võbises ärritavalt. Kuningas nägi, et asi areneb hästi. Ta ootas vaid tantsude algust, et segamatult oma tundeid avaldada. Sellal sööstis sisse tolmust must, higine, hirmunud, rebitud kuntuškuues mees, purjus šlah-tarahvast uksele kõrvale lükates.

„Pan, pan, õnnetus!” hüüdis ta, pani tooli ette põlvili viskudes. „Sa saatsid mind kloostrisse vana mõdu järelle... Ma muretsesin kõik korralikult... Aga kurat ise juhtis mind tagasitulekul kõrvale — suurele maanteele... Kõik ma kaotasin, — mõduvaadi ja hobuse, mõõga ning mütsi... Vaevast suutsin oma hingekeese ära päästa... Mind rööviti paljaks! Lugematu sõjavägi läheneb Sokalile.”

Kuningas August kortsutas kulmu. Pani Anna puuris küüned ta käesse. Mis muu sõjavägi oleks võinud praegu tulla Sokalisse, — üksnes kuningas Karl oma jonnakas jälitamises... Šlahta pistis metsikute häältega kisen-dama: „Rootslased! Päästke end!” Pan Sobieszczański vi-rutas rusikaga nõnda laua pihta, et peekrid õhku hüppa-sid:

„Vait, panid, mu härrased! Igaühele, kellel viin seda-maid peast ei lahku, käsin vaibale sirgu tõmmates anda viiskümmend piitsahoopi... Mind kuulata, koera-pojad!... Kuningas on minu külaline, — ma ei kata iga-veese häbiga oma halli pead... Tulgu rootslased siia kas või kogu oma sõjaväega, — me ei loovuta neile mu kü-lalist!...”

„Ei loovuta!” kisendas šlahta, tõmmates mõõgad ragi-nal tupest.

„Saduldage hobused... Laadige püstolid... Sureme, kuid ei teola poola au...”

„Ei teota... Vivat!...”

Kuningas Augustile oli selge, et ainsaks arukaks sam-muks oleks — viivitamata sadulasse hüpata ja põgeneda, ilatigi oli õõ pime... Kuid et tema, August Suurepärane, peaks põgenema nagu armetu argpüks, jättes maha lõbusa õhtulaua ja kauni naise, kes ikka veel ei vabastanud ta kätt — Seesugusele alandusele Karl teda ei sunni!... Kõige kuradile arukus!

Käsin teid, mu härrad, uuesti laua juurde asuda. Jät-kekom pidu,” ütles ta ja istus, heites parukalokid hõõgu-vast põskedest eemale. Lõppude lõpuks, kui rootslased siia ilmuvad, siis peidetakse ta kuhugi, viiakse ära, — kuningatega ei juhtu midagi halba... Ta kallast veini, tõstis peekri, — ta suur, ilus käsi oli kindel... Pani Anna heitis talle vaimustatud pilgu, — seesuguse pilgu eest oleks võinud tõepoolest kuningriigi anda...

„Häval Kuningas käsib meil pidutseda!” — Pan Sobiesz-czański plaksutas käsi ja käskis sellel šlahtamehel, kes purustas vorstillua, ratsutada koos seltsimeestega suurele maanteele ning asuda seal valvele; kogu lauale — kuni halli otsani — valada parimat ungari veini ja juua, kuni viimse vaadi põhi on kuiv, tuua keldreist ja sulen-dest kõik, mis on veel head majas, ning kutsuda kohale muusekandid...

Pidu rökatas käima uue vaimustusega. Pani Anna läks kuningaga tantsima. Ta tantsis nõnda, nagu oleks ahvat-lenud apostel Peetrust ennast, et see avaks talle väravad paradüüsaeda. Ta mütsike kaldus küljele, masurka helid voolasid juustes, lühike seelik keerles ja siugles saledate jalgade ümber, punaste kandadega kingad kopsisid vahel vastu maad, vahel lendasid nõnda, nagu poleks põrandat puudutanudki... Hunnitu oli ka temaga tantsiv kunin-gas, — suur, tore, kahvatu veinist ning ihast...

„Ma kaotan pea, pani Anna, ma kaotan pea, kõigi pü-hade nimel — halastage,” kõneles kuningas läbi ham-maste, ja pani vastas pilguga, et halastust ei ole ning et paradüüsi väravad on juba avatud...

... Akende tagant pimedusest kostsid teenijate hirmu-nud hääled, hobused norskasid... Muusika katkes... Keegi ei jõudnud isegi mõõka haarata või püstoli kukke vinna tõmmata... Ainult kuningas, kellel kõik silmade

ees ringi käis, haaras pani Anna ümbert kõvasti kinni ja tõmbas mõõga...

Pidusaali astusid kaks meest: üks tohutu suur, ühest silmast pime, peas kuldtutiga kõrge lambanahkne müts, suure nina all heledad rippuvad vurrud; teine — temast lühem — härraslik, meeldiv pehmus näos, seljas tolmunud munder, kindralisärp üle õla.

„Kas siin viibib tema kuninglik kõrgus kuningas August?“ küsis ta, ja nähes Augustit, kes seisis ähvardavas poosis, mõõk käes, võttis kaabu peast, kummardas sügavalt: „Kõige armulisem kuningas, võtke vastu raport: tsaar Peeter Aleksejevitši korraldusel ilmusin ma teie käsutusse — üheteistkümne jalaväepolgu ja viie kasakate ratsapolguga...“

See oli Kiievi kuberner, abivägede ülemjuhataja Dmitri Mihhailovitš Golitsõn, Schlüsselburgi kangelase Mihhaila Mihhailovitši vanem vend. Teine — pikk, jõhvikakarva kaftanis ja kuni kandadeni ulatuvas käisteta mantlis — oli määratud kasakateataman Danila Apostol. Šlahta vurrud hakkasid selle kasaka nägemisel ähvardavalt liikuma. Ta seisis künnisel, käsi hooletult puusas, mängides valitsuskepi, ilusail huulil pilkav naeratus, kulmud nagu nooled, ainsas silmas — öö, mida valgustasid haidamakirünnakute tulekahjud.

Kuningas August puhkes naerma, langetas mõõga tuppe, süleles Golitsõnit ja ulatas atamanile käe suudlemiseks. Laud kaeti kolmat korda. Käest kätte läks liikvele karikas, millesse mahtus pool kvarti ungari veini. Joodi tsaar Peetri terviseks, kes täitis oma lubaduse — saata Ukrainast abi, joodi kõigi saabunud polkude terviseks ja rootslaste hukatuseks. Norivad šlahtamehed oleksid eriti tahtnud ataman Danila Apostolit täis joota, kuid see rüüpas rahulikult ühe peekri teise järel, kergitas ainult kulme, — teda pikali panna oli võimatu.

Koidu ajal, kui juba rohkesti šlahtamehi oli tulnud õue lohistada ja kaevu äärde asetada, lausus kuningas August pani Annale:

„Mul pole varandusi, mida teie jalgade ette panna. Ma olen maapagulane, kes elab armuannist. Kuid täna olen ma uuesti vägev ja rikas... Pani Anna, ma tahan, et te istuksite tõlda ja järgneksite minu sõjaväele. Tuleb otsekohe välja astuda, tundigi viivitamata!... Ma vean kuningas Karli nagu poisikest ninapidi... Jumalik pani

Anna, ma tahan teile annetada liual minu Varssavi...“ Ja tõusnud, suurepärase käeliigutuse teinud, pöördus ta nende poole laua ümber, kes veel silmi laiali ja pumaliga võitnud vurrusid turri ajasid:

„Mu häärad, ma panen teile ette ja käsin: saduldage hobused, ma võtan teid kõiki oma isiklikku saatjaskonda.“

Kuidas ka vürst Dmitri Mihhailovitš Golitsõn püüdis — viisakalt ja üpris inimlikult — talle tõendada, et sõjaväed peavad paar-kolm päeva puhkama, hobuseid söötma ja võtte järele ootama, — kuningas August oli taltsutamatu. Paika polnud veel kastet ära kuivatanud, kui ta Golitsõni ja atamani saatel Sokalisse tagasi pöördus. Kõikjal linna tänavail seisis koormad, hobused, suurtükid, lokkaval murul magasid väsinud vene soldatid. Lõkgetuled suitseisid. Kuningas vaatles tõlla aknast magavaid jalaväelasi, kasakaid, kes vedelesid maaliliselt koormatel.

„Millised soldatid!“ kordas ta. „Millised sõdurid, vägilased!“

Loosituksel võttis rittmeister Tarnowski teda vastu hirmunud sosinaga:

„Krahvinna on tagasi, ei taha magama heita, üpris vihane...“

„Ah, millised tühiased asjad!“ — kuningas astus lõbusalt rüüskesse, võlviitud magamistuppa, kus sünagoogist pärit rohelisteks tõmbunud küünlajalaks olid lõpule põlenud rasvaputradega kattunud küünlad. Krahvinna võttis ta seistes vastu, vaadates vaikides näkku, oodates ainult ta esimest sõna, et vastata nii nagu vaja.

„Sophie, viimaks ometi!“ ütles kuningas August pisut lähematumalt, kui oleks tahtnud. „Noh, kuidas on? Kas nägite kuningas Karli?“

„Jah, ma nägin kuningas Karli, täna teid...“ Krahvinna nagu oli nagu jahuga üle riputatud ja näis pundunud ning inetuna. „Kuningas Karl ei igatse midagi muud näha, kui et teid esimese ettejuhtuva haava otsa üles puua, teie kõrgus... Kui te vajate kuninga ja minu vahelise kõneluse üksikasju, siis ma jutustan teile... Kuid praegu tahaksin ma küsida: kuidas te ise hindate oma käitumist? — Te saadate mind nagu viimast nõudepesijat oma räpaseid asju korda ajama... Ma saan solvamiste osaliseks, ma olen feel tuhat korda hädaohus saada vägistatud, tapetud, paljaks röövitud... Teie aga samal ajal lõbutsete pani Sobieszcanska süleluses!... Selle väikese

šlahtanaisega, keda mul oleks piinlik enesele kammerneitsiks võtta..."

"Millised tühised asjad, Sophiel!"

See hüüatus oli kuningas Augusti poolt ettevaatamatu. Krahvinna lähenes talle — ja osavalt, nagu kass käpaga — andis talle kõrvakiilu...

NELJAS PEATÜKK

1

Künkal, kuhu oli ehitatud vahitorn, hüppas Peeter Aleksejevitš hobuse seljast ja ronis järske põikpuid mööda üles platvormile. Tema järel — Chambers, Menšikov, Anikita Ivanovitš Repnin ja viimasena Pjotr Matvejevitš Apraksin, keda segas väga ta tüsedus ja peapööritus: polnud naljaasi nii kõrgele ronida — kümme-kond sülda üle maapinna. Peeter Aleksejevitš, kes oli harjunud mastide otsa ronima, ei hakanud hingeldamagi, võttis taskust pikksilma, ajas jalad harki ja hakkas vahtima.

Narva oli näha nagu rohelistel liual, — kõik tema madalad tornid ühes väravate ja tõstesildadega, müürikäänakutel tahutud kividest laotud bastionide eendid, vana lossi suur kogu ümmarguse püssirohutorniga, linna looklevad uulitsad, kirikute teravad tornid, mis nagu naelad taeva poole püsti. Teiselpool jõge kerkis kaheksa süngest, tinaste mütsidega kaetud torni, ja kõrged, pommi-deest läbistatud Ivangorodi kindluse müürid, mis ehitatud juba Ivan Groznõi poolt.

"Saab olema meie linn!" ütles Menšikov, kes vaatas samuti läbi pikksilma.

Peeter Aleksejevitš talle — läbi hammaste:

"Sina aga ära laiuta enneaegu."

Linnast pärijõge allpool, seal kohal, kus Rosona jõel seisis Pjotr Matvejevitš Apraksini muldkindlus, liikusid aeglaselt voorid ja sõjaväed, mida raske oli eraldada läbi nende poolt tõstetud tolmu. Nad läksid üle nahksilla, ja ratsa- ning jalaväepolgud asetsid vasakule kaldale, versta viis linnast. Seal valendasid juba telgid, tuuletus õhus tõusid suitsud, niidul hulkusid lahtisaduldatud hobused... Kostis kirveste kopsimine, — vabistasid latvu, vajusid pikali põlised mehed.

„Oleme end ümbritsenud ainult vankrite ja kärbistega, kas sa ei käsiks ettevaatuse pärast veel kraave kaevata, tarakantsmikke ehitada?“ küsis vürst Anikita Ivanovitš Repnin. Ta oli ettevaatlik mees, arukas ja kogenud sõjasjanduses, julge ilma trotsita, kuid valmis — kui vaja suure asja heaks — ka surema taganemata. Polnud õnnestunud ainult näo ja keha poolest, ehkki pidas oma suguvõsa tsaar Peetri omast vanemaks, — oli armetu välimusega, nõrga nägemisega, kuid ta pisukesed silmad vaatasid pilukil laugude tagant üpris arukalt.

„Kraavid ja kaitsetarad ei päästa. Ega me selleks siia tulnud, et tarade taga istuda,“ pomises Peeter Aleksejevitš, pöörates pikksilma kaugemale läände.

Chambers, kellel oli kombeks juba hommikul meeleolu tõstmiseks tubli klaasike viina ära juua, kähistas kurgupõhjast:

„Võiks käskida soldatitel magada jalgu lahti võtmata, püss kõrval... Tühi asi! Kui on tõsi, et kindral Schlippenbach viibib Rakveres, siis ei ole varem kui nädala pärast tema appijõudmist oodata...“

„Ma juba kord ootasin siin rootslaste appijõudmist... Täname väga, oleme õpetust saanud!“ vastas Peeter Aleksejevitš veidra häälega.

Menšikov naeris lühidalt, toorelt.

Läänes, kuhu ahnelt vahtis Peeter Aleksejevitš, laius meri, väiksemgi tuuleõhk ei pannud ta hallikat valgusvalgungis tukkuvat pinda virvendama. Seal, mere ääre selgel joonel, võis vaadet pingutades eraldada palju rehvitud purjedega laevamaste. Seal seisis surnud tuulevaikuses hõbekäelise admiralide de Proux' laevastik.

Apraksin, klammerdudes õõtsuva platvormi käsipuu külge, ütles:

„Härra bombardöör, kuidas ma ei oleks pidanud seesugust jõudu kartma lööma, — poolsada laeva ja sihuke vahva admiral... Tõesti, jumal päästis minu, — ei andnud talle, neetule, mere poolt tuult...“

„Kui palju hüva kraami läheb hukka, eh!“ Menšikov loendas küüne abil maste taevavarannal. „Küllap on tal trümmid kuni laeni täis tuubitud suitsetatud angerjaid, lestakala, räimi, Tallinna suitsusinke... Nende sink, issakenel! Kui juba kuskil süüakse, siis Tallinnas! Kõik läheb tal säärase kuumaga halvaks, kõik loobib too ühekäeline kurat üle parda... Apraksin, Apraksin, istud aga mere

... sa maailmaine tagumik! Miks pole sul lootsikuid? Kui seesuguses tuulevaikuses asetaks roodu grenadere laevastikusse, — de Proux ei pääseks kuhugi.“

„Kas laskub liivale!“ hüüdis äkki Peeter Aleksejevitš „jumala eest laskub!“ Ta nägu oli trotslik, silmad lausid. „Lõn kätt kümne jefimoki peale, — nüüd on aeg aega oodata... Kes tahab lüüa? Oh teid, mere-...“ Ara olga, Danilõtš, on väga võimalik, et me saame admiralit suitsusinki maitsta.“

Ja pistnud pikksilma põue, hakkas ta jooksupalu vahitult alla ronima. Polkovnik Rönne, kes ruttas juurde, ei andnud tal maha hüpata, ütles ta: „Saada üks eskadron alla teiega järgne mulle.“ Ta vajus sadulasse ja pöördus tagasi poole. Tema kogukas suurte kõrvadega kõrb ruun, lehmariisil šeremetjevi kingitus, kes oli selle hobuse vahutanud võitluses Erastvere juures, peaaegu nagu Schlippenbachi enese käest, — laskis väledat traavi. Peeter Aleksejevitš ei armastanud eriti ratsutamist ja hüples traavi sõites tugevasti. Seevastu Aleksandr Danilovitš viigutas oma koervalget tätku, kes samuti anastatud rootslaste käest, — ja lõbusate silmadega hobune ning ratsanik otsekui mängisid, — kord liikudes küljetsi, lühikeses kapakus mööda värsket niitu, kord hakkas hobune taganema, vajudes istukile, peksis mustade kapjadega õhku ja keerles ning kihutas, lühike helepunasest kalevist mantel, mis ühele õlale visatud, keerles Aleksandr Danilovitši selja taga, lehvisid suled kübaral ja siidsärbi otsad. Ilm oli kuum, kuid ometi kaunis, — väikestes sadulades, praegu mahajäetud aedades laulsid, kisasid linnud.

Anikita Ivanovitš Repnin, kes oli lapseeest peale õppinud sõitma tatarl kombel, rappus rahulikult — küljetsi — kõrges sadulas väikese rahuliku hobuse seljas. Apraksin laimetas higit tohutu suure paruka all, millest polnud vene inimesele ei mugavust ega ilu. Kaugel ees ulpis padrikus laiali valgunud tragunite eskadron. Taga liikus rivis teine eskadron, — selle ees ratsutas polkovnik Rönne, iludus ja napsivend, — samuti nagu kindral Chambers, — kes maailma mööda õnne otsides andnud oma au ja mõõga Peetri kätte.

Peeter Aleksejevitš osutas temaga kõrvuti sõitvale Chambers'ile kraave ja auke, kõrgesse rohtu ja põõsastesse kasvanud kõrgeid valle, poolmädanenud teibaid, mis tõrrutasid kõikjal maa seest.

„Siin hukkus minu armee,“ lausus ta lihtsalt. „Selles paigas saavutas kuningas Karl suure kuulsuse, meie aga — jõu. Siin me õppisime selgeks, kummast otsast peab rõigast sööma, ja matsime igaveseks maha paadunud mineviku, mis oleks meid peaaegu lõplikult hukka saatnud...“

Ta pöördus Chambers'ist ära. Ringi vaadates märkas lähedal mahajäetud, sissevajanud katusega majakest. Hakkas hobust tagasi hoidma. Ta ümar nägu muutus õelaks. Menšikov, juurde sõinud, ütles lõbusalt:

„Seesama majake, myn Herz. Kas mäletad?“

„Mäletan...“

Kulmu kortsutades müksas Peeter Aleksejevitš hobust ja hakkas jälle sadulas hüplema. Kuidas mitte mäletada toda unetut ööd enne lüüasaamist. Ta istus siis ses majakeses, vaadates sulanud küünlale; Aleksaška lamas villivaibal, nuttis vaikselt. Raske oli võita eneses meeleheidet, häbi ja jõuetut viha ning leppida sellega, et ta saab homme Karli käest paratamatult lüüa... Raske oli sõandada ennekuulmatut, väljakannatamatut, — jätta seesugusel hetkel armee, istuda saani ja kihutada Novgorodi, et alata seal kõike otsast peale... Muretseda raha, leiba, rauda... Kavaldata, müüa välismaistele kaupmeestele särgi ihu pealt, et osta relvi. Valada suurtükke, pomme... Ja kõige tähtsam, — inimesed, inimesed, inimesed! Kiskuda inimesi välja põlisest soost, avada nende silmi, müksida neid ribide vahele... Kakelda, murda, õpetada... Kihutada tuhandeid versti läbi lume, läbi pori... Lammutada, ehitada... Välja rabelda tuhandeid ohtudest Euroopa poliitikas. Ümber vaadates jubedust tunda: „Mihuke maaplarakas alles puutumata...“

Eesmisel tragunil hüppasid mändide soojast varjust välja laiale niidule Narva müüride ees, mis tõusid veega täidetud kraavi taga. Ehmunud elanikud ajasid joostes ja karjades loomi rutuga linna. Niit tühjenes, ahelsild raggis, tõusis raskelt ja lõi väravad kinni. Peeter Aleksejevitš sõitis sammu künkale. Kõik võtsid jälle pikksilmad välja ja vaatlesid kõrgeid, tugevaid müüre, mis olid kaetud kividevahelistes pragudes kasvava rohuga.

Värvatorni otsas seisis rootslased, raudkiivrid peas, nahksete pantseritega. Üks hoidis kõrvalesirutatud käes kollast lippu. Teine, üpris pikakasvuline mees, astus torni äärele, toetas küünarnuki müürihambale ja hakkas sa-

mati läbi pikksilma vahtima, juhtides seda esmalt üle künkale ja siis suunates otse Peeter Aleksejevitši.

„Missugused tugevad mehed kõik, — kui neid tornis peab tuleb hirm peale,“ lausus Apraksin tasakesi Anikita Ivanovitš Repninile, lehvitades kübaraga tuult. „Näed sa isegi, mis ma Narva jõesuus pidin välja kannatama, teinud, üheksa suurtükiga, kui laevastik mulle kaela vahi... Aga see pikk, kes vahib läbi toru, — oh, missugune mürgine mees!... Otse enne teie saabumist kohetasin ma teda lagedal väljal, tahtsin tabada... No kus sa sellega...“

„Kes on see pikk mees tornis?“ küsis Peeter Aleksejevitš kahedalt.

„Valitseja, see ta ise ongi, kindral Horn, Narva komandant.“

Vaevast oli Apraksin selle nime lausunud, kui Aleksandr Danilovitš müksas hobust ja pistis üle niidu torni poole kihutama... „Lollpeal“ karjus Peeter Aleksejevitš talle metsikult järele, kuid ta ei kuulnud seda tuule vingumise tõttu kõrvades. Peatas hobuse peaaegu värava ees, tõmbas kaabu peast ja pistis sellega vehkides tänitama.

„Hei, sina seal tornis... Hei, härra komandant! Me lasime teid auga linnast välja, ühes lippude, püsside ja muusikaga... Minge heaga minema!...“

Kindral Horn langetas pikksilma, kuulates, mida karjub talle see valgel hobusel märatsev venelane, ehitud nagu kukk. Pöördus ühe rootslase poole, vist selleks, et talle tõlgitaks. Karm, raugalik nägu tõmbus kipra nagu haput sõna, ta kummardus üle torni ääre ja sülitas Menšikovi poole...

„Vaata sina on sulle mu vastus, lollpeal!“ hüüdis ta. „Kohu saad midagi kangemat.“

Rootslased pistisid tornis mõnitavalt naerma. Välgatas tuli, paiskus õhku valge pilveke, — susinal lendas pomm üle Aleksandr Danilovitši pea.

„He-e-e!“ karjus Anikita Ivanovitš Repnin künkalt peene häälega. „Halvasti te rootslased lasete; saatke meie juurde kahurimehi, me õpetame neid...“

Künkalt pistisid ka kõik korraga naerma. Aleksandr Danilovitš, kes teadis, et ta näikui Peeter Aleksejevitši nuudi eest ei pääse, keerles ja hüples hobuse seljas, veh-

kis kaabuga ning näitas rootslastele hambaid, kuni teine pomm otse ta kõrval lõhkes ja hobune lõhkuma hakates ta tornist eemale viis.

Lõpetanud sõidu kindluse ümber, lugenud müüridel ära vähemalt ligi kolmsada suurtükki, käänas Peeter Aleksejevitš tagasiteel mälestusväärse majakese juurde, ronis hobuse seljast maha, ja käskinud kõigil oodata, kutsus Menšikovi samasse tuppa, kus ta nelja aasta eest ohverdas häbi ja teotuse Vene riigi päästmiseks. Siis oli siin tubli ahi, nüüd vedeles hunnik suitsunud telliskive, põrandal — sõnnikused õled, — nähtavasti aeti siia ööseks lambaid ja kitsesid. Istus katkise akna lauale. Aleksaška seisis süüdlase näoga ta ees.

„Pea meeles, Danilõtš, jumala eest, kui ma veel kord sinu lolli edevust näen, annan sulle nuudiga korraliku keretäie,“ ütles Peeter Aleksejevitš. „Pea suu, ära vast! Täna valisid sa ise oma osa... Ma arutasin: kelle kätte anda piiramisvägede juhtimine, — kas sinu või feldmarsal Ogilvy kätte? Oleksin tahtnud seesuguses asjas oma meest eelistada välismaalasele... Ise rikkusid kõik ära, armas sõber, — tantsisid nagu veiderdaja hobuse seljas kindral Horni ees! Häbi! Ikka veel ei suuda sa Moskva turgusid unustada! Tahad ikka nalja heita, nagu minu laua taga! Aga Euroopa vahib ju sinu peale, lollpea! Pea suu, ära vast!“ Ta nohises, toppides piipu. „Ja veel teiseks: ma vaatasin jälle neid müüre, — kohmetusin, Danilõtš... Teist korda Narva alt taganeda ei või... Narva — see on kogu sõja võti... Kui Karl seda veel ei mõista, siis mina mõistan... Homme piirame kogu sõjaväega linna ümber, nii et lindki sealt välja ei pääseks... Kahe nädala pärast saabuvad piiramiskahurid... Aga mis edasi? Müürid on tugevad, kindral Horn kangekaelne, Schlippenbach tolkneb selja taga... Hakkame siin tammuma, — ahvatleme Karlīgi Poolast kogu armeega siia... Linn tuleb kiiresti vallutada, ja ei tahaks ka palju meie verd valada... Mis sa ütled, Danilõtš?“

„Võib muidugi mingi kavaluse välja mõelda. See on tühine asi... Aga kuna feldmarssal Ogilvy on kord siin peamees, las ta siis ka oma raamatute järgi arutab — mis ja kuidas... Aga mis mina ütlen? Jälle mingi rumaluse — ribinal-ribinal — matsi moodi.“ Menšikov tammus, kõheles ja tõstis silmad, — Peeter Aleksejevitši nägu oli rahulik ning kurb, — sellisena oli ta teda harva näinud.

Aleksaška torkas haledus nagu noaga südamesse. „Myn Herz,“ sosistas ta, kulme kibrutades, „myn Herz, noh, mis sa's nüüd! Anna õhtuni aega, tulen telki, mõtlen miinist välja. Kas sa siis meie inimesi ei tunne... Nüüd pole ju kehtimiseaasta aasta... Ära nukrusta, jumala pärast...“

2

Nagu Peterburi majakeses, nii olid Nartovi hoolitsusel ka avaras lõuendtelgis välilauale laetud sirklikastid, instrumendid, paberid, sõjaväelised kaardid. Läbi ülestõstetud seerilete uhkas sisse maa kuumus nagu ahjust, ja teravalt, kuivalt ragistasid rohus ritsikad, — topi kas või kõrvald tõrvatud kanepit täis.

Peeter Aleksejevitš töötas särgiväel, rind avatud, põlvini ulatuvais hollandi pükstes, tuhvliid paljaste jalgade all. Aeg-ajalt tõusis ta laua tagant ja telginurgas valas Nartov talle kopsikutäie allikavett pähe. Nende Narva reitke päevade jooksul — nagu muide alati — oli kogunenud tohutu hulk kiireloomulisi asju.

Sekretär Aleksei Vassiljevitš Makarov, silmapaistmatu noormees, hiljuti sellesse ametisse võetud, asetas laua ees paberivinaa ees seistes asju ette, liigutades selgesti hääli — sedavõrd valjusti, et rohutirtsude sirinast üle kuula. „Ukaas Aleksei Sidorovitš Sinjavinile Moskvast ja teistele linnades saunade juhtimiseks,“ — ta asetas tasa valitseja ette paberilehe, mille vasakul poolel oli ukaasi tekst. Peeter Aleksejevitš luges, hüpeldes silmateradega rida mööda, pistis hanesule tindipotti ja kirjutas lehe paremale poole suurelt, viltu, segaselt, tähti rutuga vahela jättes: „Kus võimalik, seal saunade juures habemeajamine sisse seada, et harjutada inimesi habemeajamisega, niisama pidada ka häid konnasilmalõikajaid.“

Makarov asetas ta ette uue lehe: „Ukaas Pjotr Vassiljevitš Kikinile juhtida kalapüügikohti ja vesiveskeid kogu riigis...“ Peeter Aleksejevitši käsi jäi rippu paberi kohale, sule otsas tindiplärakas:

„Kes valmistas ukaasi?“

„Ukaas on saadetud Moskvast vürst-tseesari poolt talle, armuline valitseja, isiklikuks allakirjutamiseks...“

„Moskva on täis armuleivasööjaid, istuvad akende ääres, õgivad igavuse pärast hapusid karusmarju, aga

asja peale inimesi ei leia... Hüva, katsume Kikiniga, varastab — lasen piitsaga läbi lahmida, — sa vastagi nii vürst-tseesarile, et ma kõhklen..."

"Pieterburgist on alampolkovnik Aleksei Brovkinilt kulleri kaudu ettekanne," jätkas Makarov. "Moskvast Tihhon Ivanovitš Strešnevilt on teie, armuline valitseja, aia jaoks Pieterburgi poolel saabunud kuus pojengipõõsast, tervetena, ainult et aednik Levonov, enne kui suutis neid maha istutada, ära suri."

"Kuidas — suri?" küsis Peeter Aleksejevitš. "Mis lora see on!"

"Neevas supeldes — uppus..."

"Noh, muidugi purjus päi. Vaat sedasi — head inimesed ei püsi elus... aga oli üpris osav aednik, kahju. Kirjuta..."

Peeter Aleksejevitš läks telgi nurka, et pähe vett valada, ja rääkis puristades Makarovile, kes püstijalu osavalt lauanurgal kirjutas:

"Strešnevile... Teie pojengid on korralikult kätte saadud, kahetseme ainult, et vähe saatsid. Ära viida aega, et saata Izmailovost igasuguseid lilli, aga peamiselt neid, mis lõhnavad: jaanikakraid, piparmünt ja reseedasid... Saada üks tubli aednik koos perekonnaga, et tal igav poleks... Ja teata jumala pärast, kuidas elab Izmailovos Katariina Vassiljefskaja ühes Anisja Tolstajaga ja teised koos nendega... Ära unusta sellest sagedamini kirjutada... Samuti suvatse teatada, kuidas on teil lugu sõdurite värbamisega tragunipolkudes, — üks polk võimalikult ruttu värvata — paremaist meestest — ja siia saata..."

Ta tuli tagasi laua juurde, luges Makarovi poolt kirjutatu läbi, kirjutas enese ette muheldes alla.

"Mis veel? Ära esita mulle järjekorras, anna tähtsamad asjad..."

"Grigori Fjodorovitš Dolgoruki kiri, Sokalist, meie sõjavägede õnneliku päralejõudmise kohta."

"Loe!" Peeter Aleksejevitš sulges silmad, venitas kaela välja, ta suured, tugevad, kriimustustega kaetud käed langesid lauale.

Dolgoruki kirjutas sellest, et Vene vägede Sokalisse saabumisega on kuningas August jälle üleliigsesse vahvushoogu sattunud ja igatseb kohtamist kuningas Karliga võitlusväljal, et jumala abiga pealahingus revanši saada

Elisawi kaotuse eest. Selle meeletuse peale ässitavad tema eriti favoriidid, — neid on tal nüüd kaks, ja tema plaan on muutunud üpris rahutuks. Dmitri Mihhailovitš Goltšovin õnnestus suure vaevaga teda tagasi hoida viivitamatust kohtamisest Karliga (kes nagu verejanuline hunt seda ainult ootabki) ja juhatada talle teed Varssavisse, mille Karl jättis väikese kaitsega. Mis sellest võib välja tulla, teab üksnes jumal...

Peeter Aleksejevitš kuulas kannatlikult pikka kirja, ta kuul vurrujoonekesega tõusis, paljastades hambaid. Põlvis, kaelaga nõksatades: "Kah liitlasekenel!" Tõmbas lähedale puhta paberilehe, kraapsas küüntega kukalt ja hakkas mõtetele sulega vaevalt järele jõudes kirjutama — vastust Dolgorukile:

... Veel tuletan meelde teie armulikkusele, et sa ei väsika hoiatamast tema kõrgust kuningas Augustit julma ja ohtliku kavatsuse eest. Ta kiirustab pealahingu otsimisega, lootes fortuuna elik õnne peale, kuid seesinane on üksnes kõigekõrgema juhtida... Kuid meil inimestel on mõistlikum vaadata ligema peale, sellele, mis on maa peal... Lähemalt öeldes, — pealahingu otsimine on temale üpris ohtlik, sest on võimalik ühe tunni jooksul kõik kaotada... Ei õnnestu pealahing, — mille eest hoidku isand jumal teda ja kõiki meid, — siis ei ole tema kõrgus August mitte üksnes vaenlase poolt melanhoollasse heidetud, vaid ka meilakute poolakate poolt, kes on kaotanud oma isamaa hüvangu, ta saab häbiga minema aetud ning kaotab oma trooni... Milleks end seesugusesse viletsusse saata? Mis aga teie armulikkus kirjutab favoriitideest, siis seda palavikuhaigust pole tõepoolest võimalik millegagi ära arstida... Ainult — püüa nendest madamite sümpatiid võita ning nendega alianssi luua..."

Põlunud enam võimalik tubakasuitsu pilvedes hingata. Peeter Aleksejevitš kirjutas tinti pritsides alla — "Ptr" ja väljus telgist talumatusse kuumusse. Siit künkalt oli näha Narva pool tolmupilv, mida tõstsid voorid ja sõjaväed, kes liikusid laagrist lahingupositsioonidele kindluse alla. Peeter Aleksejevitš tõmbas pihuga üle rinna, üle valge naha, — süda tagus aeglaselt, tugevalt. Siis hakkas ta vahtima sinnapoole, kus ääretul klaassiledal merel tukkusid siit eraldamatud admiral de Proux' laevad, täis varustust, millest oleks piisanud kogu Vene armeele. Maa,

taevas ja meri olid rauged, viibisid ootuses, nagu oleks aeg ise peatunud. Äkki lendas hulk musti linde korratult künkast mööda metsa poole. Peeter Aleksejevits ajas pea kuklasse, — eks olegi niil Kõrgele nagu kard kuumaks aetud taevasse tõusid edelast kiiresti läbipaistvad pilvelkelmed.

„Makarov!“ hüüdis ta. „Kas tahad kümne jefimoki peale kätt lüüa?“

Makarov väljus sedamaid telgist, — terava ninaga, väsimusest ja magamatusest pärgamendikarva, sirge suu ilma naeratuseta, — ja tõmbas taskust rahakukru:

„Nagu käsid, armuline valitseja...“

Peeter Aleksejevits heitis ta peale käega:

„Mine ütle Nartovile, et ta annaks mulle madrusepihiku, süüdvestri ja botfordid... Ning et hästi kinnitaks telk, muidu viib ära... Tuleb tugev maru.“

Meri võlus teda alati, tõmbas ühtesoodu enese poole. Kuklasse vajunud nahkmütsiga, laias pluusis, nii sõitis ta tragunite pooleskadroni saatel väledas traavis mereranda. (Laagrisse Apraksini juurde oli saadetud kahe kahuri ja grenaderide järele.) Päike kõrvetas nagu skorpion enne hukkumist. Teedel keerlesid tolmusambad. Tuuleiilid jooksid vöötidena mööda merepinda. Must pilv ronis süngestunud taevavaranna tagant esile. Ja meri hingas lõpuks näkku vetikate ning kalasoomuste lõhna. Tuul hakkas paisudes vilistama, ulguma Neptunuse täie suuga...

Hoides käega süüdvestrit, ajas Peeter Aleksejevits hambad lõbusalt irevile. Ta hüppas hobuse seljast liivasele rannale, — päike välgatas viimast korda kobrutava pilveääre tagant, klaasine valgus jooksis üle keerlevate lainete. Kõik tumenes äkki. Lained veeresid ikka kõrgemalt ja kõrgemalt, paiskasid üles veetolmu. Mürisev pilv valgustas ühest otsast teise ähmaste välgatustega, nagu oleks teda põlema süüdatud. Pimestas vingerdav välg, langes lähedale vette. Raksatas nõnda, et inimesed kaldal maha kükitasid, — taevas varises alla...

Menshikov ilmus Peeter Aleksejevitsi kõrvale, samuti süüdvestris, pihtkuues.

„Vaata see on alles maru! Vaata see — oi-oi!“ karjus talle Peeter Aleksejevits.

„Myn Herz, kui ettenägelik sa oled...“

„Aga sina taipasid alles nüüd seda?“

„Kas saame saaki?“

„Oota ära, oota ära...“

Et tulnudki kaua oodata. Välgu sähvatuse ajal hakkasid admiral de Proux' sõja- ning kaubalaevad paistma päris lähedal, — maru ajas neid kaldale, leetseljakuile. Nad hakkasid tantsisid, — kõikusid paljad mastid, lehvisid purjeräbalad, kerkisid kõrged nikerdatud ahtrid Neptunuse ja merineitsitega. Näis, et veel pisut, ja kogu laiali-pillatud karavan paiskub randa.

„Tubli poiss! Tubli poiss!“ pistis kisendama Peeter Aleksejevits. „Näe, mis ta teeb! Vaata see on admiral! Pommiküüvel tõstab! Forstengi štäakseili, fokkstaakseili tõstab! Kahvelpurje tõstab! Oh, kurat! Öpi, Danilõtš!“

„Oh, läheb, oh, minema läheb!“ oigas Menshikov.

Kas pöördus tuul pisut või sai admiral oskus võitluses merega ülekaalu, — ta tormipurjedel ristlevad laevad hakkasid aeglaselt jälle taevavaranna taha kaugenema. Ainult kolm raskelt koormatud pargast jätkasid liikumist liivajoomedele. Raksudes, raade kolinal, purjeräbalate plaigal ajasid nad leetseljakuile, sammu kolmsada kaldaal. Tohutud lained hakkasid neid loopima, — pühkisid üle voolates tekiti paate, vaate, mürdsid maste.

Aga nüüd tuli nende pihta, eellangega, hirmutamiseks, hüüdis Menshikov suurtükimeestele.

Kahurid raksatasid, ja pommid paiskasid ühe pargase parda lähedal vett üles. Vastuseks kostsid sealt püstolipaugud. Peeter Aleksejevits hüppas hobuse selga ja ajas selle merre. Tema järel jooksid karjades grenaderid. Menshikov pidi hobuse seljast maha tulema, — täkk hakkas tõrkuma, — ja temagi astus läbi sogaste lainete, sülitades ning karjades.

„Hoi, teie seal pargastel! Hüpake vettel! Andke alla!“

Ruutlasi kohutas vist väga ratsaniku nägemine keset lained ja tohutu suured vurrukad grenaderid, kes läksid laeva vallutama, rinnuni vees, vandudes ning suitsvate granaatidega ähvardades. Madrused ja soldatid hakkasid pargastelt alla hüppama. Nad ulatasid püstoleid ja rünnakusaableid: „Moskov, moskov, sõber,“ ning sumasid kaldale, kus neid ümbritsesid ratsatragunid. Menshikov ühes grenaderidega ronis omakorda pargasele, nikerdatud ahtrile, ründas kaptenit, kuid sealsamas patsutas talle heatahtlikult selga ja andis kortiku tagasi ning karjus alla:

„Härra bombardöör, trümmidest tõuseb hais, kuid kapten andis lootust, et heeringaid ja soolaliha võib ikkagi süüa.”

3

Sõjaväed piirasid Narva ümber hobuseraua-kujuliselt, toetudes jõe üla- ja allpool linna. Teisel pool jõge piirati niisama ümber Ivangorod. Kaevati valle, seati tarasid ja kərbiseid. Vene laager oli kärarikas, suitsune, tolmune. Rootslased vahtisid süngelt kõrgetelt müüridelt. Pärast maru, mis de Proux' laevastiku laiali paiskas, olid nad väga tigedad ja tulistasid kahureist isegi üksikute ratsanikkude pihta, kes ähvardavaist bastionidest lühimat teed üle niidu mööda kihutasid.

Peetri käsu peale toodi pargastelt lossitud heeringa- ja lihatünnid rootslaste silma all laagrisse, — roheliste okstega ilustatud vankrite taga kandsid soldatid paksu, mereheina mässitud alasti meest ja lõugasid laulda rõvedat laulu admiral de Proux'st ning kindral Hornist. Vaadid jagati roodude ja patareide vahel. Soldatid, vehkides täägi otsa pistetud heeringa või rasvatükiga, karjusid: „Hei, roots, suupistet on!” Siis ei pidanud rootslased enam vastu. Sarved hakkasid puhuma, trummid põrisema, rippisild laskus alla, ja suurte hobustega läbi värava trügides sõitis välja kūrassiiride-eskadron, — pead randilistes kiivrites alla kummardatud, laiad mõõgad hobuste kõrvade vahele asetatud, kihutasid nad raskelt Vene kantside poole. Tuli hüva rooga kõrvale visates vastu virutada, millega aga juhtus, — teivaste, kahurinühitsate, labidatega. Algas käsikähm, tõusis kisa. Kūrassiirid nägid traguneid, kes tagant nende kallale kihutasid, nägid üle tara ronivaid kohutavaid grenadere ja pöörasid hobused ümber — ainult mõni mees jäi niidule lamama ja veel kaua kihutasid hirmunud hobused ilma ratsanikkudeta ringi ning nende järel jooksid vene sõdurid.

Peale sääraсте väljatungide ei avaldanud rootslased erilist rahutust. Kindral Horn, — nagu teadsid „keeled”, — olevat öelnud: „Venelasi ma ei karda, las nad aga sõandavad oma Georg-Võidutooja abiga rünnakut alata, — ma kostitan neid paremini kui seitsmesajandal aastal...” Leiba, püssirohtu ja kuule oli tal küllalt, kuid kõige rohkem lootis ta Schlippenbachile, kes ootas toetust, et teha

rootslaste vastu halastamatut rünnakut. Ta peatus Tallinna teel, Rakvere linnakeses. Selle tegi kindlaks Aleksandr Danilovitš, kes ise luurel käis.

Uud tegevuseta ka Vene sõjaväed: kogu piiramis-suurlükivägi — suured müüripurustamiskahurid ja müüsid linna süütamiseks — venisid ikka veel läbipääsmatuil teedel Novgorodist. Ilma raskete relvadeta ei võinud rünnakule mõeldagi.

Teated feldmarssal Boriss Petrovitš Šeremetjevilt polnud ka just eriti julgustavad: ta oli Tartu ümber piiranud, kraavidesse kaevunud, enese tõketega ümbritsenud, kaevanud minikäike müüride purustamiseks ja hakkas linna piiramata. „Upris meid tüütavad rootslased,” kirjutas ta Narva laagrisse Aleksandr Danilovitšile, „siamaale ei ole ma saanud takistada vaenlase suurtüki- ja mürsutuld, nad seetud lasevad paljudest suurtükkidest kogupauke, sadavad korraga kümme pommi meie patareidesse, aga kõige rohkem tulistavad voore. Samuti oleme hädas — ei saa linnast „keelt” muretseda, ainult kaks inimest on meie juurde tulnud — eestlased, ei tea midagi täpsemalt, ainult sellest jampsivad, et Schlippenbach julgustab linna varustise abiga...”

Schlippenbach oli tõesti pinnuks, mille pidi võimalikult ruttu välja tõmbama. Sellega tegelesid kõik Peeter Aleksejevitš mõtted. Tal õli Menšikov ei petnud, — tulnud telki ja saatnud minema kõik, isegi Nartovi, ta jutustas, missuguse kavahuse oli välja mõelnud, et võtta kindral Hornilt isegi Schlippenbachile loot. Peeter Aleksejevitš seisis isegi vihastat: „Oled selle purjus päi välja mõelnud või mis?...” Kuid sammus siis piipu tobrutades mööda telki ja pistis äkki naerma:

„Ega oleks paha vanameest narriks teha.”

„Mina Herz, teeme narriks, jumala eest...”

„Mina „jumala eest” ei maksa palju... Aga kui midagi välja ei tule? Sul, vennas, tuleb rängalt vastutada.”

„Küllap vastutan. Egas see ole esimest korda... Elu- aeg olen aina vastutama pidanud...”

„Tee siis!”

Kamali õli kihutas leitnant Paška Jagužinski, visanud veel sadulas kāraka, Pihkvasse, kus olid sõjaväe laod. Ta tõi sealt troikadel erakordse väledusega kohale kõik, mida vajati kavatsetud ettevõtteks. Roodude ja eskadronide rätsepatöökojad õmblesid ja tegid kaks ööd ümber

kaftaneid, mantleid, ohvitserisärpe, lippe, piirasid soldatite kolmnurkseid kaabusid valge kandiga. Neil lühikestel öödel lahkusid kaks tragunipolku — Assafjevi ja Gorbovi omad — ning Semjonovski ja Ingermanlandi polk — ühes kahuritega, millede lafetid olid rohelistest kollaseks ümber värvitud, — salaja — eskadron eskadroni järel — mööda Tallinna teed ning asetusid Tõrvajõe padrikusse, kümme versta Narvast eemal. Sinnasamasse padrikusse veeti ka rätsepatöökodades ümberõmmeldud rõivad. Rootslased ei märganud midagi.

Kaheksanda jaanikuu päeva selgel hommikul algas vene laagris äkki segimine. Trummid hakkasid ärevalt põrisema, suured litaurid paukusid, kihutasid ohvitserid, karjades kõigest jõust. Telkidest ja varjualustest hüppasid välja soldatid, nõõpides kaftaneid ja kedrisid, toppides kolmnurksete kaabude alt rippuvaid pikki juukseid kõrva taha, — rivistusid kahte viirgu. Suurtükimehed veeretasi karjades välja suurtükke ja pöörasid need Tallinna maantee poole. Ratsanikud kihutasid voorihobuste karju heinamaadelt laagrisse, vankrite taha.

Rootslased vaatasid müüridelt imestades meeleheitlikku korralagedust vene laagris. Mööda välist kivitrepptõusis kindral Horn palja päi väravatorni ja suunas piksilma Tallinna maanteele. Sealt kostis kaks suurtükipauku, minut hiljem jälle kaks pauku ja nõnda kuus korda. Siis mõistsid rootslased, et need on läheneva Schlippenbachi signaalid, ja sedamaid vastasid nad Gloria bastionilt kuningliku parooliga kahekümne ühest suurtükist. Kõigi linna kirikute tornides hakkasid kellad pidulikult kõmisema.

Paljude piiramispäevade järel kortsutas karm kindral Horn esimest korda oma huuli naeratuses, nähes, kuidas sealpool valle kahte viirgu asetuvate Moskva sõjavägede ees valge hobuse seljas siku kombel kepsutab väljaehitud Menšikov — kõigist venelastest kõige jultunum. Nagu oleks tõepoolest kogenud väejuht, käsib ta mõõga-viipega tagumisel soldatite rivil kindluse poole pöörata, ja need pistsid karjana jooksmas ja asetust kohtadele kantsides tarade taga. Nüüd tõstis ta hobuse tagajalule ja kihutas siis mööda eesmisest, näoga Tallinna maantee poole seisvate soldatite rivist. Kõik oli aastaist ja kuulsusriikkaist lahinguist õpetatud kindral Hornile arusaadav: see punase mantli ja jaanalinnusulgedega kukk teeb

parandamatu rumaluse, — viib oma hõreda, veninud jalaväerivi Schlippenbachi raudsete kasside vastu, kes külvab selle üle pommidega, löik-
sah tükkideks, trambib puruks ning hävitab. Kindral
tõmbas karvaste ninasõõrmetega õhku. Kaksteist
jalaväeeskadroni ja neli jalaväepataljoni seisis tal sule-
tud väravate taga, et Schlippenbachi ilmunisel tagant
venelaste peale sõosta.

Maagu surmale vastu rutates tõmbas Menšikov ilma igasuguse vajaduseta kübara peast ja sundis seda lehvitades kogu pataljoni, kes liikusid jooksusammul ta edvistava hääle saamas, karjuma „hurraa“. Karjumine kostis kuni Hārva müürideni, ja vanamees Horn naeratas jälle. Kõnnimetsast, mille poole liikusid Menšikovi pataljonid, hakkasid välja hüppama vene ratsanikud, taga kihutatud pussipaukudest. Ja lõpuks, kõikjalt mändide tagant — kõrges oma toreduses, õlg õlas kinni nagu paraadil, hoides raudadesse pistetud täakidega püsse enese ees — väljusid Schlippenbachi kaardiväeroodud. Nende teine rivi tulistas kõigu peal kiiresti üle esimese rivi peade, kolmandas rivas laeti püsse ning anti edasi laskjatele. Lehviseid kõrgele tõstetud kollased kuninglikud lipud. Vana Horn laskis hetkeks pikksilma alla, võttis padrunitaskust lõuendvärkikukese, raputas lahti ja pühkis sellega üle silmade. „Sõja jumalused!“ pomises ta.

[illegible]

lahinguvälja. Talle näis koguni, nagu oleksid rootslased kartetširahe all kõikuma löönud... Kuid ta ootas ära... Viimaks ometi! — metsast veeresid välja kollaste eelikutega rootsi suurtükid ja alustasid oma vägevast juttu... Siis — seda nägi ta selgesti — segunesid Menšikovi rivid... On aeg! Horn pööras oma kortsus näo pikksilma juurest ära ja, näidates kuni igemeteni kollaseid hambaid, ütles oma abile, polkovnik Marquardtile:

„Käsin: avada väravad ja rünnata vaenlaste paremat tiiba.“

Hakkasid ragisema sillad, üheaegselt sõitsid neljast väravast välja kürassiiride eskadronid, nende järel joostes — jalavägi. Polkovnik Marquardt juhtis kiilutaoliselt rivistatud Narva garnisoni nõnda, et hooga üle vene kaitsekraavide ja kərbiste sööstes rünnata Menšikovi selja tagant tiivalt, suruda ta vastu Schlippenbachi ning purustada raudses kaisutuses.

See, mida Horn nägi läbi pikksilma, esmalt rõõmustas teda, siis aga pani kohmetama. Polkovnik Marquardti salk ronis kiiresti, ilma suuremate kaotusteta, venelaste kərbiseid laiali paisates üle kaitsetarade vallide taha. Tema järel väljusid väravaist — jala ja vankritega — Narva elanikud, et vene laagrit riisuda. Korratult püssidest tulistavad Menšikovi pataljonid hakkasid ootamatult sooritama vähe arusaadavat ümberpaigutust: nende parem tiib, mille vastu suundus Marquardt, hakkas suure kiiruga oma kaitsetarade ja kərbiste juurde taganema, kuid vasak — kaugem — sööstis säärase rutuga Schlippenbachi rootslaste poole, nagu oleks kavatsenud end vangi anda. Mõlema poole suurtükid vaikisid äkki. Hiilgavalt atakeeriv Marquardt osutus olevat lagedal väljal, Menšikovi ja Schlippenbachi vägede harude vahel. Tema välkuvate pantseritega kürassiiride eskadronid hakkasid hobuseid peatama, poolringiks keerduma ja peatusid kõheldes. Peatus ka nende juurde jooksnud jalavägi...

„Ma ei saa millestki aru! Mis on ometi juhtunud, kurat võtaks seda Marquardti!“ hüüdis Horn.

Kõrval seisev adjutant Byström vastas:

„Ka mina ei saa täiesti aru, härra kindral.“

Siis, nihutades pikksilma ikka rahutumalt ühest kohast teise, nägi Horn Menšikovi, — see kukk kihutas, mis hobune jaksas, rootslaste poole. Milleks? End vangi

pidama? ... Teda ära tundes sööstis Marquardt ühes kahe kürassiiriga ta tee poole vastu. Kuid Menšikov jõudis jama ette ja hüppas rohusel künkal ohvitseride salgast juures hobuse seljast maha, — otsustades nende paadide ja püsti ajava lõviga kollase lipu järgi oli see Schlippenbachi staap... Aga kus on siis Schlippenbach? Veel pikksilma liigutus — ja Horn nägi, kuidas Marquardt, kes Menšikovi taga ajades oli sellesama ohvitseride salga juurde jõudnud, imelikult käega vehkima hakkas, nagu kaitstes end viirastuse eest, ja püüdis hoida pöörduda, kuid siis joosti tema juurde ning rebiti ta sadulast maha... Künkale tõusis ratsanik suure lontkõrvalise hobuse seljas, — lipp laskus kallakile ta ees. See võis olla ainult Schlippenbach... Pisar tumestas vana Horni silma, ta pühkis selle vihaselt ära ja surus vasaku okulaari silmakoopasse. Ratsanik lontkõrvalise hobuse seljas ei sarnanenud Schlippenbachiga... Ta meenutas kõige rohkem...

„Härra kindral, see on pettus!“ lausus adjutant Byström äärmiselt.

„Maen ilma teletagi, et see on rootsi mundrisse rietatud tsaar Peeter... Mind on tublisti ninapidi veetud, jättes seda ilma teletagi... Käskige anda mulle kott ja mõõk...“ Kindral Horn jättis nüüd juba kasutusse muutunud pikksilma sinnapaika ja jooksis nagu mõrmas väravatorni järsku treppi mööda alla.

Seal maskeraadlikul lahinguväljal algas see, mis pidigi saadama, kui väedemat ninapidi veetakse. Rootslasteks rüüstatud semjonovlased, ingermanlandlased, Assafjevi ja Tšerhovi tragunid, kes olid end seni metsas varjanud, ja teiselt poolt Menšikovi pataljonid sööstisid raevukalt kahelt poolt õnnetu Marquardti rootslaste kallale, — kes ise, andnud oma mõõga tsaar Peetrile, visanud kiivri murule, seisis künkal vene ohvitseride keskel, pea häbist ja meeleheitest langetatud, et mitte näha, kuidas hukub tema hiilgav väesalk, mis moodustas vähemalt kolmandiku Narva garnisonist.

Tema kürassiirid, kes varjasid jalaväge, taganesid mõnda aega rivikorda kaotamata, kaitstes end lühikeste vasturünnakutega. Ent kui tagant kasesalust kihutas nende peale seal peidus olnud polkovnik Rönne oma tragunieskadronidega, — algas käsikähm. Tulistamine lõppes. Kostis ainult täie jõuga raiuvate venelaste raevu-

kas ähkimine, hukkuvate rootslaste kähisevad karjatused, mõõkade klirise mine vastu kürasse ja kiivreid. Ajasid püsti purelevad hobused. Langes maha kuninglik lipp. Kähmlusest väljakaranud üksikud ratsanikud kihutasid nagu sõgedad mööda niitu, pörkasid kokku, kukkusid, käsi laiali visates... Kogu Vene sõjavägi ronis vallidele, nagu vastlapühal, kui rahvas jookseb kokku karuvõitlust vahtima... Soldatid õssitasid takka, keksisid, pildusid kaabusid õhku.

Ainult väikesel osal Rootsi väesalgast õnnestus end Narva läbi raiuda. Kõik, mida suutis teha kindral Horn, oli väravate kaitsmine, et venelased jälitamishooga linna sisse ei tungiks. Välja riisuma sõitnud elanikud rabelesid oma vankritega kraavi taga. Soldatid hüppasid üle tarade ja, kartmata võitlusehoos müüridelt tulistamist, haarasid kinni rohkesti Narva elanikke ühes vankrite ja hobustega ning tõid nad laagrisse, et härradele ohvitseridele maha müüa.

Õhtul oli Menšikovi suures telgis lõbus õhtusöök. Joodi admiral de Proux' tulist rummi, söödi Tallinna sinki ja väheste poolt seni nähtud suitsulesta. Kalakene lehkas pisut, kuid oli hea. Aleksandr Danilovitši selg patsutati valusaks, juues tema kavala tembu terviseks.

„Tegid ülitargale Hornile üpris pika nina. Tõesti sa oled täna nimepäevalaps!“ rääkis tublisti purjus Peeter Aleksejevitš bassihäälega, õlgade hüpeldes naerust, — ja tagus talle rusikaga nagu vasaraga abaluude vahele.

„Ma vean kihla, — sa võiksid isegi kuningas Odüsseust tüssata!“ karjus Chambers ja virutas samuti kindralkubernerile vastu selga. „On raske kujutleda kavalamaid inimesi, kui on venelased!“

Üksteisele vahele rääkides hakkasid külalised mitu korda koostama läkitust kindral Hornile — talle „Pika nina“ ordeni annetamise puhul. Algas oli päris latus: „Sulle, Narvas kükitajale, kes oma püksid märjaks teinud, vanale tõlplasele, kohikassile, kes mõirgab otsekui lõukoer...“ Edasi tulid purjus virvarrist juba nii vänged sõnad, et sekretär Makarov enam ei teadnud, kuidas neid paberile panna.

Anikita Ivanovitš Repnin, olles juba küllalt naernud oma sokuhäälega, ütles viimaks:

„Peeter Aleksejevitš, kas aga maksabki vanameest mõnitada? Sest lugu pole ju veel lõpul...“

Tema peale pöörutati rusikatega, karjuti. Peeter Aleksejevitš võttis Makarovi käest pooliku kirja, kägardas kokku, pistis tasku:

„Oleme naernud, — aitab...“

Ta tõusis, vankus, haaras Makarovi õlast kinni, ta hammarguse näo loidunud jooned võtsid vaevaga jälle kindla ilme, — keerutanud oma pikka kaela, sai enesest nagu ilka jagu:

„Lõpetage pidu!“

Ja astus telgist välja. Koitis juba. Rohkest kastest pais-
tis rohi hallina, selle kohal hõljus laagri suitsuvine. Peeter Aleksejevitš hingas sügavalt sisse hommikust värskust.

„Noh, head õnne... On juba aeg!“ Ja kohe nihkusid ta selja taga seisvate sõjaväelaste salgast Anikita Ivanovitš Repnin ja polkovnik Rönne tema juurde. „Veel kard kinnitan teile mõlemale: ma ei vaja toredaid võidulätseloone. Ma ei oota neid. Ees on raske ülesanne. Teda tuleb nõnda lüüa, et ta enam ei suudaks jõudu koguda. Hõõguseks ülesandeks peate südame kõvaks tegema...“

Anikita Ivanovitš Repnin ja polkovnik Rönne tegid talle sügava kummarduse ja hakkasid telgi juurest läbi püüvat ulatuvat paksu rohu sammuma tumeda metsa poole, kus, jälle oma rõivastesse ümber riietunud, ootasid väljastuimat tragunipolgud ja vankritele asetatud jala-
vahi — kõik eelsest maskeraadilahingust osavõtjad. Täna peatas neid tõsine asi: Schlippenbachi korpus Rakvere juures ümber piirata ja hävitada.

„Hiljuti, mu härrad, endine kuningas August, keda me arvasime olevat täiesti tähtsusetuks muutunud, on vene-
lastelt abi saanud ja liigub kiiresti Varssavi poole,“ ütles
neer kuningas Stanislaw Leszczyński, avades sõjaväelist nõupidamist.

Kuningas oli väsinud talle kaelaetud riigiasjadest, tema peen, kõrk, kuri nagu oli kahvatu kuni sinetuseni langetatud ripsmete all, — ta ei tõstnud sellepärast silmi, et teda olid kuni vastikuseni tüüdanud õukondlaste üles-

puhutud näod, kõik kõned sõjast, rahast, laenudest... Ta sõrmitses nõrga käega roosikrantsi. Ta kandis poola rõivaid, mida ei sallinud; kuid sellest peale, kui Varssavis asus rootsi garnison polkovnik Arved Horni — Narva kangelase vennapoja — juhatusel, riputasid poola magnaadid ja suursugused panid oma parukad varna, puistasid prantsuse kuued tubakaga üle ja käisid tagasikäänatavate varrukatega poolkasukais, kopranahksete mütsidega, pehmeis, erikõlaliste kannustega saabastes ning mõõkade asemel kinnitasid vööle rasked vanaisade saablid.

Varssavis elati lõbusalt ning muretult Arved Horni kindla kaitse all, andestades talle tema võhikluse, kui ta sundis seimi valima kuningaks selle vähe suursuguse, kuid peenelt kasvatatud noormehe. Rootsi ohvitserid olid toorevõitu ja kõrgid, kuid see-eest ei suutnud veini ja mõdu joomises võistelda poolakatega, tantsudes aga jäid hoopis maha toredaist masurkatantsijaist — Wiszniewckist ja Potockist. Oli vaid üks häda: üha vähem saabus raha sõja läbi rüüstatud mõisatest; kuid ka see asjaolu näis olevat samuti ruttu üleminev: ega Karl igavesti Poolas peremeest mängi, ükskord läheb ta ometi siit itta — tsaar Peetriga arveid õiendama.

Ja nüüd äkki, ootamata-aimamata, kerkis Varssavi kohale must pilv. August vallutas ilma võitluseta rikka Lublini ja liikus nüüd kärarikka Poola ratsaväega piki Visla vasakut kallast kiiresti Varssavi peale; ühesilmaline koletis, ataman Danila Apostol oli oma Dnepri kasakatega siirdunud Visla paremale kaldale ja lähenes Pragale — Varssavi eeslinnale; üksteist Vene jalaväepolku puhastasid Bugi-äärseid linnakesi kuningas Stanislawi poolehoidjaist, olid juba hõivanud Bresti ja pöördusid samuti Varssavi poole; Lääne poolt aga lähenes sellele kiiresti Saksi korpus feldmarssal Schulenburgi juhatusel, olles osava manöövriga petnud Karli, kes otsis teda teisel teel.

„Jumal ja püha neitsi näevad, et ma ei kippunud Poola krooni endale pähe panema, — seesugune oli seimi tahe,“ rääkis kuningas Stanislav silmi üles tõstmata, põlgliku aeglusega. Tema jalgade ees vaibal lamas kõige õilsamat verd valge emane hurdakoer, koon käppade vahel. „Peale raskuste ja ebameeldivuste pole ma oma kõrges ametis seni midagi muud tunda saanud. Ma olen valmis krooni

maha panema, kui seim ettevaatusest ja arukusest seda soovib, et Varssavit mitte Augusti viha alla saata. Kahtlemata on tal palju põhjusi sapine olla. Ta on auahne ja jonnakas. Tema liitlane — tsaar Peeter — on veel jonnakam ja kavalam; nad sõdivad, kuni saavutavad, mida tahavad, kuni meie oleme lõplikult laostatud.“ Ta asetas salliannahkses saapas jala koera seljale, see tõstis lillakad silmad kuningale. „Tõepoolest, ma ei nõua midagi, ma siirdun suurima heameelega Itaaliasse... Öpingud Bologna ülikoolis veetlevad mind...“

Punapõskne, meeletult külmade silmadega, tüse oma kohelises kulunud kuues, polkovnik Arved Horn urises, istudes kokkupandaval toolil kuninga vastas:

„See pole sõjaväeline nõupidamine, — see on häbi-väärne kapitulatsioon...“

Kuningas Stanislav kõverdas aeglaselt suud. Kardinal priimas Radziewski, Augusti verivaenlane, kuulmata rootslase ebaviisakat märkust, lausus selle libitseva, alandlik-sundiva häälega, mida hoolsasti õpetatakse jesuitide kolleegiumides Ignatius Loyola ajast peale. Ta ütles:

„Teie kuningliku kõrguse soov võitlusest loobuda pole muud kui hetkeline nõrkus... Teie hinge lilled närbusid sõjaseisuga, — me oleme liigutatud. Kuid katoliikliku kuninga kroon võetakse erinevalt kübarast ainult kuus peaga maha. Rääkigem täie mehisusega vastupanust usurpatorile ja kiriku vaenlasele, kelleks on Saksi kuurvürst August, halb katoliiklane. Me kuulame, mis ütleb polkovnik Horn.“

Pööratud põrandal peegelduva uhke purpurseda talaari allid kahiseses pöördus kardinal priimas raskelt rootslase poole ja tegi käega nii peene liigutuse, nagu oleks pakkunud talle magusaimat rooga. Polkovnik Horn niहु- las tooli, ajas määritud ratsasaabastes tugevad jalad harki (kulunud kuube ja rohmakaid lehtrikujulise säärega saapaid kandis ta, nagu kõik teisedki rootslased, kuninga eeskujul), kõhatas kuivalt, puhastades kurku:

„Ma kordan: sõjaväeline nõupidamine peab olema sõjaväeline nõupidamine, aga mitte vestlus lillekestest. Mina kaitsen Varssavit viimse soldatini, — seesugune on minu kuninga tahe. Mina käskisin oma musketimeestel pimeduse saabumisel tulistada igaühte, kes väravaist väljub. Uhtki argpüks ei lase ma Varssavist välja, — minul hak-

kavad ka argpüksid võitlema! Mind paneb naerma, — meil pole vähem sõjaväge kui Augustil! Paremini kui mina teab seda suurhetman vürst Lubomirski... Mind paneb naerma, — August piirab meid ümber! See tähendab ainult, et ta annab meile võimaluse teda jaokaupa lüüa: lõunas — tema joobnud šlahta-ratsaväge, Varssavist ida pool — ataman Danilo Apostolit, kelle kasakad on kergelt relvastatud ja ei pea vastu pantserhusaaride hoobile... Feldmarssal Schulenburg leiab oma haua enne Varssavini jõudmist, — tema järel kihutab kahtlemata minu kuningas. Ainus tähelepanu vääriv hädahoht — need on vürst Golitsõni üksteist Vene polku, kuid seni kui nad jalgsi Brestist ronivad, hävitame meie juba Augusti; neil tuleb kas taganeda või surra. Ma teen vürst Lubomirskile ettepaneku juba täna öösel koguda Varssavisse kõik ratsapolgud. Ma panen teie kõrgusele ette otsekohe, enne kui need küünlad on lõpuni põlenud, välja kuulutada rahvaväkke mobiliseerimine. Päriku mind pagan, kui me Augustil kõiki sulgi sabast välja ei tõmba..."

Puhudes oma heledaisse vurrudesse, puhkes Arved Horn naerma ja istus. Nüüd tõstis isegi kuningas oma silmad suurhetman Lubomirskile, kes juhatas kõiki Poola ja Leedu sõjavägesid. Kogu kõneluse aja istus ta kuninga vasakul käel kullatud tugitoolil, laup pihkudele lastud, nii et oli näha ainult ta tutti-pükatud, otsekui pipraga üleriputatud ümmargune pea ja pikad, rippuvad, loitud vurrud.

Kui saabus vaikus, ta otsekui ärkas, õhkas, ajas enese sirgu, — ta oli suur, kondine, laiaõlaline, — asetas käe aeglaselt teemantidega ilustatud valitsuskepile, mis oli pistetud kalli kootud vöö vahele. Ta kongisninaline, rõugearmiline, lohkus põskedega, sarnadel pingule tõmbunud lõkendava nahaga nägu oli nii inimpõlglikult ja kõrgilt sünge, et kuninga silmalaud löid vabisema ning ta hakkas kummardudes koera silitama. Suurhetman tõusis aeglaselt püsti. Talle oli saabunud kauaoodatud kättemaksuhetk.

Ta oli Poola suursugusemaid magnaate, oma tohutuis valdustes mõjurikkam kui ükski kuningas. Kui ta läks seimile või Czestochowasse palverännakule, siis sõitis tema tõlla ees ja taga ratsa, kalessides ja vankritel mitte vähem kui viis tuhat šlahtameest, rõivastatud kõik ühtemoodi vaarikavärvi poolkasukaisse taevassiniste käanis-

lega tagasikäänatavail varrukail. Rahvaväkke — sõjajätkedel mässava Ukraina või tatarlaste vastu — tõi ta kolm oma husaaripolku teraskürassides, tiivad selja taga. Olles vere poolest Piast¹, pidas ta end esimeseks pretendendiks Poola troonile pärast Augusti troonilt kukutamist. Tookord — möödunud aastal — karjus juba kaks kolmandikku seimi saadikuist, mürtsutades mõõkadega: "Tahame Lubomirskit!" Kuid seda ei tahtnud kuningas Karl, kes vajas nukku. Polkovnik Horn piiras mässava seimi oma musketäridega ümber, — nad läitsid sütikud ja solvasid pidulikkust trummipõrinaga. Horn läks, otsekui kandadega naelu sisse tagudes, tühjale troonikohale ja hüüdis: "Ma panen ette Stanislaw Leszczyński!"

Suurhetman varjas oma vimma. Keegi ja mitte kunagi polenud julgenud riivata tema au. Seda tegi kuningas Karl, kellel oli künnimaad ja kuld-lauanõusid kahtlemata vähem kui Lubomirskitel. Heites sünge pilgu ümberringi, kraapides küüntega valitsuskepi muna, hakkas ta ägedalt rääkima, sisistades umbhäälikuid nagu siug:

"Kas kuulsin ma valesti või viirastus mulle: mind, suurhetmanit, mind, vürst Lubomirskit, julges käskida garnisoni komandant! On see nali? Või jultumus?" Kuningas tõstis kääre roosikraatsiga, kardinal laskus toolil ettepoole, vahistas oma tursunud õokulli-nägu, kuid hetman ainult tõstis ahvardavalt häält. "Siin oodatakse minu nõu. Ma kuulasin teid, mu härrad, ma pidasin nõu oma südame-tuustisusega... Seesugune on mu vastus. Meie sõjaväed on ebausaldatavad. Et panna neid valama oma ja vendade verd, selleks on vaja, et iga šlahtamehe süda laulaks valmistusest, aga pea käiks ringi vihast... Vahest teab kuningas Stanislaw seesugust võitlushüüdu? Mina ei tea seda... Jumala nimel, edasi, surema Leszczyńskile au eest!" Nad ei lähe. "Jumala nimel, edasi, rootslaste kuninga au eest!" Nad viskavad mõõgad käest. Ma ei suuda sõjavägesid juhtida! Mina pole enam hetman!"

Hetmani virildunud nägu läks kuni sorakil kulmudeni tumepunaseks. Võimetuna end talitsema tõmbas ta vöö vahelt valitsuskepi ja virutas selle poisikesest kuninga jalga ette. Valge koer vingas haledalt.

"Reetmine!" hüüdis Horn raevukalt.

¹ Poola riigi legendaarne rajaja, Tõlk.

Sõna „berserkier“ ehk vahkvihast haaratu pärineb kaugest minevikust, põhjamaade elanike kombest end kärbseseenega joovastada. Hiljem, keskajal, nimetati normannide juures berserkierideks sõdureid, kes olid lahingus haaratud vahkvihast, — nad võitlesid ilma raudrüü, kiivri ja kilbita, ainult lõuendsärgis, ja olid nii kohutavad, et näiteks legendi järgi kaksteist berserkieri, konung Kanuti poega, purjetasid eraldi laeval, sest et ka normannid ise neid kartsid.

Kuningas Karli tabanud vihasöösti võis nimetada üksnes berserkierlikuks, sel määral olid kõik õukondlased, kes viibisid sellal tema telgis, ehmunud ning rusutud, aga krahv Piper ei uskunud end isegi ellu jäävat... Tookord, saanud krahvinna Kozelskalt tuvi-depeši, jäi Karl — vastupidiselt Piperi, feldmarssal Rehnsköldi ja teiste kindralite arvamusele — kindlaks kättemaksuhimulises soovis sedamaid Augustit lõplikult hävitada, alistada kogu Poola Stanislaw Leszczyńskile, anda sõjavägedele korralik puhkus ja siis järgmisel aastal, üheainsa suvise retke jooksul, lõpetada sõda idas kõigi Peetri sõjajõukude hiilgava purustamisega. Narva ja Tartu saatuse pärast ei tundnud ta rahutust, — seal olid usaldatavad garnisonid ja tugevad müürid, mille külge moskovitide hammas ei hakka, seal oli vapraim Schlippenbach. Peale kõige muu oleks aga kannatanud ka tema, Makeedoonia Aleksandri ja Caesari kuulsuse pärija uhkus, kui ta oleks segi ajanud oma suured plaanid mõne tuvi-depeši pärast, mis liiatigi lodeva kurtisaani poolt edasi antud...

Teate Vene abiväe saabumisest Sokalisse ja Augusti ootamatust marsist Varssavi peale otse Karli enese ninalt (kes nagu söönud lõukoer ei kiirustanud kihvade lõõmisega hukkamisele määratud Poola kuningasse) tõi seesama šlahtamees, kes pan Sobieszczański peol raius saabliga puruks vorstiliua. Krahv Piper läks kõheldes kuningat äratama, — see oli koidu ajal. Karl magas vaikselt välivoodil, ristis käed rinnale pandud. Vasklambi nõrk tuluke valgustas ta suurt kühmuga nina, põse askeetlikku lohku, tihedalt kokkusurutud huuli, — isegi magades tahtis ta olla ebaharilik. Ta sarnanes rüütli kivi-kujuga sarkofaagi kaanel.

Ratalgu pani Piper lootuse kuninglikule kukele, kellel oli just aeg täiest kõrist kirema hakata. Kuid kukk pidi jagama ühes kuningaga mungaelu, ta ainult soputas end lõuendtelgi taga puuris ja surus kurgust kähisevalt esile midagi „eh-eh-heel“-taolist.

„Teie kõrgus, ärgake üles,“ lausus krahv Piper võimalikult pehmelt, suurendades tuld lambis, „teie kõrgus, shameeldiv teade...“ Karl avas silmad, end liigutamata. „August on meie eest minema pääsenud...“

Karl viskas kohe jämedast linasest riidest aluspükstes ja villastes sukkades jalad põrandavaibale, vahtis Piperile otsa, toetudes rusikatele. Piper jutustas kogu õukondliku ettevaatusega Augusti saatuse õnnelikust pöördest.

„Minu saapad, mu püksid!“ lausus Karl aeglaselt, veelgi jubedamalt pärani ajades pilkumatuid silmi, — nad hakkasid isegi kiirgama, või oli see suitsema hakkava lambi tulukese vastuhelk. Piper sööstis telgist välja ja tuli sedamaid tagasi ühes Björkenhjelmiga, kellel parukas kuidagimoodi pähe tõmmatud. Telki astusid kindralid. Karl ajas püksid jalga, tõmbas sääri püsti hoides saapad jalga, nõõpis kuue kinni, murdes seejuures katki kaks küünt, ja alles siis päästis ta oma raevu valla.

„Ta veedate oma aega räpaste pilkadega, te olete rasvunud nagu katoliku munk!“ karjus ta haukuva häälega (sest ta põsenukid kiskusid krampi ja hambad plaksusid) mitte milleski süüdi oleva kindral Roseni peale. „Täna on teie häbipäev,“ karjus ta kindral Lewenhauptile, pöördues otsekui mõõgahoobi andmiseks, „teile oleks kohane alamväelasena minu armee vooris jõlkuda! Kus on teie hüre? Ma kuulen uudiseid hiljem kui keegi teine!... Ma kuulen kõige tähtsamaid uudiseid, millest sõltub Euroopa saatuse, mingi joobnud šlahtamehe käest! Ma kuulen neid kurtisaanidelt! Ma olen naeruväärne! Ma imestan veel, miks kasakad pole mind une pealt telgist välja lohistanud ja, nõõr kaelas, Moskvasse viinud! Aga teil, härra Piper, soovitan krahvikrooni teie vapil asendada narrimütsiga! Teie, bekasside, nurmkanade ja muu linnuliha õgija, joomar ning eesell Ärge julgege haavumist etendada! Ma tõmban teid mõnuga rattale ja lasen neljaks raiuda! Kus on teie salakuulajad, ma küsin? Kus on teie kullerid, kes peavad mulle teatama sündmustest päev varem kui need toimuvad? Käige kuradile! Ma jätan

armee sinnapaika, ma muutun eraisikuks! Mul on vastik olla teie kuningas!"

Seepeale rebis Karl kõik nööbid oma kuue eest. Lõl ratsasaapa hoobiga trummi lõhki. Kiskus räbalaiks paruka, mille tõmbas parun Björkenhjelm peast. Keegi ei rääkinud talle vastu, — ta märatses mööda telki taganevate õukondlaste keskel. Kui berserkierluse hoog hakkas nõrkema, asetaski Karl käed selja taha, langetas pea ja lausus:

"Käsin silmapilk armee häire korras jalule ajada. Annan teile, härrased, kolm tundi aega ettevalmistusteks. Ma asun teele. Te saate kõik teada minu käskkirjast. Lahkuge minu telgist. Björkenhjelm, andke sulg, paberit ja tintil"

6

"See on talumatu... Seisame, seisame terve igaviku... Rohkem pealehakkamist, tubli rünnak, ja me oleksime võinud täna öösel Varssavis ööbida," rääkis torisevalt krahvinna Kozelska, vaadeldes tõlla-aknast loendamatuid lõkketulesid, mis laiusid kaarekujuliselt öises pimeduses nähtamatu linna ees. Krahvinna oli kuni meelemärkuse kaotuseni väsinud. Tema elegantne kuldse Cupidoga tõld purunes jõekese ületamisel ja tal tuli asuda pani Anna Sobieszczanska ebamugavasse, rappuvasse, näotusse sõidukisse. Krahvinna oli nii vihane, pani Anna paistis talle nii põlgusväärse olendina, et ta oli selle kolkast pärit poolatari vastu isegi sõbralik.

"Kuninga tõld seisab meie ees, kuid teda ennast pole seal... Millele ta mõtleb, seda ei tea isegi jumal mitte... Ei mingeid ettevalmistusi õhtusöögiks ja puhkuseks..."

Krahvinna laskis vaevaga, rihmast sikutades, tõlla-akna alla. Tundus sooja hobusehigi lõhna ja sõdurikööride rammusat suitsu. Oo oli täis laagri kära, — huiksid inimhääled, ragisesid üksteise külge takerdunud vankrid, — hüüded, sõim, naer, hobuste müdin, kauged paugud. Krahvinnat olid äärmiselt tüüdanud need sõjaretke lõbud, ta tõstis klaasi üles. Viskus tõllanurka. Teda segas kõik, — kortsunud rõivad ja burnusmantel ning laegaste nurgad; ta oleks mõnuga kellegi veriseks hamustanud...

"Ma kardan, et me leiame kuningalossi täielikus korratuses, tühjaks röövitud... Leszczyńskite perekond on

kuulus ahnuse poolest, ja ma tunnen liiga hästi Stanislawi, — silmakirjateener, kitsi ja väiklane... Ta ei põgenud Varssavist ainult palveraamat taskus. Ma soovitan teile, mu kallid, hoida tagavaraks mõni eramaja, muidugi kui teil on Varssavis korralikke tuttavaid... Ärge te kuningas Augustile liialt lootke... Mu jumal, missugune hujus see on!"

Pani Anna nautis vestlusi krahvinnaga, — see oli seltskondliku kasvatusel kõrgeim kool. Juba noore plikana, kui tal vaevalt hakkasid särki all tärkama veetlevad kumerused, unistas pani Anna ebaharilikust elust. Selleks oli vaja vaid peeglisse vaadata: ilus, ja mitte lihtsalt ilus, vaid võrtsitud, tark, vaimukas, elav, väsimatu. Vanemate kodu oli vaene. Isa, laostunud šlahtamees, tegutses laadadel ja rikaste panide kaardilaua taga. Ta oli harva kodus. Argipäevakuues, väsinud, taltsas, roidunud näoga — nii istus ta akna juures ja vaatles vaikselt oma kehva majapidamist. Anna — ta ainus ja armastatud tütar — käis talle peale, et ta jutustaks oma seiklustest. Isa algas vahel vastumeelselt, kuid siis, hoogu sattudes, hakkas hoopis oma kanglastegude ja vägevate tutvustega. Nagu nõiduslikku muinasjuttu kuulas Anna tõtt ja valet värsatide Wiszniewekite, Potockite, Lubomirskite, Czartoryskite imedest ning toredusest... Kui isa, müünud kaardivõla pärast viimse setuka õuest ja söönud viimse kanapeja, oma tütre elatanud pan Sobieszczanskile lubas, — ei pannud Anna vastu, mõistes, et see abielu on vaid lootustandev trepiaste tulevikku. Teda kurvastas ainult see, et mees temasse liiga tuliselt, mitte oma ea kohaselt armus. Tal oli hea, mulde küll täitsa mõistusele alistuv süda.

Ja nüüd äkki — juhus tõstis ta korraga õnneredeli kõrgeimasse tippu. Kuningas langes ta võrku. Pani Annal ei hakanud pea ringi käima nagu rumalakesel; ta terav mõistus hakkas nuuskima nagu hiir pimedas viljasalves; kõik oli tarvis läbi mõelda ja ette näha. Pan Sobieszczanskile, kes nagu ikka armunud mees midagi ei näinud ega mõistnud, teatas ta sõbralikult: "Jätkub mulle küla-kolkast! Teie ise, Jozef, peate minu pärast õnnelik olema: nüüd tahan ma olla esimene daam Varssavis. Ärge muretsege millegi üle, pidutsege aga ja jumaldage mind."

Keerulisem oli teine asi: tüsata krahvinna Kozelskat ja teda häirimatult kõrvaldada, ning lõpuks kõige õrnem

punkt: mitte olla kuninga hetkelise tuju objektiks, vaid teda püsivalt siduda...

Selleks on vähe ainult naiselikust võlust, selleks on vaja kogemust. Kaotamata aega uuris pani Anna krahvinna võrgutamissaladusi.

„Oh ei, armas krahvinna, Varssavis olen ma valmis hurtsikus elama, ainult et teie lähedal olla nagu hall mesilane roosi ligidal,“ rääkis pani Anna, istudes tolla teises nurgas, jalad enese alla tõmmatud, ja vaadates vilksamisi krahvinna suletud silmadega näole; see lõi kord roosatama lõkketulede vastuhelgist, kord vajus varju (just nagu kuu pilvedes). „Ma olen ju veel päris laps. Ma värisen seniajani, kui kuningas mind kõnetab, — ei taha vastata midagi rumalat või ebaviisakat.“

Krahvinna hakkas rääkima, otsekui vastates oma mõtetele — hapudele nagu äädikas:

„Kui kuningas on näljane, siis õgib ta ühesuguse mõnuga nii rukkileiba kui strassburgi pirukaid. Ühes teesärses kõrtsis takerdus ta rõugearmilisse kasakatüdrusse, kes jooksis kruusidega nagu välg üle õue keldrisse ja siis jälle tagasi kõrtsi... See näis talle olevat naine... Ainult sellel on tema jaoks tähtsust... Oh peletist! Krahvinna Königsmark vallutas tema sel teel, et näitas talle tantsu ajal sukapaelu: musti lehviseotud sametpaelakesi roosadel sukkadel...“

„Jeesus, Maarja, ja see mõjub nõnda?“ sosistas pani Anna.

„Ta armus nagu elajas vene bojaarinna Volkovasse; see vahetas balli jooksul mitu korda kleite ja särke; ta jooksis tuppa, haaras Volkova särgi ja pühkis oma higist nagu... Samasugune lugu juhtus möödunud sajandil Henri Teisega — Prantsuse kuningaga. Kuid seal lõppes see pikaaegse kiindumusega, bojaarinna Volkova lipsas tal aga üldiseks rahuloluks nina eest ära...“

„Ma olen hirmus rumal!“ hüüdis pani Anna. „Ma ei mõista, milleks on siis siin tolle isiku särk?“

„Mitte särk, tähtis on tolle isiku nahk, sellele omane lõhn... Naise nahk on sedasama mis lillale ta lõhn. Seda teavad kõik plikad naiskloostrite juures olevais koolides... Säärasel kõlvatul, nagu meie armastatud kuningas, määrab nina kõik ta sümpaatiad...“

„Oo, püha neitsi!“

„Kas olete vaadanud tema tohutu suurt nina, millega

ja väga uhkustab, leides, et see annab talle sarnasuse Henri Neljandaga?... Ta liigutab kogu aeg ninasõõrmeid nagu linnukoer, kes haistab nurmkana...“

„Tahendab, eriti tähtsad on lõhnaõlid, lõhnavad puud- ja aromaatilised võided? Sain ma õieti aru, armas krahvinna?“

„Kui te olete lugenud „Odüsseiat“, siis peate mäletama, et kui Kirke moondas mehi sigadeks... Ärge tehke kunagi nalivseks, mu armas... Aga muide, see kõik on küllaltki vastik, igav ja alandav...“

Krahvinna jäi vait. Pani Anna hakkas mõtisklema, — kumb kumba praegu õigupoolest sisse vedas? Akna taha vaadates mustadelt mokaadelt vahtu tilgutav hobuse koon. Kuningas saabus. Ta hüppas sadulast, avas ukse, — ta ninasõõrmed olid avall, suur, elav nagu naeratas pimes- tavalt. Tungla valgelt, mida hoidis ratsanik, oli ta oma ninasõõrmetest silmikuga kerges kullatud kiivris, toredalt ole oia heidetud purpurses mantlis nii suurepärase, et pani Anna enesele ütles: „Ei, ei mingeid rumalusi...“ Kuningas hüüdis lõbusalt:

„Asiugu välja, mu daamid, te saate olema ajaloolise vastepildid tennistajaks...“

Pani Anna, hõõratanud peenelt, hüppas kohe tõllast välja. Krahvinna ütles:

„Mul on riistad murtud, mida teie kahtlemata taotle- sitegi, teie kõrgus. Ma pole riides ja jään siia tühja kohuga tukkuma.“

Kuningas vastas teravalt:

„Kui te vajate kandraami, ma saadan...“

„Kandraami, mina?“ — Tema pärani avanenud silmade roheline valgus löögist August taganes pisut. Krahvinna lendas nagu läidetud sütikuga tõllast välja — viirakuvärvi burnuses, kõrvades, kaelas, sõrmedel väri- seivate kalliskivide tuledes, sasitud, kuid sellest mitte vähem võluva soenguga. „Alati teie teenistuses!“ — ja pistis palja käe kuninga küünarnuki alla. Veel kord mõistis pani Anna, kui suur oli selle naise oskus...

Nad läksid kolmekesi kuninga tolla juurde, kus seisis tärvikute valgelt hobuste seljas eskadron šlahta valitud ratsaväge, — kūrassides, mille seljale raudvõrudel kinni- tatud valged luigesuled. August ja daamid — teine teisel pool ja temast pisut tagapool — istusid vaibal olevaile laentoolidele. Pani Anna süda kloppis: talle näis, nagu

oleksid neid ümbritsevad kõrged tiivulised ratsanikud, tule vastuhelgid kūrassidel ja kiivritel — jumala-angelid, kes on maa peale laskunud, et tagasi anda Augustile tema Varssavi lossi, kuulsust ning raha... Ta sulges silmad ja luges lühikese palve:

„Olgu kuningas mu käes nagu talleke...”

Kostis hobuste kabjaplagin. Eskadron taandus kahele poole. Pimedusest lähenes suurhetman Lubomirski oma valvesalgaga, kel samuti tiivad seljas, ainult mustadest sulgedest. Otse kuninga juurde sõitnud, tõmbas suurhetman järsult ratsmeid, hüppas mantlit kohevile ajades norskava hobuse seljast maha ja laskus Augusti ees valbal ühele põlvele:

„Kui võid, kuningas, andesta mulle mu reetmine...”

Tema põlevad tumedad silmad vaatasid kindlalt, õhetav nagu oli sünge, hääl murdub. Ta taltsutas oma kõrkust. Ta ei võtnud maha karusnahkset teemantpalmikuga mütsi, ainult ta kuivatud käed vabisesid...

„Minu reetmine sinu suhtes — see oli mu meeletus, mõistuse pimenemine... Usu mind, — ma ei tunnistanud Stanislawi ometi hetkegi kuningana... Haavumine näris mu sisikonda. Ma ootasin aega... Ma viskasin oma valitsuskepi ta jalgade ette... Ma sülitasin ja lahkusin ta juurest... Kuninga õues ründasid mind komandandi sõdurid... Tänu jumalale, mu käsi hoiab veel tugevalt mõõka, — nende neetute verega kinnitasin ma oma loobumist Leszczyńskist... Annan oma elu su kätte.”

Teda kuulates kiskus August aeglaselt raudkindaid käest. Langetas need vaibale, ta nagu selgines. Ta tõusis, sirutas käed ette, raputas neid:

„Ma usun sind, suurhetman... Kogu südamest andestan ja sülelen sind...”

Ja ta surus tema näo kogu jõuga oma rinnale, taotud kentauride ja nūmfide vastu, mis olid kujutatud tema Itaalia meistrite tehtud raudrüül. Hoidnud teda nõnda enese vastu surutuna pisut kauem kui tarvis, käskis August veel ühe tooli anda. Kuid tool oligi juba kohal. Kobades oma muljutud põske, hakkas suurhetman jutustama Varssavi sündmustest, mis olid aset leidnud pärast tema keeldumist Augusti ja venelaste vastu välja astuda.

Varssavis oli alanud segadus. Kardinal priimas Radziewski, kes möödunud aastal Lublini seimil avalikult, põlvitades ristikuju ees, vandus truudust Augustile ja

hüües Pospolita vabadusele, kuu aega hiljem aga Varssavis suudles kuningas Karlile ustavuse märgiks luteri evangeeliumi ja nõudis, — isegi vahutava suuga — Augusti kukutamist ja esitas kandidaadiks troonile vürst Lubomirski ning siinsamas, Arved Horni nõudmisel, reetuse temagi, — see kolmekordne reetur põgenes esimesena Varssavist, osates seejuures ka mõned kirstutäied kirikuvara kaasa viia.

Kuningas Stanislaw hulkus kolm päeva mööda tühja linnat, — igal hommikul ilmus üha vähem õukondlasi kuninglikule audientsile. Arved Horn ei lasknud teda süüdist, — ta vandus säilitada talle Varssavi üksnes oma garnisoniga. Kuna ta etiketi reeglite kohaselt ei võinud lubada kuninga söömalauas, siis istus ta lõuna- ja õhtu-öögi ajal naabertoas ning kõlistas kannuseid. Et mitte kuulda tüütavat kõlistamist, luges Stanislaw roogade vahel enesele valjusti ette Apuleiuse värsse ladina keeles. Neljandal ööl lipsas ta ometi lossist minema, — ühes oma juuksuri ja toapoisiga, — ümberriietatuna külamehe rõivastesse, valehabe ette kleebitud. Ta sõitis linnavärvast välja vankris, milles kaks tõkativaati kogu kuningliku kassaga. Arved Horn taipas liiga hilja, et kuningas Stanislaw — tõeline Leszczyński — peale Apuleiuse lugemise ja igava sammumise koos oma koeraga mööda tühje saale neil päevil veel millegi muuga tegeles... Arved Horn rebis maha ja tallas jalge alla kuningliku voodi eesrüüed, torkas mõõgaga läbi lossimarssali ning laskis maha õise vahtkonna ülema. Kuid nüüd ei võinud enam miski peatada tähtsate panide põgenemist Varssavist, kes olid nii või teisiti seotud Leszczyńskiga.

August naeris laginal neid jutustusi kuulates, tagus rusikaga vastu leentooli käsipuid, pöördus daamide poole. Krahvinna Kozelska silmad väljendasid üksnes külma põlgust, pani Anna seevastu lõkerdas nagu hõbekelluke naerda.

„Mis nõu sa mulle siis annad, suurhetman? Piiramine või viivitamatu tormijooks?”

„Ainult tormijooks, armuline kuningas. Arved Horni garnison pole suur. Varssav tuleb vallutada enne kuninga Karli saabumist.”

„Viivitamatu tormijooks, kurat võtaks! Tark nõu-
anne.” August ragistas sõjakalt raudsete õlakatetega.
„Et rünnak õnnestuks, tuleb sõjaväele hästi süüa anda,

kas või keedetud haneliha... Tagasihoidliku arvestuse järgi viis tuhat hanel... Hm!" Ta krimpsutas nina. "Poleks paha ka palka maksta... Vürst Dmitri Mihhailovitš Golitsõn sai mulle anda ainult kakskümmend tuhat jefimokit... Krossid! Mis puutub rahasse, siis pole tsaar Peeter avar vaim, ei — pole avar! Ma arvestasin kardinali ja õue kassaga... Varastatud!" karjus ta punetama hakates. "Ma ei või ju ometi kontributsiooni määrata omaenese pealinna peale!"

Vürst Lubomirski kuulas kõik selle ära, vaadates oma jalgade ette, ja lausus tasa:

"Minu väekassa pole veel tühi... Käsi ainult..."

"Täna, kasutan meeleldi," vastas August pisut liiga kähku, kuid tõelise versailise graatsiaga. "Ma vajan umbes sada tuhat jefimokit... Annan pärast tormijooksu tagasi..." Särana lüües tõusis ta püsti ja süleles uuesti hetmanit, puudutades põsega selle põske. "Mine, vürst, ja puhka. Ka meie tahame puhata."

Hetman hüppas hobuse selga ja ratsutas taha vaatamata pimedusse. August pöördus daamide poole:

"Nõnda siis, mu daamid, teie väsitav reis saab tasutud. Oelge mulle ainult oma soovid... Esimene neist ja kõige tagasihoidlikum, — ma aiman, — on õhtueine. Ärge arvake, et ma olen unustanud teie mugavused ja meelelahutused... Seesugune on kuninga kohus, — mitte kunagi ja mitte midagi unustada... Ma palun teid minu tõlda."

VIIES PEATÜKK

1

Gavrila Brovkin kihutas ilma puhkamata Moskva poole, tsaari kүүдipassiga, vahetustroikaga, lühikeses laudtelgedega vankris. Ta viis tsaari posti ja käsku vürst-tsaarile — kiirustada kõiksuguse rauakraami saatmisega Pieterburgi. Temaga kaasa sõitis Andrei Golikov. Oli kästud teel mitte viivitada. Mis viivitamist seal veel! Gavrila kärsitu süda lendas sada sülda kolmikrakendi ees. Kihutanud järjekordse jaamani — ehk nagu nüüd hakati ütleva — postipeatuseni, jooksis Gavrila, üleni tormuna, trepist üles ja tagus nuudipäraga vastu ust. "Komissar," karjus ta silmi pööritades, "sedamaid troikat" — ja asus unise jaamapidaja kallale, kellel vaid tressidega kaabu oli komissariks oleku märgiks, — kuuma ümra tõttu oli ta palja jalu, ainult aluspükstes ning pikas vööta särgis. "Kapatäis kalja, ning kuni olen joomisega lõpul, et siis oleksid hobused ees..."

Andrei Golikov oli samuti ülevas meeleolus. Hambad kokku surutud, klammerdunud vankripeele külge, et mitte välja langeda, surnuks kukkuda, juuksed selja taha puhutud, nina ette sirutatud nagu nepil, nii avas ta otsekui esimest korda silmad ja vaatas vastu ujuvaid metsi, mis hõngasid valgust sooja, mürkheleda rohelusega ümbritsetud ümmargusi soojärvi, mis peegeldasid taevast ja suviseid pilvekesi, looklevaid ojakesi, kus mustalt vee-pinnalt tõusid õhku igasuguste lindude parved, kui rattad ragistasid üle silla. Kaugest, lõppematust teest kõlises müralt kelluke kõikuva looga all. Postipoiss kihutas ja kihutas troikat, tundes oma vimmas selja taga meeletut sõitjat nuudiga.

Harva sattusid vastu külad — igivanad, väheste elanikega, armetute onnidega, millel akende asemel kahe

kämbla laiune põiega kaetud auk ja suitsunud pragu madala ukse kohal; ning lõhestunud remmelga all katusel alune ikooniga, et oleks ometi, mille ees seesuguses kohas vähemalt jumalatki meenutada. Mõnes külas oli jäänud kaks, kolm elanikega majapidamist, — ülejäänutel olid kehvad katused sisse langenud, väravad kokku varisenud, ümbrus nõgestesse kasvanud. Aga inimesi — mine otsi neid läbipääsmatuks padrikuis, pärapõrgus Dvina või Võga jõge mööda põhja poole, või on põgenenud Uurali või Doni alamjooksule.

„Oh, missugused kehvad külad, oh, kui vaeselt elavad,“ sosistas Golikov ja surus kitsa pihi haleduse pärast vastu põske. Gavrilas vastas arukalt:

„Inimesi on vähe, aga riik — ümberringi sõitmiseks ei jätku kümnest aastast, sellest ka vaesus: igaühelt nõutakse palju. Vaat, ma olin Prantsusmaal... Sa issakel Talumehed kõiguvad tuule käes, söövad rohtu hapu veiniga ja sedagi mitte kõik... Aga sõidab jahile markil või Prantsusmaa delfiin ise, koormate kaupa lasevad linde... Vaat seal on vaesus. Kuid seal on teine põhjus...”

Golikov ei pärinud, mis on selle põhjuseks, et prantsuse talupojad tuulest kõiguvad... Ta mõistus polnud valgustatud, ei saanud põhjustest selgust; oma silmade kaudu, kõrvade kaudu, ninasõõrmete kaudu jõi ta elu magusat ja kibedat viina, ning rõõmutses ja vaevles üle-määra...

Valdai mägedel muutus lõbusamaks, — tulid põllud mulluste kuhjadega, millede otsas istusid kullid, metsarajakesed, mis kadusid lehtpuutihnikusse, kuhu oleks tahtnud ära minna, noppides marju, ning metsade kohingi muutus teiseks — pehmeks, täierinnaliseks. Ka külad olid jõukamad, tugevate väravatega, nikerdistega ilustatud välistreppidega. Peatusid kaevu juures hobuseid jootma, — nägid aastat kuusteist vana tütarlast, paksu juuksepalnikuga, tohikust peapärjaga, mille iga sakk ehitud sinise helmega, — nii armsanäolist, et roni kas või vankrilt maha ning suudle huultele. Golikov hakkas tagasihoidlikult õhkama, Gavrilas aga, pööramata tähelepanu seesugusele tühipaljale nagu külatüdruk, ütles sellele:

„Noh, mis sa seisad, silmad pärani? Näed ju, meil on rehvi lõhkenud, — jookse, kutsu sepp.”

„Jah, oll“ karjatas tüdruk tasa, viskas ämbrid ja kael-
kõngu maha ning pistis jooksma üle muru, välgutades
hõõskaid kanda lõuendsärgi väljaõmmeldud ääre alt.
Kõhede, ta teatas ometi kellelegi midagi, ja varsti saabus
sepp. Vaadates seesugust meest oleks igaüks rahulolevalt
hüüdnud: noh, on aga jassakas mees! Tugevajooneline
kõhara habemekesega nagu, huultel muhelus, nagu oleks
vaid heatahtlikkusest astunud läbisõitvate lollide manu;
kanda võiks taguda kahju tegemata kahepuudase pom-
muga, vägevad käed pistetud nahkpõlle alla.

„Rehvi on lõhkenud või?“ päris ta muheldes, laulva
häälega. „Nähagi — Moskva töö.“ Käis pead kõngutades
vankri vankri, heitis pilgu selle alla, võttis pärast kinni
ja raputas kergelt ühes sõitjatega. „Ta on üleni lagunud.
Seesuguse vankriga võib vaid kuraditele puid vedada.”

Gavrilas hakkas vihastades vastu vaidlema. Golikov
vaatles võlutuna seppa, — kõigist imedest oli see vahest
kõige imeväärsem. Noh, kuidas ei peaks ta igatsema
põltsite ja värvide, lõhnavate tammelaudade järele!
Kõik, kõik lendab silmadest mööda, kaob tagasi tulemata
mõttesse unarusse. Ainult maalimeister peatab oma kuns-
tiga valgekrundilisel laual meeletu hävingu.

„Noh, kui kaua sa mõtled temaga jahtida?“ küsis Gav-
rilas. „Kui on iga tund kallis, sõidan tsaari ülesandel.”

„Võib pikalt jahtida, võib aga ka lühidalt,“ vastas
sepp. Gavrilas vaatas ahvardavalt oma nuudile, siis kõõrdi
seppa:

„Huva... Palju sa nõuad?”

„Palju nõuan?“ hakkas sepp naerma. „Minu töö on kal-
lis. Kui sinult niipalju nõuda kui vaja, — sul ei jätku
raha selleks. Sest mina ju tunnen sind, Gavrilas Ivano-
vitš. Sa sõitsid siit kevadel koos vennaga läbi, minu pool
võib sõbisidki. Oled unustanud? Aga vaat vend on sul
arukas mees. Ma tunnen ka tsaar Peetrit hästi, ja tema
tunneb mind, — iga kord pöörab sepikotta sisse. Ja
temagi on arukas. Noh, mis siis, käänake sepikoja juurde,
ja midagi ikka teeme.”

Sepikoda seisis mäenõlvakul maantee ääres, madal,
jämedaist palkidest, muldkatusega, kolme jalandiga
hobuste rautamiseks; ümberringi vedelesid rattad, adrad,
akked. Ukse juures seisis sepa kaks nooremat venda,
nahkpõlledega, lokid rihmaga seotud, ja kõige vanem —
sõnge, habemik mehekolask, pealelööja. Kiirustamata,

kuid laabuvalt nagu mängides asus sepp asja kallale, rakendas hobused eest, pööras vankri kummuli, võtt rattad otsast, tõmbas raudteljed välja. „Näe — mõlemad on mõraga, — selle teljega kuluks Moskva sepale mõnda lagipead anda...” Ta pistis teljed ääsi, raputas sinna kätte süsi, hüüdis nooremale vennale: „Vanjuša, lõõta vahvamalt! Eh, raiudes tamme ära säästa rammul!” Ja läks lahti vennastel töö. Gavriila toetus piipu popsides ukse najale. Golikov istus kõrgele künnisele. Nad hakkasid küsima, — kas nad ei peaks mitte asja kiirendamiseks appi tulema? Sepp lõi käega, et — istuge rahulikult, vana dake kordki, missugused need Valdai sepad on...

Vanjuša tõmbas lõõtsa, — sädemed lendasid tulsu- ragisedes lae alla. Habemik vanem vend seisis neist val- gustatuna nagu puuslik, käed pandud puudase vasara pikale varrele. Sepp liigutas telge kuumust hõõguvat ääsis.

„Aga et te teaksite, meid kutsutakse Vorobjovideks, rääkis ta ikka veel oma käharatesse vurrudesse muhel- des. „Me oleme sepad, relvasepad, kellameistrid... Teie- looga all on meie valatud mahe kelluke... Läänud aastal istus tsaar Peeter samuti siin künnisel ja muudkui pärles. „Oota oma tagumisega, Kondrati Vorobjov,” ütleb ta, „vasta mulle enne, — miks on su aisakelladel nii mahe hääl? Miks sinu tehtud mõõgatera paindub, aga ei murdu? Miks Vorobjovide püstol laseb kakskümmend sammu kaugemale ja laseb ilma tõrkumata?” Mina vastan temale: „Teie tsaarilik kõrgus Peeter Aleksejevitš, sellepärast on meie kellukestel niisugune hääl, et me vaske ja tina mõõ- dame kaalu järgi, nagu meile õpetasid asjatundjad inimesed, ning valame ilma mullideta. Aga meie mõõk paindub sellepärast ega murdu, et me kuumutame ta vaarikapuna- seks ja karastame kanepiõlis. Ning püstolid lasevad selle- pärast kaugele ja tõrkumata, et meie isa Stepan Stepano- vitš, taevast olgu talle armuline, peksis meid väikestena valusalt vitsadega iga lohakuse eest ning manitses: „Kehv töö on pahem kui vargus.” Nõndaks...”

Kondrati tõmbas telje äärist pihtide abil alasile, pühkis põlema pahvatava vihakesega temalt tagi maha ja noo- gutas habet vanema venna poole. See taganes sammu võrra ja hakkas keha tahapoole kallutades ning kummardudes, vasaraga ringi tehes, taguma, — tulised sädemed lendasid vastu seinu. Kondrati noogutas keskmisele ven-

nale: „Noh, Stjopa...” See asus väiksema vasaraga tei- sele poole; ja nüüd läks lahti tagumine nagu lihavõtte sellahelin, — vanem virutas vasaraga üks kord, Stjopa kaititas kaks korda, Kondrati mängis haamrikesega, pöö- rates rauda seda- ja teistpidi. „Küllalt!” hüüdis ta ja vis- kas kokkutaotud telje muldpõrandale. „Vanjuša, anna valu...”

„Vaata nii ta mulle siis ütlebki,” jätkas sepp, käeseljaga hõlgi pühkides: „Kas sa, Kondrati Vorobjov, oled kuulnud kuulsa sepast Nikita Demidovist? Tal on nüüd Uuralis tehased ja omad kaevandused ning talupoegi on tema kütjas ja ta eluhooned on uhkemad kui minu omad, aga sinas ometi sinu kombel piskuga... Aeg oleks sinulgi mõelda suuremast ettevõttest, ega sa eluaeg või maan- tes ääres hobuseid rautada... Pole raha sisseseadmiseks, — ehkki ka minul on rahadega kitsik lugu, — ma annan. Ehita relvatehas Moskvasse, või veel parem, — ehita Pieterburhi... Seal on paradiis...” Ja sedasi ta mulle kõik ilusti jutustab, — vaatan, kõhklema paneb mu, kõhk- lema... „Oh, teie kõrgus Peeter Aleksejevitš,” vastan ma talle, „elame siin suure maantee ääres toredasti, lõbu- salt... Meie isa rääkis ikka: „Ega käkk kiil ole, et kõhu lõhki ajab, — sõõ isu täis, maga kõvasti, tööta hooli- kalt...” Tema õpetust mõõda me teemegi... Meil on kõike küllalt. Sõgisel keedame õlut, nii kanget, et vaatide vitsad ragisevad, ja joome sinu terviseks, valitseja. Tõm- bame toredad labakud kätte, astume tänavale — lõbut- seme rusikavõitluses... Ei tahaks siit ära minna...” Nii ma talle vastasin. Aga kus tema läheb vihaseks. „Halve- mini,” ütleb ta, „sa ei võinudki mulle vastata, Kondrati Vorobjov. Kes on kõigea rahul ja ei taha head parema vastu vahetada, see võib kõik kaotada. Ah,” ütleb ta, „kunas te, laiskvorstid, sellest ometi aru saate?...” Vaat kus andis mulle mõistatuse...”

Sepp jäi vait, süngestus, lõi silmad maha. Nooremad vennad vaatasid temale, tahtsid muidugi nemadki sel puhul midagi öelda, kuid ei sõandanud. Ta vangutas pead, mulgas omaette:

„Nõnda ta ajabki kõiki segadusse... Etskae, või et meie oleme laisad? Aga tuleb välja, et olemegi laisad!”

Ta pöördus kähku ääsi poole, kus hõõgus teine telg, haaras pihid ja — vendadele: „Kohale!”

Tunni-poolteise pärast oli vanker valmis, kokku pan-

dud, tugev, kerge. Tohikpärjaga tüdruk keerles kogu aeg sepikoja ümber. Lõpuks märkas Kondrati teda:

„Mašutka!“ Tüdruk heitis juuksepalniku tagasi ja jäi seisma nagu maasse kasvanud. „Jookse, too härrastele külma piima — teeleminekuks juua.“

Gavrila vaatas silmi pilutades, kuidas tüdruku kannad välkusid, ja küsis:

„Õde või? Kadestamisväärt plika...“

„Ah tema nüüd,“ ütles sepp. „Mehele panna — nagu pisut kahju veel. Kodus pole tast millekski asja, ei kudu-
jat, ei lehmalüpsjat, ei hanekarjatajat. Ainult — sinist savi mätsida ja vigurdada, teeb kassi ratsa koera seljas, või vanamoori, sau käes, otsekui elava, see on tõsi... Voolib linde, metsloomi, mihuke si pole olemaski. Kamber on seda rämpsuga täis. Katsusime välja visata, — kisa, ulgumine. Lõime käega...“

„Mu jumal, mu jumal!“ lausus Golikov tasa. „Peab seda otsekohe vaatama!“ Ja ajas justkui pühas hirmus silmad pärani sepa poole. See laksas endale vastu külgi, pistis naerma. Vanjuša ja Stjopa naeratasid tagasihoidlikult, kuigi mõlemad oleksid tahtnud samuti naerma pahvatada. Tohikpärjaga tüdruk tõi nõu ahjus kuumutatud piimaga. Kondrati ütles talle:

„Maška, see mees tahab näha sinu puuslikke, milleks — ei tea. Näita...“

Tüdruk muutus surnukahvatuks, piimanõu hakkas ta ees värisema.

„Oi, pole vaja, ei näita!“ — pani nõu murule, pöördus ja läks ära nagu unes, kadus sepikoja taha. Nüüd hakkasid juba kõik vennad külgedest kinni haarama, juukseid raputama... Ei naernud ainult Golikov, — nina ette sirutatud, vaatas ta sinna, kus tüdruk kadus sepikoja nurga taha. Gavrila ütles:

„Noh, Kondrati Stepanovitš, kuidas me siiski oma arveid õiendame?“

„Kuidas õiendame?“ Sepp pühkis märgi silmi, õiendas vurre ja silus juba mõtlikult habet. „Kui näed tsaar Peetrit, tervita teda minu poolt... Lisa juba omalt poolt juurde, mis vaja. Ja ütle, et Kondrati Vorobjov palub tema peale mitte vihane olla, ega Kondrati Vorobjov teistest inimestest juhmim ole... Valitseja mõistab mu vastust...“

Laineliste väljade taga, kasesalude taga, rukkipõllude taga, kaugel sinise metsa taga seisis vikerkaar, üks ja haru kadus eemalduvasse vihmapiilve, aga seal, kus ta teise haru maha toetas, sätendasid ja vilkused kuldsed sademed.

„Näed sa, Andrjuška?“

„Näen...“

„See on Moskva...“

Gavrila Ivanovitš, see on otsekui ilmutus... Vikerkaari valgustas seda meile...“

Ma ei mõista isegi, millest see Moskva nõnda sätendas... Aga sina oled vist küll rõõmus, et Moskvasse saad?“

„Kuidas muidu... Olen rõõmus ja tunnen hirmu...“

„Jõuame pärale, — kohe sauna... Hommikul käin ära värske tseesari pool. Seejärel viin su tsaaritar Natalja Aleksejevna juurde.“

„Vaata see, see ajabki hirmu peale...“

„Kuule, kühidimees,“ lausus Gavrila seekord isegi libitavalt, „anna särü tagant, kullake, palun sind inimese keegi, anna särü...“

Vihma järel oli tee libe. Hobusekapjadelt lendasid poritükid, kaskede lehestik läikis. Tuuleke oli lõhnav. Vastu venisid tühjad vankrid talumeestega, müümata jäänud lehmaga või vankripära taha seotud lonkava hobusega. Vajus mööda versta post kotka ja numbriga: Moskvani 34 versta... Jällegi tee ääres viletsad hurtsikud, mõni nurgeti, teine tagaküljega tee poole, ja kalmistu hallide hõbepajude taga kirikukese kestendav kuppel.

Ja jälle jookseb otse troika eest palja tagumikuga poiss üle tee, heites juukseid taha, nagu oleks ta hobune. Kühidimees kummardus kõrvale, kõrvetades teda piitsaga üle sääskedest puretud koha, kust algavad jalad, kuid poisil polnud sellest ei sooja ega külma, — ainult nausatas kord ninaga, saates ümarail silmil troikat.

Ja jälle — künkalt künkale. Vaatad paremale, kus läbi põõsaste läigib oja, — astuvad niitu mööda habemikud talumehed pikkades särkides, üksteise järel, jalad laialt harkis, välgutavad üheaegselt vikatitega. Vaatad vasakule, — metsatuka ääres varjus lamab kari, ja karjapoiss jookseb piitsaga kirju härjavärsi järel, aga tema järel

hüpleb tark koeraklutt, kõrvade välkudes rohust... Jälle vöödilise verstepost, — 31 versta... Gavriila halises:

„Küüdimees, ainult kolm versta olemegi ära sõitnud...”

Postipoiss pööras tema poole oma lõbusa näo muretult püsti ninaga, mis näis selleks olevatki punetavate põskede vahel aset võtnud, et end viinaklaasist vaadelda:

„Ära sa, härra, verstasid postide järgi loe, loe neid kõrtside järgi, poste pole uskuda... Vaat — nüüd lähebki lahti...”

Ta huilgas äkki venivalt: „Oi-oi-oi, hobukesed!” — kallutas end seljakile, laskis ohjad käest, suurepäised eri värvi hobused pistid kihutama tuhatnelja, käänasid järsult kõrvale ja peatusid kõrtsi ees, — see oli vana pikk maja, mille värava kohal tõrrutas kõrge tähis ja — kirjaoskajate jaoks — oli ukse kohale helesinisele põhjale kinnaveriga maalitud: „Körtz”.

„Härra, tee mis tahad, hobused on omadega läbi,” laus kus küüdimees lõbusalt ja võttis kõrge viltmütsi peast. „Kui tahad, pekka või surnuks, parem aga käsi anda klaas kibedat...”

Kõrtsimees — vanaaegselt riides, jõhvikakarva kaftani kaelus kiillaspeast kõrgem, — oli juba väljunud pehkinud trepile, leebe ning värskeilmeline, ja hoidis kandmikul kolme klaasi roheline napsiga ja kolme magunakringlit peale haukamiseks... Polnud midagi parata, tuli vankrilt maha ronida, liikmeid sirutada...

Moskvale hakkasid lähenema röskes videvikus. Polnud lõppu mõisatel, küladel, saludel, kirikuil, taradel. Vahel riivas look pärna oksa, ja sõitjaile varisesid vihmapiisad kaela. Kõikjalt õhetas valgus läbi põiest ruutude või maarjaklaasist akende; kirikuesistel istusid veel kerjused; karjusid hakid kirikutornide tühemeis. Rattad hakkasid puusillutisel ragisema... Gavriila, haaranud küüdimehel õlast kinni, näitas — milliseisse kõveraisse põikuulitsaisse käänata.

„Näe, seal, kus mees aia ääres pikali maas, otse selle vastas — umbtänavas... Pea, pea, oleme päral!” Ta hüppas vankrilt maha ja põrutas vastu väravat, mis nagu kirst raudribadega üle löödud. Vastuseks pistid metsikult haukuma ja kette ragistama kuulsad Brovkinini hundijahi-koerad.

Mõnus on pärast kauast eemalolekut saabuda vanematekoju. Astud sisse — kõik on harjunud, kõik on uut

moodi tuttav. Väliseeskojas põleb aknalaua küünal, siin on seinte ääres nikerdatud pingid palujatele, et istuksid ja ootaksid rahulikult, kuni kutsutakse peremehe juurde; edasi — tühi talvine eeskoda kahe ahjuga, siin seisab tõmbetuulest õõtsutatav küünal põrandal, siit vasakul — kaleviga kaetud uks elutamatuise hollandi kambritesse — tähtsate külaliste jaoks, uks paremale — soojadesse madalatesse tubadesse, aga kui otse edasi minna — hakkad ekslema mööda vahekäike, järske treppe üles ja alla, kus on sahvid, keldrid, kambrikesed, sulendid, laoruumid... Lõhnabki vanemate majas eriliselt, meeldivalt, koduselt... Inimesed rõõmutsevad saabumise puhul, räägivad ja vaatavad armastusega, ootavad, et aga soove tähta...

Isa Ivan Artemjitš ei juhtunud kodus olema, oli ring-sõidul oma manufaktuure mööda. Gavrilat võtsid vastu majavalitsejanna, lihav (nagu ta pidigi olema), väärikas, tasku käe ja laulva häälega naisterahvas; vanem sell, kellest Ivan Artemjitš ise ütles, et see on saatan; ning hiljuti välismaalt palgatud majordoomus Karla, — tema perekonnanime ei suutnud keegi hääldada, — pikk ja sügav mees paksupõselise, jõudeolekust ja vene toidust tursunud näoga, tugeva lõuaga, etteulatuva laubaga, mis muutis selle mehe suurt mõistust, — ainult üks viga oli tal, mille pärast sattuski kohase palga eest Moskvasse: nina asemel kandis ta musta sametsirmikest ning rääkis pisut inisevalt.

„Midagi muud ma ei taha, ainult sauna,” ütles neile Gavriila. „Ja et õhtulaua oleks sült, lihapirukas ja hani ning veel õht-teist rammusamat... Pieterburgis oleme palju haisva soolaliha ja kulvikute peal hoopis kõhnaks jäänud...”

Majavalitsejanna laotas oma ümaraid käerandmeid, pani need kokku: „Jeesus Kristus, kuidas sa ometi kuivikuid sõid!” Saatan-selli: „ai,ai,ai!” — raputas masendavalt oma sokuhabit. Majordoomus, kes ei mõistnud sõnagi vene keelt, seisis nagu puuslik, tohutu suur lame jalapöid põlgliku tähtsusega kõrvale käänatud, käed selja taha pandud. Majavalitsejanna hakkas sauna jaoks puhast pesu otsima ja jutustas laulva häälega:

„Saunas leilitame sind, joodame, söödame ja paneme luigesulgedele magama, kullakene, magus on uni vanemate majas... Meil on, jumal tänatud, kõik hästi, häda-

õnnetus pole maja puutunud... Hollandi lehmad on kõik poeginud, inglise sead tõid igaüks kuusteist põrsast, — vürst-tseesar käis ise imetlemas... Marjad, kirsid on alas ennenägematud... Paradiis, paradiis on vanemate maja... Ainult et tühi, — oh, oh... Su isa Ivan Artemjitš kõnnib, vaeseke, kõnnib mööda kambreid: „Mul on igav,“ ütleb, „Agapovna, kas mitte sõita jälle manufaktuuridesse...“ Raha on isal juba nii palju, et enam luge-dagi ei suudaks; kui Senkat poleks, — ta heitis pilgu vanemale sellile, — „eluilmaski ei loeks ta ära... Ainult selle mustaninalisega on meil häda... Muidugi, ega meie maja enam ilma seesuguse isikuta läbi saa; Moskvas räägitakse — varsti võivat Ivan Artemjitš mõne tiitligi saada... Nõh, see siin pistab punaste sulgedega kübara pähe, koputab sauaga vastu põrandat, põrutab jalakolaskiga, — ega midagi öelda — suursugune... Oli teine enne Preisi kuninga juures majordoomuseks, kuni tal nina peast ära hammustati või kuidas... Esiotsa me kartsime teda, on ju välismaalane, ega see pole naljaasil Tallipoiss Ignaška õpetas teda balalaikat mängima... Sellest peale klimberdab päevad läbi, nii et on kõiki ära tüüdanud... Ja õgima on vahva... Kõnnib mu järel: „Emake, süüa...“ Lollpea, missugust pole varem nähtud. Kuigi see vahest peab nii olemagi tema ametis. Oli meil jaanipäeval suur lõunasöök, suvatses saabuda tsaarina Praskovja Fjodorovna, ja ilma Karlata oleks meil muidugi raske olnud. Pani ta, mu tuvike, selga kaftani, tresse ja narmastupse ta ümber kümme naela keerutatud, tõmbas kätte seemisnahksed sõrmkindad; võtab ta kuldliua, paneb sellele tuhanderublase vaagna ja ulatab — põlve painutades — tsaarinnale. Võtab siis teise liua, teise vaagna, mis eelmisest parem, ning ulatab tsaaritar Natalja Aleksejevnaile...“

Seni kui majavalitsejanna jutustas, võttis toapoiss, keda majordoomuse majja ilmumisest peale oli hakatud kutsuma kammerteenriks, — Gavriila seljast tolmuse kaftani, kampsuni, päästis valla kaelasideme ja hakkas ähkides ratsasaapaid jalast kiskuma. Gavriila siputas äkki jalgu, hüppas üles, hüüdis:

„Tsaaritar oli meie majas? Mis sa jamsid?“

„Oli, oli ta ilusakene, Ivan Artemjitši vasakul käel istus imeväärsekene... Kõik teda muudkui vahtisid, söömise-joomise unustasid... Käekesed täis sõrmuseid ja

käevõrusid, luigeõlakesed, otse rinna kohal sünnimärgike latratera suurune, — kõik märkasid... Kleit ta seljas — nagu lina õitseb, õhust kergem, külgedel uhkelt üles löödud, all-ääres — aina siidroosid, peas aga — siurulinna saba...“

Gavriila ei kuulunud edasi... Tõmmanud õlgadele lambanahkse poolkasuka, tatari tuhvleid järel lohistades kihutas ta mööda vahekäike ning treppe sauna. Rõske sauna eestõas tuli talle äkki meelde:

„Agapovna, aga kus on mees, kes minuga kaasa sõitis?“

Belgus, et Andrjuška Golikovi polnud majordoomus sisse lasknud ja ta istus ikka veel õues lahtirakendatud vankris. Muide, tal oli sealgi oma mõtetega hea olla. Mustade katuste kohal paistsid tähed, lõhnas köögi, heina-küüni, lauda järele, — üpris kodune, ja ikka nagu oleks kuskilt kandunud õitsva pärna magusaimat hõngu. Andrjuška vahtis küünarnukkidele toetudes tähtede poole. Mis tulukesed need on, mis nii tihedalt tumelillasse avarusse külvatud, kas on nad väga kaugel ja milleks nad seal põlevad, — ta ei teadnud ega mõtelnud sellele. Kuid seal voolas ta hingesse rahu. Ja kui väike oli tema, Andrei, omati selles vankris! Kuid — väiksena küll, aga mitte seesugusena, nagu õpetas talle kord pühamees Nektari, — mitte alandliku ussikesena, mitte armetu õlendina ei tundnud ta end... Näis, et loomgi ei suudaks taluda seda, mida oli talunud Andrjuška oma lühikese elu jooksul, — teda alandati, peksti, plinati, vaevati nälja- ning külma-surmaga, aga näe, tema nagu kuningate kuningas, tõstnud silmad ülemaiste tuled poole, kuulab eneses salajast haält: „Mine, Andrei, ära kaota julgust, ära pööra teelt kõrvale, varsti, varsti ülendub, lööb mänglema su imeväärse võime, saab temal kõik võimalikuks: inetust lood sa oma moondamise abil imekauni maailma...“

Oh, oh! Seesuguse kuratliku kutse pärast oleks ta — oma pühamehe juures oleku ajal — istunud nelikümmend päeva ahela otsas paljalt veekruusi varal, salaja võides pühapildiõliga oma veriseid haavu. Sellele mõeldes mui-gas Andrei ilma vihata. Mälus vilksatas — meenus, kuidas teda — kuningate kuningat — kord Varvarkal läpa-ses kõrtsis peksid erilise raevuga mingid agulimehed, lohistasid jalgupidi trepile ja viskasid sõnnikusse lumme. Mispärast peksid? — ei suuda meelde tuletada. Oli see tol

hirmsal talvel, kui Kitai-gorodi ja Kremli müüridel kõlku-
sid poodud streletsid. Siis käis Andrei, näljane, räbaldu-
nud kuub palja ihu peal, palja jalu, meeleheites, ahastu-
ses mööda kõrtse, mangudes prassijailt topsikut puskaril
ja lootes salaja, et ta lõppude lõpuks surnuks lüüakse, —
seda ta igatses tookord valuliselt, kuni pisarateni halet-
ses end... Sealsamas kõrtsis kohtas ta Usukannataja Var-
vara kiriku pommispäist kellameest, pilusilmalist, laia
ninaga, tolkneva juuksepatšikesega. Temap see keelitaski
siis Andreid paradiisliku rahu otsimisele, minema liha-
suretamisele pühamees Nektari juurde... „Veidrikud!“
sosistas Andrei. „Suretada liha! Aga liha — ah — see on
ju vahel nii ilus...“ Ja veelgi vilksatas mälestuses: vaikne
õhtu Palehhi küläs, õhus on kuldne tolm, lehmad ammu-
vad oma õuedesse pöördudes. Ema — kõhetu, mehelik-
kude õlgadega — läheb värava juurde, aga seda oleks
juba ammugi pidanud parandama, ja õu on armetu, hoo-
letusse jäetud. Andrei ja ta vennad — ikka aasta võrra ea
vahet — istuvad kummulipööratud ilma ratasteta vank-
ril. Ootavad, kannatavad, — säärase memmega tuleb kan-
natada! Ema paotab viltuvajunud värava. Riivates oma
laiade külgedega väravapooli, ammudes lühidalt, sõbrali-
kult, astub sisse piimatilgakese andja Burenka. Ema nägu
on tume, tige, murelik; Burenka koon on soe, otsmik säb-
rus, nina niiske, silmad suured, lillakad. Burenka juba
hätta ei jäta. Puhkis poisikeste poole ja läks kaevu juurde
jooma. Ja kohe siinsamas kaevu juures, istunud pingike-
sele, hakkas ema teda lüpsma. Sirr-sorr, sirr-sorr jookseb
Burenka piim lüpsikusse. Poisikesed istuvad vankril, kan-
natavad. Ema toob piimapotid ja valab lüpsiku sisu laia
joana neisse. „Noh, tulge,“ ütleb ta ebasõbralikult... Esi-
mesena joob sooja piima Andrjuška, niipalju kui kõht
vastu peab; vennad vahivad, kuidas ta joob, kõige noo-
rem isegi õhkas lühidalt, sest tema peab jooma viima-
sena...

„Hei, reisimees, roni vankrilt maha!“ Andrei ärkas.
Tema ees seisis vihase näoga poiss, kammerteener. „Gav-
rila Ivanovitš kutsub sauna — vihtlema... Aga võta
siinsamas jalad lahti, viska kaftan ja müts vankri alla...
Ega meil ole nii nagu bojaarimajades, — meil räbalais
sisse ei lasta...“

Ülimalt rahulolevaina pärast sauna, käterätikud kaela
ümber, istusid Gavrila ja Andrei õhtust sööma. Agapovna

oli saatnud majordoomuse tema kambrikesse, et ta ei
segaks. Tema valged pondunud käed aina lendasid lauda
mööda, tõstes taldrikutele seda, mis maitsvam, valades
vanu marjanalivkasid ja napse veneetsia klaasidesse, mis
säärase meeldiva sündmuse puhul välja võetud. Kui küün-
lad hästi lõkkele löid, märkas Gavrila nurgas toolil seis-
vat lõuendiga varjatud raami. Agapovna toetas masenda-
tult põse käele:

„Ei tea, kuidas võõra inimese juuresolekul seda sulle
näidatagi... Hollandist su õeke Sanjuška saatis, otse
jaanipäevaks... Ivan Artemjitš, kullake, riputab selle
kord seina peale, võtab siis jälle murelikult maha, katab
õlgeda kinni... Saatmise juures kirjutas su õeke: „Papa-
kene, ärge jahmatage, jumala pärast, riputage see minu
portree julgesti söögisaali üles, Euroopas riputatakse hul-
lemaidki asju, ärge olge metsanimene...““

Gavrila ronis laua tagant välja, võttis küünla ja tõm-
bas lõuendi ära selle eest, mis seisis nurgas tooli peal.
Tšolikov tõusis, — tal jäi isegi hing kinni... See oli bo-
jaarinna Volkova portree, kirjeldamatult kaunis ja ära-
ütlematult ahvatlev...

„No-noo,“ sedapalju ainult ütleski Gavrila, valgustades
teda küünlaga. Kunstnik oli kujutanud Aleksandra Iva-
novnat keset hommikust merd, lainetes delfiini seljal, seal
lamas ta, nagu ema oli teda sünnitanud, ainult pärkää-
nase käega end kattes, teises käes hoidis ta viinamarja-
dega täidetud vaagnat, mille äärel kaks tuvikest nokki-
sid neid viinamarju. Tema pea kohal — paremal ja vasa-
kul — puhusid õhus kaks ülespidi jalgadega paksu lap-
sukest merikarpidesse, põsed pungis. Aleksandra Iva-
novna veevärvi silmadega noor nagu muigas ülestõstetud
suunurkadega üpris kavalalt...

„Oho! seda šankat!“ lausus Gavrila, kes oli samuti
mitte vähe hämmastunud. „Tema juurde aga, Andrjuška,
me su Hollandisse saadamegi... Noh, vaata, et kurat sind
seal kurjale teele ei veaks... Veenus, lausa Veenus!...
Arusaadav, et kavalaid tema pärast mõõkadel võitlevad
ja tapetuidki leidub...“

Moskva kaitsja vürst-tseesar elas oma esiisade aegses avaras majas, mis oli Mjasnitskaja uulitsal, Lubjanski väljaku lähedal. Siin olid tal: kirik ühes vaimulikkonnaga ja kalevivanutamise, lõuendikudumise, nahaparkimise töökojad, sepikojad, tallid, lehma- ja lambalaudad, linnumajad ja igasugused vara täistuubitud panipaigad ning keldrid, — kõik päratu jämedaist palkidest ehitatud, vastu pidavusega sadadeks aastateks. Ka elumaja oli sama sugune — ilma rumalate peenutsemisteta (millega hakati Moskvast uhkustama tsaar Aleksei Mihhailovitši aegadest peale) — väliselt näotu, kuid tugevasti ehitatud, vanadusest sammaldunud sindelkatusega, maapinnalt kõrgel asetsevate väikeste akendega. Kord ja kombed majas olid samuti põlised. Kuid kui mõni oma lihtsameelsuses sellest eksiteele veetuna ilmus muistsel kombel — kandadeni ulatuvas kasukas, pikkade varrukatega ja lisaks veel habemega, — siis olgu ta kas või Rjurikute soost, seesugune mees lahkus varsti õuest Romodanovski teenijaskonna naerulagina saatel: kasukas oli tal kuni põlvedeni lühikeseks lõigatud, põskedel püगतud habemetutid, habe ise aga tolknes taskust, et seda kirstu kaasa panna, kui peaks jumala ees häbi olema... Kui vürst-tseesari pool oli suur vastuvõtt, siis valmistusid paljud kutsutuist selle vastu suure õhkamisega, — seesugune tagantsundimine, ebaviisakas tembutamine ja igasugused toored naljad valitsesid tema juures. Juba õpetatud karu ükski oli nii tüütav: lähenes tõrkuvale külalisele, hoides käppade vahel kandmikku suure pipranapsi-klaasiga, urises, nõudis ärajoomist; aga kui külaline vastu pani — ei tahtnud juua, virutas karu kandmiku minema ja hakkas külalist päris tõsiselt rebima. Aga vürst-tseesar pani vaid oma kõhuga laua vappuma ja vürsti kojanarr, tark, tige, ühe silmaga, hambutus suus ainult üks kihv, kisendas: „Karu juba teab, missugust tõbrast rebida...“

Hommikul vara üles tõusnud, riietunud tumedasse linasesse särki, mis seotud rinna alt vööga, millele meieisapalve peale õmmeldud, kirjud safiansaapad jalas, kuulas vürst-tseesar ära lühikese hommikujumalateenistuse; kui päikesekiir läbistas tupruvat viirukisuitsu, küünalde ja ikoonide tulukesed kahvatasid ning arg papike kuulutas kärisevalt: „aamen“, siis vajus vürst-tseesar põlvili

vaibakesele, puudutas raskelt ähkides laubaga äsjapestud põrandat, ja kaenla alt hoituna üles tõstetud, suudles külma risti ning sammus söögituppa. Seal, istunud muga-vamalt pingile, õiendanud musti vurre, võttis klaasi pipranapsi — nii kanget, et mõnel mittevene inimesel oleks pärast joomist jäänud kauaks ajaks suu pärani, — hammustas peale tükikese musta leiba soolaga ning sõi siis: külma kalarooga, igasuguseid tarretisi, hoidiseid, hapatisi, mitut laadi nuudleid, praadi, — sõi talumehe moodi — kiirustamata. Kodakondsed ja ka vürstinna Anastasja Fjodorovna ise, — tsaarinna Praskovja lihane õde, — vaikisid laua juures, asetasid tasa lusikaid, võtsid ettevaatlikult sõrmedega tükikesi taldrikult. Puurides akende peal hakkasid häält tõstma vutid ja õpetatud kuldnokad, üks isegi lausus selgesti: „Onukene, anna napsi...“

Joonud kruusi kalja, viivitanud veel pisut, tõusis vürst-tseesar, astus põrandalaudu kriiksutades eeskotta, talle ulatati avar kalevist kaftan, sau, müts. Kui tema vari, mis läbi kinnise välistrepi ähmaste akende välja paistis, aeglaselt trepist laskuma hakkas, kadusid kõik õues lähemal olema juhtunud inimesed kuhu aga keegi sai. Ta astus ükski üle õue mööda telliskividega sillutatud teerada. Ta kael oli paks ja tal oli raske pead pöörata, kuid pungis silma nurgaga märkas ta ometi kõik: kes kuhu jooksis, kuhu end peitis, kus ja missuguseid väikesi korratusi oli. Pidas kõik meeles. Kuid tal oli liiga palju suuri riigiasju ja väikesteni käed tihti peale ei ulatunudki. Läbi taras oleva raudse jalgvärava läks ta naabruses oleva Preobraženski prikaasi õue. Seal poolpimedais pikkades vahekäikudes tõmbasid djakid ja ametnikud vaikides mütsi peast, soldatid tõmbusid valveseisangusse.

Preobraženski prikaasi djakk Prohhor Tšitšerin võttis teda vastu kantselei uksele, ja kui vürst-tseesar istus hallitanud võlvi all akna ette laua taha, hakkas kohe järele mõelda asjust rääkima: eilse päeva jooksul on Tuulast toodud neli seal valmistatud vaskset suurtükki ja niisama palju hästi valatud malmist. Kas need kohe ära saata ja kuhu — Narva või Tartu alla? Ja eilse päeva jooksul on lõplikult rõivastatud vastvärvatud polgu esimene rood, kuid soldatid on alles palja jalu, ilma pannaldeta kingad valmivad tuleval nädalal, kingsepahoovi kaupmehed Šopljakov ja Smurov on Burmistrite-palatis valmis selle peale risti suudlema, et ei peta. Mis teha? Püssirohtu,

sütikuid, kuule kotikestes, purustatud tulekive sekkides on saadetud Narva käsu kohaselt. Käsigranaate ei läinud korda saata, sest laoulem Jeroška Maksimov on juba teist päeva purjus, ei anna lao võtmeid kellelegi; taheti võtta väevõimuga, kuid meeltesegaduses hakkas ta kapsa- rauaga inimeste peale vehkima... Mis teha? Ulevaate paljudest säärastest asjadest andis djakk Tšitšerin, lõpuks aga, astunud võlvi all aknale lähemale, võttis ta salajasjade protokollid (alamdjakkide märkmed ülekuulamisest ilma piinamiseta ja piinamisega) ning hakkas neid ette lugema. Vürst-tseesar asetaskäe raskelt lauale, — polnud aru saada, kas ta kuulas või tukkus, kuigi Tšitšerin hästi teadis, et vürst-tseesar asja olemust ilmtingimata kuuleb...

„Mahajäetud saunast, tsaaritaride Jekaterina Aleksejevna ja Marja Aleksejevna õues, kus varjas end põlupapp Griška, on põranda alt leitud neljandik-kaustas vihik, poole sõrme paksune,“ luges djakk Tšitšerin protokollis nii ühetoonilise häälega, otsekui poetades kuivherneid pealaele. „Vihiku esimesele leheküljele on kirjutatud: „Kõige tarkuse ülevaatus.“ Ja esimesele leheküljele on allpool veel kirjutatud: „Isa, poja ja püha vaimu nimel... On olemas rohi nimega „zelezeka“, kasvab nõgudes ja sõõrumaal, välimuselt pisuke, ümber üheksa lehekest, üleval kolm õit — helepunane, purpurpunane, sinine; on see rohi üpris kange, — katku teda noorekuu ajal, tambi peeneks, keeda ning joo kolm korda, — näed enese ümber vee ja õhu vaime... Lausu neile salasõna: „nstsdtšndsi“ — ja su soov läheb täide...“

Vürst-tseesar ohkas sügavalt, kergitas pooleldi langetatud silmalaugusid:

„Korda seda sõna selgesti.“

Tšitšerin sügas laupa, krimpsutas nägu ja hääldas vihase hädavaevu: „nstsdtšndsi...“ Heitis pilgu vürst-tseesarile, see noogutas. Djakk jätkas lugemist:

„Oo, vürstid, ülemused, oo, silmapisarad ja õhkamised! Mis on meie soov? Tahame talitseda nüüdset aega, tema raevu, et algaksid taas rahulikud ajad...“

„Näe, näe, näe!“ Vürst-tseesar liigutas end toolil, tema pungis silmis tekkis ja kadus naer, aimus. „On arusaadav see zelezeka-rohi. Noh — ja põlupapp Griška tunnistas vihiku omaks?“

„Griška tunnistas täna kella kolme paiku pärast piina-

mist vihiku omaks. Olevat ostnud selle Kislovkal tundmatu mehe käest nelja kopika eest. Aga miks peitis sauna põrandalaua alla? — ütles, et oma juhmuse pärast.“

„Aga kas sa pärisid temalt — kuidas mõista seda: „Et algaksid taas rahulikud ajad?““

„Pärisin. Anti talle viis piitsahoopi, — vastas: ostnud vihiku paberi pärast — et küpsetada sellel kirikuleiba, aga mis seal kirjutatud — pole lugenud, ei tea.“

„Ah sa kelm, ah sa sulil!“ Vürst-tseesar niisutas aeglaselt sõrme, pööras vihiku kulunud lehti. Luges üht-teist tasase häälega: „Vaharia-rohi, õis punakaskollane; kui inimene ohtlikult üle söönud — anna juua, varsti läheb lahti ülevalt ning alt...“ — „Kasulik rohi,“ lausus vürst-tseesar. Ja — edasi — tõmbas küünega mööda ridu: „Kirilli raamatus on öeldud: tuleb meelitaja ning ahvatleb ära. Tema tuleku märgid: nikotsiaani-rohi elik tubak, kustakse seda põletada ja suitsu neelata, ja hõõruda pulbriga ning nuusutada, ja psalmide laulmise asemel hakatakse järelejätmata seda pulbrit nuusutama ja aevastama. Teine märk: habemeajamine...“ — „Noh, nii,“ vürst-tseesar sulges vihiku, „läki, djakk, pärimetalt järele, — kes need tahavad talitseda nüüdset aega? Põlupapp on vähe ja lihvitud vennas, sellest vihikust tean ma juba ammugi, pool Moskvat jooksis ta sellega läbi.“

Taskudes mööda kitsast, rõskusest puretud telliskivitreppi keldrisse, piinakambrisse, lausus Tšitšerin muhkele nagu ikka:

„Maa alt see niiskus läbi tungib, telliskivid on pehkinud, aga hetk võid kukkuda, peaks uue trepi tegema...“

„Jah, peaks küll,“ vastas vürst-tseesar.

See asjus küünlaga alamdjakk-kirjutaja, kes kandis niisama nagu djakki välismaist, kuid väga kulunud rõivaid; kaotas rippus vasktindipott, pooleldi lahtirebitud taskust tolmakas paberirull. Ta asetasküünla tammepuust lauale madalas keldris, kus mitu rotit nagu varju nurkades olevasse urgudesse lipsas.

„On aga neid rottegi meil nüüd siin,“ lausus djakk. „Ikka kavatsen apteegist rotimürki küsida.“

„Jah, oleks vaja küll...“

Kaks kiskjamoelist meest, kummardudes võlvide all, lahistasid kohale põlupapp Griška, pahupidi pööratud silmadega, villana vanunud habemetuustiga, — ta nagu oli tohekas, huul rippu. Oli see tõesti nii, et ta ei saanud

enam oma jalgu tarvitada? Asetatuna rippuva nööri otsas oleva konksu alla, vajus ta pehmelt kummuli, nagu hingetu. Djakk ütles tasa:

„Kuulasin üle ilma luid-liikmeid vigastamata ja ta läks oma jalgadel minema...”

Vürst-tseesar vaatas mõnda aega paljakule Griška sassis juuste vahel.

„On teada,” hakkas ta unise häälega rääkima, „tunamullu rebisid sa Zvenigorodis prohvet Eliase kirikus hõberaami ikoonilt ja Ilmutamiskirikus murdsid lahti kiriku rahakarbi ning sealsamas varastasid altari tagant papi kasuka ja vildid. Asjad müüsid ära, raha jõid maha, võeti vahi alla, kuid põgenesid vahtide käest Moskvasse, kus varjasid end seniajani mitmetes bojaariõuedes, hilisemal ajal aga tsaaritaride õues saunas... Kas tunnistad õigeks? Tahad vastata? Ei... Noh, hüva. Neist asjadest on sul alles pool häda...”

Vürst-tseesar vaikis hetkeks. Kiskjamoeliste meeste taha ilmus kuulmatult piirits — timukas — väarikas, kõhn, vahakahvatu, suure suuga, mis punetas ligisurutud vurrude ja lokkis habeme vahel.

„On teada,” hakkas vürst-tseesar jälle rääkima, „et sa käisid Saksa agulis nunna Uljana pool, andsid sellele edasi kirju ja raha mõnede isikute poolt... Seesinane eit Uljana viis kirjad Novodevitšjesse teatud isikule... Sellelt võttis ta jälle kirju ja saadetisi ning sina viisid need eespool mainitud isikutele... Oli see nõnda? Kas tunnistad õigeks?”

Djakk kummardus üle laua, sosistas vürst-tseesarile, osutades silmadega Griškale:

„Jäi kuulutama, jumala eest, näen kõrvadest...”

„Ei tunnista? Nõndaks... Oled kangekaelne... Kuid ilmaaegu... Meile ülearuseid sekeldusi sinuga ja sulle — ülearuseid kehalisi piinu... Noh, hüva... Vaat, ütle nüüd mulle järgmist... Kelle majades sa nimelt käisid? Kellele nimelt sa lugesid sellest vihikust soovi üle praegust aega, tema raevu talitseda ja soovist rahulikke aegu tagasi tuua?”

Vürst-tseesar kergitas kulme, otsekui ärgates, ta nägu läks puhevile. Timukas lähenes pehmelt kummuli lamavale Griškale, puudutas teda, kõigutas pead...

„Ei, vürst Fjodor Jurjevitš, täna ta rääkima ei hakka.

Ilmaaegu teda tülitame. Piinavõllast ja viiest piitsahoobist on ta tardunud... Peab homseni edasi lükkama.”

Vürst-tseesar trummeldas küüntega vastu lauda. Kuid timukas Silanti oli kogenud mees, — kui inimene on tardunud, siis raiu ta kas või pooleks — tõtt temalt kätte ei saa. Asi oli aga väga tähtis: põlupapp Griška tabamisega oli vürst-tseesar sattunud kui just mitte otsese vandenõu, siis igatahes kurja nurisemise ja kangekaelsuse jälgedele mõnede Moskva isikute hulgas, kes ikka veel taga kahetsevad bojaarivabadusi tsaaritar Sofja ajal, kes ise tänapäevani vaevleb Novodevitšjes musta nunnamütsi all. Kuid — teha polnud midagi, — vürst-tseesar tõusis ja hakkas mõõda pehkinud treppi üles minema. Djakk Tšitšerin jäi Griška ümber õiendama.

4

Hommik oli niiske, soe, udune. Umbtänavais lõhnas märgade tarade ja korstnaist tõusva suitsuvina järele. Hobune sulistas läbi lompide. Gavriila ronis Preobraženski prikaasi värava ees hobuse seljast maha ja ei saanud kaua kätte valveohvitseri.

„Kuhu ta kurat on siis kadunud?” hüüdis ta vurrukale soldatile, kes seisis värava juures. „Aga kes teda teab, kogu aeg oli siin, on kuhugi läinud...” — „Nii — jookse siis, otse üles...” — „Ei või kuidagi lahkuda...” — „No jassa mind siis väravast sisse...” — „Pole lubatud kedagi lasta...” — „Siis lähen ma ise.” Gavriila lükkas teda, et jalaväravast sisse astuda, soldat ütles: „Katsu aga väravat avada, — ma torkan sind määruste kohaselt tähta...”

Sisestati värava peale lõpuks valveohvitser, kes oli seni juba pool väravat vahimajas igavust tundnud, — vistrilise näo, väikese nää ja mitte kuhugi vaatavate silmadega. Gavriila sõstis ta juurde, seletades, et tõi Pieterburgist postit ja peab selle isiklikult vürst Fjodor Jurjevitši kätte andma.

„Kas võin ma vürst-tseesarit näha? On ta praegu prikaasi?”

„Midagi pole teada,” vastas valveohvitser, vaadates suurt jutulist kassil, kes läks põlglikult üle märja tänava. „Kas on vürsti majast,” ütles ta soldatile, „aga kui palju kassid on, et kadunud, kuid näe, tema roju on siin...”

Äkki vingahtas värav hingedel, paiskus lahti ja hoogsalt lendas välja reasrakend — neli musta hobust türklisiniste rakmetega. Gavriila suutis vaevalt kõrvale hüpata, läbi suure kullatud, luitunud, väikeste ratastega tõllalobudiku akna vaatas temale Romodanovski oma vähisilmadega. Gavriila ronis kähku hobuse selga, et tõllale järele kihutada; valveohvitser haaras väljaist kinni, — kurat teab, kas oli juba iseloomu poolest nii õel inimene, või ei tohtinud määruste kohaselt tõesti mitte vürst-tseesarile järele kihutada...

„Lase lahti!“ karjus Gavriila metsikult, haaras valjad enda kätte, lõi kannustega, tõmbas hobuse püsti, — ohvitser jäi valjaste külge rippu ja kukkus maha... „Karaul Vötke varas kinnil!“ — seda kuulis Gavriila juba kaugelt, kihutades Ljubjanski väljakule.

Tõllale ta järele ei jõudnud, sülitas pahameele pärast ja pöördus Neglinnõi silla kaudu Kremliisse, Siberi prikaasi.

Pikk, madal, roostetanud katusega prikaasimaja, ehitatud juba Boriss Godunovi ajal, seisis mäekallakul, ülalpool kindlusemüüri, tagakülg Moskva jõe poole. Eeskojas ja vahekäikudes tunglesid inimesed, istusid ja lamasisid seinte ääres põrandal, kriiksuvaist udest jooksid välja prikaasikirjutajad pikkades paigatud küünarnukkidega kaftanites (pidevalt vastu lauda nühkimisest), hanesuled kõrva taga, — karjusid paberitega vehkides süngete siberlaste peale, kes sõitnud tuhandete verstade tagant saama õigust kas kelmi-alkäemaksuvõtja vojevoodi vastu, kellesarnast pole olnud maailmaloomisest saadik, või mitmesuguseid eesõigusi kaevanduste, kulla otsimise, karusnahkade, kalapüügi alal. Kogenud inimene kannatas ära selle sõimu, pilutas sõbralikult silma, ütles kirjutajale: „Toitjakene, heategijakene, kuidas oleks, kui saaksime kuskil omavahel kokku, et südame pealt ära rääkida, mõnes söögipoes või kus sa ise käisid...“ Vilumatu aga läkski minema, pea norgus, et homme ja veel paljude päevade jooksul, kandes asjata kulusid sissesõiduhoovis, siia tagasi tulla, oodata, peale käia...

Vürst-tseesar oli relvaasjade osakonnas. Gavriila ei hakanud küsima — kas võib tema juurde minna, trügis ukse manu, keegi sikutas teda kaftanist: „Kuhu, kuhu, ei saal...“ — ta tõrjus selle küünarpeaga eemale, astus sisse. Vürst-tseesar istus üksi umbses, madalas, luugiga

pooleldi suletud aknaga palatis, pühkis kirju rätikuga kaola. Rõuk pabereid, palve- ja kaebekirju lebas ta lähedal laual. Gavrilat nähes vangutas ta etteheitvalt pead: „Oled aga sina, Ivan Artemjitši pojukene, julge! Vaata aga, kuidas alatu sugu nüüdsel ajal ise uksi avab!... Mis sa tahad?“

Gavriila andis posti edasi. Ütles, mis tal oli kästnud suusõnal rääkida igasuguse rauakraami — eriti naelte rutulise Pieterburgi saatmisest... Vürst-tseesar murdis vahapitseri katki, rullis tsaari kirja oma jämedate sõrmedega lahti ning hakkas, seda silmadest kaugemale sirutades, huuli liigutama... Peeter kirjutas:

„Sir! Teen teie kõrgusele teatavaks, et meil juhtus Narva all imeväärne asi, — kuidas lollid tarku tüssasid... Rootslaste silmade ees seisis upsakusemägi, mis takistas neid meie pettust nägemast... Sellest maskeraadilahingust, kus meie poolt kolmandik Narva garnisonist maha löödi ja vangi võeti, kuulete selle pealtnägijalt, kaardiväeleitnant Jagužinskilt, ta on varsti teie juures... Mis puutub arstirohtude saatmisel apteegi jaoks Pieterburgi — siis neid pole siamaale solotnikkugi tulnud... Millest mina olen palju kordi kirjutanud Andrei Viniusele, kes on mulle iga kord vastanud Moskva „sedamaid'iga“... Mis üle suvatsege temalt järele pärida: miks aetakse seesuguse lohakusega säärast tähtsat asja, mis on kallim kui tuhat tema pead... Ptr...“

Lugenud kirja läbi, lähendas vürst-tseesar selle kohta oma huultele, kus oli allkiri. Ohkas raskelt: „Lämmastav,“ ütles ta. „Kuumus, somp... Tööd on palju, päeva jooksul ei tee pooltki ära... Abilised, oh, mis abilised!... Vähe on neid, kes tahavad vaeva näha, kõik kipuvad viilima. Ja rohkem enesele kahmama... Aga miks oled sina enese välja ehtinud, paruka pähe pannud?... Tsaaritari poole sõidad või? Ta pole lossis, ta on Ismailovskojes... Kui näed teda — ära unusta: kõrtsis Petrovkal seisab akna peal kallis kuldnokk, räägib nii hästi vene keelt, et kõik inimesed, kes mööda lähevad, jäävad peatuma ja kuulama. Ma ise hiljuti kuulasin tõlast. Teda võib osta, kui tsaaritar soovib. Mine... Ütle möödaminnes djakk Nesterovile, et ta saadaks Andrei Viniuse järele, — tuua sedamaid minu juurde... Säh, suudle kätt...“

Pärast keskpäeva hakkas vihma tibama. Kartes meele-
nukrust, mõtles Anisja Tolstaja välja pallimängimise tüh-
jas troonisäalis, kus paljude aastate jooksul enam keegi
ei käinud.

Annal ja Marfal — Menšikovide tüdrukutel — pol-
nudki muud mõtet, kui aga midagi mängida, — lintide
lehvides, küünarpeadeni paljad ümmargused käsivarred
välja sirutatud, nii lendasid nad kiljudes mööda kriiksu-
vaid põrandalaudu palli järel. Natalja Aleksejevna oli
täna miskipärast nukker, mäng ei lõbustanud... Kui ta
oli alles üsna väike, siis lõõmas selle saali kõigis põran-
dalt kõrgel asetsevais aknais alati päike läbi punaste,
kollaste, siniste klaaside ning sätendas kullatud nahk sein-
tel. Nahk rēbiti maha, ja nüüd paistsid palkseinad rippu-
vate takkudega. Katusel rabistas vihm. Natalja ütles Ka-
tariinale:

„Ma ei armasta Izmailovski lossi, ta on suur, tühi, just-
kui surnukeha... Lähme kuhugi, istume vaikselt.“

Ta pani käe Katariina õlale ja viis ta alla, kadunud
ema Natalja Kirillovna väikesesse, samuti mahajäetud ja
unustatud magamistuppa. Kui palju aega oli mööda läi-
nud, aga siin lõhnas ikka veel kas viiruki või muskuse
järele. Natalja Kirillovna armastas kuni oma viimaste
elupäevadeni idamaisi aroome.

Natalja vaatas paljale, ilma eesriieteta, keerdsamba-
kestega voodile, nelinurksele tuhmile peeglikesele sei-
nal, pöördus kõrvale ja lükkas kõdunenud aknaraami
lahti. Tuppa tungis sirelilehtedele akna all, takjatele,
nõgestele rabistava vihma lõhn...

„Istume, Katja.“ Ja nad istusid avatud akna juurde.
„Jah!“ õhkas Natalja. „Näe, juba hakkab suvi lõpule
jõudma, ei saa veel ümbergi vaadata — juba sügis...
Mis sinul sellest! Uheksateistkümne-aastasena ei hoolita
päevadest, las lendavad nagu linnud. Aga kas sa tead, kui
vana mina olen? Ma olen ju ainult viis aastat noorem kui
vend Petruša... Arva ise välja... Memmeke läks seits-
meteistkümne-aastasena mehele, isa oli neljakümne lähe-
dal... Ta oli paks, ta habe lõhnas alati piparmündi järele,
alati ta põdes... Ma mäletan teda vähe... Suri vee-
tõppe... Anisja Tolstaja jõi kord marjanalivkat ja siis
muudkui mulle salajasi asju jutustama... Emakese ise-

loom oli nooruses lõbus, muretu, keevaline... Sa mõistad
ju?“ Natalja heitis süngestunud pilgu Katariina silma-
desse. „Mida kõike tast Sofja sabarakud ja armuleiva-
sööjad ei lobisenud... Aga kas võib teda süüdistada?
Vana aja vaate kohaselt oli kõik patt, et sa naine oled —
seegi oli patt, — olid kuradi astjas, põrguvärv... Aga
meie, uue aja järgi: imekaunis aamor lendas ja läbistas
südame noolega... Kas peab siis pärast seda sügisööl
tõlki hüppama, kivi kaelas? Mitte naisterahvas — aamor
on süüdil Anisja jutustab: elas tol ajal Moskvast bojaari-
poeg Mussin-Puškin, ingli või — õigemini öelda — kurat-
liku iluga mees, julge, äge, ründaja, ulatseja... Vastlanä-
dalal kutsus Moskva jõe jääl keda tahes rusikavõitlusse.
Kõik peksis läbi... Emake sõitis sinna salaja, lihtsas tõd-
saanis ja vaatles tema vahvust... Pärast võttis ta enese
juurde laudnikuks...“ Natalja Aleksejevna pööras oma
ilusa pea rüüstatud voodi poole, ta kulmude vahele tekkis
kortsuke. „Äkki saadeti Mussin-Puškin Pustozerskisse
vojevoodiks... Ja rohkem ta teda enam ei näinudki...
Aga minul, Katariina, pole sedagi.“

Tasane vihm jätkas tibamist. Oli lämmatav. Udu taga
kerkisid ebamääraselt tohutu suured puud, mis ei meenu-
tanud Izmailovskoje mändsid. Kõik linnud olid läinud
peitu katuse alla, ei siristanud ega laulnud. Ainult üks
saastatud vares lendas madalalt halli niidu kohal. Kata-
riina jälgis teda muretu pilguga, — ta oleks väga taht-
nud öelda tsaaritarile, et vares-varganägu lendab linnu-
seda ja viib kindlasti, nagu eilegi, kollase kanapojukese
minema. Natalja Aleksejevna pani küünarpead akna-
lauda, ta ümbermässitud juuksepealmikuist raske pea
vajus alla, siis mõtles Katariina, vaadates ta kaela ja
juuksekarvu kuklas: „Kas tõesti pole seda keegi suudel-
nud? Vaat see on kibel!“ ning õhkas vaevalt kuuldavalt.
Natalja kuulis ometi seda ohet, liigutas tõrksalt õlga,
lausus, käega lõuga toetades:

„Nüüd aga jutusta sina enesest. Räägi ainult tõtt...
Kui palju on sul, Katariina, amante olnud?“

Katariina pööras pea kõrvale ja — sosinal:

„Kolm amanti...“

„Aleksandr Danilovitši me teame. Aga enne teda? Kas
Beremetjev oli?“

„Ei, ei!“ vastas Katariina kähku. „Härra feldmarssalile
sain mahti ainult suppi keeta, magusat eesti suppi, pii-

maga, ja pesin pesu puhtaks... Ah, ta ei meeldinud mulle! Ma kartsin nutta, kuid ma ütlesin enesele kindlalt: kütan ahju ja tapan enese karmuga, kuid elama temaga ei hakka... Aleksandr Danilovitš võttis mu samal päeval ära... Teda hakkasin ma väga armastama... Ta on väga lõbus ja naljatas minuga palju, me naersime väga palju... Teda ei kartnud ma sugugi..."

"Aga minu venda kardad?"

Katariina surus huuled kokku, kortsutas sametisi kulme, et ausalt vastata:

"Jah... Kuid mulle näib, et ma varsti lakkan kartmast..."

"Aga kes oli teine amant?"

"Oh, Nataša, teine polnud amant, see oli vene soldat, hea inimene, ma armastasin teda ainult ühe öö... Kuidas ma oleksin võinud talle midagi keelata, ta päästis mind hirmsate, rebasenahksete mütside ja kõverate mõõkadega meeste käest... Nad lohistasid mind põlevast majast, rebisid riideid, peksid piitsaga, et ma vastu ei küünistaks, tahtsid mind sadulasse panna... Ta sööstis vahele, tõukas ühte, tõukas teist, ja kui kõvastil "Ah teid," ütleb ta, "kumõssisööjaid! — Kas tohib siis tütarlapsukele liiga teha!" Haaras mu sülle ja viis voori juurde... Ma ei saanud millegi muuga teda tänada. Oli juba pime, me lamasime õlgedel..."

Natalja küsis ninasõõrmeid väristades karmilt:

"Vankri all?"

"Jah... Ta ütles mulle: "Nagu ise tahad, tüdruk... Sest see on siis magus, kui tüdruk ise sind kaisutab." Sellepärast ma peangi teda amandiks..."

"Kes oli kolmas?"

Katariina vastas väarikalt:

"Kolmas oli mu mees, Johann Rabe, tema kõrguse kuningas Karli kūrassiir Marienburgi garnisonist. Ma olin kuueteistkümne aastane, pastor Glück ütles: "Ma olen su üles kasvatanud, Helene Ekaterine, ma tahan täita töötuse, mille andsin su kadunud emale, — ma leidsin sulle hea mehe..."

"Kas mäletad oma ema ja isa hästi?" küsis Natalja.

"Halvasti... Isa nimi oli Ivan Skavroštšuk. Ta põgenes juba noorena Leedust, Minskist, pan Sapiuha juurest Liivimaale ja rentis Marienburgi lähedal väikese mõisa. Seal sündisime meie kõik, — neli venda, kaks õde ja

mina — kõige noorem... Tuli katk, vanemad ja vanem vend surid. Minu võttis enese juurde pastor Glück, — ta on mulle teine isa. Ma kasvasin tema juures üles... Üks õde elab Tallinnas, teine Riias, aga kus on vennad praegu, — ma ei tea. Sõda on kõik laiali paisanud..."

"Sa armastasid oma meest?"

"Ei jõudnud veel hakata... Meie pulmad olid jaanipäeval... Oh, kuidas me lõbutsesime! Me sõitsime järvele, süütasime jaanitule ja tantsisime, pärjad peas, pastor Glück mängis viiulit. Me jõime õlut ja küpsetasime väikesi kardamomiga vorstikesi. Nädala pärast piiras feldmarssal Šeremetjev Marienburgi ümber... Kui venelased müüri õhku lasksid, ütlesin ma Johannile: "Põgenel" Ta hüppas järve ja hakkas ujuma, rohkem ma teda pole näinud..."

"Sa pead tema unustama..."

"Ma pean paljugi unustama, kuid ma unustan ka kergesti," ütles Katariina ja naeratas aralt, ta sõstrasilmad olid täis pisaraid.

"Katariina, sa ei varjanud midagi minu eest?"

"Kas ma võisin sinu eest midagi varjata?" lausus Katariina tuluselt, ja pisarad hakkasid voolama ta virsikuvärvi põski mööda. "Kui siis meelde tuleks, ei saaks ma öö otsa magada, jookseksin varavalgega, jutustaksin ära."

"Aga sina oled siiski õnnelik." Natalja toetas põse käele ja hakkas jälle aknast välja vahtima, nagu linnuke puurist. Ta õrnas kurgus liikus tombuke. "Meil, tsaaritajad tütarlastel, kuipalju me ka ei lõbutseks, on lõpuks ikkagi üks tee — kloostrisse... Meid mehele ei panda, naiseks ei võeta. Või siis juba määratseda häbitult nagu kassid ja kassid... Ega Sofja asjata nagu verejanuline smoolitser võimu eest võidelnud..."

Katariina tahtis just kummarduda, et tema siniste soonkestega, meelehärmist rusikasse tõmbunud kätt suudelda, kui niidule ilmus pikk ratsanik märja lakaga kõhna hobuse seljas, ratsaniku mantel oli määrg ja kübaralt rippusid alla määrgad suled. Natalja Aleksejevna nähes hüppas ta hobuse seljast, jättes selle sinnapaika, astus akna juurde, võttis kübara peast, laskus ühele põlvele rohu sisse ja surus kaabu vastu rinda...

Natalja Aleksejevna hüppas üles, ta paks juuksepalnik langes kaelale, nagu lõi lõkendama, kõik hakkas võbisema, silmad särama, huuled avanesid...

"Gavrila!" lausus ta tasa. "Oled see sina? Tere, mu kullake... Tule siis ometi sisse, mis sa vihma käes seisad..."

Gavrila järel jõudis pärale kaarik, kutsari kõrval istus terava ninaga hirmunud mees, varjates end vihma eest kotiga. Ta võttis kohe kaabu peast, kuid ei roninud maha. Pööramata oma tumeda silmi Natalja Aleksejevna, astus Gavrila otse sireli juurde.

"Tervist paljudeks aastateks," lausus ta nagu lämbudes. "Tulin tsaari ülesandel... Tõin sulle osava maalikunstniku, käsuga, et ta maaliks ühe armastusväärse isiku portree... Pärast seda tuleb see kunstnik saata välismaale — õppima... Ta istub kaarikus... Luba mul ühes temaga sisse astuda..."

6

Anisja Tolstaja saatis ühe teenri ratsa Kremli moonahoovi igasuguste õhtusöögiks vajalikkude ainete ja maiustiste järele, — "ning küünlaid — võimalikult rohkesti küünlaid!..." Teine kihutas Saksa agulisse moosekantide järele. Kõõgi korstnast tõusis paksu suitsu, — püगतud kokapoisid hakkasid nugaodega klõbistama. Uleskääritud hamedega tüdrukud jooksid mööda märga rohtu kanapoegade järel. Töötaolekust laiskunud lossikalurid läksid rüsade ja võrkudega tiikidele, et püüda mitte vähem laisku karpkalu, kes põõnutasid külili mudas.

Rohtukasvanud tiikidelt hakkas pärast vihma kerkima udu, see varjas suure pehkinud silla, mida mööda enam keegi ei käinud, roomas puude vahelt murule lossi ees, ja vana loss kadus pikkamisi kuni katuseni udusse.

Vanad, juba tsaar Aleksei Mihhailovitši aegsed õueteenrid vaatasid kõõgi ukse ees, teenijate maja ees istudes, kuidas udusse peitunud lossi aknais — kord siin, kord seal — ilmub ja kaob laialivalguv küünlasära, kostab jalgade müdin ja vali naer... Ei lasta vanal majal rahulikult pehkida ja mädaneda, jättes palkseinad kurjade ilmade, kehvad katused valangvihmade kätte... Ka siia on pöörane noorus tunginud oma uute kommetega. Jooksevad mööda treppe põõninguist kuni keldriteni... Ei sealt leia midagi, — üksnes ämblikud nurkades ja hiired on ninad aukudest välja sirutanud...

Natalja Aleksejevna oli otsekui kurat asunud, — hommikul nukrutses, Gavrila saabumisest peale — lõi õhetama, muutus rõõmsaks, hakkas mõtlema välja igasuguseid lõbustusi, et keegi ei saaks hetkegi rahulikult istuda. Anisja Tolstaja ei teadnud, kuidas hakkama saada. Tsaaritar ütles talle:

"Täna tuleb Pelsatsari pidu, õhtust sööme maskeerituina."

"Mu valguseke, jõuludeni on veel palju aega... Ja pole ma ka näinud ega tea, kuidas kuningas Pelsatsar pidutses..."

"Otsime lossi läbi, mida aga veidrat leiame, see tasige kõik söögisaali... Ära mind täna vihasta, ära tõrgu..."

Hakkasid ragisema vanad trepid, oigama ammu avamata uste roostetanud hinged... Algas jookki läbi kogu lossi, — ees Natalja Aleksejevna, seelikuäär üles kergitatud, tema taga Gavrila küünlaga, — ta silmad olid hirmust tardunud. Hirm algas juba siis, kui ta hobuse seljast nägi aknal nukrutsevat Natalja Aleksejevna. See oli otsekui muinasjutust, mida Sanka lapsepõlves ahju peal jutustas — tsaaritar Võrratust Ilust... Siis'ap tsaarivita Ivan kihutas hobusega kohava puu ülitse, mühava pilve alutsi, otse piidalise akna alla ja haaras Võrratu lüü valgest käest sõrmuse...

Ka Andrei Golikovi pea käis ringi (temal kästi samuti teistega kaasa minna). Eilsest õhtust peale, kui ta nägi Gavrila õe pilti, delfiini seljas, näis talle kõik olevat pooleldi ilmsi, pooleldi unes... Kuni lämbumiseni panid teda kahmetama heleruuged, ümaranäolised Menšikovi tüdrukud, nii kaunid ja lopsakad, et ei mingite riidevoltidega polnud võimalik varjata nende kehaehituse ahvatlust. Ja lõhnasid nad õunte järele, ja mitte vaadata nende peale oli võimatu.

Panipaikadest leiti rohkesti igasugust pehmet pudi-padi, rõivaid ja ehteid, missuguseid nüüd enam ei mäletatudki, bütsantsi brokaadist kasukaid, mantleid, terlikuid, kaftaneid, pärlpärgi, mis kaalusid terve puuda, — kõik selle tassisid teenijatüdrukud süles söögisaali. Ühes keldris märgati otse lae all väikest uksekest. Natalja võttis küünla, tõusis varvastele, viskas pea selga:

"Aga mis siis, kui tema seal on?"
Anna ja Marfa — üheaegselt — jubedusega:

„Kes?“

„Majahaldjas,“ lausus Natalja.

Tüdrukud haarasid põskedest kinni, kuid ei kahvatanud, ajasid ainult silmad pärani — nii et laiemale ei saagi. Kõigil hakkas jube. Ahjukütja-vanamees tõi redeli, asetaski seina najale. Sedamaid sööstis Gavriila redelit mööda üles, — ta oleks praegu hullemassegi paika sööstnud, — avas ukse ja kadus seal pimedusse. Oodati, nagu näis, väga kaua, — ta ei vastanud sealt ega liigatanud. Natalja käskis jubedal sosinal: „Gavriila! Tule alla!“ Siis tulid nähtavale ta saabaste tallad, kaftani kopehil siilud, ta ronis alla, oli üleni ämblikuvõrkudes.

„Mis sa seal nägid?“

„Jah, paistab seal midagi halli, justkui karvast, oleks mind nagu millegi pehmele üle näo paitanud...“

Kõik ahhetasid... Kiirustasid kikiarvabail keldrist välja ning trepil juba jooksupalu, ja alles üleval pistis Marfa ning Anna vinguma. Natalja Aleksejevna tuli mõttesse hakata mängima haldjamängu. Otsiti salauksi, avati ettevaatlikult sulendeid treppide all, heideti pilk kõigi ahjude taha, — hirmu pärast ei hingatudki... Ja saavutasidki otsitu: ühes ämblikuvõrguga kaetud pimedas kohas nägid kaht põrgutules põlevat rohelist silma... Pistis meelelt põgenema... Natalja komistas ja kukkus Gavriila kätele, — see haaras ta nii kõvasti kinni, et Natalja kuulis isegi, kuidas ta süda lööb, — aeglaselt, tumedalt, mehelikult... Natalja liigutas õlga, lausus tasa: „Lase lahti.“

Siis läksid Pelsatsari pidu korraldama. Vanameeskütja, — kollase habemega nagu majavaim, vaskrist särgi peal, uutes viltides, — tõi jälle redeli söögisaali. Ammu lagedaks kistud palkseintele riputati koidest söödud vaibad. Laud viidi välja, õhtusöök asetati otse põrandale, vaibale, — kõigil kästi süüa paabeli moodi istudes, kuningas Pelsatsariks pidi olema Gavriila. Talle aeti selga ehk küll kõdunenud, kuid ilus brokaatkaftan, helepunane, kuldsete greifidega, õlgadele pandi kasukas, milliseid kanti sada aastat tagasi, pähe — pärlkroon, mis kuulus vist veel tsaarina-vanaemale. Natalja Aleksejevna ehiti Semiramiseks, kuldrüüsse, raskete juuksepalnikute peale mähiti kirjud rätikud, teenijaplikad saadeti kukkede sabast ilusamaid sulgi kitkuma, ja need suled torgati ta turbanisse...

Peeti nõu, — kes peaksid olema Marfa ja Anna? Natalja käskis neil minna ukse taha, palmikud lahti päästa, kleidid, seelikud seljast ära võtta, jääda särgiväele, — sest et särgid olid peenest lõuendist, pikad ja puhtad. Teenijaplikad käisid taas lennates ära tiigi juures, tõid vesiroose, põimisid neid Menšikovi preilide kaela, käte, juuste ümber, nad võotasid endid pikkade vartega, — muutusid tigrise ning Eufraati vesineitsiteks. Katariinat oli kerge rõivastada — aed- ja puuviljade jumalannaks, tema peabelikeelne nimi oli Astarte, kreekakeelne — Flora. Plikad jooksisid, kiskusid üles porgandeid, peterselli, mürdsid rohelist sibulat, herneid, tõid poolvalminud kõrvitsaid, õunu. Katariina, õhetav, niiske suuga, õnnest ümmarguste silmadega ja mitte enam arg nagu alati, naeris heledalt igal tühisel põhjusel, — muutus tõeliseks Floraks, mässitud hernestesse, tilli, aedviljadest pärjaga, hoidis käes korvikest karusmarjade ning punaste sõstardega...

„Aga kelleks peab kunstnik saama?“ meenus äkki Nataljale. „Meil pole moorameest, olgu ta siis Mooramaa kuningas.“

Uus ime avanes Andrjuška Golikovile, naiste käed hakkasid otsekui pooleldi ilmsi, pooleldi unes teda tuuseldama, pöörama, mässima tema ümber siidi ja brokaati; ta nägu määrati nõega, ninasõõrme külge pigistati vaskrõngas, et ta ilmtingimata istuks, rõngas ninas... Näis, et kui issand oleks andnud talle ingliitiivad — ta poleks õndsam olnud... Astusid sisse sügavalt kummardades kolm moosekanti Saksa agulist, — viiulimees, suupillimängija ja flöödipuhaja. Nemadki rõivastati kuidagi-moodi ümber.

„Hüüd — õhtusööma! Istuda patjadel, jalad all konksus, juba mõdu ja vein teokarpidest...“

Kuidas tuli mängida Pelsatsari pidu, seda ei teadnud keegi täpselt. Istuti liudade, küünalde ümber, vaadati üksteisele otsa, naeratati, süüa ei tahtnud keegi... Siis raputas Natalja Aleksejevna oma kukesulgi ja hakkas huuli ette ajades peast lugema neidsamu värse, mida Gavriila oli temalt kuulnud juba tol talveõöl, palavaks kõetud kambris, kuldse võlvi all...

Mäel üpris kõrgel elavad jumalad õndsallikud, enge neidki Cupido on nooltega tabanud. Oigab Jupiter ise: häda mulle, ma kannatan, olen kaotanud rahu, ja rohtu ma ei tea.

*Tuli põletab mu sisikonda, ep ole, millega janu mul
kustutada.*

*Ah, asjata ma õnnetu sõitlen armastuse vastu...
Paraku, isegi jumalaid tabab kuri Cupido, —
kellelt siis inimestel ta vastu abi otsida?
Eks ole ometi parem lõbutseda! Jätkem mure,
ülisagem nooli, mis mürgitatud magusa veiniga...*

Kui Natalja luges, kahvatas ta nägu tohutu suure tur-
bani all. Ta jõi lonksu veini ja läks Anisja Tolstajaga pol-
kat tantsima. Moosekandid mängisid tasa, kuid ometi
nõnda, et värises ja laulis iga sooneke kehas.

„Mine Katariinaga!“ hüüdis Natalja, välgutades silmi
Gavrila poole. Gavrila kargas püsti, viskas õlalt Pelsat-
sari kasuka, — tantsida võis ta kas või ööpäeva läbi. Ka-
tariina selg oli kuum, käe all nõtke, jalad kerged, pöör-
lemise tõttu lendasid ta peast ja õlgadelt hernekaunad,
kirsimarjad. Gavrila lisas hoogu, ja lisasid hoogu ka
moosekandid. Anna ja Marfagi hakkasid keerutama, kä-
test kinni hoides. Vaibale küünalde juurde jäi istuma üks-
nes Golikov. Juua ja süüa ta ninas oleva rõnga pärast ei
saanud, kuid see asjaolu ei seganud ta õnnist meeleolu;
ta kõrvus kõlasid flöödi vilistamise saatel ikka veel tsaar-
ritari värvid Olümpose jumalaist... Ja ujus, ujus silmade
ees alasti jumalanna delfiini seljas, käes ääreni täis ah-
vatluste karikas...

Gavrila oli lihtsameelne, oli öeldud — tantsi polkat
Katariinaga, ja ta tantsis, säästmata saapakandu. Ja kuigi
talle mõnikord näis, nagu naerataks Natalja Aleksejevna
nägu isemoodi, nukralt, ilma endise särata silmis, siiski
ei mõistnud ta, et oleks juba ammugi aeg asetada Kata-
riina oma kohale kõrvitsate ning porgandite juurde...
Veel kord vilksatas tsaaritari nägu nagu valust kokku-
pigistatud hammastega... Äkki ta lõi vaaruma, peatus,
haaras Anisja Tolstajast kinni, ta peast vajus maha
kukesulgedega turban... Anisja karjatas ehmunult:

„Valitsejatori pea käib ringi!“ — ja hakkas vehkima
moosekantide poole, et need lakkaksid mängimast...

Natalja Aleksejevna tõmbas enese tema käest lahti,
väljus mantlit järel lohistades saalist. Sellega lõppeski
Pelsatsari pidu. Annal ja Marfal hakkas järsku häbi pal-
jais särkides, — vahetasid sosinal mõne sõna ja jooksid
välja. Katariina istus ehmunult oma kohale, hakkas ene-
selt aedvilju ära korjama. Gavrila süngestus, seisis, jalad

harkis, liudadega kaetud vaiba kohal, kulmud kortsus —
pilgutask silmi küünlatulede poole. Anisja lendas tsaari-
tari järel välja ning tuli ruttu tagasi, haaras küüntega
Gavrila käest kinni.

„Mine tema juurde,“ sosistas, „palu andeks, lollike...“
Natalja Aleksejevna seisis siinsamas, ainult väljuda
saalist — vahekäigus, vahtis avatud aknast udu, mis hiil-
gas nähtamatu kuu valgusest. Gavrila lähenes talle. Oli
kuulda, kuidas katuselt tilgad lehtedele langesid.

„Kas sa kauaks Moskvasse tulid?“ küsis Natalja ümber
pöördumata. Gavrila ei suutnud vastata, ainult hing jäi
tal kinni. „Moskvas pole sul midagi teha. Hommepäev
sõida tagasi sinna, kust tulid...“

Lausus, ja ta õlad kerkisid. Gavrila vastas:

„Millega olen sind vihastanud? Ah, issand, kui sa
teaksid... Kui sa teaksid!“

Siis pöördus Natalja ning lähendas nõega värvitud
kulmudega näo üsna ligi:

„Ma ei vaja sind, kuuled, mine, minel...“

Korrates: „Mine, mine“ — tõstis käed, et teda eemale
lükata, kuid nagu mõistes, et seesugust kolaskit ei jõua
lükata, aetas randmed, millel kõlksatasid Semiramise
kätevõrud, ta õlgadele ja hakkas kallutama pead — üha
madalamale ja madalamale. Gavrila, samuti mõistmata,
mida teeb, hakkas vaevalt puudutades suudlema ta sooja
juukselahku. Natalja kordas:

„Ei, ei, mine, minel...“

KUUES PEATÜKK

1

Peeter Aleksejevitš viskas purjeriided kuue seljast, kääris varrukad üles, sidus pea ümber — portugali piraatide kombel, nagu talle kord õpetas kontradmiral Pamburg, — Izmailovskojest kingituseks saadud erepunase rätiku, mille ääred viinapuulehtedega välja õmmeldud. Varem aastail oleks ta veel jaladki lahti võtnud, et tunda taldade all krobeda laevalae soojust. Kerge tuul paisutas purjesid, kahemastiline kuunar „Katariina“ libises otsekui õhku mööda, kuulekalt ja alistuvalt. Kiiluvees ta järel purjetas brigantiin „Ulrika“ ja vee ning taeva äärel — uduvinas — paistis täies purjes fregatt „Wachtmeister“.

Need laevad olid hiljuti vallutatud rootslastelt, — võit saabus ootamatult ja üpris toredana: venelaste kätte langes kaksteist brigantiini ja fregatti — kogu kommodoor Löscherni kaaperlaevastik, kes kahe aasta jooksul ei lasknud Peipsi järvele kõige väiksematki veesõidukit, riisus rannäärseid külasid ja mõisaid ning ähvardas selja tagant Šeremetjevit, kes piiras Tartut. Kommodoor oli vapper meremees. Kuid venelased tüssasid siiski teda. Pimedal ööl, äikeseilmaga, kas kartes tormi või mõnel muul põhjusel, viis ta oma laevastiku Emajõe suudmesse ja jõi enese lipujaht „Caroluse“ tekil muretult täis. Aga kui ta koidu ajal silmad lahti ajas — sõitsid sajad paadid, parved ja ühteseotud vaadid kallastelt väledalt tema laevade poole... „Mõlemalt pardalt tuld vene jalaväe pihta!“ karjus kommodoor. Rootslased ei jõudnud veel suurtükkide süüteaukudesse püssirohtu raputada, ei jõudnud ankrutrosse läbi raiuda, kui juba venelased laevu igast küljest ümbritsesid ja pildudes granaate ning lastes püstoleist oma paatidelt, parvedelt ja vaatidelt laevadele

ronima hakkasid... See oli suur häbi, — jalavägi vangistas eskaadri! Kommodoor Löschern hüppas raevus püssirohukeldrisse ja laskis jahi õhku, — leek prahvatas välja kõigist pragudest ja luukidest, — mastid, raad, tündrid, inimesed ja kommodoor ise lendasid kohutava ragina ning suitsusambaga peaaegu pilvede alla...

Päike põletas selga, tuuleke paitas nägu, ummiklaine parda taga sätendas pimestavalt. Peeter Aleksejevitš viidutas silmi. Enese jahutamiseks ajas jalad laialt harki, seistes tüüriratta taga. Taglas vilistas, laulis tasa, kähisevalt karjusid kajakad ahtri taga kiilvee kohal. Purjed olid nagu valged rinnad täis jõudu.

Peeter Aleksejevitš sõitis Narva poole võiduga, viis endaga kaasa Rootsi lipud, mis olid kuhjatud grootmasti alla, — tunaeile oli tormijooksuga vallutatud Tartu. Kuningas Karlil on veel üks sulg sabast välja tõmmatud. Austria keisrile, Inglise ja Prantsuse kuningale on saadetud kirjad, et „jumala abiga oleme taas tagasi võtnud oma muistse pärusmaa — Tartu linnuse, mille seitsmesaja aasta eest rajas suurvürst Jaroslav Vladimirovitš Vene ääremaade kaitseks...“

Kuigi Peeter Aleksejevitšile polnud iialgi mõttesse tulnud, — nagu näiteks armsale vennale kuningas Karlile, — ennast Makedoonia Aleksandriga kõrvutada, ja ta pidas sõda raskeks ning vaearikkaks asjaks, argipäevaseks veriseks vaevatööks, riiklikuks vajaduseks, kuid seekord Tartu all hakkas ta uskuma oma sõjalist andekust, jäi enesega väga rahule ja oli uhke: kümne päevaga (saabunud sinna Narva alt) sooritas ta selle, mis feldmarssal Šeremetjevile ja tema välismaalastest inseneridele, kuulsale marssali Vaubani õpilastele, paistis täitsa võimatuks.

Ja veel oli lõbu: vaadates kaugele metsasele kaldale — teada, et see hiljuti Rootsile kuulunud rand on nüüd meie oma ning et Peipsi järv kuulub jälle tervena meile. Kuid inimene on juba kord säärane: oled palju saanud — tahad veelgi rohkem; näib, et ei või midagi mõnusamat ollagi kui seesugusel ilusal hommikul sõita kaunil kuunaril, hoides kõrge ahtri kohal Karli kiuste suurt Andrease lippu. Aga ei! Just täna hakkas ta — kuumalt, värisemapanevalt — mõtlema oma südamekallimale... Ei oska teda teisiti nimetadagi — pole ta madam ega preilna, — on südamekallike, Katariina-valguseke...

Liigutades särgi all abaluid, tõmbas ta sõõrmetega niisket õhku... Vesi ja laeva puu lõhnas supelmaja järele, ja viirastus, kuidas Katariina säärasel kuumal päeval supleb... Kas oli ta viinapuulehekestega rätikule sõnu peale lugenud, lõhnastanud seda naise hõnguga, — tuul ajab selja tagant selle nurki, ikka jälle kõditavad need nina ning huuli... Küllap ta juba teadis, mis tegi, see Liivimaa nõiake, kahupäine, lõbus... Tartus olid surmani hirmunud kodanikunaised juba ükskord nägusad... aga ometi ei saa ühtki neist võrrelda Katariinaga, mitte ühelgi ei õitsu nii ahvatlevalt triibuline seelik pinevil külgedel... Mitte ühelgi ei tahtnud ta põskedest kinni võtta, silmade kaudu sisse vaadata, suruda hambaid hammaste vastu.

Peeter Aleksejevitš lõi tõmbininalise kinga kannaga kärsitult vastu laevatekki. Sedamaid hüppas keegi ühiskajutist välja — vist küll une pealt, — paugutas uksega, — Aleksei Vassiljevitš Makarov jooksis trepist alla:

„Ma olen siin, armuline valitseja...”

Püüdes mitte vaadata tema siin pardal sobimatule kõhnale punaste silmalaugudega pärgamentnäole, käskis Peeter Aleksejevitš läbi hammaste:

„Kirjutusvahendid...”

Makarov hakkas kiirustama, komistas trepil. Peeter Aleksejevitš turtsatas talle nagu kõuts järele. Makarov tuli kähku tagasi toolikese, paberi ja tindipotiga, kõrva taga tolknesid hanesuled.

Peeter Aleksejevitš võttis ühe:

„Seisa tüüri-ratta juurde, hoia kõvasti, sa kuivamaamees, vaat sedasi. Paned purje klaperdama — kostitan trossiotsaga...”

Ta pilgutas Makarovile silma, istus kokkupandavale toolile, pani paberilehe põlvele ja vaatas kaela kõverdades pallikesele grootmasti tipus, kus lehvis pikk vimpel, ning hakkas kirjutama.

Lehe ühele küljele märkis: „Prouadele Anisja Tolstajale ja Katariina Vassiljefskajale...” Teisele küljele, — tinti pritsides ja tähti vahele jättes: „Sõtseke ja satsike, olgu teil tervist kauaks ajaks... Tahaksin kuulda teie tervisest... Aga meie elame töös ja puuduses... Ei ole kedagi, kes peseks, nõeluks, aga iseäranis on ilma teieta igav... Alles tunaeile lõime tublit tantsu rootslastega, millest kuningas Carolusel silme ees pimedaks läheb...”

Jumala eest, sellest peale, kui hakkasin teenima, pole ma nii toredat mängu näinud... Lühemalt öeldes: jumala abiga vallutasime tormijooksul Tartu... Mis puutub teie tervisesse, siis issand hoidku teid sellest kirjutamast, vaid suvatsege ise ruttu minu juurde saabuda. Et minul lõbusam oleks... Sõidate Pihkvani — seal oodake juhatust, kuhu edasi minna, siin on vaenlane lähedal... Pieter...”

„Pane kokku, pitseeri kinni, ilma lugemata,” ütles ta Makarovile ja võttis temalt tüüri-ratta üle. „Saadad esimesel võimalusel ära.”

Hakkas nagu pisut kergem. Heledalt, kahekordse hoo-
biga löid laevaklaasid. Kohe mürtsatas käilas suurtükk, purjed löid lipendama, tundus meeldivat püssirohulõhna. Komandosillale jooksis kuunari komandör kapten Nepljujev, noore, kondise, trotsliku näoga mees, hoides käega lühikest mõõka, — lõi kaks sõrme kolmnurkse kaabu äärde:

„Härra bombardöör, on admiralitund, suvatsege võtta kärakas...”

Nepljujevi järel ronis üles laia läikiva näoga lühike Peltten, roheline kootud vest seljas. Pardal kandis ta kokamütsi asemel samuti piraatide kombel pähe seotud valget rätikut. Ulatas tinutatud kandmikul hõbepeekri ja moonikringli.

Peeter Aleksejevitš kaalus peekrit käes, rüüpas madruste kombel hardalt ära kõige kangema, puskarihõngulise viina ja ütles kringlitükikesi kiiresti suhu loopides ning närides Nepljujevile:

„Õõseks heidame Narva jõe juures ankrusse, ööbin kaldal... Kas põhja oled loodinud?”

„Narva jõe haru parempoolse kalda juures on leetseljak, vasakul — üksteist jalga...”

„Noh, hüva... Võid minna...”

Peeter Aleksejevitš jäi uuesti üksi tulisele tekile tüüri-ratta juurde. Joodud kärakast levis lõbusus üle keha, ja ta hakkas meenutama, kord nohisedes, kord muheldes, tunaeilset toredat lugu, millest kuningas Karlil peab pahameele pärast silmade ees pimedaks minema...

Feldmarssal Šeremetjev piiras Tartut loiult, — ei vaa-
vanud eriti ei ennast ega sõjaväge, lootes rootslastest
näljaga jagu saada. Tema paljusõnalised kirjad pigistas
Peeter Aleksejevits kägarasse ja loopis laua alla. Kurat
ise oli feldmarssali ümber vahetanud, — kaks aastat
sõdis julgelt ja halastamatult, nüüd haliseb nagu vana
naine Rootsi müüride ees. Kui Narva laagrisse saabua
viimaks feldmarssal Ogilvy, kes oli Patkuli pealekäimisel
Viinist Moskva teenistusse võetud tubli palga eest: peale
ülalpidamise ja igasuguse viina- ning muu varustuse
kolm tuhat kuldjefimokit aastas, — siis andis Peeter
Aleksejevits komando temale üle ning sööstis ise kannatamatult Tartu alla.

Feldmarssal Šeremetjev ei oodanud teda, — norskas
keskpäevases kuumuses pärast lõunasööki oma telgis,
voor juures, kõrge valli taga, ja ärkas, kui tsaar tõmbas
ta näolt kärbeste varjuks pandud rätiku:

„Magad rahulikult kärbiste taga!“ hüüdis ta ja pööritas meeletuid silmi. „Tule, näita mulle piiramistõid!“

Selles hirmus ei saanud feldmarssal sõnagi suust, ei mäletanud, kuidas sai jalad püksisäärtesse; lähedal ei leidunud parukat ega mõõka, nõnda katmata peaga roniski ta hobuse selga. Juurde jooksis sõjaväeinsener Kobert, kes samuti unisest peast oma prantsuse kuube viltu kinni nõõpis, — selle piiramise jooksul polnudki ta muud head teinud, kui et nuumas vene sööma peal oma näo põiki laiemale, kui see oli pikuti. Peeter noogutas talle vihaselt hobuse seljast. Sõitsid kolmekesi positsioonidele.

Siin ei meeldinud miski Peeter Aleksejevitsile... Ida pool, kust Šeremetjevi sõjavägi linna piiras, olid müürid kõrged, madalad tornid uuesti kindlustatud, raveliinid ulatusid tähekujuliselt kaugele välja ja kraavid nende ees olid täis vett. Põhjast kaitses linna kindlalt veerohke Emajõgi, loodest — samblasoo. Šeremetjev ligines linna müüridele sügavate vallitiste ja kaevikute kaudu — üpris ettevaatlikult ja mitte väga lähedale, kartusest rootsi suurtükkide ees. Tema patareid olid asetatud veelgi rumalamalt, — neist ta loopis linna kaks tuhat pommi ja süütas mõned majakesed, kuid müüre ei kriimustanudki.

„Kas teile, härra feldmarssal, on teada, mitu altõni

läheb mulle iga pomm maksma?“ lausus Peeter Aleksejevits süngelt. „Me veame neid Uuralist. Või ehk tahad sa need kaks tuhat ilmaaegset pommi oma palgast kinni maksta!“ Ta haaras Šeremetjevi kaenla alt pikksilma ja asus sellega müüre vaatlema. „Loodepoolne müür on vana ja madal. Seda ma arvasingi...“ Ja heitis kiire pilgu insener Kobertile. „Siia peab pomme pilduma, siin müüre ja väravaid purustama. Siitkaudu tuleb linn vallutada. Mitte ida poolt. Mitte ses suhtes mugavust otsida, et seal on kuiv koht... Tuleb võitu taotleda, kas või kaenla soos...“

Šeremetjev ei sõandanud vastu vaielda, ainult pomises kange keelega: „Muidugi... Eks teie tea paremini, härra bombardöör... Aga meie siin mõtlesime ega suutnud välja mõelda...“ Insener Kobert raputas aupaklikult, kahetseva muigega põski.

„Teie kõrgus, loodepoolne müür, samuti ka tornivärv, mida kutsutakse „Vene väravaks“, on küll kõdunenud, kuid sellest hoolimata on nad ligipääsematud, sest neile saab läheneda üksnes üle soo... Soo on läbipääsematu.“

„Kellele on soo läbipääsematu?“ hüüdis Peeter Aleksejevits, nõksatas pika kaelaga, põtkis jalaga, kaotas jaluse. „Vene soldatile on kõik läbipääsetav... Ega me malet mängi, mängime surmamängu...“

Ta hüppas hobuse seljast maha, laotas rohule kaardi — linna plaani, tõmbas taskust sirklikasti, võttis sellest välja sirkli, joonlaua ja pliatsi. Hakkas mõõtma ja märkima. Feldmarssal ja Kobert kükitasid ta kõrvale.

„Näe, kuhu aseta kõik oma patareid!“ — ta osutas sooservale „Vene värava“ ees. „Ja teisel pool jõge suurenda piiramissuurtükkide arvu...“ Ta hakkas osavalt tõmbama jooni, kuidas pidid lendama pommid patareidelt „Vene värava“ pihta. Mõõtis jälle sirkliga. Šeremetjev pomises: „Muidugi mõista... see vahemaa on ületatav...“ Kobert muigas peenelt. „Positsioonide vahetamiseks annan kolm päeva... Seitsmendal alustan tulemängu.“ Peeter pani sirkli ja joonlaua karpi ning hakkas seda kaftani tasku toppima, kuid seal oli erepunane viinapuulehtedega ääristatud rätik, — ta tõmbas rätiku välja ja pistis selle pahaselt põue.

Kolm päeva ei andnud ta inimestele puhkust ega magamist. Päeval jätkas kogu sõjavägi rootslaste silma all

seniseid piiramistöid, kaevas kuulide ja pommide saju vallitisi, valmistas redeleid. Öösel rakendati salaja, ilma tulesid süütamata, härjad suurtükkide ja müüsrile ette ning veeti need uutele kohtadele, — soo äärde ja üle ujusilla teisele poole jõge, peites patareid haoste ning vallide taha.

Vaevalt ilmus päike nähtavale metsa tagant, valgustasid kehvad katused loodepoolsele müüril, eraldusid „Vene värava“ kivised sakid soodu kohal ja hakkasid linnas ahjude suitsud hommikuses vaikuses sinetama, kui kuus kümmend piiramiskahurit ja rasket müüsrile panid maa ning taeva vappuma, kahepuudased kuulid, sütikpommid lendasid vuhisedes üle soo. Hakkasid mürisema suurtükid jõe taga. Püssirohusuitsu kätte all jooksid Ivan Židoki polgu grenaderid haokubudega sood sillutama.

Peeter Aleksejevits oli loodepoolsele patareil. Ta ei tarvitsenud karjuda, õpetada, vihastada, — vaevalt jõudis pead keerata, suurtükimeestele vaadates, ja korrata: „Oh-oh-hoi, oh-oh-hoi!...“ Vaevalt sai inimene kiiresti „meieisa“ lõpuni lugeda, kui juba olid kahurite torud nühitsatega puhastatud, püssirohupakid sisse pandud, kuulid sisse lükatud, süütepüssirohi riputatud, siht võetud...

„Kõik patareid korraga!“ karjus verd täis valgunud silmi pungitades lühike polkovnik Netšajev, kellel juba esimene kogupauk oli kübara ja paruka peast rebinud. „Distantis endine. Sütik kohale... Tuu-uld!“ Patareikomandörid kordasid kõmisevalt ta järel: „Tuu-uld!“

Oli näha, kuidas kuulid tabasid, müürihambad langesid, katus müüril suitsema ja leegitsema hakkas, kuidas linnas pommidest süüdatud majad süttisid. Teravatipulistest kirikutornides hakkasid kellad paukuma. Hallides lühikeste hõlmadega mundrites rootsi soldatid jooksid väravaist välja, — hakkasid plahvatuste eest kõrvale sööstes vahevalle kaevama, tassisid palke, vaate, kotte... Ometi jäid väravatorn ja müür kuni päeva lõpuni püsti. Peeter Aleksejevits käskis patareid lähemale nihutada.

Kuus päeva vältas tulemäng. Ivan Židoki grenaderid sillutasid põlvini, vööni rabas seistes õõtsuvat pinda, varjates end vaenlase pommide ja kuulide eest liikuvate fašiinide — mullakorvidega. Tapetud uppusid siiasamasse, haavatuid kanti õlgadel välja. Rootslased mõistsid ähvardavat ohtu, vedasid osa suurtükke teistest torni-

dest siia ja suurendasid iga päevaga tuld. Linn peitus suitsusse. Läbi lendavate püssirohusuitsu pilvede põletas punakas päike.

Peeter Aleksejevits ei lahkunud patareilt, oli püssirohust must, ei pesnud ennast, sõi püstijalu, mis kätte juhtus, ise jagas suurtükimeestele viina. Magama heitis lunnikeseks suurtükimürina saatel siiasamasse lähedale, kahurväevankri alla. Insener Koberti saatis suure voori juurde, sest et see oli küll õpetatud mees, kuid liiga tasane, — „aga tasaseid me siin ei vaja“.

Ohtuvidevikus vastu kolmeteistkümnendat juulit kutus ta Šeremetjevi enese juurde. Kõik need päevad mürtutas feldmarssal kogu sõjaväega ida pool, hirmutas rootslasi kuidas suutis. Muutus taas sõjakaks, ei tulnud maha hobuse seljast, kakles ja sõimles. Ta leidis Peeter Aleksejevitsi vaikseks jäänud patareil. Tema ümber seisid vurrakad bombardöörid — kõik vanad tuttavad — nende hulgast, kes mängusõdade ajal Prešburgi kindluse all kostitasid tublisti vürst-tseesari ratsaväge puukahureist naeriste ja savipommidega. Mõnedel neist oli pea räbalaga seotud, munder lõhki käristatud.

Peeter Aleksejevits istus kõige suurema suurtüki „Salamandri“ alusel, — see vasksuurtükk oli valatud Tuulas, tema jahutamiseks tuli ta peale valada paarkümmend ämbrit äädikat, ja ta susises veel ikka. Peeter näris leiba ja — hääldades rutakalt sõnu — arutles tänase töö tulemusi... Loodepoolne müür oli viimaks ometi kolmes kohas läbi murtud, neid aukusid ei suuda vaenlane praegu kinni teha. Bombardöör Ignat Kurotškin saatis järgemööda mitu tulist kuuli väravatorni vasakusse nurka... „Lõi nagu naelad sisse! Kas polnud nii? Mis?“ hüüdis Peeter Aleksejevits kuke kombel. „Kogu torni nurk varises kokku, ja ta on tervena valmis iga hetk ümber kukkuma.“

„Ignat, kus sa oled, ma ei näe, astu lähemale!“ Ja ta ulatas bombardööri näritud pitsiga piibu. „Ma ei kingi seda sulle... teist pole mul praegu kaasas... aga sa suitseta... Klidan sind... Kui ellu jääme — ega ma ei unusta.“

Ignat Kurotškin, toredate yrrudega tõsine mees, tõmbas kolmnurkse kaabu peast, võttis piibu ettevaatlikult vastu, urgitses selles küünega, ja kogu ta nägu tõmbus lustakalt kipra.

„Aga tubakat, teie kõrgus, temas ep olegi...”
Teised bombardöörid puhkesid naerma. Peeter Aleksejevitš võttis tubakakoti välja, — aga ka seal polnud raasugi tubakat. Just sel hetkel saabuski feldmarssal, Peeter Aleksejevitš — rõõmustudes:

„Boriss Petrovitš, kas sul suitsupoolist kaasas on? Meil pole patareis ei viina ega tubakat... (Bombardöörid pistisid taas naerma.) Ole nii kena... (Šeremetjev ulatas talle viisakalt, kummardades, helmestega väljaõmmeldud kallid tubakakoti.) Oh, aituma... aga sina anna see kukkur õieti bombardöör Kurotškinile... Selle ma kingin sulle, Ignat, aga piip anna mulle tagasi, ära sa unusta...”

Ta saatis bombardöörid minema ja närts mõnda aega raginal kuivikut. Feldmarssal seisis, sau vastu külge toetatud, vaikides ta ees.

„Boriss Petrovitš, enam ei või oodata,” lausus Peeter muutunud häälel. „Mehed on vihased... Grenaderid lamavad juba nii mitmes päev soos... Raske! Ma süütan tõrvatünnid, tulistan kogu öö läbi... Sina saada mulle viivitamata Samohvalovi polgust pataljon Moskva laskureid abiks — sünged, vaprad mehed... Ise täida jumala ees oma ülesannet, ära ainult asjata inimesi kaota... Koidikul lähen tormijooksule... (Šeremetjev langetas käe sauaga ja lõi risti ette.) Mine, kullake!”

Kui soo ääres ja teisel pool jõge tõrvavaadid lõõmama löid, algas kõigist patareidest seesugune kiirtuli, millist rootslased polnud veel kuulnudki. Värav langes mürinal ümber. Vahevallist, taradest ja kärbistest lendasid pilpad. Rootslased ootasid sel ööl rünnakut, — läbi müürisse tekkinud avauste paistsid vilkuvas tõrvatule valguses kõikuv täagimets, kiivrid, lipud... Kogu linnas löödi hädakella...

Peeter Aleksejevitš vahtis, põlved löntis, läbi pikksilma, kraavist haoste tagant. Tema juures seisis noor polkovnik Ivan Židok — mustlase välimusega orjollane, — ta mustad silmad läikisid kuivalt, huuled võpatasid, ta kiristas vihasest ärevusest hambaid, ise seda märkamata. Öö oli lühike, metsa taga hakkas ida juba roheliseks lõõma ja tähed kadusid. Oli võimatu enam oodata. Kuid Peeter Aleksejevitš viivitas ikka veel. Äkki tungis Ivan Židoki sisemusest esile ahastav: „Oooh!” ja ta hakkas raputama longus pead. Peeter Aleksejevitš haaras tal õlast kinni: „Mine!”

Ivan Židok hüppas üle haoste ja pistis kummargil jooksmas mööda sood. Sedamaid lendas susiseses üles, lõhkes, paiskus rohelistele tulukestena laiali rakett, teine, kolmas. Suurtükid jäid vait. Vaikus surus kõrvadesse. Puna-mustade soomätaste vahel hakkasid inimesed end püsti ajama, — mutta vajudes liikusid nad raskelt värava poole. Kogu soo hakkas liikuma, kihama soldatitest. Kaldalt ruttasid neile appi Moskva laskurite roodud, täägid torkevalmis... Peeter Aleksejevitš langetas pikksilma, tõmbas õhku läbi hammaste, krimpsutas nägu. „Oh,” lausus ta, „oh!” Purustatud vahevallilt paiskasid viis terveks jäänud suurtükki Ivan Židoki ründavaile grenadeeridele tuld otse näkku. Üksik meeleheitlik hää karjus soo peal: „Hurraa!” Müürilõhedest hüppasid välja rootslased, jooksid otsekui pöörases rõõmus venelastele vastu. Algas käsikähm, tõusis karjumine, ulgumine, ragin. Kuni neli tuhat meest kuhjus müüride ja väravate ette...

Peeter Aleksejevitš ronis kraavist välja, hakkas raskete ratsasaabastega samblas lirtsutades sammuma ja kobas kogu aeg end, kas mahapoetatud pikksilma või relva otsides... Talle jooksis järele lühike polkovnik Netšajev:

„Valitseja, sinna ei tohi...”

Ja mõlemad hakkasid sinna vahtima.

Peeter Aleksejevitš — Netšajevile:

„Saada toetuse järele...”

„Valitseja, pole vaja...”

„Ma ütlen sulle — saada...”

„Pole vaja... Meie omad vallutavad neilt juba kahureid...”

„Luiskad...”

„Ma näen...”

Ja tõesti — juba sähvatas üks suurtükk tuld värava poole, siis teine... Tohutu võitlev inimhulk lõi kõikuma ja vajus siis müürilõhede kaudu linna...

Netšajev, nuttes pungis silmadega:

„Valitseja, — nüüd läheb lahti!”

Grenaderid ja Moskva laskurid, raevunud sellepärast, et neil oli nii raske ja et rootslane oli neid ilmaaegu nii palju hävitanud, torkisid, raiusid ning kihutasid vaenlast mööda kitsaid tänavaid linnaväljakule. Seal tapeti võitlusägeduses neli trummimeest, kes olid Tartu komandandi poolt saadetud alistumissignaali lööma. Ja alles

pasunamees lossi tornis, katkestades kopsusid sarve
käheda mõirgega, mis palus alistumist, tegi vaevaga ja
mitte kohe lõpu veresaunale...

3

Langetatud purjedega ja raadel rippuvate madrustega
„Katariina“ libises mõnda aega piki kallast metsa rohe-
lises varjus. Pärast kahurilasku hakkas ankrukest ragi-
sema. Sedamaid lähenes sõudepaat. Selles seisis Menš-
kov pikas mantlis, kõrgeid suled kübaral. Üksnes selle
edvilu kääniste peale oli kulunud vist küll vähemalt
kümme arssinat kirsspunast inglise kalevit. Peeter Alek-
sejevits vaatas temale ülevalt, toetudes parraspuule.
Aleksandr Danilovitš kõverdas käe loogana parema kõrva
juurde, võttis peast kübara, ja vehkinud sellega kolm
korda, hüüdis:

„Vivat! Härra bombardöörile — vivat — suure võidu
puhul!...“

„Oota, ma ronin kohe su juurde alla,“ vastas Peeter
Aleksejevits vaikselt bassihäälel. „Aga missugused uudi-
sed on teil?“

„Ka meie pole ilma võiduta...“

„See on hea... Aga kas sa mulle valmistasid, mida ma
kirjas palusin? Meil polnud seal isegi mitte õllelaket...“

„Eile saime kolm ankrut reinveini!“ kärgatas Menš-
kov. „Meie laagris pole nii nagu Šeremetjevi juures, —
ei ole meil milleski takistust ega puudust...“

„Hoople aga, hoople.“ — Peeter Aleksejevits kutsus
kapten Nepljujevi enese juurde ja käskis tal homme,
kohe kui laevadel on lipud heisatud, kahurilaskmise saa-
tel kummaltki pardalt üles tõmmata signaal: „Vahvusega
vallutatud“ ja tuua Rootsi lipud trummipõrinal kaldale
sõjaväe juurde. Noorele kaptenile oli seesugune käsk
auks, ta punastas. Peeter Aleksejevits ütles veel, teda
üksisilmi otsavaatamisega kohmetama pannes:

„Purjetasime hästi, kommodoor.“

Nepljujev hakkas higistamiseni õhetama, ta torkivad
silmad niiskust pingutusest: tsaar määras ta kommodoo-
riks — laevastiku flagmaniks... Peeter Aleksejevits ei
lisanud enam midagi, — sirutades pikki jalgu ja kriimus-
tades kingadega tõrvast parrast, hakkas ta sõudepaati

laskuma. Istus Menšikovi kõrvale, müksas teda küünar-
nukiga:

„Olen rõõmus, et tulid vastu, tänan... Tähendab,
teidki võib võidu puhul õnnitleda: purustasite Schlippen-
bachi?“

„Ja kuidas veel, myn Herz... Anikita Repnin ründas
teda Rakvere juures vankrite pealt, aga polkovnik Rõnne
sulges ratsaväega, nagu ma tookord soovitasin, tal tee
linna... Rootslane pidi tahes või tahtmata lahingu lage-
dal väljal vastu võtma... Lõime Schlippenbachi nõnda,
et seesinane kangelane kümme konna kūrassiiriga häda-
vaevu Tallinna pääses...“

„Aga ikkagi pääses ta ka seekord minema... Ah teid
põrgulisil!“

„On juba kord väga väle... Aga tühja kah, — ta on
nüüd ilma suurtükkideta, ilma lippudeta, ilma sõja-
väeta... Anikita Ivanovitš kurtis pärast vintis päi: „Mitte
sellest pole mul niipalju kahju,“ ütleb, „et ma Schlippen-
bachi kätte ei saanud, kahju on, et tema hobust ei saa-
nud: see on lind!“ Ma noomisin teda seesuguste sõnade
pärast: „Sina,“ ütlen ma, „Anikita Ivanovitš, pole Krimmi
tatarlane, et linguga hobuseid püüda, sa oled vene kind-
ral, sul peab olema riiklik mõtlemisviis...“ Läksime
temaga nõnda tülli, et hirmus... Ja veelgi uudis:
Varssavist saabus kuller, — kuningas August läkitab
sinu juurde suursaadiku... Oleks hea seda saadikut
vastu võtta juba Narvas, lossis... Või kuidas, myn
Herz?...“

Peeter Aleksejevits kuulas tema lobisemist, pilutas
silmi rohelise vee poole, näris küünt:

„Kas Moskvast on teateid?“

„Jah, jälle sulle tõlinat. käis käskjalg vürst-tseesari
poolt, — tiris siia terve paunatäie kirju, ametlikke pabe-
reid... Peatus siin läbisõidul Pieterburgi Gavriila Brov-
kin, tõi sulle Izmailovskojest kirjakese...“ Peeter Alek-
sejevits heltis talle kiire pilgu. „See on mul kaasas, myn
Herz. Ja veel neli melonit triiphonest: ta vedas neid
lambanahksesse kasukasse mässituna, õhtulauas proo-
vime... Jutustas, et sind Izmailovskojest oh kuidas ooda-
takse, silmad on nad peast ära nutnud...“

„Noh, seda sa juba luiskad!“ Paat lähenes küljetsi
rannale. Peeter Aleksejevits hüppas välja ning ronis
kaldale, kus vee lähedal seisis Menšikovi telk.

Ohtustama istusid telgis kahekesi. Peeter Aleksejeviltä, küürus sadulapatjadel, sõi palju, — oli ära nälginud Šeremetjevi sööma peal. Menšikov valis näppivalt-isutult taldrikuilt ja peamiselt jõi, surudes pihku vastu laia särpi, mis pingul üle kõhu seotud, — armastusväärne, puna-põskne, küünlatulede kavalad vastuhelgid sõbralikes sinistes silmades. Ettevaatlikult, et mitte näha vähimatki rahulolematust Peeter Aleksejeviltä lahjunud ning rahulikul näol, jutustas ta uuest feldmarssalist Ogilvyst:

„Mis nüüd rääkidagi, õpetatud mees. Tõi Viinist terve vankritäie vasikanahkses köites raamatuid, on tal telgis hunnikus. Esimene asi, teatas meile kohe kangesti uhkelt, et mingit meie toitu sööma ei hakka... Talle vaja, kohe kui ärkab — meie käraka ja suupiste asemel — šokolaadi ja kohvi ning valget nisuleiba, lõunaks aga värsket kala — ja ega mitte igasugust — nimelt lutsu vajab ta, ja linnu- ning vasikaliha. Meil häda käes, — feldmarssal käskis — tarvis muretseda... Saatsin ühe eestlasest luuraja Tallinna — kohvi ja šokolaadi järele, oma rahast andsin viis tšervoonetsit... Lehma sidusime vaia külge — ainult tema jaoks; leidsime puhta tüdruku — lüpsma ja võid tegema... Lõime talle üles tarviliku putka telgi taha ja riputasime luku ette... Ja selle putka võtit ei anna ta kellelegi...”

Peeter Aleksejeviltä neelas kähku toidupala alla, puhkes naerma:

„Aga mis eest ma talle siis kolm tuhat jefimokit maksan, näe, ta õpetabki teid, asiaate...”

„Jah, õpetab... Teisel päeval kutsus kõigi polkude polkovnikud enese juurde, ei küsinud ees- ega isanime, ei teretanudki kedagi kättpidi ja muudkui tähtsalt jutustama, kuidas keiser teda armastab ja missuguseid sõjavägesid ta on juhitanud, linnu piiranud, kuidas marssal Vauban talle ütelnud: „Sina oled minu parim õpilane” ning tubakatoosi kinkinud... Näitas meile kõiki oma ordeneid ja toda tubakatoosi, — selle kaanel süleleb plika kahurit, — ning laskis meid siis minema... Oleks viisakuse pärast kas või šokolaadi pakkunud, — aga ei... „Mina,” ütleb, „koostan varsti dispositsiooni, ja siis mõistate te kõik, kuidas tuleb Narvat vallutada...” Tänapäevani koostab...”

„No-noh...” Peeter Aleksejeviltä pühkis käed salv-rätikuga puhtaks, võttis kookospähklist, kullatud juma-

lustega Magdeburgi peekri jalast kinni ja lausus, lõbusalt huuli krimpsutades, — ta tumedad silmad naersid harva:

„Nagu Kukuis ammu möödunud aegadel ülistagem, mu kallis sõber, meie isa Bacchust ja meie väsimatut ema Veenust... Anna kiri siia...”

Pisitilluke kirjake, vahaga pitseeritud ja niisama magusa ning naiseliku järele lõhnav nagu viinapuulehtedega rätik, oli Katariina Vassiljevskajalt (kuigi Anisja Tolstaja käega kirjutatud, sest Katariina ei osanud kirjutada).

„Valitsejale, mu valgusele, rõõmule... Saadan teile, valitseja, mu valgus, rõõm, kosti — melonid, mis valmisid Izmailovskojes klaaside all, on nii magusad... Sööge, valitseja, mu valgus, rõõm, terviseks... Ja veelgi, mu valgus, ihaldan teid näha...”

„Vähe on kirjutanud... Aga küllap mõtles kaua, kortsutas kulmu, näppis põlde,” lausus Peeter Aleksejeviltä tasa, muheldes. Jõi peekri tühjaks. Lõõnud enesele vastu põlvi, tõusis ja väljus telgist. „Danilõtš, hüüa Makarov siia, sorteri temaga Moskva post läbi, mina aga sirutan järele.”

Ohtu oli lämmastav, musta metsa poolt kandus vaigu lõhna. Lai eha kustus süngelt, ilma valgustamata. Just õige aeg öölindudel üksikult karjuda ja nahkhiirtel hääletult inimese pea kohal lennelda. Näidul punasid veel siin-seal lõkketuled ja kõlksutasid ratsmeid Menšikoviga kaasa tulnud saatevalvurite hobused. Sukki kuni põlvini kastes märjaks tehes sammus Peeter Aleksejeviltä piki jõekallast. Peatus vahel, et sügavamalt hinge tõmmata. Jõeale laskuva nõo ääres peatus jälle, — sealt kandus pehkimise ja mee lõhna, tõusis ähmaselt suitsuvina ja kostis selgesti inimehääli, mis kuulus nähtavasti hobustehoidjale-soldatile, ühele neist lobasuudest, kes ei lase inimestel magada — et vaid kuulaksid tema tõe- ja luiskelugusid. Peeter Aleksejeviltä tahtis juba tagasi pöörduda, kuid jälle kostis:

„...Tühi lora kõik, et nõid ja nõid! Ta oli lihtne teenijatüdruk, tahmanägu, kulunud särgiga... Seesugusena ta kinnigi võeti. Iga mees poleks temaga magamagi heitnud... Miška, kas räägin ma tõtt? Aga mina nägin teda, kui ta juba feldmarssali juures elas... Hüppab telgist välja, viskab solgivee maha, pühib end põllega ja — jälle telki, jalakestega ikka tip-tip... Sile, väle... Juba

siis ma mõtlesin: ei seesugune nukuke hukka saa... Oh, osav!"

Pisut napakas hää küsis:

"Onu, aga mis siis temast edasi sai?"

"Kas sa ei tea? Õieti öeldakse: lolle ei külvata, need kasvavad ise... Nüüd elab ta meie tsaariga, sööb pirukaid, närib präänikuid, pool päeva magab, teine pool liikmeid sirutab..."

Napakas hää, imestades:

"Onu, kas tal siis mõni sisseseade on isemoodi või?"

"Küsi seda Miškalt, ta jutustab sulle tema sisseseadest."

Jäme unine hää vastas:

"Käige põrgu, ma ei mäletagi teda enam sugugi..."

Peeter Aleksejevits hingas vaevaliselt... Häbi põletas nägu... Viha tumestas silmi... Seesuguste valitseja au pihta käivate juttude pärast tagus vürst-teesar raudadesse... Kinni võtta nad! Häbi, häbil Tuleb alles naerul! Ise on süüdi, et juba kogu sõjavägi naerab... "Võttis tüdruku Miška hõlmast!..."

Ja ta astus, pea longus, mõned sammud sinnapoole, tolle laisa mehekolaski suunas, kes maitstes Katariina esimest magusust. Kuid nagu mingi pehme jõud peatas teda, köitis ta jäsemeid. Hinge tagasi tõmmates asetaskäe märjale langetatud laubale. "Kergemeelne nukuke, Katariina..." Ja ta kerkis kombatavalt tema ette. Tõmmu, magus, kuum, hea, mitte milleski süüdi... "Kuradima kurat — ma ju teadsin kõik temast, kui ta võtsin... Ka soldatist teadsin..."

Märjas rohus jalgu kõrgele tõstes laskus ta tähtsalt alla nõkku. Suitsu tagant tõusid kolm meest püsti... "Kes tuleb?" hüüdis üks toorelt. Peeter Aleksejevits urises: "Mina tulen..." Soldatid kokkusid küll pööraselt, kuid haarasid ometi silmapilkselt püssid kätte ja jäid liikumatult seisma: musketid enese ees, ninad lõbusalt püsti, silmad tsaari poole pungis, — valmis tulle ning surma minema.

Peeter Aleksejevits pistis neile otsa vaatamata kinga kustunud tuleasemesse:

"Sütt!"

Keskmine soldat — jutustaja, tembumees — viskus põlvili, tõmbas tulepasa laiali, haaras sõe pihu peale ja ootas seda veeretades, kuni härra bombardöör piibu täis topib. Piipu süüdates kõõritas Peeter Aleksejevits altkulmu äär-

mise soldati poole. "See..." Pikk kolask, tugev, hea kehaehitusega... Ta nägu polnud võimalik näha...

"Mitu verssokit pikk? Miks mitte kaardiväes? Kuidas nimi?"

Soldat vastas täpselt määrustiku kohaselt, kuid Moskva-pärase häälelodevusega, — sellest jultunud lodevusest läksid Peeter Aleksejevitsil vurrud turri...

"Miška Bludov, Nevski tragunipolgust, kuuenda roodu hobustehoidja, sõjaväkke võetud kuuesaja üheksakümne üheksandal aastal, ilma kolme verssokita kolm arssinat pikk, härra bombardöör..."

"Sõdid üheksakümne üheksandast peale ja pole aukraadis tõusnud? Kas laisk? Või rumal?"

Soldat vastas elutul häälel:

"Just nii, härra bombardöör, — laisk ja rumal..."

"Lollpea!"

Peeter Aleksejevits puhus sõe süttinud piibu pealt. Ta teadis, et enne kui ta jõuab udu taha kaduda, vaatavad soldatid üksteisele arusaavalt otsa, naerma hakata ei julge, kuid pilke juba vahetavad... Asetanud kõhnad käed selja taha, tõstnud kõrgele näo ühes piibuga, millest tuiskas sädemeid, hakkas ta nõost välja sammuma. Jõudnud telki, istus laua äärde, lükkas küünla enesest kaugemale, — kurgus tundus kuiv, — rüüpas ahnelt veini. Lausus, varjates end piibusuitsuga:

"Danilõtš... Nevski polgu kuuendas roodus on kaardiväe artikli kohane soldat... See pole kord..."

Menšikovi sinistes silmades polnud imetust ega kavalust, ainult puhtsüdamlik arusaamine...

"Miška Bludov... Aga muidugi... Ma tean teda ammu!... Autasustatud ühe rublaga Marienburgi vallutamise eest... Eskadroni komandör ei taha teda ära lasta, — ta armastab hobuseid ja hobused armastavad teda, — seesuguseid lõbusaid hobuseid kui kuuendas eskadronis pole meil kogu armees."

"Viid ta üle Preobraženski polku, esimese roodu parema tiiva meheks."

Kindral Horn laskus tornist ja läks üle turuplatsi — pikk, kõhnad jalad lamedais kingades. Nagu ikka, oli rahvast poodide juures palju, kuid — paraku — iga

päevaga võis ikka vähem midagi söödavat osta, kimbu rediseid, nülitud kassi küüliku asemel, pisut suitsutatud hobuseliha. Vihased linnanaised ei teretanud enam kindralit lahke niksuga, mõned aga pöörasid talle selja. Nii mõnigi kord kuulis ta nurinat: „Alistu venelastele, vana kurat, mis sa asjata inimesi näljutad...“ Kuid oli võimatu kindrali rahu segada.

Kui linna kellad löid üheksa, jõudis ta oma puhta majakese juurde ja hakkas trepiastmel lebava mati vastu taldu pühkima. Puhastatud avas ukse, ja teinud sügava niksu, võttis temalt kiivri ning rihmast vabastatud raske mõõga. Kindral pesi käed puhtaks ja astus väärrika aeglusega söögituppa, kus madala, üle kogu seina ulatuva akna ümmargused mullilised klaasid lasksid nõrgalt läbi rohelist ning kollast valgust.

Laua juures seisis kindralit oodates: tema naine, sündinud krahvinna Sperling — raske iseloomuga daam, kolm kühmakat hõredajuukselist plikat, pikaninalist nagu isagi, ja turtsakas poisike — ema lemmik.

Kindral istus, ja kõik istusid, lugesid käsi kokku pannes vaikselt palve. Kui tinakausi pealt kaas ära võeti, tõusis tihedat auru, kuid midagi ahvatlevat seal peale auru polnudki, — ikka seesama kaerapuder ilma piima ja soolata. Norgus tütarlapsed neelasid seda vaevaga, turtsakas poisike sosistas taldrikut eemale lükates emale: „Ei söö, mitte ei söö...“ Teiseks toiduks anti eilsed vanad oina kondid ja pisut herneid. Õlle asemel joodi vett. Kindral näris liha ilma pahameelela oma suurte kollaste hammas- tega.

Krahvinna Sperling hakkas ruttavalt rääkima, murendades taldriku kohal leivakoorukest:

„Kuidas ma olen püüdnudki oma abielusoleku nelja- teistkümne aasta jooksul, kuid ma pole suutnud kunagi mõista teid, Karl... Kas on teis tilkagi elavat verd? Kas on teil mehe ja isa südant? Kuningas saadab teile Tallinnast laevakaravani sinkidega, suhkruga, kaladega, suitsutatud ja küpsetatud toiduainetega... Kuidas peaks toimima teie kohal nelja lapse isa? Mõõk käes, läbi raiuma laevade juurde ja tooma need linna... Teie aga eelistasite segamatult tornist vahtida, kuidas vene soldatid Tallinna sinki õgivad... Kuid minu lapsed peavad kaeraputru kugistama... Ma ei väsi kordamast: teil on kivi südame asemel! Te olete koletis! Ja siis see õnnetu

juhtum võltslahinguga! Nüüd ei tohi ma Euroopas nägu näidata... „Ah, te olete tollesama kindral Horni abi- kaasa, keda venelased ninapidi vedasid nagu narrikest laadal?“ — „Paraku, jah,“ vastan mina. Te isegi ei tea, et linnas iga turunaine teid vanaks toonekureks torni otsas kutsub... Lõpuks, meie ainus lootus — kindral Schlippenbach, tahtes meid aidata, hukkub Rakvere all, — aga teie istute, nagu poleks midagi juhtunud, ja närite segamatult oinakõõluseid, otsekui oleks täna teie elu kõige õnnelikum päev... Ei — küllalt sellest! Te peate laskma mul ühes lastega ära minna Stokholmi, kuninga õue...“

„Hilja, armuline proua, liiga hilja,“ ütles Horn, ja tema akna poole suunatud valkjad silmad näisid niisama vähe valgust läbi laskvat kui need mullilised klaasid. „Me oleme Narva suletud kindlalt nagu rotilõksu.“

Krahvinna Sperling haaras mõlema käega pitsilisest tanust kinni ja tõmbas selle silmadele.

„Nüüd ma mõistan, mida te taotlete: et ma ühes oma õnnetute lastega sööksin rohtu ja rotte!“

Mossitav poisike pistis ootamatult naerma ja vaatas emale; tütarlapsed langetasid nutuselt ninad taldrikute kohale. Kindral Horn imestas pisut: see oli ülekohtune, — ta ei taotle ju seda, et tema lapsed sööksid rohtu ja rotte! Kuid ta lõpetas niisama rahulikult oma eine...

Ühe taga kõlksusid juba ammugi tema adjutandi Bystromi kannused. Nähtavasti oli midagi juhtunud. Horn võttis kaminasimsilt savipiibu, täitis selle, raius tuld, süütas lastega paberitüki, pani piibu põlema ja lahkus alles siis sõnult.

Bystrom hoidis tema mõõka ja kiivrit käes ning lõõgustas pisut.

„Teie akateellents, vene laagris algas äkki liikumine, mille mõist me ei suuda mõista...“

Kindral Horn laks jälle üle väljaku, mis oli täis ärevat rahvast. Ta hoidis pead kõrgele, mitte soovides silma vaadata üheltki, kes kutsub teda vanaks toonekureks. Kõrvalt kuusid astmeid tõusis ta torni. Tõepoolest — vene laagris toimus midagi erakordset: kogu piiramis- kinnituste piirringi ulatuses, mis pigistas tihedalt linna, rüüstasid sõjaväed kahle ritta. Ida poolt lähenes kiiresti lühikese laadiga väeüksused ainult madalail hobus- tal kihutavate tragunide. Mõningas kauguses neist sõitsid

tsaar Peeter ja Menšikov. Kollakas tolm, mida eskadron õhku tõstis, oli nii paks, et kindral Horn näo kibedalt kortsu tõmbas... Tsaari ja Menšikovi järel kihutasid soldatid, hoides kõrgel kaheksatteistkümmend kollast atlasslippu. Nende voltidel vingerdasid vihaselt käppi sirutades kaheksateist kuninglikku lõukoera...

Eskadronid, tsaar, Menšikov ja Rootsi lipud kihutasid kogu piiravast sõjaväest mööda, kes röökis kõigist oma barbaarsetest kõridest: „Hurraa! Võit!”

5

Vene laagris, pidutseti. Gloria bastionilt oli selgesti näha, kuidas tsaari telgi ümber tulistasid suurtükid, nende kogupaukude järgi võis ära lugeda, mitu korda tervist joodi. Tundes venelaste hooplemisindu, ootas kindral Horn sealt saadikut upsakate sõnadega. Nii ka oli. Tsaari telgist kargas äkki välja umbes nelikümmend karikate ja kruusidega vehkivat meest, üks neist hüppas hobuse selga ja kihutas Gloria bastioni poole, tema järel pasunapuhuja. Põigeldes hobusega kõrvale tulistamise eest, võttis see saadik välja rätiku, tõstis mõõga otsas üles ja peatus torni jalami juures; pasunamees laskus sadulas seljakile ja puhus kõigest jõust, hirmutades lendavaid vare-seid.

„Parool, parool!” karjus saadik. „Räägib Preobraženski polgu alampolkovnik Karpov!” — Ta oli purjus, õhetav, tuulest sased lokaidega. Kindral Horn vastas, kummardudes üle torni ääre:

„Räägi, ma kuulan. Sinu tapmisega on meil aega.”

„Teatan teile!” karjus alampolkovnik, lõbusat pead selga ajades. „Möödunud reedel vallutas feldmarssal Šeremetjev tormijooksul jumala abiga Tartu. Vastu tulles komandandi pisarsilmisele palvele ja mehise vastupanu pärast jäeti ohvitseridele nende mõõgad ja kolmandikule soldatitest — püssid ilma laenguteta... Kuid lipud võeti ära ja muusikast jäeti ilma...”

Byström tõlkis valju häälega. Horni taga seisvad ohvitserid vahetasid põlglikke pilke, üks ei suutnud end talit-seda, hüüdis: „Valetab, vene koer!” Alampolkovnik Karpov tegi laia liigutuse, osutades kaugele telgile, kus seisid veel mehed kruusidega:

„Härrad rootslased, kas pole parem rahu kui Schlüsselburgi, Nevanlinna ja Tartu õnnatud lahingud?... Ses mõttes paneb ülemjuhataja feldmarssal Ogilvy teile ette loovutada Narva auväärase kokkuleppe alusel... Saadikud läbirääkimisteks saabugu viivitamata telgi juurde. Peekrid on täis kallatud ja suurtükid laetud tervituspaudeks...”

Kindral Horn vastas tumeda häälega:

„Ei! Ma võitlen edasi!” Tema sisselangenud põskedega ja vanadusest vägeva ninaga näos polnud verepiiska, soonised käed vabisesid. „Minel Kolme minuti pärast käsin ma tulistada...”

Karpov saluteeris mõõgaga, hüüdis pasunapuhujale: „Sõida minema!”, kuid ise, selle asemel et eemale kihutada, ratsutas tantsiskleval hobusel torni teisele poolele. Ohvitserid sööstisid tornihammaste vahele, ta karjus neile:

„Kes teist oli see kelm ja tola, kes haukus minu, vene ohvitseri peale, et mina valetavat? Tõlk, pane kähku ümber... Noh, sõida välja, kui julged, lähme lahtisel väljal mees mehe vastu...”

Ohvitserid hakkasid karjuma. Üks paks läks tulipuna-seks, raputas rusikaid, kiskus end seltsimeeste käest lahti... Naksusid püssikuked. Lamades hobuse kaelal, kihutas Karpov torni juurest eemale, — tagant järele paud, kuulide vingumine. Paarisaja sammu kaugusel ta peatus ja jäi, ühel hoobil ergutades ning taltsutades hobust, vastast ootama... Mitte just kohe hakkasid rägima värava hinged, sild vajus alla ja paks ohvitser kihutas ära välja Karpovi poole. Ta oli kasvult pikem ja ta hobusel suurem ning rootsi mõõk kahe verssoki võrra rohkem pikem. Kahevõitluseks oli ta kürassi selga pannud, Karpovil lehvitsid lahtise kaftani alt pitsid

hüüdes. Kõhale hakkasid vastased enne kokkuminekut sõnema. Üks haukus raevukalt sõngeld sõnu, teine vastas talle kühkva rõvedat kiirkõnet... Mõlemad tõstisid sadulatupest pistolid, kannustasid hobuseid ja tulistasid teineteisele vastu. Tulistasid korraga. Rootslane tõstis mõõga kaugele enese ette. Karpov põikas tatar-lase kummal ja hobuse nina ees kõrvale, tegi ringi ta nina ja tulistas teisest pistolist. Rootslane plaksatas hammastega, uristas ning sööstis taas peale sellise rae-

vuga, et Karpov ainult seeläbi pääseski, et varjas end hobuse taha; vastase mõõk tungis sügavale hobuse kaela... „Oh, tappis mu hobuse,” mõtles Karpov, „ega ma jalamehena suuda vastu panna...” Kuid rootslane laskis nagu unes mõõgapideme käest, vaarus, kobades vasaku käega püstolit tupes. Hüpanud langeva hobuse seljast, virutas Karpov mitu korda mõõgateraga vastase külje pihta allpool kürassi ja vahtis lõõtsutades, kuidas rootslane hakkas ikka rohkem sadulas vaaruma... „Kurat, kui tugev, ei taha surra!” — ning jooksis longates omade poole...

...Õine vari kattis välja, kaste langes maha, paugud olid ammugi vaikinud, välikööride tuled hakkasid tosamana, iga elusolend seadis end puhkama, kuid vene laagris ei rahunetud. Selle lääneservas, kuhu oli ehitatud sild, liikus üha rohkem tulesid ja kostis komandohüüdeid ning kurvameelset häätekõma: „Ko-oo-orraga...” Lõkked, tõrvikute ja laternate tuled paiskusid kaugele Narva jõe paremale kaldale, kuni Ivangorodini, ja varsti oli neil liikumatuid ning liikuvaid tulesid rohkem kui pidulikke tähti lõikuskuu taevas.

Koidu ajal nähti Narva tornidest, kuidas Jamburgi teed mööda ikka veel venivad härjarakendeis tohutud müürlõhkumiskahurid ja piiramismüüsid. Osa neist läks üle silla, kuid suurem osa pöördus kõrvale ja peatus paremal kaldal, sõjavägede kogunemiskohas.

Kindral Horn sõitis sel hommikul ratsa vanalinna, bastion Honorile, mis ulatus jõe kaldale. Seal tõusis ta kõrgele telliskivist raveliinile, mida peeti vallutamatuks. Siit võis ta palja silmaga näha vaskkoletisi valatud ratastel, võis neid ära lugeda, ja mõistis ilma vaevata tsaar Peetri kavatsust ning oma eksitust. Venelased olid veel kord tüssanud teda, vana ja kogenut. Ta oli jätnud kaitsesilmade vahele kaks kõige nõrgemat kohta: vallutamatuks peetud Honori, mis lammutatakse venelaste uute müürlõhkumissuurtükkidega mõne päeva jooksul, ja bastion Victoria, mis kaitses linna jõe poolt, — samuti telliskivist, kõdunenud, Ivan Groznõi aegne. Kaks kuud juhitud venelased tähelepanu kõrvale, nagu valmistuksid nad tormijooksule uuslinna tugevate kindlustuste vastu. Kuid tormijooksu kavatseti muidugi juba algusest peale siit. Kindral Horn vaatas, kuidas tuhanded vene soldatid suure kiiruga kaebasid maad ja asetasid purustamispa-

reisid Honori, Victoria ning Ivangorodi vastu, mis kaitses jõest ülepääsu. Venelased valmistusid tormijooksule üle jõe mööda ujusildu...

„Väga hea, kõik on selge, rumalad naljad on lõppenud, tuleb võidelda,” urises Horn, sammudes noorenenud kõnakuul mööda raveliini. „Meie paneme omalt poolt välja rootsi mehisuse... Seda pole vähe.” Ta pöördus ohvitseride salga poole.

„Põrgu algab siin!” — ja kopsas ratsasaapaga vastu maad. „Siin asetame oma rinna vene pommidele vastul Venelased ruttavad, ka meie peame ruttama. Käsin koguda linnas kokku kõik, kes on võimelised labidat liigutama. Kui langevad müürid, hakkame võitlema ühenduskraavides, hakkame võitlema linna tänavail... Narvat me venelastele ei anna...”

Hilja õhtul sõitis kindral Horn koju ja närts laua taga istudes oma suurte hammastega soonikat liha. Krahvinna Sperling oli nõnda hirmunud turujuttudest, et vaikis, lämbudes pahameelest. Turtsakas poisike ütles, tõmmates suus märjaks tehtud sõrmega mööda taldriku äärt:

„Poisikesed räägivad, et venelased meid kõiki maha tapavad...”

Kindral Horn jäi lonksu vett, süütas küünla pealt piibu, asetas ühe jala teisele ja vastas pojale:

„Noh, mis siis, pojuke, inimesel on tähtis täita oma kohust, kõiges muus aga looda jumala armu peale.”

Iga teise nii pika ja igava paberi oleks Peeter Aleksejevits üle laua sekretär Makarovi kätte visanud: „Loe läbi ja esita mulle arusaadavalt,” — kuid see oli feldmarssal Ogilvy dispositsioon. Kui arvestada, et palka sai ta esimesest maist peale ja seni midagi muud polnud teinud, siis läks see dispositsioon kroonukassale maksma seitse sada kuldjefimokit, arvestamata moona ja muud varustust. Popsutades pragisevat piibu ja puhkides sellega kooskõlas, luges Peeter Aleksejevits kannatlikult feldmarssali saksa keeli kirjutatud vaimusünnitust.

Küünalde ümber keerlesid rohelised putukad, lendasid leegi peale hirmsad porikärbsed, kõrvetasid end — langetasid laual vedelevaile paberitele selili; asus küünlaid

kustutades tiirlema tohutu ööliblikas — poole varblase suurune (Peeter Aleksejevitsš võpatas, ta ei armastanud veidraid ja kasutuid olendeid, eriti tarakane), Makarov tõmbas enesel paruka peast, kihutas hüpeldes liblika telgist välja.

Peeter Aleksejevitsši lähedal istus, lühikesed reied laiaila aetud, Pjotr Pavlovitsš Šafirov, kes oli saabunud koos feldmarssaliga Moskvast, — lühike, niiskete naeratavate silmadega, mis olid valmis kõike juba lennult mõistma. Peeter uuris teda juba ammugi, — kas on küllalt tark, et olla usaldatav, suurel moel kaval, mitte liiga ahne? Viimasel ajal oli Šafirov tõusnud Saadikute-prikaasis lihtsast tõlgist suureks meheks, kuigi ilma aukraadita.

„Jälle on sassi ja segamini ajanud!“ ütles Peeter Aleksejevitsš kulmu kortsutades.

Šafirov rapsas väikeste sõrmustes kätega, hüppas üles, kummardus ja tõlkis ruttu ning täpselt tumeda koha.

„Aa! Sedap siis ainult oligi, aga mina arvasin — kes teab mis tarkus.“ Peeter torkas hanesule tindipotti ja kritseldas käsikirja äärele mõned sõnad. „Meie keeli on lihtsam... Aga kuidas on, Pjotr Palõtš, sina oled feldmarssaliga kaua koos olnud, — ons ta midagi väärt mees?“

Šafirovi siniseks raseeritud nägu venis laiaks, kaval nagu kuradil. Ta ei vastanud midagi, isegi mitte ettevootuse pärast, vaid teades, et Peetri pilkumatud silmad ilma selletagi ta mõtteid loevad.

„Meie omad kaebavad, et olevat liiga kõrk. Ei astu soldatile lähedale, — põlgab halvaks... Ma ei tea, mida peaks vene soldati juures põlgama, tõmba ükskõik mis-sugusel sark üles, — ihu on puhas, valge... Ja täid — vahest ainult voorivedajail... Ah, need keisri-mehed! Astusin ta juurde täna hommikul sisse, — ta peseb end pisikeses kausikeses, — samas vees pesi käed ja näo ning rögastas sinnasamasse... Aga meid peab halvaks. Ja saunas pole Viinist saabumisest saadik käinud.“

„Pole käinud, pole käinud...“ Šafirov vappus üleni — naeris, varjates suud sõrmeotstega. „Saksamaal, nii jutustas ta, kui isand tahab end pesta, tuuakse veetünn, milles ta siis vajadust mööda peseb ühtesid või teisi jäsemeid... Saunaskäimine on aga barbarite komme... Kuid kõige enam meelepaha teeb härra feldmarssalile see, et meil süüakse palju küüslauku, nii tambitud kui hakitud kujul ja ka lihtsalt, niisama, — ühteviisi nii orjad kui

bojaarid... Esimestel päevadel toppis ta nina rätikuga kinni...“

„Kas tõesti?“ imestas Peeter. „Miks sa seda varem ei öelnud? See on tõsi, et me palju küüslauku sööme; kuid, muide, küüslauk on kasulik asi, las harjub ära...“

Ta viskas läbiloetud dispositsiooni lauale, sirutas, ragistas luid-liikmeid ja — äkki — Makarovile:

„Barbar, pühi laualt maha see jõledus, need putukad... Käsi tuua veini ja tool feldmarssali jaoks... Ja veel on sul, Makarov, harjumus: kuulates hingata küüslaugulõhna näkku... Hinga kõrvale pöörates...“

Telki astus feldmarssal Ogilvy, kollases parukas, valges kuldressiga väljaõmmeldud sõjaväekuues, allapoole põlvi pööratud pehmetes botfortides. Tõstes ühe käega kaabut, teisega keppi, ta kummardas ja ajas enese siis kohe kogu oma suures pikkuses sirgu. Peeter Aleksejevitsš osutas talle, ilma üles tõusmata, kõigi oma laiaila aetud sõrmedega tooli: „Istu. Kuidas tervis?“ Šafirov hüppas juurde ja tõlkis magusalt naeratades. Feldmarssal, täis väarikust, istus pisut läntsakile ja kõhtu ette ajades, sirutas kää keppiga kaugele eemale. Ta nägu oli kollakas, priske, kuid pahur, kitsaste huultega, pilk — pole midagi öelda — vapper.

„Ma lugesin su dispositsiooni läbi, — ega midagi, arukas, päris arukas.“ Peeter Aleksejevitsš tõmbas laua alt välja linnaplaani, rullis lahti, — sedamäid langesid sellele putukad ja porikärbsed. „Ma vaidlen ainult ühes asjas vastu: Narva tuleb vallutada mitte kolme kuu, vaid kolme päeva jooksul!“ Ta noogutas, huuli kokku surudes.

Feldmarssali kollane nägu venis pikaks, nagu oleks keegi, kes seisis ta selja taga, teda selles aidanud, — punakad silmakulmud kerkisid üles kuni parukani, suunurgad vajusid alla, silmad väljendasid pahameelt.

„Noh, noh! Kolme päeva nimetasin esimese hooga... Kaupleme pisut, lepime ühe nädala peale kokku... Kuid rohkem aega ma sulle ei anna...“ Peeter Aleksejevitsš hakkas vihaste sõrmenipsutustega putukaid kaardilt maha peksma. „Kohad patareide jaoks oled targasti valinud... Kuid — vabanda — ennist käskisin ma juba ise: kõik jõetagused patareid pöörata Victoria ning Honori bastionide vastu, sest siin ongi kindral Horni ahhilleuse kand...“

„Teie kõrgus,“ hüüdis Ogilvy suurimas ärevuses, „dis-

positsiooni järgi me algame Ivangorodi pommitamisega ja tormijooksuga selle peale..."

"Pole tarvis... kindral Horn panebki kogu lootuse just selle peale, et me kuni sügiseni Ivangorodiga jahime. Aga viimane ei sega meid, või siis vahest pommitab pisut meie ujuksildu... Edasi, — see on tark, üpris tark, et sa kuningas Karli appitulekut kardad... Seitsmesajandal aastal ma kaotasin tema appituleku tõttu oma armee just neilsamadel positsioonidel... Sa kavatsed sellele vastu liikumist, kuid see on kallid ning keeruline, ja ka aega kulutad sa selle peale liiga palju... Aga minu liikumine on see, et ruttu Narva vallutada. Kiiruses otsida võitu, aga mitte ettevaatlikkuses... Sinu dispositsioon on sõjateaduse ja Aristotelese loogika ülitark vili... Kuid mina vajan Narvat sedamaid, nagu näljane leivakannikat... Näljane ei oota..."

Ogilvy tõstis siidrätiku näole. Tal oli raske oma mõtetega selle noore barbari süllogismidele järele kihutada, kuid väarikus ei lubanud ilma vaidluseta järele anda. Rohke higi niisutas ta rätiku.

"Teie kõrgus, fortuuna on suvatsenud anda mulle õnne üheteistkümne kindluse ja linna vallutamisel," ütles ta ja viskas rätiku vaibal lebavasse kübarasse. "Namuri ründamisel nimetas marssal Vauban mind kaisutades oma parimaks õpilaseks ja sealsamas lahinguväljal, keset oigavaid haavatuid, kinkis mulle oma tubakatoosi. Koostades seda dispositsiooni, ei jätnud ma arvestamata midagi oma sõjalisest kogemusest, selles on kõik ette nähtud ja järele kaalutud. Tagasihoidliku veendumusega kinnitan ma, et väiksemgi kõrvalekalldumine minu järeldustest toob kaasa hukatuslikke tagajärgi. Jah, teie kõrgus, ma pikendasin piiramise aega, kuid üksnes sel kaalutlusel, et vene soldat pole esialgu veel soldat, vaid püssiga maamees. Tal pole veel vähimatki aimu korrast ja distsipliinist. Tuleb veel palju keppe ta seljal puruks peksta, et sundida teda ilma targutamata sõna kuulma, nagu on soldati kohus. Siis võin ma olla veendunud, et ta minu saua märguandel võtab redeli ja asub kuulirahe all müürile ronima..."

Ogilvy kuulas mõnuga iseennast, kattes nagu lind silmi laugudega. Šafirov tõlkis arukasse vene keelde tema paljusõnalised didaktilised konstruktsioonid. Kui Ogilvy aga juttu lõpetades Peeter Aleksejevitšile otsa vaatas,

koristas ta oma väarikusega mitte tasakaalus oleva kiirusega jalad tooli alla, tõmbas kõhu sisse ja laskis käe keppiga alla. Peetri nägu oli kohutav; kael oli otsekui kaks korda pikemaks veninud, kahel pool kokkupigistatud suud paisusid raevukad kühmud, pärani silmist olid — hoidku jumal, hoidku jumal — valmis fuuriad välja hüppama... Ta hingas raskelt. Suur lühikese varrukaga soonine käsi, mis lebas kärvanud porikärbestes keskel, otsis midagi... leidis kobamisi hanesule, murdis katki...

"Või nii, või nii, vene soldat on maamees püssiga!" lausus ta kokkupigistatud kõriga. "Ma ei näe selles midagi halba... Vene külamees on tark, arukas, julge... Aga püssiga on ta vaenlasele kohutav... Selle kõige eest ei peksta keppiga! Ei tunne korda? Ta tunneb korda. Aga kui ei tunne, siis pole tema halb, vaid ohvitser on halb... Ja kui minu soldatit on vaja keppiga peksta, siis peksan teda mina, aga sina teda ei peksa..."

...Telki astusid kindral Chambers, kindral Repnin ja Aleksandr Danilovitš Menšikov. Võtnud igaüks Makarovi käest veinipeekri, istusid kuhu juhtus. Heites pilku feldmarssali käsikirjale ühes oma märkmetega, joonistades ja märkides kaardile pliiatsiga (seistes püsti küünalde ees ning putukaid eemale vehkides) — luges Peeter sõjanõukogule ette selle dispositsiooni, mis pani mõne tunni pärast liikvele kõik sõjaväed, patareid ja voorid.

7

Lahtiste juustega naised söötsid kindral Horni hobuse juurde. Haarasid väljaist, jalustest kinni, haakusid tema nahkse kuue siiludesse... Kõhnad, tulekahjude nõest mustad, karjusid nad silmi pungi ajades: "Loovuta linn, loovuta linn!..." Sünged kürassiirid — tema kaitsesalk, samuti kinni haaratud, ei suutnud tema juurde läbi rabelda... Vene suurtükkide möirgamine vapustas maju plätsil, mis oli täis põlenud palke, purunenud telliskive. Oli seitsmes tulistamispäev. Eile lükkas kindral karmilt tagasi feldmarssal Ogilvy aruka ning viisaka ettepaneku — mitte alistada linna tormijooksu jubedustele ja sissetungivate sõjavägede raevule. Kindral virutas — vastuse asemel — feldmarssali kokkukärgardatud kirja parlamentäärile näkku. Sellest sai kogu linn teada.

Kindral vaatas tuhmide, nagu kaega kaetud silmadega kisendavatele naistele, — nende näod olid hirmust ja näljast moonutatud, — niisugune on sõja nägu! Kindral tõmbas mõõga tupest ja hakkas sellega lapiti vastu päid peksma ning hobust tagant sundima. Karjuti: „Tapa ära, tapa ära! Talla surnuks!...“ Ta vaarus, — teda rebiti sadulast... Siis kostis ennekuulmatu mürin, võpatas isegi kindrali raudne süda. Vanalinna telliskivikatuste tagant paiskus üles suitsuse leegi must-kollane sammast: plahvatasid püssirohukeldrid. Vana raekoja kõrge torn kõikus. Pistid karjuma südantlõhestavad hääled, inimesed sööstsid kõrvaltänavaisse, plats tühjenes. Hoides mõõka põiki sadulal, kihutas kindral bastion Honori suunas. Jõe tagant lendasid järsus kaares kiiresti suurenevad pallid, langesid sisinal tänava kohal rippuvate fassaadidega majade katustele ja kõverale uulitsale, keerlesid ning lõhkesid... Kindral muudkui raius tohutu suurte kannustega hirmunult kõrvale kargava hobuse veriseid külgi...

Bastion Honor oli mattunud tolmu ja suitsu. Kindral silmas telliskivihunnikuid, kummulipaisatud suurtükke, hobuste õieli jalgu ja — tohutut müüriauku venelaste suunas. Müür oli kuni maapinnani kokku varisenud. Lähenes näost haavatud, tolmust hall polgukomandör. Kindral ütles: „Käsin — vaenlast mitte läbi lasta.“ Komandör vaatas temale otsa justkui etteheitvalt või muiates... Kindral pöördus kõrvale, müksas hobuse liikvele ja ratsutas kitsaste kõrvaltänavate kaudu bastion Victoria poole. Mitu korda pidi ta nahkvarrukaga varjama oma nägu põlevate majade leegi eest. Päralt jõudes kuulis ta pommide ulguvat lendu. Venelased tulistasid täpselt. Bastioni poolpurustatud müürid ajasid kummi, paiskusid üles ja varisesid. Kindral ronis hobuse seljast maha. Umaranäoline, punapõskne soldat, kes võttis temalt vastu ratsuti, hoidus jonnakalt silma vaatamast. Kindral lõi talle kinastatud käega lõua alt üles ja ronis mööda varisenud telliskive säilinud müüriosale. Siit nägi ta, et tormijooks oli alanud...

Menšikov jooksis mööda ujuksilda lühikasvuliste laskurite-ingermanlandlaste keskel, karjus mõõka raputades täiest kõrist. Kõik soldatid karjusid täiest kõrist. Nende pihta mürtsusid malmsuurtükid Ivangorodi kõrgeilt müü-

ridelt, pommid plartsatasid jõkke, tekitades õhusurvet, lendasid sisinal üle peade. Menšikov jooksis üle, hüppas vasakule kaldale, trampis ümber pöördudes jalga, vehkis mantlisiiluga... „Edasi, edasi!“ Ranitsate all küürus laskurid jooksid tihedas salgas üle allavajunud silla, — kuid talle näis, nagu tammuksid nad paigal... „Rutem, rutem!“ — ja ta mõirgas nagu joobnu siinsamas loodud söimüüri sõnu.

Siin, vasakul kaldal, kitsal maaribal jõe ja bastion Victoria rõeske kindlusemüüri vahel, oli vähe ruumi; ülejooksunud kuhjusid hunnikusse, trügisid, aeglustasid sammud; tundus kibeda higi lõhna. Menšikov jooksis põlvini vees, püüdes kolonnist mööda jõuda: „Trummilööjad — ette! Lipp — ette!“ Ivangorodi suurtükid tulistasid nüüd jõe kolonni pihta, pommid plartsatasid kalda lähedale, veega üle ujutades, purunesid vastu müüre, kõrve-tasid kildudega, tabasid pehmelt, kleepuvalt inimesi... Esimesed read ronisid tagasi langedes ja kätega vehkides juba mööda murrukoha varisenud telliskive üles... Trummid hakkasid põrisema... Uha valjemini kajas kisa murruharjale ronivate laskurite kolonnis... Seal, murruharja taga, pistis ulguma kähisev hää rootsi keeli... Raksatas kogupauk... Suitsupilv varjas vaate... Laskurid tulvasid üle murruharja linna.

Teine ründav kolonn möödus kindral Chambers'ist. Ta istus kõrge hobuse seljas, kes vehkis trummide taktis peaga. Chambers'il oli seljas vaskne, telliskiviga puhastatud küress, mida ta kandis ainult eriti pidulikkudel puhkudel; rasket kiivrit hoidis ta käes, et soldatid võiksid hästi näha tema kongisninalist lihavat nägu, mis sarnanes tuliseks aetud pommiga. Ta kordas kähedalt, tundetult: „Vaprad venelased — edasi... Vaprad venelased — edasi...“

Kolonni ees — üle niidu bastion Honori poole — läks jooksusammu preobražensklaste pataljon, — valitult pikakasvulised, vurrukad, söönud, väikeste kolmnurksete, kulmudele lükatud kaabudega, täagid püsside külge kruvitud, sest oli antud käsk — raiuda tulistamata. Pataljoni juhtis alampolkovnik Karpov. Ta teadis, et tema peale vaatavad nii omad kui ka rootslased, kes varjasid end müürimurrus. Ta läks, rind keigarlikult kummis nagu

tuvikesel, nina ette sirutatud, pataljoni poole pöördumata. Tema taga tagusid neli trummilööjat südantlõhestavalt trumme. Oli jäänud poolsada sammu kuni laia murrukohani paksus telliskivimüüris. Karpov ei kiirendanud sammu, ainult ta õlad hakkasid kerkima. Seda nähes hakkasid tagumised soldatid sammu segi ajades esimestele peale pressima. „Rrr-rata-ta, rrr-rata-ta,“ põrisesid trummid. Murrukohas tõusid aeglaselt raudkiivrid, püssirauad... Karpov karjus: „Visake relvad käest, kaabakad, andke allal!“ Ja pistis mõõga ning püstoliga kogu paugule vastu jooksmas... Välgatas, raksatas, paiskus näkku püssirohusuitsu... „Kas tõesti jäin ellu?“ rõõmutses... Ja sai võitu hirmust, mis tal õlad kerkima pani... Hing igatses heitlust... Kuid soldatid kihutasid talt mööda ja ta otsis asjatult, kelle kallale mõõgaga karata. Nägi vaid preobražensklaste laiu selgi, kes töötasid tääkide nagu hangudega — maamehe moodi...

Kolmas — Anikita Ivanõtš Repnini — kolonn sööstis piiramisredelitega rünnakule poolpurustatud bastion Gloria vastu. Müüridelt vastati kiirtulega, pilluti kive ja palke, süüdati tünne tõrvaga, et seda piirajaile kaela valada. Anikita Ivanõtš tammus ärevuses oma madala hobusega väravatorni jalamil, tohutu suured käänised üles kääritud, — raputas väikesi rusikaid ja karjus peenikese häälega, julgustas — kartes, et ta soldatid redelitel viimaks jänni jäävad. Üks, teine ja veel mõned, kes vigaseks löödud või läbi torgatud, prantsatasid otse redelitipust alla... Kuid — jumal halastas — soldatid kippusid tiheidalt ja raevuselt redelitele. Rootslased ei jõudnud põlvaid tünne kummuli keerata, — meie omad olid juba müüridel...

Krahvinna Sperling haaras lastel kätest kinni, nagu oleks iga kord neid üle lugenud. Püsti karates jäi kuulatama, — üha lähemalt kostsid paugud ja võitlejate metsikud karjed... Ta sirutas väljapoole pööratud käsi, sosistas virildunud suuga ägedalt: „Sina tahtsid seda, koletis, sina, sina, kangekaelne, süd ametu inimesel!“ Tütarlapsed kisendasid nuttes: „Mamma, ole vait, jäta järele!“ Poisike pistis rusika suhu, vaatas, kuidas õed nutavad...

Lähedal kostis rataste ragin, krahvinna sööstis akna juurde, — murtud jalaga komberdav hobune vedas iga-suguse koliga koormatud vankrit, selle taga jooksid naised pampudega... „Lossi, lossi! Päästke end!“ karjusid nad... Neli soldatit kandsid kandraami... Ja veel kandraame ja üha uuesti kandraame haavatute vahaste nägudega... Siis nägi ta küürus vanameest kotiga — tuntud rikast, kes laenas raha pantide vastu, — väledalt kot-tadega sahistades kandis ta kaenla all vinguvat põrsast... Äkki viskas nii põrsa kui ka koti maha ning pistis jooksmas... Hoopis lähedal klirises purunev klaas... „Oi-ii!“ kostis piinatud hää... Platsi kaugemas otsas nägi ta kindral Horni... See vehkis käega ja osutas kuhugi... Temast mööda kihutasid raskelt kürassiirid... Horn lõi mõõgaga mitu korda vastu vaaruva hobuse roideid, — tema mustunud näos olid näha kõik hambad nagu hundil, — ja hüpeldes tugevasti sadulas kadus ta kapates põiktänavasse... „Karl! Karl!“ — krahvinna jooksis eeskotta, avas ukse tänavale. „Karl! Karl!“ Ja siis nägi ta venelasi, — need hiilisid majade varjus üle lagedaks jäänud platsi ning vahtisid üles akende poole... Neil olid laiad näod, pikad juuksed, mütsidel — vaskkotkad...

Krahvinna ehmus nõnda, et seisis ja vaatas, kuidas nad lähenevad, osutades temale ning komandandi lipule ukse kohal. Soldatid kogunesid ta ümber, näitasid näpuga, — rääkisid ärevalt ja vihaselt... Üks neist — lamedanäoline puuslik — lükkas teda ja astus majja... Kui soldat teda nagu lihtsat eite turul lükkas, siis plahvatas kõik viha, mis oli nii kaua tema hinge matnud — nii oma vana mehe vastu, kes oli kogu ta elu nahka pannud, kui ka nende vene barbarite vastu, kes olid põhjustanud nii palju kannatusi ja hirmu... Ta haaras lamedanäolisest soldatist kinni, rebis selle eeskojast välja, sisistades ja lämbudes sõnakatkendeist, küünistas ta põski, silmi, hammustas teda, peksis põlvedega... Soldat püüdis juhmistunult end marru läinud naisest vabastada... Kukkus ühes temaga kividele... Imestades seesugust naise kiskjalikkust, hakkasid tema seltsimehed krahvinnat eemale rebima, vihas-tasid, vajusid hunnikus peale, lahutasid ära, aga kui nad eemaldusid, lamas krahvinna kummuli, pea kõrvale pöö-

ratud, vastiku, sinise näoga... Uks soldat tõmbas seeliku ta paljastunud jalgadele, teine pöördus vihaselt kolme tütarlapse ja poisikese poole, kes seisis uksele... Poisike tammus jalgadel ja karjus ilma hääleta, ilma pisarata... Soldat ütles:

„Käigu nad kuradile, rojud, läki siit minema, poisid!“

Kolmveerand tunniga oli kõik lõpetatud. Nagu rajuhoog tungisid venelased vana Narva platsidele ja tänavatele. Neid peatada, tagasi paisata polnud enam võimalik. Kindral Horn käskis sõjavägedel taganeda muldvallile, mis eraldas vanalinna uuslinnast. Vall oli kõrge ja lai, ta lootis, et siin tuleb tsaar Peetri polkudel järske kallakuid rikkalikult oma verega niisutada.

Kindral istus hobuse seljas, kelle pea oli kuni kapjadeni longus. Paisunud karge tuul plagistas kindrali isiklikku — mustkollast — lippu kõrge varda otsas. Pool sada kūrassiiri seisis süngelt ning liikumatult poolringis tema selja taga. Kõrgelt vallilt nägi kindral mitut tänavat. Neid mööda pidid taganema sõjaväed, kuid tänavad jäid elutuks. Kindral vaatas ja ootas, mugides kortsus huuli. Siis hakkasid äkki ühe, seejärel ka teise uulitsa kaugemast otsast üle jooksva inimkujud. Ta ei suutnud mõista, mis inimesed need on ja miks nad üle uulitsa jooksevad. Kūrassiirid ta selja taga hakkasid tumedalt urisema. Ilmus meeletult kihutav ratsanik, ta hüppas valli jalamil hobuse seljast maha ja hakkas parema käega vasaku käe verist laba kinni hoides mööda järsku nõlvakut üles ronima. See oli adjutant Byström, ilma mõõgata, ilma püstolita, ilma kübarata, mundri hõlm ära rebitud...

„Kindral!“ — ta tõstis meeletu näo tema poole. „Kindral! Oh, jumal, mu jumal!“

„Ma kuulan teid, leitnant Byström, rääkige rahulikult...“

„Kindral, meie väed on ümber piiratud. Venelased määratsevad! Ma pole seesugust veresauna veel näinud... Kindral, põgenege lossi...“

Kindral Horn sattus segadusse. Nüüd mõistis ta, mis inimkujukesed need olid, kes jooksid kaugel üle tänavate. Tema aeglased mõtted, mis tõid alati kindlale otsusele, segunesid... Ta ei suutnud midagi otsustada. Ta

jalad libisesid jalustest välja ning jäid rippu hobuse kõhust madalamale. Ta ei toibunud isegi mitte oma kūrassiiride luksuvaist, rahutuist hüüetest... Kahelt poolt mööda valli kihutasid nii kuidas hobused suutsid, ähvardavalt huilates, habemikud kasakad, peas kohutavalt kõrged, ühele kõrvale lükatud lambanahksed mütsid. Nad vehkisid kõverate saablitega ja sihtisid pikkade ränilukkpüssidega. Et mitte näha seda koledust, surus Byström näo vastu kindrali hobust. Kūrassiirid hakkasid üksteisele pilku heites mõõku välja kiskuma, viskasid need maha ja ronisid hobuste seljast.

Esimesena kihutas juurde ägestunud polkovnik Rönne ja haaras kindrali hobuse valjastest kinni:

„Kindral Horn, te olete mu vang!“

Siis tõstis ta nagu unes käe mõõgaga, ja polkovnik Rönne pidi, et temalt mõõka ära võtta, jõuga lahti painutama kindrali sõrmed, mis olid klammerdunud mõõgapära ümber...

Kui poleks siin olnud feldmarssal Ogilvyt, oleks Peeter Aleksejevitš juba ammugi sõjavägede juurde kihutanud, — kolmveerand tunniga olid nad sooritanud selle, mille vastu ta valmistus neli aastat, mis vaevas ja tegi talle muret nagu kinnikasvamat haav... Kuid — pagan teda võtaks! — tuli käituda nii, nagu on sobiv tsaarile Euroopa kombe kohaselt. Peeter Aleksejevitš istus tähtsalt valgel hobusel, seljas preobraženski kaftan, särp üle õla, peas uus kahune kolmnurkne tärniga kübar, parem käsi ühes pikksilmaga oli toetatud puusa, — vaadata siit künkalt polnud enam midagi, — näoga väljendas ähvardavat majesteetlikkust... Olukord oli euroopalik: pole mitte naljaasi — vallutada tormijooksuga üks ligipääsmatuid kindlusi maailmas.

Juurde kihutasid ohvitserid, — Peeter Aleksejevitš osutas lõualiigutusega Ogilvyle, — ja raporteerisid feldmarssalile lahingu käigust... On võetud enese alla nii- ja niipalju uulitsaid ning platse... Meie omad muravad müürina edasi, vaenlane taganeb kõikjal korralt... Viimaks hüppasid Gloria purustatud väravast välja kolm ohvitseri ja kihutasid tuhatnelja lähemale. Ogilvy tõstis sõrme püsti ja ütles:

„Oo! Ma aiman, head teated...“

Esimesena päralt jõudnud kasaka-lipnik lendas sõidu peal sadulast, ajas musta habeme tsaar Peetri poole püsti ja käratas:

„Narva komandant kindral Horn loovutas mõõga...”

„Suurepäranen!” hüüatas Ogilvy ja osutas valges seemisnähkses kindas käega gratsioosselt Peeter Aleksejevitsile: „Teie kõrgus, suvatsege sisse sõita, linn on teie oma...”

Peeter astus hoogsalt lossi võlvitud rüütlisaali... Ta näis kasvult pikem olevat, selg oli sirgu aetud, rind hingas häälekalt... Käes paljastatud mõõk... Heitis metsiku pilgu Aleksandr Danilovitšile, — sellel olid raudkürassil kuulilohud, kitsas nägu kõhnaks jäänud, juuksed higised, huuled paakunud; heitis pilgu väikesele Repnile, kes naeratas magusalt oma silmapiludega; heitis pilgu punetavale polkovnik Rõnnele, kes oli juba mahti saanud peekritäie veini ära juua; heitis pilgu kindral Chambers'ile, kes oli enesega rahul nagu nimepäevalaps.

„Ma tahan teada,” hüüdis neile Peeter Aleksejevits, „miks pole vanalinnas taplusele siamaani lõppu tehtud? Miks toimub linnas röövimine?” Ta sirutas käe mõõgaga välja. „Ma lõin meie soldatit... Oli purjus ja lohistas tüdrukut...” Ta virutas mõõga lauale. „Härra bombardöör leitnant Menšikov, ma määrän sind linna kuberneriks... Annan tund aega verevalamise ja röövimise lõpetamiseks... Vastutad mitte seljaga, vaid peaga...”

Menšikov kahvatas ja väljus otsekohe, katkikäristatud mantlit järel lohistades. Anikita Repnin lausus pehme häälega:

„Vaenlane palus armu liiga hilja, sellepärast on raske meie soldateid taltsutada, nii vihaseks on läinud, et otse häda... Minu poolt saadetud ohvitserid haaravad neid juustest, kisuvad eemale... Aga linnas röövivad omad elanikud...”

„Kinni võtta ja hirmutamiseks üles puua!”

Peeter Aleksejevits istus laua juurde, kuid tõusis sedamaid üles. Sisse astus Ogilvy, tema järel tõid kaks soldatit ja ohvitser sisse kindral Horni. Muutus vaikseks, ainult Horni kannuste tärnikesed tilisesid aeglaselt. Ta lähenes tsaar Peetrile, tõstis pea, vaadates ähmaste silmadega mööda, ja ta huuled virildusid muigeks... Kõik

nägid, kuidas Peetri käsi kerkis laualt, punaselt kalevilt, pigistus rusikasse (Ogilvy astus hirmunult sammu tema poole), millise vastikusega tõmblesid ta õlad; ta vaikis nii kaua, et kõik väsisid hinge kinni pidamast...

„Ei ole minu poolt sulle lugupidamist!” lausus Peeter tasa. „Lollpea! Vana hunt! Kiskja põikpea...” ja välgatas silmadega polkovnik Rõnne poole. „Vii ta vanglasse, jalgsi, läbi kogu linna, et ta näeks oma kurba käetööd...”

JARELSÖNA

Romaani „Peeter I“ kolmandast raamatust, mille kallal A. N. Tolstoi töötas oma elu viimasel aastal, jäi enam kui pool kirjutamata. Jutustada sellest, kuidas Aleksei Nikolajevitš kavatses lõpetada romaani, on väga raske, sest ta ei teinud kunagi mingeid järgnevate peatükkide kõnspekte ega visandeid, ei märkinud üles üldplaani ega armastanud isegi sellest lähemalt rääkida, mida kavatses kirjutada. Kogu teose ideed, selle tervikluse tunnet ta kandis eneses ja ei asunud enne uue peatüki läbitöötamisele, kui eelmine oli täiesti viimistletud.

Tema vihikus leiduvad juba kirjutatud peatükkide mustandite keskel nimele loetelud, üksikud sõnad, kõnekäänud, ütlused ja järgmine märkus: „Kuues peatükk. 1. Peeter Tartus. 2. Narva vallutamise. 3. Krahvinna Kozelska ja Menšikov. Seitsmes peatükk. Sanka Pariisis. Kaheksas peatükk. Jõuluaeg Moskvast. Ulinarrilisem kirikukogu. Golikov maalib portreed...“ (Viimane maha tõmmatud.)

Aleksei Nikolajevitš muutis tööprotsessi jooksul oma plaani. Ta lõpetas kuuenda peatüki Narva vallutamisega ja otsustas krahvinna Kozelska saabumise järgmisesse — seitsmendasse peatükki üle kanda. Krahvinna pidi kuningas Augusti saadikuna Peetri laagrisse ilmuma, — väga toreda saatjaskonnaga, meherõivaisse ümberriietatuna. Ta lootis võluda Peetrit ja saada tema armukeseks. Kuid Menšikov tüssas krahvinnat ja kasutas ise tema vastutulelikkust. Samas peatükis kavatses Aleksei Nikolajevitš kirjeldada Katariina saabumist Peetri juurde.

Sel kombel muutus peatükk „Sanka Pariisis“ kaheksandaks peatükiks. Selle üle mõtiskles Aleksei Nikolajevitš kui väga raske peatüki üle: autor pidi enese täitsa lahti lülitama vana Venemaa ja Peetri-aegse Venemaa juba sisseelatud harilikust atmosfäärist ning andma lühikeses katkendis omapärase, uue pildi prantsuse õuekombeist ja Pariisi oludest kaheksateistkümnenda sajandi algul. Kuigi Aleksei Nikolajevitš poleks nagu leidnudki veel selle peatüki süžee-

list telge, polnud veel kindlaks määranud selle tegelasi, kuid tema üksikuist märkusist tundus, kuidas ta sellega sisemiselt juba kohanes, millise lõbusa velpusega mõtiskles Sanka menust Prantsuse kuninga õues.

Järgmine peatükk — „Jõuluaeg Moskvast“. Siin kavatses Aleksei Nikolajevitš arendada tsaaritar Natalja romaani Gavriila Brovkiniga. Tsaaritar Natalja — tsaar Peetri armastatud õe — kuju veetles väga Aleksei Nikolajevitši. Natalja suri võrdlemisi varakult, tema elust on säilinud vähe andmeid. On teada, et ta sarnanes iseloomult ja välisuselt Peetriga, oli haritud naisterahvas, oskas keeli ning tõlkis palju. Aleksei Nikolajevitš arvas, et just tema pani tõelise aluse vene teatrile. Tema romaan Gavriila Brovkiniga on muidugi välja mõeldud.

Tööd peatüki kallal jõululõbustustest Moskvast nautis Aleksei Nikolajevitš juba ette mõnuga. Tal oli lõbus mõelda vene elu täisverelisest, omapärasest, laiaast hoost, nii lähedast tema hingele.

Edasi olid mõeldud peatükid admiraliteedi asutamisest. Aleksei Nikolajevitš huvitas ka episood sellest, kuidas Tolbuhhin lõi tagasi rootslaste rünnaku Kronschloti vastu. Võis mõista, et Aleksei Nikolajevitš pidas Tolbuhhini käitumist väga iseloomulikuks vene inimesele üldse, selle mehisusele, trotslikkusele ja leidlikkusele. Aleksei Nikolajevitš kavatses romaanisse lülitada ka Bulavini ülestõusu. Lõpetada tahtis ta romaani Poltaava lahinguga või Pruti sõjakäiguga. Igatahes kordas Aleksei Nikolajevitš sageli, et ta ei taha, et tema tegelased romaanis vananeksid. „Mis ma nendega, vanadega, peale hakkam,“ kirjutas ta ühes oma viimases kirjas.

L. TOLSTAJA

Толстой Алексей Николаевич
ПЕТР ПЕРВЫЙ

На эстонском языке

Перевод Ф. Тугласа

Оформление Х. Ларетей

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja E. Hiedel

Kunstiline toimetaja H. Vitsur

Tehniline toimetaja H. Veber

Korrektorid V. Antje ja A. Nurmoja

Ladumisele antud 14. VIII 1959. Trükkimisele antud 25. VIII 1959. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 50. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 41. Arvutuspoognaid 46,03. Trükiarv 40 000. Tellimise nr. 1421. Trükikoda „Punane Täht“, Tallinn, Pikk t. 54/58.

Hind rbl. 15.25